

# Σερραϊκά Σύμμεικτα

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ  
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)



**ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ**

Χορηγός για την έκδοση του τόμου:  
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΓΛΟΥΔΗΣ



# Σερραϊκά Σύμμεικτα

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ  
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΟΥΔΗΣ  
Αντιπρόεδρος : ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΓΛΟΥΔΗΣ  
Γραμματέας : ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΜΩΥΣΙΑΔΟΥ  
Ταμίας : ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΑΝΔΡΟΝΙΔΗΣ  
Μέλος : ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΡΑΓΓΕΔΑΚΗΣ

Γραφεία:

Δημ. Φλωριά 6 - 62123 Σέρρες

Τηλ.-Fax: 23210 22717, 23210 66181

ddimoudis@hotmail.com

Ιδιοκτησία-Έκδοση:

Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ)

Υπεύθυνος έκδοσης:

Δημήτριος Δημούδης, Πρόεδρος

κιν. 6974053441

Επιμέλεια έκδοσης:

Γιώργος Αψηλίδης

Υπεύθυνοι ύλης:

Νίκος Μπονόβας

Βασίλης Γιαννογλούδης

Ελισάβετ Μουσιάδου

Διορθώσεις:

Γιώργος Αγγειοπλάστης

Δημιουργικό-Εκτύπωση:

Τυροgraphic, Μεραρχίας 96, Σέρρες, τηλ. 23210 35524

ISSN: 1792-5045



## Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα .....	9
--------------------------	---

### ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

#### Εισηγήσεις

ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΚΑΤΣΑΡΟΣ - ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ <i>Τὸ Κτηματολόγιο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρών (1866) .....</i>	13
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΘ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ <i>Ἰδιόγραφο αυτοβιογραφικὸ σημείωμα του Φιλοθέου Βρυεννίου Μητροπολίτη Σερρών (7.8.1875-24.8.1877) και Μητροπολίτη Νικομηδείας (24.8.1877-17.11.1910) (+18.11.1917) .....</i>	49
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ <i>Οι μπέηδες των Σερρών και οι Γάλλοι (1790-1826): συναντήσεις δύο διαφορετικών κόσμων .....</i>	71
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΜΠΟΝΟΒΑΣ <i>Το ταξίδι μοναχών με την Αγία Ζώνη της Θεοτόκου από τη Μονή Βατοπαιδίου στην Παναγία Λιόκαλη Σερρών και η πυρκαγιά της πόλης (1855) .....</i>	97
ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΜΠΑΚΑΣ <i>Εκκλησία και Κοινότητα σε πορεία ανασυγκρότησης στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Το εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό ζήτημα της Καμενίκης Σερρών μέσα από τις πηγές .....</i>	125
ΛΙΛΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ-ΣΩΤΗΡΙΟΥ <i>Πολεοδομικές έρευνες στην πυρίκαυστο των Σερρών. Οι μετασχηματισμοί των οικοδομικών νησίδων 61 &amp; 62 .....</i>	149
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΜΠΟΥΛΟΓΛΟΥ <i>Διαχρονική κατοίκηση στην περιοχή του Μελενικισίου Σερρών. Από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα .....</i>	175
ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ <i>Οι Λαζαρίνες στο Νομό Σερρών .....</i>	199
ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ <i>Περί της τοπικής λαογραφίας. Ο Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης και το Λεύκωμα του Σουμπάσκιοι .....</i>	225
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΡΑΪΑΣ <i>Η της Αμφιπόλεως τύχη παρά Θουκυδίδη .....</i>	253
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΑΧΙΝΟΖΛΗΣ <i>Το νεοελληνικό όνομα Ζαγόρης .....</i>	279
ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΑΦΗΛΙΔΗΣ <i>Πολιτική και οικονομική διαχείριση του Δήμου Σερρών μετά την απελευθέρωση (Οκτώβριος 1944 - Μάρτιος 1945) μέσα από το Δημοτικό Αρχείο .....</i>	289

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝ. ΠΟΛΥΡΑΒΑΣ

*Αστική αρχιτεκτονική με νεοκλασικά στοιχεία: το παράδειγμα της πόλης των Σερρών* ..... 321

ΑΛΕΞΙΟΣ ΣΤ. ΜΕΧΤΙΔΗΣ

*Χαρακώματα στο λόφο Καστά. Βρετανικές επιχειρήσεις στις εκβολές του Στρουμόνα 1916-1918* ..... 337

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ-ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΙΟΡΔ. ΝΟΜΙΔΗΣ

*Ο Άγιος Εθνοϊερομάρτυρας Μητροπολίτης Προκόπιος Ικονίου (1859-1923) και η δράση του στο Μελένικο και στην Ιερά Μονή Εικοσιφοινίσσης* ..... 377

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΗΣ

*Άγνωστα έγγραφα και έντυπα ντοκουμέντα από το αρχείο του ιδρυτή του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς» (1934-1940) Αθανασίου Φωτιάδη* ..... 403

ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΜΕΧΤΙΔΗΣ

*«Είμεθα εθισμένοι εις την σκληραγωγίαν». Η αγροτική αποκατάσταση των Καυκασίων στις Σέρρες. Το παράδειγμα του Σταθμού Αγγίστας* ..... 421

### *Βιβλιοπαρουσιάσεις - Βιβλιοκρισίες*

ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ, *Η Τερπνή. Αναφορές στο χθες και στο σήμερα, από τον Στέφανο Ευαγγ. Πασχαλνούδη* ..... 473

ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ, *Η Βισαλία του χθες. Η ζωή στο αγροτικό περιβάλλον της Νιγρίτας και των χωριών της Βισαλτίας, από τον Δημήτρη Δάπη*.... 476

ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ, *Παραδοσιακά επαγγέλματα στη Νιγρίτα και την Τερπνή, από τον Ιωάννη Θ. Μπάκα* ..... 478

YVONNE HUNT, *A nest of gold. Μια φωλιά από χρυσάφι, από τον Δημήτρη Δάπη*..... 483

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ Γ. ΜΑΛΑΜΜΑ, *Έλληνες όμηροι σε βουλγαρικά τάγματα εργασίας (1917-1918 και 1941-1944). Το ημερολόγιο του Θωμά Κηροποίου και άλλες μαρτυρίες, από τον Ιωάννη Ν. Κιορίδη* ..... 485

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΕΡΡΩΝ, *Ιστορικά Αποτυπώματα. Αποτίπωση της ιστορικής διαδρομής των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής, μέσα από εθνογραφικούς, πολεοδομικούς και άλλους χάρτες από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20<sup>ο</sup> αι., από την Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου* ..... 488

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΘ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος Η' ο Παπακωνσταντίνου από το Ροδολίβος (1833 - + 4/5 Ιουλίου 1909), από την Ειρήνη Απ. Μπάρμπα* ..... 492

ΔΗΜΟΣ ΣΙΝΤΙΚΗΣ, *Δήμος Σιντικής. Ο χώρος και η ιστορία του, από τον Πεταλωτή Νικόλαο* ..... 495

### *Νεκρολογίες*

*Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης (1940-2012), από τον Β. Κ. Κατσαρό* ..... 503

*Η πολύτιμη συνεισφορά της Κικής Καυκούλα (1945-2015), από την Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου* ..... 509

## ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η δραστηριότητα της Εταιρείας..... 513

## ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση καλωσορίζουμε την έκδοση του 3<sup>ου</sup> τόμου των ΣΕΡΡΑΪΚΩΝ ΣΥΜΜΕΙΚΤΩΝ.

Όπως οι εκδοθέντες ήδη δύο τόμοι, έτσι και ο παρών τόμος περιέχει μελέτες και εργασίες εκλεκτών παλαιών και νέων συνεργατών.

Η θεματολογία της έκδοσης καλύπτει διάφορα επιστημονικά πεδία. Οι εισηγήσεις είναι πρωτότυπες και αναφέρονται χρονολογικά σε θέματα ιστορίας, λαογραφίας, γλωσσολογίας, πολεοδομίας, μουσικής κ.ά. των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή.

Μας τιμούν με τις επιστημονικές τους γνώσεις και τη σοβαρότητα τους διαπρεπείς επιστήμονες και μελετητές από πολλά μέρη της πατρίδας μας.

Παρά τη δύσκολη οικονομική συγκυρία, το αυξανόμενο ενδιαφέρον για νέες συνεργασίες, μας επιτρέπει να αισιοδοξούμε για τη συνέχιση της εκδοτικής μας προσπάθειας. Εύχομαι η παρούσα έκδοση να αποτελέσει πολιτιστικό και ιστορικό υλικό για επερχόμενες, τοπικού και όχι μόνον ενδιαφέροντος, εκδόσεις.

Πριν κλείσω το προλογικό σημείωμα θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω τους εκλεκτούς επιστήμονες που μας εμπιστεύθηκαν τις εργασίες τους, όπως και τους συνεργάτες στην έκδοσή μας: **Γιώργο Αψηλίδη, Νίκο Μπονόβα, Γιώργο Αγγειοπλάστη, Βασίλειο Γιαννογλούδη, Ελισάβετ Μουσιάδου** και το δημιουργικό τμήμα της εκδοτικής εταιρείας **Typographic** για το ποιοτικό της έργο.

Τέλος, πρέπει να ευχαριστήσω θερμά το χορηγό της έκδοσης κ. **Βασίλειο Γιαννογλούδη**, Αντιπρόεδρο της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., ο οποίος ανέλαβε τα έξοδα εκτύπωσης του παρόντος τόμου στη μνήμη της **Άννας Βαλιούλη-Μηλιούδη**, αδελφής της μητέρας του, αντί μνημοσύνου .

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ  
του Δ.Σ. της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.

**ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΟΥΔΗΣ**



## ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ



*Εισηγήσεις  
Βιβλιοπαρουσιάσεις - Βιβλιοκρισίες  
Νεκρολογίες*



ΤΟ ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ  
ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ (1866)<sup>1</sup>

Όταν αποφασίσαμε να συνδιοργανώσουμε μαζί με την Έταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών τη σημερινή μας επιστημονική συνάντηση, τὸ θέμα μας ἔπρεπε νὰ στραφεί σ' ἓνα συγκεκριμένο ἀντικείμενο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ κινηθεῖ σ' ἓνα περιορισμένο χρονικὸ καὶ ἐπιστημολογικὸ πλαίσιο ποὺ θὰ ὑπηρετούσε τὸν μόνον σκοπὸ: νὰ φωτίσουμε περισσότερο τὴν ἱστορία τοῦ συγκεκριμένου χώρου μέσα ἀπὸ συγκεκριμένο πηγολογικὸ ὕλικό. Ἐπιλέξαμε, λοιπόν, μαζί με τὸν ἀείμνηστο, τώρα, συνάδελφο Χαρ. Παπαστάθη, νὰ παρουσιάσουμε τὸ «Κτηματολόγιο» τῆς μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρών τοῦ ἔτους 1866, ἐπειδὴ τὸ συμπυκνωμένο αὐτὸ κείμενο, ποὺ κατακλείει τὸν Γενικὸ Μεγάλον Κώδικα τοῦ Μοναστηρίου καὶ ποὺ βρῖσκεται σήμερον στο κέντρο Дујцен με ἀριθ. 375, «φέρει σημασίαν πολλήν», ὅπως σημειώνει μεταγενέστερη σημείωση γραμμὴ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ πιδὸ ἐμπείρου καὶ δραστηριοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς στον 19<sup>ο</sup> αἰῶνα, τοῦ Γέροντος Θεοδοσίου.

Τὸ κείμενο στὸ χειρόγραφο καταλαμβάνει λίγες σελίδες. Μόλις ἑννιά. Τίτλοφορεῖται «Καταγραφή τῶν κτημάτων τῆς κατὰ Σέρρας Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἅτινα τὴν σήμερον ἡμέραν σώζονται ὑπὸ τὴν κυριότητα καὶ ἐνέργειαν τῆς Μονῆς». Ἄς προσέξουμε τίς χαρακτηριστικὰς ἐκφράσεις «ἅτινα τὴν σήμερον ἡμέραν -τὸ 1866- σώζονται» καὶ «κυριότητα καὶ ἐνέργειαν».

Στὸ περιεχόμενο τοῦ Κτηματολογίου, ἀριστερὰ στὸ φύλλον τοῦ Κώδικα, τοποθετοῦνται τίτλοι εὐδιάκριτοι στὴν ἄγραφη ῥα (τὸ περιθώριο τοῦ χειρογράφου). Ἔτσι ὑπάρχει εἰδολογικὴ διάκριση τῶν κτημάτων, «Τὰ εἶδη τῶν κτημάτων», ποὺ ἀπαριθμοῦνται ξεχωριστὰ τὸ καθένα 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. Στὴ δεξιὰ στήλη περιγράφονται τὰ κτήματα:

«Ταῦτα ὑπὸ τὴν κυριότητα αὐτῆς <τῆς Μονῆς> εἰσὶν ἐπικεκυρω-

---

1. Τὸ κείμενο τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς δημοσιεύεται, ὅπως ἀνακοινώθηκε. Συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου τοῦ Κτηματολογίου καὶ τὴ φωτογραφικὴ ἀνατύπωσή του ἀπὸ τὸ χειρόγραφο σὲ «Παράρτημα». Ἡ τεκμηρίωση καὶ ὁ σχολιασμὸς τοῦ κειμένου ἐντάσσεται σ' ἓνα εὐρύτερο πρόγραμμα γιὰ τὸ διαχρονικὸ "Κτηματολόγιο" τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου ποὺ ἐκπονεῖ ὁ Βασίλης Κατσαρός.

μένα και διὰ χρυσοβούλλων τῶν χριστιανικῶν βασιλέων, καθὼς και ἐπὶ Τουρκοκρατίας δι' ἐπισήμων ὀρισμῶν τῶν ἰσχυρῶν κατακτητῶν Σουλτάνων, κατὰ συνέχειαν δὲ και κατὰ διαφόρους ἄλλας ἐποχὰς παρὰ τῶν διαδόχων αὐτῶν μέχρι τῆς σήμερον ὡς κατιδὼν δοκεῖ, καθὼς και μὲ ἐξιδιασμένα Κάϊτια ἐξαχθέντα ἀπὸ τὸν βασιλικὸν δασιλῆ Τεφτερχανὲν τοῦ τε Ἐφκαφίου και τοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς τὰ εἰρημένα κατάστιχα εὐρίσκονται τὸ καθὲν ὀνομαστὶ σεσημειωμένα ὡς ἐξῆς».

Και ἀπαριθμοῦνται τὰ σπουδαιότερα και ἱστορικὰ ἀποκτῆματα τῆς Μονῆς, ποῦ ἐντάσσονται σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες:

**α) Τὰ εἰς τὸν καζᾶν τῶν Σερρῶν κείμενα**

**β) Κτῆματα ἐντὸς τῆς πόλεως Σερρῶν.**

Στὶς κατηγορίες αὐτὲς προσαρτῶνται τὰ «Μετόχια» και οἱ «Νομὲς» ἥτοι βοσκὰς μὲ γαῖες μέσα και χωράφια.

1) Στὴν πρώτη κατηγορία γίνεται λόγος γιὰ «**Τὸ τσιφλίκιον λεγόμενον Τουμβίντζα**» ἢ ἀλλιῶς και Κιουτζοῦκ Τοῦμπα, κι ὅπως τὸ λένε οἱ ντόπιοι «Κισιλάκι», δύο ὄρες ἀνατολικά τῶν Σερρῶν. Τὰ σύνορά του Ἀνατολικά εἶναι μὲ τὰ βαλτώδη ἐδάφη τῆς Βερζενῆς=Τσιφλιλίκιον τοῦ Ἀπδῆ-μπέη, ποῦ οἱ ντόπιοι τὰ ὀνομάζουν «Πορνια». Προχωροῦν πρὸς τὴν Ἀνατολή, κάποτε γυρίζουν πρὸς τὸ Βορρᾶ και φτάνουν στὰ σύνορα μὲ τὸ χωριὸ Τοπόλενη. Ὑστερα στρίβουν Δυτικά μὲ σύνορα τοῦ Νεοχωρίου, ποῦ κι' αὐτὸ ἦταν τσιφλίκι τοῦ Ἐντέμ-μπέη, κι ὕστερα γυρίζουν πρὸς τὸ Νότο μέχρι τὸν Στρυμόνα, ὅπου και ἐνώνεται πάλι μὲ τὰ βαλτώδη ἐδάφη τῆς Βερζενῆς.

Τὸ ἔδαφος τοῦ τσιφλικιοῦ περιγράφεται ὡς εὐφορο, ἀν και τὸ ἕνα τρίτο πνίγεται ἀπὸ τὸν Στρυμόνα γι' αὐτὸ τὸ λένε και Κισῆς-Βαλτασῆ. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἐδάφη ὑπάρχουν χωράφια τοῦ Ἐντέμ-μπέη και τῶν κατοίκων τῆς Τοπόλιανης. Ἔτσι περιγράφεται συνοπτικά τὸ ἕνα «τσιφλίκι» τῆς Μονῆς.

2) Τὸ ἄλλο τσιφλίκι εἶναι **τῆς Δερβέσενας**, μιὰ ὄρα ἔξω ἀπὸ τὶς Σέρρες πρὸς τὰ Ἀνατολικά. Τὰ σύνορά του Ἀνατολικά ἦταν μὲ ἐκεῖνα τοῦ χωριοῦ Σούπας-κιοῖ και πρὸς Βορρᾶν μὲ τὰ ἐδάφη τοῦ κατεστραμμένου χωριοῦ Μονόσπητας, ὡς τὰ σύνορα τοῦ Πεγλίκ-ἐρῆ, κι ἀπὸ κεῖ κατηφορίζουν πρὸς Νότον, ἀκολουθώντας τὸ ποτάμι Τ' Ἄη-Γιαννιοῦ και φτάνουν στὰ σύνορα τοῦ τσιφλικιοῦ Ἐτῆ-δερμέν. Μέσα στὰ σύνορα τοῦ τσιφλικιοῦ τῆς Δερβέσενας ὑπῆρχαν δύο νερόμυλοι και ὀρισμένα χωράφια τοῦ Φεράτ-μπέη και κατοίκων τοῦ χωριοῦ Σούπας-κιοῖ και Καρλῆ-κιοῖ.

3) Ἄλλη τοποθεσία κτημάτων τῆς Μονῆς εἶναι ἡ θέση «**τοῦ Ἄη-Γιαννιοῦ**», μισὴ ὄρα μακριὰ ἀπὸ τὸ τσιφλίκι τῆς Δερβέσενας και ἀπὸ τὶς Σέρρες. Ὑπῆρχε ἐκεῖ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τότε σὲ ἐρείπια. Στὸ κτῆμα αὐτὸ ὑπῆρχαν τρεῖς μύλοι, χαβούζες μὲ ἀναβρῦζοντα νερὰ



(πηγές) καὶ αὐλάκι, πὺν πότιζε 15 στρέμματα «τσιαίρια» τῆς Μονῆς, καὶ ἕναν κερχανᾶν πὺν τὸν χρησιμοποιοῦσε τὸ Ἴσναφι τῶν Βασιματζήδων.

**Μέσα στὴν πόλη τῶν Σερρῶν** ἡ Μονὴ διατηροῦσε:

1) **Μία ἐκκλησία:** εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἀρχαία, κτητορικὴ καὶ σταυροπήγιο, μὲ σπίτια καὶ κελλιά, 20 περίπου νεόδμητα.

2) **Ἄλλη μιὰ ἐκκλησία:** εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κρουονερίου πρὸς τὸ μέρος τουρκιστὶ λεγόμενον «Σουλὰκ-ντιγκι» καὶ «Ντίβρι Μα-χαλέ». Ὁ ναὸς ἔχει καὶ ναῖσκο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τὸ 1866 εἶχαν πάθει ζημιὲς οἱ δύο τροῦλλοι τῶν ναῶν καὶ μὲ ἄδεια τοῦ Πατριαρχείου καὶ βασιλικὸ ὄρισμὸ διορθώθηκαν, ἀνακαινίστηκαν οἱ ναοί, κλείστηκαν σὲ περιβόλο καὶ ἔγιναν τὰ κονάκια τους κατοικίσματα.

3) Ἐδῶ κοντὰ ὑπῆρχε **ἕνα χάνι** (κονάκι) πὺν τὸ ἔλεγαν «τὸ Προδρομίτικο» μὲ 20 δωμάτια, τρεῖς μαγαζιά μαγειρεία. Στὴν πόλη ὑπῆρχαν ἐπίσης 11 ἐργαστήρια, ὅπως ἕνα μπακάλικο κοντὰ στὸ Παλούκ-παζαρῆ στο κέντρο, ἀλλὰ καὶ σμιτζίδικο, τὸ χαλβατζίδικο, δύο κουντουρουτζέτικα, καὶ τὰ δύο «γαῖταντζίδικα», καὶ τρεῖς ἄλλα ἐδῶ κι' ἐκεῖ σπαρμένα στὴν πόλη. Αὐτὰ ὅλα ἦταν ἀπὸ παλιὰ ἰδιοκτησίες, παλιὰ καὶ τὰ ἴδια.

4) Ὑπῆρχαν ὅμως Ἀνατολικά καὶ μακριὰ ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σερρῶν **ἰδιοκτησίες τῆς Μονῆς**, ὅπως στὸ χωριὸ Ἀναστασιάς, στὴ Ζίχνα μὲ μιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου, ἐρείπιο πιά, μὲ λίγα λιόδεντρα κι ἀμπέλια, χωράφια γύρω στὰ 100 στρέμματα, πὺν ἔγιναν μπαίρια, ὀρμάνια καὶ μέρη γιὰ βοσκή.

5) Στὴν κατηγορία τῶν **χωραφιῶν** καὶ τῶν **βοσκοτοπιῶν** γίνεται μνεῖα γιὰ τὰ 100 στρέμματα βοσκῆς στὸν Λαίλιᾶ, στὴ θέση «Οὐσούικα», στὰ παραδοσιακὰ μανδριά τῆς Μονῆς, κτήματα στὰ χωριά Πάνιτζας, Ὶεχοβίτσας, Κάτω Βροντοῦς καὶ Ἐπάνω Βροντοῦς. Τὰ σύνορα τῶν κτημάτων τῆς Μονῆς ἀρχίζουν ἀπὸ τοὺς Καῖναρτζιάδες, κοντὰ στὰ Δερβένη τῆς ἐπάνω Βροντοῦς καὶ κοντὰ στὸ ποτάμι, κι ἐκεῖ κοντὰ στὸ δρόμο πὺν πάει πρὸς τὶς Σέρρες ὡς τὴν τοποθεσία Ἀράπ-αίλεδῆ. Ἀπὸ κεῖ ἀνεβαίνει στο Τζετοῦμ στὸν δρόμο πρὸς τὸ Καπακλί καὶ κατηφορίζει μὲ μονοπάτι πρὸς τὸ Σεϊτάν-κιουπρεσῆ, ἀκολουθώντας τὸ ρέμα τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸν δρόμο τῆς Οὐτσουντζιάς κι ἔπειτα ἀνεβαίνει ὡς τὰ σύνορα τῆς Κάτω Βροντοῦς καὶ ψηλότερα στὸ Καβάκ-σουῖ ὡς τὴν κορυφὴ πὺν ἐνώνεται μὲ τὴν Πάνω Βροντοῦ.

Ἔστερα κατηφορίζει ὡς τὸ Δερὲν-οὔγκλες, στὸ κουρὶ τῆς Ἐπάνω Βροντοῦς, κι ἀπὸ κεῖ ξανακατηφορίζει μὲ τὸ ρέμα τῆς Λεβαδίτζας καὶ φτάνει στὴ γονέα, ἐκεῖ πὺν τελειώνει τοῦ κουρὶ τῆς Ἐπάνω Βροντοῦς, τὸ Οὔγκλες. Ἀκολουθεῖ μετὰ τὴ ράχη καὶ στάνη στὴν κορυφὴ στὸ παλιὸ τοπωνύμιο Ἐτσαλή-τάς, ἥτοι «γραμμὴ πέτρα». Ἔστερα πάλι κατηφορίζει ὡς τὸ χωράφι τῆς Μονῆς πὺν τὸ λένε Πελίτ-ἄτζ, πὺν ἔχει ἕνα «που-

νάρι νεροῦ» καὶ ποῦ ἐνώνεται μὲ τοὺς Καϊναρτζιάδες.

Αὐτὰ τὰ σύνορα ἀμφισβητήθηκαν πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια ἀπὸ τοὺς Πανατζιώτες, ἔγινε δίκη στὶς Σέρρες καὶ κατοχυρώθηκε ἡ ἀρχαία ιδιοκτησία τῆς Μονῆς. Ἐκδόθηκαν καὶ ἀποφάσεις τοῦ κριτῆ Ἀτσιζ-ἐφέντη, ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ Βεζίρ-μεχτοποῦ. Τὸ *ιλιάμι* ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν Σέχ-ισλιάμη ὡς ἰδιοκτησία ἀρχαία τῆς Μονῆς, σύμφωνα μὲ τοὺς Κώδικες τῆς Μονῆς καὶ ἔγγραφα τοῦ Βασιλικοῦ Τεφτερχανέ.

Μνημονεύονται ἐπίσης κτήματα κι ἄλλης κατηγορίας:

#### **Ἵσα εἰς τὸν καζάν τῶν Σερρῶν**

1) Μία ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Ἴνω Καμενίκιαν, ἀπόκτημα τῆς Μονῆς τὸ 1844, μὲ συμβόλαιο ἀγορᾶς, ἐπειδὴ οἱ ἐνορίτες ἦταν ὑπερχρεωμένοι καὶ τὴν πούλησαν στὴ Μονή. Ἡ ἀγορὰ εἶχε ὅλα τὰ πιστοποιητικὰ ἐγκυρότητας, ἦτοι Σιγγιλιῶδες γράμμα τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἁγίας Ἐκκλησίας ἐπὶ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Κουταλινοῦ. Οἱ πρόσοδοι τοῦ ναοῦ (τὸ παγκάρι!) καὶ τρία σπίτια στὴν αὐτὴ κόστισαν στὸ μοναστήρι 65.000 γρόσια.

2) Ἐξω ἀπὸ τὸ Κάστρο τῶν Σερρῶν, στὸ Ντιβρί-μαχαλέ, ἡ Μονὴ ἀγόρασε κτῆμα τοῦ βακαφιοῦ τοῦ Χαϊρεδὴ-πασιά μὲ ταπιὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ Ντούχ-μπέη.

3) Ἕνας ὠραῖος κήπος ἀγοράστηκε ἐπίσης ἀπὸ τὴ Μονὴ ἀπὸ τὸν Παῦλο Παχτσεβάνο, μὲ σύνορο τὸ τουρκικὸ νεκροταφεῖο καὶ μὲ ἄλλον τουρκικὸ κήπο· εἶχε μέσα σκαμνιές καὶ τρεῖς καλύβες, στὶς δύο ἐργάζονταν τεχνίτες ποῦ δούλευαν μὲ μηχανὲς ὑδροκίνητες. Ἡ ἀγορὰ κόστισε 11.000 γρόσια.

4) Ἕνας ἄλλος κήπος ἀγοράστηκε ἀπὸ τὴ Βασιλικὴ Σαραμάδινα καὶ μαζί δύο ἄλλα οἰκόπεδα, ἓνα ἀπὸ τὸν Ἡλία Ψαθᾶ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ ἓναν γιοῦφτο! Εἶχε δέντρα σκαμνιές ἐμέσια καὶ μέσα ὑπῆρχε μιὰ καλύβα. Τὸ ταπὶ ποῦ ἐκδόθηκε ἐν ὀνόματι τῶν μοναχῶν 11.200 γρόσια.

5) Ἕνας ἀκόμη κήπος ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Βακάλην. Εἶχε συκαμιές καὶ ἐμέσια καὶ συνόρευε μὲ τούρκικὸ κήπο τοῦ Μεχμέτ Φουτούκ-μπέη, μ' ἄλλον κήπο τοῦ Χ(ατζη)Στέργιου, ἓνα χεῖμαρρο καὶ δρόμο. Τὸ ταπὶ τῆς ἀγορᾶς ἔγινε στο ὄνομα μοναχῶν τῆς Μονῆς γιὰ 12.000 γρόσια.

Χωράφια καὶ κήπους, μετόχια, ἐκκλησιές, τσιαίρια καὶ βοσκοτόπια, τούρκικα ὀνόματα, χριστιανικά, ἐργαστήρια μύλοι, δοσοληψίες, ταπιὰ, Τεφτερχανές καὶ Κωνσταντινούπολη, ἀναδύονται ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτοῦ τοῦ συνοπτικοῦ Κτηματολογίου, ποῦ κάνουν ὅλα τοῦτα ὀρισμένους νὰ ἀναρωτιοῦνται: τί σημασία ἔχουν αὐτὲς οἱ πληροφορίες καὶ πόσο ἐνδιαφέρουν τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς Σερρῶν, πόσο συμβάλλουν στὴ γνώση τῆς αὐτῆς οἱ πληροφορίες; Γιατὶ πράγματι ἂν συνεχίσει κανεὶς τὶς περιγραφὲς τῶν δεδομένων τοῦ Κτηματολογίου θὰ ἀναδειξεί

τὸ πολὺ πολὺ ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις, ὅπως π.χ. ὅτι ἓνα χωράφι τῆς μονῆς ἔχει γείτονες «τοὺς καλογήρους τῆς Ἡλιοκάλης», ἓνα μικρὸ μοναστήρι μέσα στὶς Σέρρες, γιὰ τὸ ὁποῖο ἓνας Σερραῖος ἐρευνητῆς ὁ Χριστόφορος Βενιζέλος θὰ ἀναζητοῦσε καὶ τὸ τελευταῖο χνάρι του κ.λπ., κ.λπ., ἀλλὰ τί συμβαίνει γενικὰ μὲ τὰ ἔγγραφα τοῦτα καὶ πόσο συμβάλλουν στὴν ἔρευνα πέρα ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἱστορία; Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἔρχεται σήμερα νὰ ἀπαντήσῃ ἡ σύγχρονη ἔρευνα. Τὸ σχῆμα

- |             |                         |
|-------------|-------------------------|
| 1. Τόπος    | 5. Ἀσφάλεια ἰδιοκτησίας |
| 2. Τρόπος   | 6. Πρόσωπα              |
| 3. Ὅρια     | 7. Ὀνόματα              |
| 4. Παραγωγή | 8. Καρποὶ               |

ἀποτελεῖ ὄργανο στὰ χέρια τῆς Νέας Ἱστορίας, ἡ ὁποία πάνω σὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἔγγραφα βασιζέται τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα τοῦ τόπου καὶ τῆς ἱστορικῆς του διαδρομῆς στον χρόνο.

Δὲν εἶναι συνεπῶς ἀδιάφορο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἓνα τέτοιου εἴδους ὑλικό. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἄλλωστε τὸ συνεπτυγμένο ὑλικὸ τοῦ κεμιένου λειτουργεῖ λυτρωτικὰ καὶ γιὰ τὸν ἀναγνώστη καὶ γιὰ τὸν ἐρευνητῆ, ἀφοῦ τὸ ὅλο περιεχόμενο μπορεῖ νὰ τεθεῖ στὴ διάθεσή του μὲ μιὰ ἀπλὴ μεταγραφή τοῦ κεμιένου. Ἄλλωστε περίπου δέκα (10) ἀκόμη περιπτώσεις μποροῦν νὰ περιγραφοῦν μὲ τὰ δεδομένα ποὺ λίγο πολὺ καταλαβαίνετε ἀπὸ τὸ ὑλικό ποὺ περιγράψαμε κλείνει τὸ θέμα τοῦ περιεχομένου.

Ὅμως ἀνοίγει ἓνα ἄλλο θέμα τὸ ὁποῖο αὐτὸ εἰδικὰ τὸ κείμενο παρουσιάζει, τὸ θέμα τοῦ σχολιασμοῦ πρῶτα-πρῶτα καὶ ἐνδὸς βαθύτερου προβλήματος, ποὺ ὡς τώρα ἡ σύγχρονη ἔρευνα οὔτε κἀν ὑποπεύτηκε.

Ἄς προχωρήσουμε ὅμως στὸ ἀ΄ ζήτημα, τὸ ζήτημα τοῦ σχολιασμοῦ. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δεῖ τὸ ζήτημα αὐτὸ ξεκινώντας ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ κεμιένου παραθέτει ὁ ἴδιος τὶς Παρατηρήσεις του ἐπὶ τῶν γραφομένων. Μετὰ τὴν καταγραφή τῶν ἐννέα περιπτώσεων τῆς ἰδιοκτησίας τῆς Μονῆς ὁ συντάκτης καταθέτει ὁ ἴδιος

#### **«Παρατηρήσεις τοῦ ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν Κτηματολογίου»**

καὶ ἀναπτύσσει τὶς σκέψεις του σὲ πέντε εὐδιάκριτες (καὶ μὲ τίτλους στὸ κέντρο) ἐνότητες:

##### **α΄ παρατήρηση**

Μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ καταχώρηση αὐτῶν τῶν κτημάτων ὑπάρχει στοὺς Κώδικες τοῦ βασιλικοῦ Τεφτερχανέ. Τουτέστιν ὅτι ἡ κατοχύρωση τῆς ἰδιοκτησίας γίνεται μὲ ὑψηλοὺς βασιλικοὺς ὀρισμοὺς ἰσχυροτάτη, κι ἄλλοτε μὲ πατριαρχικὰ τακρίρια ἢ καὶ ἀναφορὲς πολλῶν μαρτύρων. Μᾶς πληροφορεῖ ἐπίσης ὅτι «ὄλον τὸ ἀρχαῖον γενικὸν Κτηματολόγιον τοῦ Μοναστηρίου», ποὺ εἶναι καταγεγραμμένο στὸν Βασιλικὸ Τεφτερχανέν καὶ ἐπικυρωμένο μὲ *φιρμάνια* καὶ μάλιστα μέχρι

τῶν ἡμερῶν τοῦ Μαχμούτ με βασιλικὸν τογρὰν καὶ ἐξαχθὲν ἀπὸ δύο βασιλικὰ σεκρέτια (Τεφτερπασὶν καὶ Τεφτερχανέ), θέτει ἕναν προβληματισμὸ καὶ μάλιστα σύγχρονο γιὰ τὴ δικαιοῦν κατοχύρωση ἐγγράφων ἰδιοκτησίας.

### **β' παρατήρηση**

Ἡ δευτέρη παρατήρησή του ἀφορᾷ στὴν ἀναγνώριση τῆς περιουσίας τοῦ μοναστηρίου με πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ ἐπικαλεῖται τὰ σιγίλλια τοῦ 1698 (Καλλινίκου πατριάρχου), τοῦ 1762 (Ἰωαννικίου πατριάρχου), τοῦ 1791 (Νεοφύτου πατριάρχου), τοῦ 1797 (Γρηγορίου πατριάρχου), ὅταν καὶ μειώνεται τὸ ἐτήσιον (ὁ φόρος) τῆς Μονῆς ἀπὸ τὰ 500 γρ(όσια) στα 400, λόγῳ «ὑποταγῆς τῆς εἰς τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον». Τίθεται δηλ. ζήτημα λειτουργίας φορολογικοῦ συστήματος τῶν βακουφίων.

### **γ' παρατήρηση**

Ὅτι τὸ Κτηματολόγιον (ἀρχαῖον καὶ νεώτερον) πρὸ τριῶν ἐτῶν κατεχωρίσθη καὶ «εἰς τοὺς Κώδικας τῆς ἐπὶ τῶν Μοναστηριακῶν Ἐξελεγκτικῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἐπιτροπῆς».

### **δ' παρατήρηση**

Ἡ ἐν τῷ ἀρχαίῳ Κτηματολογίῳ τῆς Μονῆς περιλαμβάνει κτήματα ποὺ καλλιεργοῦν κάτοικοι, ὅπως ἡ περίπτωση τῶν 60 οἰκογενειῶν τοῦ χωριοῦ «Χριστός», «ἀλλὰ πρὸ καιροῦ», ὅπως γράφει ὁ σχολιαστής, «κρατεῖται καὶ ἐξουσιάζεται αὐθαιρέτως παρὰ τοῦ Σουλιγιμάν-μπέη Βελή-κοβαλή», καὶ ἄλλες ἰδιοκτησίες ἀπὸ «τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ χωριῶν», ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ χωράφια στα «Μεγάλα Βραστὰ» καὶ στα «Μαδεμοχώρια». Ἡ καταπάτηση ἰδιοκτησίας τίθεται ἐπίσης ὡς ζήτημα.

### **ε' παρατήρηση**

Στὴν ε' παρατήρηση τοῦ σχολιαστῆ τίθεται ἐν ἰσχύ τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου! Ἡ προσφυγὴ στὴ δικαιοσύνη ἦταν μόνη ἐπιλογή: «καθ' ὃ καὶ ἐποιήσαμεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ Σουλιγιμάν-μπέη περὶ τοῦ τσιφτικίου »Χριστός» καὶ μόλον ὅτι ἦσαν εὐδιάθετοι καὶ οἱ ἐδῶ ἀγάδες καὶ οἱ τοπικὲς ἀρχὲς εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ τσιφτικίου, μόλον τοῦτο προέκνυσαν ἐμπόδια ἀφ' ἑτέρου πρὸς χάριν τοῦ τούρκου Σιουλιουμάν-μπέη... Ἄπαιτεῖται ἰσχυροτέρα δύναμις τῆς ἡμετέρας. Ὁ Κύριος δυνατός!».

Καὶ οἱ ἄλλες δύο παρατηρήσεις τοῦ συντάκτη τοῦ Κτηματολογίου θέτουν ζητήματα ἄλλης πτυχῆς. Στὴν περίπτωση π.χ. τοῦ τσιφτικίου «Τουμπίτσα», ποὺ βρισκόταν πλάϊ στο Στρυμόνα καὶ «πολὸν μέρος ἐξ αὐτῶν <τῶν γαιῶν τοῦ τσιφτικίου ἐννοεῖ> καταπνίγεται ἀπὸ τὰς πλημμύρας τοῦ παραρρέοντος Στρυμόνος ποταμοῦ καὶ μεταβάλλονται εἰς ἄχρηστον βάλτον, ὡς ἐκ τούτου καὶ τὸ "ἀρχαῖον" τσιφτικίον ὑπάρχει ὀλιγοπρόσοδον». Γι' αὐτὸ ἦταν ἀνάγκη νὰ ἀγοραστοῦν γαῖες καὶ νὰ προσαρτηθοῦν στὸ τσιφλίκι. Οἱ γείτονες συγκατατέθηκαν νὰ πωλήσουν

γῆ στὴ Μονή. Καὶ ἡ Μονὴ δανείστηκε χρήματα «ἐπὶ τόκῳ 8%», γιὰ νὰ ἀγοράσει τὶς γαῖες ἔναντι 300.000 γρόσια. Ζητήθηκε λοιπὸν τὰ ταπιὰ νὰ ἐκδοθοῦν στὰ ὀνόματα μοναχῶν. Κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς ὅμως κοιμήθηκαν καὶ ἐξέλιπαν ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ἔτσι «οἱ ἐπιτετραμμένοι παρὰ τῆς Κυβερνήσεως... ἀφοῦ ἐξιχνίασαν ὅτι ἀπέθανον συναδελφοί μας» ἐπιδίωκαν τὸ «μαγλιούλικον», γιὰ νὰ ἀκυρώσουν τὴν ἰσχὺ τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τὴ Μονή. Αὐτὸ ἀνάγκασε τὴ Μονὴ «ὡς ἐκ τούτου προετιμήσαμεν τὴν ἐκποίησιν μὲ ζημίαν τῆς Μονῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ὀλίγα χρήματα αὐτῶν νὰ μὴ χρησιμεύσωσιν εἰς τὰ νεοαγορασθέντα χωράφια».

Αὐτὴ ἡ ἐμπειρία ὁδήγησε τὴ Μονὴ στὴν ἀπόφαση: «Τὰ ἄνω διαλειφθέντα κτήματα τοῦ Νέου Κτηματολογίου τῆς Μονῆς συνιστάμενα εἰς κήπους καὶ γαίας ἠγοράσθησαν μὲ συνδρομὴ τῶν συναδέλφων, ἐπὶ λόγῳ καὶ συμφωνίᾳ μετὰ τῆς Μονῆς, ἵνα ὅσον μὲν οὗτοι ἐπιζῶσιν ἐπισκέπτονται καὶ καλλιερῶσι τὴν αὔξησιν τῆς ὠφελείας αὐτῶν νεμόμενοι ἀναλόγως τὴν συνδρομὴν των, τοὺς ἐτησίους καρποὺς αὐτῶν, μετὰ τὸν θάνατον δὲ ἑνὸς ἐκάστου μένουσιν ἅπαντα τὰ μερίδια ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν καὶ ὠφέλειαν τῆς Μονῆς».

Ἔτσι πιστευόταν ὅτι ὁ «Κύριος... ἐπινεύσει τῇ καρδίᾳ τοῦ κραταιοτάτου ἡμῶν Ἄνακτος (δηλ. τοῦ Σουλτάνου), ἵνα προνοίᾳ καὶ κηδεμονίᾳ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἁγίας Ἐκκλησίας (δηλ. τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου) ἀσφαλίσῃ κατευθεῖαν... τὰ κτήματα αὐτῶν».

Γι' αὐτὸ καὶ τὸ Κτηματολόγιον τοῦ 1866 εἶναι ἀφετηρία πολλοῦ προβληματισμοῦ καὶ **φέρει σημασίαν πολλήν**, ὅπως σημειώσαμε στὴν ἀρχή. Γι' αὐτὸ καὶ σημειώνονται στὸ τέλος του τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀσφαλίζουν τὴν κτηματικὴν περιουσίαν τῆς Μονῆς, οἱ ὑπογραφῆς δηλ. τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σερρών Μελετίου καὶ τοῦ ἡγουμένου Θεοδοσίου, καθὼς καὶ τῶν ὑπολοίπων διαχειριστῶν τῆς Μονῆς.

Θὰ μπορούσε ἡ σημερινὴ μας ἀνακοίνωσι νὰ κλείσει ἐδῶ τὸ θέμα. Σὰς παρουσιάσαμε ἕνα σημαντικὸ κείμενο ἀπὸ πολλὰς πλευρᾶς. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ θέμα ἀνοίγει ἐδῶ μίαν μεγάλη ἀνακάλυψιν ποὺ κρύβεται μέσα στὸ ὅλο θέμα τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρών καὶ ποὺ θὰ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναπτυχθεῖ μελλοντικά. Ὅμως ἐδῶ, στὶς Σέρρες, εἶναι ὁ τόπος ποὺ πρέπει νὰ γνωστοποιηθεῖ πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐκμεταλλεῖται γιὰ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν μίαν πτυχὴν ἑνὸς σύνθετου καὶ εὐρύτερου ζητήματος.

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ**  
**ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΣΕΡΡΑΣ**  
**ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ 1866**

(alt. post. manu add: φέρει σημασίαν πολλήν)

**Καταγραφὴ τῶν κτημάτων τῆς κατὰ Σέρρας Ἱ. Μονῆς**  
τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἅτινα τὴν σήμερον ἡμέραν  
σώζονται ὑπὸ τὴν κυριότητα καὶ ἐνέργειαν τῆς Μονῆς

Αὔξων Τὰ εἶδη Ταῦτα ὑπὸ τὴν κυριότητα αὐτῆς εἰσιν ἐπικεκυρω-  
ἀριθμ. τῶν κτημάτων μένα καὶ διὰ χρυσοβούλλων τῶν Χριστιανικῶν  
Βασιλέων, καθὼς καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας δι' ἐπι-  
σήμων ὀρισμῶν τῶν ἰσχυρῶν κατακτητῶν Σου-  
λτάνων, κατὰ συνέχειαν δὲ καὶ κατὰ διαφόρους  
ἄλλας ἐποχὰς παρὰ τῶν διαδόχων αὐτῶν μέχρι  
τῆς σήμερον ὡς κατιὸν δοκεῖ, καθὼς καὶ μὲ ἐξειδια-  
σμένα κἀίτια, ἐξαχθέντα ἀπὸ τὸν Βασιλικὸν δα-  
ψιλῆ Τεφτερχανὲν τοῦ τε Ἐφκαφίου καὶ τοῦ τῆς  
Αὐτοκρατορίας. Εἰς τὰ εἰρημένα κατάστιχα εὐρί-  
σκονται τὸ καθὲν ὀνομαστὶ σεσημειωμένα ὡς ἐξῆς.

**Τὰ εἰς Κα{α}ζᾶν τῶν Σερρῶν κείμενα**

1. Τσιφιλίκιον. Ἐν. Τὸ τσιφιλίκιον λεγόμενον «Τουμβίτζα», ἄλλως  
καὶ «Κιουντζοῦκ-τούμπα» ἐν ταύτῳ καὶ «Κισεσ-  
λάκι» τοπικῶς, πρὸς Ἄνατ. δύο ὥρας τῆς πόλε-  
ως Σερρῶν ἀπέχον κατὰ τὸν Στρυμόνα ποταμόν.  
Κατὰ τὰ σύνορα δὲ περιορίζεται οὕτω: πρὸς  
Ἄνατ. μὲν μὲ τὰς βαλτώδεις γαίας τῆς Βερζενῆς  
= τζιφιλικίου τοῦ Ἀπδῆ-βέϊ, τοπικῶς δὲ ὀνομά-  
ζονται «Πορνιά», καὶ ἐκεῖθεν κατὰ μέρος πρὸς  
Ἄνατ. καὶ κατὰ μέρος πρὸς Βορρᾶν μὲ τὰς γαί-  
ας καὶ σύνορα τοῦ χωρίου «Τοπόλενης», ἐκεῖθεν  
πάλιν πρὸς δυσμὰς συνορεύεται μὲ τὰς γαίας  
καὶ σύνορα τοῦ Νεοχωρίου τζιφιλικίου τοῦ  
Ἐντέμ-Βέϊ, φτάνον πρὸς Νότον ἕως τοῦ «Ἐσκή-  
ἀνᾶ» τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν  
κατὰ μέρος τοῦ «Ἐσκή-ἀνᾶ» καὶ κατὰ μέρος τοῦ  
ἰδίου ποταμοῦ κατηφορεῖ ἕως τοῦ «Καρμοζή-  
ἄρκ», ὅπου καὶ ἐνόνηται πάλιν μὲ τὰς βαλτώδεις  
γαίας τῆς Βερζενῆς. Περιέχει διαφόρους γαίας,  
ἐξ αὐτῶν τὸ ἕν τρίτον λιμνάζει καὶ καταπνίγε-  
ται ἀπὸ τὸν Στρυμόνα ποταμόν, διὰ τοῦτο καὶ



ὀνομάζεται «Κισῆς-Βαλτασῆ», ὅπου καὶ διατηρεῖται μέρος ὁρμᾶν διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ τσιφτιλικίου. Ἐν τῷ συνόρῳ τούτῳ εὐρίσκονται σποράδην χωράφια τοῦ Ἐντέμ-βεί καὶ τῶν κατοίκων Τοπόλενης.

2. Τσιφτιλίκιον. Ἐν. Τὸ τσιφτιλίκιον ἐπιλεγόμενον «Δερβέσενας» ἀπέχον καὶ τοῦτο πρὸς Ἄνατ. μίαν ὥραν τῆς πόλεως Σερρῶν. Συνορεύεται δὲ καὶ περιορίζεται πρὸς Νότον καὶ Ἄνατ. μὲ τὰς γαίας καὶ τὰ σύνορα τοῦ χωρίου «Σούπας-κιοϊ», καὶ ἐκεῖθεν πρὸς Βορρᾶν μὲ τὸν μισρᾶν τοῦ ποτε χωρίου «Μονόσπητας» καὶ φθάνει μέχρι τῶν συνόρων τοῦ «Πεγλίκ-ἐρῆ», καὶ ἐκεῖθεν πάλιν κατηφορεῖ πρὸς Νότον μὲ τὸν ποταμὸν τοῦ Ἁγιαννιοῦ, καὶ φθάνει εἰς τὰ σύνορα τοῦ τσιφτιλικίου «Ἐτῆ-δερμέν» ἐντὸς τῶν συνόρων τούτων ἐμπεριέχονται αἱ γαῖαι τοῦ Μοναστηρίου κατὰ τμήματα μὲ δύο μύλους, καθὼς καὶ αἱ γαῖαι τοῦ τσιφτιλικίου τοῦ Φεράτ-βεί, καὶ τοῦ τσιφτιλικίου «Ἐτῆ-δερμέν», καὶ τινων κατοίκων τῶν χωρίων «Σούπας-κιοϊ» καὶ «Καρλῆ-κιοϊ».
3. Τοπικὴ θέσις. Μία. Ἐξειδισμένη τοπικὴ θέσις λεγομένη τοῦ Ἁγιαννιοῦ καὶ κεμένη ἀνὰ ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς Δερβέσενας καὶ τῆς πόλεως Σερρῶν ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς Δερβέσενας. Ὀνομάζεται δὲ οὕτως ἐκ τῆς ἐκεῖσε ποτε ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἥδη εἰς ἐρείπιον. Καὶ αὕτη ἡ θέσις, οὕσα ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Μοναστηρίου ἀπ' ἀρχῆς «καδεμδέν», περιέχει καὶ τρεῖς μύλους, χαβούζια μὲ ἀναβρυτικὰ ὕδατα διερχόμενα μὲ ἔν κεμέρι, ποτίζουσι περὶ τὰ 15 στρέμ(ματα) τσιαῖρια τῆς Μονῆς, καὶ ἓνα κερχανᾶν εἰς χρῆσιν τοῦ Ἰσναφίου τῶν Βασιμαντζήδων.

#### **Κτήματα ἀρχαῖα ἐντὸς τῆς πόλεως Σερρῶν**

4. Ἐκκλησία. Μία. Ἱερὰ ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τοῦ Τιμίου Προδρομοῦ καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἀρχαῖα, κτητορικὴ, καὶ σταυροπήγειος, περὶ αὐτὴν ὑπάρχουσι καὶ ὀσπητοκελλία εἰς ἰδιοκτησίαν τῆς Μονῆς περὶ 20 τὸν ἀριθμὸν καὶ σύγχρονα μὲ τὴν ἐκκλησίαν <alt. post. manu: καὶ ἕτερα νεόδημητα>.

5. Ἑκατέρω  
ἐκκλησία.
- Μία. Ἀρχαία καὶ αὕτη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἰδιοκτησία, κειμένη ἔξωθεν τῆς πόλεως τῶν Σερῶν πρὸς Ἄνατ. πρὸς τὸ μέρος τουρκιστὶ λεγόμενον «Σουλάκ-ντιγκι» καὶ «Ντίβρι-μαχαλέ», σεμνυνομένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, ἔχουσα συνοπτικῶς καὶ ναδὸν τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου.
- ||<fol. 2.: in sup. marg.: ἔξακολουθεῖ τὸ κτηματολόγιο τῆς Μονῆς>
- Ἑκατέρων τούτων οἱ κουπέδες εἶχον διαρραγῆ κατὰ μέρος, ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἀποβῆ καὶ ἄχρηστος δι' Ἱεροπραξίας, ἀλλὰ πρὸ τριῶν ἐτῶν, διὰ *Πατριαρχικοῦ τακριρίου* ἐκδοθέντος *Βασιλικοῦ ὀρισμοῦ*, διωρθώθησαν ἐκ νέου καὶ ἀνεκαινίσθησαν, περιορίσθησαν καὶ μὲ περίβολον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔγιναν καὶ τινὰ δωμάτια εἰς κατοικίαν τῶν διὰ τὴν κυβέρνησιν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐτέρων διαφόρων ἐνοικιαστών. Οὕσα αὕτη ἀρχαῖον Μονύδριον, εἶχε καὶ ἰδιαιτέρον κτηματολόγιον, ὡς φαίνεται εἰς τοὺς ἀρχαίους κώδικας τῆς Μονῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίον καιρικῶν περιστάσεων ἀπώλεσθησαν ταῦτα.
- Τὰ εἶδη τῶν  
κτημάτων
6. Κουνάκι  
ἢ χάνι.
- Ἐν. Χάνι λεγόμενον «Προδρομήτικον» κείμενον ἐν τῇ ἐνορίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, περιέχει δωμάτια περὶ τὰ 20, καὶ τρία μαγαζεῖα μαγ<ε>ιρένια.
7. Ἐργαστήρια. Ἐνδεκα. Ἐξ ὧν πλησίον μὲν τοῦ «Παλούκ-παζαρη» εὐρίσκονται τὸ βακάλικον, τὸ σμιτζίτικον, τὸ χαλβατζίδικον, τὰ δύο κουντουρουτζίτικα, καὶ τὰ δύο γαϊταντζίτικα, καὶ τρία ἕτερα κατὰ σποράδην κείμενα· ὅλα ταῦτα τὰ ἐργαστήρια εἰσὶν ἀρχαῖα, ὡς καὶ τὸ ἄνωθεν κουνάκι.
8. Μετόχιον. Ἐν. Κατὰ τὸν κα{α}ζᾶν τῆς Ζίχνας ἐν τῷ χωρίῳ Ἀναστασιάς, καὶ τοῦτο ἀρχαία ἰδιοκτησία τῆς Μονῆς μὲ μίαν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐρείπιον, μὲ μερικὸν ἐλαιῶνα, μὲ ὀλίγα ἀμπέλια, χωράφια περὶ τὰ 100 στρέμ(ματα) κείμενα εἰς παῖρια, ὀρμάνι, καὶ μιρᾶν διὰ βοσκήν



9. Νομή ἤτοι βοσκή με γαίας και χωράφια. Μία. Αὕτη ἡ ἰδιοκτησία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς συνίσταται ἀπὸ γαίας, χωράφια ὑπὲρ τὰ 100 στρέμ. ἀπὸ βοσκήν λιαλιᾶς καὶ ὀρμάνιον ξυλικῆς, ἣτις ἐπικαλεῖται «Οὐσόικα» τοῦ Μοναστηρίου, καὶ ἀπὸ ἀρχαῖα μανδριὰ τῆς Μονῆς. Κυκλοφορεῖ δὲ μὲ διάστημα σχεδὸν τεσσάρων ὥρων συνόρων, καὶ γειτονεύεται μὲ τὰ σύνορα τῶν χωρίων «Πάνιτζας, Ῥεχοβίτζας, Κάτω Βροντοῦς καὶ Ἐπάνω Βροντοῦς». Τὰ σύνορα δὲ αὐτῆς συμπεριλαμβάνονται ὡς ἐξῆς: ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς Καῖναρτζιᾶδες πλησίον τοῦ Δερβεντιοῦ τῆς Ἐπάνω Βροντοῦς καὶ πλησίον τοῦ διαρρέοντος ποταμοῦ τῆς Ἐπάνω Βροντοῦς, ἐκεῖθεν μὲ τὸν δρόμον ἄγοντα διὰ Σέρῶας φθάνει εἰς τὸ «Ἀράπ-ἄϊλεδῆ», ἐκεῖθεν πάλιν μὲ τὸν αὐτὸν δρόμον ἀναβαίνει εἰς τὸ «Τζετοῦμ» δρόμον τοῦ «Καπακλιοῦ», ἐκεῖθεν κατηφορεῖ μὲ στενὸν δρόμον εἰς τὸ «Σεϊτάν-κιουπρεσῆ» εἰς τὸ ῥεῦμα τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ, ἐκεῖθεν πάλιν μὲ τὸν δρόμον «Οὐτζουντζιᾶς» ἀναβαίνει καὶ φθάνει εἰς τὰ σύνορα τῆς Κάτω Βροντοῦς, καὶ ἐκεῖθεν μὲ τὴν ῥάχην ἀναβαίνει εἰς τὸ «Καβάκ-σουί», ἀφίνων δεξιὰ τὸ σύνορον Κάτω Βροντοῦς, ἐκεῖθεν φθάνει εἰς τὴν κορυφήν, ὅπου ἐνώνεται μὲ τὰ σύνορα τῆς Ἐπάνω Βροντοῦς καὶ τὸν τόπον λεγόμενον <lacuna decem litterarum>, καὶ ἐκεῖθεν μὲ τὸν Δερὸν κατηφορεῖ ἕως τὸν «Δερέν-οὔγκλες», ὅπου συνάπτεται μὲ τὸ κουρὶ Ἐπάνω Βροντοῦς, καὶ ἐκεῖθεν κατηφορεῖ ὀλονὲν μὲ τὸ ῥεῦμα τῆς «Λεβαδίτζας», καὶ φθάνει κάτω εἰς τὴν γωνίαν, ὅπου λήγει τὸ κουρὶ τῆς Ἐπάνω Βροντοῦς, λεγόμενον «Οὔγκλες», καὶ ἐκεῖθεν μὲ τὴν ῥάχην, ῥάχην φθάνει ἕως τὴν κορυφήν, ὅπου κατὰ τὸ παλαιὸν λέγεται «Ἐτζαλή-τάς», ἣτοι «γροαμμένη πέτρα», ἐκεῖθεν πάλιν κατηφορεῖ ἕως ἓνα χωράφι τοῦ Μοναστηρίου, ὅπου φέρει ὀνομασίαν «Πελίτ-ἄτζ», ἔχει καὶ πουνάρι νεροῦ, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν κατηφορεῖ κατ' εὐθείαν ἕως τὸν ποταμόν, ὅπου καὶ ἀνταμώνουσι εἰς τοὺς εἰρημένους Καῖναρτζιᾶδες.

Αὕτη ἡ ἰδιοκτησία τῆς Μονῆς πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐφίλονεικῆθη ἀπὸ τοὺς Πανιτζιώτας, καὶ ὡς ἐκ τοῦτου δίκης γινομένης ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν Σερῶν ἀνεγνωρίσθη καὶ ἐπεκυρώθη ὡς ἀρχαία καὶ δικαία ἰδιοκτησία τῆς Μονῆς, ἐξεδόθησαν δὲ διὰ τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῆς ἐπίσημα ἔγγραφα, ἰλιάμι τοῦ κριτοῦ Ἀτζιζ-ἐφένδη, μασβατᾶς τοῦ Συμβουλίου καὶ Βεζύρ-Μεχτοπού· τὸ ἰλιάμι ἐπεκυρωθὲν καὶ παρὰ τοῦ Σεΐχ-ἰσλιάμη. Μ' ὄλον ὅτι δὲ ἡ ἰδιοκτησία αὕτη εἶναι ἀρχαία τῆς Μονῆς, ἐπικεκυρωμένη νεωστὶ μὲ τὰ εἰρημένα καὶ τοῖς πᾶσι γνωστὰ ἔγγραφα, συμφωνήθη νὰ περασθῆ καὶ εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Βασιλικοῦ Τεφτερχανὲ κατὰ λέξιν καθὼς καὶ τὰ ἄλλα νεοαγορασθέντα κτήματα.

ffol. 3: <in sup. marg.: ἐξακολουθεῖ τὸ κτηματολόγιον τῆς μονῆς>

### **Παρατηρήσεις ἐκ τοῦ ὀπισθεν κτηματολογίου**

#### **Α'. παρατήρησις**

Τὰ ἄνω διαληφθέντα κτήματα ἅπαντα εὐρίσκονται κατακεχωρημένα εἰς τοὺς Κώδικας τοῦ Βασιλικοῦ Τεφτερχανέ. παρ' ἀρχαίων δὲ χρόνων καὶ μέχρι τῆς σήμερον κατὰ διαφόρους ἐποχὰς παρὰ τῶν Κραταίων Σουλτάνων εὐρίσκονται ἐπανειλημμένως ἐπικεκυρωμένα καὶ μὲ Βασιλικὸς ὑψηλοὺς ὀρισμούς, δοθείσης αἰτίας ἀπὸ ξένας ἐπεμβάσεις, ὅτε μὲν διὰ Πατριαρχικοῦ τακριρίου, ὅτε δὲ δι' ἀναφορᾶς τῶν <τῆς> Μ<ονῆς> πατέρων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἀναβαίνει περὶ τοὺς 80. Ἐνταῦτῳ ὄλον τὸ ἀρχαῖον γενικὸν κτηματολόγιον τοῦ Μοναστηρίου τὸ καταγεγραμμένον εἰς τὸν Βασιλικὸν Τεφτερχανὲν φαίνεται ἐπικεκυρωμένον καὶ εἷς τινα τῶν διαληφθέντων φιομανίων κατὰ λέξιν, ἀλλὰ καὶ προσφάτως ἐπὶ τοῦ ἔτους 1251: ἐγίρας ἐπεκυρώθησαν καὶ παρὰ τοῦ Σουλτὰν Μαχμούτ· τότε δὲ συγχρόνως ἐξήχθησαν ἀπὸ τὸν Τεφτερχανὲν καὶ δύο Τεφτερχανέ σιουρέτια τῆς Μονῆς, τὸ μὲν ἐκ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Κώδικος, τὸ δὲ παρὰ τοῦ Ἐφκαφιοῦ ἐπικεκυρωμένα καὶ μὲ Βασιλικὸν τογρᾶν. Τὰ αὐτὰ δὲ δύο σιουρέτια καὶ πέρουσι διὰ Πατριαρχικοῦ τακριρίου ἐξεδόθησαν ἐκ τοῦ Τεφτερχανέ, καὶ μᾶς ἐστάλησαν, τὸ μὲν, διὰ νέαν ἐπικύρωσιν τοῦ διαφιλονικουμένου τζιφτικίου μας «Χριστός», τὸ δέ, εἰς ἐπικύρωσιν τῆς ἀσυδοσίας ἀπέναντι τοῦ φόρου τῶν γιδοπροβάτων τῆς Μονῆς.

#### **Β'. παρατήρησις**

Ἄπασαι αἱ ἄνω διαληφθεῖσαι ἀρχαῖαι ἰδιοκτησίαι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀναγνωρίζονται καὶ ἐπικυροῦνται καὶ μὲ ἀρχαία ἐπὶ

Χριστιανοκρατίας Σιγγιλιώδη πατριαρχικὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων μόνον αἱ *κώπαι* σφύζονται εἰς τοὺς ἀρχαίους κώδικας τῆς Μονῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ νεώτερα ὅμοια Σιγγίλια ὡς ἐξῆς: ἐπὶ 1698 μὲν παρὰ Καλλινίκου Πατριάρχου, ἐπὶ 1762 δὲ παρὰ Ἰωαννικίου Πατριάρχου, ἐπὶ 1791 παρὰ Νεοφύτου Πατριάρχου, καὶ ἐπὶ 1797 παρὰ Γρηγορίου Πατριάρχου, ὅτε καὶ τὸ *ἐτήσιον* τῆς Μονῆς πρὸς τὴν Μεγ<άλην> Ἐκκλησίαν ἀπὸ 400 δράμια κρόκον ἐτήσιον, ἀρχαίον, προσδιορίσθη ἀντὶ 500 γροσίων λόγῳ ὑποταγῆς ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον.

### **Γ'. παρατήρησις**

Τὸ κτηματολόγιον τοῦ Μοναστηρίου ἀρχαίον καὶ νεώτερον πρὸ τριῶν ἐτῶν κατεχωρήθη καὶ εἰς τοὺς Κώδικας τῆς ἐπὶ τῶν Μοναστηριακῶν Ἐξελεγκτικῆς ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἐπιτροπῆς.

### **Δ'. παρατήρησις**

Ἐν τῷ ἀρχαίῳ κτηματολογίῳ τῆς Μονῆς, κατεστρωμένῳ εἰς τοὺς Κώδικας τοῦ δασιλοῦς *Βασιλικοῦ Τεφτερχανέ*, μεταξὺ τῶν ἄλλων κτημάτων εὐρίσκονται κατακεχωρημένα καὶ ἐπικεκυρωμένα καὶ ἕτερα τρία ἐπίσημα κτήματα τῆς Μονῆς. Πρῶτον, τὸ κατὰ τὸν *καζαζᾶν* Σερρῶν τσιφτιλίκιον, «Χριστὸς» ἐπιλεγόμενον, τὰς γαίας τοῦ ὁποίου τὴν σήμερον ἐργάζονται οἱ κάτοικοι αὐτοῦ ἀπὸ <ὀ>σπήτια περὶ τὰ 60, ἀλλὰ πρὸ καιροῦ κατακρατεῖται καὶ ἐξουσιάζεται ἀυθαιρέτως παρὰ τοῦ Σουλίουμάν-βεί, Βεζνικοβαλῆ δεύτερον κτήμα, τὸ τσιφτιλίκιον ἐπιλεγόμενον «Ἀσώματος», κείμενον κατὰ τὸν *καζαζᾶν* τῆς Ζίχνας, ἕκτασιν γαιῶν ἔχει περισσοτέραν τοῦ ἀνωτέρω, ἀλλὰ πρὸ καιροῦ καὶ αὐταὶ ἐξουσιάζονται καὶ νέμονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ χωρίων· τρίτον κτήμα, ἕνας ἐπίσημος *κασλᾶς*, ὁμοῦ μὲ τὰς γαίας του ἐντὸς τῶν συνόρων τοῦ χωρίου ὀνομαζόμενον μὲν «Μεγάλα Βραστά», κείμενου δὲ εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὴν σήμερον ἐξουσιάζουσι καὶ νέμουσιν οἱ κάτοικοι τοῦ αὐτοῦ χωρίου.

### **Ε'. παρατήρησις**

Πρὸ πέντε ἐτῶν διὰ *Πατριαρχικοῦ τακριίου* ἐξεδόθησαν τρεῖς *Βασιλικοὶ ὀρισμοὶ* παρὰ τοῦ Ἄνακτος Μεζίτ, ἵνα δυνάμει αὐτῶν μᾶς παραδοθῶσι τὰ εἰρημμένα τρία κτήματα ἄνευ τινὸς δίκης καὶ παρατηρήσεως, καθὸ καὶ ἐποιήσαμεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ Σιουλίουμάν-βεί περὶ τοῦ τσιφτιλικίου «Χριστὸς», καὶ μῶλον ὅτι ἦσαν εὐδιάθετοι καὶ οἱ ἐδῶ Ἀγάδες καὶ ἡ τοπικὴ ἀρχὴ εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ τσιφτιλικίου, μῶλον τοῦτο προέκυψαν ἐμπόδια ἀφ' ἑτέρου πρὸς χάριν τοῦ Τούρκου Σιουλίουμάν-βεί. Ἀπόπειραν ἐποιήσαμεν καὶ διὰ τὰ ἄλλα εἰρημμένα δύο κτήματα, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκεῖνα, καθὼς καὶ διὰ τὸ «Χριστὸς» τσιφτιλίκιον ἀπαιτεῖται ἰσχυροτέρα δύναμις τῆς ἡμετέρας. Ὁ Κύριος δυνατός!

Αἰτίων ἀριθμὸς

Εἶδη τῶν  
κτημάτων

Ἔτος Ὀθωμανικῶν

στρέμματα

ἀριθμὸς

|| fol. 5.: <in sup. marg.: ἐξακολουθεῖ  
τὸ κτηματολόγιον τῆς μονῆς>

**Καταγραφή τῶν κτημάτων,  
ἅτινα νεωστὶ ἀπέκτησεν  
ἡ Μονὴ ὡς ἐξῆς:**

**Ἔσα εἰς τὸν κα(α)λξᾶν τῶν Σερῶων**

1. Ἐκκλησία.

» »

1. Μία ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου<γρόσια>  
Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, κειμέ-  
νη ἐντὸς τῆς πόλεως Σερῶων κατὰ  
τὴν Ἄνω Καμενίκιαν, προσηλώθη  
δὲ αὕτη ἡ ἐκκλησία τῇ Ἱερᾷ Μονῇ  
ἐπὶ ἔτους 1844, δυνάμει χρημα-  
τικῆ, διὰ προτροπῆς τῆς κυβερνή-  
σεως τοῦ τότε Μητροπολίτου, τῆς  
Δημογεροντίας, καὶ πρὸ πάντων  
κατὰ παράκλησιν ὄλων τῶν ἐνο-  
ριτῶν τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἐκ  
τῆς ἄνω καὶ Κάτω Καμενίκιας, εἰς  
ἐξόφλησιν τοῦ ὑπερόγκου χρέους  
αὐτῆς. Τότε δὲ συγχρόνως ἡ προᾶξις  
αὕτη ἐπεκυρώθη μετ' ἐπίσημα ἔγγρα-  
φα παρὰ τοῦ Σεβασμιωτάτου, τῆς  
εὐγενίας των καὶ παρὰ πάντων  
τῶν ἐνοριτῶν τῆς Ἱερᾶς ἐκκλησίας  
κατὰ συνέπειαν δὲ τῆς ἐπικυρώσε-  
ως ταύτης ἐπεκυρώθη καὶ μετ' ἐπιση-  
μοῦ Σιγγιλιῶδες γράμμα τῆς Μ(εγάλης)  
τοῦ Χριστοῦ Ἁγίας Ἐκκλησίας, ἐπὶ  
Πατριάρχου τοῦ Κυρίου Ἀνθίμου  
τοῦ Κουταλινού. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ  
κυβέρνησις ταύτης ἐπικυροῦται  
ἀμέσως πρὸς τὴν Ἱερὰν Μονὴν με-  
τὰς προσόδους τοῦ παγκαρίου καὶ  
τῆς ἐφημερείας, συμπεριλαμβάνο-  
νται καὶ τρεῖς οἰκίαι παρὰ τῇ αὐτῇ  
τῆς ἐκκλησίας, προσηλώθη δὲ ἐπὶ  
χρήμασι μετ' ἑξῆς γρόσια 65.000  
Ἔτι ἔξωθεν τοῦ Κάστρου τῶν Σερ-  
ῶων κατὰ τὸ «Ντίβρι-μαχαλὲ» νε-  
ωστὶ ἠγόρασεν ἡ Ἱερὰ Μονὴ γαίας,

αἴτινες εἰσὶν ὑπὸ τὸ καλέμι τοῦ βακουφι-  
οῦ τοῦ Χαῖρεδήμ-πασιᾶ, διδ καὶ τὰ ταπιά  
τῆς ἐπικυρώσεως τῶν κάτω γαιῶν ἐλάβο-  
μεν παρὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν  
σήμερον διαδόχου αὐτοῦ Νούχ-Βεῖ.

2. Κήπον 1275 7. 1. Ἐνα κήπον ἠγόρασεν ἡ Ἱερὰ Μονὴ ἀπὸ  
γῆν, *ιαδηκι* καὶ *ἐσελάκι* παρὰ τοῦ Παύ-  
λου Παχτσεβάνου· συνορεύεται μὲ μνή-  
ματα Τουρκῶν, μὲ ἕτερον τουρκικὸν κή-  
πον, καὶ ἐκατέρωθεν μὲ δρόμον, καὶ πε-  
ριέχει δένδρα σκαμνῶν καὶ ἐμίσια, καὶ  
τρεῖς καλύβας, εἰς τὰς δύο ἐργάζονται τὰ  
γαῖτάνια μὲ μηχανάς, αἴτινες κινοῦνται  
μὲ ὕδωρ· ἠγοράσθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ παπᾶ-  
Χρυσάνθου, παπᾶ-Θεοδοσίου, παπᾶ-  
Μελετίου, παπᾶ-Νικοδήμου, παπᾶ-Χρι-  
στοφόρου, παπᾶ-Θεωνᾶ, Χρήστιου Λαζᾶ-  
ρου, Μαρίνου, Γεωργίου καὶ Στοίλου  
διὰ γρόσια 11.000
3. Κήπον 1275 6. 1. Ἐναν <κήπον> ὡσαύτως ἠγόρασεν ἡ  
Ἱερὰ Μονὴ ἀπὸ γῆν, *ιαδηκι* καὶ *ἐσελά-  
κι* ἀπὸ Βασιλικὴν Σαμαράδιναν μὲ ἕτερα  
δύο οἰκόπεδα τοῦ Ἡλῖα Ψαθᾶ καὶ ἐνὸς  
γιούφτου· συνορεύεται μὲ κήπους τοῦ  
Μεχμέτ Φουντούκ-Βεῖ, μὲ τὸ τσιφτιλίκι-  
ον τοῦ ἰδίου, μὲ οἴκους γιουφτῶν καὶ μὲ  
δρόμον περιέχει δὲ δένδρα σκαμνῶν καὶ  
ἐμίσια καὶ μίαν καλύβαν· τὸ ταπί του ἐξε-  
δόθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ παπᾶ-Θεοδοσίου,  
παπᾶ-Μελετίου, παπᾶ-Μακαρίου, παπᾶ-  
Γερασίου, παπᾶ-Ἀρσενίου καὶ Χρίστι-  
ου καὶ Ἀγγέλου Λαζᾶρου διὰ γρόσια 11.200
4. Κήπον 1272 7. 1. Ἐναν <κήπον> ὡσαύτως ἠγόρασεν ἡ Ἱε-  
ρὰ Μονὴ ἀπὸ Ἀθανάσιον Βακάλην περι-  
έχει ξυλικὴν σικαμιναῖς καὶ ἐμίσια καὶ κα-  
λύβαν, συνορεύεται μὲ κήπους τοῦ Μεχ-  
μέτ Φουντούκ-Βεῖ, μὲ κήπον τοῦ Χ(ατζῆ)-  
Στέργιου, μὲ χεῖμαρρον καὶ μὲ δρόμον.  
Ἐξεδόθη τὸ ταπί αὐτοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ  
παπᾶ-Ἀνθίου Δαβίδ, παπᾶ-Σάββα Σω-

- τήρ, παπᾶ-Θεοδοσίου Λαζάρου, παπᾶ-Μελετίου Δημητρίου, παπᾶ-Μακαρίου Κώστα καὶ Χρήστιου Λαζάρου διὰ γρόσια 12.000
- || fol. 6.: <in sup. marg.: ἔξακολουθεῖ τὸ κτηματολόγιον τῆς μονῆς>
1. Χωράφιον. 1282. 6. 1. Ἐντικρου εἰς τὰ αὐτὰ παίρια, ἄνωθεν τῶν ἐκείσε Καφενείων, ἠγοράσαμεν τοῦτο παρὰ Χρίστου Κύρου· συνορεύεται μὲ τὸ ἄρσι τῶν μύλων <lacuna decem et sex litterarum> μὲ χωράφια μὲ ντερὲν καὶ μὲ δρόμον· ἐπεκυρώθη μὲ ταπὶ τοῦ ἰδίου Νούχ-Βεῖ ἐπ' ὀνόματι Ἀγγέλου Χ(ατζῆ)-Τριανταφύλλου διὰ γρόσια 3.000
2. Χωράφιον. 1282. 6. 1. Κεῖται εἰς μέρος λεγόμενον «Τικήρ-καποῦ» εἰς τὸ ἄντικρου τοῦ Ἰσάρ-ἀλτῆ τῶν Σερόων. Ἔχει γείτονας τὰ χωράφια τῶν καλογήρων τῆς Ἡλιοκάλεως καὶ τοῦ Τάσιου Βακάλη, ντερὲν, καὶ ἄν καὶ δρόμον. Τὸ ἠγοράσαμεν ἀπὸ τὸν Νούχ-Βεῖ ἐπ' ὀνόματι {Ἀγγέλου Τριανταφύλλου}<superscripsit altera post. manu: Θεοφάνους καὶ Χ(ατζῆ)-Ἐρμελῆ> διὰ γρόσια 200
- Ἄτερα τμήματα εἰς τὸν αὐτὸν κα{α}ζᾶν Σερόων ἐκ διαλειμμάτων νεοαγορασθέντα.**
3. Κῆπον. 1265. 24. 1. Ἐν τμήμα ἀπὸ γῆν καὶ ἰαδῆκι κείμενον εἰς τὸ χωρίον Τσιρπίστας, 4 ὥρας μακρὰν ἀπὸ Σέρρας ἠγοράσαμεν ἀπὸ Δημήτριον Ἰωάννου· περιέχει σκαμνό-δενδρα καὶ ὀπωροφόρα ξύλα, ἀλλ' ἄνυδρον· ἔχει γείτονας χωράφια τῶν κατοίκων τῆς Τσιρπίστας, χεῖμαρῶν καὶ ἑκατέρωθεν δρόμον· ἐπεκυρώθη ἀπὸ τὸν Ἐφκάφην μὲ ταπὶ τοῦ βακουφιοῦ Σιλζίκ-σουλτάν, ἐπ' ὀνόματι τῶν Μιουτεβελλήδων τοῦ Μοναστηρίου Χ(ατζῆ)-παπᾶ-Δανιήλ, Χ(ατζῆ)-Χρυ-

- σάνθου, παπᾶ-Θεοδοσίου, παπᾶ-Σάββα, παπᾶ-Ἀνθίμου, παπᾶ-Συλβέστρου, παπᾶ-Διονυσίου, παπᾶ-Δωροθέου, παπᾶ-Ἀνανίου καὶ πατρὸς Σπυριδῶνος με γρόσια 10.000
4. Κῆπον. 1265. 4. 1. Ἄπὸ γῆν καὶ *ἰαδῆκι*, περιέχει καὶ οὗτος ὁμοίαν ξυλικήν ἔχει γείτονας χωράφια τοῦ Ῥεστέμ-ἄγα, τοῦ Χριστοδοῦλου Βαγγέλ, τσαΐ, καὶ δρόμον κεῖται δὲ ἄντικρυ τοῦ ἀνωτέρω κήπου πρὸς Νότον, ἠγοράσθη ἀπὸ Ἀδάμ Ἑρμελῆ καὶ ἐπεκυρώθη με ταπὶ τοῦ αὐτοῦ Βακουφιοῦ ἐπ' ὀνόματι τῶν ἰδίων Μιουτεβελλήδων με γρόσια 900
15. Οἰκόπεδον. 2. 1. Κείμενον εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον, παρὰ τῷ ἐκείσε Μετοχίῳ μας ἔχει γείτονας ἄλλην γῆν τοῦ Μοναστηρίου μας, τοῦ Βαγγέλ Κωνσταντᾶ, τοῦ Νάσιου Φώτη, τὸν χειμαρῶν καὶ δρόμον ἠγοράσαμεν τοῦτο ἀπὸ τοὺς αὐταδέλφους Στέργιον, Τριαντάφυλλον, Μαρίαν, καὶ Ἑλένην τέκνα τοῦ Ἀγγέλου Τσιρπιστινοῦ, ἐπεκυρώθη δὲ με ἀυλικὸν ἔγγραφον τῆς Μητροπόλεως Σερῶν, ἐπεκεκρωμένον καὶ παρὰ τῆς Δημογεροντίας ἀπὸ τοὺς πωλητὰς καὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους Τσιρπίστας, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἡγουμένου Σάββα, Θεοδοσίου Δικαίου καὶ Ἰακώβου με γρόσια 500
16. Κῆπον 1277. 6. 1. Ἐν τμῆμα κείμενον ἐν τῷ χωρίῳ Νιγρίτας πρὸς Βορῶν ἀπὸ γῆν καὶ *ἰαδῆκι* περιέχει σκαμνόδενδρα καὶ ὀπωροφόρα ξύλα, καὶ στέρναν νεροῦ, τὸ ὁποῖον λαμβάνει καδεμδὲν ἀπὸ τὴν στέρναν τῶν ὑδάτων τοῦ αὐτοῦ χωρίου συνορεύεται ἀφ' ἑνὸς μὲν με μισρᾶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ με χειμαρῶν καὶ με δρόμον, ἔχων σχῆμα τριγώνον ἠγοράσαμεν δὲ τοῦτο παρὰ τῆς Πολύζου χήρας τοῦ Μάλαμα, καὶ ἐπεκυρώθη

- μὲ χιουτζέτι τοῦ Κριτοῦ τῶν Σερόῶν  
 ἐπ' ὀνόματι τῶν Μιουτεβελλήδων τοῦ  
 Μοναστηρίου Χ(ατζῆ)παπᾶ-Χρυσάν-  
 θου, Χ(ατζῆ)παπᾶ-Κωνσταντίου, πα-  
 πᾶ-Θεοδοσίου, παπᾶ-Διονυσίου καὶ  
 παπᾶ-Γερασίου μὲ γρόσια 10.000
- || fol. 7.: <in sup. marg.: ἐξακολουθεῖ  
 τὸ κτηματολόγιον τῆς μονῆς>
17. Χωράφια 110. 1. Ἐν τμήμα ἡγοράσαμεν καὶ προσηρ-  
 τήθη εἰς τὸ ἄνω ἀρχαῖον εἰρημένον  
 τσιφτιλίκιον τῆς Μονῆς, ἐπιλεγόμε-  
 νον «Τουμβίτσα», τουρκιστὶ «Κισισ-  
 λάκι». Τὸ τμήμα ὀνομάζεται «Σοῦς ὄν  
 Διουλιούμ»· ἡγοράσαμεν τοῦτο παρὰ  
 τοῦ Ἀπδῆ-Βεῖ, υἱοῦ τοῦ Ἰσμαῖλ-Βεῖ,  
 ἐπὶ ἔτους 1844· κεῖτε εἰς τὸ σύνορον  
 τοῦ Νεοχωριοῦ τσιφτιλικίου τοῦ Ἐν-  
 τέμ-Βεῖ, υἱοῦ τοῦ Μασάρ-πασιά· γει-  
 τονεύεται ἑκατέρωθεν μὲ γαίας τοῦ  
 ἰδίου τσιφτιλικίου, πρὸς Νότον μὲ γαί-  
 ας τοῦ τσιφτιλικίου μας Τουμπίτσας,  
 πρὸς Ἀνατ(ολάς) μὲ γαίας τοῦ Σιμχα-  
 ναζῆ καὶ μὲ δρόμον ἐπεκυρώθη δὲ μὲ  
 Βασιλικὸν ταπὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χ(α-  
 τζῆ)-Δημητρίου καὶ Γεωργίου, υἱῶν  
 τοῦ ἀπὸ Βροντοῦ Χ(ατζῆ)-Ιωάννου  
 καὶ ἐπιτρόπων τῆς Μονῆς μὲ γρόσια 16.000
18. Χωράφια 1280. 44. 3. Τρία τμήματα ἡγοράσαμεν παρὰ τοῦ  
 εἰρημένου Ἐντέμ-Βεῖ, περιέχοντα ἐν-  
 τὸς τῶν συνόρων καὶ γαιῶν τοῦ τσι-  
 φτιλικίου μας «Τουμβίτσας» κατὰ τὸ  
 μέρος, ἐπικαλούμενον «Σύνορ-πασῆ»  
 καὶ γειτονεύοντας τετραμερῶς μὲ γαί-  
 ας τοῦ αὐτοῦ τσιφτιλικίου μας ἐπε-  
 κυρώθησαν καὶ ταῦτα μὲ Βασιλικὸν  
 ταπὶ ἐπ' ὀνόματι παπᾶ-Μελετίου, πα-  
 πᾶ-Ἀρσενίου, παπᾶ-Γερασίου, πα-  
 πᾶ-Θεοδοσίου καὶ παπᾶ-Πολυκάρπου  
 διὰ λίρας Τουρκίας 260. γρόσια 26.000
19. Χωράφια 11. 1. Ἐν τμήμα κείμενον μεταξὺ τῶν συ-



- νόρων τῆς Τουμβίτσας καὶ Νεοχωρίου πρὸς ἄρκτον παρὰ τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, γειτονεύεται μὲ τὰς γαίας τῶν ἰδίων τσιφτιλικίων ἠγοράσαμεν ταῦτα ἀπὸ παπᾶ-Ἀθανάσιον οἰκονόμον τῆς Δουβίστας, καὶ ἐπεκυρώθη μόνον μὲ ῥωμαϊκὸν ἔγγραφον παρὰ τοῦ ἰδίου, καὶ παρὰ τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἐπ' ὀνόματι τῶν Μιουτεβελλήδων τοῦ Μοναστηρίου, ἐπὶ ἔτους 1847 μὲ γρῶσια 1.100
20. Χωράφια 1282. 469.1. Ἐν τμήμα ἠγοράσαμεν ἀπὸ τὸν εἰρημένον Ἀπδῆ-Βεῖ, υἱὸν τοῦ Ἰσμαῖλ-Βεῖ, κείμενα ἐντὸς τῶν συνόρων Νεοχωρίου τσιφτιλικίου τοῦ Ἐντέμ-Βεῖ, περιοριζονται ἐκατέρωθεν μὲ γαίας τοῦ Ἐντέμ-Βεῖ, μὲ γαίας τοῦ τσιφτιλικίου μας Τουμβίτσας, καὶ μὲ γαίας τῶν χωρικῶν Βετζνικιωτῶν καὶ μὲ δρόμον καὶ ταῦτα ἐπεκυρώθησαν μὲ *Βασιλικὸν ταπὶ* ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χ(ατζῆ)-Δημητρίου υἱοῦ τοῦ ἀπὸ Βροντοῦ Χ(ατζῆ)-Ιωάννου μὲ λίρας Τουρκίας 2.110 ½. <alt. post. manu: 211.050 ἀνανεώθη τὸ ταπὶ τούτου τοῦ χωραφίου εἰς κυριότητα τοῦ μοναστηρίου> 254.150

#### Ἴτερα κτήματα

21. Ὀσπήτιον 1274 1. Προσηρτήθη εἰς τὰ εἰς «Ἀναστασιᾶ» χωρίον ἀρχαία κτήματα τοῦ Μοναστηρίου παρὰ τοῦ Χατζῆ Δημητρίου, εἰς «Χωροβίσταν» χωρίον ἐν ὀσπήτιον μὲ 20 εἴκοσι στρέμματα χωράφια σποράδην κείμενα ἐν τῷ συνόρῳ τῆς Χωροβίστας ἐπεκυρώθησαν καὶ ταῦτα μὲ *Βασιλικὸν ταπὶ* πρὸ 8 ἐτῶν εἰς τοὺς Μιουτεβελλήδες τοῦ Μοναστηρίου.

|| fol. 8.: <in sup. marg.: ἐξακολουθεῖ τὸ κτηματολόγιον τῆς μονῆς>

22. Χωράφια 1281. 10. 2. Δύω τμήματα προσετέθησαν εἰς τὸ ῥηθὲν Μετόχιον, κείμενα ἐντὸς τῶν συνόρων «Χωροβίστας», καὶ τὸ μὲν ἐν τμήμα συνίσταται ἀπὸ 12 στρέμ(ματα) τα

ὅποια ἔχουσι γείτονας τὸν Χριστόδουλον Διδάσκαλον, τοὺς υἱοὺς Κωνσταντίνου Τσαρουχᾶ καὶ δρόμον εἰς τόπον λεγόμενον «Ἰντζιρλή». Τὸ δὲ δεύτερον τμήμα εἰς τόπον λεγόμενον «Πεντάρα» στρεμ. 8 ἔχουν γείτονες τὸν Χριστόδουλον Τσίρτζιολην, τὸν Γεώργιον Ρούμπα καὶ τὸν Χατζή Νεράντζον καὶ δρόμον. Ἦγοράσαμεν ταῦτα ἀπὸ τοὺς υἱοὺς Κωνσταντίνου Τσαρουχᾶ, καὶ ἐπεκυρώθησαν μὲ Βασιλικὰ ταπιά, ἐπ' ὀνόματι τοῦ παπᾶ-Ἀρσενίου, παπᾶ-Μελωδοῦ, παπᾶ-Ἰωσήφ, παπᾶ-Πολυκάρπου καὶ παπᾶ-Σάββα διὰ γρόσια <num. delevit>

## Παρατηρήσεις

### Α'. Παρατήρησις

Ἀφοῦ τὴν σήμερον τῇ Ἱερᾷ Μονῇ σφύζεται μόνον τὸ εἰρημένον ἀρχαῖον τσιφτιλίκιον «Τουμβίτζα» ἔχει καὶ τὰς γαίας τοῦ στενοχωρημένης, ἀπ' ἐναντίας πολὺ μέρος ἐξ αὐτῶν καταπνίγεται ἀπὸ τὰς πλημμύρας τοῦ παραρρέοντος Στρυμόνος ποταμοῦ καὶ μεταβάλλονται εἰς ἄχρηστον βάλταν, ὡς ἐκ τούτου καὶ τὸ τσιφτιλίκιον ὑπάρχει ὀλιγοπρόσοδον καὶ μὴ ἐξαρκοῦν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Μονῆς, διὰ τοῦτο πάντοτε ἦτον εἰς ἀνάγκην νὰ ἀυξανθῶσιν αἱ γαῖαι αὐτοῦ μὲ προσάρτησιν ἐτέρων γαιῶν δυνάμει χρηματικῇ· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἴδιοι εἰρημένοι δύο Βέιδες γείτονες τοῦ τσιφτιλικίου μας ηὐχαριστήθησαν νὰ μᾶς πωλήσωσι τὰς ἀνωτέρω γαίας των ἐπὶ τούτῳ μᾶς παρεστάθησαν καὶ ἔτεροι φίλοι ἀγάδες καὶ χριστιανοί. Ἐξ αὐτῶν τινες μᾶς συνέδραμον καὶ μὲ δάνεια χρήματα ἐπὶ τόκῳ 8 τοῖς % πρὸς χάριν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς γνωρίζοντες καὶ τὴν ἀνάγκην προσαρθήσεως τῶν εἰρημένων χωραφίων εἰς τὸ τσιφτιλίκιόν μας Τουμβίτζας, βλέποντες καὶ τὴν καλὴν διάθεσιν τῶν εἰρημένων ἀγάδων καὶ χριστιανῶν, ἀπεφασίσαμεν πέρυσι καὶ ἐφέτος τὴν ἀγορὰν τῶν χωραφίων, δυνάμει χρηματικῇ καὶ ἐπὶ τόκῳ, ἐπικαλούμενοι τὴν εὐλογίαν τοῦ ἁγίου Θεοῦ διὰ τὴν εὐκαρπίαν αὐτῶν καὶ ἐξόφλησιν τοῦ χρέους, τὸ ὅποιον τὴν σήμερον ἀναβαίνει μὲ τὸ ἀρχαῖον ὑπὲρ τὰς 300.000 γρόσια ἐπὶ τόκῳ 8 τοῖς % τοῖς πᾶσιν γνωστόν· ἐξαίτησαμεν δὲ νὰ ἐκδοθῶσιν τὰ ταπιά αὐτῶν εἰς ὀνόματα ξένα, γνωρίζοντες τὸ μαχλιούλικον, τὸ ὅποιον τὴν σήμερον ἀκριβῶς ἐπιδιώκουσιν οἱ ἐπιτετραμμένοι παρὰ τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἐμάθομεν, ἀφοῦ ἐξιχνίασαν ὅτι ἀπέθανον συναδελφοί μας, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ὑπῆρχον κατα-

κεχωρημένα εἰς τὰ ταπιά τῶν εἰρημένων κήπων καὶ ἑτέρων χωραφίων, τῶν ὁποίων χωραφίων ὡς ἐκ τούτου προετιμήσαμεν τὴν ἐκποίησιν μὲ ζημίαν τῆς Μονῆς ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ὀλίγα χρήματα αὐτῶν νὰ μὴν χρησιμεύσωσιν εἰς τὰ νεοαγορασθέντα χωράφια.

### **Β'. παρατήρησις**

Τὰ ἄνω διαληφθέντα κτήματα τοῦ νέου κτηματολογίου τῆς Μονῆς, συνιστάμενα εἰς κήπους καὶ γαίας, ἠγοράσθησαν μὲ συνδρομὴν τῶν συναδέλφων ἐπὶ λόγῳ καὶ συμφωνίᾳ μετὰ τῆς Μονῆς, ἵνα ὅσον μὲν οὗτοι ἐπιζῶσιν ἐπισκέπτονται καὶ καλλιερῶσιν τὴν αὕξησιν τῆς ὠφελείας αὐτῶν, νεμόμενοι ἀναλόγως τὴν συνδρομὴν τῶν τοῦς ἐτησίους καρποὺς αὐτῶν, μετὰ τὸν θάνατον δὲ ἑνὸς ἐκάστου μένουσιν ἅπαντα τὰ μερίδια ὑπὸ τὴν ἄμμεσον ἐξουσίαν καὶ ὠφέλειαν τῆς Μονῆς. Φρόνησις ὀρθὴ καὶ σύμπνοια τῶν συναδέλφων πρὸς αὕξησιν τῶν ἐτησίων κυριῶν προσόδων τῆς Μονῆς διὰ τὸ μέλλον. Ἠσφαλίσθησαν δὲ ἐπ' ὀνόματι πολλῶν συναδέλφων εἰς ἀποφυγὴν δῆθεν τοῦ μαχλιουλίου, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποβίωσιν συναδέλφων τινῶν οἱ ἐπιτετραμμένοι, γνωρίζαντες μερίδια μαχλιούλικα καὶ ἐξημείωσαν μὲ ἀγορὰν τοῦ μαχλιουλίου καὶ ἔκδοσιν νέων ταπιῶν ὡς ἐκ τούτου βιαζόμεθα νὰ ζητῶμεν ἔκδοσιν ταπιῶν ἐπ' ὀνόματι κοσμικῶν ἐχόντων ἀπογόνους, ἀλλ' ἢ οὕτως ἢ ἄλλως παντοίους κινδύνους τὰ κτήματα ταῦτα ἀπὸ τὸ μαχλιούλικον. Ὁ Κύριος τοίνυν ἐπινεύσει τῇ καρδίᾳ τοῦ Κραταιωτάτου ἡμῶν Ἄνακτος, ἵνα προνοίᾳ καὶ κηδεμονίᾳ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἁγίας Ἐκκλησίας ἀσφάλισι κατ' εὐθείαν τὰ ἀπὸ γῆς κτήματα ὄλων τῶν ἱερῶν καταγωγίων καὶ καταστημάτων λογιζόμενα καὶ ταλανιζόμενα κτήματα αὐτῶν, ἐπιβραβεύοντας αὐτοῦ προνόμια σύμφωνα κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ εἰς τὸ βασιλικὸν Τεφτερχανὲν διὰ τῶν ἀρχαίων βακουφικῶν κτημάτων.

|| fol. 9.: <in sup. marg.: ἔξακολουθεῖ τὸ κτηματολόγιον τῆς μονῆς>

### **Ἀνακεφαλαίωσις τῶν ὀπισθεν κτημάτων**

#### **<(α') Τσιφτιλίγια>**

2. Τσιφτιλίγια ἀρχαῖα ἐπιλεγόμενα τὸ μὲν, «Τουμβίτζα», τὸ δὲ «Δερβέσεν».
1. Τοπικὴ θέσις τοῦ Ἁγιαννιοῦ μὲ ὕδατα, μύλους καὶ τζιαίρια ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς Δερβέσενας.
2. Ἐκκλησίαι ἀρχαῖαι ἐν τῇ πόλει Σερρών, ἐξ ὧν ἡ μὲν σεμνύνεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ἡ δὲ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου.
12. Ὁσπητοκελλία παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Τιμίου Προδρόμου.
11. Ἐργαστήρια ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Σερρών.
  1. Κουνάκι «Προδρομήτικον» λεγόμενον.
  1. Μετόχιον ἀρχαῖον ἐν τῷ κατὰ Ζίχναν χωρίῳ Ἀναστασιᾶς μὲ μερικῶ-

τερον κτηματολόγιον.

1. Βοσκή ἀρχαῖα με γαίαις, χωράφια καὶ μανδριὰ με λιاليὰ καὶ με ὀρμά-  
νι ξυλικὸν εἰς τὰ σύνορα τοῦ χωρίου Πάνιτσας.

**<β> Ἔτερα νεώτερα κτήματα ἐντὸς καὶ περὶ τὴν πόλιν Σερρών**

1. Ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου κατὰ τὴν  
Ἐπάνω-Καμενίκια.
4. Κῆποι εἰς «Ντίβρι-μαχαλὲ» ὑπὸ τὸ καλέμι τοῦ Βακουφιοῦ τοῦ  
Χαϊρεδήμ-Πασιά.
2. Ἰαδίκια κήπων ἐκείσε.
5. Χωράφια εἰς τμήματα ἐκείσε.

**<γ> Ἔτερα κτήματα εἰς τὸν κα{α}ζᾶν Σερρών**

3. Κῆποι κείμενοι εἰς τὸ χωρίον Τσιρπίστας με ἔν Μετόχιον.
1. Κῆπος ἐν τῷ χωρίῳ Νιγρίτας.
6. Χωράφια εἰς τμήματα ἐμπεριέχοντα στρέμ(ματα) γῆς 634,, ἅτινα νε-  
ωστὶ ἡγοράσθησαν καὶ προσετέθησαν τῷ μοναστηριακῷ τσιφτιλι-  
κίῳ Τουμβίτσας.
1. Ὅσπῆτιον εἰς τὸ κατὰ Ζίγχαν χωρίον «Χωροβίστας» με 40 στρέμ(ματα)  
χωράφια, ἐξ ὧν τὰ μὲν 20 ἀφιέρωμα, τὰ δὲ 20 προσετέθησαν ἐξ  
ἀγορασίας.
5. Παρατηρήσεις ἀναγκαῖαι ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτημάτων ἐπὶ τῶν νεωτέ-  
ρων ὡσαύτως.

Κατὰ τὴν προνοητικὴν τοίνυν αἴσθησιν τῆς Μ(εγάλης) τοῦ Χριστοῦ Ἁγίας Ἐκκλησίας ἐγκριθεῖσα ἀσμένως ὑπὸ τῆς Σεβαστῆς Ὑψηλῆς Κυβερνήσεως καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ διαταγὴν τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς ἀπὸ Δ' <Νοεμ>βρίου τοῦ ἔτους 1865, ἐκδο-  
θείσης καὶ σταλείσης πρὸς τὸν Σ(εβασμιώτατον) ἡμῖν (Ἀρχιεπίσκοπον), ἅγιον Σερρών Κύριον Μελέτιον, ἀφορώσης πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ  
Κτηματολόγιον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μονῆς, ἐσχηματίσαμεν καὶ ἡμεῖς οἱ  
ὑποφαινόμενοι τὸ γενικὸν ταύτης κτηματολόγιον ὡς ἄνωθεν δοκεῖ, σύμ-  
φωνα με τὸ δοθὲν καὶ ἡμῖν πατριαρχικὸν διάγραμμα. Ὡς ἐκ τούτου δὲ  
εἰς πίστωσιν καὶ δήλωσιν τῶν διαληφθέντων οἱ ὑποφαινόμενοι δι' ἰδίαις  
ἡμῶν ὑπογραφῆς διαβεβαιοῦμεν καὶ ἐπικυροῦμεν

αὐξ' κατὰ μῆνα Αὐγούστον

Ὁ Σερρών Μελέτιος ὑποβεβαιοῖ Ὁ Ἡγούμενος Θεοδόσιος  
(μονοκονδυλιά) (ἀρχιεπίσκοπος) Ὁ Προηγούμενος Σάββας (μοναχός)  
Ὁ Προηγούμενος Χ(ατζῆ)-Χρύσανθος  
Ὁ Προηγούμενος Ἀζαρίας  
Ὁ Μελέτιος δικαῖος  
Ὁ Διονύσιος ἱερομόναχος.

**ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ, ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΥΠΩΝ  
ΛΕΞΕΩΝ (κυρίως στην τουρκική)\***

Ἄγγελος (Τσερπιστινός) 28	Λαζάρου Κώστας καὶ Χρῆστος 28
Ἄζαριάς, προηγούμενος, ὑπογρ. τέλους 34	Λαζάρου Χρῆστος 27
Ἄνθιμος Κουταλινός, πατριάρχης Κων/πόλεως 26	Λαζάρου Ἄγγελος 27
Ἄπδῃ-Βεΐ 30, 31	Μάλαμας 29
Ἄτζιζ-ἑφένδη 24	Μαρία, τέκνο Ἄγγ. Τσερπιστηνοῦ 29
Βακάλης Ἀθανάσιος 27	Μαρίνος 27
Βακάλης Τάσιος 28	Μασάο-πασιάς 30
Βεζύρ-μεχτοποῦ 24	Μαχμούτ Σουλτάν 24
Βερζενῆς 20	Μεζίτ Ἄναξ 25
Βεζνικιώτες 31	Μελέτιος δικαῖος, ὑπογρ. τέλους 34
Γεώργιος 27	Μελέτιος, ἀρχιεπ. Σερρών, ὑπογρ. τέλους 34
Γρηγόριος, Πατρ. Κων/λεως 25	Μεχμέτ Φουντούκ-Βεΐ 27
Διονύσιος ἱερομόναχος, ὑπογρ. τέλους 34	Νάσιου Φώτης 29
Ἐλένη, τέκνο Ἄγγ. Τσερπιστηνοῦ 29	Νεόφυτος, Πατρ. Κων/λεως 25
Ἐντέμ-Βεΐ 20, 30, 31	Νούχ-Βεΐ 27, 28
Ἐρμελῆ Ἀδάμ 29	Πανιτζιώτες 24
Θεοδόσιος Δικαῖος 29	Παχτσεβάνος Παῦλος 27
Θεοδόσιος ἠγούμενος, ὑπογρ. τέλους 34	Πολύζου χήρα τοῦ Μάλαμα 29
Ἰάκωβος 29	παπᾶ-Ἀθανάσιος 31
Ἰσμαῖλ-Βεΐ 30, 31	παπᾶ-Ἀνανίας 29
Ἰωαννίκιος, Πατρ. Κων/λεως 25	παπᾶ-Ἄνθιμος Δαβίδ 27
Ἰωάννου Δημήτριος 28	παπᾶ-Ἀρσένιος 27, 30, 32
Καίναρτζιαδες 23	παπᾶ-Γεράσιμος 27, 30
Καλλίνικος, Πατρ. Κων/λεως 25	παπᾶ-Διονύσιος 29, 30
Κύρου Χρῆστος 28	παπᾶ-Δωρόθεος 29
Κωνσταντᾶ Βαγγέλ 29	παπᾶ-Θεοδόσιος 27, 28, 29
	παπᾶ-Θεοδόσιος Λαζάρου 28

\* Στὸ κεῖμενο κρατήθηκαν οἱ ἰδιοτυπίες τῶν γραφῶν στὴ φωνητικὴ τοὺς ἀπόδοση, καθὼς καὶ ἡ ἐπίμονη ὀρθογραφικὴ ἀπόδοση σὲ ὀρισμένες λέξεις, ὅπως δύω(δυνικός), -βεΐ (ἀντὶ βέη>μπέη), Ἰσμαῖλ (ἀντὶ Ἰσμαήλ), Ἐτζαλή-τάς (ἀντὶ ἐτζαλι-τάς), Ἰντζιρλιχ (ἀντὶ Ἰντζιρλι) κ.λπ. Ἡ συντομογραφία «ἀνακεφ.» παραπέμπει στὸ τμήμα τοῦ κεμένου ποὺ ἐπιγράφεται ἀνακεφαλαίωσις... Τὰ α', β', γ' στὰ τμήματα τοῦ κεμένου προστέθηκαν γιὰ λόγους εὐκολίας στὴ διάκριση τῶν ἐνοτήτων καὶ στίς παραπομπὲς τοῦ εὗρετηρίου.

- παπᾶ-Θεωνᾶς 27  
παπᾶ-Ίωσήφ 32  
παπᾶ-Μακάριος 27  
παπᾶ-Μελέτιος 27, 30  
παπᾶ-Μελέτιος Δημητρίου 28  
παπᾶ-Μελωδὸς 32  
παπᾶ-Νικόδημος 27  
παπᾶ-Πολύκαρπος 30, 32  
παπᾶ-Σάββας 29, 32  
παπᾶ-Σάββας Σωτῆρ 27  
παπᾶ-Σύλβεστρος 29  
παπᾶ-Σπυρίδων 29  
παπᾶ-Χριστόφορος 27  
παπᾶ-Χρῦσανθος 27  
Ῥεστέμ-ἀγᾶς 29  
Ῥούμπας Γεώργιος 32  
Σάββας ἠγουμένος 29  
Σάββας, μοναχός, ὑπογρ. τέλους 34  
Σαμαράδινα Βασιλικὴ 27  
Σείχ-ισλιάμης 24  
Σιλζίκ-σουλτάν 28  
Σιμχαναζῆς 30  
Σιουλιουμάν-βεΐ 25  
Στέργιος, τέκνο Ἀγγέλου Τσερπιστηνοῦ 29  
Στοΐλος 27  
Τριαντάφυλλος, τέκνο Ἀγγέλου Τσερπιστηνοῦ 29  
Τσαρουχᾶς Κων/νος 32  
Τσίρτζιολης Χριστόδουλος 32  
Φεράτ-Βεΐ 21  
Χαιρεδήμ-Πασιά 27, ἀνακεφ. β΄  
Χατζῆ-Δημητρίου καὶ Γεωργίου, υἱὸν τοῦ ἀπὸ Βροντοῦ Χατζῆ-Ἰωάννου 30  
Χατζῆ-Δημητρίου υἱὸς τοῦ ἀπὸ Βροντοῦ Χατζῆ-Ἰωάννου 31  
Χατζῆ-Νεράντζος 32  
Χατζῆ-παπᾶς Δανιὴλ 28  
Χατζῆ-παπᾶς Κωνστάντιος 30  
Χατζῆ-Στέργιος 27  
Χατζῆ-Τριανταφύλλου Ἄγγελος 28  
Χατζῆ-παπᾶς Χρῦσανθος 30  
Χατζῆ-Χρῦσανθος, ὑπογρ. τέλους 28  
Χριστόδουλος Βαγγέλ 29  
Χριστόδουλος Διδάσκαλον 32  
Ψαθᾶς Ἡλίας 27  
Ἄγιαννιοῦ, θέσις 21  
Ἄγιαννιοῦ, τόπος 33, ἀνακεφ. α΄  
Ἄναστασιά, χωρίον 22, ἀνακ. α΄  
Ἄραπ-ἀϊλεδῆ 23  
Ἄσώματος, τσιφτιλίκιον 25  
Βραστὰ Μεγάλα 25  
Βροντοῦ, Ἐπάνω 23  
Βροντοῦ, Κάτω 23  
Βροντοῦ 30  
Δερβέντι 23  
Δερβέσεν, ἀνακεφ. α΄  
Δερβέσενα, τσιφτιλίκι 21  
Δερὲν Οὐγκλες 23  
Δουβίστα 31  
Ἐκκλησία Ἁγίου Ἀχιλλεῖου 22  
Ἐκκλησία Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου 22  
Ἐκκλησία Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου 22  
Ἐκκλησία Ἁγίου Ἰωάννου 21  
Ἐκκλησία Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου 26, ἀνακεφ. α΄  
Ἐκκλησία Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου 21, ἀνακεφ. α΄  
Ἐνορία Ἁγίου Γεωργίου 22  
Ἐσκή-ἀνά 20  
Ἐτζαλή-τάς 23  
Ἐτῆ-δεσμὲν 21  
Ζίχνα 22, 25, ἀνακεφ. γ΄

- Ἡλιόκαλη 28  
Ἴντζιολῆκ 32  
Ἰσάο-ἀλτῆ τῶν Σερῶν 28  
Καβάκ-σουῖ 23  
Καμενίκια Ἐπάνω 26, ἀνακεφ. β´  
Καμενίκια Κάτω 26  
Καπακλὶ 23  
Καρλῆ-κιοῖ 21  
Καρμοξῆ-ἄρκ 20  
Κάστρο Σερῶν 26  
Κιουντζούκ-τούμπα 20  
Κισῆς-Βαλτασῆ 21  
Κισισλάκι 30  
Κωνσταντινούπολις 27  
Λεβαδίτζα 23  
Λιαλιᾶ 23  
Μαδεμοχώρια 25  
Μεγάλα Βραστὰ 25  
Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία  
25, 26, 33, 34  
Μετόχιον 31  
Μητρόπολη Σερῶν 29  
Μνήματα Τουρκῶν 27  
Μονόσπητας 21  
Μονύδριον (ἄρχαῖον) 22  
Νεοχώριον 20, 31  
Νιγρίτα 29, ἀνακεφ. γ´  
Ντίβρι-μαχαλὲ 22, 26, ἀνακεφ. β´  
Ὅρμὰν 21  
Οὔγκλες 23  
Οὐσόικα 23  
Οὐτζουντζιὰ 23  
Παλούκ-παζαρη 22  
Πάνιτζα 23  
Πεγλίκ-ἔρη 21  
Πελίτ-ἄτζ 23  
Πεντάρα (τόπος) 32  
Πορνιὰ (θέσις) 20  
ποταμὸς τοῦ Ἀγιαννιοῦ 21  
Προδρομήτικον 22  
Ῥεχοβίτζα 23  
Σεϊτὰν-κιουπρεσῆ 23  
Σεῖρες 21, 22, 24, 25, 26, 28  
Σουλάκ-ντιγλι 22  
Σούπας-κιοῖ 21  
Σοῦς ὄν Διουλιούμ 30  
Σπύμονας 20, 32  
Σύνορο-πασῆ 30  
Τζετοῦμ 23  
Τικῆρ-καποῦ 28  
Τοπόληνη 20  
Τουμβίτζα (τσιφιλίκι) 20, 32, 33,  
ἀνακεφ. α´, γ´  
Τουρκία 30  
Τσιρπίστα 28, 29  
Τσιφιλίκιον 20, 21, 25, 27, 30, 32  
Ἵψηλὴ Κυβέρνησις 34  
Χριστὸς (τσιφιλίκι) 24, 25  
Χωροβίστα 31, ἀνακεφ. γ´  
ἄρκι (τὸ) τῶν μύλων 28  
βακάλικον 22  
Βασιλικὸς ὄρισμὸς 22  
γαϊτάνια 27  
γαϊταντζίτικα 22  
γιοῦφτος -οι 27  
Δερὲν 23  
Δημογεροντία 26, 29  
ἐμέσια 27  
ἐσελάκι 27  
ἐτήσιον (τὸ) 25  
Ἐφκάφης 28  
Ἐφκάφιον 20, 24  
ιαδῆκι 27, 28, 29  
ιλιάμι 24  
Ἰσνάφιον (τῶν Βασμαντζήδων) 21  
κα{α}ζὰς  
κα{α}ζὰς (Ζίχνας) 22, 25  
κα{α}ζὰς (Σερῶν) 25, 28, 34  
καδεμδὲν 21, 29

καϊὰς 28	ὄρισμὸς (βασιλικὸς ὑψηλὸς ὄρισμὸς) 24
καΐτια 20	ὀσπητοκελλία, ἀνακεφ. α΄
καλέμι (τοῦ βακουφίου) 27, ἀνακεφ. β΄	παΐρια 22
κασλὰς 25	Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ 34
κεμέρι 21	ῥωμαϊκὸν ἔγγραφο 31
κερχανὰς 21	Σιγγίλια 25
κουντουρουτζίτικα (κουντούρια= χονδροπάπουτσα) 22	Σιγγιλιῶδες γράμμα 26
κουπέδες 22	Σιγγιλιῶδη πατριαρχικὰ ἔγγραφα 24
Κριτῆς (Σερόῳν) 30	σιμιτζίτικον 22
κώπιαι 25	σιουρέτια 24
λιαλιά, ἀνακεφ. α΄	τακρίρι (πατριαρχικὸ) 22, 24
μασβατὰς 24	ταπὶ (βασιλικὸν) 30, 31, 32
μαχλιούλιον 33	ταπὶ 27, 31
μαχλιούλικον 33	Τεφτερχανές (βασιλικὸς) 20, 24, 33
Μιουτεβελλήδων 28, 29, 30, 31	τογρὰς (βασιλικὸς) 24
μιρὰ 22, 29	χαλβατζίδικον 22
μισρὰς 21	χιουτζέτι 30
ντερὲς 28	
ὀρμάνι 22, 23, ἀνακεφ. α΄	













αιεροποιεί το υψιμαχοριον της Μορβίς

Είδος των  
σημάτων.

Ετος Διασκευής.

Ποσότητα  
Σφαιράκια  
Αριθμός

Καταγραφή των υψιμαχών, άμεσα υψοί αλτιμετρών  
ή κοίτη εις έτος.

κρο.

Όσα εις τον Αισαφάρ των Σεργών.



1. αεροποι.

1. Μία επ' ονόματι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, υψόμετρο εις  
της πόλεως Σεργών κατά την άνω καμινίαν, προσήλθε δε αὐτο  
ε' εὐκαρίαι ε' τ' ε'ρα μολ' επί ε'τος 1844. Δυσκαίη χρονιά μολ' δια  
προτομεί δια υψομετρίας του τότε μετροπολίτου, τῆς εὐμορφίας  
καί, από ταύτην κατά παραίτησιν ε'ον τῶν εὐορτών τῆς εὐμορφίας  
ταύτης ἐν τῆς άνω καί κάτω καμινίαις ἐπ' ε'βόρῃσιν του εὐπορο  
καί χροῖος αὐτοῦ. Ἰδὲ δι' συχρότης ἡ πράξις αὐτῆς ἐπισημῶς με' ἐπι  
σημα ε'βόρῃσιν παρα τῆς Σεργών, τῆς αἰτίας τῶν καί παρα πα  
λιον τῶν εὐορτών τῆς τ' ε'ρα εὐμορφίας. κατὰ συνείδησιν δὲ τῆς ἐπι  
σημῶς ταύτης εὐσημῶς καί ἐν οὐτόν Σεργών, ἡ εὐμορφία  
τῆς καί του χροῖου ἡ τῆς εὐμορφίας ἐπὶ παραίτησιν του κοροῦ  
Αἰθίου του Κουταλιῶ. Ἡ εὐμορφία αὐτῆς ἐπὶ τῆς εὐμορφίας  
καρδοῦται αἰτίας προσ ἡ τ' ε'ρα κοροῦ καί τῆς προσόδου του Παγ  
καρίου καί τῆς εὐμορφίας, συμπεριλαμβάνονται καί τρεῖς οὐλαί  
παρα τῆς αἰε' τῆς εὐμορφίας, προσήλθε δὲ ἐπὶ χροῖος ε' γ' ε'ρα.

65000

Εἰς ε'βόρῃσιν του κοροῦ των Σεργών κατά τὸ "δὲλλοι μαχαλ" υ  
νοσι ἡγροῦσιν ἡ τ' ε'ρα κοροῦ γαίης, αἰτίας εἰσι ε'πο' ε' μαχαλ  
του βακαρῆ του Χαϊρεδῆ Πασιῶ, διδ' καί τὰ ταύτην τῆς εὐ  
μορφίας των κάτω γαίης, ε'χάλοκεν παρα του ε'ν Κορ' μῆτρῆσιν  
αἰμοροῦ διαδῆρον αὐτοῦ Οὐλοῦ-βεί.

2. αεροποι.

1275.

7.

1. Ὁσα υψομῶν ἡγροῦσιν ἡ τ' ε'ρα κοροῦ ἀπο γῆ, ἰδὲ τῶν καί εὐο  
μορφίας παρα του Πάυλου Παχνοβάνου. συμπεριλάβη με' εὐκαρίαι ἰσο  
καί, με' εὐορῶν Κορμῶν υψομῶν, καί εὐμορφίας με' εὐορῶν, εὐο  
μορφίας δὲ δὲ δὲ εὐμορφίας καί χροῖος, καί τρεῖς μαχαλ, εὐο  
μορφίας τῆς εὐορφίας καί χροῖος, αἰτίας αὐτῆς με' εὐο  
μορφίας ἐπ' ονόματι του πῶ χροῖος, εὐομορφίας, πῶ  
μεχαλ, πῶ Αἰθίου, πῶ Χαϊρεδῆ, πῶ Δουκῶ, χροῖος  
Πασιῶ, κοροῦ, Σεργών καί Λουῖχου διδ' -- γροῦ

11000

3. αεροποι.

1275.

6.

1. Ὁσα ἰσομῶν ἡγροῦσιν ἡ τ' ε'ρα κοροῦ ἀπο γῆ, ἰδὲ τῶν καί εὐο  
μορφίας ἀπο Βασιλικῆς Λαμαρῶν καί εὐορῶν Νο Οὐλοῦ  
του ἡγροῦ γαίης καί εὐομορφίας. συμπεριλάβη με' εὐορῶν του Με  
καί Κορμῶν-βεί, καί εὐομορφίας του ἰδίου, με' εὐομορφίας  
των καί με' εὐομορφίας, συμπεριλάβη δὲ δὲ δὲ εὐομορφίας καί χροῖος  
καί με' εὐομορφίας. τῆς ταύτην εὐομορφίας ἐπ' ονόματι του πῶ Δου  
δοῦ, πῶ Μεχαλ, πῶ Κοροῦ, εὐομορφίας, εὐομορφίας  
καί χροῖος καί ἡγροῦ Πασιῶ διδ' -- γροῦ

11200

4. αεροποι

1272.

7.

1. Ὁσα ἰσομῶν ἡγροῦσιν ἡ τ' ε'ρα κοροῦ ἀπο ἡγροῦ Βασιλικῆς  
περιεχῆ με' εὐομορφίας καί εὐομορφίας, καί με' εὐομορφίας  
με' εὐομορφίας του Μεκαί Κορμῶν-βεί, καί υψομῶν του ἡ Σεργών,  
καί χροῖος καί με' εὐομορφίας. εὐομορφίας τῆς ταύτην ἐπ' ονόματι  
του πῶ Αἰθίου, πῶ Σεργών, πῶ Δουκῶ, πῶ Κοροῦ,  
πῶ Μεχαλ, πῶ Κοροῦ, πῶ Κοροῦ, πῶ Κοροῦ καί χροῖος  
Πασιῶ διδ' -- γροῦ

12000















VASILIS KATSAROS- CHARALAMPOS PAPASTATHIS

LE CADASTRE DU SAINT MONASTÈRE TIMIOS  
PRODROMOS SERRES (1866)

Résumé

Au codex 375 du Monastère de Ioannis Prodromos( au mont Ménikion, près de Serres) se conserve le cadastre (an 1866) du Monastère. Aujourd'hui, après le pillage du Monastère par les Bulgares pendant l'an 1917, ce cadastre se trouve au Centre «Ivan Dujčev» de Sofia. Il s'agit d'un écrit très important parce que, après l'ordre de Ypsili Pili (Haute Porte?) et du Patriarcat Œcuménique, il consigne l'avoir du Monastère, les toponymies et les termes relatives. Il donne aussi, des informations sur les achats et ventes des propriétés, les noms des contractants et la situation économique de la terre et des magasins.



ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΘ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ

ΙΔΙΟΓΡΑΦΟ ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ  
ΤΟΥ ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ  
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΣΕΡΡΩΝ (7.8.1875-24.8.1877) ΚΑΙ  
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ (24.8.1877-17.11.1910)  
(+18.11.1917)

Στη βορειοανατολική πλευρά της θάλασσας του Μαρμαρά, εννέα νησιά, από τα οποία τα τέσσερα είναι κατοικημένα, Πρώτη-Κιναλι ada, Αντιγόνη-Burgaz ada, Χάλκη-Heybeli ada, Πρίγκηπος-Büyük ada, και πέντε ακατοίκητα, Οξεία-Sivri ada, Πλάτη-Yassi ada, Πίττα-Kastik ada, Αντιρόβιθος ή Τερέβινθος-Sedef adasi και Νείανδρος ή Νέανδρος-Tavşanadasi, συγκροτούν το σύμπλεγμα των Προποντίδων νήσων ή τα Πριγκηπόνησα, όπως είναι γνωστά<sup>1</sup>.

Στη Χάλκη, στο δεύτερο μετά την Πρίγκηπο νησί, βρίσκεται σε περίοπτη θέση, στο λόφο της Ελπίδος, η Ιερά Μονή της Αγίας Τριάδος, της οποίας η ίδρυση κατέρχεται μέχρι τον όγδοο αιώνα. Η Ιερά αυτή Μονή υπέστη ζημιές από πυρκαγιά το 1821, και πέντε περίπου χρόνια αργότερα, στις 27 Ιανουαρίου/8 Φεβρουαρίου 1826, σεισμός συμπλήρωσε την καταστροφή της.

Το Σεπτέμβριο του 1842, ο Πατριάρχης Γερμανός Δ΄ (α΄ πατριαρχία 14.6.1842-12.4.1845) συνοδευόμενος από το Μητροπολίτη Νικομηδείας Διονύσιο Κωτάκη (1840-1877) και τον Ιωάννη Παναγιωτίδη, γαμβρό από ανεψιά του, μετέβη στη Χάλκη, όπου εμπλήσθηκε από πολλή θλίψη, θεώμενος την κατεστραμμένη Ιερά Μονή. Τότε έλαβε την απόφαση να ανοικοδομήσει την ερειπωμένη Ιερά Μονή και να ιδρύσει στη νεόδμητη

---

1. Αρσιτεΐδη Πασαδαίου, *Ιερά Θεολογική Σχολή Χάλκης. Ιστορία, Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1987, σ. 27, σημ. 1. Ακύλα Μήλλα, *Πρώτη-Αντιγόνη. Τα πριγκιπόνησα*, Αθήνα 1992, σσ. 22-24. Για τα νησιά ιδέες ακόμη, Ακύλα Μήλλα, *Η Χάλκη των Πριγκηπονήσων*, Αθήνα 1994 του ίδιου, *Η Πρίγκηπος*, Αθήνα 1988 του ίδιου, *Αναδρομή στα Πριγκηπόνησα. The princes Islands. A retrospective journey*, Άλιμος, εκδόσεις Μίλητος του ίδιου, *Χάλκης Πριγκηπονήσων-Τα παραλειπόμενα*, Αθήνα 2009 του ίδιου, *Χαμένες πατρίδες. Τα Πριγκηπόνησα. Α΄ έκδοση*, Αθήνα 2000.

αυτή Μονή, Θεολογική Σχολή.

Μετά από πολλές προσπάθειες κατόρθωσε να ξεπεράσει τα εμπόδια που πρόβαλλε η οθωμανική εξουσία, και κόντρα στις μεθοδίες Ιεραρχών του Θρόνου, για το εγγχείρημά του, έφερε σε αίσιο πέρας το διακαή πόθο του.

Στις 13 Σεπτεμβρίου 1844 ο Πατριάρχης Γερμανός τέλεσε τα εγκαίνια του Ιερού Ναού της Αγίας Τριάδος, με τα τρία παρεκκλήσιά του, και την 1 Οκτωβρίου ο πρώτος στην τάξη των Ιεραρχών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο Μητροπολίτης Καισαρείας Παΐσιος, λειτούργησε στην Ιερά Μονή και ευλόγησε την έναρξη των μαθημάτων της Σχολής, τα οποία άρχισαν στις 8 Οκτωβρίου.

Το επόμενο έτος, 1845, εκτυπώθηκε στην Κωνσταντινούπολη, από το Πατριαρχικό Τυπογραφείο, το *Πατριαρχικόν καὶ Συνοδικόν Σιγγιλιῶδες Γράμμα περὶ τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Μ(εγάλης) τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῆς ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Ἱερᾷ Μονῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος*, το οποίο φέρει την υπογραφή του Οικουμενικού Πατριάρχου Μελετίου Γ' (18.4-28.11.1845) και τις υπογραφές οκτώ Συνοδικών Αρχιερέων. Με το *Σιγγιλιῶδες αὐτὸ Γράμμα*, με χρονολογία Μάιος 1845, δημοσιεύεται και ο *Ὄργανικὸς Κανονισμὸς τῆς αὐτῆς Σχολῆς*, ο οποίος φέρει τη χρονολογία 27 Μαΐου 1845<sup>2</sup>.

Ένα από τα μαθήματα του δεύτερου έτους σπουδών, της τριετούς φοίτησης στη Σχολή, στο Κεφ. Δ' παρ. 1 *Περὶ Μαθημάτων καὶ ὠρῶν Διδασκαλίας*, αναγράφεται και το μάθημα *Γυμνάσματα συνθέσεως*, οι γνωστές μας από την εκπαίδευση *Ἐκθέσεις*.

Επτά χρόνια αργότερα, το 1852, κατά τη δεύτερη πατριαρχία Ανθίμου του Δ' (18.10.1848-30.10.1852), αποφασίστηκε η μεγάλη και αναγκαία μεταρρύθμιση στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Η φοίτηση σ' αυτή έγινε επταετής, γιατί συνυπήρχε με το Τμήμα Θεολογίας και το Γυμνάσιο. Επικειμένης της έκδοσης του Κανονισμού, ο Πατριάρχης Ανθιμος ο Δ' και εννέα Συνοδικοί Αρχιερείς υπέγραψαν το *Πατριαρχικὸν συγγιλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα καταστρωθὲν κἄν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας* (Οκτώβριος 1852)<sup>3</sup>.

---

2. Ο Οργανικός Κανονισμός περιλήφθηκε στη μελέτη του Βασιλείου Θ. Στανουρίδη, *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, Β' έκδοσις, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 510-517 (το Σιγγιλιῶδες Γράμμα) και σσ. 518-534 (το κείμενο του Οργανισμού).

3. Το Σιγγιλιῶδες Γράμμα εξέδωσε, για πρώτη φορά, από το ευρεθέν στο Αρχείο της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης πρωτότυπο, ο απόφοιτος της ίδιας Σχολής το 1911, καθηγητής αυτής, από το 1931-1935, και συγγραφέας της ιστορίας της Σχολής Απόστολος Δ. Μέξης, *Η εν Χάλκη Ιερά Θεολογική Σχολή. Ιστορικά Σημειώματα (1844-1933)*, εν Κωνσταντινουπόλει 1933, σσ. 79-83. Τα άλλα δύο τεύχη είναι, *Ιστορικά Σημειώματα. Η εν Χάλκη Ιερά Θεολογική Σχολή II, Εκατονταετηρίς 1944*, Σταμπούλ 1953· *Η εν Χάλκη Ιερά Θεολογική Σχολή. Ιστορικά Σημειώματα III, Επετηρίς*, Μερίμνη

Τον ίδιο μήνα, στις 30 Οκτωβρίου 1852, απομακρύνθηκε από το Θρόνο ο Πατριάρχης Ανθίμος ο Δ΄, με απόφαση της Υψηλής Πύλης και ως διάδοχός του εκλέχθηκε, την 1η Νοεμβρίου 1852, ο Γερμανός Δ΄ (β΄ πατριαρχία 1.11.1852-16.9.1853).

Στο νέο έτος, 1853, εκδίδεται, από το Πατριαρχικό Τυπογραφείο, ο Κανονισμός της Θεολογικής Σχολής, με χρονολογία *Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ αὐτῷ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον* (Ἰανουάριος 1853)<sup>4</sup>. Ο δεύτερος αυτός Κανονισμός εκδόθηκε και δεύτερη φορά στο έτος 1853, με ελάχιστες διαφορές στο κείμενο.

Το μάθημα των *Συνθέσεων* περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα σε τρία έτη σπουδών, από τα επτά σπουδαστικά, στα έτη δεύτερο, τρίτο και τέταρτο. Στο Κεφ. Ζ΄ *Περὶ τῶν Μαθημάτων*, στο δεύτερο έτος σπουδών, διαβάζουμε: θ΄) *Συνθέσεις ἀπλαῖ* (*Βιογραφίαι, Περιγραφαί, καὶ ἠθικοὶ χαρακτήρες*)· στο τρίτο έτος: θ΄) *Ἑλληνικαὶ συνθέσεις (Τύποι ἐπιστολῶν)*· στο τέταρτο έτος: θ΄) *Συνθέσεις Ἑλληνικαὶ (Ρητορικὰ Γυμνάσματα)*.

Ο Φιλόθεος Βρυννίος, όπως αναφέρει ο ίδιος στο ιδιόγραφο αυτοβιογραφικό σημείωμα, μετέβη στην Ιερά Θεολογική της Χάλκης, για να ενταχθεί ως σπουδαστής, στις 15 Αυγούστου του 1851, σε ηλικία 18 ετών. Για την εγγραφή του έπρεπε να υποβληθεί σε κατατακτήριες εξετάσεις, ώστε με βάση το επίπεδο των γνώσεών του να αποφασισθεί σε ποιο σπουδαστικό έτος θα κατατασσόταν. Οι εξετάσαντες αυτόν σοφοὶ διδάσκαλοι, όπως αποκαλεί ο ίδιος ο Βρυννίος τους εξεταστές του καθηγητές, τον κατέταξαν στο τρίτο, από τα επτά, σπουδαστικό έτος. Αυτό σημαίνει ότι θα σχολούνταν και με το μάθημα *Ἑλληνικαὶ συνθέσεις (Τύποι ἐπιστολῶν)*. Δεδομένου, όμως, ότι στο δεύτερο έτος σπουδών προβλέπονταν οι *Συνθέσεις ἀπλαῖ* (*Βιογραφίαι, Περιγραφαί, καὶ ἠθικοὶ χαρακτήρες*), που δεν τις παρακολούθησε, γι' αυτό δεν τις εξετάστηκε, υποχρεώθηκε, *διετάχθη* αναφέρει ο ίδιος, *ἵνα πρῶτον κατὰ τὴν συνήθειαν τὸν βίον του περιγράψῃ*, και στη συνέχεια να ασχοληθεί με τις άλλες δύο *Συνθέσεις*.

Στην πρώτη Έκθεση, ο κάθε σπουδαστής όφειλε να ασχοληθεί με την έκθεση του βίου του, από τη γέννησή του μέχρι την εγγραφή του στη Θεολογική Σχολή. Στη δεύτερη Έκθεση, *Περιγραφαί*, ο σπουδαστής ασχολούνταν με τη *συγγραφή* ενός θέματος περιγραφικού, ιστορικού, π.χ. με την περιγραφή του τόπου καταγωγής του, την ιστορία μιας Ιεράς Μονής ή και με την έκθεση ενός συμβάντος. Η τρίτη Έκθεση, *ἠθικοὶ χαρακτήρες*, απαιτούσε ένα κείμενο με αντικείμενο διαπραγματεύσεως

---

της Πνευματικής Διακονίας, Σταμπούλ 1957.

4. Στις σσ. 3-8 του Κανονισμού περιλαμβάνεται το Πατριαρχικόν Σιγίλλιον, χωρίς τις υπογραφές του Οικουμενικού Πατριάρχη και των Συνοδικῶν Αρχιερέων.

ηθικού χαρακτήρα.

Και οι τρεις *Συνθέσεις*, στο μάθημα του δευτέρου έτους, που ετοίμασε ο Βρυέννιος, είναι καταχωρημένες σε Κώδικα αποκείμενο στο Αρχείο της Ιεράς Θεολογικής Σχολής Χάλκης: *ΚΩΔΗΞ Τῶν Σχολαστικῶν Γυμνασμάτων Ἐμμέτρων τε καὶ καταλογάδην, τῶν Συντεθέντων ὑπὸ τῶν Μαθητῶν τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, κατὰ τὸ Ἡ' Σχολαστικὸν ἔτος, ὃ γενόμενος ἐπὶ Πατριάρχου Ἀνθίμου Δ' τοῦ Βυζαντίου Σχολαρχοῦντος τοῦ Κωνσταντίνου Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως τοῦ Τυπάλδου. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αωνβ!* (1852).

Παραθέτω τους τίτλους των τριῶν *Συνθέσεων*: 1) Θεοδώρου Βριέννου (*sic*). Ἀπομνημονεύματα τῆς αὐτοῦ βιοτῆς. 2) Περιγραφή τῆς ιδίας αὐτοῦ πατρίδος. *Τῷ φίλῳ μοι Ἀνδρέα χαίρειν*. 3) *Περὶ φιλομαθείας*. Στο τέλος των τριῶν αυτῶν κειμένων ο Βρυέννιος γράφει: *Ἐγραφον ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Ἱερᾷ Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας. Θεόδωρος Βριέννιος*. Και σε τρεις ἀκόμη περιπτώσεις συνάντησα τον Φιλόθεο Βρυέννιο να γράφει το επίθετό του ως Βριέννιος. Στις 27 Δεκεμβρίου 1854, ως σπουδαστής του ἔκτου σχολαστικού ἔτους (1854-1855), εκφώνησε στη μεγάλη αἴθουσα των παραδόσεων της Σχολῆς, ενώπιον ὄλων των μαθητῶν και του συλλόγου των καθηγητῶν, με προεξάρχοντα το Σχολάρχη, Μητροπολίτη Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνο Τυπάλδο-Ιακωβάτο, λόγο πανηγυρικό για την Ανάσταση, στο πλαίσιο σπουδαστικῆς ἀσκήσεως στο τέλος του γραπτοῦ κειμένου του λόγου του, που παρέδωσε στο Σχολάρχη, για το Αρχείο της Σχολῆς, σημειώνει: *Ἐξεφώνουν ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν παραδόσεων, εἰς ἐπήκοον τῶν τε μαθητῶν καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ συλλόγου, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Σχολάρχου, τῇ κζ' Δεκεμβρίου αωνδ', ἀσκήσεως ἕνεκα. Θεόδωρος Ι. Βριέννιος (sic) ἱεροσπουδαστῆς ἔτι τῆς τάξεως τοῦ σ' σχολικοῦ ἔτους<sup>5</sup>*.

Και το 1853, στο μάθημα *Ἑλληνικαὶ Συνθέσεις (Τύποι ἐπιστολῶν)*, στην επικεφαλίδα του χειρογράφου κειμένου των 11 ἐπιστολῶν, ο Βρυέννιος γράφει το επίθετό του Βριέννιος.

Και αργότερα, στον *ΚΩΔΗΚΑ τῶν περὶ χειροτονιῶν ἐκδοθέντων ΣΥΣΤΑΤΙΚΩΝ ΕΡΧΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ*, σημειώνεται: *Θεόδωρος-Φιλόθεος Βριέννιος (sic) ἀπόφοιτος 1856, ἐξεροτονήθη δι-*

---

5. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχεῖον της Ιεράς Θεολογικῆς Σχολῆς της Χάλκης. Θεολογικῆς Σχολῆς της Μεγάλῃς του Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Σχολαρχία Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου (Τυπάλδου-Ιακωβάτου) 1844-1864*, τόμ. Ε', Εκθέσεις, Προσλαλαί, Λόγοι του Σχολάρχου, Ομιλητικά κείμενα Μαθητῶν, Θέσεις-Διατριβαί, Γυμνάσματα Στιχοουργικά, Αθήνα 2009, σ. 385.

άκονος 8.11.1856<sup>6</sup>.

Θεόδωρου Βρυννίου  
Διομημονομαλα ἐπὶ ἀντὶ βωλοῦ  
Ἐγραψον ἐν τῇ καλῇ Π. ἀρχιεπισκοπῇ Ἱερᾶς Θεολογικῆς  
σχολῆς ἐπὶ τοῦ Χρ. Ζωῦ Μιχαήλ ἐπιμητοῦ.  
Θεόδωρος Βρυννίου.  
Θεόδωρου Βρυννίου. 477  
Α. Ἐγκωμιαστική.  
Ἱεροσολ. ἐπὶ Μαυρομαρτύρου 13 Ἰαννουαρίου

Το βαπτιστικό όνομα του Βρυννίου ήταν Θεόδωρος και το ονοματεπώνυμο του πατέρα του, που καταγόταν από την κωμόπολη Σκοπός (Üsküp) των Σαράντα Εκκλησιών, ήταν Ιωάννης Σταυράκογλου (Σταυρακίδης - γιος του Σταύρου)· το γένος Χλωρού ήταν η μητέρα του Ελένη, που καταγόταν από τη Ραιδεστό της Ανατολικής Θράκης, όπως αναφέρει ο καταγόμενος από τις Σαράντα Εκκλησίες Επίσκοπος Παμφίλου (30.10.1897-13.2.1914) και ύστερα Μητροπολίτης Μαρωονείας (13.2.1914-+Οκτ. 1920) Μελισσηνός Χριστοδούλου<sup>7</sup>.

Σε ένα άλλο έργο του, ο Μελισσηνός Χριστοδούλου<sup>8</sup> αναφέρεται

6. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχαίοι της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης*, ό.π., τόμ. Ε', σσ. 671-672.

7. Επισκόπου Παμφίλου Μελισσηνού Χριστοδούλου, *Τα Ταταύλα ήτοι Ιστορία των Ταταύλων*, εν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 246. Το επώνυμο Σταυράκογλου αναφέρουν ο Γιώργος Καμαράδος-Βυζάντιος, *Τα ελληνικά Ταταύλα. Μια μικρή χαμένη πολιτεία που πέρασε στην ιστορία 1535-1929*, Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη, Αθήνα 1981, σ. 102, και ο Νίκος Γ. Ιστεκλής, *Ιστορία των Ταταούλων, από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα. Μια μικρή Αθήνα μέσα στην πόλη*, Αθήνα 2011, σ. 172.

8. Ο Μελισσηνός Χριστοδούλου γεννήθηκε στις Σαράντα Εκκλησίες, στις 23.3.1855· αποφοίτησε το 1878 από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή, στην Κων/πολη [Βασίλη Κρεμμυδά, *Οι Μεγαλοσχολίτες (1863-1974)*, Αθήνα 2007, σ. 65]· σπούδασε στην Αθήνα, όπου ανακηρύχθηκε διδάκτορας της Νομικής Σχολής· στις 30.11.1897 εκλέχθηκε Χωρεπίσκοπος-Προϊστάμενος της Ορθόδοξης Κοινότητας Ταταούλων (Kurtulus), Επισκόπου Παμφίλου Μελισσηνού Χριστοδούλου, *Τα Ταταύλα*, ό.π., σσ. 139-140· Αρχιμανδρίτου Αμιλιανού Τσακοπούλου, «Επισκοπικοί κατάλογοι κατά τους Κώδικας των Υπομημάτων του Αρχιεπισκοπικού του Οικουμενικού Πατριαρχείου», *Ορθοδοξία*, 33 (1958), σ. 300· στις 13.2.1914 εκλέχθηκε Μητροπολίτης Μαρωονείας, ό.π., *Ορθοδοξία*, 34 (1959), σ. 17· πέθανε στη γενέτειρά του Σαράντα Εκκλησίες, στις αρχές Οκτωβρίου

στην καταγωγή του Βρυννίου, όπως και στους αδελφούς Βαφείδες Κωνσταντίνο και Φιλάρετο, επίσης το γένος Χλωρού<sup>9</sup>, οι οποίοι αποφοίτησαν το 1869 και 1871 αντιστοίχως από την Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης και υπηρέτησαν ως καθηγητές στη Σχολή και ως Αρχιερείς του Οικουμενικού Πατριαρχείου<sup>10</sup>. Οι δύο αυτοί αδελφοί ήταν ανεψιοί του Φιλοθέου Βρυννίου.

Ο Θεόδωρος (Φιλόθεος) Βρυννίος εισήχθη στη Σχολή με το ονοματεπώνυμο Θεόδωρος Ιωαννίδης. Σώζεται το εισιτήριο του Θεοδώρου Ιωαννίδη, με χρονολογία 12 Αυγούστου 1851, σύμφωνα με το οποίο οι Έφοροι της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, οι Μητροπολίτες Εφέσου Άνθιμος, Κυζίκου Ιωακείμ και Νικομηδείας Διονύσιος, ανακοινώνουν στο Σχολάρχη, την έγκριση εγγραφής στη Σχολή του Θεοδώρου Ιωαννίδη, από τα Ταταύλα, με εγγυητή το Μητροπολίτη Κυζίκου Ιωακείμ Κοκκώδη<sup>11</sup>, μετέπειτα Πατριάρχη Ιωακείμ Β'<sup>12</sup>.

Ο παππούς του Θεοδώρου, από την πλευρά του πατέρα του, ονομαζόταν Σταύρος· γι' αυτό και ο πατέρας του έφερε το επώνυμο Σταυράκογλου. Το πρώτο από τα δέκα παιδιά του Ιωάννη Σταυράκογλου ονομάστηκε, κατά τη βάπτισή του, Σταύρος, ενώ το τελευταίο, το δέκατο παιδί του Ιωάννη, ο Θεόδωρος εμφανίζεται, κατά την εγγραφή του στη Θεολογική Σχολή, με το επώνυμο Ιωαννίδης, που έχει την αναφορά στον πατέρα του Ιωάννη.

---

του 1920, Εκκλησιαστική Αλήθεια, 40 (1920) σ. 276.

9. Μελισσηνού Χριστοδούλου, *Περιγραφή ιστοριογεωγραφική της επαρχίας Σαράντα Εκκλησιών*, εν Αθήναις 1881, σ. 22.

10. Για τους αδελφούς Βαφείδες ιδές, Βασιλείου Θ. Σταυρίδη, *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, ό.π., σσ. 157-161, για τον Κωνσταντίνον Βαφείδη, και σσ. 174-186, για το Φιλάρετο Βαφείδη· Γεωργίου Γκαβαρδίνια, *Κατάλογος εκδεδομένων και ανεκδότητων έργων των αδελφών Κωνσταντίνου και Φιλαρέτου Βαφείδου, Μητροπολιτών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σωζομένων εις το Αρχείο της Ιεράς Μονής Βλατάδων, Γρηγόριος ο Παλαμάς*, 72 (1989), σσ. 591-619, και Ανάπτυπον, Θεσσαλονίκη 1990· Σάββα Σαββίδη, *Φιλάρετος Βαφείδης. Ο σοφός Ιεράρχης*, Διδυμότειχο 2014.

11. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχείο της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης*, ό.π., τόμ. Β', Γράμματα της Εφορίας, Απαντήσεις της Σχολαρχίας, Εισιτήρια, Εγγυητικά και Ιατρικές βεβαιώσεις, Αθήνα 2004, σσ. 422-423· το εγγυητικό δεν σώζεται.

12. Ο Χίος Ιωακείμ Κοκκώδης εκλέχθηκε Επίσκοπος Δρυϊνουπόλεως (Δεκ. 1827-Ιούλ. 1835)· προήχθη στη Μητρόπολη Ιωαννίνων (Ιούλ. 1835-21.8.1838, οπότε απομακρύνθηκε)· επανήλθε στη Μητρόπολη Ιωαννίνων (7.8.1840-Απρ. 1845)· προήχθη και πάλι στη Γεροντική Μητρόπολη Κυζίκου (Απρ. 1845-4.10.1860)· ανήλθε στον Πατριαρχικό Θρόνο (το α', 4.10.1860-9.7.1863)· στις 9.7.1863 η Υψηλή Πύλη τον απέπεμψε από το Πατριαρχείο και στις 18.7.1863 υπέβαλε οικειοθελή παραίτηση)· επανήλθε στον Πατριαρχικό Θρόνο στις 23.11.1873, απathanών στις 4 προς 5 Αυγούστου 1878, ύστερα από μακρά και ανίατη ασθένεια, Βασιλείου Θ. Σταυρίδη, *Οικουμενικοί Πατριάρχαι 1860-σήμερον. Ιστορία και Κείμενα*, Β' έκδοσις, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 107-154 (σσ. 107-108, βιβλιογραφία).



Και αυτό, όμως, το επώνυμο άλλαξε μετά την εγγραφή του στη Θεολογική Σχολή. Ο Σχολάρχης της Θεολογικής Σχολής, ο Μητροπολίτης Κωνσταντίνος Τυπάλδος-Ιακωβάτος, κατά την κρατούσα στη Σχολή συνήθεια και κατ' εξαίρεση, έδινε στους αριστείς σπουδαστές της Θεολογικής Σχολής το επώνυμο καταξιωμένων στο παρελθόν προσωπικοτήτων. Και ο Θεόδωρος Ιωαννίδης από την πρώτη εμφάνισή του στη Θεολογική Σχολή απέδειξε κατά τις κατατακτήριες εξετάσεις, τα περικοσμούντα αυτόν χαρίσματα, όπως και στη συνέχεια, κατά την πενταετή (1851-1856) μαθητεία του, από την οποία έλαβε το πτυχίο με άριστα<sup>13</sup>. Το επώνυμο, που του έδωσε ο Σχολάρχης, ήταν *Βρυνένιος*<sup>14</sup>, το οποίο μας παραπέμπει στο Στουδίτη Μοναχό Ιωσήφ Βρυνένιο, ακμάσαντα κατά το δεύτερο μισό του 14<sup>ου</sup> αιώνα και συγγράψαντα λόγους εορταστικούς και δογματικά συγγράμματα, ιδίως για την Αγία Τριάδα και την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, ή στο Νικηφόρο Βρυνένιο, διπλωμάτη, στρατηγό και καίσαρα, γόνου της γνωστής οικογένειας των Βρυνένιων της Αδριανούπολης, ακμάσαντα κατά τον 11<sup>ο</sup> αιώνα και ασχοληθέντα με την ιστοριογραφία, με την οποία ασχολήθηκε και η σύζυγός του Άννα Κομνηνή.

Το όνομά του, Θεόδωρος, άλλαξε στην αρχή του τελευταίου έτους των σπουδών του (1855-1856), όταν αποφάσισε να ιερωθεί. Από *Γράμμα*, με χρονολογία 14 Οκτωβρίου 1855, του Σχολάρχη της Θεολογικής Σχολής, Κωνσταντίνου Τυπάλδου-Ιακωβάτου, προς την Εφορία της Σχολής, πληροφορούμαστε για την επιθυμία του Θεοδώρου Βρυννίου να χειροτονηθεί, έχοντας ήδη προσκομίσει στο Σχολάρχη τη *Συμμαρτυρία* του Πνευματικού του (εξομολόγου) κληρικού. Ο Σχολάρχης περιμένει τώρα την έγκριση της Εφορίας, μέλος της οποίας ήταν και ο εγγυητής του Θεοδώρου, ο Μητροπολίτης Ιωακείμ Κοκκώδης<sup>15</sup>.

Την ίδια μέρα, 14 Οκτωβρίου 1855, υπογράφεται η *Έκδοσις* του

---

13. (Αδήλου), Θεολογική Σχολή, *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 19 (1899), σ. 438.

14. Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, *Η σύγχρονος Ιεραρχία της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, τόμ. πρώτος, εν Αθήναις 1895, σ. 592 μ(ανουήλ Ιω. Γεδεών), Φιλόθεος Βρυνένιος μητροπολίτης πρώην Νικομηδείας, *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 37 (1917), σ. 132· Κ. Ι. Δυοβουνιώτη, Βρυνένιος, Φιλόθεος, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»*, τόμ. έβδομος, Αθήναι 1929, σ. 810· Αποστόλου Δ. Μέξη, *Η εν Χάλκη Ιερά Θεολογική Σχολή. Ιστορικά Σημειώματα (1844-1933)*, εν Κωνσταντινουπόλει 1933, σ. 202, σημ. 1· Βασιλείου Θ. Σταυρίδη, *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, ό.π., σ. 70. Ο Επίσκοπος Παμφίλου Μελισσηνός Χριστοδούλου, *Τα Ταταύλα*, ό.π., σ. 247, αναφέρει ότι το επώνυμο Βρυνένιος «έδότη αὐτῶ παρὰ τοῦ καθηγητοῦ καὶ διδασκάλου αὐτοῦ Ἡλία Τανταλίδου». Το ίδιο δέχεται και ο ακολουθών τον Επίσκοπο Παμφίλου Γιώργος Καμαράδος-Βυζάντιος, *Τα ελληνικά Ταταύλα*, ό.π., σ. 103.

15. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχεῖον της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης*, ό.π., τόμ. Β', σσ. 315-316.



PHILOTHEOS BRYENNIOS.

Οικουμενικού Πατριάρχη Κυρίλλου του Ζ' (21.9.1855-1.7.1860), για τη χειροτονία σε Ιεροδιάκονο του μαθητή Θεοδώρου Βρυεννίου (του μετονομασθέντα Φιλοθέου). Ο Πατριάρχης απαντάει στην αίτηση του Σχολάρχη, δίνει την άδεια, για να χειροτονηθεί από το Σχολάρχη, σε Ιεροδιάκονο, στον Ιερό Ναό της Θεολογικής Σχολής<sup>16</sup>.

Την επόμενη μέρα, στις 15 Οκτωβρίου 1855, η Εφορία της Σχολής,

---

16. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχείον της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης*, ό.π., τόμ. Α', Γράμματα πατριαρχικά και Απαντήσεις της Σχολαρχίας, Αθήνα 2003, σσ. 160-161.

απευθυνόμενη στο Σχολάρχη, απαντάει στο Γράμμα του, για την αίτηση του Θεοδώρου Βρυεννίου να χειροτονηθεί, και τους στέλνει τη σχετική πατριαρχική Έκδοση<sup>17</sup>.

Η χειροτονία του Θεοδώρου, που μετονομάστηκε, κατά την Ακολουθία της Κουράς του σε Μοναχό, έγινε στις 8 Νοεμβρίου 1855 στον Ιερό Ναό της Αγίας Τριάδος Χάλκης, όπου βρίσκεται και η Θεολογική Σχολή, από το Σχολάρχη, το Μητροπολίτη Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνο Τυπάλδο-Ιακωβάτο. Το *Προσφώνημα* του νεοχειροτονηθέντα Φιλοθέου Διακόνου προς το χειροτονήσαντα αυτόν Σχολάρχη-Μητροπολίτη Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνο σώζεται στο Αρχείο του Αρχιερέα, που βρίσκεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Τυπάλδων-Ιακωβάτων, στο Ληξούρι της Κεφαλλονιάς, στον τόπο της καταγωγής του<sup>18</sup>.

Το ιδιόγραφο αυτοβιογραφικό Σημείωμα, όπως το αντέγραφα, έχει ως εξής:

Θεοδώρου Βρυεννίου  
Ἀπομνημονεύματα τῆς αὐτοῦ βιοτῆς

Δυσχερὲς μὲν, ἀλλ' ἐπωφελὲς ἐνόμισα τὸ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἡμῶν διδασκάλου διαταχθὲν μοι ἔργον, τὸ νὰ ἐκθέσω δηλ(αδῆ) ὡς ἐπὶ σκηνῆς πάντα μοι τὰ προγεγονότα τοῦ βίου τούτου, ἄσημά τε καὶ οὐδόλως ἄξια λόγου συμβάντα. Καὶ δυσχερὲς μὲν, ἐπειδὴ οὐδεὶς τῶν τε παλαιῶν καὶ νεωτέρων, οὐδὲ καὶ αὐτὸς ὁ εἰς τὸ τέρμα λέγω τῆς δόξης καὶ τιμῆς φθάσας ἐπεχειρήσῃ ποτε, ἵνα τὸν ἑαυτοῦ βίον καὶ τὰς πράξεις ἐξιστορήσῃ ἀλλὰ πᾶσαι σχεδὸν καὶ τῶν ἐνδόξων καὶ περικλεῶν ἀνδρῶν βιογραφίαι, πράξεις καὶ τὰ μέγιστα αὐτῶν κατορθώματα γεγραμμένα εἰσὶ ὑπὸ ἄλλων, καὶ οὐχὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν, οἵτινες οὐχὶ μόνον τὰ ἐνδοξα τὰ ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ, καὶ ἐνάρετα ἔργα αὐτῶν οὐκ ἔγραψαν· ἀλλ' οὐδ' ἠθελον κἄν, ἵνα τοῖς ἄλλοις εἴπωσι.

Παράδειγμα προφανέστατον ἔχομεν τὸν μακάριον ἐκεῖνον καὶ πολυπαθέστατον Ἰώβ τὸν εἰπόντα «Ἀπόστα ἀπ' ἐμοῦ, κενὸς γάρ μου ὁ βίος» (Ἰώβ, κεφ. Ζ', ἐδ. 16). Ἐπωφελὲς δέ, διότι, τὸ νὰ περιγράψω καὶ ἐξιστορήσω τὰς ποταπὰς καὶ παντάπασιν ἀγενεῖς μου πράξεις, καὶ ὅλον τὸν παρελθόντα βίον, μεταχειριζόμενος πάντοτε ὡς βάσιν τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἴτι ἄλλο ἠθέλε μοι καθυποβληθῆ πρὸς γύμνασιν καὶ ἐξάσκησιν τοῦ ἀσθενεστάτου μου καλάμου, ἐλπίζω ὅτι οὐκ ὀλίγον τὸ ὠφελὸς μοι προξενήσει, εὐκολύνον με εἰς τὸ νὰ συνθέτω καὶ ὅ,τι ἄλλο ἠθελον ἐπιχειρήσει· ἄλλως τε ἔχων καθ' ἡμέραν ἔμπροσθέν μου τοὺς πρὸ ἐμοῦ εἰς αὐτὸ γυμνασθέντας, οἵτινες οὐ μόνον λόγῳ τὴν ἦν ἔλαβον ὠφέλειαν ἐκ τῆς

---

17. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχεῖον τῆς Ἱεράς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης*, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 151.

18. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρβάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχεῖον τῆς Ἱεράς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης*, ὁ.π., τόμ. Ε', σσ. 174-176.

τῶν συνθέσεων πείρας ὁμολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ δεικνύουσιν αὐτήν. Ταῦτα λοιπὸν παροτρύνουσι τὴν ἀδύνατον ταύτην γλῶσσάν μου, ἵνα, μᾶλλον πρὸς ὄφελός μου καθιστορήσῃ εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν πάντα τὰ ἐν τῷ βίῳ μου τούτῳ συμβάντα, ὡς οἶόν τε ἄνευ φιλαυτίας τινός, ἢ πρὸς ἐπίδειξιν τῶν οὐτιδανῶν καὶ οὐδόλως ἀξίων λόγου πράξεών μου. Καὶ ἰδοὺ ἄρχομαι, συστελλόμενος πάντοτε καὶ εὐλαβούμενος ἐν τῇ ἀκόμψῳ διηγῆσαι μου.

Ὁλεθρίου τῷ ὄντι πυρκαϊᾶς συμβάσης ἐν Ταταούλοις τῷ 1832 ἔτει τῇ 27 Αὐγούστου, καὶ πυρπολησάσης τὸ χωρίον<sup>19</sup>, ἠναγκάσθησαν οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες γονεῖς μου Ἰωάννης, καὶ Ἑλένη ὀνόματι, ἵνα ἀπελθόντες κατοικήσωσιν ἐν Ὑψωμαθείοις, ἐνθα καὶ οἱ πλείστοι τῶν συγγενῶν μου κατώκουν, ἕως ἂν ἀνοικοδομήσωσι τὴν οἰκίαν αὐτῶν. Ἐν τούτοις λοιπὸν καὶ ἐγὼ γεννηθεὶς τελευταῖος πάντων τῶν ἀδελφῶν μου τῷ 1833 ἔτει 28 Μαρτίου, ἐν ᾧ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠρέθῃ μέρει<sup>20</sup>, ἐβαπτίσθη ὀνομασθεὶς Θεόδωρος. Ἐγέννησε δὲ ἡ μήτηρ μου τέκνα δέκα, ἐξ ἧν μὲν ἄρῶνα, τέσσαρα δὲ θήλη, ἐξ ὧν ὁ πρωτότοκος ὀνόματι Σταῦρος τεσσαράκοντα ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ ἀπῆλθε πρὸς Κύριον. Ὡσαύτως καὶ οἱ μετ' αὐτὸν Ῥαζῆς καὶ Εὐγενία δίδυμοι ὄντες<sup>21</sup>, ὑπὸ τοῦ λοικοῦ τοῦ μεγάλῃν θραῦσιν ποιοῦντος τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεπαύθησαν ἐν Κυρίῳ<sup>22</sup>, τὸ δέκατον ἄγοντες ἔτος τῆς ἡλικίας.

19. Ο Ἐπίσκοπος Παμφίλου Μελισσηνός Χριστοδούλου, *Τα Ταταῦλα*, ὁ.π., σ. 31, σμ. 1, αναγράφει ὅτι ἡ πυρκαϊὰ ἐγένετο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1833' τὸ ἴδιο ἀναφέρει καὶ ὁ Νίκος Γ. Ἰσπεκλής, *Ἱστορία τῶν Ταταούλων*, ὁ.π., σ. 90.

20. Ο Α. Ν. Δ(ιαμαντόπουλος), Βρυέννιος, Φιλόθεος, Ἐλευθερουδάκη, *Εγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, τόμ. τρίτος, Αθήναι 1928, σ. 585, ἀναφέρει ὅτι ὁ Βρυέννιος ἐξῆσε ἀπὸ τὸ 1835-1914 καὶ οἱ καταγόταν ἀπὸ τὸ Βαφεοχώριον (Βογιατζίκιο) τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ο Βασίλειος Θ. Σταυριδῆς, *Ἡ Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, ὁ.π., σ. 70, δέχεται ὅτι ὁ Βρυέννιος γεννήθηκε στα Ταταῦλα. Δικαιολογῶν, ὁμως, τὸ Διαμαντόπουλο, που ἀναφέρει τὸ Βαφεοχώριο, σημειῶνει: «ἴσως ἐκ τῶν εἰς τὸ χωρίον ἐκεῖνο διαμενόντων συγγενῶν του, τῆς οἰκογενεῖας Βαφείδου». Καὶ στο λήμμα, «Βρυέννιος Φιλόθεος», τῆς *Εγκυκλοπαιδείας «Δομῆ»*, τόμ. 5, σ. 753, οἱ χρονολογίαι γέννησης καὶ θανάτου τοῦ Βρυεννίου εἶναι 1834 καὶ 1914.

21. Πρεσβύτερος ἀδελφός τοῦ Θεοδώρου (Φιλοθέου) ἦταν ὁ ἱεροψάλτης Ἐμμανουὴλ Βρυέννιος, τοῦ οὐοίου ὁ γιος, Ἀλέξανδρος Βρυέννιος, ὑπηρέτησε ὡς Γραμματεὺς τῆς Εφορίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, στα Πατριαρχεῖα, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 15 (1895-1896), σ. 278' Βασιλείου Θ. Σταυριδῆ, *Ἡ Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, ὁ.π., σσ. 74 καὶ 249.

22. Ἡ πανώλη ἀποτελέσῃ ἓνα μεγάλο υγιονομικὸ πρόβλημα τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας μὴ παραλείποντας νὰ εἰσβάλλει καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως γράφει ἡ Ἀμαλία Δ. Αναγνωστίδου, *Ἡ κοινωνικὴ ἱατρικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνότητος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸ 1839 μέχρι τὸ 1922*, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 16. Τὸ χρονικὸ τῶν ἐπιδημιῶν τῆς πανώλης, που εἶναι ἀρρηχτα δεμένο με τὴν ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1739-1838), ἐκθέτει με λαγαρὴ γλῶσσα καὶ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ὁ Ἀριστοτέλης Κ. Σταυρόπουλος, *Τα νοσοκομεία καὶ ἡ νοσηλευτικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνότητος*

Μετὰ παρέλευσιν ὅμως ἕξ μηνῶν περίπου τῆς γεννήσεώς μου ἀνοικοδομηθείσης τῆς οἰκίας ἐπανήλθομεν ἐν Ταταούλοις, κωμόπολις αὕτη ἐστὶ ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως) κειμένη<sup>23</sup>, ὅπου φθάσας εἰς τὸ τέταρτον τῆς ἡλικίας μου ἔτος, οὐκ ἤκουον ἄλλο ἐκ τοῦ στόματος τῶν εὐσεβεστάτων καὶ καλοκαγάθων γονέων μου, εἰμὴ τὴν θεάρεστον τούτων συμβουλήν «*ἀγάπα τέκνον, φοβοῦ, καὶ σέβου τὸν ἐπουράνιον Θεόν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅστις μόνος ἐστὶ Θεὸς ἀληθινός*». Τὴν αὐτὴν δὲ συμβουλήν ἐνσπείραντες ἐν τῇ καρδίᾳ μου, τὸν φόβον δηλονότι τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντα τὰ πρὸς τὰ τέκνα τῶν πατέρων ποιοῦντες, οὐκ ἠρκέσθησαν μόνον ἐν τούτοις, ἀλλ' ὀρῶντες με καθημερινῶς ἐπιποθοῦντα, ἵνα τὰ ἱερὰ μάθω γράμματα, εὐχαριστούμενοι καὶ χαίροντες ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μου προθυμίᾳ, παρέδωκάν με εἰς τὸν τότε περίφημον ἀλληλοδιδάσκαλον κ. Σωτήριον ὀνόματι Βλαχόπουλον<sup>24</sup>, ἵνα τὰ ἱερὰ διδάξῃ με γράμματα· καὶ εἰς διάστημα σχεδὸν ἕξ μηνῶν ἔμαθον ἵνα

---

στην Κωνσταντινούπολη (1453-1838), Αθήνα 1984, σσ. 330-368· αξιόλογη εἶναι καὶ ἡ μελέτη του Κώστα Π. Κωστή, *Στον καιρὸ τῆς πανώλης. Εἰκόνες ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, 14<sup>ο</sup>-19<sup>ο</sup> αἰῶνας*, Ηράκλειο 1995 (στis σσ. 406-411 υπάρχει χρονολογικὸς πίνακας των πιθανολογουμένων εμφανίσεων τῆς πανώλης κατὰ το 19<sup>ο</sup> αἰῶνα, ἀπὸ το 1800 μέχρι το 1839). Με αφορμὴν τὴν πανώλη αὐτὴ οἱ ἰατροὶ Σπυρίδων Βάλως ἔγραψε τὸ βιβλίον του «*Λοιμολογία ἤτοι Πραγματεία Περὶ Πανώλης, Καὶ Προφυλάξεως, Καὶ Ἐξολοθρεύσεως Αὐτῆς Συντεθεισα Χάριν Τῶν Ὁμογενῶν Παρὰ Ἰ.Σ.Β. Ἐν Τῷ Τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ. Παρὰ Ἀ. καὶ Θ. Ἀργυράμμου*» 1838.

23. Το 1862 ἀσχολήθηκε με τὴν προέλευσιν τῆς ὀνομασίας Ταταῦλα ἢ Τατάουλα ὁ Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τόμ. Β', Αθήνησιν 1862, σσ. 29-30. Ὁ Θεόδωρος-Φιλόθεος Βρυεννίος, στὴ Σύνθεσίν του «*Περιγραφή τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος*» ἀναφέρεται ὡς ἐξῆς, στὸ «*περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτῆς*» θέμα: Ἄδηλα, ὦ φίλτατε τὰ περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτῆς, καὶ λίαν ἀμφιβολὰ εἰσιν: εἴθουν τὸ πόθεν καὶ πῶς ἔσχεν ἡ κωμόπολις αὕτη τὸ ὄνομα, Ταταῦλα. Καὶ ἄλλοι μὲν ἄλλως ἡμεῖς δὲ πειθόμενοι εἰς τὴν πιθανὴν ταύτην τῶν πλειοτέρων γνώμην, λέγομεν τὰ ὀλίγα ταῦτα περὶ αὐτῆς, ὡς ἐφεξῆς. Ἡ λέξις Ταταῦλα, φαίνεται πεποιημένη, καὶ ἴσως κατὰ διαφθορὰν ἐκ τοῦ σταῦλα [Διότι κατὰ τὴν πιθανωτέραν τῶν πλειοτέρων τῶν λεγόντων ὅτι τὸ πάλαι εὐρίσκοντο ἐν αὐτῇ τὰ τοῦ βασιλέως καὶ πάντων τῶν ἄλλων σατραπῶν ἵπποστάσια, ἴσως ὀνομάσθη, ἵπποστάσια, ὅπερ κοινῶς λέγ(ονται), σταῦλα], ὅπερ μετὰ ταῦτα, ἀφαιρεθέντος τοῦ στοιχείου σ, ἔμεινε, ταταῦλα. Ἄλλ' ὅμως οἱ μεταγενέστεροι, ὡς φαίνεται, λέγοντες καθημερινῶς τό, ὑπάγομεν, εἰς τὰ Ταῦλα, ἠνωσαν τὸ ἄρθρον, τὰ, μετὰ τοῦ ὀνόματος, Ταῦλα, ἐξ οὗ προσθέσει γραμματίων παρήχθη τὸ κοινὸν τοῖς πᾶσιν ὄνομα, Ταταῦλα. Τοσαῦτα τὰ περὶ τῆς ὀνομασίας. Για τὸ ὄνομα ἰδέε ἐπίσης, Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδούλου, *Τα Ταταῦλα*, ὁ.π., σσ. 10-12· Γιώργου Καμαράδου-Βυζαντίου, *Τα ἐλληνικά Ταταῦλα*, ὁ.π., σσ. 21, 26· Νίκου Γ. Ἰστεκλή, *Ἱστορία των Ταταούλων*, ὁ.π., σσ. 21, 32-33.

24. Γνωστός, τὴν εποχὴ αὐτῇ, εἶναι ὁ Ταταυλινὸς Σωτήριος Βλαχόπουλος, καλλιφω-νος μουσικὸς, μαθητὴς χρηματίας Χουμουζίου του Χαροφύλακα, κάτοχος ἰκανὸς τῆς θεωρίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, τὴν ὁποία δίδαξε στὴν Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή, ὅπως καὶ τῆς κοσμικῆς μουσικῆς, Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ των ἀποστολικῶν χρόνων ἀχρι των ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὑμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι*, ἐν Αθήναις 1890, σσ. 350-351, 379, 463, 493.



ἀναγινώσκω καὶ γράφω ὅπως οὖν καλῶς.

Ἄλλ' ἀποβληθέντος κατὰ δυστυχίαν τοῦ διδασκάλου, δι' ἧς οὐκ οἶδα αἰτίας ἔμεινε τὸ σχολεῖον ἔρημον διδασκάλου ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς σχεδὸν μῆνας, συμβεβηκός, τὸ ὅποιον ἦτο βέβαια ἐπόμενον, ἵνα τὰ μέγιστα βλάβη με τὸν πρωτόπειρον καὶ εἰσέτι ἀνήλικον ὄντα. Τέλος πάντων δι' ἐπιμελείας τῶν τότε προϋσταμένων ἀνεδέχθη τὴν σχολὴν Βασίλειος τις ὀνόματι Σάμιος τὴν πατρίδα ἀνὴρ εἰδήμων τοῦ ἐπαγγέλματος, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν καὶ αὐτὸς ἀπεβλήθη διὰ τινος αἰτίας τῆς σχολῆς. Αὐτὸν οὖν διεδέχθη ἱερομόναχός τις Ἀνθίμος ὀνομαζόμενος, Ἡπειρώτης τὴν πατρίδα ἐνάρετος τῶντι ἀνὴρ, παρ' ᾧ δύο περίπου ἔτη μαθητεύσας, καὶ μαθὼν, ἵνα ἀναγινώσκω καὶ γράφω ἐλευθέρως, πρὸς δὲ καὶ μέρος τῆς τοῦ Νεοφύτου Βάμβα γραμματικῆς παραδοθεῖς, προεβιάσθην ἐκ τῆς ἀλληλοδ(ιδ)ακτικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τῆς χώρας σχολὴν, δεκαετῆς τὴν ἡλικίαν ὄν.

Ἄλλ' ἐν τούτοις ἔπαυον πάντοτε, ἵνα διασκεδάζω μετὰ τῶν συνηλικιωτῶν μου, παίζων τὰ πρὸς ταύτην τὴν ἡλικίαν ἀνήκοντα παιγνίδια. Ἐν μιᾷ οὖν τῶν ἡμερῶν, κατὰ τὴν ἦν συνήθειαν εἴχομεν πάντοτε, συνηθροίσθημεν ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, ἐν ᾧ καὶ πηγάδιον ἦν, ἄνωθεν σάνισιν ἐσκεπασμένοι, πέριξ τοῦ ὁποίου ἐνῶ παίζομεν, φεῦ! εἷς ἐξ ἡμῶν ἀποκριθεὶς εἶπεν «τὶς ἐξ ἡμῶν δύναται, ἵνα, ἐπὶ τῶν σανιδίων τοῦ πηγαδίου πατήσας, πρὸς τὸ ἀπέναντι ἀπέλθῃ μέρος;» οὐδεὶς βέβαια ἀπεκρίθη κατ' ἀρχὰς πρὸς αὐτόν, φοβούμενος νὰ πατήσῃ ἐπὶ τῶν ψιλῶν τοῦ πηγαδίου σανίδων· ἀλλ' εἶθε! ἵνα μὴ ποτε ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ τοιοῦτον τί. Αὐτὸς πρῶτος γενόμενος παράδειγμα ἀπέβη πρὸς τὸ ἀπέναντι τοῦ πηγαδίου μέρος, τὸ ὅποιον ἰδόντες ἡμεῖς οἱ πρότερον δειλιῶντες ἐκ τῆς αὐτοῦ τόλμης, καὶ μὴ θέλοντες, ἵνα τούτου κατώτεροι φανῶμεν διεφωνοῦμεν ἀλλήλοις, τὶς πρότερον ν' ἀπεράσῃ τραγωδῶν καὶ χορευῶν, πατήσας λοιπὸν καὶ ἐγὼ ἐπὶ τῶν σανίδων, οὐκ ἠδυνήθην ἵνα τὸ ἀπέναντι μέρος καταλάβω, ἐπὶ τὰ τῆς πηγῆς βυθισθεὶς ὕδατα, ὅλος τρώομαι καὶ φόβου παραχοῆμα ἔμπλεος ἐγενόμην, καὶ ἀναμφιβόλως ἤθελον, καταποντισθεὶς ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἀποπνιγῆ, εἰ μὴ δραμόντες οἱ ἄνωθεν ἰστάμενοι παῖδες εἰδοποιοῦν τὸ γεγονός τοῖς γονεῦσι μου, οἵτινες τὴν τοιαύτην θλιβερὰν ἀγγελίαν ἀκούσαντες, σφόδρα ἐταράχθησαν, καὶ θορυβηθέντες μεγάλως, ἦλθον εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον πηγάδιον μετὰ φωνῆς καὶ κλαυθμοῦ, ἐνθα ῥύσαντες σχοινίον, ἐξήγαγον με ἐκ τῆς πηγῆς καταβεβρεγμένον καὶ ἡμιθανῆ σχεδὸν ὄντα.

Μετὰ ταῦτα δὲ κομίσαντές με εἰς τὴν οἰκίαν, ἐπεμελήθησαν μεγάλως ἀλλ' ὅμως ἐγὼ εἰς μεγίστην περιπεσῶν ἀσθένειαν ἕνεκα τοῦ φόβου, καὶ ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ταλαιπωρηθεὶς, ἀνέλαβον τέλος τὴν ποθητὴν μοι ὑγίειαν, ἀλλ' οὐχὶ πλέον καὶ τὴν μετὰ τῶν προτέρων φίλων μου συνδιάλεξιν ἧς ἐγὼ μὲν κατὰ πολλὰ ἐπεθύμουν, ἵνα ἐπιτύχω, ἀπετρεπόμενη

ὅμως ὑπὸ τῶν φιλάτων μου γονέων, διὰ τῶν αὐστηρῶν αὐτῶν καὶ πάνυ ὠφελίμων νουθεσιῶν οἱ ὅποιοι τὴν ἴσην νὰ εἶπω ἄραγε ἐπιμέλειαν καὶ περὶ τῆς ἐκπαιδευσεώς μου κατέβαλον, ἦν καὶ περὶ τῆς ὑγείας μου; οὐχί· ἀλλ' ἔχοντες κατὰ νοῦν πάντοτε ὅτι αὕτη μόνη, ἡ παιδεία λέγω, δύναται ν' ἀποκαταστήσῃ τῶντι ζῶντα τὸν ἄνθρωπον· διότι ἄλλως οὐδὲν τῶν ἀλόγων ζώων διαφέρει, ἐπειδὴ ὀρθῶ μὲν διὰ τῶν ἔξωθεν αὐτοῦ ὀφθαλμῶν, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τῶν ἔσωθεν, αἰσθάνεται ὀλίγα τινά, τὰ πλείστα ὅμως διαφεύγουσιν αὐτόν· ἵνα εἶπω δὲ μᾶλλον, οὐδὲν διαφέρει τοῦ τυφλοῦ.

Ταῦτα πάντα συλλογιζόμενοι, παρέδωκάν με εἰς διδάσκαλον περιφημον Εὐάγγελον καλούμενον, Καλιγᾶν τὸ ἐπώνυμον, παρ' ᾧ καὶ δύο ἔτη γενόμενος, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ἀπὸ μὲν τοὺς συγγραφεῖς Λουκιανοῦ ἐνύπνιον, Ἰσοκράτους τὸν πρὸς Δημόνικον, καὶ πρὸς Νικοκλέα, ἀκολούθως δὲ τὸν περὶ προσευχῆς, καὶ πρὸς Εὐτρόπιον λόγον τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρισοστόμου· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μαθημάτων τὴν στοιχειώδη τοῦ Κοκκῶνη Γεωγραφίαν, τὴν κατήχησιν τοῦ Δαρβάρεως, τὴν ἱερὰν ἱστορίαν τοῦ Γενναδίου, καὶ Ἀρχαιολογίαν τινὰ στοιχειώδη, καὶ ἔξετασθῆς τέλος εἰς ὅλα ταῦτα, καὶ ὠφεληθεῖς οὐκ ὀλίγα, προεβιβάσθην εἰς τὴν ἀνωτέραν κλάσιν, τὴν ὁποίαν παρέδιδεν ἄλλος διδάσκαλος ὀνόματι Ἀντώνιος τὸ ἐπίθετον Χαρίλαος<sup>25</sup>, παρ' αὐτῷ ὅμως

---

25. Ο Αντώνιος Χατζή Πέτρου Χαρίλαος γεννήθηκε στη Μυτιλήνη, από πατέρα καταγόμενο από την Κύπρο· μαθητῆς του Ν. Λογάδη, σπούδασε στην Πατριαρχικὴ Μεγάλη του Γένους Σχολή, στο Φανάρι (1826-1830) και στην ἴδια Σχολή, που μεταφέρθηκε, για λίγα ἔτη, στο Κουρού-τσεσμέ, στην Ξηροκρήνη (1830-1833)· αναφέρεται ὅτι δίδαξε στην Προῦσα (1835), στην Κοινοτικὴ Ἑλληνικὴ Σχολή της Χάλκης, και στα Ταταῦλα, ἀπὸ το 1840 ὡς το 1846, ὅταν ἀνέλαβε ὡς διδάσκαλος των Ἑλληνικῶν στην Μεγάλη του Γένους Σχολή. Το 1879 τιμήθηκε, μαζί με το διδάσκαλο Ἰωάννη Φιλαλήθη, ἀπὸ τον Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ', με το ὄφικιο του ἀρχοντα «Διδασκάλου του Γένους», το ὁποῖο καθιέρωσε, για πρώτη φορά, ο τότε Πατριάρχης· ἱκανὸς διδάσκαλος, ἐπιδέξιος ἐπιγραμματοποιός και συγγραφέας μιας ἀφήγησῆς ἱστορικῆς για τη Μεγάλη του Γένους Σχολή, πέθανε στις 8 Ἰουλίου 1889. Για το Χαρίλαο ιδέες, Μανουήλ Ἰω. Γεδεῶν, *Χρονικά της Πατριαρχικῆς Ακαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ της Μεγάλης του Γένους Σχολῆς 1454-1830*, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠωπγ', σσ. 157, 198' του ἴδιου, *Αποσημειώματα Χρονογράφου, 1780-1800-1869-1913*, ἐν Αθήναις 1932, σσ. 76, 77, 90-92 (στη σ. 91 φωτογραφία), 122, 344' του ἴδιου, *Μνεῖα των προ εμοῦ 1800-1863-1913*, ἐν Αθήναις 1934, σσ. 65, 361, 369' του ἴδιου, *Ἱστορία των του Χριστοῦ πενήτων 1453-1913*, τόμ. Β'. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Φίλιππος Ἡλιού, Αθήνα 2010, σ. 176' Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου, *τα Ταταῦλα*, ὁ.π., σ.184' Τρύφωνος Ε. Εναγγελίδου, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. (Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ της ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)* τόμ. πρώτος, ἐν Αθήναις 1936, σσ. 21, 41' Τάσου Αθ. Γριτσοπούλου, *Πατριαρχικὴ Μεγάλη του Γένους Σχολῆ*, τόμ. Β', ἐν Αθήναις 1971, σσ. 121, 125, 129, 130, 152, 157, 170 ἐξ., 178, 182-183, 187, 205, 214-215, 249, 281,284' Μιχαήλ Βακουφάρη-Περικλῆ Βακουφάρη, *Ἡ ἐκπαίδευση στον Τουρκοκρατούμενο Ἑλληνισμό κατὰ την ὀψιμη Τουρκοκρατία σύμφωνα με τους τουρκικούς νόμους και τους Ἐθνικούς Κανονισμούς*, Ἐλευθέριο-Κορδελιό 2007,

οὐκ ἔμαθήτευσα, ἐπειδὴ διεδέχθη αὐτὸν μετακληθέντα τότε εἰς τὴν τοῦ γένους μεγάλην σχολήν, ἄλλος τις Ἀντώνιος καὶ αὐτὸς ὀνομαζόμενος Φιλαλήθης<sup>26</sup> τὸ ἐπώνυμον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ δέκατον τρίτον τῆς ἡλικίας μου ἔτος ἄγων, ἐγενόμην κανονάρχης<sup>27</sup> διὰ προτροπῆς τοῦ περιφήμου μουσικοῦ Κυρ(ίου) Ὀνουφρίου τοῦ Βυζαντίου<sup>28</sup>, ἐν τῇ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου Μονῆ<sup>29</sup>· πρὸς δὲ καὶ ἀναγνώστης ὑπὸ τοῦ μέχρι καὶ νῦν ἀρχιερατεύοντος ἐν τῇ ῥηθείῳ Μονῆ Κυρίου Σεραφεῖμ<sup>30</sup>. Ἄλλ' ἀναχωρήσαντος καὶ αὐτοῦ τοῦ διδασκά-

---

σ. 44' Βασίλη Κρεμμυδά, *Οἱ Μεγαλοσχολίτες (1863-1974)*, Αθήνα 2007, φωτογραφία του Χαριλάου, μεταξὺ των φωτογραφιών, που παραθέτονται ἀνάμεσα στις σσ. 168 καὶ 169' *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, Λεύκωμα-Αφιέρωμα για τα 555 χρόνια λειτουργίας της*, Istanbul 2007, σ. 36' Ακύλα Μήλλα, *Χάλλης Περιγυπιονήσων-Τα παραλειπόμενα*, Αθήνα 2009, σ. 118.

26. Ο Αντώνιος Φιλαλήθης ἀποφοίτησε ἀπὸ τῆ Μεγάλῃ του Γένους Σχολῆ ὑπηρέτησε ὡς διδάσκαλος στα Μουδανιά, καὶ τὸ 1837 προσλήφθηκε ὡς διδάσκαλος καὶ του ἀνατέθηκε ἡ διεύθυνση τῆς ἐνοριακῆς Σχολῆς τῆς Παναγίας του Πέραν, στὴν Κωνσταντινούπολη, Πολυβίου Ι. Στράντζαλη, *Ἡ Σχολή τῆς Παναγίας (1833) καὶ τὸ Ζωγράφειο Γυμνάσιο (1893) Κωνσταντινουπόλεως. Συμβολή στὴν Ἱστορία τῆς Ἐκπαίδευσης τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ*, Αθήνα 2003, σσ. 93, 95, 183, 366.

27. Σ' ἓνα δεῦτερο αὐτοβιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Φιλοθέου Βρυεννίου, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ κάνομε σύντομο λόγο πιο κάτω, ἀναγράφονται καὶ τὰ ἐξῆς: «Πτωχὸς ὢν καὶ τῶν πρὸς ἐκπαίδευσιν ἀναγκαιῶν ὑστερούμενος ἐπορίζετο (ὁ Θεόδωρος-Φιλόθεος) ταῦτα κανοναρχῶν καὶ ψάλλον ἐν τῷ αὐτόθι (στα Ταταῦλα) ἱερῶ νὰφ τοῦ ἁγίου Δημητρίου»· ἰδέξ καὶ Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, *Ἡ σύγχρονος Ἱεραρχία*, ὁ.π., σ. 592.

28. Γιὰ τὸν Ονούφριο ἰδέξ, Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, *Ἡ σύγχρονος Ἱεραρχία*, ὁ.π., σσ. 351, 379. Ο Ονούφριος διετέλεσε γιὰ 30 χρόνια πρωτοψάλτης τῶν Ταταούλων καὶ ἀπέθανε τὸ 1872, Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου, *Τὰ Ταταῦλα*, ὁ.π., σ. 154 (περισσότερα γιὰ τὸν Ονούφριο, στις σσ. 155-158)· ἰδέξ ἀκόμη, Γεωργίου Καμαράδου-Βυζαντίου, *Τὰ ἐλληνικά Ταταῦλα*, ὁ.π., σσ. 55, 56' καὶ Νίκου Γ. Ἰστεκλή, *Ἱστορία τῶν Ταταούλων*, ὁ.π., σ. 185.

29. Γιὰ τὸν Ἱερό Ναό τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἰδέξ, Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου, *Τὰ Ταταῦλα*, ὁ.π., σσ. 54-104' καὶ Νίκου Γ. Ἰστεκλή, *Ἱστορία τῶν Ταταούλων*, ὁ.π., σσ. 197-252. Γιὰ τὴν ἐνορία τῶν Ταταούλων ἰδέξ, Αἱ ἐνορίαί τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνορία Ταταούλων, Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα Κωνσταντινουπόλεως, *Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1906*, ἔτος δεῦτερον, ἐν Κων/πόλει 1905, σσ. 193-195 (στὴ σ. 23 τοῦ Ἡμερολογίου, ὑπάρχει φωτογραφία τοῦ Βρυεννίου).

30. Ο Σεραφεῖμ Ξενόπουλος, Νάξιος στὴν καταγωγή, γεννήθηκε στα Ταταῦλα, ὅπου ὑπηρέτησε σ' ὅλα τὰ στάδια τῆς κληρικῆς τοῦ διακονίας ἀπὸ Ἱερομόναχος ἐκλέχτηκε Ἐπίσκοπος Ἀργυρουπόλεως - Ἀρχιερατικὸς Προϊστάμενος ἁγίου Δημητρίου Κουρτουλοῦς (Ταταούλων), τὸν Οκτώβριο τοῦ 1848, Ἀρχιμανδρίτου Αμιλιανοῦ Τσακοπούλου, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», ὁ.π., *Ὁρθοδοξία*, 32 (1957), σ. 321' στις 17 Ἰανουαρίου 1864 ἐκλέχτηκε Μητροπολίτης Ἄρτας, ὁ.π., *Ὁρθοδοξία*, 32 (1957), σ. 479, ὅπου καὶ ἀπέθανε καὶ ἐτάφη, τὸ 1894' ἰδέξ, Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου, *Τὰ Ταταῦλα*, ὁ.π., σ. 137 καὶ σημ. 3' Φιλαρέτου Βιτάλη, «Ἀρχιμανδρίτου, Κυκλαδίται Ἱεράρχαι καὶ Ἱεροκήρυκες ἐν Ἠπειρώ», *Ἡπειρωτικὴ Ἐστία*, Τόμ. 5 (1956), σ. 864' τοῦ ἴδιου, «Σεραφεῖμ ὁ Ξενόπουλος. Μητροπολίτης Ἄρτης καὶ Πρεβέζης», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, Τόμ. 11 (1967), στ. 58-59' Φωτίου Γ. Οικονόμου, *Ἡ ἐν Ἄρτι*



λου κατέσχε την θέσιν ἄλλος τις Χρηστείδης ὀνόματι Καρπέλης<sup>31</sup>, ὅστις ἕξ μῆνας διατρύψας ἀνεχώρησεν, ἔνεκα τῆς ὀλεθρίου ἐκείνης καὶ θλιβερᾶς νόσου, τῆς Χολέρας, τῆς τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνσκυψάσης κατὰ τὸ 1847 ἔτος.

Τέλος πάντων προσκληθεὶς ὁ ἐν αὐτῇ τῇ σχολῇ τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν διδάσκων ὀνόματι Συνέσιος εἰδήμων τῆς τε Ἑλληνικῆς καὶ ἐξόχως τῆς Γαλλικῆς παρέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς, παρὰ τῷ ὁμοίῳ δύο ἔτη μαθητεύσας, τὰ μέγιστα ὠφελήθη, ἀκούσας παρ' αὐτοῦ ἐκ μὲν τῶν συγγραφέων τὸν περὶ παιδῶν ἀγωγῆς τοῦ Πλουτάρχου, τὸν τοῦ Λυσίου κατὰ Ἐρατοσθένους, τὸν κατὰ Λεωκράτους τοῦ Λυκούργου, ἐκ τῶν τοῦ Πλάτωνος διαλόγων τὸν Κρήτονα (sic), καὶ τέλος ἐκ τῶν τοῦ Δημοσθένους τὸν τε πρῶτον Ὀλυνθιακόν, καὶ πρῶτον Φιλιππικόν, καὶ τοὺς δύο σὺν ἅμα· τὸν τε κατὰ Κτησιφῶντος τοῦ Αἰσχίνου, καὶ τὸν περὶ στεφάνου τοῦ Δημοσθένους, πάντας δὲ οὐχὶ μέχρι τέλους, ἀλλὰ μέρος ἐκ τοῦ καθ' ἑνός. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μαθημάτων τὴν ἐπίτομον τοῦ Γόλσμιθ ἱστορίαν, τὴν στοιχειώδη μαθηματικὴν, φυσικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ Κοκκῶνη γεωγραφίαν, μέρος τῆς Ἀρχαιολογίας, τὴν ὁποίαν ἐδίδασκεν ἡμᾶς, μεταφράζων ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, καὶ τέλος τὴν τοῦ Πλάτωνος ἱερὰν κατήχησιν καὶ ἤθελον βεβαίως προοδεύσει ἔτι μᾶλλον, εἰ μὴ διχόνοιά τις ἐκραγεῖσα ἐτάραττε τὴν σχολὴν, δι' ἧς καὶ ἔπαυσεν ὁ διευθυντὴς τῶν μαθημάτων ἐκεῖθεν ἀναχωρήσας, καὶ οὕτως ἔμεινεν ἡ τῶν Ταταούλων σχολὴ χηρεύουσα ἐπὶ δύο μῆνας.

Οἱ τότε ἔφοροι τῆς σχολῆς ἀδυνατοῦντες πρὸς εὗρεσιν διδασκάλου εἰδήμονος τῆς τε Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης, εἰς μεγίστην ἀμηχανίαν εὐρίσκοντο, μὴ δυνάμενοι, ἐκ τῶν πολλῶν, οὓς ἐπρότεινον πρὸς αὐτοὺς, τὸν πλέον ἐπιστήμονα καὶ σοφὸν ἐκλέξαι· ἐν τούτοις διχόνοιαὶ στάσεις διετάραττον αὐτοὺς μὴ ὁμοφωνοῦντας. Ἐπειδὴ οἱ μὲν, τὴν τοῦ προτέρου ἀνάκλησιν ἐπιθυμοῦντες, ἐπέμενον εἰς τοῦτο. Οἱ δέ, οὐδόλως

---

*Εκκλησία. Από της ιδρύσεώς της μέχρι των καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Αθήναι 1972, σσ. 35-36 του ἴδιου, *Η Εκκλησία της Ηπείρου. Ἰδρυσις, ὁργάνωσις καὶ ἐξέλιξις αὐτῆς*, Αθήναι 1982, σ. 88· Νίκου Γ. Ἰστεκλή, *Ἱστορία των Ταταούλων*, ὅ.π., σ. 166.

31. Ο Χρήστος Καρδέλλης, ὅπως τον αναγράφει ο Απόστολος Δ. Μέξης, *Η εν Χάλκη, Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολή*, ὅ.π., σ. 76, προσελήφθη ὡς καθηγητὴς τῆς Γαλλικῆς γλώσσης, σὴν Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολῇ τῆς Χάλκης, τὸ 1849· ἰδὲ καὶ Βασιλείου Θ. Σταυρίδη, *Η Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, ὅ.π., σ. 242. Σε ἐκθεσὴ τῆς κατάστασης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, κατὰ τὸ ἐκτο σκολαστικὸ ἔτος 1849-1850, τοῦ Σχολάρχου τῆς Χάλκης, Κωνσταντίνου Τυπάλδου-Ἰακωβάτου, που ἀνάγνωσε σὶς 4 Ἰουλίου, σὴν ἀρχῇ των ἐτήσιων ἐξετάσεων, ο Σχολάρχης ἀνάφερε καὶ τα ἐξῆς: «Χαρὰν προσέτι οὐ τὴν τυχοῦσαν ἔλαβεν ἡ Σχολὴ διὰ τὸν ἐν αὐτῇ διορισμὸν τοῦ ἔλλογμωτάτου κυρίου Χρήστου Καρπέλλη εἰς διδάσκαλον τῆς Γαλλικῆς Γλώσσης. Ἄνῆρ ἱκανώτατος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἤρξατο ἤδη νὰ ἐπιτελῇ τοῦτο μεθ' ὅλης τῆς προθυμίας καὶ τοῦ ζήλου», Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Δ. Μεταλληνού - Βαρθάρας Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχεῖον τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης*, ὅ.π., τόμ. Ε', σσ. 38, 39, σημ. 3.

στέργοντας τούτο, μεγάλως άντεφέροντο πρὸς αὐτούς. Καὶ ταῦτα τὰ τότε καθ' ἡμέραν γινόμενα· ἀλλὰ τέλος πάντων διεσκεδάσθησαν ταῦτα πάντα, ὅποτε ὁ τὴν ἐμπορικὴν τὴν ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ διευθύνων σχολήν, τοῦνομα Γεράσιμος Ῥαζῆς<sup>32</sup>, τὸν σοφὸν ἐπρότεινεν Ἀναστάσιον, τὸν ἐπονομαζόμενον Ἐρκουλίδην, ὅστις καὶ χολὸς (sic) ἦτον τὸν πόδα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν σοφὸν ἄνδρα μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως ἀποδεξάμενοι, οἱ τὰ τῶν Ταταούλων τότε διοικοῦντες, μεγάλας τιμὰς ἀπένειμαν, πρὸς τε τὸν προτείναντα οὐ μικρὰν χάριν εἰδότες.

Ἄφοῦ δὲ ἔφθασεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἠθροίσθησαν πάντες, οἱ τε προῖστάμενοι, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ τῇ σχολῇ μαθητεύοντες, τῆς συνήθους τῆς ἐν τῇ ἐνάρξει τῶν μαθημάτων τελετῆς γενομένης, παρέδωκαν αὐτῷ ἔμπροσθεν πάντων, τὴν τε τῆς σχολῆς διεύθυνσιν, καὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ μαθητεύοντας, τὴν εὐτυχῆ πάντες κατάστασιν, καὶ τὴν εἰς τὰ κρείττω προκοπὴν τῆς νεολαίας εὐχόμενοι. Πρὶν ὅμως οὗτος τῶν μαθημάτων ἀρχίση, μαθὼν ὅτι δύο εἰσὶν αἱ κλάσεις, ἃς ἔμελλεν νὰ διδάξῃ, διακρίνας αὐτὰς τῶν ἄλλων διέταξε· καὶ οὕτως ἰδὼν τὴν πρώτην ἐκ τριῶν συγκειμένην μαθητῶν, ἐξ ἑμοῦ τε καὶ ἄλλων δύο, ὧν ὁ μὲν εἷς, Ἀνδρέας ὀνόματι<sup>33</sup>, ἐγγώριος ἦν, ὁ δὲ ἄλλος ξένος, καὶ δυσαρεστηθεὶς μεγάλως διὰ τὴν μικρότητα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, πρὸς ἡμᾶς μὲν προφάσεις οὐκ ὀλίγας εὔρεν ἐξ ὧν μία ἦν καὶ ἡ ἐξῆς, ὅτι μετὰ τὴν τοῦ Θουκυδίδου παράδοσιν, τὴν τῶν ποιητῶν οὐκ οἶδε, πολλὰς δὲ πρὸς τοὺς τότε ἐπὶ τῶν πραγμάτων ὄντας εἰπὼν, καὶ καταπεισας αὐτούς, οἵτινες οὐδὲν ἀντεῖπον, αἰτιώμενοι

32. Ο Γεράσιμος Ραζῆς ἦταν Κεφαλλονίτης καὶ υπηρέτησε γιὰ ἓνα ἔτος, τὸ 1850-1851, ὡς Διευθυντὴς τῆς Ἐλληνοεμπορικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ἐπειδὴ ἡ Σχολὴ δὲν εἶχε μαθητὲς, ἔφερε στὴ Χάλκῃ τοὺς μαθητὲς ἀπὸ τὸ Οἰκοτροφεῖο, ὅπου διατηροῦσε ὁ ἴδιος στὴν Κωνσταντινούπολη. Με τὸ πέρασ τοῦ πρώτου ἔτους, ὁ Γεράσιμος Ραζῆς παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ διεύθυνση καὶ ασχολήθηκε με τὸ ἐμπόριο, Ξενοφώντος Δ. Μογέ, *Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἐλληνοεμπορικὴ Σχολή*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875, σσ. 87-88. Σὲ υποσημείωση, στα πάνω γραφόμενα, ὁ Μογέ γράφει, ὅτι «ἤδη εἶναι (ὁ Ραζῆς) Βιβλιοφύλαξ τῆς Σχολῆς (προφανῶς τῆς Ἐλληνοεμπορικῆς) εἰς ἡλικίαν 65 ἐτῶν». Ὁ Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, ὀ.π., σ. 52, αναφέρει ὅτι ὁ Γεράσιμος ἀπὸ τὸ 1850 μέχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 1851 διηύθυνε τὴν Ἐλληνοεμπορικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης.

33. Προφανῶς, σ' αὐτὸν τὸν Ἀνδρέα ἀφιερώνει ὁ Θεόδωρος τὴ δευτέρη Σύνθεσή του, τὴν «Περιγραφή τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος», τὴν περιγραφὴ δηλαδὴ τῶν Ταταούλων. Γιὰ τὰ Ταταῦλα, ἐκτὸς ἀπὸ χρησιμοποιοηθέντα καὶ αναφερόμενα στὴς υποσημειώσεις, ἰδὲς καὶ, Λεάνδρου Νικοκλῆ Μίχα, *Τὰ Ταταῦλα. Ὁ ἱστορικὸς λόφος τῆς πόλης ὀχι ἀπὸ τὴν «ἄλλη πλευρά» ἀλλὰ γύρω ἀπ' τὸ λόφο καὶ τοὺς πρόποδες του*, Ἀθήνα 1970, στὴ σ. 115 (ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, με μόνη ἀναφορὰ τὸ βιβλίο τοῦ Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου) Νίκου Γ. Ἰστεκλή, *Ἐκπαιδευτήρια Κοινότητος Ταταούλων. Ὀψεις τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τῆς Κωνσταντινουπολίτικῆς Ρωμοσύνης*, Ἀθήνα 2005· Ἐπισκόπου Παμφίλου Μελισσηνοῦ Χριστοδοῦλου, *Τὰ Ταταῦλα καὶ ἡ ἱστορία τους*, ἐκδόσεις «Ἰστοζ», Πόλη, 2013 - Pamfilos Episkopos Melissinos Hristodulu, *Tatavla Tarihi, istos yayin*, Istanbul, 2013 (Ἀπόδοση στὴ δημοτικὴ: Χάρης Ρήγας. Μετάφραση στα τουρκικά: Ἄννα Μαρία Ασλάνογλου, Στέφος Μπενλίσοῖ. Ἐπιμέλεια Φώτης Μπενλίσοῖ, Φοῖβος Νομικός).

καὶ αὐτοὶ ὡς τριῶν ἢ τεσσάρων ἔνεκα ἄπρεπον τὸ τοσοῦτον καταδανῶσθαι καιρόν· ἐστέρησεν ἡμᾶς τέλος καὶ τῆς μικρᾶς ἐκείνης τροφῆς, ἣτις ἂν καὶ κατὰ καιροὺς ἐξέλειπε, μόλον τοῦτο ἐξωγόνει ἡμᾶς κατὰ τι.

Ἐκτοτε λοιπὸν ὡς εἶναι ἐπόμενον εἰς τοὺς ποθοῦντας τινος καὶ ἢ μὴ δυναμένους ἀπολαῦσαι, ἢ, καὶ ὅπερ μέγιστον, δυναμένους ἐμποδόν τι γίνεσθαι, μεγίστην νὰ προξενῇ τὴν λύπην, οὕτω καὶ γὰρ ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν παιδείαν ἔρωτος φλεγόμενος, ἤκουον μὲν τὴν ὑπὸ πάντων πανταχόσε διαφημιζομένην ἱερὰν θεολογικὴν σχολὴν, τὴν ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ, ἀπορῶν ὅμως προστάτου δι' οὗ ἤθελον εἰσελθῆ ἐν αὐτῇ, ἐν μεγίστῃ καθ' ἐκάστην ἐγενόμην λύπη· ἕως ὅτου πάντα ποιήσας, οὐδὲν ἄλλο μέσον εὔρον πρὸς τοῦτο, εἰ μὴ μόνον τὴν Σεβασμιωτάτην μοι Αὐτῆς πανιερότητα, τὸν σεβαστόν μοι λέγω γέροντα ἅγιον Κυζίκου Κῦρ(ιον) Ἰωακείμ, τοῦ ὁποίου τὸ γλυκὺ τοῦ στόματος, ἢ πρὸς τοὺς ἀπόρους δεξιώσεις καὶ τὸ εὐσπλαγγχον καὶ πρὸς πάντας ὁμιλητικὸν αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ὄντως χαρακτηρίζουσιν, εἰ μὴ τὸ ἐνάρετον καὶ γενναῖον τοῦ ἀνδρὸς φρόνημα.

Ταῦτα πάντα ὑπ' ὄψιν ἔχων, γράψας ἀναφορὰν προσέφερον πρὸς αὐτήν, ἣτις καὶ τὰ μέγιστα εὐαρεστηθεῖσα διὰ τὸν τοιοῦτον σκοπὸν μου, καὶ μάλιστα εὐεργετικῶς ἐκφρασθεῖσα μοι τὸ «*Ἀπὸ τοῦδε σὲ καταγράφω εἰς τὸν κατάλογον τῶν εἰσαχθησομένων μαθητῶν*», ἠξίωσέ με τέλος διὰ τῆς γενναίας αὐτῆς προστασίας, ἵνα καὶ γὰρ εἰς τὴν μοῖραν τῶν ἐν τῇ θεολογικῇ ταύτῃ σχολῇ μαθητευομένων καταταχθῶ, δι' ὃ οὐ τὴν μικρὰν, ἄχρῃς ἂν τὸ λαμπρότατον τοῦ Ἡλίου φῶς ὀρῶ, τὴν εὐγνωμοσύνην ὀφείλω.

Οὕτω λοιπὸν ἀποχαιρετήσας πατέρα, μητέρα, ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς, συγγενεῖς καὶ φίλους, ἦλθον τῇ 15 Αὐγούστου τῷ 1851 Σωτηρίου ἔτ(ους) εἰς τὴν ῥηθεῖσαν σχολὴν, ἔνθα ἐξετασθεὶς παρὰ τῶν σοφῶν διδασκάλων, κατετάχθην ἐν τῇ τρίτῃ τοῦ Συνθετικοῦ κλάσιν (sic), διαταχθεὶς ἵνα πρῶτον κατὰ τὴν συνήθειαν τὸν βίον μου περιγράψω. Καὶ ταῦτα τὰ μέχρι τοῦδε.

Και μετὰ τὴν λήψην τοῦ πτυχίου τοῦ ἀπὸ τὴν Ἱερᾶ Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκῃς, ὁ Φιλοθέος Βρυννίος, ὡς σπουδαστὴς στὴ Γερμανία (Λειψία, Βερολίνο, Μόναχο), ὡς Καθηγητὴς, Διευθυντὴς καὶ τέλος Σχολάρχης στὴ Θεολογικῇ Σχολῇ, ὡς Καθηγητὴς καὶ Σχολάρχης στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, στὴν Κωνσταντινούπολη, ὡς συγγραφέας ἀρθρῶν καὶ μελετῶν, ὡς ερευνητὴς καὶ ἐκδότης ἔργων τῆς πρωτοχριστιανικῆς Γραμματείας, ἀλλὰ καὶ ὡς Μητροπολίτης Σερρών καὶ Μητροπολίτης Νικομηδείας, με καρποφόρα παρουσία στις δύο Μητροπόλεις καὶ με πολυετὴ ενεργὸ καὶ γόνιμη συμμετοχὴ, ὡς Συνοδικὸς Ἀρχιερέας, τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στὴν ἐπίλυση τῶν ἀπασχολούντων τὴν Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Εκκλησία ποικίλων θεμάτων, καταξιώθηκε ευρύτερος, καὶ δικαίως ἀναγνωρίστηκε ὡς μία ἀπὸ τις σημαντικότερες, ἀν

όχι η πλέον σημαντική προσωπικότητα του τέλους του 19<sup>ου</sup> και των αρχών του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Τεκμήριο της εκτίμησης αυτής αποτελεί το γεγονός ότι το 1880 η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών<sup>34</sup>, το 1884 το Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου<sup>35</sup> του απένεμαν τον τίτλο του επίτιμου διδάκτορα, και στις αρχές του 1899 η Σύγκλητος της Πνευματικής Ακαδημίας του Καζάν<sup>36</sup>, στη Ρωσία, τον ένταξε στα επίτιμα μέλη της. Μνεία για αυτά και άλλα αναφέρει ο ίδιος μέχρι το 1884, στο αυτοβιογραφικό Σχεδιάσμα, το οποίο έγραψε το Φεβρουάριο του 1885, με την εξής αφορμή.

Ο Φιλόθεος Βρυνένιος έγινε γνωστός στη Δύση το 1875 με την έκδοση, κατά το έτος αυτό, στην Κωνσταντινούπολη, δύο Επιστολών προς Κορινθίους του Επισκόπου Ρώμης Κλήμεντος: *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος Ἐπισκόπου Ῥώμης αἱ δύο πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολαί. Ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Φαναρίῳ Κων/πόλεως Βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμεναι πλήρεις μετὰ προλεγομένων καὶ σημειώσεων ὑπὸ Φιλοθέου Βρυνενίου μητροπολίτου Σερρών. Αναλώμασι τοῦ ἐπὶ φιλογενείᾳ καὶ ζήλῳ τῆς τε κατὰ Χριστὸν καὶ τῆς προγονικῆς παιδείας διαπρέποντος κυρίου Γεωργίου Ζαρίφη. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875. Τύποις Βουτυρᾶ καὶ Σ/ας*<sup>37</sup>.

Οκτώ ἐτη αργότερα, το 1883, εκδόθηκε από το ίδιο τυπογραφείο και πάλι στην Κωνσταντινούπολη, η *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων ἐκ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου νῦν πρῶτον ἐκδιδομένη μετὰ προλεγομένων καὶ σημειώσεων ἐν οἷς καὶ τῆς Συνόψεως τῆς Π.Δ., τῆς ὑπὸ Ἰωάνν. τοῦ Χρυσοστόμου, σύγκρισις καὶ μέρος ἀνέκδοτον ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου. Ὑπὸ Φιλοθέου Βρυνενίου μητροπολίτου Νικομηδείας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883, Τύποις Σ. Ι. Βουτυρᾶ*<sup>38</sup>.

Ἡ ἐκδοση αὐτὴ προκάλεσε τεράστια ενδιαφέρον στους θεολογικούς και φιλολογικούς κύκλους της Δύσης και πολλοὶ επιστήμονες στην Ευρώπη και στην Αμερικὴ ασχολήθηκαν επισταμένως με το σημαντικό αυτό κείμενο της Χριστιανικῆς Εκκλησίας των πρώτων χρόνων<sup>39</sup>.

---

34. Β. Δ. Καλλίφρονος, *Εκκλησιαστικὴ Επιθεώρησις*, Περίοδος Δ', τόμ. 1, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1880, σ. 65.

35. Β. Δ. Καλλίφρονος, *Εκκλησιαστικὴ Επιθεώρησις*, Περίοδος Δ', τόμ. 6, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884, σ. 11.

36. *Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 19 (1899), σσ. 69-70.

37. Ἐντοπισμένα ἀντίτυπα τῆς ἐκδοσης ιδές, Φιλίππου Ηλιοῦ - Πόπης Πολέμη, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1864-1900. Συνοπτικὴ ἀναγραφὴ*, τόμ. Α', 1864-1879, Αθήνα 2006, σ. 912.

38. Ἐντοπισμένα ἀντίτυπα τῆς ἐκδοσης αὐτῆς ιδές, Φιλίππου Ηλιοῦ - Πόπης Πολέμη, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1864-1900*, ὄ.π., τόμ. Β', 1880-1890, Αθήνα 2006, σ. 1593.

39. Παραθέτω κείμενα βιβλιογραφικά, για μια πρώτη γέυση: Αρχιμανδρίτου Φιλαρέτου Βαφεΐδη, Βιβλιοκρισία. Διδαχὴ των δώδεκα ἀποστόλων, ἐκ του ἱεροσο-

Το 1884 εκδόθηκε στη Νέα Υόρκη, από τον εκδοτικό Οίκο Charles Scribner's Sons η *Διδαχή τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων. Teaching of the Twelve Apostles. Recently discovered and published by Philotheos Bryennios, Metropolitan of Nikomedia. Edited with a Translation, Introduction and Notes, by Roswell D. Hitchcock and Francis Brown, Professor in Union Theological Seminary, New York.*

Το επόμενο έτος, 1885 στη Νέα Υόρκη, από τον ίδιο εκδοτικό Οίκο, ο οποίος τώρα, κάτω από το έτος 1885, πρόσθεσε το *All rights reserved* (=όλα τα δικαιώματα διατηρούνται), εκδόθηκε και πάλι η Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων, με την υπογραφή του διδάκτορα Philip Schaff, του ίδιου Σεμιναρίου της Νέας Υόρκης, του Union Theological Seminary: *The Oldest Church Manual called the Teaching of the Twelve Apostles ΔΙΔΑΧΗ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ The Didachè and Kindred documents in the original with translations and discussions of post apostolic teaching Baptism Worship and Discipline and with illustrations and fac-similes of the Jerusalem manuscript by Philip Schaff.*

Στις αρχές του 1885 ο Φιλόθεος Βρυέννιος έλαβε από τον Philip Schaff ένα φάκελο με γράμματα, τα οποία διάβασε όλα. Προφανώς ο Philip Schaff ζήτησε από το Φιλόθεο Βρυέννιο και ένα βιογραφικό Σημείωμα. Αυτό τεκμαίρεται από την απαντητική επιστολή του Φιλοθέου Βρυεννίου προς το Schaff, την οποία απέστειλε από τη Νικομήδεια της Βιθυνίας, την έδρα της Μητρόπολής του, με χρονολογία 10/22 Φεβρ(ουαρίου) 1885. Το κείμενο της σύντομης επιστολής έχει ως εξής:

Ἐλλόγιμε ἄνερ

Ἄσμενος ἔκομισάμην τῶν σῶν γραμμάτων τὸν φάκελλον καὶ εὐγνωμόνως ἀνέγνων πάντα. Ἐν τῷδε συνημμένως ἔχεις τὸ ζητηθέν. Ἰσως

---

λυμνιτικού χειρογράφου νυν πρώτον εκδιδομένη μετά προλεγομένων και σημειώσεων, εν οἷς και της συνάψεως της Π.Δ. της υπό Ιωάνν. του Χρισοστόμου σύγκρισις και μέρος ανέκδοτον από του αυτού χειρογράφου, υπό Φιλαρέτου Βρυεννίου μητροπολίτου Νικομηδείας, εν Κωνσταντινουπόλει 1883, *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 4 (1883-1884), σσ. 209-215· του ίδιου, «Ο θεολογικός τύπος της Εσπερίας περί της Διδαχής των Δώδεκα Αποστόλων», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 4 (1883-1884), σσ. 271-275, 300-302, 349-350, 390-391· Ιεροδιακόνου Ιωακείμ Φοροπούλου, «Οι εν Αμερική Θεολόγοι και η Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 4 (1883-1884), σσ. 393-398· G. T. Stokes (Μετάφρασις Αρχιμανδρίτου Κωνστ. Βαφείδου), «Οι εν Αγγλία Θεολόγοι και η Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 4 (1883-1884), σσ. 409-411· Ιεροδιακόνου Ιωακείμ Φοροπούλου, «Οι εν Αγγλία και Αμερική Θεολόγοι περί της Διδαχής των Δώδεκα Αποστόλων», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 4 (1883-1884), σσ. 500-502· S. Stanprohe Orris (Μετάφρασις Ιεροδιακόνου Ιωακείμ Φοροπούλου), «Οι εν Αμερική Θεολόγοι περί της Διδαχής των Δώδεκα Αποστόλων», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 4 (1883-1884), σσ. 589-590· Α. Διομήδους Κυριακού, «Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων», στο *Μελέται*, εν Αθήναις 1887, σσ. 265-272.

Ἐλλόγουμαι ἄνευ,  
 Ἄπεινος ἐνομισάριον τῶν οὐ-  
 γραμμάτων τοῦ θάμιλλον καὶ ἐγνο-  
 μόνως ἀνίγνωσιν αὐτά. Ἐν τῷ δὲ συνημ-  
 μένως ἔχεις τὸ ζητηθέν. Ἦσιν πολλά τὰ  
 σημειωθέντα. Ἄλλα σὺ εἶτι μὲν λόγου ἄ-  
 ξιον καὶ χρήσιμον ἐν τοῖς δέξαι, εἴη  
 δὲ περιττὸν καὶ ἄχρηστον ἐξοβελίσας  
 ἄφες  
 ἐν Νικομηδείᾳ  
 10/22 Φεβρ<sup>ουαρίου</sup> 1885  
 Φιλόθεος  
 Rev. Dr. Philip Schaff  
 New-York

πολλά τὰ σημειωθέντα ἄλλα σὺ εἶτι μὲν λόγου ἄξιον καὶ χρήσιμον ἐν τούτοις δέξαι, εἶτι δὲ περιττὸν καὶ ἄχρηστον ἐξοβελίσας ἄφες.

Ἐν Νικομηδείᾳ  
 10/22 Φεβρ(ουαρίου) 1885  
 + Ὁ Νικομηδείας Φιλόθεος  
 Rev. Dr. Philip Schaff  
 New York<sup>40</sup>.

Ὅπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την επιστολή αυτή, το γραφόμενο σ' αυτή: ἐν τῷδε συνημμένως ἔχεις τὸ ζητηθέν, μας οδηγεί στο αυτοβιογραφικό Σημειώμα<sup>41</sup>. Τη μετάφραση, στα αγγλικά, της επιστολής του Φιλοθέου Βρυεννίου<sup>42</sup>, καθώς και του αυτοβιογραφικού Σημειώματος<sup>43</sup>,

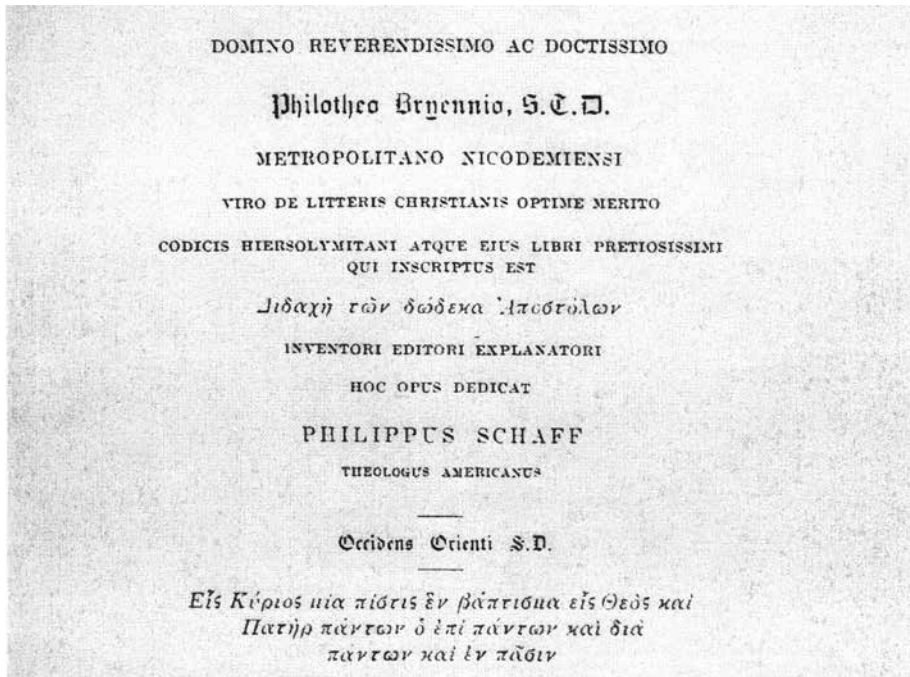
40. Το κείμενο της επιστολής του Φιλοθέου στον Philip Schaff, *The Oldest Church Manual*, ό.π., σ. 296.

41. Το ελληνικό κείμενο του Σημειώματος στον Philip Schaff, *The Oldest Church Manual*, ό.π., σ. 292-295· ο Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος, *Η σύγχρονος Ιεραρχία*, ό.π., σσ. 592-599, το παραθέτει με κάποιες προσθήκες και ορισμένες, ελάχιστες γλωσσικές αλλαγές, και με πρόσθεση υποσημειώσεων.

42. Η αγγλική μετάφραση της επιστολής στον Philip Schaff, *The Oldest Church Manual*, ό.π., σ. 292.

43. Η αγγλική μετάφραση του αυτοβιογραφικού Σημειώματος στον Philip Schaff,





οφείλει ο Schaff στο φίλο του Rev. Dr Howard Crosby, έναν ειδικό, εξίσου καλόν στα νέα, όσο και στα αρχαία ελληνικά<sup>44</sup>.

Από τα γραφόμενα του Schaff, φαίνεται ότι ο Φιλόθεος του έστειλε από τη Νικομήδεια και άλλη επιστολή, με χρονολογία 16/28 Απριλίου 1885, φιλική όπως την χαρακτηρίζει ο Schaff, στην οποία ο Φιλόθεος Βρυέννιος εκφράζει τη μεγάλη ικανοποίησή του, για τα βελτιωμένα τυπογραφικά δοκίμια που του είχε ήδη στείλει πριν από λίγες εβδομάδες ο Schaff, και του δίνει, του Schaff, τη συγκατάθεσή του, να αφιερώσει το βιβλίο του σ' αυτόν, στο Φιλόθεο Βρυέννιο, όπως και έγινε<sup>45</sup>.

Ο Φιλόθεος Βρυέννιος απέστειλε στο Schaff και μία φωτογραφία του, σε αρκετά νεότερη ηλικία, την οποία φωτογραφία είχε βγάλει ο φωτογράφος του Σουλτάνου, όπως γράφει στον Πρόλογο του βιβλίου του ο Schaff<sup>46</sup>.

---

*The Oldest Church Manual*, ό.π., σ. 289-292.

44. Philip Schaff, *The Oldest Church Manual*, ό.π., σ. 289.

45. Αυτά γράφει ο Philip Schaff, *The Oldest Church Manual*, ό.π., σ. VI, στην υποσημείωση \*, κάτω από το τέλος του Προλόγου (σ. V-VI) του βιβλίου του. Ο Πρόλογος φέρει χρονολογία May 21, 1885 και τόπο New York, Union Theological Seminary' η αφιέρωση στη σ. 111.

46. Philip Schaff, *The Oldest Church Manual*, ό.π., σ. V-VI' η φωτογραφία στην αρχή του βιβλίου.

APOSTOLOS ATH. GLAVINAS

HOLOGRAPH AYTOBIOGRAPHICAL NOTE OF  
PHILOTHEOS BRYENNIOS METROPOLITAN OF  
SERRES (7.8.1875-24.8.1877) AND METROPOLITAN OF  
NIKOMIDEIA (24.8.1877-17.11.1910) (+18.11.1917)

Abstract

Philotheos Bryennios was John Stavrakoglou and Hellen Chlorou's tenth and last child. His parents lived in Tataulla, Constantinople. John came from Skopos and Helen from Raidestos in Eastern Thrace.

Philotheos was born on March 28, 1833 in Hypsomatheia, Constantinople, where all his family had moved for a short period of time, because of a fire that took place in Tataula, August 27, 1832. They returned in Tataula six months after the birth of Theodoros, which was Philotheos original name.

Young Theodoros was educated by excellent teachers at the School of Tataulla, where at a young age showed great interest in music and the holy letters. As a result, he became «Kanonarchis» (e.g. the person that supports the chanter) and «Reader» at the church of Saint Dimitrios. Theodoros' wish, to attend the Holy Theological School of Chalki, was fulfilled by the Metropolitan of Cyzicus, Joachim, who guaranteed for his attendance. He enrolled in the Theological School of Chalki on August 12, 1851, by the name of Theodoros Ioannidis.

He entered the third year of a seven-year apprentice ship. As part of his class «Simple Compositions», at the theme «Biographies» he also wrote the «Memoirs of his own life» in 1852. We publish this autobiographical note as we copied it by the code of Homework of the Theological School.

His last name was changed, from Ioannidis to Bryennios, by the Rector of the School, Metropolitan of Stavroupolis Konstantinos Typaldos-Iakovatos, who gave his best students the last name of a distinguished personality from the past. His first name, from Theodoros to Philotheos, was changed on November 8, 1855, when he became a Monk and was ordained Deacon.

A second autographical note was sent by Philotheos Bryennios, who was at the moment Metropolitan of Nikomideia, on February 10/22, 1885 to New York, to Dr. Philip Schaff, who included it to the publication of the «Teaching of the Twelve Apostles», in New York, which was discovered and published in 1883, by Philotheos Bryennios, in Constantinople.



ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ

ΟΙ ΜΠΕΗΔΕΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΓΑΛΛΟΙ  
(1790-1826): ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ  
ΔΥΟ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΩΝ ΚΟΣΜΩΝ

Θαυμάζοντας -δυστυχώς, μετά την καταστροφική πυρκαγιά, πλέον μόνο σε φωτογραφίες- την απεικόνιση του γαλλικού βασιλικού παλατιού του Κεραμεικού (Palais des Tuileries), πλαισιωμένη από ροκοκό διακοσμητικά στοιχεία, την οποία ο Νικόλαος Νεδέλκος είχε ζωγραφίσει το 1795 στο Συνοδικό της μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών<sup>1</sup>, εύλογα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς σήμερα ποιες δυτικοευρωπαϊκές πηγές έμπνευσης είχε ένας καλλιτέχνης ο οποίος ζούσε τότε στις βαλκανικές οθωμανικές επαρχίες. Ωστόσο, στο μεταίχμιο μεταξύ 18<sup>ου</sup> και 19<sup>ου</sup> αιώνα, οι Σέρρες δεν αποτελούσαν απλά μια βαλκανική επαρχιακή πόλη, αλλά ένα από τα σημαντικότερα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και πιθανώς την τρίτη ή τέταρτη σε μέγεθος πληθυσμού πόλη στο νότιο τμήμα της Χερσονήσου του Αίμου, με πρώτη τη Θεσσαλονίκη και δεύτερη τα Ιωάννινα, ενώ ήταν μάλλον ισομεγέθης με την Πάτρα και μεγαλύτερη από τη Λάρισα<sup>2</sup>. Επιπλέον, ο πληθυσμός

---

1. Βλ. Πέλλη Μάστορα, «Ο ζωγραφικός διάκοσμος στο Συνοδικό της μονής Τιμίου Προδρόμου», στο συλλογικό έργο *Το Συνοδικόν της μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Λευκωσία 2011, σ. 40-41. Βιογραφικά στοιχεία για το ζωγράφο, βλ. Β. Κατσαρός, «Ο ζωγράφος Νεδέλκος», στο *Το Συνοδικόν...*, ό.π., σσ. 55-86. Από το αρχικό αυτό σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον φίλο συνάδελφο Δημήτρη Λούπη για τη βιβλιογραφική βοήθειά του και ιδιαίτερα για το γεγονός ότι έθεσε απλόχερα στη διάθεσή μου πληροφορίες της τουρκικής βιβλιογραφίας για τον Σερραίο Γιουσούφ Μουχλίσ Πασά και σχετικό υλικό του φωτογραφικού αρχείου του.

2. Τα μόνα διαθέσιμα δεδομένα για το συνολικό πληθυσμό οθωμανικών πόλεων, κατά τα τέλη του 18<sup>ου</sup> και τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα, είναι οι εκτιμήσεις των ταξιδιωτών και των προξένων. Συγκριτικές εκτιμήσεις του πληθυσμού των πόλεων της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου, βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18<sup>ο</sup> αιώνα (1715-1792) (με βάση τα Γαλλικά Αρχεία)*, Αθήνα 1972, σ. 18-19 και Φ. Μπωζούρ, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)* (Ξένοι Περιηγητές στον Ελληνικό Χώρο, αρ. 2), μτφρ. Ελένης Γαρίδη, εισαγωγή, επιμ. και σχολιασμός Τ. Βουρνά, Αθήνα 1974, σ. 12, 83- το ίδιο για τις πόλεις της Ηπείρου, βλ. Γ. Λ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του 17<sup>ου</sup> και στις αρχές του 18<sup>ου</sup> αιώνα. Τα Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εισαγωγικό

των Σερρών φαίνεται να παρουσίαζε τότε αυξημένη κινητικότητα και σημαντικές εποχιακές διακυμάνσεις λόγω του μεγάλου αριθμού ξένων, καθώς η πόλη είχε αναδειχθεί σε διεθνές εμπορικό σταυροδρόμι και ιδιαίτερα σε τόπο οργάνωσης ενός ετήσιου πανηγυριού «φημισμένου σε όλη την Ευρώπη». Οι δυτικοευρωπαίοι ταξιδιώτες και πρόξενοι εκτιμούσαν τότε τον πληθυσμό των Σερρών μεταξύ 20.000 και 45.000 κατοίκων. Ένας από αυτούς, πιο ακριβολόγος, ο γάλλος αξιωματικός J.-J. Tomelin (1807), διευκρινίζει ότι η πόλη αριθμούσε 20.000-25.000 μόνιμους κατοίκους αλλά, συμπεριλαμβανομένων των προσωρινά διαμενόντων, ο πληθυσμός της υπερέβαινε τις 40.000 ψυχές<sup>3</sup>.

Ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1770, ο Esprit-Marie Cousinéry, τότε υποπρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη, είχε επισημάνει στους προϊσταμένους του τη σημασία την οποία οι Σέρρες είχαν αποκτήσει, με κινητήριο μοχλό το βαμβάκι, και τον κομβικό ρόλο τον οποίο διαδραμάτιζαν πλέον στο διεθνές εμπόριο. Πιο συγκεκριμένα, οι επισημάνσεις του Cousinéry υποβλήθηκαν στους ανωτέρους του με τη μορφή ενός εκτενούς υπομνήματος, το οποίο συντάξε μετά από επιτόπια έρευνα στην περιοχή μεταξύ Σερρών και Καβάλας, όπου είχε συλλέξει πληροφορίες για τη διοικητική και οικονομική κατάστασή της. η έρευνά του είχε πραγματοποιηθεί με την άδεια του πρέσβη του και με αφορμή το ταξίδι του προς την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, όπου είχε διοριστεί δόκιμος υποπρόξενος<sup>4</sup>.

Όταν ο Cousinéry επισκέφθηκε για πρώτη φορά τις Σέρρες, κατά τις αρχές Δεκεμβρίου 1779, ο Ισμαήλ, ο μετέπειτα ισχυρός αγιάνης της, δεν βρισκόταν καν στην περιοχή. Γόνος μιας αλβανικής οικογένειας που προηγουμένως κατείχε μεγάλη περιουσία και πολλά στρατιωτικά αξιώματα, ο Ισμαήλ είχε εμπλακεί στον ανταγωνισμό των τοπικών αγιάνηδων ήδη πριν από την ηλικία των είκοσι χρόνων -οι πηγές τον χαρακτηρίζουν ως «δορυφόρο» του Αλή Μπέη, βοεβόδα (voynoda, μισθωτή φόρων) των Σερρών- και είχε διαπράξει μια δολοφονία (1776). Είχε ε-

---

σχόλιο και επιμ. Β. Παναγιωτόπουλου, μτφρ. Αντωνίας Διάλλα, Αθήνα 1994, σ. 137-138, 142. εκτιμήσεις για τον πληθυσμό των πόλεων της Δυτικής Θράκης, βλ. G. Koutzakiotis, *Cavalla, une Échelle égéenne au XVIII<sup>e</sup> siècle. Négoçiants européens et notables ottomans* (Les Cahiers du Bosphore, αρ. 53), εισαγωγή Κ. Fukasawa, Κωνσταντινούπολη 2009, σσ. 54-62.

3. Koutzakiotis, *ό.π.*, σσ. 68-73.

4. Γ. Κουτζακιώτης, «Οι πρώτοι αντιπρόσωποι ξένων κρατών στις Σέρρες (τέλη 18<sup>ου</sup>-αρχές 19<sup>ου</sup> αι.): Άνθρωποι στη δίνη του πολιτικού και οικονομικού ανταγωνισμού», στο *Β' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Σέρρες, 6-9 Απριλίου 2006. Πρακτικά*, τ. Α', Σέρρες 2013, σσ. 21-22. Για το σημαντικό αυτό υπόμνημα και την ενδιαφέρουσα περιπέτειά του προτίθεται να εκδώσω μονογραφία.

γκαταλείπει λοιπόν τις Σέρρες για να μη συλληφθεί. Δεν είναι παρά μετά από δώδεκα χρόνια (c. 1788) που θα επέστρεφε επικεφαλής ενός σώματος περισσότερων από 6.000 Αλβανών και θα καταλάμβανε την πόλη αμαχητί. Έκτοτε συντηρούσε μόνιμα 5.000 οπλισμένους άντρες στο αρχοντικό του, επιβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, μέχρι το θάνατό του (1813), την απόλυτη κυριαρχία του όχι μόνο στις Σέρρες αλλά και σε μεγάλο μέρος του μακεδονικού και θρακικού χώρου<sup>5</sup>.

Όταν ο Ισμαήλ επέστρεψε θριαμβευτικά στις Σέρρες, ο Cousinéry είχε ήδη προαχθεί στην προξενική ιεραρχία και διατελούσε πλέον πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη, μετά από πολυκύμαντη σταδιοδρομία: τρία χρόνια υπηρεσίας στο γενικό προξενείο της Σμύρνης ως δόκιμος υποπρόξενος (1780-1783), δύο χρόνια υπηρεσίας στη Θεσσαλονίκη ως προσωρινός πρόξενος (1783-1785) και δύο χρόνια στη Γαλλία, όπου είχε επιστρέψει με άδεια (1785-1786). Επιπλέον, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα είχε διοριστεί υποπρόξενος στη Ροζέτη της Αιγύπτου (1783) και στη Ρόδο (1786), χωρίς όμως ποτέ να αναλάβει τα καθήκοντά του στις δύο αυτές θέσεις, καθώς οι συγκεκριμένοι διορισμοί σύντομα ανακλήθηκαν. Ακριβέστερα, πρόξενος στη Θεσσαλονίκη διορίστηκε στις 27 Αυγούστου 1786, αλλά έφθασε εκεί στις 20 Απριλίου 1787<sup>6</sup>. Τρία χρόνια αργότερα, θα επισκεπτόταν πάλι τις Σέρρες και θα συναντούσε, πιθανώς για πρώτη φορά, τον ισχυρό αγιάνη της. Ιδού τι έγραφε από τις Σέρρες, στις 2 Μαρτίου 1790, στον Marie-Gabriel-Florent-Auguste, κόμη Choiseul-Gouffier, πρέσβη της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη:

«Ο Ισμαήλ Μπέης, πρώτος αγιάνης αυτής της πόλης, όντας έτοιμος να αναχωρήσει επικεφαλής 7.000 ανδρών για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, θέλησε να αναγκάσει τους γάλλους εμπορικούς πράκτορες οι οποίοι βρίσκονται εδώ, να αγοράσουν βαμβάκι κατά το "tarch" (σ.τ.μ.: *tarh*, φόρος, επιβάρυνση) που θέσπισε ο ίδιος. Του έγραψα για να του παρατηρήσω ότι δεν έπρεπε να περιλαμβάνει τους Γάλλους σε αυτή την επιβάρυνση. Καθώς δεν έλαβα απάντηση, θεώρησα ότι ήταν πιο συνετό να έρθω προσωπικά να διαπραγματευτώ αυτή την υπόθεση με τον

---

5. Γ. Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών (τέλη 18<sup>ου</sup>-αρχές 19<sup>ου</sup> αι.): Προσωπογραφικά στοιχεία και μαρτυρίες για το ρόλο τους στην οικονομία της περιοχής», στο *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός. Γ' Επιστημονική Συνάντηση. Δράμα, 21-24 Μαΐου 1998* (Ιστορικό Αρχείο, αρ. 4), Δράμα 2002, τ. Ι, σ. 195-197 και *Cavalla...*, ό.π., σ. 217.

6. Βλ. κυρίως L. Bergasse, *Souvenirs de Marseille et des Échelles du Levant au XVIII<sup>e</sup> siècle. Deux consuls marseillais en Levant, un courtier de commerce et un notaire marseillais sous la Révolution*, Μασσαλία 1921, σ. 32-33.

μπέη παρά να υποβάλω τις κατηγορίες μου στην Εξοχότητά Σας, σύμφωνα με την αίτηση που οι έμποροί μας μου παρουσίασαν γι' αυτό το θέμα. Έχω κάθε λόγο να είμαι ικανοποιημένος από την υποδοχή που είχα από τον μπέη, δεν δίστασε να αποσύρει το "teskeret" (σ.τ.μ.: *tezkere*, ειδοποιητήριο, ένταλμα) που είχε στείλει στους εμπορικούς πράκτορές μας γι' αυτή την επιβάρυνση, πράγμα που έγινε κατά την παραμονή μου εδώ»<sup>7</sup>.

Αρκετούς μήνες μετά, μια άλλη υπόθεση θα οδηγούσε το γάλλο πρόξενο ακόμη μια φορά στις Σέρρες, από όπου θα έστειλε μια δεύτερη επιστολή στον πρέσβη του, στις 23 Οκτωβρίου 1791. Στην επιστολή αυτή εξηγεί εν συντομία το λόγο της απομάκρυνσής του από την έδρα του προξενείου, τη Θεσσαλονίκη, και δεν μας δίνει περισσότερες πληροφορίες για τη νέα επίσκεψή του στις Σέρρες· συγκεκριμένα αναφέρει:

«Οδήγησα αυτόν τον τελευταίο (σ.τ.μ.: το γενίτσαρο ο οποίος είχε μεταφέρει την αλληλογραφία του πρέσβη από την Κωνσταντινούπολη στη Θεσσαλονίκη) στις Σέρρες, όπου μια υπόθεση ενός μπαρτάριου (σ.τ.μ.: *drogman barataire*, οθωμανού υπηκόου με μεράτι δραγουμάνου) της Εξοχότητάς Σας απαιτούσε να μετακινηθώ για μερικές ημέρες, και τον στέλνω (σ.τ.μ.: πίσω), καθώς δεν δύναμαι παρά μόνο με την επιστροφή μου στη Θεσσαλονίκη να έχω την τιμή να απαντήσω στις επίσημες επιστολές που έχω λάβει τελευταία από την Εξοχότητά Σας»<sup>8</sup>.

Όταν μετά από τέσσερις δεκαετίες ο Cousinéry θα δημοσίευε τις εντυπώσεις του από την πολύχρονη παραμονή του και τα ταξίδια του στη Μακεδονία, θα παρουσίαζε ως αφορμή της πρώτης επίσκεψής του στον Ισμαήλ την υπόθεση του μερατλή της Γαλλίας και όχι τον εξαναγκασμό των εμπόρων από τον αγιάνη για υποχρεωτική αγορά βαμβακιού, για τον οποίο όμως κάνει λόγο σε άλλο σημείο του έργου του, παρεκβαίνοντας από τη διήγηση της συνάντησής του με τον Γιουσούφ Μουχλίσ Μπέη, γιο του Ισμαήλ, συνάντηση η οποία πραγματοποιήθηκε περίπου μια εικοσιπενταετία αργότερα. Ακριβέστερα, η «πρώτη επίσκεψη στον Ισμαήλ Μπέη, κυβερνήτη των Σερρών» περιλαμβάνεται στα περιεχόμενα του τέταρτου κεφαλαίου (*chapitre iv*), όπου όμως εξιστορείται μόνο η επίσκεψη του προξένου στον αγιάνη για την υπόθεση του μερατλή<sup>9</sup>, δηλαδή η μεταγενέστερη επίσκεψή του. Ωστόσο, στο

---

7. Archives Diplomatiques de Nantes (στο εξής ADN), Constantinople, D, Salonique 10, E. - M. Cousinéry στον M.-G.-F.-A., comte de Choiseul-Gouffier, Σέρρες (Serres), 2 Μαγτίου 1790.

8. ADN, Constantinople, D, Salonique 10, E.-M. Cousinéry στον M.-G.-F.-A., comte de Choiseul-Gouffier, Σέρρες (Serres), 23 Οκτωβρίου 1791.

9. E. M. Cousinéry, *Voyage dans le Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire*,



Ο μπέης των Σερρών Γιουσούφ Μουχλίζ (Πηγή: İnal, ό.π., τ. 2, σ. 969).

επόμενο κεφάλαιο (chapitre v), όταν ο συγγραφέας, διηγούμενος τη συνάντησή του με τον Γιουσούφ Μουχλίζ, αναφέρεται στην επίσκεψή του στον Ισμαήλ για το ζήτημα του εξαναγκασμού των εμπόρων και την περιγράφει ως μια επίσκεψη μετά από χρόνια φιλία, γράφει παρ' όλα αυτά: «η πρώτη συνάντησή μας υπήρξε πράγματι πολύ εγκάρδια» (*notre première entrevue en effet fut très-cordiale*)<sup>10</sup>. Πάντως, η μη αποσιώπηση από το συγγραφέα του συγκεκριμένου ζητήματος μας δείχνει ότι η χρονική μετάθεση των γεγονότων μάλλον δεν οφείλεται σε κάποια προσπάθεια ωραιοποίησης της πραγματικότητας αλλά

στη λογοτεχνική απόδοσή της. Όπως και αν έχει, οι πληροφορίες τις οποίες ο Cousinéry παραθέτει -χωρίς χρονικές ενδείξεις- στο *Voyage* του, για τους λόγους για τους οποίους τις δύο αυτές φορές συναντήθηκε με τον αγιάνη των Σερρών, συμπληρώνουν τις μαρτυρίες των επιστολών του οι οποίες, με τη σειρά τους, μας επιτρέπουν να εγγράψουμε τη διήγηση του έργου σε χρονικό πλαίσιο.

Για το ζήτημα του εξαναγκασμού των εμπόρων, ο Cousinéry διευκρινίζει στο *Voyage* ότι οφειλόταν στο γεγονός ότι: «Η τιμή του βαμβακιού είχε μόλις πέσει στην αγορά των Σερρών ενώ ο μπέης διατηρούσε ακόμη αποθηκευμένη όλη τη συγκομιδή του». Έτσι, «διέταξε το προϊόν της συγκομιδής του να διαμοιραστεί σε καθέναν από [τους] εμπορικούς οίκους με την τιμή της προηγούμενης αγοράς». Οι μόνοι από τους εμπόρους οι οποίοι αντέδρασαν τότε ήταν οι πράκτορες των γαλλικών οίκων της Θεσσαλονίκης, αν και ήταν και αυτοί οθωμανοί υπήκοοι. Ο αγιάνης, οργισμένος, έδωσε εντολή να εγκαταλείψουν την επικράτειά του, αλλά ο πρόξενος, όπως είδαμε και στο απόσπασμα της πρώτης επιστολής, εξομάλυνε την κατάσταση<sup>11</sup>.

*la géographie et les antiquités de ce pays*, Παρίσι 1831, τ. 1, σ. 100, 138-139.

10. Στο ίδιο, σ. 152.

11. Στο ίδιο, σσ. 151-152. Για τον ρόλο τον οποίο διαδραμάτιζαν τότε οι αγιάνηδες των Σερρών στο εμπόριο βαμβακιού και για τις ποικίλες αβανιές τους εναντίον των εμπόρων, βλ. Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες...», ό.π., σσ. 199-200 και *Cavalla...*,

Για την υπόθεση του μπερατλή της Γαλλίας, ο Cousinégy εξηγεί στο *Voyage* ότι αφορούσε σε ένα παλαιό χρέος από δάνειο μιας κοινότητας απέναντι στον μπερατλή, χωρίς όμως να σημειώνει την ονομασία του οικισμού ούτε το όνομα του δανειστή, ο οποίος θα ήταν ασφαλώς κάποιος από τους δέκα οθωμανούς υπηκόους με μπεράτι δραγουμάνου της Γαλλίας οι οποίοι διέμεναν εκείνη την περίοδο στη Θεσσαλονίκη και ήταν όλοι εβραίοι<sup>12</sup>. Ο Ισμαήλ είχε δώσει τότε την προσωπική υπόσχεσή του στον πρόξενο για την καταβολή του ποσού από την κοινότητα εντός ενός έτους, υπόσχεση η οποία, όπως προσθέτει ο Cousinégy, εκπληρώθηκε χωρίς καθυστέρηση<sup>13</sup>.

Ο πρόξενος θα πρέπει να επισκέφθηκε τον αγιάνη τουλάχιστον ακόμη μια φορά, κατά τις αρχές Μαρτίου 1793. Ακριβέστερα, στις 28 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους, ο Cousinégy είχε αναχωρήσει με πλοίο από την Κωνσταντινούπολη για την Καβάλα και κατόπιν επρόκειτο να επιστρέψει στη Θεσσαλονίκη μέσω Σερρών. Ο λόγος της επίσκεψής του ήταν και πάλι ο εξαναγκασμός των πρακτόρων των γαλλικών εμπορικών οίκων της Θεσσαλονίκης από τον Ισμαήλ για υποχρεωτική αγορά του βαμβακιού του και συγκεκριμένα σε τιμή κατά 50% υψηλότερη από την τρέχουσα (Ιανουάριος 1793). Αυτή τη φορά ο εξαναγκασμός εκδηλώθηκε πρώτα με απειλές εκ μέρους του αγιάνη και του κεχαγιά του (*kethüda*, αντιπροσώπου) ονόματι Σερίφ Εφέντη και κατέληξε στη φυλάκιση των πρακτόρων. Ο πρόξενος βρισκόταν τότε στην οθωμανική πρωτεύουσα και εκεί είχε λάβει τις σχετικές διαμαρτυρίες των γάλλων εμπόρων· έτσι στάθηκε δυνατό να εφοδιαστεί άμεσα με ένα σουλτανικό διάταγμα, το οποίο υποχρέωνε τον Ισμαήλ και τον κεχαγιά του να προστατεύουν τους Γάλλους και να αναγνωρίζουν το δικαίωμά τους να αγοράζουν ελεύθερα βαμβάκι από όποιους πωλητές και σε όποια τιμή τους συνέφερε<sup>14</sup>.

Και τις τρεις αυτές φορές κατά τις οποίες ο Cousinégy επισκέφθηκε τις Σέρρες θα πρέπει να φιλοξενήθηκε, μαζί με τον διερχομένο του, στο σπίτι «ενός από τους εμπορικούς πράκτορές μας ο οποίος κατοικούσε στην πόλη αυτή», όπως ο ίδιος μας πληροφορεί στο έργο του διηγούμενος την πρώτη επίσκεψή του εκεί. Ο ίδιος εμπορικός πράκτορας ήταν και αυ-

---

ό.π., σσ. 221-224.

12. Βλ. «Liste des Français et protégés de France résidens à Salonique» (15 Απριλίου 1791) στα Archives de la Chambre de Commerce de Marseille, J. 1290, στα Archives Nationales de France, A.E. B<sup>1</sup> 1004 και στα ADN, Constantinople, D, Salonique 10.

13. Cousinégy, *ό.π.*, τ. 1, σ. 139.

14. ADN, Constantinople, D, Salonique 11, F. Massse στον A. Fonton, Θεσσαλονίκη, 12 Ιανουαρίου και 3 Φεβρουαρίου 1793, και τα πρόχειρα των επιστολών του A. Fonton στον F. Masse, Κωνσταντινούπολη, 18 Φεβρουαρίου και 1 Μαρτίου 1793.





Ο πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη E.-M. Cousinéry  
(Πηγή: Bergasse, ό.π.).

τός που συνόδεψε τότε το διερχομένο του προξένου στο αρχοντικό του Ισμαήλ, για να ζητήσουν εκ μέρους του Cousinéry μια συνάντηση με τον αγιάνη<sup>15</sup>. Αναμφίβολα πρόκειται για τον προστατευόμενο της Γαλλίας Michel Sponty, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στις Σέρρες από το 1788 και αργότερα, στις 8 Νοεμβρίου 1790, θα διοριζόταν εκεί από τον Cousinéry προξενικός πράκτορας<sup>16</sup>. Τότε θα ήταν και η πρώτη φορά που κάποιος θα εκπροσωπούσε επίσημα στην πόλη τα συμφέροντα της Γαλλίας.

Η σταδιακή ανάδειξη των Σερρών, κατά τα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα, αρχικά ως διεθνούς εμπορικού κόμβου και στη συνέχεια, επιπλέον, ως έδρας ενός από τους ισχυρότερους παράγοντες στις βαλκανικές οθωμανικές επαρχίες κατέστησε ασφαλώς την πόλη καρδιά οικονομικο-πολιτικών

εξελίξεων, πράγμα που ο Cousinéry, όπως παρατηρήθηκε, είχε αντιληφθεί αρκετά νωρίς, όντας ακόμη στην αρχή της σταδιοδρομίας του. Επιστρέφοντας στη Θεσσαλονίκη ως πρόξενος της Γαλλίας, ο Cousinéry είχε πλέον τη δυνατότητα να σχεδιάσει τη δική του πολιτική υπέρ των γαλλικών συμφερόντων στην περιοχή, δοκιμάζοντας παράλληλα τις διπλωματικές ικανότητές του. Το σκεπτικό εντός του οποίου εγγραφόταν η προσπάθειά του να προσεγγίσει τον αγιάνη των Σερρών μας το αποκαλύπτει εκ των υστέρων στο *Voyage* του: «Με την άφιξή μου σε αυτό το προξενείο, μου ήταν εύκολο να αναγνωρίσω τη σημασία των σχέσεών μας με την αγορά των Σερρών, και την ανάγκη να θεμελιώσω σχέσεις φιλίας με τον Ισμαήλ Μπέη, οι οποίες να μπορούσαν να διευκολύνουν τις καθημερινές εμπορικές συναλλαγές της Γαλλίας»<sup>17</sup>.

Αντικείμενο των συζητήσεων των δύο ανδρών δεν ήταν βέβαια μόνο τα προβλήματα των εμπορικών συναλλαγών της Γαλλίας. Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Cousinéry, ο Ισμαήλ συζητούσε επί μακρόν μαζί του (*la séance fut longue*) και μάλιστα του ζητούσε να τον επισκέπτεται όλες τις ημέρες της παραμονής του στις Σέρρες (*il m'engagea même à venir*

15. Cousinéry, ό.π., τ. 1, σ. 138.

16. Κουτζακιώτης, «Οι πρώτοι αντιπρόσωποι...», ό.π., σ. 23, 34.

17. Cousinéry, ό.π., τ. 1, σ. 151.

*le voir tous les jours*). Πιο συγκεκριμένα, ο αγιάνης έθετε στον πρόξενο ερωτήματα για την πολιτική της Ευρώπης αλλά και -πράγμα που «μπορεί να φαίνεται περιέργο», σχολιάζει ο Cousinéy- για την ιατρική, ενώ ο πρόξενος του έδινε συμβουλές υγιεινής διατροφής<sup>18</sup>. Πέρα από τις συζητήσεις, οι δύο άνδρες αντάλλασαν δώρα<sup>19</sup>, πράγμα που θα μπορούσε ασφαλώς να συνεχίζεται και εξ αποστάσεως, καλλιεργώντας μια φιλική σχέση.

Άραγε ανάμεσα στα δώρα που ο πρόξενος της Γαλλίας πρόσφερε στον Ισμαήλ δεν περιλαμβάνονταν απεικονίσεις των βασιλέων του και των παλατιών τους, ιδιαίτερα του Palais des Tuileries, το οποίο, όπως αναφέρθηκε, είχε ζωγραφίσει και ο Νεδέλκος στο Συνοδικό της μονής του Τιμίου Προδρόμου; Πάντως, ανεξάρτητα από τα δώρα τα οποία ο αγιάνης είχε λάβει τότε από τον πρόξενο, μια πληροφορία του Cousinéy μας αφήνει να υποθέσουμε ότι ίσως ο Ισμαήλ δεν ήταν αμέτοχος στην επιλογή των θεμάτων του ζωγραφικού διάκοσμου του Συνοδικού, δεδομένου μάλιστα και του ενδιαφέροντός του για τα ευρωπαϊκά πράγματα. Ακριβέστερα, διηγούμενος την επίσκεψή του στη μονή του Τιμίου Προδρόμου, κατά τη διάρκεια της δεύτερης προξενικής θητείας του στη Θεσσαλονίκη (1815-1817), ο Cousinéy γράφει μεταξύ άλλων: «Μας υποδέχθηκαν εκεί σε μια όμορφη αίθουσα την οποία ο μακαρίτης μπέης Ισμαήλ είχε δώσει εντολή να διακοσμήσουν με δικά του έξοδα για να έρχεται να περνά μέρες ολόκληρες. Σε αυτή την αίθουσα ήταν που μας σέρβιραν δείπνο»<sup>20</sup>. Αν η αναφερόμενη αίθουσα δεν είναι άλλη α-

18. Στο ίδιο, σσ. 138-139, 151.

19. Πβ. την αναφορά του Cousinéy για αμοιβαία δώρα (*présens réciproques*) μετά τη γνωριμία του με τον Ισμαήλ στο ίδιο, σ. 151. Πβ. επίσης την ανάλογη σχέση των γάλλων προξένων της Σμύρνης με τους αγιάνηδες της περιοχής στο G. Veinstein, «Ayân de la région d'Izmir et le commerce du Levant (deuxième moitié du XVIII<sup>e</sup> siècle)», *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée* 20 (1975) 134 (= G. Veinstein, *Etat et société dans l'Empire ottoman, XVI<sup>e</sup>-XVIII<sup>e</sup> siècles. La terre, la guerre, les communautés* (Variorum Collected Studies Series, αρ. 433), Aldershot - Brookfield, Vt. 1994, I).

20. Cousinéy, ό.π., τ. 1, σ. 214. Βλ. επίσης Ν. Ζ. Νικολάου, «Μνήμη του Μ. Ε. Μ. Cousinéy και του "Voyage dans la Macédoine" (1831-1981)», *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982-1983) 202, όπου ο συγγραφέας επισημαίνει και τη μνεία του Χριστοφόρου Δημητριάδη για τις «σχεδόν κατ' έτος» επισκέψεις του Ισμαήλ μαζί με άλλους μπέηδες στη μονή του Τιμίου Προδρόμου. Πβ. Γ. Χατζηκυριακού, *Σκέψεις και εντυπώσεις ανά την Μακεδονίαν (1905-1906)* (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών - Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, αρ. 58), πρόλογος Β. Γ. Χατζηκυριακού, εισαγωγή Β. Λαουόδα, Θεσσαλονίκη <sup>2</sup>1962, σ. 102-103, όπου ο συγγραφέας μας πληροφορεί για την εύνοια και την υποστήριξη των αγιάνηδων της Ζίχνας στους ηγούμενους της μονής της Παναγίας Αχειροποιήτου του Παγγαίου (Κοσινίτσας) για την κατασκευή διαφόρων έργων κατά τα τέλη του 18<sup>ου</sup> και τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Για τις ποικίλες μορφές σχέσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ των ορθόδοξων μονών και των τοπικών οθωμανικών αρχών κατά την ίδια περίοδο, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Χριστιανικές μονές και περιφερειακές ο-



πό την αίθουσα του Συνοδικού, τότε πώς ερμηνεύεται η επιγραφή η οποία μαρτυρούσε τη δαπάνη της συντεχνίας των τζερετζήδων (ραφτών) της πόλης των Σερρών για την ανακαίνιση του Συνοδικού την ίδια εποχή<sup>21</sup>; Πάντως, οι σκηνές του κυνηγιού λαγού και της πάλης υπό τους ήχους ζουρνά και νταουλιού, οι οποίες απεικονίζονταν στο Συνοδικό<sup>22</sup>, θα μπορούσαν να αντιπροσωπεύουν τους προσφιλείς τρόπους διασκέδασης του αγιάνη. Την αγάπη του Ισμαήλ για το κυνήγι επιβεβαιώνει ο γάλλος αξιωματικός Tromelin, ο οποίος επισκέφθηκε τις Σέρρες το φθινόπωρο του 1807: «Το μεγαλύτερο πάθος του είναι το κυνήγι, του αρέσει η εξοχή, έχει οικοδομήσει εκεί πολλές επαύλεις που επισκέπτεται εναλλάξ»<sup>23</sup>.

Ας επανέλθουμε όμως στον Cousinégy. Η πρώτη αυτή περίοδος κατά την οποία διατέλεσε πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη ήταν μεταβατική και ταραγμένη τόσο για την πατρίδα του όσο και για όλες τις γαλλικές εμπορικές παροικίες (*Nations*) στις Σκάλες της οθωμανικής Ανατολής, καθώς η Γαλλική Επανάσταση ανέτρεπε σταδιακά τις βεβαιότητες του παρελθόντος και δίχαζε τους γάλλους υπηκόους. Η τεταμένη ατμόσφαιρα που επικρατούσε τότε επίσης στους κόλπους του γαλλικού “Έθνους” της Θεσσαλονίκης οδήγησε και στην καθαίρεση του Cousinégy, στις 16 Μαρτίου 1793, μετά από την άδικη κατηγορία για έλλειψη φιλοπατρίας την οποία είχε διατυπώσει εναντίον του ο πρώτος αντιπρόσωπος της παροικίας. Τα καθήκοντα του προξένου άσκησε συγγεκριμένα έως τις 25 Ιουνίου 1793, αλλά παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη έως τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς. Κατά τα τέλη αυτού του μήνα επιβιβάστηκε σε ένα πλοίο με προορισμό τη Σμύρνη, όπου βρισκόνταν δύο αδελφοί του<sup>24</sup>. Δεν θα επέστρεφε στη Θεσσαλονίκη παρά μετά από εικοσιδύο χρόνια.

Στο μεταξύ όμως δεν είχε πάψει να προσπαθεί για την επανένταξή του στο προξενικό σώμα και ιδιαίτερα για την αποκατάστασή του στη

---

θωμανικές αρχές. Όψεις των τοπικών σχέσεων προστασίας», στο Η. Κολοβός (επιμ.), *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική. Από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, Ηράκλειο 2012, σσ. 191-205.

21. Για το πρόβλημα ταύτισης της αίθουσας, βλ. Ν. Μπακιρτζής, «Η αρχιτεκτονική του Συνοδικού: Η μοναστηριακή χρήση μιας κοσμικής αίθουσας υποδοχής του 18<sup>ου</sup> αιώνα», στο *Το Συνοδικόν...*, ό.π., σσ. 24-27, 30· για την επιγραφή, βλ. *στο ίδιο*, σ. 15, 17, 28-29 και Κατσαρός, ό.π., σσ. 57-63, 79-83.

22. Μάστορα, ό.π., σ. 49-51.

23. J.-J. Tromelin, «Itinéraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe d'après les ordres de Son Excellence le général en chef Marmont duc de Raguse, etc., etc. par un officier d'état-major de l'armée de Dalmatie dans l'automne de 1807», *Revue des Études Napoléoniennes* 13 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1918) 100.

24. Βλ. κυρίως Bergasse, ό.π., σσ. 40-51.

θέση του προξένου της Θεσσαλονίκης. Οι προσπάθειές του εντάθηκαν μετά από την επιστροφή του στη Γαλλία (1803) και τη διαγραφή του από τον κατάλογο των φυγάδων υποστηρικτών του παλαιού βασιλικού καθεστώτος. Μάλιστα, το 1810, αποφάσισε να ζητήσει ο ίδιος την αποκατάστασή του από τον αυτοκράτορα Ναπολέοντα. Ανάμεσα στα επιχειρήματα τα οποία εξέθεσε γραπτά στη σχετική αναφορά του ήταν και η φιλική σχέση του με τον Ισμαήλ· συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας τρίτο πρόσωπο και αναφερόμενος στον εαυτό του, έγραφε τα εξής:

«Πρόθυμος (σ.τ.μ.: ο Cousinéy) να είναι εκ νέου σε θέση να καταστήσει τη μακρά εμπειρία του χρήσιμη στην υπηρεσία της Μεγαλειότητάς Σας, λαμβάνει το θάρρος να αναφέρει ότι όχι μόνο είδε να δημιουργείται η υπέρμετρη εξουσία στην οποία ανήλθε ο Ισμαήλ Μπέης των Σερρών, αλλά ακόμη ότι είχε συχνές ευκαιρίες να επωφεληθεί από τις σχέσεις φιλίας που μπόρεσε να διατηρήσει σταθερά μαζί του· φιλικά αισθήματα τα οποία ποτέ δεν διαφεύστηκαν και τα οποία ο μπέης εκδηλώνει ακόμη σήμερα. Ο κύριος Cousinéy θα μπορούσε λοιπόν να ελπίζει σε διακεκριμένη υποδοχή εκ μέρους του μπέη και στη διατήρηση των ευνοϊκών διαθέσεών του έναντι των υπηκόων της Μεγαλειότητάς Σας»<sup>25</sup>.

Μερικούς μήνες μετά, ο Cousinéy, συνεχίζοντας τις προσπάθειές του για την αποκατάστασή του στη θέση του προξένου της Θεσσαλονίκης, θα έστειλε στον αρμόδιο υπουργό ένα υπόμνημα στο οποίο αναδείκνυε τον νέο κομβικό ρόλο τον οποίο καλούνταν η Θεσσαλονίκη και η ευρύτερη περιοχή της να διαδραματίσει στο εμπόριο, καθώς με την κατάκτηση των Δαλματικών ακτών από τους Γάλλους είχε δημιουργηθεί νέος οδικός άξονας επικοινωνίας της Γαλλίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσω της Βοσνίας. Οι Σέρρες και ο ισχυρός αγιάνης της κατείχαν και πάλι εξέχουσες θέσεις στην επιχειρηματολογία του Cousinéy:

«Είναι εύκολο να υπολογίσει κανείς, και μόνο από τις αποστάσεις, ότι η αγορά των Σερρών, στη Μακεδονία, θα αποκτήσει πραγματικό πλεονέκτημα έναντι εκείνων (σ.τ.μ: των αγορών) της Κάτω Ασίας (σ.τ.μ.: Μικράς Ασίας) και ότι, κατά συνέπεια, οι Έλληνες της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι ήδη πλούτισαν μετά από πολλά χρόνια επιτυχίας στη Βιέννη, θα μπορούσαν πρώτοι να επιχειρήσουν να στείλουν εμπορεύματα στη Γαλλία από τον νέο δρόμο. [...] Υπάρχει ένα μείζον θέμα το οποίο δεν πρέπει

---

25. Archives Diplomatiques de Paris (στο εξής ADP), Personnel, 1<sup>e</sup> série, volumes reliés, τ. 20, E.-M. Cousinéy στον Ναπολέοντα, αντίγραφο χωρίς ημερομηνία συνημμένο στην επιστολή του ίδιου στον υπουργό, Παρίσι, 10 Σεπτεμβρίου 1810, φ. 67β.

να περάσει απαρατήρητο. Καθώς η σημερινή διακυβέρνηση της Μακεδονίας αποτελεί μερίδιο του Ισμαήλ Μπέη των Σερρών, του πιο ισχυρού από τους αρχηγούς της Ευρωπαϊκής Τουρκίας μετά τον πασά των Ιωαννίνων, θα είναι απολύτως αναγκαίο να διατηρεί κανείς μαζί του σχέσεις φιλίας. Η επιρροή αυτού του ηγεμόνα επί των διοικητών που ελέγχουν τον νέο δρόμο του εμπορίου, θα είναι η πλέον ισχυρή για να εξομαλύνει τις δυσκολίες που οι έμποροι θα μπορούσαν να συναντήσουν είτε οι ίδιοι προσωπικά είτε τα εμπορεύματά τους. Ο πρόξενος θα μπορούσε, αφού θα είχε επισκεφθεί τον Ισμαήλ Μπέη, να σπεύσει να δώσει στην Εξοχότητά Σας πολιτικά και γεωγραφικά στοιχεία για τους τόπους που θα είχε διατρέξει και να παράσχει διαδοχικά λεπτομερή στοιχεία για τις διακυμάνσεις του εμπορίου και για τα μέσα προστασίας και βελτίωσής του»<sup>26</sup>.

Πέρα από το προηγούμενο υπόμνημα, ο Cousinégy είχε επισυνάψει στην ίδια επιστολή του προς τον υπουργό και το απόσπασμα μιας παλαιάς επιστολής του αξιωματικού J.-J. Tromelin προς το γεωγράφο και χαρτογράφο J.-D. Barbié du Bocage, η οποία είχε σταλεί από το Zadar της Δαλματίας στις 12 Ιανουαρίου 1808. Η επιστολή του γάλλου αξιωματικού είχε συνταχθεί μετά την επιστροφή του από το ταξίδι του στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου είχε συγκεντρώσει πληροφορίες κατά διαταγή των ανωτέρων του και είχε επισκεφθεί γι' αυτόν το λόγο και τις Σέρρες. Το συγκεκριμένο απόσπασμα αποτελούσε αδιάψευστη μαρτυρία για το ότι, δεκαπέντε χρόνια μετά την αναχώρηση του Cousinégy από τη Μακεδονία, το ενδιαφέρον του αγιάνη για τον παλαιό πρόξενο της Θεσσαλονίκης παρέμενε ζωηρό: «Πείτε στον Cousinégy», έγραφε ακριβέστερα ο αξιωματικός, «ότι ο μπέης των Σερρών ρωτάει κάθε μέρα πότε θα φθάσει και ότι τον θέλουν σφόδρα στη Θεσσαλονίκη, όπου θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμος»<sup>27</sup>.

Στο μεταξύ όμως, ο υποπρόξενος Charles-Bienvenu Clairambault, ο

---

26. ADP, Personnel, 1<sup>e</sup> série, volumes reliés, τ. 20, «Mémoire sur le consulat de Salonique au sujet de la nouvelle route de notre commerce avec le Levant par la Bosnie» του E.-M. Cousinégy, Παρίσι, 5 Δεκεμβρίου 1810, συνημμένο στην επιστολή του ίδιου στον υπουργό με την ίδια ημερομηνία, φ. 73α, 73β-74α.

27. ADP, Personnel, 1<sup>e</sup> série, volumes reliés, τ. 20, φ. 72α, «Extrait d'une lettre à moi écrite du quartier général de l'armée de Dalmatie, à Zara, en date du 12 janvier 1808 par M. de Tromelin, alors capitaine attaché à l'état major de l'armée de Dalmatie, actuellement chef de bataillon du génie à la même armée, à son retour d'un voyage en Turquie», επικυρωμένο από τον J.-D. Barbié du Bocage, την 1η Δεκεμβρίου 1810, συνημμένο στην επιστολή E.-M. Cousinégy στον υπουργό, Παρίσι, 5 Δεκεμβρίου 1810. Στο γεγονός αυτό αναφέρεται και ο ίδιος ο E.-M. Cousinégy, *ό.π.*, τ. 1, σ. 153, χρονολογώντας όμως λανθασμένα το ταξίδι του Tromelin το 1809.

οποίος εκτελούσε χρέη γενικού προξένου της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη, προσπαθούσε να καλλιεργήσει τις δικές του φιλικές σχέσεις με τον αγιάνη των Σερρών. Μάλιστα, στις αρχές του 1808, είχε λάβει από τον Ισμαήλ ως δώρο «ένα υπέροχο αραβικό άτι», το οποίο ο Clairambault έστειλε κατόπιν στον Louis-Alexandre Berthier, στρατηγό του Ναπολέοντα<sup>28</sup>. Το Μάιο του 1811, ο υποπρόξενος επισκέφθηκε τον αγιάνη, με αφορμή την παράδοση δύο επιστολών που ο καϊμακάμ πασάς είχε γράψει στον Ισμαήλ, κατ' αίτηση του επιτετραμμένου Juste-Pons-Florimond du Fay, μαρκησίου Latour-Maubourg, και με τις οποίες του ζητούσε να διατάξει όλες τις αρχές στην περιοχή δικαιοδοσίας του να τηρούν τις Διομολογήσεις και να προστατεύουν τους Γάλλους της Θεσσαλονίκης, καθώς και να επιβάλει το δίκαιο σε δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις παραβίασης των Διομολογήσεων· ακριβέστερα επρόκειτο για την είσπραξη κεφαλικού φόρου από δύο Γάλλους και διπλών τελωνειακών δικαιωμάτων επί των εμπορευμάτων του Pietro Vernazza στη βουλγαρική πόλη Dupnitsa. Μετά από την ικανοποίηση των γαλλικών αιτημάτων, ο Clairambault αναγνώριζε ότι «αυτό το αξιοσέβαστο πρόσωπο (σ.τ.μ.: ο Ισμαήλ Μπέης) τηρεί τις υποσχέσεις που δίνει» και έβλεπε ήδη τα πρώτα οφέλη της επικοινωνίας του με τον αγιάνη και στην ίδια τη Θεσσαλονίκη, όπου ο γιος του Ισμαήλ, ο Γιουσούφ Μουχλός, ήταν μουτεσελίμης (*mütesselim*, αναπληρωτής του πασά) ήδη από τις 28 Νοεμβρίου 1808, αλλά «δυστυχώς περιβαλλόμενος από ορισμένους Έλληνες, εχθρούς του γαλλικού ονόματος»<sup>29</sup>.

Παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες του Cousinégy για τον διορισμό του στην κενή προξενική θέση της Θεσσαλονίκης, στις 6 Ιανουαρίου 1812, γενικός πρόξενος διορίστηκε εκεί ο Pascal-Thomas Fourcade, επίσης λόγιος και έμπειρος πρόξενος με περιπετειώδη θητεία στη Σινώπη, ο οποίος όμως θα έφθανε στη Μακεδονία τον Απρίλιο της ε-

---

28. ADN, Constantinople, D, Salonique 13, C.-B. Clairambault στον H.-F.-B., comte Sébastiani, Θεσσαλονίκη, 18 Ιανουαρίου 1808.

29. ADN, Constantinople, D, Salonique 13, πρόχειρο της επιστολής του J.-P.-F. du Fay, marquis de Latour-Maubourg στον C.-B. Clairambault, Κωνσταντινούπολη, 10 Απριλίου 1811, συννημένες πρόχειρες μεταφράσεις στα γαλλικά των δύο επιστολών του καϊμακάμ πασά στον Ισμαήλ Μπέη χωρίς ημερομηνίες, και επιστολές του C.-B. Clairambault στον J.-P.-F. du Fay, marquis de Latour-Maubourg, Θεσσαλονίκη, 11 Μαΐου και 18 Ιουνίου 1811. Για την ακριβή ημερομηνία άφιξης του Γιουσούφ Μουχλός Μπέη στη Θεσσαλονίκη ως μουτεσελίμη, βλ. ADN, Constantinople, D, Salonique 13, C.-B. Clairambault στον J.-P.-F. du Fay, marquis de Latour-Maubourg, Θεσσαλονίκη, 2 Δεκεμβρίου 1808. Ο Γιουσούφ Μουχλός παρέμεινε μουτεσελίμης εκεί μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1813· βλ. Α. Ε. Καραθανάσης, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονία 1800-1825. Μια εικοσιπενταετία εν μέσσω θυέλλης* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 86), Θεσσαλονίκη 1996, σ. 18.

πόμενης χρονιάς<sup>30</sup>. Λίγους μήνες πριν από την άφιξή του, οι γάλλοι έμποροι της Θεσσαλονίκης είχαν εκφράσει παράπονα στον υποπρόξενο Clairambault για τις παραβιάσεις των Διομολογήσεων τόσο από τον τελώνη και τον μπεντεατζή (σ.τ.μ.: εισπράκτορα του δικαιώματος *bid'at*) της Θεσσαλονίκης όσο και από τον ίδιο τον Ισμαήλ, ο οποίος εξανάγκαζε τους πράκτορές τους στις Σέρρες να αγοράσουν, με κάθε φορτίο βαμβακιού, δύο τόπια από το βαμβάκι της δεκάτης (*öşr*) το οποίο διέθετε και μάλιστα σε τιμή την οποία καθόριζε ο ίδιος ή, εναλλακτικά, να καταβάλουν ένα δικαίωμα (*bid'at*) 6 πιάστρων για κάθε φορτίο βαμβακιού εξαγόμενο από τις Σέρρες<sup>31</sup>. Ο Clairambault είχε γράψει τότε σχετικά στον Ισμαήλ και αυτός του είχε απαντήσει «ότι θα ζητούσε να μάθει την αλήθεια για το δικαίωμα αυτό (σ.τ.μ.: των 6 πιάστρων) και ότι δεν ήθελε καθόλου να επιβαρύνει το εμπόριο των Γάλλων»· παράλληλα, ο υποπρόξενος της Θεσσαλονίκης είχε ζητήσει από τον πρέσβη να ενεργήσει



Κρήνη αφιερωμένη στη μνήμη του μπέη των Σερρών Ισμαήλ από τον γιο και διάδοχό του Γιουσουφ Μουχλίζ (λεπτομέρεια)  
(Πηγή: Φωτογραφικό αρχείο Δημήτρη Λούπη).

30. Βλ. κυρίως H. Dehérain, «Les premiers consuls de France sur la côte septentrionale de l'Anatolie», *Revue de l'Histoire des Colonies Françaises* 17 (1924) 368-371.

31. ADN, Constantinople, D, Salonique 14, επιστολή των γάλλων εμπόρων της Θεσσαλονίκης στον C.-B. Clairambault, Θεσσαλονίκη, 8 Φεβρουαρίου 1812 και επιστολή των Fouquier και Vaillhen στον C.-B. Clairambault, Θεσσαλονίκη, 22 Αυγούστου 1812. Για τις ποιότητες, τον τρόπο συσκευασίας και το βάρος των συσκευασιών του βαμβακιού τότε στις Σέρρες, βλ. Koutzakiotis, *ό.π.*, σ. 110-111, 115-116.



για την έκδοση ενός φερμανιού. Παρ' όλα αυτά, εναπόθετε τις ελπίδες του στον νέο γενικό πρόξενο ο οποίος αναμενόταν στη Θεσσαλονίκη. Πιο συγκεκριμένα, ο Clairambault ενημερώνοντας τον πρέσβη για την απάντηση του αγιάνη των Σερρών, δήλωνε: «Ικανοποιήθηκα από την απάντηση αυτή, αφού αναμένω την άφιξη του κυρίου Fourcade ο οποίος πρέπει να περάσει από τις Σέρρες με δώρα της Κυβέρνησης γι' αυτόν τον μπέη και να έρθει σε συμφωνία μαζί του. Συνεπώς, δεν έκανα χρήση του φερμανιού, θα το παραδώσω στον κ. Fourcade»<sup>32</sup>. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο γενικός πρόξενος είχε καθυστερήσει τότε να αναχωρήσει από το Παρίσι για τη Θεσσαλονίκη, διότι περίμενε να λάβει τα δώρα της γαλλικής κυβέρνησης για τις τοπικές οθωμανικές αρχές· μάλιστα η καθυστέρηση οφειλόταν εν μέρει στο γεγονός ότι «το μεγάλο ελατήριο που σήμαινε τις ώρες στο ρολόι (σ.τ.μ.: *montre à répétition*) το οποίο απευθυνόταν στον μπέη των Σερρών ήταν σπασμένο»<sup>33</sup>. Τελικά, ο Fourcade επισκέφθηκε τις Σέρρες στις αρχές Μαΐου 1813, μόλις πληροφορήθηκε ότι ο Ισμαήλ είχε επιστρέψει για μερικές ημέρες στην πόλη από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Στην επιστολή την οποία ο γενικός πρόξενος έστειλε τότε από τις Σέρρες στον πρέσβη Antoine-François, κόμη Andréossy<sup>34</sup>, μας δίνει μια διεξοδική περιγραφή της γνωριμίας του με τον ισχυρό αγιάνη:

«[...] ήλθα στις Σέρρες για να τον γνωρίσω (σ.τ.μ.: τον Ισμαήλ Μπέη), για να προσπαθήσω να κερδίσω τη φιλία του, να "συνεχίσω" τον κύριο Cousinéry και, τέλος, να κάνουμε μαζί του συμφωνία η οποία δεν θα μας φέρει πλέον στο σημείο να φοβηθούμε τον τελώνη και τον μπεντεατζή.

Συνάντησα ένα άνδρα 55 με 60 ετών, ο οποίος όμως είναι θαλερός και φαίνεται μικρότερης ηλικίας, με φυσιογνωμία ειλικρινή χωρίς να είναι εύθυμη, δυσπρόσιτος αλλά όχι σκληρός, απλός στην αμφίεσή του, χωρίς λεπτότητα στους τρόπους αλλά με ευγενική περιποιητική συμπεριφορά, με κοφτό και καθαρό λόγο όπως όλοι οι έμπειροι στη διοίκηση γέροντες, φειδωλός σε λόγια και υποσχέσεις, αλλά φιλαλήθης, τίμιος, δίκαιος, ο οποίος φαίνεται εκ πρώτης όψεως έτσι όπως τον παρουσιάζει η κοινή γνώμη. Επιτρέπει την πολυτέλεια στον περίγυρό του, αλλά αυτή δεν του αρέσει στους ξένους. Δύσπιστος όπως όλοι οι ντερεμπέδες (σ.τ.μ.: ισχυροί γαιοκτήμονες, αγιάνηδες) και

---

32. ADN, Constantinople, D, Salonique 14, C.-B. Clairambault στον A.-F., comte Andréossy, Θεσσαλονίκη, 10 Δεκεμβρίου 1812.

33. Dehérain, *ό.π.*, σ. 369.

34. ADN, Constantinople, D, Salonique 15, P.-T. Fourcade aîné στον A.-F., comte Andréossy, Σέρρες (Serès), 10 Μαΐου 1813.



περήφανος όπως τα άξια άτομα που έφθασαν ψηλά, προσβάλλεται όταν παρουσιάζονται σε αυτόν με πομπώδη ή απειλητικό τρόπο.

[...] Ο Ισμαήλ Μπέης ήταν πολύ ικανοποιημένος από το ρολόι κοσμημένο με διαμάντια που του πρόσφερα σύμφωνα με απόφαση της Μεγαλειότητάς Του (σ.τ.μ.: του Ναπολέοντα). Συγκινημένος από αυτή την ένδειξη εύνοιας, μίλησε με εντελώς φιλικό τρόπο για τις ατυχίες τις οποίες δοκιμάζουν τα στρατεύματά μας και για τις ελπίδες που η νέα εκστρατεία του γεννούσε. Αλλά, μη γνωρίζοντας παρά μόνο την Ευρωπαϊκή Τουρκία και ορίζοντας τον πολιτικό κόσμο με τον ορίζοντα της δικής του εξουσίας, φαίνεται να θεωρεί τις ειδήσεις του μεγάλου πολέμου περισσότερο ως αντικείμενο περιέργειας παρά ως αντικείμενο ενδιαφέροντος για τον ίδιο προσωπικά ή για την κυβέρνησή του.

Όπως και αν έχει, υποσχέθηκε με καθαρή, σαφή και στεντόρεια φωνή ότι δεν θα επέτρεπε στους υποτελείς του να ενοχλούν το εμπόριό μας ή να προκαλούν την ελάχιστη παραβίαση στις Διομολογήσεις μας. Πρέπει ομοίως να λάβει μέτρα για να μην εκφράζουμε πλέον παράπονα για τους αγωγιάτες.

Αυτή η πρώτη επίσκεψη ήταν γεμάτη υποσχέσεις τόσο αόριστες όσο και τα ζητήματα. Αλλά πρέπει να ξαναδώ τον Ισμαήλ Μπέη μόλις επιστρέψει από ένα γειτονικό τσιφλίκι. Και ελπίζω, Εκλαμπρότατε, ότι πριν να αναχωρήσει πάλι για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, αυτός ο ισχυρός και αξιοσέβαστος άρχοντας θα αποκαταστήσει όλα τα χαμένα δικαιώματά μας και θα μας προστατεύσει διά παντός από κάθε αβανιά».

Για την κατανόηση της συνέχειας του αποσπάσματος, ας προστεθεί ότι ο Fourcade θεωρούσε ότι οι αβανιές εναντίον των γάλλων εμπόρων υποκινούνταν από τους Έλληνες εμπόρους των Σερρών. Έτσι, παρουσιάζει κατόπιν στην επιστολή του τα παρεπόμενα της επίσκεψής του στον Ισμαήλ ως εξής:

«Ήδη βλέπουμε τα θετικά αποτελέσματα αυτής της επίσκεψης. Οι Έλληνες πέφτουν στα πόδια μας. Ο "kasnadar" (σ.τ.μ.: *hazinedar*, θησαυροφύλακας) υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει έναν δυστυχή που προστάτευε και μόλις τον αναγκάσαμε να επιστρέψει ένα ποσό που είχε αποσπάσει εδώ και 9 μήνες από τον κ. Odon Pelion (sic). Είμαι ακόμη περισσότερο ικανοποιημένος από την αποκατάσταση της συγκεκριμένης αδικίας, καθώς αυτός ο έμπορος από τη Λυών είναι ένας εξαιρετος Γάλλος, με αγωγή που τον θέτει πολύ πιο πάνω από όλους τους άλλους και

ο οποίος δεν πωλεί παρά μόνο αντικείμενα κατασκευασμένα στις βιοτεχνίες μας.

Όλες οι υποθέσεις μας ευοδώνονται μετά από αυτόν τον διακανονισμό. Οι Έλληνες οι οποίοι αντιδικούσαν με τους οίκους Masse και Hausper ζητούν να συμβιβαστούν. Όλα μας είναι εύκολα σήμερα. Η υποδοχή του Ισμαήλ Μπέη ήταν αρκετή για να εξομαλύνει τα πάντα».

Και ο Fourcade, κλείνοντας την επιστολή του, μαρτυρεί την εκτίμηση την οποία εξακολουθούσε να τρέφει ο αγιάνης των Σερρών για τον προκάτοχό του Cousinéry, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο κινήθηκε ο ίδιος για την προστασία των γαλλικών συμφερόντων:

«Οι λόγοι μας και οι τρόποι μας φάνηκαν να τον ευχαριστούν. Αναγνώρισε, λένε, σε μένα τον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του κ. Cousinéry. Και αναγγέλοντάς με ως τον φίλο αυτού του άξιου συναδέλφου με καλοδέχθηκαν αρχικά. Ο Ισμαήλ Μπέης άνοιξε το στόμα του μιλώντας μου για τον κ. Cousinéry και ο έπαινος γι' αυτόν ήταν ανάμεσα στις τελευταίες φράσεις που πρόφερε. Του ενίσχυσα την ελπίδα ότι ο κ. Cousinéry θα έκανε ένα ταξίδι στη Μακεδονία και ότι θα έχει την ευχαρίστηση να τον ξαναδεί. Αυτοί οι άνδρες τους οποίους στην Ευρώπη αποκαλούμαι βαρβάρους, δεν λησμονούν ποτέ τους φίλους τους, και όταν αυτοί οι τελευταίοι είναι δυστυχημένοι, γίνονται αδελφοί τους. Γνώριζα επίσης εδώ και πολύ καιρό ότι η προσήλωση που εμπνέουμε σε αυτούς τους ανεξάρτητους και περήφανους αρχηγούς αποτελεί εγγύηση για τις Διομολογήσεις μας πολύ πιο ασφαλή από τα φιρμάνια και τη συνήθεια»<sup>35</sup>.

Ωστόσο, στις 8 Ιουλίου 1813, ο ξαφνικός θάνατος του Ισμαήλ από έναν «χολερικό πυρετό» (*fièvre bilieuse*) μόλις είχε επιστρέψει στις Σέρρες από μια εκστρατεία του στη Νις της Σερβίας, θα αποδείκνυε φρούδες τις όποιες ελπίδες διατηρούσε ο Fourcade μετά τη γνωριμία του με τον ισχυρό αγιάνη. Ο γενικός πρόξενος ήλπιζε πλέον στην ομαλή διαδοχή του Ισμαήλ από τον γιο του Γιουσούφ Μουχλίσ και ζητούσε από τον πρέσβη να μεσολαβήσει γι' αυτό στην Υψηλή Πύλη, καθώς θεωρούσε ότι ο Γιουσούφ Μουχλίσ «έχει έξοχες προθέσεις, σταθερή κρίση, εξαιρετική ευφυΐα» και «αγαπά τους Φράγκους και τις συνήθειές τους»<sup>36</sup>. Πράγματι, ο Ισμαήλ είχε φροντίσει για την εκπαίδευση του γιου

---

35. Στο ίδιο.

36. ADN, Constantinople, D, Salonique 15, P.-T. Fourcade aîné στον A.-F., comte Andréossy, Θεσσαλονίκη, 9 Ιουλίου 1813. Ο Ισμαήλ είχε ζητήσει από τον P.-T. Fourcade να μεσολαβήσει για να του στείλουν γυαλιά από το Παρίσι και, λίγο πριν από την αναχώρησή του για τη Νις, τη μετάφραση ενός βιβλίου· βλ. Καραθανάσης, *ό.π.*, σ. 16.

του και του είχε εξασφαλίσει καλούς δασκάλους από τις Σέρρες και την Κωνσταντινούπολη· ο Γιουσούφ Μουχλίζ υπήρξε γραμματέας του πατέρα του, ασχολήθηκε με τη λογοτεχνία από τη νεότητά του και έγραψε ποιήματα<sup>37</sup>. Δύο μήνες μετά τον θάνατο του Ισμαήλ, στις 11 Σεπτεμβρίου, απεβίωσε και ο ίδιος ο πρόξενος λόγω βεβαρυμένης υγείας<sup>38</sup>, γεγονός το οποίο αναμφίβολα διέκοψε τον σχεδιασμό οποιασδήποτε γαλλικής πολιτικής στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης.

Λίγο καιρό πριν από τον θάνατο του γενικού προξένου Fourcade, είχε εγκατασταθεί στις Σέρρες ο άνθρωπος ο οποίος τον είχε συνοδέψει κατά το χειρσαίο ταξίδι του από τη Γαλλία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και είχε επιφορτιστεί με τη σύνταξη της περιγραφής του δρομολογίου τους από τη βοσνιακή πόλη Kostajnica έως τη Θεσσαλονίκη, καθώς και με την καταγραφή διάφορων στατιστικών πληροφοριών που θα συγκέντρωναν για τις περιοχές τις οποίες θα διέτρεχαν<sup>39</sup>. Επρόκειτο για τον François Payan, φίλο του Fourcade, ο οποίος κατά τα πρώτα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης είχε σταδιοδρομήσει στον στρατό και είχε αποστρατευθεί λαμβάνοντας σύνταξη. Ο υποπρόξενος Clairambault τον περιέγραφε τότε στον πρέσβη ως άτομο που είχε «αγωγή, εντιμότητα, ευρείες γνώσεις, τα αισθήματα ενός χρηστού Γάλλου και σταθερότητα χαρακτήρα». Ο Payan είχε συνοδέψει τον Fourcade και στις Σέρρες, όπου ο γενικός πρόξενος τον είχε συστήσει στον Γιουσούφ Μουχλίζ και σε άλλους οθωμανούς αξιωματούχους και, επίσης, τον είχε προτρέψει να εγκατασταθεί εκεί ιδρύοντας ένα εμπορικό οίκο. Από τις πρώτες ημέρες της εγκατάστασής του στην πόλη, ο Payan ουσιαστικά είχε υποκαταστήσει τον προξενικό πράκτορα Michel Sponty, καθώς αυτός ενημέρωνε πλέον τον Fourcade για εμπορικά και πολιτικά ζητήματα των Σερρών. Άλλωστε, σκοπός του γενικού προξένου ήταν κατόπιν ο Payan να διοριστεί προξενικός πράκτοράς του εκεί, αντικαθιστώντας επίσημα τον Sponty<sup>40</sup>, ο οποίος δεν ενέπνεε πια την εμπιστοσύνη του προϊστάμενου του<sup>41</sup>, καθώς είχε εξελληνιστεί σε μια πόλη την οποία οι Γάλλοι θεωρούσαν ότι:

«Είναι (σ.τ.μ.: οι Σέρρες) το στρατηγείο του εμπορίου των

---

37. Βλ. ιδιαίτερα İ. A. Gövsa, *Türk meşhurları ansiklopedisi*, Κωνσταντινούπολη 1946, σ. 258 και İ. M. K. İnal, *Son asır Türk şairleri*, Κωνσταντινούπολη 1969, τ. 2, σσ. 969-973.

38. Dehérain, *ό.π.*, σ. 369-371.

39. ADN, Constantinople, D, Salonique 15, O. Pellion και F. Payan στον A.-F., comte Andréossy, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1813· πβ. Dehérain, *ό.π.*, σσ. 368-369.

40. ADN, Constantinople, D, Salonique 15, C.-B. Clairambault στον A.-F., comte Andréossy, Θεσσαλονίκη, 29 Σεπτεμβρίου 1813.

41. Για τις κατηγορίες τις οποίες διατύπωνε τότε ο Clairambault εναντίον του Sponty και για το βάσιμο αυτών, βλ. Κουτζακιώτης, «Οι πρώτοι αντιπρόσωποι...», *ό.π.*, σσ. 28-29.

Ελλήνων και των μηχανορραφιών τους οι οποίες πάντοτε τείνουν στην καταστροφή του εμπορίου μας και στην υποβάθμιση του δημοσίου πνεύματος ως προς την πολιτική. Εκεί είναι το πέρασμα και ο τόπος διαμονής των περισσότερων ραδιουργών που ο Αλή Πασάς και οι Άγγλοι στέλνουν συνεχώς»<sup>42</sup>.

Τελικά, λόγω του θανάτου του Fourcade, ο υποπρόξενος Clairambault θα ήταν αυτός ο οποίος θα υπέβαλε στον πρέσβη την πρόταση διορισμού του Payan, την οποία ο κόμης Andréossy ενέκρινε στις 18 Οκτωβρίου 1813, διατυπώνοντας ωστόσο την ακόλουθη επιφύλαξη η οποία θα αποδεικνυόταν αργότερα προφητική: «Ελπίζω ότι ο κ. Payan, με την εγκατάσταση του στις Σέρρες, θα βρει εκεί όλα τα οφέλη που ελπίζει και ότι, όταν θα θελήσει να αποσυρθεί, δεν θα μας αφήσει στη δυσάρεστη θέση να μείνουμε χωρίς πράκτορα»<sup>43</sup>. Ας προστεθεί ότι είχε προηγηθεί η ανακοίνωση από τον Payan της ίδρυσης του εμπορικού οίκου "F<sup>ois</sup> Payan & C<sup>ie</sup>", με χειρόγραφο εγκύκλιο επιστολή συνταγμένη στις Σέρρες (βλ. Παράρτημα). Λίγους μήνες αργότερα, ο υποπρόξενος έγραφε στον πρέσβη ότι την εγκατάσταση του νέου προξενικού πράκτορα επιδοκίμαζε έντονα και ο μπέης των Σερρών<sup>44</sup>.

Την άνοιξη του 1814, η παλινόρθωση της γαλλικής βασιλικής δυναστείας των Βουρβόνων θα οροθετούσε το τέλος της ναπολεόντειας περιόδου και θα αναπτέρωνε τις ελπίδες των υποστηρικτών του "Ancien Régime" οι οποίοι είχαν υποστεί διώξεις. Μεταξύ αυτών ήταν ασφαλώς και ο Cousinéry, ο οποίος δεν είχε πάψει να επιθυμεί την επανένταξή του στο προξενικό σώμα και βρισκόταν τότε στη Σμύρνη, όπου ήταν εγκατεστημένος ένας αδελφός του. Μαθαίνοντας τα νέα της πατρίδας του, ο Cousinéry απηύθυνε και πάλι επιστολές προς το υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων ζητώντας την αποκατάστασή του. Ο πολυπόθητος διορισμός του στη Θεσσαλονίκη θα γινόταν αυτή τη φορά πραγματικότητα και συγκεκριμένα του κοινοποιήθηκε με επιστολή την οποία έλαβε κατά τα τέλη Νοεμβρίου του 1814. Αλλά διάφορα γεγονότα θα καθυστερούσαν την αναχώρησή του για τη Θεσσαλονίκη, όπου έφθασε τελικά την 1η Ιουνίου της επόμενης χρονιάς<sup>45</sup>.

Με την άφιξή του βρέθηκε αντιμέτωπος με μια σειρά προβλημάτων τα οποία σχετιζόνταν τόσο με τις τοπικές συνθήκες όσο και με τη γενική

---

42. ADN, Constantinople, D, Salonique 15, C.-B. Clairambault στον A.-F., comte Andréossy, Θεσσαλονίκη, 29 Σεπτεμβρίου 1813.

43. ADN, Constantinople, D, Salonique 15, πρόχειρο της επιστολής του A.-F., comte Andréossy στον C.-B. Clairambault, Θεραπειά, 18 Οκτωβρίου 1813.

44. ADN, Constantinople, D, Salonique 15, C.-B. Clairambault στον A.-F., comte Andréossy, Θεσσαλονίκη, 2 Ιανουαρίου 1814.

45. Βλ. κυρίως Bergasse, *ό.π.*, σσ. 57-59.

κατάσταση του γαλλικού εμπορίου. Μία από τις εκκρεμείς υποθέσεις τις οποίες έπρεπε να διευθετήσει αμέσως ήταν η σύλληψη και η αποστολή στη Μασσαλία του Odon Pellion, περιοδεύοντος αντιπροσώπου (*com-mis voyageur*) του εμπορικού οίκου Michoud της Λυών, ο οποίος είχε κατηγορηθεί για κατάχρηση χρημάτων. Ο Pellion είχε δοσοληψίες με τον εγκατεστημένο στις Σέρρες Payan, με τον οποίο εξάλλου είχαν οριστεί πληρεξούσιοι για την τακτοποίηση των εκκρεμοτήτων του αποβιώσαντος φίλου τους γενικού προξένου Fourcade. Έτσι, η διευρεύνηση των λογαριασμών του Pellion επέβαλε και τον έλεγχο των λογαριασμών του εμπορικού οίκου "F<sup>ois</sup> Payan & C<sup>ie</sup>", πολύ περισσότερο που κυκλοφορούσε η φήμη ότι ο Payan σκόπευε να εγκαταλείψει αιφνίδια τις Σέρρες, «μια πόλη όπου κανείς δεν θα μπορούσε να εμποδίσει τη διαφυγή του». Έτσι, ο Cousinéry θα πραγματοποιούσε ακόμη ένα ταξίδι εκεί, με τη συνοδεία του έμπιστου εμπόρου Vailhen, κατά το 1816. Το δύσκολο χειρισμό της υπόθεσης αυτής στις Σέρρες περιέγραφε αργότερα ως εξής:

«Εξέθεσα στον κύριο Payan το αντικείμενο του ταξιδιού μου. Αυτός ο πράκτορας, ελπίζοντας ακόμη ότι θα διατηρούσε το κατάστημά του και την πίστωσή του, με παρακάλεσε πολύ να μη μείνω αλλού αλλά στο σπίτι του· αποδέχθηκα ακόμη περισσότερο την πρόσκλησή του καθώς θα μπορούσα να επιτηρώ τη σφράγιση την οποία θα έκανα στους χώρους του καταστήματός του. Από την επομένη ο κ. Vailhen επιφορτίστηκε με τον έλεγχο των βιβλίων, ενώ εγώ εξέταζα την αλληλογραφία. Όλα αυτά έγιναν κατόπιν αιτιολογημένης εντολής που ένας προσωρινός καγκελάριος είχε ήδη κοινοποιήσει για να τηρηθούν οι νόμιμες διαδικασίες. Το αποτέλεσμα του ελέγχου μας ήταν η βεβαιότητα ότι ο νέος αυτός έμπορος ο οποίος με την εμπορική επωνυμία του ανήγγελλε μια εταιρεία, δεν εμφάνιζε κανένα κεφάλαιο στα χαρτιά του· και παρατηρήσαμε ταυτόχρονα ότι ο Pellion έπρεπε να είχε κάνει σημαντικές προμήθειες σε αυτό το κατάστημα· και πράγματι, όταν όλοι οι λογαριασμοί τακτοποιήθηκαν αργότερα, μετά από ζωνχρές αντιπαραθέσεις στη Θεσσαλονίκη, αποδείχθηκε ότι ο Payan όφειλε 18.000 πιάστρα στον Pellion»<sup>46</sup>.

Όταν ο Cousinéry διαπίστωσε την τυχодиωκτική δραστηριότητα του Payan στις Σέρρες, τον υποχρέωσε να εγκαταλείψει την πόλη και να τον ακολουθήσει στη Θεσσαλονίκη, από όπου όμως λίγο καιρό μετά θα

---

46. ADP, Personnel, 1<sup>e</sup> série, volumes reliés, τ. 20, «Réfutation du libelle remis au Ministère des Affaires étrangères par le Sieur Michaud (sic) négociant de Lyon avant sa faillite et son évasion contre M. Cousinéry», Παρίσι, 30 Νοεμβρίου 1822, φ. 147.

διέφευγε φοβούμενος τη σύλληψή του. Ας προστεθεί ότι, καθώς το ενδιαφέρον του Cousinéry για τα αρχαία νομίσματα ήταν ευρέως γνωστό, ο Payan είχε επιχειρήσει να τον προσεταιριστεί από τη στιγμή της άφιξής του στη Θεσσαλονίκη, στέλνοντάς του από τις Σέρρες ως δώρο μια «αρκετά σημαντική» συλλογή αρχαίων νομισμάτων, τα οποία ο νέος γενικός πρόξενος δέχθηκε να κρατήσει μόνο αφού του κατέβαλε το αντίτιμο της αξίας τους. Η κίνηση αυτή του Payan, όπως αναφέρει αργότερα ο Cousinéry, εγγραφόταν στην προσπάθειά του να διατηρήσει τη θέση του προξενικού πράκτορα<sup>47</sup>. Τελικά, η απομάκρυνση του Payan από τις Σέρρες, το 1816, θα σηματοδοτούσε και το τέλος της πρώτης αυτής περιόδου προξενικής αντιπροσώπευσης της Γαλλίας στην πόλη, την οποία είχε εγκαινιάσει ο ίδιος ο Cousinéry, το 1790, με τον διορισμό του Michel Spronty. Το προξενείο της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη θα εγκαθιστούσε ξανά ένα πράκτορά του στις Σέρρες οκτώ χρόνια αργότερα<sup>48</sup>.

Η υπόθεση της διερεύνησης των λογαριασμών του O. Pellion και διάφορα άλλα άσχετα με την υπόθεση γεγονότα καθυστέρησαν τη σύλληψη και την αποστολή του Pellion στη Μασσαλία, με αποτέλεσμα ο Cousinéry να κατηγορηθεί για ανυπακοή στις επανειλημμένες σχετικές διαταγές του υπουργείου και για μεροληψία υπέρ του συγκεκριμένου εμπόρου. Όταν ο Pellion αναχώρησε από τη Θεσσαλονίκη στις 18 Νοεμβρίου 1816, ήταν πλέον πολύ αργά: Στις 11 Ιανουαρίου 1817, το υπουργείο θα εξέδιδε διαταγή με την οποία ο Cousinéry εντέλλετο να επιστρέψει αμέσως στη Γαλλία για απολογία και να παραδώσει προσωρινά τη διοίκηση του προξενείου στον François-Marie Bottu, ο οποίος και θα μετέφερε τη διαταγή αυτή στη Θεσσαλονίκη. Ο Bottu έφθασε εκεί στις 12 Οκτωβρίου 1817 και από τις 27 του ίδιου μήνα ανέλαβε τα καθήκοντα του προξένου. Παρά το αθωωτικό για τον προκάτοχό του πόρισμα των ερευνών που διεξήγαγε ο Bottu για την υπόθεση Pellion, ο Cousinéry εγκατέλειψε τη Θεσσαλονίκη στις 18 Μαΐου 1818. Ήταν τότε 71 χρόνων<sup>49</sup>.

Το τελευταίο ταξίδι λοιπόν του Cousinéry στις Σέρρες, κατά το 1816, σχετιζόταν με την υπόθεση Pellion και ιδιαίτερα με την τυχοδι-

---

47. Βλ. ιδιαίτερα ADP, Personnel, 1<sup>e</sup> série, volumes reliés, τ. 20, φ. 113α, «Notte sur le mémoire justificatif du S<sup>r</sup> Cousinéry» του E.-M. Cousinéry, Παρίσι, 30 Νοεμβρίου 1818.

48. Βλ., για παράδειγμα, ADN, Constantinople, D, Salonique 17, «État nominatif des agents consulaires établis dans les dépendances du consulat de France à Salonique», Θεσσαλονίκη, 26 Δεκεμβρίου 1826, συνημμένο στην επιστολή του A. Bottu στον A.-C., comte Guilleminot, Θεσσαλονίκη, 27 Δεκεμβρίου 1826. Πιο συγκεκριμένα, προξενικός πράκτορας είχε διοριστεί, τον Ιανουάριο του 1824, ο Michel Ivanovich, ο οποίος καταγόταν από την περιοχή Kotor του Μαυροβούνιου.

49. Βλ. κυρίως Bergasse, *ό.π.*, σσ. 61-64.



ωπτική δραστηριότητα εκεί του Payan, μια υπόθεση που ασφαλώς θα ήθελε να διαγράψει από τη μνήμη του, καθώς η εμπλοκή του σε αυτήν προκάλεσε την απότομη και οριστική διακοπή τόσο της προξενικής σταδιοδρομίας του όσο και της παραμονής του στην αγαπημένη του Μακεδονία. Κατά συνέπεια, δεν είναι τυχαίο που ο Cousinéry αποσιωπά στο *Voyage* το λόγο του τελευταίου ταξιδιού του στην πόλη και γράφει μόνο ότι «πρώτη φροντίδα μας, φθάνοντας στις Σέρρες, ήταν να παρουσιαστούμε στον κυβερνήτη Γιουσούφ Μπέη»<sup>50</sup>. Αντίθετα, μας μιλάει διεξοδικά για τη φιλική υποδοχή που ο Γιουσούφ Μουχλίζ του επιφύλαξε, την οποία θεωρούσε αναμενόμενη, καθώς «οι γιοι του (σ.τ.μ.: Ισμαήλ)», όπως μας εξηγεί προηγουμένως, «[είχαν ακούσει] περισσότερο από μια φορά (σ.τ.μ.: τον πατέρα τους) να λυπάται για την καθαίρεσή μου, στην αρχή της επανάστασης, και να εύχεται για την επιστροφή μου»<sup>51</sup>.

Ωστόσο, ο Cousinéry, συγκρίνοντας αναπόφευκτα τον Γιουσούφ Μουχλίζ με τον πατέρα του Ισμαήλ, επισημαίνει τον αδύναμο και ματαιόδοξο χαρακτήρα του γιου, ο οποίος είχε διασπαθίσει τα πλούτη της οικογένειάς του κατασκευάζοντας πολυτελείς κατοικίες και είχε δεχθεί τον έλεγχο της Υψηλής Πύλης, έλεγχος που θα επικυρωνόταν αργότερα με την απονομή στον Γιουσούφ Μουχλίζ του τίτλου του πασά τριών ιππουρίδων<sup>52</sup>. Ο Cousinéry περιγράφει λεπτομερώς το εντυπωσιακό αρχοντικό του Γιουσούφ Μουχλίζ, το οποίο εσωτερικά ήταν «αρκετά πιο ευρύχωρο και κομψό στην κατασκευή του και στην οικοσκευή του» από εκείνο του πατέρα του, καθώς και την αγαπημένη εξοχική κατοικία του η οποία απείχε τρία τέταρτα της ώρας με το άλογο από την πόλη των Σερρών και αντιπροσώπευε «ένα κράμα ανατολίτικης χλιδής και ευρωπαϊκής καλαισθησίας», το οποίο παρουσίαζε «κάτι το ιδιόρρυθμο και εξαιρετικό»<sup>53</sup>.

Το κονάκι του Γιουσούφ Μουχλίζ Μπέη αποτελούσε, τουλάχιστον για τις δύο επόμενες δεκαετίες, το πιο εντυπωσιακό κτίριο στις Σέρρες, αν λάβουμε υπόψη μας τη μαρτυρία του Charles-Édouard Guys, προξένου της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη (1833-1839), στο ταξιδιωτικό έργο του για τη Μακεδονία. Ο Guys μας αποκαλύπτει παράλληλα και το κύριο πρόσωπο το οποίο μετέφερε την «ευρωπαϊκή καλαισθησία» στο περιβάλλον του Γιουσούφ Μουχλίζ και δημιούργησε το αρχιτεκτονικό και διακοσμητικό «κράμα» το οποίο παρατηρούσε κανείς στους πολυτελείς

---

50. Cousinéry, *ό.π.*, τ. 1, σ. 146.

51. Στο *ίδιο*, σ. 153.

52. Στο *ίδιο*, σσ. 153-154.

53. Στο *ίδιο*, σσ. 155-157. Για το κονάκι και την καλαισθησία του Γιουσούφ Μουχλίζ, βλ. επίσης Inal, *ό.π.*, τ. 2, σσ. 971-972.

χώρους κατοικίας του μπέη:

«Η πόλη αυτή (σ.τ.μ.: οι Σέρρες) με τα ερειπωμένα τείχη και μια ακρόπολη η οποία δεν βρίσκεται καθόλου σε καλύτερη κατάσταση, δεν έχει κάποιο άλλο αξιοσημείωτο οικοδόμημα πέρα από το παλάτι που έδωσε εντολή να κτίσουν ο Γιουσούφ Μπέης, ο οποίος ήταν ο πιο πλούσιος ιδιοκτήτης του τόπου. Ήταν ο πρώτος Τούρκος ο οποίος έκανε χρήση μερικών ευρωπαϊκών επίπλων. Αυτή η καλαισθησία του δόθηκε από έναν Γάλλο (τον κ. Laurent Ricard), τον οποίο είχε προσλάβει στην υπηρεσία του ως μηχανικό και του ήταν αρκετά αφοσιωμένος. Ο μπέης αυτός δεν θέλησε ποτέ να γίνει πασάς αλλά προσφέροντας τις υπηρεσίες του στην Πύλη, με την εξέγερση της Ελλάδας, είχε τη διοίκηση του στρατεύματος του προορισμένου να δράσει εναντίον του Μεσολογγίου. Ο κ. Ricard τον ακολούθησε και διηύθυνε το πυροβολικό εναντίον της θέσης αυτής. Μετά την κατάληψη της πόλης, ο Γιουσούφ Μπέης κατάφερε να επιστρέψει στην εστία του, όπου έζησε ακόμη μερικά έτη για να απολαύσει τα έργα εξωραϊσμού που παρήγγειλε να γίνουν στο παλάτι του, με ζωγραφίες από τους καλύτερους τεχνίτες της Ανατολής, και στις επαύλεις του»<sup>54</sup>.

Η παρουσία στις Σέρρες του Ricard ως «μηχανικού του μπέη, υπεύθυνου των κανονιών του και ζωγράφου» μαρτυρείται στις επιστολές του Cousinéry και του Bottu προς το υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων ήδη κατά τα έτη 1816-1818<sup>55</sup>. Ας σημειωθεί ότι και ο Ισμαήλ Μπέης είχε οργανωμένο πυροβολικό και συγκεκρωμένα «πεδινό πυροβολικό στο οποίο οι υπηρέτες πυροβολητές ήταν καθισμένοι στις κιβωτάμαξες των πολεμοφοδίων και των τροφίμων όπως στο αυστριακό πυροβολικό» (*artillerie de campagne montée à l'autrichienne*) και, όπως προσθέτει ο αξιωματικός Tromelin, ο μπέης «το κουβαλάει (σ.τ.μ.: το πυροβολικό) πάντοτε μαζί του στις εκστρατείες του εναντίον των στατιαστών αγάδων και το χρησιμοποιεί εναντίον τους με επιτυχία»<sup>56</sup>. Οι συνημμένοι στις προξενικές επιστολές κατάλογοι των γάλλων υπηκόων μας πληροφορούν επιπλέον ότι ο Laurent Ricard είχε γεννηθεί κατά το 1784 και ότι καταγόταν από την Τουλόν· επίσης, επιβεβαιώνουν ότι ήταν «ζωγράφος, αρχιτέκτονας και μηχανικός στην υπηρεσία του Γιουσούφ Πασά

---

54. C.-É. Guys, *Le guide de la Macédoine*, Παρίσι 1857, σ. 116-117. Ο Γιουσούφ Μουχλίζ έλαβε διάφορα αξιώματα και διοικητικές θέσεις και επέστρεψε οριστικά στις Σέρρες ένα χρόνο πριν τον θάνατό του (1843): βλ. Gönva, *ό.π.*, σ. 258 και İnal, *ό.π.*, τ. 2, σσ. 969-971.

55. Καραθανάσης, *ό.π.*, σσ. 20, 21.

56. Tromelin, *ό.π.*, σ. 100.

των Σερρών» και διευκρινίζουν ότι τον Ιούνιο του 1826 είχε επιστρέψει στη Θεσσαλονίκη<sup>57</sup>. Φαίνεται λοιπόν ότι ο Ricard έπαψε να υπηρετεί τον Γιουσούφ Μουχλίσ μετά την τελευταία πολιορκία του Μεσολογγίου<sup>58</sup>. Άραγε να τον επηρέασαν οι θλιβερές εικόνες οι οποίες αναπόφευκτα είχαν καταγραφεί στη μνήμη του; Αξίζει να προστεθεί ότι από την άλλη πλευρά, των πολιορκούμενων του Μεσολογγίου, ο Σερραίος Κωστής Μπαλτάς υπηρετούσε τότε ως πυροβολητής στο κανονιστάσιο του Φραγκλίνου, όπου έμελλε να είναι ο πρώτος νεκρός της πολιορκίας<sup>59</sup>.

Πάντως, ο Cousinéry, στο *Voyage* του, αποσιωπά την παρουσία του Ricard στις Σέρρες παρά το γεγονός ότι, όπως σημειώθηκε, αναφέρεται διεξοδικά στην «ευρωπαϊκή καλαισθησία» των κατοικιών του Γιουσούφ Μουχλίσ και, επιπλέον, οι υπηρεσιακές επιστολές του προς το υπουργείο μαρτυρούν ότι γνώριζε το πρόσωπο αυτό. Και πιθανώς θα λάβαινε νέα για τη δράση του Ricard, όπως και των άλλων γνωστών του στη Μακεδονία, και μετά την αναχώρησή του από τη Θεσσαλονίκη (1818), καθώς μάλιστα η οικογένεια της ελληνίδας συζύγου του Φλωρεντίας Μαργώνη ήταν εγκατεστημένη εκεί<sup>60</sup>. Ίσως η αποσιώπηση αυτή στο *Voyage* να μην είναι άσχετη με τη διαφορετική στάση του Cousinéry απέναντι στους Έλληνες και στον αγώνα για την ανεξαρτησίας τους. Είχε συντάξει δύο υπομνήματα υπέρ των Ελλήνων και είχε προσπαθήσει να επηρεάσει θετικά τη γαλλική πολιτική απέναντι στην Επανάσταση του 1821<sup>61</sup>.

Συνοψίζοντας, η ακλόνητη και απόλυτη κυριαρχία του Ισμαήλ Μπέη και του γιου του Γιουσούφ Μουχλίσ στις Σέρρες και σε μεγάλο

---

57. ADN, Constantinople, D, Salonique 16, «État des sujets et protégés de S. M. compositant la nation française à Salonique», με την υπογραφή του A. Bottu, Θεσσαλονίκη, 1 Οκτωβρίου 1823, «État des Français, sujets et protégés du Roi, résidant sur l'Échelle de Salonique pendant l'année 1824», με την υπογραφή του F.-M. Bottu, Θεσσαλονίκη, 1 Ιανουαρίου 1825 και «État des Français, sujets et protégés du Roi, résidant sur l'Échelle de Salonique pendant l'année 1826», με την υπογραφή του A. Bottu, Θεσσαλονίκη, 31 Δεκεμβρίου 1826.

58. Για τη δράση του Γιουσούφ κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, βλ. Ειρήνη Καλογεροπούλου, «Ζητήματα ανεφοδιασμού και πειθαρχίας στο πολιορκούμενο φρούριο της Πάτρας (1821-1825): η μαρτυρία του στρατιωτικού διοικητή Γιουσούφ Μουχλίσ πασά», ανακοίνωση στο *Όψεις της Επανάστασης του 1821. Επιστημονικό Συνέδριο. Αθήνα, 12-13 Ιουνίου 2015*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Περιοδικό *Μνήμων* (υπό έκδοση).

59. Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 613.

60. Βλ. κυρίως Bergasse, *ό.π.*, σσ. 37-39.

61. Démocratie Iliadou, «Les Balkans jouet de la politique des puissances européennes pendant les XVIII<sup>e</sup> et XIX<sup>e</sup> siècles», *Balkan Studies* 16/2 (1975) 170-179. Βλ. επίσης Νικολάου, *ό.π.*, σσ. 188-189.

μέρος του μακεδονικού και θρακικού χώρου, κατά τα τέλη του 18<sup>ου</sup> και τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα, ανάγκασε τους γάλλους προξένους της Θεσσαλονίκης να καταβάλουν επανειλημμένες προσπάθειες για την ανάπτυξη σταθερών φιλικών σχέσεων μαζί τους. Οι γάλλοι πρόξενοι εύλογα θεωρούσαν ότι μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν να προστατεύσουν το εμπόριο των συμπατριωτών τους από τις συχνές αβανιές των τοπικών οθωμανικών αρχών και όχι ακολουθώντας τη νόμιμη διαδικασία (έκδοση σουλτανικών διαταγών, προσφυγή στην οθωμανική δικαιοσύνη), αφού η Υψηλή Πύλη γενικά αδυνατούσε τότε να επιβάλει την εξουσία της στις επαρχίες. Ο Esprit-Marie Cousinéry, του οποίου η πρώτη προξενική θητεία στη Θεσσαλονίκη συνέπεσε χρονικά με την περίοδο επιβολής του Ισμαήλ Μπέη στις Σέρρες, φαίνεται ότι, με τις διπλωματικές ικανότητές του, κατόρθωσε να κερδίσει τη φιλία του Ισμαήλ και προσωρινά να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του γαλλικού εμπορίου στην ευρύτερη περιοχή. Αλλά η Γαλλική Επανάσταση, οι σχετικές αντιπαραθέσεις στη γαλλική εμπορική παρουσία της Θεσσαλονίκης και η συνακόλουθη καθαίρεση του Cousinéry θα ανέτρεπαν τα δεδομένα.

Νέες και συντονισμένες προσπάθειες προσέγγισης των μπέηδων των Σερρών από τους γάλλους προξένους της Θεσσαλονίκης, αυτή τη φορά όμως υπό την αιγίδα της ίδιας της κυβέρνησής τους, θα γίνονταν κατά τα τελευταία χρόνια των Ναπολεόντειων Πολέμων. Ο Ισμαήλ Μπέης είχε πλέον αναδειχθεί σε έναν από τους ισχυρότερους παράγοντες στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο γάλλος αυτοκράτορας αναζητούσε συμμάχους για την πραγματοποίηση των επεκτατικών σχεδίων του. Ωστόσο, οι αιφνίδιοι θάνατοι του Ισμαήλ και κατόπιν του έμπειρου γενικού προξένου Pascal-Thomas Fourcade θα διέκοπταν την προσέγγιση αυτή. Με την παλινόρθωση των Βουρβόνων, ο Cousinéry επέστρεψε ως πρόξενος στη Θεσσαλονίκη, αλλά η σύντομη θητεία του δεν επέτρεψε παρά μόνο τη γνωριμία του με τον νέο μπέη των Σερρών Γιουσουφ Μουχλίζ.

Οι επαφές των Γάλλων με τους μπέηδες των Σερρών υποκινήθηκαν λοιπόν από οικονομικές ή πολιτικές επιδιώξεις, οι οποίες έμειναν εντέλει ανεκπλήρωτες. Όμως, οι επαφές αυτές, με τις επανειλημμένες συζητήσεις και ανταλλαγές δώρων, καλλιέργησαν το διάλογο των δύο διαφορετικών κόσμων τους οποίους τα πρόσωπα αυτά εξέφραζαν, ευνοώντας τη δημιουργία πολιτισμικών ωσμώσεων<sup>62</sup>. Η πολύχρονη πα-

---

62. Για τις δυτικοευρωπαϊκές επιδράσεις στις αρχιτεκτονικές και διακοσμητικές επιλογές των αγιάνηδων, βλ. Filiz Yenişehirlioglu, «Western Influences on Ottoman Architecture in the 18th Century», στο G. Heiss - G. Klingenstein (επιμ.), *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch* (Wiener Beiträge

ρουσία του γάλλου ζωγράφου, αρχιτέκτονα και μηχανικού στην Αυλή του Γιουσούφ Μουχλίζ εγγράφεται ασφαλώς στη δυναμική αυτού του διαλόγου. Η εντυπωσιακή δυτικότεροη κρήνη την οποία ο Γιουσούφ Μουχλίζ είχε κατασκευάσει και αφιερώσει στη μνήμη του πατέρα του Ισμαήλ, το 1814, αν και ερειπωμένη σήμερα, αποτελεί ακόμη αδιάψευστο μάρτυρα του γόνιμου πολιτισμικού διαλόγου.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ADN, Constantinople, D, Salonique 15, χειρόγραφο εγκύκλιος επιστολή-ανακοίνωση της ίδρυσης του εμπορικού οίκου "Fois Payan & C<sup>ie</sup>" στις Σέρρες, συνημμένη στην επιστολή των Ο. Pellion και F. Payan προς τον Α.-F., comte Andreossy, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1813.

*Serrès, le 1<sup>er</sup> Septembre 1813*

*M(onsieur),*

*Invités par M<sup>r</sup> le Consul Général de France en Macéd(oi)ne et étayés par des amis respectables, nous avons formé ici un établissement sous la raison de Fois Payan & C<sup>ie</sup> ; il sera géré par n(ou)s S<sup>r</sup> Payan, de la signature duquel nous vous prions de prendre note.*

*Nous nous occuperons essentiellement d'achats et de ventes pour compte d'ami, de soigner le passage des marchandises en transit, de recouvrements & c.*

*Serrès est le principal marché des cotons de la Macédoine ; nous avons pris les mesures nécessaires pour exploiter cet article avec tous les avantages possibles.*

*Cette ville par sa position centrale et son grande commerce fait une consommation considérable de toute sorte de marchandises manufacturées ; nous soignerons la vente de ce qu'on nous confiera à la satisfaction de nos commettants.*

*Veuillez agréer l'offre de nos services ; nous espérons que l'activité, le zèle & la probité qui dirigeront nos opérations nous mériteront la confiance.*

*Nous avons l'honneur de vous saluer*

*Fois Payan & C<sup>ie</sup>*

---

zur Geschichte der Neuzeit, αρ. 10), Βιέννη 1983, σσ. 153-178 και της ίδιας, «Architectural Patronage of Ayan Families in Anatolia», στο Α. Anastasopoulos (επιμ.), *Provincial Elites in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete V. A Symposium Held in Rethymno, 10-14 January 2003*, Ρέθυμνο 2005, σσ. 321-339.

GEORGE KOUTZAKIOTIS

THE BEYS OF SERRES AND THE FRENCH (1790-1826):  
AN ENCOUNTER OF TWO DIFFERENT WORLDS

Abstract

The unwavering and absolute domination of Serres and a large part of Macedonia and Thrace by İsmail Bey and his son Yusüf Muhlis during the end of the 18th and beginning of the 19th centuries forced the French consuls of Thessaloniki to make continuous efforts to develop steady friendly relationships with them. The French consuls reasonably believed that this was the only way to protect French merchants from the frequent slanders (*avanies*) of the local Ottoman authorities, avoiding legal procedures, as the Porte was generally unable to impose its authority on the provinces. During the final years of the Napoleonic wars, new and coordinated efforts were made by the French consuls of Thessaloniki to approach the Beys of Serres, this time with the backing of their governments. İsmail Bey had by then become one of the most powerful personas in the European provinces of the Ottoman Empire, and the French Emperor needed allies to help him implement his expansionist plans. Beyond, however, the -for various reasons unfulfilled - economic or political aspirations that incited the contacts between the French and the Beys of Serres, these contacts, by constant deliberations and gifts, cultivated a dialog between the two different worlds on a cultural level, laying the ground for cultural osmoses.



ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΜΠΟΝΟΒΑΣ

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΝΑΧΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΖΩΝΗ  
ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ  
ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΛΙΟΚΑΛΗ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΙ  
Η ΠΥΡΚΑΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (1855)\*

Η αγία Ζώνη (εικ. 1) αποτελεί το μοναδικό κειμήλιο από τη ζωή της Θεοτόκου και το παλλάδιο της μονής Βατοπαιδίου Άθω. Σύμφωνα με την παράδοση, η αγία Ζώνη είναι πλεγμένη με τρίχες καμήλας από την ίδια τη Θεοτόκο, η οποία την παρέδωσε στον απόστολο Θωμά κατά τη Μετάστασή της στον ουρανό. Η τύχη του κειμηλίου συνδέεται με βυζαντινούς αυτοκράτορες. Αρχικά, η αγία Ζώνη φυλασσόταν στα Ιεροσόλυμα μέχρι τον 4ο αιώνα, όταν ο Μέγας Θεοδόσιος και ο γιος του Αρκάδιος την αφιέρωσαν στον ναό των Χαλκοπρατειών Κωνσταντινούπολης. Αργότερα, η αγία Ζώνη μεταφέρθηκε από τον Λέοντα ΣΤ΄ Σοφό (886-912) στο παλάτι, όπου θεράπευσε τη σύζυγό του Ζωή, η οποία κέντησε τη Ζώνη με χρυσή κλωστή. Επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180) καθιερώθηκε ο εορτασμός της αγίας Ζώνης την 31η Αυγούστου, ενώ το κειμήλιο αποτελούσε φυλακτήριο του βυζαντινού στρατού σε εκστρατείες. Με τη στρατιωτική ήττα του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου από τον Βούλγαρο ηγεμόνα Ασάν το 1185, η Ζώνη περιήλθε στα χέρια του δευτέρου. Στη συνέχεια, το κειμήλιο αποκτήθηκε με ανάλογο τρόπο από τον Σέρβο ηγεμόνα Λάζαρο (1371-1389), ο οποίος αφιέρωσε το κειμήλιο στη μονή Βατοπαιδίου. Επικρατέστερη είναι η παράδοση ότι ο Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός (1347-1355) δώρισε την αγία Ζώνη στη Μονή. Τμήματα από την αγία Ζώνη, τον Τίμιο Σταυρό του Χριστού και συνήθως την κέρα του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου με-

---

\* Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον πανοσιολογιότατο αρχιμανδρίτη π. Εφραίμ, καθηγούμενο της Ιεράς Μονής Βατοπαιδίου, ο οποίος μου εμπιστεύτηκε τη δημοσίευση του αρχαιακού υλικού, στους μοναχούς π. Ιωσήφ Σκευοφύλακα, Αββακούμ και Λάζαρο Βιβλιοθηκάρχους της ίδιας μονής για την εν γένει βοήθειά τους, καθώς επίσης στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών για την παραχώρηση της φωτογραφίας ΧΑΕ 3362 και στην κ. Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου για την παραχώρηση του χάρτη του Wilhelm von Chabert(-Ostland).



*Εικ. 1. Άθως, Μονή Βατοπαιδίου. Η λειψανοθήκη με το μεγάλο τμήμα της αγίας Ζώνης της Θεοτόκου.*

ταφέρονταν από τους αγιοζωνίτες πατέρες (μέλη της αδελφότητας) της Μονής. Αυτοί διενεργούσαν ζητείες (πολυήμερα ταξίδια συλλογής ελεών) με αγιασμούς, εξομολογήσεις, λειτουργίες και αγρυπνίες σε περιοχές Ορθοδόξων Κοινοτήτων στην ευρύτερη περιοχή της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας. Στόχος ήταν η πνευματική τροφοδοσία, η ευτεκνία των πιστών και η απαλλαγή τους από επιδημίες (πανούκλα, χολέρα), ανομβρία, καύσωνα, σμήνη ακριδών και άλλων εντόμων<sup>1</sup>.

AMB: Αρχείο Μονής Βατοπαιδίου.

1. Πρβλ. Γ. Μαντζαρίδης, «Θαυματοργές εικόνες καί ἅγια λείψανα», *Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου*, τ. Α', Ἅγιον Ὄρος 1996, σσ. 126-128, 329, σημ. 14, εικ. 86, 88. *Προσκλητήριο Ἱερᾶς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου*, Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2011, σσ. 59-60. *Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Θαύματα Ἁγίας Ζώνης*, Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Ἀθήνα 2007.

Το νεότερο αρχείο της μονής Βατοπαιδίου του Άθω διασώζει τεκμήρια από το 19<sup>ο</sup> αι. με πλούσιο υλικό σχετικά με τις ζητείες των αγιοζωνιτών πατέρων. Ειδικότερα, διακόσια σαράντα πέντε λυτά δίφυλλα ή μονόφυλλα στην πλειοψηφία τους επιστολές πατέρων, αντιπροσώπων μετοχίων της Μονής, μητροπολιτών, προκρίτων και διαφόρων πιστών, καθώς επίσης καταγραφές προσφορών όλων των ανωτέρω προσώπων αποτελούν ενιαίο σώμα σε ανεξάρτητο φάκελο (Λυτόν Αρχεῖον, Φάκελος 16). Επιπλέον, εντοπίζονται αδιευκρίνιστος αριθμός από ομόθεμες επιστολές διαφόρων προσώπων διάσπαρτες σε κώδικες σταχωμένης αλληλογραφίας γενικού περιεχομένου, και τέλος μεμονωμένες καταχωρήσεις για δωρεές πιστών σε οικονομικά κατάστιχα.

Οι επισκέψεις των αγιοζωνιτών πατέρων στις Σέρρες καταγράφονται ως οι πλέον συχνές και μέγιστης διάρκειας συγκριτικά με τις επισκέψεις τους σε άλλες κοινότητες ορθοδόξων κατά τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αι., όπως παρουσιάσαμε σε πρόσφατο άρθρο μας. Επιπλέον, οι Σέρρες ξεχωρίζουν ανάμεσα σε όλους τους προορισμούς των αγιοζωνιτών πατέρων για τα μεγάλα χρηματικά ποσά που αυτοί συγκεντρώνουν και καταγράφουν σε ενημερωτικές επιστολές, τις οποίες στέλνουν μαζί με χρηματοδέματα στη Μονή<sup>2</sup>. Ενδεικτικά, παραθέτουμε τα θέματα ορισμένων επιστολών κατά τις διαδοχικές αποστολές της αγίας Ζώνης στις Σέρρες: 1. Αναφορά αγιοζωνιτών περί συλλογής 1800 γροσίων κατόπιν 400 αγιασμών, όπως αναφέρεται, ποσό μεγαλύτερο από τα αντίστοιχα ποσά στην Ξάνθη και Θάσο (16 Μαΐου 1827)<sup>3</sup>, 2. Αιτήσεις μητροπολιτών περί πρόσκλησης της αγίας Ζώνης (4 Οκτωβρίου 1836)<sup>4</sup> στο Μυριότυφο, το Διδυμότειχο, στην Αδριανούπολη, τη Θάσο, την Αίνο (12 Σεπτεμβρίου 1836<sup>5</sup>) και ειδικά την Αίνο (16 Σεπτεμβρίου 1836<sup>6</sup>, 12 Δεκεμβρίου 1836<sup>7</sup>), στα Στεφανινά (17 Σεπτεμβρίου 1846)<sup>8</sup>, 3. Υπόσχεση προκρίτων στα Μουδανιά για παράδοση χρηματικού ποσού στους αγιοζωνίτες μεγαλύτερου από εκείνο των Σερραίων (2 Μαΐου 1905)<sup>9</sup>.

---

2. Ν. Μ. Μπονόβας, «Εγγραφα από το αρχείο της μονής Βατοπαιδίου σχετικά με τις περιοδείες μοναχών (19<sup>ος</sup> αι.): τεκμήρια για την ιστορία των μετοχίων και την πνευματική ακτινοβολία της μονής», Θ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, *Η εξακτίνωση του Αγίου Όρους στον ορθόδοξο κόσμο: τα μετόχια*, Πρακτικά συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 21-23 Νοεμβρίου 2014, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 479-482.

3. AMB, Λυτόν Αρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16027α-β.

4. AMB, Λυτόν Αρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16052α.

5. AMB, Λυτόν Αρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16060α.

6. AMB, Λυτόν Αρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16044α.

7. AMB, Λυτόν Αρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16059α.

8. AMB, Λυτόν Αρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16133α.

9. AMB, Τετράγωνον 5 Ζ, κ. 140/237. Ν. Μ. Μπονόβας, «Εγγραφα από το αρχείο της μονής Βατοπαιδίου σχετικά με τις περιοδείες μοναχών (19<sup>ος</sup> αι.)», ό.π., σ. 482.

Από το σύνολο του σχετικού αρχειακού υλικού της μονής Βατοπαιδίου ξεχωρίζει ο «Κώδιξ 14» σταχωμένης αλληλογραφίας, ο οποίος περιέχει επιστολή σε δίφυλλο λευκού βιομηχανικού χάρτου (φφ. 421-422, 20,4x29,7 εκ.). Το κείμενο είναι γενικά ορθογραφημένο, με περιορισμένο αριθμό από λάθη, γραμμένο με μαύρη μελάνη στην πρώτη και στη δεύτερη σελίδα (φ. 421α-β).

Στο τέλος του κειμένου σώζεται η υπογραφή «||<sup>30</sup> ... Εὐθύμιος Πνευματικός καὶ ||<sup>31</sup> οἱ σύν ἐμοί ἀδελφοί.» (φ. 421β), (εικ. 3). Η ιδιότητα του Ευθυμίου γίνεται γνωστή επίσης από το σημείωμα «||<sup>1</sup> Εὐθυμίου Πνευματικοῦ ||<sup>2</sup> 1855» στην τέταρτη σελίδα της επιστολής (φ. 422β). Το σημείωμα είναι αποδόσιμο σε δεύτερο χέρι, όπως φανερώνουν ο γραφικός χαρακτήρας, το πάχος της γραμμής από το σύνεργο γραφής και η ποιότητα της μελάνης. Μπορεί να αποδοθεί προφανώς σε κάποιο μοναχό που είχε διακόνημα στη γραμματεία της Μονής, όπου και παρέλαβε την επιστολή.

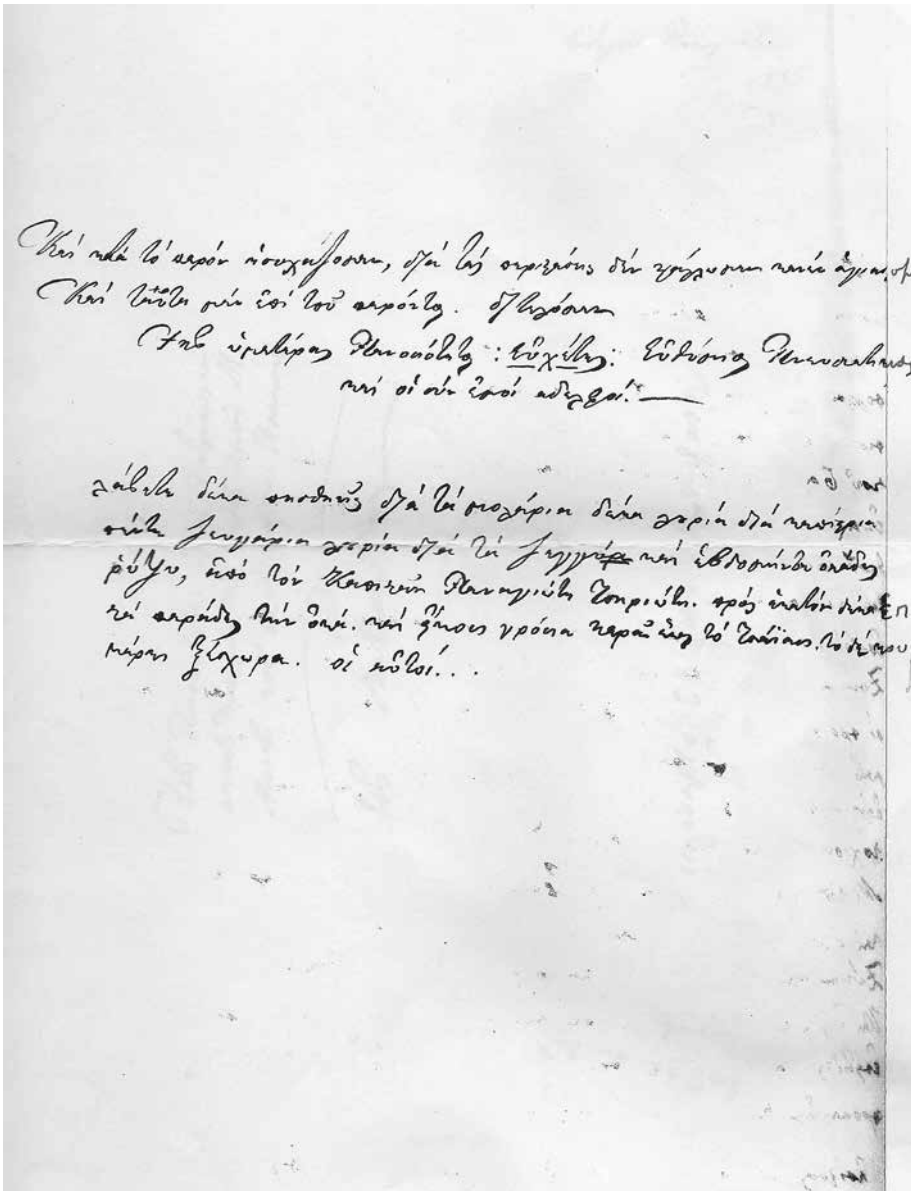
Η υπογραφή και το σημείωμα διαφωτίζουν, επίσης, τη σύνθεση της ομάδας των αγιοζωνιτών πατέρων. Ο πνευματικός Ευθύμιος θα ήταν πολύ πιθανόν ο επικεφαλής ιερέας της αποστολής, με συνοδούς κάποιον ιεροδιάκονο και ίσως έναν ακόμη μοναχό, σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική των αγιορειτών. Έτσι, δικαιολογείται η αναφορά σε αδελφούς της Μονής.

Με το παραπάνω σημείωμα δηλώνεται, επίσης, το 1855 ως έτος σύνταξης της επιστολής. Περαιτέρω στοιχεία περί της ακριβούς ημερομηνίας δηλώνονται στο σημείωμα: «||<sup>1</sup> Ἰουνίου 22. ἡμ.[έρα] 3η ||<sup>2</sup> βιαστικῶς». Αυτό βρίσκεται στην τέταρτη σελίδα της επιστολής (φ. 422β) και προέρχεται από το χέρι του γραφέα της, όπως φανερώνουν τα κωδικολογικά στοιχεία του σημειώματος: γραφικός χαρακτήρας και ποιότητα μελάνης. Ο γραφέας ταυτίζεται με ένα από τα μέλη της αποστολής. Έτσι, η ημερομηνία συγγραφής της επιστολής προσδιορίζεται με ασφάλεια την ημέρα Τρίτη 22 Ιουνίου 1855. Ο χρονικός προσδιορισμός αποτελεί σημαντικό *terminus ante quem* για το θέμα του άρθρου μας σε συνδυασμό με εσωτερικά ημερολογιακά στοιχεία της επιστολής, τα οποία θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια. Συμβάλλει στον ακριβή χρονικό προσδιορισμό του ταξιδιού των αγιοζωνιτών από τον Άθω στις Σέρρες και της παραμονής τους στην πόλη κατά τις ημέρες από την Παρασκευή 18 έως την Τρίτη 22 Ιουνίου 1855.

Το κείμενο συγκεντρώνει το ενδιαφέρον με τις πληροφορίες που μεταδίδει επ' ευκαιρία του ταξιδιού των αγιοζωνιτών πατέρων (εικ. 2-3). Αρχικά αναφέρονται οι διαδοχικές στάσεις στις περιοχές από τα χωριά της Αμφίπολης, του Αχινού και του Ψυχικού στην πεδιάδα των Σερρών, και ακολούθως γεγονότα στην ίδια την πόλη: η κατάλυση των







Εἰκ. 3. Ἀρχεῖο μονῆς Βατοπαιδίου,  
Κώδιξ Ἀγιορειτικῆς Ἀλληλογραφίας 14, φ. 421β.

αγιοζωνιτῶν στο μετόχι τῆς Παναγίας Λιόκαλης, ἡ προσκύνηση τῆς ἀγίας Ζώνης ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς πόλης στὴν Παλαιὰ Μητρόπολη τῶν Ἁγίων Θεοδώρων καὶ τέλος ἡ εκδήλωση καὶ ἡ κατάσβεση πυρκαγιάς που ξέσπασε στὴν κεντρικὴ ἀγορὰ τῆς πόλης.

Στὴν ἀρχὴ τῆς διήγησῆς, ὁ Εὐθύμιος καὶ οἱ συνοδοὶ τοῦ περιγράφουν



την πρώτη ημέρα του ταξιδιού τους, στις 18 Ιουνίου 1855. Αναφέρεται ο αποχαιρετισμός της αδελφότητας στη μονή Βατοπαιδίου και η πρώτη στάση: «¶<sup>2</sup> ... ἐφθάσαμεν τῇ Παρασκευῇ ἑσπέρας εἰς τό Τσαΐασι καί ἐμεί-  
¶<sup>3</sup> ναμεν τό ἑσπέρας ἐκεῖνο, εἰς τό Χάνι τοῦ λιμένος ἐκεῖνου.» Από τη διήγηση προκύπτει η άφιξη προφανώς με πλοιάριο και η διανυκτέρευση των πατέρων στο λιμάνι Τζ(σ)άγεζι στις εκβολές του ποταμού Στρυμόνα στον κόλπο Ορφανού<sup>10</sup>. Από επιστολές αγιοζωνιτών, όπως των Γρηγορίου και Μελετίου (19 Σεπτεμβρίου 1837, 6 Οκτωβρίου 1837 αντίστοιχα)<sup>11</sup>, γίνεται γνωστή η διέλευσή τους από το ίδιο λιμάνι, το οποίο αναδεικνύεται σε μόνιμο σταθμό στα ταξίδια τους. Η θέση και η λειτουργία από το «Χάνι» θα μπορούσε να συσχετισθεί με το «ξενοδοχείον, ὃ ἐστι παρὰ τὴν θάλασσαν», όπως αναφέρεται στο Τυπικό «τοῦ μεγάλου δομestίκου τῆς δύσεως κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Πακουριανοῦ» και κτίτορα της μονῆς «Θεοτόκου τῆς Πετριτζιωτίσσης» (1083)<sup>12</sup>. Η διαχρονική λειτουργία πανδοχείου δικαιολογείται από τον κομβικό χαρακτήρα της θέσης του πλησιόχωρα στην Εγνατία οδό και σε χερσαίους και υδάτινους δρόμους.

Την επόμενη ημέρα, 19 Ιουνίου 1855, οι αγιοζωνίτες κατευθύνονται ίσως με το ίδιο πλοιάριο βορειότερα: «¶<sup>4</sup> ... καί τό Σάββατον ¶<sup>5</sup> περὶ ὄραν ἑσπερινήν ἤλθομεν εἰς τὴν Ἄγχυνοῦ [λίμνην], καί καταλύσαμεν εἰς τόν οἶκον ¶<sup>6</sup> τοῦ Βασιλείου Τζουριαπτοῦ.» Οι αγιοζωνίτες κινούνται στο νοτιότερο τμήμα της λίμνης που δεχόταν τα νερά του ποταμού Στρυμόνα και διέσχισε την πεδιάδα των Σερρών από βορρά προς νότο. Το 19<sup>ο</sup> αιώνα, η λίμνη έφερε το ίδιο όνομα με το προφανώς σημαντικότερο παράκτιο χωριό Αχινός, το οποίο βρισκόταν στη δυτική ακτή της λίμνης. Εκεί, οι μοναχοί απολαμβάνουν τη φιλοξενία, ως φαίνεται, από δικό τους άνθρωπο. Αυτός θα ήταν πιθανόν μετοχιάρης επιφορτισμένος με την εξυπηρέτηση των μοναχών και τη διεκπεραίωση υποθέσεων της Μονῆς στο χωριό του, όπου αυτή διατηρούσε κτήματα από το 14<sup>ο</sup> αιώνα<sup>13</sup>.

---

10. Θ. Ι. Βέρρου, *Τοπωνύμια και Διοικητική Κατανομή Οικισμῶν της Μακεδονίας. Μεταβολές στον 20<sup>ο</sup> αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 359, 368.

11. AMB, Λυτὸν Αρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16048α, 16051α. Ν. Μ. Μπονόβας, «Έγγραφα από το αρχεῖο της μονῆς Βατοπαιδίου σχετικά με τις περιοδικές μοναχῶν (19<sup>ος</sup> αι.)», ό.π., σ. 480.

12. P. Gautier, «Le Τυπικὸν du Sébaste Grégoire Pakourianos», *Revue des Études Byzantines*, 42 (1984), στ. 1559.

13. Πρὸβλ. Γ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, Πρόλογος Δ. Παπαχρυσάνθου, Εὔρετήριο Ἰ. Ταβλάκης, Καρυές Ἁγίου Ὁρους <sup>2</sup>1988, σ. 445. Προηγ. Θεοφίλου Βατοπαιδινού, «Χρονικὸν περὶ τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου Ἁγίου Ὁρους», *Μακεδονικά* 12 (1972), σ. 94, 96. Ἰ. Ἀ. Παπάγγελος, «Τά μετόχια στήν Ἑλλάδα, Μικρά Ἄσια, Βουλγαρία καί Σερβία», *Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου*, τ. Α΄, ό.π., σ. 88. Π. Κ. Σαμσάρης, *Βυζαντινοί τόποι και μνημεῖα της Κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα*. Ο

Την άλλη μέρα, 20 Ιουνίου 1855, οι αγιοζωνίτες ιερούργουν σε ναό του χωριού<sup>14</sup>: «¶<sup>6</sup> Καί τήν Κυριακήν τό προί μετά τήν λητουργίαν ¶<sup>7</sup> ἐψάλαμεν ἔν κοινόν ἀγιασμόν εἰς ἐκκλησίας, καί μετά ἐγεύθημεν εἰς δόξαν ¶<sup>8</sup> Θεοῦ καί μετά τό γεῦμα ἐπέβημεν εἰς τά Καράβια τοῦ Ἄγχυνοῦ ἡ ὥρα ἦν Τρίτη ¶<sup>9</sup> τῆς ἡμέρας». Ἡ δήλωση της χρονικῆς στιγμῆς μπορεῖ να προσδιοριστεῖ με ακρίβεια και σύμφωνα με το Αγιορείτικο τυπικό ως προς την οργάνωση μιας ημερολογιακῆς ἡμέρας. Ἐτσι, προκύπτει ὅτι ἡ θεία Λειτουργία και ὁ αγιασμός ολοκληρώνονται περίπου στις επτά το πρωί. Ακολουθοῦν το γεῦμα των αγιοζωνιτῶν πατέρων, ἡ φόρτωση των αποσκευῶν και ἡ επιβίβαση στο πλοίο, το οποίο τους διαθέτουν οἱ κάτοικοι του Αχινού.

Στη συνέχεια, οἱ αγιοζωνίτες αναφέρουν ὅτι γίνεται ὁ διάπλους της λίμνης: «¶<sup>9</sup> ... εἰς τὰς ἐπτὰ κατευδόθημεν εἰς τό μέρος ὁποῦ μᾶς περιμένον ¶<sup>10</sup> ἐπήτιδες σταλέντα Ζῶα ἵνα μετακόμισωσι τὰ περί ἡμῶν πράγματα καί τήν ἀγίαν ¶<sup>11</sup> Ζώνην, καί εἰσήλθομεν εἰς τό τσεφλίκιον τῆς Βερτζενῆς ...». Το αστικό κέντρο της ἦταν ὁ παραλίμιος οικισμός στην ανατολική ὄχθη της Κερκινίτιδας λίμνης, ὁ οποίος ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Ψυχικό. Στο σημεῖο αὐτό της διήγησης παρατηρεῖται, ὡστόσο, ἕνα μάλλον μεγάλο χρονικό χάσμα διάρκειας περίπου τεσσάρων ὡρῶν ἀπό τις επτά («¶<sup>8</sup> ... ἡ ὥρα ἦν Τρίτη ¶<sup>9</sup> τῆς ἡμέρας») ἕως τις ἔντεκα («¶<sup>9</sup> ... εἰς τὰς ἐπτὰ») το πρωί. Αὐτό θα μπορούσε να αποδοθεῖ στον αποχαιρετισμό των αγιοζωνιτῶν στον Αχινό και στην υποδοχή τους στο Ψυχικό.

Από το Ψυχικό, σύμφωνα με την εξιστόρηση των αγιοζωνιτῶν, αὐτοί κατευθύνονται στις Σέρρες: «¶<sup>11</sup> ... μᾶς περιμένον ¶<sup>12</sup> οἱ πρόκριτοι τῆς [πόλεως] ἔφιπποι περίπου τῶν ἑβδομήκοντα., ἔπειτα λαβόντες τῆς ὁδοῦ ¶<sup>13</sup> μᾶς προηπήντουν παραλλήλως, ὅταν ἐφθάσαμεν πλησίον τῆς πόλης ἐξῆλθον σχε- ¶<sup>14</sup> δόν ὅλη ἡ πόλις εἰσαπάντησιν τῆς ἀγίας Ζώνης, καί δραμῶντες εἰσήλθομεν εἰς τό Με- ¶<sup>15</sup> τόχιον τῆς Κ.[οσύνιτσας] ὅπου ὁ ἅγιος Σ:[ερρῶν] μέ τόν κλῆρον του ἐπερίμενον ἡμᾶς εἰς τό ῥηθέν ¶<sup>16</sup> Μ:[ετόχιον] τῆς ἐλαιόκαλης.».

Αναφέρεται ἡ πάνδημη υποδοχή των αγιοζωνιτῶν παρουσία του μητροπολίτη, ὁ οποίος κατονομάζεται: «¶<sup>17</sup> ... ὅτε Κ:[ῦρ] Ἰάκωβος». Βάσει του ἔτους συγγραφῆς της επιστολῆς, αὐτός ταυτίζεται με τον Ἰάκωβο

---

σημερινός νομός Σερρῶν. ΔΕΠΚΑ Σερρῶν, Σέρρες 2006, σ. 245, σημ. 226.

14. Ἄγνωστο παραμένει ἀν πρόκειται για τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου (ἀνέγερση 18<sup>ος</sup> αἰῶνας, τοιχογραφίες 1873) ἢ των Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ελένης (ἀνέγερση 1763). Σχετικὰ με τὴν ἱστορία τους πρβλ. Στ. Δαδάκη, «Οἱ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Βισαλτίας», *Ἡ Νιγρίτα - Ἡ Βισαλτία διὰ μέσου τῆς ἱστορίας*, Πρακτικὰ Β΄ Επιστημονικοῦ Συμποσίου, Νιγρίτα 17-20 Οκτωβρίου 1996, Δήμος Νιγρίτας, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 169, 175-176. Π. Κ. Σαμσάρης, *Βυζαντινοὶ τόποι καὶ μνημεῖα τῆς Κάτω κοιλάδας τοῦ Στρυμόνα*, ὁ.π., σ. 245, σημ. 222.

Παγκώστα που γεννήθηκε στην Πάτμο το έτος 1803. Χειροτονήθηκε μητροπολίτης Κασσανδρείας το 1842, παρέμεινε ως Ιάκωβος Β΄ στον μητροπολιτικό θρόνο των Σερρών από τον Ιούνιο του 1846 έως τις 11 Οκτωβρίου 1860, στη συνέχεια εκλέχτηκε μητροπολίτης Κυζίκου (1860-1861), για να διατελέσει Πατριάρχης Αλεξανδρείας (1861-1866)<sup>15</sup>.

Από επιστολή που σώζεται στο αρχείο της μονής Βατοπαιδίου (3 Ιουνίου 1855) προκύπτει ότι τους αγιοζωνίτες πατέρες είχε καλέσει ο μητροπολίτης Σερρών Ιάκωβος<sup>16</sup>. Ο ίδιος τους υποδέχθηκε στις Σέρρες αρχικά στις 20 Ιουνίου 1855 -όπως περιγράφεται στην επιστολή του Ευθυμίου, η οποία παρουσιάζεται εδώ- και μία ακόμη φορά στο διάστημα έως το έτος 1860, όπως προκύπτει από αυτόγραφο, αλλά αχρονολόγητη επιστολή του ίδιου ιεράρχη<sup>17</sup>.

Η αρχή της διήγησης των γεγονότων στις Σέρρες προκαλεί το ερώτημα για ποιο λόγο οι αγιοζωνίτες αναφέρουν «||<sup>19</sup> ... έπειτα έπήγαμεν εις έτοιμασμένον ||<sup>20</sup> έπειτίδες δι' ήμās τόπον, όπου έκατελήσαμεν.» και δεν οδηγούνται στο μετόχι της μονής Βατοπαιδίου, όπως θα ήταν αναμενόμενο. Κάποιες ιδιοκτησίες με οικίες της μονής Βατοπαιδίου μέσα στην πόλη των Σερρών αναφέρονται αόριστα σε χρυσόβουλλα του Σέρβου αυτοκράτορα Στεφάνου Δουσάν (1346 και Απρίλιος 1348)<sup>18</sup>. Επιπλέον, μετόχι της μονής Βατοπαιδίου («τὸ ἐντὸς τῶν Σερρῶν μετόχιον, τὸ εἰς ὄνομα τιμῶμενον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ὀδηγητριάς») μαρτυρεί-

---

15. Ά. Καραθανάσης, «Σύντομον ιστορικόν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σερρῶν καί Νιγρίτης», *Σερραίων Διάσωμα. Πνευματικοί καί Καλλιτεχνικοί Θησαυροί τῆς Ἐκκλησίας Σερρῶν*, Ἱερᾶ Μητροπόλεως Σερρῶν καί Νιγρίτης, Σέρρες 2008, σσ. 94, 100. Μ. Ἰ. Γεδεών, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων, 1453-1913*, τόμ. Α΄-Β΄, Φιλολογική ἐπιμέλεια Φ. Ἡλιοῦ, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2010, τ. Α, σ. 283 καί τ. Β, σ. 330. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αἱ Σέρραι καί τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰ Σέρρας καί ἡ μονή Ἰωάννου τοῦ Προδρομοῦ (Συμβολή ἱστορική καί ἀρχαιολογική)*, Δεύτερη ἔκδοση μὲ εἰσαγωγή Χ. Μπακιρτζῆ, Πανηγυρική ἔκδοση γιὰ τὰ 75 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Σερρῶν ἀπὸ τὸν ξένο ζυγὸ, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 39. Γ. Β. Καφταντζῆς, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν καί τῆς περιφέρειᾶς τῆς, τόμ. Τρίτος, Βυζαντινὴ περίοδος-Τουρκοκρατία-Νεώτεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 411. π. Δ. Στρατῆς, «Ανέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Σερρῶν Ἰακώβου (1846-1860)», Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, *Οἱ Σέρρες καί ἡ περιοχὴ τοῦς ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση μέχρι τὴ σύγχρονη ἐποχὴ*, Β΄ τόμ., Σέρρες 2013, σ. 331.

16. AMB, Κώδιξ Ἀγιορειτικῆς Ἀλληλογραφίας 128, φ. 218β. π. Δ. Στρατῆς, «Ανέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Σερρῶν Ἰακώβου (1846-1860)», ὁ.π., σ. 334.

17. AMB, Κώδιξ Ἀγιορειτικῆς Ἀλληλογραφίας 14, φ. 421α-β.

18. *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. 115 Urkunden und 50 Urkundensiegel aus 10 Jahrhunderten*, Im Auftrag und mit Unterstützung der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Herausgegeben von Fr. Dölger, *Textband*, Münchner Verlag (Bisher F. Bruckmann), München 1948, σ. 338, αρ. 125. *Actes de Vatopédi, v. II, De 1330 à 1376*, Édition diplomatique par J. Lefort, V. Kravari, Ch. Giros, K. Smyrlis, *Archives de l' Athos*, Paris 2006, σ. 201, αρ. 93 καί σ. 215, αρ. 97.

ται αρχικά σε χρυσόβουλλο του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου (Σεπτέμβριος 1356)<sup>19</sup>, η ακριβής θέση του οποίου παραμένει όμως άγνωστη. Το ίδιο μετόχι ενδεχομένως επανεμφανίζεται στο πρώτο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα<sup>20</sup>, οπότε γίνεται αόριστη αναφορά περί της λειτουργίας του έως το 1823<sup>21</sup>. Ακολουθούν δύο συναπτές προσκλήσεις από τους δημογέροντες των Σερρών για την παραμονή των αγιοζωνιτών: «ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ἀποκατασταθέντες ἐν τῇ πόλῃ μας καί μετόχιον αὐτῆς κατ' ἀμοιβαίαν εὐχαρίστησιν» (8 Απριλίου 1837)<sup>22</sup>, «τοὺς ἀπεκρίθησαν, ὅτι οἱ πατέρες τώρα ἄς ἔλθουν ἐδῶ εἰς τὸ κονάκι τους νὰ ἀναπαυθοῦσι» (11 Απριλίου 1837)<sup>23</sup>. Η συγκυρία, ωστόσο, είναι αρνητική, όπως φανερώνει η αναφορά του αγιοζωνίτη ιερέα Λεόντιου: «ὁπού ἐδῶ μεγάλιν ἀνέχειαν ἔχουν ἢ ἄνθρωποι ... τὰ ἔσοδα ἐλατόθησαν διὰ τὴν ἀνέχειαν τὸν χριστιανόν. τὰ ἔξοδα ἀκρίβεια» (13 Σεπτεμβρίου 1843)<sup>24</sup>. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η αδυναμία επισκευής του κονακιού προφανώς οδήγησε στη διακοπή της λειτουργίας του.

Μετά τη σύντομη παρεκβολή για το μετόχι της μονῆς Βατοπαιδίου, θα συνεχίσουμε με μία εκτενέστερη αναφορά στο μετόχι της Παναγίας Λιόκαλης. Η ιστορία του καταλαμβάνει σημαντικό τμήμα στο θέμα του άρθρου μας. Οι αγιοζωνίτες καταλύουν στο «||<sup>14</sup> ... Με- ||<sup>15</sup> τόχιον τῆς Κ.[οσύνιτσας]» που κατονομάζεται και ως «||<sup>16</sup> Μ:[ετόχιον] τῆς ἐλαιόκαλης». Η Παναγία (Η)Λιόκαλη τιμάται στο Γενέσιο της Θεοτόκου και αποτελεί Σταυροπηγιακό μονύδριο και μετόχι της μονῆς Εικοσιφοίνισσας, η οποία βρίσκεται στο όρος Παγγαίο. Αναφορές στη Λιόκαλη απαντούν σε επίσημα έγγραφα και σιγίλλια στους υστεροβυζαντινούς ήδη χρόνους<sup>25</sup>. Ομώνυμος ναός της Κωνσταντινούπολης

---

19. W. Regel, *Χρυσόβουλα καὶ γράμματα τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Ἱερᾶς καὶ Σεβασμίας Μεγίστης Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου*, St Petersburg 1898, αρ. 4. Μ. Γούδας, «Βυζαντιὰ ἐγγράφα τῆς ἐν Ἁθῶ Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 4 (1927), αρ. 14 καὶ αρ. 15. *Actes de Vatopeði*, v. II, ὅ.π., σ. 261, αρ. 108. Ἰ. Ἀ. Παπάγγελος, «Τὰ μετόχια στὴν Ἑλλάδα, Μικρὰ Ἀσία, Βουλγαρία καὶ Σερβία», ὅ.π., σ. 88. Σ. Πασχαλίδης, «Ἐπίμετρο. Τὰ ἀγιορειτικὰ μετόχια στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία», *Τὰ Μοναστήρια τῆς Μακεδονίας*, Γενικὴ ἐποπτεία Θ. Ζήσης, Ἀ΄ Ἀνατολικὴ Μακεδονία, Σ. Πασχαλίδης, Δ. Στρατῆς, ΑΠΘ/ΚΒΕ, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 485.

20. Ν. Μ. Μπονόβας, «Ἐγγράφα ἀπὸ το ἀρχεῖο τῆς μονῆς Βατοπαιδίου σχετικὰ με τις περιοδείες μοναχῶν (19<sup>ος</sup> αἰ.)», ὅ.π., σ. 480.

21. Ἰ. Ἀ. Παπάγγελος, «Τὰ μετόχια στὴν Ἑλλάδα, Μικρὰ Ἀσία, Βουλγαρία καὶ Σερβία», ὅ.π., σ. 88.

22. AMB, Λυτὸν Ἀρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16062α.

23. AMB, Λυτὸν Ἀρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16063α-β.

24. AMB, Λυτὸν Ἀρχεῖον, Φάκελος 16, αρ. 16136α.

25. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰ Σέρρας*, ὅ.π., σσ. 65-67. Κ. Παπακυριάκος, *Ἱστορία τοῦ Νομοῦ Σερρῶν ἀπὸ Ἀρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεώς του το 1912-1913*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 684.

αναφέρεται για πρώτη φορά σε έγγραφο που απόκειται στο αρχείο της μονής Χελανδαρίου Αθω (Σεπτέμβριος 1323)<sup>26</sup>. Μεταγενέστερα, μνημονεύεται ομώνυμη Σταυροπηγιακή μονή σε χρυσόβουλο του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1326)<sup>27</sup> και σε σιγίλλιο του πατριάρχη Μαξίμου Β΄ (1477)<sup>28</sup>. Ωστόσο, η Λιόκαλη θα πρέπει να δεχθούμε ότι είχε περιέλθει παλαιότερα στην κυρίαρχη μονή σύμφωνα με εκτίμηση του Δαμασκηνού Μοσχόπουλου στο έργο του (*Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Εἰκοσιφοίνισσης μετὰ τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ περὶ αὐτῆς πόλεων καὶ χώρων. Μελέτη τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ὑπὸ Δαμασκηνοῦ Μοσχοπούλου Ἀρχιμανδριτοῦ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1896*). Ο ίδιος διασώζει τις παρεφθαρμένες ονομασίες «Λιόκαλλη», «Ἡλιούκαλις», «Ἰλεούκαλις», «Ἐλεούκαλις», καθώς επίσης τα ονόματα από τους κτίτορες και ανακαινιστές μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο (1517-1537)<sup>29</sup> και τους ηγουμένους της Εικοσιφοίνισσας Θεοφάνη (1785), Σωφρόνιο (1805), Ακάκιο (1836)<sup>30</sup>. Η συμβολή των Θεοφάνη και Σωφρονίου προκύπτει από ισάριθμες μαρμαρίνες επιγραφές εντοιχισμένες στο ναό του μετοχίου<sup>31</sup>, οι οποίες έχουν χαθεί<sup>32</sup>.

Επιπλέον, έχουν διασωθεί δύο μαρτυρίες νεότερων χρόνων για το συγκρότημα της Λιόκαλης. Η πρώτη βρίσκεται στο κείμενο του Βίου του νεομάρτυρα Νικήτα που ασκήθηκε στη σκήτη Αγίας Ἄννης, στη

---

26. *Actes, de l' Athos. V. Actes de Chilandar*, Publiés par R. P. L. Petit, B. Korablev, *ВИЗАНТИЙСКИЙ ВРЕМЕННОКЪ* 17 (1975), σ. 198, αρ. 92. Β. Χριστοφορίδης, «Το μετόχι της Μονής Εικοσιφοίνισσας στις Σέρρες: Παναγία η Λιόκαλη», Διεθνές Συνέδριο *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία*, Σέρρες 29 Σεπτεμβρίου - 3 Οκτωβρίου 1993, *Πρακτικά*, Β΄ τόμ., Δήμος Σερρών, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 527.

27. Απ. Γλαβίνας, «Το μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας (ιστορία, έγγραφα, βιβλιογραφία)», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης* 2 (1994), σ. 17.

28. Β. Χριστοφορίδης, «Το μετόχι της Μονής Εικοσιφοίνισσας στις Σέρρες: Παναγία η Λιόκαλη», *ό.π.*, σ. 526, 528.

29. Σ. Πασχαλίδης, «Α΄ Μητρόπολη Δράμας», *Τὰ Μοναστήρια τῆς Μακεδονίας*, Α΄ Ἀνατολική Μακεδονία, *ό.π.*, σσ. 74, 76, 95.

30. *Ἱερὰ Μητρόπολις Δράμας, Τὰ Προσκυνητάρια καὶ οἱ Ἀκολουθίες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοίνισσης*, τόμ. Α΄, Προσκυνητάρια τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοίνισσης ἅτινα συνηρανίσθησαν ἐκ παλαιῶν βιβλίων μετὰ παραρτήματος ἱστορικῶν περὶ τῆς Μονῆς κειμένων, Ἐκδίδονται προνοία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Δράμας κ. Παύλου, Ἐπιμέλεια εἰσαγωγικῶν κειμένων Γ. Φουστέρης, ἐν Δράμα 2013, σ. 202-203. Γ. Β. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών καὶ τῆς περιφέρειᾶς τῆς (ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μέχρι σήμερα)*, τόμ. Πρώτος, *Μῦθοι-Επιγραφές-Νομίματα*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 206-207, ἀρ. 317-320. Κ. Παπακυριακός, *Ἱστορία του Νομοῦ Σερρών*, *ό.π.*, σ. 684. Β. Χριστοφορίδης, «Το μετόχι της Μονής Εικοσιφοίνισσας στις Σέρρες: Παναγία η Λιόκαλη», *ό.π.*, σ. 532.

31. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰ Σέρρας*, *ό.π.*, σ. 67.

32. Β. Χριστοφορίδης, «Το μετόχι της Μονής Εικοσιφοίνισσας στις Σέρρες: Παναγία η Λιόκαλη», *ό.π.*, σ. 533.



μονή Αγίου Παντελεήμονος Άθω και μαρτύρησε στις Σέρρες. Ο Βίος περιέχεται στα χειρόγραφα υπ. αριθμ. 5713 (206) και 6383 (876) (18<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αι.) της μονής Παντελεήμονος. Γίνεται γνωστό ότι ο άγιος έφθασε στις Σέρρες, κατέλυσε στη Λιόκαλη, όπου και προσευχήθηκε στον ναό στις 30 Μαρτίου Μεγάλη Δευτέρα του έτους 1808 («Ο μακάριος και ιερός Νικήτας έλθών ένταϋθα εις Σέρρας τῆ Μεγάλη Δευτέρα έσπέρας Μαρτίου λ<sup>η</sup> έπῆγεν εις τό ήμέτερον εκείσε μετόχιον τῆς Ἡλιοκαλούσης όνομαζόμενον, κατά τήν μίαν ώραν τῆς νυκτός καί έστάθη έξωθεν τῆς έκκλησίας») (5713 (206) φ. 47α). Στη συνέχεια, παρουσιάσθηκε στον καθή την επομένη ημέρα 31 Μαρτίου Μεγάλη Τρίτη και μαρτύρησε στις 4 Απριλίου Μεγάλο Σάββατο<sup>33</sup>. Η δεύτερη μαρτυρία για το μονύδριο αφορά την οχύρωσή του από τον Κώστα Κασομούλη και τη συγκέντρωση ενόπλων τον Μάιο του έτους 1821, κατά την προετοιμασία του αγώνα της απελευθέρωσης των Ελλήνων από τους Τούρκους<sup>34</sup>.

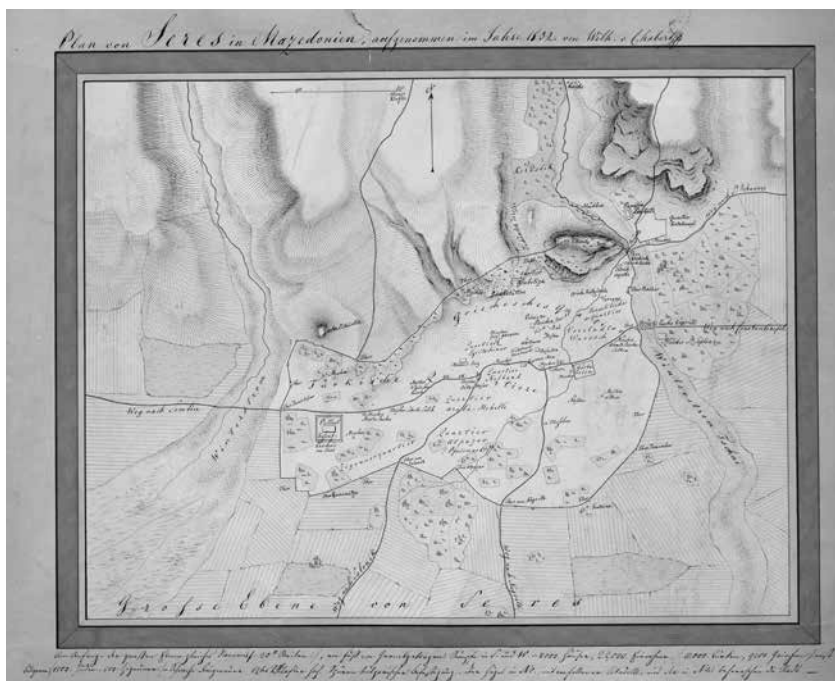
Στοιχεία για τη θέση και τη διαμόρφωση του οικοδομικού συγκροτήματος του μονυδρίου εντοπίζονται σε πολεοδομικούς χάρτες των Σερρών και φωτογραφικές λήψεις της συνοικίας των Αγίων Αναργύρων<sup>35</sup>. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο χάρτης της πόλης των Σερρών που έγινε κατ' εντολή του Φραγκολεβαντίνου Wilhelm von Chabert(-Ostland), Μέγα Δραγουμάνου και μετέπειτα Πρόσβη της Αυστροουγγαρίας στην Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη και Σμύρνη. Ο χάρτης των Σερρών (43x61,5 εκ., επιγραφή: «Plan von Serres in Mazedonien aufgenommen im Jahre 1832 von Wilh. v. Chabert») (εικ. 4) αποτελεί μέρος της σειράς με τέσσερις ακόμη αντίστοιχους χάρτες της Θεσσαλονίκης, της Καβάλας, του Σιδηροκάστρου και του Μελενίκου. Πρόκειται για ελαιογραφίες σε χαρτί περγαμηνής που έγιναν από συνοδό ζωγράφο, κατά τη διάρκεια ταξιδιού του Chabert κατ' εντολή του, όπως ο ίδιος περιγράφει σε αναφορά του (16 Νοεμβρίου 1832). Τα πρωτότυπα στάλθηκαν στη Βιέννη,

33. Βλ. φφ. 47α-53β. Άπ. Άθ. Γλαβίνας, *Ό Νεομάρτυρας Νικήτας (†4 Ἀπριλίου 1808)*, Κατερίνη 1995, σ. 7-13. Άλ. Αναγνωστόπουλος, «Ό άγιος νεομάρτυρας Νικήτας ό εκ Κερκύρας ή Ἡπείρου καταγόμενος καί έν Σέρραις άθλήσας ό Άγιαννανίτης», *Σερραίων Διάσωμα, Πνευματικοί καί Καλλιτεχνικοί Θησαυροί τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Κειμηλιαρχείου «Ψυχῆς άκος»*, Ἱερά Μητρόπολις Σερρών καί Νιγρίτης, Σέρρες 2008, σσ. 195-196. Κ. Παπακυριάκος, *Ιστορία του Νομού Σερρών*, ό.π., σ. 685.

34. Π. Θ. Πέννας, *Ιστορία τών Σερρών από της Αλώσεως αὐτῶν υπό τῶν Τούρκων μέχρι τῆς Απελευθερώσεώς των υπό τῶν Ελλήνων, 1383-1913*, Ἀθήνα 1966, σ. 145. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, τόμ. Α', Σέρρες 1991, σ. 366. Κ. Παπακυριάκος, *Ιστορία του Νομού Σερρών*, ό.π., σσ. 684-686.

35. Για τη συνοικία βλ. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αί Σέρραι καί τὰ προάστεια, τὰ περι τὰ Σέρρας*, ό.π., πίν. Ι, αρ. 60. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Τρίτος, ό.π., σ. 280. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, ό.π., σ. 402, εικ. 1-2.





Εικ. 4. Βιέννη, Kartensammlung des Kriegsarchivs. Ο χάρτης της πόλης των Σερρών του Wilhelm von Chabert(-Ostland), 1832.

όπου έγιναν λιθόγραφα αντίγραφα. Όλα τα έργα φυλάσσονται στη Συλλογή Χαρτών του Αρχείου Πολέμου στην ίδια πόλη<sup>36</sup>. Η Λιόκαλη (επιγρ.: «Panajia Leokali») παρουσιάζεται ως ορθογώνιο κτίσμα με εσωτερική αυλή στο βόρειο τμήμα από τη συνοικία των Αγίων Αναργύρων ή Κατακονόζι («Quartier Katakonosi») (εικ. 5)<sup>37</sup>, το γνωστό προάστιο στα ανατολικά της πόλης των Σερρών<sup>38</sup>.

36. M. St. Popović, «Die fünf vorzüglichsten Städte Macedoniens auf Plänen des k. k. Konsuls Wilhelm von Chabert aus dem Jahre 1832», *Thetis* 18 (2011), σ. 187-194, εικ.4.

37. Φωτογραφικό αντίγραφο Αρχείο Γερόλυμπου. Πρβλ. Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Σέρρες, ιστορία και αστικός χώρος. Οι χάρτες στους ρυθμούς του χρόνου», *Ιστορικά Αποτυπώματα, αποτύπωση της ιστορικής διαδρομής των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής, μέσα από εθνογραφικούς, πολεοδομικούς και άλλους χάρτες από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20<sup>ο</sup> αιώνα*, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Περιφερειακή Ενότητα Σερρών, Σέρρες 2013, σ. 39, 45, 66, πίν. 18. Γ. Πολυράβας, «Οι πολεοδομικοί χάρτες του συνοικισμού Αγ. Αναργύρων της πόλης των Σερρών από το 1832 έως τα μέσα του 20ού αιώνα», *4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος 24-27 Σεπτεμβρίου 2015, σ. 4-5, εικ. 18-19. Ευχαριστώ τον κ. Γ. Πολυράβα για την παραχώρηση του κειμένου της εργασίας του, το οποίο πρόκειται να παρουσιασθεί στο πλαίσιο ανάρτησης των πρακτικών του συνεδρίου στο διαδίκτυο.

38. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αί Σέρραι καὶ τὰ προάστια, τὰ περὶ τὰ Σέρρας*, ὀ.π., σσ.



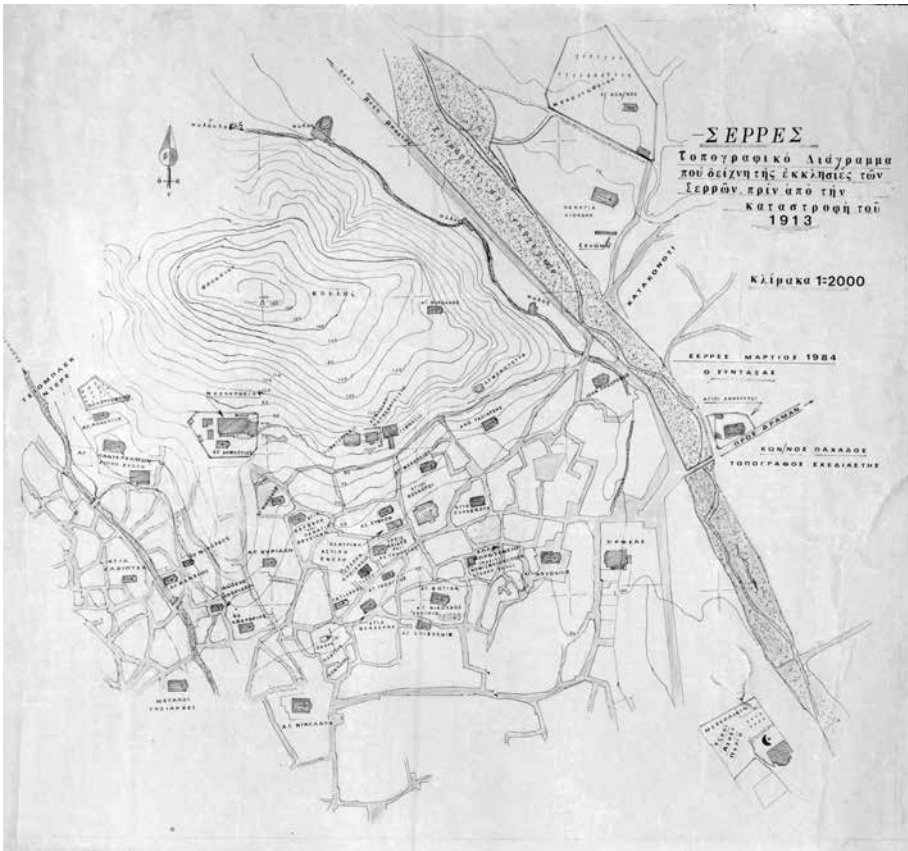
Εικ. 5. Βιέννη, Kartensammlung des Kriegsarchivs. Λεπτομέρεια από τον χάρτη της πόλης των Σερρών του Wilhelm von Chabert(-Ostland), 1832. 1. Παναγία Λιόκαλη, 2. Συνοικία Αγίων Αναργύρων ή Κατακονόζι, 3. Μητρόπολη Αγίων Θεοδώρων, 4. Τζαμί.

Μεταγενέστερα, χάρτης της Ordnance survey (Χαρτογραφικής Υπηρεσίας Μ. Βρετανίας, 1918) παρουσιάζει το συγκρότημα της Ελαιόκαλης εξάπλευρο, διαθέτοντας κτίσμα (προφανώς ναό) στο κέντρο<sup>39</sup>. Σε νεότερη αποτύπωση (επιγρ.: «<sup>1</sup> Σέρρες <sup>2</sup> Τοπογραφικό Διάγραμμα <sup>3</sup> πού δείχνει τής (sic) έκκλησίες τών <sup>4</sup> Σερρών, πριν από τήν <sup>5</sup> καταστροφή του <sup>6</sup> 1913» και «<sup>1</sup> ΣΕΡΡΕΣ ΜΑΡΤΙΟΣ 1984 <sup>2</sup> Ο ΣΥΝΤΑΞΑΣ <sup>3</sup> ΚΩΝ/ΝΟΣ ΠΑΧΑΔΟΣ <sup>4</sup> ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ»») (εικ. 6) δηλώνεται η συνοικία «Κατακονόζι». Σημειώνονται οι «Άγιοι Ανάργυροι» και η «Παναγία Λιόκαλη» ως ναός αρχιτεκτονικού τύπου δρομικής βασιλικής με πλησιόχωρο κτίσμα νοτιότερα, το οποίο επιγράφεται «ξενώνας» (εικ. 7)<sup>40</sup>. Το τελευταίο στοιχείο προσλαμβάνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την έρευνά μας, καθώς αποτελεί ένδειξη κτίσματος με διαρκή χρήση, αν

66, 68 και πίν. Ι, αρ. 54.

39. Αρχείο Σ. Α. Δεμερτζή. Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Σέρρες, ιστορία και αστικός χώρος», ό.π., σ. 72, πίν. 22.

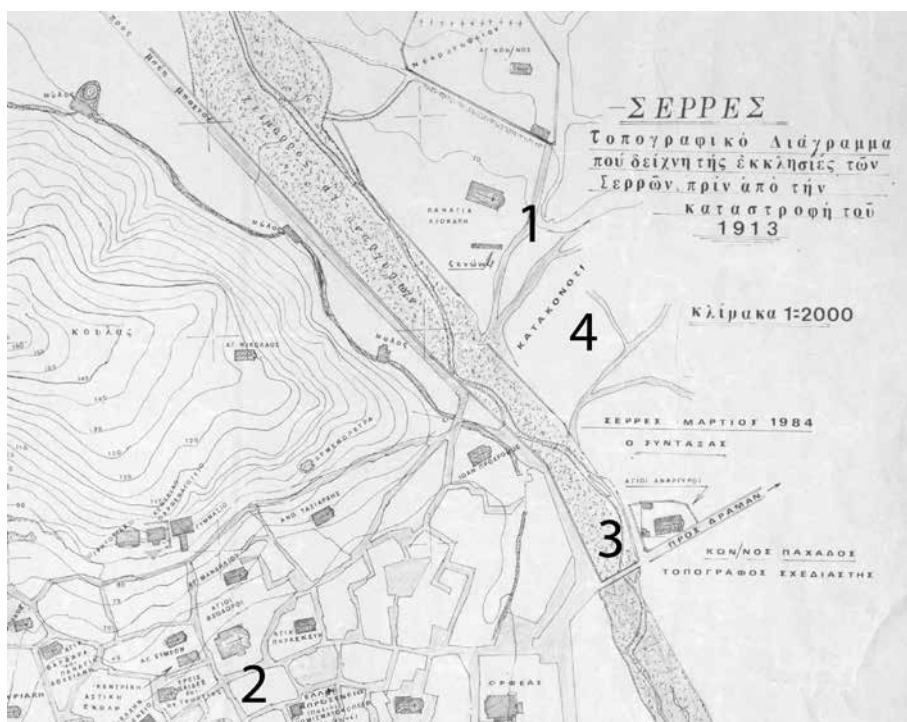
40. Αρχείο Β. Γ. Καφταντζή. Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Σέρρες, ιστορία και αστικός χώρος», ό.π., σ. 45, 81, πίν. 32. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Τρίτος, ό.π., σ. 472.



Εικ. 6. Σέρρες, Αρχείο Β. Γ. Καφταντζή. Τοπογραφικό Διάγραμμα των Σερρών πριν από την καταστροφή του 1913. Σέρρες, Κωνσταντίνος Πάχαδος, Μάρτιος 1984.

συνδεθεί με τα εσωτερικά στοιχεία από την επιστολή του αγιοζωνίτη Ευθυμίου περί της φιλοξενίας στη Λιόκαλη. Στο ίδιο κτίσμα είναι πολύ πιθανό ότι κατέλυσαν οι αγιοζωνίτες πατέρες της μονής Βατοπαιδίου, κατά την επίσκεψή τους στις Σέρρες το έτος 1855. Το κτίριο του ξενώνα δεν σώζεται.

Δεύτερη ομάδα έργων με πληροφορίες για το μετόχι της Ελαιόκαλης συγκροτείται από φωτογραφικό υλικό. Μερική άποψη της συνοικίας Κατακονόζι με το οικοδομικό συγκρότημα του μετοχίου αποτυπώθηκε σε φωτοκάρτα (εικ. 8) της Συλλογής Β. Ι. Τζανακάρη. Αυτή έχει ληφθεί από τα ανατολικά, ενώ φέρει τις ενδείξεις «44b. Editeur G. Bader, Salonique.», «Ville de Serrès en Macédoine.» και χειρόγραφη σημείωση



Εικ. 7. Σέρρες, Αρχείο Β. Γ. Καφταντζή. Λεπτομέρεια τοπογραφικού διαγράμματος των Σερρών πριν από την καταστροφή του 1913. Σέρρες, Κωνσταντίνος Πάχαδος, Μάρτιος 1984. 1. Παναγία Λιόκαλη, Ξενώνας, 2. Μητρόπολη Αγίων Θεοδώρων, 3. Ναός Αγίων Αναργύρων, 4. Συνοικία Κατακονοζί.

χαιρετισμού του αποστολέα με τη χρονολογία «7-10-04»<sup>41</sup>. Ο Βούλγαρος G. Bader υπήρξε ένας από τους εκδότες καρτών που δραστηριοποιήθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα, με έδρα τη Θεσσαλονίκη<sup>42</sup>. Αριστερά διακρίνεται ο ναός των Αγίων Αναργύρων, στο μέσο τζαμί γνωστό επίσης από περιγραφή του Π. Παπαγεωργίου<sup>43</sup> και επιστολικά δελτάρια (τέλη 19<sup>ου</sup>-αρχές 20<sup>ου</sup> αιώνα)<sup>44</sup>, και δεξιά μέρος από το συγκρότημα της Ελαιόκαλης. Αυτό φαίνεται ότι στο νοτιοδυτικό του τμήμα διέθετε ι-

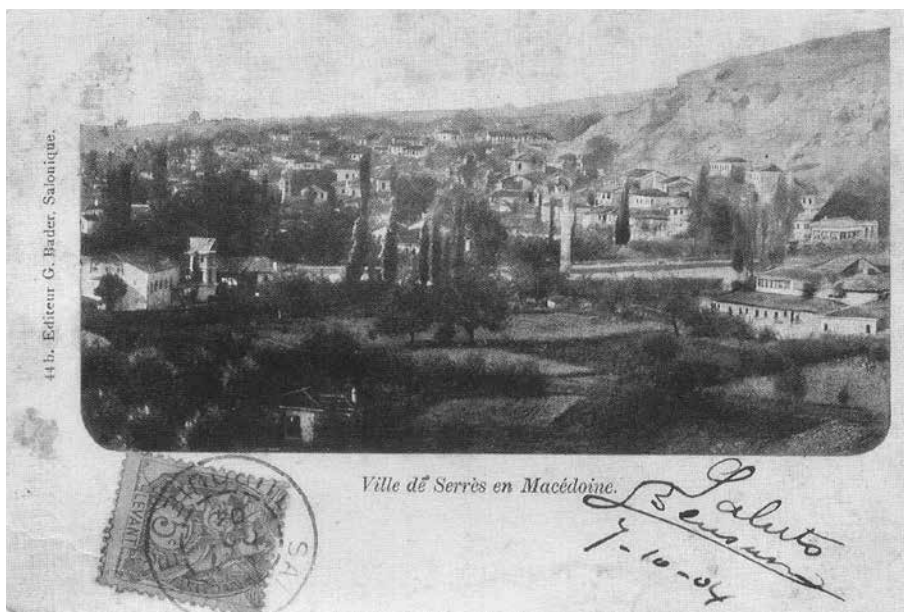
41. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, ό.π., σ. 3.

42. Γ. Γκολομπίας, «Οι καρτ ποστάλ του Αγίου Όρους (1897-1916)», *Εικόνες Μοναχικές. Η Φωτογραφία στο Άγιον Όρος, 1850-1940*, Επιμέλεια ύλης Έ. Ανδρεάδη, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Δεκέμβριος 1996-Ιανουάριος 1997, Αθήνα 1996, σ. 22.

43. «Κάτωθεν τής Λιόκαλης, διὰ τοῦ παρεμπύπτοντος τζαμίου...». Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰ Σέρρας*, ό.π., σ. 67.

44. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Τρίτος, ό.π., εικ. σ. 291, 295. Β. Ι. Τζανακάρης, *1913-2013. Τα χρόνια της ελευθερίας*, Ένθεσις, Σέρρες 2013, σ. 36. Ζ. Θωμαΐδης, *Ο χειμάρρος και η κοιλάδα των Αγίων Αναργύρων*, ΣΥ.ΠΕ.Κ.Α.Α., Σέρρες 2006, εικ. 48-49.





Εικ. 8. Σέρρες, Συλλογή Β. Ι. Τζανακάρη. Μερική άποψη της συνοικίας Κατακονόζι με το οικοδομικό συγκρότημα της Λιόκαλης, τζαμί και τον ναό των Αγίων Αναργύρων. Θεσσαλονίκη, εκδότης G. Bader, 1904.

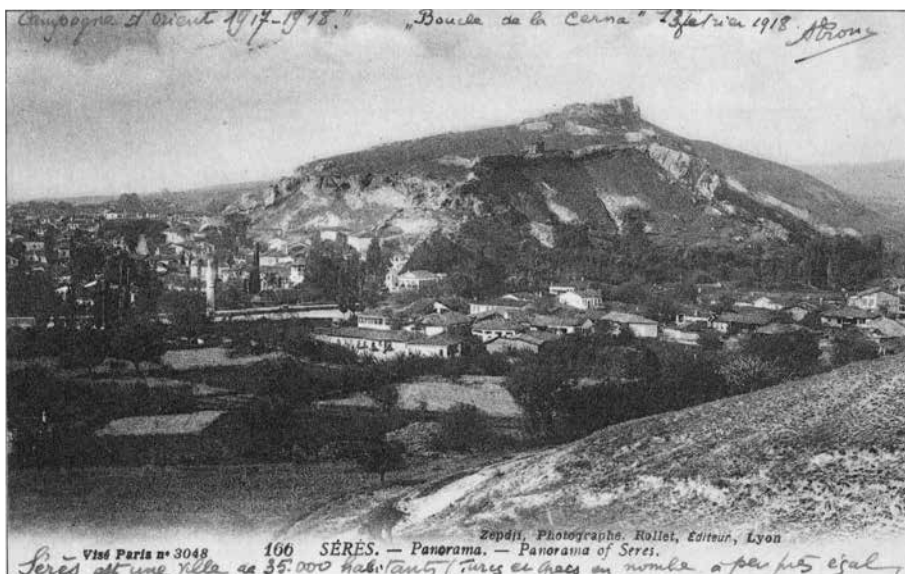
σόγεια και διώροφα κτίσματα, με τετράρριχτη στέγη, με διάταξη περιμετρικά αυλής. Στο μέσο της διακρίνεται τμήμα από τη δίροχτη στέγη στον κυρίως ναό και την ημικυλινδρική αψίδα με την ημικωνική κάλυψη στο ιερό Βήμα του ναού.

Συνολική άποψη του συγκροτήματος της Λιόκαλης διασώζουν δύο άλλες φωτοκάρτες επίσης της Συλλογής Τζανακάρη. Η πρώτη είναι αγνώστου εκδότη και φέρει την ένδειξη «70. SÉRÈS. - Panorama»<sup>45</sup>, ενώ η δεύτερη (εικ. 9) τις ενδείξεις «Campagne d' Orient 1917-1918.»», «„Boucle de la Perna” 13 février 1918. Alrons», «|| Zepdji, Photographe. Rollet, Éditeur Lyon 1<sup>er</sup> Visé Paris n° 3048 166 SÉRÈS. - Panorama. - Panorama of Seres.»<sup>46</sup>. Ομόθεμη είναι επίσης φωτογραφία της Συλλογής Καφταντζή<sup>47</sup>. Και οι τρεις λήψεις έχουν πανομοιότυπο θέμα μερική άποψη της συνοικίας των Αγίων Αναργύρων. Καταγράφονται το τζαμί στα αριστερά και στο μέσο συνολική απόδοση του μετοχίου με τα γνωστά υψηλά κτίσμα-

45. Β. Ι. Τζανακάρης, *Σέρρες: πορεία μέσα στο χρόνο*, Σέρρες 1984, εικ. σ. 65.

46. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, ό.π., σ. 189, 198. Β. Ι. Τζανακάρης, *1913-2013*, ό.π., σ. 307.

47. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Τρίτος, ό.π., σ. 247.



Εικ. 9. Σέρρες, Συλλογή Β. Ι. Τζανακάρη. Μερική άποψη της συνοικίας Κατακονόζι με το οικοδομικό συγκρότημα του μετοχίου της Λιόκαλης και τζαμί. Θεσσαλονίκη, εκδότης G. Bader, πριν το 1904.

τα γύρω από τον ναό. Οι λήψεις φαίνεται ότι έγιναν υπό την ίδια γωνία με την πρώτη φωτοκάρτα, από λόφο στα ανατολικά της Λιόκαλης.

Μεταγενέστερα, φωτογραφία που τραβήχτηκε από τον λόφο της Ακρόπολης των Σερρών (εικ. 10)<sup>48</sup> είναι ενδεικτική για την κατάσταση του οικοδομικού συγκροτήματος της Λιόκαλης. Ο χρόνος λήψης προσδιορίζεται στη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. *Terminus post quem* αποτελεί η ανέγερση του κοιμητηριακού ναού των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης το έτος 1888<sup>49</sup>, ο οποίος διακρίνεται μερικώς πίσω από συστάδα δέντρων. Κτιριακά υπολείμματα της Λιόκαλης εντοπίζονται στο μέσο κοινής αυλής γειτονιάς από χαμηλά κτίσματα που διατάσσονται σε σειρά περιμετρικά<sup>50</sup>. Σε πρώτο επίπεδο είναι ορατό τμήμα από τη νοτιοδυτική γωνία του συγκροτήματος, με τη δυτική πτέρυγα σωζόμενη με-

48. Β. Ι. Τζανακάρης, 1913-2013, ό.π., σ. 94. Β. Χριστοφορίδης, «Το μετόχι της Μονής Εικοσιφοίνισσας στις Σέρρες: Παναγία η Λιόκαλη», ό.π., σ. 536, εικ. 2.

49. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Τρίτος, ό.π., σ. 209. Ίερά Μητρόπολις Σερρών και Νιγρίτης. Έπικοινωνιακόν και Έπιμορφωτικόν Ίδρυμα «Ό Άγιος Νικήτας ό Νέος», *Προσκλητήριο τής Έκκλησίας τών Σερρών*, Γενική έπιμέλεια Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης Θεολόγος, Σέρρες 2010, σ. 101. Κ. Παπακυριάκος, *Ιστορία του Νομού Σερρών*, ό.π., σ. 710.

50. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, ό.π., σ. 366. Ζ. Οωμαΐδης, *Ο χείμαρρος και η κοιλάδα των Αγίων Αναργύρων*, ό.π., εικ. σ. 52.





*Εικ. 10. Σέρρες, Συλλογή Β. Ι. Τζανακάρη. Μερική άποψη της συνοικίας Κατακονόζι με το οικοδομικό συγκρότημα της Λιόκαλης στο μέσο γειτονιάς. Δεύτερη δεκαετία 20ού αιώνα.*

ρικός, με σταδιακή μείωση του ύψους της προς βορρά και δίχως στέγη. Η φαινομενικά περίεργη μορφή του συγκροτήματος της Λιόκαλης οφείλεται προφανώς στη μεγάλη πυρκαγιά και στην πυρπόληση της πόλης από τους Βουλγάρους κατά την αποχώρησή τους το 1913. Η πυρίκαυστη ζώνη της πυρκαγιάς που εκδηλώθηκε στις 28-29 Ιουνίου περιέλαβε τμήμα της συνοικίας των Αγίων Αναργύρων με τη Λιόκαλη όπως δηλώνεται σε σχέδιο του Σερραίου αρχιτέκτονα και ερευνητή Νίκου Νικολάου<sup>51</sup>.

Επιτόπια αυτοψία στο υφιστάμενο μετοχιακό συγκρότημα της Παναγίας Λιόκαλης κατέδειξε ότι ο ναός του έχει μακρά ιστορία. Λείψανα από τους τοίχους του ιερού Βήματος προφανώς του αρχικού ναού υστεροβυζαντινών χρόνων<sup>52</sup> ενσωματώθηκαν στην αψίδα του νεότερου ναού. Αυτή είναι ορατή στις φωτογραφικές λήψεις του 19<sup>ου</sup>-20<sup>ου</sup> αιώνα και διατηρήθηκε στον υπάρχοντα ναό του 21<sup>ου</sup> αιώνα.

Από τη συγκριτική παράθεση των τριών φωτογραφικών λήψεων προκύπτει ότι πριν από το μεταίχμιο του 19<sup>ου</sup>-20<sup>ου</sup> αιώνα το μονύδριο της Λιόκαλης διέθετε ευμεγέθη ισόγεια και διώροφα κτίσματα, τα οποία όμως καταστράφηκαν στο μεγαλύτερο τμήμα τους κατά τη μεγάλη πυρ-

51. Βλ. σχέδιο του Ν. Ζ. Νικολάου (Σκαπανείς της ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών, Θεσσαλονίκη 1964, πίν. ΙΙΙ).

52. Αυτός αποτελεί θέμα ιδιαίτερης μελέτης μας.

καγιά της πόλης των Σερρών το 1913.

Επανερχόμαστε στην εξιστόρηση των αγιοζωνιτών πατέρων που κάνουν λόγο για τη μεταφορά της αγίας Ζώνης από τη Λιόκαλη και την προσκύνηση του κειμηλίου στην Παλαιά Μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων: «||<sup>6</sup>M:[ετόχιον] τῆς ἐλαιόκαλης ... ἐφώρησεν ὁ ἅγιος Σ:[ερρών] τόν ἀρχιερατικόν μαντίαν ὁμοίως ||<sup>7</sup> καί ὄλον τό Ἱερατίον ἐστολισμένον, ὅτε Κ:[ῦρ] Ἰάκωβος ἔλαβεν ἐνεχειρώς τήν ἁγίαν ||<sup>8</sup> Ζώνην καί μετὰ ψαλμῶν καί ὠδῶν πνευματικόν ἤλθομεν εἰς τήν μητρόπολιν ||<sup>9</sup> Καί ἐκεῖσε ἔγινεν ἀσπασμός περίπου ἀπό δύο ὥρας, ...». Ἡ διαδρομή της πομπής παραμένει ἀγνωστή. Πολύ πιθανή εἶναι ἡ ἐπιλογή σύντομης πορείας μέσω της συνοικίας των Αγίων Αναργύρων, ἡ διάβαση του ομώνυμου χεμάρρου ἀπό τήν ξύλινη γέφυρα (αριθ. 22), ἡ εἴσοδος στην πόλη μέσω της Βασιλικῆς Πύλης (αριθ. 9)<sup>53</sup> καί ἡ σύντομη διαδρομή ἕως τον ναό των Αγίων Θεοδώρων (αριθ. 31), ὅπως οἱ θέσεις τους δηλώνονται στο τοπογραφικό του Πέτρου Παπαγεωργίου (εἰκ. 11)<sup>54</sup>.

Ἡ Παλαιά Μητρόπολη δηλώνεται ὡς ορθογώνιο κτίσμα με τήν ἐνδειξη «griech.[ische] Kathedrale» καί ἡ θέση της προσδιορίζεται στο ἀνατολικό τμήμα της τειχισμένης περιοχῆς της πόλης, ὅπως φαίνεται στο χειρόγραφο σχέδιο του Chabert (εἰκ. 5)<sup>55</sup>. Επιπλέον, ὁ ναός φέρει τήν ὀνομασία «ΑΓΙΟΙ ΘΕΟΔΩΡΟΙ» στο σχέδιο του Πάχαδου (εἰκ. 7)<sup>56</sup>.

Ἡ ἀνέγερση του ναοῦ των Αγίων Θεοδώρων χρονικά προσδιορίζεται στην τελευταία εικοσαετία του 10<sup>ου</sup> ἢ τήν πρώτη του 11<sup>ου</sup> αἰῶνα<sup>57</sup>. Αἰῶνες ἀργότερα, τήν ἐποχή που τον επισκέπτονται οἱ αγιοζωνίτες πατέρες, ὁ ναός εἶχε δεχθεῖ ἕνα πρόσφατο πλήγμα στις 29 Ἰουνίου 1849, ὅταν καταστράφηκε ἡ στέγη καί το τέμπλο του ἀπό τή μεγάλη πυρκαγιά που κατέκαυσε ἐπτά συνοικίες, τὸ ἕνα τέταρτο της πόλης των Σερρών<sup>58</sup>.

53. Ο Νικόλαου (Σκαπανεὶς τῆς ἱστοριογραφίας τῶν Σερρών, ὅ.π., πίν. IV, VI) τήν ὀνομάζει Πύλη των Μοναχῶν.

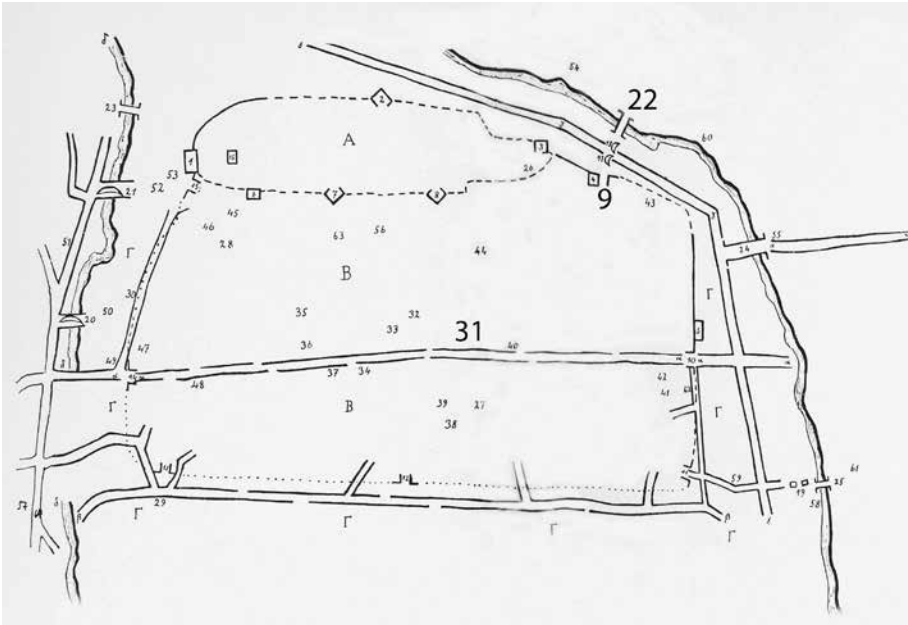
54. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αἱ Σέρραι καί τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰ Σέρρας*, ὅ.π., σ. 19, πίν. I.

55. Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Σέρρες, ἱστορία καί ἀστικός χώρος», ὅ.π., σ. 39, πίν. 18.

56. Ὁ.π., σ. 45, πίν. 32.

57. Στ. Δαδάκη, «Συμβολή στην οἰκοδομική ἱστορία του ναοῦ των Αγίων Θεοδώρων Σερρών», *Ναός Περικαλλῆς. Ψηφίδες ἱστορίας καί ταυτότητας του Ἱεροῦ Ναοῦ των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, Ἐπιμέλεια Β. Πέννα, Ἱερά Μητρόπολις Σερρών καί Νιγρίτης, Σέρρες 2013, σ. 168, 177, 188-189, 191. Κ. Τσουρῆς, «Ἡ χρονολόγηση της Παλαιᾶς Μητροπόλεως Σερρών», *Αφιέρωμα στον Ἀκαδημαϊκό Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλο. Ἀρχιτεκτονική, Γλυπτική, Μικροτεχνία, Ποικίλα, Ψηφιδωτά, Χειρόγραφα, Τοιχογραφίες, Εἰκόνες*, Ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Β. Κατσάρος, Α. Τούρτα, Ἀθήνα 2015, σ. 104.

58. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αἱ Σέρραι καί τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰ Σέρρας*, ὅ.π., σ. 24-25. *Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονία παρὰ τῇ πόλει Σερρών Σταυροπηγιακῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*, συνταχθὲν παρὰ τοῦ Χριστοφόρου



Εικ. 11. Π. Παπαγεωργίου. Τοπογραφικό διάγραμμα της πόλης των Σερρών, 1894. 9. Βασιλική Πύλη ή Πύλη των Μοναχών, 22. Ξύλινη γέφυρα, 31. Παλαιά Μητρόπολη Αγίων Θεοδώρων.

Ενδεικτικές του απόηχου της καταστροφής της πόλης είναι ορισμένες επιστολμαίες μαρτυρίες, όπως του Βατοπαιδινού μοναχού Νικηφόρου προς τη μονή της μετανοίας του (20 Ιουλίου 1849)<sup>59</sup> και του μητροπολίτη Μελενίκου Διονυσίου προς το πούμνιό του (10 Ιουλίου 1850)<sup>60</sup>. Η ανά-

<sup>59</sup> Ίεροδιδασκάλου καὶ Ἡγουμένου αὐτῆς, ἐν Λευψία 1904, σ. 55. Ν. Ζ. Νικολάου, *Σκαπανεὶς τῆς ἱστοριογραφίας τῶν Σερρῶν*, ὅ.π., σ. 37. Γ. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν καὶ τῆς περιφέρειᾶς τῆς*, τόμ. Τρίτος, ὅ.π., σ. 385. Π. Θ. Πέννας, *Ἱστορία τῶν Σερρῶν*, ὅ.π., σ. 492. Ο ἴδιος, «Το Χρονικό της φωτιάς», *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982-1983), σσ. 179-184. Β. Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ἱστορία τῶν Σερρῶν*, τόμ. Β', Σέρρας 1995, σσ. 52-53, 55, 58. Γ. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν καὶ τῆς περιφέρειᾶς τῆς*, τόμ. Τρίτος, ὅ.π., σ. 27, σημ. 46. Ν. Ζ. Νικολάου, «Ἡ μεγάλη πυρκαγιά του 1849», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1 (1992), σσ. 138-141. Γ. Κουτζακιώτης, «Ἡ μεγάλη πυρκαγιά τῶν Σερρῶν (1849). Νέα στοιχεία ἀπὸ Γαλλικὰ ἀρχεῖα», *Σερραϊκά Χρονικά* 14 (2002), σσ. 85-94.

<sup>60</sup> Γ. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν καὶ τῆς περιφέρειᾶς τῆς*, τόμ. Τρίτος, ὅ.π., σ. 338, 385, σημ. 334. Δ. Μέλφος, «Ἡ μεγάλη πυρκαγιά τῆς πόλεως Σερρῶν τῆς 28ης Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1849», *Σερραϊκὸν Ἡμερολόγιον* 1939, σ. 60-62.

<sup>61</sup> Δ. Καλαβακίδου, *Ἐγγραφα διάφορα Ἀρχιερατικά, ἐκδιδόμενα ἀπὸ μέρος τοῦ Πανιερωτάτου Ἁγίου Μελενίκου κυρίου Διονυσίου ἀπὸ τοῦ 1849 σωτηρίου ἔτους [Ἐγγραφα προτρεπικὰ ἢ συμβουλευτικὰ]*, Βιβλιοθήκη Ἱεραῶ Μ. Ἰβήρων, ἀριθμ. χφου 1951, σ. 7.

μνηση από την πυρκαγιά και τις φθορές που αυτή προκάλεσε στο ναό των Αγίων Θεοδώρων παρέμεινε ζωντανή για μεγάλο χρονικό διάστημα, οπότε καταγράφηκε από τον Γάλλο Ιησουίτη ιερέα της αποστολής των Λαζαριστών Καβάλας Casimit Hypert, ο οποίος επισκέφθηκε τις Σέρρες τον Μάιο του 1888<sup>61</sup>.

Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων ανακαινίστηκε σύντομα, μόλις το 1852<sup>62</sup>. Έτσι, κατά την υποδοχή της Αγίας Ζώνης που έγινε την Κυριακή 20 Ιουνίου 1855, οι αγιοζωνίτες πατέρες βρέθηκαν στο προσφάτως διαμορφωμένο εσωτερικό του ναού. Μερική άποψη από τον χώρο του μεσαίου κλίτους και του ιερού Βήματος με το νεότευκτο τέμπλο και την τοιχογραφία του Ευαγγελισμού της Παναγίας διασώζεται σε φωτογραφική λήψη (ΧΑΕ 3362), η οποία έγινε στο πλαίσιο της αποστολής του Γ. Λαμπάκη το έτος 1902 (εικ. 12)<sup>63</sup>.

Οι αγιοζωνίτες πατέρες είναι πολύ πιθανό ότι επανήλθαν στο ναό των Αγίων Θεοδώρων κατά τη διάρκεια δύο επόμενων επισκέψεών τους στις Σέρρες. Αυτό φανερώνουν οι ισάριθμες και ακριβώς χρονολογημένες επιστολές τους από την πόλη προς τη Μονή της μετανοίας τους (26 Αυγούστου 1855<sup>64</sup> και 15 Σεπτεμβρίου 1855<sup>65</sup>). Μία ακόμη επίσκεψη βεβαιώνεται στο ίδιο χρονικό διάστημα πριν το 1860, όπως προκύπτει από την αχρονολόγητη επιστολή-πρόσκληση του μητροπολίτη Σερρών Ιακώβου που προαναφέραμε<sup>66</sup>. Ο ναός καταστράφηκε ολοσχερώς στη μεγάλη πυρκαγιά του 1913. Η έκταση της φωτιάς και οι συνέπειές της στην πόλη και στη ζωή των κατοίκων της είναι συγκρίσιμες με την πυρκαγιά της πόλης της Θεσσαλονίκης το 1917<sup>67</sup>.

Ο αγιοζωνίτης Ευθύμιος συνεχίζει τη διήγησή του με τα γεγονότα της επόμενης ημέρας, που προσδιορίζεται στη Δευτέρα 21 Ιουνίου 1855, δίνοντας την προσωπική του ερμηνεία: «||<sup>20</sup> Όμως η παρησία οποῦ ἐγένινε

---

61. Γ. Κουτζακιώτης, «Ένα ταξίδι στις Σέρρες το Μάη του 1888 (Ο καθολικός ιερέας της Καβάλας επισκέπτεται την πόλη)», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1 (1992), σ. 107.

62. Κ. Τσουρής, «Η χρονολόγηση της Παλαιάς Μητροπόλεως Σερρών», ό.π., σ. 97.

63. Ο Λαμπάκης απθανάτιστηκε καθισμένος σε στασίδι στο δεξί άκρο της φωτογραφίας. Πρβλ. Γ. Λαμπάκη, «Κατάλογος Φωτογραφιών», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 9 (1910), σ. 49. Ο ίδιος, «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ* 5 (1905), σ. 49. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Τρίτος, ό.π., σ. 33. Ν. Πεταλωτής, *Το αποτεφρωθέν κατά την καταστροφή του 1913 ξύλινο τέμπλο του μητροπολιτικού ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών και οι εικόνες του*, Σέρρες 2012, σσ. 6, 8, εικ. 1.

64. AMB, Κώδιξ Αγιορείτικης Αλληλογραφίας 14, φ. 405α.

65. AMB, Κώδιξ Αγιορείτικης Αλληλογραφίας 14, φ. 416α.

66. AMB, Κώδιξ Αγιορείτικης Αλληλογραφίας 14, φ. 421α-β.

67. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Ch. K. Papastathis, E. A. Hekimoglou, *The Great Fire of Thessaloniki*, On the 30th anniversary of our co-operation wit Munic RE, E. N. Manos Ltd, Thessaloniki 2010.



ΣΕΡΡΑΙ. Μητροπολιτικός ναός των αγίων Θεοδώρων. XAE 3362 ✓

Εικ. 12. Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου. XAE 3362, άποψη του εσωτερικού του ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών. Αποστολή Γ. Λαμπάκη, 1902.

εις τήν  $\Pi^1$  προαυτήν δέν τήν ἐνθυμεῖτε κανεῖς νά ἔγινεν ἄλλην φοράν, ὥστε διήγησεν τοὺς  $\Pi^2$  ἀπίστους εἰς μῆσος μέγα κατά τῶν χριστιανῶν. Διότι τήν νύκτα ἐκείνην πρὸς τό  $\Pi^3$  ἐξημέρομα τῆς δευτέρας προέκοψαν τά νερά τῆς πόλης, καί ἔβαλον πύρ εἰς τόν  $\Pi^4$  φόρον τῆς πόλεως εἰς τό



πλέον κρίσιμον τόπον, όπου άπετεφρώθησαν περίπου τριά- ΙΙ<sup>25</sup> κοντα έργαστήρια Χριστιανικά και Έβραϊκά».

Η περιγραφή προσλαμβάνει ιδιαίτερη βαρύτητα για την τοπογραφία και το εμπόριο σε μια από τις σημαντικότερες καμπές της ιστορίας των νεοτέρων χρόνων της πόλης των Σερρών. Το ενδιαφέρον συγκεντρώνει η αναφορά στον «ΙΙ<sup>24</sup> φόρον τής πόλεως εις τό πλέον κρίσιμον τόπον». Αυτός αποτελούσε προφανώς σημείο αναφοράς παλαιό και με βαρύνουσα σημασία, το οποίο συνδέεται με την τουρκική αγορά, γνωστή και ως «παζάρι του σουλτάνου»<sup>68</sup>. Σε αυτό προφανώς οδηγούσε οδός με αφητηρία την «πόρτα του φόρου», η οποία τοποθετείται στη δυτική περίμετρο των τειχών της πόλης<sup>69</sup>. Η θέση του φόρου προσδιορίζεται στην παλαιά αγορά της πόλης, η οποία περιέβαλε το Εσκή ή Αττίκ Τζαμί (1385) και το Μπεξεστένι (1494), καταλαμβάνοντας την ευρύτερη περιοχή από την πλατεία Ελευθερίας<sup>70</sup>. Η περιοχή διατήρησε τον χαρακτήρα της στη νέα χάραξη της πόλης μετά την πυρκαγιά του έτους 1913<sup>71</sup>.

Κάποιο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία λειτουργίας υποτυπώδους ως φαίνεται πυροσβεστικής υπηρεσίας: «ΙΙ<sup>25</sup> ... και εαν δέν πρόφθανεν ό άγιος Σ:[ερρών] μέ ταίς ΙΙ<sup>26</sup>τουλούμπαις, άς έχουσιν έπειτίδες διά τάς τοιαύτας περιστάσεις, ήθελον αί φλόγες κάμη ΙΙ<sup>27</sup>μεγίστην ζημίαν».

Στο τέλος της εξιστόρησης των γεγονότων, ο πνευματικός Ευθύμιος συμπληρώνει: «ΙΙ<sup>28</sup> Καί κατά τόν παρόν ήσυχάζομεν, διά τάς περιστάσεις δέν ψάλλωμεν κανέν (sic) άγιασμόν». Η ημέρα ανάπαυσης των αγιοζωνιτών πατέρων προσδιορίζεται στη Δευτέρα 21 Ιουνίου 1855. Την επομένη ημέρα, Τρίτη, έγινε το σημείωμα: «ΙΙ<sup>1</sup> Ιουνίου 22. ήμ.[έρα] 3η ΙΙ<sup>2</sup> βιαστικώς.» στην τέταρτη σελίδα της επιστολής (φ. 422β).

Συμπερασματικά, η επίσκεψη των αγιοζωνιτών πατέρων της μονής Βατοπαιδίου στις Σέρρες το χρονικό διάστημα από την Κυριακή 20 έως

---

68. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Τρίτος, ό.π., σ. 319.

69. Π. Π. Παπαγεωργίου, *Αί Σέρραι και τὰ προάστεια, τὰ περι τὰ Σέρρας*, ό.π., σ. 20.

70. Συνολική εικόνα του παλαιού εμπορικού κέντρου των Σερρών και της καταστροφής του από πυρκαγιά το έτος 1630 διασώζεται στη Χρονογραφία του Παπασυναδινού. Βλ. Γ. Καφταντζής, *Η Σερραϊκή Χρονογραφία του Παπασυναδινού*, Ίερά Μητρόπολη Σερρών και Νιγρίτης, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 53-55.

71. Βλ. Α. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Η «νέα αγορά» των Σερρών. Πολεοδομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί κατά το μεσοπόλεμο», *Σεραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013), σ. 125, 129-130. Ε. Παναγιωτόπουλος, Γ. Καριώτης, Γλ. Καριώτου, «Η αγορά της πόλης των Σερρών πριν και μετά την καταστροφή του 1913. Μια χαρτογραφική προσέγγιση», *Σέρρες 1900-1940. Χώρος και Ιστορία*, Επιστημονική επιμέλεια Α, Καραδήμου-Γερόλυμπου, Α. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, Τμήμα Εκδόσεων και Βιβλιοθήκης ΤΕΙ Σερρών, Σέρρες 2008, σσ. 115-116, 118-119, 124, 129.



την Τρίτη 22 Ιουνίου 1855, όπως προκύπτει από έγγραφο του αρχείου της, υποδηλώνει τους στενούς δεσμούς της Μονής με τις Σέρρες. Οι επαφές τους ήταν σταθερές επί αιώνες, καθώς η Μονή κατείχε ιδιοκτησίες μέσα στην πόλη, καθώς επίσης και σε περιοχές της εύφορης πεδιάδας της. Αναφορά στις ιδιοκτησίες της Μονής μέσα στην πόλη έγινε σε προηγούμενο μέρος του άρθρου μας. Μερικά από τα πλέον γνωστά μετόχια της Μονής στην πεδιάδα είναι τα ακόλουθα: η μονή των Αγίων Αναργύρων στην Κορμίστα (10<sup>ος</sup>-11<sup>ος</sup> ή 14<sup>ος</sup> αιώνας), το κελλύδριο της Θεοτόκου της Βοδίτζας στο Μικρό Σούλι (13<sup>ος</sup>-14<sup>ος</sup> αιώνας)<sup>72</sup>, αμπέλια, μύλοι και χωράφια κοντά στην πόλη και στο χωριό Θολός (χρυσόβουλλα Στεφάνου Δουσάν, 1346 και Απρίλιος 1348)<sup>73</sup>, το μετόχι του Αγίου Δημητρίου εκτός του κάστρου των Σερρών (χρυσόβουλλο του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου, Σεπτέμβριος 1356)<sup>74</sup>, μέρος «τοῦ στασιδίου τῶν ἰχθύων τοῦ Ρωσομύτη» (1528) στην περιοχή Ζιχνών (:), εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης στη θέση Ξυλοπηγάδια Πεντάπολης (1534)<sup>75</sup>, στη Ζαβερνίκια, στο Σδραβίκι και στο Χωτιλίβος<sup>76</sup>.

Τα παραπάνω όριζαν ένα ευρύ πλαίσιο όπου κινούνταν μέλη της αδελφότητας της Μονής, στα οποία συναριθμούνται οι αγιοζωνίτες πατέρες. Η επίσκεψη των τελευταίων στις Σέρρες το χρονικό διάστημα από τις 20 έως τις 22 Ιουνίου 1855 υπήρξε η αφορμή για την επιστολή που οι ίδιοι απέστειλαν στη μονή της μετανοίας τους και η ευκαιρία για την περιγραφή μιας άγνωστης πτυχής από την ιστορία των νεότερων χρόνων της πόλης.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αρχείο μονής Βατοπαιδίου, Κώδιξ Αγιορειτικής Αλληλογραφίας 14, φ. 421α-β.

Τὴν ὑμετέραν Πανοσιότητα ἀδελφικῶς ἀσπαζόμεθα.

φ. 421α Ἰ Καί μετὰ τοὺς ἀδελφικούς μας ἀσπασμούς, χάριτι θεία διὰ τῆς Χαριτωβρύτου Ἰ Τιμίας Ζώνης ἐφθάσαμεν τῇ Παρασκευῇ ἐσπέρας

---

72. Σ. Πασχαλίδης, «Ἐπίμετρο. Τά ἀγιορειτικά μετόχια στήν Ἀνατολική Μακεδονία», ὅ.π., σσ. 484-485. Σ. Πασχαλίδης, «Α. Μητρόπολη Δράμας», ὅ.π., σσ. 60-64. Ο ἴδιος, «Γ. Μητρόπολη Ζιχνών και Νευροκοπίου», ὅ.π., σσ. 207-208.

73. Fr. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, ὅ.π., σ. 338, αρ. 125. *Actes de Vatopédi, v. II, De 1330 à 1376*, ὅ.π., σ. 201, αρ. 93 και σ. 215, αρ. 97.

74. *Actes de Vatopédi, v. II, De 1330 à 1376*, ὅ.π., σ. 261, αρ. 108. Σ. Πασχαλίδης, «Ἐπίμετρο. Τά ἀγιορειτικά μετόχια στήν Ἀνατολική Μακεδονία», ὅ.π., σ. 484.

75. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Τά οικονομικά τῶν ἐπισκόπων στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16<sup>ου</sup> αἰῶνα καί ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρών», *Σύμμεικτα* 16 (1998), σ. 273-274.

76. Ἰ. Α. Παπάγγελος, «Τά μετόχια στήν Ἑλλάδα, Μικρά Ἀσία, Βουλγαρία καί Σερβία», ὅ.π., σσ. 88, 327, σημ. 43-45.

εἰς τό Τσαΐασι καί ἐμεί- ||<sup>3</sup> ναμεν τό ἑσπέρας ἐκεῖνο, εἰς τό Χάνι τοῦ λιμέ-  
 νος ἐκεῖνου. ὅπου ἦλθον ζῶα ||<sup>4</sup> πολλά, ἅτινα φέρουσι χωρτάρια ἐκεῖσεν.  
 καί ἐπέβημεν εἰς αὐτόν καί τό Σάββατον ||<sup>5</sup> περί ὥραν ἑσπερινήν ἦλθο-  
 μεν εἰς τήν Ἀγχυνοῦ, καί καταλύσαμεν εἰς τόν οἶκον ||<sup>6</sup> τοῦ Βασιλείου  
 Τζουριαπτοῦ. Καί τήν Κυριακήν τό προί μετά τήν λητουργίαν ||<sup>7</sup> ἐψάλα-  
 μεν ἕν κοινόν ἁγιασμόν εἰς ἐκκλησίας, καί μετά ἐγεύθημεν εἰς δόξαν ||<sup>8</sup>  
 Θεοῦ καί μετά τό γεῦμα ἐπέβημεν εἰς τά Καράβια τοῦ Ἀγχυνοῦ ἡ ὥρα ἦν  
 Τρίτη ||<sup>9</sup> τῆς ἡμέρας καί εἰς τās ἑπτὰ κατευδόθημεν εἰς τό μέρος ὁποῦ μās  
 περιμένον ||<sup>10</sup> ἐπήτιδες σταλέντα Ζῶα ἵνα μετακόμισωσι τά περι ἡμῶν  
 πράγματα καί τήν ἁγίαν ||<sup>11</sup> Ζώνην, καί εἰσήλθομεν εἰς τό τσεφλίκιον τῆς  
 Βερτζενῆς, ὅπου μās περιμένον ||<sup>12</sup> οἱ πρόκριτοι τῆς [πόλε]ως ἔφιπποι πε-  
 ρίπου τῶν ἑβδομήκοντα, ἔπειτα λαβόντες τῆς ὁδοῦ ||<sup>13</sup> μās προηπήντουν  
 παραλλήλως, ὅταν ἐφθάσαμεν πλησίον τῆς πόλης ἐξῆλθον σχε- ||<sup>14</sup> δόν  
 ὅλη ἡ πόλις εἰσαπάντησιν τῆς ἁγίας Ζώνης, καί δραμῶντες εἰσήλθομεν  
 εἰς τό Με- ||<sup>15</sup> τόχιον τῆς Κ.[οσύνιτσα]ς ὅπου ὁ ἅγιος Σ:[ερῶν] μέ τόν  
 κλῆρον του ἐπερίμενον ἡμās εἰς τό ῥηθέν ||<sup>16</sup> Μ:[ετόχιον] τῆς ἐλαιόκαλης,  
 καί ἐκεῖ ἐφώρησεν ὁ ἅγιος Σ:[ερῶν] τόν ἀρχιερατικόν μαντίαν ὁμοίως  
 ||<sup>17</sup> καί ὄλον τό Ἱερατίον ἐστολισμένον, ὅτε Κ:[ῦρ] Ἰάκωβος ἔλαβεν ἐνε-  
 χεῖρως τήν ἁγίαν ||<sup>18</sup> Ζώνην καί μετά ψαλιῶν καί ὠδῶν πνευματικόν  
 ἦλθομεν εἰς τήν μητρόπολιν ||<sup>19</sup> Καί ἐκεῖσε ἔγινεν ἀσπασμός περίπου ἀπό  
 δύο ὥρας, ἔπειτα ἐπήγαμεν εἰς ἐτομασμένον ||<sup>20</sup> ἐπειτίδες δι' ἡμās τόπον,  
 ὅπου ἐκατελήσαμεν. Ὅμως ἡ παρησία ὁποῦ ἔγινεν εἰς τήν ||<sup>21</sup> προαυτήν  
 δέν τήν ἐνθυμεῖτε κανεῖς νά ἔγινεν ἄλλην φοράν, ὥστε διήγηρεν τοῦς ||<sup>22</sup>  
 ἀπίστους εἰς μῆσος μέγα κατά τῶν χριστιανῶν. Διότι τήν νύκτα ἐκεῖνην  
 πρὸς τό ||<sup>23</sup> ἐξημέρομα τῆς δευτέρας προέκοψαν τά νερά τῆς πόλης, καί  
 ἔβαλον πύρ εἰς τόν ||<sup>24</sup> φόρον τῆς πόλεως εἰς τό πλέον κρίσιμον τόπον,  
 ὅπου ἀπετεφρώθησαν περίπου τριά- ||<sup>25</sup> κοντα ἐργαστήρια Χριστιανικά  
 καί Ἑβραϊκά, καί εἰς δέν πρόφθανεν ὁ ἅγιος Σ:[ερῶν] μέ ταῖς ||<sup>26</sup> του-  
 λούμπαις, ἅς ἔχουσιν ἐπειτίδες διά τās τοιαύτας περιστάσεις, ἦθελον αἱ  
 φλόγες κάμη ||<sup>27</sup> μεγίστην ζημίαν, καί ταῦτα μέν τά μέλλοντα παρόντα, τά  
 δέ μέλλοντα ὁ Θεός οἶδεν φ. 421β ||<sup>28</sup> Καί κατά τόν παρόν ἡσυχάζομεν,  
 διά τās περιστάσεις δέν ψάλλωμεν κανέν ἁγιασμόν. ||<sup>29</sup> Καί ταῦτα μέν  
 ἐπί τοῦ παρόντος, δι[α]τελοσίν ||<sup>30</sup> Τῆς ὑμετέρας Πανοσιότητος: Εὐχέτης:  
 Εὐθύμιος Πνευματικός καί ||<sup>31</sup> οἱ σύν ἐμοί ἀδελφοί.

φ. 421β ||<sup>1</sup> λάβετε δέκα πησθηαῖς διά τά μολάρια δέκα λουριά διά  
 καπίστρια ||<sup>2</sup> πέντε ζευγάρια λουριά διά τά ζεγγύρι καί ἑβδομήκοντα  
 ὀκάδες ||<sup>3</sup> ῥύζι, ἀπό τόν Καπιτήν Παναγιώτη Τσηριώτη. πρὸς ἑκατόν δέ-  
 κα ἐπ ||<sup>4</sup> τά παράδες τήν ὀκά. Καί εἴκοσι γρόσια κερᾶ ἕως τό Τσαΐασι. τό  
 δέ κου ||<sup>5</sup> μέρικι ξέχωρα. οἱ αὐτοί...

φ. 422β ||<sup>1</sup> Εὐθυμίου Πνευματιοῦ ||<sup>2</sup> 1855

NIKOLAOS M. BONOVAS

DIE ÜBERFAHRT DER MÖNCHE MIT DEM HEILIGEN  
GÜRTEL DER GOTTESMUTTER VOM VATOPAIDI  
KLOSTER (ATHOS) NACH PANAGIA LIOKALI (SERRES)  
UND DER STADTBRAND VON SERRES (1855)

Zusammenfassung

Jeder, der die Geisteskultur der neueren Zeit in Nordgriechenland untersucht, bemerkt die Kontinuität, die bei der Verbindung zwischen der Stadt Serres und dem athonitischen Kloster Vatopaidi hervorsticht. Auf den ersten Blick erscheint diese Verbindung als unmittelbare Folge der zahlreichen alten Besitztümer (Häuser, Mühlen, Weingärten, Äcker) des Vatopaidi Klosters in der Stadt und seiner Umgebung schon ab dem 14. Jahrhundert und auch der vielen Reisen der Mönche mit dem Hl. Gürtel der Gottesmutter aus dem Kloster Vatopaidi (Agiozonites) im 19. Jahrhundert. Solche Besuche der Mönche umfassten die weitere Umgebung der Stadt Serres und eine Vielzahl von christlichen Kirchengemeinden des Balkans und Kleinasiens. Im vorliegenden Artikel werden diese Verhältnisse von allen Seiten, soweit es uns in den Beständen des Archivmaterials des athonitischen Klosters möglich war, durchleuchtet. Genauer gesagt existieren noch unpublizierte Kodizes von Briefen, sowie Finanzbücher mit der Buchhaltung des Klosters, welche in der Vergangenheit teils veröffentlicht wurden.

Was umso verwunderlicher ist und an dieser Stelle erstmals dargestellt wird, ist die Tatsache, dass die gegenseitige lebendige Verbindung zwischen Serres und Vatopaidi sich gerade erst im 19. Jahrhundert dauerhaft festigt und sich selbst in den Briefen des Agiozonites als beständig zeigte. Sie erhalten zu jener Zeit neue Impulse und können auf allen Wegen zurückverfolgt werden. In diesem Lichte stehen und erscheinen auch die Besuche der Agiozoniten, deren Briefe ein interessantes Zeitzeugnis darstellt. Dank eines Briefes des Agiozoniten Euthimios aus Serres (22. Juni 1855), der mit besonderer Aufmerksamkeit hier analysiert wird, gewinnt man einen guten Eindruck über die kurze Reise vom Berg Athos nach Serres. Darüberhinaus werden byzantinische Monumente in der Stadt Serres genannt, wie die Kathedrale Hl. Theodoroi und die Kirche Panagia Liokaki, die der Gottesmutter gewidmet ist und dem Kloster Panagia Eikosifoinissa auf dem Berg Paggaios gehört. Eine Reihe von Postkarten, Aufnahmen und Stadtplänen der Stadt Serres (19. und 20. Jh.) aus den

Sammlungen von Vassileios Kaftantzis und Vassileios Tzanakaris in Serres, und auch eine Stadtkarte aus der Kartensammlung des Kriegsarchivs in Wien (1832), die kürzlich publiziert wurden, weisen deutlich auf den klösterlichen Gebäudekomplex hin und bilden den Ausgangspunkt der Erzählung über die Geschichte des Klostergutes Panagia Liokali. Der Brief von Euthimios bildet ein interessantes Dokument, das gleichfalls ein Zeugnis über einen Brand ablegt, der in der Fachliteratur bisher völlig unbekannt blieb. Der sich im Dokument bezeugte Brand ruinierte im Jahr 1855 sowohl christliche als auch jüdische Werkstätten, die sich in einem kleinen Teil des zentralen Marktes von Serres befanden. Der Brand wurde jedoch daraufhin vom Metropoliten Jacob dem II. mit Hilfe der lokalen Feuerwehr und auch freiwilligen Helfern gelöscht.

Wenn man das Archivmaterial im Kloster Vatopaidi richtig einschätzt, dann erscheint die Orthodoxie als selbstverständlich. Davon zeugen ebenfalls auch Faktoren, die sich miteinander in voller Harmonie befinden, so dass die Orthodoxie in einer fremden Umgebung bewahrt werden konnte. In diesem Prozess spielte der Hl. Berg Athos eine erstrangige Rolle.

ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΜΠΑΚΑΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕ ΠΟΡΕΙΑ  
ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19<sup>ΟΥ</sup> ΑΙΩΝΑ.  
ΤΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ  
ΤΗΣ ΚΑΜΕΝΙΚΗΣ ΣΕΡΡΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις που σημειώθηκαν στο εσωτερικό των χριστιανικών κοινοτήτων, λόγω των μεταρρυθμίσεων, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στο δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα, προκάλεσαν ζυμώσεις και αναστατώσεις στη διοίκησή τους και στον έως τότε ρόλο της Εκκλησίας σε αυτές<sup>1</sup>. Η ψήφιση των Γενικών Κανονισμών, για τη λειτουργία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των κοινοτήτων, προκάλεσαν σειρά ανακατατάξεων στο εσωτερικό των ορθόδοξων κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας<sup>2</sup>. Οι πρώτες εκδηλώσεις φαίνεται ότι συνέβησαν παράλληλα με την έναρξη του βουλγαρικού εκκλησιαστικού ζητήματος, δηλαδή στα τέλη της δεκαετίας του 1860. Σύμφωνα με τη Σ. Βούρη, η αποκωδικοποίηση των κριτηρίων, με τα οποία προσδιοριζόταν, ως ελληνικός ή μη, ο ορθόδοξος πληθυσμός στη Μακεδονία, κατά το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα, μας βοηθά να ερμηνεύσουμε την πολλές φορές σκληρή κριτική των Ελλήνων διπλωματικών εκπροσώπων, αλλά και τα αδιέξοδα της πολιτείας τους στο χώρο<sup>3</sup>.

Κάτω από τις νέες συνθήκες που διαμόρφωσαν τόσο οι Γενικοί Κανονισμοί όσο και η εμφάνιση του βουλγαρικού ζητήματος, οριστικοποιήθηκε μια σημαντική, κατά τον Δ. Σταματόπουλο, αλλαγή στο ζήτημα της συμμετοχής των λαϊκών στη διοικητική δομή όχι μόνο του Πατριαρχείου αλλά και των κατά τόπους ορθόδοξων κοινοτήτων. Η συμμετοχή του λαϊκού στοιχείου συνδέθηκε, από την πλευρά της οθω-

---

1. Π. Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο (17<sup>ος</sup>-αρχές 20<sup>ου</sup> αιώνα)*, Αθήνα 1998, σσ. 148, 149.

2. Χ. Παπαστάθης, «Ο κοινοτισμός στη Μακεδονία υπό το καθεστώς των Εθνικών Κανονισμών», *Η διαχρονική πορεία του Κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 135-155.

3. Σ. Βούρη, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Εκκλησία και κράτος 1889-1905*, Αθήνα 1999, σ. 19.

μανικής πολιτικής, όχι με την ανασυγκρότηση του ορθοδόξου γένους (millet) αλλά στην πραγματικότητα, με τη διάσπασή του με βάση εθνικοφυλετικά κριτήρια. Ο λαϊκός δεν αντιπροσώπευε πια τον υπήκοο του Σουλτάνου, αλλά τον πατριώτη που πρόσβλεπε, ως μέλος μιας εθνικής ομάδας, σε ένα ήδη διαμορφωμένο εθνικό κέντρο<sup>4</sup>.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, την ίδια ακριβώς εποχή συμβαίνουν παράλληλα γεγονότα στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες, γύρω από το ζήτημα διεκδίκησης μοναστηριακών ναών από τις τοπικές εκκλησιαστικές διοικήσεις. Σε συνδυασμό με τη λειτουργία φιλεκπαιδευτικών συλλόγων<sup>5</sup> και τη διαμόρφωση αντίπαλων παρατάξεων, και στις δύο προαναφερθείσες πόλεις προκαλούνται κοινοτικές τριβές οι οποίες, με τη μορφή κοινοτικών ή μητροπολιτικών ζητημάτων, κυριάρχησαν έως σχεδόν τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα<sup>6</sup>.

Οι ενδοκοινοτικές συγκρούσεις σε Θεσσαλονίκη και Σέρρες παρουσιάζουν τα εξής κοινά: Εμφανίζονται σχεδόν την ίδια εποχή και έχουν ως αφετηρία μοναστηριακές υποθέσεις<sup>7</sup>. Πίσω όμως, από τις παραπάνω υποθέσεις, κρύβονταν στην πραγματικότητα αντιπαραθέσεις στη διεκδίκηση ρόλων και θέσεων εντός των ορθοδόξων κοινοτήτων. Στη Θεσσαλονίκη, η αφορμή δόθηκε με την απαίτηση, οι μοναστηριακές ενορίες του Αγίου Υπατίου και της Υπαπαντής που ανήκαν στην Πατριαρχική Μονή της Αγίας Αναστασίας στη Χαλκιδική, να ενισχύουν με τα εισοδήματά τους τη λειτουργία των εκπαιδευτικών καταστημάτων της πόλης<sup>8</sup>. Στις Σέρρες, αντίστοιχα, το θέμα έλαβε τοπικά χαρακτηριστικά συνδυαζόμενο με το εγχείρημα ίδρυσης βουλγαρικής κοινότητας στην πόλη. Σύμφωνα με το Δ. Σταματόπουλο<sup>9</sup> και στο αντίστοιχο θέμα της Θεσσαλονίκης έγινε εμπλοκή του βουλγαρικού ζητήματος, καθώς ήδη από το 1871 αναγνωρίστηκε, από το Οθωμανικό κράτος, η βουλγαρική κοινότητα Θεσσαλονίκης και ιδρύθηκε βουλγαρική σχολή, δύο ζητήματα που απα-

---

4. Δ. Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19<sup>ο</sup> αιώνα*, Αθήνα 2003, σ. 336.

5. Για το Σύλλογο των Σερρών βλ. Ιω. Μπάκας, «Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών. Συμβολή στη μελέτη των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών ζητημάτων των ελληνικών κοινοτήτων κατά το β' μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα», *Εύπλοια. Εόρτιος τόμος για τη δεκαετηρίδα του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρεξιωνίων Χωρών, Θεσσαλονίκη* 2010, σσ. 155-182.

6. Βλ. σχετικά στο Δ. Σταματόπουλος, «Εθνικοί ανταγωνισμοί και κοινοτική ανασυγκρότηση: η ενδοκοινοτική σύγκρουση στη Θεσσαλονίκη (1872-74) και η σύνταξη του πρώτου κοινοτικού κανονισμού», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 10 (1998) 52.

7. Για τη Θεσσαλονίκη βλ. Δ. Σταματόπουλος, «Εθνικοί ανταγωνισμοί και κοινοτική ανασυγκρότηση», σ. 54.

8. Δ. Σταματόπουλος, «Εθνικοί ανταγωνισμοί και κοινοτική ανασυγκρότηση», σ. 58.

9. Δ. Σταματόπουλος, «Εθνικοί ανταγωνισμοί και κοινοτική ανασυγκρότηση», σσ. 69, 70.



σκολούσαν και την ορθόδοξη κοινότητα Σερρών. Οι παραπάνω εξελίξεις, όπως ήταν φυσικό, προκάλεσαν αναστάτωση και εσωτερικές κρίσεις στις δύο κοινότητες αλλά και προσπάθεια ανασυγκρότησής τους, με τη συμμετοχή νέων δυνάμεων και την αναβάθμιση της ελληνικής παιδείας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι, το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποφάσισε αρχικά να στείλει στη Θεσσαλονίκη ως εξάρχους, για την επίλυση του ζητήματος των μοναστηριακών ενοριών, τους μητροπολίτες Ίμβρου Παΐσιο (1863-1873) και Σερρών Νεόφυτο (1867-1875) αντικαθιστώντας τελικά το δεύτερο με το μητροπολίτη Βελισσού Γεννάδιο<sup>10</sup>. Το τι προκάλεσε την αντικατάσταση του μητροπολίτη Σερρών δεν είναι γνωστό από τις πηγές, ωστόσο, δεν πρέπει να ήταν άσχετο με την ανακίνηση και στις Σέρρες, αντίστοιχου με της Θεσσαλονίκης, ζητήματος με τη μοναστηριακή ενορία του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στο προάστιο της Άνω Καμενίκης. Μάλιστα το όνομα του μητροπολίτη Σερρών Νεοφύτου κυκλοφόρησε στις πιθανές υποψηφιότητες για την αντικατάσταση του Θεσσαλονίκης Νεοφύτου (1858-1874). Οι δύο Νεόφυτοι τήρησαν διαφορετική, μεταξύ τους, στάση ως προς την αντιμετώπιση του ζητήματος. Στη Θεσσαλονίκη, ο μητροπολίτης Νεόφυτος αποτέλεσε την πέτρα του σκανδάλου, ενώ αντίστοιχα στις Σέρρες και λόγω των τοπικών ιδιαιτεροτήτων το βάρος έπεσε στον ηγούμενο του Τιμίου Προδρόμου Θεοδόσιο Λαζάρου. Νεόφυτος Βυζάντιος Θεσσαλονίκης και Θεοδόσιος Λαζάρου Προδρομίτης<sup>11</sup>, όπως θα δούμε παρακάτω, κατηγορήθηκαν αντίστοιχα, από τους αντιπάλους τους, για φιλοβουλγαρισμό. Στην πραγματικότητα όμως, μάλλον υπήρξαν θύματα στην πορεία της ανασυγκρότησης των κοινοτήτων Θεσσαλονίκης και Σερρών αντίστοιχα.

Ο Θεσσαλονίκης Νεόφυτος επιχείρησε να χρησιμοποιήσει το βουλγαρικό ζήτημα για να ενισχύσει τη θέση του αλλά και να μετατρέψει ένα ενδοκοινοτικό θέμα σε εθνοφυλετικό<sup>12</sup>. Το ίδιο μάλλον επιχειρήθηκε και στην περίπτωση της Καμενίκης Σερρών, αλλά στην περίπτωση αυτή, ο Σερρών Νεόφυτος ήταν με το μέρος των νέων δυνάμεων που αναδείχτηκαν με τις μεταρρυθμίσεις και τις ζυμώσεις που ακολούθησαν την ίδρυση και λειτουργία του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών. Οι κοινοτικοί φορείς θεώρησαν αυτονόγητη υποχρέωσή τους να υποστηρίξουν την ανάπτυξη των ελληνικών γραμμάτων εκεί όπου ο εν-

---

10. Δ. Σταματόπουλος, «Εθνικοί ανταγωνισμοί και κοινοτική ανασυγκρότηση», σ. 67.

11. Για τον ηγούμενο Θεοδόσιο βλ. Χ. Βουρουτζίδης, «Ο επίσκοπος Δαφνουσίας Χαρίτων και ο ηγούμενος της Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών Θεοδόσιος Λαζάρου», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 4 (Σέρρες 2006) 50-55.

12. Δ. Σταματόπουλος, «Εθνικοί ανταγωνισμοί και κοινοτική ανασυγκρότηση», σ. 72.

θοφυλετικός κίνδυνος φάνταζε περισσότερο απειλητικός. Ειδικά, μετά το 1870, και τη σταδιακή επικράτηση στο εσωτερικό των κοινοτήτων των ανερχόμενων μεταρρυθμιστικών και εθνικά συνειδητοποιημένων δυνάμεων, έγινε αντιληπτό ότι η ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας θα διασφάλιζε την κοινωνική και εθνική συνοχή την οποία απειλούσε η εθνική αφύπνιση των άλλων ομόδοξων εθνικών ομάδων<sup>13</sup>.

Κοινά σημεία, μεταξύ Θεσσαλονίκης και Σερρών, υπάρχουν και στο θέμα της συλλογικής δραστηριότητας για την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας και την εξασφάλιση πόρων για τη λειτουργία και συντήρηση των ελληνικών σχολείων. Και στις δύο πόλεις παρατηρείται προσπάθεια υπέρβασης των αντιθέσεων μέσα από τη δημιουργία και λειτουργία των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων<sup>14</sup> για την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας στις πόλεις και στην ύπαιθρο, μέσα στο πλαίσιο που έθετε ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και οι ελληνικές διπλωματικές αντιπροσωπείες στις δύο πόλεις. Η ίδρυση του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών, έναν μόλις χρόνο πριν από τον αντίστοιχο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο της Θεσσαλονίκης, σίγουρα αποτελεί μια ακόμη περίπτωση αλληλεπίδρασης σε σχετικά ζητήματα μεταξύ των δύο πόλεων<sup>15</sup>.

Με βάση τις πηγές της εποχής, με χρονική αναφορά το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα και γεωγραφικό σημείο το προάστιο της Καμενίκης των Σερρών, τμήμα μίας ευρύτερης οθωμανικής επαρχίας του ιστορικού ελληνικού και μακεδονικού χώρου, θα επιχειρήσουμε, όσο είναι δυνατό, μια ανάγνωση των πηγών σχετικά με ζητήματα που προσδιόρισαν την πορεία ανασυγκρότησης στο εσωτερικό της ορθόδοξης κοινότητας των Σερρών.

Ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου κτίσθηκε, το 1836, από τους κατοίκους της συνοικίας Καμενίκης οι οποίοι, για να αντιμετωπίσουν τα έξοδα της ανέγερσης, κατέφυγαν σε δανεισμό ελπίζοντας στην αποπληρωμή του δανείου από τα έσοδα του ναού. Ωστόσο, μη μπορώντας τελικά να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των δανειστών και των τόκων προσέφυγαν, το 1844, στην Πατριαρχική Μονή του Τιμίου

---

13. Σ. Βούρη, «Σχολικοί μηχανισμοί και εθνικοί ανταγωνισμοί στη Β.Δ. Μακεδονία 1870-1903», στο Ν. Τερζής-Σ. Ζιώγου (επιμ.), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και απογραφή*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 105, 106.

14. Στην ίδρυση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης πρωτοστάτησε ο νιγριτινός ιατροφιλόσοφος Μιχαήλ Παπαδόπουλος ο οποίος υπήρξε παράλληλα και μέλος του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών. Ο Σύλλογος των Σερρών ιδρύθηκε ένα χρόνο νωρίτερα από αυτόν της Θεσσαλονίκης (Κ. Πλαστήρας, «Ο λόγιος γιατρός από τη Νιγρίτα Μιχαήλ Παπαδόπουλος και η πνευματική του δράση», Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου: *Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία διά μέσου της ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 553-565).

15. Δ. Σταματόπουλος, «Εθνικοί ανταγωνισμοί και κοινοτική ανασυγκρότηση», σ. 80.



Προδρόμου παρακαλώντας την να αποπληρώσει αυτή το χρέος και έναντι αυτού να λάβει το ναό ως μετόχιό της<sup>16</sup>. Πράγματι, η Μονή προσπορίζοντας το ποσό των 53.000 γροσίων και δίνοντάς το στους κατοίκους της Καμενίκης ουσιαστικά αγόρασε το ναό τον οποίο, με επίσημο Πατριαρχικό σιγγίλιο του 1847, προσάρτησε στη Μονή καθιστώντας τον επίσημα μοναστηριακό<sup>17</sup>.

Ο ναός πρέπει να απέκτησε ιδιαίτερη σημασία για τη Μονή του Προδρόμου καθώς σε αυτόν εγκαθίσταται, τον Απρίλιο του 1854, ο προηγούμενος Χατζή-Χρυσάνθος ο οποίος διαχειριζόταν ταυτόχρονα, ως αντιπρόσωπος, και τις υποθέσεις της Μονής στην πόλη<sup>18</sup>.

Ο ναός όμως επειδή βρισκόταν στην Άνω Καμενίκη και αρκετά μακριά για τους ενορίτες της Κάτω, οι τελευταίοι, περί τις 140 οικογένειες το 1860, αποκόπηκαν από την ενορία και μετά από κάποια χρόνια προχώρησαν στην ίδρυση νέου ιδιαίτερου ναού. Η εξέλιξη αυτή πραγματοποιήθηκε παρά τις ρητές και έγγραφες υποσχέσεις και δεσμεύσεις των κατοίκων, όλης της Καμενίκης, έναντι της Μονής, προκαλώντας ταυτό-

---

16. Β. Κατσαρός - Χ. Παπαστάθης, «Ο "Νέος" Μέγας Κώδικς της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών (Πρόδρομη Ανακοίνωση)», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1 (Σέρρες 1992) 219 όπου το φ.10 του Κτηματολογίου της Μονής.

17. Χριστόφορος Προδρομίτης, *Προσκυνητάριον της εν Μακεδονία παρά τη πόλει των Σερρών Σταυροπηγιακής Ιεράς Μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου*, Εν Λειψία 1904, σ. 54.

18. Χ. Βουρουτζίδης, «Καταλόγος ηγουμένων Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 3 (Σέρρες 2001) 193.

χρονα σημαντική μείωση των προσόδων του ναού του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου. Παράλληλα όμως, και οι παραμένοντες ως ενορίτες κάτοικοι της Άνω Καμενίκης είχαν συνεχείς αξιώσεις και απαιτήσεις από τη Μονή η οποία δεν μπορούσε να τις ικανοποιήσει όλες. Έτσι, το 1880, η Μονή παραχώρησε οριστικά το ναό στη μητρόπολη Σερρών και τους κατοίκους της ενορίας, λαμβάνοντας μόνο μέρος των χρημάτων που είχε αρχικά δώσει και των δαπανών που είχε κάνει τα 33 προηγούμενα χρόνια, διατηρώντας μόνο την οικία του εφημερίου του ναού, την οποία είχε αγοράσει και προσαρτήσει στο ναό το 1845 ή 1846. Ενδιαφέρον έχει ότι η Μονή προσέφερε στην ανέγερση του αλληλοδιδακτικού σχολείου της συνοικίας, το 1869 ή 1870, περί τα 3563 γρόσια και της δημοτικής σχολής, το 1874 ή 1875, περί τα 4954 γρόσια<sup>19</sup>. Η πληροφορία αυτή καταρρίπτει τις επικρίσεις ότι, ο ναός, ως μοναστηριακός, δεν συνέβαλε στην ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας στο προάστιο.

Το εκκλησιαστικό ζήτημα που προέκυψε στην Καμενίκη, από το 1860 έως το 1880, όταν ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου αποδόθηκε από τη Μονή του Προδρόμου οριστικά στη μητρόπολη Σερρών, χρησιμοποιήθηκε, ως αφορμή, στις εσωτερικές διαμάχες της κοινότητας προκαλώντας οξύτατη πολεμική σε βάρος των μοναχών του Προδρόμου. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Έλληνα υποπροξένου Σερρών Ευγενίδη: *Μονή τις ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προδρόμου ἁγίου Ἰωάννου, δύο μόλις ὥρας ἀπέχουσα τῶν Σερρῶν, εἰς τὴν ὁποίαν πρὸ τινὸς εἶχον μεταβῆ καὶ πολλὰς ἔλαβον διὰ τοὺς ἐνδικοιμένους ἐντὸς αὐτῆς καλογήρους ὑπονοίας ὡς ἐνεργοῦντας ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ βουλγαρισμοῦ, ὑπονοίας ὅμως τὰς ὁποίας ἀπέκρουαν πολλοὶ τῶν ἐν Σέρραις κρατούντων ὁμογενῶν, πρὸς οὓς ἐξηγήθην, ἀπεκαλύφθη ἐσχάτως ὅτι ὑπῆρχε ἐν κέντρον ἐξ οὗ μετεδίδοντο ἐνέργειαι βουλγαρικαί. Οἱ καλόγεροι δὲ οὗτοι, καίτοι ἀνατραφέντες εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐκπαιδευθέντες ὁπωσοῦν εἰς ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἠρέσκοντο νὰ ὀμιλῶσι πάντοτε βουλγαριστὶ καὶ τὴν γλῶσσαν ταύτην νὰ διατηρῶσιν ὡς ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ Μονῇ...* Ο υποπρόξενος Σερρών Ευγενίδης ζήτησε από το μητροπολίτη Σερρών Νεόφυτο να μεσολαβήσει στον Οικουμενικό Πατριάρχη ώστε να αποσταλεί στη Μονή του Προδρόμου πατριαρχικός ἐξαρχος πρὸς ἐπιτήρησιν ἀφ' ἑνὸς τῆς Μονῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἄλλως τε τόσαι διαπράττονται ἀσχημίαι καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς περιορισμὸν τῶν διατρεχόντων τὰ χωρῖα ἀχαλινώτων καλογήρων, πρὸς ἐπίτευξιν τῶν βουλγαρικῶν σχεδίων

---

19. Χριστόφορος Προδρομίτης, *Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονία παρὰ τῆ πόλει τῶν Σερρῶν Σταυροπηγιακῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*, Ἐν Λειψία 1904, σ. 54.

των... Σε υστερόγραφο του στην παραπάνω έκθεσή του ο υποπρόξενος Ευγενίδης σημειώνει: *Οί μᾶλλον σκανδαλωδῶς καὶ ἀπροκαλύπτως ἐνεργοῦντες ὑπὲρ τοῦ βουλγαρισμοῦ καλόγηροι εἶναι ὁ Προηγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου Θεοδοσίος<sup>20</sup>, ὁ Ἡγούμενος αὐτῆς Διονύσιος<sup>21</sup> καὶ μοναχός τις Ἡσαΐας<sup>22</sup>. Κατὰ τοῦ πρώτου ὑπογράφεται ἀναφορὰ ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν Σερρῶν πρὸς τὸν Μητροπολίτην, ἵνα οὗτος προκαλέσῃ διὰ τοῦ Πατριαρχείου τὴν ἀπομάκρυνσίν του<sup>23</sup>.*

Οι αναφορές κατά τον ηγουμένου του Προδρόμου Θεοδοσίου εμφανίζονται ἤδη ἀπὸ τις ἀρχές του 1870<sup>24</sup>. Το ελληνικό υποπροξενείο Σερρών διαβίβασε σχετική ἀναφορὰ πρὸς το Οικουμενικό Πατριαρχεῖο υπογεγραμμένη ἀπὸ 150 Σερραίους προύχοντες κατὰ του προηγουμένου Θεοδοσίου *...ἐργαζομένοι δραστηρίως πρὸς ἐπίτευξιν τῶν βουλγαρικῶν σχεδίων καὶ σκανδάλου καταστάντος ὡς ἐκ τῆς παρατόλμου διαγωγῆς του... Στὴν προξενικὴ ἀναφορὰ κατηγοροῦνται σχεδόν συνολικά οἱ μοναχοὶ του Προδρόμου ὡς *...ὄργανα βουλγαρικά...*, ἐνῶ οἱ Σερραῖοι *...ὁμοῦ ἐπιθυμοῦν τὴν καταδίωξιν τῶν ἐργαζομένων ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ βουλγαρισμοῦ...* ταυτόχρονα ὁμοῦ δεῖχνουν συμπάθεια στους παραπάνω μοναχοὺς.*

Το ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς «Βουλγάρων» μοναχῶν στὴ Μονὴ του Προδρόμου φαίνεται ὅτι ἀπασχολοῦσε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα το ενδιαφέρον τῆς ἐλληνικῆς διπλωματίας. Σε πολὺ μεταγενέστερο ἔγγραφο, του 1905, ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ, ὅτι ὁ Πατριάρχης *...ἀμφιβάλλει πρῶτιστα σπουδαίως περὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιτυχίας τοῦ μέτρου τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν ἐν τῇ Μονῇ Βουλγάρων Μοναχῶν, ἐφόσον οὗτοι ἐμμένουσι πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ θεωροῦνται ἀνήκοντες εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένεια τῶν βουλγαροφώνων Ἑλλήνων...* καὶ ὅτι ὁ Πατριάρχης *...οὐδὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ καὶ πράξῃ πρὶν ἢ μελετηθῇ ἐπὶ τόπου βαθύτερον τοῦτο καὶ πρὶν ἢ ὁ Μητροπολίτης Σερρῶν ἐξαντλήσῃ ἐν ἀνάγκῃ πάντα τὰ μέσα ἅτινα διαθέτῃ ἐν τῇ περιπτώσῃ ταύτῃ*

---

20. Ἡγούμενος του Προδρόμου 1860-1866 καὶ 1871-1885 (Χ. Βουρουτζίδης, «Κατάλογος ηγουμένων ἱεράς μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρών», σ. 163).

21. Ἡγούμενος του Προδρόμου 1866-1871 (Χ. Βουρουτζίδης, «Κατάλογος ηγουμένων ἱεράς μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρών», σ. 163).

22. Ο Διονύσιος καταγόταν ἀπὸ τὴ Βροντού, ἐνὸς Ἡσαΐας ἀπὸ τὴ Τερλίξι Νευροκοπίου. Ο Διονύσιος, τὸ 1879, ἀποσκίρτησε στὸ Σχίσμα καὶ ἐφύγε ἀπὸ τὸ μοναστήρι (Χριστόφορος Προδρομίτης, *Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονία παρὰ τὴ πόλει των Σερρῶν Σταυροπηγιακῆς ἱεράς Μονῆς του Αγίου Ἰωάννου του Προδρόμου*, Ἐν Λειψία 1904, σ. 56).

23. ΑΥΕ (Αρχεῖο Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν), 1870/76/1, Ὑποπρόξ. Σερρῶν Α. Ευγενίδης πρὸς Ὑπ. ΕΞ. «Περὶ των ἐν μακεδονία ενεργειῶν ὑπὲρ του Βουλγαρισμοῦ», Σέρρες, 22/19.1.1870.

24. ΑΥΕ, 1870/76,1, Ὑποπρόξ. Σερρῶν Α. Ευγενίδης πρὸς Ὑπ. ΕΞ., Σέρρες, 61/1.2.1870.



ὡς νόμιμος Ἐπόπτης τῆς Μονῆς<sup>25</sup>.

Ο Μ. Γεδεών, ο οποίος συνδεόταν με φιλία με τον προηγούμενο Θεοδόσιο, σημειώνει ότι ο τελευταίος κατηγορήθηκε για φιλοβουλγαρισμό, ίσως λόγω της καταγωγής του από το σλαβόφωνο Τεργλίζι Νευροκοπίου, αλλά πιθανότατα και λόγω του πεπαιδευμένου, όπως αναφέρει, συννόματου ανεψιού του Θεοδοσίου (Γκολογκάνωφ) ο οποίος, απομακρυνόμενος από τη μονή της μετανοίας του, αποσκήρτησε στο βουλγαρικό σχίσμα και αργότερα εξελέγη σχισματικός μητροπολίτης Σκοπίων<sup>26</sup>. Ο Γεδεών θεωρεί ότι οι κατηγορίες, σε βάρος του ηγουμένου Θεοδοσίου, οφείλονταν σε υπερελληνίζουσες τάσεις εντός της σερραϊκής κοινωνίας. Συγκεκριμένα αναφέρει: *...ὄτε ὁμως καὶ ὄλη ἡ μονὴ ἐσυκοφαντήθη πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ὡς φιλοβούλγαρος, ἠναγκάσθη τῷ 1872· νὰ γράψῃ διαψεύδουσα μετ' ἀναγκάσεως τοὺς ὑπερελληνίζοντας συκοφάντας...*

Ὅπως μας διασώζει ο Μ. Γεδεών<sup>27</sup>, σε επιστολή απάντηση του μητροπολίτη Σερρών Νεοφύτου προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1873, ο μητροπολίτης Σερρών δεν αποκρύπτει ότι θεωρεί βέβαιες τις φιλικές προς τον πανσλαβισμό διαθέσεις των μοναχών του Τιμίου Προδρόμου. Συγκεκριμένα, ο μητροπολίτης ισχυρίζεται ότι, ενώ οι μοναχοί και ο ηγούμενος αρνούνται τη συμμετοχή τους στην ανάπτυξη του βουλγαρισμού στην περιοχή, ταυτόχρονα και παρά την παρότρυνση του μητροπολίτη, δεν αναλαμβάνουν καμιά από τις προτεινόμενες σε αυτούς δράσεις για την αντιμετώπισή του προφασιζόμενοι διάφορες δικαιολογίες. Ο μητροπολίτης φέρεται να πρότεινε στους πατέρες της Μονῆς, τους οποίους χαρακτηρίζει κατά τα 3/4 ως βουλγαρόφωνους, να εξορμήσουν, στα αποσκηρτισάντα στο βουλγαρικό σχίσμα, χωριά της περιοχής και με το κύρος που διέθεταν στους χωρικούς, να βοηθήσουν στην επιστροφή των χωριών αυτών στη δικαιοδοσία του Οικου-

---

25. ΑΥΕ, Σ/233/1903, Υποπρόξ. Σερρών προς Πρεσβ. Κωνσταντινουπόλεως, Σέρρες, 803/29.10.1903.

26. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα Χρονογράφου*, Εν Αθήναις 1932, σ. 330.

Ο Θεοδόσιος Προδρομίτης κατά κόσμον Βασίλειος Ηλία Γκολογκάνωφ γεννήθηκε στο Τεργλίζι (σήμερα Βαθύτοπο) της επαρχίας Νευροκοπίου. Φοίτησε αρχικά στο Ελληνικό σχολείο των Σερρών. Το 1862 εκάρη μοναχός με το όνομα Θεοδόσιος, όπως ο ηγούμενος τότε θείος του Θεοδόσιος Λαζάρου και χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος. Το 1867 διορίστηκε πρωτοσύγκελος του Μητροπολίτη Προκοπίου του Σερραίου, από το χωριό Μελενικίτσι. Το 1868, ο Θεοδόσιος χειροτονήθηκε ιερέας στη Φιλιππούπολη. Με την ίδρυση της σχισματικής βουλγαρικής Εξαρχίας, το 1870, εντάχθηκε αρχικά σε αυτήν, την αποκήρυξε στη συνέχεια και ξαναεντάχθηκε το 1874. Μεταξύ των ετών 1874 και 1875 ο Θεοδόσιος υπηρέτησε ως επικεφαλής της βουλγαρικής εξαρχίας στις Σέρρες και την ευρύτερη περιοχή τους.

27. Μ. Γεδεών, *Έγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908, σσ. 483, 484.



μενικού Πατριαρχείου και της μητρόπολης Σερρών. Δεν παραλείπει μάλιστα ο μητροπολίτης να αναφέρει και εξαναγκασμό των Ελλήνων μοναχών της μονής, οι οποίοι περιορισμένοι στο 1/3 δεν είχαν τη δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης. Την άποψη του μητροπολίτη για τους μοναχούς του Προδρόμου ενίσχυε η παρουσία εκεί του ιερομονάχου Θεοδοσίου Γκολογκάνωφ. Αυτός, όπως προαναφέρθηκε, ήταν ανεψιός του ηγουμένου Θεοδοσίου Λαζάρου τον οποίο ο Βούλγαρος Έξαρχος όρισε μαζί με το βουλγαροδιδάσκαλο, ως εκπροσώπους του στην πόλη ζητώντας και από την οθωμανική διοίκηση την αναγνώρισή τους, κάτι που όμως δεν έγινε<sup>28</sup>.

Με την ίδια ακριβώς ημερομηνία (26 Ιανουαρίου 1873) αποστέλλεται επιστολή-απάντηση στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και από τη Μονή του Τιμίου Προδρόμου. Ο ηγούμενος και οι είκοσι ένας υπογράφωντες πατέρες της Μονής, όχι μόνο δεν δέχονται τις κατηγορίες για φιλοβουλγαρισμό, αλλά μιλούν και για οργανωμένη σκευωρία σε βάρος τους από κύκλους των Σερρών και πιθανότατα της μητρόπολης. Ο ηγούμενος Θεοδόσιος εντοπίζει την πολεμική, που υφίσταται το Πατριαρχικό μοναστήρι του Προδρόμου, στο ζήτημα της ίδρυσης νέου ναού και ενορίας στη συνοικία της Κάτω Καμενίκης, χωρίς να υφίσταται, κατά την άποψη του ηγουμένου, λειτουργική ανάγκη και στις ενέργειες για την έκδοση σχετικού φερμανίου ανέγερσης. Ο Θεοδόσιος επιχειρεί να αντιστρέψει το αρνητικό για τη Μονή κλίμα ζητώντας από το Πατριαρχείο τα ονόματα των συκοφαντών και αναιρώντας, ένα προς ένα, τα επιχειρήματά τους σχετικά με τους σχετιζόμενους στο σχίσμα μοναχούς Ησαΐα, Διονύσιο και Θεοδόσιο Γκολογκάνωφ. Για τον τελευταίο δε, αναφέρει ότι όντως υπήρξε μοναχός της Μονής, την οποία όμως εγκατέλειψε πριν ενταχθεί στο σχίσμα και αναλάβει στη συνέχεια, επικεφαλής των βουλγαρικών κινήσεων στις Σέρρες. Επίσης, τονίζεται η προσήλωση της Μονής στο Πατριαρχείο, ως Πατριαρχικού Σταυροπηγίου, παρότι κάποιοι ενδεχομένως επιθυμούσαν, διά των συκοφαντιών, τον υποβιβασμό της σε επαρχιακή μονή. Επισημαίνεται ακόμη, η λειτουργία στο μοναστήρι ελληνικού σχολείου με μαθητές από την γύρω σλαβόφωνη ύπαιθρο<sup>29</sup>.

Η εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης «Ανατολή» συμμετείχε στην ενοχοποίηση της Μονής του Προδρόμου για τον εκσλαβισμό της περιοχής κατηγορώντας τον ηγούμενο Θεοδόσιο Λαζάρου ...*ώς προσπαθών ίνα εκσλαβίση την ί. ήμων μονήν και καταστήση αυτήν έστίαν τών πανσλαβιστικών ένεργειών και ώς άποξενώσας τόν άρχαιότατον κώδικα*

---

28. Μ. Γεδεών, *Εγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος*, σσ. 485-487.

29. Μ. Γεδεών, *Εγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος*, σσ. 487-488

της ί. ἡμῶν μονῆς, ἀποστείλας αὐτὸν εἰς Σερβίαν μετὰ τινὸς χρυσοβούλλου τοῦ κράλη τῆς Σερβίας Στεφάνου... Στις κατηγορίες απαντοῦν, με ἐπιστολή τους πρὸς τον Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, στις 8 Φεβρουαρίου 1873, δεκαεπτὰ μοναχοὶ διαμαρτυρόμενοι γιὰ τις κατηγορίες σε βάρους του καθηγουμένου της Μονῆς. Ενδιαφέρον ἔχει ἡ δῆλωσή τους ὅτι καθότι ...Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν καὶ εἰς ἑλληνικὴν ἀνέκαθεν μονὴν ἐνασκούμενοι... δεν θα ἦταν ποτὲ δυνατό να δεχθοῦν τον ἐσλαβισμό της μονῆς, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐνήργησαν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη του βουλγαρισμοῦ στα γύρω ἀπὸ τὴ μονὴ χωριά, οἱ δε κατηγορίες γιὰ τον κώδικα καὶ το χρυσοβούλλο του Στεφάνου Δουσάν δεν ευσταθοῦν<sup>30</sup>. Ἡ προσήλωση των μοναχῶν στὴν οἰκουμενικὴ πολιτικὴ του Πατριαρχείου καὶ ἡ ἀντίθεσή τους στον φυλετισμό, που καταδικάστηκε στὴ Μεγάλὴ Σύνοδο του 1870, φαίνεται στὴ δῆλωσή τους: ...ἀποτροπιαζόμεθα τουναντίον πάσαν φυλετικὴν ἐν τῇ θρησκείᾳ διάκρισιν καὶ ἐσμὲν ὀλοσχερῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν φιλόστοργον ἡμῶν Μητέρα Ἐκκλησίαν...<sup>31</sup>.

Αντίστοιχα, στὴν ἐφημερίδα «Κωνσταντινούπολις» ἀναφέρονται τὰ ζητήματα που ἀπασχολοῦσαν, παράλληλα με αὐτὰ της Καμενίκης, τις Σέρρες, τὸ Μάιο του 1873. Στις ἀρχαιρεσίες που πραγματοποιήθηκαν, κατὰ τὴν Πέμπτη της Αναλήψεως του 1873, γιὰ τὴν ἐκλογή του διοικητικοῦ συμβουλίου του Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, τὴν προοδευτικὴ παράταξη ἐκπροσώπησαν ὁ Ιωάννης Θεοδωρίδης, που ἐκλέχτηκε πρόεδρος με 53 ψήφους σε σύνολο 63 ψηφισάντων καὶ ὁ Ἀθανάσιος Κοντός, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη ἀντιπρόεδρος με 49 ψήφους. Αντίστοιχα, τὴν «οπισθοδρομικὴ», ὅπως χαρακτηρίζεται, ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, παράταξη, ἐκπροσωποῦσαν ὁ Μ. Ν. Μιχαήλ, ὡς υποψήφιος πρόεδρος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μόλις 10 ψήφους καὶ ὁ Δημοσθένης Χατζηλαζάρου, ὡς υποψήφιος ἀντιπρόεδρος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε 12 ψήφους<sup>32</sup>. Ενδιαφέρον ἔχει ἡ ἐκλογή του μητροπολίτη Νεοφύτου, με ἀπόλυτη, ὅπως καταγράφεται, πλειοψηφία, στὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ του Συλλόγου μαζί με τους Δ. Μαρούλη, Ν. Κουμπίδη, Ἀν. Κοντοῦ καὶ Χρ. Σαμαρτζίδη. Ἡ νίκη της λεγόμενης μεταρρυθμιστικῆς μερίδας καὶ ἡ ἀνατροπὴ που συνέβη στὴ διοίκηση του Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, του σημαντι-

---

30. Μ. Γεδεών, *Ἐγγραφα Πατριαρχικά καὶ Συνοδικὰ περὶ του Βουλγαρικοῦ ζητήματος*, σσ. 490, 491.

31. Μ. Γεδεών, *Ἐγγραφα Πατριαρχικά καὶ Συνοδικὰ περὶ του Βουλγαρικοῦ ζητήματος*, σσ. 489, 490.

32. Τὰ ἄλλα μέλη του Διοικητικοῦ Συμβουλίου που ἐξελέγησαν ἦσαν ὁ Δημήτριος Θεοδωρίδης, με 49 ψήφους, ὡς ταμίας, ὁ Χόνδρος, με 51 ψήφους, ὡς γενικός γραμματέας, ὁ Ν. Ἰωαννίδης, με 49 ψήφους, ὡς εἰδικός γραμματέας καὶ ὡς συμπράκτορες οἱ Κ. Κ. Καπέτης με 51 ψήφους, Ἀναστάσιος Κοντός με 49 ψήφους, Κ. Βαρναβάκης με 49 ψήφους καὶ Μιχαήλ Βίλλης με 48 ψήφους.

κότερου ίσως φορέα αναδιοργάνωσης της κοινότητας των Σερρών, δείχνει την αλλαγή που συντελείται στο εσωτερικό της κοινότητας: ...*τρεις λοιπόν ἀλλεπάλληλοι γενικαὶ συνελεύσεις τοῦ λαοῦ ἐν τῇ Μητροπόλει καὶ ἡ τελευταία αὕτη ἐν τῷ Συλλόγῳ ψηφοφορία κατεδίκασαν τοὺς ὀπισθοδρομικοὺς θεῖσαι αὐτοὺς ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας...* Ο στόχος, ὅπως διατυπώνεται, δείχνει το σταθερὸ εθνικὸ προσανατολισμὸ των νέων δυνάμεων και την προετοιμασία τους για τον εθνικὸ ανταγωνισμό στην περιοχή: ...*ἀκμαίαν καὶ φιλοπάτριδα νὰ προετοιμάσωμεν νεολαίαν, ἐφόδιον καλὸν τῷ ἡμετέρῳ Γένει καὶ πρόμαχον τοῦ πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ Σκυθικοῦ ὄγκου ἀπειλουμέναις χώραις...*<sup>33</sup>.

Την επικέντρωση του αγώνα των μεταρρυθμιστῶν κατὰ των τριῶν σημαντικότερων προκρίτων της πόλης Μ. Ν. Μιχαήλ και Αδάμ και Δημοσθένη Χατζηλαζάρου, μαρτυρεῖ και ο ἴδιος ο Δημήτριος Μαρούλης<sup>34</sup>. Τις αλλαγές στα κοινοτικά των Σερρών επιβεβαιώνει και αναφορά του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικῶν Γραμμάτων στο ελληνικὸ Υπουργεῖο των Εξωτερικῶν<sup>35</sup>: *Ὁ πόλεμος ...κατὰ τῶν προκρίτων, ὑποθαλλόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, ἐπήνεγκεν τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν (τῶν προκρίτων) ἀπὸ τῆς διοικήσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, τὰ ὁποῖα περιῆλθαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν περὶ τοῦ Συλλόγου καὶ Μαρούλην...*

Η εφημερίδα «Κωνσταντινούπολις», σε δημοσίευμα της, μας περιγράφει την κατάσταση στο εσωτερικὸ της κοινότητας: ...*Οἱ περὶ τὸ τέμενος τοῦ Συλλόγου συγκεντρωθέντες ἄνδρες ἦσαν ἀνεκάθεν ὅ,τι ζωτικότερα καὶ δραστηριότερα περιεῖχεν ὁ τόπος στοιχεῖα... ...Εὐθὺς λοιπὸν ἀπ' ἀρχῆς ὁ μεταξὺ του πνεύματος τῆς προόδου καὶ τοῦ πνεύματος τῆς στασιμότητος πόλεμος καθίστατο ἀναπόφευκτος... Συνεμάχησαν λοιπὸν τὰ ἐν τῷ Συλλόγῳ ἡμῶν κρυπτόμενα ἀποσυνθετικὰ στοιχεῖα μετὰ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ τῶς ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων τὰ τῆς Κοινότητος ἡμῶν διευθυνόντων, καὶ ὁ ἀγὼν συνεκροτήθη ἐντὸς δύο κέντρων: ἐν τῇ Μητροπόλει καὶ ἐν τῷ Συλλόγῳ... Ἡ ὀπισθοδρομικὴ μερὶς ἠττηθεῖσα ἐν τῇ Μητροπόλει καὶ καταδικασθεῖσα ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων τῆς πόλεως... Το δημοσίευμα κλείνει με ἔπαινο στον Ἴλληνα υπο-*

---

33. Στην οικονομικὴ επιτροπὴ του Συλλόγου ἐκτὸς ἀπὸ τον Δ. Θεοδοωρίδη, ο οποίος ἐξελέγη αυτοδικαία ως ταμίας του Συλλόγου, ἐξελέγησαν οἱ Δ. Καπέτης, Β. Σταμούλης, Δ. Βασιακύρος και Ν. Αναγνώστου.

34. Δ. Μαρούλης, *Τα ἔργα των εχθρῶν μου και το ἔργον μου ἐνώπιον του ενεστώτος και μέλλοντος*, Ἐν Σέρραις 1879, σ. 1.

35. ΑΥΕ, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικῶν Γραμμάτων προς Υπ. Εξ., 2321/1875.

πρόξενο Σερρών Ν. Γεννάδη<sup>36</sup>.

Παρά τις αλλαγές που συνέβησαν στο Σύλλογο, ο εκπρόσωπος της παλαιάς διοίκησης των κοινοτικών Μ. Ν. Μιχαήλ δεν παρέδιδε το ταμείο των εκπαιδευτικών καταστημάτων προκαλώντας την οργή της αντίπαλης πλευράς. Κατά την άποψη του συντάκτη του δημοσιεύματος, η Οθωμανική Διοίκηση έδωσε στον Μ. Ν. Μιχαήλ τέτοιο βαθμό εξουσίας με το οποίο μπορούσε να ... *τυραννή τὸν λαὸν τῶν Σερρῶν*... Κατά τον αρθρογράφο και πάλι, ο Μέγας Βεζύρης θα ευεργετούσε τον λαό των Σερρών, εάν τελικά τον απάλλαζε από ένα τυραννίσκο, όπως κατονομάζεται ο Μ. Ν. Μιχαήλ (Μιχαλάκης εφέντη). Συμπέρασμα ότι ... *ἡ ἐν Σέρραις ὀπισθοδρομικὴ μερὶς ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν, ἣν κακὴ μοῖρα ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἀπεκλείσθησαν τῶν πραγμάτων οἱ ἀποκαλυφθέντες Πανσλαῖσταί*...<sup>37</sup>. Ποιοι ήταν οι αποκαλυφθέντες; Μήπως ανάμεσα σε αυτούς θεωρούνταν και οι μοναχοί του Προδρόμου; Ο ηγούμενος Θεοδόσιος διατηρούσε σχέσεις και επαφή με τον Μιχαήλ Ν. Μιχαήλ. Η σχέση αυτή αποκαλύπτεται και με την αποστολή στον Μιχαήλ ενός κάδου είκοσι πέντε οκάδων με πετρελιές, στη Θεσσαλονίκη, όπου διέμενε, πιθανότατα μετά την απομάκρυνσή του από τη διοίκηση των κοινών της πόλης, την οποία, πιθανόν ανύποπτα, μας διασώζει ο Μ. Γεδεών<sup>38</sup>.

Το βουλγαρικό σχολείο ιδρύθηκε στην Καμενίκη στα μέσα του 1872<sup>39</sup>. Η εντατικοποίηση ωστόσο των βουλγαρικών ενεργειών για τη δημιουργία βουλγαρικού πυρήνα, ξεκινά, σύμφωνα με αναφορά, του 1891<sup>40</sup>, των δημογερόντων και μουχτάρηδων Σερρών προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, όταν ο Πέτρος Σαράφωφ εγκαταστάθηκε στην πόλη, ως δάσκαλος, το 1875. Οι έντονες διαμαρτυρίες των κατοίκων ανάγκασαν το Σαράφωφ αρχικά να απομακρυνθεί καταδικασμένος μάλιστα σε εξορία από την Οθωμανική Κυβέρνηση. Νέοι προπαγανδιστές εμφανίστηκαν, στη συνοικία της Καμενίκης, όπου έκτισαν, χωρίς το απαραίτητο αυτοκρατορικό φερμάνι, ναΐδριο και σχολείο, συγκεντρώνοντας τρόφιμους μαθητές από γειτονικές επαρχίες και ενεργώντας αποκλειστικά, σύμφωνα με την παραπάνω αναφορά, ... *πρὸς δηλητηριασμὸν τῶν συνειδήσεων τῶν κατοίκων*... Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την εγκατάσταση του

---

36. «Ιδιαιτέρα αλληλογραφία (19.5.1873)», *Κωνσταντινούπολις* 1361 (Τετάρτη, 6 Ιουνίου 1873) 3.

37. «Μακεδονία (4.7.1873)», *Κωνσταντινούπολις* 1378 (Τετάρτη, 11 Ιουλίου 1873) 3.

38. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα Χρονογράφου*, Εν Αθήναις 1932, σσ. 330, 331.

39. ΑΥΕ, Υποπρόξ. Σερρών Γεννάδης προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Σέρρες, 231/28.7.1872.

40. ΑΥΕ, Υποπρόξ. Σερρών Ανδρ. Μεταξάς προς Υπ. Εξ. Λ. Δεληγεώργη, Σέρρες, 107/20.4.1891 (Συνημμένη αναφορά δημογερόντων και μουχτάρηδων Σερρών προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη).

σχισματικού αρχιμανδρίτη Κόλιου Βάνωφ (Γκολογκάνωφ) ως πνευματικού ηγέτη της ανύπαρκτης ή άτυπης βουλγαρικής κοινότητας Σερρών και τη δραστηριοποίησή του στη συγκέντρωση υπογραφών. Σκοπός του η αποστολή στο Βούλγαρο Έξαρχο, αναφοράς, με την οποία θα αιτούνταν την εγκατάσταση Βούλγαρου χωρεπισκόπου στις Σέρρες<sup>41</sup>.

Ο κίνδυνος ίδρυσης βουλγαρικής εκκλησίας στη συνοικία της Κάτω Καμενίκης, στις αρχές του 1875 και συνεπώς βουλγαρικής εκκλησιαστικής κοινότητας, καθώς και η ήδη λειτουργία βουλγαρικού σχολείου εκεί, προκάλεσαν τη δραστηριοποίηση της ελληνικής διπλωματίας προκειμένου να πεισθεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο να επιτρέψει την ίδρυση ελληνικής, όπως αναφέρεται, εκκλησίας στην προαναφερθείσα συνοικία<sup>42</sup>. Πρόκειται για το ναό της Ευαγγελίστριας, ο οποίος ως ναός και ως ενορία, θα αποτελούσε ανάχωμα στη βουλγαρική δραστηριότητα και θα μείωνε την επίδραση που τυχόν είχαν οι μοναχοί του Προδρόμου στη συνοικία. Το ζήτημα της άδειας ίδρυσης βουλγαρικού ναού στην Κάτω Καμενίκη επανέρχεται τον Οκτώβριο του ιδίου έτους ως δραστηριότητα του διδασκάλου της βουλγαρικής γλώσσας στην ίδια συνοικία<sup>43</sup>.

Σε ιδιωτική του επιστολή, λόγω της φύσης της υπόθεσης, προς τον Πρέσβη στην Κων/πολη Δ. Ραζή, ο Έλληνας υποπρόξενος στις Σέρρες, Νικόλαος Γεννάδης, κάνει εκτενή αναφορά στην Καμενίκη Σερρών και στα συμβαίνοντα σε αυτήν: *Προάστειόν τι τῆς πόλεως Ἄνω καὶ Κάτω Καμινίγια καλούμενον, κατωκείτο μέχρι πρὸ ὀλίγον ὑφ' ἑλλήνων καὶ τινῶν ὀθωμανῶν, πρὸ τινῶν ὅμως ἐτῶν κατακλυσθέντων ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ χωρίων τινῶν ἐν οἷς κατώκουν Βουλγαρογλωσσοὶ πολλοὶ τούτων προσῆλθον καὶ κατώκησαν ἐν τῷ ρηθέντι προαστείῳ· ἔκτοτε ἡ Προπαγάνδα ἤρξατο ἐλπίζουσα καὶ κατ' ἔτος ἀπέστελλε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμπορικῆς πανηγύρεως<sup>44</sup> ἀποστόλους ζητοῦσα ὑπογραφᾶς πρὸς σύστασιν Σχολείου καὶ ἐκκλησίας Βουλγαρικῆς ἐν τῷ προαστείῳ τούτῳ...*<sup>45</sup>.

Η επικείμενη αποστολή βουλγαροδιδασκάλου σταλμένου από την έδρα της βουλγαρικής Εξαρχίας, στο Ορτάκιοϊ του Βοσπόρου, ήταν φυσικό να προκαλέσει, το 1872, την ανησυχία, τόσο της ελληνικής

41. ΑΥΕ, Υποπρόξ. Σερρών Ανδρ. Μεταξάς προς Υπ. Εξ. Λ. Δελιγεώργη, Σέρρες, 107/20.4.1891 (Συνημμένη αναφορά δημογερόντων και μουχτάριδων Σερρών προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη).

42. ΑΥΕ, Γενικό Πρόξ. Θεσσαλονίκης προς Υπ. Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 232/5.3.1875.

43. ΑΥΕ, Υποπρόξ. Σερρών Ευαγγελίδης προς Πρεσβ. Κωνσταντινουπόλεως, Σέρρες, 401/10.10.1875.

44. Μάλλον εννοεί το γνωστό ως «Κερβάνι», την ετήσια εμποροπανήγυρη της πόλης την περίοδο κοντά στην εορτή των Αγίων Θεοδώρων, των προστατών των Σερρών.

45. ΑΥΕ, 76/1, Υποπρόξ. Σερρών Νικ. Γεννάδης προς Πρέσβ. Κωνσταντινουπόλεως Δ. Ραζή, Ιδιωτική επιστολή, Σέρρες, 21.4.1872.

διπλωματίας όσο φυσικά και της ελληνικής κοινότητας των Σερρών, η οποία προσπάθησε να αντιμετωπίσει την απειλή ενισχύοντας τα ... *έν Καμενίκη υπάρχοντα ἀλλ' εἰς ἀθλίαν κατάστασιν διακείμενα ἑλληνικὰ προκαταρκτικὰ Σχολεῖα...* Στην ενίσχυση των σχολείων προσέτρεξε πρώτος ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Σερρών, χορηγώντας ετήσια συνδρομή στα παραπάνω σχολεία, καθώς και πολλοί Σερραίοι, προσφέροντας τη συνδρομή τους σε ειδικό κατάλογο, που ανοίχθηκε για το σκοπό αυτό, συγκεντρώνοντας μάλιστα ένα αρκετά σοβαρό χρηματικό ποσό. Ωστόσο, οι Σερραίοι παράγοντες θεώρησαν ότι το πρώτιστο που έπρεπε να γίνει ήταν η ανέγερση ναού στην Κάτω Καμενίκη προκειμένου, εκ των εσόδων του, να έχουν τα σχολεία της περιοχής πάγιους οικονομικούς πόρους. Ναός βέβαια στη συνοικία υπήρχε, ο προαναφερθείς ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Άνω Καμενίκη, μετόχι της Πατριαρχικής Μονής του Τιμίου Προδρόμου. Σύμφωνα με τον Έλληνα διπλωματικό αντιπρόσωπο η εκκλησία αυτή ...*οὔτε ἀρκούντως εὐρύχωρος εἶναι, δύσκολον δ' ἀποβαίνει εἰς τοὺς τῆς Κάτω Καμενίκης κατοίκους νὰ ἐκκλησιάζωνται ἐκεῖ καθ' ὅσον αἱ δύο συνοικίαι χωρίζονται ὑπὸ τουρκικῆς τοιαύτης, ἧς οἱ κάτοικοι παντοιοτρόπως παρενοχλοῦσι τὰς μεταβαινούσας ἐκεῖ γυναῖκας καὶ παιδία...* Μετά από αίτηση των κατοίκων της Κάτω Καμενίκης για την ανέγερση νέου ναού και την ίδρυση ενορίας, ο μητροπολίτης Σερρών απευθύνθηκε στον Οικουμενικό Πατριάρχη προκειμένου αυτός να μεσολαβήσει για την απαιτούμενη κυβερνητική άδεια ανέγερσης ναού. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε αντίστοιχη ενέργεια των μοναχών της Μονής του Προδρόμου, ώστε να μην αποκτηθεί η άδεια, η έκδοση της οποίας θα προκαλούσε τη διάσπαση της υπάρχουσας μοναστηριακής ενορίας του Θεολόγου και την αντίστοιχη μείωση των εσόδων από αυτήν. Το Πατριαρχείο, προστατεύοντας τα συμφέροντα της Πατριαρχικής Μονής του Προδρόμου, αρχικά απέρριψε το αίτημα του μητροπολίτη Σερρών με τη δικαιολογία ότι ...*ὑπαρχούσης ἐν τῇ Ἄνω (Καμενίκη) ἐκκλησίας περιττὸν ἀποβαίνει ν' ἀναγερθεῖ τοιαύτη ἐν τῇ Κάτω ἀφοῦ τούτου γενομένου πρόκειται νὰ ζημιωθῶσιν οἱ καλόγεροι 700-800 γρόσια κατ' ἔτος...* Ενδιαφέρον έχει η συνέχεια στην επιστολή από τον Πρόξeno: ...*Οὕτω λοιπὸν ἵνα μὴ ἐπέλθῃ ἡ ζημία αὕτη εἰς τοὺς Βουλγαριστὰς καλογήρους (ενν. τους μοναχούς του Προδρόμου) πρέπει νὰ στερηθῇ ἡ Κάτω Καμενίκη ἐκκλησίας ἑλληνικῆς, καὶ ἴδωμεν δ' ἴσως προσεχῶς Βουλγαρικὴν τοιαύτην ἀνεγειρομένην καὶ παρ' αὐτῆς ὅμοιον Σχολεῖον, τὸ μόλυσμα δὲ τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἐμφυλοχωροῦν καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ταύτῃ πόλει...* Οι εκφράσεις που χρησιμοποιεί ο Πρόξενος Γεννάδης για τους μοναχούς του Προδρόμου ...*ὧν τὰ ἐθνικὰ αἰσθήματα εἰσὶ λίαν ἀμφίβολα...*, όπως σημειώνει, αποκαλύπτουν την προκατάληψη που υπάρχει γι' αυτούς τους οποίους μάλιστα, συνεχίζει να κατηγορεί για



φιλαργυρία και αντεθνική, εν γένει, ενέργεια. Ο Πρόξενος κινήθηκε σε συνεργασία με το μητροπολίτη Σερρών, ο οποίος ζήτησε τη συνδρομή του Χρηστάκη εφέντη στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να πεισθεί ο Πατριάρχης για την έκδοση άδειας ανέγερσης νέου ναού. Τελικά ο Πατριάρχης υποχώρησε και ενέκρινε την άδεια οικοδόμησης του ναού της Ευαγγελίστριας στην Κάτω Καμενίκη<sup>46</sup>.

Η επιλογή της αφιέρωσης του νέου ναού της Κάτω Καμενίκης, στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, δεν είναι άσχετη με το συμβολισμό που επιδιώχθηκε με την ελληνική εθνική επέτειο της 25<sup>ης</sup> Μαρτίου και την ενίσχυση του ελληνικού εθνικού φρονήματος στο ευάλωτο αυτό προάστιο της πόλης. Παράλληλα, η επιλογή στη συνέχεια, ως ονομασίας του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου των δύο Καμενικών, όπως αρχικά ονομαζόταν, σε «Ευαγγελισμός», έχει πιθανόν και πάλι τον ίδιο στόχο, στο εκπαιδευτικό, αυτή τη φορά, μέρος. Ο σύλλογος ιδρύθηκε, το 1890, με την επωνυμία Φιλοπρόδος Αδελφότης Καμενικών «Ο Ευαγγελισμός» στη θέση του προϋπάρχοντος. Επιδίωξη του Συλλόγου ήταν η ενοποίηση όλων των τοπικών δυνάμεων για την επίτευξη του εθνικού στόχου της ίδρυσης και λειτουργίας σε νέο επιβλητικό κτήριο του ενιαίου σχολείου της Άνω και Κάτω Καμενίκης *...ἐπιδεικτικῶς καὶ δυναμένους νὰ θαμβώνη τὰ ὄμματα τῶν ἐν ταῖς δύο συνοικίαις, Ἄνω καὶ Κάτω Καμενίκη, οἰκούντων, ὧν οἱ πλείστοι διὰ τὴν ἀγροτικότητά τοῦ βίου καὶ ἄγνοιαν εὐδελέαστοι καὶ εὐσαγήεντοι εἰκότως νομίζονται...*<sup>47</sup>.

Η άδεια οικοδόμησης του νέου ναού δεν σταμάτησε ωστόσο τις βουλγαρικές κινήσεις στο προάστιο. Από προξενικό έγγραφο του 1878, γνωρίζουμε ότι, μεσούντος του ρωσοτουρκικού πολέμου, Βούλγαρος διδάσκαλος, ο οποίος πριν από μερικά χρόνια επιχείρησε να ιδρύσει βουλγαρικό σχολείο, αλλά λόγω έλλειψης μαθητών δεν το κατόρθωσε, συνέχισε να διαμένει στις Σέρρες, όπου προσπάθησε *... νὰ λάβη ὑπογραφᾶς κατοίκων τινῶν ἀνέκαθεν βουλγαριζόντων χωριῶν ὡς καὶ Βουλγάρων προσωρινῶς ἐνταῦθα πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν διαμενόντων, οἷον κτιστῶν καὶ ἄλλων...*<sup>48</sup>.

Η βουλγαρική δραστηριότητα επιχειρεί, στα μέσα του 1883, να εγκατασταθεί και στο κέντρο των Σερρών. Ο Βούλγαρος πράκτορας

---

46. ΑΥΕ, Πρέσβ. Κωνσταντινουπόλεως Δ. Ραζής προς Υπ. Εξ., Κωνσταντινούπολη, 3.5.1872/3863/ 8.5.1872.

47. Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, 8572, Πρόεδρος Αδελφότητος «Ο Ευαγγελισμός» Ιω. Τζαρίδης προς μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αθανάσιο, Σέρρες 25.5.1894.

48. ΑΥΕ, Υποπρόξ. Σερρών Ιω. Παπακωνσταντίνου προς Υπ. Εξ. Π. Δελιγιάννη, Σέρρες, 53/15.4.1878.

# ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

ΤΗΣ

ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ

ΦΙΛΟΠΡΟΟΔΕΥΤ. ΑΔΕΛΦΟΤΗΤ. ΚΑΜΕΝΙΚΩΝ

« Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ »



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1894

*Το εξώφυλλο του Κανονισμού της Αδελφότητας «Ο Ευαγγελισμός».*

Πέτρος Σαράφωφ και ο σχισματικός αρχιμανδρίτης παπα Χαρίτων<sup>49</sup>, ο οποίος για ένα διάστημα είχε απομακρυνθεί από την πόλη, κατόρθωσαν να ενοικιάσουν, χωρίς να τους αντιληφθεί κανείς, την πατρική οικία του Σερραίου έμπορα Δημοσθένους Χατζηλαζάρου, μόνιμα εγκατεστημένου στον Πειραιά. Η πρόθεσή τους ήταν, να εγκαταστήσουν εκεί βουλγαρικά σχολεία. Το αρχοντικό του Χατζηλαζάρου βρισκόταν, όχι σε κάποια απόμερη συνοικία της πόλης, αλλά στο Βαρόσι, στην πλευρά της μητροπόλης και ανάμεσα στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της πόλης. Η όλη ενέργεια γινόταν εν αγνοία του Χατζηλαζάρου, ο οποίος διακρινόταν για τα ελληνικά του αισθήματα. Στην υπόθεση ενεργούσε επίτροπος συγγενής του στις Σέρρες χωρίς την ενημέρωση του μητροπολίτη, ...έφησυχάζοντα εις τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος..., αλλά και των επικεφαλής της ορθόδοξου κοινότητας των Σερρών, με τους οποίους ο Έλληνας πρόξενος Ναπ.

---

49. Στο έγγραφο παρουσιάζεται ο παπά Χαρίτων ως ο πιθανόν πρώτος σχισματικός επίσκοπος Σερρών.

Μπέτσος δηλώνει ότι ...*έν πλήρει ἀρμονία τὸ Προξενεῖον διατελεῖ...* Η δραστηριοποίηση των ελληνικών διπλωματικών αρχών με παρέμβαση τους στον Χατζηλαζάρου και η ενημέρωσή του τελικά απέτρεψαν κάθε βουλγαρική ενέργεια εντός της πόλης<sup>50</sup>.

Η παραπάνω είδηση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εξέλιξη των κοινοτικών πραγμάτων και το ρόλο των διπλωματικών αρχών. Ποιός και γιατί ήθελε να μειώσει πιθανόν το κύρος του Χατζηλαζάρου και των συγγενών του, οι οποίοι μετείχαν στα κοινά της πόλης, εκφράζοντας τη συντηρητική μερίδα της κοινότητας; Μόλις δύο χρόνια πριν, ο «Νεολόγος», φιλική εφημερίδα ως προς τους μεταρρυθμιστές, σε ανταπόκρισή του από τις Σέρρες, επαινούσε το Δημοσθένη Χατζηλαζάρου για την προσφορά εξακοσίων οθωμανικών λιρών στα εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα της πόλης<sup>51</sup>. Οι Μιχαήλ Ν. Μιχαήλ και Δημοσθένης Χατζηλαζάρου αποτελούσαν την προηγούμενη και απελθούσα διοίκηση των κοινοτικών, όπως είδαμε παραπάνω, χάνοντας στις εκλογές του Συλλόγου και εγκαταλείποντας τις Σέρρες, για τη Θεσσαλονίκη ο πρώτος και τον Πειραιά ο δεύτερος. Ωστόσο, φαίνεται ότι μέσω των συγγενών τους, αλλά και της εκτίμησης που τύγχαναν στη σερραϊκή κοινωνία επηρέαζαν τα κοινοτικά, γεγονός που ίσως ενοχλούσε κάποιους.

Η εφημερίδα *Σφαίρα* της Αθήνας σχολιάζει τη διχόνοια που άρχισε να παρατηρείται στις κυριότερες ελληνικές κοινότητες της Μακεδονίας αναφερόμενη μάλιστα και στην περίπτωση των Σερρών, όπου ...*ἡ ἔνοχος διαγωγή καὶ μικροφιλότιμος ραδιουργία τῶν προκρίτων τῆς ἐν Σέρραις κοινότητος ἐγείρει σταυροφορίαν καθ' ἑνὸς τῶν ἰδίων της μελῶν καὶ ἀποκλείει τὰ τέκνα του ἀπὸ τῶν σχολείων πρὸς ταπεινὴν ἐκδίκησιν, διὰ πράξιν, ἧς ἡ ἔνοχη ἐπὶ πάντας βαρύνει ἐξίσου καὶ ἦτις οἰαδήποτε ἐὰν ἦτο οὐδὲν τοῖς παρεῖχε δικαίωμα, ὅπως ἀποστερήσωσι ἔλληνας παῖδας τῶν δώρων τῆς παιδείας, ἦν δὲν ἐπηρεάζει ἡ πονηρία καὶ ἡ ἐμπάθεια τῶν κοτζαμπασίδων ... ἡ ἡμετέρα κυβέρνησις καθήκον ἔχει νὰ λάβῃ μέτρα περὶ τῶν ἐν Σέρραις, ὧν ἐκ τῶν πρώτων ἐργάτης εἶνε ὁ αὐτόθι πρόξενος κ. Μπέτσος σκανδαλωδῶς ὑπηρετῶν αὐτόθι ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ μισθίου ξένων προπαγανδῶν ὀργάνου Μαρούλη εἰς τὰς μετὰ τοῦ ὁποίου στενᾶς σχέσεις ἀποδίδεται πάσα αὕτη ἡ κατάσταση. Εἶνε δὲ λυπηρὸν πὼς ἔλληνες πρόξενοι τοιαύτην μετέρχονται ἐν τοῖς ἔξω διαγωγὴν ἀξιόμιμπτον καὶ εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους ἐπιζήμιον, παραγνωρίζοντες αὐτὴν ταύτην τὴν ἀποστολὴν τῶν δι' ἰδιοτέλειαν ἢ συμπαθείας ἐνόχους*<sup>52</sup>.

---

50. ΑΥΕ, Υποπρόξ. Σερρών Ναπ. Μπέτσος προς Υπ. Εξωτ. Α. Κοντόσταυλο, Σέρρες, 293/19.8.1883.

51. «*Ἰδιαίτερα ἀλληλογραφία*», *Νεολόγος* 4175 (Παρασκευή 4.3.1883) 2.

52. «*Τα ἐν Μακεδονία*», *Σφαίρα* 91 (Ἐν Πειραιεῖ, Τετάρτη 21 Σεπτεμβρίου 1883) 1.

Το ζήτημα της βουλγαρικής δραστηριότητας στην Καμενίκη απασχολεί το Ελληνικό Υποπροξενείο Σερρών, το οποίο ενημερώνει το Υπουργείο Εξωτερικών για τις βουλγαρικές κινήσεις και υποδεικνύει στη μητρόπολη για τις δικές της: *Δραστηρίως ἐργάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀφανῶς πάννυ, οἱ βουλγαροδιδάσκαλοι ἐνταῦθα καὶ οἱ Βούλγαροι ἱερεῖς ὑπὲρ τοῦ ἐπιδιωκομένου ὑπὸ τῆς ἐξουχίας σκοποῦ. Ἰδρυσαν δὲ ἤδη μέγα κτίριον κατὰ τὴν συνοικίαν «Ἄνω Καμενικίας» ὑπὸ τὸ ὁποῖο στεγάζονται οἱ ἐκ τῶν περίξ ἐυάρθιμοι μαθηταὶ αὐτῶν καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξηπάτουν λέγοντες ὅτι τὸ κτίριον εἶναι οἶκος, ἤδη ὁμως φαίνεται σχολεῖον ἢ ἐργαστήριον σκευωριῶν. Ἡ μητρόπολις δέον σπουδαίως νὰ μεριμνήσῃ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ἐν τῇ πόλει ἡμῶν τούτου φαινομένου...<sup>53</sup>. Ωστόσο, η μη κινητοποίηση του μητροπολίτη Σερρών Λουκά Πετριδίη προκαλούσε δυσφορία γεγονός που καυτηρίαζε ο υποπρόξενος στις εκθέσεις του, όπως συνέβη το 1886 όταν ... ἐν Καμενίκη προαστείῳ τῶν Σερρών, γενομένης πρὸ τινὸς λιτανείας ἔνεκα τῆς ἐπὶ μακρὸν διαρκεσάσης ἀνομβρίας, ἄνθρωποι τινες ἐμνηκῆρισαν τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ἐξύβρισαν εἰκόνας τε καὶ Χριστὸν καὶ Παναγίαν...<sup>54</sup>.*

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, το 1884, η λειτουργία του ελληνικού νηπιαγωγείου της Κάτω Καμενίκης. Ενώ το 1883 φοιτούσαν σε αυτό μόνο τρία νήπια, τον επόμενο χρόνο αυτά ανήλθαν σε δεκαπέντε. Τον ίδιο χρόνο το δημοτικό σχολείο αριθμούσε 59 μαθητές<sup>55</sup>. Αντίστοιχα, σχετικές με τη λειτουργία του βουλγαρικού σχολείου, πληροφορίες αντλούμε από επιστολή του μητροπολίτη Σερρών Ναθαναήλ προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη με ημερομηνία 8 Απριλίου 1883<sup>56</sup>: ... ἐν τινι προαστείῳ τῆς πόλεως ταύτης πρὸ τινος ἀνοίχθη, ὡς γνωστόν, βουλγαρικὸν σχολεῖον τὸ καταστὰν κέντρον καὶ πυρὴν τῶν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα βουλγάρων, καίτοι ἐν ἀρχῇ ἤριθμε πλείους τῶν 8-10, ἤδη 70 καὶ ἐπέκεινα εἰς αὐτὸ φοιτῶσι μαθηταί, ἄθροίζόμενοι ἐκ τῶν περίξ βουλγαροφώνων χωριῶν ἐπὶ χρηματικαῖς ἀμοιβαῖς καὶ ἐπὶ συντηρήσει αὐτῶν...

Μετά από καταγγελία του μητροπολίτη Σερρών Λουκά, το 1887, ότι οι Βούλγαροι αφού αγόρασαν την οικία του Μάιτου στη συνοικία Καμενίκη, έναντι 32.000 γροσίων, την μεταποίησαν σε σχολείο χωρίς τη νόμιμη άδεια και απόφαση του Οθωμανικού Διοικητικού Συμβουλίου Σερρών, ο υπεύθυνος παιδείας της Διοίκησης Σερρών μαζί με το διοικητή της αστυνομίας, Σααδί εφέντη, πραγματοποίησαν επιθεώρηση στην ως άνω οικία, διαπιστώνοντας την ύπαρξη σε αυτή θρανίων και αναρτημένων χαρτών, αλλά ακούγοντας και την ομολογία ενός διδασκάλου,

---

53. «Εκ των επαρχιών», *Νεολόγος* 5432 (Σάββατο, 28.3.1887) 3.

54. «Εκ Μακεδονίας», *Νεολόγος* (Παρασκευή 1.8.1886) 2.

55. «Ιδιαίτεραί αλληλογραφίαι», *Νεολόγος* 4575 (Δευτέρα 30.7.1884) 3.

56. Συνημμένη στο ΑΥΕ, Πρεσβ. Κωνσταντινουπόλεως προς Υπ. Εξ. 889/15.4.1883.

ότι, όντως η οικία αυτή λειτουργούσε ως σχολείο για «βουλγαρόπαιδες» των γύρω χωριών, των οποίων η συνάθροιση είχε ήδη ξεκινήσει καθώς μάλιστα πλησίαζε ο χρόνος της έναρξης των μαθημάτων. Ενδιαφέρον έχει ότι, στις ανακρίσεις που ακολούθησαν ο πρώην ιδιοκτήτης της οικίας Μάιτος δήλωσε ότι το σπίτι του πωλήθηκε, πριν από δύο χρόνια, στο Βούλγαρο διδάσκαλο Σαράφωφ, χωρίς όμως να γίνουν οι δέουσες διατυπώσεις της πώλησης αλλά και ότι ο ίδιος δεν είχε δώσει τη συγκατάθεσή του για να μετατραπεί σε σχολή χωρίς τη νόμιμη άδεια των οθωμανικών αρχών. Σύμφωνα με σχετική έκθεση των οθωμανικών αρχών, ο Σαράφωφ υπήρξε όντως βουλγαροδιδάσκαλος αλλά λόγω της σκανδαλώδους, όπως αναφέρει το κείμενο, διαγωγής του, εξορίστηκε πριν από δύο χρόνια όταν με την άφιξη του διοικητή, αντιστρατήγου Χασάν Πασά, αποκαλύφθηκαν οι προπαγανδιστικές του προθέσεις και η άνευ αδείας λειτουργία της βουλγαρικής σχολής. Η πρόταση του υπεύθυνου παιδείας της οθωμανικής διοίκησης Σερρών ήταν να σφραγισθεί η παράνομη σχολή πριν αρχίσουν να καταφθάνουν οι μαθητές της<sup>57</sup>.

Με την έναρξη του 1888 το ζήτημα της λειτουργίας βουλγαρικής σχολής στην Καμενίκη προκαλούσε και πάλι το έντονο ενδιαφέρον της ελληνικής διπλωματίας. Στα μέσα του Ιανουαρίου αφίχθη στην Καμενίκη, προερχόμενος από τη Θεσσαλονίκη, Βούλγαρος αρχιμανδρίτης για την ενίσχυση της βουλγαρικής παρουσίας στη συνοικία και την πόλη αλλά και την επαναλειτουργία της κλειστής, από την Οθωμανική Εκπαιδευτική Επιτροπή Σερρών, βουλγαρικής σχολής, η οποία κλείστηκε ...ού μόνον ως ανεγερθείσα άνευ άδειας ύπουργικής, αλλά και ως επαναστατική έστία ίδρυθείσα υπό του γνωστού ταραξίου Σαράφωφ Πράκτορος τής Βουλγαρικής προπαγάνδας και ήδη εξορίστου επί αναφανδόν ανακαλυφθείση συνωμοσία κατά του καθεστώτος...<sup>58</sup>. Ωστόσο, την άνοιξη του ίδιου χρόνου φαίνεται ότι το βουλγαρικό σχολείο δεν λειτουργούσε, καθώς ο διοικητής (βαλής) Θεσσαλονίκης ζήτησε από το διοικητή (Μουτεσαρίφη) Σερρών να ανοίξει τη βουλγαρική σχολή της Καμενίκης, παρά την προγενέστερη αντίθετη γνωμοδότηση της Οθωμανικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής Σερρών, η οποία είχε οδηγήσει στο κλείσιμο του σχολείου<sup>59</sup>.

Ωστόσο, το 1888, με την άδεια μάλιστα των Οθωμανικών Αρχών Σερρών, επετράπη η εγκατάσταση στη βουλγαρική σχολή της Καμενίκης

---

57. ΑΥΕ, Ο επί της παιδείας επιτετραμμένος προς τον μουτεσαρίφη Σερρών, Σέρρες 11.10.1887.

58. ΑΥΕ, Προξ. Σερρών Διον. Βιτάλης προς Επιτροπή Ενίσχυσης Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, Σέρρες, 21/28.1.1888.

59. ΑΥΕ, Υπ. Εξ. Γ. Θεοτόκης προς Πρεσβ. Κωνσταντινουπόλεως Α. Κουντουριώτη, Αθήνα, 714/20.4.1888.

έξι βουλγαροδιδασκάλων και τριών βουλγαροδιδασκαλισσών, όπως αναφέρει σχετική προξενική αναφορά. Ενδιαφέρον έχει επίσης η πληροφορία ότι, οι σχισματικοί της Καμενίκης, με την προστασία του διοικητή των Σερρών, επιχείρησαν να θάψουν τον ...*άποθανόντα ιερέα των εἰς τὸ ἐν Καμενίκῃ νεκροταφείον...* Το παραπάνω ωστόσο εγχείρημα απέτρεψε ο δραστήριος ιερέας της Κάτω Καμενίκης Στέργιος<sup>60</sup>. Το θέμα της ταφής του σχισματικού ιερέα της Καμενίκης στο, έως τότε, κοινό νεκροταφείο της περιοχής προκάλεσε νέο ζήτημα το οποίο ξεπέρασε τα όρια της πόλης και της επαρχίας και απασχόλησε τον τύπο της Κωνσταντινούπολης<sup>61</sup>. ... *Εἰς τὸ προάστειον τοῦτο τῶν Σερρῶν, μηδενὸς σχισματικοῦ ὑπάρχοντος, ἔχουσι πῆξει, ὡς γνωστὸν, βουλγαροδιδάσκαλοι τινὲς ἀπὸ 15 ἐτῶν φωλέαν τινὰ σχισματικὴν ὑπὸ τὸ πρόσχημα σχολείου καὶ ἐκκλησίας, ὅπου θηρεύοντες ἐκ τῶν βουλγαροφώνων χωρίων τῆς ἐπαρχίας ἀθώους παῖδας, διδάσκουσι αὐτοὺς κατὰ τὰς ἀντεκκλησιαστικὰς καὶ ἐπαναστατικὰς ἰδέας τοῦ ἐξάρχου. Ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν ἐπύλης οὕσα καὶ ἑτεροδόξος δὲν ἠδύνατο φυσικῶς νὰ ἔχη ἀξιῶσεις ἐπὶ τοῦ νεκροταφείου τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ προαστείου!* Ἐν τούτοις πρὸ μηνὸς ἀποθανόντα σχισματικὸν ιερέα ἐτόλμησαν νὰ θάψωσιν ἐν μέσῳ τοῦ νεκροταφείου, δόντες ἀφορμὴν εἰς ἀγρίωσιν κατ' αὐτῶν τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην νεκροταφείου παρὰ τοῖς ξένοις σχισματικοῖς κατιδὼν ὁ διοικητὴς ἡμῶν (Σερρῶν), ἐζήτησεν ὁδηγίαν παρὰ τοῦ νομάρχου Θεσσαλονίκης, ὅστις συνέστησε αὐτῷ νὰ παραχωρήσῃ αὐτοῖς τόπον ἐκ τῶν δημοσίων γαιῶν... Παρὰ τις αντιδράσεις των παρεδρευόντων Αζάδων, στο διοικητικό συμβούλιο του Σαντζακίου Σερρών, το συμβούλιο αποφάσισε την παραχώρηση δύο στρεμμάτων δημόσιας γης ...*ἀναλόγως... τῶν ἄλλων θρησκευμάτων...* Το παραπάνω γεγονός επανέφερε το ζήτημα της λειτουργίας βουλγαρικού σχολείου και ναού, χωρίς την απαραίτητη αυτοκρατορική άδεια και τις προσπάθειες δημιουργίας σχισματικής κοινότητας με πλάγιους τρόπους, όπως ήταν η απόφαση δημιουργίας ιδιαίτερου νεκροταφείου.

Το ζήτημα της βουλγαρικής σχολής προκάλεσε διχασμό μεταξύ και των οθωμανικών Αρχών. Αντίθετος με το κλείσιμο της βουλγαρικής σχολής της Καμενίκης στάθηκε ο βαλής της Θεσσαλονίκης Γκαλήπ Πασάς, ο οποίος με τηλεγράφημά του προς το μουτεσαρίφη Σερρών τον διέταξε όχι μόνο να ανοίξει το βουλγαρικό σχολείο αλλά και να μην εμποδίζει την ίδρυση νέων βουλγαρικών σχολείων σε ολόκληρο το Σαντζάκι των Σερρών, χωρίς μάλιστα να απαιτείται γι' αυτό η έκδοση σχετικού σουλτα-

60. ΑΥΕ, ΠΚ/1889/Πατρ., Πρόξ. Σερρών Διον. Βιτάλης προς Υπ. Εξ., Σέρρες, 252/15.10.1888.

61. «Ειδήσεις», Νεολόγος 5807 (Σάββατο, 29.10.1888) 3.



νικού φερμανίου. Ο μουτσαρίφης Σερρών παρέπεμψε το θέμα στην τοπική Οθωμανική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή η οποία, εμμένοντας σε παλαιότερη απόφασή της, δεν αποδέχτηκε την απαίτηση του βαλή να ανοίξει το βουλγαρικό σχολείο και να επιτραπεί η ίδρυση άλλων χωρίς την απαιτούμενη νόμιμη άδεια<sup>62</sup>. Από προξενική και πάλι αναφορά γνωρίζουμε ότι, και το 1889, λειτουργούσε βουλγαρικό σχολείο στην Καμενίκη το οποίο και πάλι χαρακτηρίζεται ότι ανοίχθηκε παράνομα<sup>63</sup>.

Ο θάνατος του ηγουμένου Θεοδοσίου Λαζάρου έδωσε για μια ακόμη φορά την ευκαιρία στον φιλομεταρρυθμιστικό τύπο της Κωνσταντινούπολης να ασχοληθεί με αυτόν. Ο Θεοδοσίος απεβίωσε την Παρασκευή, 7 Οκτωβρίου 1888, στην Πατριαρχική Μονή του Τιμίου Προδρόμου, σε ηλικία ογδόντα οκτώ ετών, έχοντας διατελέσει τρεις φορές, από το 1862, ηγούμενός της<sup>64</sup>. Ο Νεολόγος κάνει αναφορά στο θάνατό του σχολιάζοντας την προσωπικότητά του: *Ὁ ἀνὴρ εἰ καὶ διὰ τῆς νοημοσύνης καὶ δραστηριότητος αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ προήγαγε τὰ τῆς Μονῆς συμφέροντα, ἐν τούτοις ἢ σύγχρονος ἱστορία τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἀνεγνώρισεν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ὅσον μυστικὸν τοσοῦτο καὶ ἐπικίνδυνον ἀρχηγὸν τῆς ἐπιτοπίου σχισματικῆς προπαγάνδας, κατορθώσαντα νὰ ἐκβουλγαρίσῃ σχεδὸν τὴν ἑλληνικοτάτην ταύτην Μονήν διότι τὸ μὲν πὰρ' αὐτοῦ κατηχούμενοι πάντες σχεδὸν οἱ ἐκείθεν ἀποφοιτήσαντες μαθηταὶ τῆς ἄλλοτε ἐκεῖ λειτουργησάσης ἱερατικῆς σχολῆς μεταβλήθησαν εἰς βουλγάρους ἀποστόλους· τὸ δὲ ἐμόρφωσεν ἐν αὐτῇ τῇ Μονῇ κόμμα βουλγαρικόν, οὗτινος οἱ ἱερεῖς καὶ διάκονοι διαχεόμενοι ἀνὰ τὰ βουλγαρόφωνα χωρία τῆς ἐπαρχίας πρὸς ἀγιασμὸν αὐτῶν, δηλητηριάζουσιν αὐτὰ διὰ τοῦ δηλητηρίου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνταρσίας καὶ ἐπαναστάσεως...*<sup>65</sup>.

Το 1891 η βουλγαρική δραστηριότητα εντάθηκε, εκμεταλλευόμενη και τη διαίρεση της ελληνικής κοινότητας, λόγω του μητροπολιτικού και κοινοτικού ζητήματος. Ο σχισματικός αρχιμανδριτής Γκολογκάνωφ, τον οποίο η προξενική αναφορά παρουσιάζει ως αρχηγό της βουλγαρικής προπαγάνδας στην Καμενίκη, μαζί με το βουλγαροδιδάσκαλο Σπάσσο και δύο άλλους Σερραίους περιφέρονταν στα χάνια της πόλης *...ἐνθα σταθμεύουσιν οἱ ἐκ τῶν πέριξ πρὸς ἐμπορίαν ἐρχόμενοι χωρικοὶ Βούλγαροι καὶ βουλγαρόφωνοι συγκεντρώνοντας υπογραφές δι' ὑποσχέσεων καὶ ἀμοιβῶν...* με στόχο την αποστολή προς τη Βουλγαρική Εξαρχία αναφοράς για την αποστολή και εγκατάσταση στις Σέρρες ως

62. «Ειδήσεις και πληροφορία», *Νεολόγος* 5647 (Τετάρτη, 13.4.1888) 2.

63. ΑΥΕ, Πρόξ. Σερρών Διον. Βιτάλης προς Υπ. Εξ., Σέρρες, 33/21.2.1889.

64. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα Χρονογράφου*, Εν Αθήναις 1932, σ. 330.

65. «Ειδήσεις», *Νεολόγος* 5807 (Σάββατο, 29.10.1888) 3.

πνευματικού αρχηγού, σχισματικού χωρεπισκόπου<sup>66</sup>.

Σε προξενικό έγγραφο, του 1891, η Καμενίκη χαρακτηρίζεται και πάλι ως ...*φωλέα τῶν Βουλγάρων*...<sup>67</sup>. Την πρωτομαγιά του 1891 μαθητῆς του ελληνικού δημοτικού σχολείου Καμενίκης λιθοβόλησε τον εκεί Βούλγαρο σχισματικό αρχιμανδρίτη Γκολογκάνωφ, όπως αναφέρει προξενική έκθεση, η οποία σημειώνει στο τέλος ότι το γεγονός προκάλεσε ...*βαθείαν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς εὐαρίθμους ἐν Σέρραις καὶ Καμενίκη Σχισματικούς*...<sup>68</sup>. Το καλοκαίρι του 1891, μεσούντος του μητροπολιτικού και κοινοτικού ζητήματος στις Σέρρες, γίνεται γνωστή η πρόθεση των Βουλγάρων να ιδρῦσουν στο προάστιο και ανώτερο γυμνάσιο πέραν των ἤδη λειτουργούντων εκεί βουλγαρικών σχολείων<sup>69</sup>. Ωστόσο, το 1892 μαθαίνουμε ότι, το κτήριο του βουλγαρικού σχολείου Καμενίκης αγοράστηκε από Έλληνα κάτοικο ο οποίος αμέσως εκκένωσε το οίκημα πετώντας τα έπιπλα του στο δρόμο<sup>70</sup>.

Το ζήτημα της Καμενίκης απασχολεί και τον τύπο της Θεσσαλονίκης και συγκεκριμένα, η εγκατάσταση σε αυτήν του σχισματικού αρχιμανδρίτη Κόλιο Βάνωφ, όπως μάλλον αποκαλεί τον προαναφερθέντα Θεοδόσιο Γκολογκάνωφ ανεψιό του προηγούμενου του Τιμίου Προδρόμου Θεοδοσίου Λαζάρου. Η εγκατάσταση του Γκολογκάνωφ στην Καμενίκη πραγματοποιήθηκε χρονικά μετά την αποτυχία ίδρυσης βουλγαρικού σχολείου μέσα στην ίδια την πόλη και μάλιστα κοντά στη μητρόπολη, όπου όμως το εγχείρημα αντιμετώπισε σύσσωμη την αντίδραση των Σερραίων. Έτσι, η βουλγαρική δράση στην Καμενίκη ξεκίνησε και πάλι με την ίδρυση εκεί βουλγαρικού σχολείου. Η εφημερίδα «Φάρος της Μακεδονίας» διαπιστώνει ότι, παρά την ύπαρξη, στο προάστιο αυτό των Σερρών, ικανού βουλγαρόφωνου πληθυσμού, οι κάτοικοι δεν ενέδωσαν ωστόσο στην προπαγάνδα και έτσι το σχολείο δεν μπόρεσε να συγκεντρώσει μαθητές παρά μόνο ...*ἐκ διαφόρων χωρίων πειναλέα καὶ ρακένδυτα παιδιά, ἅτινα οἱ γονεῖς ἔνεκα τῆς φοβερᾶς δυστυχίας τοῦ τόπου ἔδωκαν, τὸ δὴ λεγόμενον, εἰς τὸν ὄσιον Κόλλιον «δί' ἓν κομμάτι ψωμὶν τὰ παιδιά ταῦτα τὸ πρῶτον ἐννοεῖται, ἐχορτάσθησαν, εἶτα ἐπλύθησαν καὶ ἐνεδύθησαν καὶ οὕτως ὡς διὰ μαγείας ἢ μᾶλλον στομαχικῆς ῥάβδου μετεβλήθησαν εἰς ... μαθητᾶς!! Ἐφέτος περιεβλήθη-*

---

66. ΑΥΕ, Πρόξ. Σερρών προς Α. Δεληγεώργη, Σέρρες, 99/12.4.1891.

67. ΑΥΕ, Πρόξ. Σερρών Ανδρ. Μεταξάς προς Υπ. Εξ. Α. Δεληγεώργη, Σέρρες, 107/20.7.1891.

68. ΑΥΕ, Πρόξ. Σερρών Ανδρ. Μεταξάς προς Υπ. Εξ. Α. Δεληγεώργη, Σέρρες, 126/5/17.5.1891.

69. ΑΥΕ, Πρόξ. Σερρών Ανδρ. Μεταξάς προς Υπ. Εξ. Α. Δεληγεώργη, Σέρρες, 263/1.9.1891.

70. ΑΥΕ, Πρόξ. Σερρών Νικολάου προς Υπ. Εξ., Σέρρες, 8.9.1892.

σαν καὶ στρατιωτικᾶς στολᾶς ἅς μετὰ πολλῆς χάριτος ἐπιδεικνύουσιν ἐν τῷ περιπάτῳ καὶ ἐν ταῖς ἀγνιαῖς, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Σερρῶν, ὅπως τέρψωσι τοὺς ἐν χανίοις τισι συγκομιζομένους ἐκ τῶν πέριξ χωρικοὺς...<sup>71</sup>.

Σε ἐκθεση του Ἑλληνα Προξένου στο Μοναστήρι Ναπ. Μπέτσου, το Μάιο του 1894, αναφέρεται: ... Ἐν Σέρραις ἔχομεν οὐχὶ κοινότητα (ἔνν. Βουλγαρική), ἀλλὰ πόλιν ἀκραιφνῶς ἑλληνικὴν ὁ πληθυσμὸς της εἶναι ἑλληνικότατος καὶ ὁ λαὸς φρονηματίας καὶ ζωηρὸς κρατοῦσα γλῶσσα εἶναι ἡ ἑλληνικὴ καὶ τὰ πάντα εἶναι ἑλληνικὰ πλὴν ἑνὸς προαστείου, Καμηνίκης καλουμένου, κειμένου ἐκτὸς της πόλεως καὶ ἐκ 200 περίπου οἰκιῶν συγκειμένου πρὸ δεκαετίας, ὅτε εἶχον τὴν τιμὴ νὰ διευθύνῳ τὸ ἐν Σέρραις Προξενεῖον καὶ τὸ ὑπὸ τὸ βουλγαροφῶνων οἰκοῦμενον τοῦτο προάστειον τῆς Καμηνίκης ἣν πιστὸν τῇ ὀρθοδοξίᾳ...<sup>72</sup>.

Το ζήτημα της Καμενίκης αποδεικνύεται ὅτι δεν ἦταν μόνο τοπικό ἀλλὰ οὔτε μόνο φυλετικό. Το προάστιο αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε ὡς πεδίο καὶ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν γιὰ τὶς πρῶτες ἀντιπαραθέσεις στο ἐσωτερικὸ της κοινότητος τῶν Σερρῶν. Ἀπὸ τὸ ζήτημα της Καμενίκης συμπεραίνουμε ὅτι οἱ ἐσωτερικὲς ζυμώσεις στὴν κοινότητα εἶχαν ἤδη ξεκινήσει ἀπὸ τὰ τέλη της δεκαετίας του 1860, ἀρκετὰ δηλαδὴ νωρίτερα ἀπὸ τὶς κοινοτικὲς διαμάχες που προκλήθηκαν, στὴ συνέχεια, με τὸ ζήτημα του ἐλέγχου της διοίκησης καὶ της λειτουργίας του Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Σερρῶν καὶ του διδασκαλείου του<sup>73</sup>, ἀλλὰ καὶ του Κοινοτικοῦ Νοσοκομείου Σερρῶν<sup>74</sup> καὶ κορυφώθηκαν εἰκοσι σχεδὸν χρόνια ἀργότερα με τὸ μητροπολιτικὸ καὶ κοινοτικὸ ζήτημα ἐπὶ μητροπολίτη Σερρῶν Κωνσταντίνου Βαφεΐδη<sup>75</sup>. Οἱ ομοιότητες που εμφανίζει ἡ περίπτωση της

71. «Προσοχὴ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν», *Φάρος της Μακεδονίας* 1506 (Θεσσαλονίκη, Σάββατο 16.3.1891) 1.

72. ΑΥΕ, Προξ. Βιτωλίων Ναπ. Μπέτσος πρὸς Υπ. Εξ., 131/10.5.1894 καὶ Σ. Βούρη, *Πηγές γιὰ τὴν ἱστορία της Μακεδονίας. Ἐκκλησία καὶ κράτος 1889-1905*, Ἀθήνα 1999, σ. 143.

73. Βλ. σχετικὰ στο Ἰω. Μπάκας, «Μακεδονικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Σερρῶν. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν εκπαιδευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19<sup>ου</sup> αἰῶνα», *Εὐπλοια. Εἴρσιος τόμος γιὰ τὴ δεκαετηρίδα τοῦ Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας καὶ Πολιτισμοῦ Παρεξιῶν Χωρῶν, Θεσσαλονίκη 2010*, σσ. 155-182.

74. Γ. Αψηλίδης, «Ὁ ἐλεγχὸς της διαχείρισης τοῦ κοινοτικοῦ Νοσοκομείου Σερρῶν», *Σερραϊκὰ Σύμμεικτα 2* (Σέρρες 2013) 413-421.

75. Ἀνδρ. Νανάκης, «Κοινοτικὲς διενέξεις. Ἡ διαμάχη στὶς Σέρρες (1891-1892)», *Πρακτικὰ Β' Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου: Ἡ Νιγρίτα-Ἡ Βισαλτία διὰ μέσου της ἱστορίας*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 443-466 καὶ Κ. Πλαστήρας, «Σέρρες, μέρες τοῦ 1891: διαφωνίες παραγόντων της ἑλληνικῆς Κοινότητος ὡς προοίμιον τοῦ "Κοινοτικοῦ ζητήματος"», *Πρακτικὰ Β' Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου: Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτηση μέχρι τὴ σύγχρονη ἐποχὴ*, τ. 1, Σέρρες 2013, σσ. 401-408.

Καμενίκης με τα αντίστοιχα γεγονότα της Θεσσαλονίκης, στις αρχές της δεκαετίας του 1870, δείχνει και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο αυτών σημαντικών πόλεων του μακεδονικού χώρου, ενδιαφέρον θέμα για περαιτέρω έρευνα.

IOANNIS TH. MPAKAS

CHURCH AND COMMUNITY IN PROCESS OF  
DEFRAGMENTATION IN THE LATE 19TH CENTURY.  
THE ECCLESIASTICAL AND EDUCATIONAL ISSUE OF  
KAMENIKIA OF SERRES THROUGH THE SOURCES

Abstract

The developments occurred to the situation of the Ecumenical Patriarchate and the Christian communities, due to the reforms in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century, caused a ferment in the administration of these communities and in the role of the church to them in that time. The first events appeared to occur alongside the opening of the Bulgarian church question, ie in the late 1860s.

Interestingly, in the exact same time, parallel events happen in Thessaloniki and Serres. Combined with the functioning of Educational Association and the configuration of rival factions, community tensions are caused in the two cities, which dominated in the form of community or metropolity issues, until the late 19th century.

In Serres, the issue took local characteristics combined with the attempt of foundation of Bulgarian community in the city. Based on the sources of the time, with a time reference point for the second half of the 19th century, a reading of sources is attempted about the issues which determined the reconstruction of community of Serres, especially of the suburb of Kamenikia.

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΠΥΡΙΚΑΥΣΤΟ  
ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ. ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΩΝ  
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΩΝ ΝΗΣΙΔΩΝ 61 & 62

Ο εμπρησμός της πόλης των Σερρών το 1913 υπήρξε αφετηρία για μια σειρά προσπαθειών επανασχεδιασμού, που τελεσφόρησαν με το σχέδιο του 1920. Στάδια-σταθμοί σ' αυτήν τη διαδικασία υπήρξαν η τοπογραφική αποτύπωση της πυρκαϊούστου ζώνης και η σύνταξη του κτηματολογικού πίνακα των παλιών ιδιοκτησιών το 1914. Με βάση την κριτική προσέγγιση αυτών των αρχαικών ντοκουμέντων, σε συνδυασμό με μεταγενέστερες πηγές, επιχειρείται η παραγωγή νέας ιστορικής γνώσης, που αφορά τον τόπο και τους ανθρώπους του, μέσα στη μακρά διάρκεια των εκατό ετών που μεσολάβησαν. Η παρούσα έρευνα μπορεί να συναθροιστεί σε προηγούμενες ανάλογες προσπάθειές μου για τη «νέα αγορά», τους «προσφυγικούς συνοικισμούς», το «λόφο Μηχανικού» και τις «τρεις κεντρικές πλατείες» των Σερρών. Συγκεκριμένα αφορά τους μετασχηματισμούς των οικοδομικών νησίδων 61 και 62, νησίδων με ιδιαίτερη ιστορική φόρτιση, μια και η μεν πρώτη φιλοξενεί το κτίριο του «Ορφέα», η δε δεύτερη υποδέχτηκε και φιλοξένησε για πάνω από πενήντα χρόνια το κρατικό Νοσοκομείο Σερρών.

**Το γυμναστήριο και η θερινή σκηνή του «Ορφέα»**

Στα ανατολικά της πόλης των Σερρών και σε γειτνίαση με την περιοχή αποκαλούμενη σήμερα «Χίλια Δένδρα» υπήρχε επί τουρκοκρατίας το κτήμα Νικ. Χατζηλαζάρου, το οποίο ο Σερραίος προυνόχοντας παραχώρησε στην ελληνορθόδοξη κοινότητα και αυτή με τη σειρά της στο νεοϊδρυθέντα το 1905 Μουσικογυμναστικό Σύλλογο «Ορφέα». Το κτήμα βρισκόταν στο τέarma της αριστοκρατικής οδού Αγίου Νικολάου (Φαρδύ), βασικής αρτηρίας που διέσχισε την ελληνορθόδοξη συνοικία της πόλης, δίπλα στον κόμβο συνάντησης του προϋπάρχοντος βυζαντινού με το οθωμανικό τείχος, που ανήγειρε το 1794 ο Ισμαΐλ Μπέης των Σερρών. Κατά την Α. Γερόλυμπου το τείχος αυτό, που ίχνη του κατέγραψε το 1832 ο Wilhelm von Chabert, ήταν ένας χαμηλός περίβολος,

που προστάτευε στοιχειωδώς τον οικισμό και φαίνεται να κατεδαφίστηκε πριν το 1880<sup>1</sup>. Πιθανόν τα υλικά από την κατεδάφιση του τείχους να χρησιμοποιήθηκαν τα επόμενα χρόνια για τη διευθέτηση/περιορισμό της κοίτης του παραρρέοντος χειμάρρου Αγίων Αναργύρων και τη δημιουργία νέας οικοδομήσιμης γης.

Στο κτήμα Χατζηλαζάρου, που περικλείονταν από ψηλή, πέτρινη μάντρα, διαμορφώθηκε το 1906 το υπαίθριο γυμναστήριο του «Ορφέα», όπου γίνονταν οι ετήσιες γυμναστικές επιδείξεις και ταυτόχρονα κτίστηκε μία ανοικτή θεατρική σκηνή με το όνομα «Θάλεια»<sup>2</sup>. Η γύρω περιοχή ήταν τότε κατάφυτη και αδόμητη. Στο ίδιο οικοπέδο κτίστηκε λίγο αργότερα μία μεγάλη αίθουσα εκδηλώσεων/χειμερινό θέατρο (1908/1909), που διατηρείται μέχρι και σήμερα. Ακριβώς απέναντι από την είσοδο του χειμερινού θεάτρου φαίνεται να υπήρχε πύλη του διερχόμενου εξωτερικού τείχους της πόλης. Για την κατασκευή της κλειστής θεατρικής αίθουσας του «Ορφέα» έχουν γίνει πολυάριθμες βιβλιογραφικές αναφορές<sup>3</sup>. Συνοψίζοντας σημειώνουμε ότι κτίστηκε σε σχέδια του Ιταλού αρχιτέκτονα Τζιοβάνι και κατασκευαστής του ήταν ο Σερραίος ξυλουργός και μακεδονομάχος Κώτσιος Καράμπελας. Στοιχίσε 1.112 τουρκικές λίρες και εγκαινιάστηκε το 1909<sup>4</sup>.

---

1. Όπως αναφέρει η Α. Γερόλυμπου (2013) το οθωμανικό τείχος των Σερρών περιέλειπε μεγάλες επιφάνειες αδόμητου χώρου με κήπους και καλλιέργειες, όπως και τα αντίστοιχα τείχη των Αθηνών (1778) και Λάρισας (1827). Βλ. Α. Γερόλυμπου, *Ιστορικά Αποτυπώματα. Αποτύπωση της ιστορικής διαδρομής των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής, μέσα από εθνογραφικούς, πολεοδομικούς και άλλους χάρτες από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20<sup>ο</sup> αι.* (κατάλογος έκθεσης), Περιφερειακή Ενότητα Σερρών, 2013.

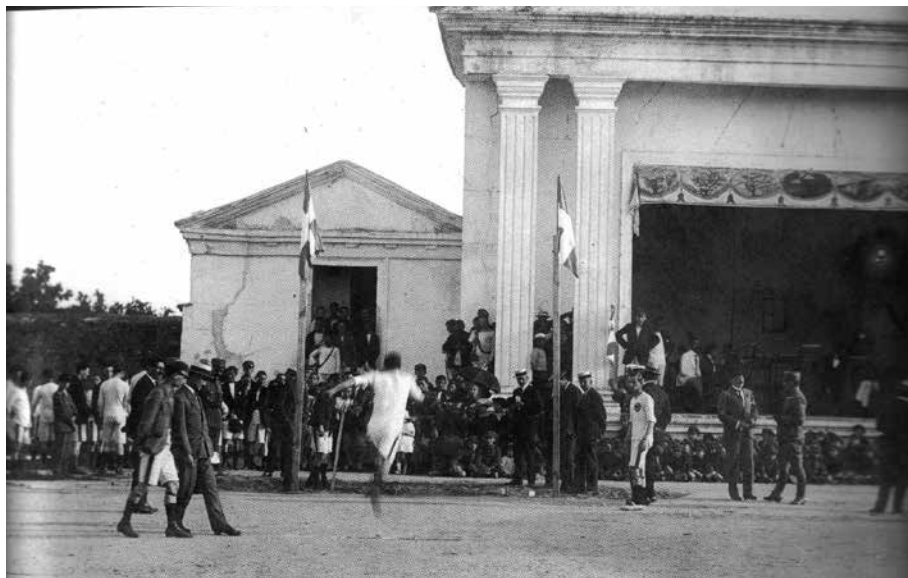
2. Ο ανταποκριτής της εφημ. Αστήρ, σε άρθρο του για τις Σέρρες στις 10 Ιανουαρίου 1910, ανέφερε ότι ο Ορφέας «διατηρεί από πολλών ετών Γυμναστήριον, εντός δε του αναπεπταμένου χώρου αυτού σκηνήν θερινού θεάτρου «Θάλεια». Βλ. Β. Τζανακάρης, *Το Θέατρο, ο Κινηματογράφος και οι Παράξενες Παραστάσεις εις την «καλλίστην πόλιν» των Σερρών, από τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αι. μέχρι το λυκόφως του 20<sup>ου</sup>, Σέρρας: έκδ. περιοδικού Γιατί, 2003, 163.*

3. Ενδεικτικά αναφέρω τους Ν. Χρ. Χρησιτίδη, «Όμιλος Ορφέας Σερρών 1905-1995» στο *Όμιλος Ορφέας Σερρών 1905-1995. Εκατό Χρόνια από την ίδρυσή του*, έκδ. ΔΕΠΚΑ, 2005, σσ. 9-19, Χρ. Ν. Χρησιτίδη, εφ. *Ελεύθερον Βήμα* 11-11-1957 και 12-11-1957, Γ. Καφταντζή, *Ορφέας Σερρών, 1905-1991. Ιστορική Αναδρομή*, 1991, Θεσσαλονίκη: έκδ. Ομίλου Ορφέας Σερρών, Β. Τζανακάρη, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, τ. Α' (1991) και τ. Β' (1995), Σέρρας: έκδ. περιοδικού Γιατί και Β. Τζανακάρης, 1913-2013. *Πανόραμα Σερραϊκής Ιστορίας*, 2013.

4. Η εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας* έγραψε για τα εγκαίνια του κτιρίου «κτίριον μεγαλοπρεπές μετά σκηνής θεατρικής και δωματίων αριστερά και δεξιά μετ' απεράντου δε αιθούσης εν τω μέσω, όπερ χρησιμεύση και ως αίθουσα των δημοσίων συνεντεύξεων και συναθροίσεων και ως αίθουσα θεάτρου χειμερινού και ως οίκημα της τε φιλαρμονικής μουσικής "Τερψιχόρη" και της ορχήστρας του συλλόγου ο "Ορφεύς" και της μαντολινάτας...» (αναδημοσίευση στο Τζανακάρης, 1991, ό.π., 79).



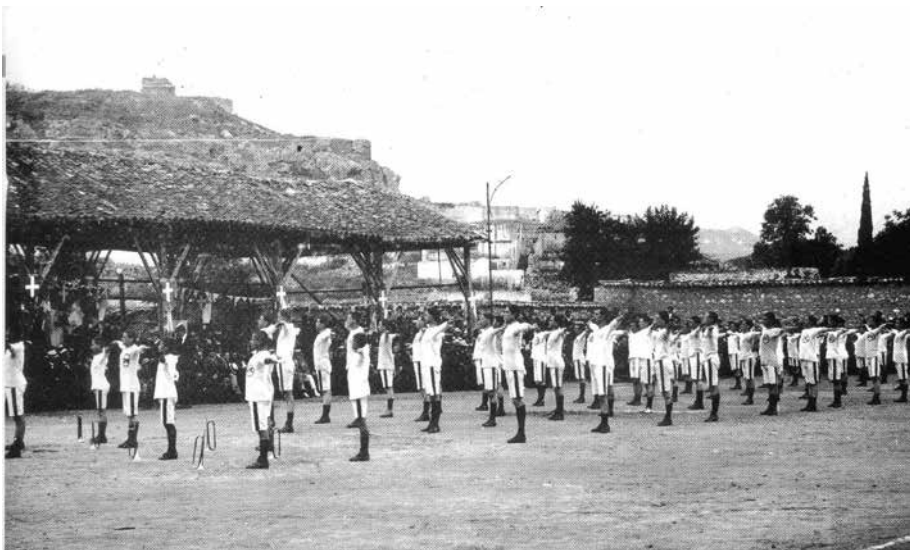
Αντίθετα, για την υπαίθρια σκηνή διαθέτουμε μόνο λιγοστές δημοσιευμένες φωτογραφίες και την ένδειξη της θέσης και των διαστάσεων της, όπως αποτυπώθηκαν στο φύλλο 2 του ρυμοτομικού σχεδίου του 1925 (εικόνα 5). Από το διαθέσιμο υλικό συνάγεται το συμπέρασμα ότι η εγκατάσταση ανήκε στον τύπο της θεατρικής μάντρας με σκεπαστή σκηνή (ονομάζεται και ιταλίζουσα), τυπολογία με μεγάλη διάδοση σε Ευρώπη, Αθήνα, Κωνσταντινούπολη. Η σκηνή είχε διαστάσεις 7,5-8,0 μ. διαρθρωμένη σε βάση, κορμό και αετωματική στέψη. Υπήρχε ένα κεντρικό τμήμα, η μπούκα του οποίου πλαισιωνόταν από δύο δίδυμους, υψηλόκορμους πεσσούς με ραβδώσεις και απλοποιημένα επίκρανα. Δύο στενότερα και χαμηλότερα προσκίσματα με αξονικά τοποθετημένες πόρτες με πλαίσια, που πρέπει να αντιστοιχούσαν σε βοηθητικούς χώρους, πλαισιώναν την σκηνή. Υπήρχε μια μεγαλορρημοσύνη στο κτίσμα, μια διάθεση εντυπωσιασμού, ένας πομπώδης κλασικισμός, που ενδεχομένως επεσκίαζε ακόμη και αυτήν τη σκηνική δράση. Η στόχευση της σύνδεσης με το αρχαιοελληνικό πνεύμα ήταν παραπάνω από εμφανής. Η ανυψούμενη υφασμάτινη αυλαία, τύπος προγενέστερος της αυλαίας που διχάζεται, είχε απεικονίσεις τοπίων, δένδρων κ.λπ. Όσον αφορά την «πλατεία», αυτή δεν ήταν παρά ένα χωμάτινο δάπεδο κατάλληλο κυρίως για τις ετήσιες γυμναστικές επιδείξεις των σχολείων της πόλης. Μόνιμη διάταξη, ξυλίνων καθισμάτων ή πάγκων δεν φαίνεται να υπήρχε, αν και σε ορισμένες φωτογραφίες διακρίνονται μπροστά και πλάγια



Εικ. 1: Η ανοικτή σκηνή μ' ένα από τα δύο προσκίσματα (Τζανακάρης, 2003: 81).



Εικ. 2: Γυμναστικές επιδείξεις (Τζανακάρης, 2003: 75).



Εικ. 3: Άποψη από τη σκηνή προς τον υπόλοιπο χώρο (γυμναστήριο). Διακρίνεται αριστερά πρόχειρο, ξύλινο υπόστεγο για προστασία των επισήμων. Στη θέση του υπόστεγου πρέπει να κτίστηκε αργότερα το κτίριο του «Ορφέα» (Τζανακάρης, 2013: 32).

από τη σκηνή μερικοί ξύλινοι πάγκοι. Στις παραστάσεις υποθέτουμε ότι τα καθίσματα μεταφέρονταν είτε από την παρακαείμενη κλειστή αίθουσα του «Ορφέα», είτε από τους δύο βοηθητικούς χώρους που πλαισίωσαν τη σκηνή. Πάντως είτε καθήμενοι, είτε όρθιοι οι Σερραίοι κατέκλυ-

ζαν το χώρο για να απολαύσουν τα θεάματα (εικόνες 1, 2, 3).

Η πρώτη θεατρική παράσταση στη θερινή σκηνή «Θάλεια» δόθηκε τον Ιούνιο του 1906 με το έργο «Δάφνη», το δε βάθος της σκηνής αναφέρεται ότι ήταν διακοσμημένο με ελαιογραφία, που παρίστανε τον Απόλλωνα και τις εννέα μούσες<sup>5</sup>. Στις 30 Απριλίου 1908 στη θερινή σκηνή δόθηκε η παράσταση του ειδυλλιακού δράματος «Γκόλφω», ως επανάληψη μιας πρώτης παρουσίασης που έγινε στις αρχές Απριλίου του ιδίου έτους στην αίθουσα τελετών του παρθεναγωγείου «Γρηγοριάς»<sup>6</sup>. Από τον Αύγουστο του 1909 η υπαίθρια σκηνή άρχισε να χρησιμοποιείται και ως θερινός κινηματογράφος με την εγκατάσταση μιας πετρελαιοκίνητης ηλεκτρικής γεννήτριας<sup>7</sup>. Τέλος, από το σχολιασμό μιας κινηματογραφικής προβολής στις 26 Ιουλίου 1910, τον οποίο παρέθεσε ο Β. Τζανακάρης, μαθαίνουμε ότι ο χώρος φωτιζόταν με ηλεκτρικούς λαμπτήρες, πιθανότατα τροφοδοτούμενους από την προαναφερθείσα γεννήτρια<sup>8</sup>.

Αρχιτεκτονικό πρότυπο της θερινής σκηνής των Σερρών φαίνεται ότι υπήρξαν οι αντίστοιχες σκηνές της Αθήνας. Στην εμπειριστατωμένη μελέτη της για την αρχιτεκτονική του νεοελληνικού θεάτρου η Ε. Φεσσά-Εμμανουήλ αναφέρει ότι στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα πολυάριθμες θεατρικές μάντρες με ξύλινη ή πέτρινη περίφραξη και ιταλίζουσες σκηνές λειτούργησαν στην Αθήνα, Νέο Φάληρο, Πειραιά, Βόλο και αλλού, ως υποκατάστατα πιθανότατα των υπαιθρίων ξύλινων θεάτρων, που έστηναν πρόχειρα οι περιοδεύοντες ελληνικοί θίασοι<sup>9</sup>. Ανταποκρινόταν στις ανάγκες ψυχαγωγίας και επικοινωνίας του κοινού και ταίριαζε με το ήπιο κλίμα και τη μακρά παράδοση υπαιθρίων θεαμάτων της Ελλάδας. Η ατμόσφαιρα οικειότητας που δημιουργούσε η μικρή απόσταση του

---

5. Καφταντζής, ό.π., 64.

6. Όπως γράφει ο Γ. Αψηλίδης (2000) «Η εσπερινή θεατρική παράσταση της 30ής Απριλίου 1908 εντάχθηκε στον εορτασμό της πρωτομαγιάς και διαφημίστηκε με τοιχοκόλληση «με μεγάλα γράμματα» στους κεντρικότερους δρόμους της πόλης. Την παρακολούθησαν όχι μόνο Σερραίοι, αλλά και αρκετοί από τις γειτονικές πόλεις, που είχαν προσκληθεί και έλθει σιδηροδρομικώς να πάρουν μέρος στις εορταστικές εκδηλώσεις, που κορυφώθηκαν ανήμερα της πρωτομαγιάς με την φιλαρμονική να παίζει και τους μαθητές των σχολείων να εκτελούν αθλήματα και να χορεύουν. Βλ. Αψηλίδης, Γ. (2000) «Η πρωτομαγιά του 1908 στην πόλη των Σερρών, περιοδικό *Μετά* (64) 17-20.

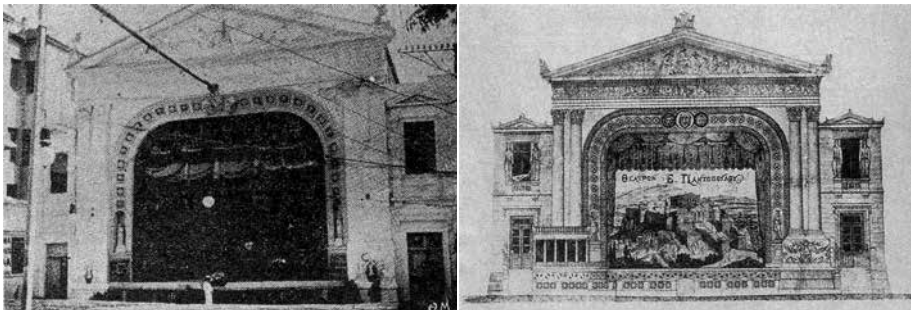
7. Καφταντζής, ό.π., 64.

8. Κατά το σχολιογράφο της παράστασης «πλήθος άπειρον κατέκλυσε τον ευρύτατον του θεάτρου χώρο, ενώ διέπρεπε το ωραίο φύλον σχηματίζον διά των ποικιλόμορφων αμφιθέσεων του επίζηλον και εκθαμβωτικήν ποικιλόχρωμον ανθοδέσμην απαστράπτουσαν υπό το φέγγος των ηλεκτρικών του θεάτρου λαμπτήρων» (Τζανακάρης, ό.π., 2003, 31).

9. Ε. Φεσσά-Εμμανουήλ, *Η αρχιτεκτονική του νεοελληνικού θεάτρου*, 1994, Αθήνα: ιδιωτική έκδοση.

κοινού από τη σκηνική δράση και το περιορισμένο κόστος εγκατάστασης ήταν από τις βασικές παραμέτρους της ευρείας αποδοχής τους. Η αντίθεση ανάμεσα στον κλειστό χώρο της ιταλιζουσας σκηνης και στον ανοικτό χώρο των θεατών υπήρξε, όπως αναφέρει η Φεσσά-Εμμανουήλ, επίσης μια καινοτομία για την εποχή.

Ειδικότερα η υπαίθρια σκηνή «Θάλεια» (π.1906) στην τουρκοκρατούμενη πόλη των Σερρών φαίνεται να είχε εμφανείς ομοιότητες με το υπαίθριο θέατρο της πλατείας Συντάγματος των Αθηνών, όπως μπορούμε να συνάγουμε από μια φωτογραφία του συγκεκριμένου θεάτρου (εικόνα 4). Η επιλογή των δίδυμων πεσσών στο προσκήνιο της σκηνης των Σερρών προσομοιάζει στις δίδυμες παραστάδες του θεάτρου της πλατείας Συντάγματος.



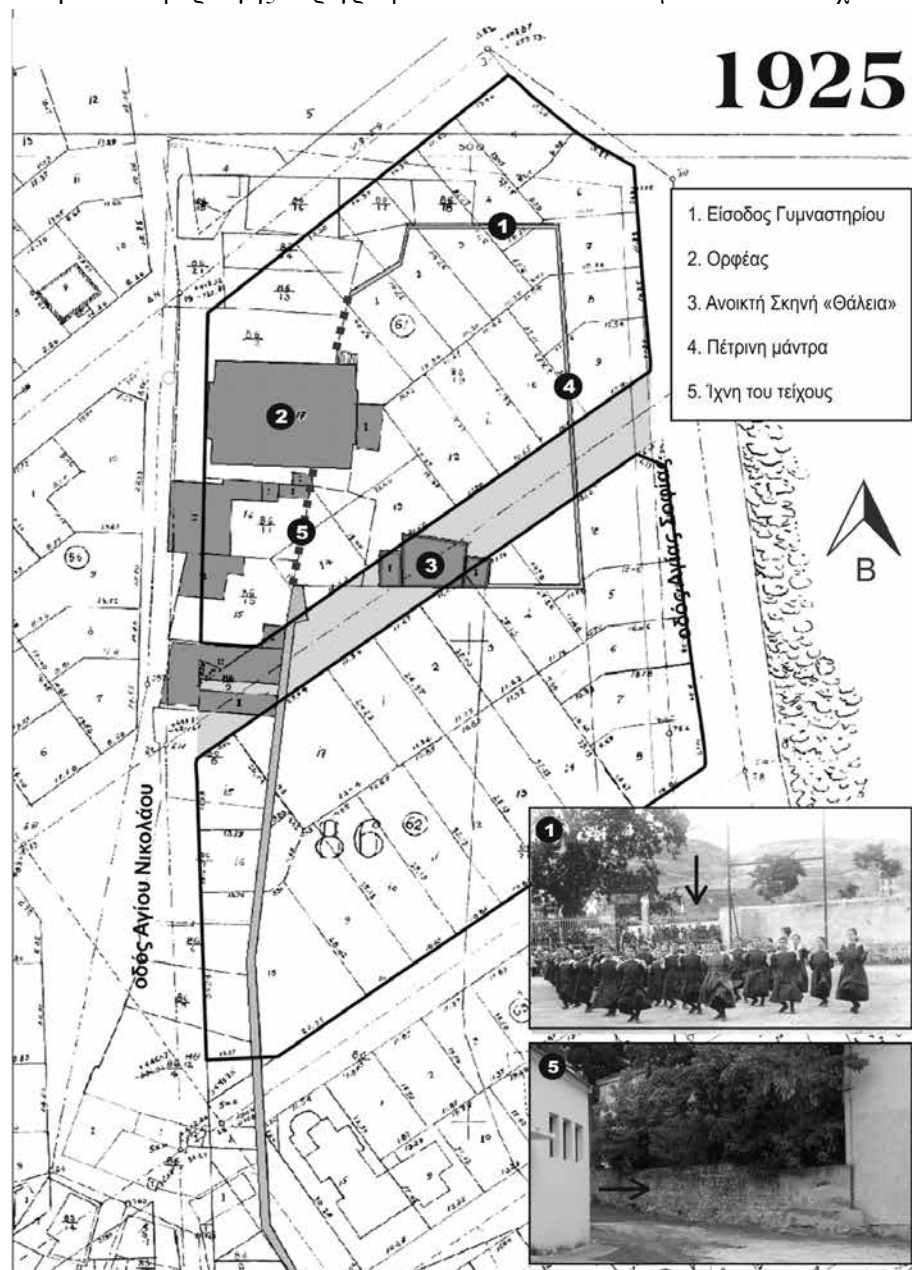
Εικ. 4: Θέατρο της πλατείας Συντάγματος Αθηνών (Φεσσά-Εμμανουήλ, 1994).

Δυστυχώς η ζωή της υπαίθριας θεατρικής και κινηματογραφικής σκηνης του «Ορφέα» υπήρξε βραχύβια, όπως άλλωστε βραχύβια υπήρξε και η λειτουργία πολλών αθηναϊκών σκηνών. Ειδικά στην περίπτωση των Σερρών, τα ζοφερά γεγονότα που ακολούθησαν, όπως ο εμπρησμός του 1913, η δεύτερη βουλγαρική κατοχή (1916-1918) και η μετατόπιση της καλλιτεχνικής ζωής σε κεντρικότερα σημεία της πόλης (Κρόνιο, Πάνθεον κ.λπ.) επιτάχυναν την παρακμή της, υποβιβάζοντάς την σ' ένα απλό «σκηνικό» εντός του ανοικτού γυμναστηρίου του «Ορφέα», που συνέχισε για αρκετά χρόνια να φιλοξενεί τις ετήσιες γυμναστικές επιδείξεις των σχολείων της πόλης.

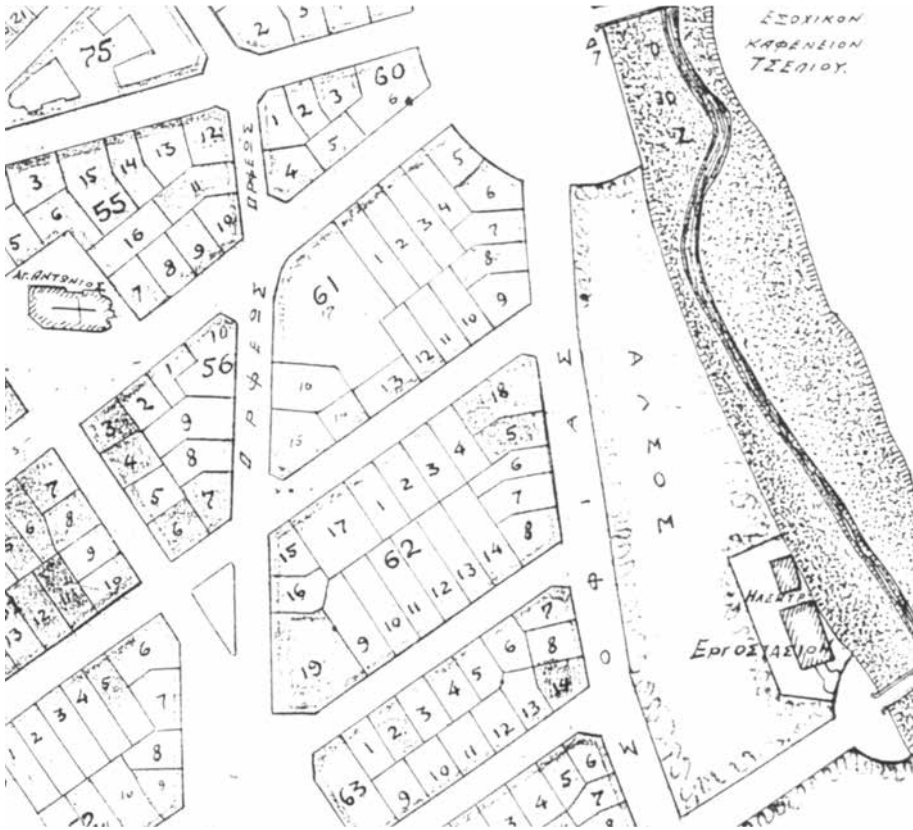
Στη σταδιακή αυτή εκφύλιση φαίνεται να συνετέλεσε το γεγονός ότι κατά τον επανασχεδιασμό της πόλης ο χώρος του γυμναστηρίου του «Ορφέα» ρυμοτομήθηκε και τα τέσσερα οικόπεδα που δημιουργήθηκαν (61/10, 61/11, 61/12, 61/13) αποδόθηκαν στους δικαιούχους της πυρκαυστου. Ειδικότερα η υπαίθρια σκηνή βρέθηκε στην όδευση της χάραξης ενός εγκάρσιου δρόμου (οδός Βασιλίσσης Σοφίας), που διαχώριζε τα οικοδομικά πολύγωνα 61 και 62 (εικόνα 5). Ουσιαστικά στον «Ορφέα»



παρέμεινε μόνο ο χώρος γύρω από την κλειστή αίθουσα εκδηλώσεων, ενώ το γυμναστήριο και η θερινή σκηνή χάθηκαν για πάντα. Η υποχρεωτική συνεισφορά γης περιγράφονταν στον κανονισμό του νέου σχεδίου



Εικ. 5: Η περιοχή στο φύλλο 2 της αποτύπωσης του 1925. Διακρίνονται στα νότια του «Ορφείας» κατοικίες που διασώθηκαν από τον εμπρησμό.



Εικ. 6: Ρυμοτομικό σχέδιο της περιοχής όπως εφαρμόστηκε. Η διαφορά με το εγκεκριμένο σχέδιο του 1920 ήταν ότι δημιουργήθηκαν τα οικοπέδα 61/14, 61/15, 61/16, τα οποία δεν υπήρχαν στο αρχικό σχέδιο και μικροαλλαγές στο σχήμα ορισμένων οικοπέδων.

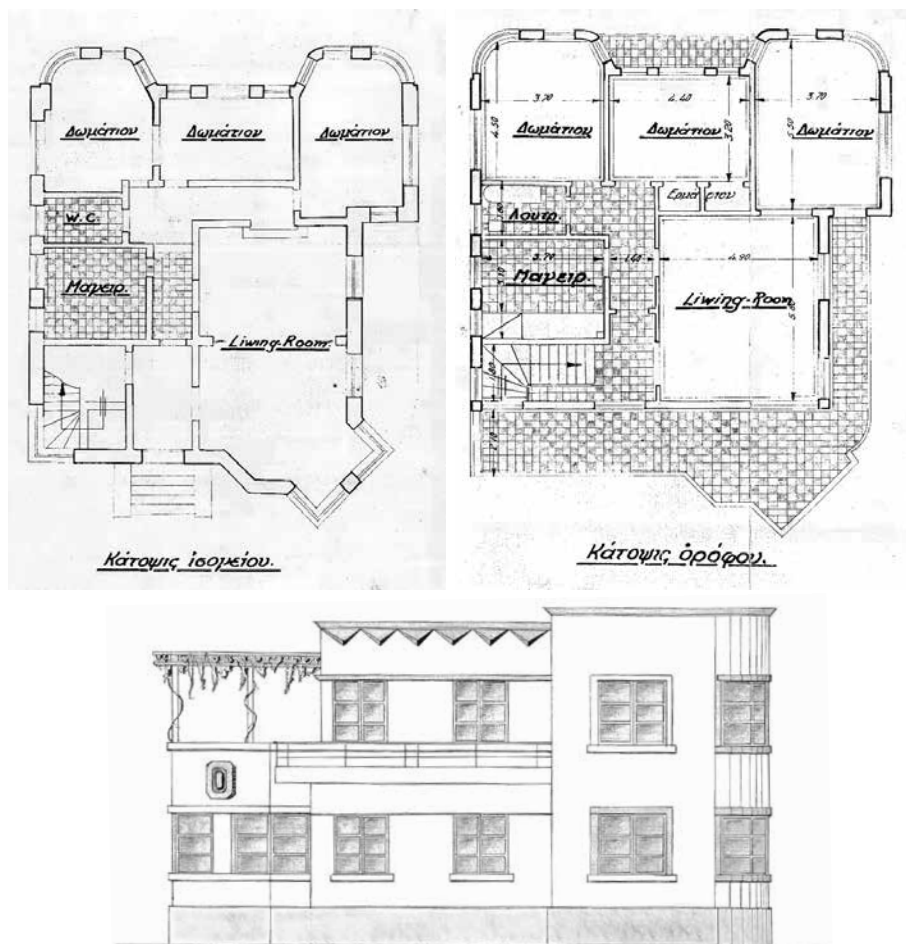
των Σεργών (1920), που προέβλεπε ότι χώροι που ανήκαν στις κοινότητες, εκκλησίες κ.λπ. θα έπρεπε να συνεισφέρουν «εν όλω ή εν μέρει» οικοδομήσιμη γη για τις ανάγκες του επανασχεδιασμού της πυρκαϊούστου.

Οι τίτλοι των συνολικά δεκαεπτά οικοπέδων της νησίδας 61 (εικόνα 6) αποδόθηκαν στους δικαιούχους σταδιακά εντός του 1924-1925. Από τον κτηματολογικό κατάλογο φαίνεται ότι όλοι οι δικαιούχοι ήταν ελληνορθόδοξοι. Σε αρκετές περιπτώσεις οι ιδιοκτησίες γρήγορα μεταβιβάστηκαν σε νέους ιδιοκτήτες. Για παράδειγμα τα οικοπέδα 61/8 και 61/9 των Αναστασίου Ηλία και Θωμά Καμβουσιώρα αντίστοιχα πουλήθηκαν το 1927 στον καπνέμπορο Βασίλειο Δημ. Τζίμο, όπου ανήγειρε ευθύς αμέσως μια (κατεδαφισμένη σήμερα) διώροφη οικοδομή<sup>10</sup>, ενώ

10. Συμβόλαιο με αρ. 652/10-3-1927 (αφορά το οικοπέδο 61/8) του συμβολαιογράφου



τα οικοπέδα 61/1 και 61/2, ιδιοκτησία των αδελφών Ν. Μόσχου και του Γ. Τζελέπη αντίστοιχα, μεταπωλήθηκαν στο δικηγόρο Κωνσταντίνο Πεταλωτή, που έκτισε το 1935 μια μονοκατοικία στο στυλ του μοντερνισμού, που διατηρείται μέχρι σήμερα<sup>11</sup>.



Εικ. 7: Σχέδια κατόψεων και πλαγίας όψης οικίας Κων. Πεταλωτή.  
(συλλογή Μιχ. Πεταλωτή).

φου Χρήστου Καραγκιόζη και με αρ. 18281/10-3-1927 (αφορά το οικοπέδο 61/9) του συμβολαιογράφου Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλου. Ευχαριστώ τον Δημήτριο Δημούδη για την υπόδειξη των συμβολαίων.

11. Τα σχέδια της κατοικίας υπογράφονται από τον πολιτικό μηχανικό Ιωάννη Ε. Γεωργιάδη, εγκατεστημένο στη Θεσσαλονίκη (στοά Σαούλ), που μόλις είχε αποφοιτήσει από το Ε.Μ.Π. Σύμφωνα με πληροφορίες της οικογένειας Πεταλωτή το αρχικό σχέδιο έγινε από Ελβετό αρχιτέκτονα.



*Εικ. 8: Οικία Κων. Πεταλωτή σήμερα. Έτος ανέγερσης 1935.*

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η οικοδομική νησίδα 61 σφραγίστηκε από την παρουσία του Μουσικογυμναστικού Ομίλου «Ορφέας», που υπήρξε ουσιαστικά αυτός που ανέδειξε την περιοχή με τις δραστηριότητές του. Όπως θα αφηγηθούμε στη συνέχεια ο χαρακτήρας της νησίδας αλλοιώθηκε δραστικά, μόνο μετά την αναγκαστική απαλλοτρίωση το 1959 των έξι αδόμητων οικοπέδων στο νότιο τμήμα της, την ένταξή τους στον αύλειο χώρο του γειτονικού Νοσοκομείου και την κατάργηση του ενδιάμεσου δρόμου.

#### **Το κτίριο της Monks & Ulen και η εγκατάσταση του Νοσοκομείου**

Η εξέλιξη της γειτονικής νησίδας 62 ακολούθησε άλλη πορεία. Με το νέο σχέδιο της πυρκαύστου δημιουργήθηκαν εκεί δεκαεννέα οικοπέδα συνολικής έκτασης 6.274.13 τ.μ. Τα οικοπέδα 62/17 και 62/18 ανήκαν στο Δήμο Σερρών, το 62/19 στην Ισραηλιτική Κοινότητα και τα υπόλοιπα σε ιδιώτες. Και εδώ οι τίτλοι παραχωρήθηκαν εντός του 1924-1925 και σύντομα άρχισαν οι μεταβιβάσεις. Τα 62/15 και 62/16 οικοπέδα αρχικής ιδιοκτησίας μουσουλμάνων δικαιούχων της πυρκαύστου πωλήθηκαν σε διακεκριμένους Σερραίους (Χαΐμ Καμπελή και Γ. Μόσχου). Άγνωστο πότε και πώς το οικόπεδο 62/1, αρχικής ιδιοκτησίας του ξενοδόχου Κ. Καπανίκη, περιήλθε στο ελληνικό Δημόσιο και το οικόπεδο 62/14 της Μ. Γάνου περιήλθε στο Γηροκομείο Σερρών.

Ένα από τα καλύτερα οικόπεδα, το γωνιαίο 62/18, επιφάνειας 545,39 τ.μ. επί της οδού Βασιλίσσης Σοφίας, ιδιοκτησία αρχικά του Δήμου Σερρών, πωλήθηκε το 1930 με πλειοδοτική δημοπρασία στην



Εικ. 9: Η προσωρινή εγκατάσταση της Τράπεζας Αθηνών στο κτίριο Περδικάρη στην πλατεία Σιταγοράς (Δήμητρας) γύρω στα 1930. Διακρίνονται στα αριστερά οι σκαλωσιές κατασκευής 3ου ορόφου στο ξενοδοχείο «Κωνσταντινούπολις» (φωτο Δαϊρετζόγλου, Γ.Α.Κ Σερρών).

Τράπεζα Αθηνών αντί 70.100 δρχ.<sup>12</sup> Την ίδια χρονιά η Τράπεζα αγόρασε από τον Απόστολο Παπαστεργίου και το γειτονικό οικόπεδο 62/5 (357 τ.μ.) αντί τιμήματος 30.000 δρχ.<sup>13</sup> Τα συμβόλαια αγοράς υπογράφηκαν στα γραφεία του υποκαταστήματος Σερρών της Τράπεζας Αθηνών, που εκείνη την εποχή στεγαζόνταν σε νεόδμητο ισόγειο κτίριο ιδιοκτησίας Περδικάρη στην πλατεία Σιταγοράς (παζάρι)<sup>14</sup>.

---

12. Το αποτέλεσμα της δημοπρασίας δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α'307/3-9-1930. Το συμβόλαιο μεταγράφηκε στον 16<sup>ο</sup> τόμο του υποθηκοφυλακείου Σερρών με αύξ. αριθμό 7031.

13. Ο Παπαστεργίου το είχε αγοράσει αρχές του 1925 από τον αρχικό δικαιούχο, τον προύχοντα των Σερρών και υπο-πρόξενο της Αυστρο-Ουγγαρίας Γεώργιο Ζλάτκο (1882-1974). Ο αρχικός τίτλος στο όνομα του Ζλάτκου με αρ. 277/1-10-1924 και μεταγράφηκε στον 7<sup>ο</sup> τόμο με αύξ. αριθμό 2175. Η αγορά από τον Παπαστεργίου έγινε με το 1409/18-4-1925 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Σερρών Γ. Φωτιάδη (μεταγράφηκε στον 7<sup>ο</sup> τόμο με αύξ. αριθμό 2199).

14. Ερευνώντας τον φάκ. Α1Σ39Υ18Φ66 του Ι.Α/Ε.Τ.Ε διαπιστώσαμε ότι παρά την ανέγερση του προαναφερθέντος ιδιόκτητου κτιρίου της η Τράπεζα Αθηνών συνέχισε να παραμένει στο ενοικιασμένο κτίριο Περδικάρη μέχρι το 1932 (πρωτοεγκαταστάθηκε εκεί το 1927 με ετήσιο μίσθωμα 60.000 δρχ.). Στη συνέχεια μετεγκαταστάθηκε σε μικρότερο ισόγειο κατάστημα (38 τ.μ.) ιδιοκτησίας Δημ. Νικολαΐδη στην οδό Βασιλείου Βουλγαροκτόνου, όπου και παρέμεινε με συνεχόμενα συμβόλαια ύψους 25.000 δρχ. το

Στα δύο αυτά οικοπέδα της Τράπεζας κτίστηκε το διάστημα 1930-1931 ένα εντυπωσιακό κτίριο, που αποτέλεσε την αρχή και αφορμή για την ριζική μεταλλαγή των χρήσεων γης στο συγκεκριμένο πολύγωνο κατά τα μεταπολεμικά χρόνια. Το νέο κτίριο ήταν διώροφο με υπόγειο και φιλοξένησε το διάστημα 1931-1937 τις υπηρεσίες της εταιρείας John Monks & Sons and Ulen Co. Είναι γνωστό ότι η Τράπεζα Αθηνών είχε εγγυηθεί για τη λειτουργία της κοινοπραξίας των Νεοϋορκέζικων εταιρειών που ανέλαβαν τα μεγάλα εγχειροβελτιωτικά έργα της κοιλάδας του Στρουμόνα κατά το μεσοπόλεμο (1929-1936) και θα μπορούσαμε υποθέσουμε ότι η Τράπεζα διέθεσε το κτίριο που της ανήκε για να στεγαστούν οι υπηρεσίες της εταιρείας. Όμως συνδυάζοντας διάφορα ντοκουμέντα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το κτίριο δεν κτίστηκε με πρωτοβουλία της Τράπεζας, αλλά με πρωτοβουλία της ίδιας της Monks & Ulen. Τα σχέδια και η επίβλεψη ανέγερσης έγιναν από μηχανικούς της εταιρείας και οι δαπάνες ανέγερσης συμπεριλήφθησαν στις δαπάνες του έργου Struma Valley Project<sup>15</sup>. Τα παραπάνω επιβεβαίωσε ο εντοπισμός στο Ιστορικό Αρχείο της Ε.Τ.Ε επτά σχεδίων του κτιρίου. Πρόκειται για ένα ανυπόγραφο τοπογραφικό διάγραμμα σε κλίμακα 1:200 και ημερομηνία 8-8-1930, δύο σχέδια όψεων σε κλίμακα 1:50 με ημερομηνία 10-10-1930 και τέσσερα σχέδια κατόψεων σε κλίμακα 1:200 με την υπογραφή του επικεφαλής μηχανικού της εταιρείας Monks & Ulen (του Α. G. Bisk), την ένδειξη Office Buildings in Serres (as it was built) και ημερομηνία Σέρρες 10 Αυγούστου 1931 (εικόνα 10).

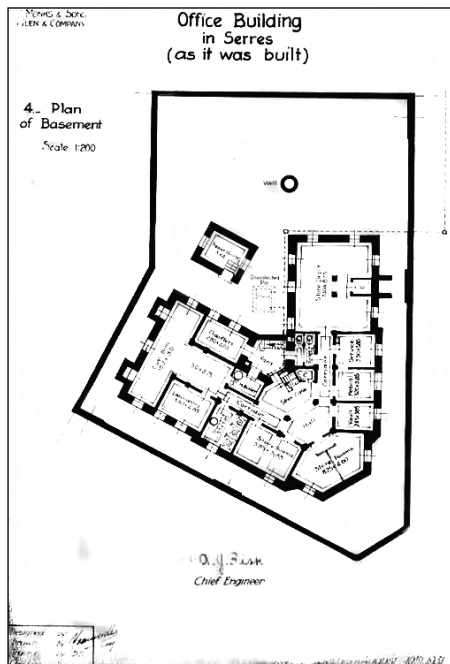
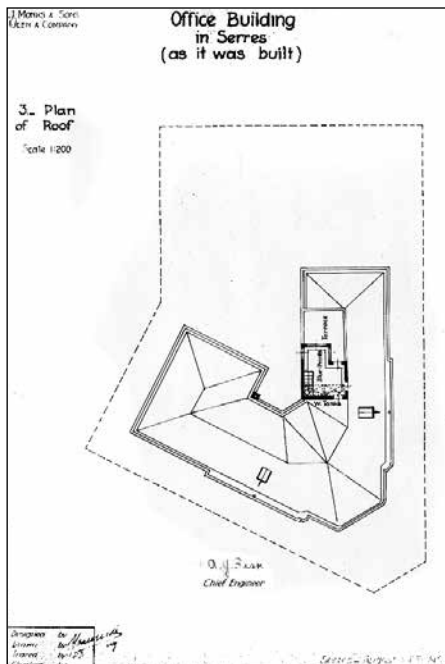
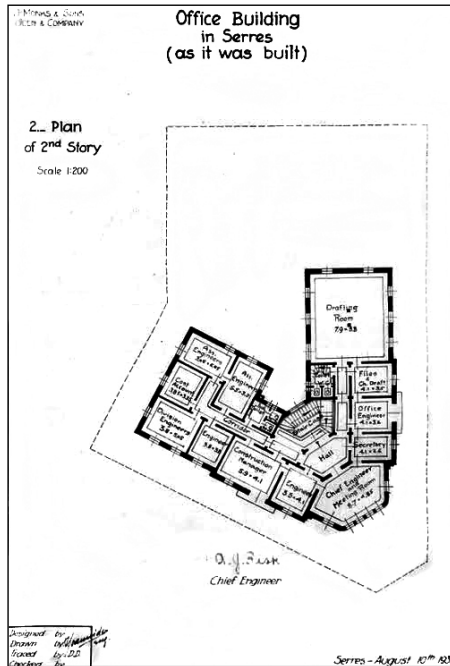
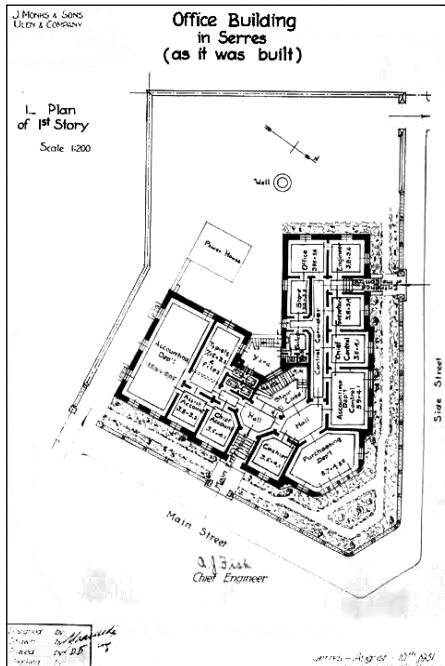
Το κτίριο είχε εμβαδόν 330 τ.μ. σε κάθε όροφο. Στα μεν δεκατρία δωμάτια του ισόγειου χωροθετούνταν το λογιστήριο και οι διοικητικές υπηρεσίες της εταιρείας, στα δε δέκα δωμάτια του α' ορόφου τα γραφεία των μηχανικών και το σχεδιαστήριο (drafting room). Στο β' όροφο υπήρχε δωμάτιο για κυανοτυπίες (blue prints) και ντεπόζιτο νε-

---

χρόνο μέχρι το 1953, οπότε και συγχωνεύτηκε με την Εθνική Τράπεζα. Το ενδιάμεσο διάστημα και συγκεκριμένα το 1938, έγινε μια προσπάθεια από την Τράπεζα Αθηνών να αγοραστεί ιδιόκτητος χώρος (ή και να νοικιαστεί) στο υπό ανέγερση μεγάλο κτίριο στη θέση του κατεδαφισθέντος Εσχί Τζαμί (οικοδομική νησίδα 13) στην ΝΑ πλευρά του, στο καλύτερο σημείο, όπου τότε «το ωρολόγιο». Προσπάθεια που δεν τελεσφόρησε. Το σημαντικότερο από τα επιχειρήματα της πρότασης να μετακινηθεί η Τράπεζα στη γωνία των οδών Μεραρχίας και Ερμού ήταν, ότι εκεί είχε μεταφερθεί πλέον η οικονομική κίνηση της πόλης.

15. Στο ψηφιοποιημένο αρχείο Ελ. Βενιζέλου υπάρχουν πολυάριθμα τεκμήρια που αφορούν την πρόοδο των έργων στην πεδιάδα των Σερρών. Πρόκειται κυρίως για αναφορές του Roy W. Gausmann, επικεφαλής μηχανικού της κοινοπραξίας, αλλά και άλλων στελεχών της. Στο με ημερομηνία 05/1931 έγγραφο της Monks & Ulen Σερρών γίνεται αναφορά στις εργασίες αποπεράτωσης του Νέου Κτιρίου Γραφείων στις Σέρρες. Αυτό συνδυαζόμενο με τα σχέδια κατόψεων, την ένδειξη «as it was built» και την αναγραφόμενη ημερομηνία 10 Αυγούστου 1931, προσδιορίζει με σαφήνεια τον χρόνο αποπεράτωσης.

Πολεοδομικές έρευνες στην πυρκαϊστο των Σερών



Εικ. 10: Σχέδια κατόψεων γραφείων Monks & Ulen (Ι.Α/Ε.Τ.Ε φάκ. Α1Σ39Υ11Φ66).



ρού. Στην πίσω αυλή υπήρχε οικίσκος ηλεκτρογεννήτριας (power house), βόθρος (disinfection pit) και πηγάδι νερού (well). Το κτίριο ως σύνολο είχε στοιχεία ενός απλοποιημένου μοντερνισμού με έμφαση στα χωρής περιζώματα ανοίγματα, την έλλειψη γείσου, την εγκλιβωτισμένη στέγη, την κατακόρυφη ενοποίηση των ανοιγμάτων και τον τονισμό της γωνίας. Επίπλαστος διάκοσμος τύπου art deco στο ύψος των προεκίμων, αλλά και η χαρακτηριστική ακτινωτή διακόσμηση στις ποδιές των ανοιγμάτων πρόσδιδαν φροντίδα και καλό γούστο. Δύο ασκεπείς εξώστες με κτιστά στηθαία τόνιζαν τις δύο εισόδους. Κατά πληροφορίες της Άννας Στόγιου-Χρηστίδου, την ανέγερση του κτιρίου επέβλεψε ο μηχανικός της εταιρείας Γεώργιος Γιαβρούμης, καταγόμενος από τη Βύτινα της Αρκαδίας, που είχε έλθει από την Αμερική και διέμενε το διάστημα εκείνο στην πόλη των Σερρών<sup>16</sup>.



Εικ 11: Το κτίριο της Monks & Ulen. Όψη από τη διασταύρωση των οδών Αγίας Σοφίας (αριστερά) και Βασιλίσσης Σοφίας (δεξιά)  
(Τζανακάκης, 2003: 245).

Το 1937, μετά την αναχώρηση της Monks & Ulen, το κτίριο ενδιαφέρθηκε να αγοράσει (ή ενοικιάσει) το Υπουργείο Στρατιωτικών για τη μετεγκατάσταση του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Σερρών, που ήταν εγκατεστημένο ήδη από το 1918 στο κτίριο του παλιού ελληνορθόδο-

16. Ο πατέρας της, ο Διονύσιος Στόγιος, εργαζόταν ως εργοδηγός στην εταιρεία Monks & Ulen.



ξου νοσοκομείου στις παρυφές του λόφου Κουλά<sup>17</sup>. Σε απάντηση σχετικού ερωτήματος, το υποκατάστημα Σερρών επισήμανε στα κεντρικά της Αθήνας ότι, «η αξία μεταπώλησης του οικήματος, κατά την εκτίμηση των εδώ μεσιτών», δεν είναι δυνατόν να είναι «υπερτέρα των 2.500.000 δραχ.». Διατυπώθηκε επίσης η αμφιβολία εάν θα βρεθεί αγοραστής του, δεδομένου «ότι ευρίσκεται εις το άκρον της πόλεως και πολύ μακράν του κέντρου». Επίσης, ως προς την μισθωτική του αξία, επισημάνθηκε ότι «αύτη δεν είναι δυνατόν να καθορισθεί, διότι ούτε οργανισμός με μεγάλας υπηρεσίας υφίσταται εν τη πόλει μας, ούτε εταιρεία υπάρχουν δυνάμενοι να χρησιμοποιήσωσι το τόσον μέγα κτίριον». Το Στρατιωτικό Νοσοκομείο δεν φαίνεται να μετεγκαταστάθηκε στο συγκεκριμένο κτίριο. Έχουμε βέβαια μία είδηση ότι λίγο πριν την κήρυξη του πολέμου εκεί ήταν εγκατεστημένο το φρουραρχείο της ελληνικής στρατιωτικής διοίκησης Σερρών<sup>18</sup> και μία ακόμη ότι τον Δεκέμβριο του 1944 εκεί ήταν εγκατεστημένη η ΥΣΣΥΕΜ, δηλαδή η υπηρεσία που διαδέχθηκε την Monks & Ulen, από την οποία ζητήθηκε να μετεγκατασταθεί αλλού, ώστε το κτίριο να υποδεχτεί το Νοσοκομείο Σερρών<sup>19</sup>.

### Η εγκατάσταση του Νοσοκομείου

Έτσι στις αρχές του 1945 οι υγειονομικές υπηρεσίες της πόλης μεταφέρθηκαν από τη συνοικία Εβρενός Βέη<sup>20</sup> και εγκαταστάθηκαν με εννοίκιο στο κτίριο της Monks & Ulen, το οποίο επισκεύασαν και διασκέυασαν<sup>21</sup>. Τα εγκαίνια του Νοσοκομείου στη νέα του θέση και η ταυτόχρονη μετονομασία του σε «Λαϊκό» έγιναν στις 4 Μαρτίου 1945. Στα παραπλεύρως του κτιρίου ιδιωτικά οικόπεδα (62/7 και 6/8) εγκατέστη-

---

17. Διεργασίες για αναζήτηση νέας στέγης του Στρατιωτικού Νοσοκομείου φαίνεται ότι είχαν εντατικοποιηθεί κατά τη δεκαετία του 1930 και περιελάμβαναν και την εκπόνηση ενός σχεδίου για νέο κτίριο 100 κλινών στο «λόφο Μηχανικού». Εκτενές κεφάλαιο για τη χωροθέτηση των νοσοκομείων των Σερρών στα χρόνια του μεσοπολέμου στο Θεοδορίδου, Λ. «Ατελέσφορα σχέδια για το "λόφο Μηχανικού"». Συμβολή στη μελέτη της πολεοδομικής εξέλιξης των Σερρών» στο *ΧωροΓραφίες* 1 (2010) 41-47.

18. Βλ. περ. *Γιατί*, Μάιος 1995, τχ. 238, 35.

19. Η πληροφορία περιέχεται στο άρθρο του Γ. Αψηλίδη στον παρόντα τόμο, σ. 296.

20. Νοσοκομείο με όνομα «Προσφυγικό» ιδρύθηκε στις Σέρρες το 1925 και λειτούργησε σε παλιό τούρκικο κτίσμα στη συνοικία Εβρενός Μπέη. Με το Ν. 965/1937 μετονομάστηκε σε «Κρατικό» (Θεοδορίδου, 2010).

21. Οι αίθουσες του κτιρίου Monks & Ulen επισκευάστηκαν και διασκευάστηκαν με την προσωπική φροντίδα και σχεδόν καθημερινή παρουσία του τότε διευθυντή της Τ.Υ του Δήμου Σερρών Δ. Σταυρίδη (Τζανακάρης, 1995: 412-413). Κατά τις μεταπολεμικές επεμβάσεις πιθανότατα αντικαταστάθηκαν τα παλιά ξύλινα πατώματα με πατώματα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Βλ. ενδεικτικά έγγραφο με τίτλο «Εκποίηση αρχήστου υλικού» με ημερομηνία 21-10-1965 από το αρχείο του Νοσοκομείου Σερρών, που αναφέρεται σε ξυλεία που εκποιήθηκε προερχόμενη από τα πατώματα του αρχικού κτιρίου.

σαν δύο ξύλινα, αμερικανικής προέλευσης, λυόμενα παραπήγματα, όπου ανέπτυξαν 40 επιπλέον κλίνες. Άλλα δύο ξύλινα παραπήγματα, που παραχωρήθηκαν από την ΥΣΣΥΕΜ<sup>22</sup>, χρησιμοποιήθηκαν ως οίκος και τραπεζαρία αδελφών και ως ραφείο αντίστοιχα και τοποθετήθηκαν στο οικόπεδο 62/4, επίσης ιδιοκτησία της Τράπεζας Αθηνών<sup>23</sup>. Στο δε ιδιόκτητο οικόπεδο της οικογένειας Ζαφειρίου (62/7) κτίστηκε και μικρό παρεκλήσι<sup>24</sup> (εικόνα 13).

Αξιίζει παρενθετικά να αναφερθεί ότι για τη δημιουργία πολιτικού Νοσοκομείου στις Σέρρες είχε ήδη από το 1938 εκδοθεί απόφαση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης μεγάλης έκτασης στην περιοχή «Σμεντεφέρικα», στο συνοικισμό Αγίων Αναργύρων. Τα πολεμικά γεγονότα που ακολούθησαν εμπόδισαν την υλοποίηση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης, πράγμα που διείδε η μεταπολεμική διοίκηση του Νοσοκομείου και γι' αυτό εγκατέλειψε το σχέδιο εγκατάστασής του στα «Σμεντεφέρικα» και συγκέντρωσε τις προσπάθειές της στην απόκτηση ιδιοκτησίας γης στη νησίδα 62<sup>25</sup>.

Έτσι, το 1950 από τις πρώτες ενέργειες της διοίκησης του Νοσοκομείου ήταν να ζητήσει την αγορά του κτιρίου, στο οποίο είχε εγκατασταθεί προσωρινά, και μετά την άρνηση της Τράπεζας Αθηνών να το πουλήσει, η διοίκηση αποφάσισε, το 1954, να ζητήσει την αναγκαστική απαλλοτρίωσή του υπέρ του Νοσοκομείου. Η Τράπεζα Αθηνών, αφού έλαβε γνώση των ενεργειών του Νοσοκομείου για αναγκαστική απαλλοτρίωση, έστειλε στις Σέρρες ειδικό μηχανικό για να εξετάσει το κτί-

---

22. Τα ξύλινα παραπήγματα ήταν στο εργοτάξιο του Πεθελινού. Παρενθετικά σημειώνουμε ότι τη συνέχιση των έργων της Monks & Ulen ανέλαβε το ιδρυθέν το 1936 Ειδικό Ταμείο Υδραυλικών Έργων Μακεδονίας (ΕΤΥΕΜ). Το 1941 η κατοχική κυβέρνηση κατήργησε το ΕΤΥΕΜ, ιδρύοντας στη θέση του την Υπηρεσία Συντήρησης και Συμπλήρωσης Υδραυλικών Έργων Μακεδονίας (ΥΣΣΥΕΜ) και εν συνεχεία την Υπηρεσία Παραγωγικών Έργων Μακεδονίας (ΥΠΕΜ). Στη 10ετία του '40 οι Υπηρεσίες αυτές έμειναν ανενεργές.

23. Αγοράστηκε το 1930 για λογαριασμό της Τράπεζας Αθηνών αντί 27.000 δραχ. από την εδρεύουσα στη Θεσσαλονίκη ομιόρρυθμο εταιρεία Χατζηδημητρίου Γερμανός, Νικολάου Μιχαήλ Μιχαήλ, εμπόρων αποικιακών, η οποία με τη σειρά της το αγόρασε από τους αρχικούς δικαιούχους της πυρκαϊούστου Παρασκευή χήρα Νικολάου Μόσχου και Νικόλαο Γεωργίου Μόσχο (αρχικός τίτλος με αρ. 505 /16-8-1924. Μεταγράφηκε στον 5<sup>ο</sup> τόμο με αύξ. αριθμό 1578).

24. Το διάστημα 1946-49 το γειτονικό Γηροκομείο μετατράπηκε προσωρινά σε κλινική Λοιμωδών, αφού προηγουμένως οι τρόφιμοί του μεταφέρθηκαν στο χώρο του μετέπειτα Γυμνασίου Θηλέων. Βλ. Κ. Παράσχος, «Γενικό Νοσοκομείο Σερρών», στο *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* 1977 (εκδότης Σταύρος Κοταμανίδης), 1978, τ. Γ', σ. 232.

25. Πράγματι η απόφαση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης των κτημάτων Κ. Μάγνη, Ι. Σεμεντεφέρη και Ι. Διαμαντίκου για τη δημιουργία Νοσοκομείου ανεκλήθη το 1954 (ΦΕΚ 308/1954) μετά από προσφυγή των ενδιαφερομένων ιδιοκτητών και την με αρ. 827/1952 θετική υπέρ τους γνωμάτευση του νομικού συμβουλίου του κράτους.

ριο. Και εν τέλει στις 9-3-1951 με επιστολή της, τους εγνώρισε ότι είναι διατεθειμένη να τους πουλήσει το ακίνητο μαζί με τα οικόπεδα στα οποία ήταν κτισμένο αντί του ποσού των 575 εκ. δρχ. τοις μετρητοίς. Ακολούθως το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας συνέστησε επιτροπή για την εκτίμηση της αξίας των ακινήτων και το 1952 η αναφορά της επιτροπής εκτίμησης εστάλη στο Υπουργείο. Τελικά στις 30-10-1953 υπογράφηκε το με αριθμ. 3151 πωλητήριο συμβόλαιο. Μέρος του τιμήματος (111,7 εκ. δρχ.) προσέφεραν οι διάφορες κοινότητες των Σερρών<sup>26</sup>. Σημειωτέο ότι, το διάστημα που έγιναν οι παραπάνω διεργασίες (1951-1953) η Τράπεζα Αθηνών είχε συγχωνευτεί με την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

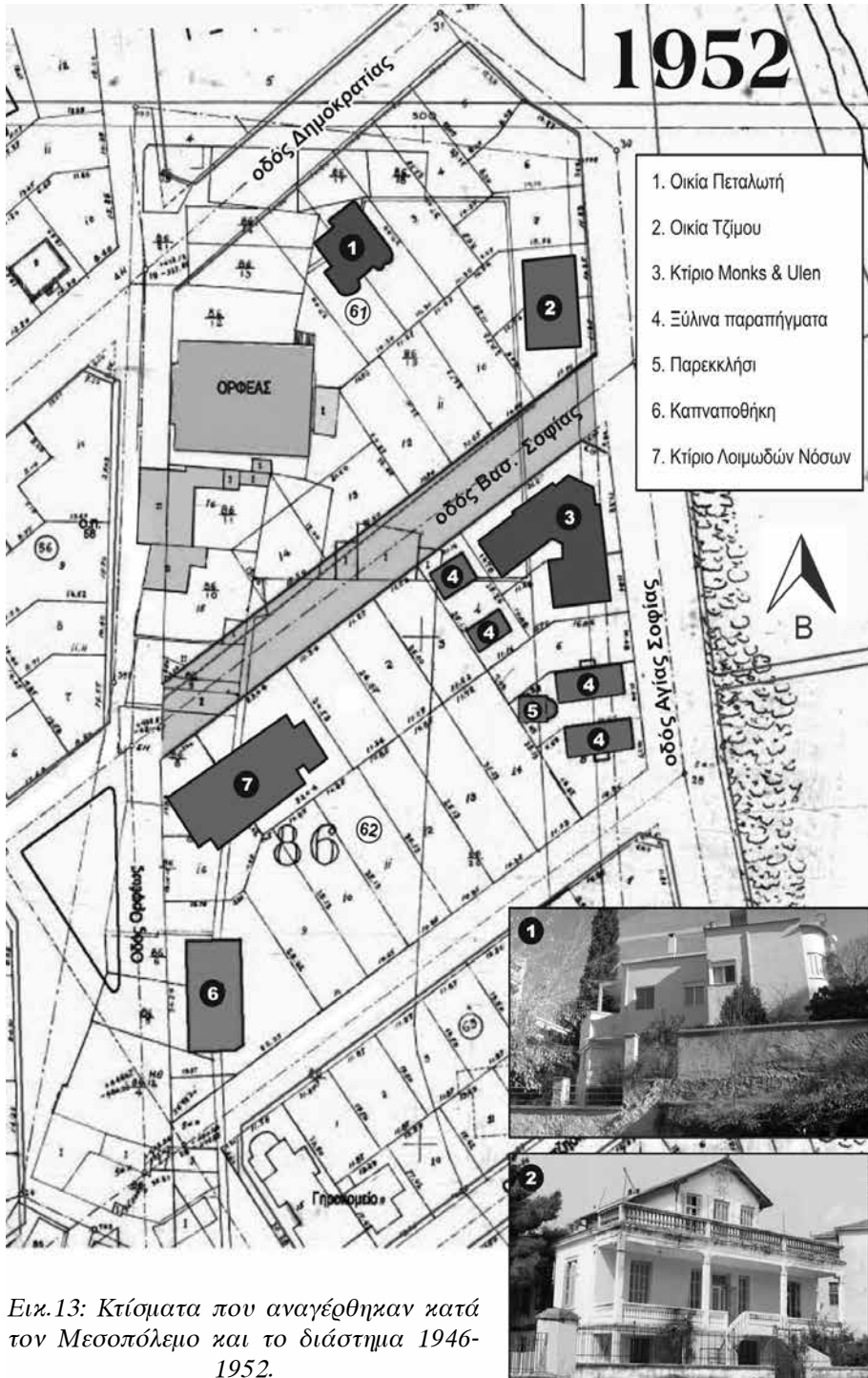
Όσον αφορά τα υπόλοιπα οικόπεδα της νησίδας 62 παρέμειναν κενά μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια οπότε περιήλθαν στην κυριότητα του Νοσοκομείου με μια σειρά απαλλοτριώσεων, πωλήσεων και δωρεών<sup>27</sup> (εικόνα 13). Μοναδική εξαίρεση το οικόπεδο 62/19, ιδιοκτησία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Σερρών, στο οποίο αναγέρθηκε



Εικ.12: Η Φιλαρμονική του Δήμου Σερρών μπροστά στο κτίριο Monks & Ulen (τότε Λαϊκό Νοσοκομείο Σερρών), επί της οδού Αγίας Σοφίας το 1946 (Μουσικό Αρχείο Γ. Αγγειοπλάστη).

26. Επιπλέον 300 εκ. δρχ. προσέφερε το Υπουργείο Πρόνοιας και 163,3 εκ. δρχ. το ίδιο το Νοσοκομείο (από νοσήλια ευπόρων). Βλ. στο Παράσχος (1978) ευχαριστήρια επιστολή όπου απαριθμούνται οι κοινότητες και το ποσό που κάθε μια εισέφερε.

27. Αξιοσημείωτο ότι όλη αυτή η κινητικότητα σχετική με την απόκτηση γης και την οικοδομική δραστηριότητα στο Νοσοκομείο Σερρών συμπίπτει χρονικά με την αναμόρφωση της υγειονομικής νομοθεσίας (Ν. 2592/1953) σύμφωνα με την οποία αποφασίστηκε η ίδρυση, ανακαίνιση και επέκταση πολλών νοσοκομείων στην ελληνική επικράτεια.



Εικ.13: Κτίσματα που αναγέρθηκαν κατά τον Μεσοπόλεμο και το διάστημα 1946-1952.



κατά το μεσοπόλεμο μια τριώροφη καπναποθήκη επιφάνειας 834,30 τ.μ. με την τυπική διάταξη των κτιρίων καπναποθηκών της ευρύτερης περιοχής, δηλαδή ορθογωνική κάτοψη, περιμετρική λιθοδομή, δύο σειρές ξύλινων υποστυλωμάτων στο εσωτερικό, ξύλινα πατώματα και δίδριχη κεραμοσκεπή στέγη. Η γωνιαία απότμηση της καπναποθήκης οφείλονταν στην προσαρμογή της στην οικοδομική γραμμή του νέου σχεδίου. Το οικόπεδο 62/19 μαζί με την καπναποθήκη απαλλοτριώθηκαν υπέρ του Νοσοκομείου το 1957 και η καπναποθήκη κατεδαφίστηκε στα 1977<sup>28</sup>. Το χρονολόγιο των μεταβιβάσεων στη νησίδα 62 παρατίθεται στο παράρτημα του παρόντος κεμένου.

Παράλληλα με την απόκτηση των οικοπέδων η διοίκηση του Νοσοκομείου φρόντισε για την επέκταση των κτιριακών εγκαταστάσεων με μια σειρά προσθηκών και αυτοτελών κτιρίων. Ήδη από το 1952 ανεγέρθηκε ανεξάρτητο περίπτερο λοιμοδών νόσων στα οικόπεδα 62/15, 62/16, 62/17 (εικόνα 15). Όμως η σημαντικότερη προσθήκη ήταν το τετραώροφο κτίσμα σε σχήμα T, σε επαφή με το κτίριο της Τράπεζας Αθηνών, που θεμελιώθηκε τον Απρίλιο του 1956 από την τότε υπουργό Πρόνοιας Λίνα Τσαλδάρη και εγκαινιάστηκε στις 25 Οκτωβρίου 1959<sup>29</sup>. Για την αποπεράτωση της προσθήκης καθώς και την επισκευή και διαρρύθμιση του παλιού κτιρίου δαπανήθηκαν μέχρι το 1961 περίπου 14 εκ. δρχ.<sup>30</sup>

Εν τω μεταξύ, επειδή η πρόσβαση γινόταν από την οδό Βασιλίσσης Σοφίας (αργότερα Αλεξάνδρου Παναγούλη) και υπήρχαν έξι κενά οικόπεδα στη νησίδα 61, που αν κτίζονταν θα παρεμπόδιζαν την είσοδο στο Νοσοκομείο, αυτά απαλλοτριώθηκαν το 1958<sup>31</sup>. Στα προαναφερθέντα οικόπεδα κτίστηκαν αργότερα διάφορα παρακολουθήματα του Νοσοκομείου, ενώ με βασιλικό διάταγμα στις 29-4-1961/ΦΕΚ 56/Δ' /26-5-1961 έγινε τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου της πόλεως Σερρών,

---

28. Η απαλλοτρίωση συντελέστηκε με το Β.Δ 11-3-1957 (ΦΕΚ 54/τεύχος Α' / 5-4-1957). Το Νοσοκομείο κατέβαλλε 50.058 δρχ. για το οικόπεδο (834,30 τ.μ.) και 158.000 δρχ. για τα 3.170 κυβ. μέτρα κτίσματος. Μεταγράφηκε στον 43<sup>ο</sup> τόμο του υποθηκοφυλακείου Σερρών με αύξ. αριθμό 20994/4-1-1958. Η καπναποθήκη χρησιμοποιούνταν μέχρι να κατεδαφιστεί το 1977 για φύλαξη αχρήστου υλικού, επίπλων, κουβερτών, υφασμάτων και φαρμακευτικού υλικού.

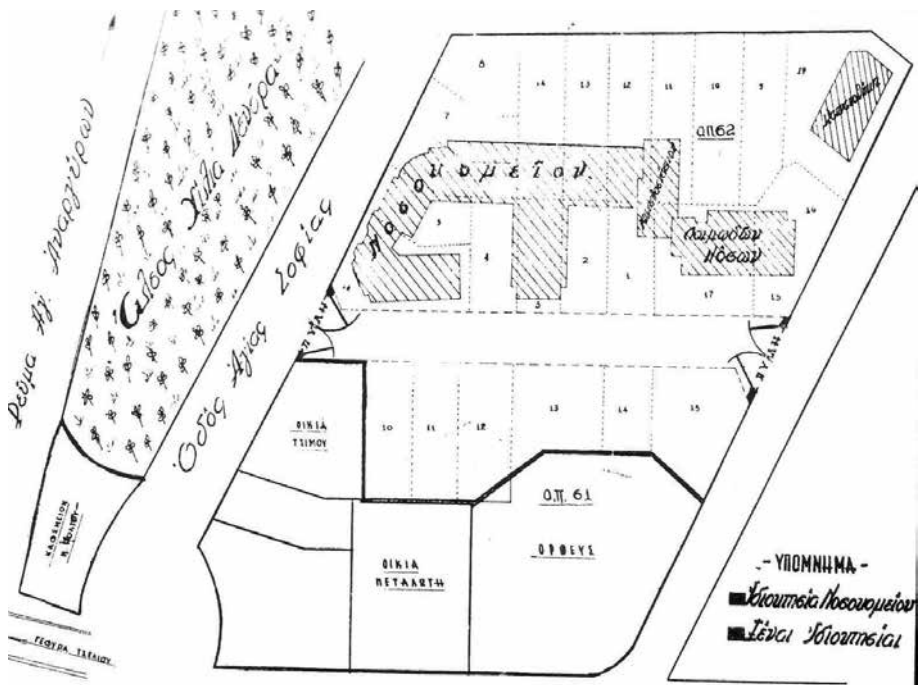
29. Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Πρόνοιας ήταν εκείνη την εποχή ο Σερραίος δικηγόρος Αστέριος Χατζηδίνας. Περιγραφή των εγκαινίων στην εφημ. *Σερραϊκόν Βήμα*, φ. 30-10-1959.

30. Παράσχος, ό.π., 1978, 254.

31. Ήταν τα οικόπεδα 61/10, 61/11, 61/12, 61/13, 61/14 και 61/15 συνολικής έκτασης 1636,20 τ.μ. Η απαλλοτρίωση έγινε με το Β.Δ 15-12-1958 ΦΕΚ 12/1959 τεύχος Α' «προς επέκτασιν του περιβάλλοντος το Γεν. Νοσοκομείον της πόλεως χώρου». Μεταγραφή στον 47<sup>ο</sup> τόμο του υποθηκοφυλακείου Σερρών με αύξ. αριθμό 22442 /11η Ιουλίου 1959.



Εικ. 14: Άποψη του Νοσοκομείου μετά το 1959 από τα κενά οικοπέδα της νησίδας 61 (συλλογή Δημ. Δημουδέ και Γ.Α.Κ.).



Εικ. 15: Οι οικοδομικές νησίδες 61 και 62 μετά την κατάργηση του δρόμου (1961). Η καπναποθήκη και το κτίριο λοιμωδών κατεδαφίστηκαν το 1977 (Παράσχος, 1978).



με την οποία καταργήθηκε το τμήμα του δρόμου που διαχώριζε τα δύο πολύγωνα. Με τον τρόπο αυτό η χρήση γης στην οικοδομική νησίδα 62 μετατράπηκε σταδιακά σε αποκλειστική χρήση υπηρεσιών υγείας, διεισδύοντας ταυτόχρονα στη νησίδα 61, τόπο όπου στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα κυριαρχούσε ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος «Ορφείας» με το γυμναστήριο και τη θερινή σκηνή του.

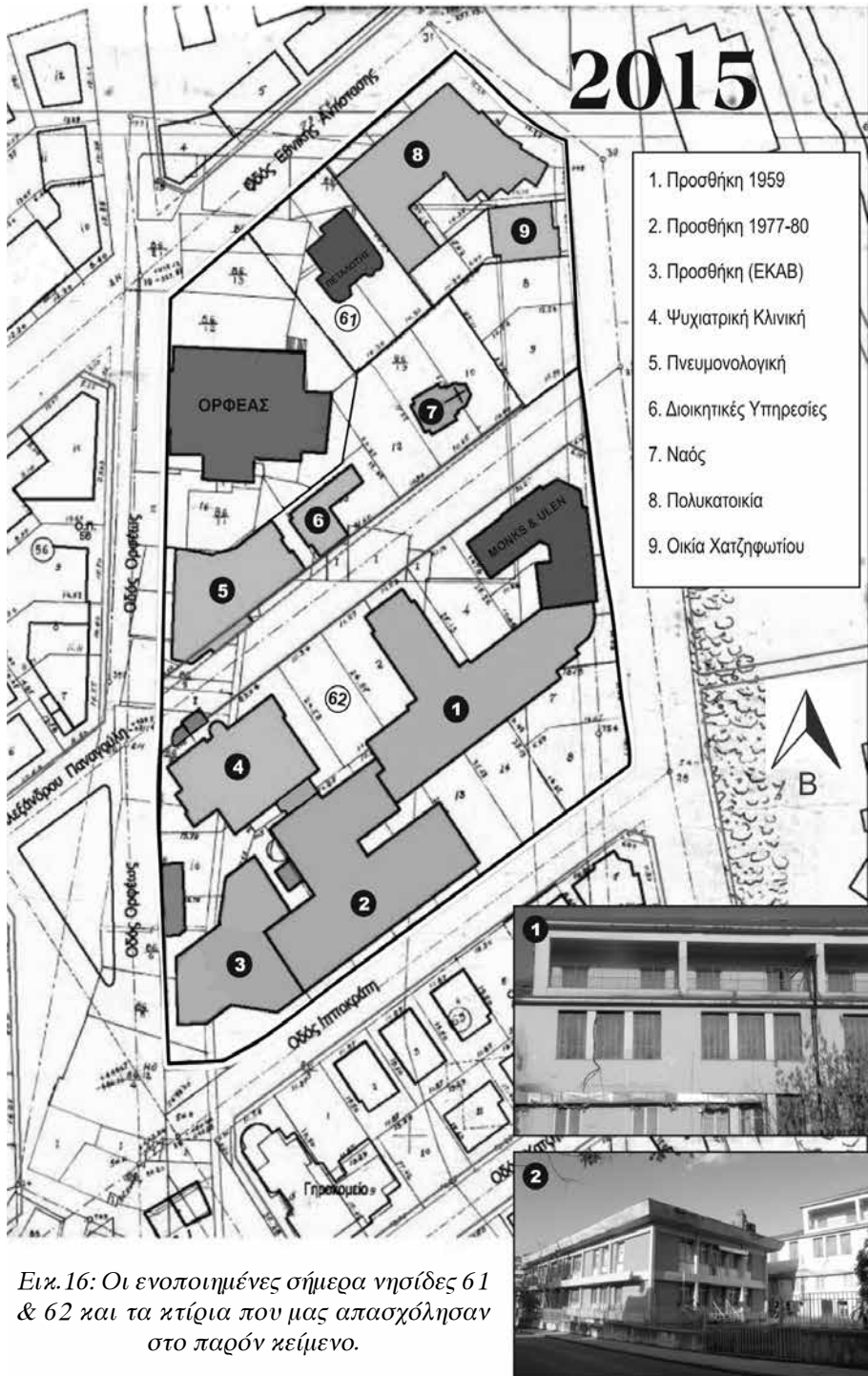
Μια πρωτοποριακή πρωτοβουλία, που δεν τελεσφόρησε, ήταν η προσπάθεια να χρησιμοποιηθεί τμήμα του γειτονικού αλσουλίου «Χίλια Δέντρα» ως κήπος του Νοσοκομείου. Ήδη από το 1948 το Νοσοκομείο με δικές του δαπάνες δεντροφύτευσε και καθάρισε το χώρο, που ήταν σε οικιτρή κατάσταση μετά τη βουλγαρική κατοχή. Το 1958 παραχωρήθηκε στο Νοσοκομείο το δικαίωμα επικαρπίας του αλσουλίου για χρήση των συγγενών και επισκεπτών των ασθενών, της ψιλής κυριότητας παραμένουσας στο Δήμο Σερρών, επικαρπία την οποία ατυχώς έχασε το διάστημα 1972-1973, όταν ο χώρος επανήλθε στη δικαιοδοσία του Δήμου και οι προσερχόμενοι στο Νοσοκομείο έχασαν αυτήν την ανάσα ζωής και δροσιάς<sup>32</sup>.

Μια σημαντική κτιριακή προσθήκη/νέα πτέρυγα του Νοσοκομείου έγινε κατά το διάστημα 1977-1980 επί της οδού Ιπποκράτους και δύο μικρότερα αυτοτελή κτίρια αναγέρθηκαν κατά τη δεκαετία του 1990 (εικόνα 16). Τελικά, το 2002, το Νοσοκομείο Σερρών μεταφέρθηκε σε νέες σύγχρονες εγκαταστάσεις. Μαζί του μεταφέρθηκε και η σφύζουσα καθημερινή δραστηριότητα που το συνόδευε. Τα παλιά κελύφη παραμένουν σήμερα άδεια ή υπολειπόμενα. Η αρχική πτέρυγα της Τράπεζας Αθηνών δε θυμίζει με τίποτε τις λαμπρές μέρες του '30, όταν οι μηχανικοί της Monks & Ulen εισέβαλαν στην οικονομική και πολιτιστική ζωή της πόλης των Σερρών, έπαιζαν τένις στο γήπεδο που διασκεύαζαν στα γειτονικά «Χίλια Δέντρα» και χρηματοδοτούσαν τη μετάβαση με πλοιάριο της Φιλαρμονικής Ορχήστρας του «Ορφείας» στη λίμνη του Αχινού για να ψυχαγωγήσει τους κατοίκους των γύρω χωριών<sup>33</sup>. Αλλά και η προσθήκη του 1959 φαντάζει σήμερα χλωμή σε σύγκριση με το θριαμβευτικό τόνο των ανταποκρίσεων στον τύπο κατά την εποχή που εγκαινιάζόταν. «Δεν φανταζόμουν ποτέ ότι θα το κάνατε τόσο ωραίο, περάσατε και τον Ευαγγελισμό», σχολίαζε στην εφημ. *Σεραϊκόν Βήμα* (φ. 30-10-1959) ο τότε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής.

---

32. Παράσχος, ό.π., 1978, 241, 243.

33. Η πληροφορία αντλήθηκε από τον κατάλογο εξερχομένων εγγράφων του «Ωδείου Ορφείας», που δημοσίευσε ο Γ. Αγγειοπλάστης, «Αλληλογραφία του Ωδείου Σερρών "Ορφείας" (1934-1940)», *Σεραϊκά Ανάλεκτα*, τ. 4<sup>ος</sup>, 2006, 194.



Εικ. 16: Οι ενοποιημένες σήμερα νησίδες 61 & 62 και τα κτίρια που μας απασχόλησαν στο παρόν κείμενο.

### Αντί επιλόγου

Καταγράφοντας την οικοδομική ιστορία των νησίδων 61 και 62 εκτιμούμε ότι διασώζουμε στη συλλογική μνήμη της πόλης των Σερρών ένα κομμάτι της μικρο-ιστορίας της και συμβάλλουμε στην τεκμηρίωση της εξέλιξης της πυρκαύστου. Προσθέτουμε μία ακόμη ψηφίδα στο ψηφιδωτό της ιστορικής της στρωματογραφίας της. Ιδιαίτερα μας απασχόλησε η θερινή σκηνή «Θάλεια», το κτίριο γραφείων της Monks & Ulen και η ενοποίηση των δύο νησίδων με την κατάργηση του ενδιάμεσου δρόμου. Ο σημερινός επισκέπτης της περιοχής αντικρύζοντας την εικόνα των παρηκμασμένων ή και άδειων κελυφών, που φιλοξένησαν γιορτές και χαρές, πόνους και λύπες, δυσκολεύεται να αντιληφθεί το γιατί και το πώς δημιουργήθηκαν. Όμως, παρόλη την αλλοίωση, μπορεί ακόμη και σήμερα να εντοπίσει -με κάποια δυσκολία βέβαια- τα ίχνη των χαράξεων των παλιών οικοπέδων, να ακουμπήσει στις εναπομείναντες κροκάλες από το τείχος που κατέρρευσε και να αφουγκραστεί -ίσως- τον απόηχο των χειροκροτημάτων από τη θερινή σκηνή που εξαφανίστηκε.

**Σημείωση:** Ευχαριστώ θερμά το Ι.Α/Ε.Τ.Ε για την άδεια δημοσίευσης των σχεδίων του κτιρίου Monks & Ulen, τους Γ. Αγγειοπλάστη, Δημ. Δημιούδη και Μιχ. Πεταλωτή για την παραχώρηση προς δημοσίευση φωτογραφιών και σχεδίων από τις προσωπικές τους συλλογές, τον Β. Τζανακάρη για την άδεια αναδημοσίευσης των φωτογραφιών 1, 2, 3, 11, τον Γ. Τσαρούχα για τον εντοπισμό αρχαιακού υλικού, τον Ελ. Παναγιωτόπουλο και τον Γ. Α. Παναγιωτίδη για την επεξεργασία των χαρτών 5, 13 και 16.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

### ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΙΚΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ

Πηγή: Κατάλογος ιδιοκτητών πυρκαύστου (ΓΑΚ Σερρών)

#### Οικοδομικό Πολύγωνο 61

- 61/1 Μόσχου Ν. Αδελφοί, έμποροι (σήμερα οικία Δημ. Πεταλωτή)
- 61/2 Τζελέπης Γεώργιος (σήμερα οικία Δημ. Πεταλωτή), 381,10 τ.μ.
- 61/3 Νικολαΐδης Κωνσταντίνος (δρόμφη πολυκατοικία Γεωργιάδου-Αλεξίου)
- 61/4 Γεωργίου Χρήστος (δρόμφη πολυκατοικία Γεωργιάδου-Αλεξίου)
- 61/5 Σχοινάς Β. Ιωάννης (δρόμφη πολυκατοικία Γεωργιάδου-Αλεξίου)
- 61/6 Βαργιάμη Κωνσταντίνου Αδελφοί (δρόμφη πολυκατοικία Γεωργιάδου-Αλεξίου)
- 61/7 Μαρκατζής Ιωάννης, δικηγόρος (περιήλθε αργότερα στην ιδιοκτησία του ναού Μεγάλων Ταξιαρχών)

- 61/8 Ηλίας Αναστάσιος, έμπορος (μετέπειτα Κ.Τζίμου)  
61/9 Καμβουσιώρας Θωμάς του Νικολάου (μετέπειτα Κ.Τζίμου)  
61/10 Χρηστίδης Νικόλαος, ιατρός (μετέπειτα Βασιλική Γ. Καδά, τελικά απαλλοτρίωση υπέρ του Νοσοκομείου)  
61/11 Χατζησπανδωνής Μιχαήλ (απαλλοτρίωση υπέρ του Νοσοκομείου)  
61/12 Μιχαήλ Γεώργιος (στη συνέχεια Αικατερίνη Παπαδοπούλου, τελικά απαλλοτρίωση υπέρ του Νοσοκομείου)  
61/13 Χρυσάφη Αναστασίου Ελένη (απαλλοτρίωση υπέρ του Νοσοκομείου)  
61/14 Άγνωστος  
61/15 Ευθυμία θυγάτηρ Πασχάλη (απαλλοτρίωση μαζί με παλιό κτίσμα 272 τ.μ. υπέρ του Νοσοκομείου)  
61/16 δίπλα στον «Ορφέα»  
61/17 Μουσικογυμναστικός Όμιλος «Ορφέας»

### **Οικοδομικό Πολύγωνο 62**

- 62/1 Καπανίκης Κωνσταντίνος, ξενοδόχος (μετέπειτα Δημοσίου). Δωρεάν παραχώρηση στο Νοσοκομείο.  
62/2 Σάββας Γεώργιος και Βασιλική (μετέπειτα Β. Κυριαζόπουλος), 281,23 τ.μ.  
62/3 Γ. Πενταφεύγας  
62/4 Μόσχου Ν. Γεώργιος και Παρασκευή (μετέπειτα Χατζηδημητρίου, Γερμανός και Μιχαήλ Ο.Ε., στη συνέχεια Τράπεζα Αθηνών) (281,18 τ.μ.).  
62/5 Ζλάτκος Γεώργιος (Απόστολος Παπαστεργίου/1925, Τράπεζα Αθηνών/1930)  
62/6 Νικολάου Ζαφείρης, σαράφης (μετέπειτα Ευφροσύνη χήρα Νικολάου Ζαφείρη) δωρήθηκε στο Νοσοκομείο  
62/7 Κωνσταντίνου Γεώργιος (μετέπειτα Γ. Μικρού και Ευφροσύνη χήρα Στεργίου Βαβάτσικα και Κ. Κωνσταντίνου ή Ρακιτζή)  
62/8 Δημητριάδης Λουκάς, καθηγητής  
62/9 Κοντού Αναστασία, Κοντός Νικόλαος, Κοντός Αθανάσιος (381, 21 τ.μ.)  
62/10 Αβράμ Σαλώμ Ιακώβ Μπακάλη (381,16 τ.μ.)  
62/11 Μπασματζή Γ. Ελένη  
62/12 Γούτας Βασίλειος Νικόλαος, υφαντής (381,16 τ.μ.)  
62/13 Παπαβασιλείου Κωνσταντίνος (μετέπειτα Γούτα Βασιλείου, μετέπειτα Νοσοκομείο)  
62/14 Γάνου Στεργίου Μαρία (μετέπειτα Γηροκομείο Σερρών) (401,18 τ.μ.)  
62/15 Χατζή Ιβούσι Κιολή Τσουραπτοσή (μετέπειτα Χαΐμ Καμπελή)  
62/16 Χατζή Σουκρή Εφέντης (μετέπειτα Γ. Μόσχου)

- 62/17 Δήμος Σερρών (δωρεάν παραχώρηση στο Νοσοκομείο)  
62/18 Δήμος Σερρών (μετέπειτα Τράπεζα Αθηνών/1930) (545,39 τ.μ.)  
62/19 Ισραηλιτική Κοινότητα (απαλλοτριώθηκε υπέρ του Νοσοκομείου)

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

### ΤΟ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΙΔΑ 62

- 1951: παραχωρήθηκε το οικόπεδο 62/1 του Δημοσίου  
1951: δωρήθηκε το οικόπεδο 62/6 ιδιοκτησία Ευφροσύνης Νικολάου Ζαφειρίου και τα 3/4 του οικοπέδου 62/7 ιδιοκτησία Γ. Μικρού και Ευφροσύνης χήρας Στέργιου Βαβάτζικα και Κ. Κωνσταντίνου ή Ρακιτζή.  
1952: αγοράστηκε το οικόπεδο 62/2 ιδιοκτησίας Β. Κυριαζόπουλου (281.23 τ.μ.) αντί 3.500 δρχ.  
1952: αγοράστηκαν τα οικόπεδα 62/15 και 62/16 των Χαΐμ Καμπελή και Γ. Μόσχου, αντί τιμήματος 7.000 δρχ. και για τα δύο (502,16 τ.μ.).  
1953: παραχωρήθηκε δωρεάν το οικόπεδο με αρ 62/17 του Δήμου Σερρών.  
1953: αγοράστηκε το οικόπεδο 62/3 ιδιοκτησία Γ. Πενταφεύγα.  
1953: αγοράστηκαν τα οικόπεδα 62/12 και 62/13 (762,32 τ.μ.) ιδιοκτησίας Ν. Β. Γούτα αντί 10.000 δρχ.  
1953: αγοράστηκε το οικόπεδο 62/14 (401.18 τ.μ.) ιδιοκτησία Γηροκομείου Σερρών αντί 4.000 δρχ.  
1953: πουλήθηκαν τα οικόπεδα 62/5 και 62/18 της Τράπεζας Αθηνών στο Νοσοκομείο (μαζί με το κτίριο) με το αρ. 3151/30-10-1953 συμβόλαιο.  
1955: έγινε η αναγκαστική απαλλοτρίωση (Β.Δ. 20-3-1955) των οικοπέδων 62/7, 62/8, 62/9, 62/10, 62/11, που ανήκαν σε ιδιώτες και οι οποίοι αρνούσαν να τα πουλήσουν στο Νοσοκομείο.  
1957: έγινε αναγκαστική απαλλοτρίωση του οικοπέδου με αρ. 62/19, μαζί με την επί αυτού τριώροφη καπναποθήκη της Ισραηλιτικής Κοινότητας Σερρών.  
1958: έγινε αναγκαστική απαλλοτρίωση των οικοπέδων με αρ. 61/10, 61/11, 61/12, 61/13, 61/14, 61/15 υπέρ του Νοσοκομείου.  
1961: με το Β.Δ. 29-4-1961/ΦΕΚ 56/Δ'/26-5-1961 έγινε τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου των Σερρών, με την οποία καταργήθηκε το τμήμα του δρόμου που διαχώριζε τα πολύγωνα 61 και 62.

LILA THEODORIDOU-SOTIRIOU

## URBAN TRANSFORMATIONS IN THE OLD DISTRICT OF SERRES. THE CASE OF 61 & 62 BLOCKS

### Abstract

This article presents a case study concerning the transformations in urban blocks 61 and 62. The area consisted part of the Serres old district, a traditional fabric that was burned down in 1913 and redesigned in 1920's. The blocks hosted some important buildings: the well-known theatre of the Cultural Association »Orpheus» as well as the former State Hospital of Serres. Based on archival and bibliographic data, the author comments on the »Orpheus» open-air theatre (named »Thalia»), which was embellished with neoclassicalelements, indicative of an attempt to project »Greekness» and that is now demolished. The author points out some similarities of the Serres open-air theatre with the Athens one. An extensive reference is also given to a 3storey modern establishment (with art deco details), built by the consortium Monks & Ulen Co in 1931, that hosted after WWII the State Hospital of Serres and is now abandoned. Further evidence is presented on the gradual expansion, after WWII, of the State Hospital to the surrounding plots. The publication of Monks & Ulen architectural drawings, as well as a series of maps, that depict the blocks transformations over time, is an original contribution to the documentation of the city's urban history.



ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΜΠΟΥΛΟΓΛΟΥ

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ  
ΤΟΥ ΜΕΛΕΝΙΚΙΤΣΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ.  
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ  
ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Στους καταλόγους του Μουσείου Σερρών είναι εντυπωσιακός ο αριθμός των τυχαίων ευρημάτων με τόπο προέλευσης το Μελενικίτσι. Η πλειοψηφία των αρχαίων αυτών περιήλθε στη συλλογή του Μουσείου κυρίως κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες μέσα από παραδόσεις των κατοίκων του χωριού<sup>1</sup>. Οι συχνές επισκέψεις που ακολουθούσαν προσέθεσαν πολύτιμες και σημαντικές πληροφορίες με βάση τις οποίες έγινε κατανοητή η έκταση και σημασία των ήδη γνωστών θέσεων και παράλληλα εντοπίστηκαν πολλοί καινούριοι χώροι διαφορετικών χρονικών περιόδων που στοιχειοθετούν διαχρονική κατοίκηση στην περιοχή από τους προϊστορικούς χρόνους έως σήμερα.

Ο σύγχρονος οικισμός βρίσκεται ανατολικά του Στρυμόνα, βορειοδυτικά της πόλης των Σερρών και σε απόσταση από αυτήν περίπου δώδεκα χιλιομέτρων. Η Εθνική οδός που οδηγεί από τις Σέρρες στο Σιδηρόκαστρο και κατόπιν στη Βουλγαρία, τον παρακάμπτει αφήνοντας τον στα ανατολικά (χάρτης).

Οι αρχαιολογικές θέσεις εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή του σύγχρονου οικισμού, κυρίως βόρεια, βορειοανατολικά και ανατολικά, και απλώνονται στις υπώρειες της οροσειράς της Βροντούς σε υψόμετρο μεγαλύτερο των εκατό και μικρότερο των τριακοσίων περίπου μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Βρίσκονται σε πλατώματα στη ζώνη που παρεμβάλλεται μεταξύ του ορεινού όγκου και της κοιλάδας του Στρυμόνα<sup>2</sup> και στην οποία διαπιστώνεται η μεγαλύτερη πληθυσμιακή

---

1. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στον αποθανόντα συνταξιούχο δάσκαλο, Ιορδάνη Ρούμτσιο, ο οποίος παρέδωσε ό,τι είχε συλλέξει κατά τη διάρκεια των καθημερινών περιπάτων του και με προθυμία υπέδειξε τις περιοχές που είχε εντοπίσει, παρακινώντας με το παράδειγμά του και πολλούς άλλους.

2. Πρόκειται για πλατώματα αποθέσεων του Νεογενούς, Fotiadis 1985, 99-106.



Ορθοφωτογράφη της περιοχής του Μελνικιτίου με το σύνολο των γνωστών θέσεων. 1. Λεγκίνιτοσκο - 1α. Θέση ιερού (;) - 1β. Θέση τάφου 4<sup>ου</sup> π.Χ. αι. 2. Μπακαρτζίγια - 3. Γκραντίτσι - 4. Σπήλαιο - 5. Ποσειδα - 6α. Τρόχαλι - 6β. Σιλάνιτσα - 6γ. Καμής Ντερέ - 6δ. Κούτσι - 6ε. Αγία Μαρίνα 7. Μελνικίτσι I (προϊστορικός οικισμός και εγκατάσταση ρωμαϊκών χρόνων) - 8α. Μελνικίτσι II ή Λαγοκορυφή I (εγκατάσταση ρωμαϊκών χρόνων) - 8β. Μελνικίτσι II ή Λαγοκορυφή II (νεκροταφείο).

συγκέντρωση και ανάπτυξη της παραγωγικής δραστηριότητας κατά τους προϊστορικούς και αρχαίους χρόνους. Τα πλατώματα αυτά στις υπώρειες του βουνού είναι χαραγμένα από πολλές και βαθιές κοίτες ρεμάτων που έχουν κατεύθυνση, παράλληλη μεταξύ τους, από τα όρη της Βροντούς προς τα νοτιοδυτικά, για να καταλήξουν χαμηλότερα στην πεδιάδα. Οι προσχώσεις από τη λειτουργία αυτών των ρεμάτων που καταλήγουν τελικά στην κοίτη του Στρυμόνα και κατά κύριο λόγο οι προσχώσεις του ίδιου του Στρυμόνα, έχουν καλύψει, όπως διαπιστώθηκε από τις πρόσφατες έρευνες, τις αρχαιολογικές θέσεις που βρίσκονταν σε χαμηλότερα υψόμετρα, μέσα στην κοιλάδα ή στους πρώτους αναβαθμούς<sup>3</sup>.

### Κατάλογος θέσεων<sup>4</sup>

#### 1. Θέση «Λεγκίνιτσκο» (χάρτης, περιοχή με σκίαση)

Η θέση είναι γνωστή από τη δεκαετία του 1970<sup>5</sup>, κυρίως από τις παραδόσεις πολλών επιτύμβιων στηλών ρωμαϊκών χρόνων. Βρίσκεται δύο χιλιόμετρα περίπου ανατολικά - βορειοανατολικά του χωριού σε πλατώμα που χαμηλώνει προς τα νότια και αναπτύσσεται σε μήκος ανάμεσα σε απότομες όχθες ρεμάτων (εικ. 1). Το ρέμα στα δυτικά αποκαλείται «Νάσιντσκο ριάκα» και αυτό στα ανατολικά, που είναι βαθύτερο και πλατύτερο, «Λεγκίνιτσκο ριάκα». Το τοπωνύμιο «Λεγκίνιτσκο» χρησιμοποιείται για μια μεγάλη περιοχή. Όλη η έκταση που σημειώνεται στον χάρτη με σκίαση καλύπτεται από επιφανειακά ευρήματα, χαρακτηριστικά για έναν αρχαίο οικισμό, πέτρες, κομμάτια κεραμίδων, άφθονη κεραμική, και υπολογίζεται σε 200 περίπου στρέμματα.

Δύο τυχαία ευρήματα<sup>6</sup>, που βρέθηκαν σε γειτονικά αγροτεμάχια και παραδόθηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (χάρτης, 1α), προ-ιδεάζουν για την ύπαρξη κάποιου ιερού σχετιζόμενου με τα αναθήματα αυτά. Το πρώτο, ένα κομψό μαρμάρινο ανάγλυφο που αναπαριστά ανθρώπινο αντί μέσα σε ναΐσκο, ερμηνεύτηκε αρχικά ως σχηματοποιημένη παράκληση κάποιου πιστού προς τους επήκοους θεούς για να

---

3. Κάτω από βαθιές επιχώσεις επτά και δεκαπέντε μέτρων εντοπίστηκαν αρχαιολογικές θέσεις στην περιοχή του Μελενικισίου (Μελενικίτσι Ι, προϊστορικός οικισμός και ρωμαϊκή εγκατάσταση) κατά τη διάρκεια των εκσκαφών για την κατασκευή της νέας εθνικής οδού, του κάθετου άξονα της Εγνατίας οδού, που χαράχτηκε δυτικότερα της παλαιότερης. Κατάλογος αυτών με τα αποτελέσματα από τη σύντομη έρευνά τους έχουν δημοσιευτεί από την Μαρία Χριστάκου που επί σειρά ετών εργάστηκε στην περιοχή: Τόλια-Χριστάκου 2008, 491-2.

4. Εκτός των θέσεων του καταλόγου σημειώνονται στον χάρτη οι τρεις ακόμη θέσεις (αριθ. 7, 8α, 8β) που έχουν εντοπιστεί κατά τη διάνοιξη του κάθετου άξονα της Εγνατίας οδού (Τόλια-Χριστάκου 2008).

5. Σαμσάρης 1976, 174, πρβ. απλή αναφορά Ραπαζογλου 1988, 384 και σημ. 52.

6. Βάλλα, 1995, 636 και Βάλλα, 2001-2004, 644.



Εικ.1. Άποψη της θέσης «Λεγκίνιτσκο» από νότια.

εισακουστεί η προσευχή του<sup>7</sup>. Το δεύτερο, μια αναθηματική πλάκα με αποτύπωμα γυμνής πατούσας, αποτελεί συνηθισμένο ανάθημα σε ιερά των αιγυπτιακών θεοτήτων και ιδιαίτερα της Ίσιδας και του Σάραπη<sup>8</sup>. Η εύρεση των δύο αναγλύφων<sup>9</sup> σε τόσο κοντινή μεταξύ τους απόσταση, σε συνδυασμό με τη συναγόμενη - από το πλήθος των ανευρεθεισών επιτύμβιων στηλών - άνθηση του οικισμού στη θέση «Λεγκίνιτσκο» κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, δημιουργούν μια έντονη προσδοκία για την ύπαρξη ιερού σχετιζόμενου με ανατολικές λατρείες στην περιοχή<sup>10</sup>.

Ο οικισμός δε διαχωρίζεται γεωμορφολογικά από το νεκροταφείο και τα όρια μεταξύ τους είναι συγκεχυμένα. Η υπόδειξη ενός κιβωτιόσχημου τάφου (χάρτης, 1β) του τέλους του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>11</sup>, η θέση ενός νεκροταφείου Εποχής Σιδήρου-Αρχαϊκών χρόνων (βλ. θέση «Μπακαρτζίκα», χάρτης, 2) και οι υποδείξεις των σημείων εύρεσης των επιτύμβιων στηλών ρωμαϊκών χρόνων προς τα νότια της περιοχής, ορίζουν σε αδρές γραμμές την περιοχή που χρησιμοποιεί για την ανάπτυξη των νεκροπόλεων. Το όριο όμως μεταξύ αυτών και της οικιστικής ζώνης δεν είναι σαφές -κυρίως κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους- και καθώς η

7. Weinrich 1912, 1-68.

8. Βουτυράς 2011.

9. Πρόκειται για τις Λ194 & Λ287 αντίστοιχα.

10. Ενδεικτικά για ανατολικές λατρείες στο χώρο της Μακεδονίας: Witt 1970, Dunand 1973. Ειδικότερα για την Περιφερειακή Ενότητα Σερρών: Σαμαρτζίδου-Ορκοπούλου 2011.

11. Βάλλα, 2001-2004, 652.

περιοχή με τα οικιστικά κατάλοιπα εμφανίζεται να καταλαμβάνει πολύ μεγάλη έκταση, δεν αποκλείεται να σημειώθηκαν κατά περιόδους και μικρές μετακινήσεις του οικισμού μέσα στα όρια που έθεταν τα δύο ρέματα. Από την περιοχή έχουν παραδοθεί δεκατρείς μαρμαρίνες επιτύμβιες στήλες, οι περισσότερες αποσπασματικά σωζόμενες, για τις οποίες αναφέρεται ως θέση εύρεσης το «Λεγκίνιτσκο» και σίγουρα προέρχονται από το νεκροταφείο του οικισμού<sup>12</sup>. Κάποιες άλλες όμως στήλες ρωμαϊκών χρόνων έχουν βρεθεί -σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνονται στα ευρητήρια του Μουσείου- και σε περιοχές με αρκετά μεγάλη απόσταση από τον αρχαίο οικισμό, στις θέσεις «Τρόχαλι»<sup>13</sup>, «Σλάνιτσα»<sup>14</sup>, «Καμής Ντερέ»<sup>15</sup>, «Κούτρι»<sup>16</sup> και «Αγία Μαρίνα»<sup>17</sup> (Χάρτης, βα-ε, αντίστοιχα). Τα ευρήματα που σχετίζονται με αυτές τις περιοχές είναι μέχρι σήμερα σπάνια και μεμονωμένα και η σχέση τους με τον οικισμό στο Λεγκίνιτσκο μη ανιχνεύσιμη. Πιθανότατα προέρχονται από διαφορετικά νεκροταφεία που συνδέονται με μικρές εγκαταστάσεις, σύγχρονες με τη ρωμαϊκή φάση του «Λεγκίνιτσκο», όπως αυτή που εντοπίστηκε κατά τις εργασίες της Εγνατίας οδού<sup>18</sup>.

Τα ευρήματα που έχουν συλλεχθεί ή παραδοθεί, η επιφανειακή κεραμική (εικ. 2-4, και σχετικός κατάλογος), καθώς και οι περίοδοι χρήσης των εντοπιζόμενων νεκροταφείων της, θέτουν τα χρονολογικά όρια χρήσης της θέσης στο «Λεγκίνιτσκο» από την Εποχή Σιδήρου-αρχαίους χρόνους έως τους αυτοκρατορικούς χρόνους.

## **2. Θέση «Μπακαρτζίκα»<sup>19</sup>**

Η θέση βρίσκεται αμέσως νότια της θέσης «Λεγκίνιτσκο» και οφείλει την ονομασία της στα χάλκινα αντικείμενα που έρχονται στο φως

---

12. Πρόκειται για τις Λ72 (Καφταντζής 1967, 278, αριθ. 472), Λ80 (Καφταντζής 1967, 279, αριθ. 473, Lagogianni-Georgakarakos 1998, 103-104, π.133, Ιωακειμίδου υπό έκδοση), Λ96 (Καφταντζής, 279, αριθ. 474), Λ 124/Λ159 (Κουκούλη-Χρυσανθάκη, 1977, 252, Ιωακειμίδου υπό έκδοση) Λ171, Λ173, Λ256, Λ267 (Ιωακειμίδου υπό έκδοση) Λ285 (Βάλλα, 2000, 873-4, εικ. 42, Σβέροκος 2001, Ιωακειμίδου υπό έκδοση). Ακόμη είναι οι Λ193, Λ258, Λ260, Λ297.

13. Εδώ βρέθηκε η στήλη Λ118, Α. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, 1976, 311.

14. Εδώ βρέθηκε η στήλη Λ257, Βάλλα, 1995, 636.

15. Από εδώ προέρχεται η στήλη με παράσταση ήρωα ιππέα Λ273.

16. Εδώ βρέθηκε η ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη Λ189.

17. Από εδώ προέρχονται δύο ευρήματα, το Λ261, (Βάλλα, ΑΔ 51, 1996, Χρον. Β2, 576) και το Λ274.

18. Η θέση Μελενικίτσι Ι, (χάρτης, 7) με την εγκατάσταση ρωμαϊκών χρόνων, ίσως μία αγροικία, που μπορεί να συνδέεται με το νεκροταφείο στη θέση «Σλάνιτσα», Τόλια-Χριστάκου 2008, 491-2, σημ. 4. Με αγροικία ύστερων ελληνιστικών-πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων συνδέεται η θέση Μελενικίτσι ΙΙ (χάρτης, 8), ό.π.

19. Βάλλα, 2001-2004, 657.



Εικ. 2. Λεγκίνιτσκο. Όστρακα αττικού ερυθρόμορφου κρατήρα.



Εικ. 3. Λεγκίνιτσκο Όστρακα σκύφων, κύλικας και κιονωτού κρατήρα κλασικών χρόνων.

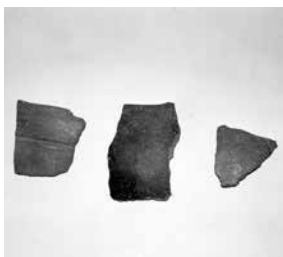


Εικ. 4. Λεγκίνιτσκο Όστρακα μελαμβαφών και ερυθροβαφών αγγείων -πινακίων, πυξίδας και σκυφιδίων- ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

κατά την άρωση των χωραφιών. Υποδείχθηκε το 2003 από τον κάτοικο της περιοχής κ. Θ. Βακασίρη, ο οποίος παρέδωσε χάλκινα κοσμήματα (βλ. σχετικό κατάλογο) που συνήθως κτερίζουν ταφές Γεωμετρικών και Αρχαϊκών χρόνων. Ο εντοπισμός νεκροταφείου της εποχής αυτής στα Μπακαρτζίκια, σε συνδυασμό με το εντοπισμένο νεκροταφείο Ύστερων Κλασικών χρόνων στα ανατολικά του, ενισχύει την υπόθεση των μικρών μετατοπίσεων, ή ακόμη και της συρρίκνωσης ή μεγέθυνσης, του οικισμού κατά περιόδους.

### 3. Θέση «Γκραντίσι»<sup>20</sup>

Πολύ κοντά στις γειτονικές θέσεις »Λεγκίνιτσκο” και «Μπακαρτζίκια» και ανατολικά αυτών, έχει εντοπιστεί μία ακόμη ενδιαφέρουσα



Εικ. 5. Γκραντίσι. Όστρακα αβαφών χειροποίητων αγγείων με ελαφρώς στιλβωμένη επιφάνεια.



Εικ. 6. Γκραντίσι. Όστρακα αβαφών χειροποίητων αγγείων με αδρή ή ελαφρώς λειασμένη επιφάνεια.



Εικ. 7. Γκραντίσι. Όστρακα τροχήλατων αγγείων αβαφών, μελαμβαφών και ανάγλυφου σκύφου ελληνιστικών χρόνων.

20. Βάλλα, 1995, 637.



θέση γνωστή με το τοπωνύμιο «Γκραντίσι». Πρόκειται για ένα οχυρό και αρκετά δύσβατο ύψωμα που βρίσκεται μέσα στην κοίτη του προαναφερθέντος ρέματος «Λεγκίνιτσα ριάκα». Επειδή δεν καλλιεργείται, επιφανειακά τα ευρήματα είναι αραιά και δυσδιάκριτα. Σε λαθρονασκαφή που έχει γίνει στην πλαγιά του λόφου έχει αποκαλυφθεί πιθάρι κατά χώρα, ενώ η θέση αναφέρεται ως χώρος προέλευσης ελάχιστων αρχαίων. Η επιφανειακή κεραμική που έχει συλλεχτεί από τη θέση (εικ. 5-7) και τα υπόλοιπα ευρήματα (βλ. σχετικό κατάλογο) δίνουν ένα εύρος χρονολογικό από την Πρώιμη Εποχή Σιδήρου έως τους ελληνοιστικούς χρόνους.

#### 4. Θέση «Σπήλαιο»<sup>21</sup>

Υπολείμματα μικρής έκτασης εγκατάστασης έχουν εντοπιστεί στη θέση που βρίσκεται τρία χιλιόμετρα περίπου σε ευθεία βορειοανατολικά του χωριού, σε υψόμετρο 280 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας και η πρόσβαση σε αυτήν γίνεται δύσκολα. Η επιφανειακή κεραμική που συλλέχτηκε είναι κυρίως αβαφής και καθόλου χαρακτηριστική, αλλά χάλκινο νόμισμα Ιουστινιανού (βλ. κατάλογο) που βρέθηκε στη θέση δίνει τα πρώτα στοιχεία για την περίοδο χρήσης του χώρου.

#### 5. Θέση «Πισείκα»<sup>22</sup>

Η θέση βρίσκεται βόρεια του χωριού και σε απόσταση από αυτό περίπου ενός χιλιομέτρου. Πρόκειται για χαμηλό, φυσικό, τραπεζοειδές ύψωμα με πρόσβαση από τη νότια πλευρά. Ανατολικά και δυτικά οι πλευρές του κατεβαίνουν απότομα καταλήγοντας σε ρηχούς χειμάρρους. Τα επιφανειακά ευρήματα είναι πλούσια (εικ. 8, 9) και η κεραμική χαρακτηριστική κυρίως των φάσεων II και III των Σιταγρών, δηλαδή της Νεότερης Νεολιθικής (βλ. σχετικό κατάλογο).



Εικ. 8. Πισείκα. Λίθινα και οστέινο εργαλείο.



Εικ. 9. Πισείκα. Πήλινοι πεσσοί.

21. Βάλλα, 2001-2004, 657.

22. Βάλλα, 1996, 576.

### Συμπεράσματα-Σύνοψη

Μετά τις έρευνες στο πλαίσιο της κατασκευής μεγάλων έργων<sup>23</sup> και με τη συγκέντρωση όλων των διαθέσιμων αρχαιολογικών στοιχείων, -αν και πρόκειται κυρίως για ευρήματα που ήρθαν στο φως τυχαία, μετά από επιφανειακές έρευνες χωρίς συστηματικό χαρακτήρα- διαμορφώνεται η εικόνα μίας περιοχής διαχρονικά πυκνοκατοικημένης (χάρτης) η οποία υπέστη αρκετές αλλοιώσεις από τη δράση φυσικών παραγόντων.

Κατά την προϊστορία οι οικισμοί αναπτύσσονται κοντά σε ρέματα και σε χαμηλά υψώματα της ημιπεδινής ζώνης (Πισείκα, Μελενικίτσι I), ενώ στο τέλος της περιόδου η κατοίκηση φαίνεται ότι μεταφέρεται σε πιο ορεινά και δύσβατα υψώματα (Γκραντίσι), εικόνα κοινή στην Ανατολική Μακεδονία<sup>24</sup>.

Στους ιστορικούς χρόνους αναπτύσσεται σταδιακά<sup>25</sup> ένας μεγάλος οικισμός στη θέση «Λεγκίνιτσκο» που αρχίζει να κατοικείται<sup>26</sup> στο τέλος της Εποχής Σιδήρου και αποτελεί μία πολύ σημαντική θέση με μεγάλη διάρκεια ζωής. Γύρω του μικρότεροι οικισμοί και εγκαταστάσεις, κάποιες μάλλον με αγροτικό χαρακτήρα, φαίνεται να έχουν μικρότερη διάρκεια ζωής (Γκραντίσι, Σπήλαιο, Μελενικίτσι I, Μελενικίτσι II).

Η θέση του οικισμού στο «Λεγκίνιτσκο» πάνω στο δρόμο<sup>27</sup> που ενώνει τη Σίριν με την Ηράκλεια Σιντική, η διαχρονικότητα της κατοίκησης, το μέγεθος του κατοικημένου χώρου και της νεκρόπολης, η ύπαρξη ενός ιερού είναι ενδείξεις ικανές να προϋδεάσουν για τη σημασία του. Η εισηγμένη αττική και καλής ποιότητας κεραμική που δεν είναι βέβαια σπάνια στην περιοχή<sup>28</sup>, η πληθώρα και ποιότητα των επιτύμβιων στηλών των ρωμαϊκών χρόνων αποτελούν επιπλέον στοιχεία που σκιαγραφούν μία εγκατάσταση με ανεπτυγμένο βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της και ίσως έναν αστικό χαρακτήρα. Η ταύτιση αυτού του οικισμού

---

23. Τόλια-Χριστάκου 2008.

24. Fotiadis 1985, Blouet 1986

25. Όσο ακόμη κατοικείται η θέση Γκραντίσι, που βρίσκεται απέναντι, και η οποία συνεχίζει να κατοικείται και για μερικούς αιώνες ακόμη (βλ. κατάλογο των θέσεων).

26. Οι κάτοικοι στον 7ο και 6ο π.Χ. αιώνα πιθανότατα ανήκουν σε κάποιο παιονικό φύλο, που σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (Ηρόδοτος V.15, V.16) κατοικούν στην περιοχή, ενώ μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. αντικαθίστανται από τους Οδόμαντες, φύλο Θρακικό. (Θουκυδίδης II, 101). Τα βόρεια σύνορα της Οδομαντικής παραμένουν ασαφή (Σαμσάρης 1976, 57-58, 60-62, 94-95, Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2014, 244-5).

27. Σαμσάρης 1974, 123-137. Η θέση των γνωστών αρχαιολογικών θέσεων κατά μήκος της υπάρχουσας εθνικής με κατεύθυνση τον Βορρά και η γεωμορφολογία της περιοχής υποδεικνύουν άλλωστε την πορεία ενός αρχαίου δρόμου.

28. Με την πρόοδο της έρευνας αποδεικνύεται ότι δεν είναι σπάνια στην περιοχή κι ότι οι οικισμοί της εποχής στα ενδότερα του Στρυμόνα δεν είναι απομονωμένοι από τις αλλαγές που συντελούνται στον υπόλοιπο αρχαίο κόσμο. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2000, 354, Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2001, 23-24 και Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2014, 246-252.

με μία από τις αρχαίες πόλεις της περιοχής που αναφέρονται στις πηγές είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Στην περιοχή της Οδομαντικής, παραμένει άγνωστη η θέση μιας σημαντικής πόλης της αρχαιότητας στο δρόμο που ενώνει τη Σίριον με την Ηράκλεια Σιντική, της Σκοτούσσας, η οποία, εάν δεχτούμε την ταύτιση του σταθμού Sarxa με τη Σίριον<sup>29</sup>, και μετά την ταύτιση της Ηράκλειας Σιντικής με θέση στη νότια Βουλγαρία<sup>30</sup>, θα πρέπει να βρίσκεται αρκετά βορειότερα του «Λεγκίνιτσκο» και ίσως η ταύτισή της με τον αρχαίο οικισμό στο Σιδηρόκαστρο αποτελεί μία καλή πρόταση<sup>31</sup>. Κατά συνέπεια, και εφόσον οι γραπτές πηγές είναι φειδωλές για την περιοχή αυτή, ο οικισμός στο «Λεγκίνιτσκο» θα περιμένει έως ότου η αρχαιολογική έρευνα θα μπορέσει να συγκεντρώσει ανασκαφικά στοιχεία και περισσότερες πληροφορίες, ικανές να του προσδώσουν όνομα και ταυτότητα.

### Κατάλογος ευρημάτων\*

#### Θέση «Λεγκίνιτσκο»



#### 1. (Δ632δ)

Αργυρό ημίεκτο Θάσου. (412 - 404 π.Χ.).

Α΄ όψη: Σειληνός με κάρναρο προς τα αριστερά.

Β΄ όψη: ελικωτός κρατήρας με επιγραφή ΘΑΣ/ΙΩΝ.

Picard 2000, 306, fig. 270



#### 2. (Δ632α)

Χάλκινο νόμισμα Μακεδονίας. Αυτόνομη κοπή 3<sup>ου</sup> μ.Χ. αι.

Α΄ όψη: κεφαλή Αλεξάνδρου σε προφίλ προς τα δεξιά.

Επιγραφή ΑΛΕΞ[ΑΝΔΡΟΥ]

Β΄ όψη: ιππέας με υψωμένο δόρυ προς τα δεξιά. Επιγραφή:

ΚΟΙΜΑΚΕΔ/ ΟΝΩΝ Β/ ΝΕ/ Ω.

Για τον τύπο: SNG Cop, II, 1351, pl.35

29. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2001, 23-24, Σαμισάρης 1976, 126-135 και Papazoglou 1988, 377-385, όπου συνοψίζονται οι παλαιότερες απόψεις για τις ταυτίσεις των πόλεων της περιοχής.

30. Hatzopoulos 2008, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

31. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2014, 257-8.

\* Τα αντικείμενα από τις θέσεις «Λεγκίνιτσκο», «Γκράντιστι» και «Σπήλαιο» παραδόθηκαν από τον κ. Ιορδάνη Ρούμτσιου (14-9-1994), εκτός των αριθ. 4 (Δ1614) και 32 (Δ1624) που παραδόθηκαν από τον κ. Θεόδωρο Βακασίρη (16-3-1999). Από τον Θ. Βακασίρη παραδόθηκαν επίσης όλα τα αντικείμενα από τις θέσεις «Μπακαρτζίκια» και Πισεία».



**3. (Δ 634) Πήλινος λύχνος.**

Ύψος: 0,035 μ. Διάμετρος σώματος: 0,075 μ.  
Διάμετρος βάσης: 0,028 μ.

Σχεδόν ακέραιος, αβαφής και ακόσμητος. Έχει συγκολληθεί μικρό θραύσμα κοντά στην οπή πληρώσεως. Λείπει η κάθετη λαβή. Βάση επίπεδη και στενή, σώμα σχεδόν κωνικό, καμπύλο περιγγραμμά στην ένωση με την άνω επιφάνεια. Το κυκλικό περιγγραμμά του σώματος διακόπτει μικρός και με μικρό ύψος μυκτήρας. Μεγάλη κυκλική οπή πληρώσεως στο κέντρο της ελαφρώς κοίλης

άνω επιφάνειας. Η περιφέρεια αυτής διακοσμεείται από δύο παράλληλες ρηχές αυλακώσεις που σταματάνε στο μυκτήρα. Πηλός κοκκινωπός.

Το λυχνάρι παρουσιάζει πολλές ομοιότητες μόνο με μερικά λυχνάρια από τη Σαμοθράκη που με επιφύλαξη χρονολογούνται στον 1<sup>ο</sup> μ.Χ. αιώνα, Samothrace, 835-836, XS-225, XS-226, XS-227. Η μεγάλη οπή πληρώσεως είναι η ιδιομορφία του λύχνου και σε αυτό διαφέρει κυρίως από μια κατηγορία ακόσμητων λύχνων από την Αθηναϊκή Αγορά του 1<sup>ου</sup> μισού του 3<sup>ου</sup> αιώνα. The Athenian Agora, 136, 1145-1146, 1152, pl.24



**4. (Δ1614)\* Πήλινο άωτο αγγείο.**

Ύψος (σωζ.): 0,08 μ. Διάμετρος βάσης: 0,045 μ.  
Διάμετρος χείλους (σωζ.): 0,05 μ.

Μικρού μεγέθους, τροχήλατο. Σχεδόν ακέραιο, λείπει η περιφέρεια του χείλους. Βάση σχεδόν δαχτυλιόσχημη, σώμα αμφικωνικό, χείλος χαμηλό, εξωστρεφές. Το επάνω μέρος του σώματος φέρει ρηχές, επάλληλες αυλακώσεις. Πηλός με ανομοιόμορφο χρώμα, καστανό και γκριζό.

Πηλός με ανομοιόμορφο χρώμα, καστανό και γκριζό.

Πρβλ. Ρωμοπούλου, Τουράτσογλου 2002, 63, Π1596 και 83, Π1638, αγγείο ίδιων διαστάσεων και προφίλ, αλλά με λαβή, που χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους.



**5. (Δ 635) Μετάλλιο καλύμματος πήλινης πυξίδας.**

Διάμετρος: 0,045 μ.

Φέρει ανάγλυφη προτομή γυναίκας με Έρωτα. Η γυναίκα αποδίδεται με πλούσια βοστρυχωτή κόμμωση σχεδόν κατ' ενώπιον με το κεφάλι ελαφρά γυρισμένο προς τον αριστερό της ώμο, όπου ακουμπά ο Έρωτας που αποδίδεται ως παιδί. Πηλός κοκκινωπός. Αρκετά

\* Δεν αναφέρεται η θέση εύρεσης, αλλά πιθανότατα βρέθηκε στο Λεγκίνιτσκο.

φθαρμένο, διακρίνονται ίχνη μαύρου γανώματος.

Για χρονολόγηση και τυπολογία της πυξίδας Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, 140 κ.ε. Για μετάλλια Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, αριθ. 25, 46, 51, 52, 220, 266, 267, 269, 271, 319, 321, 324, 325, 327, όπου συχνή είναι η απεικόνιση Έρωτα και Ψυχής, σ. 175, αρ. 267, αλλά το θέμα της γυναίκας με Έρωτα είναι συχνό στην ειδωλοπλαστική, σ. 150-1, αριθ. 136, πιν. 19 και κυρίως Τσάκαλου-Τζαναβάρη 2002, ομάδα Δ, πιν. 59-60, και Δρούγου, Τουράτσογλου 1980, Π1492-1494.



**6. (Δ 637) Τμήμα πήλινου ειδωλίου.**

Ύψος(σωξ.): 0,042μ. Πλάτος: 0,062μ. Πάχος: 0,021μ. Αποδίδεται φτερωτή μορφή, μάλλον Έρωτας. Σώζεται η περιοχή του θώρακα με το λαϊμό. Ένδυμα πορπώνεται στον δεξί του ώμο και η παρυφή του ενδύματος διασχίζει λοξά τον γυμνό κορμό. Διακρίνονται ελάχιστα ίχνη μαύρου γανώματος.

Για ελληνιστικά ειδώλια Έρωτα, Τσάκαλου-Τζαναβάρη 2002, ομάδα Β, πιν. 84, όπου η μορφή φέρει χλαμύδα που καλύπτει λοξά τον αριστερό της ώμο και πτυχώνεται στο χέρι, όπως διακρίνεται και στο ειδώλιο του Μελενικισίου.



**7. (Δ 638) Τμήμα πήλινου ειδωλίου Αφροδίτης.**

Ύψος (σωξ.): 0,151 μ. Πλάτος: 0,08 μ. Πάχος: 0,017- 0,04 μ. Σώζεται το επάνω μέρος. Αποδίδεται σε πολύ φθαρμένο ανάγλυφο, όρθια και γυμνή. Ιμάτιο καλύπτει την πλάτη. Η μορφή ανασηκώνει την άκρη του με το δεξί της χέρι, όπου στρέφεται ελαφρώς η κεφαλή. Στην πίσω όψη κυκλική οπή όπτησης διαμέτρου 1,5 εκ.

Ο τύπος του ειδωλίου είναι πολύ διαδεδομένος κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και αποτελεί συχνό ταφικό κτέρισμα, Μάλαμα, Νταράκης 2008, 416-7, όπου και σχετική βιβλιογραφία.



**8. (Δ 636) Πήλινο υφαντικό βάρος.**

Ύψος: 0,035 μ.

Είναι αρτόσχημη (φακόσχημη), αρκετά διογκωμένη στο κέντρο. Επάνω από την διαμπερή οπή φέρει κατακόρυφη αυλάκωση. Από πηλό γκριζοκάστανο με πολλές προσμιείξεις.

Για τα είδη των υφαντικών βαρών: Ευστρατίου, Καλλιντζή 1996, 902, 915, εικ. 24.

**Θέση «Μπακαρτζίκια»**



**9.** (Δ 1514) Χρυσός σφηκωτήρας.

Διάμετρος: 0,018 μ.

Από λεπτό σύρμα που σχηματίζει τρεις σπείρες. Προέρχεται πιθανότατα από την κόμη του νεκρού ή της νεκρής.

Ανδρόνικος 1969, 115, 129, 142, 259, Πίν. 123. ΑΖΠ κ, Πίν. 76. ΑΙΧ β, Πίν. 99. ΥΙ ε, Χρυσοστόμου 2007, 220, 222, 229, 264, Πίν. ΙΙΙ 14.2 αν και το στέλεχος είναι εδώ συνεστραμμένο.



**10.** (Δ 1512) Χάλκινος σωληνίσκος.

Ύψος (σωζ.): 0,08 μ. Διάμετρος: 0,02 μ. Πλάτος (ελάχ.): 0,004 μ.

Σπασμένος στο ένα άκρο. Διασώζονται δεκαπέντε σπείρες διαμέτρου δύο εκατοστών. Ο Μ. Ανδρόνικος (1969, 224-227) ερμηνεύει τα σπειροειδή ελάσματα της Βεργίνας ως κοσμήματα της κεφαλής στηριζόμενος στη θέση εύρεσής τους. Είναι αδιευκρίνιστο αν περιείχαν πλοκάμους της κόμης ή κοσμούσαν το κάλυμμα της κεφαλής. Λόγω της μεγάλης διαμέτρου του παρόντος σωληνίσκου, θεωρούμε ότι διακοσμούσε πλόκαμο της κόμης. Χρυσοστόμου 2007, 221.



**11.** (Δ 1513) Χάλκινο πολύσπειρο ψέλιο.

Μήκος : 0,05 μ. Διάμετρος: 0,05 μ. Πλάτος (ελάχ.): 0,005 μ.

Από λεπτό ταινιωτό στέλεχος που σχηματίζει πέντε σπείρες.

Τα ψέλια του είδους είναι γνωστά από περιοχές της Κεντρικής Ευρώπης ήδη από την πρώιμη εποχή χαλκού (Ανδρόνικος 1969, 241, εικ. 82).

Mitrevski 1991, Πίν. Χ.4, Χρυσοστόμου 2007, 236, 271, Πίν. ΙΙΙ 21.3.



**12.** (Δ 1518) Χάλκινο πολύσπειρο ψέλιο.

Διάμετρος: 0,05 μ. Πλάτος στελέχους : 0,005 μ.

Σπασμένο σε δύο τμήματα και ελλειπές στο ένα άκρο. Από στενό ταινιωτό έλασμα. Τα πολύσπειρα ταινιωτά ψέλια είναι ιδιαίτερα αγαπητά στο χώρο της Μακεδονίας και απαντούν



αρκετές φορές με διακόσμηση ψαροκόκκαλου στις δύο ή τρεις ακραίες σπείρες.

Mitrevski 1991, Πίν. VI.5, VII.3, VIII.13.Δ 1515



**13.** (Δ 1523) Χάλκινο πολύσπειρο ψέλιο.

Διάμετρος: 0,045 μ. Πλάτος ελάσματος: 0,005 μ. Σώζεται σε δύο τμήματα. Από λεπτό ταινιωτό στέλεχος σχηματίζονται δυόμισι σπείρες. Όπως και το 12 (Δ 1518).

Ανδρόνικος 1969, 10, 115, Πίν. 76. ΑΙΧ λ, Mitrevski 1991, Πίν. II.7



**14.** (Δ 1524) Χάλκινο ψέλιο με επικαθήμενα άκρα. Διάμετρος: 0,065 μ. Πλάτος ελάσματος: 0,01 μ.

Από πλατύ ταινιωτό έλασμα. Το ένα άκρο είναι αποκρουσμένο. Το άλλο γίνεται πλατύτερο πριν καταλήξει σε στρογγυλεμένη γωνία. Διακοσμείται με μικρό κυκλικό έξαγμα.

Ανδρόνικος 1969, 139, Πίν. 117 ΑΕΙ.



**15.** (Δ 1519) Χάλκινο ψέλιο με επικαθήμενα άκρα.

Διάμετρος: 0,085 μ. Πλάτος στελέχους: 0,011 μ. Από χοντρό στέλεχος επιπεδόκυρτης διατομής που γίνεται ελαφρά στενότερο στα άκρα, τα οποία είναι απλά κομμένα.

Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 109, 243, όπου αναφέρονται οι περιοχές εύρεσης του τύπου. Χρυσοστόμου 2007, 226, 234, 268,

Πίν. III 18.1, 270, Πίν. III 20.2, 279, Πίν. III Γ.3 Από τους Αραπογιάννη - Μαζοκοπάκη (1982, 82, εικ.5) και Kilian (1975, 172) προτείνεται η χρονολόγηση στην Ύστερη Γεωμετρική.

**16.** (Δ 1515) Χάλκινη οκτώσχημη πόρπη.

Μήκος: 0,097 μ. Διάμετρος σπείρας: 0,038 μ. Διάμετρος στελέχους: 0,002 μ. Σώζεται ακέραιη. Από λεπτό στέλεχος ρομβοειδούς διατομής που σχηματίζει δύο σφικτά τυλιγμένες επτάσπειρες έλικες, οι οποίες συνδέονται με ενδιάμεση οκτώσχημη συστροφή. Τα δύο ακραία τμήματα στο κέντρο της κάθε έλικας σχηματίζουν στο πίσω μέρος τη βελόνη και την υποδοχή της.



Οκτώσχημες πόρπες του τύπου αυτού Kilian 1975, 142-150, Πίν. 57 & 58. Πρβλ και Ανδρόνικος 1969, 227-230, Χρυσοστόμου 2007, 222, 226-227, 263, Πίν. III 13.2.

**17.** (Δ 1516) Τμήμα οκτώσχημης πόρπης.

Διάμετρος σπείρας: 0,05 μ. Διάμετρος στελέχους: 0,004 μ.

Από στέλεχος ρομβοειδούς διατομής. Σώζεται η μία από τις δύο έλικες η οποία σχηματίζει έξι δακτυλίους.

Πρβλ αριθ. 16, Kilian, ό.π. και Ανδρόνικος ό.π.

Χρυσοστόμου 2007, 222, 226-227, 263, Πίν. III 13.2, 273, Πίν. III 23.2.



**18.** (Δ 1517) Τμήμα σπείρας μεγάλης οκτώσχημης πόρπης.

Διάμετρος σπείρας: 0,085 μ. Διάμετρος στελέχους : 0,006 μ.

Από στέλεχος επιπεδόκυρτης διατομής. Σώζονται τρεις δακτύλιοι. Η μεγάλη διάρκεια της παρουσίας τους στο χώρο της Μακεδονίας δυσχεραίνει τη χρονολόγησή τους αν και το μέγεθος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένδειξη χρονολογικής κατάταξης.

Ανδρόνικος 1969, 137, 229-230, Πίν.114 ΑΔΙ β', Χρυσοστόμου 2007, 239 - 240, 274, Πίν. III 24.2.



**19.** (Δ 1525) Τμήμα χάλκινης τοξόσχημης πόρπης.

Διάμετρος (σωξ.): 0,055 μ. Διάμετρος στελέχους (μέγιστη): 0,023 μ.

Από τοξωτό στέλεχος κυκλικής διατομής. Το κέντρο του τόξου διογκώνεται σχηματίζοντας σφαίρα η οποία πλαισιώνεται από δισκάρια αριστερά και δεξιά, ενώ το πάχος του στελέχους μειώνεται ελαφρά προς τα άκρα. Το ένα άκρο του τόξου θα μετατρεπόταν, με τη μεσολάβηση μιας συστροφής, σε βελόνη και το άλλο στην υποδοχή της.

Πόρπες του ίδιου τύπου έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο του 7ου π.Χ.

αιώνα στον Άγιο Χριστόφορο Σερρών, Βάλλα 2005, 117, εικ.1. Επίσης είναι εμφανής η ομοιότητα με τις πόρπες θεσσαλικού τύπου, όπου όμως τα δισκάρια δεν εφάπτονται της σφαίρας. (Bouzek 1974, 130-131, fig. 42:7, Kilian 1975, Taf. 15, 444). Επίσης με την ομάδα ΠΟΡ-Γ της Β. Μισαηλίδου (2011, 100-101) που συναντάται σχετικά σπάνια στα νεκροταφεία της Αγίας Παρασκευής και της Νέας Φιλαδέλφειας. Η D. Gergova (1987, 32-33) χρονολογεί τις πόρπες αυτού του τύπου στον 8ο με 7<sup>ο</sup> αι. π.Χ.



**20.** (Δ 1520) Χάλκινη αμφικωνική ψήφος.

Μήκος: 0,048 μ. Διάμετρος: 0,023 μ.

Λείπει μικρό τμήμα με μορφή οπής από το τοίχωμα. Μακρόστενο αμφικωνικό σώμα το οποίο απολήγει σε δισκόμορφα χείλη. Τα τοιχώματα του σώματος είναι κοίλα. Μάλλον

πρόκειται για εξάρτημα περιδέραιου ή άλλου κοσμήματος.

Παρόμοιες οι ψήφοι 118, 120, 121, 122, 129, 131, 133 & 139 προερχόμενες και από ανδρικές ταφές, κυρίως όμως από γυναικείες, του νεκροταφείου της Αγίας Παρασκευής. Τοποθετούνται χρονολογικά από το τρίτο τέταρτο του 6<sup>ου</sup> αι. έως το πρώτο τέταρτο του 5<sup>ου</sup> αι. π.Χ. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011, 64-66, 177-180.

**21.** (Δ 1521) Χάλκινο πτηνόμορφο περιάπτο.

Ύψος: 0,043 μ. Πλάτος: 0,06 μ.

Σχεδόν ακέραιο -λείπει μόνο μικρό τμήμα του λοφίου. Το σώμα είναι σχεδόν αγκυρόσχημο και σχηματίζει κρικό ανάρτησης στο επάνω μέρος. Στο ένα άκρο σχηματοποιημένη πτηνόμορφη κεφαλή με λοφίο, ενώ το άλλο άκρο καταλήγει σε ανοιχτή 'ουρά'.

Κοινός τύπος περιάπτου στην περιοχή της Μακεδονίας. Λόγω του λοφίου και της πλούσιας ουράς, ο Bouzek (1974, 17, fig.2:8, 19) τα παραλληλίζει με παγώνια.



**22.** (Δ 1529) Χάλκινο πτηνόμορφο περιάπτο.

Ύψος: 0,067 μ. Πλάτος: 0,08 μ. Πάχος: 0,002 μ.

Λείπει το ένα άκρο, της κεφαλής.

Αποκρουσμένο το κάτω μέρος, των ποδιών.

Ίδιος τύπος με το προηγούμενο, Kilian-Dirlmeier 1979, Taf. 41, 748-9



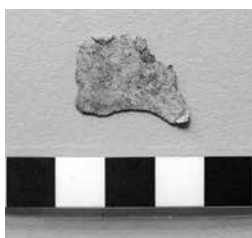
**23.** (Δ 1531) Τμήμα χάλκινου πτηνόμορφου περιάπτου.

Σωζ. Ύψος: 0,04 μ. Πλάτος: 0,023 μ.

Σώζεται το κεφάλι με λοφίο και τμήμα του λαμιού. Το κεφάλι και ο λαμός σχηματίζονται από στέλεχος κυκλικής τομής, ελαφρώς πεπλατυσμένο, ενώ το λοφίο από λεπτό έλασμα διακοσμείται με δέσημη πα-

ράλληλων κατακόρυφων εγχαραξέων.

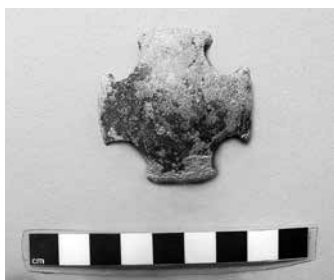
Ίδιος τύπος με τα προηγούμενα, Kilian-Dirlmeier 1979, Taf. 39, 728-9



**24.** (Δ 1526β) Θραύσμα χάλκινου ελάσματος.

Μήκος (μέγιστο): 0,025 μ.

Αδιάγνωστο. Λόγω του πάχους και του τρόπου επεξεργασίας του, μπορούμε να υποθέσουμε ότι προέρχεται από πτηνόμορφο περιάπτο όπως τα προηγούμενα.



**25.** (Δ 1527) Χάλκινο σταυρόσχημο κόσμημα.

Ύψος & Πλάτος: 0,046 μ. Πάχος (μέγιστο): 0,015 μ.

Από χοντρό έλασμα που διογκώνεται στο κέντρο και μειώνεται προς τις άκρες. Το κέντρο καλύπτει ελαφρά εξέχων δίσκος. Οι κεραιές του σταυρού είναι ισοϋψείς και διευρύνονται προς τα άκρα. Αυτά ορίζονται από

ζεύγη εγχάρακτων παράλληλων γραμμών. Στα καμπτόμενα άκρα του ενός ζεύγους κεραιών υπάρχουν διαμπερείς οπές.

Με βάση τη διεύρυνση των άκρων των κεραιών και το μικρό δίσκο στο κέντρο βλ. Kilian 1975, Taf. 96.10. Mitrevski 1991, Πίν. I.3.



**26.** (Δ 1528) Εξάρτημα χάλκινου περιάπτου.

Μήκος (σωζ.): 0,037 μ. Ύψος: 0,025 μ. Πλάτος: 0,018 μ.

Σπασμένο το ένα άκρο. Πρόκειται για πώμα αγγείου - περιάπτου. Τα άκρα διαμορφώνονται ως σχηματοποιημένες πτηνόμορφες κεφαλές.

Κοινός τύπος περιάπτου στην περιοχή της Μακεδονίας, βλ. Kilian-Dirlmeier 1979, Taf. 83-

85, Mitrevski 1991, Πίν. IX.6. Για πυξιδόσχημα περιάπτα γενικά Bouzek 1974, 24-37.



27. (Δ 1530) Τμήμα χάλκινου δακτυλιόσχημου περιάπτου.

Ύψος (σωζ.): 0,051 μ.

Σώζεται η επιμήκης απόληξη και μέρος του κυκλικού τμήματος. Η απόληξη με την οπή ανάρτησης φέρει πέντε οριζόντιες εγχαράξεις. Ανάλογο με το αριθ. ε. δακτυλιόσχημο περιάπτο από τα κτερίσματα του τάφου VII του τύμβου ΑΖ. (Ανδρόνικος 1969, Παρ. Πίν. Κ,

143). Στην Αγροσυνιά Γιαννιτσών βρέθηκε ζώνη εποχής Σιδήρου αποτελούμενη από όμοια περιάπτα που ήταν μάλλον προσαρτημένα σε κάποιο δερμάτινο ή από άλλο οργανικό υλικό ιμάντα. Χρυσοστόμου 1997, 407-417, Χρυσοστόμου 2007, 223, Πίν. ΠΙΒ:3 278.

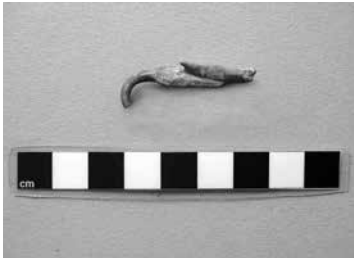


28. (Δ 1526α) Χάλκινη απόληξη με κεφαλή ζώου

Μήκος (σωζ.): 0,037 μ.

Σώζεται αποσπασματικά. Πρόκειται για κεφαλή ζώου, πιθανότατα λύκου, σε στέλεχος κυκλικής διατομής που συστρέφεται προς τα κάτω. Δεν μπορεί να προσδιοριστεί η χρήση και η μορφή στο σύνολό της καθώς το κυκλικό στέλεχος βρέθηκε κομμένο αμέσως μετά τη συστροφή.

Μπορεί να παραλληλιστεί με την πτηνόμορφη απόληξη της λαβής ανοικτού χάλκινου αγγείου από το ιερό της Ενοδίας στις Φερές με αριθ. ευρ. Μουσείου Βόλου Μ 1839. Kilian 1975, 212, Πίν. 90. 4,5.



29. (Δ 1522) Σιδερένιο στέλεχος τετράγωνης διατομής.

Μήκος: 0,102 μ. Πλάτος-πάχος: 0,007 μ.

Αρκετά διαβρωμένο ηλόμορφο αντικείμενο με επίκυρτη ράχη και μικρά ισοϋπή εξάρματα αριστερά και δεξιά. Ίσως πρόκειται για εργαλείο, σφήνα ή λουστό.

Όμοια αντικείμενα: Kilian 1975, Πίν. 93,14, 16-17.

**Θέση «Γκραντίσι»**



**30. (Δ632γ)**

Χάλκινο νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.).

Εμ: κεφαλή Αθηνάς προς τα δεξιά με κράνος.

Οπ: Πάνας που στήνει τρόπαιο. Εκατέρωθεν: Β και Α. Ανάμεσα στα πόδια του μονόγραμμα με Α. Στο πεδίο αριστερά Ε.

SNG Cop, pl. 31, n.1205, 1206, 1207-1209



**31. (Δ 633) Λίθινος πέλεκυς.**

Μήκος: 0,058 μ. Πλάτος: 0,043 μ. Πάχος: 0,022 μ.

Από φαιόχρωμο λίθο. Αρκετές μικρές αποκρούσεις στην επιφάνειά του και στο άνω άκρο. Κόψη ελαφρώς καμπυλωμένη, ίδιου περίπου πλάτους με το σώμα του εργαλείου. Πλαϊνές επιφάνειες επίπεδες.

Βαϊοπούλου 2012, 24, σχ. 7, ΑΕ134, 21-2, σχ. 8, ΑΕ111



**32 (Δ 1624) Χειροποίητο μόνωτο αγγείο (πρόχους)**

Ύψος: 0,095 μ. Διάμετρος χείλους: 0,095 μ.

Σχεδόν ακέραια σωζόμενο. Λείπει τμήμα του χείλους. Έχει σώμα σφαιρικό ανοικτό που καταλήγει σε σχετικά λεπτό εξωστρεφές χείλος, ελαφρώς λοξότιμητο, ενώ η βάση του είναι επίπεδη αδιαμόρφωτη.

Η λαβή είναι κάθετη, σχεδόν ταινιωτή, ελαφρώς υπερυψωμένη, ξεκινά από το μέσο του σώματος και καταλήγει στο χείλος. Τοιχώματα χοντρά, επιφάνεια αδρή. Ακόσμητο. Πηλός τεφρός καστανός.

Πρβλ. πρόχους από το στρώμα 13 του Καστανά (αρχές ΠΕΣ), Hochstetter 1984, Taf. 266,1, και πρόχους της ΠΕΣ από το Περιβολάκι, Heurtley 1939, 237, 489.



**33. (X.A)**

Θραύσμα από το επίπεδο και πλατύ χείλος χειροποίητου αγγείου με εγγάρακτη διακόσμηση. Πρώμη Εποχή Σιδήρου.

Hochstetter 1984, Taf. 260, Heurtley 1939, 232, Fig.105



**Θέση «Σπήλαιο»**



**34.** (Δ632β)

Δεκαεξανούμιο Ιουστινιανού (527-565 μ.Χ).

Εμ.: προτομή αυτοκράτορα σε προφίλ προς τα δεξιά, επιγραφή δυσανάγνωστη.



Οπ.: Διακρίνεται στο κέντρο IS και δεξιά Ρ. Σταυρός επάνω.

Συλλογή Καντά, 33, 3.64

**Θέση «Πισέικα»**



**35.** (Χ.Α.) Πόδι τριποδικού αγγείου.

Τέλος Μέσης-Αρχές Ύστερης Νεολιθικής, Σιταγροί I-II

Sitagroi, Fig.10.3,21-23



**36.** (Χ.Α.) Λαβές αγγείων, οι δύο με αποφύσεις.

Τέλος Μέσης-Αρχές Ύστερης Νεολιθικής, Σιταγροί I

Sitagroi, Fig.11.6, 7, 9, 11



**37.** (Χ.Α.) Θραύσματα πήλινων χειροποίητων αγγείων «λυχνιών», με εγχάρακτη διακόσμηση.

Ύστερη Νεολιθική, Σιταγροί II, Προμαχών - Topolnica II

Sitagroi, Fig.11.10, 1-6, Vaisov 2007, 97,

fig.11, Κουκούλη-Χρυσανθάκη κ.ά. 2014, 190-1, εικ.16.



**38.** (X.A.) Θραύσματα πήλινων χειροποίητων αγγείων με γραπτή διακόσμηση σκούρου καστανού χρώματος σε κοκκινωπή επιφάνεια, τύπου Ακροποτάμου. Τα δύο στη μεσαία σειρά προέρχονται από το σώμα και δημιουργούν έντονη τροπιδώση.

Ύστερη Νεολιθική, Σιταγροί II, Προμαχών-Topolnica II-III

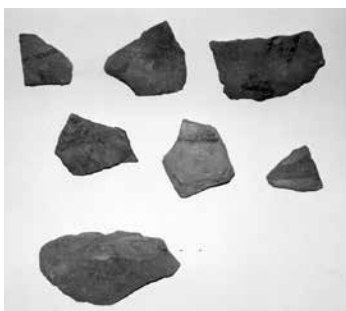
Sitagroi, Fig.11.14, 6, 11, Vaisov 2007, 103, fig.16, Koukouli-Chrysanthaki et.al. 2007, fig.36, Koukoulia-Chrysanthaki κ.ά. 2014, 198-9, εικ. 51, 54-55



**39.** (X.A.) Θραύσμα από το σώμα πήλινου χειροποίητου αγγείου που φέρει γραπτή διακόσμηση λεπτών γραμμών κόκκινου χρώματος σε κοκκινωπή επιφάνεια.

Ύστερη Νεολιθική, Σιταγροί II

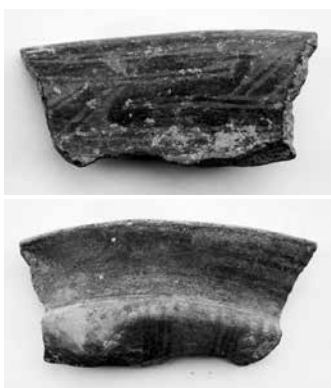
Sitagroi, 159, Fig.11.12, 4, 9, Fig.11.13, 7, Fig.11.14



**40.** (X.A.) Θραύσματα χειροποίητων αγγείων με διακόσμηση μαύρου χρώματος σε κοκκινωπή επιφάνεια.

Ύστερη Νεολιθική, Σιταγροί III, Προμαχών-Topolnica IV

Sitagroi, Fig.12.8-10, Vaisov 2007, 99, fig. 12



**41.** (X.A.) Θραύσμα από το χείλος ανοιχτού αγγείου με τροπιδώση κάτω από κατακόρυφο χείλος και μικρή απόφυση. Φέρει διακόσμηση γραφίτη και στις δύο επιφάνειες.

Ύστερη Νεολιθική, Σιταγροί III, Προμαχών-Topolnica IV

Sitagroi, Fig.12.2, 2-3, 6 (το τελευταίο φέρει το ίδιο διακοσμητικό μοτίβο στην εξωτερική επιφάνεια), Vaisov 2007, 104, fig.18, Koukouli-Chrysanthaki et.al. 2007, fig. 33

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- AAA Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Αθηνών  
ΑΔ Αρχαιολογικό Δελτίο  
ΑΕΜΘ Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη  
ΑΜ Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung  
ΒCH Bulletin de Correspondance Hellénique

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρόνικος 1969: Ανδρόνικος Μ., *Βεργίνα Ι. Το νεκροταφείο των τύμβων*, Αθήνα.
- Αραπογιάννη-Μαζοκοπάκη 1982: Αραπογιάννη-Μαζοκοπάκη Ξ., «Γεωμετρικός τάφος Πολυδρόσου Παρνασσίδος», *ΑΑΑ* XV, 76-85.
- Βαϊοπούλου 2012: Βαϊοπούλου Μ., Μαγούλα Θεοφάνη: «Ένας προϊστορικός οικισμός στη δυτική θεσσαλική πεδιάδα», *ΑΔ* 58-64, 2003-2009, Α΄, Μελέτες, Αθήνα, 1-30.
- Βάλλα 1995: Βάλλα Μ., *ΑΔ* 50, Χρονικά Β2.
- Βάλλα 1996: Βάλλα Μ., *ΑΔ* 51, Χρονικά Β2.
- Βάλλα 2000: Βάλλα Μ., *ΑΔ* 55, Χρονικά Β2.
- Βάλλα 2001-2004: Βάλλα Μ., *ΑΔ* 56-59, Χρονικά Β3β.
- Βάλλα 2005: Βάλλα Μ., «Νεότερα ευρήματα από το νεκροταφείο του Αγίου Χριστοφόρου Σερρών», *ΑΕΜΘ* 19, 109-118.
- Blouet 1986: Blouet B., Development of the settlement pattern, στο: C. Renfrew, M. Gimbutas, A. Elster, (eds.) *Excavations at Sitagroi: a prehistoric village in Northeastern Greece*. Monumenta Archaeologica 13, Los Angeles, Institute of Archaeology, University of California, 133-143.
- Bouzek 1974: Bouzek J., *Graeco-macedonian bronzes*, Universita Karlova, Praha.
- Βουτυράς 2011: Βουτυράς Ε., ανάγλυφο αριθ. 48, στο: Γ. Δεσπίνης, Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Εμμ. Βουτυράς (εκδ.), *Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, τ. 1, Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., 65-66.
- Dunand 1973: Dunand F., *Le culte d' Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée*, II.
- Δρούγου, Τουράτσογλου 1980: Δρούγου Σ., Τουράτσογλου Ι., *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεορίας*, Αθήνα.
- Ευστρατίου, Καλλιντζή 2000: Ευστρατίου Ν., Καλλιντζή Ν., «Αρχαιολογικές έρευνες στη Μάκρη Έβρου», *ΑΕΜΘ* 10β, 881-916.
- Fotiadis 1985: Fotiadis M., *Economy, ecology and settlement among subsistence farmers in the Serres basin, Northeastern Greece, 5000-1000 B.C.*, Ph.D. Indiana University.
- Gergova 1987: Gergova D., *Früh-und Ältereisenzeitlichen Fibeln in Bulgarien*, Prähistorische Bronzefunde XIV, 7, München.
- Hatzopoulos 2008: Hatzopoulos M., Retour à la vallée du Strymon, in: *Μελετήματα* 58, Thrakika Zetemata I, Athenes, 13-54.
- Heurtley 1939: Heurtley W., *Prehistoric Macedonia*, Cambridge.
- Hochstetter 1984: Hochstetter A., *Kastanas, Die Handgemachte Keramik, Ausgrabungen in einem Siedlungshugel der Bronze-und Eisenzeit Makedoniens, 1975-1977*, Berlin.

- Ιωακειμίδου υπό έκδοση: Ιωακειμίδου Χ., Ταφικά ανάγλυφα με πορτρέτα των αυτοκρατορικών χρόνων από την περιοχή του Μελενικιτσίου Σερρών, στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου «Γλυπτική και κοινωνία στη Ρωμαϊκή Ελλάδα: Καλλιτεχνικά προϊόντα, κοινωνικές προβολές»*, Ρέθυμνο, 26-28 Σεπτεμβρίου 2014.
- Καφταντζής 1967: Καφταντζής Γ., *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, Α', Αθήνα.
- Kilian 1975: Kilian K., *Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit*, Prähistorische Bronzefunde XIV, 2, München.
- Kilian-Dirlmeier 1979: Kilian-Dirlmeier I., *Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit: (griechisches Festland, Ionische Inseln, dazu Albanien und Jugoslawisch Mazedonien)*, Prähistorische Bronzefunde XI, 2, München.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1976: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., ΑΔ 31, Χρονικά Β2.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1977: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., ΑΔ 32, Χρονικά Β2.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2000: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., «Αρχαία Βέργη», *Μύθος, Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 351-375.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2001: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., «Σίρις-Σίρα-Σέρραι», *Σεραϊκά Ανάλεκτα* 3, 2001, 15-48.
- Koukouli-Chrysanthaki et.al. 2007: Koukouli-Chrysanthaki C., Todorova H., Aslanis I., Valla M., «Promachon-Topolnica. A Greek-Bulgarian archaeological project», in: H. Todorova, M. Stefanovich, G. Ivanov (eds.), *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory*, In the Steps of James Harvey Gaul, vol.2, Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis (Greece), 27/09-01/10/2004, Sofia, 359-372.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη κ.ά. 2014: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., Todorova H., Ασλάνης Ι., Vaisov I., Βάλλα Μ., «Ο νεολιθικός οικισμός «Προμαχών-Topolnica». Δήμος Σιντικής, Ο χώρος και η ιστορία του, Σιδηρόκαστρο.
- Lagogianni-Georgakarakos 1998: Lagogianni-Georgakarakos M., *Die Grabdenkmäler mit Porträts aus Makedonien*, Corpus Signorum Imperii Romani III.1, Athen.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα.
- Μάλαμα, Νταράκης 2008: Μάλαμα Π., Νταράκης Κ., *Νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων στα Νέα Κερδύλλια Σερρών*, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών, αρ. 7, Θεσσαλονίκη.
- Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 2011: Μισαηλίδου - Δεσποτίδου Β., *Χάλκινα κοσμήματα αρχαϊκών χρόνων από τη Μακεδονία. Έρευνα στα χάλκινα κοσμήματα των νεκροταφείων της Αγίας Παρασκευής και της Νέας Φιλαδέλφειας*, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών 10, Θεσσαλονίκη.
- Mitrevski 1991: Mitrevski D., *Dedeli Early Iron Age Necropolis in the lower Vardar Basin*, Skopje.
- Papazoglou 1988: Papazoglou F., *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, BCH Suppl. XVI, Athenes-Paris.

- Picard 2000: Picard O., «VII. Les monnaies. Le monnayage de Thasos aux époques grecque et romaine», in: Y. Granjean, Fr. Salviat (éd.), *Guide de Thasos. Sites et Monuments* 3, Athènes.
- Ρωμοπούλου, Τουράτσογλου 2002: Ρωμοπούλου Κ., Τουράτσογλου Γ., *Μίεζα, Νεκροταφείο υστεροαρχαϊκών- πρώιμων ελληνιστικών χρόνων*, Αθήνα.
- Σαμαρτζίδου-Ορκοπούλου 2011: Σαμαρτζίδου-Ορκοπούλου Σ., «Στοιχεία από τη λατρείων αιγυπτιακών θεοτήτων στην Αμφίπολη», στο *Νάματα: Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δημήτριο Παντερμαλή*, 57-72.
- Samothrace: Lehmann K., Williams-Lehmann P. (eds), *Samothrace, excavations conducted by the Institute of fine Arts of New York University*, vol. 11, Dusenbery E., *The Nekropoleis II, catalogues of objects by categories*, Princeton University Press, 1998.
- Σαμσάρης 1974: Σαμσάρης Δ., «Το οδικό δίκτυο της Ανατολικής Μακεδονίας», *Μακεδονικά* 14, 123-137.
- Σαμσάρης 1976: Σαμσάρης Δ., *Ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη.
- Σβέρκος 2001: Σβέρκος Η., «Ενεπίγραφο επιτύμβιο ανάγλυφο από την περιοχή των Σερρών», *Τεκμήρια* 6, Θεσσαλονίκη, 48-53.
- Sitagroi: Elster E., Tripods, plastic vessels and stands: a fragmentary collection of social ceramics, Keighley J. M., The pottery of phases I and II, Evans R., Pottery of phase III, στο: C. Renfrew, M. Gimbutas, E.S. Elster (eds) *Excavations at Sitagroi, A prehistoric village in Northeast Greece*, Los Angeles 1986, 303-428
- SNG Cop.: Sylloge Nummorum Graecorum, *The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum*, vol.II, Thrace and Macedonia.
- Συλλογή Καντά: Γαλάνη-Κρίκου Μ., Τουράτσογλου Ι., Τσούρη Η., *Συλλογή Ηλία Καντά. Βυζαντινά Νομίσματα*. Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα 2000.
- The Athenian Agora: Perlzweig J., «Lamps of the Roman Period», *The Athenian Agora*, vol.VII, 1961.
- Τόλια-Χριστάκου 2008: Τόλια-Χριστάκου Μ., «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στον Νομό Σερρών κατά τη διάνοιξη του κάθετου άξονα της Εγνατίας οδού», *ΑΕΜΘ* 22, 491-498.
- Τσάκαλου-Τζαναβάρη 2002: Τσάκαλου-Τζαναβάρη Κ., *Πήλινα ειδώλια από τη Βέροια, Ταφικά σύνολα της ελληνιστικής εποχής*, Αθήνα.
- Vaisov 2007: Vaisov I., Promachon-Topolnica. «A typology of painted decorations and its use as a chronological marker», in: H. Todorova, M. Stefanovich, G. Ivanov (eds.), *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory*, In the Steps of James Harvey Gaul, vol.2, Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis (Greece), 27/09-01/10/2004, Sofia, 359-372.
- Χρυσοστόμου 1997: Χρυσοστόμου Α., «Ζώνη Εποχής του Σιδήρου από την Αγροσυκιά Γιαννιτσών», *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου*, Παράρτημα Μακεδονικών αρ. 6, 407-417.
- Χρυσοστόμου 2007: Χρυσοστόμου Α., «Αγροσυκιά: Ο οικισμός και τα νεκροταφεία της εποχής του Σιδήρου» στο Π. Χρυσοστόμου, Ι. Ασλάνης, Α. Χρυσοστόμου, *Αγροσυκιά: Ένας οικισμός των Προϊστορικών και Ιστορικών Χρόνων*, ΙΕΡΑ Παρ. Βέροιας ΕΙΕ.

- Weinrich 1912: Weinrich O., «Θεοί επήκοοι», *AM* 37, 1912, 1-68 (επανατ. στο *Ausgewählte Schriften I* 1969, 131-195).  
Witt 1970: Witt R., «The Egyptian Cults in Ancient Macedonia», *Αρχαία Μακεδονία I*, 324-333.

MAGDALINI VALLA- MARIA STAMPOULOGLOU

## CONTINUAL INHABITATION IN MELENIKITSI SERRON. FROM PREHISTORY TO LATE ANTIQUITY

### Abstract

Melenikitsi is a village of the Herakleia province situated at approximately 12 km. northwest of the city of Serres. The number of incidental findings from the region is outstanding and indicates continuing inhabitation from prehistoric years to nowadays.

The archaeological sites are located mainly north, northeast and east of the modern village. A large number of funerary reliefs of Roman times comes from the site called «Leginitsko» (about 2 km east-northeast of the village). Surface finds like pottery, tiles and votive reliefs originate from this site. Their dispersion covers an area of about 200 square km and substantiates the inhabitation of the site from the Archaic to the Imperial years. South of «Leginitsko», at a site called «Bakartziika», Macedonian bronzes from the Iron Age cemetery came to light. Site «Gradisti» is situated east of «Leginitsko» and «Bakartziika». Its finds range from the Early Iron Age to the Hellenistic years. A small settlement (a Justinian copper coin was found here) is located at the site «Spilaio», 3 km northeast of the modern village. Surface pottery of the Late Neolithic (Sitagroi phase II & III) has been collected from a trapezium shaped mound named «Piseika» which is situated at about one km north of the village.

Funerary reliefs come from other sites as well - «Trohali», «Slanitsa», «Kamis Dere», «Koutri» and «Agia Marina» - and one may suggest, based on their limited number, the existence of smaller scale settlements coeval to «Leginitsko».

These data, combined with finds that came into light during excavations for major construction works like Via Egnatia, form the idea of a region densely settled during time. Located on the road that leads from «Siris» to «Herakleia Sintiki», it could be as significant as «Skotoussa», an important city of the Odomantiki region.



## ΟΙ ΛΑΖΑΡΙΝΕΣ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΣΕΡΡΩΝ

### Εισαγωγικά

Το έθιμο της Λαζαρίνας, που σχετίζεται με την Ανάσταση του Λαζάρου, περιγράφηκε εκτενώς στο βιβλίο μας *Οι Λαζαρίνες της Βισαλτίας*<sup>1</sup>. Αυτή η περιγραφή, όμως, όπου καταγράφηκαν 69 λαζαριανά τραγούδια, αφορά μόνο στη Βισαλτία. Στη συνέχεια με το βιβλίο μας *Δημοτικά τραγούδια*<sup>2</sup> συμπληρώθηκε η καταγραφή των λαζαριανών τραγουδιών της Βισαλτίας και καταγράφηκαν συνολικά 80 λαζαριανά τραγούδια με 132 παραλλαγές τους. Από τα 80 αυτά τραγούδια μόνον δύο και οι παραλλαγές τους αναφέρονται στην Ανάσταση του Λαζάρου, γεγονός που οδηγεί φαινομενικά σε αντίφαση. Με το κείμενο αυτό επιχειρείται: α) Να αρθεί αυτή η αντίφαση. β) Να επεκταθεί η αναφορά για το έθιμο και σε άλλες περιοχές του Ν. Σερρών<sup>3</sup>. γ) Να συσχετισθούν οι Λαζαρίνες των Σερρών με τις Λαζαρίνες των Ελλήνων γενικότερα.

### Η προέλευση του εθίμου

Η αντίφαση που προαναφέρθηκε οφείλεται στο γεγονός ότι τα λαζαριανά τραγούδια του εθίμου έχουν την αφετηρία τους στα αρχαία κάλαντα. Σε ένα άρθρο του Τερπνιώτη Κ. Σιαμάκη<sup>4</sup> αναπτύσσεται η σχέση ανάμεσα στα κάλαντα της αρχαιότητας και στα σημερινά κάλαντα γενικώς, μεταξύ των οποίων είναι και τα κάλαντα του Λαζάρου, δηλαδή τα λαζαριανά τραγούδια.

Σύμφωνα με το άρθρο αυτό του Κ. Σιαμάκη: Τα σημερινά κάλαντα των παιδιών, στην αρχαία Ελλάδα ήταν ένας από τους *αγερούς*, δηλαδή ένας από τους εράνους, που γίνονταν για διάφορους λόγους. Κυρίως όμως *αγεροί* λέγονταν τα κάλαντα των παιδιών.

Στην αρχαιότητα, όταν δεν υπήρχαν ημερολόγια, εκείνοι που ασχολούνταν με τη μέτρηση του χρόνου ανακοίνωναν στο λαό την αλλαγή

---

1. Δες Ν. Πα. 3 στο τέλος του κειμένου, όπου καταχωρίζεται η βιβλιογραφία, αλλά και οι συντομογραφίες για τις βιβλιογραφικές αναφορές.

2. Δες Ν. Πα. 4.

3. Δες και Υ. Η., σσ. 183-211 και 445-464, όπου περιγράφεται το έθιμο. Οι περιγραφές αφορούν πάνω από 35 χωριά του νομού Σερρών, πέρα από όσα αναφέρονται στο παρόν κείμενο.

4. Δες Κ. Σ.

του χρόνου, ή και του μήνα, με τα κάλαντα των παιδιών. Τα παιδιά μετέφεραν στο λαό το μήνυμα της χρονικής αλλαγής με τραγούδια που είχαν μηνύματα και ευχές κι ο λαός έδινε στους μικρούς αγγελιοφόρους φιλοδωρήματα. Στην αρχή τα φιλοδωρήματα ήταν καρποί, ξηροί ή λιασμένοι, ενώ αργότερα ήταν νομίσματα μικρής αξίας.

Παλιότερα τα κάλαντα λέγονταν στην αρχή κάθε μήνα, ύστερα καθιερώθηκε να λέγονται κάθε πρωτοχρονιά. Ξέρουμε όμως ότι η πρωτοχρονιά άλλαζε για δύο λόγους. Ο ένας είναι ότι μετέθεταν την αρχή του χρόνου άλλοτε στη φθινοπωρινή ισημερία, άλλοτε στην εαρινή και άλλοτε στο χειμερινό ηλιοστάσιο, στην καρδιά του χειμώνα, όπως γίνεται σήμερα. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι κατά περιόδους είχαν λαθμενική εκτίμηση για τη διάρκεια του έτους. Έτσι η πρωτοχρονιά κινούνταν μέσα στη διάρκεια του χρόνου, ανάλογα με το πώς πήγαινε το «ρολόι» του ημερολόγιου, αν πήγαινε μπροστά ή πίσω, αν δηλαδή η διάρκεια του χρόνου που λογαρίαζαν ήταν μικρότερη ή μεγαλύτερη από την πραγματική. Όταν οι ειδικοί αποφάσιζαν και άλλαζαν την πρωτοχρονιά για έναν από τους πιο πάνω λόγους, μετακινούσαν μαζί με την πρωτοχρονιά και τα κάλαντα. Όμως, επειδή οι συνήθειες του λαού δεν άλλαζαν εύκολα, σ' αυτές τις μετακινήσεις της πρωτοχρονιάς είχαμε άλλους που τις ακολουθούσαν με τα κάλαντά τους κι άλλους που επέμεναν σ' αυτό που ήξεραν. Κρατώντας δηλαδή τα κάλαντα, ενώ είχε αλλάξει την αρχή του χρόνου<sup>5</sup>. Έτσι το αποτέλεσμα είναι να έχουμε κάλαντα σε διάφορες χρονικές στιγμές του έτους, ενώ όλα τα κάλαντα ήταν πρωτοχρονιάτικα. Για παράδειγμα, όταν οι Ρωμαίοι όρισαν ως πρωτοχρονιά την 1η Ιανουαρίου, αντί για την 1η Μαρτίου που ίσχυε, άλλοι έλεγαν τα κάλαντα στην νέα πρωτοχρονιά, την 1η Ιανουαρίου, κι άλλοι επέμεναν και τα έλεγαν την 1η Μαρτίου.

Όταν ήρθε ο Χριστιανισμός, το έθιμο με τα κάλαντα επιβίωσε μέσα στο κλίμα του Χριστιανισμού, και με αιτία τις ημερολογιακές μετακινήσεις που προαναφέρθηκαν, τα μεν κάλαντα της 1ης Ιανουαρίου διασπάρθηκαν στο δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων, τα δε κάλαντα της 1ης Μαρτίου στις ανοιξιάτικες γιορτές, όπως το Σάββατο του Λαζάρου.

Τα κάλαντα των παιδιών στην αρχαιότητα είχαν ονομασίες ανάλογα με την εποχή που λέγονταν. Αν λέγονταν τη φθινοπωρινή ισημερία ήταν οι *ειρεσιώνες*<sup>6</sup>, ενώ στην εαρινή ισημερία ήταν τα *χελιδονίσματα*,

---

5. Όπως έγινε με τους παλιοημερολογίτες στη χώρα μας, που δεν ακολούθησαν το νέο ημερολόγιο που καθιερώθηκε το 1923, όταν ονομάστηκε η 16η Φεβρουαρίου ως 1η Μαρτίου.

6. *Ειρεσιώνη* στην αρχαία ελληνική γλώσσα λεγόταν καταρχάς ένα κλωνάρι ελιάς στολισμένο με μια τούφα μαλλί (*είρος* = μαλλί) και με διάφορους πρόσθετους καρπούς απ' αυτούς που υπάρχουν άφθονοι κατά τη φθινοπωρινή ισημερία, ιδίως ρόδια, κυδών-

κι αργότερα *κορωνίσματα*<sup>7</sup>. Στην αρχαία Ελλάδα πριν από το 432 π.Χ. είχαν την πρωτοχρονιά στη φθινοπωρινή ισημερία, ενώ μετά την είχαν στην εαρινή ισημερία. Για το λόγο αυτό από την αρχαία Ελλάδα έχουμε διασωσμένα κάλαντα μόνο φθινοπωρινά και εαρινά.

Από την αρχή, οι *ειρεσιώνες*, τα *χελιδονίσματα* και τα *κορωνίσματα* ήταν χωρίς κανένα θρησκευτικό χαρακτήρα. Θρησκευτικά στοιχεία, πρώτα ειδωλολατρικά κι έπειτα χριστιανικά, μπήκαν στα κάλαντα μόνο σε χρόνια όψιμα. Έτσι βλέπουμε στις *ειρεσιώνες* και στα *χελιδονίσματα* ν' απουσιάζει κάθε ίχνος θρησκευτικού στοιχείου, ενώ σε οψιμότερο *κορωνίσμα* βλέπουμε τον *Απόλλωνα* σαν πατέρα της *Κορώνης* και τους θεούς σαν εκτελεστές των ευχών. Ύστερα τη θέση των αρχαίων θεών πήρε ο Χριστός και οι άγιοι της χριστιανικής θρησκείας.

Οι κάτοικοι της σημερινής Βισαλτίας, οι γηγενείς και όσοι εγκαταστάθηκαν σ' αυτήν μέχρι και τους βαλκανικούς πολέμους, είχαν διαμορφώσει από παλιότερα ενιαίο πολιτισμικό περιβάλλον. Οι Ηπειρώτες, οι Θεσσαλοί και οι Δυτικομακεδόνες που εγκαταστάθηκαν στον τόπο μας, μαζί με τους ντόπιους, μιλούσαν όλοι σχεδόν το ίδιο περιόπου γλωσσικό ιδίωμα, με βαθιές ρίζες στην αρχαία ελληνική γλώσσα<sup>8</sup>, τα παιδιά τους έπαιζαν τα ίδια παιχνίδια<sup>9</sup>, είχαν τα ίδια έθιμα<sup>10</sup>, τραγουδούσαν τα ίδια τραγούδια. Μερικά από αυτά τραγούδια έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα, όπως φαίνεται στα αρχαία δωρικά χελιδονίσματα της εαρινής πρωτοχρονιάς και στα παραδοσιακά κάλαντα Δωδεκαήμερου της Βισαλτίας, τα *κόλιντα*. Είναι εμφανές ότι και από τα δύο απουσιάζουν οι θρησκευτικές αναφορές και η ομοιότητα των στίχων τους εντυπωσιάζει δείχνοντας σαν να είναι τα δεύτερα αντιγραφή από τα πρώτα<sup>11</sup>.

---

νια, σύκα και σταφύλια. Γι' αυτό, είναι αναντίρρητο ότι και το δημοτικό τραγούδι για τα κάλαντα, που λεγόταν *ειρεσιώνη*, είναι της φθινοπωρινής πρωτοχρονιάς.

7. Επειδή τραγουδούσαν την *κορώνη*, την κουρούνα.

8. Δες Ν. Πα. 1, 2η ε-έκδοση, σσ. 21-46 (Εισαγωγή) και σ. 47 (Πίνακας 6, με αξιολογημένες λέξεις).

9. Δες Ν. Πα. 2.

10. Μετά το 1922 αυτή η ομοιομορφία στα έθιμα άλλαξε. Οι συμπαγείς ομάδες των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Βισαλτία, έφεραν και διατήρησαν, όπως ήταν φυσικό άλλωστε, τα δικά τους πολιτισμικά στοιχεία. Βέβαια η συμβίωσή τους με τους ντόπιους, επηρέασε βαθμιαία και αμφίδρομα τους πληθυσμούς, και μάλιστα τα έθιμά τους επηρεάστηκαν ανάλογα με τη σύνθεση της κάθε κοινότητας. Έτσι επηρεάστηκε, αλλού λίγο αλλού πολύ, και το έθιμο με τις *Λαζαρίνες*, όπως θα περιγραφεί πιο κάτω.

11. Στα χελιδονίσματα της αρχαίας Ελλάδας, τα παιδιά αφού έλεγαν το άγγελμα της πρωτοχρονιάς και τις ευχές τους, χωρίς θρησκευτικές αναφορές, διατύπωναν τις απαιτήσεις τους για φιλοδώρημα κι ύστερα περνούσαν στις απειλές των νοικοκυραίων με τους στίχους:

*...άν όμως δεν μας δώσεις δεν θα περάσει έτσι  
την ανλόπορτά σου σηκώνουμε ή το στέγαστρό της...*

Κάτι ανάλογο έγινε και με τις ειρεσιώνες.

Όταν η πρωτοχρονιά μετατέθηκε από τη φθινοπωρινή στην εαρινή ισημερία, μετακινήθηκαν και τα κάλαντα με ανάλογες προσαρμογές. Οι ειρεσιώνες χρησιμοποιήθηκαν έτσι και ως χελιδονίσματα και πέρασαν κάποιιοι στίχοι τους στα λαζαριανά κάλαντα της Βισαλτίας. Για να φανεί αυτή η ομοιότητα παραθέτουμε τους στίχους μιας ειρεσιώνας<sup>12</sup>.

Η ειρεσιώνη:

Μπαίνουμε μές στ' άρχοντικό μεγάλου νοικοκύρη,  
άντρειωμένου και βροντόφωνου και πάντα εὐτυχημένου.  
Άνοιξτε, πόρτες, μόνες σας, πλοῦτος νὰ ἔμπη μέσα,  
καὶ μὲ τὸν πλοῦτο συντροφιὰ χαρὰ μεγάλη κι εὐτυχία  
κι ὀλόγλυκη εἰρήνη, τ' ἄγγειά του ὅλα γεμάτα νᾶναι  
καὶ τὸ ψωμί στὴ σκάφη νὰ φουσκώνη πάντα καὶ νὰ ξεχειλίξη.  
γι' αὐτὸ ἐδῶ τὸ παλληκάρι σας  
ἢ νύφη νᾶρθη θρονιασμένη σὲ θρονί,  
μουλάρια σκληροπόδαρα στὸ σπιτικό αὐτὸ  
νὰ σᾶς τὴν κουβαλήσουν,  
καὶ νὰ ὑφαίνη πανὶ σὲ ἀργαλειὸ μὲ χρυσάργυρες πατῆθρες.

Τον πρώτο στίχο της τον διαβάζουμε σχεδόν αυτούσιο σ' ένα λαζαριανό τραγούδι της Βισαλτίας:

*Σ(ι) αὐτὰ τα σπίτια που ῥταμι στ' ανώια τα μιγάλα<sup>13</sup>,...*

Και το περιεχόμενο των τριῶν τελευταίων στίχων της, το βρίσκουμε σχεδόν ίδιο σε ένα άλλο λαζαριανό τραγούδι της Βισαλτίας:

*Σύρι να πεις τη μάνα σου για να σ' αρραβονιάσει<sup>14</sup>,  
να φέρεις νύφ(η) ἀπού μακριά τζιλέπη θυγατέρα.  
Να φέρει χίλια πρόβατα τριακόσια δαμαλίδια,  
να φέρει κι προυσκέφαλα, κινήματα κι γράμματα<sup>15</sup>.*

---

Το ίδιο γινόταν και στα κόλιντα της Βισαλτίας. Τα παιδιά της γενιάς μας, εκτός από τα γνωστά κάλαντα της ημέρας της γιορτής, όπως το «Καλὴν ἡμέραν ἀρχοντες», τραγουδούσαν την παραμονή και τα κόλιντα, βροντώντας τις εξόπορτες με τις τοπούζες (=ξύλινα ραβδιά με σφαιρική ἀπόληξη) και φωνάζοντας:

*Κόλιντα, μπάμπου, κόλιντα!* (το μήνυμα)  
*Τρεις χιλιάδες πρόβατα κι ἄλλα τόσα γίδια.* (οι ευχές)  
*Δο μ', κυρά μ', καρύδια,* (οι απαιτήσεις)  
*μη σι σπᾶσ' τα κираίδια.* (οι απειλές).

Στο Σιτοχώρι μάλιστα της Βισαλτίας οι απειλές θαρρείς ότι αντιγράφηκαν από τα αρχαία κάλαντα και μιλούν για την αυλόπορτα

*... δο μ', κυρά μ', καρύδια* (οι απαιτήσεις)  
*μη σι σπᾶσον τ' θύρα σου κι την παραθύρα σου...* (οι απειλές).

12. Από μετάφραση του Κ. Σ.

13. Δες Ν. Πα. 4, αριθ.(μός) τη.(αγουδιού) 589.0 και Χ. Β., σ. 192.

14. Δες Ν. Πα. 4, αριθ. τη. 631.1.

15. Δες Γ. Κ., σ. 92: «Λεβέντη μην πυκνοπερνάς».

Αν ανατρέξει κανείς στα λαζαριανά τραγούδια της Βισαλτίας θα βρει πλήθος από ανάλογες τέτοιες ευχές.

Η απουσία αναφοράς της Ανάστασης του Λαζάρου στα λαζαριανά τραγούδια των γηγενών της Βισαλτίας δεν είναι γνώρισμα μόνον της Βισαλτίας. Οι καταγραφές που έχουν προηγηθεί, αλλά και οι αφηγήσεις συμπολιτών μας, μας πείθουν ότι είναι γνώρισμα και σε άλλες περιοχές των Σερρών και της Ελλάδας γενικότερα. Για τις Σέρρες, που κατέγραψε γλαφυρότατα το έθιμο η Άννα Τριανταφυλλίδου<sup>16</sup> και τονίζεται ιδιαιτέρως η θρησκευτικότητα του εθίμου, καταγράφονται μόνον τρία τραγούδια χωρίς αναφορά στην Ανάσταση του Λαζάρου. Το ίδιο γίνεται στα χωριά των Σερρών Μεσολακκιά, Άγιο Πνεύμα, Χρυσό και της Κοζάνης Αιανή και Λευκοπηγή, αλλά και αλλού<sup>17</sup>.

Έχουμε επομένως τα δεδομένα: α) Στα λαζαριανά τραγούδια των γηγενών κατοίκων της Βισαλτίας και των πιο πάνω περιοχών, όπως και στα αρχαία κάλαντα, δεν υπάρχουν θρησκευτικές αναφορές. Δεν αναφέρονται δηλαδή τα λαζαριανά τραγούδια στο θρησκευτικό γεγονός της Ανάστασης του Λαζάρου. β) Υπάρχει ομοιότητα στίχων ανάμεσα σε αρχαία κάλαντα και σε κάποια λαζαριανά τραγούδια. γ) Αν στα δεδομένα αυτά προστεθεί και ο «όρκος» πίστης<sup>18</sup>, που έδιναν οι Λαζαρίνες της Νικόκλειας για να δεσμευτούν με το ταίρι τους, τότε βγαίνει το συμπέρασμα ότι τα λαζαριανά τραγούδια, που συνοδεύουν το έθιμο της γιορτής του Λαζάρου, είναι κληρονομιά από τους αρχαίους<sup>19</sup>, παρά τα αντιθέτως λεγόμενα<sup>20</sup>.

---

16. Δες Α. Τ.

17. Δες αντίστοιχα: Α. Γ./Τ. Α, Χ. Β./ (αφήγηση Σ. Β.), (αφήγηση Τ. Αρ.), Κ. Ε. Σ., Ε. Μ. Α. Σ.

18. Για τον όρκο γίνεται λόγος πιο κάτω.

19. Δες:

α) Σ. Κ. σ. 36. «...Προσεκτικωτέρα μελέτη των πηγών δεικνύει ότι διετήρησεν ούτος [ο ελληνικός βίος] πλήθος παλαιοτάτων στοιχείων, και δις πλήρη αντίθεσιν ευρισκομένων προς τας ανατολικάς αντιλήψεις και συνηθείας... Συνέβη δηλ. και κατά την ενοποίησην του πολιτισμού το ίδιον, το οποίον συνέβη και ως προς την γλώσσαν. Όπως δηλ. η κοινή [γλώσσα] των χρόνων τούτων [της μεταγενεστέρας αρχαιότητος] διετήρησε κατά τόπους παλαιά διαλεκτικά στοιχεία, ούτω και ο βίος διετήρησε παλαιοτάτας δοξασίας και μύθους και λατρείας και συνηθείας ανατρεχούσας μέχρις αυτής της ομηρικής αρχαιότητος».

β) Α. Κ. «Το 'άκρον άωτον' της λαογραφικής επιτυχίας ήταν (και είναι ακόμη ως ένα σημείο) να μπορέσει κανείς ν' αποδείξει ότι ένα σύγχρονο ελληνικό έθιμο ή μια δοξασία έχει τις ρίζες της στην κλασική αρχαιότητα».

20. Δες:

α) Δ. Ρ. σ. 18: «... Το αναμνηστικό αυτό έθιμο του Λαζάρου στην Ελλάδα εκφράζεται με διάφορους τρόπους. Προφανώς, αρχικά, έπαιξαν ρόλο οι ευαγγελικές αφηγήσεις και η αγιογραφία. Πιθανότατα, άρχισε από την αναπαράσταση του θρησκευτικού μυστηρίου..., κι ύστερα πέρασε σε λαϊκές αναπαραστάσεις... Ακολούθησε η μορφή του ομοιώματος του Λαζάρου... κι ύστερα ήρθαν οι αγερμοί, δηλαδή τα κάλαντα...».

Βέβαια το γεγονός ότι σε διάφορες ομάδες του πληθυσμού υπήρχαν στα λαζαριανά κάλαντά τους αναφορές στην Ανάσταση του Λαζάρου, όπως στους πρόσφυγες του '22 της Βισαλτίας και στο Βαμβακόφυτο Σιντικίς<sup>21</sup>, δεν αναιρεί το προηγούμενο συμπέρασμα. Αυτές είναι προσθήκες των χριστιανικών χρόνων, μ' άλλα λόγια έγινε και στην περίπτωση αυτή, ότι και με αρχαία κάλαντα, στα οποία, όπως προαναφέρθηκε, τα οψιμότερα χρόνια προστέθηκαν θρησκευτικές αναφορές.

Από τα λαζαριανά τραγούδια της Βισαλτίας φαίνεται ότι το έθιμο πήρε διάφορες μορφές. Αλλού έμεινε πολύ κοντά στο αρχαίο έθιμο χωρίς αναφορές στο θρησκευτικό γεγονός της Ανάστασης του Λαζάρου (Νιγρίτα, Νικόκλεια), αλλού με αποκλειστική αναφορά σ' αυτό το γεγονός (Λυγαριά), κι αλλού με τα δύο γνωρίσματα να συνυπάρχουν (Βέρογη, Δημητρίτσι, Τερπνή).

### Η επιβίωση του εθίμου

Το έθιμο έχει τις ρίζες του στην αρχαιότητα, η επιβίωσή του, όμως, δεν είχε στη Βισαλτία παντού την ίδια διάρκεια. Στη Δυτική Βισαλτία τηρήθηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και στη συνέχεια βαθμιαία ατόνησε, μέχρι που γύρω στο 1970 εγκαταλείφθηκε παντελώς. Στην ανατολική πλευρά το έθιμο ατόνησε πριν από το Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Η μόνη παλιά Λαζαρίνα που βρέθηκε στην Ανατολική Βισαλτία, τραγούδησε λαζαριανά τραγούδια της γύρω στο 1930. Κάτι ανάλογο έγινε και στο Καστανοχώρι. Υπάρχουν όμως χωριά της Βισαλτίας στα οποία καταγράφηκε από ένα λαζαριανό τραγούδι, χωρίς να σημειώνεται μέχρι τότε τηρήθηκε το έθιμο<sup>22</sup>.

Και στις άλλες περιοχές των Σερρών παρουσιάζεται κλιμάκωση στη φθίνουσα πορεία του εθίμου. Για παράδειγμα, στα χωριά του Παγγαίου καταγράφηκαν το 1900 και 1901 λαζαριανά τραγούδια ως *βαίτικα*<sup>23</sup>, αλλά δεν έχουμε πληροφορίες για το πότε εγκαταλείφθηκε. Στην πόλη

---

β') Χ. Β. σ. 191: «Το γεγονός της ανάστασης του Λαζάρου από το Χριστό δεν άφησε ασυγκίνητους τους κατοίκους του χωριού. Το εφευρετικό μυαλό τους δούλεψε θετικά και επινόησε ένα έθιμο και γι' αυτή τη μέρα γνωστό με την ονομασία *Λαζαρίνες*. Σκοπός ήταν να τονίσουν το νόημα της αναστάσεως αλλά και η διασκέδαση».

γ') [www.ipaideia.gr/oi-lazarines-tis-aianis-kai-ton-perixoron-opseis-enos-mesaionikou-ethimou.htm](http://www.ipaideia.gr/oi-lazarines-tis-aianis-kai-ton-perixoron-opseis-enos-mesaionikou-ethimou.htm): «Οι Λαζαρίνες της Αιανής και των περιχώρων: όψεις ενός μεσαιωνικού εθίμου».

21. Οι συνεργάτες μας Γ. Κα. και Γ. Κέ. μάς έστειλαν 5 τραγούδια, που κατέγραψαν οι ίδιοι, από τα οποία τα τρία είναι σκωπτικά, ένα με ευχές και ένα αναφέρεται στην Ανάσταση του Λαζάρου. Επί πλέον ο Γ. Κέ. μας πληροφόρησε ότι θυμάται να τραγουδούν οι Λαζαρίνες του χωριού του το τραγούδι που αναφέρεται στη Βηθανία [Βιθυνία], (δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 664.0).

22. Δες Λ. Β. και Ν. Πα 4, αρ. τρ. 665.0-665.6.

23. Δες Τ. Α. και Α. Γ. αντίστοιχα.



των Σερρών το έθιμο καταγράφηκε από την Α.Τ. το 1958. Λειτουργήσε από τα νεαρά κορίτσια της πόλης μέχρι το τέλος της Οθωμανικής περιόδου και, σύμφωνα με πληροφορίες από το Λύκειο των Ελληνίδων Σερρών, εγκαταλείφθηκε μετά την απελευθέρωση. Συνέχισαν, όμως, να γιορτάζουν τον Λάζαρο στις Σέρρες τα τσιγγανόπουλα, τα οποία τραγουδούσαν στίχους από τα ημερολόγια σε σκοπούς των τραγουδιών της μόδας. Στο Άγιο Πνεύμα από τα Νταρνακοχώρια, όπου καταγράφηκε από τον Χ.Β. το έθιμο το 2008, εγκαταλείφθηκε στη δεκαετία του '50. Από τα άλλα Νταρνακοχώρια, στο Χρυσό επιβίωσε το έθιμο μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '50<sup>24</sup>, ενώ στην Πεντάπολη τραγουδούσαν και χόρευαν το Λάζαρο μόνο οι γύφτισσες<sup>25</sup>. Μας είναι επίσης γνωστό, ότι και στα χωριά της Σιντικής Βαμβακόφυτο και Χρυσοχώραφα επιβίωνε παλιότερα το έθιμο. Στο Βαμβακόφυτο επιβίωσε μέχρι τότε που έφυγαν οι κάτοικοί του μαζικά στη Γερμανία, γύρω στο '60<sup>26</sup>.

Η καταγραφή στη Βισαλτία, για το έθιμο αυτό με τα τραγούδια που το συνόδευαν και επιβίωσαν μέχρι τις μέρες μας, έγινε στη Νιγρίτα και σε 14 χωριά της Βισαλτίας. Στηρίχθηκε στις γυναίκες που έγιναν Λαζαρίνες μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα, σε άνδρες που θυμούνταν το έθιμο ή άκουσαν τα τραγούδια τους την ίδια εποχή και συμπληρώθηκε από γραπτές πηγές. Έτσι ή αλλιώς η συνολική καταγραφή καλύπτει σήμερα, όπως προειπώθηκε, όλη σχεδόν τη Βισαλτία με 80 τραγούδια και τις 132 παραλλαγές τους. Πιστεύουμε ότι είναι ένα σπουδαίο γεγονός, το ότι λέγονταν σε μια γιορτή και σε μια σπιθαμή τόπο, τόσα τραγούδια και που στο σύνολό τους σχεδόν είναι τραγούδια της άνοιξης και του έρωτα. Κι αλλού υπάρχουν καταγραμμένα πολλά λαζαριανά τραγούδια, όχι όμως σε τόσο μεγάλο πλήθος και ποικιλία. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία που έχουμε υπόψη μας, αλλά και άλλες πληροφορίες, τα περισσότερα τραγούδια που καταγράφονται σε άλλες περιοχές, εκτός από τη Βισαλτία, είναι: Στην Αιανή Κοζάνης 38, στη Λευκοπηγή Κοζάνης 26, στα Γρεβενά 24, στην περιοχή του Παγγαίου (Μεσολακκιά) 19, στο Άγιο Πνεύμα των Σερρών 15, στο Νεοχώρι Ναυπακτίας 17<sup>27</sup>.

---

24. Τ. Αρ.

25. Α. Μ., «Το Σάββατο του Λαζάρου... Ερχόταν στο χωριό γυφτοπούλες (νεαρές) και γύφτισσες (γυναίκες μεγαλύτερες)... Τριγύριζαν στα σοκάκια του χωριού χορεύοντας έξω ή μέσα στις αυλές των σπιτιών ανά ζευγάρια, μια γυφτοπούλα με μία γύφτισσα... Χόρευαν και τραγουδούσαν: Ήρθη ου Λάζαρους, ήρθη ου Λάζαρους || ήρθη Κυριακή, ήρθαν τα βάρια ||...».

Δες και Ν. Πα. 4, αρ.τρ. 666.0-666.5.

26. Γ. Κα.

27. Δες αντίστοιχα: Κ. Ε. Σ., Ε. Μ. Α. Σ., Δ. Ρ., Α. Γ., Χ. Β./ (αφήγηση Σ. Β.) και Δ. Φ.

## Οι Λαζαρίνες

### Η προετοιμασία του εθίμου

Οι Λαζαρίνες στα χωριά της Βισαλτίας, αλλά και στις άλλες περιοχές των Σερρών, ήταν μικρά κορίτσια, της ηλικίας των τελευταίων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου και λίγο μεγαλύτερα, που το Σάββατο του Λαζάρου<sup>28</sup> τραγουδούσαν και χόρευαν τα Λαζαριανά τραγούδια, γυρνώντας στο χωριό από σπίτι σε σπίτι.

Οι Λαζαρίνες, με το ντύσιμό τους, με το χορό τους, με τα τραγούδια τους, με την υποδοχή από τις οικογένειες όπου απευθύνονταν και με τις χαρές τους, όλα μαζί, αποτελούσαν μια ξεχωριστή γιορτή της άνοιξης. Ήταν μια γιορτή στην οποία τα κορίτσια τραγουδούσαν τον έρωτα, με το πλήθος των τραγουδιών που προαναφέρθηκαν.

Για τα κορίτσια που αποφάσιζαν να τραγουδήσουν και να χορέψουν τα Λαζαριανά τραγούδια, η προετοιμασία τους κρατούσε όλη τη Μεγάλη Σαρακοστή. Στα χωριά που οι Λαζαρίνες τραγουδούσαν και χόρευαν δύο-δύο, όπως στην Τερπνή ή τη Νικόκλεια, πριν από όλα έπρεπε να βρουν το ταίρι τους, ενώ σε άλλες περιοχές των Σερρών, όπως στις Σέρρες, στη Μεσολακκιά, στο Άγιο Πνεύμα και το Χρυσό, έπρεπε να συμπληρώσουν τετράδες τους. Ύστερα έπρεπε να μάθουν τα τραγούδια και τους χορούς, αλλά να ετοιμάσουν και τη στολή τους.

Όταν τα κορίτσια εύρισκαν το ταίρι τους ή την ολιγομελή παρέα τους, δεσμεύονταν με αμοιβαία υπόσχεση ότι δε θα χαλούσαν τη συμφωνία τους. Ειδικά στη Νικόκλεια αυτή η αμοιβαία υπόσχεση δινόταν το Σάββατο των Αγίων Θεοδώρων με ξεχωριστό τρόπο, με αυστηρά καθορισμένο τυπικό, με έναν «όρκο». Στο σπίτι ενός κοριτσιού από το ζευγάρι, ετοιμάζαν μια πίτα, τη λεγόμενη *λαζαρόπτα*<sup>29</sup>, και μπροστά της έδιναν την αμοιβαία υπόσχεσή τους. Σταματούσαν στην αρχή γονατιστά μπροστά της και τραγουδούσαν ένα λαζαριανό τραγούδι. Ύστερα έσκυβαν πάνω στην πίτα σαν να προσκυνούν και έδιναν συγχρόνως την υπόσχεση, «*αν σ' αφήσου συντρόφσα, αυτήν πίτα να μι γκαβάν(ει)*». Αυτό επαναλαμβανόταν τρεις φορές, με διαφορετικό λαζαριανό τραγούδι κάθε φορά και έκλεινε η συμφωνία τους. Ορκίζονταν μ' άλλα λόγια στο φως τους, αφού γκαβός ήταν όχι απλώς ο αλλοίθωρος αλλά ο τυφλός, πιστεύοντας ότι η *λαζαρόπτα* είχε κάποια υπερφυσική δύναμη,

---

28. Σε μερικά χωριά το έθιμο κρατούσε και την ημέρα των Βαΐων, όπως στη Νικόκλεια, στο Άγιο Πνεύμα κ.ά. Ο Α. Γ. γράφει για τη Μεσολακκιά: *Έκπλαλι την ημέραν του Αγίου Λαζάρου και την των Βαΐων κοράσια τινά λεγόμενα «Βαΐστραις» περιέρχονται τας οδούς και οικίας και ψάλλουσι διάφορα άσματα άτινα λέγονται «Βαΐτικα».*

29. Την παρασκευάζαν ζυμώνοντας αλεύρι χωρίς μαγιά, με ζάχαρη, λάδι και σόδα φαγητού. Την έψηγαν σε ταψί, βάζοντας πάνω της μικρές καραμέλες, και μετά την άλειφαν με μέλι ή *πικμέζι* (ι).

που μπορούσε παρεμβαίνει στα ανθρώπινα. Ήταν δηλαδή ένας όρκος χωρίς την επίκληση των Θείων.

Αφού τα κορίτσια εξασφάλιζαν το ταίρι τους ή την τετράδα τους, με τον τρόπο της Νικόκλειας ή με απλή συμφωνία στην Τερπνή και αλλού, άφηναν τη φροντίδα για τις στολές στις μανάδες τους κι αυτά φρόντιζαν να μάθουν τα λαζαριανά τραγούδια και τους χορούς τους.

Μπορεί να ειπωθεί σε γενικές γραμμές, ότι τις Λαζαρίνες τις έντυναν και τις στόλιζαν οι μανάδες τους σαν μεγάλες κοπέλες. Αυτό, μαζί με όλη τη λειτουργία του εθίμου, έκρυβε αδιατύπωτα τη διάθεση των μανάδων να παντρολογήσουν τα κορίτσια τους, μιας και λίγο μετά το σχολείο τα περίμενε το προξενιό και ο αρραβώνας.

### Η στολή

Η στολή των κοριτσιών ήταν βασικά μια γιορτινή ενδυμασία με διάφορα παραδοσιακά στοιχεία.

Αναλυτικά η στολή τους στη Βισαλτία περιλάμβανε:

1. Ένα καινούργιο φόρεμα, που δεν γινόταν αποκλειστικά για τη γιορτή του Λαζάρου, γινόταν όμως με την ευκαιρία της γιορτής και ήταν το πασχαλιάτικο φουστάνι για κάθε κορίτσι. Στη Νικόκλεια τα μεγαλύτερα κορίτσια φορούσαν τα μακριά φουστάνια της παραδοσιακής στολής της περιοχής.

2. Μια ποδιά, που στη Νικόκλεια και σε άλλα χωριά ήταν μεταξωτή από την παραδοσιακή στολή των γυναικών της περιοχής, ενώ στην Τερπνή ή στο Δημητρίτσι ήταν ένα κέντημα. Το κέντημα στην Τερπνή ήταν από τα καλύτερα που διέθεταν οι μάνες των κοριτσιών, αφού λειτουργούσε και ως μέσο αξιολόγησης της νοικοκυροσύνης τους. Στα σπίτια που τραγουδούσαν τα κορίτσια, οι γυναίκες περιεργάζονταν το κέντημα της στολής, με απλό κοίταγμα από κοντά, αλλά και ψηλάφισμά της ποδιάς. Η έρευνα στο κέντημα και τα σχετικά σχόλια ήταν ένα στοιχείο του εθίμου, όπως και στις Σέρρες<sup>30</sup>.

3. Δύο παραδοσιακά κεντήματα, συνήθως *ασπροκέντια*, που στη στολή της Νικόκλειας τα κρεμούσαν από τη ζώνη της ποδιάς.

4. Δύο πετσέτες υφαντές πολύχρωμες ή άσπρα μαντίλια αγορασμένα, που τα κρατούσαν οι Λαζαρίνες στα χέρια τους όταν χόρευαν. Ήταν τα κομμάτια, που με τη ρυθμική τους κίνηση εμπρός από το σώμα των κοριτσιών, έδιναν ξεχωριστή χάρη στο χορό τους.

5. Μια εσάρπα, που την έριχναν στην πλάτη τους σκεπάζοντας τους ώμους, ενώ οι άκρες της έπεφταν ελεύθερες εμπρός στο στήθος. Τα

---

30. Δες Α. Τ. σ. 100: «...ενώ η κυρία Πουλχερία, η νοικοκυρά του σπιτιού, που κατά κόρον εξυμνήθη, πλησιάζει και περιεργάζεται, προς άφατον ευχαρίστησιν των καλών κοριτσιών, τας πολυχρώμους ενδυμασίας των».



Λαζαρίνες της Νικόκλειας το 1950.

τελευταία χρόνια του εθίμου στην Τερπνή αντί για εσάρπα έριχναν στους ώμους ένα κέντημα, που το έδεναν σταυρωτά εμπρός στο στήθος.

6. Ένα κεφαλομάντηλο, τσεμπέρι λουλουδάτο ή κέντημα τα τελευταία χρόνια, που το έδεναν όπως στην παραδοσιακή στολή του χωριού. Στη Νικόκλεια αντί για τσεμπέρι έδεναν στο κεφάλι τους ένα τούλι.

7. Ένα λουλουδένιο στεφάνι, από τεχνητά ή φυσικά λουλούδια, που το έβαζαν στο κεφάλι, πάνω από το κεφαλομάντηλο. Στην Τερπνή, αλλά και σε άλλα χωριά, τα φυσικά λουλούδια ήταν λουλούδια της Πασχαλιάς, συνήθως βιολέτες.

8. Λουλούδια, που τα φορούσαν στο αφτί ή τα κρατούσαν στα χέρια τους μαζί με τις πετσέτες.

9. Τέλος, ένα μικρό καλαθάκι στολισμένο με λουλούδια. Ήταν το συμπλήρωμα στη συνολική τους εμφάνιση, που το άφηναν όμως κάτω όταν χόρευαν. Μέσα στο καλαθάκι υπήρχε στρωμένο και λίγο βαμβάκι ή άχυρο. Τα δώρα που μάζευαν οι Λαζαρίνες στο τέλος κάθε χορού τους, σε όλα σχεδόν τα χωριά, ήταν εκτός από αβγά, χρήματα, αλλά και βαμβάκι. Το βαμβάκι, όπως διηγούνται οι παλιές Λαζαρίνες, ήταν προσφορά για να μη σπάζουν τα αβγά στο καλάθι, ήταν και διέξοδος γι' αυτούς που δεν είχαν ή δεν ήθελαν να προσφέρουν αβγά ή χρήματα. Είναι πιθανό όμως η προσφορά του βαμβακιού να είχε ως αφετηρία κάποιον συμβολισμό, αφού το βαμβάκι αποτελούσε πρώτη ύλη για το στημόνι και το υφάδι, μιας και ήταν εφόδιο για τον αργαλειό, όπου θα στρώνονταν τα κορίτσια μετά το σχολείο για την ετοιμασία της προίκας τους.

Στις άλλες περιοχές των Σερρών, οι στολές περιγράφονται ανάλογα, κάνοντας λόγο για παραδοσιακές στολές, για το Άγιο Πνεύμα και το Χρυσό, καθώς και για το Βαμβακόφυτο<sup>31</sup>. Στις Σέρρες η Α.Τ. μας λέγει

31. Γ. Κα.: «Τα νεαρά κορίτσια του χωριού, εκτός από τις παραδοσιακές στολές της η-



Οι Λαζαρίνες της Τερπνής το 2013. Αρχείο Συλλόγου Γυναικών Τερπνής.

ότι τα κορίτσια απλώς έβαζαν τα «πασχαλιάτικα τους».

Στο Άγιο Πνεύμα το έθιμο είχε και μια άλλη σημαντική διαφορά, που αφορά στα κοσμήματα που φορούσαν οι Λαζαρίνες. Βέβαια, το να φορούν οι γυναίκες κοσμήματα σε γιορτινές μέρες ήταν συνηθισμένο γεγονός. Στο Άγιο Πνεύμα, όμως, είχαν κοσμήματα που τα φορούσαν αποκλειστικά μόνο στη γιορτή του Λαζάρου και θεωρούνταν μεγάλη απρέπεια να φοράει κάποια γυναίκα τα κοσμήματα του Λαζάρου σε άλλες περιπτώσεις. Ειδικά η πόρπη της στολής τής κάθε Λαζαρίνας, ήταν δώρο προς τη μάνα τους την ημέρα του γάμου της<sup>32</sup>.

Στο Χρυσό, πέρα από την παραδοσιακή στολή τους, φορούσαν στη μέση ένα μαντίλι λουλουδάτο με κρόσσια, που το έλεγαν σπαλέτο, και κρατούσαν μόνο ένα μαντίλι για το χορό τους. Ανάλογη περιγραφή δίνεται και για την Πεντάπολη, αφορά όμως στις γυφτοπούλες, αφού μόνο αυτές γιόρταζαν εκεί τον Λάζαρο<sup>33</sup>.

### Τα τραγούδια

Τα λαζαριανά τραγούδια της Βισαλτίας σε μερικά χωριά ήταν λίγα και τα κορίτσια δεν είχαν δυσκολίες για να τα μάθουν. Στη Νιγρίτα,

---

λικίας τους, φορούσαν και φορέματα που δανείζονταν από παντρεμένες γυναίκες. Ήταν τα φορέματα που φορούσαν ως νεόνυμφες τη Δευτέρα μετά το γάμο, τα *Τζουμαϊλίδικα*, όπως τα έλεγαν γιατί ήταν σαν τα φορέματα της *Τζουμαγιάς*, της Ηράκλειας.

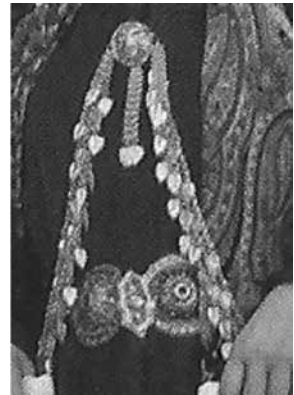
32. Σ. Β.: «Στο γάμο η πεθερά έκανε δώρο στη νύφη της την πόρπη της Λαζαρίνας. Δώρο για την εγγονή της, που θα γεννιόταν και θα γινόταν κάποτε Λαζαρίνα».

33. Α. Μ. «Ερχόταν στο χωριό... φανταχτερά ντυμένες με τα μακροβά φουστάνια τους, τις πολύχρωμες «χραμπαλωτές» ποδιές (στολισμένες στις άκρες) και τα 'μαντυλοδέσια' ή 'σπαλέτα' στα μαλλιά τους. Στο αυτί είχαν λουλουδία και στο χέρι ένα καλάθι... Στη μέση τους φορούσαν ζώνες με αστραφτερά κουμπώματα...».





Οι Λαζαρίνες του Αγίου Πνεύματος το 1950. Αρχείο Στέργιου Βάκουλη.



Οι σύγχρονες Λαζαρίνες του Αγίου Πνεύματος, με τα κοσμήματα σε μεγέθυνση. Αρχείο Στέργιου Βάκουλη.

την Τερπνή, την Αγία Παρασκευή και στο Δημητρίτσι, που ήταν πάνω από δέκα, και περισσότερο στη Νικόκλεια που ξεπερνούσαν τα σαράντα, χρειαζόταν πολλή προσπάθεια. Οι γιαγιάδες, οι μανάδες, αλλά και τα μεγαλύτερα κορίτσια της οικογένειας, με την ανεξάντλητη υπομονή τους, γίνονταν οι δασκάλες των τραγουδιών και των χορών τους. Τα νυχτέρια τούς πρόσφεραν τον χώρο, το χρόνο και το κέφι για να διδάξουν και να διδαχτούν.



Τα τραγούδια που έλεγαν οι Λαζαρίνες, στο σύνολό τους σχεδόν, ήταν τραγούδια που αναφέρονταν σε διάφορες εκδηλώσεις της ζωής, όπως ο έρωτας, η νοικοκυροσύνη, η ξενιτιά και άλλες. Τα περισσότερα όμως ήταν, όπως θα λέγαμε σήμερα, ερωτικά τραγούδια.

Στη Βισαλτία το έθιμο, πέρα από τις διαφορές στις στολές, παρουσίαζε μεγάλες διαφορές όσον αφορά στο περιεχόμενο των τραγουδιών αλλά και στο χορό τους. Μια σύντομη αναφορά στις διαφορές αυτές για μερικά χωριά της Βισαλτίας γίνεται αμέσως πιο κάτω:

Στην Τερπνή έλεγαν μέχρι το 1922 μόνο δημοτικά τραγούδια, που δεν αναφέρονταν στην Ανάσταση του Λαζάρου.

Ύστερα τραγουδήθηκε και το τραγούδι:

*Ήρτι Λάζαρους ήρταν τα Βάγια*<sup>34</sup>

*ήρτι Κυριακή που τρων τα ψάρια.*

*Σήκου, Λάζαρι, κι μην κοιμάσι...*

«Μας το έφεραν οι πρόσφυγες», μας είπε κάποια παλιά Λαζαρίνα, «αλλά επειδή ήταν μικρό κι εύκολο, το μάθαιναν τα μικρά κορίτσια και το τραγουδούσαν σε όλα τα σπίτια».

Στη Νικόκλεια, ανάμεσα σε 46 τραγούδια, έλεγαν και ένα που αναφέρονταν στο Λάζαρο, όχι όμως στην ανάστασή του. Κι αυτό δεν άλλαξε μέχρι που εγκαταλείφθηκε το έθιμο.

Στη Λυγαριά αντίθετα, χωριό σχεδόν καθαρά προσφυγοχώρι, τα τραγούδια, δύο στον αριθμό, αναφέρονταν μόνο στην ανάσταση του Λαζάρου.

Ένα από αυτά ήταν το:

*Μάθατε τι έχει γίνει σήμερα στην Παλαιστίνη*<sup>35</sup>...

όπου περιγράφεται η συνάντηση της Μαρίας και της Μαρθας με το Χριστό και η Ανάσταση του Λαζάρου.

Στο Δημητρίτσι, στην Αγία Παρασκευή και τη Βέργη, η συνύπαρξη των ντόπιων με τους πρόσφυγες επηρέασε και τα τραγούδια τους στο έθιμο.

Στα χωριά της Βισαλτίας που τραγουδούσαν τα τραγούδια των ντόπιων, οι Λαζαρίνες γνωρίζοντας την οικογενειακή κατάσταση κάθε σπιτιού, έβρισκαν, τραγουδούσαν και χόρευαν το τραγούδι που ταίρια-

---

34. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 665.0-665.6.

Στο Βαμβακόφυτο τραγουδούσαν μια παραλλαγή του 665.4:

*Ξύπνα Λάζαρε και μη ακόμ' κοιμάσαι.*

*Τα Βάγια φθάσανε και συ ακόμ' κοιμάσαι.*

*Βάγια - Βάγια του Βαγιού τρώμε ψάρι και κολιού*

*κι ως την άλλη Κυριακή, τρώμε κόκκινο αβγό.* (www.keppasblogspot.com)

Δες και Γ. Κ. σ./α. 166/3 «Στην κυρά».

35. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 664.0.

ξε καλύτερα σε κάθε σπίτι. Το ίδιο γινόταν και στις άλλες περιοχές των Σερρών<sup>36</sup>.

Ένα μικρό δείγμα στίχων από τα Λαζαριανά της Βισαλτίας:

Για το νοικοκύρη του σπιτιού.

*Αφέντη μ' πρωτουτίμητι και πρωτοτιμημένι*<sup>37</sup>,  
*πρώτα σε τίμισι ο Θεός κι ύστια ολους κόσμους...*

Για οικογένειες με μικρά παιδιά.

*Μάνα μ', Θιός σι χάρισι τρία πριστιρούδια*<sup>38</sup>,  
*στου ραβουριά τ'ς να χαιρίσι στου γάμους τ'ς να τ' αλλάξεις*  
*κι στα απουγυρίσματα μπουχτσιιάδης να τα φέρνεις...*

Για αρραβωνιασμένη

*«Ν' ακούς κι τι σι μένιασι αρραβουνιαστικός σου*<sup>39</sup>,  
*βουργά την προίκα σ' λούρτους' την κι του νταρό σ' κουνόμισι».*  
*«Ιγώ την προίκα μ' τ' λούρτουσα κι του νταρό μ' κουνόμισα,*  
*μον ένα μαντίλ(ι) ακέντητου κι κείνου του κιντούσα»...*  
*(λούρτους' την = κρέμασέ την όρθια, βουργά = οργά).*

Για κορίτσι της παντρειάς

*Προυξινιτάδης έρχουντι 'πού μέσα 'πού την Πόλη*<sup>40</sup>.  
*Ρουτούσαν κι ξαναρουτούν πού να βρουν τέτοια κόρη,*  
*τέτοια ψηλή τέτοια λιγνή τέτοια μαυρουματούσα,*  
*πο 'χει τον ήλιο πρόσωπο κι το φεγγάρι στήθια,*  
*του δόλιου του ματόφυλλου ξιαγουρασμό δεν έχει.*

Για νέο που σπούδαζε

*Γραμματικέ μου λειτουργέ και ψάλτη μ' ανιγνώστη,*<sup>41</sup>  
*πάρε το καλαμάρι σου και το χρυσό κουντίλι σ'*  
*να γράψεις νιες κι καλογριές κι κεί(η) απ' αγαπούσις.*

Για παλικάρι της παντρειάς

*Όλου λιβέντης πιρπατείς λιβέντισσα θα πάρεις*<sup>42</sup>.  
*Φουρείς γιλέκου κόκκινου ζαρμπουκατέ ζουνάρι,*  
*φουρούσις κι στουν ίλιγγου ζαμπίλι κι ζαμπάκι*

---

36. Δες Α. Τ., σ. 99: «... και αρχίζουν..., με τραγούδια της παραδόσεως, που προσπαθούν να προσαρμόσουν τεχνικώτατα εις την ιδιότητα του κάθε μέλους της οικογενείας, που συμβαίνει να παρίσταται εκεί, έστω και στιγμιαίως».

Δες και Χ. Β., σ. 191: «Οι Λαζαρίνες γνωρίζοντας τη σύνθεση της κάθε οικογένειας και την όλη της κατάσταση τραγουδούσαν και χόρευαν επιλέγοντας το τραγούδι που θα ευαισθητοποιούσε περισσότερο την κάθε οικογένεια».

37. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 594.0, Α.Γ. α. 19, Γ.Κ. σ./α. 165/2, C.F. τ.Α'. σ./α. 297/Β'.

38. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 599.0-599.2.

39. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 614.0.

40. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 626.0. Παραλλαγή δύο πρώτων στίχων στο Χ.Β., σ. 192.

41. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 596.0 και Α.Γ. σ. 11, α. 13.

42. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 630.0

κι σ(ι) είδι μια γειτόνισσα κοντητή γειτονισσούλα  
κι σ(ι) είδι σι λιμπίστικι γαμπρό θέλ(ει) να σι κάνει...  
(ζαομπουκατέ = λεπτό κόκκινο και ζεστό, στουν ίλιγγου = στην κορυφή του κεφαλιού).

Για ελεύθερα κορίτσια

Άσπρη ήσαν, κόρη, φαίνουσαν, άσπρη κι φουρισιά σου<sup>43</sup>  
άσπρα λουλούδια φύτρουσαν στην λιανουπιρπασιά σου.  
Για δεν ταράζει ουρανός να πέσουν τ' άστρα όλα  
να πέσ(ει) ο ήλιους ο μισός κι του φιγγάρ(ι) ακέριου,  
για δεν ταράζισι κι συ να πέσουν τα λουλούδια σ';

Οι Λαζαρίνες δεν έλεγαν μόνο ευχετήρια τραγούδια. Όταν οι νοικοκυρές τις αντιμετώπιζαν αρνητικά για διάφορους λόγους, τότε έλεγαν και σκωπτικά τραγούδια.

Ένα σκωπτικό της Βισαλτίας:

Λαζαρίνα κουπατσίνα δώδικα χρονονού πλαρίνα<sup>44</sup>.  
Σήκου, μπάμπου, δο μ' αβγό κι πάλι ζούρσι κάτσι.  
Του καλαθούδι μ' θέλ(ει) αβγό κι η τζέπη μ' θέλ(ει) παράδις.

Ένα σκωπτικό του Βαμβακόφυτο αρχίζει με τους στίχους:

Από πάνω απ' τη βλαχιά κατεβαίν' ένας πασάς<sup>45</sup>  
φέρει γραμμата πολλά να παντρεύονται οι γριές  
να παντρεύονται οι γριές τα κορίτσια καλογριές...

Στο Χρυσό τραγουδούσαν οι Λαζαρίνες μόνο το πιο κάτω τραγούδι, που είναι σχεδόν όμοιο με τη Μπιρμπιρίτσα της Λυγαριάς<sup>46</sup>.

Λαζαρίνα περπατεί || τον Θεό παρακαλεί  
για να βρέξει μια βροχή || μια βροχή καλοκαιρινή  
για να γίνουν τα σιτάρια || για να φάει ο κόσμος.

Οι Λαζαρίνες στη Νικόκλεια τραγουδούσαν και χόρευαν το Λάζαρο ακόμη και σε σπίτια που είχαν πρόσφατο πένθος. Στα άλλα χωριά της Βισαλτίας δεν χόρευαν σε σπίτια με πρόσφατο πένθος, είχαν όμως τραγούδια για την ορφάνια και τη χηρεία.

---

43. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 640.0.

44. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 667.0 και τη σημ. για τους Λαζαράδες της Νιγρίτας.

45. Το τραγούδι είναι παραλλαγή σκωπτικού της Βισαλτίας, αρ. τρ. 497.0:

Απού πάν 'π' τα Γιάννινα κατιβαίν(ει) ένας πασιός  
φέρει κι ένα πρόγραμμα να παντρεύονται οι γριες,  
να παντρεύονται οι γριες, τα κορίτσια καλονγριές...

Δες και Γ. Αγ. σ. 41, «Από πάν' απ' τη Βλαχιά», με μουσική σημειογραφία.

46. Τ. Αρ., δες και Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 758.0 του οποίου οι στίχοι είναι παρόμοιοι.

Μπιρμπιρίτσα περπατεί || τον Θεό παρακαλεί.  
«Βρέξι, Θεέ μ', μια βροχή, || μια βροχή δυνατή  
για να γίνουν τα σπαρτά || κι όλα τ' αγαθά  
να έχουν όλη τη χροονιά».

### Ο χορός

Οι Λαζαρίνες ξεκινώντας για το χορό τους είχαν και συνοδό, που κρατούσε το καλαθάκι τους. Στην Τερπνή έπαιρναν μαζί τους κάποιο πολύ μικρό κορίτσι από το περιβάλλον τους. Το είχαν κι αυτό ντυμένο σαν Λαζαρίνα, που ούτε τραγουδούσε ούτε χόρευε. Ήταν η λεγόμενη *Λαζαρνούδα*. Στη Νιγρίτα, σε μερικές περιπτώσεις, τις συνόδευε ένα μικρό αγόρι, που λεγόταν *Λαζαράς* ή *Λαζαρούδι*. Ο *Λαζαράς* δεν είχε ιδιαίτερη στολή, παρά μόνο ένα μαντίλι δεμένο στο λαιμό. Οι *Λαζαράδες* στη Νιγρίτα κάπου-κάπου τραγουδούσαν και ορισμένα τραγούδια<sup>47</sup>. Μικρό αγόρι συνόδευε επίσης τις Λαζαρίνες και σε άλλες περιοχές των Σερρών, όπως στο Άγιο Πνεύμα. Διαφορετικά ήταν στο Χρυσό, όπου τις τέσσερις λαζαρίνες τις συνόδευαν ένα μικρό αγόρι, που είχε στο αυτί του λουλούδια, και ένα παλικάρι 25-30 χρόνων, ο αρχηγός της παρέας. Ο αρχηγός φορούσε ένα λουλουδένιο στεφάνι στο κεφάλι, κρατούσε μια μαγκούρα και έναν κόθρο (τουμπερλέκι) από δέρμα ζώου, το οποίο χτυπούσε συνοδεύοντας τις Λαζαρίνες στο χορό τους<sup>48</sup>. Στις Σέρρες συνόδευε τις Λαζαρίνες μια ηλικιωμένη γυναίκα, μια «γρηά»<sup>49</sup>. Κάτι ανάλογο γινόταν και σε άλλες περιοχές, όπως στο Νεοχώρι Ναυπακτίας<sup>50</sup>.

Ο χορός τους στη Βισαλτία δεν είναι εύκολο να περιγραφεί με τέτοια πληρότητα, ώστε να μπορεί να αναπαρασταθεί. Για κάθε τραγούδι αντιστοιχούσε και ξεχωριστός χορός. Ξεχωριστός όμως μόνο στις λεπτομέρειες, ξεχωριστός για τις Λαζαρίνες που τον χόρευαν, ξεχωριστός για ένα έμπειρο μάτι. Γιατί όλοι οι χοροί έμοιαζαν μεταξύ τους. Όλους τους χόρευαν τα ζευγάρια αντικριστά, κατά κάποιον τρόπο όπως χορεύουν τους αντικριστούς χορούς.

Τις διαφορές στους χορούς τους, οι Λαζαρίνες τις έδιναν με τις κινήσεις του σώματος και ιδιαίτερα με τις κινήσεις των χεριών τους. Οι υφαντές πετσέτες που κρατούσαν στα χέρια τους και τις κινούσαν μπροστά τους, έδιναν ξεχωριστή χάρη σε κάθε χορό. Στα περισσότερα χωριά, μετά από την ελεύθερη κατακόρυφη θέση που είχαν οι πετσέτες, τις κινούσαν σταυρώνοντας τα χέρια τους μπροστά στο στήθος. Στη Βέργη και στο Δημητρίτσι τις κινούσαν ρίχνοντάς τις και πάνω στους αντίστοιχους ώμους ή περιστρέφοντας τα χέρια τους, το ένα γύρω από το άλλο, προ-

---

47. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 593.0, 634.0 και τη σημείωση του 667.0.

48. Δες Ν. Πα. 1, παράρτημα. **κόθρους**, ο: κόθρος, το κυλινδρικό πλαίσιο στο κόσκινο ή το ντριμόνι, ο κυκλικός γύρος της πίτας, [αρχ. κόθουρος (= αυτός που δεν έχει ουρά) > κόθρος· η κυλινδρική επιφάνεια και ο κύκλος δεν έχουν αρχή και τέλος, δεν έχουν ουρά].

49. Δες Α. Τ., σ. 99: «Να τες τώρα, τέσσαρες από αυτές μέσα στην ευρύχωρη αυλή του κυρ Αργύρη του 'Μπεξεστεντζή' με την απαραίτητη συνοδόν γρηά».

50. Δες Δ. Φ.

στά στη μέση τους.

Στη Νικόκλεια άρχιζαν μετά τον εσπερινό το Σάββατο του Λαζάρου, συνέχιζαν την Κυριακή των Βαΐων μέχρι το απόγευμα και τέλειωναν το γύρισμά τους στην πλατεία του χωριού. Εκεί, όποιος άντρας ήθελε να ακούσει τις Λαζαρίνες και να δει το χορό τους, το ζητούσε από τα κορίτσια κι αυτά τραγουδούσαν στον καθένα ό,τι θα τραγουδούσαν στο σπίτι του. Η ανταμοιβή τους γι' αυτούς τους χορούς ήταν χρήματα. Στο ίδιο χωριό η γιορτή για τα κορίτσια τέλειωνε με το θάψιμο του Λαζάρου. Φεύγοντας από την πλατεία πήγαιναν στην άκρη του χωριού, άνοιγαν μια μικρή λακκούβα, έριχναν μέσα ένα λουλούδι από το στόλισμά τους και καμιά δεκάρα και τα παράχωναν. Ήταν το θάψιμο του Λαζάρου και το τέλος της γιορτής για κάθε ζευγάρι κοριτσιών.

Στην Τερπνή οι Λαζαρίνες άρχιζαν το γύρισμα στα σπίτια από την παραμονή. Οι δάσκαλοι έδιναν δύο μέρες άδεια στα κορίτσια που ντύνονταν Λαζαρίνες κι αυτά ξεπλήρωναν την προσφορά αρχίζοντας τη γιορτή από το σχολείο. Ύστερα ξεκινούσαν για το γύρο στο χωριό. Οι πιο τολμηρές, το Σάββατο πήγαιναν και στο παζάρι της Νιγρίτας. Πήγαιναν για να μαζέψουν χρήματα κι ο κόπος τους ξεπληρώνόταν πλουσιοπάροχα. Έτσι ή αλλιώς, μόνο στο χωριό ή και στο παζάρι της Νιγρίτας, οι Λαζαρίνες της Τερπνής ολοκλήρωναν το γύρισμά τους το Σάββατο του Λαζάρου. Τέλειωναν απλά, χωρίς επίσκεψη στα καφενεία, χωρίς θάψιμο του Λαζάρου, χωρίς κάτι που να σημειώνει ιδιαίτερα το τέλος.

Στη Νιγρίτα οι Λαζαρίνες χόρευαν και τραγουδούσαν όπως στην Τερπνή, μόνο που τις συνόδευε, όπως προειπώθηκε, αντί για τη λαζαρνούδα ένα μικρό αγόρι, ο Λαζαράς ή το Λαζαρούδι(ι).

Στη Βέργη και στο Δημητρίτσι, οι Λαζαρίνες γιόρταζαν το Λάζαρο όπως και στα άλλα χωριά της Βισαλτίας, επηρεασμένες όμως από τα έθιμα των προσφύγων, έλεγαν και το τραγούδι που προαναφέρθηκε, το *Μάθατε τι έχει γίνει σήμερα στην Παλαιστίνη*.

Στη Βέργη η γιορτή είχε δύο πλευρές. Τα τραγούδια που δεν αναφέρονταν στην Ανάσταση του Λαζάρου τα τραγουδούσαν και τα χόρευαν οι Λαζαρίνες ανά δύο, όπως στη Νιγρίτα, την Τερπνή και τη Νικόκλεια, τραγουδούσαν όμως και το τραγούδι *Μάθατε τι έχει γίνει σήμερα στην Παλαιστίνη*; Αυτό το τραγούδι ειδικά, το τραγουδούσαν ανά τρία τα κορίτσια, χωρίς όμως να χορεύουν. Το ένα κρατούσε ένα σταυρό στολισμένο με λουλούδια και τα άλλα δύο απλώς παραστέκονταν στο σταυρό. Γυρνούσαν όμως, έτσι ή αλλιώς από σπίτι σε σπίτι μαζεύοντας, αβγά, βαμπάκι, κάστανα, καρύδια ή άλλους καρπούς.

Στο Δημητρίτσι γινόταν κάτι ανάλογο, όπως και στη Βέργη. Τα πρώτα τραγούδια τα τραγουδούσαν και τα χόρευαν, όπως στη Νιγρίτα, την Τερπνή και τη Νικόκλεια, το τραγούδι όμως με την αναφορά στην

Παλαιστίνη το τραγουδούσαν ομάδες κοριτσιών χωρίς να χορεύουν. Η γιορτή στο Δημητρίτσι άλλαξε με την αναβίωση. Όλα μαζί τα παιδιά του σχολείου τραγουδούν, ως μία ομάδα με τη δασκάλα τους επικεφαλής, και γυρνούν στους δρόμους του χωριού. Κρατούν στα χέρια τους μια κούκλα στολισμένη, ένα ομοίωμα του Λαζάρου, και τη χορεύουν κινώντας την πάνω κάτω. Το μικρό κουδούνι που έχουν κρεμασμένο στην κούκλα είναι για να σημαίνει από μακριά τον ερχομό των κοριτσιών και να ετοιμάζονται οι νοικοκυρές για τα φιλοδωρήματα. Ότι μαζεύουν τα παιδιά από αυτό το μέρος της γιορτής είναι για το σχολείο ή για φιλανθρωπικούς σκοπούς.

Στη Λυγαριά, όπου, εκτός από ελάχιστες οικογένειες, ήταν όλοι πρόσφυγες, γιόρταζαν τον Λάζαρο ανεπηρέαστα από τις τοπικές συνήθειες. Οι Λαζαρίνες ντύνονταν με τα καλά τους, χωρίς ιδιαίτερα στολίσματα, και γυρνούσαν από σπίτι σε σπίτι τραγουδώντας μόνο τραγούδια που αναφέρονταν στην Ανάσταση του Λαζάρου. Δεν χόρευαν όμως. Κρατούσαν μια κούκλα, που παρίστανε τον Λάζαρο, και αυτήν την κούκλα χόρευαν κουνώντας την μπρος-πίσω όσο κρατούσε το τραγούδι. Όταν οι κούκλες ήταν δυσεύρετες, οι μανάδες των κοριτσιών στόλιζαν έναν κόπανο του πλυσίματος για κούκλα. Πάνω στο φαρδύ μέρος του κόπανου σχεδίαζαν πρόχειρα με κάρβουνο ένα πρόσωπο και τύλιγαν γύρω του ένα κόκκινο μαντίλι, όπως τύλιγαν τα τσεμπέρια. Το κάτω μέρος του κόπανου το τύλιγαν με κάποιο ύφασμα, δημιουργώ-



Οι Λαζαρίνες στο Δημητρίτσι το 2014 έχοντας ανάμεσά τους το ομοίωμα του Λαζάρου. Αρχείο Ζαφείρη Ζαπρούδη.



ντας μια φούστα και ο Λάζαρος ήταν έτοιμος. Έτοιμος για να τον χορέψουν τα μεγάλα κορίτσια, με το τραγούδι «*Μάθατε τι έχει γίνει σήμερα στην Παλαιστίνη*» ή τα μικρά με το «*Σήκου Λάζαρε και μην κοιμάσαι*». Σημειώνεται ότι στα σπίτια που επισκέπτονταν οι Λαζαρίνες της Λυγαριάς, τα μικρά παιδιά ακουμπούσαν το πρόσωπό τους στο κόκκινο μαντίλι του Λαζάρου. Πίστευαν ότι έτσι εξασφάλιζαν υγεία για όλη τη χρονιά.

Λαζαριανά τραγούδια χωρίς χορό είχε και σε άλλα μέρη της Ελλάδος, όπως στο Νεοχώρι Ναυπακτίας<sup>51</sup>.

Στις άλλες περιοχές του Νομού Σερρών, εκτός από το Βαμβακόφυτο, τα τραγούδια που έχουν καταγραφεί είναι, όπως προειπώθηκε, χωρίς αναφορές στον Λάζαρο και στην ανάστασή του.

Στο σημείο αυτό γίνεται με συντομία ειδική αναφορά στις Λαζαρίνες του Αγίου Πνεύματος<sup>52</sup>, πέρα από αυτά που προαναφέρθηκαν για τη στολή και τα κοσμήματα που φορούσαν.

Οι Λαζαρίνες στο χωριό αυτό ήταν ομάδες τεσσάρων κοριτσιών, που τραγουδούσαν όλα μαζί, χόρευαν όμως ανά δύο αντικριστά ως δύο ανεξάρτητα ζευγάρια, με συνοδό πάντα το μικρό αγόρι, τον Λάζαρο.

Είχαν όμως και σημαντική διαφορά από το χορό της Βισαλτίας. Στο κάθε σπίτι που τραγουδούσαν, έβαζαν ένα μαντίλι στον ώμο του προσώπου για το οποίο αναφερόταν το τραγούδι, διαφορετικό όμως από αυτά που κρατούσαν για το χορό τους. Αν τραγουδούσαν, π.χ. για το νοικοκύρη, έβαζαν το μαντίλι στον ώμο του νοικοκύρη, αν τραγουδούσαν για το σπίτι τότε άφηναν το μαντίλι καταγής. Τραγουδούσαν και χόρευαν και την Κυριακή των Βαΐων, αν δεν προλάβαιναν να γυρίσουν όλο το χωριό τη μέρα του Λαζάρου.

Και στις Σέρρες οι Λαζαρίνες χόρευαν τετράδες<sup>53</sup>, όπως και στα χωριά Χρυσό, Βαμβακόφυτο. Γνωρίζουμε ακόμη ότι οι Λαζαρίνες στα δύο αυτά χωριά χόρευαν κυκλικά.

Σημειώνονται ακόμη στο σημείο αυτό, με συντομία, κάποιες διαφορές για τις Λαζαρίνες και τα λαζαριανά τραγούδια των Ελλήνων από άλλες περιοχές.

Οι διαφορές αυτές δεν περιορίζονται από τόπο σε τόπο μόνο στην αναφορά ή όχι της Ανάστασης του Λαζάρου. Εκτείνονται και σε άλλα

---

51. Δες Δ. Φ.

52. Με βάση τις πληροφορίες του Σ. Β.

53. Δες Α. Τ. σ. 99: «Η γειτονιά αντηχεί από το τραγούδι των διαφόρων 'τετράδων', που εσκορπίστησαν εις τα διάφορα σπίτια, και 'τραγουδούν τον Λάζαρο'. Είναι τα κορίτσια της Καμενίκιας... για να έμβουν σήμερα, με την σειρά, εις όλων των Χριστιανών 'τα αρχοντικά'...Γεμάτα όρεξιν χορεύουν εις τες αυλές ανά τέσσαρες, ο Λάζαρος παιδί μου, τρεις μέρες έμεινε στον τάφο και την τετάρτη αναστήθηκε, εξηγεί η μαντίσα...».

χαρακτηριστικά του, όπως στη συμμετοχή των αγοριών στο έθιμο, στον χορό και σε άλλες εκδηλώσεις<sup>54</sup>.

Δυο ακραίες, όμως, περιπτώσεις στις διαφορές, είναι αυτές που καταγράφει ο Γ. Μέγας<sup>55</sup> για το έθιμο στην Κύπρο και στη Βόρεια Ήπειρο.

Για την Κύπρο ο Γ. Μέγας μας λέει: *Αναπαρίσταναν την ανάσταση του Λαζάρου... Τον Λάζαρο παρίστανε ένα παιδί, που το έντυναν όλο με κίτρινα άνθη...και τον περιέφερε ομάδα νέων από σπίτι σε σπίτι. Όταν άρχιζαν να τραγουδούν, αυτός ξάπλωνε στο έδαφος παριστάνοντας το νεκρό, και σηκώνόταν με το Λάζαρε δέυρο έξω. Γινόταν ουσιαστικά η αναπαράσταση της ανάστασης. Και συνέχιζε ο Γ. Μέγας τον παραλληλισμό του εθίμου με ανάλογες γιορτές των αρχαίων.*

Για τη Βόρεια Ήπειρο ο Γ. Μέγας μας λέει: *Τα παιδιά είναι παράδοξα μεταμφιεσμένα και απειλούν το σύμπαν με την άγρια εμφάνισή τους ενώ τραγουδούν το Λάζαρο. Π.χ. στο Αργυροκάστρο τα παιδιά μασκαρεύονται και γυρίζουν αρματωμένα με γιαταγάνια και χατζάρια και με κουδούνια. Έπειτα τραγουδούν το Λάζαρο. Αναρωτιέται στη συνέχεια ο ίδιος: ποιον άραγε εικονικό εχθρό να βλέπουν και να απειλούν με τ' άρματα και τα κουδούνια τους και τι να παριστάνουν τα μασκαρεμένα παιδιά της Βορείου Ηπείρου;*

Ίσως η απάντηση βρίσκεται στους παρακάτω στίχους από λαζαριανό τραγούδι της Βισαλτίας, που οι Λαζαρίνες το έλεγαν σε σπίτια που είχαν νέο παλικάρι.

*Ένας λεβέντης και ντιλής και ένα άξιο παλικάρι<sup>56</sup>*

*με τις μαχαίρες περπατεί τη χώρα φοβερίζει,*

*τη χώρα κι αν φοβέριζε κι όλους τους κοτζαμπασήδες...*

Φαίνεται ότι και τότε οι νέοι τα είχαν με την εξουσία, με τους κοτζαμπασήδες.

Τέλος, η γιορτή του Λαζάρου είχε και μια άλλη πλευρά.

---

54. Δες: α) Ο Δ. Ρ. στη σ. 21, αναφέρει για τα Γρεβενά: «... μικρά αγόρια και κορίτσια γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι το Σάββατο [του Λαζάρου] το πρωί τραγουδώντας λαζαριάντικα τραγούδια». β) Η Μ. Α. αναφέρει για την περιοχή Τρικάλων και Καλαμπάκας: «... σημειώνουμε την επίσκεψη από τις Λαζαρίνες στο νεκροταφείο, όπου τραγουδούν τραγούδια για τους πεθαμένους, την περιφορά γύρω από το νεκροταφείο και την εκκλησία του χωριού τρεις φορές τραγουδώντας και τέλος τον χορό στην πλατεία». γ) Ο Κ. Ε. Σ. αναφέρεται εκτενώς σε διαφορές του εθίμου για διάφορες περιοχές της χώρας, π.χ. ότι στα νησιά του Αιγαίου (Λέσβο) ζυμώνουν ειδικά ψωμάκια, τα λαζαρέλια/ λαζαρούδια, που τα μοιράζουν ως ομοιώματα του Λαζάρου. Αναφέρει, όμως, πολλές διαφορές του εθίμου που τις συναντούμε και στα χωριά της Βισαλτίας. Τέτοιες είναι, το ομοίωμα του Λαζάρου (Δημητρίσι), ο ξύλινος σταυρός (Βέργη), ο στολισμένος κόπανος της πλύσης (Λυγαριά), ο γυφτολάζαρος κ.ά.

55. Γ. Μ., «Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας», ΟΔΥΣΣΕΑΣ, σ. 149.

56. Δες Ν. Πα. 4, αρ.τρ. 632.0, Τ. Α. σ. 79, Γ. Κ. σ. 121, «Κει π' αγαπάς λεβέντη», (συλλογή Abbott σ. 34).

Ήταν ο ψευτολάζαρος, ή γυφτολάζαρος, που γιορταζόταν μια βδομάδα πριν από την κανονική γιορτή.



Λαζαρίνες του Φλάμπουρου στη Νιγρίτα το 1950.  
Αρχείο Λυκείου Ελληνίδων Σερρών.

Στη Βισαλτία η γιορτή του Λάζαρου ήταν και για τα κορίτσια του Φλάμπουρου και της Ανθής, χωριά δίπλα στη Νιγρίτα. Στολίζονταν κι αυτά με τις δικές τους στολές, έβαζαν στο κεφάλι ψεύτικα φλουράκια μαζί με λουλουδία και γυρνούσαν από σπίτι σε σπίτι. Τραγουδούσαν, όμως, και χόρευαν δικά τους τραγούδια, και οι νοικοκυρές ό,τι τους έδιναν το 'διναν χάρισμα. Δεν ήταν για τη ζητιανιά. Ήταν για το τραγούδι, ήταν για το χορό. Ήταν για τα προεόρτια του Λαζάρου. Ο γυφτολάζαρος ήταν γιορτή και για τις τσιγγανοπούλες, στις Σέρρες<sup>57</sup>, και στα χωριά των Σερρών Εμμανουήλ Παπάς<sup>58</sup>, Πεντάπολη και Χρυσό. Στην Πεντάπολη<sup>59</sup> και στο Χρυσό οι γυφτοπούλες γιόρταζαν τον Λάζαρο την ημέρα της γιορτής του κι όχι μια βδομάδα νωρίτερα, όπως γινόταν στη Βισαλτία και στις Σέρρες.

---

57. Δες Α. Τ., σ. 99: «Αμέ τι; Σάματις αυτές [οι Λαζαρίνες των Σερρών] είναι οι γύφτισσες που βγαίνουν οκτώ μέρες πριν από 'τον Λάζαρο' και τραγουδούν τον 'φτωχό Λάζαρο'; Αυτές μάτια μου, είναι από νοικοκυρόσπιτα, κι ας είναι φτωχούλες».

58. Σ. Μ.: «Μόνο γυφτοπούλες τραγουδούσαν τον Λάζαρο».

59. Α. Μ.: «Το Σάββατο του Λαζάρου...Ερχόταν στο χωριό γυφτοπούλες (νεαρές) και γύφτισσες (γυναίκες μεγαλύτερες), φανταχτερά ντυμένες με τα μακριά φουστάνια τους... Τριγύριζαν στα σοκάκια του χωριού χορεύοντας έξω ή μέσα στις αυλές των σπιτιών ανά ξευγάρια, μια γυφτοπούλα με μία γύφτισσα...». Χόρευαν και τραγουδούσαν μια παραλλαγή του τραγουδιού της Βισαλτίας *Ήρτι Λάζαρους*. Δες και Ν. Πα. 4, αρ.τρ. 666.0-666.5.

Όταν τα τσιγγανόπουλα τραγουδούσαν στο Χρυσό, που έλεγαν τα δικά τους τραγούδια, οι νοικοκυρές τα έριχναν νερό με ένα ποτήρι<sup>60</sup>. Από τη μια μεριά το λαζαριανό τραγούδι του Χρυσού που προαναφέρθηκε κι από την άλλη το κατάβρεγμα στα τσιγγανόπουλα, θυμίζουν τη *Μπιριμπιρίτσα* της Λυγαριάς και το έθιμο *Ντουντουλές* της Νιγηρίας<sup>61</sup>. Ανάλογο έθιμο με το κατάβρεγμα υπήρχε και στην Πεντάπολη, ήταν άσχετο όμως με τις Λαζαρίνες.

### Η αναβίωση του εθίμου

Στις Σέρρες, με πρωτοβουλία του Λυκείου Ελληνίδων Σερρών, αναβιώνει το έθιμο από το 1997<sup>62</sup>, με τις Λαζαρίνες να ομορφαίνουν το κέντρο της πόλης με τα τραγούδια και το χορό τους, ενώ στη Βισαλτία το έθιμο αναβιώνει από τις αρχές του 21ου αιώνα στην Τερπνή και στο Δημητρίτσι.

Το 2002, μετά την έκδοση του βιβλίου ΟΙ ΛΑΖΑΡΙΝΕΣ ΤΗΣ ΒΙΣΑΛΤΙΑΣ, εκδηλώθηκε στην Τερπνή ζωντανό ενδιαφέρον για την αναβίωση του εθίμου. Ο Σύλλογος Γυναικών της Τερπνής, μαζί με το Σύλλογο Γονέων του Δημοτικού Σχολείου και τους δασκάλους του χωριού, έχοντας πλέον στη διάθεσή τους την περιγραφή του εθίμου και τα λαζαριανά τραγούδια, επεχείρησαν να ξαναζωντανέψουν το έθιμο. Έπιασαν τα πράγματα από την αρχή και σε λίγες μέρες ήταν έτοιμες οι καινούριες Λαζαρίνες. Και το πρωί, το Σάββατο του Λαζάρου του 2002, το χωριό γέμισε από τους χορούς και τα τραγούδια που σκόρπισαν οι καινούριες Λαζαρίνες. Ξαναζωντάνεψε το έθιμο και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Αυτό που γίνεται βέβαια στην Τερπνή με την αναβίωση δεν είναι το παλιό έθιμο.

Μια άλλη εικόνα από την αναβίωση του εθίμου δίνεται και από την πιο κάτω περιγραφή<sup>63</sup>.

*Δεν μένει μόνο ως μια μουσειακή εκδήλωση. Χωρίς να έχει ακρι-*

---

60. Μ. Θ.: «...για να βρέξει».

61. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 757.0.

*Ο θεός να δώσει βροχή να πέσει,||αλίμονο στον ντουντουλέ. (δισ)*

*Βροχή πέφτει, χρυσάφι πέφτει||αλίμονο στον ντουντουλέ. (δισ)*

Σε περίοδο ξηρασίας το τραγουδούσε και το χόρευε στην αγορά της Νιγηρίας ένα κορίτσι, τσιγγανόπουλο 15-17 χρόνων, στολισμένο με λουλούδια και φωνάζοντας ντουντουλές. Οι Νιγηρινοί τότε το κατέβρεχαν πιστεύοντας ότι έτσι θα έφερναν τη βροχή. Το τραγούδι λεγόταν στην τουρκική γλώσσα. Η μετάφραση είναι του Α. Θηλυκού. Ανάλογο έθιμο υπήρχε και στη Νικόκλεια με πρωταγωνιστή έναν φτωχό άνδρα του χωριού που ήταν ντυμένος με λυγαριές. Δες και Γ. Αγ. «Οι ντουντουλέδισ» σ. 54, όπου υπάρχει και μουσική σημειογραφία.

62. Σ. Ε.: «Τις ντύσαμε όπως περιγράφει η Α. Τ., με τα γιορτινά των κοριτσιών της εποχής».

63. Δες Ν. Πα. 5, σ. 147.

*Οι Λαζαρίνες στο νομό Σερρών*

---

*βώς το χαρακτήρα που είχε πριν εγκαταλειφθεί το έθιμο, τότε που λειτουργούσε συγκεκαλυμμένα και ως παντρολόγημα των κοριτσιών, δίνει χαρά σ' όλο το χωριό. Δίνει πηγαία χαρά στα παιδιά που συμμετέ-*



*Από την πρώτη αναβίωση του εθίμου στις Σέρρες, το 1997.  
Αρχείο Λυκείου Ελληνίδων των Σερρών.*



*Από την πρώτη αναβίωση του εθίμου στην Τερπνή, το 2002.  
Αρχείο Συλλόγου Γυναικών Τερπνής.*



χουν, στις μανάδες και στις γιαγιάδες που ντύνουν και στολίζουν τα κορίτσια τους και τις εγγονές τους. Δίνει όμως χαρά και σ' όλους τους Τερπνιώτες, που βλέπουν να ομορφαίνει μια ανοιξιάτικη μέρα, όπως ομορφαινε έναν καιρό. Όλη αυτή η χαρά στο χωριό, κλείνεται σε μια φράση ενός συγχωριανού μου στη γιορτή του 2008. «Νίκο», μου είπε, «έφερα την εγγονή μου από τη Θεσσαλονίκη για να γίνει Λαζαρίνα και δεν ξέρεις πόσο χαίρεται». Κι έκλεισα τη δική μου απέραντη χαρά στην απάντηση: «Εγώ να δεις πόσο χαίρομαι Γιώργο».

Αλλά και στο Άγιο Πνεύμα, όπως αφηγήθηκε ο Σ.Β., αναβιώνει το έθιμο τα τελευταία πέντε χρόνια.

Γενικώς στην αναβίωση του εθίμου, δεν ετοιμάζονται τα παιδιά όπως παλιά όλη τη Σαρακοστή, ούτε μαθαίνουν όλα τα τραγούδια που ήξεραν οι παλιές Λαζαρίνες. Ίσως δεν έχει και νόημα σήμερα να λένε οι Λαζαρίνες:

«Μπρε, γω σι ξέρου ποια αγαπάς, μα δεν του φανιρώνου<sup>64</sup>,...».

Έτσι ή αλλιώς, όμως, όπου αναβιώνει το έθιμο όλοι εύχονται να κρατήσει αυτή η προσπάθεια της αναβίωσης. Κι όλοι ελπίζουμε να έχει συνέχεια το ενδιαφέρον των συλλόγων μας και των παιδιών μας. Θα είναι μια έκφραση της άρνησής μας να κοπούμε από τις ρίζες μας.

#### BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Α. Γ.:** Αστέριος Γούσιος, *Τα τραγούδια της πατρίδος μου, ήτοι Συλλογή τερπνών δημοδών ασμάτων αδομένων εν τη κατά Πάγγαιον χώρα*, Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου «Η καλαισθησία», 1901.
- Α. Κ.:** Αλκης Κυριακίδου Νέστορος, *Λαογραφικά μελετήματα*, Εκδόσεις Νέα σύνορα.
- Α. Τ.:** Άννα Τριανταφυλλίδου, *Άλλοι καιροί, Μακεδονικά ηθογραφήματα*. (Λύκειον των Ελληνίδων), Αθήναι 1958.
- Γ. Αγ.:** Γιώργου Κ. Αγγειοπλάστη, *40 τραγούδια της πόλης των Σερρών*, Σέρρας 1994.
- Γ. Κ.:** Γιώργος Καφταντζής, *Τα δημοτικά τραγούδια του Ν. Σερρών*, Έκδοση της Σερραϊκής Πολιτιστικής Εταιρείας, Σέρρες 1978.
- Γ. Μ.:** Γ. Μέγας, *Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Αθήναι 1963.
- Α. Ρ.:** Δημήτριος Β. Ρίγγος, *Πασχαλόγιορτα στα Γρεβενά*, Θεσ/νίκη 2002.
- Α. Φ.:** Δημ. Β. Φούρλας, «Ο Λάζαρος στο Νεοχώρι της Ναυπακτίας», Ανάτυπο εκ της *Λαογραφίας*, τομ. Κ', Αθήνα 1962.
- Ε. Μ. Α. Σ.:** Μέγας Αλέξανδρος Λευκοπηγής, *Λαζαριάτικα Πασχαλιάτικα Τραγούδια Λευκοπηγής*, Λευκοπηγή 2014.
- Κ. Ε. Σ.:** Κωνσταντίνος Ε. Σιαμπανόπουλος, *Οι Λαζαρίνες. Ένα έθιμο της Αιωνής και της περιοχής Τσαρσοιαμπά Νομού Κοζάνης*, Έκδοση Συνδέσμου

---

64. Δες Ν. Πα. 4, αρ. τρ. 634.0.



- Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1973.
- Κ. Σ.:** Κωνσταντίνος Σιαμάκης, «Τα κάλαντα», Άρθρο στην δέμηνη έκδοση *Η Τερπνή*, από αρ. φ. 42/2001, του Συλλόγου των Τερπνιωτών της Θεσ/νίκης.
- Λ. Β.:** Λαογραφικόν υλικόν Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Βισαλτίας (Λ.Β.). Ανέκδοτη εργασία των δασκάλων της περιοχής, (σχ. έτος 1963-64). Φυλάσσεται στα αρχεία του Γραφείου Π. Ε. Βισαλτίας και στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στις Σέρρες.
- Μ. Σ.:** Μαρία Ανδρουλάκη, «Από τα Πασχαλιάτικα της περιοχής Τρικάλων και Καλαμάτας», Έκδοση Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος Τρικάλων, Ανάπτυο *Τρικαλίνα*, τ. 15<sup>ος</sup> (1995).
- Ν. Πα.:** Νίκος Λ. Πασχαλούδης **1.** *Τα Τερπνιώτικα και τα Νιγριτινά*, 2<sup>η</sup> έκδοση στη διεύθυνση [www.nikospaschaloudis.gr](http://www.nikospaschaloudis.gr), Σέρρες 2013. **2.** *Τότε που παίζαμε, Τα παραδοσιακά παιχνίδια της Βισαλτίας Σερρών*, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα 2001, Θεσ/νίκη 2008. **3.** *Οι Λαζαρίνες της Βισαλτίας, 69 Λαζαριανά τραγούδια με 100 παραλλαγές*, Έκδοση Συλλόγου Τερπνιωτών Θεσσαλονίκης, Θεσ/νίκη 2002. **4.** *Δημοτικά τραγούδια, Η μουσική παράδοση της Νιγρίτας και της Βισαλτίας*, Έκδοση της Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων και Σωματείων Ν. Σερρών με έδρα τη Θεσσαλονίκη, Θεσ/νίκη 2007. **5.** *Η Τερπνή, Αναφορές στο χτες και στο σήμερα*, Έκδοση του Συλλόγου Τερπνιωτών Θεσσαλονίκης «Η ΤΕΡΠΝΗ», Θεσ/νίκη 2012.
- Σ. Κ.:** Στίλπων Κυριακίδης, *Γλώσσα και λαϊκός πολιτισμός των νεωτέρων Ελλήνων*, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήναι 1946.
- Χ. Β.:** Χρήστος Π. Βάκουλης, *Παραδοσιακά Τραγούδια, Λαϊκή και Θρησκευτική Παράδοση του Αγίου Πνεύματος και των Νταρνακοχωριών Ν. Σερρών*, Πολιτιστικός Σύλλ. Θεσσαλονίκης «Άγιον Πνεύμα», Θεσσαλονίκη 2008.
- С. F.:** Claude Fauriel, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999.
- Τ. Α.:** Τ. Abbott, *Λαϊκός Μακεδονικός Πολιτισμός*, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2009.
- Υ. Η.:** Yvonne Hunt (Υβόνη Χαντ), *A Nest of Gold/Μια Φωλιά από Χρυσάφι*, Κέντρο Μελέτης Παραδοσιακών Χορών «Κύκλος», Θεσσαλονίκη, Εκτύπωση: Κυριάκος Καρακουλακλίδης, 2014.

#### Πληροφορητές

- Α. Μ.:** Απόστολος Μελισσάς (1958), Πεντάπολη Σερρών.
- Γ. Κα.:** Γιώργος Καλίγκας (1952), πρώην Πρόεδρος του Μορφωτικού Λαογραφικού Ομίλου Βαμβακόφυτου Σιντικής Σερρών.
- Γ. Κέ.:** Γιώργος Ηλ. Κέππας (1947), πρώην Πρόεδρος του Μορφωτικού Λαογραφικού Ομίλου Βαμβακόφυτου Σιντικής Σερρών.
- Μ. Θ.:** Μπανάσας Θόδωρος (1938), Χρυσό Σερρών.
- Σ. Β.:** Στέργιος Βάκουλης (1980), μέλος του Δ.Σ. και πρώην Πρόεδρος του Πολιτιστικού Συλλόγου Αγίου Πνεύματος.
- Σ. Ε.:** Στέλλα Ελευθεριάδου (1945), Πρόεδρος Λυκείου των Ελληνίδων Σερρών.
- Τ. Αρ.:** Αργυρή Τούμπαλη (1937), Χρυσό Σερρών.

NIKOS L.PASCHALOUDIS

THE CUSTOM OF LAZARINES  
IN THE PREFECTURE OF SERRES

Abstract

The custom of Lazarines is associated with the Resurrection of Lazarus. It is a traditional event performed in many areas of Serres, among which is the province of Visaltia, in the past. This custom was very popular in some areas until the mid-1950s and then gradually waned until around 1970, when it was abandoned completely. Some of the author's books describe this tradition and record 80 "lazariana" songs from Visaltia, along with their 132 variations. Therefore, only two of all these songs and their variants refer to the Resurrection of Lazarus that was actually celebrated. This contradiction is rather misleading, because "lazariana" songs actually have their origins in ancient carols that initially had no religious references. That means that ancient carols that survived during the expansion of Christianity, keeping simultaneously the absence of religious references and other elements of ancient carols, evolved to be the "lazariana" songs. The text above intends to explain this seemingly contradictory fact, to report the custom of Lazarines also in other areas in the Prefecture of Serres and to associate it with other traditional "Lazarines" events in Greece.

Thanks to the initiative of cultural clubs the custom of Lazarines is nowadays revived. This revival began in Serres at 1997, in Terpni and Dimitritsi in the early 21th century and in Agio Pnevma during the last five years.

ΓΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ.  
Ο ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ ΚΟΥΝΤΙΑΔΗΣ ΚΑΙ  
ΤΟ ΛΕΥΚΩΜΑ ΤΟΥ ΣΟΥΜΠΑΣΚΙΟΪ

Η πορεία της ελληνικής λαογραφίας είναι από πολλές απόψεις στενά συνδεδεμένη με τις τοπικές κοινωνίες. Αυτές αποτέλεσαν και αποτελούν το αντικείμενό της, αλλά και από αυτές πολλές φορές ξεπήδησαν απλοί λαογράφοι που αν και δεν είχαν τα τυπικά επιστημονικά προσόντα για να ασχοληθούν με τη λαογραφία, εντούτοις κατόρθωσαν να μας δώσουν ξεχωριστές εμπειρικές μελέτες (συνήθως για τον τόπο καταγωγής τους) και συνέβαλαν σημαντικά στην εξέλιξη της επιστήμης.

Η εστίαση του ενδιαφέροντος των μελετών αυτών στον τοπικό πολιτισμό της γενέτειρας του συγγραφέα τους, οδήγησε στην σχηματοποίηση μιας ειδικής κατηγορίας εθνογραφικών κειμένων που σήμερα συμβατικά την ονομάζουμε τοπική λαογραφία. Στην κατηγορία αυτή ο τόπος, ως βιωματικά οικειοποιημένος και πολιτισμικά φορτισμένος από τον άνθρωπο χώρο, καθώς και ευρύτερα ο τοπικός πολιτισμός κυριαρχεί. Καθρεπτίζεται στο πρόσωπο του συγγραφέα, περιγράφεται μέσα στο έργο του, αλλά και εκφράζεται μέσα από την οπτική του συγγραφέα. Ο χαρακτηρισμός επομένως αυτής της κατηγορίας των εθνογραφικών κειμένων ως κειμένων τοπικής λαογραφίας έχει πραγματολογική, αλλά και γνωσιολογική σημασία.

Στην παρούσα μελέτη θα δώσουμε προσοχή στην γνωσιολογική/επιστημολογική πλευρά του ζητήματος, καθώς πιστεύουμε ότι η τοπική λαογραφία, εκτός από τα πραγματολογικά στοιχεία που προσφέρει, μπορεί να μας δείξει μια «από τα κάτω» θεώρηση της επιστήμης της λαογραφίας (ως προς τον σκοπό και τη μεθοδολογία της), αλλά και να μας παρουσιάσει μια «εντόπια» ματιά στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού. Πρόκειται δηλαδή για μια εναλλακτική θεώρηση της λαογραφίας και του λαϊκού πολιτισμού που η σημασία της έγκειται στο ότι έχει ταυτόχρονα κοινωνικά γνωρίσματα και πολιτισμικές διαστάσεις που την κάνουν να διαφέρει από την επίσημη ακαδημαϊκή λαογραφία.

Ένα από τα πολλά παραδείγματα τοπικής λαογραφίας στην πε-

ριοχή των Σερρών<sup>1</sup> είναι το βιβλίο του Σερραίου ιερομόναχου Γαβριήλ Κουντιάδη (κατά κόσμον Γεώργιου Κούντιου) με τίτλο *Λεύκωμα του Σουμπάσκιου*<sup>2</sup>.

Το ερώτημα που έρχεται αυθόρμητα με την ανάγνωση του βιβλίου είναι κατά πόσο ο Κουντιάδης είναι λαογράφος. Εάν ρωτούσαμε τον ίδιο, μάλλον θα μας απαντούσε πως είναι χρονικογράφος, αφού εκείνη την εποχή η λαογραφία ως επιστήμη δεν ήταν ακόμη ευρέως γνωστή. Όμως ο Κουντιάδης γράφει τα χρονικά του χωριού του με ένα τρόπο που ξεφεύγει από την απλή χρονική παράθεση γεγονότων. Από την άλλη μεριά, η θεματολογία του βιβλίου του, εκτός από κάποια κεφάλαια τα οποία αναφέρονται σε ορισμένα έθιμα του χωριού, διαφέρει εντελώς από την συμβατική θεματολογία της λαογραφίας, όπως την γνωρίζει σήμερα το ευρύ κοινό. Η θετική απάντηση στο ερώτημα, εάν ο Κουντιάδης είναι λαογράφος, την οποία υποστηρίζω εδώ, προϋποθέτει μια ευρεία αντίληψη του λαϊκού πολιτισμού, αλλά και του πολιτισμού γενικότερα, κατά την οποία λαογραφία δεν είναι μόνο τα έθιμα του γάμου, τα δημοτικά τραγούδια, τα παραμύθια κ.λπ., αλλά η κοινωνική ζωή στο σύνολό της, η οικιστική, η οικονομία, οι ασχολίες των κατοίκων, η θρησκευτική ζωή, η σχολική ζωή, η διασκέδαση, δηλαδή, ό,τι αποκαλούμε σήμερα καθημερινή ζωή. Η παράθεση μέσα στο έργο του Κουντιάδη πληροφοριών που προέρχονται από νέες περιοχές γνώσης πέρα από τα συμβατικά πεδία έρευνας της λαογραφίας εκείνης της εποχής, δεν είναι μειονέκτημα, αλλά αντίθετα συνάδει με τη σύγχρονη αντίληψη της λαογραφίας για το λαϊκό πολιτισμό, ως μελέτη του πολιτισμού μιας κοινότητας στη συνθετική της ολότητα.

---

1. Σχετικά βλ. Γεώργ. Ν. Αικατερινίδης, «Λαογραφική και γλωσσική βιβλιογραφία νομού Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 6 (1973), σσ. 161-232. Γεώργ. Ν. Αικατερινίδης, «Συλλογές λαογραφικής ύλης από την περιοχή των Σερρών στο Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών», *Σερραϊκά Χρονικά* 11 (1993), σσ. 15-46.

2. Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, *Λεύκωμα του Σουμπάσκιου, χωριού της περιφέρειας Σερρών*, Εν Θεσσαλονίκης, 1925. Πρόκειται για ένα βιβλίο το οποίο εκδόθηκε με τη χορηγία δύο συμπατριωτών του. Το πρωτότυπο μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί (πιθανόν, όμως, να υπάρχει σε κάποια ιδιωτική βιβλιοθήκη). Ένα φωτοτυπημένο αντίγραφο του βιβλίου με όχι ευκρινείς φωτογραφίες υπάρχει στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σερρών. Η διεύθυντρια της Βιβλιοθήκης, Βασιλική Μπουτζή, είχε την καλοσύνη να μου παραχωρήσει ένα αντίγραφο του και την ευχαριστώ ιδιαίτερω γι' αυτό. Όμως από αυτό απουσίαζαν οι σελίδες του Προλόγου, και ίσως ορισμένες άλλες. Φωτοτυπία των σελίδων αυτών, χωρίς αριθμηση, είχε ο Νεοσοβιετικός φιλόλογος Αναστάσιος Μπέγκος, από τον οποίο τις προμηθεύτηκα και τον ευχαριστώ από καρδιάς. *Σουμπάσκιου* είναι το παλαιό όνομα του χωριού των Σερρών που σήμερα έχει την ονομασία Νέο Σούλι. Πρόκειται για ένα ημιορεινό χωριό το οποίο βρίσκεται περίπου 7 χιλιόμετρα έξω από την πόλη των Σερρών, στις υπώρειες του Μενοίκειου όρους, και ανήκει σε μια ομάδα πέντε χωριών που ονομάζονται Δαρνακοχώρια (Νέο Σούλι-*Σουμπάσκιου*, Χρυσό-*Τοπόλιανη*, Άγιο Πνεύμα-*Βεζνίκο*, Πεντάπολη-*Σαραμουσακλή*, Εμμ. Παπάς-*Δοβίστα*) αποτελούμενα από γηγενείς κατοίκους.

Ως προς την κατεύθυνση της προαναφερθείσας συνθετικής ολότητας, υποστηρίζω εδώ ότι ο Γαβριήλ Κουντιάδης δεν χαράσσει ένα δικό του δρόμο. Αντίθετα, συνδυάζοντας στο έργο του την ευρέως εννοούμενη γεωγραφία (χωρογραφία/τοπογραφία) με τον πολιτισμό ακολουθεί μια μακρά παράδοση παρόμοιων σχετικών τοπογραφικών μελετών στον ελληνικό χώρο, η οποία έλκει την καταγωγή της από την εποχή του νεοελληνικού Διαφωτισμού (καμπή 18<sup>ου</sup> προς 19<sup>ο</sup> αι.)<sup>3</sup>. Η παράδοση αυτή, τουλάχιστον μέχρι την περίοδο που εξετάζουμε, συνεχίζει να ζει παράλληλα με την επίσημη λαογραφία, η οποία στο μεταξύ έχει θεσπιστεί και αναγνωριστεί ως επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού. Επιχειρώντας να στοιχειοθετήσω το διάλογο του Κουντιάδη με την αναφερόμενη παράδοση και γενικότερα να δείξω την προσφορά της τοπικής λαογραφίας, θα αναφερθώ στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της όπως αυτά εξειδικεύονται στο κείμενο που εξετάζουμε, επιμένοντας στην οπτική και τις έννοιες γύρω από τις οποίες αναπτύσσεται το συγκεκριμένο έργο, όπως επίσης στη μέθοδο και τον τρόπο γραφής που ο συγγραφέας επέλεξε.

### **Πνευματική αναγέννηση και εθνική ανασυγκρότηση.**

#### **Οι «νέες χώρες»**

Ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης (1876-1965), ευρέως γνωστός στους κύκλους της βυζαντινής μουσικής για τη μελοποίηση εκκλησιαστικών ύμνων<sup>4</sup>, γεννήθηκε στο Σουμπάσκιοϊ (Νέο Σούλι) Σερρών σε μια περίοδο που έως τότε η ζωή στη Μακεδονία κυλούσε στους αργούς ρυθμούς της Ανατολής. Ο Άγγλος λαογράφος Τζωρτζ Φρέντερικ Άμποτ, ειδικός απεσταλμένος του πανεπιστημίου Cambridge στην περιοχή (1900-1901), αναφερόμενος στην γεωγραφική ενότητα της Μακεδονίας, την οποία στην ερευνητική του αποστολή την ταυτίζει με το λαϊκό πολιτισμό των Ελλήνων της Μακεδονίας, γράφει ότι *«η πολιτιστική εξέλιξη είναι πολύ πιο αργή στη Μακεδονία παρά σε άλλες γειτονικές χώρες όπως η Αίγυπτος, η Ελλάδα ή η Ρουμανία. Ο ορεινός γεωγραφικός χαρακτήρας της περιοχής, η οπισθοδρομική κατάσταση του εμπορίου, η έλλειψη ασφάλειας και η καταφανής απουσία μέσων επικοινωνίας παραβλάπτουν την πρόοδο κάθε ξένης επίδρασης. Οι ίδιες αιτίες διατηρούν*

---

3. Προηγείται μια πρώιμη φάση (1700-1750), η οποία κυριαρχείται από τους Φαναριώτες. Γενικά για το νεοελληνικό Διαφωτισμό βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, (γ' έκδ.), Αθήνα: Εριής 1983. Μ. Γ. Μερκαλής, *Λαϊκός πολιτισμός και νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007.

4. Λεπτομέρειες για τη ζωή, την προσωπικότητα και το μουσικό έργο του Γαβριήλ Κουντιάδη βλ. Δημήτριος Χρ. Μάνθος, *Το μουσικό έργο του ιερομονάχου Γαβριήλ Κουντιάδου*, (διπλωματική εργασία), Θεολογική Σχολή - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σέρρες, 2009 (στο διαδίκτυο: <http://invenio.lib.auth.gr/record/122942/files/manthos.pdf> [προσπελάστηκε 5.09.2015]).

τις διάφορες γειτονικές περιοχές και τους κατοίκους τους χωρισμένους μεταξύ τους. Σ' αυτά προστίθενται ακόμη οι φραγμοί της γλώσσας, του δόγματος και φυλής. Όλα αυτά συντείνουν στο να διατηρηθεί ο πολυτελής πλούτος των πολλών προλήψεων, που χαροποιεί την ψυχή του λαογράφου»<sup>5</sup>. Η γεωγραφία εξακολούθησε να παίζει ρυθμιστικό ρόλο στη διαμόρφωση των τρόπων ζωής στην περιοχή.

Η κατάσταση αυτή ωστόσο έμελλε να αλλάξει και η περιοχή να συνταραχθεί, συθέμελα καθώς την περίοδο που εξετάζουμε σημειώνονται διάφορες οικονομικές, πολιτικές και εθνολογικές ανακατατάξεις<sup>6</sup>. Η οθωμανική αυτοκρατορία βρίσκεται υπό καθεστώς διάλυσης και κάθε πλευρά από τα μέχρι πριν υπόδουλα κράτη διεκδικούν προς όφελός τους ένα μέρος της περιοχής των Βαλκανίων. Είναι η περίοδος που το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης κάθε έθνους, εμπνευσμένο από την αρχή των εθνικοτήτων, έρχεται στο προσκήνιο πιο εμφατικά από ποτέ. Η γεωγραφική ενότητα της Μακεδονίας γίνεται πεδίο σύγκρουσης στο οποίο οι εμπλεκόμενοι χρησιμοποιούν όλα τα μέσα για την ενίσχυση της επιχειρηματολογίας τους με σκοπό την αφομοίωση των κατοίκων της περιοχής.

Η συντελούμενη εθνική αφύπνιση των ελληνικών πληθυσμών εκφράζεται στις «νέες χώρες» - ένας όρος του Κανονικού Δικαίου που δηλώνει όμως και τη μεταίχμιακή κατάσταση που βιώνει ο Ελληνισμός της περιοχής αυτή την περίοδο - μέσα από διάφορους τρόπους. Η άνοδος των μεσαίων και αστικών στρωμάτων οδήγησε σε ένα ενδιαφέρον για την πρόοδο, τη μόρφωση και την Ιστορία, το οποίο προϊόντος του χρόνου και των ιστορικών εξελίξεων (Κρμαϊκός πόλεμος), αποκτά πλέον μεγαλύτερη ένταση και ένα περισσότερο πολιτικό και εργαλειακό χαρακτήρα<sup>7</sup>. Ειδικότερα η εκπαίδευση όπως και η πολιτιστική ανάπτυξη

---

5. Τζωρτζ Φρέντερικ Άμποτ, *Λαϊκός μακεδονικός πολιτισμός* (Προλεγόμενα: Ενάγγελος Αυδίκος) Αθήνα: Στοχαστής, 2009, σ. 47.

6. Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνο-βουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008. Μαριλένα Κολλιά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια (19<sup>ος</sup> αιώνας). Τρεις και μία περιπέτειες*, Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2002. Γεώργιος-Στυλιανός Ν. Πρεβελάκης, *Τα Βαλκάνια. Πολιτισμοί και Γεωπολιτική*, μτφρ. Μάργω Πρεβελάκη (2η έκδοση), Αθήνα: Libro, 2009.

7. Ο Κρμαϊκός πόλεμος (1853-1856) αποτέλεσε μια καμπή στο λεγόμενο «Ανατολικό ζήτημα», καθώς επιτάχυνε μια σειρά μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας, μέρος των οποίων ήταν η τυπική ισονομία και τα δικαιώματα που προσπόριζαν οι διατάξεις του Χάτι Χουμαγιούν (1856) σε όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας σε πολλούς τομείς της ζωής (δικαιοσύνη, φορολογία, εκπαίδευση κ.λπ.). Εφαρμογή των διατάξεων του Χάτι Χουμαγιούν αποτελούν οι «Γενικοί Κανονισμοί» (1858-1860) που συνέταξε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, οι οποίοι εκτός από τη ρύθμιση των εκκλησιαστικών ζητημάτων προέβλεπαν και ένα ενιαίο σύστημα διοικήσεως των κοινοτήτων. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, «Ο κοινοτισμός στην Μακεδονία υπό το καθεστώς των Έθνικών Κανονισμών», στο Αθ. Ε. Καραθανάσης (επιμ.), *Η*



ξη μέσω φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και αδελφοτήτων, πέρα από την πνευματική αναγέννηση που υπηρετούν, συνδέονται παράλληλα με την εθνική αποκατάσταση και χρησιμοποιούνται ως μέσο εθνικής αφύπνισης και αφομοίωσης των κατοίκων της περιοχής<sup>8</sup>.

Η περιοχή των Σερρών έχουσα μακρά εκπαιδευτική παράδοση (ήδη από τον 17<sup>ο</sup> αι.) γνωρίζει ακόμη μεγαλύτερη άνθηση στο δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> και στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αι.<sup>9</sup> Ακόμη, στο πλαίσιο της πνευματικής αναγέννησης και της αναφερόμενης εθνικής αφύπνισης ιδρύεται ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών (1870)<sup>10</sup>, ενώ η οργάνωση σχολείων επεκτείνεται και στις αγροτικές κοινότητες της περιοχής<sup>11</sup>. Παράλληλα το ρόλο της πολιτιστικής ανάπτυξης έρχονται να ενισχύσουν διάφοροι σύλλογοι και αδελφότητες που ιδρύονται στην περιοχή<sup>12</sup>.

Στην πνευματική αναγέννηση των Σερρών συμβάλλουν φωτισμένοι λόγιοι της εποχής. Οι διευθυντές και δάσκαλοι της Σχολής των Σερρών ή του Διδασκαλείου ήταν διακεκριμένες προσωπικότητες, απόφοιτοι πα-

---

*διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία* (Συμπόσιο, 9-10-11 Δεκεμβρίου 1988), Θεσσαλονίκη: Δήμος Θεσσαλονίκης, 1991, σσ. 135-155. Βασίλης Κ. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007.

8. Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1970. Του ιδίου, «Εισαγωγή στην ιστορία των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 19<sup>ο</sup> και 20<sup>ο</sup> αι.», *Παρηασσός*, περ. Β΄ 4 (1962), σσ. 247-258. Χάρης Εξερχτόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19<sup>ο</sup> αι. Ο ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως 1861-1912*, Αθήνα: Νεφέλη, 1996.

9. Ιδρύεται η Σχολή των Σερρών (αρχές 18<sup>ου</sup> αι.), όπως επίσης εγκαινιάζεται Διδασκαλείο (1872-1873), Παρθεναγωγείο (1853) κ.λπ. Σχετικά βλ. Έλλη Αγγέλου-Βλάχου, *Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας*, Εν Αθήναις, 1935. Γιώργος Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. 3<sup>ος</sup>, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 333-377. Κατερίνα Δαλακούρα, «Η εκπαίδευση των γυναικών στις Σέρρες (19<sup>ος</sup> αιώνας-1914): Ριζοσπαστικές τάσεις και χαρακτηριστικά», στο Πέτρος Κ. Σαμισάρης, Γεώργιος Αθ. Πάσχος και Κων/νος Ν. Τσαλαπάτης (επιμ.), *Οι Σέρρες και η περιοχή τους. Από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή*, Α΄ τόμος (Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Σέρρες 6-9 Απριλίου 2006), Σέρρες: Δήμος Σερρών, 2013, σσ. 423-438.

10. Πέτρος Κ. Σαμισάρης, «Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών. Η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση», *Σερραϊκά ανάλεκτα*, 4 (2006), σσ. 57-112.

11. Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας...*, ό.π., σσ. 30-61. Ι. Θ. Μπάκας, «Εκπαίδευση και κοινωνική δραστηριότητα στη Νιγρίτα και τη Σύρπα (19<sup>ος</sup> αι.-1912)», *Σερραϊκά ανάλεκτα*, τόμ. 3 (2001), σσ. 241-266.

12. Γεώργιος Νικ. Αψηλίδης, «Αδελφότητες και αδελφάτα στις Σέρρες κατά τα τέλη του 19<sup>ου</sup>-αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα», *Σίρις*, τόμ. 4 (1994), σσ. 113-150.

νεπιστημίων, πολλοί από τους οποίους είχαν μετεκπαιδευτεί στο εξωτερικό και ήταν κάτοχοι διδακτορικού<sup>13</sup>.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι βρισκόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο κατά την οποία γίνεται προσπάθεια οι ελληνικοί πληθυσμοί στη Μακεδονία να αναγεννηθούν πνευματικά και να ορίσουν μέσα στο θολό εθνικό τοπίο της εποχής την ταυτότητά τους<sup>14</sup>. Προοδευτικά όμως γίνεται κατανοητό ότι η ταυτότητα δεν συγκροτείται μόνο σε συμβολικό ή κοινωνικό επίπεδο, αλλά αποτυπώνεται και υλικά. Μπορεί, δηλαδή, κανείς να τη δει να συγκροτείται και στο πεδίο της γεωγραφίας και κατά συνέπεια συνειδητοποιείται η σημασία της γεωγραφίας στην μελέτη ενός τόπου.

Όμως, όπως σημειώνει ο Μηλιαράκης το 1878, η Ελλάδα «διατελεί έτι και νυν ούσα χώρα άγνωστος. Η υπό πάσαν έποψιν εξέτασις των επαρχιών αυτής, του κλίματος, των προϊόντων, της κοινωνικής και διανοητικής αναπτύξεως, της θρησκευτικής, εμπορικής και βιομηχανικής καταστάσεως κ.τ.λ. ούπω εγένετο υπό των κυβερνήσεων, ή υπό ιδιωτών, ή υπό συλλόγου ή εταιρίας. Άγνωστα διατελούσιν η χλωρίς αυτής εν μέρει, η ζωολογία, η ιχθυολογία, τα ορυκτά αυτής, τα μέταλλα, τα προϊόντα κατά τόπους, άγνωστος η φυσική κατάστασις του εδάφους, η ορεογραφία και υδρογραφία, άγνωστος ενιαχού η κλασσική αρχαιότης, η εκκλησιαστική, αι κατά τόπους διάλεκτοι, το ζων τούτο πολύτιμον μνημείον το υπό του χρόνου οσημέραι φθειρόμενον, άγνωστος διατελεί η εθνογραφία της Ελλάδος και δη η των δούλων επαρχιών, το μέγα τούτο και ζωτικόν του καθόλου Ελληνισμού ζήτημα, ούτινος επ' εσχάτων ήψαντο οι εχθροί αυτού και ανάμειξαν μετά της συγχρόνου πολιτικής»<sup>15</sup>. Ειδικότερα δε οι «ελληνικές χώρες της Μακεδονίας» παραμένουν εκείνη την εποχή, κατά τον Μηλιαράκη, «άγνωστοι ως αι μεσόγειοι της Αφρικής χώραι»<sup>16</sup>.

Συνεπώς η ανάγκη γνώσεως της πατρίδας ήταν την εποχή εκείνη ε-

---

13. Αξίζει να αναφερθούν ο Σερραίος Εμμανουήλ Φωτιάδης, ο Ιωάννης Πανταζίδης, ο Δημ. Μαρούλης, ο επίσης Σερραίος Ιωάννης Δέλλιος, ο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, ο Ιωάννης Ν. Καλοστύπης, η Σερραία Άννα Τριανταφυλλίδου, ο Ροδολιβίνος Ευάγγ. Στράτης, καθώς και πολλοί άλλοι.

14. Ο Στέφανος Παπαδόπουλος αναφερόμενος στον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας στη Μακεδονία γράφει σχετικά ότι «ήταν τόσο οξύς ο αγώνας των βαλκανικών λαών για την κατοχή της Μακεδονίας, ώστε και η επιστήμη ξέφυγε πολλές φορές από τον αντικειμενικό σκοπό της και έγινε όργανο εθνικής προπαγάνδας». Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας...*, ό.π., σ. 7.

15. Αντώνιος Μηλιαράκης, «Πρόλογος», στο Émile Isambert, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας*, μτφρ. Αντώνιος Μηλιαράκης, Εν Αθήναις, 1878, σ. έ-στ'.

16. Αντώνιος Μηλιαράκης, «Πρόλογος», στο Émile Isambert, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας*, ό.π., σ. ι'.

πιτακτική, καθώς, σύμφωνα πάλι με τον Μηλιαράκη, «ο αγνοών την πατρίδα αυτού, εν τη οποία έχει την κατοικίαν του, ο αγνοών την χώραν, ην κατέχει η εθνικότης, εις ην και αυτός ανήκει, ζει εν αυτή μοιραίως, άνευ σκοπού, πλην ενός και μόνου, της φυσικής υπάρξεως»<sup>17</sup>. Πρόκειται για μια άγνοια που δεν βοηθά στην πρόοδο του έθνους. Προκύπτει, λοιπόν, εκείνη την εποχή η ανάγκη γεωγραφικών και μάλιστα τοπογραφικών μελετών, οι οποίες ωστόσο δεν θα περιορίζονται αποκλειστικά στη γεωγραφία, αλλά θα γίνονται «προς γνώσιν των τόπων και των οικητόρων αυτών»<sup>18</sup>.

Στο πνεύμα αυτής της ανάγκης για αυτοπαρατήρηση, απόρροια των νέων συνθηκών της εποχής, δημοσιογράφοι περιοδεύουν στην Μακεδονία και στέλνουν τις ανταποκρίσεις τους στις εφημερίδες, ενώ παράλληλα γράφονται ή μεταφράζονται στην ελληνική γλώσσα σχετικά ταξιδιωτικά και γεωγραφικά βιβλία για την περιοχή. Οι ίδιοι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας επιθυμούν να γνωρίσουν την ιστορία τους και να βρουν τη θέση τους μέσα στη μεγάλη εθνική αφήγηση του νεοελληνικού κράτους. Έτσι, τοπικοί λόγιοι γράφουν βιβλία για την ιστορία της περιοχής, ενώ δεν αργούν να εμφανιστούν παράλληλα και διάφορα βιβλία που αναφέρονται στην ιστορία και πολιτισμό τοπικών κοινοτήτων και εμβληματικών τόπων της περιοχής τους.

### **Στον απόηχο του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης**

Μέσα στην έντονη πνευματική δραστηριότητα της περιοχής, όπως την περιγράψαμε πιο πάνω, και τις σχετικές χωρογραφικές αναζητήσεις εκδίδεται το *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοϊ*. Τα περιεχόμενα καθώς και η μεθοδολογία του βιβλίου μας επιτρέπουν να το κατατάξουμε στην κατηγορία των τοπογραφιών, δηλαδή των γεωγραφικών μελετών που αφιερώνονται αποκλειστικά σε ένα συγκεκριμένο τόπο, σε αντίθεση με τη χωρογραφία που μελετά μεγαλύτερες φυσικές εκτάσεις<sup>19</sup>.

Πρόκειται για ένα είδος κειμένων που δεν παραλείπει τίποτε, όταν επιχειρεί την περιγραφή ενός τόπου, αφού «πάσα λεπτομέρεια, παν φαινόμενον φυσικόν ή πολιτικόν άξιον λόγου υπάγεται εις την περιο-

---

17. Αντ. Μηλιαράκης, *Οδηγός των απλών τοπογραφικών περιγραφών*, Εν Αθήναις, 1882, σ. 5.

18. *Ο.π.*

19. «Τοπογραφία λέγεται η λεπτομερής φυσική και πολιτική καταγραφή τοπικού σημείου ορισμένου, ή μικράς εκτάσεως γης, ή πολιτικής μικράς περιφερείας, οίον δήμου, εν η εν πάση λεπτομερεία εκτίθεται η φυσική ή και πολιτική κατάσταση αυτού. Μεταξύ της γεωγραφίας και τοπογραφίας κείται η Χωρογραφία, ης αι περιγραφαι συνήθως ανάγονται εις μεγαλυτέραν φυσικήν έκτασιν των της τοπογραφίας, οίον ολόκληρον νομόν, ή επαρχίαν, ή μεγάλην νήσον». *Ο.π.*, σσ. 10-11.

χήν αυτής, και παρέχει ούτω την πιστοτέραν εικόνα της φυσικής και πολιτικής καταστάσεως του περιγραφόμενου τόπου»<sup>20</sup>. Με άλλα λόγια ο τόπος παρουσιάζεται μέσα στην τοπογραφία και στις δύο του διαστάσεις, τη φυσική και την κοινωνική, ως «σώμα φυσικόν» και ως «οικητήριον ανθρώπων»<sup>21</sup>. Αυτή ακριβώς η ευρεία οπτική στην περιγραφή ενός τόπου συντελεί ώστε η τοπογραφία να πλησιάζει στη λαογραφία - και συνακόλουθα να καθιστά το συγγραφέα του *Λευκώματος* λαογράφου - αφού για τη λαογραφία, ιδιαίτερα όπως αυτή ασκείται σήμερα, χώρος και άνθρωποι είναι δύο αναπόσπαστα στοιχεία που το ένα προσδιορίζει το άλλο και δίνει νόημα σε αυτό.

Το *Λεύκωμα του Σουμπάσκιου* εκδίδεται στο τέλος μιας περιόδου, κατά την οποία, όπως επισημαίνει και η Άλκη Νέστορος-Κυριακίδου, οι διάφορες τοπογραφίες και χωρογραφίες γνωρίζουν μια έξαρση, ιδιαίτερα στις αλύτρωτες περιοχές του ελληνισμού<sup>22</sup>. Είχε προηγηθεί στην περιοχή των Σερρών ο Αστέριος Γούσιος, μια εξέχουσα περίπτωση λαογράφου, πριν ακόμη συσταθεί επίσημα η λαογραφία, ο οποίος με το έργο του *Η κατά το Πάγγαιον χώρα. Λακκοβηκίων τοπογραφία ήθη έθιμα και γλώσσα* (1894) μας έδωσε μια ξεχωριστή μελέτη για την περιοχή του Παγγαίου και την γενέτειρά του, όπως, κατόπιν, και για τα δημοτικά τραγούδια της (*Τα τραγούδια της πατρίδος μου*)<sup>23</sup>.

Η μονογραφία του Κουντιάδη για την όμορφη γενέτειρά του γράφεται τριάντα χρόνια μετά το έργο του Γούσιου. Ωστόσο, έχουν μεσολαβήσει ορισμένα συνταρακτικά γεγονότα που άλλαξαν ποιοτικά το χρόνο: Μακεδονικός αγώνας, Βαλκανικοί πόλεμοι, Απελευθέρωση και προσάρτηση στην Ελλάδα των «νέων χωρών», Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ενώ ειδικά για την περιοχή των Σερρών επισυνέβησαν στο μεσοδιάστημα δύο βουλγαρικές Κατοχές, από τις οποίες η πρώτη συνοδεύτηκε με πυρπόληση του μεγαλύτερου μέρους της πόλης των Σερρών, ενώ η δεύτερη με λεηλασία των χειρογράφων της Μονής του Τιμίου Προδρόμου. Όλα τα παραπάνω συντάραξαν την περιοχή, ενώ τα δύο τελευταία γεγονότα συνέβαλαν τα μέγιστα στο να χαθεί ένα μεγάλο κομμάτι της

---

20. *Ο.π.*, σ. 11.

21. *Ο.π.*, σ. 12. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1978, σσ. 53-54.

22. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας...*, *ό.π.*, σ. 59. Η περίοδος αυτή κατά την Κυριακίδου-Νέστορος εκτείνεται από το 1870 έως 1920. Η έκδοση όμως του *Λευκώματος του Σουμπάσκιου* επεκτείνει την περίοδο των σχετικών τοπογραφιών.

23. Σχετικά βλ. Χρυσούλα-Χατζητάκη Καψομένου, «Εισαγωγή», στο Αστέριος Δ. Γούσιος, *Η κατά το Πάγγαιον χώρα. Λειψία 1894. Τα τραγούδια της πατρίδος μου. Αθήνα 1901*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Καπάνι, 1999, σ. ιγ'-κθ'.

ιστορικής της μνήμης της πόλης και ευρύτερα της περιοχής. Ήταν επόμενο λοιπόν τα τραγικά αυτά γεγονότα να αφήσουν τα σημάδια τους επάνω στο έργο του Κουντιάδη, και να τον οδηγήσουν στην προσθήκη ειδικών ιστορικών κεφαλαίων, όπως θα δούμε παρακάτω.

Όμως, από την άλλη μεριά, μπορούμε να δούμε μέσα στο έργο του να διατηρούνται ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του είδους που αυτό υπηρετεί. Πρόκειται για στοιχεία που τα βλέπουμε να έχουν μια συνεχή παρουσία μέσα στις τοπογραφίες, η αρχική εμφάνιση των οποίων φθάνει μέχρι τις απαρχές του είδους και των ιδεών που το ενέπνευσαν.

Όπως έδειξε η Άλκη Νέστορος-Κυριακίδου, μήτρα αυτού του είδους των κειμένων αποτέλεσαν οι ιδέες του νεοελληνικού Διαφωτισμού, οι οποίες ενέπνευσαν και τους διάφορους χωρογράφους και τοπογράφους της εποχής<sup>24</sup>. Εξέχον παράδειγμα, το οποίο αποτελεί πρόδρομο του είδους που εξετάζουμε και πρότυπο των μετέπειτα τοπογραφιών του 19<sup>ου</sup> αι., είναι η *Νεωτερική Γεωγραφία* (1791)<sup>25</sup> των λεγόμενων Δημητριάδων, του Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά. Είναι η περίοδος που κατά την Κυριακίδου-Νέστορος δημιουργείται το ιδεολογικό υπόβαθρο της λαογραφίας, καθώς στον κύκλο του Δημητράκη Καταρτζή, στον οποίο ανήκαν οι Δημητριάδες, «ωριμάζει για πρώτη φορά το ενδιαφέρον για τον σύγχρονο Έλληνα, για τον τόπο και τον τρόπο της ζωής του και για τη γλώσσα του<sup>26</sup>». Ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία της «συνέχειας» που διαπιστώνουμε από τους Δημητριάδες μέχρι τον Γαβριήλ Κουντιάδη είναι αυτό που χαρακτηρίζει το νεοελληνικό Διαφωτισμό και τον διαφοροποιεί ταυτόχρονα από τον ευρωπαϊκό. Αναφέρομαι στο γεγονός της παράδοξης συνύπαρξης του ορθού λόγου με τον ιδεαλισμό στη σκέψη και το έργο των συγγραφέων<sup>27</sup>. Πρόκειται για μια συνύπαρξη που αλληγορικά εκφράζεται και στο σχήμα που φέρουν οι συγγραφείς στους οποίους αναφερόμαστε πιο πάνω - όπως ο Κουντιάδης έτσι και οι Δημητριάδες ήταν ιερωμένοι - κι ας μην ξεχνάμε ότι ανάμεσα στους φορείς του πνεύματος του Διαφωτισμού στην Ελλάδα ήταν και άνθρωποι που προέρχονταν από την Εκκλησία.

Άλλωστε, όπως γράφει σχετικά και ο Νίκος Σβορώνος, εξειδικεύοντας στο ζήτημα της εθνικής συνείδησης, «ο Ελληνισμός για να συνειδητοποιήσει και να συνθέσει τα στοιχεία της εθνικής του συνείδησης και να παρουσιαστεί ως μια αυτόνομη ιστορική οντότητα χρειάστηκε να ε-

---

24. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας...*, ό.π., σσ. 49-59.

25. Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία νεωτερική* (επιμ.: Αικ. Κουμαρινού), Αθήνα: Ερμής, 1988.

26. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας...*, ό.π. σ. 59.

27. Μ. Γ. Μερακλής, *Λαϊκός πολιτισμός και νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σ. 73-98.

πιχειρήσει τη συμφιλίωση και την εναρμόνιση πολλαπλών, συχνά αντιφατικών, παραδόσεων - που ζούσαν πότε σε λανθάνουσα κατάσταση, πότε περισσότερο εναργείς - από τα διάφορα στάδια της μακρόχρονης ιστορίας του»<sup>28</sup>. Στη σύνθεση αυτών των διαφορετικών παραδόσεων (αρχαιότητα, ορθοδοξία, Βυζάντιο, λαϊκός πολιτισμός) που συνέχουν τον ελληνισμό ο συγγραφέας του *Λευκώματος του Σουμπάσκιου*, όπως θα δούμε παρακάτω, διαπαιδαγωγήθηκε από νωρίς.

Ο Γαβριήλ Κουντιάδης, παιδί φτωχικής οικογένειας, έμαθε τα πρώτα του γράμματα στο σχολείο του χωριού του, χωρίς όμως να υπάρχουν πληροφορίες εάν συνέχισε τις σπουδές του στο Γυμνάσιο<sup>29</sup>. Σε μικρή ηλικία, περίπου 17 ετών (1893), τον βρίσκουμε στο φημισμένο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου των Σερρών, όπου μετά από δύο χρόνια θα γίνει η μοναχική κουρά του. Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι ο Κουντιάδης ουσιαστικά ανδρώθηκε και καλλιιεργήθηκε μέσα στο μοναστήρι. Αν και η μόρφωσή του, όταν μπήκε στο μοναστήρι, ήταν φτωχή, ωστόσο το πνευματικό περιβάλλον του μοναστηριού υπήρξε καθοριστικό στην πνευματική του καλλιέργεια και εξέλιξη. Ποιο ήταν όμως αυτό το μοναστήρι και ποια η παράδοση που κουβαλούσε και διαμόρφωσε αντίστοιχα την κοσμοαντίληψη του Κουντιάδη;

Το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου στην εποχή που αναφερόμαστε, αλλά και πιο πριν, δεν υστερούσε σε τίποτε από τα ανάλογα μοναστήρια του Αγίου Όρους ως προς την πνευματική ακτινοβολία και την ιστορική του σημασία<sup>30</sup>. Κατά την παράδοση ιδρύθηκε περίπου στο τέ-

---

28. Νίκος Γ. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Αθήνα: εκδόσεις Πόλις, 2004, σ. 107.

29. Αναστάσιος Ι. Μπέγκος, «Ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, ένας αυτοδίδακτος σοφός», *Σερραϊκά Χρονικά*, 10 (1989), σσ. 161-168. Ν. Μπαλάνος, «Γαβριήλ Κουντιάδης», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* 15 (1989), σσ. 119-126. Όπως αναφέρει ο Δημήτριος Μάνθος, στο μοναχολόγιο της μονής του Τιμίου Προδρόμου σημειώνεται πως ο Κουντιάδης ήταν «απόφοιτος Ελληνικού Σχολείου μετά γυμνασιακών μαθημάτων». Δημήτριος Χρ. Μάνθος, *Το μουσικό έργο του ιερομονάχου Γαβριήλ Κουντιάδου*, ό.π., σ. 15.

30. Για την ιστορία του μοναστηριού βλ.: Χριστόφορος [Δημητριάδης], *Προσκυνητάριον της εν Μακεδονία παρὰ τη πόλει Σερρών σταυροπηγιακῆς ιερᾶς μονῆς του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου*, Εν Λειψία 1904. Γαβριήλ Κουντιάδης, *Ιστορία και περιγραφή της Ιερᾶς Μονῆς του Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Εν Θεσσαλονίκη, 1922. Του ιδίου, *Σύντομος ιστορική επισκόπησις της Ιερᾶς Μονῆς Προδρόμου Σερρών ἀπ' ἀρχῆς της ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι των καθ' ἡμᾶς χρόνων (1270-1956)*, έκδοση στ' Ξέρραι, 1978. Επιστημονικό Συμπόσιο, *Χριστιανική Μακεδονία. Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, (επιμ.: Αθ. Ε. Καραθανάσης), Θεσ/νίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1995. Συμεών Πασχαλίδης, «Μονή Τιμίου Προδρόμου [Μενοίκιο όρος]», στο Συμεών Α. Πασχαλίδης και Δημήτριος Στράτις, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας. Α' Ανατολική Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, 1996, σ. 355-402, με πλούσια βιβλιογραφία. Για μια πρόσφατη έκδοση που εκτός της ιστορί-



λος του 13<sup>ου</sup> αι. Ωστόσο πρόσφατες μελέτες δείχνουν πως η παλαιότερη οικοδομική του φάση ανάγεται στον 11<sup>ο</sup> και 12<sup>ο</sup> αι.<sup>31</sup> Σύμφωνα με το κτιτορικό «Τυπικό» στο μοναστήρι υπήρχε άβατο<sup>32</sup>, ενώ η μονή έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και φήμης που ξεπερνούσε τα τοπικά όρια. Ενδεικτικό του γεγονότος είναι ότι σε αυτό αποφάσισε να αποσυρθεί ο πρώτος οικουμενικός Πατριάρχης μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, Γεννάδιος Σχολάριος, όπου και έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του, γράφοντας ποικίλα φιλοσοφικά και θεολογικά συγγράμματα. Το μοναστήρι φημιζόταν επίσης για την πλούσια βιβλιοθήκη του, στην οποία συγκαταλέγονταν χρυσόβουλλα, σιγίλια, κώδικες αλλά και χειρόγραφα, χαρτώα και επί μεμβράνης, πολλά από τα οποία ήταν έργα του βιβλιογραφικού εργαστηρίου, καθώς και του εργαστηρίου στάχωσης που λειτουργούσε στο μοναστήρι κατά το 14<sup>ο</sup> αι.<sup>33</sup> Επίσης η βιβλιοθήκη του μοναστηριού διατηρούσε και πολλά έντυπα βιβλία. Όπως μάλιστα αναφέρει ο Π. Παπαγεωργίου, ο οποίος επισκέφθηκε τη μονή προς τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αι., η βιβλιοθήκη «κέκτηται και περί τα χίλια έντυπα βιβλία, παλαιάς τε Ελλήνων και Εκκλησιαστικών συγγραφέων και νεωτέρας εκδόσεις και θεολογικά και ιστορικά έργα αρχαιότερά τε (*Crusius, Λωρέτη, Κούμα, Οικονόμου κ.λ.*) και νεώτερα»<sup>34</sup>. Εκεί σύμφωνα με τοπική παράδοση κατέφυγε στα τέλη του 18<sup>ου</sup> αι. και ο Ρήγας Φεραίος. Τέλος να αναφέρουμε επίσης πως στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αι. έχουμε πληροφορίες για ύπαρξη

---

ας του μοναστηριού περιλαμβάνει και το χρονικό της καταστροφικής πυρκαγιάς του 2010 που κατέκαψε δυστυχώς ένα σημαντικό κομμάτι του μοναστηριού βλ. Νικόλας Μπακιρτζής, *Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών. Ιστορικές, αρχαιολογικές, πολιτισμικές αξίες και η καταστροφική πυρκαγιά της 13ης Δεκεμβρίου 2010*, Σέρρες: Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών, 2011.

31. Νικόλας Μπακιρτζής, *Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών...*, ό.π., σ. 3.

32. Το άβατο καταργήθηκε το έτος 1945, όπως αναφέρει ο Γαβριήλ Κουντιάδης, στο έργο του *Σύντομος ιστορική επισκόπησις της Ιεράς Μονής Προδρόμου Σερρών...*, ό.π., σ. 11.

33. André Guillou, *Les archives de Sain-Jean-Prodrôme sur le mont Ménécée*, Paris: Presses Universitaires de France, 1955. Λίνος Πολίτης, «Το βιβλιογραφικό εργαστήριο και η βιβλιοθήκη της Μονής Προδρόμου Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 8 (1979), σσ. 31-67.

34. Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου (Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική)*, έκδ. β', Θεσ/νίκη, 1988, σ. 101. Πρόκειται για τον Θεσσαλονικιό, Κρουσοβίτη στην καταγωγή και απόφοιτο της Φιλοσοφικής Σχολής των Αθηνών, Πέτρο Ν. Παπαγεωργίου, ο οποίος όσο καιρό ήταν στην πόλη των Σερρών ως Γυμνασιάρχης ασχολήθηκε εκτός των άλλων με την επιστημονική παρουσίαση της Μονής του Τιμίου Προδρόμου (13<sup>ος</sup> αι.) και της βιβλιοθήκης της μαζί με την καταγραφή των χειρογράφων της. Επρόκειτο για μια εργασία η οποία δημοσιεύτηκε στο επιστημονικό περιοδικό *Byzantinische Zeitschrift* που εξέδιδε ο διάσημος βυζαντινολόγος Karl Krumbacher. Σχετικά βλ. Χ. Μπακιρτζής, «Εισαγωγή», στο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τα Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου (Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική)*, έκδ. β', Θεσ/νίκη, 1988, σ. x.

ελληνικού σχολείου στη μονή, ενώ αντίστοιχα στα τέλη του ίδιου αιώνα έχουμε επίσης πληροφορίες για λειτουργία Ιερατικής σχολής, στην οποία οι μαθητές της διδάσκονταν αρχαία ελληνικά, γραμματική, συντακτικό, ιερά ιστορία, μαθηματικά, φυσική και εκκλησιαστική μουσική<sup>35</sup>. Το μοναστήρι είχε επίσης στενούς δεσμούς με την τοπική, αλλά και ευρύτερη κοινωνία, πράγμα που φαίνεται από τους προσκυνητές που το επισκέπτονταν, καθώς και από το γεγονός ότι η φημισμένη συντεχνία των αμπατζήδων στις Σέρρες είχε ως προστάτη της τον Τίμιο Προδρόμο και έκανε πολλά αφιερωματικά έργα στη μονή<sup>36</sup>.

Μέσα, λοιπόν, σε αυτό το βυζαντινό πνεύμα και την ανάλογη παράδοση του μοναστηριού, ακολουθώντας τους ρυθμούς της καθημερινής μοναστηριακής ζωής, έγραψε ο Κουντιάδης το έργο του<sup>37</sup>.

Δάσκαλός του ήταν μια από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες στην ιστορία της μονής, ο Σερραίος γέροντας και ηγούμενος της μονής Χριστόφορος Δημητριάδης, απόφοιτος και κατόπιν καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, με σπουδές στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Αθήνας και διευθυντής της Αθωνιάδας Σχολής<sup>38</sup>. Όπως αναφέρει ο Αναστάσιος Μπέγκος, μαθητής του Κουντιάδη στη βυζαντινή μουσική, κοντά στον Χριστόφορο ο Κουντιάδης «*διδάχτηκε τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, Ισοκράτη, Λυσία, λόγους του Μ. Βασιλείου και*

---

35. Γεώργιος Στογιόγλου, «Η Ιερατική σχολή στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών», στο Επιστημονικό Συμπόσιο, *Χριστιανική Μακεδονία. Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, (επιμ.: Αθ. Ε. Καραθανάσης), Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1995, σσ. 127-180. Χαράλαμπος Βουρουτζίδης, *Χρονικό διδασκάλων στις Σχολές της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Σέρρες: περ. Γιατί, αρ. 20, 1996.

36. Βασίλης Κατσαρός και Χαράλαμπος Παπαστάθης, «Προδρομικά αποσημειώματα. Βραχέα χρονικά σημειώματα τεσσάρων καταστίχων της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών των ετών 1730-1806 μετά 'παραρτήματος' δύο γραμμάτων 'ξητείας' και επικυρώσεως», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013), σσ. 21-86. Χαράλαμπος Βουρουτζίδης, *Συντεχνίες και επαγγέλματα των Σερρών από τα τέλη του 15<sup>ου</sup> αιώνα έως και τις αρχές του 20<sup>ού</sup>*, Σέρρες: Περιοδικό «Γιατί», 1995.

37. Επρόκειτο για ρυθμούς που η εξέλιξη της τεχνολογίας ήρθε κάποτε να διαταράξει. Γράφει σχετικά ο Πέτροβιτς για τις αλλαγές που επέφερε η ηλεκτροδότηση του μοναστηριού (1930) από την υδροπώση των καταρρακτών της μονής, η οποία χρησίμευσε για την κίνηση δύο γεννητριών ηλεκτρικού ρεύματος: «*Και να μεν η Μονή απέκτησεν τότε ηλεκτρικόν φως δωρεάν έναντι των δικαιωμάτων της επί της υδροπλώσεως του χειμάρρου 'λάκκος', αλλά έχασεν η τοποθεσία τους καταρράκτας, οι οποίοι επλαισίωσαν και εστολίζαν το τοπίον, έχασε και η Μονή την μεσαιωνικήν της νάρκην, με το φως των δυνατών ηλεκτρικών λαμπτήρων.*» Νατάλης Εμμ. Πέτροβιτς, «Η μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 5 (1969), σ. 197.

38. Δήμος Ισπυρίδης, «Ο Χριστόφορος Προδρομίτης διδάσκαλος της Αθωνιάδος Σχολής», στο Επιστημονικό Συμπόσιο, *Χριστιανική Μακεδονία. Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, (επιμ.: Αθ. Ε. Καραθανάσης), Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1995, σ. 183-191.

του Χρυσοστόμου, την Ελληνική Χρηστομάθεια<sup>39</sup>.»

Η επίδραση του Δημητριάδη επάνω στο νεαρό μοναχό ήταν καθοριστική και ως προς τον τρόπο προσέγγισης ενός τόπου, γεγονός που μας ενδιαφέρει εδώ, καθώς ο πρώτος φαίνεται πως έδινε ιδιαίτερη σημασία στο χώρο, όχι απλώς ως πλαίσιο της ανθρώπινης δραστηριότητας, αλλά ως βασικό παράγοντα στην κατεύθυνση που αυτή θα πάρει. Δεν είναι τυχαίο πως στο Πρώτο Μέρος στο Προσκυνητάριον που ο ίδιος έγραψε έδωσε τίτλο «Χωρογραφία της ιεράς μονής» και από τις συνολικά δέκα σελίδες της ενότητας αυτής τις έξι σελίδες τις αφιέρωσε στα κεφάλαια «Περί της θέσεως της Μονής και ιδίως περί του εφ' ου κείται Μενοικείου όρους» και «Περί του εδάφους, του ορίζοντος, του κλίματος και του ύδατος της Μονής»<sup>40</sup>.

Στην καλλιέργεια του Κουντιάδη συνέβαλε σίγουρα και το γεγονός ότι ήταν βιβλιοφύλακας της πλουσιότατης βιβλιοθήκης του μοναστηριού<sup>41</sup>, την οποία θα είχε οπωσδήποτε την ευκαιρία να μελετήσει. Ο Νίκος Μπαλάνος, μαθητής και αυτός του Κουντιάδη, σημειώνει για το δάσκαλό του πως «με ενδιαφέρον που έφτανε πολλές φορές τον θείον έρωτα, μιλούσε ώρες ολόκληρες για τις λαογραφικές παραδόσεις, για άγνωστα σε μας ιστορικά ντοκουμέντα της περιοχής των Σερρών και ανέτρεχε κάθε τόσο στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Μπορούσε κανείς να τον ακούει εκεί στο παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής στις Σέρρες να μιλάει για δασκάλους που δίδαξαν, για λόγιους που ήγμισαν, για συγγραφείς τις μαρτυρίες των οποίων ξετρύπωνε από ποικίλα συγγράμματα»<sup>42</sup>. Ο Αναστάσιος Μπέγκος συμπληρώνει για τον ίδιο πως «ζούσε απλά, λιτά, κοιμόταν νωρίς και ξυπνούσε νωρίς, και όλο τον υπόλοιπο χρόνο εργαζόταν. Διάβαζε, έγραφε, μελοποιούσε και αν είχε επισκέπτες... μιλούσε. Μπορούσε να σε κρατά με τις ώρες καθηλωμένο στο 'μνιτέρι' του κελιού του και να σου ιστορεί γεγονότα για το Μοναστήρι, τις προσωπικές του περιπέτειες, την ομηρεία του στη Βουλγαρία, παροιμίες, ανέκδοτα και να μη σταματάει. Ήταν πραγματικά μια κινητή βιβλιοθήκη»<sup>43</sup>.

Ίσως αυτό το πνεύμα σεβασμού, διάσωσης και μελέτης της πνευματικής παράδοσης προηγούμενων εποχών, όπως περιγράφηκε πιο πάνω,

---

39. Αναστάσιος Ι. Μπέγκος, «Ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, ένας αυτοδίδακτος σοφός», *Σερραϊκά Χρονικά*, ό.π., σ. 162.

40. Χριστόφορος [Δημητριάδης], *Προσκυνητάριον της εν Μακεδονία παρά τη πόλει Σερρών σταυροπηγιακής ιεράς μονής...*, ό.π., σσ. 7-17.

41. Δημήτριος Χρ. Μάνθος, *Το μουσικό έργο του ιερομονάχου Γαβριήλ Κουντιάδου*, ό.π., σ. 17.

42. Νίκος Μπαλάνος, «Γαβριήλ Κουντιάδης», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο*, ό.π., σ. 124.

43. Αναστάσιος Ι. Μπέγκος, «Ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, ένας αυτοδίδακτος σοφός», *Σερραϊκά Χρονικά*, ό.π., σσ. 166-167.

θεμελιωμένο στην οντολογικά καθοριστική σημασία που έχει για την Εκκλησία το παρελθόν (η λεγόμενη «Ιερή Παράδοση» της Εκκλησίας)<sup>44</sup>, ενέπνευσε τον Κουντιάδη ώστε να δει τη λειτουργική σημασία που έχει γενικά το παρελθόν επάνω στο παρόν μιας τοπικής κοινωνίας σε μια προοπτική κοινωνικής προόδου και τον ώθησε στη συγγραφή του βιβλίου του. Και ίσως αυτή η θεωρητική βάση τον οδήγησε στο να κρατά διάφορες χειρόγραφες σημειώσεις και «ενθυμήσεις» για την εποχή του σαν τους παλαιούς χρονογράφους, ακολουθώντας και την σχετική παράδοση ενθυμήσεων που βλέπουμε να επικρατεί στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου<sup>45</sup>. Ενδεικτικά του ζητήματος είναι αυτά που αναφέρει ο Μπέγκος: «Ο Γ. Κουντιάδης είχε το πάθος της συγγραφής και των σημειώσεων. Όλα τα περιθώρια των βιβλίων της βιβλιοθήκης του ήταν γεμάτα από σημειώσεις και συμπληρώσεις. Σημειώσεις όμως υπήρχαν και στα πιο απίθανα σημεία. Δε θα ξεχάσω ποτέ την έκπληξη που δοκιμάσαμε οι συμμαθητές μου κι εγώ, μαθητευόμενοι τότε κοντά στον Κουντιάδη το καλοκαίρι του 1953, όταν ανακαλύψαμε χειρόγραφες (με μολύβι) σημειώσεις στις ντουλάπες και στις κάσες της θύρας του κελιού του. Ήταν ένα ευρύχωρο κελί, το πρώτο μιας σειράς στη νότια πτέρυγα της Μονής, όπου έμενε ο σοφός δάσκαλος κατά τη δεκαετία του '30, πριν μετακομίσει στο τελευταίο του διαμέρισμα (στη νοτιοανατολική πλευρά της Μονής), όπου άφησε και την τελευταία πνοή του. Θα μπορούσε κανείς να γεμίσει ολόκληρο τετράδιο με τις σημειώσεις εκείνες που μιλούσαν για βομβαρδισμούς, για σεισμούς και άλλα γεγο-

44. Κάλλιστος Ware, *Η ορθόδοξη Εκκλησία*, μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης, έκδ. γ', Αθήνα: Ακρίτας, χ.χ. (β' ανατύπωση 2001), σ. 309-328. Renee Hirschon-Φιλιππάκη, «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκιιάς», στο Ευθύμιος Παπαταξιάδης και Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993, σσ. 327-356.

45. Οι ενθυμήσεις, γράφει ο Ασδραχάς, «είναι μικρά σημειώματα, γραμμένα σε παράφυλλα βιβλίων, σε κώδικες, ακόμη χαραγμένα σε τοίχους και σε στύλους, όλα τους αφιερωμένα σε αξιοσημειώμενα γεγονότα: πρόκειται για τα βραχεία χρονικά, τις ενθυμήσεις που ζουν μέσα στο μεγάλο χρόνο, διαιωνίζουν τον ίδιο τύπο γραφής, τον ίδιο τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας. Κάποτε αυτοί που τα γράφουν τα εντάσσουν σε ένα ευρύτερο χρονογραφικό σύστημα και μέσω της αναγραφής τους διασώζουν τα στοιχειώδη σημεία, το σκελετό της χρονογραφίας, επεκτείνοντας έτσι μια προϋπάρχουσα χρονογραφία, του Ψευδοδωροθέου». Σπύρος Ασδραχάς, «Η βραχύλογη ιστορία», στο βιβλίο του ίδιου, *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1995, σ. 57. Για την παράδοση των ενθυμήσεων που υπήρχε στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου βλ. Βασίλης Κατσαρός και Χαράλαμπος Παπαστάθης, «Προδρομικά αποσημειώματα. Βραχεία χρονικά σημειώματα τεσσάρων καταστίχων της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών των ετών 1730-1806 μετά 'παραρτήματος' δύο γραμμάτων 'ζητηίας' και επικυρώσεως», ό.π., σ. 21-86. Τάσος Καραναστάσης, «Μια ενθύμηση από τον 'κώδικα Α' της Μονής Προδρόμου Σερρών σχετική με σεισμούς στα 1768 και μια πρώτη περίπτωση λεπτομερειακού προσδιορισμού του χρόνου», *Σεραϊκά Χρονικά* 10 (1989), σσ. 85-100.

νότα της τρέχουσας επικαιρότητας, γραμμένα υπό την επήρεια της στιγμής. Πόση θλίψη δοκίμασα, όταν προ πενταετίας, σε επίσκεψή μου στο Μοναστήρι, μάταια αναζήτησα τις παραπάνω σημειώσεις. Κάποιος κοσμικός υπάλληλος του μοναστηριού είχε την ατυχή έμπνευση να βάψει αδέξια με λαδομπογιά ντουλάπια και πόρτες, εξαφανίζοντας οριστικά όλες εκείνες τις πολύτιμες σημειώσεις...»<sup>46</sup>.

### **Ο τόπος ως όλον**

Το *Λεύκωμα του Σομπάσκιοϊ* είναι ένα βιβλίο 52 σελίδων συγκροτημένο από έναν πυρήνα κεφαλαίων που αναφέρονται στο παρόν της κοινότητας (κεφάλαια 1-39 και 45-46, γραμμένα το έτος 1925), ενώ τα υπόλοιπα κεφάλαια με αριθμό 40-44, που σχετίζονται με τα ιστορικά γεγονότα του χωριού κατά την βουλγαρική κατοχή, όπως και την εξορία των κατοίκων, έχουν γραφεί με τη μορφή μικρών ιστορικών πραγματειών σε προγενέστερο χρόνο (1918, 1920) και γι' αυτό παρουσιάζουν μια σχετική αυτοτέλεια<sup>47</sup>. Η αναγκαιότητα που επέβαλε την προσθήκη αυτών των κεφαλαίων, απόρροια των ιστορικών εξελίξεων στην περιοχή προσθέτει στο βιβλίο και μια αμιγώς ιστορική διάσταση, στοιχείο που το διαφοροποιεί στο σημείο αυτό από προηγούμενες τοπογραφίες. Στην παρούσα μελέτη θα επιμείνουμε στα κεφάλαια που αναφέρονται στο παρόν της κοινότητας, καθώς θεωρούμε ότι έχουν μια δική τους λογική ενότητα που αποτυπώνεται στον ξεχωριστό χρόνο συγγραφής τους.

Μέσα στο *Λεύκωμα* ο τόπος παρουσιάζεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο, τον οποίο, παρά τις μικρές του αποκλίσεις από τον κανόνα, συναντούμε σε ανάλογες σχετικές τοπογραφικές μελέτες που ακολούθησαν τη *Νεωτερική Γεωγραφία*. Δηλαδή, μέσα από τη σύνδεση του ευρύτερου χώρου με την τοπική κοινωνία σε όλες τις διαστάσεις της, έτσι ώστε να προκύπτει ένα όλον. Ο τρόπος αυτός περιγράφεται emphatically από τους Δημητριάδους στη *Νεωτερική Γεωγραφία*, όπου τονίζουν πως η περιγραφή θα πρέπει να γίνεται «όχι μαθηματικώς μήτε με ακρίβεια γεωγραφική, διορίζοντας δηλαδή μήκη και πλάτη επειδή αυτό η δυστυχία του έθνους μας δεν το συγχωρεί ακόμα· όχι λέγω μαθηματικώς και γεωγρα-

---

46. Αναστάσιος Ι. Μπέγκος, «Ο ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, ένας αυτοδίδακτος σοφός», *Σερραϊκά Χρονικά*, ό.π., σ. 166.

47. Πρόκειται για μια δραματική περίοδο γενικά για το νομό Σερρών, η οποία άφησε τα σημάδια της σε πολλά χωριά. Το 1917 εστάλησαν από το *Σομπάσκιοϊ* 350 άνδρες ως όμηροι στη Βουλγαρία. Από αυτούς επέστρεψαν ζωντανοί μόνον οι 180. Οι υπόλοιποι (ανάμεσα σε αυτούς και άνδρες που έτυχε να δουλεύουν εκείνη την εποχή στο χωριό) εξαντλημένοι από τις κακουχίες άφησαν τη ζωή τους στη Βουλγαρία. Να σημειωθεί ότι τις οδυνηρές συνέπειες της περιόδου αυτής υπέστη και ο ίδιος ο Κουντιάδης, ο οποίος εξορίστηκε μαζί με άλλους στη Βουλγαρία για 15 μήνες. Αναστάσιος Ι. Μπέγκος, «Νεοσουλιώτες όμηροι Βουλγάρων 1917-1918», *Σερραϊκά Χρονικά* 15 (2004), σσ. 25-72.



φικώς, αμή διηγηματικώς, ιστορώντας καθέννας τι χώρες και χωριά έχει ο τόπος του, τι διοίκηση, πόσες ψυχές κάθε χωριό, τι ανθρώπους, τι ήθη, τι θρησκεία, τι δένδρα, τι εισοδήματα, τι ζώα, ποια θάλασσα τον γειτονεύει, με ποια άλλη επαρχία συνορεύει, λέγοντας φιλοπροσώπως ό,τι αξιέπαινο, ή αξιοκατηγόρητο έχουν οι συμπατριώται του»<sup>48</sup>. Με άλλα λόγια η περιγραφή ενός τόπου θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει όλες τις πτυχές του, αλλά και να γίνεται με έναν παιδαγωγικό τρόπο ώστε να επιτευχθεί τελικά ο επιδιωκόμενος σκοπός.

Κοιτάζοντας κανείς τα Περιεχόμενα του βιβλίου του Κουντιάδη και λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω δεν έχει παρά να διαπιστώσει πόσο κοντά αυτό βρίσκεται στις οδηγίες των Δημητριάων, καθώς και στο είδος που το έργο τους εισήγαγε στην ελληνική πνευματική παράδοση. Παραθέτω τα Περιεχόμενα:

*Περιγραφή του Χωριού.* 1. Πού κείται το Σουμπάσκιοϊ, 2. Με ποία χωρία γειτονεύεται, 3. Πόσους κατοίκους έχει, 4. Διατί λέγεται Σουμπάσκιοϊ, 5. Ποία νέα ονομασία εδόθη εις το Σουμπάσκιοϊ, 6. Διατί τα πέντε πέριξ χωρία λέγονται «Δαρνακοχώρια», 7. Πώς συγκοινωνεί το Σουμπάσκιοϊ με τας Σέρρας, 8. Οποία είναι η τοποθεσία του Σουμπάσκιοϊ, 9. Εις πόσα διαμερίσματα χωρίζεται, 10. Πόσας εκκλησίας έχει το Σουμπάσκιοϊ, 11. Ποίος είναι ο χώρος της κεντρικής εκκλησίας, 12. Ποίας εποχής είναι αι εικόνες της Εκκλησίας, 13. Ποία είναι η εσωτερική διακόσμησις της Εκκλησίας, 14. Ποίοι επιτροπεύουν σήμερον εις την Εκκλησίαν, 15. Ποίος κρατεί τον Επιτροπικόν κώδικα της Εκκλησίας, 16. Ποίαι αρχαιοότητες ευρίσκονται εις το Σουμπάσκιοϊ, 17. Πόσοι ιερείς είναι εις το Σουμπάσκιοϊ, 18. Πόσα εξωκκλήσια έχει το Σουμπάσκιοϊ, 19. Από πότε έχουν γίνει τα εξωκκλήσια, 20. Πόσα σχολεία έχει το Σουμπάσκιοϊ, 21. Πόσοι μαθηταί συχνάζουν εις το Σχολείον, 22. Πόσοι είναι οι διδάσκαλοι, 23. Ποία είναι η Κοινοτική αρχή, 24. Πόσοι αδελφότητες υπάρχουν, 25. Πόσα παντοπωλεία ή καφενεία έχει, 26. Οποία είναι τα νερά του Σουμπάσκιοϊ, 27. Τι λογής είναι το κλίμα του, 28. Διατί δεν έχει ιατρόν στο Σουμπάσκιοϊ, 29. Εις τι ασχολούνται οι κάτοικοι του Σουμπάσκιοϊ, 30. Ποία είναι η κυριώτερα παραγωγή του τόπου των, 31. Ποία είναι η κτηνοτροφία του Σουμπάσκιοϊ, 32. Πόθεν προμηθεύεται το χωριόν την καύσιμον ξυλείαν, 33. Πόθεν παρακινούνται οι χωρικοί να κόπτουν Μοναστηριακόν δάσος, 34. Ποία έθιμα επικρατούν εις το Σουμπάσκιοϊ, 35. Ποία είναι η ενδυμασία των χωρικών, 36. Ποίος είναι ο χορός των, 37. Πότε γίνεται η πανήγυρις του Σουμπάσκιοϊ, 38. Διατί γίνεται η πανήγυρις εις τας 24 του Απριλίου, 39. Τι αξιοσημείωτα γίνονται εις την πανήγυριν του Σουμπάσκιοϊ, 40. Τα ιστορικά του χωριού.

---

48. Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία νεωτερική*, ό.π., σσ. 172-173.



*Τι έχει υποφέρει το Σουμπάσκιοϊ από τους Τούρκους, 41. Τι έχει υποφέρει το Σουμπάσκιοϊ από τους Βουλγάρους το 1913, 42. Τι έχει υποφέρει εις την δευτέραν εισβολήν των Βουλγάρων το 1916, 43. Πόσα υπέφεραν οι Σουμπασκιώται εις την εξορίαν, 44. Πόσοι από το Σουμπάσκιοϊ απέθανον εν τη εξορία, 45. Τι υπέμειναν οι απομεινάντες στο χωριό, 46. Ποία η σημερινή κατάστασις του Σουμπάσκιοϊ.*

Οι πληροφορίες που εμπεριέχονται στο βιβλίο προέρχονται από διάφορα, εν δυνάμει ανεξάρτητα, πεδία (οικονομία, παιδεία, πολιτική ιστορία, εκκλησία, φυσικό περιβάλλον κ.λπ.) με πολλές πραγματολογικές λεπτομέρειες, εκτός βέβαια αυτών που μπορεί κάποιος να υποθέσει από την ανάγνωση των τίτλων των κεφαλαίων, όπως π.χ. ο αριθμός των σπιτιών και των κατοίκων του χωριού, ο χρόνος απόστασης του χωριού από την πόλη, ο μισθός του κανδηλανάπτη, οι υποχρεώσεις των επιτρόπων, η οργάνωση της εκκλησίας, ο αριθμός των βρυσών και των πηγών του χωριού με τις τοποθεσίες τους, το κόστος των εργασιών επέκτασης του ναού, η ποσότητα καπνοπαραγωγής του χωριού και η αποτίμησή του, τα χωράφια που καλλιεργούνται, ο συνεταιρισμός, ο αριθμός των βοσκών και των προβάτων του χωριού, ο αριθμός και τα ονόματα των εξόριστων κατά τη βουλγαρική κατοχή κ.ά. Η παράθεση των στοιχείων αυτών δείχνει ότι ο Κουντιάδης δεν αντιλαμβάνεται την κοινότητα ως μια μονοδιάστατη οντότητα αλλά αναγνωρίζει το πολυεπίπεδο και πολύπτυχο της ύπαρξής της. Ωστόσο, όλες οι πληροφορίες που παραθέτει κατατείνουν σε ένα σημείο, το οποίο αποτελεί τον άξονα αναφοράς τους και τον υπηρετούν, τον τόπο. Αυτό σημαίνει πως παρά τη θεματική ποικιλία που χαρακτηρίζει το έργο, σε γενικές γραμμές, με εξαίρεση, ίσως, τα ετεροχρονισμένα παρέμβλητα κεφάλαια που αναφέρονται στην πολιτική ιστορία του τόπου, δεν μας δίνεται η εικόνα μιας προσθετικής συγκέντρωσης ανεξάρτητων θεμάτων με τη μορφή βιβλίου. Αντίθετα τα θέματα αυτά προσεγγίζονται μέσα από μια ενιαία οπτική, στην υπηρεσία ενός συγκεκριμένου στόχου. Έτσι, το Σουμπάσκιοϊ, ως τόπος, παρουσιάζεται τελικά με τη μορφή μιας ολότητας που προκύπτει από τη σύνθεση επιμέρους αλληλοσυνδεόμενων συστατικών στοιχείων.

### **Ο τόπος ως ιστορία**

Ο Κουντιάδης ζει σε μια εποχή κατά την οποία η ιστορία παίζει καθοριστικό ρόλο στην περιοχή. Κατά συνέπεια θα ήταν αδύνατο να την αποκλείσει από το έργο του. Για το λόγο αυτό περιλαμβάνει στο *Λεύκωμα* και ορισμένα αμιγώς ιστορικά κεφάλαια από την πρόσφατη ιστορία του χωριού. Ωστόσο στο μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου του ο Κουντιάδης αναφέρεται στην κοινότητα, όπως αυτή ζει στο παρόν της εποχής του. Ακόμη και αυτή η περιγραφή του πανηγυριού της κοινότητας αναφέρεται στο πώς γίνεται στο παρόν και όχι όπως αυτό γινόταν

στο παρελθόν. Κατά συνέπεια δε θα λέγαμε ο σκοπός του είναι η καταγραφή της ιστορίας του χωριού του. Από την άλλη όμως μεριά, δεν αρνείται ο ίδιος την ιστορικότητα της κοινότητας, με την έννοια ότι αυτή είναι δημιούργημα της ιστορικής εξέλιξης και συμμετέχει σε αυτήν.

Ο τρόπος αφήγησης της κοινότητας που επιλέγει, βοηθούντων οπωσδήποτε και των ιστορικών κεφαλαίων, συντείνει ώστε η κοινότητα να μην παρουσιάζεται ως μια εξιδανικευτική αφιστορικευμένη οντότητα, αλλά ως μια φυσική και κοινωνική πραγματικότητα ενταγμένη στο χρόνο και προσδιορισμένη από αυτόν. Οι αφηγήσεις, ιδιαίτερα στα ιστορικά κεφάλαια, διαφόρων μαχών, στρατηγικών τεχνασμάτων, διαγουμεσιμάτων, πορειών προς την εξορία κ.λπ. επιτείνουν την ιστορική διάσταση της κοινότητας και συντείνουν στην ανάδειξη της πολιτικής και της διαλεκτικότητας της ίδιας της ζωής, όπως π.χ. στο κεφ. 42 όπου περιγράφεται παραστατικά με το ύφος των βραχέων χρονικών η δραματική έξοδος των κατοίκων από το χωριό τους, λόγω της Βουλγαρικής εισβολής το 1916: *«Την νύχταν εκείνην δεν ηκούετο άλλο τίποτε, παρά θρήνος, και κλαυθμός και οδυρμός πολύς. Όλα τα ανδρογυναικόπεδα εβγήκαν έξω εις τους δρόμους και έκλαιαν. Πολλοί μητέρες έχασαν τα παιδιά των, και πολλά παιδιά τας μητέρας των. [...] Ήτο τω όντι λίαν συγκινητικόν το να βλέπει κανείς τας μητέρας να κρατούν τα μικρά των εις την αγκαλιά, τους πατέρας να σηκώνουν τα παιδιά των εις τους ώμους και την ράχην, πολλὰς γραιάς να μένουν εξητλημένα εις τον δρόμον, και αυτά δε τα βόδια του ζυγού φορτωμένα με φορέματα και με άλλα οικιακά πράγματα»*<sup>49</sup>.

Με αυτόν τον τρόπο, οι κάτοικοι δεν παρουσιάζονται ως επιτελεστές αϊστορικών πολιτισμικών δρώμενων απογυμνωμένοι από ιστορικές συνυποδηλώσεις, αλλά ως πρόσωπα που εντάσσονται μέσα στην ιστορία και υπόκεινται τις συνέπειές της. Μάλιστα αυτή η έμφαση στα πρόσωπα που παρατηρούμε μέσα στο έργο του Κουντιάδη και η οποία εκφράζεται με την λεπτομερή ονομαστική αναφορά των πρωταγωνιστών είναι ένα στοιχείο που τονίζει την ιστορικότητα του περιγραφόμενου πολιτισμού. Εκφράζει τη διάθεση από τη μεριά του Κουντιάδη να καταγραφεί και να μείνει στην ιστορία η συμμετοχή-συμβολή του καθενός μέσα στην κοινότητα. Δείχνει πως για τον συγγραφέα η κοινότητα δεν είναι μια απρόσωπη ομοιογενής ομάδα, αλλά μια κοινότητα συγκροτημένη από διαφορετικές προσωπικότητες που η κάθε μία έχει τη δική της ιστορία και τη δική της θέση μέσα στην κοινότητα. Βέβαια, από την άλλη μεριά, παρά την αυστηρά παροντική οπτική στην καταγραφή του τοπικού πολιτισμού, επηρεασμένος ο Κουντιάδης από τη διαχρονικότητα του πανηγυριού που περιγράφει, δεν μπορεί να αντισταθεί σε αναγωγές

---

49. Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, *Λεύκωμα του Σουμπάσκιου...*, ό.π., σ. 38.

στην ελληνική αρχαιότητα. Να σημειωθεί ωστόσο ότι αυτές γίνονται περιστασιακά, δεν αποτελούν κεντρική οπτική του συγγραφέα μέσα στο κείμενο και απέχουν από την υποστήριξη μιας συγκεκριμένης αρχαιοελληνικής καταγωγής του εθίμου, γεγονός που θα απαιτούσε εξειδικευμένη επιχειρηματολογία. Μόνο στο τέλος του σχετικού κεφαλαίου προχωρά εν είδει κατακλείδας σε μια τολμηρή, για το ιερατικό του σχήμα, εξελικτική θεώρηση του πανηγυριού, ασαφής, εντούτοις, ως προς το ποιος τη διατυπώνει: «Έτσι τελειώνει το πανηγύρι όλον, 'το αρχαϊκό αυτό πανηγύρι όπως το παριστάνει ένας λόγιος από τας Σέρρας - το οποίον κατ' αρχάς είναι ντυμένο με χριστιανική μορφή και στο ξεδίπλωμά του σου υπενθυμίζει ολίγον την θυμέλην του αρχαίου θεάτρου, και ολίγην μελικήν υπόκρουσιν με αρκετήν δόσιν μυστικοπαθείας»<sup>50</sup>.

### **Ο τόπος ως παράδοση**

Από την περιγραφή της κοινότητας δεν θα μπορούσε να απουσιάζει ο πλούσιος λαϊκός πολιτισμός (ήθη και έθιμα) του χωριού, ως συμβολική έκφραση του τόπου. Αναφορικά με τα έθιμα του χωριού ο Κουντιάδης δεν προχωρά σε μια ευρεία καταγραφή τους, ίσως γιατί περισσότερο ήθελε να μιλήσει για τον τόπο του και λιγότερο για τα έθιμα του τόπου του. Περιορίζεται, λοιπόν, σε ορισμένα από αυτά, όπως π.χ. η παραμονή των Χριστουγέννων, το πρωινό της πρωτοχρονιάς, η παραμονή των Θεοφανείων, η Κυριακή της Τυροφάγου, η πρώτη Μαΐου, το Μεγάλο Σάββατο, το Πάσχα, η Πρωτομαγιά, του άη-Γιάννη, το πρωτοαλώνισμα, όταν βγάζουν ζεστό ψωμί από τον φούρνο. Για τα άλλα γράφει: «Τα όσα δε έθιμα γίνονται εις τας γεννήσεις, εις τα βαπτίσματα, εις τα στεφανώματα, εις τους γάμους εν γένει, εις τους νεκρούς και τα λοιπά, διά να τα περιγράψει κανείς λεπτομερώς όλα, χρειάζεται βιβλίον ολόκληρον δι' αυτά μόνον να γεμίσει»<sup>51</sup>.

Εκείνο όμως που εύλογα θεωρεί άξιο εκτενούς αναφοράς, ως το κατεξοχήν γεγονός που συνδέεται με τον τόπο, είναι το πανηγύρι. Και πράγματι το πανηγύρι εκφράζει τον τόπο στην υλική, συμβολική και κοινωνική του εκδοχή<sup>52</sup>. Σε αυτό εκφράζεται η συλλογική μνήμη του χωριού και συγκροτείται η τοπική ταυτότητα. Άλλωστε το ίδιο το γεγονός που αποτέλεσε και την αφετηρία του πανηγυριού σχετίζεται με τον τόπο: «Από το πρώτο τραγούδι του πανηγυριού, το οποίον με σεμνότητα πολλήν λαμπροφορεμένα το τραγουδούν και το χορεύουν αργά-αργά τα κορίτσια γίνεται καταφανές ότι εις το χωριό αυτό, το σημερινόν

---

50. Ο.π., σσ. 34-35.

51. Ο.π., σ. 27.

52. Pierre Nora, «Between Memory and History: *Le Lieux de Mémoire*», *Representations* vol. 26 (1989), σσ. 18-19.

Σουμπάσκιοι, είχε κοπεί κάποτε το νερό από τις βρύσες. Το είχε κόψει το στοιχειό (ο δράκων), και δεν είχαν μήτε να πιουν μήτε να ποτίσουν τα χωράφια των. Παρακάλεσαν λοιπόν όλοι τον άγιον Γεώργιον να σκοτώσει τον φοβερόν δράκοντα (το στοιχειό), και ν' απολύσει το νερό να τρέξει. Διότι αι μεγάλοι βρύσεις του Σουμπασκιόι πηγάζουν κάτω από τα μνήματα του αγίου Γεωργίου, και επομένως τον άγιον Γεώργιον έχουν προστάτην του νερού των. Και έτσι πραγματικώς έγινε, καθώς το λέγει και το τραγούδι»<sup>53</sup>.

Τον τόπο τον βρίσκουμε επίσης ως πλαίσιο τέλεσης του πανηγυριού, ως τόπο αναφοράς μέσα στα τραγούδια που τραγουδιούνται («το πανηγύρι μάνα μ' γίνεται εδώ στον Άγιο Γιώργη<sup>54</sup>»), ως τόπο ιερουργίας («μετά το τέλος του αγιασμού τα παλληκάρια με τα εικονίσματα παίρνουν δρόμον, διά να διατρέξουν όλον το σύνορον του χωριού απ' άκρου έως άκρου<sup>55</sup>»), ως τόπο χορού και τραγουδιού, ως τόπο συγκέντρωσης των κατοίκων, ως τόπο αγωνισμάτων και τέλος ως γεννήτορα τόπο των ανθρώπων που περιγράφονται μέσα στο κείμενο («καλόκαρδοι Σουμπασιώται! Σε περιποιούνται με όλην των την καρδιά, που νομίζεις ότι βρίσκεσαι σε συγγενικό σου σπίτι»<sup>56</sup>).

Τα βασικά ερωτήματα στα οποία επικεντρώνεται η καταγραφή του πανηγυριού ορίζονται από τους τίτλους των σχετικών κεφαλαίων (πότε, γιατί, τι), ενώ κατά την περιγραφή του ο συγγραφέας δίνει ιδιαίτερη σημασία στα λατρευτικά δρώμενα, στο τραγούδι, το χορό, τη μουσική, τους αγώνες. Τα δρώμενα και τα νοούμενα του πανηγυριού δεν τα καταγράφει απομονωμένα (λατρεία, τραγούδι, μουσική, χορός, διασκέδαση, αθλητικά γεγονότα, κοινωνικές συναντήσεις κ.λπ.), αλλά τα συνδέει μεταξύ τους έτσι ώστε να αποτελούν μια αδιάσπαστη λειτουργική ολότητα, τονίζοντας ταυτόχρονα με την περιγραφή του τη συσπείρωση της κοινότητας γύρω από τον τόπο και την ταύτιση μαζί του.

### **Κοινοτισμός και ταυτότητα**

Αναρωτιέται κανείς πώς εξηγείται το γεγονός ένας μοναχός, έστω κι αν είναι ιερομόναχος, εξ αντικειμένου αποσυρμένος από την κοινωνία κι αφοσιωμένος στο Θεό, να αφιερώνει μέρος της συγγραφικής του δράσης σε ένα, κατά τα άλλα, κοσμικό θέμα. Η απάντηση νομίζω πως έχει να κάνει με τα δομικά γνωρίσματα που διακρίνουν το νεοελληνικό πολιτισμό γενικά και επηρεάζουν αντίστοιχα τα πρόσωπα, τους θεσμούς και

---

53. Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοι...*, σ. 29. Για το πανηγύρι βλ. Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης, «Ο εορτασμός του Αγίου Γεωργίου εις Νέον Σούλι Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 5 (1969), σσ. 129-148.

54. Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοι...*, σ. 33.

55. *Ο.π.*, σ. 30.

56. *Ο.π.*, σ. 34.

τους φορείς που εντάσσονται σε αυτόν. Τα γνωρίσματα αυτά είχαν βεβαίως πολύ μεγαλύτερη απήχηση και ισχύ επί της εποχής του Κουντιάδη.

Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος<sup>57</sup>, αναφερόμενη στο ενδιαφέρον των λογίων της εποχής του νεοελληνικού Διαφωτισμού για το λαό, υποστήριξε ότι η οργάνωση κατά κοινότητες<sup>58</sup>, αλλά και γενικότερα η ιδεολογία του κοινοτισμού, όπως θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος, ήταν οι βασικοί παράγοντες που συνέβαλαν στη διατήρηση της επικοινωνίας των λογίων με τον τόπο καταγωγής τους και στην ενασχόλησή τους με τον τόπο και τρόπο ζωής του σύγχρονου Έλληνα.

Τα γνωρίσματα αυτά του νεοελληνικού πολιτισμού βλέπουμε να ισχύουν βεβαίως στη Μακεδονία<sup>59</sup>, καθώς και να αντανακλώνται μέσα στο έργο των τοπικών λογίων της, ιδιαίτερα μάλιστα αυτών που ασχολούνται με την τοπογραφία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο νομίζω πως πρέπει να ερμηνευθεί και το σχετικό συγγραφικό εγχείρημα του Γαβριήλ Κουντιάδη. Ο ίδιος δεν έκοψε ποτέ τον ομφάλιο λώρο που τον συνέδεε με το χωριό του. Το επισκεπτόταν όποτε του δινόταν η ευκαιρία και βέβαια ενδιαφερόταν για αυτό, ενώ συχνά δεν παρέλειπε μαζί με την υπογραφή του να δηλώνει και τον τόπο καταγωγής του, όπως έχει κάνει και σε ένα άλλο έργο του, τη *Σύντομο ιστορική επισκόπηση της Ιεράς Μονής Προδρόμου (Σερρών)*<sup>60</sup>.

Η ενασχόληση με τον τόπο καταγωγής του, όπως δηλώνει ο ίδιος στο Πρόλογο του *Λευκόματος*<sup>61</sup>, αποτελεί ένα «επιβεβλημένο και απαραίτητον καθήκον», καθώς, όπως συνεχίζει, «μέσα εις αυτό έζησα και ανετράφηκα, και εις το Σχολείον του έμαθα τα πρώτα γράμματα. Δι' αυτό λοιπόν και υποχρέωσίν μου εθεώρησα κάποιαν μικράν υπηρεσίαν να προσφέρω εις το προσφιλέ μου αυτό χωριόν. Κάπως να φανώ και εγώ χρήσιμος και να συντελέσω όσον δύναμαι προς το καλόν του». Παρόμοιες δηλώσεις, ως αφορμές συγγραφής, βλέπουμε πως υπάρχουν ως ένα σταθερό μοτίβο στους Προλόγους και άλλων ανάλογων τοπογραφιών, όπως αυτής του Αστέριου Γούσιου<sup>62</sup>. Κι όπως, σωστά, υποστη-

---

57. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας...*, ό.π., σσ. 49-59.

58. Νικόλαος Ι. Παναζόπουλος, *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική παράδοση*, Αθήνα: Παρουσία, 1993.

59. Αθ. Ε. Καραθανάσης (επιμ.), *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*, (Συμπόσιο, 9-10-11 Δεκεμβρίου 1988), Θεσσαλονίκη: Δήμος Θεσσαλονίκης, 1991.

60. Γαβριήλ Κουντιάδης, *Σύντομος ιστορική επισκόπησης της Ιεράς Μονής Προδρόμου Σερρών...*, ό.π., σ. 31.

61. Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, «Πρόλογος», στο *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοϊ, χωριόν της περιφέρειάς Σερρών*, Εν Θεσσαλονίκη, 1925, (σελίδα πρώτη-χωρίς αρίθμηση).

62. Αστέριος Δ. Γούσιος, *Η κατά το Πάγγαιον χώρα. Λειψία 1894. Τα τραγούδια της πατρίδος μου. Αθήνα 1901*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Καπάνι, 1999.

ρίζει η Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου, το γεγονός αυτό μας συνδέει με την περίφημη *Νεωτερική Γεωγραφία* των Δημητρίου Δανιήλ Φιλίππιδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, καθώς εκεί συναντάμε ανάλογη δήλωση<sup>63</sup>. Προκύπτει ωστόσο το ερώτημα γιατί κατά το συγγραφέα η ενασχόληση με τον τόπο και τρόπο ζωής του χωριού θεωρείται προσφορά προς αυτό. Το ζήτημα έχει να κάνει με το νόημα που δίνει ο ίδιος στην ενασχόληση αυτή.

Έχω διατυπώσει σε προηγούμενη ενότητα την άποψή μου αναφορικά με την μεγάλη σημασία που είχε για τον Κουντιάδη η ανάμνηση του παρελθόντος, καθώς και για τα οντολογικά θεμέλια αυτής της στάσης του. Επίσης έχω αναφερθεί στην ιστορικότητα που έχει η κοινότητα μέσα στο έργο του Κουντιάδη, δηλαδή, η τοποθέτησή της μέσα στο χρόνο. Έχοντας εντάξει ο Κουντιάδης την κοινότητα μέσα στο χρόνο και στην ανεπίστρεπτη ροή του και πιστεύοντας στη μεγάλη σημασία του παρελθόντος μέσα στο πλαίσιο της αέναης κίνησης της ιστορίας, αντιμετωπίζει το παρόν σαν να είναι ήδη παρελθόν. Δηλαδή, καταγράφει με σπουδή το παρόν, ακριβώς επειδή κατανοεί πως σύντομα αυτό θα μετατραπεί σε παρελθόν (αν δεν είναι ήδη παρελθόν/ιστορία από τη στιγμή της γέννησής του), και ως τέτοιο θα έχει στο μέλλον μεγάλη σημασία για τους κατοίκους, γεγονός που επιβάλλει να μη χαθεί από τη μνήμη τους. Αναφερόμενος ο ίδιος στο έργο του δηλώνει με αξιοσημείωτη μετριοπάθεια πως «*αν όχι άλλο τίποτε, αλλά τουλάχιστον αφήνω εις αυτό να έχει εν λιτόν μου έργον, εν τω οποίω θα βλέπουν οι μεταγενέστεροι να παρελαύνουν τα όσα αξιοσημείωτα παρουσιάζει σήμερα το Σουμπάσκιοι εις τα χρονικά του, και τα οποία δεν αφήκα να καλυφθούν εντελώς με την πάροδο του χρόνου υπό τον πέπλον της λήθης*»<sup>64</sup>. Κατανοώντας, με τη σοφία ενός χρονικογράφου, πως ακόμη και τα φαινομενικά ασήμαντα γεγονότα έχουν μια σπουδαιότητα που δεν μας επιτρέπει να τα αγνοήσουμε, γράφει πως «*τα μικρά και ασήμαντα συντελούν πολύ εις την εν γένει ιστορίαν του τόπου μας*» και πως «*τα σήμερα ως ασήμαντα και μηδαμινά θεωρούμενα θα έλθει καιρός οπού θα φαίνονται ως σημαντικά και πολλού λόγου άξια*»<sup>65</sup>. Η καταγραφή επομένως του τοπικού πολιτισμού στο παρόν είναι για τον ίδιο προσφορά προς την κοινότητα, καθώς σε μια μελλοντική προοπτική η καταγραφή αυτή μετατρέπεται σε παρελθόν και, δεδομένης της μεγάλης

---

63. Χρυσούλα-Χατζητάκη Καψωμένου, «Εισαγωγή», στο Αστέριος Δ. Γούσιος, *Η κατά το Πάγγαιον χώρα. Λειψία 1894. Τα τραγούδια της πατρίδος μου. Αθήνα 1901*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Καπάνι, 1999, σ. ιη'.

64. Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, «Πρόλογος», στο *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοι, χωριού της περιφερείας Σερρών*, Εν Θεσσαλονίκη, 1925 (σελίδα πρώτη-χωρίς αρίθμηση).

65. Ο.π.



σημασίας που αυτό έχει για το μέλλον μιας κοινότητας, συνδέεται με την ύπαρξη και αυτογνωσία της κοινότητας του Σουμπάσκιοϊ.

Η στάση αυτή απέναντι στον τόπο και το χρόνο που εκφράζει ο Κουντιάδης με το έργο του, πέρα από τους πνευματικούς ορίζοντες που υποδηλώνει (οριστική επικράτηση του γραμμικού χρόνου έναντι του κυκλικού της παραδοσιακής κοινωνίας), μπορεί επίσης ιστορικά να ερμηνευθεί μέσα από το πρίσμα των γεωπολιτικών ανακατατάξεων στην περιοχή και τη συντελούμενη εθνική αφύπνιση των «νέων χωρών». Όπως στο παρελθόν οι Δημητριάδες «φιλοδοξούσαν μέσα από την γεωγραφική συγγραφή τους να βοηθήσουν τους Έλληνες χρήστες του βιβλίου ώστε να αποκτήσουν συνείδηση του ελληνικού χώρου»<sup>66</sup>, κατά αντίστοιχο τρόπο ο Κουντιάδης επιθυμούσε μέσα από το έργο του να αποκτήσουν οι κάτοικοι της κοινότητας συνείδηση του τόπου τους στην ολότητά του, στο πλαίσιο της εθνικής ιστορίας, καθώς αυτός είναι που τους συνέχει και δίνει νόημα στην ύπαρξή τους. Είναι νομίζω χαρακτηριστική η κατεύθυνση των προτροπών του Κουντιάδη στο τέλος του βιβλίου: «Τούτο μόνον παρακαλώ και εύχομαι αδιαλείπτως προς τον θεόν, να ειρηνεύουν μεταξύ των οι αγαπητοί μου συμπατριώται, να έχουν ομόνοιαν και αδελφικήν αγάπην προς αλλήλους. Να είναι συνδεδεμένοι με την πρόεπουσαν αλληλεγγύην, να αλληλοϋποστηρίζονται και να αλληλοβοηθούνται. [...] Όλοι ομού από κοινού να προσπαθούν και να συντρέχουν προς το καλόν του χωρίου των»<sup>67</sup>.

### **Η παιδαγωγική της τοπογραφίας**

Η καθαρότητα στη δομή των Περιεχομένων, όπως και η καταγραφή τους με τη μορφή διατυπωμένων απλών και σαφών ερωτημάτων (τι, πού, πότε, ποιοι, πόσοι, γιατί, από πού, με ποιους κ.λπ.) δείχνει πως ο συγγραφέας είχε έναν εκλαϊκευτικό και παιδαγωγικό προσανατολισμό στο έργο του, προς όφελος της κοινότητας, γεγονός που τον οδήγησε στο ανάλογο ύφος του λόγου του.

Στο συγκεκριμένο σκοπό του έργου συμβάλλει ιδιαίτερα ο διηγηματικός τρόπος με τον οποίο ο Κουντιάδης αναπτύσσει το θέμα που πραγματεύεται, όπως π.χ. στο κεφ. 9, όπου αναφέρεται στα διαμερίσματα του χωριού: «Το Σουμπάσκιοϊ χωρίζεται εις δύο διαμερίσματα, ανατολικόν και δυτικόν. Χωρίζεται αυτό εις το μέσον ένας λάκκος όχι πολύ βαθύς με νερόν, το οποίον τρέχει από τας βρύσεις και εκβάλλον προς τα κάτω ποτίζει όλα τα αυλοτόπια του χωριού. Οσάκις όμως πίπτει με-

---

66. Αικατερίνη Κουμαριανού, «Εισαγωγή», στο Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία νεωτερική*, (επιμ.: Αικ. Κουμαριανού), Αθήνα: Ερμής, 1988, σσ. 35\*-36\*.

67. Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοϊ...*, σ. 52.

γάλη και δυνατή βροχή και προ πάντων το καλοκαίρι, ο λάκκος αυτός κατεβάζει υψηλά από το βουνόν πολύ νερόν με πέτρες και γίνεται ορμητικός και αδιαπέραστος. Αλλ' η κατεβασία του δεν διαρκεί πολλήν ώραν»<sup>68</sup>. Παρόμοια και στο κεφ. 39, στην περιγραφή του πανηγυριού: «Τα κορίτσια με τα βελουδένια ή μεταξένια των φουστάνια, με τις ατλαζένιες χρυσοκέντητες ποδιές των, και με τις αρμαθιές των φλωριών, όπου στολίζουν σαν άλλοι χρυσοί φολιδωτοί μεσαιωνικοί και ιπποτικοί θώρακες, όλο σχεδόν το στήθος των, τραγουδούν εις μονότονον εκκλησιαστικήν μελωδίαν (ήχον πλ. α') το πρώτο τραγούδι του πανηγυριού, και τραβούν τον χορόν, με το τρίχρονον βάδισμά των»<sup>69</sup>. Κάποτε όμως το ύφος του γίνεται λιτό και απλώς καταγράφει πληροφορίες-γεγονότα, παραπέμποντας έτσι στο ύφος των «ενθυμήσεων». Γενικά αρέσκειται στην καταγραφή αριθμητικών δεδομένων και ονομάτων. Όμως και στις περιπτώσεις αυτές επιφυλάσσει προσωπικές παρατηρήσεις και διαπιστώσεις του συγγραφέα που κάνουν το κείμενο πιο ανάλαφρο.

Ο παιδαγωγικός προσανατολισμός του Κουντιάδη είναι διάχυτος σε όλο το έργο του και εκφράζεται με αξιολογήσεις, συμβουλές, επιβραβεύσεις και επικρίσεις. Η κοινότητα δεν παρουσιάζεται με την εξιδανικευτική ματιά ενός ρομαντικού, αλλά με τη ματιά ενός ανθρώπου που αγαπά τον άνθρωπο, αλλά γνωρίζει και τις αδυναμίες του. Έτσι: τους επικρίνει για την συνήθειά τους να κόβουν ξύλα από το δάσος του μοναστηριού του Τιμίου Προδρόμου: «εγώ όμως εις την περίπτωσιν αυτήν από καθήκον ιερόν προβαίνω όχι να δυσαρρεστήσω, μήτε να ελέγξω, αλλά μερικά μόνον αδελφικά λόγια να απευθύνω προς τους αγαπητούς μου συμπατριώτας»<sup>70</sup>, προβαίνει σε συστάσεις ως προς τη χρηστή διαχείριση των χρημάτων από τα μέλη των εκκλησιαστικών επιτροπών: «δεν θα ήτο όμως διόλου άσκοπον εις την περίπτωσιν αυτήν να συστήσω εις μεν τους κυρίους επιτρόπους, όταν πρόκειται να αποφασίζουν διά τοιαύτας μεγάλας της εκκλησίας των ανάγκας, αι οποίαι απαιτούν πολύ μεγάλα κεφάλαια, να ζητούν και την γνώμην των άλλων συγχωριανών των»<sup>71</sup>, τους επισημαίνει την υστέρηση του χωριού στο θέμα της πρόληψης της υγείας: «μου φαίνεται πολύ περίεργον, και το θεωρώ ως σημαντικήν έλλειψιν, το να μη έχει το χωριόν με όλα τα άλλα καλά του ένα πρόχειρον επιστήμονα ιατρόν»<sup>72</sup>, τους προτρέπει για την καλαισθησία της εκκλησίας: «και εν γένει να προσπαθήσουν να στολίσουν την Εκκλησίαν των, καθώς την έχει στολίσει η Δοβίστα με πολυέλαια καλά

---

68. Ο.π., σ. 9.

69. Ο.π., σ. 32.

70. Ο.π., σ. 23.

71. Ο.π., σ. 11.

72. Ο.π., σ. 21.

και με μανουάλια λαμπρά, να στρώσουν δε το δάπεδόν της κατά γης με ωραία πλακάκια. Το ελπίζω, το επιθυμώ και το τονίζω να γίνει αυτό»<sup>73</sup>, τους συμβουλεύει για τον τρόπο συμμετοχής στο πανηγύρι: «να ξεύρουν το πανηγυριάτικο τραγούδι, και να το τραγουδούν και να το χορεύουν κάθε χρόνο την εορτήν του αγίου Γεωργίου με μεράκι και με προθυμίαν και όχι με νάζια. Διότι εις το τραγούδι αυτό κρύβεται μεγάλη έννοια και σπουδαία σημασία για το χωριό»<sup>74</sup>, εκφράζει την ευαρέσκειά του για την παρούσα κατάσταση του χωριού και επιβραβεύει για τις φιλοπρόδοδες ενέργειες: «ευχαριστείται κανείς να περνά σήμερα από τα σουκάκια και να τα βλέπει διορθωμένα, λιθοστρωμένα τακτικά, ευρύχωρα και καθαρά, και όχι καθώς ήσαν πριν ελεεινά και τρισάθλια»<sup>75</sup>.

### **Τοπικός πολιτισμός και τοπική λαογραφία**

Όταν αποφάσισε ο Κουντιάδης να γράψει το *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοϊ*, η λαογραφία ήταν μια νεοσύστατη επιστήμη. Αν και είχε ξεκινήσει η έκδοση του επιστημονικού της περιοδικού, ωστόσο δεν υπήρχε κάποιο σύγγραμμα που να αναφέρεται στην θεωρία της επιστήμης, πέρα από την ιδρυτική διακήρυξη που δημοσίευσε ο Ν. Γ. Πολίτης και η οποία εμπεριείχε το αντικείμενο και τον κατάλογο της θεματολογίας της λαογραφίας<sup>76</sup>. Επίσης δεν είχε εκδοθεί ως τότε κάποιος οδηγός για την πραγματοποίηση επιτόπιας λαογραφικής έρευνας. Όμως είχαν δημοσιευτεί στο «Μακεδονικό Ημερολόγιο» ορισμένα μεταφρασμένα αποσπάσματα από το έργο του Βρετανού λαογράφου G. F. Abbott, *Macedonian Folklore* (1903), όπως και άλλες λαογραφικές εργασίες. Για όλη αυτή την πνευματική κίνηση δεν ξέρουμε κατά πόσο ο Κουντιάδης ήταν ενήμερος. Λόγω της ταραχώδους κατάστασης στην περιοχή, εκείνη την εποχή, μάλλον είναι δύσκολο να γνώριζε τις σχετικές εξελίξεις στην επιστήμη. Άλλωστε στο αναφερόμενο έργο του δεν εμφανίζεται ούτε μία φορά η λέξη λαογραφία. Πιθανότατα όμως να γνώριζε και να είχε διαβάσει το λαογραφικό έργο του συμπατριώτη του Αστέριου Γούσιου. Όλα τα παραπάνω προσθέτουν μια γνησιότητα στο έργο του και το καθιστούν ακόμη πιο ενδιαφέρον.

Σε τεχνικό επίπεδο ο Κουντιάδης, χωρίς να το έχει διδαχθεί από κάποιον, ακολουθεί στην καταγραφή του τοπικού πολιτισμού αυτά που σήμερα θεωρούνται ως βασικά στοιχεία μιας έρευνας: προετοιμασία, αυτοψία, σημειώσεις επί του πεδίου και χρησιμοποίηση τεχνικών μέσων (φωτογραφική μηχανή) για την πιστή καταγραφή<sup>77</sup>. Ενδιαφέρεται

---

73. Ο.π., σ. 12.

74. Ο.π., σ. 30.

75. Ο.π., σ. 19.

76. Ν. Γ. Πολίτης, «Λαογραφία», *Λαογραφία* 1 (1909), σσ. 3-18.

77. Γράφει στο βιβλίο του υπό μορφήν ημερολογίου έρευνας: «είναι η 24η Απριλίου

ιδιαίτερα για τον τρόπο τέλεσης των δρώμενων, δείχνοντας την θεμελιώδη σημασία που αυτός έχει στη νοηματοδότηση ενός φαινομένου. Έτσι, αναφορικά με το χορό μας δίνει ξεχωριστές πληροφορίες ως προς το ποιος ο τόπος του χορού, ποια είναι η σειρά των χορών στο δρώμενο, πώς συμμετέχουν κατά περίπτωση οι χορευτές στους χορούς (από ποιους χορεύεται ο χορός, πώς χορεύεται κ.λπ.), ποιο το είδος του χορού (συρτός, καλαματιανός, μεγαρίτικος), ποιοι οι στίχοι των τραγουδιών που τραγουδιούνται, καθώς και ποιος ο ήχος στον οποίο τραγουδιούνται τα τραγούδια από τους χορευτές («ήχος βαρύς με τον Γα», «ήχος πλ. α΄»).

Κάποτε στις περιγραφές του προβαίνει και σε κάποιες παρατηρήσεις, οι οποίες, εκτός από τις πληροφορίες που μας δίνουν για τη σημασία που έχει το περιγραφόμενο γεγονός για την κοινότητα, παράλληλα επιτρέπουν και τη μελέτη της ίδιας της ερευνητικής διαδικασίας στην καταγραφή του πανηγυριού: «*Η λιτανευτική αυτή πομπή φθάνει εις τον λάκκον κάτωθεν του αγίου Γεωργίου, και εκεί σταματά ολίγον, διά να την πάρει ο φακός της φωτογραφικής μηχανής. [...] Οι άνδρες, όσοι θέλουν, κάθηνται εκεί εις μίαν άκραν και παίρνουν το γλυκό και το γάλα, τα οποία τα κερνά η αδελφότης του αγίου Γεωργίου. Και πάλιν ο φωτογράφος τη δουλειά του. Μας παίρνει όλους μέσα εις τον φακόν της μηχανής του, έτσι όπως καθήμεθα και πίνομεν*»<sup>78</sup>. Παρακάτω: «*Μέσα εις τα πράσινα γεννήματα όπως είναι οι εικονισματάδες στήνει την μηχανήν του ο φωτογράφος και τους παίρνει πάλιν φωτογραφίαν μαζί με τα εικονίσματα*»<sup>79</sup>. Κείμενο και φωτογραφίες είναι δύο ιδιώματα που διαπλέκονται και αλληλοδιαδέχονται το ένα το άλλο μέσα στο έργο, προκαλώντας τον αναγνώστη με την εκφραστική δύναμη που διαθέτει το καθένα από αυτά. Οι συγκεκριμένες φωτογραφίες που συνοδεύουν το *Λεύκωμα* παύουν να είναι απλώς φέτες ενός τεμαχισμένου χρόνου. Μετατρέπονται σε αφηγηματικά παραθέματα με τη μορφή φωτογραφίας, ενταγμένα μέσα σε μια ευρύτερη λεκτική αφήγηση, η οποία επεκτείνεται το χρόνο των συγκεκριμένων φωτογραφιών πέρα από την αναπαριστώμενη στιγμή και εμπλουτίζει νοηματικά το περιεχόμενό τους.

Εξίσου ενδιαφέρουσα και θα λέγαμε πρωτοπόρα τεχνική, από τη μεριά του Κουντιάδη, είναι ο εγκλιβωτισμός στα ιστορικά κεφάλαια του βιβλίου άλλων αφηγήσεων-μαρτυριών μέσα στη δική του αφήγηση προκειμένου να την κάνει πιο ζωντανή και να δώσει στα λεγόμενά του ένα

---

του 1925, ημέρα Παρασκευή της Διακαινησίμου. Είχα προσκληθεί πρωτύτερα από δύο ημέρας επίτηδες διά να έχω καιρόν να λάβω περιγραφικά σημειώσεις και φωτογραφίας διαφόρους από το χωριό». Ιερομόναχος Γαβριήλ Κουντιάδης, *Λεύκωμα του Συμπάσιου...*, σ. 30.

78. Ο.π.

79. Ο.π., σ. 32.

στοιχείο εγκυρότητας και αυτοψίας: «Πολλοί βεβαίως από τους ζώντες σήμεραν Σουμπασκιώτες θα κρατούν αναμνήσεις της μαύρης εκείνης νύχτας, και τα όσα λυπηρά συνέβησαν τότε εις το Σουμπάσκιοϊ, θα τα έχουν γραμμένα εις τα σημειωματάριά των. Τοιαύτα σημειώματα μοι έχει δώσει ο Βασίλειος Αθ. Γραμμένος τα οποία και καταχωρώ, αυτολεξεί σχεδόν, διά να δώσω περισσότεραν αξιοπιστίαν εις τα συμβάντα»<sup>80</sup>. Όπως επίσης σε άλλο σημείο, «μερικοί από τότε τα έχουν γραμμένα μέσα εις το χαρτί και με στίχους μάλιστα. Ιδού με ποίας λέξεις περιγράφει τα δεινοπαθήματα όλων των Μακεδόνων εις την Βουλγαρίαν ο εκ Σουμπάσκιοϊ Βασίλειος Α. Γραμμένος, ένας από τους παθόντας και αυτόπτης μάρτυρας»<sup>81</sup>. Από τεχνική άποψη, η αυτούσια παράθεση του λόγου των κατοίκων και μάλιστα με τη μορφή στίχων, σπάει τον μονολογικό χαρακτήρα του έργου, δίνοντας θέση στη φωνή των πρωταγωνιστών, και επιτρέπει έτσι σε εμάς να μάθουμε πώς οι ίδιοι οι κάτοικοι προσλάμβαναν τα γεγονότα και γενικότερα τη πραγματικότητα στην οποία αναφέρεται ο Κουντιάδης.

Κάνοντας μια γενική αποτίμηση θα λέγαμε πως η συμβολή του Γαβριήλ Κουντιάδη είναι μεγάλη, καθώς με το έργο του εμπλούτισε ποικιλοτρόπως την τοπική λαογραφία, αλλά και τη λαογραφία γενικότερα. Το πνευματικό περιβάλλον στη μονή του Τιμίου Προδρόμου του επέτρεψε να εντρυφήσει σε προηγούμενες πνευματικές παραδόσεις του ελληνικού πολιτισμού και του έδωσε τα εφόδια ώστε να μπορέσει μεθοδολογικά να αντιμετωπίσει καλύτερα το θέμα του. Από την άλλη μεριά η βιωματική του σχέση με το αντικείμενο του έδωσε τη δυνατότητα να περιγράψει με ευαισθησία, αλλά και με τη γνώση του εντόπιου, τον πολιτισμό της κοινότητας. Η, κατά τα φαινόμενα, μη επαφή του με την επιστήμη της λαογραφίας τον απάλλαξε από τον καταναγκασμό των διαφόρων κανονιστικών ακαδημαϊκών μοντέλων που πολλές φορές κατασκευάζονται μέσα σε αποστειρωμένα γραφεία, μακριά από την πραγματικότητα, και τον οδήγησε στο να λάβει πρωτοβουλίες για να ακολουθήσει τρόπους έρευνας και αφήγησης που θα δούμε να υιοθετούνται από την επιστήμη σε μετέπειτα χρόνο.

Ο Κουντιάδης βρίσκεται σε μια εποχή κατά την οποία έχει αρχίσει να αλλάζει ιστορικά η «έννοια του συνόλου» στην κατεύθυνση μιας μετάβασης από την κοινότητα στο εθνικό κράτος<sup>82</sup>. Ωστόσο ο ίδιος αν και αναγνωρίζει και αποδέχεται αυτή την μετάβαση, εντούτοις παραμένει μέσα του βαθιά αφοσιωμένος στον τόπο που γεννήθη-

---

80. Ο.π., σ. 39.

81. Ο.π., σ. 42.

82. Μ. Γ. Μερακλής, *Λαϊκός πολιτισμός και νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σσ. 111-133.

κε. Παραφράζοντας τον Fernand Braudel θα λέγαμε πως στο έργο του Κουντιάδη ο τόπος είναι γεωγραφία, κοινωνία, οικονομία, συλλογικές νοοτροπίες, ιστορία<sup>83</sup>. Κατόρθωσε έτσι να μας παρουσιάσει ένα σημαντικό για την εποχή του έργο και να συνεισφέρει στη συνειδητοποίηση από τη μεριά των κατοίκων της τοπικής τους ταυτότητας. Με το έργο του μας έδειξε και τη σημασία της τοπικής λαογραφίας, ως μιας γνώσης «από τα κάτω», την οποία, οπωσδήποτε, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε. Με το βλέμμα και τη γνώση του εντόπιου πέτυχε να μας δώσει μια δυναμική εικόνα της κοινότητας, πράγμα που η ακαδημαϊκή λαογραφία τότε ξεκινούσε για να το κατακτήσει.

GIORGOS VOZIKAS

ON LOCAL FOLKLORE. MONK GAVRIÍL KOUNDIÁDIS  
AND THE *ALBUM OF SOUBÁSKIOI*

Abstract

In this work I focus on «Album of Soubáskioi» (Lefkoma tou Soubáskioi) (1925) which is an ethnography referred to the history and culture of a village (Soubáskioi) in Serres prefecture and it is written by a monk named Gavriíl Koundiádis (1876-1965).

In a wide point of view this article is about the ethnographies of North Greece which are written by non professional folklorists during the Inter-War period and are well known as «topographies» (topographíes). In modern terms we recognize them as «local folklore» or even «public folklore» (topikí laografía, dimósia laografía). But the main subject of my work has to do with the non conscious continuation in the work of local folklorists of the Greek intellectual tradition known as «Modern Greek Enlightenment» (18th-19th Century).

Therefore my task here is twofold. First, I examine the intellectual background of Gavriíl Koundiádis and the way this intellectual background contributed to the formation of his ethnography. Second, I discuss the advantages of local or public folklore as an alternative way of knowledge «from below».

---

83. Fernand Braudel, *Γραμματική των πολιτισμών*, μτφρ. Άρης Αλεξιάκης, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2001, σσ. 60-94.



## Η ΤΗΣ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ ΤΥΧΗ ΠΑΡΑ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

τῆ Ἐλευθερία

Θέση ἐξέχουσα μεταξὺ τῶν πολυάριθμων πνευματικῶν φυσιογνωμιῶν ποὺ χάρισε ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα στὴν ἀνθρωπότητα κατέχουν καὶ οἱ πρῶτοι ἱστοριογράφοι<sup>1</sup>, μὲ τὸν Ἡρόδοτο, τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας, νὰ ἀνοίγη ἐξόχως τὸν δρόμο γιὰ τὴν συστηματικὴ ἐργασία τοῦ Θουκυδίδη<sup>2</sup>. Ἄν καὶ μόλις μιὰ γενιὰ μόνον χώριξε τὸν Θουκυδίδη (περ. 460-400 π.Χ.) ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο (περ. 485-425 π.Χ.), τὸ χάσμα μεταξὺ τους φαίνεται νὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ μικρὸ σχετικὰ χρονικὸ ἄνυσμα ποὺ τοὺς συνδέει. Πραγματικὸς πρωτοπόρος ὁ Ἡρόδοτος, μοιάζει νὰ βαδίζει κυριολεκτικὰ «στὰ τυφλά», ἀναφορικὰ μὲ τὴν τέχνη του, ἐφόσον κανεὶς δὲν ὑπῆρξε πρόδρομος του στὴν καταγραφή ἀμιγῶν τῶν ἱστορικῶν συμβάντων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀναδεικνύεται ἐξίσου ῥηξικέλευθος, ἐφόσον τὴν παραδεδομένη τέχνη τοῦ Ἡροδότου τὴν ἐπέκτεινε σὲ τέτοιον βαθμὸ, ὥστε ἀκόμη καὶ σήμερα νὰ θαυμάζεται καθολικὰ ἡ τεχνικὴ του. Ἄν, ὅμως, σὲ κάτι ξεχώριζε ἰδιαίτερα ὁ Θουκυδίδης ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, αὐτὸ εἶναι ἀναμφίβολα ἡ πολὺ πιὸ ἐπιμελημένη προσέγγιση τῆς ἱστορίας<sup>3</sup>, ἡ μεθοδικότητα κι ἡ ἀφοσίωσή του, ιδιότητες ποὺ κατέστησαν τὸ ἔργο του, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος τὸ ἐπεθυμοῦσε, *κτῆμα ἐς αἰεὶ*. Ἀλλὰ ὅ,τι ξεχώρισε πραγματικὰ τὸν Θουκυδίδη ἀπὸ τὸν προκάτοχό του στὰ σκῆπτρα τῆς ἱστοριογραφίας εἶναι ἡ περίφημη ἀντικειμενικότητά του, ἡ μόνιμη, δηλαδή, ἐπιδίωξή του νὰ καταγράφη τὰ γεγονότα, ὅπως

---

1. Βλ. K. v. Fritz, *Die griechische Geschichtsschreibung: Von den Anfängen bis Thukydides*, τόμ. Α', Berlin 1967, K. Meister, *Die griechische Geschichtsschreibung: Von den Anfängen bis zum Ende des Hellenismus*, Stuttgart / Berlin / Köln 1990, O. Lendle, *Einführung in die griechische Geschichtsschreibung: Von Hekataios bis Zosimos*, Darmstadt 1992, καὶ Ἀ. Β. ῤεγκᾶκος, *Ἐπινοώντας τὸ Παρελθόν: Γέννηση καὶ Ἀκμὴ τῆς ἱστοριογραφικῆς Ἀφήγησης στὴν κλασικὴ Ἀρχαιότητα*, Ἀθήνα 2009.

2. Βλ. W. Schadewaldt, *Die Anfänge der Geschichtsschreibung bei den Griechen: Herodot, Thukydides*, Frankfurt am Main 1982, καὶ E. Foster / D. Lateiner (ἐκδ.), *Thucydides and Herodotus*, Oxford 2012.

3. Ὁ Θουκυδίδης φαίνεται νὰ ἀπομακρύνεται ὁ ἴδιος συνειδητὰ ἀπὸ τὴν ἱστοριογραφικὴ τακτικὴ τοῦ Ἡροδότου, ὅταν δηλώνη εὐθέως πὺς δὲν προτίθεται νὰ διατηρήσῃ στὸ ἔργο του τὴν μυθοπλαστικὴ ἡδονὴ τῶν ἀφηγήσεων τοῦ προκατόχου του - πρβλ. 1.22.4.1-3.

ἀκριβῶς αὐτὰ συνέβησαν, ἀπαλλαγμένα ἀπὸ προσωπικὲς παρεμβάσεις αὐτοπτῶν τὲ καὶ μὴ μαρτύρων.

Ἡ ἀντικειμενικότητα αὐτῆ τοῦ Θουκυδίδη συνιστᾷ μέγιστο λόγο θαυμασμοῦ γιὰ μία καὶ μόνον αἰτία, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξε Ἀθηναῖος, πολίτης, δηλαδή, τῆς μίας ἐκ τῶν δύο ἀντιμαχόμενων δυνάμεων, καὶ μάλιστα διετέλεσε καὶ στρατηγὸς αὐτῆς. Ἐνῶ θὰ περιμένε κανεὶς ἢ πλάστιγγα τῆς ἀληθοῦς ἀφηγήσεως νὰ γέρνη ἐμφανῶς ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, μὲ τὸν ἱστορικὸ νὰ λαμβάνη τακτικὰ τὸ μέρος τῶν μαχόμενων συμπολιτῶν του, κάτι τέτοιο εἶναι ὀλοτέλα ξένο πρὸς αὐτόν. Εἴτε εἶναι Ἀθηναῖος εἴτε ὄχι, αὐτὸ μόνον δύσκολα διαφαίνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐξιστόρησή του - καὶ πάλι μόνον ἀπὸ τὶς βιογραφικὲς πληροφορίες ποὺ παραθέτει ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτό του<sup>4</sup> -, κάτι ποὺ δικαιοματικὰ τὸν καθιστᾷ πραγματικὰ ἀντικειμενικό<sup>5</sup>. Παρ' ὅλη, ὅμως, αὐτὴν τὴν ἀδιαμφισβήτητη ἀρετὴ του, δὲν εἶναι λίγα τὰ χωρία τοῦ ἔργου του, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν ἕναν κάποιον ἔλεγχο τῆς δεδομένης αὐτῆς ἀντικειμενικότητας, θέτοντάς την σὲ μερικὴ ἀμφισβήτηση. Ἄλλοτε παρεμβάλλοντας προσωπικὲς κρίσεις ἐπὶ τῶν διαδραματιζόμενων συρράξεων κι ἄλλοτε μεροληπτῶντας ὑπὲρ συγκεκριμένων πολιτικῶν-πολεμικῶν δυνάμεων ἢ μεμονωμένων ἀτόμων, τραυματίζει κατὰ τὴν γραμμικὴ ἐξιστόρηση τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου<sup>6</sup>. Ὅμως, ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ ὑφολογικὴ ἰδιαιτερότητα εἶναι ἀπολύτως θεμιτὴ, ἐφόσον ὁ Θουκυδίδης δὲν συνέτασσε μὲ τὴν Ἱστορία του ἐπιστημονικὴ ἐργασία μὲ τὴν σύγχρονη σημασία, ἔρευνα, δηλαδή, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε προσωπικὸ ἴχνος.

Ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν σχετικῶν περιπτώσεων ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἡ πραγματεύση ἀπὸ τὸν μεγάλο ἱστορικὸ τῆς τύχης τῆς Ἀμφίπολης, τῆς σχετικὰ πρόσφατης ἀλλὰ σημαντικώτατης ἀποικίας τῶν Ἀθηναίων σὲ θέση ἐξαιρετικὰ κομβικὴ στὸ Βόρειο Αἰγαίό μεταξὺ Μακεδονίας καὶ

---

4. Παρομοιωδὴς εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ὅλου ἔργου του, 1.1.1.1, *Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε* - βλ. J. K. Davies, *Athenian Propertied Families: 600-300 B.C.*, Oxford 1971, 234-235, J. H. Finley, *Θουκυδίδης*, μτφ. Τ. Κουκουλιός, Ἀθήνα (4)1997, σσ. 15-45, καὶ S. Hornblower, *Θουκυδίδου Ἱστορίαι*, τόμ. Β', μτφ. Φ. Φιλίππου, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 505-507, ἐνῶ, γιὰ μιὰ πλήρη (αὐτο)βιογραφία του, βλ. L. Canfora, «Βιογραφικὲς Ἀσάφειες καὶ Προβλήματα Σύνθεσης», *Τριάντα δύο Μελέτες γιὰ τὸν Θουκυδίδη*, ἐκδ. Α. Ρεγκάκος / Χ. Τσαγγάλης, Θεσσαλονίκη 2011, 3-31.

5. Βλ. F. E. Adcock, *Thucydides and his History*, Cambridge 1963, W. Schadewaldt, *Die Geschichtsschreibung des Thukydides*, Dublin / Zürich 1971, καὶ J. Malitz, «Thukydides' Weg zur Geschichtsschreibung», *Historia* 31 (1982) 257-289.

6. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἐπὶ τοῦτου πραγματεύεται ὁ Β. Μπετσᾶκος, «Κτῆμα ἐς ἀεί: Ἐνα δεῖγμα λόγου καθολικῆς ἐμβέλειας ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη», *Φιλολογος* 149 (2012) 384-396, ὅπου, μέσα ἀπὸ μιὰ ῥαφισμένη ἐπιχειρηματολογία, ἀποδεικνύει πὺς ὁ Θουκυδίδης, ὅσο καὶ ἂν θέλῃ νὰ μένῃ πάντοτε στὸ ἱστορικὸ του ὕψος, δὲν μπορεῖ νὰ καταγράψῃ συνέχεια τὰ διάφορα γεγονότα, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίῃ σὲ αὐτὰ, ἐμπλουτίζοντάς τα μὲ προσωπικὲς του ἀπόψεις - βλ. περαιτέρω Ἄ. Σ. Βλάχος, *Μεροληψίεις τοῦ Θουκυδίδη*, Ἀθήνα 1974.

Θράκης<sup>7</sup>. Δύο έκτενεις αναφορές εμφανίζονται στην *Ιστορία* του σχετικὰ μὲ τὴν Ἀμφίπολη, στὸ 4<sup>ο</sup> (102-108) καὶ τὸ 5<sup>ο</sup> (6-11) βιβλίο, καὶ θεματοποιοῦν ἕκαστη, πρῶτον, τὴν πολιορκία-ἄλωση τῆς Ἀμφίπολης ἀπὸ τοὺς Σπαρτιᾶτες τὸν χειμῶνα τοῦ 424 π.Χ. καί, δεύτερον, τὴν μάχη-ἦττα τῶν Ἀθηναίων τὸ φθινόπωρο τοῦ 422 π.Χ.. Καὶ τὰ δύο περιστατικὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἀρνητικὰ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἐφόσον ὄχι μόνον ἀπώλεσαν τὴν ἀποικία ποὺ εἶχαν ἰδρύσει οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ καὶ οὔτε μπόρεσαν νὰ τὴν ἀνακτήσουν ξανά, στεροῦμενοι παράλληλα καὶ τὴν ἡγετική θέση ποὺ κατεῖχαν στὴν περιοχὴ. Ἐνῶ, ὅμως, ἀμφοτέρως οἱ περιπτώσεις δὲν παρουσιάζουν κάποιο ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον πέραν τῶν συνήθων πολεμικῶν γεγονότων, λανθάνει μιὰ πολὺ στενὴ σχέση τοῦ ἴδιου τοῦ Θουκυδίδη μὲ τὴν τύχη τῆς Ἀμφίπολης, κάτι ποὺ χρήζει διεξοδικότερης ἀνάλυσης, ἀφοῦ θέτει σὲ ἀμφισβήτηση τὴν πάγια ἀντικειμενικὴ του προσέγγιση.

Ὁ Θουκυδίδης, ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων τὸ 424 π.Χ.<sup>8</sup>, διαδραμάτισε κεντρικώτατο ρόλο στὴν ὑπεράσπιση τῆς Ἀμφίπολης, ἐνῶ, ἥδη ἐξόριστος τὸ 422 π.Χ., εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ πληροφορηθῆ ἄμεσα γιὰ τὴν διεξαγωγὴ τῆς μάχης τῆς Ἀμφίπολης<sup>9</sup>. Οἱ ἰσχυρότατοι αὐτοὶ δεσμοί

7. Τὴν ἱστορία τῆς Ἀμφίπολης, ἥτοι τὸ χρονικὸ τῆς ἰδρύσεώς της, ἀναφέρει συνοπτικὰ ἀλλὰ περιεκτικὰ ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης, ἐκκινῶντας τὴν σχετικὴ του ἀφήγηση, 4.102.1.1-3.10, *Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος Βρασιίδας ἔχων τοὺς ἐπὶ Θράκης ξυμμάχους ἐστράτευσεν ἐς Ἀμφίπολιν τὴν ἐπὶ Στρυμόνι ποταμῷ Ἀθηναίων ἀποικίαν. τὸ δὲ χωρίον τοῦτο ἐφ' οὗ νῦν ἡ πόλις ἐστὶν ἐπέειρασε μὲν πρότερον καὶ Ἀρισταγόρας ὁ Μιλήσιος φεύγων βασιλέα Δαρεῖον κατοικίσαι, ἀλλὰ ὑπὸ Ἡδῶνων ἐξεκρούσθη, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔτεσι δύο καὶ τριάκοντα ὕστερον, ἐποίκους μυρίους σφῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων τὸν βουλόμενον πέμπσαντες, οἱ διεφθάρησαν ἐν Δραβήσκῳ ὑπὸ Θρακῶν. καὶ αὐτῆς ἐνὸς δέοντι τριακοστῷ ἔτει ἐλθόντες οἱ Ἀθηναῖοι, Ἄγωνος τοῦ Νικίου οἰκιστοῦ ἐκπεμφθέντος, Ἡδῶνας ἐξελάσαντες ἔκτισαν τὸ χωρίον τοῦτο, ὅπερ πρότερον Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλοῦντο. ὠρῶντο δὲ ἐκ τῆς Ἡϊόνος, ἣν αὐτοὶ εἶχον ἐμπόριον ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ ποταμοῦ ἐπιθαλάσσιον, πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους ἀπέχον ἀπὸ τῆς νῦν πόλεως, ἣν Ἀμφίπολιν Ἄγων ἀνόμασεν, ὅτι ἐπ' ἀμφοτέρω περιρρέοντος τοῦ Στρυμόνος [διὰ τὸ περιέχειν αὐτὴν] τεῖχει μακρῷ ἀπολαβὼν ἐκ ποταμοῦ ἐς ποταμὸν περιφανῆ ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἡπειρον ὤκισεν. - πρβλ. Ἡρόδοτος, 5.11.1-9, 5.23.1-24.22 καὶ 5.124.1-126.8, καθὼς καὶ Θουκυδίδης, 1.100.2.1-101.1.1 - βλ. J. Papastavru, *Amphipolis: Geschichte und Prosopographie*, Aalen<sup>2</sup>1963, F. Gschnitzer, *Abhängige Orte im Griechischen Altertum*, διατρ. ἑ. ὑφηγ., München 1958, σσ. 91-92, D. Asheri, «Studio sulla Storia della Colonizzazione di Anfipoli sino alla Conquista Macedone», *RFIC* 95 (1967) 5-30, Hornblower, ὄ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 492-496, καὶ περαιτέρω A. J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester 1964, καὶ B. H. Isaac, *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*, Leiden 1986.*

8. Τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ στὴν Ἀρχαία Ἀθήνα, αἰρετὸ κι ἐνιαύσιο, χαρακτηριζόταν ἀπὸ τὴν μεῖξη πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν καθηκόντων, καθὼς ὁ ἐκάστοτε στρατηγός, ἕνας ἀπὸ κάθε φυλῆ, μερμνοῦσε γιὰ θέματα τόσο ἐξωτερικῆς ὡς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς - βλ. A. Andrewes, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Κοινωνία*, μτφ. Ἀ. Παναγόπουλος, Ἀθήνα<sup>2</sup>1987, σσ. 238-240, καί, ἐιδικώτερα, C. W. Fornara, *The Athenian Board of Generals from 501 to 404*, διδ. διατρ., Wiesbaden 1971, σσ. 59-61.

9. Βλ. D. Proctor, *The Experience of Thucydides*, Warminster 1980.

του με την Ἀμφίπολη, ἢ ὁποία, παρότι ἀποικία τῶν Ἀθηναίων, περιῆλθε εὐκόλα στήν κυριαρχία τῶν Σπαρτιατῶν, ἀνάγουν τὴν πραγματέυση τῆς τύχης τῆς ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ σὲ πραγματικὴ δοκιμασία τῆς ἀντικειμενικότητάς του. Κατὰ τὴν ἀπόδοση, δηλαδή, τῶν περιστάτικῶν ποῦ ἔλαβαν χώρα ἐλέγχεται ὁ Θουκυδίδης ἂν παραμένῃ πιστὸς στὴν βασικὴ του ἀρχὴ τῆς καταγραφῆς τῶν πραγματικῶν γεγονότων καὶ μόνον ἢ ἂν ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ του αὐτὴ γιὰ ὅποιονδήποτε λόγο<sup>10</sup>. Ἡ θέση, ἐπομένως, ποῦ παίρνει ὁ συγγραφέας τόσο κατὰ τὴν ἀναπαράσταση τῶν γεγονότων ποῦ ὠδήγησαν στὴν τελικὴ πτώση τῆς Ἀμφίπολης ὅσο καὶ τῶν κινήσεων τῶν δύο στρατῶν στὴν ὁμώνυμη μάχη θὰ καταδείξῃ καὶ τὴν πίστη του ἢ ὄχι στὴν προγραμματικὴ του ἀρχὴ νὰ καταγράψῃ τὸν πόλεμο μετὰ τὰ μάτια ἑνὸς ἐξωτερικοῦ παρατηρητῆ καὶ μόνον. Ἡ συγκεκριμένη, λοιπόν, περίπτωση εἶναι πολὺ μεγάλης σημασίας γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ ἢ μὴ προσέγγιση τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, καθὼς ἡ σχέση του μετὰ τὴν μοιραία αὐτὴν πόλη εἶναι ὄχι μόνον γιὰ τὸν ἴδιο ἀλλὰ καὶ γιὰ ὁλόκληρη τὴν Ἀθήνα καταλυτικὴ.

Κατὰ τὸ πρῶτο σκέλος τῆς ἐργασίας ἐξετάζεται ὁ ῥόλος τοῦ Θουκυδίδη στὴν πολιορκία τῆς Ἀμφίπολης ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες μετὰ ἀρχηγὸ τὸν Βρασίδα<sup>11</sup>, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ὀπτικὴ του στὴν ὅλη κατάσταση, ἢ ὁποία φαίνεται νὰ μὴ εἶναι ἄλλο τι ἀπὸ μιὰ κεκαλυμμένη ὑπεράσπιση τοῦ ἴδιου τοῦ τοῦ ἑαυτοῦ<sup>12</sup>. Ὁ Θουκυδίδης εὐθύνεται ἀναμφίβολα γιὰ τὴν πτώση τῆς Ἀμφίπολης, διότι ὡς στρατηγὸς δὲν ἐνήργησε ὡς ὄφειλε γιὰ τὴν προάσπισή της, γεγονὸς ποῦ τὸν ὠδήγησε καὶ στὴν συνηθισμένη ἀρχαιοελληνικὴ τιμωρία γιὰ παρόμοια σφάλματα, ἦτοι στὴν ἐξορία<sup>13</sup>.

---

10. Τὸν ἀπρόσωπο χαρακτήρα τῆς ἀφήγησης, τὴν ἀπουσία, δηλαδή, ὁποιοῦδήποτε χρωματισμοῦ ἐξαιτίας τῆς σχέσης τοῦ Θουκυδίδη μετὰ τὴν Ἀμφίπολη, ὑποστηρίζουν οἱ G. B. Grundy, *Thucydides and the History of his Age*, τόμ. Α', Oxford 1948, σ. 30, καὶ Finley, ὁ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 204-205.

11. Bl. W. Oucken, «Brasidas und der Geschichtschreiber Thukydides als Strategie vor Amphipolis», *HZ* 10 (1863) 289-322, καὶ J. R. Ellis, «Thucydides at Amphipolis», *Antichthon* 12 (1978) 28-35.

12. Τὴν θεωρία αὐτὴν ὑποστηρίζει ἀνοιχτὰ ὁ H. D. Westlake, «Thucydides and the Fall of Amphipolis», *Hermes* 90 (1962) 276-287.

13. Τὸ γεγονὸς τῆς ἐξορίας του τὸ ἀναφέρει ῥητὰ ὁ ἴδιος στὸ περίφημο 2<sup>ο</sup> Προοίμιο, 5.26.5.3-4, καὶ ξυνέβη μοι φεύγειν τὴν ἑαυτοῦ ἔτη εἴκοσι μετὰ τὴν ἐς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν - τὴν ἀμφισβήτηση τῆς πατρότητος τοῦ συγκεκριμένου χωρίου, τὴν προέλευσή του, δηλαδή, ὄχι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θουκυδίδη ἀλλὰ ἀπὸ μεταγενέστερη προσθήκη, τὴν εἰσηγήθηκε ὁ L. Canfora, *Tucidide continuato*, Padova 1970, σσ. 123-149, μετὰ τὴν συμπληρώσεως του, «Storia antica del Testo di Tucidide», *QS* 6 (1977) 3-40, «Tucidide non esiliato e la Testimonianza di Aristotele», *Bollettino dell'Istituto di Filologia greca dell'Università di Padova* 4 (1977-1978) 35-43, καὶ «Sull'Edizione «completa» di Tucidide», *RhM* 128 (1985) 360-363, θέση ποῦ ἀντέκρουσαν οἱ A. W. Gomme / A. Andrewes / K. J. Dover, *A Historical Commentary on Thucydides*, τόμ. Ε', Oxford 1981, σ. 412, L. Piccirilli, «Questioni Tucididee II», *QS* 42 (1995) 65-80, καὶ L. Porciani, *La Forma Proemiale: Storiografia e Pubblico*

Μέσα, όμως, από την έκθεση των συμβάντων φαίνεται να υποστηρίζη, από την μιά, πώς η Αμφιπόλη θα έπεφτε ούτως ή άλλως, παραδομένη στον ικανότατο Βρασίδα, και, από την άλλη, πώς ο ίδιος έπραξε τα δέοντα για την υπεράσπισή της, όποτε καμμία κατηγορία δέν εϋσταθεΐ έναντίον του. Κατά τδ δεϋτερο σκέλος έρευνάται κατά πόσον η έκδηγηση τής μάχης τής Αμφιπόλης έμμένει στην πάγια θουκυδίδεια άρχη τής «δημοσιογραφικής»<sup>14</sup> - θα έλεγε κανείς σήμερα - παράθεσης των συμβάντων η άν παρεκκλίνη σε μιá έμμεση κατηγορία του Άθηναίου πολιτικοϋ Κλέωνος. Η μάχη τής Αμφιπόλης άποτέλεσε ένα ήχηρότατο πλῆγμα για τους Άθηναίους, όχι μόνον για τδν ύψηλότατο αριθμό των νεκρών, αλλά κυρίως για τήν όριστική άπώλεια τής έπιρροής τους στην ευαΐσθητη περιοχή του Βορείου Αΐγαίου. Όμως, πέρα από τις παραμέτρους αυτές, τήν αφήγηση του Θουκυδίδη βαραΐνει μιá μεθοδευμένη στοχοποίηση του Κλέωνος ως βασικοϋ ύπεϋθυνου τής καταστροφής, η όποία γίνεται άκόμη πιδ αΐσθητή από τήν παράλληλη έξύμνηση του Βρασίδα που λανθάνει<sup>15</sup>. Έτσι, και η πολιορκία τής Αμφιπόλης, με τδν Θουκυδίδη ως στρατηγδ να φέρη βαρύτατο μερίδιο ευθύνης, αλλά να προσπαθῆ να υπερασπιστῆ τδν έαυτό του, και η μάχη τής Αμφιπόλης, με τδν Κλέωνα να αντιπαραβάλεται άμείλικτα στον Βρασίδα, συγκρίνοντας άνισα στρατηγικές ικανότητες, συνηγοροϋν ύπερ ένδς Θουκυδίδη όχι και τόσο άντικειμενικοϋ ιστορικοϋ όσο εΐθισται να αναγνωρίζεται.

Άναφορικά με τδν πρώτο λόγο για τήν Αμφιπόλη, η ύπερασπιστική γραμμή του Θουκυδίδη άκολουθεΐ διττή πορεία, τονΐζοντας, άρχικά, τδ αναπόφευκτο τής πτώσης τής Αμφιπόλης και, έπειτα, τήν προσωπική του συμβολή στις τρέχουσες έξελΐξεις, έπιθυμώντας πάντοτε να (αϋτο) απαλλαγῆ από πάσα ευθύνη<sup>16</sup>. Τδ δε πρώτο έπιχείρημα τής αναπόφευ-

---

*nel Mondo Antico*, Pisa 1997, σσ. 121-135. Η έξορία πάντως του Θουκυδίδη ένέπνευσε από τήν άρχαιότητα μέχρι σήμερα πλῆθος καλλιτεχνών, με σημαντικώτερο σύγχρονο τδν Πολωνδ ποιητῆ Zbigniew Herbert (1942-1998), ό όποιος στο ποΐημά του *Γιατί οι Κλασικοί*; έκλαμβάνει τήν έξορία του Θουκυδίδη ως έλάχιστο κακό μπρδς στο άποτέλεσμα που εΐχε, τήν παροχή, δηλαδή, άπλετου ελευθερου χρόνου στον ιστορικό για τήν καταγραφή του Πελοποννησιακοϋ Πολέμου.

14. Βλ. V. J. Hunter, *Thucydides: The artful Reporter*, διδ. διατρ., Toronto 1973.

15. Τδν θαυμασμό του πρδς τδν συγκεκριμένο στρατηγδ τδν εΐχε εκφράσει ό ιστορικός ἤδη στο κεφάλαιο 4.81.1.1-3.3, όταν εκκινούσε τήν έστρατεία σε Μακεδονία-Θράκη, ύπογραμμίζοντας προκαταρκτικά όλες του τις άρετές - βλ. Oucken, ό. π. (ύποσ. 11), σσ. 295-299, H. D. Westlake, *Individuals in Thucydides*, Cambridge 1968, σσ. 148-165, G. Wylie, «Brasidas: Great Commander or Whiz-Kid?», *QUCC* 41 (1992) 75-95, και T. Burns, «The Virtue of Thucydides' Brasidas», *The Journal of Politics* 73 (2011) 508-523.

16. Η πολιορκία-άλωση τής Αμφιπόλης από τους Σπαρτιάτες του Βρασίδα παραδΐδεται και από τδν Διδόωρο τδν Σικελιώτη, *Βιβλιοθήκη*, 12.67.5.3-68.4.1, όπου άπουσιάζει, όμως, κάθε νύξη στην συμμετοχή-ευθύνη του Θουκυδίδη στην πτώση τής πόλης, με συνέπεια να μη συντρέχη κανένας λόγος άξιοποίησης τής άναφοράς του.

κτης πτώσης τῆς πόλης οἰκοδομεῖται μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ παρῶνται ὁ ἱστορικός, στὴν προσπάθειά του νὰ δεῖξῃ πὼς ὄχι ὁ ἴδιος ὡς στρατηγὸς ἀλλὰ κανένας μὰ κανένας δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀντισταθῇ στὶς παροῦσες συνθήκες καὶ νὰ σώσῃ τὴν πόλη. Διαδοχικὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία του ἀναφέρεται στὴν καταιγιστικὴ ἐπέλαση τοῦ Βρασιίδα σὲ Μακεδονία καὶ Θράκη μὲ κύριο στόχο τὴν πόλη τῆς Ἀμφίπολης, στὶς στρατηγικὲς καὶ τὶς διπλωματικὲς ἰκανότητες τοῦ χαρισματικοῦ αὐτοῦ στρατηγοῦ καὶ στὴν ἀντίστοιχη ἀνικανότητα τοῦ ἕτερου Ἀθηναίου στρατηγοῦ, τοῦ Εὐκλέους, νὰ ἀποκρούσῃ τὸν Βρασιίδα.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου σχετικὰ μὲ τὴν πτῶσι τῆς Ἀμφίπολης ἐνσωματώνεται θεματικὰ στὴν γενικώτερη ἐκστρατεία τοῦ Βρασιίδα σὲ Μακεδονία καὶ Θράκη κατὰ τὴν πρώτη φάσι τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὰ ἔτη 424-423 π.Χ.<sup>17</sup>. Ἡ δὲ Ἀμφίπολις παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα ὡς ὁ κύριος στόχος τῶν Σπαρτιατῶν στὴν εὐρύτερη αὐτὴν περιοχὴ, γιὰ μιὰ πλειάδα λόγων ποὺ δὲν προβάλλονται μὲν ἀναλυτικὰ, ὑποφώσκουν, ὅμως, αἰσθητὰ. Πρῶτον, λοιπόν, ἡ κομβικὴ τῆς θέσι στὶς ἐκβολὲς τοῦ Στρυμόνα καὶ τὰ σύνορα μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Θράκης<sup>18</sup>, ἔπειτα ἡ ξυλεια τῶν παραποτάμιων κὶ ὄρειων δασῶν<sup>19</sup> καὶ ὁ περιβόητος ὀρυκτὸς πλοῦτος τῆς λεκάνης τοῦ Παγγαίου καί, τέλος, οἱ ἀλυσιδωτὲς ἀποστασίαι<sup>20</sup> ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία ποὺ θὰ πυροδοτοῦσε ἡ πτῶσι τῆς τὴν ἀνήγαγαν σὲ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν. Ὁ ἐπιτολισμὸς ἀπὸ τὸν Θουκυδίδου τῆς ἰδιαιτερότητος αὐτῆς τῆς Ἀμφίπολης ἔχει ὡς στόχο νὰ καταδείξῃ ἄμεσα τὴν σημαντικότητά της γιὰ τὸν ἔλεγχο μιᾶς ζωτικῆς περιοχῆς τῆς Βόρειας Ἑλλάδος κὶ ἔμμεσα τὴν τόσο μεγάλη ἐπιθυμία τοῦ Βρασιίδα νὰ τὴν καταλάβῃ<sup>21</sup>. Ἐστιάζοντας, λοιπόν, τὴν προσοχὴ σὲ

17. Ἡ συγκεκριμένη ἐκστρατεία φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε ἀπὸ καιρὸ προγραμματισμένο σχέδιο τῶν Σπαρτιατῶν, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες τοῦ ἴδιου τοῦ Θουκυδίδου, 3.92.4.7, τῆς ἐπὶ Θράκης παρόδου χρησίμως ἔξιν, καί, 4.70.1.1-3, Βρασιίδας δὲ ὁ Τέλλιδος Λακεδαιμόνιος κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον ἐτύγγανε περὶ Σικυῶνα καὶ Κόρινθον ὧν, ἐπὶ Θράκης στρατεῖαν παρασκευαζόμενος - βλ. L. Bodin, «Thucydide et la Campagne de Brasidas en Thrace: Remarques sur la Composition de l'Exposé», *Mélanges offerts à M. Octave Navarre par ses Élèves et ses Amis*, Toulouse 1935, 47-55.

18. βλ. Γ. Κράσις, «Ὁ Στρυμὼν τῶν Ἀρχαίων», *Σερραϊκὰ Σύμμεικτα* 2 (2013) 241-258 (ἐδῶ 254-255), καὶ περαιτέρω G. B. Grundy, *Thucydides and the History of his Age*, τόμ. Β', Oxford 1948, σσ. 136-138, καὶ W. K. Pritchett, *Studies in Ancient Greek Topography*, τόμ. Γ', Berkeley / Los Angeles / London 1980, σσ. 298-346.

19. Τὸν σημαντικὸ αὐτὸν παράγοντα τὸν ἐπισημαίνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης, 4.108.1.2-3, ἡ πόλις αὐτοῖς ἦν ὠφέλιμος ξύλων τε ναυπηγησίων πομπῇ - βλ. A. W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, τόμ. Γ', Oxford (4)1969, σσ. 580-581, καὶ Hornblower, ὁ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 517-518.

20. βλ. H. D. Westlake, «Thucydides IV, 108, 4», *PCPhS* 7 (1961) 63-67.

21. βλ. Ἀ. Σ. Βλάχος, *Παρατηρήσεις στὸν Θουκυδίδου Ἐνγγραφήν Α'-Θ'*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1992, σ. 375.



αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐπιθυμία τοῦ Βρασίδα νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν κυριαρχία του μιὰ τόσο σημαίνουσα πόλη, γίνεται εὐκόλα κατανοητὸ πὼς μόνον δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ ἀνακοπῇ ἡ πορεία του πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ πολυπόθητου στόχου του.

Ἡ πορεία του, πάλι, στὴν Μακεδονία ἦταν κάτι παραπάνω ἀπὸ ἀπλῶς ἐπιτυχής, ἀφοῦ κάμποσες πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς εἶχαν ἐποικίσει ἤδη στὴν δύναμή του, ἓνα γεγονός πού μαρτυροῦσε τὴν καταλυτικὴ ἰσχὺ τῆς στρατιᾶς του<sup>22</sup>. Μὲ τοὺς καλύτερους, λοιπόν, οἰωνοὺς βιάδιζε ὁ Βρασίδης ἐναντίον τῆς Ἀμφίπολης, ἐκκινῶντας μὲ σύσσωμο τὸν στρατό του ἀπὸ τὴν Ἄρνῆς τῆς Χαλκιδικῆς καὶ φτάνοντας σὲ μιὰ ἡμέρα στὸν Αὐλῶνα καὶ τὸν Βορμισκο, παραθαλάσσιες πόλεις στὴν ἐκβολὴς τῆς Βόλβης<sup>23</sup>. Ἐπιπλέον, ἐντὸς τῆς ἴδιας τῆς Ἀμφίπολης ὑπῆρχαν πρόθυμοι προδότες τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεσίας τῆς πόλης, οἱ Ἀργίλιοι, ἄποικοι τῶν Ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη ἐντολὲς γιὰ ἐσωτερικὴ ἐπίθεση πρὸς ἐπικουρία τῆς ἐξωτερικῆς τῶν Σπαρτιατῶν<sup>24</sup>. Μὲ μιὰ τέτοια πέμπτη φάλαγγα, καὶ δὴ σὲ μιὰ πόλη μὲ ἀνομοιογενῆ πληθυσμό, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι ἀποτελοῦσαν μειοψηφία, ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐφόδου πού μηχανευόταν ὁ Βρασίδης πρέπει νὰ θεωροῦνταν σχεδὸν δεδομένη, ἐφόσον οἱ πολιορκημένοι δὲν θὰ ἤξερον ποιὸν ἐχθρὸ νὰ ἀντιμετωπίσουν πρῶτα. Στὸς πολλαπλοὺς αὐτοὺς συμμάχους τῶν Σπαρτιατῶν θὰ πρέπη νὰ προστεθῇ ἀσφαλῶς καὶ ὁ Μακεδόνας βασιλεὺς Περδίκκας, ὁ ὁποῖος στὸ πρόσωπο τῶν Σπαρτιατῶν βρῆκε τὸν τέλειο σύμμαχο ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, καθὼς αὐτοὶ ἀπὸ χρόνια ἐποφθαλμιοῦσαν ζωτικὲς περιοχὲς τοῦ βασιλείου του. Ὑπὸ αὐτὰ τὰ δεδομένα, γίνεται φανερὸ πὼς ἡ μάχη κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἦταν ἄνιση γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀφοῦ εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἓνα πολυμέτωπο ἐχθρὸ, ὁ ὁποῖος διέθετε ὄχι μόνον μιὰ σιδηρὰ ἐμπροσθοφυλακὴ ξακουστῶν πολεμιστῶν, ἀλλὰ καὶ μιὰ σφύζουσα ὀπισθοφυλακὴ ἱκανῶν συμμάχων.

Ὅ,τι, ὅμως, ἐξασφάλισε στοὺς Σπαρτιατῆς τὴν νίκη δὲν ἦταν ἡ ποιότητα τῶν συμμαχιῶν τους, ἀλλὰ οἱ στρατηγικὲς ἱκανότητες τοῦ στρα-

---

22. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς Ἀκάνθου πού ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης, ἡ ὁποία περιῆλθε ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴν στὴν σπαρτιατικὴν ἐπιτροπὴν ἀπλᾶ καὶ μόνον μὲ μιὰ ἰδιαίτερα πειστικὴν δημηγορίαν τοῦ Βρασίδα, 4.84.1.1-88.2.2 - βλ. Oucken, ὁ. π. (ὑποσ. 11), σσ. 300-301.

23. Πρβλ. 4.103.1.1-4, *Ἐπὶ ταύτην οὖν ὁ Βρασίδης ἄρας ἐξ Ἀρνῶν τῆς Χαλκιδικῆς ἐπορεύετο τῷ στρατῷ. καὶ ἀφικόμενος περὶ δειλῆν ἐπὶ τὸν Αὐλῶνα καὶ Βορμισκόν, ἧ ἡ Βόλβη λίμνη ἐξίησιν ἐς θάλασσαν, καὶ δειπνοποιούμενος ἐχώρει τὴν νύκτα.* - γιὰ τὴν ὀνομασία τῶν τοποθεσιῶν, βλ. R. Syme, *Anatolica: Studies in Strabo*, ἐκδ. A. R. Birley, Oxford 1995, σσ. 197 & 340-343.

24. Πρβλ. 4.103.2.1-3.3, *ἧ καὶ μᾶλλον ὄρησε, βουλόμενος λαθεῖν τοὺς ἐν τῇ Ἀμφιπόλει πλὴν τῶν προδιδόντων. ἦσαν γὰρ Ἀργιλίων τε ἐν αὐτῇ οἰκίητορες (εἰσὶ δὲ οἱ Ἀργίλιοι Ἀνδρῶν ἄποικοι) καὶ ἄλλοι οἱ ξυνέπρασσον ταῦτα, οἱ μὲν Περδίκκα πειθόμενοι, οἱ δὲ Χαλκιδεῦσιν.*

τηγοῦ τους, τοῦ Βρασίδα, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ διέθετε μιὰν ἀπαράμιλλη πολεμικὴ τεχνικὴ, καταλυτικὴ γιὰ ὅ,τι ἔπεφτε στὸν δρόμο της. Ἔτσι, καὶ στὴν περίπτωση τῆς Ἀμφίπολης κινήθηκε μὲ τὸν πλέον πρόσφορο τρόπο καὶ κατάφερε, μὲ τὴν συνέργεια τριῶν στοιχείων, τῆς προδοσίας ποὺ εἶχε συντελεστή, τοῦ χειμῶνα ποὺ ἐπικρατοῦσε καὶ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ ποὺ ἐπιχείρησε, νὰ καταλάβῃ τὴν πόλη<sup>25</sup>. Ἡ τριπλὴ αὐτὴ μέριμνα τοῦ Βρασίδα, καθὼς καὶ γιὰ τὴν προδοσίαν εἶχε φροντίσει ἐγκαίρως καὶ γιὰ καιρὸ ἐπέλεξε τὴν δύσκολη ἐποχὴ τοῦ χειμῶνα καὶ γιὰ ἐπίθεσιν ἀποφάσισε τὴν ξαφνικὴ ἔφοδο, ἀναδεικνύει καὶ τὸ ἀνάστημά του ὡς στρατηγοῦ, ἀκαταμάχητου καὶ νικηφόρου. Ἀκόμα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης φαίνεται νὰ ὁμολογῇ τὸ μεγαλεῖο αὐτὸ τοῦ ἀντιπάλου του, ὅταν σημειώσῃ πὼς ὁ Βρασίδας, ἐὰν δὲν ἐπιδιδόταν, ἀφικνούμενος στὴν Ἀμφίπολη, σὲ ληηλασίες, εὐκόλα θὰ κυρίευε τὴν πόλη μὲ τὴν πρώτη του κιόλας ἐξόρμησιν<sup>26</sup>. Ἡ πίστις τοῦ ἱστορικοῦ στὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ λανθάνει καλὰ κρυμμένη πίσω ἀπὸ τὸ ἀπρόσωπο ῥήμα λέγεται, ὅπου, μὲ τὴν ἀφηγηματικὴ τεχνικὴ τοῦ πλαγίου λόγου, κατορθώνει νὰ ἐκφράσῃ τὴν προσωπικὴ του ἄποψη, ἀποδίδοντάς τιν ἐν τρίτους<sup>27</sup>.

Ἀλλὰ, παράλληλα μὲ τὶς στρατηγικὰς αὐτὰς ἰκανότητες τοῦ Βρασίδα, ὑπογραμμίζει σταθερὰ ὁ Θουκυδίδης καὶ τὶς διπλωματικὰς του, οἱ ὁποῖες ἔρχονται νὰ ὀλοκληρώσουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τὴν πολεμικὴ ἀρετὴ του. Ἡ ὅλη προνοητικότητά του στὴν κατάληψιν τῆς Ἀμφίπολης διαφαίνεται στὴν ἀμεσότητα, μὲ τὴν ὁποῖα κινήθηκε, γιὰ νὰ καταλάβῃ τὸν στόχο του, ὅταν, δηλαδὴ, ἡ πόλη φυλασσόταν ἀπὸ ἕναν μόνον Ἀθηναῖο στρατηγὸν, τὸν Εὐκλῆν, χωρὶς τὴν ἐνίσχυση τοῦ Θουκυδίδου. Συγκεκριμένα, ἐπέσπευσε τὴν ἐπίθεσίν του, καθὼς ἀνησυχοῦσε, ἀπὸ τὴν μιὰ, μήπως φθάσῃ ὁ στόλος τοῦ Θουκυδίδου καὶ ἀνατραποῦν τὰ σχέδια του καὶ πληροφοροῦνταν, ἀπὸ τὴν ἄλλη, πὼς ὁ Θουκυδίδης κατεῖχε πλούσια χρυσορρυχεῖα στὴν περιοχὴ καί, κατ' ἐπέκτασιν, ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροὴ στὸν ἐντόπιον πληθυσμὸν<sup>28</sup>. Ἡ ἀνασφά-

25. Πρβλ. 4.103.5.3-5, *ἅμα μὲν τῆς προδοσίας οὔσης, ἅμα δὲ καὶ χειμῶνος ὄντος καὶ ἀπροσδοκῆτος προσπεσῶν* - βλ. H. Konishi, *Power and Structure in Thucydides: An analytical Commentary*, τόμ. Γ', Amsterdam 2009, σσ. 1287-1288.

26. Πρβλ. 4.104.2.1-3.1, *καὶ λέγεται Βρασίδαν, εἰ ἠθέλησε μὴ ἐφ' ἀρπαγὴν τῷ στρατῷ τραπέσθαι, ἀλλ' εὐθὺς χωρῆσαι πρὸς τὴν πόλιν, δοκεῖν ἂν ἐλεῖν*.

27. Τὸ ἀφηγηματικὸ αὐτὸ τέχνασμα τὸ συνηθίζει ὁ Θουκυδίδης, κάθε φορὰ ποὺ θέλει νὰ ἀποστασιοποιηθῇ ἀπὸ μίαν πληροφορίαν - πρβλ. 1.132.5.6, 1.134.1.3, 2.20.1.2 κ. ἀ., ἐνῶ ἐδῶ ἐπαυξάνεται ἀπὸ τὸ δοξαστικὸ ῥήμα *δοκεῖν*, κάτι ποὺ καταδεικνύει ἐναργέστερα τὴν ἐπιφύλαξιν ποὺ διατηροῦσε ὁ Θουκυδίδης, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐγκυρότητα τῶν πληροφοριῶν του - βλ. H. D. Westlake, «Λέγεται in Thucydides», *Mnemosyne* 30 (1977) 345-362 (ἐδῶ 355-356), καὶ Hornblower, ὀ. π. (ὑποσ. 4), σ. 505.

28. Πρβλ. 4.105.1.1-2.1, *Ἐν τούτῳ δὲ ὁ Βρασίδας δεδιὼς καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Θάσου τῶν νεῶν βοήθειαν καὶ πυνθανόμενος τὸν Θουκυδίδην κτησὶν τε ἔχειν τῶν χρυσειῶν μετὰλλων ἐργασίας ἐν τῇ περὶ ταῦτα Θράκη καὶ ἀπ' αὐτοῦ δύνασθαι ἐν τοῖς πρώτοις τῶν ἡπειρω-*

λειά του αὐτή, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐπικείμενη ἄφιξη τοῦ Θουκυδίδη, τὸν ὤθησε νὰ λάβῃ τὴν καλύτερη δυνατὴ ἀπόφαση, παρὰ τὴν πίεση τῶν καταστάσεων, γεγονὸς ποὺ μαρτυρεῖ καὶ τὴν δεινότητά του στὴν ἐκτίμηση τῶν πολεμικῶν συνθηκῶν. Ἡ ὄλη του, ὅμως, διπλωματικὴ δεξιότητα ἐκτυλίσσεται στὸ περιστατικὸ μὲ τὴν συμφωνία ποὺ συνάπτει κατὰ τὴν πολιορκία τῆς πόλης, ὅταν προτείνει, σὲ ὄσους ἀπὸ τοὺς Ἀμφιπολίτες τὸ ἐπιθυμοῦν, εἴτε νὰ παραμείνουν στὴν πόλιν μὲ τὰ ἴδια δικαιώματα ὅπως καὶ πρὶν εἴτε νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν ἄνευ ὄρων, μεταφέροντας ὅλα τοὺς τὰ ὑπάρχοντα<sup>29</sup>. Ὁ ἐλιγμὸς αὐτὸς στόχο ἔχει νὰ κάμψῃ τὸ ταχύτερο δυνατὸν τὴν ἀντίσταση τῶν πολιορκημένων, πρὶν φτάσῃ ἡ ναυτικὴ βοήθεια τοῦ Θουκυδίδη, κάτι ποὺ πράγματι συνέβη, ἐφόσον μὲ αὐτὴν τὴν *μετρίαν ξύμβασιν* ἡ Ἀμφίπολη πέρασε σχεδὸν ἀμαχητὶ στὰ χέρια του<sup>30</sup>.

Τὸ πορτραῖτο αὐτὸ τοῦ ἔξοχου στρατηγοῦ ποὺ φιλοτεχνεῖ ὁ Θουκυδίδης γιὰ τὸν Βρασίδα, τοῦ προικισμένου μὲ μιὰν ἀνυπέροβλητη στρατηγικὴ καὶ διπλωματικὴ δεινότητα, φιλοδοξεῖ νὰ τὸν ἀναδείξῃ σὲ ἕναν ἀπροσμάχητο στρατηγὸ, μπρὸς στὸν ὁποῖον κανένας δὲν ἔχει καμμία ἐλπίδα<sup>31</sup>. Ἡ σαρωτικὴ του ἐπέλαση στὴν Χαλκιδικὴ ἔμελλε νὰ κορυφωθῇ μὲ τὴν κατάληψη τῆς σημαντικώτερης πόλης μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Θράκης, τῆς Ἀμφίπολης, ἡ ὁποία δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἔχῃ καμμία ἄλλη τύχη ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τῆς στὴν βούλησή του. Καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ καθολικὴ ἰκανότητα τοῦ Βρασίδα ἔρχεται σὲ ἠχηρὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀνικανότητα τοῦ Εὐκλέους νὰ ὑπαρασπιστῇ τὴν Ἀμφίπολη ὡς φρούραρχὸς τῆς, τὴν στιγμὴ ποὺ σημειώνεται εὐκρινῶς ὅτι ἡ ἰσχὺ τοῦ Ἀθηναίου

---

*τῶν, ἠπειγέτο προκατασχέιν, εἰ δύναίτο, τὴν πόλιν, μὴ ἀφικνουμένου αὐτοῦ τὸ πλῆθος τῶν Ἀμφιπολιτῶν, ἐλπίσαν ἐκ θαλάσσης ξυμμαχικὸν καὶ ἀπὸ τῆς Θράκης ἀγείραντα αὐτὸν περιποιήσιν σφᾶς, οὐκέτι προσχωροίη.* Κατὰ τὸν Βλάχο, ὁ. π. (ὑποσ. 21), σσ. 377-378, οἱ φόβοι αὐτοὶ τοῦ Βρασίδα εἶναι μόνον ὑποθετικοί, ἐνῶ κατὰ τὸν Hornblower, ὁ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 509-510, πραγματικοί, ὑποστηρίζοντας, μάλιστα, πῶς τοὺς ἐκμυστηρεύτηκε ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ ἴδιος ὁ Βρασίδης στὸν Θουκυδίδη, σὲ ἰδιωτικὴ τους συνάντηση κατὰ τὰ ἔτη 424-422 π.Χ. - βλ. περαιτέρω O. Luschkat, «Thukydides der Historiker», *RE* (1970) 1085-1354 (ἔδῳ 1099), καὶ C. Schneider, *Information und Absicht bei Thukydides: Untersuchung zur Motivation des Handelns*, διδ. διατρ., Göttingen 1974, σσ. 14-16.

29. Πρὸβλ. 4.105.2.1-106.1.1, καὶ τὴν *ξύμβασιν μετρίαν ἐποιεῖτο, κήρυγμα τόδε ἀνειπῶν, Ἀμφιπολιτῶν καὶ Ἀθηναίων τῶν ἐνότων τὸν μὲν βουλόμενον ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ τῆς ἴσης καὶ ὁμοίας μετέχοντα μένειν, τὸν δὲ μὴ ἐθέλοντα ἀπιέναι τὰ ἑαυτοῦ ἐκφερόμενον πέντε ἡμερῶν.*

30. Γιὰ τοὺς εὐάριθμους λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ἀμφιπολίτες προέβησαν στὴν ἀπόφασή τους νὰ παραδώσουν τὴν πόλιν τους, βλ. Ἀ. Ἰ. Γιαγκόπουλος / Ζ. Ἐ. Μαλαθούνη, *Θουκυδίδης Ἱστορία: Πελοποννησιακὸς Πόλεμος, Βιβλίον Δ΄*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 453-454.

31. Βλ. Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 12), σ. 278: «It is true that the prominence given to the resourcefulness of Brasidas at each stage of the situation emphasises the difficulty of the task imposed upon the Athenian generals».

στρατηγού ἐντὸς τῆς πόλεως εἶχε πλέον μηδενιστῆ<sup>32</sup>. Ὁ Θουκυδίδης φαίνεται νὰ κατηγορῆ εὐθέως τὸν συστράτηγό του ὅτι ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικὰ «λίγος» γιὰ τὶς κρίσιμες περιστάσεις, πολλῶ δὲ μᾶλλον ὡς ἀντίπαλος τοῦ Βρασίδα, καθὼς ἔχασε τὴν πόλη μέσα ἀπὸ τὰ χέρια του, χωρὶς νὰ δώσῃ καὶ μάχη<sup>33</sup>. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ ἱστορικὸς φαίνεται νὰ ἀναζητᾶ ἐναγωνίως αἰτίες ἔξω ἀπὸ τὴν δική του ἀρμοδιότητα γιὰ τὴν πώση τῆς πόλης, μὴ διστάζοντας νὰ ἐνοχοποιήσῃ ἀκόμη καὶ ἕναν στρατηγό, γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν μπορεῖ νὰ δεχτῆ κανεὶς ἄκριτα ὅτι παρέδωσε τὴν πόλη ἄνευ ὄρων<sup>34</sup>.

Βάσει ὧσων ἐλέχθησαν μέχρι στιγμῆς, διαπιστώνεται μιὰ συστηματικὴ προσπάθεια τοῦ Θουκυδίδη νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἄλωση τῆς Ἀμφίπολης ὡς κάτι προδιαγεγραμμένο, ὡς κάτι ἀναπόφευκτο ἐξαιτίας τῆς περιορέουσας ἀτιμόσφαιρας. Ἐστιάζει διαδοχικὰ στὴν ὑψηλὴ σημαντικότητα τῆς πόλης καὶ τὴν θριαμβικὴ ἐπέλαση τῶν Λακεδαιμονίων, τὶς στρατηγικὲς καὶ διπλωματικὲς ἀρετὲς τοῦ Βρασίδα καὶ τὴν μειωμένη ἱκανότητα τοῦ Εὐκλέους, γιὰ νὰ ἀποπροσανατολίσῃ ἀπὸ τὸ θλιβερὸ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους συμβὰν τῆς ἀπώλειας τῆς Ἀμφίπολης. Εὐελπιστεῖ, μέσα ἀπὸ τὴν συνεχῆ ἐπισήμανση τῆς ἀφευκτῆς πτώσης τῆς πόλης, νὰ ὑποβάλλῃ στοὺς συμπολίτες του τὴν ἰδέα ὅτι δὲν εὐθύνεται αὐτὸς ὡς στρατηγὸς γιὰ τὴν ἀτυχή ἔκβαση, ἐφόσον κάθε ἄλλος στὴν θέση του θὰ εἶχε τὴν ἴδια ἀκριβῶς μοῖρα. Δὲν ἀποδείχθηκε αὐτὸς ἀνεπαρκῆς ἀπέναντι στὶς ἀυξημένες ἀπαιτήσεις τῶν καταστάσεων, ἀλλὰ οἱ καταστάσεις οἱ ἴδιες ἦταν ἀνώτερες ἀπὸ τὶς δυνάμεις ὅποιου στρατηγού καλοῦνταν νὰ τὶς ἀντιμετωπίσῃ, μὲ συνέπεια κάθε ἐπίρριψη εὐθύνῃς ἐναντίον του νὰ μὴν εὐσταθῇ. Ἡ Ἀμφίπολη, λοιπόν, θὰ ἔπεφτε οὕτως ἢ ἄλλως, εἴτε ἦταν ἐκεῖ ὁ Θουκυδίδης, γιὰ νὰ τὴν ὑπερασπιστῆ, εἴτε ὄχι, ὑποταγμένη σὲ ἕναν πανίσχυρο ἐχθρὸ κι ἕναν ἱκανότατο στρατηγό, ὡς ἀτυχὲς θῦμα τῶν καιρῶν καὶ τῶν περιστάσεων.

Τὸ ἐπιχείρημα, ὅμως, τῆς ἀναπόφευκτῆς πτώσης τῆς Ἀμφίπολης δὲν ἀρκεῖ, γιὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν Θουκυδίδη ἀπὸ τὴν εὐθύνη του στὴν ἀπώλεια τῆς πόλης, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ κάτι ἀκόμα, ἰσχυρότερο, γιὰ νὰ φανῇ ὅτι εἶναι ἄμοιρος παντοίων τῶν εὐθυνῶν. Στὴν αὐτοῦπερα-

---

32. Πρβλ. 4.106.2.3, καὶ τοῦ παρόντος Ἀθηναίων στρατηγού οὐκέτι ἀκροώμενον - βλ. Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 19), σσ. 579 & 586-587.

33. Κατηγορία ἐναντίον τοῦ Εὐκλέους φαίνεται νὰ λανθάνῃ ἀκόμη καὶ στὴν προηγούμενη περίπτωση τοῦ πλαγιοαφηγηματικοῦ λέγεται, ὅπου ὁ ἱστορικὸς θέλει νὰ μεμφθῇ μᾶλλον τὸν συστράτηγό του, ἀλλὰ καλύπτει τὴν μομφή του ἔντεχνα πίσω ἀπὸ τὸ ἀπρόσωπο ῥήμα.

34. Βλ. Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 12), σ. 283: «The account of Thucydides seems somewhat lacking in sympathy towards a colleague who, whatever his faults, was called upon to deal with a situation of very great difficulty.», ἐνῶ τὸν καταμερισμὸ τῆς εὐθύνῃς καὶ στοὺς δύο Ἀθηναίους στρατηγοὺς ὑπερασπίζεται ὁ Oucken, ὁ. π. (ὑποσ. 11), σσ. 306-317.

οπιστική του, λοιπόν, γραμμή, προτάσσει, εν συνεχεία, τὸ ἐπιχείρημα ὅτι αὐτὸς ὄχι μόνον δὲν ἀδιαφόρησε γιὰ τὴν τύχη τῆς Ἀμφίπολης, ἀλλὰ ἔπραξε μάλιστα καὶ ὅ,τι ἀπαιτοῦσαν οἱ καταστάσεις, γιὰ νὰ τὴν σώσῃ<sup>35</sup>. Ἡ συλλογιστική του πορεία ἀναφέρεται διαδοχικὰ στὴν ταχύτητα τῆς ἀντίδρασής του νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν Θάσο, στὴν ἐπιτυχή σωτηρία τῆς Ἡϊόνας, τοῦ ἐπινείου τῆς Ἀμφίπολης, καὶ στὴν ἀποτελεσματικὴ ὀχύρωση τῆς συγκεκριμένης πολίχνης, χωρὶς, ὅμως, νὰ καταθέτῃ οὔτε ἕναν λόγον γιὰ τὴν ἀπουσία του στὴν Θάσο.

Ὁ Θουκυδίδης, ἀντιλαμβανόμενος τὴν ἐνδεχόμενη κατηγορία ἐναντίον του ὅτι ἀδιαφόρησε γιὰ τὴν μοῖρα τῆς Ἀμφίπολης καὶ χρονοτρίβησε ἄσκοπα, μέχρι νὰ ἐπιστρέψῃ γιὰ τὴν ὑπεράσπισή της, σπεύδει νὰ τονίσῃ ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη αὐτοαναφορὰ στὸ ὄνομα καὶ τὴν ιδιότητά του ὅτι ἐνήργησε *κατὰ τάχος*<sup>36</sup>. Μόλις ἔλαβε τὸ μήνυμα ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους γιὰ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς ἄμεσης ἐπέμβασής του, δὲν ὀλιγόρησε διόλου, παρὰ κινήθηκε πάραυτα μὲ τὸν ἑφταμελῆ του στόλο<sup>37</sup>, γιὰ νὰ προσφέρῃ τὶς ὑπηρεσίες του στὴν πατρίδα του. Ἡ μνεία αὐτῆ στὴν ταχύτητα τῆς ἀντίδρασής του, ἂν καὶ ἴσως θὰ περνοῦσε ἀπαρτήρητη σὲ κάποια ἄλλη περίπτωση, στὴν παροῦσα τῆς ὑποφώσκουσας αὐτοὑπεράσπισής του εἶναι ἰδιαίτερα ὑποπτη, ἐφόσον φανερώνει ὄχι τόσο μιὰ κοινὴ στρατηγικὴ πρακτικὴ, ὅσο τὴν ἀγωνία του μὴν τυχὸν ἀποδειχθῆ ἀμελής<sup>38</sup>. Στὴν συνέχεια τῆς ἀφήγησής του, ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀμεσότητα τῆς ἀφίξής του ἀπὸ τὴν Θάσο στὴν Ἡϊόνα<sup>39</sup>, προσδοκῶντας πάντοτε νὰ μετριάσῃ τὴν ἐνοχί του, ἐφόσον αὐτὸς ἔκανε πράγματι ὅ,τι τοῦ ζητήθηκε, καὶ μάλιστα μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο. Μόνον γιὰ ἀδιαφορία, ἐπομένως, δὲν μπορεῖ νὰ κατηγορηθῆ ὁ Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος ἔκανε τὰ ἀδύνατα δυνατά, γιὰ νὰ βρεθῆ τάχιστα στὸ πλευρὸ τῶν πολιορκημένων Ἀμφιπολιτῶν, ἀσχέτως ἂν ἡ βοήθειά του ἔφτασε, παρὰ

---

35. Βλ. Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 12), σ. 283: «[...] he himself made every effort to retrieve an already desperate situation.».

36. Πρβλ. 4.104.5.1-2, καὶ ὁ μὲν ἀκούσας κατὰ τάχος ἑπτὰ ναυσὶν αἰ ἔτυχον παροῦσαι ἔπλει.

37. Ὁ στόλος τοῦ Θουκυδίδη μόνον ἐπαρκῆς δὲν θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ, ἐφόσον ἑπτὰ μόνον πλοῖα σὲ μιὰ τόσο νευραλγικῆ πιερωχί τῆς Βορείου Ἑλλάδος τίποτε τὸ σημαντικὸ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ καταφέρουν σὲ μιὰ περίπτωση ἐκτάκτου ἀνάγκης, ὅπως αὐτὴ τῆς Ἀμφίπολης - βλ. Βλάχος, ὁ. π. (ὑποσ. 21), σ. 377. Τὴν μέγιστη εὐθύνη γιὰ τὴν ἀμέλεια αὐτὴ φέρει ἀναμφισβήτητα ἡ ἴδια ἢ κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας τῶν ῥιζοσπαστικῶν δημοκρατῶν τοῦ Κλέωνος, ἐφόσον ἔστειλαν οὐσιαστικὰ τὸν Θουκυδίδη χωρὶς δυνάμεις νὰ ὑπερασπιστῆ μιὰ πόλη, ἡ ὁποία, τουλάχιστον πληθυσμιακά, δὲν βρισκόταν πλήρως στὸ πλευρὸ τῶν Ἀθηναίων.

38. Βλ. Hornblower, ὁ. π. (ὑποσ. 4), σ. 508, «Ἐὰν ὁ Θουκυδίδης ὡς ἱστορικὸς δὲν μιλοῦσε ἐδῶ γιὰ τὸν Θουκυδίδη ὡς στρατηγὸ, κανεὶς δὲν θὰ ἐπέκρινε τὴ φράση "ὀλοτάχως" ὡς προσπάθεια δικαιολόγησής.».

39. Πρβλ. 4.106.4.2-3, *εἰ γὰρ μὴ ἐβοήθησαν αἰ νῆες διὰ τάχους, ἅμα ἔφ' ἂν εἶχετο.*

τὴν ὅλη σπουδὴ του, τελικὰ ἀργά<sup>40</sup>.

Ἀκόμη, ὅμως, καὶ αὐτὴ ἡ τάχιση, κατὰ τὰ λεγόμενά του, ἀντίδραση δὲν στάθηκε ἰκανὴ νὰ κρατήσῃ τὴν Ἀμφίπολη μὲ τὸ μέρος τῶν Ἀθηναίων, καθὼς οἱ πολλαπλὲς ἀρετὲς τοῦ ἐχθρικοῦ στρατηγοῦ ἦταν κατὰ πολὺ ἀνώτερες τῶν χειρισμῶν τῶν δύο Ἀθηναίων στρατηγῶν. Ἄντ' αὐτοῦ, ὁ Θουκυδίδης ἐπικεντρώνεται μέσα ἀπὸ τὸ κείμενό του ὄχι τόσο στὴν ἀποτυχία προάσπισης τῆς Ἀμφίπολης ὅσο στὴν ἐπιτυχία ὑπεράσπισης τῆς Ἡϊόνας, τοῦ παράκτιου λιμανιοῦ πλησίον τῆς Ἀμφίπολης, ἔργο ἐξ ὀλοκλήρου δικό του<sup>41</sup>. Ἐνῶ ἡ πτώση τῆς Ἀμφίπολης θεωρεῖται γιὰ τὸν Θουκυδίδη δεδομένη, τὴν στιγμὴ ποὺ συντρέχουν ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες, ἡ σωτηρία τῆς Ἡϊόνας ἀποτελεῖ τὸν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς ἀποστολῆς του ἀπὸ τὴν Θάσο<sup>42</sup>. Καὶ στὸν συγκεκριμένο στόχο εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἐπιτυχής, ἐφόσον κατορθώνει νὰ τὴν προσεγγίσῃ ἐκεῖνη ἀκριβῶς τὴν χρονικὴ στιγμὴ, ποῦ ἀναμενόταν ἡ ἐπίθεση τοῦ Βρασίδα, καὶ νὰ τὴν διατηρήσῃ στὴν ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία. Ὅχι μόνον δὲν θὰ πρέπη, λοιπόν, νὰ αἰτιᾶται ὁ Θουκυδίδης γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς Ἀμφίπολης, ἀλλὰ θὰ πρέπη καὶ νὰ τιμᾶται γιὰ τὴν σωτηρία τῆς Ἡϊόνας, ἡ ὁποία λίγο ἔλειψε νὰ χαθῇ, πράγμα ποὺ σίγουρα θὰ συνέβαινε, ἂν δὲν ἐπενέβαινε αὐτὸς ἐγκαίρως.

Ἀλλὰ οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Θουκυδίδη δὲν σταματοῦν ἀπλῶς στὴν διάσωση τῆς Ἡϊόνας ἀπὸ τὶς ἀρπακτικὲς διαθέσεις τοῦ Βρασίδα, παρὰ ἐπεκτείνονται καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς, καθιστῶντας τὸν Θουκυδίδη ἀκόμα πιὸ ἄξιο καὶ τελεσφόρο στρατηγό. Μὲ τὴν ἐγκατάστασή του στὸ σημαντικώτατο αὐτὸ λιμάνι τοῦ Βορείου Αἰγαίου, λαμβάνει ὅλα τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα, προκειμένου ἡ πόλη ἀσφαλῶς ἔξῃ, νὰ καταστή, δηλαδή, τὸ δυνατότερον ἀσφαλῆς ἐνώπιον ἐνὸς τόσο ἐπικίνδυνου ἐχθροῦ<sup>43</sup>. Καὶ πράγματι οἱ ἐνέργειές του αὐτὲς ἐπέφεραν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, καθὼς καὶ οἱ δύο ἐπιθέσεις ποὺ ἐξαπέλυσε ὁ Βρασίδας, αἰσθανόμενος νὰ χάσῃ μέσα ἀπὸ τὰ χέρια του τὴν κομβικὴ αὐτὴν πολίχνη, ἀποκρούσθηκαν μὲ ἐπιτυχία ἀπὸ τὴν νέα φρουρὰ τῆς Ἡϊόνας. Τόσο ἡ κατὰ τὸν ποταμὸν ὅσο καὶ ἡ κατὰ γῆν ἔφοδος τοῦ Βρασίδα προσέκρουσαν ἐπάνω στὴν κραταιὰ ὀχύρωση τοῦ Θουκυδίδη, διατηρῶντας γιὰ ἀκόμη

40. Βλ. Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 12), σ. 278: «[...] not a word points to the conclusion that he was negligent».

41. Βλ. Oucken, ὁ. π. (ὑποσ. 11), σ. 310: «[...] trotz seiner Objektivität betont er sein Verdienst um die Rettung von Eion viel mehr als nöthig war [...]», καὶ Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 12), σ. 285: «Yet the prominence given to his success in saving Eion does serve to divert attention from his failure to save Amphipolis».

42. Πρβλ. 4.104.5.2-4, καὶ ἐβούλετο φθάσαι μάλιστα μὲν οὖν τὴν Ἀμφίπολιν, πρὶν τι ἐνδοῦναι, εἰ δὲ μὴ, τὴν Ἡϊόνα προκαταλαβών.

43. Πρβλ. 4.107.1.1-2.1, Μετὰ δὲ τοῦτο ὁ μὲν τὰ ἐν τῇ Ἡϊόνι καθίστατο, ὅπως καὶ τὸ αὐτίκα, ἦν ἐπὶ ὁ Βρασίδας, καὶ τὸ ἔπειτα ἀσφαλῶς ἔξῃ, δεξάμενος τοὺς ἐθελήσαντας ἐπιχωρῆσαι ἄνωθεν κατὰ τὰς σπονδάς.



μία φορά την Ήλιονα απόρθητη για τους Σπαρτιᾶτες και τὸν Θουκυδίδη σωτήρα για τοὺς Ἀθηναίους<sup>44</sup>. Μὲ ἐκπληκτικὴ μαεστρία, λοιπόν, συνεχίζει ὁ Θουκυδίδης νὰ προβάλλῃ τὰ στρατηγικά του ἐπιτεύγματα, ἀναφορικὰ μὲ τὴν Ήλιονα, κινούμενος πάντοτε βάσει τῆς πάγιας γραμμῆς του νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν ἐξαιτίας του πτώση τῆς Ἀμφίπολης, στρέφοντας τὸν ἀφηγηματικὸ φακὸ σὲ ὅ,τι τὸν συμφέρει.

Ἀπὸ τὴν παρουσίαση ποὺ προηγήθηκε, ἀποκαθίσταται ὁ Θουκυδίδης στὰ μάτια τῶν ἀναγνωστῶν ὡς πραγματικὰ ὑπεύθυνος, ἐπιμελῆς κι ἀποτελεσματικὸς στρατηγός, ὁ ὁποῖος παρείχε ἀνιδιοτελῶς τὸν ἑαυτὸ του στίς ὑπηρεσίες τῆς Ἀθήνας. Κινήθηκε μὲ ἀπαράμιλλη ταχύτητα ἀπὸ τὴν Θάσο στὴν Ἀμφίπολη, κατάφερε ὑπὸ τις πλέον ἀντίξοες συνθήκες νὰ σώσῃ τὴν Ήλιονα καὶ ἀπέκρουσε θριαμβευτικὰ ὅλες τις ἐπιθέσεις τοῦ Βρασίδα, γεγονότα ποὺ παραθέτει ὁ ἴδιος ἀναλυτικά. Καὶ ἂν, ὅμως, κανένας δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀμφισβητήσῃ τις ἐπιτυχίες του αὐτές, ἀφοῦ ἔλαβαν πραγματικὰ χώρα, κανένας, ἐπίσης, δὲν μπορεῖ νὰ παραβλέψῃ ὅτι αὐτὲς ἔχουν ἕναν ἀπώτερο σκοπὸ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ προβολὴ στρατιωτικῶν ἐπιτευγμάτων. Ὁ Θουκυδίδης, λοιπόν, μὲ τὴν τόσο ἐκτενῆ παράθεση τῶν ἐπιτυχιῶν του, ἀποσκοπεῖ στὴν κάλυψη τῆς ἀποτυχίας του κατὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Ἀμφίπολης, ἐπιθυμώντας νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἑαυτὸ του ὡς ἕναν ἐπιτυχημένο καὶ ὄχι ὡς ἕναν ἀποτυχημένο στρατηγό. Ἐστιάζοντας σὲ ὅ,τι κατάφερε, εὐελπιστεῖ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴ ἀπὸ ὅ,τι δὲν κατάφερε καὶ νὰ ἐξίλειωθῇ στὴν συνείδηση τῶν συμπολιτῶν του ὅτι, μπορεῖ νὰ ἔχασε τὴν Ἀμφίπολη, ἢ ὅποια ἦταν ἀναμενόμενο νὰ πέσῃ, ὡστόσο μπόρεσε νὰ κρατήσῃ τὴν Ήλιονα, καταβάλλοντας ὑπεράνθρωπες προσπάθειες. Ὁ Θουκυδίδης, λοιπόν, ὑποστηρίζει ὅτι ὡς στρατηγὸς στὴν συγκεκριμένη περιοχὴ κατὰ τὴν συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή ἔδρασε, ὅπως ἀκριβῶς ἐπέτασε ἡ θέση του, ἐπιχειρῶντας μὲ κάθε τρόπο νὰ περισώσῃ ὅ,τι προλάβαινε, θέτοντας τὴν σωτηρία τῆς Ήλιονας πᾶνω ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῆς Ἀμφίπολης.

Ἐνῶ, ὅμως, ὅλα φαίνονται νὰ βαίνουν ὑπὲρ τοῦ Θουκυδίδη, ἀπαλλάσσοντάς τον σχεδὸν ἀπὸ κάθε εὐθύνη γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς Ἀμφίπολης κι ἀναγνωρίζοντάς του μιὰ καίρια συμβολὴ γιὰ τὴν σωτηρία τῆς Ήλιονας, ἔρχεται ἕνα ἀρκετὰ μελανὸ σημεῖο νὰ σκιάσῃ τὴν ὅλη ἐπιχειρηματολογία του, ἡ ἀπουσία του στὴν Θάσο. Γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν βρισκόταν στὴν Ἀμφίπολη ἢ τὴν Ήλιονα, ὅπου ἦταν ἡ βάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, δὲν γίνεται ὁ παραμικρὸς λόγος στὴν ἀναφορὰ του, παρέχοντας, ἔτσι, τὸ δικαίωμα στὸν κάθε ἀναγνώστη νὰ εικάσῃ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ σχετικὰ μὲ

---

44. Πρβλ. 4.107.2.1-4, ὁ δὲ πρὸς μὲν τὴν Ήλιονα κατὰ τε τὸν ποταμὸν πολλοῖς πλοίοις ἄφνω καταπλεύσας, εἴ πως τὴν προύχουσαν ἄκραν ἀπὸ τοῦ τείχους λαβὼν κρατοίη τοῦ ἔσπλου, καὶ κατὰ γῆν ἀποπειράσας ἅμα, ἀμφοτέρωθεν ἀπεκρούσθη - βλ. Βλάχος, ὁ. π. (ὑποσ. 21), σ. 380.

αυτό<sup>45</sup>. Ὁ Θουκυδίδης ὄφειλε ὡς στρατηγὸς νὰ βρίσκεται μὲ τὸν στόλο του, ὅπου ὑπῆρχε ἀπειλὴ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ὄχι νὰ περιφέρεται ἄσκοπα στὶς θάλασσες, ἐκθέτοντας σὲ μέγιστο κίνδυνο τὶς περιοχὲς ποὺ ἔπρεπε θεωρητικὰ νὰ προστατευθῶν<sup>46</sup>. Τὸ ὅτι ἀποσιωπᾶ κάθε πληροφορία σχετικὰ μὲ τὴν ἀπουσία του ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴ χώρα ποὺ ἔπρεπε νὰ φυλάσσει εἶναι ἐξαιρετικὰ ὑποπτο καὶ ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ Θουκυδίδης τὸ ἀποκρύπτει σκόπιμα, διότι ἀπλούστατα ἐλέγχεται ἄμεσα γιὰ αὐτό<sup>47</sup>. Πράγματι, ἀπὸ τὴν ἀφήγησιν ποὺ ὁ ἴδιος παραθέτει δὲν φαίνεται νὰ συντρέχει κανένας ἀπολύτως λόγος γιὰ τὴν ἀπουσία του στὴν Θάσο, ἐφόσον δὲν σκόπευε οὔτε σὲ καμμιά ἐπιχείρησιν ἐπὶ τῆς νήσου νὰ προβῆ οὔτε βοήθεια ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ συμμάχους νὰ καλέσει. Ἐνδεχομένως, νὰ εἶχε ὑποεκτιμῆσει τὸν κρισιμώτατο κίνδυνο ποὺ διέτρεχε ἡ Ἀμφίπολις ἀπὸ τὴν προσπέλασιν τῶν Λακεδαιμονίων, ἀγνοῶντας τὶς διαθέσεις καὶ τὶς ἰκανότητες τοῦ Βρασίδα, καὶ νὰ θεώρησε ὅτι προλάβαινε ἀκόμη νὰ ἐπισκεφθῆ σύντομα τὴν Θάσο<sup>48</sup>. Ἡ ἀφελὴς αὐτὴ στάσις, ὅμως, νὰ μὴν εἶναι παρῶν, παρότι στρατηγὸς καὶ ἐπικεφαλῆς στόλου, τὴν στιγμὴν ποὺ ἡ παρουσία του θὰ ἦταν καθοριστικὴ γιὰ τὴν προστασίαν τῆς Ἀμφίπολις στάθηκε μοιραία γιὰ τὴν ἄτυχον πόλιν καὶ τὸν ἀνάγκασε, τρόπον τινά, νὰ τὴν παραλείψῃ ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν του.

Συμπερασματικὰ, ἡ περιγραφὴ τῆς ἄλωσης τῆς Ἀμφίπολις ἀπὸ τοὺς Σπαρτιᾶτες τὸν χειμῶνα τοῦ 424 π.Χ. διακρίνεται στὸν Θουκυδίδην ἀπὸ μιὰ μοναδικὴν ἰδιαιτερότητα, ἡ ὁποία θέτει σὲ ἰσχυρὴ ἀμφισβήτησιν τὴν παρομιώδη ἀντικειμενικότητά του. Τὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας διατέλεσε στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἀρκεῖ, γιὰ νὰ χάρισις στὴν ἀφήγησίν του ἕναν ἰδιαίτερον τόνο, ὁ ὁποῖος, ὅμως, φαίνεται νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν γενικὴν περὶ ἀλήθειας ἀρχὴν του. Ἔτσι, ὁ Θουκυδίδης δὲν παραθέτει τὰ διάφορα γεγονότα, ὅπως ἀκριβῶς αὐτὰ συνέβησαν, ἀλλὰ ἰδιοτελῶς τονίζει ἐκεῖνα τὰ

45. Βλ. Westlake, ὅ.π. (ὑποσ. 12), σσ. 285-286, Papastavru, ὅ. π. (ὑποσ. 7), σσ. 17-18, Gomme, ὅ.π. (ὑποσ. 19), σσ. 586-588, G. F. Abbott, *Thucydides: A Study in Historical Reality*, London<sup>2</sup> 1970, σσ. 114-117, Luschnat, ὅ. π. (ὑποσ. 28), σσ. 1099-1100, D. Kagan, *The Archidamian War*, Ithaca/London 1974, σσ. 295-296, καὶ Ellis, ὅ.π. (ὑποσ. 11), σσ. 30-31.

46. Γιὰ τὴν ἀδικαιολόγητη αὐτὴν ἀπουσία του σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ D. Kagan, *Ὁ Πελοποννησιακὸς Πόλεμος*, μτφ. Ν. Πηληβάρης, Ἀθήνα 2004, σ. 265, ὅτι ὁ Θουκυδίδης «βρισκόταν σὲ λάθος μέρος τῆς λάθος στιγμῆς».

47. Βλ. Oucken, ὅ. π. (ὑποσ. 11), σ. 320: «Allein Thukydides entschuldigt sich damit nicht einmal [...], καὶ Westlake, ὅ. π. (ὑποσ. 12), σ. 287: «[...] he has omitted to give the reason why he was at Thasos because it would not have strengthened and might have weakened his case for his own defence».

48. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, μάλιστα, τονίζει μὲ ἔμφαση πόσο κοντὰ βρισκόταν ἡ Θάσος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολιν, 4.104.4.6-7, *ἀπέχουσα τῆς Ἀμφιπόλεως ἡμίσεος ἡμέρας μάλιστα πλοῦν*, θέλοντας νὰ ἐπισημάνῃ πὼς δὲν εἶχε ἀπομακρυνθῆ σχεδὸν καθόλου ἀπὸ τὴν βάση του στὴν Ἡϊόνα - βλ. Schneider, ὅ. π. (ὑποσ. 28), σ. 13 (ὑποσ. 11).

στοιχεῖα πού φαίνονται νὰ τὸν ὠφελοῦν, ἐνῶ, ἀντιθέτως, ἀποσιωπᾶ ἐκεῖνα πού φαίνονται νὰ τὸν βλάπτουν<sup>49</sup>. Τὸ θλιβερὸ συμβάν τῆς πτώσης τῆς Ἀμφιπόλης, ὅπου ὁ Θουκυδίδης ἔχει τεράστιο μερίδιο εὐθύνης ὡς στρατηγός, ὀφείλει πάση θυσίᾳ νὰ μετριασθῇ, μετριάζοντας ταυτοχρόνως καὶ τὴν εὐθύνη τοῦ μοιραίου γιὰ τοὺς Ἀθηναίους στρατηγοῦ. Στὴν ἐπιδιώξή του αὐτήν, ἐπιστρατεύει ὁ συγγραφέας μιὰ ἰσχυρὴ ἐπιχειρηματολογία, ὑποστηρίζοντας, ἀρχικά, πὼς ἡ Ἀμφιπολιθὴ θὰ ὑπέκυπτε οὕτως ἢ ἄλλως στὶς δυνάμεις τῶν Σπαρτιατῶν καί, ἔπειτα, πὼς ὁ ἴδιος ἔπραξε τὰ δέοντα γιὰ τὴν ὑπεράσπισή της. Ἡ τόσο ἰσχυρὴ, ὅμως, ἐπιχειρηματολογία ἐπιφέρει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὸ ἐπιδιωκώμενο, καθὼς καταδεικνύει ἀκόμη ἐναργέστερα τὴν ἐνοχή του, ἐφόσον, ἐὰν ἦταν ὄντως ἄμοιρος εὐθυνῶν, δὲν θὰ χρειαζόταν νὰ παρατάξῃ τόσα πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀθωότητά του. Ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ αὐτήν, ἡ αὐτοὑπεράσπισή του, ἀναφορικὰ μὲ τὴν πτῶση τῆς Ἀμφιπόλης, μετατρέπεται σὲ ἀπολογία, καθὼς ὁ Θουκυδίδης, ἀποδεχόμενος ἔμμεσα τὴν ἐνοχή του, φαίνεται νὰ ἀπολογῆται ἀπέναντι στοὺς συμπολίτες του γιὰ αὐτήν, προσπαθῶντας νὰ δικαιολογήσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὸν ἑαυτό του<sup>50</sup>. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅμως, πού σαφῶς εἶχαν μιὰ πολὺ πιὸ κοντινὴ εἰκόνα τῆς τότε πραγματικότητας ἀπὸ αὐτήν πού σκιαγραφεῖ ὁ Θουκυδίδης, τοῦ ἀναγνώρισαν ἄμεσα πλήρη εὐθύνη καὶ τὸν τιμώρησαν μὲ τὴν βαρύτερη ποινὴ τῆς ἐξορίας, πρὶν ἀκόμα ἀναγνώσουν τὴν ἀπολογητικὴ αὐτὴν ἔκθεση στὴν *Ἱστορία* του<sup>51</sup>. Ἐπομένως, ὅσο καὶ ἂν ὁ Θουκυδίδης προσπαθεῖ νὰ πείσῃ γιὰ τὸ ἀντίθετο, ὅτι, δηλαδή, ἡ στάση του ὡς στρα-

49. Χαρακτηριστικὰ σημειώνουν οἱ A. W. Gomme, *The Greek Attitude to Poetry and History*, Berkeley / Los Angeles 1954, σ. 162, «Thucydides could obviously have told us so much more of the Amphipolis campaign than he has [...]», A. G. Woodhead, «Thucydides' Portrait of Cleon», *Mnemosyne* 13 (1960) 289-317 (ἐδῶ 316), «[...] the historian is prepared to bend material to his purpose when he has a particular use for it.», Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 12), σ. 276, «[...] he writes almost as though he himself played no part in it.», καὶ Ellis, ὁ. π. (ὑποσ. 11), σσ. 28-29, «[...] our author has provided us with a loaded and misleading version whose inadequacies are very simply explained in terms of a wish on his part to represent his own delinquency in a more favourable light than that in which his contemporaries saw it and to do so by means sufficiently subtle to camouflage the attempt».

50. Ἀσφαλῶς, ὅλη αὐτὴ ἡ αὐτοὑπεράσπιση λανθάνει μόνον καλὰ κρυμμένη στὴν ἀφήγησή τοῦ ἱστορικοῦ, ἡ ὁποία δὲν βαρύνεται ἀπὸ καμμία εὐθεία καὶ λεπτομερῆ ἀπολογία - βλ. Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 12), σσ. 276-277, καὶ περαιτέρω F. E. Adcock, «The Archidamian War, 431-421 B. C.», *CAH V Cambridge* 1927, σ. 244, Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 49), σσ. 161-162, καί, ὁ. π. (ὑποσ. 19), σσ. 584-586, R. A. Baumann, «A Message for Amphipolis», *AClass* 11 (1968) 170-181, Schneider, ὁ. π. (ὑποσ. 28), σσ. 11-12, J. T. Roberts, *Accountability in Athenian Government*, Madison 1982, σ. 130, καὶ L. Kallet-Marx, *Money, Expense, and Naval Power in Thucydides' History 1-5.24*, διδ. διατρ., Berkeley / Los Angeles / Oxford 1993, σσ. 172-176.

51. Βλ. Abbott, ὁ. π. (ὑποσ. 45), σ. 2: «[...] the historian did everything possible under the circumstances. But the Athenians saw the matter in a different light [...]».

τηγοῦ στήν Ἀμφίπολη ἦταν κάτι παραπάνω ἀπὸ ἄμεμπτη, τὸ γεγονός καὶ μόνον τῆς ἐξορίας του μαρτυρεῖ μιὰ τεράστια εὐθύνη ἀπὸ μέρους του ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου ζητήματος<sup>52</sup>. Ἡ προοπτική, λοιπόν, ποὺ καταθέτει ὁ Θουκυδίδης μέσα ἀπὸ τὴν *Ἱστορία* του μόνον παραπλανητικὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ, ἐφόσον παρουσιάζει τὰ γεγονότα μὲ ἰσχυρὲς ἀλλοιώσεις πρὸς ὄφελός του, κάτι ποὺ τραυματίζει ἔντονα τὴν ὅλη ἀντικειμενικὴ του θεώρηση<sup>53</sup>.

Ἀλλὰ ἡ ἐξιστόρηση τοῦ Θουκυδίδη γιὰ τὶς συρράξεις ποὺ ἔλαβαν χώρα γύρω ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη δὲν ἐξαντλεῖται μόνον στήν πτώση τῆς πόλης τὸν χειμῶνα τοῦ 424 π.Χ. στὰ χέρια τοῦ Βρασίδα, παρὰ ἐπεκτείνεται περαιτέρω καὶ στήν ἀφήγηση τῆς ὁμώνυμης μάχης τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 422 π.Χ.<sup>54</sup>. Ἡ κυριαρχία τῶν Σπαρτιατῶν στήν Ἀμφίπολη κύλησε ἀπρόσκοπτα γιὰ δύο περίπου χρόνια, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κλέωνα<sup>55</sup> ἐπιχείρησαν νὰ τὴν ἀνακαταλάβουν καὶ νὰ ἐδραιώσουν ἐκ νέου τὴν ἡγετικὴ τους θέση στήν εὐρύτερη περιοχὴ<sup>56</sup>. Ἡ μάχη, ὅμως, ποὺ δόθηκε ἦταν ὄχι μόνον ἀνεπιτυχὴς ἀλλὰ καὶ ταπεινωτικὴ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἐφόσον ὄχι μόνον δὲν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ ὑλοποιήσουν τὰ σχέδιά τους γιὰ ἀνάκαμψη, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὠδήγησε στήν σύναψη τῆς

52. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς εὐθύνης ἢ μὴ τοῦ Θουκυδίδη στήν πτώση τῆς Ἀμφίπολης, βλ. G. Busolt, *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia: Der Peloponnesische Krieg*, τόμ. Γ' (2), Hildesheim 1967, σσ. 1153-1158, ὅπου καὶ ὅλη ἡ παλαιότερη σχετικὴ συζήτηση.

53. Βλ. Oucken, ὁ. π. (ὑποσ. 11), σ. 309: «Man wird die Objektivität des Geschichtschreibers bewundern wollen, welcher seine eigenen persönlichen Angelegenheiten so kurz wie möglich abmacht, selbst auf die Gefahr falschen Verdachtes hin».

54. Βλ. N. Jones, «The Topography and Strategy by the Battle of Amphipolis in 422 B.C.», *California Studies in Classical Antiquity* 10 (1977) 71-104, καὶ Pritchett, ὁ. π. (ὑποσ. 18).

55. Βλ. J. E. Kirchner, «Kleons Strategie im Jahre 424/3», *RhM* 44 (1889) 154-156, A. B. West / B. D. Meritt, «Cleon's Amphipolitan Campaign and the Assessment List of 421», *AJA* 29 (1925) 59-69, M. F. McGregor, «The last Campaign of Kleon and the Athenian Calendar in 422/1 B.C.», *AJPh* 59 (1938) 145-168, P. Roussel, «La Campagne de Cléon en Thrace», *Serta Kazaroviana* 16 (1950) 257-263, B. Baldwin, «Cleon's Strategy at Amphipolis», *AClass* 11 (1968) 211-214, B. Mitchell, «Kleon's Amphipolitan Campaign: Aims and Results», *Historia* 40 (1991) 170-192, καὶ E. Heitsch, «Thukydides V 1», *RhM* 139 (1996) 102-110.

56. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν δύναμη κάθε στρατεύματος, βλ. J. Maclnnes, «The Athenian Cavalry in the Peloponnesian War and at Amphipolis», *CR* 25 (1911) 193-195 (ἐδῶ 194), J. Kromayer, *Antike Schlachtfelder: Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte*, τόμ. Δ', Berlin 1924-1931, σσ. 203-204, Papastavru, ὁ. π. (ὑποσ. 7), σ. 20, Baldwin, ὁ. π. (ὑποσ. 55), σ. 212, Hunter, ὁ. π. (ὑποσ. 14), σσ. 31-32, W. K. Pritchett, «The Woodheaden Interpretation of Kleon's Amphipolitan Campaign», *Mnemosyne* 26 (1973) 376-386 (ἐδῶ 385-386), A. L. Boegehold, «Thucydides' Representation of Brasidas before Amphipolis», *CP* 74 (1979) 148-152 (ἐδῶ 151-152), Wylie, ὁ. π. (ὑποσ. 15), σσ. 88-90, Hornblower, ὁ. π. (ὑποσ. 4), σ. 643, Konishi, ὁ. π. (ὑποσ. 25), σ. 1391, καὶ, ἀναλυτικώτερα, N. Morpeth, *Thucydides' War: Accounting for the Faces of Conflict*, Hildesheim / Zürich / New York 2006.

Νικίειου Ειρήνης τὸν ἀμέσως ἐπόμενο χρόνο<sup>57</sup>. Ὁ Θουκυδίδης, βέβαια, ὡς ἐξόριστος πλέον, δὲν εἶχε καμμία ἀπολύτως συμμετοχὴ στὰ καθέκαστα τῆς ὅλης σύγκρουσης, πράγμα ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ τηρήσῃ μιὰν ἀμιγῶς ἀντικειμενικὴ γραμμὴ, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν διεξαγωγὴ τῆς μάχης. Ὅμως, καὶ πάλι ἡ ἀφήγησή του δὲν φαίνεται νὰ τηρῇ τοὺς κανόνες τῆς ἀπολύτως ἀντικειμενικῆς ἱστοριογραφίας, καθὼς ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον περιγράφει τὶς κινήσεις τῶν δύο στρατῶν, ἐπιδέχεται ἐκτενῆ ἔλεγχο ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητά του. Ἔτσι, ὁ Κλέων ὡς ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατεύματος χαίρει μιᾶς ἀρκετὰ μειωτικῆς προσέγγισης ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη<sup>58</sup>, ἐνῶ ὁ Βρασίδης, ἀντιθέτως, μιᾶς ἀρκετὰ ὑμνητικῆς, κάτι ποὺ δὲν φαντάζει ἀπολύτως ἀληθές καὶ γιὰ τοὺς δύο ἡγέτες. Τόσο κατὰ τὴν προπαρασκευὴ, λοιπόν, καὶ τὴν τακτικὴ τῆς μάχης, ὅσο καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴ καὶ τὸν ἀπόηχο αὐτῆς, ἡ πλάστιγγα τοῦ συγγραφέα γέρνει ἐμφανῶς πρὸς τὸ μέρος τοῦ Βρασίδα, ἐπιφέροντας, ὅμως, ἔτσι ἕνα καίριο πλῆγμα στὴν ἀντικειμενικότητά του.

Κατὰ τὴν προπαρασκευὴ τῆς μάχης οἱ πρωτοβουλίες τῶν δύο στρατηγῶν, ὅπως παρουσιάζονται πάντα μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ματιὰ τοῦ Θουκυδίδη, εἶναι ἐνδεικτικὲς τῆς στρατηγικῆς τους δεινότητος, παρουσιάζοντας ἕναν Κλέωνα ἀρκετὰ κατώτερο τοῦ Βρασίδα. Ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀφίξεως τῶν συμμάχων, ὁ Κλέων ἡσύχαζε μὲ τὸν στρατό του στὴν παραθαλάσσια Ἡϊόνα, τὴν βάση τῶν Ἀθηναίων στὴν περιοχὴ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς Ἀμφίπολης, *περιμένων καλύτερα βοήθεια καὶ*

---

57. Τὸ κείμενο τῆς συνθήκης παραδίδεται ἀκροθιγῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θουκυδίδη, 5.23.1.1-24.1.8 - βλ. J. Steup, «Der Abschluss des 50jährigen Friedens bei Thukydides», *RhM* 25 (1870) 273-305, A. Andrewes / D. M. Lewis, «Note on the Peace of Nikias», *JHS* 77 (1957) 177-180, Παπαstavru, ὁ. π. (ὑποσ. 7), σ. 21, καὶ D. Kagan, *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*, Ithaca / London 1981.

58. Ἡ ἔρευνα φαίνεται νὰ ἔχη διχαστῆ στὸ συγκεκριμένο θέμα, μὲ ἄλλους μελετητὲς νὰ ἀκολουθοῦν τὸν Θουκυδίδη καὶ νὰ σωρρεύουν πλῆθος κατηγορίες στὸν Κλέωνα, βλ. Roussel, ὁ. π. (ὑποσ. 55), A. W. Gomme, «Thucydides and Kleon: The second Battle of Amphipolis», *Ἑλληνικά* 13 (1954) 1-10, B. X. d. Wet, «A Note on Woodhead's "Thucydides' Portrait of Cleon"», *AClass* 5 (1962) 64-68, F. M. Cornford, *Thucydides Mythistoricus*, London 1965, σ. 110, Pritchett, ὁ. π. (ὑποσ. 52), Mitchell, ὁ. π. (ὑποσ. 55), I. G. Spence, «Thucydides, Woodhead and Kleon», *Mnemosyne* 48 (1995) 411-437, καὶ J. F. McGlew, «"Everybody Wants to Make a Speech": Cleon and Aristophanes on Politics and Fantasy», *Arethusa* 29 (1996) 339-362, καὶ ἄλλους νὰ ἐπιδοκιμάζουν τὴν τόσο ἐχθρικὴ στάση τοῦ ἱστορικοῦ καὶ νὰ ἀθωώνουν τὸν Ἀθηναῖο στρατηγό, βλ. Woodhead, ὁ. π. (ὑποσ. 49), A. Andrewes, «The Mytilene Debate: Thucydides 3.36-49», *Phoenix* 16 (1962) 64-85, A. W. Gomme, *More Essays in Greek History and Literature*, ἐκδ. D. A. Campbell, Oxford 1962, σσ. 107-108, Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 15), σσ. 60-85, Baldwin, ὁ. π. (ὑποσ. 55), σ. 214, D. Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaca / London 1969, σσ. 367-368, Βλάχος, ὁ. π. (ὑποσ. 6), σσ. 149-181, F. Jorsal, «Thucydides' Introductions of Cleon and the final Evaluation in V, 16,1», *MT* 23 (1974) 3-18, M. Tulli, «Cleon in Tucidide», *Helikon* 20-21 (1980-1981) 249-255, καὶ S. Valzania, «Cleon, l' eredità negata», *QS* 56 (2002) 91-118.



ὄχι ἐνεργῶντας πρὸς τρομοκράτηση τοῦ ἐχθροῦ<sup>59</sup>. Στὴν παθητικὴ αὐτὴ στάση τοῦ Κλέωνος, ἀντιπροβάλλει ὁ Θουκυδίδης τὴν ἐνεργητικὴ τοῦ Βρασίδα, ὁ ὁποῖος, μόλις ἀντιλήφθηκε τὴν παρουσία τῶν Ἀθηναίων στὴν Ἱόνια, ἀντιπαρατάχθηκε μὲ τὸν στρατό του ἐπὶ μετεώρου ἐπάνω στὸ Κερδύλλιο ὄρος<sup>60</sup>. Ἡ διατύπωση καὶ μόνον ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη τῆς τοποθέτησης τῶν δύο στρατῶν, τοῦ Κλέωνος χαμηλὰ καὶ τοῦ Βρασίδα ψηλά, φανερώνει μιὰ πρώτη μομφὴ ἐναντίον τοῦ Κλέωνος, ἐφόσον δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ στρατοπεδεύσῃ σὲ σημεῖο, ὅπου νὰ ἐλέγχωνται ὅλες του οἱ κινήσεις ἀπὸ τὸν ἐχθρό<sup>61</sup>. Στὴν συνέχεια, γίνεται λόγος γιὰ τὴν γενικώτερη πολεμικὴ ἀντίληψη τῶν δύο ἀρχηγῶν, μὲ τὸν Κλέωνα, ἀπὸ τὴν μιὰ, νὰ ὑπερορᾷ τὸν στρατό τοῦ ἀντιπάλου του καὶ τὸν Βρασίδα, ἀπὸ τὴν ἄλλη, νὰ παρασκευάζεται γιὰ τὴν ἐπικείμενη σύγκρουση<sup>62</sup>. Ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν Ἀθηναίων προβάλλεται καὶ πάλι ἀπὸ τὸν γράφοντα ὡς ἀξιόμιμπος στρατηγικά, διότι δὲν ἐκτιμᾷ σωστὰ τὶς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ἐνῶ ὁ Βρασίδας, ἀντιθέτως, ὡς ἐξαιρετικὰ προνοητικὸς, ἐφόσον προετοιμάζεται ὀρθὰ γιὰ τὴν μάχη. Ἡ διάκριση, ὅμως, κατὰ τοῦ Κλέωνος κορυφώνεται, ὅταν ὁ Θουκυδίδης τὸν παρουσιάξῃ νὰ πέφτῃ ἀκριβῶς στὴν παγίδα ποῦ τοῦ ἔστησε ὁ Βρασίδας, ὅταν, δηλαδή, ὁ Κλέων ἀρχίζει νὰ βαδίζει ἐναντίον τῆς Ἀμφίπολης, ὅπως ἀκριβῶς προσδοκοῦσε ὁ Βρασίδας, χωρὶς νὰ ἀναμένῃ τὴν ἀφίξη τῶν ἐνισχυτικῶν δυνάμεων<sup>63</sup>. Οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Θουκυδίδη ἐναντίον τοῦ Κλέωνος, τὸν ὁποῖον

59. Πρβλ. 5.6.3.1, αὐτὸς [ὁ Κλέων] ἠσύχαζε περιμένων ἐν τῇ Ἱόνι. - σχετικὰ μὲ τὴν ἀναμονὴ ἐνισχύσεων ἀπὸ τὸν Κλέωνα, βλ. Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 58), σσ. 5-6, Woodhead, ὁ. π. (ὑποσ. 49), σ. 307, καὶ M. H. B. Marshall, «Cleon awaits Reinforcements?», *Mnemosyne* 38 (1985) 145-148.

60. Πρβλ. 5.6.3.1-4, Βρασίδας δὲ πυνθανόμενος ταῦτα ἀντεκάθητο καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ Κερδύλλῳ ἔσθι δὲ τὸ χωρίον τοῦτο Ἀργιλίων ἐπὶ μετεώρου πέραν τοῦ ποταμοῦ, οὐ πολὺ ἀπέχον τῆς Ἀμφιπόλεως.

61. Τὸ θέμα τῆς ὁρατότητας μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν θίγει μὲ εὐστοχία ἡ E. Greenwood, *Ὁ Θουκυδίδης καὶ ἡ Διαμόρφωση τῆς Ἱστορίας*, μτφ. Π. Χιωτέλλης, Ἀθήνα 2011, σσ. 58-62, ὅπου ἐπισημαίνει εἰσαγωγικά: «Στὴν πραγματικότητα, στὴν περιγραφή τῆς μάχης τῆς Ἀμφίπολης ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, ὁ Βρασίδας χρησιμοποιεῖ τὴν ὄραση σὰν ὄπλο», καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα: «Διευθυντὴς σκηνῆς στὴ μάχη τῆς Ἀμφίπολης, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, εἶναι ὁ Βρασίδας».

62. Πρβλ. 5.6.3.6-4.2, ὅπερ προσεδέχετο ποιήσειν αὐτόν [τὸν Κλέωνα], ἐπὶ τὴν Ἀμφίπολιν, ὑπεριδόντα σφῶν τὸ πλῆθος, τῇ παρουσίᾳ στρατιᾶ ἀναβήσονται. ἅμα δὲ καὶ παρεσκευάζετο [ὁ Βρασίδας] Θρᾶκὰς τε μισθωτοὺς πεντακοσίους καὶ χιλίους.

63. Πρβλ. 5.7.1.2-2.1, ὁ δὲ Κλέων τέως μὲν ἠσύχαζεν, ἔπειτα ἠναγκάσθη ποιῆσαι ὅπερ ὁ Βρασίδας προσεδέχετο. - βλ. Woodhead, ὁ. π. (ὑποσ. 49), σσ. 307-308, Schneider, ὁ. π. (ὑποσ. 28), σσ. 21-22, Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 15), σσ. 79-80, Hunter, ὁ. π. (ὑποσ. 14), σ. 32, M. Ostwald, *Ἀνάγκη in Thucydides*, Atlanta 1988, σ. 13, Ἄ. Σ. Βλάχος, *Παρατηρήσεις στὸν Θουκυδίδη: Ἐνγγραφῆς Α'-Θ'*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1994, σσ. 10-11, Konishi, ὁ. π. (ὑποσ. 25), σ. 1392, καὶ S. B. Ferrario, «"Reading" Athens: Foreign Perceptions of the Political Roles of Athenian Leaders in Thucydides», *Thucydides between History and Literature*, ἐκδ. A. Tsakmakis / M. Tamiolaki, Berlin / Boston 2013, 181-197 (ἐδῶ 191-192).



κατηγορεῖ πλέον ἀνοιχτὰ γιὰ ἀνεπιστημοσύνη καὶ μαλακία, εἶναι ἐνδεικτικοὶ τῆς ἐμπάθειάς του πρὸς αὐτὸν καὶ γίνονται ἀκόμη πιὸ ἐντονοί, ἀντιπαραβαλλόμενοι μὲ τὴν ἐμπειρίαν καὶ τόλμην τοῦ Βρασίδα<sup>64</sup>. Γιὰ λόγους ποὺ δὲν ἀναφέρονται πουθενὰ μέσα στὸ κείμενο, ὁ Θουκυδίδης ἐξαπολύει ἄγρια ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Κλέωνος, χειριζόμενος μιὰν ἄψογη ἀφηγηματικὴ τεχνικὴ ἀπὸ ἔμμεσες νύξεις γιὰ ἐσφαλμένη στρατιωτικὴ τοποθέτηση, πλάγιες βολές γιὰ ἐπιπόλαιο ὑπολογισμὸ τῆς ἐχθρικῆς δύναμης καὶ εὐθεῖες κατηγορίες γιὰ στρατηγικὴ ἀνικανότητα καὶ ἀδαημοσύνη. Καὶ ἂν ὄντως τὰ πράγματα εἶχαν κάπως ἔτσι, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ δεχτῆ εὐκόλα πὼς ὁ Κλέων ὑπῆρξε τόσο κακὸς στρατηγός, ὥστε νὰ ὑποπέσει διαδοχικὰ σὲ τέτοια σωρεία σφαλαμάτων ποὺ οὔτε πρωτόπειρος στὸν πόλεμο δὲν θὰ διέπραττε<sup>65</sup>. Ἡ δὲ παρὰλληλη ἐξύμνηση τοῦ Βρασίδα συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μεροληπτικῆς ἐξιστόρησης τοῦ Θουκυδίδη, κάτι, ὅμως, ποὺ ἀντιβαίνει τοὺς κανόνες τῆς ἀντικειμενικῆς ἱστοριογραφίας, χρεώνοντας τὸν Θουκυδίδη μὲ τὸ παράπτωμα τῆς ἐσκεμμένης ἀνακρίβειας.

Ἀλλὰ ἡ ὑστέρηση τοῦ Κλέωνος σὲ στρατηγικὴ ἰκανότητα ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Βρασίδα δὲν περιορίζεται μόνον στὶς προπαρασκευαστικὲς κινήσεις τῆς μάχης, παρὰ ἐπεκτείνεται περαιτέρω καὶ στὴν γενικώτερη τακτικὴ ποὺ ἀκολουθεῖ καθέννας τους. Οἱ πολεμικοὶ χειρισμοὶ τους, ὅπως περιγράφονται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, ἐπιμαρτυροῦν μιὰ βέβαιη ἀδυναμία τοῦ Κλέωνος, ὁ ὁποῖος φαίνεται συνεχῶς νὰ ἐνεργῆ χωρὶς τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὶς περιστάσεις ἀξιοσύνη, κάτι ποὺ ἀποτελεῖ μᾶλλον ἀποκλειστικὸ προσὸν τοῦ Βρασίδα. Κατόπιν, λοιπόν, τῶν ἀναγκαίων προπαρασκευῶν, ὁ Κλέων ἀποφάσισε νὰ προχωρήσῃ μὲ τὸν στρατό του, ὅπως ἀκριβῶς τὸ εἶχε προβλέψει ὁ Βρασίδας, καὶ νὰ σταθῆ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, καταστρώνοντας τὴν τελικὴ φάση τῆς ἐπίθεσής του<sup>66</sup>. Μόλις, ὅμως, στρατοπέδευσε σὲ ἓναν ὄχυρὸ λόφο ἐναντι τῆς πόλης, ὁ Βρασίδας, ὁ ὁποῖος συνεχῶς τὸν παρακολουθοῦσε ἀπὸ ψηλά, κατῆλθε τοῦ ὑψώματος του καὶ εἰσχώρησε καὶ πάλι στὴν Ἀμφίπολη, γιὰ νὰ τὴν ὑπερασπιστῆ σὲ πᾶν ἐνδεχόμενο<sup>67</sup>. Ἔτσι, οἱ κινήσεις τοῦ Κλέωνος, ὅσο καὶ ἂν μαρτυ-

---

64. Πρβλ. 5.7.2.2-4, ἀναλογιζομένων δὲ τὴν ἐκείνου [τοῦ Βρασίδα] ἡγεμονίαν πρὸς οἷαν ἐμπειρίαν καὶ τόλμην μετὰ οἷας ἀνεπιστημοσύνης καὶ μαλακίας γενήσοιτο - βλ. Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 58), σ. 4.

65. Βλ. M. L. Paladini, «Considerazioni sulle fonti della storia di Cleone», *Historia* 7 (1958) 48-73, καὶ C. Bearzot, «Il Cleone di Tucide tra Archidamo e Pericle», *Ad Fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch zum 65. Geburtstag am 15. September 2004, dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, ἐκδ. H. Heftner, Wien 2004, 125-135.

66. Πρβλ. 5.7.4.1-3, ἐλθὼν [ὁ Κλέων] τε καὶ καθίσας ἐπὶ λόφου καρτεροῦ πρὸ τῆς Ἀμφιπόλεως τὸν στρατὸν αὐτὸς ἐθεᾶτο τὸ λιμνῶδες τοῦ Στριμόνος καὶ τὴν θέσιν τῆς πόλεως ἐπὶ τῇ Θράκῃ ὡς ἔχοι.

67. Πρβλ. 5.8.1.1-2.1, ὁ δὲ Βρασίδας εὐθὺς ὡς εἶδε κινουμένους τοὺς Ἀθηναίους, καταβάς καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ Κερδυλίου ἐσέρχεται ἐς τὴν Ἀμφίπολιν.

ροῦν μιὰ κάποια πολεμικὴ σκέψη, φαντάζονται κάπως ἀναμιχλὲς μπρὸς στὶς ἀντίστοιχες τοῦ Βρασιίδα, καθὼς ὁ Σπαρτιάτης στρατηγὸς φαίνεται νὰ βρίσκεται πάντοτε ἓνα βῆμα πρὶν μπροστὰ ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο καὶ νὰ τὸν ἀνταπαντᾷ μὲ ἓνα δυνατότερο χτύπημα. Ἡ κορύφωση τῆς ὑπεροχῆς του διαφαίνεται στὴν τακτικὴ τοῦ στρατηγήματος ποὺ ἀποφασίζει νὰ ἐφαρμόσει, ὀρῶντας τὸν στρατό του ἀρκετὰ κατώτερο τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀντιλαμβανόμενος τὴν δυσμενῆ του θέση μὲ τὸν ἐχθρὸ πρὸ τῶν πυλῶν<sup>68</sup>. Καὶ ἡ τέχνη αὐτὴ ποὺ ἐπέλεξε νὰ χρησιμοποιήσει δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ μιὰ αἰφνιδιαστικὴ ἔξοδο ἀπὸ τὴν πόλη μὲ καταιγιστικὴ ἔφοδο ἐναντίον τῶν ἀνύποπτων καὶ ἀπροετοίμαστων Ἀθηναίων, προκειμένου νὰ προλάβουν νὰ τοὺς πλήξουν μὲ τὸν πρὶν καίριο τρόπο, πρὶν αὐτοὶ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὸ ὀχύρωμά τους<sup>69</sup>. Ἡ θαρραλέα αὐτὴ τακτικὴ συνηγορεῖ ὑπὲρ ἐνὸς εὐφυέστατου στρατηγοῦ, ἡ στρατηγικὴ εὐφυΐα τοῦ ὁποῖου ἐντοπίζεται σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἰκανότητά του νὰ ἀντιλαμβάνεται τίς ἀδυναμίες τόσο τῶν δικῶν του δυνάμεων ὅσο καὶ τοῦ ἐχθροῦ του καὶ νὰ ἐνεργῇ μὲ τὸν προσφορότερο γιὰ αὐτὸν τρόπο<sup>70</sup>. Στὴν δημηγορία του ποὺ ἀκολουθεῖ<sup>71</sup> ἐκθέτει ἐπακριβῶς τὸ σκεπτικὸ του αὐτὸ καὶ διαισθάνεται ἤδη τὴν νίκη του, ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο ἀγορητὴ, ὁ Θουκυδίδης δρᾷτται γιὰ πολλοστὴ φορὰ τῆς εὐκαιρίας νὰ ὑπογραμμίσῃ τίς παραλείψεις καὶ τὰ σφάλματα τοῦ Κλέωνος. Ἐπομένως, καὶ στὴν τακτικὴ τῆς μάχης ποὺ πρόκειται νὰ τηρήσουν οἱ δύο στρατηγοὶ ὁ Κλέων παρουσιάζεται ἀξιόμιμπος, καθὼς, παρότι ἰσχυρότερος, διστάζει νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ μέτωπον, ἐνῶ ὁ Βρασιίδα, ἂν καὶ ἀσθενέστερος, λαμβάνει τὴν ἥρωικὴ ἀπόφαση τῆς ἐπίθεσης. Στὴν μεροληπτικὴ, ὅμως, ἀντιπαράθεση τῶν δύο στρατηγῶν ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, ἡ περαιτέρω αὐτὴ μείωση τοῦ Κλέωνος μπρὸς στὸν Βρασιίδα μόνον βάσιμη δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ, συνεχίζοντας τὴν παραβίαση τῶν κανόνων τῆς ἀντικειμενικῆς ἱστοριογραφίας.

68. Σχετικὰ μὲ τὸ δυσνόητο τῆς φράσεως 5.8.3.1-4.1, *εἰ γὰρ δεῖξειε τοῖς ἐναντίοις τό τε πλῆθος καὶ τὴν ὄπλισιν ἀναγκαίαν οὖσαν τῶν μεθ' ἑαυτοῦ, οὐκ ἂν ἠγεῖτο μᾶλλον περιγενέσθαι ἢ ἄνεν προσφειῶς τε αὐτῶν καὶ μὴ ἀπὸ τοῦ ὄντος καταφρονήσεως*, βλ. Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 19), σσ. 642-643, καὶ Boegehold, ὁ. π. (ὑποσ. 56).

69. Πρβλ. 5.8.2.6-3.1 & 5.8.4.1-5, *τέχνη δὲ παρεσκευάζετο ἐπιθησόμενος & ἀπολεξάμενος οὖν αὐτὸς πενήτηγοντα καὶ ἑκατὸν ὀπλίτας καὶ τοὺς ἄλλους Κλεαρίδα προστάξας ἐβουλεύετο ἐπιχειρεῖν αἰφνιδίως πρὶν ἀπελθεῖν τοὺς Ἀθηναίους, οὐκ ἂν νομίζων αὐτοὺς ὁμοίως ἀπολαβεῖν αὐθις μεμονωμένους, εἰ τύχοι ἐλθοῦσα αὐτοῖς ἡ βοήθεια* - βλ. Wylie, ὁ. π. (ὑποσ. 15), σσ. 90-92, καὶ Konishi, ὁ. π. (ὑποσ. 25), σσ. 1394-1397.

70. Τὴν ὑπερβολικὴ αὐτὴν προβολὴ τοῦ Βρασιίδα ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη ἐρχεται νὰ μετριάσῃ ἡ φοροδρὴ κριτικὴ τῆς Hunter, ὁ. π. (ὑποσ. 14), σ. 34, «Based on this success, the result of the encounter, Thucydides supplies Brasidas with a strategy which makes his moves purposeful. In so doing, however, he supplies motives which do not meet the circumstances».

71. Πρβλ. 5.9.1.1-5.9.10.4 - βλ. Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 19), σσ. 643-646, καὶ Hornblower, ὁ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 644-649.

Οἱ χαλαροὶ αὐτοὶ χειρισμοὶ τοῦ Κλέωνος συνεχίστηκαν, ἀσφαλῶς, καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγή τῆς μάχης, ὅταν λαμβάνη τὴν τελικὴ ἀπόφαση νὰ ὑποχωρήσῃ, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ καμμία ἐπίθεσις, ἀποθαρρημένος στὴν θέα τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ<sup>72</sup>. Ἐνδεχομένως νὰ ἔπραξε καὶ σωστά, ἐφόσον προτίμησε νὰ ἀναμένη τὴν ἄφιξι τῶν ἐνισχύσεών του, προκειμένου νὰ εἶναι σίγουρος γιὰ τὴν ἐπίθεσίν του, παρὰ νὰ ἐφορμήσῃ ἐναντίον ἐνὸς ἐχθροῦ ποῦ καὶ δυνατότερός του φαινόταν καὶ εἶχε τὸ προνόμιο τῆς κατοχῆς τῆς πόλης. Ἐκεῖ ὅπου ἐλέγχεται, ὅμως, εἶναι στὸν τρόπο ἀκριβῶς τῆς ὀπισθοχώρησής του, ὅταν, δηλαδὴ, ἐνῶ σήμανε φυγὴ πρὸς τὰ ἀριστερὰ γιὰ ἐπιστροφή στὴν Ηἰόνα, διέταξε τὸ δεξιὸ κέρας τοῦ στρατοῦ νὰ στραφῇ καὶ αὐτὸ ἀριστερὰ, ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι ἡ ὑποχώρησις γινόταν μὲ βραδὺ ῥυθμὸν<sup>73</sup>. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ἀφήσῃ ἀκάλυπτα τὰ νῶτα τῶν στρατιωτῶν του, καθὼς καὶ τὰ δύο ὑποστηρικτικὰ τμήματα, ἀντὶ νὰ καλύπτουν τὴν στρατιάν, προωθήθηκαν στὴν κορυφὴ αὐτῆς, χωρὶς νὰ μποροῦν πλέον καθόλου νὰ παρέχουν τὴν πολὺτιμὴ τους βοήθεια<sup>74</sup>. Τὸ μοιραῖο αὐτὸ σφάλμα τοῦ Κλέωνος ἀντιλήφθηκε διὰ μιᾶς ὁ παμπόνηρος Βρασίδης, ὁ ὁποῖος προστάζει νὰ ἀνοίξουν πάραυτα τὶς πύλεις τῆς πόλης καὶ ξεχύνεται λυσσαλέος ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ἐνῶ σὲ ταυτόχρονο σχεδὸν χρόνον ὁρμᾷ καὶ ὁ ἕτερος Σπαρτιάτης στρατηγός, ὁ Κλεαρίδης, βάσει πάντοτε τῶν ἐντολῶν τοῦ Βρασίδα<sup>75</sup>. Ἡ σύγκρουσις<sup>76</sup> εἶναι σφοδρότατη γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, καθὼς δέχονται ἀνύποπτοι διπλὴ ἐπίθεσις, μὲ συνέπεια νὰ περιέλθουν σὲ τρομερὴ σύγχυσις, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες σφυροκοποῦν ἀσταμάτητα τόσο τὸ ἀριστερὸ ὅσο καὶ τὸ δεξιὸ κέρας τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι τρέπονται πλέον σὲ ἄτακτη φυγὴ<sup>77</sup>. Καὶ ὅποια ἀντίστασις ἐπιχείρησαν νὰ κρα-

72. Πρβλ. 5.10.3.3-4.1, σημαίνειν τε ἅμα ἐκέλευεν ἀναχώρησιν καὶ παρήγγειλε τοῖς ἀπιοῦσιν ἐπὶ τὸ εὐώνυμον κέρας, ὥσπερ μόνον οἶόν τ' ἦν, ὑπάγειν ἐπὶ τῆς Ηἰόνας - βλ. J. K. Anderson, «Cleon's Orders at Amphipolis», *JHS* 85 (1965) 1-4, ὅπου ἐπισημαίνονται ὅλες οἱ ἀστοχίαι τοῦ Κλέωνος, καὶ Baldwin, ὁ. π. (ὑποσ. 55), σ. 212

73. Πρβλ. 5.10.4.1-5.1, ὡς δ' αὐτῶ ἐδόκει σχολῆ γίνεσθαι, αὐτὸς ἐπιστρέψας τὸ δεξιὸν καὶ τὰ γυμνά πρὸς τοὺς πολεμίους δοὺς ἀπήγε τὴν στρατιάν - βλ. Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 19), σσ. 648 & 653-654, καὶ Hornblower, ὁ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 650-651.

74. Μιὰν ἀναπαράστασις τῶν κινήσεων αὐτῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ ἐπεχείρησαν οἱ W. K. Pritchett, *Studies in Ancient Greek Topography*, τόμ. Α', Los Angeles 1965, σσ. 30-45, καὶ Mitchell, ὁ. π. (ὑποσ. 55), σσ. 183-185.

75. Πρβλ. 5.10.5.6-6.1, ἀλλὰ τάς τε πύλας τις ἀνοιγέτω ἐμοὶ ἄς εἴρηται, καὶ ἐπεξίωμεν ὡς τάχιστα θαρσοῦντες.

76. Μιὰ διαφορετικὴ ὀπτικὴ τῆς μάχης παρέχει ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, 12.73.3.9-74.2.8, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιὰ ἴση ἀναμέτρηση μεταξὺ τῶν δύο ἐχθρῶν, χωρὶς φανερὴ ὑπερέτρησις τῶν Σπαρτιατῶν ἐναντὶ τῶν Ἀθηναίων, κάτι ποῦ θέτει σὲ ἀκόμα μεγαλύτερη ἀμφισβήτησις τὴν μονομερῆ ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου - βλ. Gomme, ὁ. π. (ὑποσ. 19), σσ. 653-654, Woodhead, ὁ. π. (ὑποσ. 49), σσ. 309-310, καὶ Pritchett, ὁ. π. (ὑποσ. 54), σσ. 377-378.

77. Πρβλ. 5.10.7.3-8.3, ξυνέβη τε τῷ ἀδοκίτῳ καὶ ἐξαπίνης ἀμφοτέρωθεν τοὺς Ἀθη-

τήσουν έναντίον τοῦ Κλεαρίδα, ἐπρόκειτο μόνον γιὰ πρόσκαιρη ἀνάκαμψη, ἀφοῦ στὸ τέλος σύνολοι οἱ Ἀθηναῖοι ὀπλίτες ἀναζήτησαν στὴν φυγὴ τὴν σωτηρία τους, φθάνοντας, ὅσοι τὰ κατάφεραν, στὴν Ἥϊόνα μέσῳ περιπετειωδῶν περιπλανήσεων στὰ ὄρη τῆς περιοχῆς<sup>78</sup>. Ἡ περιγραφή αὐτῆ τῆς μάχης τῆς Ἀμφίπολης ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, ἂν καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ παραδίδη αὐτούσια τὰ γεγονότα, ἐντούτοις, διακρίνεται μονίμως στὸ ὑπόβαθρο ἢ ἀπορριπτικὴ στάση τοῦ Θουκυδίδη ἀπέναντι στὸν Κλέωνα, στὸν ὁποῖο χρεώνει *ἀταξία*, ἔναντι τῆς *τόλμας* τοῦ Βρασίδα<sup>79</sup>. Συνεχίζεται, λοιπόν, ἡ μεροληπτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν δύο στρατηγῶν ἀπὸ τὸν ἱστορικό, καθὼς, ἀκόμα καὶ ὅταν πραγματεύεται τὰ καθεαυτὰ γεγονότα τῆς μάχης, φροντίζει νὰ τὰ χρωματίζει πάντοτε μὲ τοὺς ἰδιοτελεῖς του σκοποῦς, ἀντιβαίνοντας στοὺς ὅρους τῆς ἀντικειμενικῆς ἱστοριογραφίας.

Ὁ ἀπόηχος τῆς μάχης, ὅπως τὸν πραγματεύεται ὁ Θουκυδίδης, ἔχει νὰ κάνει, κατὰ κύριο λόγο, μὲ τὴν ἀποτίμηση τῶν ἀνθρώπινων ἀπωλειῶν, μὲ βασικώτερη τὸν θάνατο καὶ τῶν δύο στρατηγῶν, καθὼς καὶ μὲ τὸν γενικώτερο ἀριθμὸ τῶν νεκρῶν. Στὸν ὀρυμαγδὸ τῆς μάχης ἔχασαν τὴν ζωὴ τους καὶ ὁ Κλέων καὶ ὁ Βρασίδας, ὁ πρῶτος κατὰ τὴν ὑποχώρησή του ἀπὸ κάποιον Μυρκίνιο σφενδονιστῆ, ὁ δεῦτερος κατὰ τὴν ἐπίθεσή του, ἀφοῦ πρῶτα πληγώθηκε καὶ ἐξέπνευσε μετὰ τὸ πέρας τῆς μάχης, ἔχοντας πληροφορηθῆ τὴν νίκη του<sup>80</sup>. Ἡ εἰς βάρος τοῦ Κλέωνος διάκριση ἀπὸ τὸν ἱστορικό διαφαίνεται ἀκόμη καὶ στὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖον τὸν θέλει νὰ σκοτώνεται, ἦτοι μὲ στραμμένα τὰ νῶτα σὲ φάση φυγῆς, σὰν δειλός, δηλαδή, πού τὸ βάζει στὰ πόδια μπρὸς στὸν ἐχθρό<sup>81</sup>.

---

*ναίους θορυβηθῆναι, καὶ τὸ μὲν εὐάννημον κέρας αὐτῶν τὸ πρὸς τὴν Ἥϊόνα, ὅπερ δὴ καὶ προυνεχωρήκει, εὐθὺς ἀπορραγὲν ἔφευγεν.*

78. Πρβλ. 5.10.9.4-11.1, *οἱ δὲ αὐτοῦ [τοῦ Κλέωνος] ξυστραφέντες ὀπλίται ἐπὶ τὸν λόφον τὸν τε Κλεαρίδαν ἠμύνοντο καὶ δις ἢ τρις προσβαλόντα, καὶ οὐ πρότερον ἐνέδοσαν πρὶν ἢ τε Μυρκινία καὶ ἡ Χαλκιδικὴ ἵππος καὶ οἱ πελτασταὶ περιστάντες καὶ ἐσακοντίζοντες αὐτοὺς ἔτρεψαν. οὕτω δὴ τὸ στρατεῦμα πᾶν ἦδη τῶν Ἀθηναίων φυγὸν χαλεπῶς καὶ πολλὰς ὁδοὺς τραπόμενοι κατὰ ὄρη, ὅσοι μὴ διεφθάρησαν ἢ αὐτίκα ἐν χερσὶν ἢ ὑπὸ τῆς Χαλκιδικῆς ἵππου καὶ τῶν πελταστῶν, οἱ λοιποὶ ἀπεκομίσθησαν ἐς τὴν Ἥϊόνα.*

79. Πρβλ. 5.10.6.5-7.1, *καὶ προσβαλὼν [ὁ Βρασίδας] τοῖς Ἀθηναίοις πεφοβημένοις τε ἄμα τῇ σφετέρᾳ ἀταξίᾳ καὶ τὴν τόλμαν αὐτοῦ ἐκπεπληγμένοις κατὰ μέσον τὸ στρατεῦμα τρέπει* - βλ. Hunter, ὅ. π. (ὑποσ. 14), σσ. 38-39.

80. Πρβλ. 5.10.8.3-4 & 5.10.9.2-4, *καὶ ὁ Βρασίδας ὑποχωροῦντος ἦδη αὐτοῦ ἐπιπαρῶν τῶ δεξιῶ πιτρώσκειται & καὶ ὁ μὲν Κλέων, ὡς τὸ πρῶτον οὐ διεννοεῖτο μένειν, εὐθὺς φεύγων καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ Μυρκινίου πελταστοῦ ἀποθνήσκει.* - βλ. C. Rubincam, «Casualty Figures in the Battle Descriptions of Thucydides», *TAPhA* 121 (1991) 181-198.

81. Σχετικὰ μὲ τὸν -ἥρωικὸ ἢ μὴ- τρόπο θανάτου τοῦ Κλέωνος, βλ. Adcock, ὅ. π. (ὑποσ. 50), σ. 248, Gomme, ὅ. π. (ὑποσ. 58), σσ. 7-8, Westlake, ὅ. π. (ὑποσ. 15), σ. 81, Schneider, ὅ. π. (ὑποσ. 28), σσ. 25-26, Mitchell, ὅ. π. (ὑποσ. 55), σσ. 182-183, καὶ Hornblower, ὅ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 653-654 - ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης πάντως, στὴν σφαιρικώτερη παρουσίασή

Ἀντιθέτως, ὁ Βρασίδης ὄχι μόνον ἐπιτίθεται σὰν ἥρωας, ὅταν πληγώ-  
νεται, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς ταυματίζεται, δὲν πεθαίνει ἀμέσως, ἐνῶ ξεψυχᾷ,  
μόλις ἀφότου πληροφορηθῆ τὸ ευχάριστο νέο τῆς ἐπιτυχοῦς ἔκβασης τῆς  
μάχης, σὲ ἓνα κλίμα, δηλαδή, σχεδὸν παραμυθικό<sup>82</sup>. Ἡ ὅλη αὐτὴ ἀπο-  
σφαίρα ποῦ ἐπιχειρεῖ νὰ ὑποβάλλῃ ὁ Θουκυδίδης μέσα ἀπὸ τὴν ἀφήγη-  
σὴ του δὲν εἶναι ἐνδεικτικὴ μόνον τῆς προτίμησής του στὸν Σπαρτιάτη  
στρατηγὸ, ἀλλὰ καὶ τῆς μεροληψίας του ὑπὲρ του, καθὼς στὸ φόντο  
τοῦ λιπόψυχου Κλέωνος τὸν ἐξυψώνει ἀκόμη περισσότερο<sup>83</sup>. Ὅμως, καὶ  
πέραν τῆς περιγραφῆς τοῦ θανάτου ἑκαστοῦ στρατηγοῦ, ἡ ἐστίαση τοῦ  
ἱστορικοῦ στὸν Βρασίδα συνεχίζεται μὲ ἀμείωτο ῥυθμὸ, ὅταν διηγῆται  
ἐκτενεστάτα τὴν ταφή του, ἐνῶ στὸν Κλέωνα δὲν ἀφιερώνει τὴν παρα-  
μικρὴ λέξι. Ὁ Βρασίδης, λοιπόν, ἐτάφη *δημοσίᾳ* στὴν ἀγορὰ τῆς πόλης,  
μὲ τοὺς στρατιῶτες του νὰ τὸν περιβάλουν ἔνοπλοι, ἐνῶ τὸ μνήμα του  
περικλείστηκε μὲ κινγκλίδωμα καὶ ὁ ἴδιος ἀνακηρύχθηκε ἥρωας, τιμώ-  
μενος ἐτησίως μὲ θυσίαι, ἀγῶνες καὶ λοιπὰς τελετὰς<sup>84</sup>. Ἀκόμη, σὲ αὐτὸν  
ἀφιερώθηκε ἕκ νέου ἡ πόλις, ἀφοῦ ἀποκηρύχθηκε ὁ Ἀθηναῖος οἰκιστὴς  
Ἄγνων καὶ κατεδαφίστηκαν τὰ ἀγάλματά του, καθὼς οἱ Ἀμφιπολίτες  
τὸν θεώρησαν σωτῆρα τους καὶ ἐδραίωσαν στὸ ἐξῆς τοὺς δεσμούς τους  
μὲ τὴν Σάρτη, πρὸς ἄμυνα κατὰ τῶν Ἀθηναίων<sup>85</sup>. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν  
μακρὰ αὐτὴν ἀφήγησι γιὰ τὴν μετὰ θάνατον τύχη τοῦ Βρασίδα, ἀνα-  
φέρει ὁ Θουκυδίδης τὸν ἀριθμὸ τῶν νεκρῶν καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρὰς,  
ἑξακόσιοι γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἑπτὰ γιὰ τοὺς Σπαρτιάτες<sup>86</sup>, ἐνῶ ἀποσι-  
ωπᾷ πλήρως κάθε πληροφορία γιὰ τὸν Κλέωνα<sup>87</sup>, σημειώνοντας μόνον

---

του τῆς μάχης, θέλει τὸν Κλέωνα νὰ σκοτώνεται τὸ ἴδιο ἥρωικὰ ὅπως καὶ ὁ Βρασίδης, 12.74.2.3-4, *ὁμοίως [τῷ Βρασίδᾳ] δὲ καὶ τοῦ Κλέωνος ἐν τῇ μάχῃ πεσόντος.*

82. Πρβλ. 5.10.11.3-12.1, *καὶ ἦσθετο μὲν ὅτι νικῶσιν οἱ μεθ' αὐτοῦ, οὐ πολλὴ δὲ δια-  
λιπῶν ἐτελεύτησεν.*

83. Βλ. Westlake, ὅ. π. (ὑποσ. 15), σ. 81: «Brasidas died the death of a hero (10.6,8,11), Cleon that of a coward (10.9)».

84. Πρβλ. 5.11.1.1-6, *μετὰ δὲ ταῦτα τὸν Βρασίδαν οἱ ξύμμαχοι πάντες ξὺν ὅπλοις  
ἐπισπόμενοι δημοσίᾳ ἔθαψαν ἐν τῇ πόλει πρὸ τῆς νῦν ἀγορᾶς οὔσης καὶ τὸ λοιπὸν  
οἱ Ἀμφιπολίται, περιειρξάντες αὐτοῦ τὸ μνημεῖον, ὡς ἥρωί τε ἐντέμνουσι καὶ τιμὰς  
δεδώκασι ἀγῶνας καὶ ἐτησίους θυσίας - βλ. Hornblower, ὅ. π. (ὑποσ. 4), σσ. 654-656,  
ὅπου καὶ ὅλη ἡ συζήτησι γιὰ τὴν ἠρωοποίηση θανόντων στρατηγῶν.*

85. Πρβλ. 5.11.1.6-2.1, *καὶ τὴν ἀποικίαν ὡς οἰκιστὴ προσέθεσαν, καταβαλόντες τὰ  
Ἄγνωνεῖα οἰκοδομήματα καὶ ἀφανίσαντες εἴ τι μνημόσυνόν που ἔμελλεν αὐτοῦ τῆς  
οἰκίσεως περιέσεσθαι, νομίσαντες τὸν μὲν Βρασίδαν σωτῆρὰ τε σφῶν γεγενῆσθαι καὶ  
ἐν τῷ παρόντι ἅμα τὴν τῶν Λακεδαιμονίων ξυμμαχίαν φόβῳ τῶν Ἀθηναίων θεραπεύ-  
οντες, τὸν δὲ Ἄγωνα κατὰ τὸ πολέμιον τῶν Ἀθηναίων οὐκ ἂν ὁμοίως σφίσι ξυμφόρως  
οὐδ' ἂν ἠδέως τὰς τιμὰς ἔχειν.*

86. Πρβλ. 5.11.2.2-3, *ἀπέθανον δὲ Ἀθηναίων μὲν περὶ ἑξακοσίους, τῶν δ' ἐναντίων  
ἑπτὰ.*

87. Παρ' ὅλ' αὐτά, τὸ ὄνομα τοῦ Κλέωνος ἔμελλε νὰ διατηρηθῆ στοὺς ἐπόμενους  
αἰῶνες χαραγμένο ἐπάνω σὲ στήλη γιὰ τοὺς πεσόντες Ἀθηναίους στὴν Ἀμφίπολη - πρβλ.  
Παυσανίας ὁ Περιοιητής, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, 1.29.13.1-9, *εἰσὶ δὲ ἐπ' ἄλλῃ στήλῃ [...]*



τήν αποχώρηση του Ἀθηναϊκοῦ στόλου. Ἡ ἀνισοβαρῆς αὐτὴ περιγραφή τῶν θανάτων τῶν δύο στρατηγῶν, καθὼς δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς νίκης τοῦ Βρασίδα καὶ τῆς ἥττας τοῦ Κλέωνος, ἐκθέτει τὸν Θουκυδίδη ὡς ἀντικειμενικὸ ἱστορικὸ, ἐφόσον δὲν διστάζει νὰ διατυπώνη τὶς προτιμήσεις του, ἀκόμα καὶ εἰς βάρος τῆς ἀλήθειας.

Συμπερασματικά, ἡ περιγραφή τῆς μάχης τῆς Ἀμφίπολης τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 422 π.Χ. ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, ἐνῶ φαινομενικὰ δὲν ἀποκλίνει αἰσθητὰ ἀπὸ τὴν πάγια τεχνικὴ του στὴν ἀναπαράσταση τῶν πολεμικῶν συρράξεων, στερεῖται οὐσιαστικὰ πλήρους ἀντικειμενικότητος. Ἡ συνεχὴς ὑποβάθμιση τοῦ Κλέωνος<sup>88</sup>, στὸν ὁποῖον φαίνεται νὰ χρεώνη ἀκέραια τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἥττα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν παρὰλληλη ἐξύμνηση τοῦ Βρασίδα<sup>89</sup>, ὁ ὁποῖος στάθηκε γιὰ ἀκόμη μιὰ φορὰ ἀήττητος, θέτουν σὲ ἰσχυρὴ κρίση τὴν ἀντικειμενικὴ ὀπτικὴ τοῦ συγγραφέα. Στὶς τραγικὰς ἀβλεψίεις τοῦ Κλέωνος κατὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν περίοδο,

---

*καὶ οἱ μετὰ Κλέωνος ἐς Ἀμφίπολιν στρατεύσαντες.*

88. Μιὰ ἐξήγηση τῆς συστηματικῆς αὐτῆς ὑπονόμευσης τοῦ Κλέωνος παρέχει ἴσως ἡ πληροφορία τοῦ σημαντικότερου βιογράφου τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Μαρκελλίνου, πρβλ. 46.1-4, *Ἰστέον δὲ ὅτι στρατηγήσας ἐν Ἀμφιπόλει ὁ Θουκυδίδης καὶ δόξας ἐκεῖ βραδέως ἀφικέσθαι καὶ προλαβόντος αὐτὸν τοῦ Βρασίδου ἐφυγαδεύθη ὑπ' Ἀθηναίων, διαβάλλοντος αὐτὸν τοῦ Κλέωνος διὸ καὶ ἀπεχθάνεται τῷ Κλέωνι καὶ ὡς μεμνόντα αὐτὸν εἰσάγει πανταχοῦ καὶ κοῦφον*, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Θουκυδίδης ἀπεχθανόταν τὸν Κλέωνα καὶ τὸν παρουσίαζε μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα, διότι ὁ πολιτικὸς αὐτὸς ἄνδρας ἦταν ὁ εἰσηγητὴς τῆς ποινῆς τῆς ἐξορίας τοῦ ἱστορικοῦ μετὰ τὴν ἀποτυχία του στὴν Ἀμφίπολη - βλ. Busolt, ὁ. π. (ὑποσ. 52), σ. 625 (ὑποσ. 1), Abbott, ὁ. π. (ὑποσ. 45), σ. 95, καὶ Mitchell, ὁ. π. (ὑποσ. 55), σ. 187. Γενικά, πάντως, τὸ πορτραῖτο τοῦ φιλοτεχνεῖ ὁ ἱστορικὸς μέσα ἀπὸ σύνολο τὸ ἔργο του γιὰ τὸν Ἀθηναῖο αὐτὸν στρατηγὸν διακρίνεται ἀπὸ ἔντονη ἀντιπάθεια - ἂν ὄχι ἐμπάθεια -, ἀποκαλῶντας τὸν *βιαιότατον* (3.36.64) καὶ *δημαγωγόν* (4.21.3.2), κάτι ποῦ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐξίσου σφοδρὴ ἐπίθεση τοῦ Ἀριστοφάνη ἐναντίον του, δημιούργησε μιὰ ἰδιαίτερα ἀρνητικὴ εἰκόνα γιὰ τὸν συγκεκριμένο ἄνδρα - βλ. L. Pearson, «Thucydides as Reporter and Critic», *TAPhA* 78 (1947) 37-60 (ἐδῶ 53), Woodhead, ὁ. π. (ὑποσ. 49), σσ. 290-291, 298 & 311-312, G. T. Griffith, «Some Habits of Thucydides when Introducing Persons», *PCPhS* 7 (1961) 21-33 (ἐδῶ 28), καὶ Wet, ὁ. π. (ὑποσ. 58), σσ. 65-67. Ἡ πραγματικότητα, ὅμως, φαίνεται νὰ εἶναι ἀρκετὰ διαφορετικὴ, ὅπως τεκμηριωμένα ὑποστηρίζει ὁ Woodhead, ὁ. π. (ὑποσ. 49), σσ. 290 & 315-316, ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνει προκαταρκτικὰ τὸν Κλέωνα ὡς ἰδιαίτερα εὐφυῆ ἄνδρα, «[...] [Cleon] was a wiser and more intelligent statesman, with a better reputation and a more just entitlement to fame and honour, than our principal authorities lead us to suppose.», καὶ κατηγορεῖ εὐθέως τὸν Θουκυδίδη γιὰ παρερμίνευση-παραχάραξη τῆς ἱστορίας, «Finally, Thucydides has, I suggest, misinterpreted and so misrepresented a number of actions on Cleon's part which were perfectly natural and capable of a juster presentation.», «[...] Thucydides so portrays Cleon that he misleads us, in each individual case and in the total effect, into an unfavourable assessment of him that he does not by any means deserve.», καὶ «[...] the total effect is in fact one of falsification».

89. Γιὰ τὴν στοχευμένη ἀντιπαράθεση τῶν δύο ἀντίπαλων στρατηγῶν, βλ. Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 15), σσ. 162-163, καὶ περαιτέρω Woodhead, ὁ. π. (ὑποσ. 49), σσ. 307-308, Adcock, ὁ. π. (ὑποσ. 5), σσ. 63-64, Baldwin, ὁ. π. (ὑποσ. 55), σ. 213, καὶ Mitchell, ὁ. π. (ὑποσ. 55), σσ. 182-183.



τις ἀναμικῆς του κινήσεις τακτικῆς καὶ τὰ μοιραῖα του σφάλματα κατὰ τὴν σύγκρουση ἀντιδιαστέλλονται ἢ ὀρθὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, ἢ δυναμικὴ τοποθέτηση καὶ ἡ καταγιστικὴ καταδίωξη τοῦ Βρασίδα. Ἡ δὲ κορύφωση τῆς μεροληπτικῆς αὐτῆς στάσης ἐντοπίζεται στὸν ἀπόηχο τῆς μάχης, ὅταν γιὰ τὸν νεκρὸ Βρασίδα ἀπαριθμοῦνται μὲ ἔμφαση ὅλες οἱ τιμῆς ποὺ ἔλαβε ὡς νικητῆς τῆς Ἀμφίπολης, ἐνῶ γιὰ τὸν ἐξίσου νεκρὸ Κλέωνα, παρότι Ἀθηναῖος στρατηγός, δὲν λαμβάνει χώρα ἡ παραμικρὴ νύξη γιὰ τὴν τύχη του. Ὅλα τὰ παραπάνω συνηγοροῦν ὑπὲρ μιᾶς σαφέστατης διάκρισης μεταξὺ τῶν δύο στρατηγῶν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ μὲν Ἀθηναῖος μειώνεται πέραν τῆς ἀλήθειας, ὁ δὲ Σπαρτιάτης ἐξυψώνεται πέραν τῆς ἀλήθειας, ἐφόσον οὔτε ὁ Κλέων ἦταν τόσο κατώτερος τῶν περιστάσεων οὔτε ὁ Βρασίδα τόσο ἀνώτερος<sup>90</sup>. Στὴν παρέκκλιση, λοιπόν, τοῦ Θουκυδίδη ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐξιστόρηση ἀνήκει τόσο ἡ μείωση τοῦ Κλέωνος ὅσο καὶ ἡ ἐξύψωση τοῦ Βρασίδα, τὴν στιγμή ποὺ καὶ οἱ δύο περιπτώσεις ἀντίκεινται τῆς ἀλήθειας, πλήττοντας τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἔργου.

Μιὰ κάποια ἐξήγηση τῆς μεροληπτικῆς αὐτῆς παρουσίας τῶν δύο στρατηγῶν ἔχει νὰ κάνει, κατὰ κύριο λόγο, μὲ τὴν ἐξύμνηση τοῦ Βρασίδα, ὁ ὁποῖος, στὸ μόνιμο φόντο τοῦ ἀσθενοῦς Κλέωνος, φαντάζει ἀκόμη ἰσχυρότερος. Ὁ Θουκυδίδης - θὰ ἔλεγε κανεῖς - πλέκει, μέσα ἀπὸ τὴν *Ἱστορία* του, τὸ ἐγκώμιο τοῦ Βρασίδα, καθὼς τὸν παρουσιάζει ὑπέροτρα ἱκανό, διορατικὸ καὶ ἀποτελεσματικὸ, μπρὸς στὶς ἀρετῆς τοῦ ὁποῖου κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ προτάξῃ τὴν παραμικρὴ ἀντίσταση. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πτώσης τῆς Ἀμφίπολης, ὁ Σπαρτιάτης ἡγέτης ἀναδείχθηκε σὲ ἕναν τρομακτικὸ πολέμαρχο, καταλυτικὸ καὶ ἀγέρωχο, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ὑπέταξε πλειάδα πόλεων, κατατρόπωσε καὶ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ Εὐκλέους στὴν Ἀμφίπολη, προτοῦ φτάσῃ ἡ επικουρία τοῦ Θουκυδίδη. Στὴν συνέχεια, ὄχι μόνον κράτησε ἐπὶ διεικνίαν τὴν πόλη, ἀλλὰ καὶ ἀπέκρουσε θριαμβευτικὰ τὸν Κλέωνα ποὺ προσπάθησε νὰ τὴν ἀνακτήσῃ, διατηρῶντας καὶ ἐπαυξάνοντας τὸ γόητρό του ὡς ἀκαταμάχητο καὶ ἀνυπέβλητο στρατηγοῦ. Ὅσο, ὅμως, καὶ ἂν ἦταν ὄντως τόσο μεγάλος στρατηγός, τίποτα δὲν ἐμποδίζει νὰ διακρίνῃ κανεῖς τὴν βαθύτατη - στὰ ὄρια τῆς λατρείας - ἐκτίμηση τοῦ Θουκυδίδη γιὰ τὸν Βρασίδα, ἐφόσον σίγουρα, μαγεμένος κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὶς ἀρετῆς του, τὸν παρουσιάζει μεγαλύτερο ἀπὸ ὅσο ἦταν πραγματικά<sup>91</sup>. Ἀλλὰ ἡ παθιασμένη του αὐτῆ

---

90. Χαρακτηριστικὰ σημειώνει ὁ Westlake, ὁ. π. (ὑποσ. 15), σ. 77: «[...] but to him [to Thucydides] the battle was significant mainly as the last triumph of Brasidas and the last discomfiture of Cleon».

91. Ἡ ὑπέροτρα αὐτὴ ἐκτίμηση τοῦ Θουκυδίδη γιὰ τὸν Βρασίδα δὲν ἀποτελεῖ μιὰ μεμονωμένη ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ, ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἀπηχῆ ἕναν γενικώτερο θαυμασμό ποὺ ὑπῆρχε ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ μεγάλου ἡγέτη - βλ. T. R. Harley, «A Greater than Leonidas», *G&R* 11 (1941) 68-83.

έμμονή για την στρατιωτική δεινότητα του Βρασίδα του θολώνει κάπως την κρίση και δεν του επιτρέπει να καταγράψει τα γεγονότα με την αρμόζουσα ακρίβεια, πράγμα που του στερεί την απόλυτη αντικειμενικότητα. Έπομένως, ο Θουκυδίδης, ως άνθρωπος με πάθη κι ιδιοτροπίες και όχι ως ιστορικός με επιστημοσύνη κι ακεραιότητα, δεν τηρεί μιαν απαρέγκλιτη αντικειμενική γραμμή στην *Ιστορία* του, αλλά χρωματίζει κατά βούλησιν τὶς διηγήσεις του, ἐπιτυγχάνοντας περισσότερο τὸν ἐντυπωσιασμό καὶ λιγότερο τὴν ἀμεροληψία.

GEORGIOS KRAIAS

## THE FATE OF AMFIPOLIS IN THUCYDIDES

### Abstract

Despite the fact that Thucydides is universally admired for his objectivity, his dedication to the recording of purely historical facts, many aspects of his History suggest the opposite: a biased stance. To cite an example, the historian's narration is openly questioned in the case of the Athenian colony of Amfipoli during the siege of the city in the winter of 424 B.C, as well as during the battle of Amfipolis in the autumn of 422 B.C. The role of Thucydides in the siege of Amfipolis by the Spartans led by Vrasidas will be examined in the first part of this paper. The focus will be on his perspective on the situation as a whole, which seems to be no more than a covered self-defence. The second part of this paper investigates whether the narration of the battle of Amfipolis is consistent with the fixed Thucydidian principle of citing the facts in a 'journalistic' fashion - as we would say today - or whether it deviates turning into an implicit attack on the Athenian politician Kleon. From the analysis of both cases it is evident that Thucydides 'orientates' his narration, projects personal biases and adulterates the history of the Peloponnesian War with data that are not compatible with the truth.

## ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΟΝΟΜΑ ΖΑΓΟΡΗΣ

Αντικείμενο της παρούσης εργασίας είναι το βαφτιστικό και επώνυμο Ζαγόρης, το οποίο με τη μορφή Ζαγόρι, Ζαγορά μαρτυρείται και ως τοπωνύμιο. Σε αντίθεση με την κρατούσα άποψη πως το τοπωνύμιο υπήρξε δημιούργημα σλαβοφώνων προς δήλωση ενός τόπου που βρίσκεται πίσω από το δάσος ή το βουνό<sup>1</sup>, υποστηρίζεται ότι στους μαρτυρημένους τύπους από ελληνόφωνο περιβάλλον υπόκειται, τουλάχιστον εν μέρει, μια μορφή βαφτιστικού του ορθόδοξου χριστιανικού εορτολογίου, η οποία στην πορεία της εξέλιξως απομακρύνθηκε από την πηγή της δημιουργίας, πλησίασε φωνητικά το γνωστό και οικείο και ταυτίστηκε. Παρατίθενται επίσης και άλλα βαφτιστικά και επώνυμα, τα οποία κατά τη γνώμη του γράφοντος είναι κοινής προελεύσεως με προσθήκη διαφορετικών καταλήξεων.

Στην ελληνική επικράτεια εκτός από το γνωστό Ζαγόρι των Ιωαννίνων και τη Ζαγορά του Πηλίου το όνομα Ζαγορά φέρει μια ορεινή περιοχή στα Νοτιοδυτικά της Άνδρου και μία στα Νότια της Λιβαδιάς. Κατά τη μεσαιωνική εποχή και η περιοχή του Πηλίου χαρακτηρίζονταν ως όρος της Ζαγοράς<sup>2</sup>. Ο καταγόμενος από τους τόπους αυτούς ονομάζεται Ζαγορίτης<sup>3</sup>, Ζαγορίσιος<sup>4</sup>, Ζαγορλής<sup>5</sup>. Την καταγωγή δηλώνει εν μέρει και η μορφή Ζαγόρας<sup>6</sup>. Φωνητικά πλησιάζουν το τοπωνύμιο και τα

1. M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Βερολίνο 1941, σ. 33, όπου αναφέρεται στο τοπωνύμιο Ζαγόρι των Ιωαννίνων, < σλαβ. za (= πίσω) και gorá (= βουνό, δάσος), επίσης σ. 109, όπου αναφέρεται στο τοπωνύμιο Ζαγορά του Πηλίου, Κώστας Ευ. Οικονόμου, Τα οικωνύμια του νομού Ιωαννίνων, γλωσσολογική εξέταση, Ιωάννινα 2006, σσ. 111-112, Χ. Π. Συμεωνίδης, *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικωνυμίων*, Λευκωσία - Θεσσαλονίκη 2010, αρ. 5.420-5.423.

2. Χ. Π. Συμεωνίδης, ό. π.

3. Το επώνυμο φέρει στα Δημοτολόγια ντόπια οικογένεια στην Αρναία της Χαλκιδικής.

4. Το επώνυμο φέρει στα Δημοτολόγια οικογένεια στην Ασπροβάλτα της παραλίας της Ρεντίνας με καταγωγή από τη Λαμία.

5. Το επώνυμο φέρει στα Δημοτολόγια οικογένεια βλαχικής καταγωγής στην Ηράκλεια.

6. Αυτή με την προσθήκη της καταλήξεως -ς, βλ. Ν. Π. Ανδριώτης, «Αρχαία και νεοελληνικά εθνικά ονόματα», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1971, σσ. 45-48 = *Αντιχάρισμα*, σσ. 204-206. Το επώνυμο φέρει στα Δημοτολόγια ντόπια οικογένεια στις Σέρρες με καταγωγή από το Τσεπέλοβο των Ιωαννίνων και στην Ιερισσό της Χαλκιδικής με καταγω-

επώνυμα Ζαγορίδης, Ζαγοράκης, Ζαγορίσης, Ζαγορτζής, Ζαγουρτζής, Ζαγουρτζίνης<sup>7</sup>, όπως επίσης τα τοπωνύμια Ζαγάρενα, Ζαγόριανη, Ζαγοριτσάνη, Ζαγόρτσα, τα οποία θεωρούνται ίδιας αρχής<sup>8</sup>.

Αμφιβολίες για την προέλευση από μία πηγή μού δημιουργήθηκαν από τη μαρτυρία της μορφής και ως βαφτιστικού, και μάλιστα, όσο γνωρίζω, αποκλειστικά και μόνον σε μερικά ελληνόφωνα χωριά της επαρχίας Σερρών. Στο προσωπικό μου αρχείο από τα Δημοτολόγια, το οποίο περιλαμβάνει 223.841 ανδρικά και γυναικεία βαφτιστικά από όλες τις περιοχές του ελλαδικού χώρου γεννηθέντων μέχρι το 1913, και στους εκλογικούς καταλόγους του 1915 από την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, όπου είναι εγγεγραμμένοι 87.085 άρρενες χριστιανοί ψηφοφόροι, συναντώ το βαφτιστικό συνολικά 5 φορές<sup>9</sup>: Ζαγόρης (1861) ονομάζεται ο γιος του Λάσκαρη Ζαγόρη στο ελληνόφωνο χωριό Εμμανουήλ Παπάς, όπου στον εκλογικό κατάλογο του 1915 είναι εγγεγραμμένος και ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1855) Σιάικας του Ζαγόρη. Τη μορφή Ζαγόριος (1864) φέρει ο γιος του Ιωάννη Ζαγόρα στο γειτονικό ελληνόφωνο χωριό Άγιο Πνεύμα, ο οποίος στον εκλογικό κατάλογο του 1915 ονομάζεται Ζαγόρας Ζαγορίδης και στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστός ως Ζαγόρς. Στο γειτονικό, επίσης ελληνόφωνο χωριό, Νέο Σούλι έζησε ο Ζαγόρας (1869) Κουκόλης του Στεργίου, ο οποίος στον εκλογικό κατάλογο του 1915 φέρει το βαφτιστικό Ζαγόρης, και ο Ζαγόρας (1871) Κούντιος του Αθανασίου, ο οποίος στον εκλογικό κατάλογο του 1915 φέρει επίσης το βαφτιστικό Ζαγόρης. Πέραν της αναφοράς του Π. Παπαγεωργίου<sup>10</sup>, επίσης από τις Σέρρες, μου είναι άγνωστο από άλλη περιοχή του ελλαδικού χώρου<sup>11</sup>. Σημειώτεον ότι το ό-

---

γή επίσης από την Ήπειρο.

7. ΟΤΕ όλης της Ελλάδος, έκδ. 1998β.

8. Χ.Π. Συμεωνίδης, ό. π., στα λ.

9. Για το αρχείο μου των ονομάτων βλ. Νικόλαος Σωτ. Ταχινοζλής, *Μορφές του Κωνσταντίνος (19<sup>ος</sup> αιώνας-1913)*. Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 17. Επίσης Νικόλαος Σωτ. Ταχινοζλής, *Σερραϊκές οικογένειες, 19<sup>ος</sup> αιώνας-1913, Σέρρες* 2013, σ. 29.

10. Π. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου του Προδρόμου. Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική*, *Byzantinische Zeitschrift* 3 (1894). Ανατύπωση από τη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 59. Το βρήκε καταχωρημένο ως Ζαγόρης στον παλιό κώδικα της Μητροπόλεως Σερρών. Λόγω της σπανιότητας της μορφής υποθέτω πως είναι ο ίδιος ο Ζαγόρης, ο οποίος ως μέλος της συντεχνίας των παπουτσήδων επισκέφτηκε τη Μονή του Τιμίου Προδρόμου το 1732 και το 1741, βλ. Βασ. Κατσαρός-Χαρ. Παπαστάθης, «Προδρομικά Αποσημειώματα. Βραχεία χρονικά σημειώματα τεσσάρων καταστίχων της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών των ετών 1730-1806 μετά "παραρτήματος" δύο γραμμάτων "ξητείας" και επικυρώσεως», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013) 21-86. Εδώ σσ. 25, 27.

11. Σε μια πρόθεση της Μονής της Κοσίνιτσας του Παγγαίου από την περίοδο της Τουρκοκρατίας βρίσκω και τις ακόλουθες μορφές, για τις οποίες δεν είναι ευδιάκρι-

νομα εξέλιπε. Ουδείς, όσο γνωρίζω, το φέρει σήμερα ως βαφτιστικό στα ανωτέρω χωριά. Επιβιώνει μόνον ως επώνυμο με τις μορφές Ζαγόρας και Ζαγόρης.

Προκύπτει ευλόγως το ερώτημα γιατί να χρησιμοποιήθηκε ο τύπος προς τιμήν ενός ορεινού χωριού της Ηπείρου ή του Πηλίου σε έναν τόσο μακρινό τόπο, και μάλιστα αποκλειστικά και μόνον σ' αυτόν. Και στην περίπτωση που ευσταθεί η υποτιθέμενη χρήση τοπωνυμίων ως βαφτιστικών<sup>12</sup> δεν θα ονόμαζαν οι μέτοικοι τα παιδιά τους Ζαγόρη μόνον σε μια περιοχή, αφού είναι γνωστό ότι Δυτικομακεδόνες και Ηπειρώτες τεχνίτες και έμποροι κατέκλυσαν στην περίοδο της Τουρκοκρατίας ολόκληρη τη Νότιο Βαλκανική. Για το νομό Σερρών μια τέτοια συνήθεια χρήσεως τοπωνυμίου ως βαφτιστικού μου είναι άγνωστη. Και στα καταγωγής δηλωτικά επώνυμα χρησιμοποιείται συνήθως το όνομα της ευρύτερης περιοχής προελεύσεως. Ο μέτοικος από την Ήπειρο είναι Αρβανίτης, Αρναούτης, Ηπειρώτης. Ακόμη και ο καταγόμενος από τη γειτονική Χαλκιδική ονομάζεται Μαδεμλής<sup>13</sup>.

Στο Δημοτολόγιο του ελληνοφώνου χωριού Πεντάπολη της επαρχίας Σερρών είναι εγγεγραμμένη η οικογένεια Ζηγόρη<sup>14</sup>, της οποίας ο γενάρχης Γρηγόριος, στην καθημερινή επικοινωνία γνωστός ως Τζ'γός,

---

το σε όλες τις μαρτυρίες αν οφείλονται σε βαφτιστικό ή επώνυμο του φέροντος (του Γεωργίου ζαγορίνου (από τη Ζίχνα των Σερρών), (του Θεοδώρου ζαγόρι (από το αταύτιστο χωριό Κορίστιανη), (η) ζαγορίνα (από το εγκαταλελειμμένο σήμερα χωριό Μπάνιτσα των Σερρών), (του) Ζαγόρη (από τη Νότια Ρουμανία), βλ. Δήμ. Σαμαρά, *Το «ΒΡΕΒΕΙΟΝ» της Μονής Κοσίνιτσας του Παγγαίου (D 309 - Cόφια)*, Θεσσαλονίκη 2002, αρ. 1.706, 2.745, 3.380, 4.344. Για την πηγή της δημιουργίας ίσως δεν είναι άνευ σημασίας και το γεγονός ότι, παρά το αυτονόητο στην έρευνα για την ετυμολογική προέλευση του τοπωνυμίου, από γειτονικό σλαβόφωνο χώρο μαρτυρείται ως βαφτιστικό μόνον το γυναικώνυμο Zagórka «γεννημένη στην περιοχή Zagóga = πίσω από το βουνό», J. Zaimov, *Bálgarski Imennik*, Σόφια 1988, σ. 107.

12. Τις απόψεις μου για την υποτιθέμενη αυτή συνήθεια, στην οποία εντάσσει ο Αθ. Μπούτουρας, *Λεξικό των νεοελληνικών κυρίων ονομάτων ιστορικάς και γλωσσικώς ερμηνευόμενα*, Αθήνα 1912, σ. 125 κ.ε., ένα πλήθος βαφτιστικών, παραθέτω στη διδακτορική μου διατριβή, βλ. ανωτέρω σημ. 19, σ. 76 κ.ε., όπου επισημαίνω ότι, εάν υπήρχε μια τέτοια συνήθεια, θα περιμέναμε να μαρτυρούνται ως βαφτιστικά κατά πρώτον η Κωνσταντινούπολη, το κέντρο του Ελληνισμού, και η Ιερουσαλήμ, το κέντρο του Χριστιανισμού. Όμως κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στις πηγές που έχω υπόψη μου.

13. Νικόλαος Σωτ. Ταχινόζλης, ό. π. (σημ. 9), σσ. 191-192, όπου παρουσιάζω τα γενεαλογικά δένδρα 6 μη συγγενικών οικογενειών στις Σέρρες με το επώνυμο Μαδεμλής. Στο νομό Σερρών μαρτυρείται και στην Αλιστράτη, την Κορμίστα, το Ροδολίβος, το Σφελινό, τη Νέα Ζίχνη, την Ευκαρπία και το χωριό Εμμανουήλ Παπάς.

14. Η Πεντάπολη είναι γειτονικό προς τα υπόλοιπα χωριά, όπου μαρτυρείται το βαφτιστικό. Μαζί και με το Χρυσό αποτελούν τα λεγόμενα Νταρνακοχώρια. Βλ. αναλυτικά Νικ. Σ. Ταχινόζλης, «Περί των ονομάτων των Σερραίων (19<sup>ος</sup> αιώνας - 1913). Το επώνυμο Δαρνάκας». Πρακτικά του Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή», 06-09/04/2006. Σέρρες 2013, σσ. 847-56.

μετοίκησε σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση μετά τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα από την Ήπειρο. Τη μορφή Ζηγόρης φέρει στο Δημοτολόγιο και το Μητρώο Αρρένων ο Ευάγγελος (1886), γιος του Γρηγορίου, ο οποίος το 1915 ψήφισε στις Σέρρες με το επώνυμο Ζήγουρ. Στα παιδιά του το επώνυμο ποικίλει: Ο Γρηγόριος (1910) ονομάζεται στην οικογενειακή του μερίδα και το Μητρώο Αρρένων Ζαγόρας, ο Κωνσταντίνος (Γκουδίκας, 1912) Ζηγόρης, ο Θωμάς (1915) Ζαγόρης, ο Δημήτριος (1924) Γρηγορίου. Η Φάνω, αδελφή του Ευαγγέλου, ονομάζεται στην οικογενειακή της μερίδα Ζαγόρα, η Ελένη (1907), κόρη του Ευαγγέλου, στην οικογενειακή της μερίδα επίσης Ζαγόρα<sup>15</sup>.

Μια ανάλογη πολυμορφία εντόπισα και στο ελληνόφωνο χωριό Βρασανά της παραλίας της Ρεντίνας. Στον εκλογικό κατάλογο του 1915 είναι εγγεγραμμένος ο ψηφοφόρος Κωνσταντίνος (1883) Τζιαγόρης του Ιωάννη. Στο Δημοτολόγιο ο γιος του Αστέριος (1911) ονομάζεται Ζυγόρης, στο Μητρώο Αρρένων Τσιγκόρης, ο νεώτερος γιος του Χριστόδουλος (1917) Ζυγόρης, στο Μητρώο Αρρένων Τζιγκόρης. Στον ίδιο κατάλογο είναι εγγεγραμμένος και ο ψηφοφόρος Γεώργιος (1863) Τζιγκόρης του Αποστόλου<sup>16</sup>, συγγενής του Κωνσταντίνου, του οποίου ο γιος Γεώργιος (1904) ονομάζεται στο Δημοτολόγιο Τσιγκόρης. Στην καθημερινή επικοινωνία τα μέλη ήταν γνωστά ως τ(ου) Τζ'γκορ, το κτήμα το ανήκον στην οικογένεια τζ'γκουράδκου.

Στον εκλογικό κατάλογο του 1915 είναι εγγεγραμμένος στα Βραστά της Χαλκιδικής ο εργάτης Δημήτριος (1871) Ζηγούρας και ο επίσης εργάτης πατέρας του Στεργιανός (1848) του Βασιλικού, ο οποίος όμως φέρει το επώνυμο Ζαγκούρας. Η Μαρία (1904), κόρη του Δημητρίου, ονομάζεται στην οικογενειακή της μερίδα στη Μεγάλη Παναγία Ζαγκούρου, η κόρη του Σοφία (1909) στην οικογενειακή της μερίδα στον Πολύγυρο επίσης Ζαγκούρα.

Στον εκλογικό κατάλογο του 1915 είναι εγγεγραμμένος στην Αρναία της Χαλκιδικής ο κηπουρός Γεώργιος (1877) Σγούρης του Χρήστου. Στο Δημοτολόγιο έχει προστεθεί εντός παρενθέσεως και η μορφή Ζυγούρης. Έτσι ονομάζεται και ο πρωτότοκος γιος του Χριστόδουλος (1906), ενώ ο γιος του Κωνσταντίνος (1907) ονομάζεται μόνον Ζυγούρης.

Οι παρατιθέμενες μαρτυρίες από ελληνόφωνα χωριά της Μακεδονίας, των οποίων κοινό γνώρισμα είναι η χρήση βορείων ιδιωμάτων με

---

15. Δεν μπόρεσα παρά τις προσπάθειες να εξακριβώσω αν η Λεμονιά Ζυγούρη του Γρ., 40 ετών, η οποία πέθανε στην Πεντάπολη κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής του 1917-18, υπήρξε αδελφή του Ευαγγέλου, ο οποίος το 1915 ψήφισε με το επώνυμο Ζήγουρ. Οικογένεια Ζυγούρης δεν μαρτυρείται στο χωριό ούτε στην ευρύτερη περιοχή.

16. Οι δύο ψηφοφόροι έχουν στον εκλογικό κατάλογο και δεύτερη εγγραφή και ονομάζονται Ιζιγκόρης, υποθέτω από λάθος κατά τη δακτυλογράφηση, καθώς ο γραφέας μπόρεσε να γράμματα του χειρογράφου T και I.



τη χαρακτηριστική αποβολή των ατόνων /i/ και /u/, μάς δείχνουν ότι το σύμπλεγμα /τςγ/, /τςγκ/, το οποίο δημιουργήθηκε είτε με την αποβολή του ατόνου /i/, σε μια μορφή Ζηγόρης, Τζηγόρης < Γρηγόριος είτε με την ανάπτυξη /s/ στην Γούρος < Γεώργιος<sup>17</sup>, αναλύθηκε σε μια προσπάθεια εξευγενισμού του τύπου της καθημερινής επικοινωνίας, ταυτίστηκε ποικιλοτρόπως προς κάτι γνωστό και οικείο και καθιερώθηκε. Όπως για την ερμηνεία του βαπτιστικού Ζυγούρης, Ζυγούρος δεν χρειάζεται να καταφύγουμε σε κάποια ευχή και να το συνδέσουμε με την ομόηχη νεοελληνική λέξη *ζυγούρι*<sup>18</sup>, αλλά με την ανωτέρω Σγούρης, αφού στο σχηματισμό ονομάτων χρησιμοποιείται η κατάληξη -ούρης<sup>19</sup>, έτσι και για την Ζαγόρης θα πρέπει να υποθέσουμε μια απλή φωνητική σύμπτωση

17. Δεν γνωρίζω ακριβώς σε ποιο βαθμό συνέπεσαν φωνητικά σε εξελίξεις τους της καθημερινής επικοινωνίας τα βαπτιστικά Γεώργιος και Γρηγόριος, αλλά έχω την αίσθηση ότι η δημοτικότητα του Γρηγόριος στην περιοχή μας οφείλεται σε ένα βαθμό και στο γεγονός ότι περιλαμβάνει κοινούς φθόγγους με το πολύ δημοφιλέστερο Γεώργιος. Από την προφορική μου έρευνα στο νομό Σερρών παραθέτω τη μορφή Γκώρτσιος, η οποία στα δίγλωσσα χωριά ταυτίζονταν και με τα δύο βαπτιστικά. Το γυναικείο αυτής είναι ασφαλώς το βαπτιστικό Γκορτσιά, και όχι, όπως υποστηρίζει ο Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), σ. 137, *διά την στερεότητα του ξύλου της αγρίας αχλαδέας πιθανώς*. Η μορφή Γούρος είναι παράλληλη, με αποβολή της ουρανόσσεως, της Γιούρας, Μ.-Χ. Χατζηωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, Αθήνα 2000, εδώ σ. 281, πρβ. και Γιούρης, ό.π., σ. 281, επίσης ποντιακό Γιούρκας < Γεώργιος, Σάβ. Πορφ. Παπαδόπουλος, *Λαογραφικά Καρακούρτ*, τ.3, Θεσσαλονίκη 1994, εδώ σ. 440.

18. Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), σ. 134, < *ζυγούρι. Διά την ακμαιότητα του διετούς αμνού*. Το βαπτιστικό Ζυγούρης είναι εξαιρετικά σπάνιο. Εκτός από τη μαρτυρία του στη συλλογή του Μπούτουρα, το βρίσκω στην Πελοπόννησο, Τάσ. Γριτσόπουλος, *Βαπτιστικά ονόματα εκ Πελοποννήσου των χρόνων της Τουρκοκρατίας*, *Λαογραφία* 16 (1956-7) 337-74, εδώ 367, και την Βόρειο Ήπειρο, Π. Πουλίτσας, «Επιγραφαί και ενθυμήσεις εκ της Βορείου Ηπείρου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 5 (1928) 53-99, εδώ 96. Σημειώνω και την ασυνήθη παρουσία του στους Σουλιώτες πρόσφυγες της Αιτωλίας, όπου σε καταλόγους του 1834 από το Αγρίνιο και τη Ναύπακτο δύο (2) άντρες ονομάζονται Ζυγούρης, τρεις (3) Ζυγουράκης, Άγγ. Ν. Παπακώστας, *Το δράμα του εκπατριισμού των Σουλιωτών*, *Νέος Κουβαράς* 2 (1962) 114-122, και Διον. Μιτάκης, «Εποίκηση Ηπειρωτών στην Αιτωλία», *Ναυπακτιακά* 4 (1988-89) 65-232, αρχηγοί οικογενειών φέρουν τα επώνυμα Ζαγούρης, Ζυγούρης, Ζουγούρας.

19. Η κατάληξη -ούρης είναι πιθανόν μεγεθυντική, παράλληλη της -ούρας, Κ. Μηνάς, *Η μορφολογία της μεγεθύνσεως στην ελληνική γλώσσα*, Ιωάννινα 1978, σ. 168, πιθανόν όμως και υποκοριστική, όπως στα Γιαννικούρης<Ιωάννης, Κακούρης<Κυριάκος, Ανδρ. Μ. Κολίσης, *Περί των κυρίων ονομάτων και επωνύμων των Κυπρίων*, Αθήνα 1964, σ. 56. Την βρίσκω σε επώνυμα και συχνά σε βαπτιστικά, Νατσούρης<Αθανάσιος, Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), σ. 54, Πανούρης, Κ. Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 215 της μονής Βαρλαάμ 1613/14<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 24 (1993) 112-180, εδώ 121, Τζιαμούρης, Κ. Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγάλου Μετεώρου, 1592/93-19<sup>ος</sup> αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 34 (1998) 56-148, εδώ 63.

στην πορεία της εξελίξεως με την ομόηχη σλαβική φράση, διότι κατά την επίσημη καταγραφή το ίδιο όνομα αποκτά διαφορετικές μορφές στα μέλη της ίδιας οικογένειας. Και φυσικά αυτές δεν παρέμειναν αμετάβλητες. Με μετακίνηση του τόνου στη λήγουσα, αποβολή του ατόνου πλέον /u/ και παράλληλη χείλωση μια μορφή Ζυγούρης εξελίχθηκε σε Ζουγρής<sup>20</sup>, Ζωγρή<sup>21</sup>, Ζούγρω<sup>22</sup>, Ζούγρου<sup>23</sup>, ενώ με αναβιβασμό του τόνου και έκπτωση του ατόνου /u/ σε Ζήγρας<sup>24</sup>. Ιδίας αρχής θεωρώ και τα επώνυμα Ζάγουρας<sup>25</sup>, Ζιγρίδης<sup>26</sup>, Ζιγκιωγκιάς<sup>27</sup>, τα οποία διαφορετικά παραμένουν άνευ νοήματος.

Ότι η πορεία υπήρξε η ανωτέρω μας δείχνει και η περαιτέρω εξέλιξη των μορφών, στις οποίες όμως παρενεβλήθη και πάλι η φωνητική σύμπτωση και αμαύρωσε την πηγή της δημιουργίας. Το βαφτιστικό και επώνυμο Ζγουρός, γυναικείο Σγουρη, αλλά και Σγούρος, γυναικείο Σγούρω είναι αρχούντως μαρτυρημένα και φυσικά εντάσσονται στα ονόματα των σωματικών προτερημάτων<sup>28</sup>. Και στην περίπτωση αυτή πρόκειται περί παρετυμολογίας λόγω φωνητικής συμπτώσεως μετά την ανάπτυξη /s/ σε μια μορφή Γούρος, Γκούρος < Γεώργιος<sup>29</sup>. Σημειωτέον

---

20. Το επώνυμο φέρει στα Δημοτολόγια προσφυγική οικογένεια στο Ορφάνι της Καβάλας με καταγωγή από την Αίνο της Ανατολικής Θράκης και οικογένεια Σαρακατσάνων στο χωριό Βαφέικα της Ξάνθης.

21. Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), σ. 172, αταύτιστο γυναικείο βαφτιστικό από την Αίνο της Ανατολικής Θράκης.

22. Θ. Ζαρκάδας, «Τα ονόματα των αφιερωτών 28 οικισμών των Τριχάλων στην πρόθεση 37 της μονής του Δούσικου (16<sup>ος</sup>/17<sup>ος</sup> αι.)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 63 (2013) 232-240, εδώ 238.

23. Κ. Σπανός, «Τα ονόματα των λαρισαίων σερτζήδων και τακιατζήδων (1714-1777) στον κώδικα 8 του αγίου Στεφάνου των Μετεώρων», *Πρακτικά του 3<sup>ου</sup> Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα 1997, σσ. 177-194, εδώ 192.

24. Στο βλαχοχώρι Βωβούσα των Γρεβενών. Το επώνυμο φέρει στον εκλογικό κατάλογο του 1915 στα Γρεβενά και ο ψηφοφόρος Στέργιος (1879) Ζήγρας του Ιωάννη. Σε διαφορετικά συμπεράσματα για τη μορφή καταλήγει ο Στ. Γ. Κατσουλέας, «Γύρω από το επώνυμο “Ζύγρας”», *ΟΝΟΜΑΤΑ* 7 (1982) 36-48, πρβ. και τοπωνύμιο Ζωγρί, το, Συμεωνίδης, ό. π. (σημ. 1), 5.609.

25. Το επώνυμο φέρει οικογένεια στις Σέρρες με καταγωγή από το Λύκαιο της Μεγαλοπόλεως.

26. Προσφυγική οικογένεια στις Σέρρες με καταγωγή από τους Σοφάδες της Ανατολικής Θράκης.

27. Το επώνυμο φέρει στο Δημοτολόγιο Σερρών ο Αλέξανδρος (1890) του Γρηγορίου, ο οποίος κατόνταν από το Τσιφλίκιο της Ανατολικής Θράκης. Στα διάφορα μέλη της οικογένειας έχει τη μορφή Τζιγρικά, Τζιγκρικά, Ζιγρικά.

28. Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), σ. 158, < σγουρός. Διά την χάριν την εκ των ούλων τριχών. Σημειώνω περαιτέρω και το βαφτιστικό Σγουράδης (1871), που φέρει ο γιος του Παράσχου Λαγούδη στο χωριό Αυλή της Καβάλας, και το γυναικείο βαφτιστικό Σγουρένια, που φέρει στο παλιό Δημοτολόγιο των Σερρών η μητέρα του Κωνσταντίνου (1882) Σαραφίδη με καταγωγή από τη Σαρακίνα της Ανατολικής Θράκης.

29. Βλ. ανωτέρω, σημ. 17.

ότι στις παλιότερες πηγές η μορφή απαντάται κυρίως με τον τόνο στην παραλήγουσα<sup>30</sup>.

Την προσαρμογή προς το γνωστό και οικείο την αντιλαμβανόμαστε καλύτερα, εφόσον έχουμε υπόψη μας περισσότερες πηγές για τα ίδια πρόσωπα. Στον εκλογικό κατάλογο του 1915 είναι εγγεγραμμένος στις Σέρρες ο ψηφοφόρος Απόστολος (1884) Ζγούρης του Γεωργίου, σμιτσή το επάγγελμα, ο οποίος στο Δημοτολόγιο ονομάζεται Σγουρός. Η διαδικασία αυτή επιταχύνεται ασφαλώς κατά την μετοικεσία, καθώς στο καινούργιο περιβάλλον είναι άγνωστες οι αιτίες για το σχηματισμό της μορφής, κάτι που γνώριζαν ενδεχομένως οι παλιοί γείτονες. Ο Αθανάσιος (1907) Σγουρός του Θεοδώρου είναι εγγεγραμμένος στο Δημοτολόγιο της Ηλιοκώμης του Παγγαίου, όπου αναφέρεται ότι μετοίκησε εκεί από τη Μεγάλη Παναγία της Χαλκιδικής. Ο ψηφοφόρος πατέρας του στη Μεγάλη Παναγία Θεόδωρος (1864) του Δημητρίου και τα τρία (3) αδέρφια του φέρουν στον εκλογικό κατάλογο του 1915 το επώνυμο Σγούρος, όπως επίσης και τα μέλη της οικογένειας στο Δημοτολόγιο. Στον ίδιο εκλογικό κατάλογο είναι εγγεγραμμένοι στη Δουμπιά της Χαλκιδικής τα αδέρφια Εμμανουήλ (1865) και Βασίλειος (1874) Σγουράς του Τάσιου και ο Δημήτριος (1890), γιος του Εμμανουήλ. Ο Ζαφείριος (1905), γιος του Βασιλείου, ο οποίος μετοίκησε στη γειτονική Κρήμνη, φέρει στην οικογενειακή του μερίδα στο Δημοτολόγιο το επώνυμο Σγούρος.

Μια ανάλογη εξέλιξη, τουλάχιστον εν μέρει, υποθέτω και για το βαφτιστικό Ζωγράφος<sup>31</sup>, το οποίο μαρτυρείται και ως Ζγουράφος, Ζγουραφή<sup>32</sup>, Ζγιουράφω<sup>33</sup>, Σγουράφω, Σγουράφου, Σγουραφίνα, Ζγουράφω, Ζωγράφου<sup>34</sup>, Σγουραφή<sup>35</sup>, Σγκοράφω<sup>36</sup>. Επειδή δεν γνωρίζω επαγγελματικά ονόματα, τα οποία καθιερώθηκαν ως βαφτιστικά, διακρίνω στη μορφή την νεοελληνική υποκοριστική κατάληξη -άφι, όπως

---

30. Βλ. λ.χ. Μ.-Χ. Χατζηιωάννου, ό. π. (σημ. 17), σ. 316, Σγούρος (11), Σγούρης (4), Σγούρω (3), Σγουρή (1). Επίσης Π. Παπαγεωργίου, ό. π. (σημ. 8), σ. 59, ο οποίος παραθέτει τη μορφή Ζγούρος από τον παλιό κώδικα της Μητροπόλεως Σερρών και παρατηρεί ότι *νυν Ζγουρός*.

31. Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), σ. 103 < Ζωγράφος. *Εκ του επωνύμου τούτου προήλθον πιθανώς τα ονόματα*

32. Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), σ. 103.

33. Μ.-Χ. Χατζηιωάννου, ό. π. (σημ. 17), σ. 287.

34. Οι μορφές, συνολικά 11, είναι από το αρχείο μου από τα Δημοτολόγια. Οι 10 ανήκουν σε εντόπιες, 1 Σγουράφω κατάγονταν από την Ανατολική Θράκη.

35. Κ. Σπανός, «Ένα μετωριτικό χειρόγραφο του 18<sup>ου</sup> αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 8 (1985) 24-46, εδώ 24. Πρβ. και το βαφτιστικό Σγουράνθη (1927). Το όνομα έδωσε στη Νικήσιανη της Καβάλας ο Αθιανός (1892) Γιοβαννούδης, του οποίου η μητέρα είναι καταχωρημένη στην οικογενειακή του μερίδα ως Ζωγράφω. Υποθέτω ότι αποτελεί μια προσπάθεια να αποδοθεί επίσημα ένας λαϊκότερος τύπος, που έφερε η μητέρα του στην καθημερινή επικοινωνία.

36. Μ.-Χ. Χατζηιωάννου, ό. π. (σημ. 17), σ. 316.

στα χρυσός > χρυσάφι, χώρα > χωράφι, ξυρός > ξυράφι<sup>37</sup>. Επίσης θεωρώ απίθανο ότι έχουν οιαδήποτε σχέση με τις ομόηχες νεοελληνικές λέξεις τα επώνυμα Σκούρος, Σκούρας, Σκουρίδης, Σκουράκης κλπ., αλλά δημιουργήθηκαν παρετυμολογικά με αποβολή της ηχηρότητας.

Εφόσον ευσταθεί η υπόθεσή μου ότι η μορφή Ζυγούρης, Ζυγούρος δημιουργήθηκε με την προσθήκη της καταλήξεως -ούρης, θα πρέπει να δεχθούμε μια απλοποιημένη Ζήγος, Ζηγός < Γρηγόριος, στην οποία ο εκκλησιαστικός τύπος του βαφτιστικού συντημήθηκε ριζικά με παράλληλη τροπή του /γ/ > /ζ/ πριν από μπροστινό φωνήεν<sup>38</sup>. Πράγματι μαρτυρούνται, ορθογραφικά προσαρμοσμένα προς την νεοελληνική λέξη ζυγός, λόγω φωνητικής συμπτώσεως<sup>39</sup>, όχι μόνον τα επώνυμα Ζυγόπουλος<sup>40</sup>, Ζυγιάρης<sup>41</sup>, Ζυγουρίκας<sup>42</sup>, Ζυγολάνης<sup>43</sup>, Ζυγολίκας<sup>44</sup>, αλλά και τα βαφτιστικά Ζυγούλα<sup>45</sup>, Ζούγλω<sup>46</sup>. Με αποβολή της ηχηρότητας και προ-

37. Συμεωνίδης, ό. π., σμμ. 1, αρ. 3.155.

38. Όσο γνωρίζω, δεν υπάρχει κάποια ειδική μελέτη για την ουράνωση /γ/ > /ζ/ πριν από μπροστινό φωνήεν στην ελληνική. Το φαινόμενο αναφέρει μόνον για τα τσακωνικά ο Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1-2, Αθήνα 1905-1907, σ. (2) 602. Φαίνεται όμως ότι ήταν ευρύτερα διαδεδομένο. Από τη συλλογή μου των βαφτιστικών παραθέτω τις μορφές Ζιώγας < Γεώργιος, η οποία είναι διαδεδομένη κυρίως σε περιοχές Βλάχων και το πιθανότερο δημιουργήθηκε σε βλαχόφωνο περιβάλλον, από τη Δυτική Μακεδονία Μπζιώτας < Παναγιώτης, Γρηγ. Π. Βέλκος, *Τα επώνυμα και τα βαφτιστικά της Σέλιτσας (Εράντρας) 1650-1940*, Ελασσόνα 1998, σ. 41, το ποντιακό βαφτιστικό Ζένιος < Ευγένιος, Σάβ. Πορφ. Παπαδόπουλος, *Λαογραφικά Καρακούρτ*, τ.3, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 441, τις Τζιώρτζις, Τζιώτζις, Τζιουτζιούλας < Γεώργιος (από τη συλλογή μου από το νομό Σερρών) και το επώνυμο Γιογλάκης, Ζογλάκης, που φέρει το ίδιο πρόσωπο στους Μανιάτες της Κορσικής, Δικ. Βαγιακάκος, «Οι Μανιάται της Κορσικής. Το βιβλίο των βαπτίσεων 1683-1742», *Λακωνικά Σπουδαί* 1 (1972) 369-480, αρ. 450 και 465, επίσης την Κανέλλα, σύζυγο Δημ. Μπακιακουκάκη, η οποία σε βαπτίσεις παιδιών της φέρει το επώνυμο Ζογλίτζα και Γιογλίτζα, αρ. 374 και 409. Βλ. επίσης Συμεωνίδης, ό. π. (σμμ. 1), 5.441, Ζάντσης, Ζάντσιος < Γιάντσης, Γιάντσιος.

39. Οι φωνητικές συμπτώσεις δεν περιορίζονται φυσικά μόνον σε μία γλώσσα, πρβ. και J. Zaimon, ό. π. ( σμμ. 11), σ. 105, όπου η ομόηχη μορφή από το 12<sup>ο</sup> αιώνα Ζίγο ετυμολογείται < ζίγ (= πυρακτωμένο σίδηρο) και το βαφτιστικό θεωρείται ευχετικό, να κληρονομάσει, να ψέγει αυστηρά, να κατακρίνει αδυναμίες, φανυλότητες. Για τη ριζική σύντηξη του ακεραίου εκκλησιαστικού τύπου σημειωτέο και το γυναικείο βαφτιστικό Γύρω, Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σμμ. 12), σ. 56.

40. Στο βλαχοχώρι Πολυθέα των Τρικάλων και στις Σέρρες με καταγωγή από την Ανατολική Θράκη.

41. Στο χωριό Πεθελινός με καταγωγή από την Ευρυτανία.

42. Στο βλαχοχώρι Κρασιά των Γρεβενών.

43. Στο βλαχοχώρι Κορδαλλός των Τρικάλων.

44. Στο βλαχοχώρι Πολυθέα των Τρικάλων.

45. Διον. Μαυρόγιαννης, *Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας*, 1-3, Αθήνα-Γιάννινα 1998-1999, σ. 282.

46. Κ. Σπανός, «Τα ονόματα των λαρισαίων παντοπωλών στα 1721 στον κώδικα 8 της μονής Άγιος Στέφανος των Μετεώρων», *ΟΝΟΜΑΤΑ* 12 (1988) 520-525, εδώ 524. Βλ. και κατωτέρω Ζούγλω.

σθήκη ποικίλων καταλήξεων μπορούμε να θεωρήσουμε ως εξελίξεις του Γεώργιος και τα επώνυμα Σιγούρας<sup>47</sup>, Σιγανός<sup>48</sup>, Σιγούνης<sup>49</sup>, Σιγάλας<sup>50</sup>. Δεν γνωρίζω κατά πόσον οφείλεται σε τυπογραφικό λάθος ή πρόκειται περί κανονικής εξελίξεως το επώνυμο Σογούρας, το οποίο φέρει στον εκλογικό κατάλογο στα Βρασιά της παραλίας της Ρεντίνας ο εκλογέας Θεόδωρος (1880) του Βασιλείου. Στο Δημοτολόγιο ο γιος του Βασίλειος (1912) ονομάζεται Σγούρος, όπως και η αδελφή του Αναστασία (1882) και η κόρη του Αναστασία (1910).

Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την εξέλιξη μπορούμε να δούμε διαφορετικά και την ακόλουθη διήγηση για τη δημιουργία του επωνύμου Ζήγος και να το ερμηνεύσουμε ως μια μορφή του Γρηγόριος : «Ο παππούς της μάνας μου (Ζήγος), όπως μου εξιστορούσε η ίδια, ήρθε από την παλιά Ελλάδα, αλλά σε κανέναν δεν έλεγε το πραγματικό του όνομα που ήταν Μπακογιάννης, όπως το αποκάλυψε αργότερα στα παιδιά του. Ούτε είπε για ποιο λόγο ήρθε στην Ήπειρο. Ο Γληγόρης Ζήγος, αδελφός της μάνας μου, ισχυριζόνταν ότι ο παππούς τους πρωτοήρθε στην Ήπειρο από τα Άγραφα. Πήρα το Ζ' γό-Ζ' γό κι ήρθα έλεγε. Γι αυτό και τον ονόμασαν Ζήγο. Από υπολογισμούς φαίνεται πως ήρθε στην Ήπειρο γύρω στα 1830»<sup>51</sup>. Φωνητικά κοντά στο Ζήγος βρίσκεται και το βαφτιστικό Ζήκος, το οποίο, όσο γνωρίζω, επιδημεί στον ηπειροθεσσαλικό χώρο<sup>52</sup>, όπου στην καθημερινή επικοινωνία ακούγεται και ως Τζήκας, Ζήσης<sup>53</sup>.

---

47. Στο αρχείο μου από τα Δημοτολόγια φέρει το επώνυμο οικογένεια από την Ανατολική Θράκη, η οποία μετοίκησε στο Ακριτοχώρι, Σιγουριδής ονομάζεται ο ψηφοφόρος Ηρακλής (1877) του Κωνσταντίνου στο Κιλκίς.

48. Στο αρχείο μου από τα Δημοτολόγια φέρει το επώνυμο οικογένεια από την Ανατολική Θράκη, η οποία μετοίκησε στο χωριό Πλαγιά του Κιλκίς.

49. Το επώνυμο φέρει ο ψηφοφόρος Σταμούλης (1872) του Γεωργίου στις Σέρρες.

50. Το επώνυμο φέρουν 2 ψηφοφόροι στη Θεσσαλονίκη.

51. Ευριπίδης Π. Μακρής, *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσάνων*, Ιωάννινα 1990, σ. 89.

52. Το όνομα Ζήκος ετυμολογείται ποικιλοτρόπως, < Ζώσιμος, Π. Αραβαντινός, *Ηπειρωτικών γλωσσάριον*, Αθήνα 1909, σ. 100, < να ζήσει, παράλληλη της μορφής Ζήσης, Αθ. Μπούτουρας, ό. π. (σημ. 12), 168, < Αθανάσιος, Αναστάσιος Χ. Μηλιώνης, *Το Περιστέρι Πωγωνίου (Μέγγουλη)*, Ιστορία, Παράδοση και Γενεαλογία, Ιωάννινα 1998, σ. 158. Στους ανωτέρω καταλόγους σε σύνολο 87.085 εκλογέων το φέρουν στην επαρχία Βοΐου των Γρεβενών με τη μορφή Ζήκος (25) και Ζήκας (1) συνολικά 26 ψηφοφόροι, στην Κεντρική Μακεδονία βρίσκω μόνον 1 ψηφοφόρο στο χωριό Λούμνιτσα (Σκρα) του Κιλκίς. Στο αρχείο μου από τα Δημοτολόγια δεν μαρτυρείται από την Ανατολική Θράκη και το Μικρασιατικό χώρο.

53. Γρηγ. Βέλκος, *Τα επώνυμα και τα βαφτιστικά της Σέλιτσας (Εράντρας) 1650-1940*, Ελασσόνα 1998, σ. 39. Πρβ. και το επώνυμο Ζηκίδης από το Σουφλί, στην καθημερινή επικοινωνία Ζγίλους, βλ. Κ. Π. Μπάμιου, «Ονόματα Σουφλίου», *Αρχαίον Θράκης* 36 (1973) 60-72, εδώ 60. Για το Σουφλί βλ. Κ. Γ. Κουρτίδου, «Περί της καταγωγής των Σουφλιωτών», *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 10 (1943-44) 223-24.

Τα μέλη της οικογενείας Ζαγόρας, την οποία αναφέρω ανωτέρω, ήταν γνωστά στο χωριό Εμμανουήλ Παπάς ως Ζαγουράδες και Τζαγουράδες. Υποθέτω ότι με αποβολή της ηχηρότητας αμαυρώθηκε η πηγή της δημιουργίας των μορφών της καθημερινής επικοινωνίας Τσιακούρς, Τσιακόρς και λόγω φωνητικής συγγένειας ταυτίστηκαν με την γνωστή και κατανοητή σε όλους τουρκική λέξη *zakir* (= με χρώμα γαλαζωπό - καφετί ή ανοιχτό μπλε, λ.χ. μάτι γκρι ή καφετί με γαλάζιες γραμμές). Μόνον έτσι μπορώ να ερμηνεύσω το γεγονός ότι ένας κλάδος καταχωρήθηκε επίσημα ως Τσιακίρης: Ο Ευάγγελος (1872) ονομάζεται στον εκλογικό κατάλογο του 1915 Ζαγόρης, όμως ήδη στο Μητρώο Αρρένων του 1927 φέρει το επώνυμο Τσιακίρης, το οποίο φέρουν και οι γιοι του Κωνσταντίνος (1900), Ιωάννης (1900) και Αθανάσιος (1913) στο Μητρώο Αρρένων και το Δημοτολόγιο, η κόρη του Ανατολή (1891) στην οικογενειακή της μερίδα. Δεν γνωρίζω σε ποιον βαθμό οφείλει τη δημιουργία του το επώνυμο Τσιακίρης και σε μια τέτοια εξέλιξη, όμως θα ήταν μια ερμηνεία για ένα τουλάχιστον μέρος των μορφών, δοθείσης της σχετικά ευρείας διαδόσεως του επωνύμου στον ελλαδικό χώρο<sup>54</sup>.

NIKOS TACHINOZLIS

## THE MODERN CREEK NAME ZAGORIS

### Abstract

In the present research a different approach to the modern Greek place name Ζαγόρι, Ζαγόρας is attempted, which is evident not only as a surname but also as a given Christening name in Greek speaking villages in the district of Serres. It concerns a creation of internal development of the names Γρηγόριος or Γεώργιος, which share common speech sounds, as types of daily communication in the course of vocal distance from the source, have ended up without meaning and have adapted to the formal recording of the known and intimate neighbouring language environment. A different etymology of Christening and surnames is suggested, to whom the source of creation is sought in the names mentioned above.

---

54. Στο αρχείο μου από τα Δημοτολόγια το φέρουν με τις μορφές Τσακίρης (38), Τσακίρογλου (5), Τσακιρπαλόγλου (5), Τσακιρίδης (41), Τσιακίρης (15), Τσιακιρίδης (5), Τσιακιρόπουλος (1), Τσακίρδης (1) συνολικά 111 οικογένειες σε σύνολο 53.291, στους εκλογικούς καταλόγους από την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία ως Τσακίρης (32), Τσακίρας (1), Τσακίρογλου (3), Τσακίρ (1), Τσακίρης (1), Τσακίρης (1), Τσιακίρης (4), Τσιακίρης (31), Τσιακίρη (4), Τσιακίρης (1), Τσακίρας (1), Τσιακίρης (2) συνολικά 81 ψηφοφόροι σε σύνολο 87.085.



ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΑΨΗΛΙΔΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ  
ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ  
(ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1944 - ΜΑΡΤΙΟΣ 1945)  
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Η απελευθέρωση των βουλγαροκρατούμενων περιοχών της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης έγινε στις αρχές του δεύτερου 10ημέρου του Σεπτεμβρίου του 1944 με ένα ασυνήθιστο τρόπο. Οι αντιφασιστικές-κομμουνιστικές βουλγαρικές δυνάμεις του Πατριωτικού Μετώπου, που είχαν καταλάβει την εξουσία στη Βουλγαρία στις 9 Σεπτεμβρίου μετά την εισβολή στην χώρα του Ρώσου στρατηγού Τολμπούχιν, παρέδωσαν τις κατά τόπους πολιτικές αρχές στους Έλληνες ομοϊδεάτες - συντρόφους τους του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ)<sup>1</sup>.

Στην πόλη των Σερρών εισήλθαν στις 14 Σεπτεμβρίου του 1944 τμήματα του 26<sup>ου</sup> Συντάγματος του εφεδρικού ΕΛΑΣ, ύστερα από συνεννόηση με τις βουλγαρικές δυνάμεις του Πατριωτικού Μετώπου<sup>2</sup>. Αμέσως, την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση της πόλης και της περιοχής ανέλαβε η Εθνική Επαναστατική Επιτροπή Πατριωτικού Μετώπου, που αποτελούνταν από 4 Βουλγάρους και 4 στελέχη του ΕΑΜ με επικεφαλής Βούλγαρο<sup>3</sup>.

---

1. Τ. Χατζηναστασίου, *Αντάρτες και Καπετάνιοι. Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης 1942-1944*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 219-221.

2. Η 14<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου 1944 θεωρήθηκε ως ημέρα απελευθέρωσης της πόλης των Σερρών, Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Ν. Σερρών (στο εξής Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ.), Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφαση 26 της 26-2-1945.

3. Η Εθνική (Λαϊκή) Επαναστατική Επιτροπή του Πατριωτικού Μετώπου σχηματίστηκε στις 12 Σεπτεμβρίου στις Σέρρες από τους Μίνκο Ποπώφ, πρόεδρο, και μέλη τους Κοσταντίν Κοπανάροφ, Χρίστο Μπογιάντσεφ, Αλέκο Γιάνεφ, υπολοχαγό Πετκόφ, Δημήτριο Σταυρίδη, Γεώργιο Κόκκινο, Θεόδωρο Καντά και Μαρίκα Βαλαβάνη. Η ανώτερη πολιτική και διοικητική εξουσία ήταν συγκεντρωμένη στον πρόεδρο της επιτροπής. Η επιτροπή είχε δική της σφραγίδα και τα έγγραφα και οι ανακοινώσεις της συντάσσονταν στη βουλγαρική και ελληνική γλώσσα, Georgi Daskalov, «Roliata na voinishkite

Λίγες ημέρες αργότερα, και ενώ η πόλη βρισκόταν σε κατάσταση συγκυβέρνησης Βουλγάρων και Ελλήνων, δηλαδή σε μια ιδιότυπη κατάσταση δυαρχίας<sup>4</sup>, προκηρύχθηκαν εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση και τη λαϊκή δικαιοσύνη την Παρασκευή 29 Σεπτεμβρίου. Πριν την ψηφοφορία, στις 26 Σεπτεμβρίου, πραγματοποιήθηκε η πρώτη εαμική περιφερειακή σύσκεψη που καθόρισε τις προϋποθέσεις συμμετοχής και τέλεσης της εκλογικής διαδικασίας και την επομένη (27/9) οριστικοποιήθηκαν όλες οι υποψηφιότητες<sup>5</sup>. Τέθηκαν δύο υποψηφιότητες για το αξίωμα του Δημάρχου και 20 υποψηφιότητες για το Δημοτικό Συμβούλιο, καθώς και 9 για τη λαϊκή δικαιοσύνη<sup>6</sup>. Το σύνολο των υποψηφίων ήταν μέλη του ΕΑΜ<sup>7</sup> και πολλοί μέλη του Κ.Κ.Ε<sup>8</sup>. Στις εκλογές δεν συμμετείχαν κόμματα ή εκπρόσωποι κομμάτων.

---

masi i NOVA v ustanovivane i yktervane na narodnata vlast v Serski rajion, Septemvri 1944» (Ο ρόλος του λαού, των στρατιωτών και της NOBA στην εγκαθίδρυση και σταθεροποίηση της λαϊκής εξουσίας στην περιοχή των Σερρών, Σεπτέμβριος 1944), *Voenneni Istoricheski Sbornik*, 1 (1979) 42. Η επιτροπή στεγάσθηκε σε γραφεία, την καθαριότητα των οποίων κατέβαλε ο Δήμος από 20 Σεπτεμβρίου έως τις 14 Οκτωβρίου 1944, διάστημα που φαίνεται ότι λειτούργησε. Συλλογή εγγράφων Γιώργου Ν. Αψηλίδη (στο εξής Σ. Α.), Βιβλίο αποφάσεων Δημοκρατικής Επιτροπής 1944-45, απόφαση 52 της 29-11-1944.

Για τις συνθήκες εισόδου του ΕΑΜ στην πόλη, βλ. εφημερίδα *Νίκη*, όργανο του ΕΑΜ Ν. Σερρών, φ. 11 της 22-9-1944. Χ. Κοσμίδη, «Από τους αγώνες του ΕΛΑΣ στην Ανατολική Μακεδονία», *Εθνική Αντίσταση*, Συλλογή 37, Οκτώβρης 1983, σσ. 39-41. Δ. Κωνσταντάρα, *Αγώνες και διωγμοί*, Αθήνα 1964, σ. 238.

4. Οι δύο πλευρές διατήρησαν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις, ελέγχοντας την περιοχή και προχώρησαν στη σύσταση Λαϊκής Πολιτοφυλακής δημιουργώντας δύο τμήματα, βουλγαρικό και ελληνικό, το καθένα με τη δική του διοίκηση, Γ. Daskalov, ό. π., σ. 43.

5. Δικαίωμα ψήφου είχαν όλοι οι κάτοικοι που είχαν συμπληρωμένο το 18ο έτος ηλικίας και υποψηφιότητας το 20ό έτος, ανεξαρτήτως φύλου. Αποκλείστηκαν οι εγκληματίες και «όσοι στάθηκαν εμπόδιο στον απελευθερωτικό αγώνα με την προδοτική τους διαγωγή», εφημ. *Αγώνας*, όργανο της περιφερειακής επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ν. Σερρών, φ. 10 της 28-9-1944.

6. Από τα Δημοτολόγια του Δήμου Σερρών προκύπτει ότι από το σύνολο των 31 υποψηφίων οι μισοί (14 υποψήφιοι) ήταν προσφυγικής καταγωγής, οκτώ γηγενείς και οι υπόλοιποι κατάγονταν από άλλα μέρη της Ελλάδας.

7. Τα μέλη του ΕΑΜ είχαν αυξηθεί στο τέλος της Κατοχής. Εκτιμάται ότι η επιρροή του κυμαινόταν γύρω στο 45% του πληθυσμού, βλ. L. Baerentzen, «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», *Μνήμων* 9 (1984) 171. Γ. Σκαλιδάκη, *Η Ελευθερη Ελλάδα. Η εξουσία του ΕΑΜ στα χρόνια της Κατοχής (1943-1944)*, Αθήνα, Αθήνα 2014, σ. 314. Ηλ. Νικολακόπουλου, «Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-1951 - Συνέχειες και ασυνέχειες», στο: Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'46. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σσ. 233-234.

8. Δεν είναι γνωστή η κοιμματική ταυτότητα όλων των υποψηφίων. Ο υποψήφιος Δήμαρχος Θεόδωρος Καντάς ήταν μέλος του ΕΑΜ και ανήκε στο ΚΚΕ. Ο άλλος υποψήφιος Δήμαρχος, ο Κωνσταντίνος Φωκάς, προέρχονταν από το φιλελεύθερο χώρο. Από το φιλελεύθερο πολιτικό χώρο φέρεται ότι προέρχονταν και άλλοι τρεις υποψήφι-

Οι εκλογές έγιναν «με μυστική καθολική ψηφοφορία, με ψηφοδέλτιο και κατά το σχετικό πλειοψηφικό σύστημα»<sup>9</sup> και έλαβε μέρος στη ψηφοφορία το 56% του πληθυσμού της πόλης<sup>10</sup>. Δήμαρχος εκλέχθηκε, με το συντριπτικό ποσοστό 93% των ψηφισάντων, ο δάσκαλος Θεόδωρος Καντάς<sup>11</sup>, που είχε διατελέσει και διορισμένος προσωρινός Δήμαρχος από την απελευθέρωση μέχρι τις εκλογές, καθώς και 11 μέλεις Δημοτικό Συμβούλιο, στο οποίο 2 μέλη ήσαν γυναίκες, ενώ ορίστηκαν και 5 αναπληρωματικά μέλη. Δύο μήνες μετά, το Δεκέμβριο, όταν εφαρμόστηκαν οι νέες διατάξεις του «Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης», ο αριθμός των μελών του Δημοτικού Συμβουλίου αυξήθηκε και έγινε 16 μέλεις με την προσθήκη των αναπληρωματικών μελών.

### **Η οργάνωση και η δομή της Δημοτικής Αρχής**

Η οργάνωση και η λειτουργία του Δήμου, όπως και η εκλογική διαδικασία που προηγήθηκε, στηρίχθηκε αρχικά, στις «Διατάξεις για την Αυτοδιοίκηση και τη Λαϊκή Δικαιοσύνη» του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ που εφαρμόζονταν από 1-12-1943 και στη συνέχεια, από τις αρχές Νοεμβρίου του 1944, στις διατάξεις του «Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης» (Πράξη 55) της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής

---

οι δημοτικοί σύμβουλοι, δύο από τους οποίους εκλέχθηκαν. Εκλέχθηκε επίσης ένας του Αγροτικού Κόμματος. Το ποσοστό των υποψηφίων που ήταν μέλη του ΚΚΕ ήταν μεγάλο κάτι αντίστοιχο συνέβη στις περισσότερες πόλεις της Μακεδονίας (Καβάλα, Δράμα, Γιαννιτσά, Έδεσσα, Κατερίνη, Γουμένισσα), βλ. Ν. Μαραντζίδη, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας 1946-1949*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σσ. 159-160. Γ. Σκαλιδάκη, *ό.π.*, σσ. 302-303.

9. Άρθρο 11 των «Διατάξεων για την Αυτοδιοίκηση και τη Λαϊκή Δικαιοσύνη» του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ. Κατά τον ίδιο τρόπο έγιναν οι εκλογές στην Καβάλα και τη Δράμα. Στη Θεσσαλονίκη η εκλογή της δημοτικής αρχής έγινε διά βοής από συγκεντρωμένο πλήθος. Σε άλλες πόλεις η Νομαρχιακή Επιτροπή του ΕΑΜ διόρισε Δήμαρχο χωρίς δημόσιες, έστω διά βοής, ψηφοφορίες, βλ. Ν. Μαραντζίδη, *ό.π.*, σ. 162.

10. Σύμφωνα με στελέχη του ΕΑΜ, από τους 25.000 κατοίκους της πόλης ψήφισαν 14.000, εκ των οποίων οι 13.000 ψήφισαν τον Καντά. Β. Τζανακάκη, *Εικονογραφημένη Ιστορία των Σερρών*, τ. Β', έκδοση περ. ΠΙΑΤΙ, Σέρρας 1995, σ. 406. Από τους 11.000 που δεν ψήφισαν, αν αφαιρεθούν τα παιδιά και ηλικιωμένοι που δεν είχαν δικαίωμα ή δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν στη ψηφοφορία, προκύπτει ότι αρκετοί κάτοικοι απείχαν ή δεν θέλησαν να λάβουν μέρος.

11. Ο Θεόδωρος Καντάς (1905-1974) κατάγονταν από το Κροκύλειο Φωκίδας. Σπούδασε στο Διδασκαλείο Αθηνών και διορίστηκε δάσκαλος το Σεπτέμβριο του 1925 στην περιοχή των Σερρών. Υπηρέτησε διαδοχικά στα Δημοτικά Σχολεία των χωριών Μεζρός (εγκαταλελειμμένος σήμερα συνοικισμός Ν. Πέτρας), Κουμαριάς και 4ο και 13ο Σερρών. Το Μάρτιο του 1940 εκτοπίστηκε για ένα έτος στην Ανάφη από την Επιτροπή Ασφαλείας για κομμουνιστική δράση. Επέστρεψε στην πόλη των Σερρών και οργανώθηκε στο ΕΑΜ κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής. Το 1947 απολύθηκε από το Υπουργείο Οργανισμών και Εθνικής Παιδείας. Από τις αρχές της δεκαετίας του '50 ασκούσε το επάγγελμα του λογιστή.

Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α) που ίσχυσαν από 12-8-1944<sup>12</sup>.

Στις 2 Οκτωβρίου 1944, πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνεδρίαση των εκλεχθέντων και συγκροτήθηκε σε σώμα το Δημοτικό Συμβούλιο. Ακολούθησε η σύσταση προβλεπόμενων από τις «Διατάξεις για την Αυτοδιοίκηση» δημοτικών επιτροπών, προσαρμοσμένων στις τοπικές ανάγκες: α) της Κοινωνικής Πρόνοιας, που αργότερα έγινε και Υγείας β) του Επισιτισμού γ) του Ηλεκτροφωτισμού, Βιομηχανίας και Ύδρευσης δ) της Διαχείρισης και Συντήρησης Εγκαταλελειμμένων Ελληνικών και Βουλγαρικών Περιουσιών και ε) της Εκκλησιαστικής<sup>13</sup>. Ορίστηκαν ακόμη και διαχειριστικές επιτροπές για τις καπναποθήκες, τους κινηματογράφους, τη στέγαση αστέγων πολιτών και υπηρεσιών, προσφύγων, φορολογίας και οικονομικών του Δήμου<sup>14</sup>.

Αρχές Νοεμβρίου λειτούργησε και η 5μελής Δημορχιακή Επιτροπή με πρόεδρο το Δήμαρχο που προβλέπονταν από τον «Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης»<sup>15</sup>. Η διοικητική διάρθρωση του Δήμου ολοκληρώθηκε με τη λειτουργία 18 αιρετών Συνοικιακών Συμβουλίων. Στους συνοικισμούς της πόλης εξελέγησαν, από γενικές συνελεύσεις των κατοίκων, πενταμελή συμβούλια, τα οποία πλαισιώθηκαν με εκπροσώπους της ΕΠΟΝ<sup>16</sup> και γραμματειακό προσωπικό<sup>17</sup>.

---

12. Δ. Ζέπου, *Λαϊκή δικαιοσύνη εις τας ελευθέρας περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1986 σσ. 144-173. Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης, τ. Α' & Β', Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σσ. 251-28 και 247-263. Θ. Τσουπαρόπουλος, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης, Ιστορική και νομική προσέγγιση*, Γλάρος, Αθήνα 1989, σ. 34. Ο Κώδικας στο τελευταίο άρθρο του προέβλεπε να γίνουν οι εκλογές οργάνων Τοπικής Αυτοδιοίκησης το τελευταίο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1944. Από την ΠΕΕΑ προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 29 Οκτωβρίου αλλά στη συνέχεια αναβλήθηκαν επ' αόριστον, βλ. Γ. Σκαλιδάκη, *ό. π.*, σσ. 299-303.

13. Διαφορετικές επιτροπές προέβλεπαν οι «Διατάξεις για την Αυτοδιοίκηση», όπως: Λαϊκής Ασφαλείας, Σχολικής, Εκκλησιαστικής, Κοινωνικής Πρόνοιας και Επισιτισμού και Εξελεγκτικής.

14. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, αποφάσεις 1, 5, 6, 7, 9 και 10/1944. «Δημιουργήθηκαν επιτροπές των οποίων η μοναδική φροντίδα είναι η θεραπεία όλων των αναγκών του λαού μας», εφημ. *Νίκη*, φ. 15 της 10-10-1944.

15. Άρθρο 27 του «Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης» της ΠΕΕΑ. Η Επιτροπή εξυπηρέτησε κυρίως την οικονομική λειτουργία του Δήμου και τη διεκπεραίωση θεμάτων του προσωπικού του: έγκριση δαπανών, διάθεση εσόδων, έγκριση δημοπρασιών, προμήθειες, απολύσεις, μεταθέσεις προσωπικού, έγκριση μισθών και επιδομάτων, εξέταση ενστάσεων, διάθεση προϊόντων δημοτικών επιχειρήσεων κ.ά., Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημορχιακής Επιτροπής 1944-45.

16. Τον Οκτώβριο του 1944 στην περιοχή των Σερρών η ΕΠΟΝ είχε 9.312 μέλη (4.756 αγόρια και 4.556 κορίτσια), καθώς και 3.263 Αετόπουλα, Δ. Δημητρόπουλου, «Τεκμήρια από την Ελλάδα του 1944: οργανωτικές καταστάσεις της ΕΠΟΝ για τη Μακεδονία», *Αρχειοτάξιο* 4 (2002) 36.

17. Οι «γνωμοδοτικές τους αρμοδιότητες» για τα ζητήματα της συνοικίας αναφέρο-

Το Δ. Σ. του Δήμου αποφάσισε ακόμη την επαναλειτουργία ορισμένων δημοσίων υπηρεσιών της πόλης, του Κτηνιατρείου, της Γεωργικής Υπηρεσίας και της Αγροφυλακής, που είχαν διαλυθεί με την αποχώρηση των Βουλγάρων, καθώς και την τοποθέτηση προϊσταμένων σε υπηρεσίες που λειτουργούσαν, όπως στο Δασαρχείο, στο Γεωργικό Σταθμό, στην Πυροσβεστική, στην υπηρεσία υδραυλικών έργων (ΕΤΥΕΜ) και στις φυλακές. Ενέκρινε, επίσης, να παραμείνουν στις θέσεις τους όλοι οι υπάλληλοι που εργαζόνταν στις διάφορες υπηρεσίες του Δήμου μέχρι την ημέρα της απελευθέρωσης<sup>18</sup>.

Μέχρι τον Μάρτιο του 1945 το Δημοτικό Συμβούλιο συνεδρίασε 20 φορές, λαμβάνοντας συνολικά 206 αποφάσεις, ενώ η Δημοτική Επιτροπή 22 φορές, λαμβάνοντας 304 αποφάσεις.

Ο Δήμος «ήταν ανεξάρτητος και τελείως ελεύθερος στην άσκηση των καθηκόντων του» σύμφωνα με το άρθρο 34 των «Διατάξεων για την Αυτοδιοίκηση και τη Λαϊκή Δικαιοσύνη» και αδέσμευτος από κάθε επέμβαση και από κάθε αρχή που δεν προβλέπονταν από τον «Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης» (άρθρο 80), που εφάρμοζε. Διά του Δημάρχου εκπροσωπούνταν στο δεύτερο βαθμό Αυτοδιοίκησης στην Επαρχιακή και Νομαρχιακή Συνέλευση και εκτελούσε τις αποφάσεις των εκλεγμένων από αυτές Επαρχιακών και Νομαρχιακών Συμβουλίων<sup>19</sup>. Κατά των αποφάσεων αυτών ο Δήμος μπορούσε να ασκήσει έφεση. Όλες οι Αυτοδιοικήσεις του Νομού υπάγονταν διοικητικά στην Κυβερνητική Αντιπροσωπεία Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, που είχε έδρα τη Δράμα μέχρις ότου επήλθε η ρήξη (3-12-1944) ανάμεσα στην Εθνική Κυβέρνηση και τον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Η Κυβερνητική Αντιπροσωπεία στη συνέχεια αντικαταστάθηκε από την Διοικητική Επιτροπή Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης

---

νταν στην προώθηση και επίλυση αφενός των γενικών προβλημάτων του συνοικισμού και αφετέρου των αιτημάτων των πολιτών για παροχή βοήθειας, ιατρικής περίθαλψης, στέγασης, προσλήψεων κ.ά. Πιστοποιούσαν την οικονομική κατάσταση των κατοίκων, τη συγγενική σχέση τους με επιστρατευμένους στον ΕΛΑΣ ή με κάποιο στέλεχος της Αυτοδιοίκησης, συνηγορούσαν ή όχι για τις προσλήψεις στις δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες και επιλαμβάνονταν των διαφορών που προέκυπταν μεταξύ κατοίκων του συνοικισμού. Στο διασωθέν Δημοτικό αρχείο δεν βρέθηκαν αρνητικές εισηγήσεις Συνοικιακών Συμβουλίων για ιδιώτες. Είναι όμως φανερό από τα σημειώματα που διασώθηκαν, ότι επεδιώκετο η ευνοϊκή αντιμετώπιση των μελών και στελεχών των πολιτικοστρατιωτικών οργανώσεων του ΕΑΜ και των οικογενειών τους. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 25/1944. Σ. Α., Βεβαιώσεις Συνοικιακών Συμβουλίων.

18. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κτ.1, Βιβλίο Αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 2, 3, 4, 8, 11, 16, 19, 20 και 25/1944.

19. Πρόεδρος του Νομαρχιακού Συμβουλίου και Νομάρχης Σερρών είχε τοποθετηθεί ο γραμματέας της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ Γιώργος Κόκκινος, ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ Σερρών, δημοσιογράφος, γένν. το 1903 στην Ηράκλεια Σερρών.

(9-12-1944) που εξέλεξαν οι εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις της περιοχής<sup>20</sup>.

Οι Βούλγαροι παρέμειναν στην περιοχή έως στις 25 Οκτωβρίου 1944<sup>21</sup> σε στρατιωτική συνεργασία με τον ΕΛΑΣ, έχοντας παραδώσει την πολιτική διοίκηση της περιοχής στο ΕΑΜ που ανέπτυξε τους νέους θεσμούς Αυτοδιοίκησης. Το Βουλγαρικό Πατριωτικό Μέτωπο υποστήριξε υλικά το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ με οπλισμό, τρόφιμα και ύφασμα για στολές<sup>22</sup>. Από το αρχείο του Δήμου δεν προκύπτει να υπήρξε κάποια μορφή συνεργασίας ή σχέσης μεταξύ Δήμου και βουλγαρικών αρχών την περίοδο που παρέμειναν στην πόλη. Λίγο πριν την αποχώρησή τους ο Δήμαρχος με επιστολές στους στρατιωτικούς υπευθύνους ζήτησε να παραδώσουν αντικείμενα, έπιπλα, ζώα και κάρα που χρησιμοποιούσαν<sup>23</sup>. Για την αποχώρησή τους έλαβε σαφή θέση το ΕΑΜ Σερρών, καθώς α-

---

20. Ο ρόλος της Αντιπροσωπείας ως εκπροσώπου της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας ήταν περιορισμένος επειδή η εξουσία της εξαρτιόταν από την καλή θέληση της κομμουνιστικής ηγεσίας του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, βλ. Β. Καλογριός, *Το αντίπαλο δέος. Οι εθνικιστικές οργανώσεις αντίστασης στην κατεχόμενη Μακεδονία (1941-1944)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 387. Στην εφημερίδα *Λαϊκή Φωνή*, όργανο του γραφείου περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, φ. της 25-12-1944, αναγράφεται ότι η αντίστοιχη Διοικητική Επιτροπή Μακεδονίας διορίστηκε, σε αντικατάσταση της Ανωτέρας Διοίκησης, από την ΠΕΕΑ. Η ΠΕΕΑ όμως είχε αυτοδιαλυθεί στις 5-11-1944, βλ. Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης, τ. Β', ό. π., σσ. 440-441.

21. Η αποχώρηση από την περιοχή του Στρυμόνα και του Παγγαίου έγινε στις 24 Οκτωβρίου και από τις Σέρρες στις 25 Οκτωβρίου 1944 στο πλαίσιο των συμφωνιών των Συμμάχων των Β' Παγκοσμίου Πολέμου και συγκεκριμένα της αγγλοσοβιετικής συμφωνίας της 9 Οκτωβρίου 1944, εφημ. *Ριζοσπάστης*, φ. 16 της 31-10-1944, σ. 2 και Β. Κόντη, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα 1945-1949*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 36. Στο κατηγορητήριο του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων Σερρών εναντίον των στελεχών του ΕΑΜ, που συνεργάστηκαν με τους Βουλγάρους στη συγκεκριμένη περίοδο μετά την απελευθέρωση της πόλης (14-9-1944), ως ημερομηνία αποχώρησης από την περιοχή των Σερρών αναφέρεται η 20<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1944, βλ. Αβρ. Παπαδοπούλου, *Το Ειδικόν Δικαστήριο Σερρών απεφάσισε: Οι ταγματασφαλίτες είχαν δράση κατά του εχθρού. Το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ συνεργαζόταν με τον εχθρό*, Λευκώνας 1989, σσ. 28-41.

22. Στον ΕΛΑΣ δόθηκαν μερικές εκατοντάδες τουφέκια, 100 αυτόματα, 3-4 βαριά πολυβόλα, αρκετές δεκάδες πιστόλια, χειροβομβίδες και πολλά πυρομαχικά καθώς και 3.000 μέτρα υφάσματος με υλικά ραφής για στολές. Στις 30 Σεπτεμβρίου οι βουλγαρικές αρχές έδωσαν στις ελληνικές: 17.690 κιλά κασέρι, 66.663 κιλά τυρί, 10.144 κιλά βούτυρο/λάδι και 13.695 κιλά μαρμελάδα συνολικής αξίας 12.621.448 λέβα. Επίσης, μετά από παρέμβαση της Επιτροπής του Πατριωτικού Μετώπου, ο βουλγαρικός στρατός παρέδωσε και άλλους 30 τόνους τυριού, 15 τόνους βούτυρο/λάδι και 8 τόνους κασέρι αξίας 746.000 λέβα, επειδή θεωρήθηκε ότι παρανόμως είχε παρακρατήσει τα τρόφιμα αυτά για τις ανάγκες του, βλ. G. Daskalov, ό. π., σ. 45. Δεν είναι γνωστό πώς και πού διατέθηκαν τα τρόφιμα που αναφέρουν οι Βούλγαροι.

23. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κντ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 440 και 446/16-10-1944 έγγραφα.



ντιπροσωπεία του, στις 21-9-1944, μετέβη στην Βουλγαρία και είχε επαφές για αυτό το λόγο με το ρωσικό στρατό και τους Βουλγάρους<sup>24</sup>.

Στην πόλη μετά την 3,5 χρόνων βουλγαρική κατοχή επικρατούσαν δυσμενείς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, όπως ανεργία, φτώχεια, ανασφάλεια, έλλειψη τροφών, στέγης και υγειονομικής περίθαλψης. Η Δημοτική Αρχή ενήργησε με σχετική αυτονομία στη συγκρότηση και οργάνωση του διοικητικού της μηχανισμού, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες του πληθυσμού και τις δυνατότητες που υπήρχαν. Δημιούργησε πλήθος επιτροπών, που ήταν εκτελεστικά όργανα, υπόλογα και ανακλητά στο Δημοτικό Συμβούλιο, το οποίο εμφανιζόταν ως η μοναδική πηγή νομιμοποίησης της κάθε απόφασης και πράξης τους<sup>25</sup>. Οι επιτροπές και τα συνοικιακά συμβούλια εμφάνισαν αποκεντρωμένο συντονιστικό και ελεγκτικό ρόλο, εφαρμόζοντας ταυτόχρονα και την κομματική γραμμή του ΚΚΕ στην «οργάνωση της λαϊκής εξουσίας»<sup>26</sup>.

## **Η λειτουργία και οι πολιτικές προτεραιότητες της Δημοτικής Αρχής**

### **α. Το έργο των Επιτροπών**

Πρωταρχική μέριμνα της νέας Αυτοδιοίκησης απετέλεσε η άσκηση κοινωνικής και προνοιακής πολιτικής. Οι επιτροπές της Κοινωνικής Πρόνοιας και του Επισιτισμού παρείχαν τρόφιμα και στέγη στον άπορο πληθυσμό της πόλης<sup>27</sup>. Πάνω από 1.500 οικογένειες έλαβαν το Δελτίο ή τη βεβαίωση απορίας που έδινε το δικαίωμα λήψης χρηματικών βοηθημάτων και τροφίμων. Ακόμη, στην πόλη λειτούργησαν λαϊκά συσσίτια, λαϊκό εστιατόριο και πρατήριο γάλακτος για βρέφη και ασθενείς. Για την προστασία των παιδιών συστήθηκε ειδικός οργανισμός, ο οποίος ίδρυσε οκτώ παιδικούς σταθμούς, όπου παρέχονταν δωρεάν συσσίτιο<sup>28</sup>.

---

24. Αβρ. Παπαδοπούλου, *ό. π.*, σ. 32.

25. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, νυτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 1093/2-12-1944 έγγραφο προς την Εθνική Πολιτοφυλακή: «οι αποφάσεις της επιτροπής Στέγασης είναι αποφάσεις προερχόμενες από το Δημοτικό Συμβούλιο».

26. Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (στο εξής ΑΣΚΙ), Αρχείο Κ.Κ.Ε., κ. 416, φ.23/9/8-9, φ.70/8, «Έκθεση του γραφείου Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης προς την κομματική οργάνωση περιοχής Μακεδονίας, 23-9-1944».

27. Δεν διασώθηκε το αρχείο της Επιτροπής Επισιτισμού. Από το Πρόχειρο Βιβλίο Ταμείου προκύπτει ότι η λειτουργία του Επισιτισμού απέφερε έσοδα στο Δήμο, προφανώς από τη διάθεση και διακίνηση προϊόντων.

28. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, νυτ.1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 74/1944. Ανάλογες επιτροπές Κοινωνικής Πρόνοιας και Επισιτισμού δημιουργήθηκαν από την Εαμική Αυτοδιοίκηση και σε άλλες πόλεις της Μακεδονίας-Θράκης. Στη Δράμα, βλ. Ν. Γεωργιάδη, *Οι Αγώνες της Αριστεράς στην περιοχή της Δράμας (1941-1949)*, Δράμα 2006, σσ. 95-97, στην Κατερίνη, βλ. Ν. Σαλπιστή, *Κατερίνη 1941-1945, Μέρες Κατοχής, Αντίστασης, Δημιουργίας*, Κατερίνη

Η έλλειψη στέγης προέκυψε και από την άφιξη στην πόλη προσφύγων από περιοχές της Νιγηρίας, όπου είχαν καταφύγει κατά τη διάρκεια της κατοχής<sup>29</sup>. Η Επιτροπή Στέγασης στέγασε περί τις 180 οικογένειες σε εγκαταλειμμένα σπίτια και παραπήγματα. Παράλληλα η δημοτική τεχνική υπηρεσία διέθεσε σε πολίτες οικοδομικά υλικά για την επιδιόρθωση των κατεστραμμένων οικιών<sup>30</sup>. Στο ζήτημα των προσφύγων ο Δήμος ζήτησε τη βοήθεια του Κ.Κ. Νιγηρίας, στο να απαγορεύει την άνευ αδείας μετακίνησή τους και να τους προωθεί στους τόπους καταγωγής τους<sup>31</sup>.

Στον τομέα της δημόσιας υγείας ιδρύθηκαν 4 δημοτικά ιατρεία στο κέντρο και τρία στις συνοικίες, καθώς και δύο ιατρεία ανηλίκων στα ανατολικά και δυτικά της πόλης. Λειτουργήσαν δύο δημοτικά φαρμακεία και τέθηκε υπό δημοτικό έλεγχο το κρατικό νοσοκομείο που μετονομάστηκε σε «Λαϊκό» και μεταστεγάστηκε στο ανακαινισμένο διώροφο οίκημα ιδιοκτησίας της Τράπεζας Αθηνών απέναντι από την τοποθεσία «Χίλια Δένδρα»<sup>32</sup>. Ο Δήμος διόρισε Διοικητικό Συμβούλιο και Εφορεία, αναλαμβάνοντας τη δαπάνη μισθοδοσίας ιατρών και νοσηλευτικού προσωπικού<sup>33</sup>. Το νοσοκομείο εξυπηρετούσε κατά 80% τις ανάγκες των χωριών και μόνο κατά 20% της πόλης, τα δε λειτουργικά του έξοδα ξεπερνούσαν το μήνα το ένα εκατομμύριο λέβα, ενώ τα έσοδα δεν έφταναν τις 100.000, γι' αυτό και ο Δήμος ζήτησε την υλική συνδρομή των Κοινοτήτων, την κατάρτιση κοινοτικών καταστάσεων απόρων κατοίκων και τον περιορισμό των σημειωμάτων δωρεάν νοσηλείας<sup>34</sup>. Η παροχή πρωτοβάθμιας ιατρικής φροντίδας δινόταν προς όλους δωρεάν,

---

2003, και στην Αλεξανδρούπολη, <http://ordoumpozanis-teo.blogspot.gr/2012/11/1944-1945.html>.

29. Ξ. Κοτζαγιώργη-Ζυμάρη, *Η βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη 1941-1944*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 140.

30. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 77/1944.

31. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κυτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 506/21-10-1944 έγγραφο.

32. Στο κτίριο αυτό την περίοδο 1931-1937 στεγάσθηκαν οι υπηρεσίες της κατασκευαστικής εταιρείας που είχε αναλάβει τα μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα της κοιλάδας του Στριμόνα John Monks & Sons and Ulen Co και τελευταία η Υπηρεσία Συντήρησης και Συμπλήρωσης Υδραυλικών Έργων Μακεδονίας (ΥΣΣΥΕΜ) που μεταστεγάστηκε σε άλλο κτίριο για να μεταφερθεί εκεί το νοσοκομείο.

33. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ.1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 77/1944.

34. Από το Σεπτέμβριο του 1944 μέχρι τέλη Φεβρουάριου του 1945 στο νοσοκομείο νοσηλεύθηκαν 1.189 άτομα εκ των οποίων το 88% δωρεάν. Επίσης στα εξωτερικά ιατρεία του εξετάστηκαν 9,5 χιλιάδες άτομα και εκτελέστηκαν από το φαρμακείο του 11.600 συνταγές, Β. Τζανακάρη, *ό. π.*, σ. 414.

όμως στο νοσοκομείο καθορίστηκε οι εύποροι να πληρώνουν για εξέταση και για νοσηλεία<sup>35</sup>. Στον τομέα της πρόληψης ελήφθησαν πρόσθετα μέτρα για την αποτροπή της διάδοσης των μολυσματικών νόσων<sup>36</sup>.

Η Δημοτική Αρχή διά μέσου της επιτροπής διατίμησης επεχείρησε να ρυθμίσει το εμπόριο τροφίμων, προβαίνοντας στη διατίμηση των προϊόντων διατροφής, προκειμένου εξασφαλίσει την επάρκεια και την προσιτή τιμή τους<sup>37</sup>. Η εφαρμογή του μέτρου όμως προκάλεσε έλλειψη τροφίμων και αναστάτωση της αγοράς. Παραγωγοί διαμαρτύρονταν για την αδυναμία πώλησης προϊόντων τους σε τιμές κάτω του κόστους, ενώ οι επαγγελματίες (ειδικά τα μαγειρεία και κρεοπωλεία) μάταια αναζητούσαν προϊόντα να αγοράσουν. Αναγκαστικά η διατίμηση σε ένα μήνα, μέσα Νοεμβρίου, καταργήθηκε για όλα τα προϊόντα εκτός από το κρέας, το γάλα και τις τιμές εστιατορίων και πανδοχείων<sup>38</sup>.

Εξακολούθησε επίσης να υπάρχει καθορισμός τιμών σε προϊόντα που ήλεγχε την παραγωγή και τη διάθεσή τους η δημοτική αρχή μέσω των επιτροπών της, όπως τα τσιγάρα και ο λιγνίτης. Επιπλέον το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε να υπόκειται σε έλεγχο η διακίνηση και διάθεση προϊόντων από τα ψυγεία της Παγοποιητικής Εταιρείας, από τους αλευρόμυλους της περιοχής και απαγόρευσε τις εξαγωγές των τοπικών προϊόντων, ενώ αντίθετα επέτρεψε τις εισαγωγές από άλλες περιοχές χωρίς την επιβολή φόρου<sup>39</sup>. Αντιμετωπίζοντας την καχυποψία και το φόβο των εμπόρων που κρατούσαν κλειστά τα καταστήματά τους, ο Δήμος τούς προέτρεψε να τα ανοίξουν αμέσως, απειλώντας ότι θα προβεί σε κατασχέσεις των κρυμμένων εμπορευμάτων, θα επιβάλει πρόστιμα, καθώς και την υποχρεωτική ενοικίαση των ακινήτων τους<sup>40</sup>.

---

35. Με αριθμό 1265 από 9-12-1944 και 723 από 6-2-1945 έγγραφα του Δήμου προς τους Προέδρους των Κοινοτήτων, Β. Γιαννογλούδη, *Σερραϊκά κρατικά έγγραφα, περίοδο κυριαρχίας του ΕΑΜ (14-9-1944 έως 20-3-1945)*, Σέρρες 2012, σσ. 165 και 229.

36. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κντ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 82/1944, και Σ.Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής, απόφ. 32/1945. Για την καταπολέμηση των κρουσμάτων εξανθηματικού τύπου επιτράπηκε σε όλους η δωρεάν χρήση των λουτρών Καμενίκιας. Κάθε εκδήλωση κρούσματος έπρεπε να αναφερθεί στην Πολιτοφυλακή, για απομόνωση των ασθενούντων προς αποτροπή εξάπλωσης της νόσου. Αρχές Ιανουαρίου 1944 είχε παρουσιαστεί και επιδημία ψώρας.

37. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κντ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 59/5-10-1944, 304/10-10-1944 και 580/30-10-1944 έγγραφα.

38. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κντ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 102/1944.

39. Και το Νομαρχιακό Συμβούλιο με απόφασή του, στις 7 Δεκεμβρίου 1944, απαγόρευσε τις εξαγωγές εμπορευμάτων από όλο το νομό και διέταξε τη σύλληψη και τιμωρία των μαυραγοριτών, Β. Γιαννογλούδη, *ό. π.*, σ. 113.

40. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κντ. 1, Βιβλίο αποφάσεων

Πολλές διαμαρτυρίες κατοίκων έγιναν με αφορμή την παρουσιασθείσα έλλειψη νερού στα μέσα Νοέμβρη και την απόφαση του Δήμου να διακόψει τις παροχές νερού προς τους ιδιώτες, θεωρώντας τους ως προνομιούχους, αφήνοντας να λειτουργούν μόνο οι κοινόχρηστες βρύσες. Τελικά η Δημοτική Αρχή υπαναχώρησε, η απόφασή της δεν εφαρμόστηκε και μετά από ένα μήνα την ακύρωσε. Στη συνέχεια επέτρεψε πάλι την κατ' οίκον παροχή του ύδατος σε ιδιώτες έναντι μηνιαίου τέλους<sup>41</sup>.

Η Επιτροπή διαχείρισης και συντήρησης των εγκαταλελειμμένων περιουσιών συνέχισε το έργο της προηγούμενης μικτής ελληνοβουλγαρικής επιτροπής, που είχε συσταθεί και λειτούργησε αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης. Θεωρήθηκε ως δημοτική περιουσία η εγκαταλελειμμένη κινητή και ακίνητη περιουσία των Εβραίων και Βουλγάρων και τα μεν ακίνητα (καταστήματα και οικίες) νοικιάστηκαν με πλειοδοτικές δημοπρασίες, τα δε προϊόντα και αντικείμενα εκποιήθηκαν ή διατέθηκαν σε απόρους ή ακόμη διανεμήθηκαν στους επιστρατευμένους στον ΕΛΑΣ και στις οικογένειές τους<sup>42</sup>. Η επιτροπή πρόσφερε σημαντικό έργο, γιατί απότρεψε λεηλασίες και κλοπές, διασφαλίζοντας τα συμφέροντα του Δήμου, ενώ απέδιδε στους πολίτες την περιουσία τους που αποδεδειγμένα είχε διαρπαγεί ή καταληφθεί από τις κατοχικές δυνάμεις<sup>43</sup>.

Πρωτοβουλία πήρε ο Δήμος και για το άνοιγμα και τη λειτουργία των δημοτικών σχολείων. Από 9 Οκτωβρίου μέχρι αρχές Νοεμβρίου ολοκληρώθηκε η πρόσληψη 77 δασκάλων. Ανέλαβε τη μισθοδοσία τους, τις λειτουργικές δαπάνες των σχολείων, καθώς και την υποστήριξη των απόρων μαθητών. Παρόμοια μεταχείριση έδειξε προς την Αρμενική Κοινότητα της πόλης, χρηματοδοτώντας τη λειτουργία του σχολείου της. Την εποπτεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ανέθεσε σε επιθεωρητή, ενώ είχε διαβουλευθεί με καθηγητές για να λειτουργήσει και το Γυμνάσιο<sup>44</sup>.

---

Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 102/1944.

41. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, νυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 42,135 και 158/1944.

42. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, νυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 52/1944.

43. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 555, νυτ. 115, φ. 7, Βιβλίο αποφάσεων Επιτροπής Διαχείρισης Εγκαταλελειμμένων, με 8 αποφάσεις της Επιτροπής. Η Επιτροπή διαλύθηκε τέλος του 1944 και οι αρμοδιότητές της πέρασαν στην Ε.Τ.Α. αλλά μετά και τη διάλυση της τελευταίας, στις 16 Φεβρουαρίου ανασυστάθηκε. Αποφάσεις 159/1944 και 23/1945 του Δημοτικού Συμβουλίου.

44. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, νυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 17/1944.

## **β. Η δημοτικοποίηση των επιχειρήσεων**

Το Δημοτικό Συμβούλιο έλαβε αποφάσεις για επίταξη και δημοτικοποίηση των υπηρεσιών υγείας, κοινής ωφελείας και ορισμένων επιχειρήσεων που είχαν κοινωνικό ενδιαφέρον. Οι αποφάσεις ελήφθησαν στο πλαίσιο των «απεριοριστών» αρμοδιοτήτων που έδινε το άρθρο 24 του «Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης»<sup>45</sup> και σε εφαρμογή της δημοσίας πολιτικής που είχε το κουμμουνιστικό κόμμα στο τομέα της οικονομίας<sup>46</sup>. Συγκεκριμένα, προχώρησε στην επίταξη των αλευρόμυλων, των καπναποθηκών, των δύο εργοστασίων μεταξουργίας και του εκκοκκιστηρίου βάμβακος και ανέλαβε τον πλήρη διαχειριστικό έλεγχο με τη δημοτικοποίηση των υπηρεσιών υγείας και των ιδιωτικών επιχειρήσεων, όπως: του ξενοδοχείου «Μητρόπολις», των δύο κινηματογράφων, του εργοστασίου τσιγάρων, των λιγνιτωρυχείων και της Εταιρείας Ηλεκτροφωτισμού. Η δημοτικοποίηση των επιχειρήσεων πραγματοποιήθηκε σταδιακά και για διαφορετικούς λόγους. Αρχικά σε κάθε εργασιακό χώρο διορίστηκαν επιτροπές που ασκούσαν έλεγχο και εποπτεία στη λειτουργία της επιχείρησης. Όπου η συνύπαρξη επιτροπών με ιδιοκτήτες δημιουργούσε τριβές και συγκρούσεις, αποφαιζόταν η αποβολή του ιδιοκτήτη και η ανάληψη του ελέγχου και της λειτουργίας της επιχείρησης από το Δήμο.

Έτσι, το εργοστάσιο τσιγάρων «Μακεδονικά» του Κ. Τζίμου, αρχικά, στις 11 Οκτωβρίου, αποφασίστηκε να δοθεί στον ιδιοκτήτη του ως εγκαταλελειμμένο. Διορίστηκε σε αυτό επιτροπή η οποία ήλεγχε την ποσότητα και ποιότητα των τσιγάρων, φρόντιζε την είσπραξη του δημοτικού φόρου και είχε άποψη σε θέματα προσλήψεων και απολύσεων προσωπικού, καθώς και στο ύψος των ημερομίσθιων. Πολύ σύντομα η επιτροπή ανέφερε ότι ο εκπρόσωπος του ιδιοκτήτη δεν τηρούσε λογιστικά βιβλία, δεν φρόντιζε για τον ανεφοδιασμό του εργοστασίου με πρώτη ύλη και ανταλλακτικά, με αποτέλεσμα να φθίνει η παραγωγή και οι εργαζόμενοι να μην έχουν αντικείμενο απασχόλησης. Στις 6 Νοεμβρίου αποφασίστηκε από το Δ.Σ. η λειτουργία του εργοστασίου να περιέλθει στον απόλυτο έλεγχο του Δήμου<sup>47</sup>.

---

45. Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης, τ. Α', ό. π., σσ. 239 και 255.

46. Ν. Μαραντζίδη, ό. π., σ. 163.

47. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κντ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, αποφ. 37 και 68/1944. Στη Θεσσαλονίκη με έγκριση της εαμικής Διοικητικής Επιτροπής Μακεδονίας οι 3 καπνοβιομηχανίες της πόλης περιήλθαν υπό τον έλεγχο της Διαχειριστικής Επιτροπής Εργατών η οποία ανέλαβε τη λειτουργία τους, Τ. Τριγώνη, «Τα χρυσόφυλλα του καπνού»: Συγκρότηση και λειτουργία της εγχώριας καπνοβιομηχανίας την περίοδο της Κατοχής 1941-44», στο: Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης (επιμ). *Αριστερά και Αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960*, Πρακτικά

Την ίδια ημέρα, 6 Νοεμβρίου, αποφασίσθηκε να περιέλθουν στον έλεγχο του Δήμου τα λιγνιτωρυχεία «Ταχταμπίτ» κληρονόμων Δημητρίου Παπαντωνίου και του Λεωνίδα Παπαντωνίου με το αιτιολογικό ότι: α) δεν εκπλήρωναν την κοινωνική τους αποστολή, δηλαδή δεν εξασφάλιζαν μεγάλη παραγωγή προσφέροντας φθινό λιγνίτη στο λαό, β) δεν πλήρωναν τους εργάτες, ισχυριζόμενοι ότι πουλούσαν με ζημία λόγω χαμηλών τιμών και γ) η αρχική επίταξη της επιχείρησης απέτυχε, επειδή δεν αυξήθηκε η παραγωγή και δεν καλύφθηκαν οι ανάγκες της περιοχής. Οι ιδιοκτήτες αντέδρασαν και έκαναν ένσταση η οποία όμως απορρίφθηκε από τη Δημοτική Επιτροπή. Ακολούθως προσέφυγαν στην Κυβερνητική Αντιπροσωπεία στη Δράμα, η οποία ζήτησε εξηγήσεις. Ο Δήμος απάντησε ότι επρόκειτο για εγκαταλελειμμένες επιχειρήσεις και η δημοτικοποίησή τους έγινε για το συμφέρον του λαού<sup>48</sup>.

Στις 23 Οκτωβρίου η Δημοτική Αρχή ανέλαβε την πλήρη διαχείριση και λειτουργία του εγκαταλελειμμένου ξενοδοχείου «Μητροπόλις», το οποίο αφού λειτούργησε ως δημοτικό για αρκετό διάστημα το απέδωσε στη συνέχεια στον ιδιοκτήτη του, όταν αυτός επέστρεψε στην πόλη<sup>49</sup>.

Στις 30 Δεκεμβρίου δημοτικοποιήθηκε η Εταιρεία Ηλεκτροφωτισμού Κ. Νάσιουτζικ. Το σκεπτικό της απόφασης ανέγραφε ότι: α) στις συνθήκες της εποχής δεν είναι σωστό ένα άτομο να εκμεταλλεύεται το εργοστάσιο προς βλάβη του συνόλου του λαού, β) η εταιρεία δεν κατέβαλε τις υποχρεώσεις της στο Δήμο από τον μήνα Αύγουστο, προφασιζόμενη οικονομική αδυναμία και γ) προκειμένου να αυξηθεί η τιμή του ρεύματος προς κάλυψη των λειτουργικών εξόδων, όπως ζητούσε ο ιδιοκτήτης, έπρεπε ο Δήμος να εξασφαλίσει τον απόλυτο έλεγχο της επιχείρησης. Η επιχείρηση μετονομάστηκε σε Ηλεκτροφωτισμός Δήμου Σερρών<sup>50</sup>.

Το λιγνιτωρυχείο του Ορέστη Περδικάρη περιήλθε στον έλεγχο του Δήμου στις 13 Δεκεμβρίου με αιτιολογικό ότι α) υπήρχαν παράπονα καταναλωτών για τη χαμηλή ποιότητα του λιγνίτη, β) έπρεπε να υπάρξει καλύτερος έλεγχος στη διάθεση της παραγωγής, γ) έπρεπε να εξασφαλιστεί ο εφοδιασμός των σιδηροδρόμων, δ) για να αυξηθούν τα ημερομίσθια των εργατών και ε) για να υπάρξει κοινή δημοτική πολιτική στο θέμα της ενέργειας με τα υπόλοιπα λιγνιτωρυχεία. Η λειτουργία του λιγνιτω-

---

συνεδρίου, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014, σ. 600.

48. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ.1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 69/1944 και Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής, 1944-45, απόφ. 69/1944.

49. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ.1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 48/1944.

50. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ.1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 156/1944.



ρουχείου θεωρούνταν σημαντική για την κίνηση των σιδηροδρόμων της Μακεδονίας γι αυτό είχε ζητηθεί από την Κυβερνητική Αντιπροσωπεία η τοποθέτηση επιτροπής σε αυτό στις 9 Νοεμβρίου. Ο Δήμος δεν προχώρησε τότε στη δημοτικοποίησή του, επειδή υπήρχε καλή συνεργασία μεταξύ του ιδιοκτήτη και των στελεχών της Αυτοδιοίκησης<sup>51</sup>.

Δεν δημοτικοποίησε ο Δήμος τα δύο μικρά λιγνιτωρυχεία του Χατζηδήμου και του Κουβέλη. Για τον καλύτερο συντονισμό της παραγωγής και της διάθεσης του λιγνίτη, στις 30 Δεκεμβρίου, δημιούργησε ένα διοικητικό φορέα με τίτλο «Λιγνιτωρυχεία της Αυτοδιοικήσεως», με τον οποίο ήλεγχε όλα τα λιγνιτωρυχεία της περιοχής. Στους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων δόθηκε μια μικρή μηνιαία αποζημίωση για τη χρήση των μηχανημάτων τους<sup>52</sup>.

Υπό το διαχειριστικό έλεγχο του Δήμου περιήλθε από τις αρχές Νοεμβρίου η λειτουργία των δύο κινηματογράφων της πόλης «Πάνθεον» και «Κρόνιον». Στην επιτροπή διαχείρισης τοποθετήθηκαν και οι ιδιοκτήτες των κινηματογράφων με μηνιαία αποζημίωση<sup>53</sup>. Στις 15 Φεβρουαρίου 1945 στον έλεγχο του Δήμου πέρασε και το εκκοκκιστήριο ο βάμβακος Μαρτίνοβιτς, αφού προηγουμένως είχε τοποθετηθεί σε αυτό από αρχές Νοεμβρίου ελεγκτής.

### **γ. Η άσκηση της λαϊκής εξουσίας**

Η Δημοτική Αρχή διατηρούσε στενές σχέσεις με το Κομμουνιστικό Κόμμα και τις πολιτικοστρατιωτικές οργανώσεις: Ε.Α.Μ., Ε.Λ.Α.Σ., Ε.Π.Ο.Ν., Ε.Α. (Εθνική Αλληλεγγύη). Από το αρχείο προκύπτει ότι δεν ήταν σχέσεις κηδεμονίας αλλά συνεργασίας και συναντίληψης μέσα στο κανονιστικό πλαίσιο των διατάξεων του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, των αποφάσεων της ΠΕΕΑ και της καθοδήγησης του κομμουνιστικού κόμματος<sup>54</sup>. Συμμετείχε στην κινητοποίηση του πληθυσμού που έκαναν οι οργανώσεις για εκδηλώσεις ή «εθελοντικές» δράσεις<sup>55</sup>.

---

51. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής 1944-45, απόφ. 83/1944. Ο Δήμαρχος Θ. Καντάς και ο Νομάρχης Γ. Κόκκινος κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής εργάζονταν στο λιγνιτωρυχείο του Περδικιάρη.

52. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κντ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 157/1944.

53. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κντ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 94/1944. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής 1944-45, απόφ. 11, 25/1944 και 1/1945.

54. Κύρια πολιτική δύναμη δημιουργίας του ΕΑΜ ήταν το ΚΚΕ. Το ΕΑΜ είναι αδιανόητο χωρίς το ΚΚΕ και το ρόλο των κομμουνιστών. Οι περισσότεροι «υπεύθυνοι» των οργανώσεων του ΕΑΜ ανήκαν στο ΚΚΕ, βλ. Αγ. Ελεφάντη, «Το αντιστασιακό φαινόμενο στην Ευρώπη του Χίτλερ», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 88-94.

55. Στις 8, 13 και 15 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκαν εκδηλώσεις για την Απελευ-

Ζητούσε οι εκπρόσωποί τους να συμμετέχουν στις κοινές συσκέψεις που πραγματοποίησε για θέματα οργάνωσης και λειτουργίας των υπηρεσιών του Δήμου και για τα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα που προέκυπταν στην πόλη, όπως καθορισμός ημερομισθίων και μισθών, διατίμηση και διακίνηση των προϊόντων, ίδρυση συλλόγου προστασίας του παιδιού<sup>56</sup>. Από τις οργανώσεις, κυρίως το ΕΑΜ αλληλογραφούσε συχνά με το Δήμο για συμβάντα και ενέργειες που έπρεπε να γίνουν και ζητούσε τη λήψη μέτρων<sup>57</sup>. Ο Δήμος την εφαρμογή των διαφόρων αποφάσεων και μέτρων την ανέθετε στην Πολιτοφυλακή, όπως π.χ. τον έλεγχο των αρτοποιειών, την τήρηση ωραρίου λειτουργίας των αλευρόμυλων, την απαγόρευση αναχώρησης για Θεσσαλονίκη όσων δεν είχαν σφραγισμένα από το Δήμο εισιτήρια κ.ά.<sup>58</sup>.

Στελέχη των αντιστασιακών οργανώσεων επιδείκνυαν παρεμβατικότητα στις λειτουργίες της δημόσιας και δημοτικής διοίκησης. Στις διαμαρτυρίες υπηρεσιών, όπως π.χ. της Γεωργικής Υπηρεσίας, ο Δήμαρχος αναγκάστηκε να ζητήσει από το Φρουραρχείο να μην επεμβαίνει στο καθημερινό έργο των υπαλλήλων της υπηρεσίας. Ακόμη, ο Δήμαρχος έδωσε εντολή στα συνοικιακά συμβούλια να μην εκτελούν διαταγές άλλων αρχών και οργανώσεων και με έγγραφό του ζήτησε από τις οργανώσεις και τα κόμματα να μην δίδουν εντολές στο Λαϊκό εστιατόριο<sup>59</sup>.

Οι επιτροπές αλλά κι ο ίδιος ο Δήμαρχος ικανοποιούσαν αιτήματα στελεχών οργανώσεων, κομματικών μελών και των οικογενειών τους, όπως η χορήγηση βοηθημάτων, η δωρεάν περίθαλψη στο νοσοκομείο, η μεταφορά αρρώστων στη Θεσσαλονίκη, η πρόσληψη σε δημοτικές υπηρεσίες, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο μεροληψία και εύνοια προς τους συναγωνιστές και συναγωνίστριες<sup>60</sup>.

---

θέρωση της πόλης με τη συμμετοχή του Δήμου και των οργανώσεων. Μέσα Νοεμβρίου ο Δήμος οργάνωσε μεταφορά λιγνίτη από το λιγνιτωρυχείο Πεοδικάρη με συμμετοχή όλων των κατοίκων, που κατείχαν μέσα μεταφοράς (κάρα). Επίσης οργάνωσε διά μέσου των Συνοικιακών Συμβουλίων το σπάρισμα των χωραφιών των επιστρατευμένων. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 710/13-1-1944, 712 και 719/14-11-1944 έγγραφα.

56. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 399/12-10-1944, 469/17-10-1944, 800/18-11-1944 έγγραφα.

57. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 417/12-10-1944, 515/23-10-1944, 534/25-10-1944 έγγραφα.

58. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 683/3-11-1944, 821/20-11-1944 και 1376/17-12-1944 έγγραφα.

59. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 393/11-10-1944, 780/17-11-1944 έγγραφα.

60. Σύμφωνα με τις διαταγές της 6<sup>ης</sup> Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και του Νομαρχιακού Συμβουλίου Σερρών, το προσωπικό των Αυτοδιοικήσεων έπρεπε να δείχνει τον πρόπο-ντα σεβασμό και προθυμία στην επίλυση των διαφόρων αιτημάτων που υπέβαλαν τα

Αρχές Οκτωβρίου υποβλήθηκαν 126 αιτήσεις για πρόσληψη στις υπηρεσίες του Δήμου<sup>61</sup>. Η δημιουργία θέσεων απασχόλησης και η εξασφάλιση της εργασίας ήταν στις προτεραιότητες της Δημοτικής Αρχής, όπως προκύπτει από τη ρητορική των αποφάσεων του Δ.Σ. και των εγγράφων του Δημάρχου<sup>62</sup>. Σε εγκύκλιο που απηύθυνε ο Δήμαρχος στους εργαζόμενους στις καπναποθήκες από την μια στηλίτευε την αλαζονική συμπεριφορά, την αλληλοϋπονόμευση και τη χαλαρότητα που επιδείκνυαν εκεί τα κομματικά μέλη και από την άλλη ανέφερε ότι ο εχθρός και η αντίδραση καρδοκούσε να καταστρέψει το έργο που επιτελούσε η Αυτοδιοίκηση. Ζητούσε οι εργαζόμενοι «να δημιουργήσουν μια άμιλλα μεταξύ τους για φτηνότερο στήσιμο και καλή δουλειά». Σε αντίθετη περίπτωση, εάν δεν αυξηθεί η παραγωγή, θα ελάττωνε τον αριθμό των εργαζομένων<sup>63</sup>.

Ο Δήμαρχος δεν δίστασε να κάνει και απολύσεις προσωπικού, όπως δύο ιατρών που δεν παρουσιάστηκαν για ανάληψη υπηρεσίας, των κλιβανιστών του νοσοκομείου και μιας γραμματέως συνοικιακού συμβουλίου για ανεπάρκεια, ενός πυροσβέστη για παράβαση καθήκοντος και ενός αγροφύλακα για εγκατάλειψη θέσης. Στις 24 Οκτωβρίου, στο βιβλίο Πρωτοκόλλου του Δήμου έχει καταχωρηθεί η έγγραφη διαμαρτυρία του συλλόγου καπνεργατών «Η Πρόοδος» για την απόλυση 300 καπνεργατών, χωρίς να προκύπτουν οι λόγοι απόλυσης ή αν έγιναν ενέργειες επαναπρόσληψής τους<sup>64</sup>.

Ο Δήμος είχε σταθερή πολιτική να μην εμποδίζει την ιδιωτική πρωτοβουλία, να επιτρέπει την επαγγελματική επιλογή και δραστηριοποι-

---

μέλη των οικογενειών των ανταρτών. Στο αρχείο έχουν διασωθεί τέτοια σημειώματα εξυπηρέτησης, ημετέρων. Ο Νομάρχης εγγράφως υποδείκνυε προσλήψεις συγκεκριμένων εκπαιδευτικών σε Αυτοδιοικήσεις. Η πρόσληψη ενός απλού πολίτη προϋπέθετε την εγγραφή και οργάνωσή του στο ΕΑΜ, βλ. Β. Γιαννογλούδη, *ό. π.*, σσ. 64, 66, 81, 108 και 261 όπου καταγράφεται μαρτυρία για τις προσλήψεις του Π. Μαυροφρύδη.

61. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944.

62. Σε δημοσίευμα της αριστερής εφημερίδας *Λαϊκή Φωνή*, φ. 510 της 28-4-1945, την περίοδο της εαμικής Αυτοδιοίκησης υπήρχε μηδενική ανεργία στην πόλη. Το Εργατικό Κέντρο είχε 25 σωματεία με 5.000 εργάτες. Τα μεγαλύτερα σωματεία ήταν των καπνεργατών με 1.850 μέλη, των λιγνιτωρύχων με 950 μέλη και των οικοδόμων με 551 μέλη.

63. ΓΑΚ-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 555, κτ. 115, φ. 11, «Εγκύκλιος προς τους συν. καπνεργάτες και καπνεργατριάς, τεχνίτας και υπαλλήλους των καπναποθηκών, 500/21-10-1944». Έλλειψη πειθαρχίας, αποσύνθεση οργάνωσης καθώς και ανεπάρκεια και εφαρμογή σεχταριστικής πολιτικής εκ μέρους των στελεχών κατήγγειλε στο κόμμα και ο Φρούραρχος της πόλης Οδυσσεάς Τσεμετζής, ΑΣΚΙ/ Αρχείο Κ.Κ.Ε./ κ. 416, έγγραφο του 19<sup>ου</sup> Συντάγματος ΕΛΑΣ προς το Μακεδονικό Γραφείο, 20-12-1944.

64. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 529/24-10-1944 έγγραφο.

ηση, την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και της άσκησης της λατρείας σύμφωνα με το πνεύμα των διατάξεων του Κώδικα Τοπικής Αυτοδιοίκησης της ΠΕΕΑ<sup>65</sup>.

Πολλοί πολίτες συμμετείχαν ενεργά στα «κοινά» της πόλης και γενικά ο πληθυσμός δεν αντέδρασε, δεν εκδήλωσε την κοινωνική του αντίθεση και φαίνεται ότι αποδέχτηκε τη λειτουργία των θεσμών της εαμικής Αυτοδιοίκησης. Υπήρξαν όμως περιπτώσεις άρνησης διορισμού ή ανάληψης υπηρεσίας και παραιτήσεων πολιτών από θέσεις, όπως συνέβη στη λειτουργία των σχολείων, στο νοσοκομείο και στα συνοικιακά συμβούλια για οικονομικούς αλλά και για ιδεολογικούς ή κομματικούς λόγους<sup>66</sup>.

Η άσκηση της δημοτικής εξουσίας γινόταν χωρίς ανταγωνιστική πολιτική δραστηριότητα. Στις συνεδριάσεις των συλλογικών δημοτικών οργάνων και στη λήψη αποφάσεων υπήρχε πάντοτε ομοφωνία και απουσία αντιρρήσεων και κριτικής.

Η δραστηριότητα των πολιτικών κομμάτων στην πόλη αρχικά δεν επιτρεπόταν. Ο Δήμος δέχτηκε έγγραφο αίτημα πολιτών, στις 23 Σεπτεμβρίου, να επιτρέψει τη δραστηριότητα του κόμματος της Δημοκρατικής Ένωσης ενόψει και των δημοτικών εκλογών, χωρίς να υπάρξει κάποια απόφαση<sup>67</sup>. Η δραστηριοποίηση των κομμάτων επιτράπηκε στις αρχές Νοεμβρίου (4/11), κατόπιν σχετικής διαταγής της Κυβερνητικής Αντιπροσωπείας, με την προϋπόθεση τα κόμματα και τα στελέχη τους να μην αναμιγνύονται σε στρατιωτικά ζητήματα. Ελεύθερα δραστηριοποιούνταν από την πρώτη στιγμή της εαμικής κυριαρχίας το κομμουνιστικό κόμμα και στη συνέχεια (το Νοέμβριο) τα συνεργαζόμενα με το ΕΑΜ κόμματα: Σοσιαλιστικό, Δημοκρατική Ένωση και το Αγροτικό. Όσα στελέχη προέρχονταν από το προπολεμικό φιλελεύθερο χώρο και συνεργάστηκαν με την Αυτοδιοίκηση θεωρήθηκαν ότι ανήκουν στην ομάδα των Αριστερών Φιλελευθέρων που είχε προσχωρήσει στον εθνικό συνασπισμό της ΠΕΕΑ<sup>68</sup>.

Έως τα τέλη του 1944 στην περιοχή συνεχίστηκαν οι ένοπλες εμφύλιες συγκρούσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και των εθνικιστικών-αντικομμουνιστικών οργανώσεων, της αποκαλούμενης από το ΕΑΜ «αντίδρα-

---

65. Χρ. Τυροβούζι, *Αυτοδιοίκηση και Λαϊκή Δικαιοσύνη, 1942-1945. Συμβολή στην Ιστορία των θεσμών της ελληνικής Αντίστασης*, Προσκήνιο, Αθήνα 1991, σσ. 127 και 176.

66. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημορχικής Επιτροπής, αποφ. 51/1944, 6, 13, και 175/1945.

67. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 557/23-9-1944 έγγραφο.

68. Εφημερίδα *Αγώνας*, ό.π., σημ. 3.

σης», προς επίλυση των διαφορών τους και κυρίως για την επιβολή του μονοπωλίου της εξουσίας. Μεταξύ των άλλων αναφέρεται η σύλληψη από τους Βουλγάρους στην περιοχή της Δήμητρας Ν. Ζίχνης 360 εθνικιστών, οι οποίοι παραδόθηκαν στον ΕΛΑΣ και αφού φυλακίστηκαν στις φυλακές των Σερρών, στη συνέχεια εκτελέστηκαν σε χαράδρα στην επαρχιακή οδό Σερρών-Άνω Βροντούς<sup>69</sup>. Για την υπόθεση αυτή κατηγορήθηκε αργότερα ο Δήμαρχος, ως στέλεχος του ΕΑΜ Σερρών.

Επίσης την ίδια περίοδο γινόταν κατ' οίκον έρευνες, συλλήψεις, ανακρίσεις και φυλακίσεις αντιφρονούντων και εθνικιστών-αντικομμουνιστών από τον ΕΛΑΣ, την Εθνική Πολιτοφυλακή και τη Λαϊκή Ασφάλεια στην πόλη και στην ύπαιθρο. Η δράση και η παντοδυναμία της Πολιτοφυλακής είχε δημιουργήσει ένα κλίμα φόβου στους κατοίκους της πόλης, που πρόσεχαν την κάθε κίνησή τους<sup>70</sup>. Δεν έλειπαν και καταγγελίες για αυθαιρεσίες και υπέρβαση καθηκόντων τους<sup>71</sup>. Κατά την παράδοση της εξουσίας του ΕΑΜ στις μονάδες της Εθνοφυλακής, το Μάρτιο του 1945, βρέθηκαν 500 άτομα έγκλειστα στις φυλακές των Σερρών και 1.750 στις φυλακές του Σιδηροκάστρου που είχαν συλληφθεί από τις παραπάνω ένοπλες οργανώσεις της περιοχής<sup>72</sup>. Από το δη-

---

69. Ακόμη αναφέρονται: α) η παράδοση από τους Βουλγάρους 200 αντικομμουνιστών που διέφυγαν στη Βουλγαρία, μετά την μάχη του Κιλκίς ζητώντας άσυλο και η εκτέλεσή τους στον Προμαχώνα, β) η μάχη της Τριάδας στις 12 Νοεμβρίου και η εκτέλεση των συλληφθέντων αντικομμουνιστών και γ) η εκτέλεση 180 εθνικοφρόνων από τα χωριά της Νιγρίτας στη θέση «Τραπέζια» στις 18 Νοεμβρίου, βλ. Απ. Ζαφρούδης (Παπούλιας), *Απομνημονεύματα, Δημητρίτσι 1983*, σσ. 143-160. Παρμ. Παπαθανασίου, *Για τον Ελληνικό Βορρά. Μακεδονία 1941-1944. Αντίσταση και τραγωδία*, τόμ. 2, Παπαζήσης, Αθήνα 1997, σσ. 705-708. Ανωπόμου, *Υπό το φως της αλήθειας, Οι Οργανώσεις Αντιστάσεως Βορείου Ελλάδος*, έκδ. Λεγεώνας Εφεδρικών Πολεμιστικών Οργανώσεων Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 75. Αθ. Φροντιστού, Π.Α.Ο. *Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωση. Ιστορία και προσφορά της εις την Εθνικήν Αντίστασιν 1941-1945*, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 338-358. Γ. Πριόβολου, *Αντιπαραθέσεις και διαμάχες στην κατεχόμενη Μακεδονία (1941-1944). Μόνιμοι αξιωματικοί στον ΕΛΑΣ Μακεδονίας. Αρχαιακά τεκμήρια*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 189 και Β. Καλογριά, *ό.π.*, σ. 392.

70. Προφορικές μαρτυρίες των Δημητρίου Αλβανού και Ιορδάνη Νομίδη στο συγγραφέα Κώστα Πασγάλη. Για το πόσο σημαντικές και αναντικατάστατες πηγές πληροφόρησης είναι οι προφορικές μαρτυρίες της περιόδου, βλ. Χρ. Τυροβούζη, *ό.π.*, σσ. 20-26 και Paul Thompson, *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ. Β. Μπούσχοτεν, μτφ. Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Ν. Ποταμιάνος, Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ. 216.

71. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, όπου η με αριθμό 530/24-10-1944 αίτηση του Γκιουζέλη Χρυσοστόμου με την οποία καταγγέλλει ότι κατά την γενομένη έρευνα στην οικία του, οι πολιτοφύλακες αφήρεσαν τα ατομικά οικιακά πράγματά του και ζητούσε την επιστροφή τους. Ο Δήμος μετά από 26 ημέρες, στις 20 Νοεμβρίου, απέστειλε έγγραφο στην Πολιτοφυλακή ζητώντας να του «γνωρίσει σχετικώς».

72. Β. Καλογριά, *ό.π.*, σ. 405.

μοτικό αρχείο δεν προκύπτει εμπλοκή του Δήμου στις πράξεις αυτές και ειδικά στις συλλήψεις και στον εγκλεισμό κατοίκων στις φυλακές της πόλης. Στο βιβλίο Πρωτοκόλλου υπάρχει η καταχώρηση της αίτησης των «πολιτικών καταδίκων φυλακισμένων» προς το Δήμο για συνδρομή, χωρίς όμως απάντηση<sup>73</sup>.

### Η οικονομική διαχείριση

Η οικονομική λειτουργία του Δήμου στους τρεις πρώτους μήνες (Οκτώβριος- Δεκέμβριος 1944) έγινε χωρίς τη σύνταξη και τήρηση προϋπολογισμού. Το νόμισμα των καθημερινών συναλλαγών παρέμεινε το λέβα, το βουλγαρικό νόμισμα που είχε επιβληθεί κατά τη διάρκεια της κατοχής, λόγω της επάρκειας και της εγκυρότητάς του<sup>74</sup>. Η ισοτιμία του προς τη νέα δραχμή που εισήγαγε η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γ. Παπανδρέου, το Νοέμβριο 1944, διαμορφωνόταν: 1 δραχμή προς 8,9 λέβα, ενώ στα μέσα Ιανουαρίου 1945 είχε ανατιμηθεί και είχε γίνει 1 δραχμή προς 1,5 λέβα.

Ο οικονομικός απολογισμός που έγινε στο τέλος του 1944 έδειξε ότι τα έσοδα έφθασαν τα 54.605.759 λέβα και τα έξοδα τα 52.665.441 λ., αφήνοντας αποθεματικό πλεόνασμα 1.940.318 λ. Για το επόμενο τρίμηνο (Ιανουάριος - Μάρτιος 1945) καταρτίστηκε προϋπολογισμός, που, ενώ αρχικά είχε έσοδα 45.400.000 λ. (τακτικά: 9.435.000, έκτακτα: 570.000, ειδικά: 33.270.000 και απαιτήσεις από τρίτους: 2.125.000) και έξοδα 42.400.000 λ. (τακτικά 12.765.000, έκτακτα: 230.000 και ειδικά 29.405.000) και άφηγε αποθεματικό 3.000.000 λ., αναπροσαρμόστηκε δύο φορές για να ενσωματώσει τη διαφαινόμενη αύξηση των ειδικών εσόδων, που ανέρχονταν σε 40 εκατομμύρια λέβα και διαμορφώθηκε τελικά με έσοδα 62.400.000 λ., έξοδα 55.400.000 λ. και με αντίστοιχη αύξηση του αποθεματικού σε 7.000.000 λ. Ο προϋπολογισμός στηριζόταν κυρίως στα ειδικά έσοδα που αντιπροσώπευαν το 85% του συνόλου και προέρχονταν από την παραγωγή και πώληση των προϊόντων του εργο-

---

73. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 414, κτ. 1, Βιβλίο Πρωτοκόλλου Αλληλογραφίας 1944, 548/16-10-1944 αίτηση.

74. Το βουλγαρικό νόμισμα παρέμεινε το επίσημο νόμισμα και σε όλη την Ανατ. Μακεδονία και Θράκη, βλ. Χρ. Γκόντζου - Κ. Αναστασάκου, *Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα 1985, σσ. 260-261. Η Νομαρχία Σερρών με υπόμνημά της «εξήτησε από την Κυβέρνηση την συλλογήν και την αντικατάστασιν του λεβιού διά καινούργιας δραχμής», Β. Γιαννογλούδη, *ό. π.*, σ. 105. Επίσημα το λέβα αντικαταστάθηκε από την δραχμή το Μάρτιο του 1945. Από το Φεβρουάριο του 1945 άρχισαν να λειτουργούν ελληνικές τράπεζες στην πόλη. Το Φεβρουάριο είχε ανοίξει υποκατάστημα και η εαμική «Τράπεζα του Λαού» που είχε έδρα την Καβάλα. Ο Δήμος σε αυτή την τράπεζα άνοιξε λογαριασμό καθημερινών συναλλαγών με πρώτη κατάθεση 100.000 λέβα. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής 1944-45, απόφ. 89/6-2-1945 και 122/20-2-1945.



στασίου τσιγάρων<sup>75</sup>.

Στους πρώτους τρεις μήνες οι μόνοι φόροι που επιβλήθηκαν, εκτός των τσιγάρων, ήταν επί των εισιτηρίων των κινηματογράφων, θεαμάτων και των αγοραπωλησιών των ζώων. Με την κατάρτιση όμως του προϋπολογισμού του Α' τριμήνου του 1945, συστήθηκε ειδική οικονομική επιτροπή φορολογίας και αποφασίστηκε η επιβολή τακτικών δημοτικών φόρων, όπως φωτισμού και καθαριότητας, επί του ενοικίου των οικιών, καταστημάτων και ακινήτων, επί των ιδιοκτητών μηχανοκινήτων βιοτεχνιών και εργοστασίων, επί των λαχανόκηπων, επί όλων των οικοδομών της πόλης κατά κατηγορία αξίας, καθώς και η επιβολή τελών ύδρευσης και άσκησης επιτηδεύματος<sup>76</sup>. Αρχές Ιανουαρίου έγινε προσπάθεια περιορισμού εξόδων με τη συγχώνευση υπηρεσιών.

Τα έσοδα του Δήμου, εκτός από τους παραπάνω φόρους, προέρχονταν και από την εκμετάλλευση (ενοικίαση) της θεωρούμενης δημοτικής περιουσίας, δηλαδή των εγκαταλελειμμένων ακινήτων (καταστημάτων, αποθηκών και κήπων), από τη λειτουργία των επιχειρήσεων που ήλεγχε (λιγνιτωρυχεία, εργοστάσιο ηλεκτρισμού, τσιγάρων και μεταξουργείων), που αντιπροσώπευαν τα 3/4 των συνολικών εσόδων του, από τον επισιτισμό καθώς και από τη λειτουργία των δύο κινηματογράφων της πόλης. Ενδεικτικά για το μήνα Ιανουάριο 1945 τα έσοδα ήταν: από ενοίκια 11.715 λ., από τη λειτουργία των δημοτικών φαρμακείων 296.751 λ., από το εργοστάσιο ηλεκτρισμού 300.000 λ., από το καπνεργοστάσιο 6.544.763 λ., από τον Επισιτισμό 500.000 λ. και από τους κινηματογράφους 808.587 λ.<sup>77</sup>.

Επιπλέον δύο φορές το Δ.Σ. αποφάσισε την επιβολή εκτάκτων εισφορών σε πολίτες. Την πρώτη, αρχές Δεκεμβρίου, ύστερα από απόφαση του Νομαρχιακού Συμβουλίου η Δημορχιακή Επιτροπή κατάρτισε πίνακα καταβολής υποχρεωτικής εθνικής εισφοράς, υπό τύπον δανείου, συνολικού ποσού 206 εκατομμυρίων λέβα, ιδιωτών που συνεργάστηκαν και πλούτισαν κατά την γερμανοβουλγαρική κατοχή, αναφέροντας ότι τα χρήματα αυτά θα χρησιμοποιηθούν για ανακούφιση του δυστυχημένου λαού. Στην απόφαση που έλαβε το Δ.Σ. του Δήμου διευκρινιζόταν ότι δεν είναι μέτρο εκδίκησης, αλλά δικαιοσύνης, που επιβάλλεται για εθνικούς λόγους και οι ίδιοι φορολογούμενοι θα έπρεπε να το θεωρήσουν τιμή, διότι τους δίνεται η ευκαιρία να βοηθήσουν στην επούλωση

---

75. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, αποφ. 7, 9, 30 και 45/1945.

76. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, αποφ. 10, 12, 13, 14, 15, 16 και 17/1945.

77. Σ. Α., Πρόχειρο βιβλίο ταμείου Δήμου Σερρών.

των πληγών του λαού<sup>78</sup>. Το μέτρο της έκτακτης εισφοράς αφορούσε επιχειρηματίες, δικηγόρους και εμπόρους της πόλης οι οποίοι όμως αντέδρασαν και έκαναν ενστάσεις, γεγονός που ανάγκασε το Νομαρχιακό Συμβούλιο να συστήσει Αναθεωρητική Επιτροπή στις 12-1-1945 για να τις εξετάσει<sup>79</sup>. Έκτακτη εισφορά σε συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες είχε επιβληθεί από το ΕΑΜ και σε άλλες πόλεις τις Μακεδονίας<sup>80</sup>. Τελικώς, η είσπραξη της εισφοράς στην πόλη επιχειρήθηκε να πραγματοποιηθεί και με τη βία. Από την Πολιτοφυλακή πραγματοποιήθηκαν συλλήψεις εμπόρων και επιχειρηματιών, που θεωρούνταν ηγέτες της αντίδρασης και συνεργάτες των κατακτητών. Μεταξύ των επιχειρηματιών αναφέρεται η σύλληψη του ιδιοκτήτη του υδροηλεκτρικού εργοστασίου Κ. Νάσιουτζικ, ο οποίος αφέθηκε να δραπετεύσει χάρις στις λίρες που κατέβαλε στο κομμουνιστικό κόμμα<sup>81</sup>. Το άγνωστο ποσό που τελικά εισπράχθηκε από την έκτακτη εισφορά περιήλθε στο Ν.Σ. ή στις οργάνωσεις χωρίς να καταχωρηθεί στο ταμείο του Δήμου.

Τη δεύτερη φορά, στις 18 Ιανουαρίου 1945 η Δημορχιακή Επιτροπή αποφάσισε τη σύναψη δανείου ύψους 2.500.000 λ. από τους εμπόρους της πόλης για τις ανάγκες του Δήμου. Δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία για την πραγματοποίηση ή όχι και αυτής της απόφασης<sup>82</sup>. Από το αρχείο προκύπτει ότι τη συγκεκριμένη περίοδο τα ταμειακά διαθέσιμα

---

78. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κτ.1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, αποφ. 142/1944. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής 1944-45, απόφ. 64/1944.

79. Β. Γιαννογλούδη, *ό. π.*, σ. 189.

80. Έκτακτη εισφορά σε χρυσό και σε χαρτονομίσματα επιβλήθηκε και στη Θεσσαλονίκη και οδήγησε σε απαγωγές απείθαρχων επιχειρηματιών και σε κατασχέσεις και εκποιήσεις εμπορευμάτων, βλ. Γ. Στεφανίδη, «Η Ερυθρά Συμπρωτεύουσα. Η κυριαρχία του ΕΑΜ στη Θεσσαλονίκη. Οκτώβριος 1944- Ιανουάριος 1945», *Μακεδονία και Θράκη, 1941-1944: Κατοχή-Αντίσταση-Απελευθέρωση*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ., Διεθνές Συνέδριο, Θεσσαλονίκη 9-11 Δεκεμβρίου 1994, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 363 και 373. Σ. Μουμτζή, *Η κόκκινη βία 1943-1946. Η μνήμη και η λήθη της Αριστεράς*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 219. George Alexander, «British Perceptions of EAM/ELAS. Rule in Thessaloniki 1944-1945», *Balkan Studies*, 21/2 (1980) 214. Στην Κατερίνη επιβλήθηκε υποχρεωτική εισφορά σε 65 εμπόρους από 50 έως 50.000 λιρών, συνολικού ποσού 62.000 λιρών, Α. Ζαρκανέλα, «ΕΑΜοκρατία: προοδευτική εισφορά σε λίρες στην Κατερίνη», στο <http://www.dionolympos.gr/>. Για την είσπραξη της εισφοράς οργανώθηκε από τον Έπαρχο ειδική εκτέλεση σε ορισμένους, που αρνήθηκαν να πληρώσουν, βλ. Ν. Σαλπιστή, *ό. π.*, σ. 126.

81. ΑΣΚΙ/ Αρχείο Κ.Κ.Ε./ κ. 416, υπ' αριθμ. 23/9/77 έγγραφο του ΚΚΕ/ Γραφείο περιοχής Μακεδονίας-Θράκης, απάντηση στην από 11-12-1952 επιστολή του Θωμά Σταγκογιάννη, και Κ. Πασχάλη, *Βασίλης Ραφτούδης 1914-1948*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2006, σσ. 166-168.

82. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής 1944-45, απόφ. 26/1945.

του Δήμου είχαν μειωθεί δραματικά. Έλλειψη νομισματικής σταθερότητας και υπερπληθωρισμός επικρατούσαν στην οικονομία της πόλης. Τα έσοδα του Δήμου επιδεινώθηκαν, γι' αυτό από τα μέσα Φεβρουαρίου μέχρι και το Μάρτιο εκποίησε ποσότητα τσιγάρων, μετάξις και νομισμάτων (χρυσών λιρών, εικοσάφραγκων, σελινίων και δραχμών) που διέθετε προς κάλυψη των ταμειακών αναγκών του<sup>83</sup>.

Από τα έξοδα του Δήμου σημαντική είναι η δαπάνη που κατέβαλε για μισθούς. Εκτός από τους δημοτικούς υπαλλήλους μισθοδοτούνταν το προσωπικό του Κτηνιατρείου, της Αγροφυλακής, της Πυροσβεστικής, οι εκπαιδευτικοί, το προσωπικό και ιατροί του Λαϊκού και Στρατιωτικού νοσοκομείου, των δημοτικών ιατρείων και φαρμακείων, το προσωπικό και οι δικαστές της Λαϊκής δικαιοσύνης, οι μουσικοί του Δήμου και οι υπάλληλοι του ξενοδοχείου «Μητρόπολις», συνολικά 338 άτομα<sup>84</sup>. Ακόμη δίνονταν μηνιαίες αποζημιώσεις στα μέλη των διαφόρων επιτροπών, στους υπευθύνους και στους γραμματείς των συνοικιακών συμβουλίων και στο προσωπικό της Πολιτοφυλακής. Παρόλο που η δαπάνη μισθοδοσίας ξεπερνούσε τα τρία εκατομμύρια λέβα ο Δήμος, όταν ανέβηκε το κόστος ζωής στην πόλη, το Φεβρουάριο 1945, αποδέχθηκε αιτήματα υπαλλήλων του και έδωσε στον καθένα εφάπαξ βοήθημα 5.000 λ. και αύξησε το μισθό του κατά 30% σε εφαρμογή της σχετικής απόφασης της Διοικητικής Επιτροπής Αν. Μακεδονίας-Θράκης<sup>85</sup>.

Αντίθετα μικρή ήταν η δαπάνη στο τεχνικό πρόγραμμα του Δήμου καθ' όλη την περίοδο, το οποίο υπολογίζεται ότι δεν έφθασε ούτε 5% των συνολικών δαπανών. Η μειωμένη δαπάνη οφείλεται και στη δυνατότητα που είχε ο Δήμος να πραγματοποιεί μικρά δημοτικά έργα με επιβολή προσωπικής εργασίας. Μεταξύ των έργων που έγιναν στην πόλη ξεχωρίζουν τα έργα ύδρευσης και τα αντιπλημμυρικά, ενώ για οικονομικούς λόγους ο Δήμος απέρριψε την ανέγερση κτιρίου λαχαναγοράς<sup>86</sup>.

Η Δημοτική Αρχή χορήγησε χρηματικά βοηθήματα σε αναξιοπαθούντες και απόρους δημότες, στις οικογένειες των θυμάτων του αλβα-

---

83. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 42/1945. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοαρχικής Επιτροπής, αποφ. 103, 104 και 151/1945.

84. Σ. Α., Πρόχειρο βιβλίο ταμείου Δήμου Σερρών. Ο κατώτερος μισθός των υπαλλήλων είχε καθοριστεί από τον Οκτώβριο του 1944, στα 6.000 λέβα το μήνα.

85. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, αποφ. 20 και 21/1945.

86. Σ. Α., Πρόχειρο βιβλίο ταμείου Δήμου Σερρών. Στη γειτονική πόλη, τη Δράμα, η Δημοτική Αρχή ανήγειρε κτίριο Λαϊκής Αγοράς με 40 περίπου καταστήματα για την εγκατάσταση των επαγγελματιοτεχνών της πόλης, Γ. Χατζηκαλογιάννη, «Δράμα (Κατοχή-Εθνοπροδοσία και Αυτοδιοίκηση)», περ. *Εθνική Αντίσταση*, τχ. 52, Νοέμβριος 1986, σσ. 32-33.

νικού, γερμανικού πολέμου και της Αντίστασης, στους επιστρατευμένους της ΕΛΑΣ και στις οικογένειές τους. Με διαταγή του Νομαρχιακού Συμβουλίου είχε αναλάβει την τροφοδοσία της πολιτοφυλακής και την χορήγηση τροφίμων στις οικογένειες των ανταρτών<sup>87</sup>. Η δαπάνη αυτή έφθασε μέχρι τέλη του 1944 στο ποσό των 7.213.475 λ. για 2.295 βοηθήματα- επιδόματα, αντιπροσωπεύοντας το 1/6 των συνολικών εξόδων του Δήμου για τους τρεις πρώτους μήνες. Το 43% αυτής της δαπάνης δόθηκε σε αναξιοπαθούντες, το 27% σε απόρους, το 26,5% σε επιστρατευμένους και το 3,5% σε πρόσφυγες κ.ά.<sup>88</sup>.

Ο Δήμος συμμετείχε με ένα εκατομμύριο λέβα στο μετοχικό κεφάλαιο της νεοϊδρυθείσας Τράπεζας του Λαού και υποστήριξε χρηματικά τη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών της πόλης, όπως της Τηλεγραφικής, των Σιδηροδρόμων, της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών, του Λαϊκού Τυπογραφείου, της Νομαρχίας και του Επαρχιακού Συμβουλίου. Ενίσχυσε επίσης οικονομικά, τις πολιτικοστρατιωτικές οργανώσεις του ΕΑΜ (Φρουραρχείο, Εθνική Αλληλεγγύη, Επιμελητεία του Αντάρτη, Πολιτοφυλακή και ΕΠΟΝ), τις κομματικές οργανώσεις του ΚΚΕ, καθώς και φιλικά κομματικά προσκείμενους συνδικαλιστικούς φορείς ακόμη και άλλων περιφερειών (π.χ. το Σύλλογο Καπνεργατών Ροδολείβου)<sup>89</sup>. Πέρα από την οικονομική στήριξη, δεν προέκυψε άλλη συμμετοχή του Δήμου στη δραστηριότητα των στρατιωτικών οργανώσεων του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

### Η παραίτηση της Δημοτικής Αρχής

Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας η παράδοση της εξουσίας από το Ε.Α.Μ. γινόταν στις μονάδες Εθνοφυλακής που προωθούνταν σταδιακά σε όλη την χώρα με τη συνοδεία βρετανικών στρατευμάτων. Στην πόλη των Σερρών οι πρώτες μονάδες της Εθνοφυλακής έφθασαν στις 14 Μαρτίου<sup>90</sup>.

Την επόμενη ημέρα συνεδρίασε για τελευταία φορά το Δημοτικό Συμβούλιο και μεταξύ των άλλων απεφάσισε την απόλυση, από 1-4-1945, όλων των υπαλλήλων του Δήμου και των οργανισμών του, που είχαν αποκτήσει με αίτησή τους ξένη (βουλγαρική) υπηκοότητα κατά τη διάρκεια της κατοχής<sup>91</sup>. Η απόφαση αυτή δεν υλοποιήθηκε, λόγω παραί-

---

87. Το Νομαρχιακό Συμβούλιο στις 4-12-1944, διέταξε να δίδονται στις οικογένειες των ανταρτών επιπλέον τρόφιμα από όσα δίδονταν σε όλο το λαό, βλ. Β. Γιαννογλούδη, *ό. π.*, σσ. 87 και 107.

88. Σ. Α., Βιβλίο ταμείου Κοινωνικής Πρόνοιας και Υγιεινής Αντιλήψεως Δήμου Σερρών 1944.

89. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικής Επιτροπής, απόφ 165/1945.

90. Εφημ. *Το Φως*, φ. 11328 της 15-3-1945.

91. Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων

τησης της Δημοτικής Αρχής τις επόμενες ημέρες. Το θέμα της «εκκαθάρισης των υπηρεσιών» από υπαλλήλους που συνεργάστηκαν με τον εχθρό αναφέρονταν στο άρθρο 7 της συμφωνίας της Βάρκιζας το οποίο όμως νομοθετήθηκε στις 21 Μαρτίου<sup>92</sup>.

Μια εβδομάδα πριν, στις 9 Μαρτίου, η Δημοτική Επιτροπή είχε αποφασίσει να αποκλείονται από τις δημοπρασίες ενοικίασης ή εκποίησης κινητών και ακινήτων του Δήμου όσοι απέκτησαν ξένη υπηκοότητα κατά την διάρκεια της Κατοχής, ενώ το Δ. Σ. στις 26-2-45 είχε απορρίψει αίτηση διορισμού δασκάλας που κατά τη διάρκεια της κατοχής είχε πάρει την βουλγαρική υπηκοότητα<sup>93</sup>. Αντίθετα, στις 15-2-1945, δηλαδή τρεις μέρες μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, το Νομαρχιακό Συμβούλιο

---

Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 44/1945. Οι καταγεγραμμένοι ως Βούλγαροι την περίοδο της Κατοχής ανήκουν σε 4 κατηγορίες: α) στους ντόπιους βουλγαρίζοντες σλαβόφωνους, β) στους Βούλγαρους υπαλλήλους και εποίκους, γ) στους Έλληνες που ζήτησαν και πήραν τη βουλγαρική υπηκοότητα είτε από καιροσκοπισμό είτε από πιέσεις που δέχθηκαν και δ) σε μικρό αριθμό βουλγαρίζοντων σλαβόφωνων της Δ. Μακεδονίας που ήλθαν στην Ανατολική και ανέλαβαν διάφορες θέσεις στην κατοχική διοίκηση, βλ. Τ. Χατζηαναστασίου, «Δωσιλόγοι ή απελευθερωμένοι πληθυσμός, Σλαβόφωνοι συνεργάτες των βουλγαρικών αρχών κατοχής στη βουλγαροκρατούμενη Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, στο: Ιακ. Μιχαηλίδης, Ηλ. Νικολακόπουλος, Χ. Φλάισερ (επιμ.), «Εχθρός» εντός των τειχών. Όψεις του Δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 274.

92. Για την τιμωρία των δωσιλόγων, από το Μάρτιο του 1944 η ΠΕΕΑ είχε ψηφίσει την υπ' αριθμόν 8 Πράξη με τίτλο «Τιμωρία των οργάνων των κατακτητών» από τα αρμόδια στρατοδικεία. Βέβαια το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ, την περίοδο της απόλυτης κυριαρχίας τους, ως δωσιλόγους αντιμετώπισαν τόσο τους ένοπλους αντιπάλους των Ταγμάτων Ασφαλείας, όσο και τους πολιτικούς εχθρούς τους, Σ. Δορδανά, *Η γερμανική στολή στη Ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δωσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Εστία, Αθήνα 2011, σ. 227. Μετά την Απελευθέρωση η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας ψήφισε την υπ' αριθμόν 1 Συντακτική πράξη «περί επιβολής ποινικών κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού» και τις τροποποιήσεις αυτής με τον Ν. 37 της 22-11-194. Στη συνέχεια, τον Ιανουάριο του 1945, η νέα κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα ψήφισε την υπ' αριθμόν 6 Συντακτική Πράξη που είχε τις ίδιες αλλά αποσαφηνισμένες ορισμένες διατάξεις. Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας συζητούσε, από αρχές Νοεμβρίου την εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών από όσους υπαλλήλους συνεργάστηκαν με τον εχθρό. Τελικά, νομοθέτησε μόνο για την εκκαθάριση του Στρατού και της Χωροφυλακής, εφημ. *Ριζοσπάστης*, φ. 30 της 16-11-1944 και φ. 36 της 23-11-1944. Για τους δημοσίους υπαλλήλους και τους εργαζόμενους στην τοπική Αυτοδιοίκηση τα σχετικά νομοθετήματα ψηφίστηκαν μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και εφαρμόστηκαν με διαφορετική ερμηνεία από την αρχική πρόθεση του νομοθέτη, δηλαδή εναντίον όσων συμπαθούσαν τα κόμματα της Αριστεράς, Πρ. Παπαστράτη, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου», στο: L. Baerentsen, Γ. Ιατροίδης, Ο. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Ολκός, Αθήνα 1992, σσ. 47-66.

93. Σ. Α., Βιβλίο αποφάσεων Δημαρχικής Επιτροπής, απόφ 214/1945 και Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Σ., Αρχείο Δήμου Σερρών, ΑΒΕ 205, κυτ. 1, Βιβλίο αποφάσεων Δημοτικού Συμβουλίου 1944-45, απόφ. 33/1945.

είχε αποφασίσει να χορηγηθεί η ελληνική υπηκοότητα σε όλους τους βουλγαρογραμμένους πολίτες της περιοχής κατά την διάρκεια της κατοχής, εφόσον δεν διέπραξαν εγκλήματα και δεν συνεργάστηκαν αντεθνικά με τους Βουλγάρους<sup>94</sup>.

Λίγες ημέρες μετά, στις 23 Μαρτίου 1945, ο Δήμαρχος με επιστολή του προς τον σερραϊκό λαό ανακοίνωνε την παραίτησή του. Προηγήθηκε έγγραφο του νέου Νομάρχη Σ. Νίκογλου που του ζητούσε να παραδώσει τη Δημαρχία. Ο Δήμαρχος, διαμαρτυρόμενος και για να μην προκληθούν επεισόδια εξαιτίας του, παρέδωσε το Δήμο, δηλώνοντας ότι έπραξε στο ακέραιο το καθήκον του και έφερε σε πέρας το βαρύ έργο της δημοτικής διοίκησης που ο λαός του είχε αναθέσει<sup>95</sup>. Κατά την αποχώρησή του, στο δημοτικό ταμείο υπήρχαν διαθέσιμα ποσά: 2.974.698 λέβα, 46.250 δραχμές, 1.980 χρυσά φράγκα, 25 λίρες οθωμανικές και 8 Αγγλίας<sup>96</sup>.

Ο Δήμαρχος, όπως και ο Νομάρχης και άλλα στελέχη του ΕΑΜ κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου παραπέμφθηκαν σε δίκη στο Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων Σερρών για συνεργασία με τις κατοχικές δυνάμεις και για πράξεις βίας σε βάρος Ελλήνων. Ως συνεργασία με ξένες εχθρικές δυνάμεις θεωρήθηκε η συγκατοίκηση με τους Βουλγάρους από την ημέρα της απελευθέρωσης (14 Σεπτεμβρίου) έως την αποχώρησή τους από την περιοχή, στις 20 Οκτωβρίου 1944, ενώ οι πράξεις βίας αναφέρονταν στη φυλάκιση, το βασανισμό και εκτέλεση από τον ΕΛΑΣ, των 360 εθνικιστών στην επαρχιακή οδό Σερρών- Α. Βροντούς. Για την πρώτη κατηγορία αθώωθηκαν, δικάστηκαν όμως για τη δεύτερη<sup>97</sup>.

### Επιλογικά

Ο θεσμός της τοπικής Αυτοδιοίκησης ενεργοποιήθηκε και λειτούργησε με εξαιρετική δυναμική από τα στελέχη του ΕΑΜ στην πόλη των Σερρών μετά την Απελευθέρωση, από τον Οκτώβριο του 1944 έως στις 23 Μαρτίου του 1945. Ανταποκρίθηκε στην πιεστική ανάγκη ανασυγκρότησης και διοίκησης του χώρου που αποδιοργάνωσε η επί 3,5 χρόνια βουλγαρική κατοχή.

Η Δημοτική Αρχή αντιμετώπισε αμέσως τα σοβαρά κοινωνικά προβλήματα που υπήρχαν, ανέπτυξε ανθρωπιστικό πρόγραμμα και υ-

---

94. Β. Γιαννογλούδη, *ό. π.*, σ. 246.

95. Εφημερίδα *Νίκη*, φ. 50 της 27-3-1945. Στην επιστολή του ο Δήμαρχος φαίνεται να πίστευε ότι η προβλεπόμενη, από τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ανάληψη του ελέγχου της χώρας από την ελληνική κυβέρνηση δεν αφορούσε την εκλεγμένη εαμική Αυτοδιοίκηση.

96. Σ. Α. Βιβλίο πρόχειρου ταμείου Δήμου Σερρών και Βιβλίο ταμείου ξένων νομισμάτων.

97. Αβρ. Παπαδοπούλου, *ό. π.*, σσ. 28-41 και 80-81. Β. Καλογριά, *ό. π.*, σσ. 368-369.



πηρεσίες Πρόνοιας, Επισιτισμού και Περίθαλψης. Επέδειξε αλληλεγγύη, συμπαράσταση και φροντίδα σε απόρους, αστέγους, ασθενείς και γενικά στον εξαθλιωμένο από τις συνθήκες της Κατοχής, πληθυσμό της πόλης. Υποστήριξε τη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών, των υποδομών υγείας και υγιεινής και της εκπαίδευσης. Προσπάθησε να επανεκκινήσει την οικονομική δραστηριότητα του τόπου, να δημιουργήσει θέσεις απασχόλησης στον πρωτογενή και μεταποιητικό τομέα, να αυξήσει την τοπική παραγωγή, να κατοχυρώσει τα εργατικά δικαιώματα και να τηρήσει στην πράξη την ισότητα των δύο φύλων.

Επέλεξε η οικονομική της πολιτική να βασιστεί στο λαϊκό έλεγχο και στη μονοπωλιακή διεύθυνση του δημοσίου χώρου, εγκαθιδρύοντας επιτροπές ελεγκτικού και «πανεποπτικού» χαρακτήρα με επίκληση την εξασφάλιση και κατοχύρωση των δημοσίων αγαθών (επάρκεια προϊόντων, χαμηλή τιμή, εξασφάλιση εργασίας κλπ). Έτσι, έκανε παρεμβάσεις στη παραγωγή, στη διακίνηση και στις τιμές των προϊόντων, και στη λειτουργία των επιχειρήσεων για την παραγωγικότητα, τις συνθήκες εργασίας των εργαζομένων, τις προσλήψεις και τον καθορισμό ημερομισθίων και μισθών. Αποκορύφωμα της παρεμβατικής οικονομικής της πολιτικής ήταν οι δημοτικοποιήσεις και ο απόλυτος διαχειριστικός έλεγχος που επέβαλε στις μεγάλες επιχειρήσεις, καταργώντας τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας και της διεύθυνσης λειτουργίας.

Οι αποφάσεις της Δημοτικής Αρχής δεν φαίνεται να αποτελούσαν υλοποίηση ενός προσχεδιασμένου και συγκροτημένου πολιτικού οικονομικού προγράμματος αλλά εφαρμογή στην πράξη των αντιστασιακών διατάξεων και των μαρξιστικών και σοσιαλιστικών θεωριών (κοινωνικοποίηση μέσων παραγωγής), για την αντιμετώπιση των κοινωνικών και οικονομικών αναγκών και των προβλημάτων που προέκυπταν μετά την Απελευθέρωση. Συχνά τροποποιούσε ανεδαφικές στην εφαρμογή και αμφιλεγόμενες στη χρησιμότητα αποφάσεις της, μετέβαλε τη σύνθεση επιτροπών, αναπροσδιόριζε τους σκοπούς και το επιδιωκόμενο έργο τους ανάλογα με τα κοινωνικά προβλήματα που αναφύονταν ή τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα που αναπτύσσονταν.

Η αυξημένη και ενεργή συμμετοχή των πολιτών, κυρίως εμπιστοσύνης της, δηλαδή μελών του ΕΑΜ και του κομμουνιστικού κόμματος στις πολυάριθμες επιτροπές και στα συλλογικά όργανα της Αυτοδιοίκησης δημιούργησε απότομη ανοδική κοινωνική κινητικότητα και διαμόρφωσε μια νέα βάση στην τοπική κοινωνική ιεραρχία.

Η ταμειακή διαχείριση της Δημοτικής Αρχής μπορεί να αποτιμηθεί θετικά, γιατί δεν υπήρξε ζημιολόγος και ελλειμματική και κυρίως για τους κοινωνικούς και ανθρωπιστικούς σκοπούς που διεκπεραίωσε. Η πολιτική όμως διαχείριση της Δημοτικής Αρχής σαφώς προσδιορίζεται

από την ιδεολογία και τις πολιτικές άσκησης εξουσίας των οργανώσεων της Αντίστασης (ΕΑΜ-ΕΛΑΣ) και του ΚΚΕ που την υποστήριζαν και που αμφίδρομα η ίδια τις χρηματοδοτούσε ή οικονομικά τις ενίσχυε, όπως είδαμε. Η δράση όμως αυτών των οργανώσεων στην περιοχή ταυτίστηκε με τη συνέχιση των αιματηρών εμφυλίων συγκρούσεων (μεταξύ ΕΛΑΣ και εθνικιστών-αντικομμουνιστών) και με την έντονη παρουσία και δράση των κατασταλτικών μηχανισμών (της Εθνικής Πολιτοφυλακής), που οδήγησαν στην απόλυτη κυριαρχία της εαμικής πλευράς αλλά επιβάρυναν δυσμενώς και αναπόφευκτα και τη φυσιογνωμία της Δημοτικής Αρχής. Γι αυτό, μετά και την ήττα της Αριστεράς στον Εμφύλιο και την επικράτηση του μετεμφυλιακού κράτους των νικητών, απαξιώθηκε, υποτιμήθηκε και τελικά λησμονήθηκε το έργο της ανασυγκρότησης και αναδιοργάνωσης που ο Δήμος είχε επιτελέσει εκείνη την περίοδο.



Το Δημαρχείο Σερρών στις αρχές του 1944.




Από την υποδοχή της Κυβερνητικής Αντιπροσωπείας τον μήνα Οκτώβριο. Ο Δήμαρχος Καντάς μπροστά με το καπέλο και πίσω του διακρίνεται ο υπουργός εργασίας Μ. Πορφυρογένης (συλλογή Π. Καντά).







Εισιτηριακά Προνοιακά  
Προνοιακά (πρώτο χειμώνα) (3000)  
για 1 μήνα μισθώσεων  
δίνω γούνα και ερωτή μισθώσεων  
μεγών και αναμνηστικά εν 1 θεσίμ  
10/1/45



Σημείωμα Δημάρχου στην Επιτροπή Προνοίας για κάλυψη εισιτηρίων μεταφοράς παθόντων στη Θεσσαλονίκη προς θεραπεία.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ  
ΕΘΝ. ΠΟΛΙΤΟΦΥΛΑΚΗΣ  
ΣΕΡΡΩΝ

ΑΡΙΘ. ΠΡΟΤ. \_\_\_\_\_  
ΔΙΕΚΤ. \_\_\_\_\_

Απόδειξη 981.000 γρ. μίμ

Η Νο/ση Έθν. Πολυμ. Σερρών  
έλαβε παρά τη Κοινωνική Προνοία  
Δύμιον Σερρών το ύψος ποσών των 981.000  
(ενιαυσίως οφειδόμενα και μίμ) κηρίων γρ. μίμ  
δία επιδοματα και μισθώματα δία της ανής  
της Νο/ση Έθν. Πολυμ. Σερρών δια τον  
μήνα Δεκεμβρίου 1944.

Σέρρες η 11-12-44  
Εισηγήσεις



Απόδειξη καταβολής επιδομάτων στους άνδρες της Πολιτοφυλακής.




ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΣΕΡΡΩΝ  
ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Θύρα

Καθ' ύπαρξιν εσείς τον Παγκό  
τη δώδε ως παρακαλώ εσείς τον  
απόστολ ή εσείς 2000 λίρα  
για να εσείς τον τον τον τον  
των των των των των των  
για διαταξίς

10/1/45

10/1/45



Σημείωμα του Νομάρχη προς τον Δήμαρχο για την εξυπηρέτηση παθόντος.

Ευνοούν Κοιν. Ποσόντων  
Εσείς

Χρησιμεύει εσείς υπεύθυνος με τ' εσείς  
Εσείς Μισόν Εδρασιμότητα δύο (2) χρονιάς  
ωσ' εσείς με εσείς εσείς εσείς  
θα εσείς με εσείς με εσείς με εσείς  
εσείς εσείς εσείς

Σέρρες 26-Ι. 45



Σημείωμα Δημάρχου για χρηματική ενίσχυση απόρων ανταρτικών οικογενειών.

GIORGOS N. APSILIDIS

THE POLITICAL AND FINANCIAL MANAGEMENT  
OF SERRES MUNICIPALITY AFTER THE LIBERATION  
(OCTOBER 1944 - MARCH 1945) THROUGH THE  
MUNICIPAL FILES

Abstract

Following the Liberation of Serres from the Bulgarian occupation, elections were scheduled for the appointment of the new Mayor and the members of the Municipal Council. The majority of elected incumbents were members of the National Liberation Front (EAM). The new authority assumed its duties in early October 1944.

At that time, the social and financial conditions in Serres were dire. The local community had to pay the heavy toll of the occupation in terms of famine, unemployment, poverty, disease and social insecurity. As a result, the entire population was in urgent need of support and care. The Municipality was organized and governed on the basis of collective procedures as dictated by the Code of Local Governance of the Political Commission of National Liberation.

Municipal authorities furnished food, shelter and healthcare to the impoverished citizens. They secured employment for the population providing occupation opportunities in industries and enterprises that had in the meantime become socialized. Food supply and healthcare networks were also established, whereas schools resumed their operation. Finally, the Municipality assembled and upheld the abandoned properties of Jews and Bulgarians. Financially, the Municipality was supported from collected taxes and from revenues of the socialized industries. Besides using these funds to cover operational costs, the authorities allocated a portion of them to benefit the poor and assist the families of mobilized insurgents.

Throughout the term of the Municipality, the local governance obtained a more immediate character. This is justified by the increased and active participation of the citizens in the democratic establishments, the recognition of civil rights and the endorsement of equal rights for women. However, the political and financial management of the Municipality were unequivocally determined by the political doctrine, the strategy and the partisan policies of the organizations comprising the Resistance front (EAM-ELAS).

The total duration of the Municipality's term was rather short. Members of the Council resigned their positions on March 23, 1945. This action was in compliance with the terms of Varkiza Agreement according to which the National Liberation Front had to renounce power, so that the latter is assumed by the Greek National Government.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝ. ΠΟΥΡΑΒΑΣ

ΑΣΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ  
ΜΕ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ:  
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Εισαγωγή

Ο Νεοκλασικισμός κυριάρχησε στον ελλαδικό χώρο περίπου το πρώτο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Ως ρυθμός, αλλά και ως καλλιτεχνική έκφραση γενικότερα, υιοθετήθηκε και προσαρμόστηκε αμέσως μετά το 1832 με την ίδρυση του νεοσύστατου κράτους.

Οι πρώτοι αρχιτέκτονες που εργάστηκαν στην Αθήνα προέρχονταν από την Βαυαρία. Ο Φρίντριχ φον Γκέρτνερ (Friedrich Gartner, 1791-1847) σχεδίασε και κατασκεύασε τα Βασιλικά ανάκτορα του Όθωνα, όπου στεγάστηκε αργότερα η βουλή των Ελλήνων. Οι Δανοί αρχιτέκτονας Χανς Κρίστιαν Χάνσεν (Hans Christian Hansen, 1803-1883) και ο Τέοφιλ Χάνσεν (Theophil Edvard Freiherr von Hansen, 1813-1891) σχεδιάζουν το Πανεπιστήμιο (1839-1849), τη Σιναία Ακαδημία, την Ακαδημία Αθηνών (1859-1887) και την Εθνική Βιβλιοθήκη (1888-1891).

Εκτός από τα δημόσια κτίρια, οι μετακλιθέντες αρχιτέκτονες, κυρίως από την ιδιαίτερη πατρίδα του νεαρού διορισμένου βασιλιά Όθωνα, αναλάμβαναν κατόπιν παραγγελίας να σχεδιάσουν και ιδιωτικές κατοικίες εύπορων και επιφανών προσωπικοτήτων που εγκαταστάθηκαν στην νέα πρωτεύουσα του κράτους που είχε οριστεί η μικρή κωμόπολη της Αθήνας (1836). Τέτοια πολυδάπανα κτίρια, σε μικρότερη κλίμακα κατασκευάστηκαν και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας.

Ο ρυθμός αυτός είχε ευρεία εφαρμογή ακόμη και στην συντηρητική Οθωμανική αυτοκρατορία. Στη Θεσσαλονίκη, η οικονομική ανάπτυξη επέτρεψε σε ιδιώτες να αναθέσουν σε σημαντικούς αρχιτέκτονες το σχεδιασμό των κατοικιών τους, όπως το μέγαρο Σιάγα από τον αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη.

Ο νεοκλασικισμός είχε άμεση επιρροή σε όλο το φάσμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Οι κατώτερες τάξεις έκτιζαν σπίτια χωρίς την επίβλεψη κάποιου αρχιτέκτονα, με το μεράκι των μαστόρων και επεδίωκαν να στολίσουν την εξωτερική όψη με νεοκλασικά στοιχεία. Τέτοιες κατοικίες κατασκευάστηκαν σε κάθε γωνιά του μικρού ελληνικού κρά-

τους.

Επώνυμοι αρχιτέκτονες που είχαν δουλέψει στην Ελλάδα από την αρχή της απελευθέρωσης ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα και κινήθηκαν στα πλαίσια του κλασικισμού, δημιούργησαν μεγαλοπρεπή δημόσια κτίρια και πλούσιες επαύλεις. Μερικοί από αυτούς ήταν: ο Σταμάτης Κλεάνθης (1802-1862), ο Λύσανδρος Καυταντζόγλου (1812-1885), ο Δημήτριος Ζέζος (1857), ο Παναγιώτης Κάλκος (1810-1878), ο Τηλέμαχος Βλασσόπουλος, ο Ιωάννης Τενησαρλής (1824-1866), ο Φίλιππος Χάρτας (1807-1862), ο Θεόδωρος Κομνηνός (1807-1883), ο Ιωάννης ο Μανουήλ Γεδεών (1812-1878), ο Φίλιππος Μαργαρίτης (1810-1892), ο Β. Κουρεμένος (1875-1957), ο Ιωάννης Σέχος (1862-1937), ο Αντώνιος Λύτρας κ.ά.

### **Η σύνθεση των κατοικιών με νεοκλασικά στοιχεία**

Σε κατασκευές ιστορικών κατοικιών, τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα ως τα μέσα του 20<sup>ου</sup> αιώνα, που δομήθηκαν με την οικοδομική τέχνη της λαϊκής αρχιτεκτονικής, στην περιοχή της πόλης των Σερρών, εισάγεται για πρώτη φορά η στοιχειώδης σύμμετρη οργάνωση των χώρων στην κάτοψη, ενώ είναι εμφανής η προσπάθεια για τη δημιουργία μιας πιο επίσημης πρόσοψης, χωρίς όμως ακόμη σαφή απόδοση ιδιαίτερων ρυθμολογικών λεπτομερειών. Δεν λείπουν από τη σύνθεση τα διακοσμητικά χυτοσιδηρά ή σφυρήλατα κιγκλιδώματα των εξωστών με τα περιτέχνα σκαλίσματα.

Τα πρώτα παραδείγματα, εναρμονισμένα απόλυτα με τον Ευρωπαϊκό κλασικισμό όσον αφορά τη λειτουργική και μορφολογική διάρθρωση της αστικής κατοικίας, εμφανίσθηκαν σε περιορισμένο αριθμό, στις πρώτες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Ήταν φανερή πλέον μία απλή συμμετρική διάταξη με το κεντρικό χώρο εισόδου, το χολ του ισογείου και τις πλάγιες αίθουσες υποδοχής. Το κύριο κλιμακοστάσιο είχε συνήθως άμεση επικοινωνία με τους χώρους υποδοχής και οδηγούσε στα δωμάτια διαμονής του επάνω ορόφου. Η διάρθρωση της όψης ήταν ανάλογη της συγκρότησης της κάτοψης και η όλη σύνθεση χαρακτηριζόταν από αυστηρή συμμετρία.

Η νέα αντίληψη για την αστική αρχιτεκτονική, που ήταν επηρεασμένη από το κίνημα του διαφωτισμού, είχε άμεση εφαρμογή σε πρώτη φάση στις κατοικίες των αρχόντων της εποχής που είχαν την δυνατότητα να υποστηρίξουν πλούσιες κατασκευές σχεδιασμένες από τοπικούς αρχιτέκτονες, ή να υλοποιήσουν σχέδια τα οποία εισάγονταν από την κεντρική Ευρώπη. Αυτές οι κατασκευές αποτελούσαν πλέον τα υποδείγματα για τις κατοικίες των κατώτερων στρωμάτων που τις μιμήθηκαν με οικονομικότερες λύσεις.

Με την πάροδο του χρόνου διαμορφώθηκαν ορισμένες κατηγορίες κατοικιών, των οποίων η σύνθεση περιλάμβανε τόσο στοιχεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής όσο και νεοκλασικά στοιχεία. Δύο ήταν οι τάσεις που επικράτησαν αρχικά, ανάλογα με την λειτουργία, την εσωτερική διαρρύθμιση, το μέγεθος, την ποιότητα και το σχήμα του γηπέδου. Αυτή που η κάτοψη είχε σχήμα τετράγωνο ή Γ και αυτή που υλοποιούσε μικτές συνθέσεις. Και οι δύο τάσεις ήταν προσηλωμένες σε επίπεδο κατόψεων και όψεων στις γεωμετρικές αρχές του κλασικισμού.

Με την πιστή εφαρμογή αυτών των αρχών-κανόνων συγκροτούνταν απλές και λειτουργικές κατόψεις με ευρύχωρους χώρους διαμονής, με φαρδείς διαδρόμους και επίσημα κλιμακοστάσια. Ειδικότερα σε «ορθογώνιες» συνθέσεις ο διαμήκης διάδρομος όριζε τον άξονα συμμετρίας της κάτοψης η οποία ολοκληρώνονταν με τη διάταξη των χώρων υποδοχής ή των υπνοδωματίων δεξιά και αριστερά του διαδρόμου. Στο βάθος οργανώνονταν η σκάλα με την δευτερεύουσα είσοδο που οδηγούσε συνήθως στην πίσω αυλή, ενώ η εξώθυρα τοποθετούνταν πάνω στον άξονα, στο μέσο δηλαδή του κεντρικού διαδρόμου. Σε περιπτώσεις προσθηκών σε ισόγειες ή διώροφες κατοικίες, εννοούνταν η τοποθέτηση του αυτόνομου κλιμακοστασίου στην πλάγια πλευρά.

Η τοποθέτηση του λουτρού και του χώρου της κουζίνας εντός του κτιρίου βελτίωσε την ποιότητα ζωής. Οι αλλαγές αυτές προσδιορίζουν τις ουσιαστικές μεταβολές που έγιναν περίπου κατά το δεύτερο μισό του 20<sup>ου</sup> αι. στη ζωή της μεσοαστικής τάξης και στο τρόπο αντιμετώπισης των καθημερινών της αναγκών.

### Τα παράθυρα

Τα ανοίγματα αποτελούσαν τα βασικά στοιχεία της διαμόρφωσης των όψεων. Ο αριθμός, η θέση τους και ο χρόνος κατασκευής του κτιρίου διαμόρφωναν τη γεωμετρία και την πλαισίωση των παραθύρων. Χαρακτηριστικό των όψεων ήταν η συμμετρία, κανόνας απαράβατος, εκτός και αν δεν το επέτρεπαν διάφοροι αστάθμητοι παράγοντες.

Τα παράθυρα των ορόφων χαρακτηρίζονταν για το μεγάλο ύψος τους που γίνονταν ακόμη μεγαλύτερο με τους φεγγίτες<sup>1</sup>. Είχαν οριζόντιο ανώφλι που σπάνια διαμορφώνονταν με τοξωτό υπέρθυρο<sup>2</sup>. Ελαφρά τοξωτά υπέρθυρα είχαν και οι ιστορικές κατοικίες του 18<sup>ου</sup> αιώνα του Νομού Σερρών. Οι αναλογίες των διαστάσεων του πλάτους προς το ύψος ήταν περίπου 1:2. Στα δίφυλλα υαλοστάσια των κουφωμάτων οι

---

1. Μ. Μπίρης, *Η οικία Κουτσογιάννη και ο αρχιτέκτων της Π. Κάλκος*, Αθήνα 1972, σ. 8.

2. Χ. Μελλίδης, *Τα νεοκλασικά των Σερρών*, Λεύκωμα, Σέρρες 1991, σημ. 989 κτίσμα στην οδό Αγησιλάου που κτίστηκε το 1927.

στροφαίς (μεντεσέδες) τοποθετούνταν σε κατακόρυφο άξονα, ενώ στους φεγγίτες σε οριζόντιο. Η προστασία των ξύλινων ανοιγμάτων στις κατοικίες πραγματοποιούνταν με τετράφυλλα παντζούρια.

Τα παράθυρα που οργανώνονταν στο χαμηλότερο σημείο των όψεων και αντιστοιχούσαν στους τοίχους των ημιυπογείων είχαν μικρότερο ύψος και πλάτος από τα υπόλοιπα<sup>3</sup>.

Τα ανοίγματα τονίζονταν και αναδεικνύονταν με την πλαισίωσή τους από πλαίσια διαφόρων μορφών στη συγκρότηση και την πλαστική επεξεργασία των στοιχείων τους. Ορισμένα από αυτά κατασκευάζονταν μόνο γύρω από την περίμετρο του παραθύρου, με ταινιωτή μορφή και σπανιότερα δημιουργούνταν από παραστάδες και γείσο. Ορισμένα πλαίσια δεν περιέβαλαν όλο το παράθυρο αλλά τμήμα αυτού. Τα ταινιωτά πλαίσια περιλάμβαναν και διακοσμήσεις από ισοϋψείς αρμούς λαξευτών λίθων. Η πλαισίωση με παραστάδες περιέβαλλε όλο το άνοιγμα και το διακοσμημένο γείσο τοποθετούνταν συνήθως σε απόσταση από το υπέρθυρο. Οι παραστάδες με τις κατακόρυφες ραβδώσεις αποκτούσαν πλαστικότητα και δήλωναν την πλούσια κατασκευή.

Η σύνθεση των διακοσμητικών ταινιωτών πλαισίων περιλάμβανε βαθμιδωτά τοποθετημένες ταινίες και κυμάτια. Τα κατακόρυφα στοιχεία κατέληγαν σε πλατιά βάση τα οποία εδράζονταν στο κατωκάσι. Το κέντρο του προκίου διακοσμούνταν και τονίζονταν με την κατασκευή ανάγλυφου τραπεζοειδούς σχήματος κλειδί. Σε πολυτελείς κατασκευές τα πλαίσια έφεραν αέτωμα. Όμοια κατασκευή περιγράφεται και σε κατοικίες της Δράμας με νεοκλασικά στοιχεία<sup>4</sup>.

Θα πρέπει να σημειωθεί πως τα θέματα του ανάγλυφου διάκοσμου του κεντρικού στοιχείου του υπέρθυρου σε κάποιες περιπτώσεις αντλούνταν από την φύση ή από μορφές προσώπων. Σπανιότερα κατασκευάζονταν γείσα, στο πάνω μέρος του παραθύρου, με τοξωτή ή ημικυκλική μορφή.

Οι ποδιές των παραθύρων ήταν διακοσμημένες με απλά κυμάτια ή γεωμετρικά σχήματα. Σε επιμελημένες κατασκευές ο πλούσιος διάκοσμος έφερε στο κέντρο θωράκια. Οι ακόσμητες ποδιές ήταν σπάνιο φαινόμενο. Σπάνια κατασκευάζονταν ανάγλυφα καμπυλόσχημα σχήματα ή γιρλάντες. Στις περισσότερες περιπτώσεις η πλαισίωση του παραθύρου και της ποδιάς ήταν στο ίδιο επίπεδο δημιουργώντας ένα ενιαίο σύνολο. Δεν έλειπαν όμως και οι περιπτώσεις που για λόγους προβολής η ποδιά εξέιχε της πλαισίωσης του παραθύρου.

---

3. Δ. Αϊβάζογλου-Δόβα, *Η Δράμα. Ο Νεοκλασικισμός στην αστική αρχιτεκτονική της πόλης*, Δράμα 2002, σ. 615.

4. Δ. Αϊβάζογλου-Δόβα, *ό.π.*, σ. 616.



### Οι εξωστοθύρες

Στις κατοικίες με νεοκλασικά στοιχεία, κυρίαρχο ρόλο στην διαμόρφωση των όψεων είχαν οι εξωστόθυρες ή μπαλκονόπορτες. Τα ξύλινα δίφυλλα ανοιγόμενα υαλοστάσια έφεραν στο πάνω μέρος φεγγίτες με στροφείς οι οποίοι διατάσσονταν σε οριζόντιο άξονα. Τα ξύλινα κουφώματα προστατεύονταν εξωτερικά από τα παντζούρια, τα οποία κατασκευάζονταν από ξύλο έλατου. Οι φεγγίτες έφεραν ανεξάρτητα προστατευτικά φύλλα. Με αυτόν τον τρόπο η επιφάνεια του ανοίγματος χωριζόταν σε δύο λειτουργικές επιφάνειες. Η γεωμετρία της εξωστόθυρας συνήθως ήταν ορθογωνική, υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που το υπέρθυρο ήταν τοξωτό ή ημικυκλικό. Τα φύλλα του ανοίγματος στηρίζονταν με τους στροφείς τους (μεντεσέδες) πάνω στην ξύλινη κάσα κινούμενα σε ορθή ή αμβλεία γωνία.

Η προβολή των μπαλκονόθυρων επιτυγχάνονταν με την περιμετρική πλαισίωσή τους, η οποία εδράζονταν στο δάπεδο του εξώστη. Η διαμόρφωση του γείσου, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν ακολουθούσε το οριζόντιο ανώφλι, αλλά προτιμούσε την καμπύλη διαδρομή, σχηματίζοντας καμπυλόμορφα τύμπανα. Τα ταινιωτά πλαίσια με τις παραστάδες, κυριαρχούσαν στα ανοίγματα των κτιρίων με νεοκλασικά στοιχεία. Οι διατομές των βαθμιδοτών ταινιών με τα περιμετρικά κυμάτια ήταν συνήθως ορθογωνικές. Αυτό δεν σημαίνει όμως πως δεν υπήρχαν και καμπυλόμορφες. Το κέντρο του υπέρθυρου, όπως και στα παράθυρα, τονίζονταν με ανάγλυφους θολίτες. Η επίστεψη του ανοίγματος με τριγωνικό αέτωμα δήλωνε πολυτελή κατασκευή. Σπάνια ήταν η διακόσμηση του κέντρου του γείσου με προσωπίο ή με φυτικό θέμα.

Το πλήθος των διακοσμητικών θεμάτων των πλαισίων με τις παραστάδες και τα γείσα, αποδεικνύουν πως την εποχή εκείνη υπήρχε μεγάλη ποικιλία διακοσμητικών προτάσεων οι οποίες αναδείκνυαν την μορφή των ανοιγμάτων στις όψεις.

### Οι εξώθυρες

Το αισθητικό αποτέλεσμα των όψεων, αναβαθμιζόταν υπέρμετρα με την τοποθέτηση ξυλόγλυπτης εξώθυρας διακοσμημένη με ξύλινο διάκοσμο. Το σχήμα τους ήταν συνήθως ορθογωνικό. Το καμπύλο ή ημικυκλικό υπέρθυρο συναντιόνταν σε κατασκευές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Η καθ' ύψος διάσταση ήταν η μεγαλύτερη και ενισχύονταν συνήθως με το ύψος του φεγγίτη. Σπάνια κατασκευάζονταν ανοίγματα μεγάλου πλάτους που φιλοξενούσαν περισσότερα από δύο πορτόφυλλα.

Οι εξώθυρες πλαισιώνονταν από θυρώματα περιμετρικά με ταινιωτή μορφή. Η διατομή των περιμετρικών πλαισίων ήταν ορθογωνική, καμπυλόσχημη ή οργανώνονταν από ταινίες και κυμάτια βαθμιδωτά το-

ποθετημένα. Τα κάθετα στοιχεία των πλαισίων κατέληγαν στο δάπεδο της εισόδου. Στο κέντρο των γείσων το κλειδί τονίζονταν με την υπερμεγέθη κατασκευή του. Προσφιλής τρόπος διακόσμησης ήταν και αυτός με τους οριζόντιους ισοϋψείς αρμούς οι οποίοι ακολουθώντας το περίγραμμα του υπέρθυρου κατέληγαν σε κατακόρυφη ακτινωτή διάταξη. Οι παραστάδες με επίστεψη γείσου επιλέγονταν ως μορφή θυρώματος σε ελάχιστες περιπτώσεις. Στις επιφάνειες αυτών λαξεύονταν κατακόρυφες ραβδώσεις που εκτεινόταν σε όλο το ύψος τους και σπανιότερα παρέμεναν λείες δίχως διακόσμηση. Σε μνημειακές συνθέσεις στην θέση των παραστάδων κατασκευάζονταν ημικίονες με πλούσιο διάκοσμο.

Τα ξύλινα κουφώματα των εξώθυρων αποτελούνταν συνήθως από δύο φύλλα, σπανιότερα δε από ένα. Αυτά κοσμούνταν συνήθως από τζαμλίκια τα οποία απουσιάζουν στις πρώιμες κατασκευές. Τα περαστά φύλλα των εξώθυρων στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα δεν φιλοξενούσαν περιτέχνα υαλοστάσια, έφεραν όμως πλούσια διακόσμηση στην επιφάνειά τους. Οι ξύλινες κορνίζες, οι ζώνες με οδόντες, τα κυμάτια, τα σκαλισματα με φυτική διακόσμηση στους ταμπλάδες, οι παραστάδες, τα αετώματα, τα γείσα, τα αρμοκάλυπτρα σε μορφή ημικίωνων και άλλα διακοσμητικά στοιχεία στόχο είχαν να ολοκληρώσουν μια ενδιαφέρουσα σύνθεση στην πρόσοψη ενός κτιρίου.

### Οι εξώστες

Την πλούσια σύνθεση των εξωστόθυρων συμπλήρωναν οι εξώστες που αποτελούσαν τα βασικά χαρακτηριστικά της σύνθεσης των όψεων. Ο αρχιτέκτονας εκείνης της εποχής, διαμόρφωνε την σύνθεση του κτιρίου λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τις ανάγκες των χρηστών, αλλά και τα γενικά χαρακτηριστικά της διάπλασης των προσόψεων. Οι προβολές των εξωστών, μικρές ή λίγο μεγαλύτερες, προσέδιδαν στις κατασκευές πλαστικότητα.

Υπήρχαν δύο κατηγορίες εξωστών, αυτοί που στηρίζονταν σε πεσσούς ή σε υψίκορμα υποστυλώματα και οι ελεύθεροι που έφεραν φουρούσια<sup>5</sup>, τα οποία συμπλήρωναν την διακόσμηση της όψης<sup>6</sup>.

Οι εξώστες της πρώτης κατηγορίας ήταν συνήθως κεντρικό συνθετικό στοιχείο της πρόσοψης και κατασκευάζονταν πάνω από εισόδους ή πάνω από ενδιαφέροντα ανοίγματα. Τα κτιστά υποστυλώματα που στήριζαν το δάπεδο του εξώστη, εδράζονταν στο δάπεδο του υποκειμένου ορόφου και σχημάτιζαν στο σημείο εκείνο ημιυπαίθριο χώρο.

Όσον αφορά τα κιγκλιδώματα, ανάλογα με το υλικό της κατασκευής τους διακρίνονταν σε κτιστά ή σε μεταλλικά. Τα σιδερένια κιγκλι-

---

5. Δ. Παπαστάμος, *Ερνέστος Τσίλερ*, Αθηναϊκό κέντρο εκδόσεων, σ. 47.

6. Ι. Τραυλός, *Ερμούπολη*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1980, σ. 158.

δώματα ήταν αυτά που προτιμούσαν και εφαρμόζαν περισσότερο<sup>7</sup>. Τα σφυρήλατα που ήταν και τα παλαιότερα αποτελούνταν από κάθετες ή καμπύλες ράβδους διακοσμημένες με καμπυλόμορφες κατασκευές. Τα κιγκλιδώματα από χυτοσίδηρο έφεραν πλούσια διακόσμηση από φυτικά και άλλα θέματα.

Τα κτιστά κιγκλιδώματα εφαρμόζονταν όταν η σύνθεση χαρακτηριζόταν από λιτή διακόσμηση. Τα εφαρμοσμένα γεωμετρικά σχήματα ολοκλήρωναν την εικόνα της «δωρικής» διακόσμησης και τόνιζαν τις γεωμετρικές φόρμες των όψεων. Η κατασκευή των σταθερών αυτών στοιχείων της πρόσοψης, γίνονταν από συμπαγείς οπτόπλινθους ή από πήλινες φόρμες, τα μπαλούστρα<sup>8</sup>.

Οι εξώστες της δεύτερης κατηγορίας κατασκευάζονταν στους ορθόγους και στις στάθμες των υπερυψωμένων ισογείων. Τα φουρούσια, ως στατικά στοιχεία του φέροντα οργανισμού του κτιρίου, έφεραν τα φορτία του ελεύθερου εξώστη, συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στην διαμόρφωση της όψης.

Τα συμπαγή φουρούσια τοποθετούνταν συνήθως στα άκρα των εξωστών. Η μορφή και η γεωμετρία τους είχαν άμεση σχέση με το μέγεθος του εξώστη και όπως ήταν φυσικό η οριζόντια διάσταση υπερίσχυε του ύψους. Οι επιφάνειες αυτές, στην πλάγια πλευρά διακοσμούνταν με έλικες και στην στενή με οριζόντιες ή κάθετες ραβδώσεις. Σε ελάχιστες περιπτώσεις τα φουρούσια παρέμειναν ακόσμητα.

Εκτός από τα κτιστά φουρούσια, υπήρχαν και τα μεταλλικά<sup>9</sup> με έλικες και καμπύλα σχήματα. Τα μεταλλικά φουρούσια ήταν οι πρόδρομοι των χυτοσιδηρών που χαρακτηρίζονταν από τον πλούσιο φυτικό διάκοσμό τους.

### Τα γείσα

Τα στηθαία και οι στέγες αποτελούσαν την στέψη των κτιρίων, αυτά διαχωρίζονταν από την υπόλοιπη σύνθεση των προσόψεων με την οριζόντια προεξοχή των γείσων. Οι διαστάσεις της διακοσμητικής προεξοχής ήταν συνήθως μεγαλύτερες όταν τα κτίσματα επιστέφονταν με στηθαία. Η κατασκευή των γείσων στο ψηλότερο σημείο των όψεων, προστάτευαν τις επιχρισμένες εξωτερικές τοιχοποιίες και τα ξύλινα ανοίγματα της πρόσοψης από τα όμβρια ύδατα. Οι προεξοχές όμως των γείσων στα κτίρια δεν ήταν τόσο έντονη όσο στις ιστορικές κατοικίες, με αποτέλεσμα την πλημμελή προστασία από τα καιρικά φαινόμενα. Σε

---

7. Μ. Μπίρης, *Μισός αιώνας αθηναϊκής αρχιτεκτονικής (1875-1925)*, Αθήνα 1987, σ. 98.

8. Δ. Παπαστάμος, *ό.π.*, σσ. 142-151.

9. Δ. Αϊβάζογλου-Δόβα, *ό.π.*, σ. 653.

ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούνταν μείωση της προεξοχής τόσο ώστε να αποτελούν πλέον διακοσμητικές κορνίζες της στέγης, χάνοντας τη λειτουργικότητά τους.

Η συνήθης κατασκευή των γείσων αποτελούνταν από επάλληλα κυμάτια διαφορετικών διαστάσεων με κλιμακωτή διάταξη, ενώ στη βάση μια σειρά από οδόντες υπογράμιζαν την κατασκευή. Τα μεγάλα γείσα στις παλαιότερες κατασκευές συνδύαζαν με αρμονία τη λειτουργικότητα και τη μορφολογική παράδοση με τις κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής των Σερρών.

### Στηθαία και αετώματα

Κανόνας απαράβατος, που εφαρμόζονταν σε όλα σχεδόν τα κτίσματα, ήταν η περιβολή της στέγης με στηθαία που δημιουργούνταν πάνω στα περιγράμματα των εξωτερικών τοίχων<sup>10</sup>. Οι επιφάνειες των στηθαίων κάλυπταν ένα μέρος της βάσης της στέγης και ολοκλήρωναν την γεωμετρικότητα του όγκου των κτιρίων.

Η επικάλυψη των κτισμάτων με επίπεδα δώματα, ήταν σπάνιο φαινόμενο στην αστική αρχιτεκτονική του λαϊκού κλασικισμού της πόλης των Σερρών. Οι κατασκευές αυτές, από οπλισμένο σκυρόδεμα, έφεραν στηθαία με διάκοσμο<sup>11</sup>.

Η κατασκευή των στηθαίων ήταν συνήθως συμπαγής, υπήρχαν όμως και περιπτώσεις διάτρητων κατασκευών από πήλινα μικρά κολονάκια, τα μπαλουστρά<sup>12</sup>. Η επιφάνεια των συμπαγών στηθαίων σπάνια έμενε ακόσμητη, συνήθως ενισχύονταν από υπερυψωμένους πεσσίσκους οι οποίοι διαιρούσαν την επιφάνεια σε μικρότερα τμήματα. Θωράκια με γεωμετρικής μορφής διακόσμηση κατασκευάζονταν στις ορθογώνιες επιφάνειες των στηθαίων, όπως στην κατοικία επί της οδού Γρ. Ρακιτζή η οποία κατασκευάστηκε στο τέλος του 19<sup>ου</sup> αιώνα<sup>13</sup>. Η απόληξη του στηθαίου ήταν ευθύγραμμη ή καμπυλόσχημη και κοσμούνταν με γείσο, όπως αυτό της κατοικίας επί της οδού Β. Βασιλείου με έτος κατασκευής το 1925<sup>14</sup>. Στα στηθαία που βρίσκονταν στο μέσο της όψης τοποθετούσαν θωράκιο με τα αρχικά του ονόματος του ιδιοκτήτη και το χρόνο κατασκευής του κτιρίου. Στην ίδια θέση, σε άλλες κατασκευές, σχημα-

---

10. Ξ. Σκαρπιά-Χόιπελ, *Η μορφολογία του γερμανικού κλασικισμού (1789-1848) και δημιουργική αφομοίωσή του από την ελληνική αρχιτεκτονική (1833-1897)*, διδακτορική διατριβή, ΕΕΠΣ, τ. ΣΤ1, 1974, Θεσσαλονίκη 1976.

11. Σ. Καρούζος, «Ανθέμια», *Νέα Εστία*, έτος ΙΣΤ', τ. 31<sup>ος</sup>, τχ. 356, Αθήνα 1942, σ. 359.

12. Ν. Μουτσόπουλος, *Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης*, εκδ. Μακεδονικής Εταιρίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 67.

13. Χ. Μελλίδης, *Τα νεοκλασικά των Σερρών*, Λεύκωμα, Σέρρες 1991, σμμ. 989.

14. Χ. Μελλίδης, *ό.π.*, σμμ. 989.

τίζονταν αετώματα προβάλλοντας την συμμετρία των όψεων που κομοούνταν με έλικες, ανθέμια και άλλα στοιχεία<sup>15</sup>.

### Κίονες - πεσσοί και παραστάδες

Τα υποστυλώματα που έφεραν τα φορτία των εξωστών είχαν ποικίλες διατομές, κυκλικές, πολυγωνικές και ορθογώνιες. Η βάση τους ήταν διακριτική σε σχέση με τον κορμό, που ήταν ακόσμητος ή έφερε κατακόρυφες ραβδώσεις. Το επίκρανο αποτελούνταν από άβακα και κυμάτια ενίοτε διακοσμημένο με φυτικό διάκοσμο.

Οι πεσσοί εδράζονταν σε προεξέχουσες βάσεις άλλοτε υψίκορμες προσομοιάζοντας την μορφή βάθρων. Η επίπεδη επιφάνειά τους κομοούνταν συνήθως με οριζόντιους αρμούς ή με κάθετες ραβδώσεις. Το επίκρανο απλής μορφής αποτελούνταν από άβακα και επάλληλα κυμάτια.

Ο ρόλος των παραστάδων στην οργάνωση των προσόψεων ήταν σημαντικός, διότι ως κατακόρυφα διακοσμητικά στοιχεία είχαν ουσιαστική συμμετοχή στην σύνθεση της όψης, τονίζοντας τις κατακόρυφες πλευρές. Τα διακοσμητικά αυτά στοιχεία που προεξείχαν ελαφρά από το επίπεδο της εξωτερικής τοιχοποιίας, διαιρούσαν την επιφάνεια των όψεων σε επί μέρους μορφολογικές ενότητες.

Στο σημείο συμβολής των όψεων, στις γωνίες δηλαδή των κτιρίων, η διακόσμηση πραγματοποιούνταν με ψευδόλιθους και ευδιάκριτους αρμούς. Ο σχηματισμός των παραστάδων γίνονταν στην εξωτερική επιφάνεια των κτιρίων, μια σειρά για κάθε όροφο, δίχως όμως αυτό να είναι δεσμευτικό, διότι στις νεότερες κατασκευές οι παραστάδες κατασκευάζονταν στο ύψος και των δύο ορόφων.

Τα στοιχεία που συνέθεταν την παραστάδα ήταν: η βάση, ο κορμός και το επίκρανο. Η βάση προεξείχε ελαφρά από τον κορμό και το τραπεζοειδές σχήμα του αποτελούνταν από μια επίπεδη επιφάνεια. Η διαμόρφωση του κορμού, με κατακόρυφες ραβδώσεις, με ψευδόλιθους, με ανάγλυφα σχήματα που επαναλαμβάνονταν και με άλλες ενδιαφέρουσες προτάσεις διακόσμησης, διευκόλυνε τη διαφοροποίηση της διακόσμησης ανά όροφο. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μεγάλη ποικιλία διακοσμητικών συνθέσεων διευρύνονταν συνεχώς, με τις νέες προτάσεις των αρχιτεκτόνων της εποχής. Τα γραμμικά επίκρανα αποτελούνταν από άβακα και κυμάτια ενίοτε με γεωμετρική διακόσμηση.

---

15. Β. Τζανακάρης, *Σέρρες, Πορεία μέσα στο χρόνο*, Περιοδικό *Γιατί*, Σέρρες 1984, σ. 229.

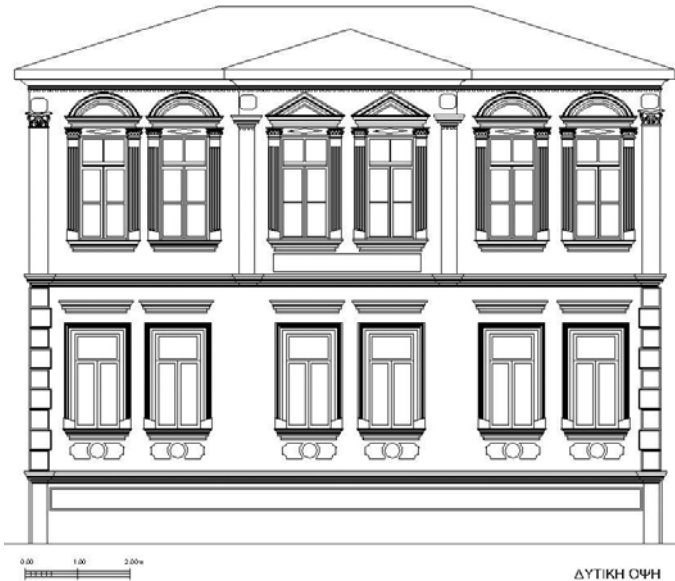
### Συμπεράσματα

Στη Μακεδονία και τη Θράκη που ήταν ακόμη υπόδουλες κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα, υπήρχε η λαϊκή αρχιτεκτονική, που πήγαζε από τις τοπικές μορφές και τις λαϊκές παραδόσεις. Για το λόγο αυτό υπήρξε μια μίξη των δύο βασικών αρχιτεκτονικών τάσεων. Έτσι κατοικίες ευρύτερων στρωμάτων του λαού έφεραν νεοκλασικά, βυζαντινά, αναγεννησιακά, γοτθικά, μπαρόκ ή άλλα μοτίβα διατηρώντας όμως την παραδοσιακή οργάνωση των εσωτερικών χώρων. Έτσι δημιουργήθηκε, αυτό που ονομάστηκε λαϊκός κλασικισμός.

Τα νεοκλασικά στοιχεία των κατοικιών της πόλης των Σερρών τονίζουν την συμμετρία της όψης η οποία υπαγορεύεται από τη συμμετρία της σύνθεσης σε επίπεδο κάτοψης.

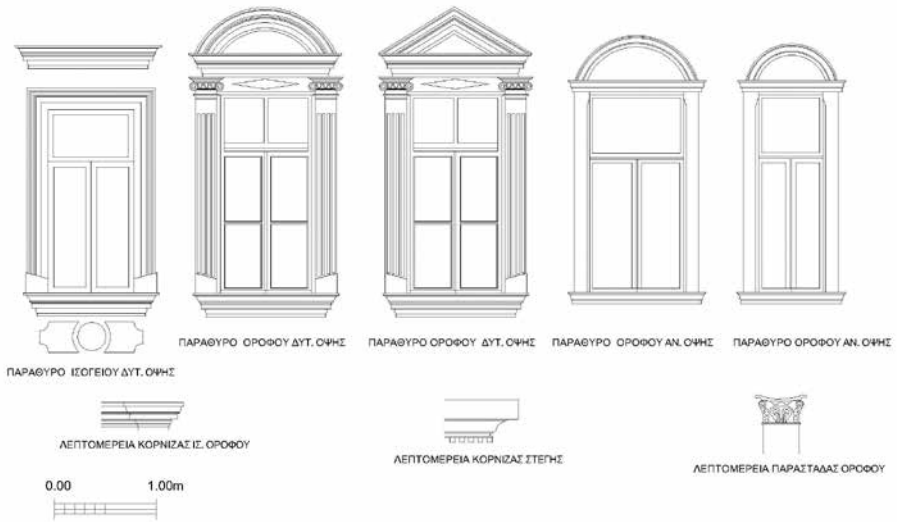
Σε ορισμένες περιπτώσεις ο λαϊκός κλασικισμός της πόλης των Σερρών, ψυχρός άχρωμος συμμετρικός και άκαμπτος, συμφιλώνεται με το περιβάλλον και εναρμονίζεται με νέο-βυζαντινά πρότυπα.

Τέλος πολλές ομοιότητες διαφαίνονται ανάμεσα στην αστική αρχιτεκτονική της πόλης των Σερρών και στην αστική αρχιτεκτονική των πόλεων της Δράμας και της Καβάλας (τέλος 19<sup>ου</sup> αι. έως τα μέσα 20<sup>ου</sup>).



Εικ. 1: Δυτική όψη με νεοκλασικά στοιχεία του κτιρίου της Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. Σερρών, πρώην οικία Ουμβέρτου Αργυρού.

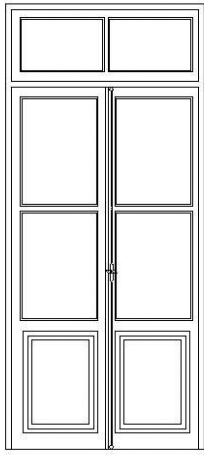




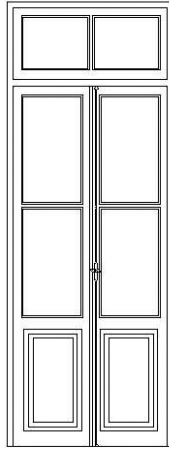
Εικ. 2: Λεπτομέρειες ανοιγμάτων παραστάδων και κορνιζών του κτιρίου της Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. Σερρών.



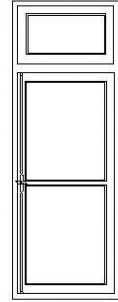
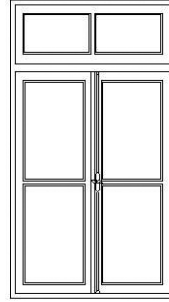
Εικ. 3: Βόρεια όψη με νεοκλασικά στοιχεία οικίας Μάλλιου και Ψιμόπουλου.



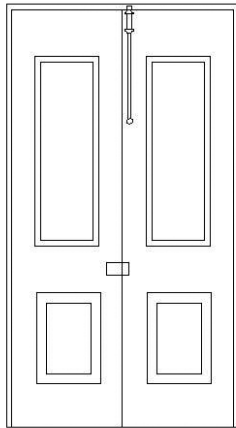
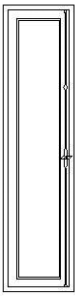
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΕΣΩΘΥΡΑΣ



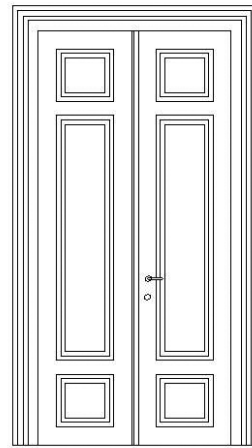
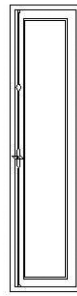
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΕΣΩΘΥΡΑΣ



ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΕΣΩΤ. ΟΦΕΩΝ ΠΑΡΑΘΥΡΩΝ



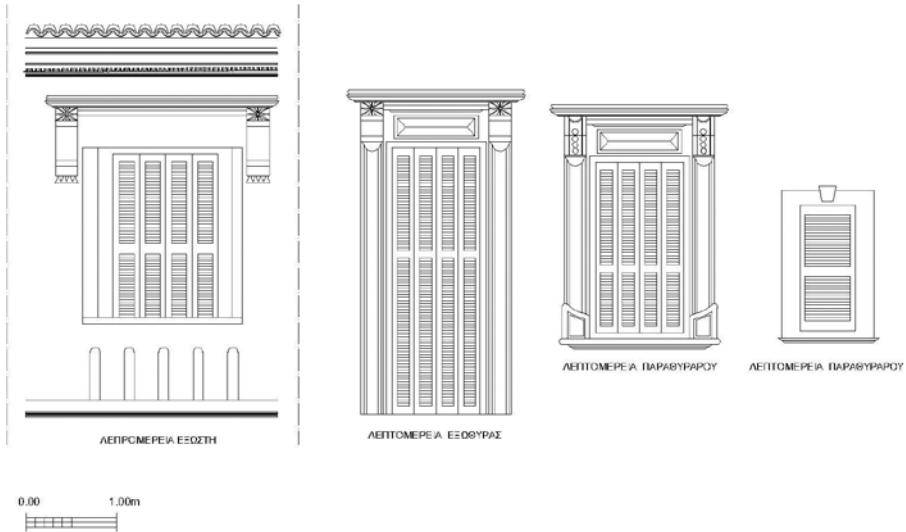
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΕΣΩΘΥΡΑΣ ΕΙΣΟΔΟΥ



ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΕΣΩΘΥΡΑΣ



Εικ. 4: Λεπτομέρειες εσωτερικών κουφωμάτων της οικίας Μάλλιου και Ψιμόπουλου.



Εικ. 5: Λεπτομέρειες ανοιγμάτων και εξώστη της οικίας Μάλλιου και Ψιμόπουλου.



Εικ. 6: Οικία με νεοκλασικά στοιχεία επί των οδών  
Ι. Δραγούμη και Ν. Φωκά.



Εικ. 7: Οικία με τοξωτά υπέρθυρα επί της οδού Ί. Δραγούμη.



Εικ. 8: Οικία Σχοινά με κλασικιστικό νεοβυζαντινό ύφος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δ. Αιβάζογλου-Δόβα. (2002). *Η Δράμα. Ο Νεοκλασικισμός στην αστική αρχιτεκτονική της πόλης*, Δράμα.
- Β. Γκιούλη. (2008). *Τυπολογίες και κατασκευαστικά συστήματα νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στο Ναύπλιο*, Διπλωματική εργασία, Πάτρα.
- Σ. Καρούζος. (1942). «Ανθέμια», *Νέα Εστία*, έτος ΙΣΤ΄, τ. 31<sup>ος</sup>, τευχ. 356, Αθήνα.
- Χ. Μελλίδης. (1991). *Τα νεοκλασικά των Σερρών*, Λεύκωμα, Σέρρες.
- Ν. Μουτσόπουλος. (1976). *Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης*, εκδ. Μακεδονικής Εταιρίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Μ. Μπίρης. (1972). *Η οικία Κουτσογιάννη και ο αρχιτέκτων της Π. Κάλκος*, Αθήνα.
- Μ. Μπίρης. (1987). *Μισός αιώνας αθηναϊκής αρχιτεκτονικής (1875-1925)*, Αθήνα.
- Δ. Παπαστάμος, *Ερνέστος Τσίλερ*, Αθηναϊκό κέντρο εκδόσεων.
- Ι. Τραυλός. (1980). *Ερμούπολη*, εκδ. Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.
- Ξ. Σκαρπιά-Χόιπελ. (1976), *Η μορφολογία του γερμανικού κλασικισμού (1789-1848) και δημιουργική αφομοίωσή του από την ελληνική αρχιτεκτονική (1833-1897)*, διδακτορική διατριβή, ΕΕΠΣ, τ. ΣΤ1, 1974, Θεσσαλονίκη.
- Β. Τζανακάρης, (1984), *Πορεία μέσα στο χρόνο*, Περιοδικό *Γιατί*, Σέρρες.

## URBAN ARCHITECTURE WITH NEOCLASSICAL ELEMENTS: THE EXAMPLE OF THE CITY OF SERRES

### Abstract

From the late 19th to mid 20th century in the city of Serres impressive buildings were constructed with neoclassical architectural elements that indicate the activity of the wealthy bourgeoisie. In 1913 the great fire in the city center of Serres, destroyed most houses, from the total of 6,000 dwelling only about 1,500 were saved, while the shopping center was completely destroyed. The need to rebuild the damaged center to house the affected families, was the reason for building large numbers of constructions with neoclassical elements.

The aim of the study is the recording, analysis and interpretation of these structures, (at the end of the 19th century to mid 20th century). The architectural style of the homes with neoclassical elements in the region of Serres is being examined.

So as to approach the subject extensive research was required. To conduct the research the follow was considered to be necessary:

a) The establishment of a register of buildings with neoclassical elements. Through on-site observation and multi fieldwork, recorded on maps homes of Serres.

b) Building plans made by the researcher and analyzes of these construction about the folk classicism.

In conclusion, Classicism did not manage to penetrate the Macedonian area but appeared later only in some centers, Serres, Drama, Kavala, etc..



ΑΛΕΞΙΟΣ ΣΤ. ΜΕΧΤΙΔΗΣ

## ΧΑΡΑΚΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΛΟΦΟ ΚΑΣΤΑ ΒΡΕΤΑΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΚΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΣΤΡΥΜΟΝΑ 1916-1918

Η περιοχή της Αμφίπολης είναι γνωστός αρχαιολογικός χώρος ήδη από το 19<sup>ο</sup> αιώνα, ενώ συστηματικές ανασκαφές ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1950 από το Δ. Λαζαρίδη<sup>1</sup>. Ίσως το μόνο κομμάτι της ιστορίας της περιοχής που μένει ‘ανεξερεύνητο’ είναι η περίοδος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, παρόλο που -όπως θα φανεί- η Αμφίπολη αλλά και ο λόφος Καστά βρέθηκαν εντός των επιχειρήσεων. Το γεγονός της μη ενασχόλησης των ιστορικών με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Ανατολικής Μακεδονίας δικαιολογείται από την έμφαση που δόθηκε στους διωγμούς των Ελλήνων της περιοχής από τους Βουλγάρους. Η εποχή αυτή ήρθε πρόσφατα στο προσκήνιο, λόγω των ανασκαφών στο λόφο Καστά και των πιθανών ερευνών εκεί από Βρετανούς κατά τον ‘Μεγάλο Πόλεμο’<sup>2</sup>.

---

1. Ακόμα και το τοπωνύμιο ‘Καστά’ είναι γνωστό από το 1792: ‘το Καστά Τσεσιμέ... πηγή εντός ντερέ...’, ενώ και ο τύμβος/ λόφος Καστά είναι γνωστή αρχαιολογική θέση ήδη από το 1960 (*Αρχαιολογικό Δελτίο*, 16, σ. 217, *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 20, 1965, σ. 445, όπου ο Δ. Λαζαρίδης πιθανολογεί ‘την ύπαρξη μεγάλου ταφικού οικοδομήματος’ και *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 23, 1968, σ. 357). Επίσης η τοπογραφία της περιοχής των εκβολών του Στρυμόνα έχει μελετηθεί πολύ ικανοποιητικά: Paul Collart, «Voyage dans la region du Strymon», *B.C.H.*, 55, 1931, I.A. Παπάγγελος, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 1990, σ. 332, και I. Τσαρούχας, Ν. Μπονόβας, «Τα μετόχια Γενίκοϊ, Αγιασμάτι, Προβίστα της μονής Παντοκράτορος», *Πρακτικά β’ διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου*, Σέρρες, 2013, β’ τόμος, σ. 593.

2. Ενδεικτικά: «Λίγα χρόνια αργότερα, τον Αύγουστο του 1916, Άγγλοι αυτή τη φορά στρατιώτες που κατασκευάζουν οχυρωματικά έργα θα βρουν τα κομμάτια που έλειπαν: τα μαρμάρινα τμήματα ενός υπερφυσικού μεγέθους γλυπτού που είναι σαφές ότι πρόκειται για λιοντάρι. Αρχαιόφιλοι(!) όντες, επιχειρούν να τα μεταφέρουν στη θάλασσα για να τα στείλουν με πλοίο στην Αγγλία, αλλά οι Βούλγαροι έχουν άλλη γνώμη, καθώς έχοντας καταλάβει το Παγγαίο αρχίζουν να τους βομβαρδίζουν» (Θέρμιου Μαρία, *Βήμα*, 1/9/2013). Τη σχέση του λέοντος της Αμφίπολης με τον Τύμβο Καστά ο κ. Λεφαντζής την ανέδειξε λέγοντας μια ιστορία που την ξεκίνησε από τον 20<sup>ο</sup> αιώνα. Ορόσημο; 3 Οκτωβρίου 1916: «Σήμερα έγινε η επιχείρηση κατάληψης του Γενίμπη. Χρησιμοποιήσαμε 6 φορηγίδες στο ποτάμι για να κουβαλήσουμε τα πυροβόλα στις

Σε αυτό το άρθρο<sup>3</sup> θα διερευνηθούν μέσα από αρχαιακές- στρατιωτικές κυρίως- πηγές οι επιχειρήσεις των Βρετανών, στις εκβολές του Στρυμόνα, γύρω δηλαδή από την Αμφίπολη, με χρονολογική σειρά και θα μελετηθεί η θέση του λόφου Καστά στις επιχειρήσεις του μετώπου.

Οι πρώτες βρετανικές δυνάμεις (10<sup>η</sup> [Ιρλανδική] Μεραρχία Πεζικού), σε συνεργασία με γαλλικές δυνάμεις, αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1915 με σκοπό να βοηθήσουν τους Σέρβους, οι οποίοι δεχόταν επίθεση από Αυστροούγγρους και Γερμανούς (οι Βούλγαροι θα κήρυτταν τον πόλεμο εναντίον της Σερβίας μετά την απόβαση δυνάμεων της Αντάντ). Δεν υπήρχε ιδιαίτερος σχεδιασμός στην αποστολή δυνάμεων στην, ουδέτερη, τότε Ελλάδα και αυτό δημιούργησε μυριάδες προβλήματα. Οι δυνάμεις αυτές, όμως, δεν μπόρεσαν να βοηθήσουν τους Σέρβους και το Δεκέμβριο αναδιπλώθηκαν γύρω από τη Θεσσαλονίκη, δημιουργώντας το 'Κλουβί της Θεσσαλονίκης' (birdcage) λόγω της εκτεταμένης χρήσης συρματοπλεγμάτων, ή πιο επίσημα το Περιχαρακωμένο Στρατόπεδο της Θεσσαλονίκης (Salonika Entrenched Camp).

Οι Βρετανοί, σχεδόν όλο το διάστημα της παραμονής τους στο Μακεδονικό Μέτωπο, κατείχαν έναν τομέα ανάμεσα στον ποταμό Αξιό κοντά στα σύνορα και τον Στρυμόνα. Στο απόγειο της δύναμής του (τέλη 1916-αρχές 1917) οι μάχιμες δυνάμεις τους αποτελούνταν από έξι μεραρχίες πεζικού μοιρασμένες σε δύο σώματα στρατού, το 12<sup>ο</sup> (22<sup>η</sup>, 26<sup>η</sup> και 60<sup>η</sup> Μεραρχίες) και το 16<sup>ο</sup> (10<sup>η</sup>, 27<sup>η</sup> και 28<sup>η</sup> Μεραρχίες). Οι δυνάμεις αυτές διοικούνταν από τον στρατηγό Μιλν, από το Μάιο του 1916, ενώ πριν διοικητής ήταν ο στρατηγός Μαχόν. Τα στρατεύματα υπέφεραν από πολλές ελλείψεις και αφαιμάξεις στρατευμάτων, όντας η Μακεδονία δευτερεύον και «ξεχασμένο» μέτωπο της Αντάντ, παρόλη την έκκληξη των κατοίκων της Θεσσαλονίκης για τον πλούτο με τον οποίο φαινόταν εξοπλισμένες. Για παράδειγμα, πολλές φορές βρετανικές δυνάμεις απο-

---

οχυρές θέσεις γύρω από το ποτάμι. Σήμερα θα φτάσουμε στο Ρούπελ, μάλλον μέχρι το τέλος της ημέρας». Αυτό έγραφε ο άγγλος διοικητής της ταξιαρχίας η οποία ήταν έτοιμη τότε να μεταφέρει στο Λονδίνο 1.000 κομμάτια από το περιβόλο του τύμβου Καστά, από την Αμφίπολη (Γενίμπεη, όπως την έλεγαν), μαζί με το λιοντάρι. Με τη βοήθεια των σκαπανέων, ο γιατρός της ταξιαρχίας και τρεις αρχαιολόγοι που ήταν στρατευμένοι τα συγκέντρωσαν. Τα έντεκα κομμάτια του λέοντος που βρέθηκαν από το 1911 και το 1912, σε ακτίνα δύο μιλίων μέσα στον Στρυμόνα σε ρωμαϊκά και βυζαντινά φράγματα για την αποξήρανση της λίμνης του Αχινού, είχαν γύρω τους αυτά τα 1.000 κομμάτια. Οι Άγγλοι τα φόρτωσαν σε φορηγίδες πιστεύοντας ότι βρήκαν ένα μεγάλο λιοντάρι και τα κομμάτια από ένα τεράστιο βάθρο και συνέχισαν να τα μεταφέρουν μέχρι που οι Βούλγαροι και οι Αυστριακοί βούλιαξαν τις φορηγίδες. Έτσι αυτό το εγχείρημα απέτυχε και τα κομμάτια έμειναν για πάρα πολλά χρόνια στον πάτο του Στρυμόνα, στο σημείο όπου είναι σήμερα η γέφυρα». (Βήμα, Μπίτσικα Παναγιώτα, 1/12/2014).

3. Συνέχεια προηγούμενου άρθρου στα *Σερραϊκά Σύμμεικτα*, 2013.

σύρθηκαν από το μέτωπο αυτό για να ενισχύσουν άλλα, πιο σημαντικά μέτωπα της Αντάντ.

Οι προσπάθειες των Συμμάχων να διασπάσουν τη Βουλγαρική γραμμή άμυνας θα είχαν τελικά αποτέλεσμα το φθινόπωρο του 1918.

## 1915

Ανάμεσα στις τέσσερις βρετανικές μεραρχίες που εστάλησαν υπήρχε και η 27<sup>η</sup> (διοικητής υποστράτηγος Μιλν)<sup>4</sup>, η οποία άρχισε να αποβιβάζεται στη Θεσσαλονίκη το Δεκέμβριο του 1915 μετά από πολλές στάσεις και καθυστερήσεις, ενώ η αποβίβαση των μάχιμων τμημάτων της ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 1916. Η μεραρχία στις 8 Φεβρουαρίου 1916 ανέλαβε την περιοχή από τη λίμνη Βόλβη έως τον Κόλπο του Ορφανού, ενώ ο υποστράτηγος Μιλν ανέλαβε τη διοίκηση του 16<sup>ου</sup> Σώματος Στρατού που δημιουργήθηκε και τον αντικατέστησε ως μέραρχο ο υποστράτηγος Μάρσαλ. Οι δυνάμεις της Αντάντ άρχισαν τότε εργασίες αμυντικές στο Περιχαρακωμένο Στρατόπεδο Θεσσαλονίκης, το οποίο εκτεινόταν από την ανατολική όχθη του Αξιού (από τη θάλασσα μέχρι το ύψος του Καραογλού) μέχρι τον Κόλπο Ορφανού, φοβούμενοι επιθετική ενέργεια των Κεντρικών Δυνάμεων.

Τα πρώτα σημαντικά βρετανικά στρατεύματα ξηράς τα οποία εμφανίστηκαν στην περιοχή των εκβολών του Στρουμόνα ήταν η 80<sup>η</sup> Ταξιαρχία υπό τον Ταξίαρχο Ρόμπερτς στις 26 Δεκεμβρίου 1915. Αποτελούνταν από τα τάγματα πεζικού 2<sup>nd</sup> King's Shropshire Light Infantry [KSLI], 3<sup>rd</sup> και 4<sup>th</sup> King's Royal Rifle Corps [KRRC] και το 4<sup>th</sup> Rifle Brigade [RB]<sup>5</sup>, και ανέλαβε την άμυνας της περιοχής Ρεντίνας-Σταυρού, μαζί με την 99<sup>η</sup> Πυροβολαρχία Πεδινού Πυροβολικού<sup>6</sup>, τον 17<sup>ο</sup> Λόχο Μηχανικού και δύο ουλαμούς ιππικού Surrey Yeomanry (μεραρχιακό ιππικό της 27<sup>ης</sup> Μεραρχίας). Οι Βρετανοί αμέσως ξεκίνησαν την κατασκευή χαρακωμάτων, ενώ το Βασιλικό Ναυτικό θα υποστήριζε τις δυνάμεις ξηράς με πυρά από τα πλοία του. Οι διαταγές προέβλεπαν

---

4. Η μεραρχία αυτή ήταν μεραρχία του ενεργού στρατού και είχε πολεμήσει πριν στο γαλλικό μέτωπο. Χαρακτηριζόταν από την επίσημη βρετανική ιστορία ως «πάνω του μετρίου ως προς την ποιότητα, με πολύ καλύτερο επίπεδο πειθαρχίας, εκπαίδευσης και στρατιωτικής εμπειρίας σε σχέση με τις μεραρχίες που είχαν αποβιαστεί στην Καλλίπολη».

5. Την εποχή αυτή κάθε ταξιαρχία αποτελούνταν από τέσσερα τάγματα πεζικού (το καθένα περίπου 1.000 ανδρών τότε, με 16 πολυβόλα Lewis (τον Ιούνιο του 1918 κάθε βρετανική μεραρχία θα μείωνε τα τάγματα πεζικού τα οποία διέθετε από 12 σε 9), μία πολυβολαρχία (80η), μία ολμοαρχία (80η) με 8 όλμους Stokes των 3 ιντσών και το 81ο Νοσηλευτικό Τμήμα (Field Ambulance). Το τελευταίο θα εγκαθίστατο τελικά στο Tasli Derbent/Kars Tasli Derbent (περίπου στη θέση του σημερινού Ακρογιάλι).

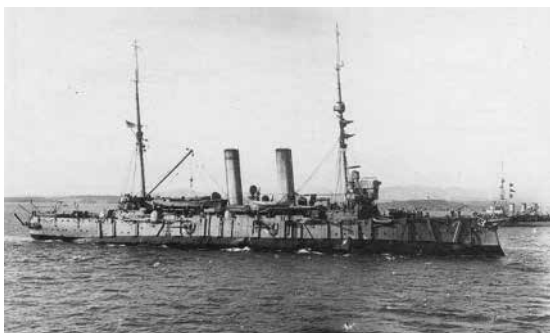
6. Ήταν εξοπλισμένη με έξι πυροβόλα των 18 λιβρών και ανήκε στην 20<sup>η</sup> Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού (η οποία αργότερα θα εγκαθίσταντο ολόκληρη στην περιοχή).

«παρατήρηση των εχθρικών δυνάμεων και εμπλοκή με αυτούς μόνο σε περίπτωση που αυτοί επιτεθούν πρώτοι»<sup>7</sup>.

## 1916

Εν τω μεταξύ στις 8 με 9 Ιανουαρίου τα τελευταία στρατεύματα εκκένωσαν τη χερσόνησο της Καλλιόπολης, βάζοντας ένα τέλος στην αποτυχία της επιχείρησης αυτής. Έτσι απελευθερώθηκαν στρατεύματα και πλοία τα οποία θα μπορούσαν να εμπλακούν στα Βαλκάνια.

Από τις 10 Ιανουαρίου το Βασιλικό Ναυτικό απέστειλε το καταδρο-



Το καταδρομικό «Endymion», αρχηγίδα της 6ης Ανεξάρτητης Μοίρας του Βασιλικού Ναυτικού στο Σταυρό, για το μεγαλύτερο διάστημα της παραμονής της εκεί. Παλαιό καταδρομικό, το οποίο δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίσει νεότερα εχθρικά πλοία και χρησιμοποιήθηκε σε δευτερεύοντα μέτωπα της Μεσογείου.

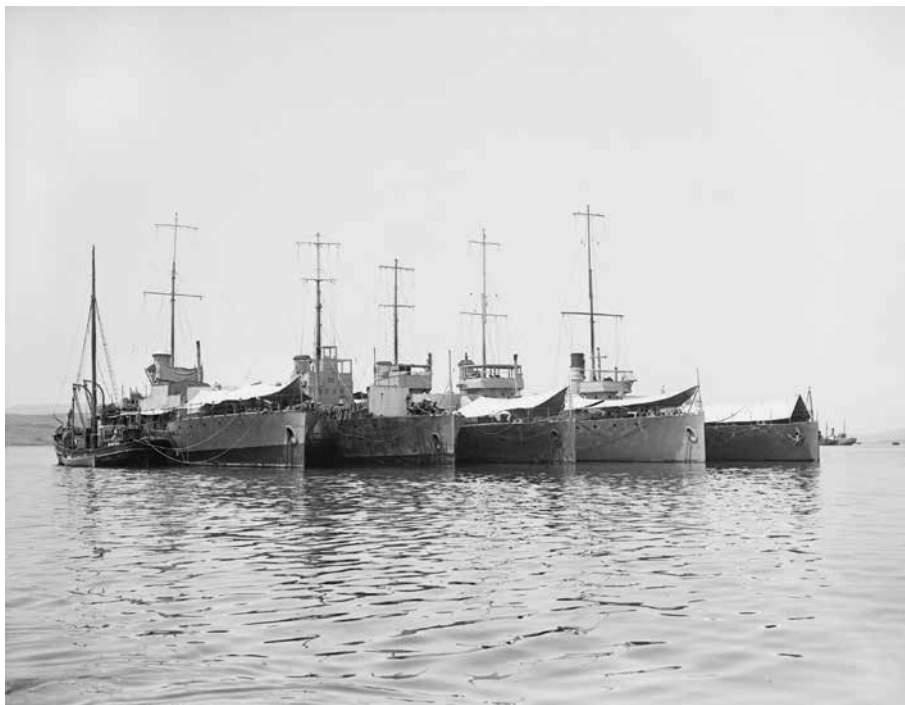
μικό HMS «Endymion»<sup>8</sup> στην Σκάλα Σταυρού, ως πρώτη κύρια μονάδα στόλου και είναι η πρώτη ισχυρή βρετανική ναυτική παρουσία στην περιοχή. Στις 14 Ιανουαρίου φτάνει και το μόνιτορ M20<sup>9</sup>, το πρώτο από 12 του τύπου αυτού τα οποία θα δρούσαν στις εκβολές του Στρυμόνα. Η παρουσία του Βασιλικού Ναυτικού στην περιοχή θα παγιωνόταν με τη δημιουργία της 6ης Ανεξάρτητης Μοίρας (Detached Squadron) η ο-

7. Βέβαια ο πρώτος τραυματισμός Βρετανού στις εκβολές του Στρυμόνα αναφέρεται 7 χρόνια πριν την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, στις 3/8/1907. Τραυματισμός Αντισυνταγματάρχη McDowell Elliot, Βρετανού επιτελικού αξιωματικού, απασπασμένου στη Μακεδονική Χωροφυλακή (Macedonian gendarmerie), κατά τη διάρκεια συμπλοκής Τούρκων αστυνομικών με Βουλγάρους κομιτατζήδες, The Register.

8. Τα πλοία του βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού (Royal Navy) έχουν στην ονομασία τους το HMS (His Majesty's Ship), Πλοίο της Αυτού Μεγαλειότητας, αλλά για λόγους συντομίας δεν θα το χρησιμοποιήσω.

9. Τα πλοία αυτά που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα είχαν τονάζ 535-6.150 τόνους, μικρό βύθισμα (ώστε να μπορούν να πλέουν σε σχετικά αβαθή νερά), ισχυρή θωράκιση και ουσιαστικά ήταν φορείς πυροβόλων μεγάλου διαμετρήματος για το εκτόπισμά τους («είχαν ναυπηγηθεί γύρω από το πυροβόλο τους» σύμφωνα με έναν συγγραφέα-ερευνητή) για να χρησιμοποιούνται σε υποστήριξη χερσαίων επιχειρήσεων. Θα χρησιμοποιήσω τον όρο «μόνιτορ» για τα πλοία αυτού του τύπου επειδή στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρονται ελάχιστα (σε έναν τόμο της σειράς «Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν» της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού αναφέρεται ως «μνήτωρ» και ο Μύρωνας Θ. Ματσάκης [δες βιβλιογραφία] αναφέρει τον τύπο αυτό ως «μινίτορας»).

ποία θα αποτελούνταν από ένα καταδρομικό και δύο έως τέσσερα μόνιτορ και σκοπό θα είχε να βομβαρδίζει τα «εχθρικά έργα και οδούς επικοινωνιών του εχθρού στην ακτή». Τα καταδρομικά τα οποία θα εναλλάσσονταν ως αρχηγίδες της Μοίρας ήταν τα «Endymion», «Grafton», «Edgar» και τα μόνιτορ τα M16, M17, M18, M19, M20, M22,



Μοναδική φωτογραφία με πέντε μόνιτορ (από αριστερά M19, M33, M16, M20 και M17) στην Σκάλα Σταυρού το 1918. Στην περιοχή ποτέ δεν βρισκόταν πάνω από τέσσερα μόνιτορ, άρα είναι η φωτογραφία είναι όταν αντικαθίσταται κάποιο από αυτά (IWM Q 014110).

M28, M32, M33, «Raglan», «Sir Thomas Picton» και το «Abercombie». Τα καταδρομικά δεν ήταν πλοία πρώτης γραμμής και χρησιμοποιούνταν σε δευτερεύουσες αποστολές, λόγω της παλαιότητάς τους (είχαν κατασκευαστεί από το 1890 έως το 1892), ενώ τα μόνιτορ είχαν κατασκευαστεί το 1914-1915. Το «Raglan» είχε ναυπηγηθεί εξαρχής με τη δυνατότητα να επιχειρούν αεροπλάνα από αυτό, και επιχειρήσε με υδροπλάνα Shorts 166 και 184 από την περιοχή, και είχε εξοπλιστεί με αντιαεροπορικά, ίσως από τα πρώτα πλοία στον κόσμο με τον συνδυασμό αυτό. Το λιμάνι της Σκάλας Σταυρού θα γινόταν βάση του Βασιλικού Ναυτικού για τη διάρκεια του πολέμου, θα δημιουργούνταν σε αυτήν



Το μόνιτορ «Raglan» με το υδροπλάνο Short το οποίο διόρθωνε τις βολές των πυροβόλων του το 1916. Τα δύο τεράστια πυροβόλα BL 14-inch Mark II (14 ιντσών/320 χιλιοστών) είχαν βεληνεκές σχεδόν 30 χιλιομέτρων και ήταν τα μεγαλύτερα τα οποία έβαλλαν κατά των Βουλγάρων και Τούρκων (Gallica N6946633).

τουλάχιστον μία προβλήτα, μόνιμη άμυνα κατά των υποβρυχίων με σύστημα ανθυποβρυχιακών δικτυών και βάση υδροπλάνων. Αργότερα το νοσηλευτικό τμήμα 2/1<sup>st</sup> Northumbrian Field Ambulance θα δημιουργούσε ένα νοσοκομείο εκστρατείας στο Σταυρό, ενώ και θα δημιουργούταν ένα εκτεταμένο δίκτυο επιμελητειακής υποστήριξης.

Στα τέλη του Φεβρουαρίου, οι Βρετανοί έστειλαν και τα πρώτα αεροπλάνα στην περιοχή. Επρόκειτο για πέντε υδροπλάνα<sup>10</sup> του «Ark Royal», «υδροπλανοφόρου» το οποίο είχε βάση τον Μούδρο στη Λήιμο και επιχειρούσε στο μέτωπο της Καλλίπολης, τα οποία προσωρινά εγκαταστάθηκαν στο Σταυρό για να πραγματοποιήσουν μία φωτογραφική αποτύπωση της περιοχής. Τα υδροπλάνα αυτά, αφού ολοκλήρωσαν το έργο τους, μετεγκαταστάθηκαν στη Θάσο τον Ιούλιο. Οι ενέργειες αυτές συνδυάστηκαν με την τοπογραφική αποτύπωση της περιοχής στο έδαφος.

Από τις 22 Φεβρουαρίου η περιοχή ενισχύθηκε με την άφιξη των

---

10. Ήταν των τύπων Short Admiralty Type 166 Seaplane με αριθμούς 162, 164, 165 και 166 και ένα Sopwith Schneider με αριθμό 3713.



πρώτων μονάδων της 2<sup>ης</sup> Ταξιαρχίας/Βασιλική Μεραρχία του Ναυτικού (Royal Naval Division με τα τάγματα Howe και Anson, 3<sup>ο</sup> Λόχο Μηχανικού και 1<sup>ο</sup> Νοσηλευτικό Τμήμα), αλλά οι δυνάμεις αυτές θα έφευγαν από την περιοχή στα τέλη Μαρτίου με μέσα Απριλίου. Η ιστορία της μεραρχίας αυτής αναφέρει ότι «κατά την παραμονή μας δεν πραγματοποιήθηκε καμία επιθετική ενέργεια εκτός από την επίσκεψη τριών γερμανικών αεροπλάνων<sup>11</sup>, τα οποία «πέταξαν πάνω από τις αποθήκες μας, βομβαρδίζοντάς τες, χωρίς να προκαλέσουν υλικές ζημιές, με απώλεια ενός ελληνικού χοίρου».

Από τις ελάχιστες μαρτυρίες για την περίοδο εκείνη ο πεζοναύτης Harry Askin (δες βιβλιογραφία) αναφέρει ότι οι θέσεις τους βρισκόταν 3,5 χιλιόμετρα από την παραλία, κάπου νότια από το χωριό Κρουσοβόν/Κρουσοβές. Μπροστά από τα χαρακώματα υπήρχε συρματοπλεγμα και πεδία βολής για τα πυροβόλα του στρατού, ενώ τη νύχτα δεν επανδρωνόταν πλήρως, αλλά μόνο με φρουρούς και ελεύθερους σκοπευτές. Η ελάχιστη αναφορά του για την παραμονή στο μέτωπο αυτό αναφέρει έναν και μόνο συναγεμίο τη νύχτα 22 με 23 Μαρτίου, κατά τον οποίο δύο διμοιρίες διατάχθηκαν να επανδρώσουν τα χαρακώματα, και άλλες δύο (όλο το τάγμα δηλαδή), να τεθούν σε εφεδρεία, επειδή «οι Βούλγαροι διέρρηξαν το ελληνικό μέτωπο», κάτι, το οποίο αποδείχθηκε αβάσιμο. Το μεγαλύτερο μέρος των αναμνήσεων του Askin έχει να κάνει με το ειδυλλιακό μέρος στο οποίο βρισκόταν, τις ενοχλήσεις τις οποίες είχαν από τα αμέτρητα τσακάλια και βατράχους και την ανία.

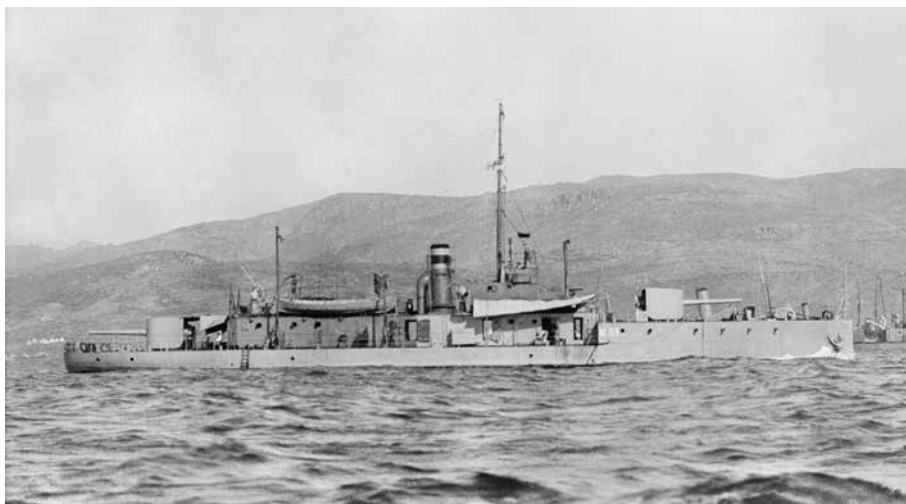
Ο ελληνικός στρατός, Λόχος του 44<sup>ου</sup> Συντάγματος Πεζικού, σύμφωνα με γαλλικό δελτίο πληροφόρησης, στα τέλη Μαΐου βρισκόταν στις εκβολές του Στρυμόνα. Το σύνταγμα αυτό ανήκε στην XV Μεραρχία, και είχε αρχηγείο το Κρούσοβον, οικισμό επάνω από το Νεοχώρι στη δυτική όχθη του Στρυμόνα, ενώ το αρχηγείο της μεραρχίας ήταν στο Αηδονοχώρι δυτικότερα. Η μεραρχία είχε επιστρατευτεί το 1915 και προερχόταν από την Ήπειρο. Τα ελληνικά στρατεύματα απέναντι από τους Βρετανούς, στην ανατολική όχθη του Στρυμόνα, ανήκαν στο 20<sup>ο</sup> Σύνταγμα Πεζικού, το οποίο είχε έδρα στο Πράβι [Ελευθερούπολη] της VII Μεραρχίας [με έδρα στην Καβάλα], βέβαια τον Απρίλιο του 1916

---

11. Αναφέρεται και επίθεση ενός μοναχικού γερμανικού αεροπλάνου στις 19 Μαρτίου. Τα γερμανικά αεροπλάνα τα οποία επιτίθονταν στις βρετανικές θέσεις και εγκαταστάσεις στις εκβολές του Στρυμόνα, σε όλη τη διάρκεια της παραμονής των Βρετανών εκεί, προέρχονταν από το αεροδρόμιο Hudowa, κοντά στη Στρώμιτσα της, τότε, Σερβίας (Jagdstaffel 25 και 38, Flieger Abteilung 1,28,30 και 66), ενώ τα δύο Jagdstaffel, όπως και το Flieger Abteilung 30 έδρασαν και από τη Δράμα. Οι Βρετανοί δέχθηκαν και επιθέσεις από υδροπλάνα του γερμανικού ναυτικού, για τα οποία δες παρακάτω.

εμφανίζεται η VI Μεραρχία [με έδρα τις Σέρρες] μεταξύ Καβάλας-Λ. Αχινού-Περιοχή Ελευθερουπόλεως-Μουσθένη-Ροδολίβους είχε θέσεις κοντά στο Στρυμόνα και οι Βούλγαροι στη θέση Pılan Tere<sup>12</sup>. «Ήταν πολύ παράξενο να έχουμε έναν, κατά πάσα πιθανότητα, ουδέτερο στρατό ανάμεσα σε εμάς και τον εχθρό μας... Δεν υπήρχε δυνατότητα στους Βούλγαρους να μας επιτεθούν επειδή το έδαφος, αφού περάσουν τον Στρυμόνα, είναι κατοστράχαλο και η θάλασσα και η ακτή φυλάσσεται από το Βασιλικό Ναυτικό». Οι συγγραφείς της ιστορίας τονίζουν τη γραφικότητα του μέρους και τη δυνατότητα την οποία είχαν, μετά από τις μάχες της Καλλιπόλης στην οποία είχαν συμμετάσχει, να ηρεμήσουν και να κάνουν ορνιθολογικές παρατηρήσεις «παρατηρώντας πάνω από 75 είδη πτηνών και αμέτρητα λουλουδιών»<sup>13</sup>. Ουσιαστικά την περίοδο αυτή τα βρετανικά στρατεύματα βρισκόταν αρκετά χιλιόμετρα από τον Στρυμόνα και την απόσταση αυτή περιπολούσαν ουλαμοί της Surrey Yeomanry.

Η ζωή ήταν αρκετά βαρετή, εκτός από τις, ελάχιστες, στιγμές δράσης. Ο επικεφαλής σηματοδότης του μόνιτορ M33 Henry Mulligan μάς έχει



Το μόνιτορ M33, ένα από τα 12 συνολικά τα οποία συμμετείχαν στις επιχειρήσεις (IWM SP 001056).

12. 3414\_60 Χάρτης Νούμερο 60 Orfano 1/50.000 Topographical Section, RE 107 23/10/16. Υπάρχει τέτοιο τοπωνύμιο ανατολικά του Ροδολίβους, και λόφος στην περιοχή της Μουσθένης. Οι Βούλγαροι βρέθηκαν στην περιοχή τον Αύγουστο, οπότε οι πληροφορίες αυτές είναι λανθασμένες. Από αυτή την αναγραφή, και τη μαρτυρία για «διάσπαση του ελληνικού μετώπου» στον Στρυμόνα, κατανοούμε ότι την εποχή αυτή οι Βρετανοί δεν γνώριζαν καθόλου τι συνέβαινε στην ανατολική όχθη του Στρυμόνα.

13. Παρόμοιες ορνιθολογικές παρατηρήσεις έγιναν και το 1917 από μέλη του πληρώματος του μόνιτορ M28 και έχουν δημοσιευτεί σε περιοδικά της εποχής.

αφήσει μία περιγραφή επίθεσης γερμανικών αεροπλάνων στην περιοχή, μάλλον στις 30 Μαρτίου 1916, αν και η πηγή αναφέρει 29 Μαρτίου: «Το πρωινό ήταν πολύ ζωντανό. Μόλις είχαμε τελειώσει ασκήσεις αντιαεροπορικών και εμφανίστηκε ένα αεροπλάνο από το βορρά. Έριξε μία βόμβα στην ακτή και μετά όριψε σε εμάς. Σε λίγο εμφανίστηκαν και άλλα δύο, ο Θεός ξέρει από πού ήρθαν. Έριξαν βόμβες παντού γύρω μας. Ένα αεροπλάνο, το οποίο φαινόταν ότι ήθελε πραγματικά να μας βουλιάξει, έριξε πέντε βόμβες, γρήγορα τη μία μετά την άλλη, και η τελευταία έπεσε γύρω στα δέκα μέτρα από την πλώρη μας. Μέχρι στιγμής οι πιο έντονες στιγμές που ζήσαμε. Εμείς τον χτυπούσαμε με το 6-λιβρο [πυροβόλο] όσο πιο δυνατά μπορούσαμε. Τελικά το αεροπλάνο μάς εγκατέλειψε και κατευθύνθηκε ανατολικά».

Εν τω μεταξύ, στα τέλη Μαΐου οι Βούλγαροι και Γερμανοί κατέλαβαν τα οχυρά του Ρούπελ και πίεσαν τις ελληνικές δυνάμεις. Η Αντάντ τότε αποφάσισε να αναγνωρίσει την περιοχή κοντά στον Στρυμόνα με σκοπό να καταλάβει τη δυτική του όχθη. Έτσι το τάγμα 2<sup>nd</sup> KSLI προωθήθηκε από τις θέσεις του τον Ιούνιο και έφτασε οκτώ χιλιόμετρα από τον ποταμό Στρυμόνα.

Στις 24 (ή 28) Ιουλίου ελληνικά στρατεύματα<sup>14</sup> παρέδωσαν σε μία ίλη του Surrey Yeomanry τη μοναδική γέφυρα ανάμεσα στη Λίμνη Αχινός<sup>15</sup> και τη θάλασσα, στο Νεοχώρι. Αργότερα την ίδια ημέρα ένας λόχος της 80<sup>th</sup> Ταξιαρχίας ανέλαβε την περιοχή μέχρι τη γέφυρα του Νεοχωρίου, ενώ αμέσως οι Βρετανοί ξεκίνησαν αμυντικά έργα στην περιοχή, κυρίως στην περιοχή της γέφυρας του Νεοχωρίου, και, μάλιστα κατασκεύασαν και «προκεχωρημένο αοχηγείο, άπρωτο από τα βλήματα πάνω από τη γέφυρα στη δυτική όχθη». Στα έργα αυτά, αργότερα, θα συμμετείχε και το τάγμα 26<sup>th</sup> (Service) Battalion (3<sup>rd</sup> Public Works Pioneers), The Middlesex Regiment (Duke of Cambridge's Own) με υποδιοικητή τον προπάππου μου, Henry John Mason, ως τάγμα σκαπανέων-

---

14. Φαίνεται ότι είχαν προηγηθεί διαβουλεύσεις ανάμεσα σε αξιωματικούς της Surrey Yeomanry και τον Έλληνα συνταγματάρχη, ο οποίος εκτελούσε χρέη μεράρχου της XV Μεραρχίας από τις 3 Ιουλίου. Η βρετανική επίσημη ιστορία των επιχειρήσεων αναφέρει ότι «Όταν μάθαμε ότι οι Έλληνες ήταν διατεθειμένοι να μας παραδώσουν τη σημαντική γέφυρα στο Νεοχώρι, τη μόνη ανάμεσα από τη Λίμνη Αχινός και τη θάλασσα, εάν μπορούσαν να προσποιηθούν ότι η απαίτησή μας για παράδοσή της συνοδευόταν από παρουσία υπέρτερων στρατιωτικών δυνάμεων,... την καταλάβαμε». Τα στρατεύματα της ελληνικής μεραρχίας εκκένωσαν την περιοχή στις 18 Ιουλίου και επιβιβάστηκαν στο Τσάγεζι (Ηρακλείτσα).

15. Η λίμνη Ταχινού-Αχινού-των Σερρών ταυτίζεται με τη λίμνη Κερκινίτιδα και κάλυπτε ολόκληρη τη νοτιοανατολική πεδιάδα των Σερρών από την Αμφίπολη έως την Κάτω Καμήλα, όπου οι εκβολές του ποταμού Στρυμόνα, αποξηράνθηκε τη δεκαετία του 1930.

εργατών (Pioneer Battalion).

Ενώ οι Βρετανοί εγκαθίσταντο στην περιοχή δέχθηκαν ένα σοβαρότατο πλήγμα στις 3 Αυγούστου όταν το ναρκαλιευτικό «Clacton» τορπιλίστηκε από το γερμανικό υποβρύχιο U73 μέσα στο βρετανικό αγκυροβόλιο του Σταυρού, τη στιγμή που έδενε στο καταδρομικό «Grafton». Μετά από αυτό οι Βρετανοί ξεκίνησαν αμέσως τη δημιουργία ανθυποβρυχιακού φράγματος και την περιπολία στις προσβάσεις για το αγκυροβόλιο αυτό<sup>16</sup>.

Από την άλλη στις 19 Αυγούστου βουλγαρικές δυνάμεις εισέβαλαν στην Ελλάδα στην περιοχή του Δεμίρ Ισάα (Σιδηρόκαστρο). Μεταξύ 19 και 22 Αυγούστου απώθησαν όλα τα ελληνικά στρατεύματα μέσα στις πόλεις Πράβι, Σέρρες, Δράμα και Καβάλα. Στις 24 βουλγαρικά στρατεύματα της 10<sup>ης</sup> Μεραρχίας κατέλαβαν τα υψώματα γύρω από το Πράβι και τα οχυρά της Καβάλας.

Έτσι από τον Αύγουστο του 1916 οι Βρετανοί απέναντί τους είχαν μονάδες της βουλγαρικής 10<sup>ης</sup> Μεραρχίας «Αιγαίο». Είχε δύο ταξιαρχίες πεζικού [1<sup>η</sup> με τα 37<sup>ο</sup> «Πιρίν» και 38<sup>ο</sup> «Αδριανούπολη» Συντάγματα Πεζικού, 2<sup>η</sup> με τα 39<sup>ο</sup> «Θεσσαλονίκη» και 40<sup>ο</sup> «Αιγαίο» (Belomorski) Συντάγματα Πεζικού], μία ίλη ιππικού, τη 10<sup>η</sup> Ταξιαρχία Πυροβολικού<sup>17</sup> και άλλες μονάδες. Η σύνθεση αυτή φαίνεται ότι διατηρήθηκε ίδια σε όλη την παραμονή της. Ο τομέας της ήταν από τη λίμνη Αχινός μέχρι τον όρμο Leftera (Ελευθερών). Η ιστορία του KRRC αναφέρει ότι την περίοδο αυτή οι Βούλγαροι είχαν υπεροχή έως και δέκα προς ένα σε σχέση με τους Βρετανούς. Έτσι ήταν αδύνατη η ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων. Το μήνα αυτό δύο τάγματα της 80<sup>ης</sup> Ταξιαρχίας, ένα εκ των οποίων ήταν το 3<sup>rd</sup> KRRC, κατέλαβε μία θέση στην ανατολική (εχθρική) όχθη του Στρούμνα. Δεν αναφέρεται βέβαια εάν οι δυνάμεις αυτές επέστρεψαν στη δυτική όχθη ή εάν παρέμειναν εκεί, αλλά φαίνεται ότι παρέμειναν στην ανατολική όχθη του, σε τομέα ο οποίος θα αναφερόταν ως το «Προγεφύρωμα του Νεοχωριού»/»Ανατολικό Προγεφύρωμα»/»Ανατολικός Τομέας»<sup>18</sup>. Το 4<sup>th</sup> KRRC κατείχε θέσεις στη δυτική όχθη. Ακριβώς επάνω από τη γέφυρα του Νεοχωριού μέχρι το λόφο North Peak (2.200 μέτρα δυτικά του ποταμού), ένα μέτωπο 1.800

---

16. Το U73 είχε ήδη ποντίσει νάρκες στον κόλπο του Ορφανού (ναρκοπέδιο 20). Κάποιοι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι νάρκες που θα πόντιζε το υποβρύχιο αυτό στις 26 Οκτωβρίου (ναρκοπέδιο 32) θα βύθιζαν το βρετανικό νοσοκομειακό πλοίο «Britannic», αδελφό πλοίο του Τιτανικού, στις 21 Νοεμβρίου 1916.

17. Στα μέσα Σεπτεμβρίου γαλλικές πηγές πληροφοριών αναφέρουν ότι διέθετε έξι πυροβολαρχίες ορειβατικού πυροβολικού [δύο με οβιδοβόλα και τέσσερις με πυροβόλα] και έξι πυροβολαρχίες πεδινού πυροβολικού.

18. Άλλες πληροφορίες δείχνουν ότι η επιχείρηση αυτή έγινε το Σεπτέμβριο.

μέτρων, με το μέτωπο από τη γέφυρα μέχρι το Sheepfold να είναι το πιο ενισχυμένο (Λόχοι Α, Β και C), ενώ ο Λόχος D βρισκόταν στην κορυφή των λόφων, καλύπτοντάς τα δυτικά.

Τον ίδιο μήνα μεταστάθμευσε από το Μούδρο στο Σταυρό το Σμήνος D (D Flight) του Βασιλικού Σώματος Ναυτικής Αεροπορίας (Royal Naval Air Service) για να συνεργαστεί με την 80<sup>η</sup> Ταξιαρχία (τέλη Σεπτεμβρίου μεταφέρθηκε στη Θάσο για να επιστρέψει στον Σταυρό 13 Οκτωβρίου). Θα πραγματοποιούσε αναγνωριστικές και φωτογραφικές αποστολές στην περιοχή των Σερρών και του κάτω ρου του Στρυμόνα, συνεργασία με τα μόνιτορ, βομβαρδισμό στρατοπέδων και αποθηκών και περιπολίες εναντίον εχθρικών αναγνωριστικών αποστολών.

Τον Αύγουστο οι Βρετανοί πραγματοποίησαν μία από τις ελάχιστες επιχειρήσεις από το μέτωπό τους στις εκβολές του Στρυμόνα σε όλη τη διάρκεια του πολέμου. Ήταν μία προσπάθεια να δείξουν στους Βούλγαρους ότι υπήρχαν και αυτοί στην περιοχή. Στην πραγματικότητα ήταν μία επιδρομή για την καταστροφή των σιδηροδρομικών γεφυρών γύρω από τον Σιδηροδρομικό Σταθμό Αγγίστας<sup>19</sup>.

Εν τω μεταξύ, τον Αύγουστο οι Βούλγαροι κατέλαβαν τις Σέρρες, Δράμα, Χρυσούπολη, Ελευθερούπολη και Καβάλα και όλη η ανατολική όχθη του Στρυμόνα βρισκόταν στα χέρια τους, οπότε οι Σύμμαχοι αποφάσισαν να τους «ενοχλήσουν». Στην περιοχή που μας ενδιαφέρει «χωρίς να βιάζονται ιδιαίτερα», σύμφωνα με τη βρετανική επίσημη ιστορία των επιχειρήσεων, οι Βούλγαροι κατέλαβαν στις 24 την Provishka (Παλαιοκώμη) και το Semaltos (Μικρό Σούλι), όπου, όμως, τους βομβάρδισε το μόνιτορ «Sir Thomas Picton» (27 Αυγούστου) στην τοποθεσία Lokovinkia [Λακοβίγια:]. Επίσης τρία τάγματα του 38<sup>ου</sup> Συντάγματος κατέλαβαν τα Ορφάνι, Καριανή και Ελευθερές. Οι περιοχές αυτές εκκενώθηκαν από τους κατοίκους της, πολλοί από τους οποίους εκτοπίστηκαν στη Βουλγαρία. Αμέσως οι Βούλγαροι επιστράτευσαν κατοίκους 12-60 ετών για να κατασκευάσουν χαρακώματα από τη Νέα Πέραμο (Νέα Μήδεια τότε) μέχρι τις εκβολές του Στρυμόνα. Ο διοικητής της περιοχής Ελευθερών (αντισυνταγματάρχης Γιοσίφοβ, διοικητής του 38<sup>ου</sup> Συντάγματος Πεζικού) και το αρχηγείο του συντάγματος αυτού ήταν στο μετόχι του Αγίου Ανδρέα (γνωστό στους παλαιότερους ως ρωσικό μοναστήρι Νουζλά, από το τσιφλίκι του Νουζλά, του μπέη του Νουζλά, Ελία, από τον οποίο αγοράστηκε η έκταση για να χτιστεί), δυτικά της Νέας Ηρακλείτσας. Όσο για τις απομένουσες ελληνικές μονάδες στην ανατολική Μακεδονία, όσες δεν διέφυγαν, η 10<sup>η</sup> Μεραρχία τις διατάσσει να συγκεντρωθούν στη Δράμα (όπου έφτασε και η φρουρά Πραβίου στις

---

19. Βλ. Αλ. και Π. Μεχτίδης, *Σεραϊκά Σύμμεικτα*, Τόμος Δεύτερος, Σέρρες 2013.

13 Σεπτεμβρίου). Ότι είχε απομείνει από το ελληνικό Δ' Σώμα Στρατού της ανατολικής Μακεδονίας είχε συνθηκολογήσει και θα μεταφερόταν στο Γκέρλιτς της Σιλεσίας, όπου θα παρέμεινε σε όλη τη διάρκεια του πολέμου.

Στις αρχές του ίδιου μήνα ο αντιστράτηγος Μιλν, διοικητής των βρετανικών στρατευμάτων στο μακεδονικό μέτωπο, διέταξε τον αντιστράτηγο Μπριγκς, διοικητή του 16<sup>ου</sup> Σώματος Στρατού στο οποίο άνηκε η 27<sup>η</sup> Μεραρχία, να πραγματοποιήσει μία «επίθεση επίδειξης» επειδή οι Βούλγαροι κατάφεραν νίκη εναντίον των Ρουμάνων, έτσι ώστε να μην μεταφέρουν στρατεύματα από το Στρυμόνα στο μέτωπο αυτό. Έτσι δύο τάγματα της 80<sup>ης</sup> Ταξιαρχίας ανέλαβαν να επιτεθούν από το προγεφύρωμα του Νεοχωρίου. Οι Βούλγαροι, όμως, είχαν μόνο προκεχωρημένα φυλάκια στην περιοχή, τα οποία εγκατέλειψαν παρόλο που οι Βρετανοί προωθήθηκαν για 1,7 χιλιόμετρα. Έτσι δεν κατάφεραν ούτε καν να έρθουν σε επαφή με τους Βουλγάρους, οι οποίοι μόλις είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή και δεν είχαν μόνιμες εγκαταστάσεις. Αυτή θα ήταν από τις μεγαλύτερες χερσαίες επιχειρήσεις τις οποίες θα πραγματοποιούσαν οι Βρετανοί από τις εκβολές του Στρυμόνα σε όλη τη διάρκεια της παρουσίας τους στην περιοχή. Οι Βούλγαροι θα ακολουθούσαν αυτή την τακτική σε όλη τη διάρκεια του πολέμου στην περιοχή που μας ενδιαφέρει. Θα επάνδρωναν με λίγες δυνάμεις το μέτωπο, οι οποίες δυνάμεις θα αναδιπλώνονταν όταν δέχονταν επίθεση και θα αμύνονταν σθεναρά μόνο όταν απειλούνταν σημεία σημαντικά για αυτούς, όπως για παράδειγμα γέφυρες. Οι Βρετανοί, φαίνεται, ότι διατήρησαν το προγεφύρωμα αυτό από το Σεπτέμβριο ή τον Αύγουστο<sup>20</sup>, όντας η μοναδική κατοχή εδάφους ανατολικά του ποταμού, σε κάποια απόσταση από το λόφο Καστά.

Η απόφαση για το εάν θα δημιουργούνταν το προγεφύρωμα αυτό εξαρτήθηκε από το εάν θα πραγματοποιούσαν επιθετικές ενέργειες προς τα ανατολικά. Η ανώτατη διοίκηση δεν είχε αποφασίσει κάτι τέτοιο, αλλά η αποφασιστικότητα και οι γνώσεις ενός αξιωματικού του μηχανικού, του λοχαγού Hall, έγειρε την πλάστιγγα υπέρ της διατήρησης του προγεφυρώματος αυτού. Το επίσημο όργανο του βρετανικού μηχανικού (Royal Engineers Journal τεύχος 31 του 1920, όπου υπάρχει και χάρτης της περιοχής) γράφει: «Η θέση του μετώπου γύρω από το Νεοχώρι παρουσίαζε πολλές δυσκολίες. Καταρχάς οι Βρετανοί έπρεπε να ελέγχουν και να κατέχουν τη γέφυρα του Νεοχωρίου, σε περίπτωση κατά την οποία θα προελαύναμε από το σημείο αυτό. Αυτό ήταν δύσκολο να επιτευχθεί από τη δυτική όχθη, όπου οι λόφοι ήταν ψηλοί και κρημνώδεις

---

20. Η επιχείρηση αυτή, πιθανώς, να έγινε τον Αύγουστο, δεξ πιο επάνω.



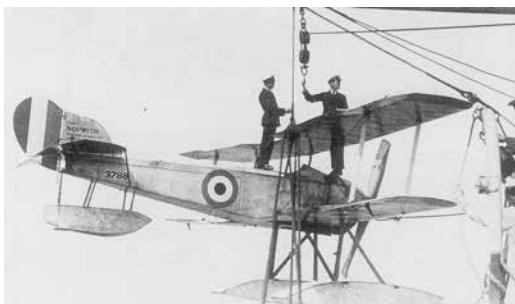
προς τη μεριά του ποταμού. Από την άλλη το να καλύψουμε τη γέφυρα με την κατοχή των υψωμάτων στα ανατολικά σήμαινε ότι θα είχαμε ένα ποταμό τον οποίο δεν θα μπορούσαμε να περάσουμε πολύ κοντά στα χαρακώματά μας και έτσι θα έπρεπε να κατασκευάσουμε αρκετές καινούργιες γέφυρες για να εξασφαλίσουμε αξιόπιστη επικοινωνία. Ο εχθρός είχε οπτική επαφή με την υπάρχουσα γέφυρα στο Νεοχώρι και μπορούσε να την χτυπήσει όποτε ήθελε, ενώ η χαράδρα μάς έδινε τη δυνατότητα να κατασκευάσουμε γέφυρες τις οποίες δεν θα μπορούσε να χτυπήσει. Η λύση, τελικά, δόθηκε από το λοχαγό Hall του μηχανικού, ο οποίος γνώριζε την περιοχή καλά. Ο αξιωματικός αυτός με δυσκολία εφησύχασε το επιτελείο, το οποίο ανησυχούσε για το γρήγορο ρεύμα του ποταμού και την επισφαλή κατάσταση των επικοινωνιών, αλλά τελικά το έπεισε να περάσουμε το ποτάμι, για να δούμε εάν η γνώμη του αυτή ήταν σωστή. Από τη στιγμή που περάσαμε το ποτάμι, στα υψώματα ανατολικά του Νεοχωρίου, ο κύβος ερρίφθη και ο θύλακας του Νεοχωρίου έγινε πραγματικότητα... Κατά τη διάρκεια των εργασιών [για κατασκευή χαρακωμάτων] βρέθηκαν πολλές αρχαιότητες, όπως πέτρες, νομίσματα κ.τ.λ., καθώς το Νεοχώρι είναι το σύγχρονο όνομα της αρχαίας Αμφιπόλεως».

Τα μόνιτορ συνέχιζαν να υποστηρίζουν τα στρατεύματα και, σε μία από τις λίγες αψιμαχίες κατά την οποία βουλγαρικά πυροβόλα αντέδρασαν στην παρουσία βρετανικών πλοίων με σχετική επιτυχία, αναφέρεται ότι στις 4 Σεπτεμβρίου βουλγαρικά πυροβόλα έπληξαν το μόνιτορ «Sir Thomas Picton» έξι φορές, τραυματίζοντας εννέα από τους άνδρες του πληρώματός του.

Τον ίδιο μήνα οι επιτελείς της Αντάντ αποφάσισαν να ενισχύσουν τις δυνάμεις τους γύρω από τις εκβολές του Στρυμόνα (το «δεξί πλευρό του βρετανικού μετώπου στο Τσάγεξι»). Στις 12 (ή 13) Σεπτεμβρίου το υδροπλανοφόρο HMS «Empress» στάλθηκε στον Σταυρό για να συνδράμει στο έργο των πλοίων που ήδη υπήρχαν εκεί. Διέθετε τέσσερα υδροπλάνα, δύο εκ των οποίων μεταβιβάστηκαν στο μόνιτορ «Sir Thomas Picton» (ένα Short 184) και στο καταδρομικό «Endymion» (το Schneider



Μία μοναδική φωτογραφία με τρία πλοία έξω από τον Σταυρό το 1916. Μπροστά το υδροπλανοφόρο «Empress», με ένα υδροπλάνο Short 184 μπροστά του, αριστερά το μόνιτορ «Sir Thomas Picton», το οποίο έφερε και αυτό ένα ίδιο υδροπλάνο, και πίσω αριστερά το καταδρομικό «Endymion».



Ένα άλλο υδροπλάνο που χρησιμοποιήθηκε στην περιοχή είναι το Schneider με αριθμό 3788 στο καταδρομικό «Endymion», το οποίο ήταν και μία από τις αρχηγίδες της 6ης Ανεξάρτητης Μοίρας, η οποία είχε βάση στην Σκάλα Σταυρού. Σεπτέμβριος 1916.

3788) για να χρησιμοποιηθούν σε αναγνωριστικές αποστολές και αποστολές διόρθωση βολών πυροβολικού από τα πλοία. Τα υδροπλάνα αυτά επιχειρούσαν σχεδόν καθημερινά για το διάστημα το οποίο παρέμεινε το πλοίο αυτό στην περιοχή (μέχρι τις 20 Ιανουαρίου του 1917), πολλές φορές με δύο αποστολές την ημέρα. Συνήθως χρησιμοποιούνταν τέσσερα, ενώ ελάχιστες φορές επιχειρούσε μόνο ένα υδροπλάνο. Συνολικά αναφέρεται ότι το υδροπλανοφόρο ήταν βάση εννέα υδροπλάνων<sup>21</sup>.

Ενώ οι, πολύ ισχυρότερες, βρετανικές αεροπορικές δυνάμεις στη Θάσο προσπαθούσαν να ελέγξουν τα γερμανικά αεροπλάνα που εξορμούσαν από τη Δράμα, Ξάνθη, Maswalki και τα γερμανικά υδροπλάνα από το Gereviz (Σέλινο στη λίμνη Βιστωνίδα), τα υδροπλάνα του Σταυρού διόρθωναν τις βολές των μόνιτορ. Στις 29 Σεπτεμβρίου τα μόνιτορ έβαλλαν εναντίον πυροβόλων στο Dranlı (νοτιοανατολικά από το Νεοχώρι), όταν ο εναέριος παρατηρητής πρόσεξε «4.000 άνδρες» κοντά στο χωριό. Αμέσως ειδοποίησε τα πλοία τα οποία ανακατεύθυναν τις βολές τους στην συγκέντρωση αυτή, σκορπίζοντάς τους στους γύρω λόφους.

Οι εναέριοι παρατηρητές είχαν πολλές δυσκολίες στο έργο τους: «Συνήθως πετούσα σε κύκλους πάνω από τον στόχο για να επισημάνω στο μόνιτορ που έπρεπε να στρέψει τις βολές του. Μετά έκανα ένα οχτάρι και προσπαθούσα να βρισκομαι κάτω από την τροχιά του βλήματος. Μία φορά, όμως, ένα βλήμα των 15 ιντσών πέρασε από κάτω μου δημιουργώντας ένα κενό αέρος. Το αεροπλάνο μου βυθίστηκε απότομα περίπου 160 μέτρα μέχρι να επανακτήσω τον έλεγχό του... Ο στόχος συνήθως βρισκόταν πίσω από λόφους και το ναυτικό δεν τα κατάφερε. Βλέπετε δεν υπάρχουν λόφοι στη θάλασσα. Εκεί βλέπεις τον στόχο σου και απλά τον χτυπάς. Στην περίπτωσή μας όταν ελέγχαμε τις βολές των ναυτικών πυροβόλων βλέπαμε ότι το πρώτο βλήμα έπεφτε λίγα μέτρα

21. Ήταν των τύπων Short Admiralty Type 166 Seaplane (με αριθμούς 165 και 166), Sopwith Schneider (3772), Sopwith Baby (8202), Short 184 (9754, 9755 9758, 9763 και 9764).

μπροστά από τον στόχο και το επόμενο χιλιόμετρο πίσω του. Δυστυχώς όλα τα πυροβόλα του ναυτικού έχουν πολύ χαμηλή τροχιά για αυτή τη δουλειά». Στην αρχή υπήρχαν ελάχιστοι ασύρματοι διαθέσιμοι και αυτοί έπρεπε να μεταφέρονται από υδροπλάνο σε υδροπλάνο. Από την άλλη αυτοί μπορούσαν να μεταδίδουν μόνο και το πλοίο του οποίου κατηύθυναν τις βολές απαντούσε με σήματα από προβολέα. Πολλοί συγγραφείς-ερευνητές αναφέρουν ότι τα υδροπλάνα αυτά δεν χρησιμοποιήθηκαν σωστά, χάνοντας πολλές ώρες σε «άσκοπες αποστολές αναγνώρισης». Από την άλλη ουσιαστικά γίνονταν πειραματισμοί για την συνεργασία εναέριων παρατηρητών και αξιωματικών ελέγχου βολής των πλοίων και όλοι οι εμπλεκόμενοι έπρεπε να βρουν ένα σύστημα με το οποίο θα έστελναν σήματα. Ένας άλλος παράγοντας αρνητικός ήταν ότι τα υδροπλάνα έπρεπε να απογειωθούν από τη θάλασσα, η οποία δεν ήταν πάντοτε ήρεμη, αναγκάζοντάς τα να ακυρώνουν αποστολές όταν ο κυματισμός της δεν τα επέτρεπε να απογειωθούν με ασφάλεια. Τα αεροπλάνα της εποχής εκείνης ήταν, ουσιαστικά, «χειροποίητες» κατασκευές και οι πλωτήρες τους έσπαζαν πολλές φορές, ενώ οι κινητήρες δεν ήταν αξιόπιστοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε ενάμιση μήνα, αρχές Φεβρουαρίου με μέσα Μαρτίου 1917, ένα υδροπλάνο Short επεχείρησε 26 φορές και άλλες 16 ακύρωσε την αποστολή λόγω προβλημάτων του κινητήρα του. Εδώ θα πρέπει να σημειώσω ότι το συγκεκριμένο υδροπλάνο ήταν το πιο αξιόπιστο. Τα υδροπλάνα πετούσαν χαμηλά, από 650 έως και 980 μέτρα, και, ενώ δεν υπήρχαν αντιαεροπορικά στην περιοχή παρά προς το τέλος του πολέμου, κινδύνευαν από τα τυφέκια των αντιπάλων. Επίσης οι Βούλγαροι και Τούρκοι έμαθαν να παραλλάσσουν με επιτυχία τις θέσεις τους, κυρίως τα πυροβόλα, κάνοντας ακόμη πιο δύσκολο το έργο των εναέριων παρατηρητών.

Στις αρχές Οκτωβρίου η ανώτατη διοίκηση των δυνάμεων της Αντάντ στο μακεδονικό μέτωπο αντιλήφθηκε ότι μεγάλες δυνάμεις των Βουλγάρων, όπως και κάποιες γερμανικές, μεταφέρθηκαν από το μέτωπο του Στρυμόνα ανάμεσα στη λίμνη Δοϊράνη και τον Αξιό, οπότε οι Βρετανοί αποφάσισαν να επιχειρήσουν βόρεια της λίμνης Αχινού. Στη διάρκεια της προετοιμασίας για την επίθεση αυτή το προκεχωρημένο αρχηγείο της 27<sup>ης</sup> Μεραρχίας, το οποίο βρισκόταν πίσω από το μέτωπο των εκβολών του Στρυμόνα στη Ρεντίνα, θα μεταφερόταν στην οδό Θεσ/νίκης-Σερρών. Αυτό θα είχε μεγάλες συνέπειες για το μέτωπο των εκβολών του Στρυμόνα επειδή από το σημείο αυτό το μέτωπο θα έχανε την επαφή με το αρχηγείο του και οι Βρετανοί θα επικέντρωναν τις προσπάθειές τους, για το υπόλοιπο του πολέμου, βόρεια των εκβολών του Στρυμόνα καθιστώντας το μέτωπο αυτό «μέτωπο της λήθης» πια.

Οι Βρετανοί γνώριζαν ήδη ότι η 50<sup>η</sup> Τουρκική Μεραρχία βρισκό-

ταν απέναντί τους, αναπληρώνοντας το κενό της μεταφοράς βουλγαρικών δυνάμεων από την περιοχή. Από το Σεπτέμβριο το γερμανικό επιτελείο είχε ζητήσει από τους Τούρκους να στείλουν και άλλα στρατεύματα στα Βαλκάνια με σκοπό «να περιορίσουν με μεγαλύτερη επιτυχία τις δυνάμεις της Αντάντ στο μακεδονικό μέτωπο». Η μεραρχία αυτή έφτασε στη Δράμα στις 11 Σεπτεμβρίου και τα συντάγματά της τοποθετήθηκαν ανάμεσα στις δυνάμεις της βουλγαρικής 10<sup>ης</sup> Μεραρχίας, απέναντι από τους Βρετανούς, το 157<sup>ο</sup> και 169<sup>ο</sup> στις γραμμές του μετώπου, το 158<sup>ο</sup> σε εφεδρεία [αρχηγείο στον Ακροπόταμο-Μπόμπλιανη Καβάλας] και ένα τάγμα από τις εκβολές του Στρυμόνα μέχρι και τον όρμο Ελευθερών και τη Μουσθένη στο εσωτερικό. Σταδιακά αντικατέστησαν τη βουλγαρική μεραρχία, η οποία μεταφέρθηκε στο μέτωπο του Μοναστηρίου: στις 7 Οκτωβρίου τρεις τουρκικοί λόχοι αντικαθιστούν στρατεύματα του βουλγαρικού 40<sup>ου</sup> Συντάγματος στο Νεοχώρι, στις 14 Οκτωβρίου είχε μείνει μόνο ένα βουλγαρικό τάγμα απέναντι από τους Βρετανούς και στις 1 Νοεμβρίου το 39<sup>ο</sup> Σύνταγμα αναφέρεται ως «η οπισθοφυλακή της 10<sup>ης</sup> βουλγαρικής Μεραρχίας βόρεια από το Νεοχώρι, ανάμεσα στα υψώματα 350 (1.990 μέτρα ανατολικά του Νεοχωρίου) και 386 (2.400 μέτρα ανατολικά του Νεοχωρίου)». Η τουρκική 46<sup>η</sup> Μεραρχία ακολούθησε στις 24 Νοεμβρίου και, αργότερα, το αρχηγείο του 20<sup>ου</sup> Σώματος Στρατού, στο οποίο υπήχθησαν οι μεραρχίες αυτές, στις 4 Δεκεμβρίου. Ανάμεσα στις 1 και 10 Δεκεμβρίου η 46<sup>η</sup> έλαβε θέσεις σε ένα μέτωπο 20 μιλίων νότια και νοτιοδυτικά των Σερρών, ανάμεσα στο δρόμο Θεσσαλονίκη-Σέρρες και Δόξαμπος (Doksambos), στις ακτές της λίμνης Αχινός. Η 50<sup>η</sup> κατείχε το μέτωπο από εκεί μέχρι τη θάλασσα και ανατολικά του όρμου Ελευθερών. Το 20<sup>ο</sup> Σώμα Στρατού είχε τις βουλγαρικές 7<sup>η</sup> Μεραρχία στα δεξιά του και τη 10<sup>η</sup> στα αριστερά. Η 50<sup>η</sup> Μεραρχία είχε τρία συντάγματα πεζικού (157<sup>ο</sup>, 158<sup>ο</sup> και 169<sup>ο</sup>), το 46<sup>ο</sup> Σύνταγμα Πυροβολικού και βοηθητικές μονάδες με δύναμη 12.000 ανδρών, 38 (ή 36) πολυβόλα, 11.320 τυφέκια, 16 πυροβόλα, 1.241 ζώα και 190 κάρα. Και οι δύο αυτές μεραρχίες είχαν δημιουργηθεί με σκοπό να αποτελέσουν τη φρουρά της Κωνσταντινούπολης, οπότε ήταν πλήρους σύνθεσης με επιλεγμένους στρατιώτες. Όταν έφτασαν στην περιοχή προστέθηκε από ένα ακόμα τάγμα σε κάθε σύνταγμα από Μουσουλμάνους της Καβάλας, Δράμας και Σερρών. Η δύναμη σίτισης του σώματος τότε ήταν πάνω από 40.000. Κάθε μεραρχία διέθετε μόνο τέσσερεις πυροβολαρχίες, αλλά οι Βούλγαροι αποσπούσαν αρκετό πυροβολικό για να τις υποστηρίξει. Τα πυροβόλα αυτά μάλλον ήταν πρώην ελληνικά που είχαν καταληφθεί όταν κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία και τα χειρίζονταν Βούλγαροι πυροβολητές. Οι Βρετανοί αμέσως με την άφιξη των Τούρκων επέδραμαν σε φυλάκιά τους και αναφέρεται ότι η Ροδεσιανή

διομοιρία του τάγματος 3<sup>rd</sup> KRRC ήταν η πρώτη περίπολος η οποία έφερε Τούρκους αιχμαλώτους<sup>22</sup>, για να τους ανακρίνει το αρχηγείο. Μία μεγαλύτερη, και πετυχημένη, αναγνωριστική επιχείρηση έγινε με δυνάμεις του 3<sup>rd</sup> KRRC και του 2<sup>nd</sup> KSLI, πείθοντας τους Τούρκους ότι «απέκρουσαν μία σημαντική επίθεση του εχθρού».

Στις 29 Οκτωβρίου το καταδρομικό «Grafton» και τα μόνιτορ «Picton», M18, M28, M32 εξαπέλυσαν ένα μπαράζ πυρός στις εχθρικές θέσεις. Επρόκειτο για μία μοναδική επίδειξη ισχύος, αφού πέντε πολεμικά πλοία βομβάρδισαν το εχθρικό μέτωπο, μάλλον για να υποδεχθούν τους νεοαφιχθέντες Τούρκους.

Για τα τέλη Οκτωβρίου έχουμε ένα άρθρο (ανυπόγραφο) ενός βρετανού σημαιοφόρου ο οποίος αποσπάστηκε από το καταδρομικό «Grafton» για να επανδρώσει έναν από τους σταθμούς παρατήρησης του ναυτικού στην στεριά. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι το λιμάνι (Σκάλα Σταυρού τότε) ήταν «καλού μεγέθους με καλή ανθυποβρυχιακή προστασία [αναφέρεται στα ανθυποβρυχιακά δίκτυα τα οποία περιέκλειαν το κυρίως λιμάνι και άνοιγαν ή έκλειναν όταν έμπαινε ή έβγαινε πλοίο]». Ο αξιωματικός αυτός αποβιβάστηκε στο Kars Tasli, το οποίο ήταν βάση του στρατού (με μεγάλες αποθήκες τροφίμων, εξοπλισμού και πυρομαχικών, άλογα και μουλάρια και νοσοκομεία). Είχε κατασκευαστεί μία μικρή αποβάθρα και οι αχθοφόροι ήταν «Τσιγγάνοι και Τούρκοι αιχμάλωτοι». Αναρωτιέται γιατί ο εχθρός σπάνια το βομβάρδισε από αέρος ή με πυροβολικό, γιατί έτσι θα «μπορούσε να μας κάνει τη ζωή αβίωτη». Μία φορά κατά την οποία βομβαρδίστηκε από αέρος οι ζημιές ήταν μεγάλες και για τις επόμενες εβδομάδες δημιουργήθηκαν «αμέτρητα» ημιυπόγεια καταφύγια. Όσο για τη στρατιωτική κατάσταση της περιοχής λέει ότι ήταν «περίεργη», επειδή τα στρατεύματα του τομέα αυτού ήταν αποκομμένα από το υπόλοιπο στράτευμα βόρεια της λίμνης Αχινός, «η φύση του εδάφους πίσω τους [δυτικά] απέκλειε οποιονδήποτε τρόπο επικοινωνίας με τη Θεσσαλονίκη, και έτσι εξαρτιόνταν απόλυτα από το Ναυτικό για όλα τα εφόδιά τους». Όσο για τις ναυτικές δυνάμεις και αυτές του στρατού: «Φαίνεται από το χάρτη ότι τα χαρακώματά μας ξεκινούν από τη θάλασσα, περνούν το Στρυμόνα δύο φορές, και στο βορρά σταματούν στο Kastri nullah [έναν ξεροπόταμο νότια από το χωριό Καστρί]». Φαίνεται ότι οι Τούρκοι εύκολα θα μπορούσαν να υπερκεράσουν τις θέσεις μας εδώ, αλλά, στην πραγματικότητα ο Στρυμόνας είναι πολύ φαρδύς, με γρήγορο ρεύμα και δύσκολα κάποιος μπορεί να βάλει

---

22. Οι πρώτες πληροφορίες τις οποίες συνέλεξαν οι Βρετανοί αναφέρονταν στην προέλευση των ταγμάτων του 169<sup>ου</sup> Συντάγματος (το 1<sup>ο</sup> Τάγμα ήταν το πρώην 3<sup>ο</sup> Τάγμα Πυροσβεστών Κωνσταντινούπολης, το 2<sup>ο</sup> Τάγμα το πρώην 6<sup>ο</sup> Τάγμα Πυροσβεστών Κωνσταντινούπολης και το 3<sup>ο</sup> Τάγμα το πρώην 16<sup>ο</sup> Τάγμα Χωροφυλακής Προύσας).





Αδειοί κάλυκες βλημάτων πυροβόλων των 18 λιβρών μετά από ένα μαπαράζ πυροβολικού (Gallica N6952371).

γεφυροσκευή. Επίσης οι πυροβολαρχίες μπορούσαν να βάλουν εναντίον οποιασδήποτε τέτοιας προσπάθειας.

Για να επανδρώσουν τα χαρακώματα υπήρχαν μία ταξιαρχία πεζικού, η 80<sup>η</sup>, και δύο μοίρες πυροβολικού οι οποίες την υποστηρίζουν, η 19<sup>η</sup> και η 20<sup>η</sup><sup>23</sup>, όλες της 27<sup>ης</sup> Μεραρχίας. Οι πυροβολαρχίες ήταν εξοπλισμένες με πυροβόλα των 18 λιβρών και με οβιδοβόλα των 4,5 ιντσών. Αυτά έχουν περιορισμένο βεληνεκές και αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τα αντίπαλα χαρακώματα απείχαν αρκετά από τα δικά μας, δεν τα επέτρεπε να βομβαρδίζουν τα μετόπισθεν του εχθρού. Όσο για την ανατολική όχθη του Στρυμόνα, το έδαφος δεν ήταν κατάλληλο για να κατασκευαστούν προπαρασκευασμένες θέσεις βολής πυροβόλων, και έτσι όλα εγκαταστάθηκαν στη δυτική όχθη του ποταμού σε ξεροποτάμους με τα πλησιέστερα εχθρικά αμυντικά έργα σε μία απόσταση 3.600 μέτρων.

Από τα παραπάνω καταλαβαίνετε ότι τα μόνιτορ έπαιζαν μεγάλο ρόλο επειδή μόνο αυτά θα μπορούσαν να βομβαρδίσουν εχθρικές αποθήκες, στρατόπεδα, γραμμές επικοινωνιών, πολλές από τις θέσεις των πυροβολαρχιών και τα αρχηγεία τους. Έτσι κάθε ημέρα ένα μόνιτορ βρισκόταν και αγκυροβολούσε σε σταθερή θέση έξω από το Taslı. Από τη θέση αυτή έλεγχε μία μεγάλη περιοχή πίσω από τις εχθρικές γραμμές

23. Η 19<sup>η</sup> Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού με τις 39<sup>η</sup>, 96<sup>η</sup> και 131<sup>η</sup> Πυροβολαρχίες και η 20<sup>η</sup> με τις 95<sup>η</sup>, 133<sup>η</sup> και D (Οβιδοβόλων).



και, παρόλο που δεν έβλεπε το 60% των στόχων στους οποίους έβαλλε, οι βολές του με τη βοήθεια των παρατηρητών ήταν ακριβείς και αποτελεσματικές. Κάθε μόνιτορ είχε δύο ημέρες υπηρεσία και τις επόμενες δύο ήταν εκτός υπηρεσίας.

Ο κύριος σταθμός παρατήρησης ήταν ανατολικά του Άνω Κρουσοβόν σε καλά καλυμμένη θέση και έλεγχε όλο το τουρκικό μέτωπο... μπορούσαμε να δούμε μέχρι το Zdravik (βορειοανατολικά από το Νεοχώρι), Razolinos (παραφθορά του Ροδολίβος;), Karjani (το τελευταίο Κάριανι/Καρυανή/Καρυά). Εξακόσια μέτρα νότια από αυτόν υπήρχε ο σταθμός μετάδοσης διόρθωσης των βολών με τον οποίο στέλνονταν οι διορθώσεις στα πλοία. Ήταν πλήρως καλυμμένος και δεν φαινόταν από τις τουρκικές γραμμές, ενώ έβλεπε όλο τον κόλπο Ορφανού. Στο βόρειο άκρο των γραμμών μας, 4,8 χιλιόμετρα από τον κύριο σταθμό, υπήρχε ένας δευτερεύων σταθμός παρατήρησης.

Κάθε μόνιτορ είχε μία συγκεκριμένη θέση την οποία έπαιρνε όταν ήταν να βάλλει, και από αυτήν είχε σε χάρτη όλους τους στόχους. Έτσι εμείς απλά του δίναμε τη θέση του στόχου και αυτό έβαλλε αμέσως. Εάν η επιχείρηση απαιτούσε μεγάλο όγκο πυρός έπαιρναν θέση όλα τα πλοία της μοίρας, το καθένα στη συγκεκριμένη θέση του. Δεν εμπλεκόμασταν σε στόχους με τους οποίους τα πλοία είχαν οπτική επαφή, αλλά για όλους τους άλλους ένας αξιωματικός ασχολούνταν με κάθε πλοίο. Βέβαια, φροντίζαμε έτσι ώστε να μην χρειαστεί να κατευθύνουμε τη βολή πάνω από δύο πλοίων επειδή ο φόρτος εργασίας των σηματορμών και των τηλεφωνητών δεν θα τους επέτρεπε να κάνουν σωστά τη δουλειά τους.

Ο εχθρός δεν φαίνεται να είχε αρκετά πυρομαχικά επειδή σπάνια έβαλλε εναντίον των πλοίων μας. Τις λίγες φορές που το έπραξε, τα μόνιτορ άλλαζαν αμέσως θέση. Συνήθως οι Τούρκοι δεν ασχολούνταν με τα μόνιτορ εάν αυτά έμεναν μακρύτερα από τα 4.500 μέτρα<sup>24</sup>. Οι βολές σε σχετικά μικρή απόσταση (κάτω από 7.300 μέτρα) ήταν συνήθως εξαιρετικά εύστοχες από την αρχή της βολής και δεν χρειάζονταν διορθώσεις επειδή τα μόνιτορ είχαν ξαναβάλλει στους στόχους αυτούς. Όταν, όμως, έπρεπε να βληθεί ένας στόχος σε μεγάλη απόσταση, η πρώτη βολή έπεφτε μέχρι και 900 μέτρα μακριά από αυτόν. Συνήθως η τρίτη ή τέταρτη βολή τον πετύχαινε, όπως έγινε με το «Raglan», το οποίο σε ένα βομβαρδισμό του Semultos (Σεμαλτός-Μικρό Σούλι) κατάφερε με την τρίτη και όλες τις επόμενες βολές του να πετύχει το κέντρο του χωριού, αν και ο στόχος απείχε 18.300 μέτρα από αυτό... Η ατμόσφαιρα ήταν τόσο καθαρή που με καλά κιάλια μπορούσα εύκολα να διακρίνω ένα

---

24. Από την ακτή ή από τις θέσεις των Τούρκων;

μουλάρι στα 16 με 19 χιλιόμετρα μακριά. Πολλές φορές ήταν ενοχλητικό να βλέπεις πεντακάθαρα στρατιώτες και μουλάρια να χρησιμοποιούν το δρόμο Razolivos-Semultos (Ροδολίβος;-Μικρό Σούλι) και να μην μπορείς να βάλεις επειδή ήταν σε απόσταση εκτός βολής... Αρκετές φορές, όταν θα γινόταν επίθεση βόρεια της λίμνης Αχινός, έπρεπε να κάνουμε παραπλανητικές επιθέσεις για να μην μπορέσει ο εχθρός να ενισχύσει το μέτωπο βόρεια. Έτσι βομβαρδίζαμε έντονα τα εχθρικά χαρακώματα, το πεζικό έβγαινε από τα δικά του χαρακώματα, έκανε επιδρομές σε κάποιες θέσεις του εχθρού και μετά επέστρεφε. Η νεκρή ζώνη ανάμεσα στις δύο σειρές χαρακωμάτων ήταν περίπου 1.800 μέτρα (2.000 γιάρδες)<sup>25</sup>... Αρκετοί από τους Τούρκους απέναντί μας αυτομόλησαν επειδή το φαγητό δεν ήταν καλό και απεχθάνονταν τους Γερμανούς αξιωματικούς. Τους πηγαίναμε σε κάποιο από τα παρατηρητήριά μας και μας έδιναν καλές πληροφορίες για τα χαρακώματά τους, τα αρχηγεία των ταγματών τους κ.τ.λ.».

Το Νοέμβριο αναφέρονται ναυτικός βομβαρδισμός χαρακωμάτων στο Νεοχώρι στις 1 Νοεμβρίου και ότι τα υδροπλάνα βομβάρδισαν εχθρικό στρατοπέδο στο Hazilovos (βορειοανατολικά του Νεοχωρίου, προφανώς λάθος εγγραφή του Razolivos-Ροδολίβος) στις 24<sup>26</sup>. Εν τω μεταξύ τα υδροπλάνα του Σταυρού επιχειρούσαν όχι μόνο στο εγγύς μέτωπο των εκβολών, αλλά και εναντίον του αεροδρομίου της Δράμας, στρατοπέδων και αποθηκών. Στις 30 Νοεμβρίου επιτέθηκαν σε έναν συρμό, ο οποίος έμπαινε στο σιδηροδρομικό σταθμό της Αγγίστας. Όταν οι βόμβες τους δεν πέτυχαν το στόχο, ένα υδροπλάνο κατέβηκε στα 15 μέτρα, πολυβολώντας την ατμομηχανή. Ο μηχανοδηγός εγκατέλειψε την ατμομηχανή και ο συρμός εκτροχιάστηκε.

Το Δεκέμβριο ο αντισυνταγματάρχης Μπέιλι (του 2<sup>nd</sup> KSLI) ανέλαβε προσωρινά τη διοίκηση της ταξιαρχίας, ενώ αναφέρονται περιπολί-



*Υδροπλάνα του τύπου αυτού χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, για να τραβήξουν αεροφωτογραφίες της περιοχής των εκβολών του Στρυμόνα. Διακρίνεται η τεράστια φωτογραφική μηχανή την οποία χειρίζεται ο παρατηρητής στην πίσω θέση του υδροπλάνου.*

25. Για τις αρχές του 1917 αναφέρεται ως τέσσερα χιλιόμετρα (2,5 μίλια), κάτι που θεωρείται απίθανο.

26. Από το Ημερολόγιο της Διοίκησης Συμμαχικών Στρατιών στην Ανατολή (Commandement des armées alliées en Orient [C.A.A.] J.M.O.), σχετικά με το μέτωπο των εκβολών του Στρυμόνα, το οποίο έχει χρησιμοποιηθεί και παρακάτω.

ες και βομβαρδισμοί του πυροβολικού, όπως για παράδειγμα «βομβαρδισμός με εμπρηστικά βλήματα εναντίον εχθρικών εγκαταστάσεων στο Νεοχώρι» στις 13 Δεκεμβρίου και «έντονα πυρά πυροβολικού στις 28 Δεκεμβρίου». Τον ίδιο μήνα, ανάμεσα στα άλλα, γερμανικά αεροπλάνα βομβάρδισαν την περιοχή στα μέσα του μήνα και «ο εχθρός επιτέθηκε στις 15 Δεκεμβρίου, αλλά αποκρούστηκε με επιτυχία».

### 1917

Τον Ιανουάριο ο Στρυμόνας είχε πλημμυρίσει από χιόνια και βροχές και οι Βρετανοί απλά διατηρούσαν περιπόλους στην ξηρά. Χαρακτηριστικό του Ιανουαρίου είναι ότι αρκετοί πολίτες από τη μεριά των Σερρών προσπαθούσαν να φτάσουν στις γραμμές των Βρετανών, αλλά αυτοί τους έστελναν πίσω. Όταν κατάλαβαν ότι «πολλοί από αυτούς λιμοκτονούσαν» άλλαξαν τακτική και μοιράζονταν τις μερίδες τους μαζί με τους Σερραίους. Τον ίδιο μήνα αρκετοί Τούρκοι και λιγότεροι Βούλγαροι στρατιώτες αυτομόλησαν στις βρετανικές γραμμές δίνοντάς τους πληροφορίες για τις δυνάμεις τους. Στην περιοχή αυτή,



«Στην κατεχόμενη Ελλάδα. Μπροστά από κέντρο διανομής άρτου για τους πτωχούς κατοίκους της Δράμας, Μάρτιος 1917». Η βρετανική επίσημη ιστορία αναφέρει τον Ιανουάριο του 1917 ότι «αρκετοί πολίτες από τη μεριά των Σερρών προσπαθούσαν να φτάσουν στις γραμμές μας, αλλά τους στέλναμε πίσω. Όταν καταλάβαμε ότι πολλοί από αυτούς λιμοκτονούσαν, αλλάξαμε τακτική και μοιραζόμασταν τις μερίδες μας» (IWM Q 56494).

το βορειότερο άκρο του μετώπου των εκβολών του Στρυμόνα, ήταν εγκατεστημένο το τάγμα 4<sup>th</sup> KRRC, μέχρι τον Ιούλιο, και η διοίκησή του βρισκόταν στο Κάτω Κρούσοβο. Επίσης στην δυτική όχθη βρισκόταν το τάγμα 4<sup>th</sup> RB. Στο βρετανικό προγεφύρωμα της ανατολικής όχθης βρισκόταν τα τάγματα 3<sup>rd</sup> KRRC και 2<sup>nd</sup> KSLI. Το 4<sup>th</sup> RB αντικατέστησε το 2<sup>nd</sup> KSLI στο προγεφύρωμα του Νεοχωρίου τον Ιούλιο και παρέμεινε εκεί μέχρι το Δεκέμβριο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ιστορία του 4<sup>th</sup> RB αναφέρει «Από τον Αύγουστο έως το Δεκέμβριο δεν υπάρχει τίποτα να αναφέρω». Η επικοινωνία ανάμεσα στις δύο όχθες ήταν ικανοποιητική με την κανονική γέφυρα του Νεοχωρίου, μία «γέφυρα επί πακτώνων» (προσωρινή γέφυρα την οποία είχε κατασκευάσει το μηχανικό, η οποία στηριζόταν σε λέμβους ή πλωτούς κυλίνδρους) και μία πεζογέφυρα, η οποία είχε κατασκευαστεί με βάση στηρίγματα μίας παλιάς γέφυρας την οποία είχε παρασύρει ο ποταμός. Και αυτή, η τελευταία, όμως, θα παρασυρόταν από τις πλημμύρες στις αρχές του έτους. Αναφορές για την ίδια περίοδο λένε ότι οι Βρετανοί δεν είχαν πολλές δυνάμεις στην πρώτη γραμμή, ότι οποιαδήποτε, πιθανή, προώθηση θα σήμαινε επιμήκυνση της οδού εφοδιασμού, όπως επίσης και ότι τα στρατεύματα σε τέτοια περίπτωση δεν θα είχαν την κάλυψη βαρέως πυροβολικού (από τα πλοία του Βασιλικού Ναυτικού). Το μεγαλύτερο πρόβλημα, βέβαια, ήταν η ελονοσία, με την πλειονότητα των απωλειών να έχουν νοσήσει.

Στις 20 Ιανουαρίου 1917 φεύγει από την περιοχή το υδροπλανοφόρο «Empress», αφήνοντας, όμως στη βάση υδροπλάνων της Σκάλας Σταυρού κάποια από τα υδροπλάνα του. Αυτά τα υδροπλάνα έπληξαν το Gereviz<sup>27</sup> στις 5 Ιανουαρίου, ενώ στις 10 βρετανικά αεροπλάνα βομβάρδισαν θέσεις ανατολικά του Νεοχωρίου.

Το Φεβρουάριο συνελήφθησαν κάποιοι αιχμάλωτοι (στις 23), ενώ στις 10, 19 και 24 τα πυροβόλα των πλοίων και του στρατού έπληξαν θέσεις πυροβολικού.

Το Μάρτιο βρετανικά υδροπλάνα βομβάρδισαν με επιτυχία τα Pravista (Παλαιοκώμη) και Kanali (στη ζώνη του Ορφανού) στις 17, ενώ

---

27. Στο Gereviz (Σέλινο στη λίμνη Μπουρού-Βιστωνίδα) υπήρχε ο γερμανικός σταθμός υδροπλάνων Seeflugstation (μάλλον Seeflugstützpunkt) Xanthi. Υπαγόταν στο Wasserfliegerabteilung (Μονάδα Υδροπλάνων), η οποία είχε έδρα την Τουρκία (Κωνσταντινούπολη και Τσανάκ). Η μονάδα στο Σέλινο ήταν εξοπλισμένη, το Μάρτιο του 1917, με υδροπλάνα Hansa-Brandenburg NW (Go) και μερικά ήταν ικανά να φέρουν βόμβες 10 βόμβες των 5 κιλών. Το Μάρτιο του 1916 αναφέρεται στο ημερολόγιο του υδροπλανοφόρου «Ark Royal», το οποίο βρισκόταν στο Μούδρο, η παραλαβή «του υδροπλάνου Friedrichshafen FF 33F με αριθμό 536 από τη βάση του Σταυρού» αλλά δεν είναι ξεκάθαρο εάν ανήκε στη μονάδα του Σελίνου, επειδή, αλλού αναφέρεται ότι ανήκε στη μονάδα η οποία επιχειρούσε στην Καλλίπολη-Δαρδανέλλια.

στις 19 ένα βρετανικό καταδιωκτικό ανάγκασε ένα γερμανικό Fokker<sup>28</sup> να κάνει αναγκαστική προσγείωση κοντά στη λίμνη Αχινός.

Τον Απρίλιο γαλλικό δελτίο πληροφοριών αναφέρει τα τουρκικά 157<sup>ο</sup> και 169<sup>ο</sup> Συντάγματα στην περιοχή του κάτω Στρυμόνα, ενώ το 158<sup>ο</sup> στην περιοχή Οτφανο (προφανώς εννοούν το Ορφάνι και τις ακτές ανατολικά των εκβολών). Συμπληρώνει «δεν υπάρχει επαφή με το 158<sup>ο</sup> Σύνταγμα από το Φεβρουάριο», εννοώντας ότι δεν συνέλαβαν αιχμαλώτους, ούτε ενεπλάκησαν σε αψιμαχίες με το σύνταγμα αυτό.

Τον Απρίλιο δημιουργήθηκε από το Σμήνος D της Βασιλικής Ναυτικής Αεροπορικής Υπηρεσίας η Μοίρα D στο Σταυρό και τον ίδιο μήνα βρετανικά αεροπλάνα βομβαρδίζουν τα μετόπισθεν του μετώπου των εκβολών του Στρυμόνα στις 10, 20 και 23 του μήνα, όπως και τα γερμανικά υδροπλάνα στη λίμνη Βιστωνίδα στις 11. Τα πυροβόλα των πλοίων και του στρατού βομβάρδισαν τις θέσεις ανάμεσα στη λίμνη Αχινός και τη θάλασσα στις 24 Απριλίου<sup>29</sup>. Ο Μάιος ήταν «απελπιστικά ήσυχος» μήνας και η μόνη δραστηριότητα, η οποία παρατηρήθηκε ήταν βολές πυροβολικού.

Στις 15 Ιουνίου 1917 γαλλικό δελτίο πληροφοριών αναφέρει ότι η 50<sup>η</sup> τουρκική μεραρχία έχει αρχηγείο στο Razolinos (Ροδολίβος;) και ότι το 158<sup>ο</sup> Σύνταγμα της βρίσκεται στο Νεοχώρι με τρία τάγματα, το 169<sup>ο</sup> στην ακτή (με τρία τάγματα και ένα εθνοφυλακής, το τελευταίο, μάλλον με μουσουλμάνους της ανατολικής Μακεδονίας) και το 157<sup>ο</sup> ως εφεδρεία στην Αγγίστα με τρία τάγματα.

Τον Ιούνιο η 27<sup>η</sup> Μεραρχία αναδιπλώθηκε στη λεγόμενη «καλοκαιρινή γραμμή» πάνω από τις όχθες του Στρυμόνα για να γλυτώσει από τα κουνούπια. Οι δυνάμεις, όμως, στις εκβολές δεν μετακινήθηκαν επειδή «η θέση τους ήταν εξαιρετικά σημαντική», ενώ δόθηκαν κουνουπιέρες για όλο το προσωπικό.

Στις 21 Ιουνίου υδροπλάνα «Βομβάρδισαν με επιτυχία εχθρικές εγκαταστάσεις στην Provista ([Παλαιοκώμη] 4 χιλιόμετρα βορειοανατολικά του Νεοχωρίου) και στο Ragolinos ([Ροδολίβος] 8 χιλιόμετρα βορειοανατολικά του Νεοχωρίου)». Οι Γερμανοί απάντησαν στις 22 Ιουνίου, όταν τρία γερμανικά υδροπλάνα βομβάρδισαν τις βρετανικές εγκαταστάσεις. Οι επιθέσεις των γερμανικών υδροπλάνων θα συνεχίζονταν μέχρι τα τέλη Αυγούστου, ενώ όλο αυτό το διάστημα δεν έλειψαν και οι επιθέσεις των συναδέλφων τους της αεροπορίας.

Στα τέλη Ιουλίου τα αναγνωριστικά και τα αεροπλάνα συνεργα-

---

28. Μάλλον του Flieger Abteilung 30.

29. Φαίνεται ότι οι Βρετανοί δημιούργησαν και μία άλλη μοίρα, την F, τον ίδιο μήνα, στο Σταυρό, αλλά, μάλλον ήταν απλά διοικητική πράξη και η μοίρα αυτή δεν επιχειρήσε ποτέ από τον Σταυρό.

σίας-διόρθωσης βολών πυροβολικού συγκεντρώθηκαν στον Σταυρό και η Θάσος έγινε βάση αποκλειστικά υδροπλάνων και της ελληνικής Ζ Μοίρας. Φαίνεται ότι και τα υδροπλάνα του Σταυρού συγκεντρώθηκαν στη Θάσο τον ίδιο μήνα, αλλά θα πρέπει να παρέμειναν τουλάχιστον ένα ή δύο στην περιοχή.

Τον Ιούλιο αποχωρεί η τουρκική 50<sup>η</sup> Μεραρχία, η οποία κατείχε μέτωπο από το Δόξαμπος μέχρι και τον Όρμο Ελευθερών για το Χαλέπι της Συρίας. Το 158<sup>ο</sup> και 169<sup>ο</sup> Συντάγματά της αντικαταστάθηκαν στο μέτωπο από τις 20 Ιουνίου με τη βουλγαρική 10<sup>η</sup> Μεραρχία (το 40<sup>ο</sup> Σύνταγμά της στο Νεοχώρι και ένα άλλο στο Karakol Pravi<sup>30</sup>), ενώ το 157<sup>ο</sup> και το πυροβολικό της αναχώρησαν στις αρχές Ιουλίου. Από την άλλη, τον Αύγουστο ο στρατηγός Μιλν ζητούσε την αντικατάσταση της 27<sup>ης</sup> Μεραρχίας λόγω της επικείμενης μείωσης των βρετανικών στρατευμάτων.

Ο, σχετικά ήσυχος, Αύγουστος ξεκίνησε άσχημα με τη βύθιση του βοηθητικού πλοίου «Ermine», 1.836 τόνων, στις 2 του μηνός, έξω από το αγκυροβόλιο από νάρκες τις οποίες είχε ποντίσει το γερμανικό υποβρύχιο UC 23. Το πλοίο αυτό έκανε τη διαδρομή Μούδρος-Θάσος-Σταυρός και χάθηκαν 60 (ή 23) άνδρες, από τους 53 άνδρες πλήρωμα και τους 30 ναύτες και στρατιώτες που μετέφερε. Η απώλειά του ήταν πλήγμα για τις δυνάμεις στις εκβολές του Στρυμόνα, επειδή δεν υπήρχαν αρκετά μεταγωγικά πλοία για τον εφοδιασμό τους. Η ένορκη διοικητική εξέταση που ακολούθησε αποκάλυψε ότι, ενώ, όλα τα πλοία τα οποία θα έμπαιναν στη ναυτική βάση της Σκάλας Σταυρού ακολουθούσαν μία διαδρομή η οποία καθημερινά ελεγχόταν για νάρκες, από τις 15 Ιουλίου 1917 μέχρι και τις 2 Αυγούστου μόνο μία ημέρα δεν ελέγχθηκε η διαδρομή αυτή. Φαίνεται ότι το UC 23 ήταν τυχερό.

Οι επιχειρήσεις τον Αύγουστο συνίσταντο σε «μέτρια δραστηριότητα πυροβολικού και αψιμαχίες περιπόλων». Στις 12 του μηνός, όμως, ένδεκα βρετανικά αεροπλάνα βομβάρδισαν τη γερμανική βάση υδροπλάνων στο Σέλινο Βιστωνίδας. Το Σεπτέμβριο αναφέρεται μόνο «Ολοένα και αυξάνουσα εχθρικού πυροβολικού στον κάτω Στρυμόνα».

Σε όλο αυτό το διάστημα πάνω από τις εκβολές διαδραματιζόταν έντονες αερομαχίες ανάμεσα στο Γερμανό «Αετό του Αιγαίου», ανθυποσηναγό Έσβεγκε του 30<sup>ου</sup> Αεροπορικού Αποσπάσματος (Fliegerabteilung), το οποίο εξορμούσε από τη Δράμα από το Δεκέμβριο (ίσως από τον Οκτώβριο) του 1916 με αεροπλάνα Pfalz E.I, Fokker E.II Eindecker και Albatros D.III. Οι Βρετανοί αντιμετώπιζαν τα εχθρικά

---

30. Το Karakol Pravi ταυτίζεται με το φυλάκιο/καρρακόλι μεταξύ Κορμισσας και Νικήσιανης. Σε αυστριακό χάρτη του 1911 αναφέρεται ως 'Kar. Portos'.



αεροπλάνα με πτήσεις από τη Θάσο (Ναυτική Αεροπορία), με τα Camel της Μοίρας D του Σταυρού και το Βασιλικό Αεροπορικό Σώμα (R.F.C., Royal Flying Corps). Τελικά ο Γερμανός άσος (20 επιβεβαιωμένες και 6 πιθανές καταρρίψεις) θα σκοτωνόταν στις 28 Οκτωβρίου του 1917 σε μία παγίδα που του έστησαν οι Βρετανοί με ένα παγιδευμένο με εκρηκτικά αερόστατο παρατήρησης.

Τον Οκτώβριο αναφέρεται η ύπαρξη της βρετανικής 1<sup>ης</sup> Μοίρας Πεδινού Πυροβολικού (11<sup>η</sup> και 98<sup>η</sup> Πυροβολαρχίες με 12 πυροβόλα και Πυροβολαρχία [Οβιδοβόλων] D με 4 οβιδοβόλα), η οποία θα πρέπει να είχε έρθει στην περιοχή νωρίτερα.

Ο Οκτώβριος και Νοέμβριος ήταν μήνες με αρκετή δραστηριότητα στο μέτωπο. Οι Βούλγαροι έβαλλαν εναντίον των βρετανικών θέσεων, τα μόνιτορ εναντίον των Βουλγάρων (ένα μάλιστα δέχθηκε, ανεπιτυχή, επίθεση από γερμανικό αεροπλάνο στις 18 Οκτωβρίου), βρετανικά αεροπλάνα «βομβάρδισαν το εχθρικό αεροδρόμιο στο Razolinos ([Ροδολίβος] 11 χιλιόμετρα βορειοανατολικά του Νεοχωρίου). Ως συνέπεια αυτού συνήφθησαν πολλές αερομαχίες, χωρίς εμφανή αποτελέσματα» στις 15 Νοεμβρίου, ενώ στις 20 Νοεμβρίου «Εχθρικό αεροπλάνο καταρρίφθηκε από αγγλικό υδροπλάνο ανατολικά του Νεοχωρίου».

Το Νοέμβριο ξεκινά η κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής 60 εκατοστών (Ντεκοβίλ) από το Σαρακλή (κοντά στο Λαγκαδά) για το Σταυρό για να χρησιμοποιηθεί για τον εφοδιασμό των βρετανικών δυνάμεων της περιοχής. Το μέτωπο των εκβολών του Στρυμόνα εφοδιαζόταν με πλοία από τη Θεσσαλονίκη, κάτι το οποίο δημιουργούσε προβλήματα επειδή υπήρχε έλλειψη πετρελαίου και το λιμάνι του Σταυρού δεν είχε υποδομή για αποβίβαση και εκφορτώσεις.

Η 80<sup>η</sup> Ταξιαρχία αντικαταστάθηκε στις εκβολές του Στρυμόνα από την 82<sup>η</sup> Ταξιαρχία (τάγματα 2<sup>nd</sup> Gloucestershire, 2<sup>nd</sup> Duke of Cornwall's Light Infantry 10<sup>th</sup> Hampshire και 10<sup>th</sup> (Lovat's Scouts) Cameron Highlanders -το τελευταίο θα έφευγε για τη Γαλλία τον Ιούνιο του 1918, όταν η ταξιαρχία είχε ήδη παραδώσει τον τομέα των εκβολών σε ελληνικές μονάδες της ίδιας μεραρχίας στις αρχές Δεκεμβρίου 1917. Η αντικατάσταση έγινε βάση σχεδίου, με σκοπό να βρίσκονται πάντα στην πρώτη γραμμή ενάμιση τάγμα πεζικού και μία πυροβολαρχία, ενώ ολοκληρώθηκε σε διάστημα ενός μηνός. Ο διοικητής της 82<sup>ης</sup> Ταξιαρχίας, ταξίαρχος Μέιναρντ αρρώστησε μόλις εγκαταστάθηκαν στις θέσεις του και αντικαταστάθηκε από τον αντισυνταγματάρχη Σόλι-Φορντ. Το τάγμα 10<sup>th</sup> Hampshire ανέλαβε τη θέση Bluff Camp και μετά τον υποτομέα K.C. πάνω από τη γέφυρα Hall's Bridge «πριν ο ποταμός χυθεί στα έλη του Τσάγεζι. Η γέφυρα βρισκόταν ακριβώς νότια από τα θαμμένα ερείπια της Αμφιπόλεως». Τις νέες βρετανικές μονάδες υποδέχθηκαν

οι Βούλγαροι με βολές πυροβολικού και ένα γερμανικό αεροπλάνο επιτέθηκε στις αποθήκες των Βρετανών στο το Kar Tasli Derbend στις 6 Δεκεμβρίου.

### 1918

Στις 1 Ιανουαρίου γαλλικό δελτίο πληροφοριών αναφέρει ότι μόνο το βουλγαρικό 40<sup>6</sup> Σύνταγμα βρίσκεται από το Νεοχώρι μέχρι τις ακτές, ενώ τα υπόλοιπα συντάγματα της 10<sup>ης</sup> Μεραρχίας βρίσκονται στο Πόρτο Λάγος, Κομοτηνή και «Ανατολική Μακεδονία». Όπως φαίνεται οι Βούλγαροι, σιγά σιγά, αποχωρούσαν από την περιοχή.

Τον Ιανουάριο αεροπλάνα του Βασιλικού Αεροπορικού Σώματος εγκαταστάθηκαν στο Σταυρό, μάλλον τύπου SE 5a της 47<sup>ης</sup> Μοίρας (Squadron), αναλαμβάνοντας τις αποστολές των αεροπλάνων του ναυτικού, επειδή τα αεροπλάνα του ναυτικού μεταφέρθηκαν στην Ίμβρο και στο Μούδρο για να επιχειρήσουν εναντίον των γερμανικών καταδρομικών «Goeben» και «Breslau», τα οποία επιχειρήσαν έξοδο από τον Ελλήσποντο.

Χαρακτηριστικό των αερομαχιών που συνάπτονταν επάνω από τις εκβολές του Στρυμόνα είναι το παρακάτω. Στις 27 Ιανουαρίου ήταν ένα γαλλικό Spad 7ου Escadrille (Μοίρα) 507 και ένα Nieuport 23 του Escadrille 506 μαζί με ένα βρετανικό Nieuport 17 της 17<sup>ης</sup> Μοίρας κατεδίωξαν ένα γερμανικό DFW, το οποίο είχε πραγματοποιήσει αναγνωριστική αποστολή πάνω από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, μέχρι και τον Κόλπο Ορφανού, ενώ επτά άλλα γαλλικά καταδιωκτικά τα οποία συμμετείχαν στην καταδίωξη είχαν εγκαταλείψει την προσπάθεια. Το γερμανικό αναγνωριστικό χτυπήθηκε με πάνω από 1.000 σφαίρες και έπεσε στο αεροδρόμιο της Δράμας.

Το Φεβρουάριο επεκτάθηκε η σιδηροδρομική γραμμή 60 εκατοστών (Ντεκοβίλ) από το Tashli Derbent στο Τσάγεζι. Ήδη υπήρχε σιδηροδρομική γραμμή από την προβλήτα του Σταυρού στο Tashli Derbent, ενώ τον Απρίλιο παραδίδεται για χρήση η σιδηροδρομική γραμμή 60 εκατοστών (Ντεκοβίλ) από το Σαρακλή (κοντά στο Λαγκαδά) για το Σταυρό, απαλλάσσοντας δύο από τα τρία πλοία τα οποία εκτελούσαν το δρομολόγιο Θεσσαλονίκη-Σταυρό για να μεταφέρουν εφόδια για τις δυνάμεις του μετώπου εκεί. Όσο για το μέτωπο συνήφθησαν αψιμαχίες περιπόλων και βολές πυροβολικού.

Στις 9 Μαρτίου το τάγμα 2<sup>nd</sup> Gloucestershire επέδραμε στις Βουλγαρικές γραμμές σκοτώνοντας και τους 10 άνδρες του προκεχωρημένου φυλακίου στο οποίο επιτέθηκε (στο ημερολόγιο της Διοίκησης Συμμαχικών Στρατιών στην Ανατολή αναφέρεται για την 9<sup>η</sup> Μαρτίου: «Το πεζικό μας επέδραμε σε εχθρικό φυλάκιο, σκοτώνοντας τους 10

στρατιώτες οι οποίοι το επάνδρωναν σε μία έντονη μάχη»).

Η Αντάντ αποφάσισε στις αρχές Μαρτίου την αντικατάσταση των Βρετανών στο μέτωπο του Στρυμόνα με τις νέες ελληνικές δυνάμεις. Έτσι στις 26 Μαρτίου η ελληνική I Μεραρχία Λαρίσης αντικατέστησε την 27<sup>η</sup> Μεραρχία (προσωρινά εκτός της 82<sup>ης</sup> Ταξιαρχίας, η οποία βρισκόταν στις εκβολές του Στρυμόνα) και η βρετανική μεραρχία μετακινήθηκε βόρεια της λίμνης Αχινός (από το Κομαριάν [Komaryan] μέχρι το νησί Τουρμπές [Turbes Island]) με την 81<sup>η</sup> Ταξιαρχία στα δεξιά (νότια) και την 80<sup>η</sup> στα αριστερά (βόρεια) με το κέντρο της πάνω στην οδό Θεσσαλονίκης-Σερρών. Η αντικατάσταση αυτή ολοκληρώθηκε στις 7 Απριλίου.

Επίσης το Μάρτιο, σύμφωνα με τις ελληνικές πηγές, ή τον Ιούνιο σύμφωνα με τις βρετανικές, η 82<sup>η</sup> Ταξιαρχία παρέδωσε τον τομέα της σε δύο συντάγματα της ελληνικής I Μεραρχίας Λαρίσης. Η μεραρχία αυτή εγκατέστησε το 1/38 Σύνταγμα Ευζώνων στον Ανατολικό Υποτομέα (Αμφίπολη) και το 5<sup>ο</sup> Σύνταγμα Πεζικού στο Δυτικό. Οι βρετανικές μάχιμες δυνάμεις ξηράς εγκατέλειπαν οριστικά την περιοχή. Βρετανικά στρατεύματα θα περνούσαν πάλι από τις εκβολές του Στρυμόνα μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου για να επιβιβαστούν σε πλοία και να αναχωρήσουν για την Τουρκία ή την περιοχή του Καυκάσου.

Στις 1 Απριλίου η Μοίρα D της Βασιλικής Αεροπορικής Υπηρεσίας του Ναυτικού (RNAS) μετονομάζεται σε 221<sup>η</sup> Μοίρα της RAF (552<sup>ο</sup>, 553<sup>ο</sup> και 554<sup>ο</sup> Σμήνος) στο Σταυρό, εξοπλισμένη με καταδιωκτικά Camel και βομβαρδιστικά DH 4 (τον Ιούλιο θα εξοπλιζόταν με βομβαρδιστικά DH 9). Τον Απρίλιο η 222<sup>η</sup> Μοίρα της RAF, εξοπλισμένη με DH 4 και DH 9, στέλνει απόσπασμα στο Σταυρό. Στις 21 Απριλίου η 223<sup>η</sup> Μοίρα της RAF, εξοπλισμένη με DH 4 και DH 9, εγκαθίσταται στο Σταυρό ή στέλνει απόσπασμά της, ενώ τον ίδιο μήνα μετεγκαθίσταται στη Μυτιλήνη<sup>31</sup>. Βέβαια με τη συγκέντρωση τόσων αεροπλάνων στην περιοχή η δραστηριότητα των αεροπλάνων ήταν ιδιαίτερα έντονη. Στις 10 Απριλίου: «Υδροπλάνα βομβάρδισαν βουλγαρικό στρατόπεδο στο Pravista [Παλαιοκώμη]». 11 Απριλίου: «Υδροπλάνα βομβάρδισαν εχθρικές εγκαταστάσεις στο Γκερεβίτζ [Σέλινο Βιστωνίδα]», 20 Απριλίου: «Αγγλικά αεροπλάνα βομβάρδισαν εχθρικές εγκαταστάσεις στο Pravista [Παλαιοκώμη] και το Somaltos [Μικρό Σούλι]», 23 Απριλίου: «Υδροπλάνα βομβάρδισαν την Pravista και το Kanali».

Το Μάιο αναφέρονται μόνο βουλγαρικές βολές πυροβολικού, ενώ

---

31. Επειδή τον Απρίλιο του 1918 τα δύο βρετανικά αεροπορικά σώματα (RFC και RNAS) ενώνονται ως RAF, υπάρχει μία αβεβαιότητα για το κατά πόσο οι μετονομασίες και δημιουργίες καινούργιων μονάδων ισχύουν και εάν επέτρεψαν στις μονάδες αυτές να δράσουν ουσιαστικά όσο βρίσκονταν στο Σταυρό.

στις αρχές Ιουνίου η 10<sup>η</sup> βουλγαρική Μεραρχία με 9 τάγματα κατέχει το μέτωπο εκβολές ποταμού Νέστου-Νεοχώρι (Αμφίπολη).

Η Ι Μεραρχία κατείχε τον τομέα Αχινού-γέφυρα Κουμαριανής (Κουμαριά) μέχρι την 31 Μαΐου/13 Ιουνίου, όταν αντικαταστάθηκε από την XIII Μεραρχία Χαλκίδας. Η XIII κατέλαβε αμέσως τομέα από το δυτικό όριο της λίμνης Αχινού μέχρι τα Πρόσνικ (Σκοτούσα)-Νεβόλιανη (Σκοπιά). Το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων της XIII βρισκόταν γύρω από το Νεοχώρι μέχρι και τον Κόλπο Ορφανού. Στις αρχές Οκτωβρίου η μεραρχία βρισκόταν γύρω από την Καβάλα και είχε ανακαταλάβει την περιοχή μέχρι Σαρίμπασαν (Χρυσούπολη)-εκβολές Νέστου. Φαίνεται ότι είχε εγκαταλείψει τις θέσεις της γύρω από τις εκβολές του Στρυμόνα. Τέλη Σεπτεμβρίου/αρχές Οκτωβρίου η ΙΙ Μεραρχία συγκεντρώθηκε στην περιοχή των ακτών του Κόλπου Ορφανού (Βρασνά-Κρούσοβο [Κερδύλλιο]-Τσάγεζι [Ηρακλείτσα]- εκβολές Στρυμόνα) για να μετακινηθεί και αυτή αργότερα από την περιοχή.

Οι τελευταίες αναγραφές στο ημερολόγιο της Διοίκησης Συμμαχικών Στρατιών στην Ανατολή είναι μέχρι τις 10 Αυγούστου, όταν αναφέρεται «Μεγάλη δραστηριότητα εχθρικού πυροβολικού στις εκβολές του Στρυμόνα».

Ενώ στην ξηρά υπήρχαν μόνο βοηθητικές βρετανικές δυνάμεις στη θάλασσα το Βασιλικό Ναυτικό συνέχιζε να διατηρεί δυνάμεις. Στις 30 Αυγούστου, όμως, η αρχηγίδα της βρετανικής μοίρας, το καταδρομικό «Endymion», χτυπήθηκε από τορπίλη την οποία είχε εκτοξεύσει το γερμανικό υποβρύχιο UC 37. Οι ζημιές δεν ήταν μεγάλες και αποκαταστάθηκαν σε μία εβδομάδα. Μία δεύτερη τορπίλη είχε στόχο το μόνιτορ «Abercrombie», αλλά δεν το πέτυχε και κατέληξε στην ακτή. Τα γερμανικά υποβρύχια συνέχιζαν να ήταν απειλή και αυτή θα ήταν η τελευταία πράξη στις επιχειρήσεις του «μετώπου της λήθης».

Οι βρετανικές δυνάμεις (τέσσερα τάγματα πεζικού και δύο ή τρεις πυροβολαρχίες) παρέμειναν στα χαρακώματα στις εκβολές του Στρυμόνα για περίπου 22 μήνες, ενώ οι δυνάμεις επιμελητείας και ναυτικού περισσότερο. Η παρουσία τους εκεί είχε σκοπό απλά να ελέγχει τον αντίπαλο και ποτέ δεν πραγματοποιήθηκαν μεγάλες επιχειρήσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι η επίσημη ιστορία ενός τάγματος το οποίο υπηρέτησε εκεί με μία μονοκονδυλιά αναφέρει για ένα οκτάμηνο «δεν έχω τίποτα να αναφέρω». Τα στρατεύματα υπέφεραν από ανία, αλλά η παραμονή τους δεν ήταν ανώδυνη. Οι δυνάμεις του μετώπου των εκβολών του Στρυμόνα δεν αναδιπλώνονταν το καλοκαίρι στα υψώματα πίσω από το ποτάμι, όπως, η υπόλοιπη μεραρχία, για να γλυτώσουν από τη μάστιγα των κουνουπιών, επειδή η διοίκηση έκρινε ότι «οι εχθρικές δυνάμεις θα πρέπει να αισθάνονται έντονα την παρουσία των βρετανών στον



Βρετανοί σε χαρακώματα το 1916. Κράνη (Steel Shrapnel Helmets) μοιράστηκαν στα στρατεύματα τον Αύγουστο του 1916, δεν ήταν όμως αρκετά και αρχικά δόθηκαν μόνο για χρήση σαν «υλικό χαρακωμάτων» (trench stores) (Gallica N6946729).

κάτω Στρυμόνα», υποφέροντας, αντίστοιχα, από την ελονοσία. Οι δυνάμεις του ναυτικού, από την άλλη, απολάμβαναν μία υπηρεσία «ρουτίνας» και ο μόνος κίνδυνος για αυτές ήταν οι, ελάχιστες, αψιμαχίες με το εχθρικό πυροβολικό και οι, επίσης ελάχιστες, αεροπορικές προσβολές των γερμανικών αεροπλάνων. Για αυτό, άλλωστε, ελάχιστα έχουν γραφεί για το μέτωπο αυτό. Η πεντάτομη επίσημη ιστορία του ναυτικού για τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο δεν αναφέρει απολύτως τίποτα για τις επιχειρήσεις, εμφανίζοντας μόνο την σύνθεση της ναυτικής μοίρας σε έναν πίνακα. Η επτάτομη της αεροπορίας έχει τρεις παραγράφους, ενώ η δίτομη του στρατού ένδεκα. Αναφορικά με την ιστορία του ναυτικού και τις επιχειρήσεις των αεροπλάνων του, τα οποία ανάμεσα στα άλλα ήταν τα πρώτα τα οποία τράβηξαν αεροφωτογραφίες της περιοχής, ένας ερευνητής έγραψε χαρακτηριστικά ότι «για τους συγγραφείς της επίσημης ιστορίας του Βασιλικού Ναυτικού ό,τι συνέβαινε πάνω από το άλμπουργο (κατάρτι) των πλοίων δεν αναφέρεται». Αντίστοιχα δεν υπάρχουν ιδιαίτερες αναφορές σε αναμνήσεις πολεμιστών.

Παρόλα αυτά, και στις εκβολές του Στρυμόνα, δημιουργήθηκαν οι βάσεις της συνεργασίας των πρώτων αεροπλάνων με τις δυνάμεις ξηράς



και του ναυτικού, οι οποίες στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο θα εξελίσσονταν σε επιστήμη.

### **Νεοχώρι/ Αμφίπολη**

Όπως είδαμε, πολλές ήταν οι αναφορές στο 'Neochori', αφού αποτελούσε το μοναδικό οικισμό 'πάνω' στο Στρυμόνα. Το Νεοχώρι (Γενήκιοϊ) βρισκόταν μέσα στον περίβολο της Αμφιπόλεως, στα βορειοδυτικά, και έχει αποτυπωθεί σε αυτή ακριβώς τη θέση σε πολλούς χάρτες των αρχών του 20<sup>ου</sup> αιώνα, σε όλους τους Βρετανικούς στρατιωτικούς της περιόδου και σε φωτογραφίες. Περιγράφεται με περίπου 60 χριστιανικές οικογένειες από τον Ν.Θ. Σχινά το 1886 (*Οδοιπορική σημειώσεις Μακεδονίας*, 2, σ. 409), 'ακριβώς κατά την έξοδον του ποταμού εκ της λίμνης' (Τρ. Ευαγγελίδης, αρχές 20<sup>ου</sup> αιώνα και Ι. Τσαρούχας, Ν. Μπρονόβας, σ. 599) και το 1920 είχε μόλις 15 κατοίκους. Το όνομά του υποδηλώνει μετεγκατάσταση από παλαιότερο οικισμό. Εγκαταλείφθηκε λόγω της ελονοσίας και οι κάτοικοί του μεταφέρθηκαν στο νέο οικισμό της Αμφίπολης. Σε καταγραφή του 1931 (Paul Collart, «Voyage dans la region du Strymon», *B.C.H.*, 55, 1931) εντοπίστηκαν πολλά σπόλια (αρχιτεκτονικό υλικό σε 2<sup>η</sup> χρήση) εντοιχισμένα σε εκκλησία του χωριού.

### **«Βρετανοί αρχαιοκάπηλοι στην Αμφίπολη»**

Μία παράλληλη δραστηριότητα των Βρετανών κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο ήταν οι αρχαιολογικές έρευνες στη Μακεδονία. Ειδικά για την Αμφίπολη με αφορμή την πρόσφατη ανασκαφή στον τύμβο Καστά εμφανίστηκαν σε άρθρα φωτογραφίες με Βρετανούς στρατιώτες/ αρχαιοκαπήλους (:). Οι Βρετανοί στρατιώτες που εμφανίζονται να κάνουν ανασκαφές/ εκσκαφές στην περιοχή της Αμφίπολης ταυτίζονται με τη μονάδα 2<sup>nd</sup> Battalion του 'The King's Shropshire Light Infantry', (IWM, 32521) το οποίο αναφέρεται ότι από τα τέλη Ιουλίου του 1916 ως το Δεκέμβριο του 1917 βρισκόταν στο Νεοχώρι/ Αμφίπολη. (<http://www.shropshireregimentalmuseum.co.uk/regimental-history/shropshire-light-infantry/the-kings-shropshire-light-infantry-1914-1918>. Περισσότερα για τη μονάδα στο *The History of the King's Shropshire Light Infantry in the Great War*, Walter de Burley Wood, 1925). Οι φωτογραφίες αναπαρήχθησαν στο διαδίκτυο άκριτα και με πολλές ανακρίβειες. Προέρχονται από το Βρετανικό Πολεμικό Μουσείο (<http://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205091144>).

Βέβαια οι αρχαιολογικές έρευνες των Βρετανών στη Μακεδονία του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου είναι γνωστές ήδη από δημοσιεύσεις εκείνης της περιόδου<sup>32</sup>, η σχετική αλληλογραφία της Αρχαιολογικής

---

32. βλ. *The Annual of the British School at Athens*, 23, 1919, E.A. Gardner, «Antiqui-

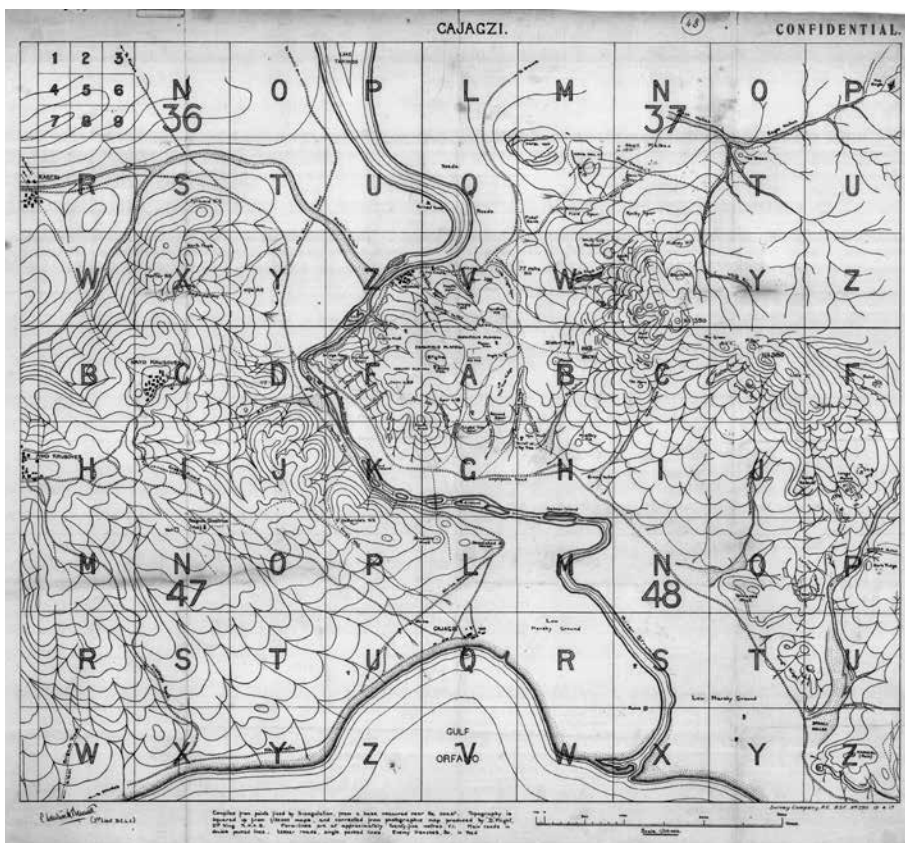


Υψηρείας είναι γνωστή (Ι. Βοκοτοπούλου, Τα πρώτα 50 χρόνια της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων, Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912, 1985, σσ. 1-65), ενώ παρόμοιο ήταν το θέμα της πρόσφατης (2014) έκθεση στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 'Αρχαιολογία στα μετόπισθεν'. Δεν έγιναν εκτεταμένες αρχαιολογικές έρευνες στην Αμφίπολη από τους Βρετανούς, όπως αναφέρεται: Η θέση της Αμφίπολης χρησιμοποιούνταν από τον Αύγουστο του 1916 και εξής από τους Βουλγάρους ως περιχαρτωμένο οχυρό (entrenched redoubt) και δεν ερευνήθηκε λεπτομερώς (Macedonia. Antiquities, σ. 33, B.S.A., 23, 1918/9). Πολλές από τις ανακαλύψεις ήταν τυχαίες: Ενώ κατασκευάζονταν χαρακώματα, θέσεις για πυροβόλα και ορύγματα στις γραμμές φάνηκε ότι υπήρχαν πολλές ευκαιρίες για πολύτιμες ανακαλύψεις [...]<sup>33</sup>. Οι αρχαιότητες που ανακαλύπτονταν θεωρούνταν κτήμα της Ελληνικής κυβέρνησης. [...] Ελπίζαμε ότι η συλλογή θα παρέμενε στη Θεσσαλονίκη, ως πυρήνας ενός τοπικού μακεδονικού μουσείου. [...] Αρχαιότητες παραδόθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο από την Ελληνική Κυβέρνηση (Macedonia. Antiquities, σσ. 10, 11, 43 B.S.A., 23, 1918/9, Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π.). Αρχαιότητες της περιοχής της Αμφίπολης έχουν σημειωθεί στους Βρετανικούς χάρτες Orfano 1/50.000 (η θέση της Εγνατίας, 6 σημεία με ερείπια/ ruins), Orfano 1/20.000 (η θέση της αρχαίας Ηιώνας, τύμβος), Cajazgi 1/20.000 (η μονή του Αγίου Δημητρίου ανατολικά του Άνω Κρούσοβου, πύργος στο Κάτω Κρούσοβο, ερειπωμένος πύργος στη δυτική όχθη του Στρυμόνα, 3 θέσεις με ερείπια). Ξεχωρίζει φυσικά σε αυτό το χάρτη 'ο λοφίσκος του Βρασιδά'- Brasidas knoll, μεταξύ Αμφιπόλεως και Τσάγεζι/ δυτικά του Στρυμόνα. Στην περιοχή βρίσκεται το 'ακρωτήριο του Βρασιδά', ανατολικότερα όμως στη Νέα Πέραμο. Το συγκεκριμένο τοπωνύμιο 'Brasidas knoll' προφανώς ήταν έμπνευση κάποιου αρχαιόφιλου Βρετανού που γνώριζε το θάνατο του Σπαρτιάτη στρατηγού το 422 π.Χ. στη μάχη της Αμφίπολης.

---

ties found in the British zone», W. Cooksey, «Mounds and other sites in the region of Salonika» και για την περιοχή του Στρυμόνα το άρθρο του F.B. Welch, «Ancient sites in the Strymon Valley». «Excavations in Macedonia», S. Casson, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 24, Supplement (1919/1920 - 1920/1921), σσ. 1-33, «Pottery from Macedonian Mounds», W. A. Heurtley, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 26 (1923/1924 - 1924/1925), σσ. 30-37, «Excavations in Macedonia -- II», S. Casson, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 26 (1923/1924 - 1924/1925), σσ. 1-29. Στο τέλος του *The Annual of the British School at Athens*, 23, 1919, υπάρχει και χάρτης με τις αρχαιολογικές θέσεις που ερευνήθηκαν.

33. Αυτό αναφέρθηκε και στο Royal Engineers Journal, ό.π.

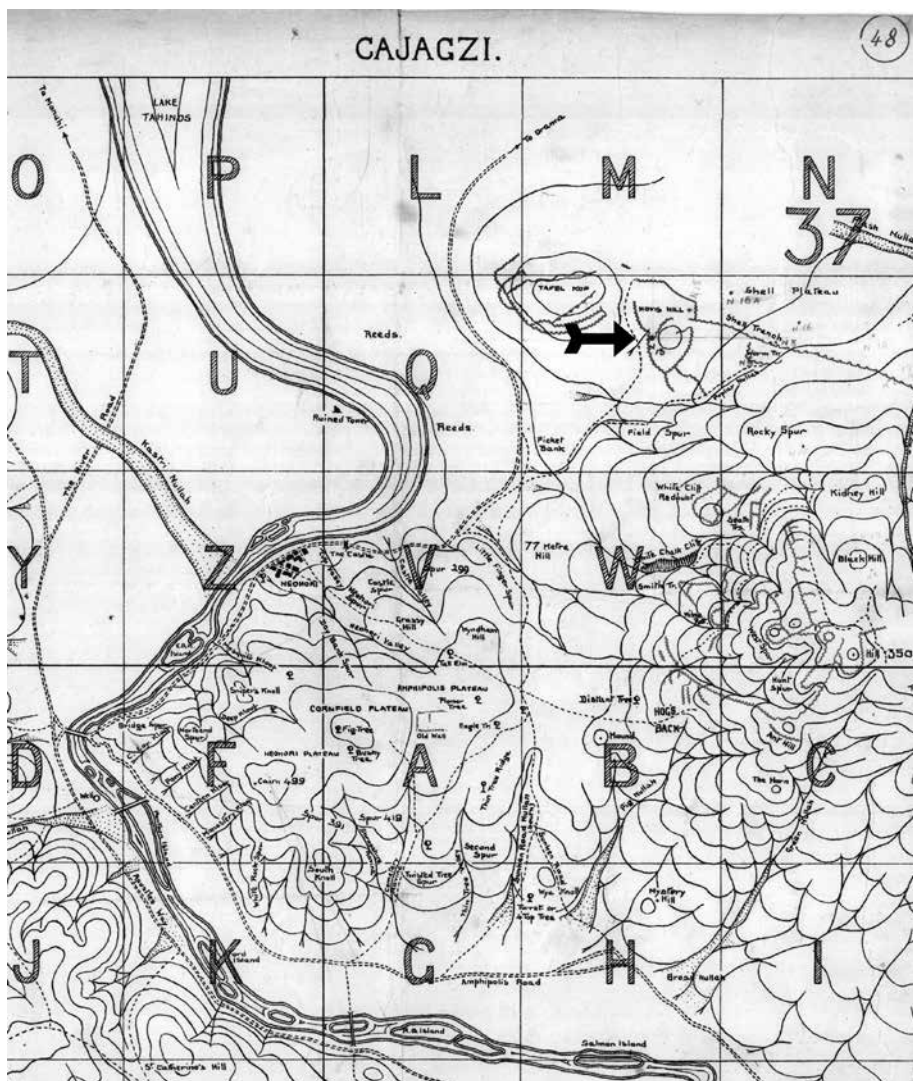


Εμπιστευτικός χάρτης Cajaczi νούμερο 48 1/20.000 (Survey Company. RE. B.S.F. No. 290 19-4-17).

**Η θέση του λόφου Καστά στους βρετανικούς χάρτες, τα τουρκικά/βουλγαρικά χαρακώματα και οι θέσεις βολών των Βρετανών στο λόφο και γύρω από αυτόν**

Το κεφάλαιο αυτό δημιουργήθηκε με βάση τον «Εμπιστευτικό χάρτη Cajaczi νούμερο 48 1/20.000 (Survey Company. RE. B.S.F. No. 290 19-4-17)», ο οποίος δημιουργήθηκε από τον 8<sup>ο</sup> Λόχο Τοπογραφίας, Βασιλικό Μηχανικό (8<sup>th</sup> Field Survey Company, Royal Engineers). Καταρχάς ο λόφος Καστά ταυτίζεται με το Honis Hill (δεύτερη σειρά, κάτω από το τετράγωνο M).

Τα χαρακώματα του χάρτη ήταν η πρώτη γραμμή άμυνας των Κεντρικών Δυνάμεων (Βουλγάρων και Τούρκων στην συγκεκριμένη περίπτωση). Η δεύτερη ξεκινούσε από το Zdravik [ερείπια], βορειοανατολικά του Νεοχωρίου, και κατέληγε ανατολικά από την Provista/Pravista/Παλαιοκώμη όπου συναντούσε το όρος Παγγαίο/Pinar Mountains/Pinar



Απόσπασμα του βρετανικού χάρτη «Εμπιστευτικός χάρτης Cajagzi νούμερο 48 1/20.000 (Survey Company. RE. B.S.F. No. 290 19-4-17)». Ο λόφος Καστά/*Hovis hill* υποδεικνύεται με το βέλος.

Dag σύμφωνα με το Χάρτη Νούμερο 60 Orfano 1/50.000 Topographical Section, RE 107 23/10/16). Η πρώτη αυτή γραμμή άμυνας στηριζόταν πάνω σε εξάρσεις του εδάφους με κατεύθυνση βόρεια-νοτιοανατολικά (Tafel Kor/Λόφος 133-Hovis Hill/Λόφος Καστά-Hill 350-Hill 386-Spider Redoubt-Latrine Trenches-Rough Ridge), χωρίς να συνδέονται οι ξεχωριστές οχυρώσεις μεταξύ τους. Το σύστημα αυτό χαρακωμάτων λέγεται «αμυνόμενη τοποθεσία σε απομονωμένη θέση».



Ο λόφος Καστά/Hovis Hill διαθέτει περιμετρικά χαρακώματα (εκτός ενός σημείου στα βορειοανατολικά του) και μπροστά του υπάρχει, σημειωμένο με μολύβι, μία θέση βολής (N13, μάλλον από το Naval, του ναυτικού, με την έννοια του στόχου για τα πυροβόλα των πλοίων του Βασιλικού Ναυτικού). Πιθανώς να πρόκειται για θέση πυροβόλου, από την στιγμή που προτεραιότητα στις βολές των πλοίων είχαν οι θέσεις πυροβόλων. Πολύ κοντά στο λόφο Καστά και πίσω του (βόρεια) βρίσκεται το N18, ενώ ανατολικά του τρεις ακόμη στόχοι (N8, N9 και N16 -το N16A μάλλον είναι εναλλακτική θέση του N16, το οποίο ενισχύει την άποψη ότι επρόκειτο για θέσεις πυροβόλων-). Ελάχιστα ανατολικότερα βρίσκονται τρεις ακόμη θέσεις βολής (N10, N15 και N17). Με τέτοια συγκέντρωση στόχων για τους Βρετανούς θα πρέπει να είχε δεχθεί καταγισμούς βλημάτων όσο διήρκεσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Η ονοματολογία των διαφόρων γεωγραφικών χαρακτηριστικών και κατασκευών (χαρακωμάτων, κτιρίων κ.λπ.) στους βρετανικούς στρατιωτικούς χάρτες είναι μία ιδιαίτερη ιστορία. Η ονοματοδοσία γινόταν κυρίως από αξιωματικούς του πεζικού, πυροβολικού και του μηχανικού. Σε αυτήν, συνήθως, περιέγραφαν αυτό που έβλεπαν (π.χ. Cornfield Plateau στην τέταρτη σειρά/τετράγωνο Α, οροπέδιο των καλαμποκιών), έδιναν ονόματα από την πατρίδα τους/μονάδες τους/αξιωματικούς τους/πλοία τους.

Παρακάτω ακολουθούν ονόματα τα οποία έχουν ταυτιστεί στην ανατολική πλευρά του Στρυμόνα.

Η Hovis είναι, και ήταν, μία αλευροβιομηχανία-αρτοποιομηχανία. Πιθανώς το σχήμα του λόφου Καστά να θύμιζε καρβέλι ψωμί το οποίο παρήγαγε η βιομηχανία αυτή.

Το Tafel Kop (δεύτερη σειρά/τετράγωνο κάτω από το Μ) είναι ένας λόφος στη Νότια Αφρική. Πιθανώς κάποιος αξιωματικός είχε υπηρετήσει εκεί κατά τον πόλεμο των Μπόερ.

Το Shell Trench (χαρακώμα των βλημάτων, δεύτερη σειρά/τετράγωνο κάτω από το N37) πιθανώς να χρησιμοποιείται για χαρακώματα-αποθηκευτικό χώρο βλημάτων πυροβολικού ή η ονομασία του να σημαίνει μέρος το οποίο δέχεται βλήματα του (βρετανικού) πυροβολικού, δηλαδή ένας στόχος μεγάλης σημασίας. Με μεγάλη βεβαιότητα χρησιμοποιούνταν για πρόσβαση στον ξεροπόταμο White River στα ανατολικά του, ο οποίος οδηγούσε σε άλλο ξεροπόταμο βόρεια. Οι ξεροπόταμοι αυτοί ήταν κάτω από την επιφάνεια του εδάφους και χρησιμοποιούνταν για μετακίνηση χωρίς να μπορεί να παρατηρεί τα τεκταινόμενα ο εχθρός.

Το Hog's Back (τέταρτη σειρά/τετράγωνο Β) είναι μία «κόψη» κορυφογραμμής στα North Downs, στο Surrey της Αγγλίας.

Wye Knoll (Πέμπτη σειρά/τετράγωνο H). Το Wye είναι ένα χωριό στο Kent, ένας ποταμός.

Deep Kloof (τέταρτη σειρά/τετράγωνο F) είναι περιοχή της Νότιας Αφρικής.

Latrine Trenches (Έκτη σειρά/τετράγωνο O και P) Χαρακώματα Αποχωρητηρίων.

Τέταρτη σειρά/κάτω από το τετράγωνο Y, ανατολικά του λόφου 386 έχει δοθεί ο γεωγραφικός όρος spur (αντέρειασμα/παρακλάδι οροσειράς) «Picton» «Grafton», τα οποία ήταν πλοία του Βασιλικού Ναυτικού τα οποία συμμετείχαν στις επιχειρήσεις στις εκβολές του Στρουμόνα.

Milne Rdt. (redoubt, οχυρό) (Τρίτη σειρά/τετράγωνο W) Ο Milne ήταν διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στο μακεδονικό μέτωπο.

Yeomanry nullah (τέταρτη σειρά/τετράγωνο J) ξεροπόταμος του ιππικού Yeomanry (πρώην εθελοντικό ιππικό λίγο πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχε ενταχθεί στην εφεδρεία -Territorial Army-).

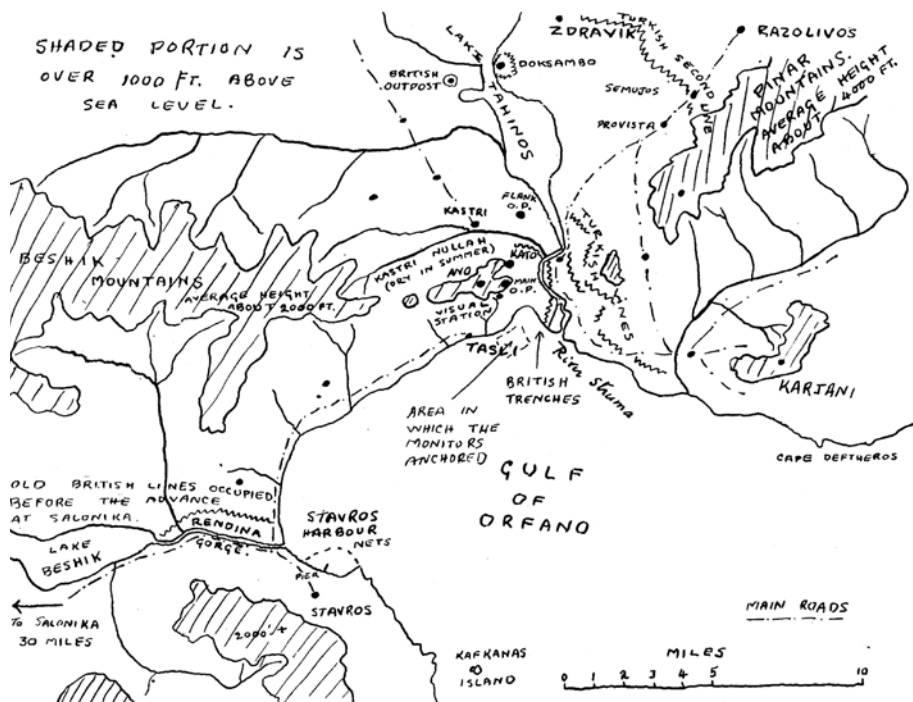
RB Island (νησί του συντάγματος Rifle Brigade, πέμπτη σειρά/τετράγωνο G).

KRR Island (νησί του συντάγματος King's Royal Rifles, τρίτη σειρά/τετράγωνο Z).

Shropshire ravine (χαράδρα του συντάγματος Shropshire, τέταρτη σειρά/τετράγωνο A και G).

Τα τέσσερα τάγματα πεζικού τα οποία βρίσκονταν στην περιοχή το Απρίλιο του 1917 ήταν τα 4<sup>th</sup> King's Royal Rifle Corps [KRRC], 4<sup>th</sup> Rifle Brigade [RB], 2<sup>nd</sup> King's Shropshire Light Infantry [KSLI] και 3<sup>rd</sup> King's Royal Rifle Corps [KRRC].

Τον Απρίλιο του 1917 τα χαρακώματα που φαίνονται στο χάρτη επανδρώνονταν από Τούρκους του 157<sup>ου</sup> ή του 158<sup>ου</sup> Συντάγματος Πεζικού (το 157<sup>ο</sup> τα επάνδρωνε σίγουρα στα μέσα Ιουνίου 1917 σύμφωνα με γαλλικό δελτίο πληροφοριών) με δύναμη τριών ταγμάτων. Τα βρετανικά χαρακώματά του, ελάχιστου, προγεφυρώματος στην ανατολική όχθη του Στρουμόνα ξεκινούσαν στα βόρεια απέναντι από τον ξεροπόταμο Καστρί (τρίτη σειρά, τετράγωνο Z, Kastri nullah) και έφταναν μέχρι την τέταρτη σειρά/τετράγωνο F ή πέμπτη σειρά/τετράγωνο K, σύμφωνα με ένα σκαρίφημα της περιοχής στο The Naval Review Vol. VII No. 3 August 1919, Some Experiences in Macedonia. Την εποχή εκείνη πρέπει να τα επάνδρωναν τα βρετανικά τάγματα πεζικού 4<sup>th</sup> King's Royal Rifle Corps [KRRC] και το 4<sup>th</sup> Rifle Brigade [RB], αν και αναφέρονται νωρίτερα τα 2<sup>nd</sup> King's Shropshire Light Infantry [KSLI] και 3<sup>rd</sup> King's Royal Rifle Corps [KRRC]. Οι θέσεις αυτές είχαν δημιουργηθεί από το βουλγαρικό 40<sup>ο</sup> Σύνταγμα Πεζικού «Αιγαίο» (Belomorski) με εξαναγκαστική εργασία Ελλήνων της περιοχής.



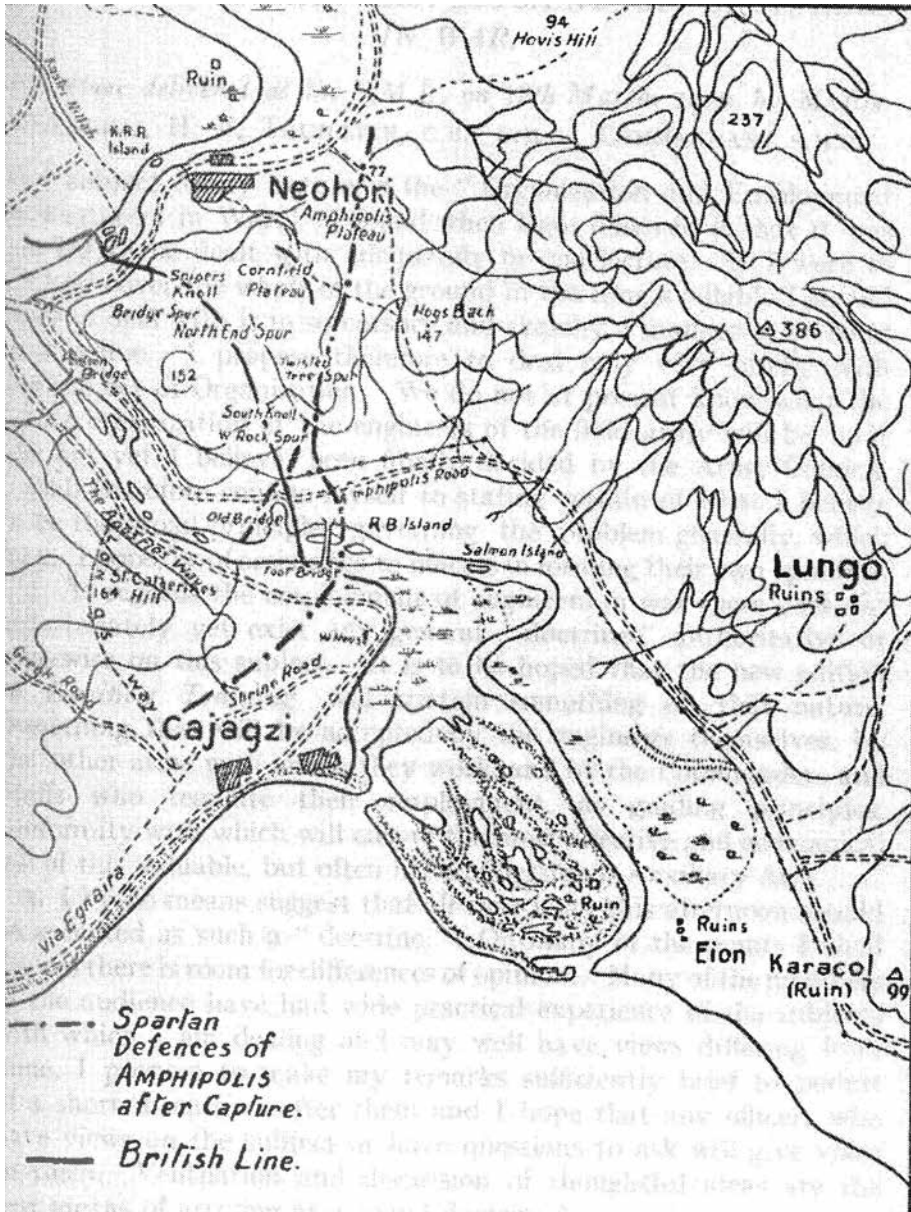
Σκαρίφημα της περιοχής από σημαιοφόρο του Βασιλικού Ναυτικού, ο οποίος υπηρέτησε ως παρατηρητής πυροβολικού στην περιοχή. Διακρίνονται το σημείο στην ανατολική όχθη του Στρυμόνα που ήλεγχαν οι Βρετανοί (BRITISH TRENCHES), τα τουρκικά χαρακώματα (TURKISH TRENCHES) και η περιοχή από την οποία έβαλλαν τα μόνιτορ εναντίον των Τούρκων και Βουλγάρων (AREA IN WHICH THE MONITORS ANCHORED) (The Naval Review Vol. VII No 3 August 1919).

Τα χαρακώματα τα οποία βρίσκονται μπροστά από το κύριο χαρακώμα κάθε θέσης είναι «σταθμοί ακρόασης» ή έχουν τοποθετηθεί πολυβόλα σε αυτά. Αυτά τα οποία είναι κάθετα σε μία ευθεία χαρακωμάτων είναι «χαρακώματα επικοινωνίας» έτσι ώστε οι στρατιώτες να πηγαioύχονται καλυμμένοι από τα πυρά του εχθρού. Εκεί όπου υπάρχουν δύο παράλληλες γραμμές χαρακωμάτων η πρώτη είναι η κύρια/του μετώπου και η πίσω η υποστήριξης.

Ένα άλλος βρετανικός χάρτης (Εμπιστευτικός χάρτης Provista νούμερο 46 Edition 1A 1/20.000 8<sup>th</sup> Field Survey Company, Royal Engineers No. 477 26-7-18, Trenches corrected to 14-5-18) δείχνει ότι βορειοανατολικά του λόφου Καστά/Hovis Hill υπήρχε σύστημα χαρακωμάτων, το οποίο προφύλασσε τις προσβάσεις στο Provista/Παλαιοκώμη, ενώ βόρεια



Χαρακώματα στο λόφο Καστά



Χάρτης της περιοχής κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο λόφος Καστά είναι το 94 Hovis Hill. Ο σχεδιαστής έχει σημειώσει τις σπαρτιατικές θέσεις (αναφέρονται ως «Spartan Defences...») μετά την κατάληψη της Αμφίπολης κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου και τα βρετανικά χαρακώματα (British Line) (Brigadier-General G. Walker, Macedonia, Royal Engineers Journal, Volume 31).

και βορειοδυτικά του Μικρού Σουλίου/Semaltos υπήρχε άλλη γραμμή χαρακωμάτων.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ: Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αδερφό μου, Πέτρο Μεχτίδη, για τη βοήθειά του, τους υπαλλήλους της Εθνικής Χαρτοθήκης για τη διάθεση ψηφιακών αντιγράφων από χάρτες της συλλογής και την Amy Dimmock, βοηθό-έφορο (διαχείριση συλλογών) Μουσείου Βασιλικού Μηχανικού για τη διάθεση άρθρου από το Royal Engineers Journal.

I would like to sincerely thank Ms Amy Dimmock, Assistant Curator (Collections Management), Royal Engineers Museum, for providing me with an article from the Royal Engineers Journal.

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντιστράτηγος Αθανάσιος Σ. Γεραμάνης, *Πολεμική Ιστορία Νεώτερης Ελλάδος-Επιχειρήσεις εν Μακεδονία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμον 1915-1980*, Αθήναι, 1980.
- Ανδρέας Θ. Δεληγιάννης - Δημήτρης Τ. Παπαδημητρίου, «Το τρένο του Σταυρού», *Μακεδονικά* 26, 1988.
- Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού-ΓΕΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον 1914-1918*, Αθήναι, 1958 (Πρώτος Τόμος - Η Ελλάς και ο Πόλεμος εις τα Βαλκάνια), 1961 (Δεύτερος Τόμος - Η Συμμετοχή της Ελλάδος εις τον Πόλεμον 1918).
- Μύρωνας Θ. Ματσάκης, *Το Σύγχρονον Πολεμικόν Ναυτικόν*, Αθήναι, 1973.
- Ν. Ρουδομέτωφ (επιμέλεια), *Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής για τις Παραβιάσεις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που Διεπράχθησαν από τα Βουλγαρικά Στρατεύματα στην Ανατολική Μακεδονία κατά την κατοχή των περιοχών αυτών διαρκούντος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κατά τα έτη 1916-1918*, Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας.
- Harry Askin, *A Marine at Gallipoli and on the Western Front - First In, Last Out - The Diary of Harry Askin*, Barnsley, Pen & Sword, 2015.
- Commandement des armées alliées en Orient (C.A.A.) J.M.O. (<http://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/article.php?laref=1>).
- Dick Cronin, *Royal Navy Shipboard Aircraft development 1912-1932*, Tonbridge, Air Britain, 1990.
- Captain Cyril Falls, *Official History of the Great War-Military Operations - Macedonia Volumes I From the Outbreak of War to the Spring of 1917 and II From the Spring of 1917 to the End of the War*, London-Nashville, The Imperial War Museum-The Battery Press, 1996 (original 1933 and 1935).
- General Staff-War Office, *Manual of field works (all arms)*, London, HMSO, 1921 (Provisional).
- M. Goodall, «Royal Naval Air Service Order of Battle-August 2, 1914», *Cross and Cockade* Vol. 3 No. 4 1972.

- Peter M. Grosz, «German Navy Seaplane Serial Numbers and Classification Codes», *Over the Front* Volume 14 Number 1 Spring 1999.
- Bodo Herzog, *Deutsche U-boote 1906-1966*, Bonn, Karl Müller Verlag, 1996.
- Wing Commander C.G. Jefford, *RAF Squadrons*, Shrewsbury, Airlife, 2001.
- Benjamin Jones, *Ashore, afloat and airborne: The Logistics of British Naval Air Power*, Thesis submitted to the Department of War Studies-King's College, London, 2007.
- H. A. Jones, «The war in the Air-Being the Story of the Part Played by the Royal Air Force» Volume Five, *Uckfield: The Naval & Military Press-The Imperial War Museum* (reprint-original 1935).
- Brad King, *Royal Naval Air Service 1912-1918*, Aldershot, Hikoki, 1997.
- Alan Lake, *Flying Units of the RAF-The ancestry, formation and disbandment of all flying units from 1912*, Shrewsbury, Airlife, 1999.
- R.D. Layman, «Over the wine-dark sea-Aerial Aspects of the Dardanelles/Gallipoli Campaign Part 1», *Over the Front* Volume 9 Number 1 Spring 1994.
- Les Armées Françaises dans la Grande Guerre*, Tome VIII La campagne d'Orient-1° volume La campagne d'Orient, jusqu'à l'intervention de la Roumanie (février 1915-août 1916), 2° volume La campagne d'Orient, de l'intervention de la Roumanie aux préparatifs d'offensive de 1918 (août 1916-avril 1918), 3° volume La campagne d'Orient, du printemps de 1918 à la fin de la même année (avril 1918-décembre 1918). Paris, Imprimerie Nationale, 1924/1933/1934.
- Martin Mace (?), «Churchill's Gunboat-The Monitor HMS M33», *Britain at War Magazine* November 2013.
- Major-General Sir W. G. Macpherson, *Medical Services General History* Vol. IV, London, His Majesty's Stationery Office, 1924.
- Tim Mason, «Royal Naval Air Service Aeroplanes of the Royal Flying Corps (Naval Wing) and RNAS 1911 to 31 August 1915», *Cross and Cockade* Vol. 15 No. 4 1984-Vol. 16 Nos. 2-3-4 1985.
- David Méchin, *La Chasse Francaise en Orient*, Avions 183-184-185-186. *The Naval Review* Vol. VII No. 3 August 1919, «Some Experiences in Macedonia».
- Henry Newbolt, «Naval Operations-History of the Great War based on Official Documents», Volume Five, *Uckfield: The Naval & Military Press-The Imperial War Museum* (reprint) (χ.χ.).
- Royal Navy Ships of World War 1 Logbooks (<http://www.naval-history.net/OWShips-LogBooksWW1.htm>).
- G. Irving Root, *Balkan Battles-A History of the Balkan Fronts of the First World War*, Baltimore, Publishamerica, 2010.
- Bruce Robertson, *British Military Aircraft Serials 1912-1963*, London, Ian Allan, 1964.
- Maciej S. Sobański, *Brytyjskie Monitory Typu «M15»I «M29»*, *Okrety Wojenne* Nr. 79 (5/2006), 80 (6/2006).
- G. Sparrow-J.N. Macbean-Ross, *On Four Fronts with the Royal Naval Division*, London (et.al.), Hodder and Stoughton, 1918.
- Ray Sturtivant-Gordon Page, *Royal Navy Aircraft Serials and Units 1911-1919*, Tonbridge, Air-Britain, 1992.

- Ray Sturtivant-Gordon Page, *The D.H.4/D.H.9 File*, Tunbridge Wells, Air-Britain, 1999.
- Owen Thetford, *British Naval Aircraft 1912-58*, London, Putnam, 1958.
- Brigadier-General G. Walker, «Macedonia», *Royal Engineers Journal*, Volume 31.
- Lieutenant-Commander B. Warlow, *Shore Establishments of the Royal Navy*, Liskeard, Maritime Books (1992)/2000.
- Richard T. Whistler, *Over the Wine-Dark Sea: Aerial Aspects of the Dardanelles/ Gallipoli Campaign Part 4: The German Wasserfliegerabteilung*, *Over the Front* Volume 11 Number 2 Summer 1996.

ALEXIOS ST. MECHTIDIS

TRENCHES ON KASTA. HILL BRITISH OPERATIONS  
IN THE STRYMON RIVER ESTUARY 1916-1918

Abstract

Trenches on Kasta Hill - British operations in the Strymon river estuary 1916-1918 is about the military operations conducted by the Royal Navy, British Army and Royal Naval Air Service over, in and around the mouth of river Struma against Bulgarian and Turkish troops. It is connected with the recent discovery of a tomb on Kasta Hill (Hovis Hill on British maps) and the fact that that hill was part of the Bulgarian/Turkish trench system.

Ο ΑΓΙΟΣ ΕΘΝΟΪΕΡΟΜΑΡΤΥΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ  
ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΙΚΟΝΙΟΥ (1859-1923) ΚΑΙ  
Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΟ ΜΕΛΕΝΙΚΟ ΚΑΙ  
ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΕΙΚΟΣΙΦΟΙΝΙΣΣΗΣ

Μία από τις πιο σημαντικές και ταυτόχρονα τραγικές προσωπικότητες της σύγχρονης ιστορίας υπήρξε ο εθνοϊερομάρτυρας Μητροπολίτης Ικονίου Προκόπιος Λαζαρίδης<sup>1</sup> (Τύανα 1859 - Ζιντζιντερέ 1923), ο οποίος, ενώ υπέστη τα πάνδεινα και εξορίστηκε από τους Τούρκους Κεμαλιστές στα βάθη της Ανατολίας (Ερζερούμι), κατάφερε τελικά να διασώσει τους Ελληνοκαπαδόκες από πολλούς διωγμούς και δοκιμασίες. Μάλιστα η Εκκλησία της Ελλάδος για τον αξιόλογο εθνικό ρόλο που διαδραμάτισε κατά τη δύσκολη περίοδο του 1920-1923 τον ανακήρυξε Άγιο με την εγκύκλιο 2556 και με αρ. πρωτ. 2137/5-7-1993 απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, μαζί με το Χρυσόστομο Σμύρνης και τους υπόλοιπους εθνομάρτυρες ιεράρχες της Μ. Ασίας (Αμβρόσιος Μοσχονησίων, Γρηγόριος Κυδωνίων και Ευθύμιος Ζήλων), των οποίων η Εκκλησία τιμά την μνήμη την Κυριακή προ της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού.

Ο Προκόπιος Ικονίου γεννήθηκε το 1859 στα Τύανα<sup>2</sup> της Καππα-

---

1. Ο Προκόπιος Ικονίου ήταν θείος της γιαγιάς μου Κατίνας Λαζαρίδου-Νομίδου, στη μνήμη της οποίας και του πατέρα μου Ιορδάνη Νομίδα αφιερώνεται η παρούσα εργασία.

2. Τα Τύανα ή Τένει ή Δένεγι ήταν αρχαία πόλη της Καππαδοκίας που βρίσκεται σε απόσταση 5 χλμ. από τη Νίγδη. Κατοικούνταν αμιγώς από Έλληνες και αποτελούσαν εξοχικό θέρετρο για τους πλούσιους της Νίγδης. Η σημερινή ονομασία του χωριού στα τουρκικά είναι Yesilburc που σημαίνει «Πράσινος Πύργος». Κατοικείται από μία συμπαγή ομάδα «Βαλαάδων» (Ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι της Δυτικής Μακεδονίας) που κατάγονται από το χωριό Κρίφτσε (Krifce) - Κιβωτός των Γρεβενών και εγκαταστάθηκαν εκεί με την ανταλλαγή της συνθήκης της Λωζάννης. Τα Τύανα υπήρξαν η πατρίδα του νεοπυθαγόρειου φιλοσόφου του Απολλώνιου του Τυανέα που έζησε περίπου την ίδια εποχή με το Χριστό (1<sup>ος</sup> αι. μ.Χ.) Για τον Απολλώνιο τον Τυανέα βλ. Τζιέλσκα Μαρία, «Απολλώνιος ο Τυανεύς. Στον Μύθο και στην Ιστορία», Αθήνα 2000, Εκδόσεις Ενάλιος. Τα Τύανα ήταν επίσης η γενέτειρα του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Ρωμανού Δ' του Διογένη (1032-1072) που ηττήθηκε στην ιστορική μάχη του Μάτζικερετ (1071) από τους Σελτζούκους Τούρκους.

δοκίας. Από πολύ μικρός έτρεφε μεγάλη αγάπη για την Εκκλησία. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό που ακολουθεί και το οποίο μεταφέρω όπως μου το διηγήθηκε η γιαγιά μου Κατίνα Λαζαρίδου-Νομίδου και ανεψιά του Προκοπίου: «Από μικρός ακόμη αγαπούσε την Εκκλησία και βοηθούσε τον παπά της ενορίας του σε διάφορες δουλειές. Ήταν το παιδί που κρατούσε το κυπελλάκι όπου οι πιστοί έριχναν τα χρήματα στα ευχέλαια, στους εράνους, στους αγιασμούς κ.λπ. της Εκκλησίας. Ωστόσο τα χρήματα αυτά που προορίζονταν και για τον μικρό Προκόπιο, ο παπάς τα κρατούσε για τον εαυτό του και δεν του έδινε τίποτε παρά πενταροδεκάρες... Τα χρόνια πέρασαν, ο Προκόπιος είχε μία επιτυχημένη σταδιοδρομία και έφθασε μέχρι και τον Μητροπολιτικό θρόνο της Μητρόπολης Ικονίου. Ως Μητροπολίτη τώρα, τον έφερε η μοίρα να λειτουργήσει στην Εκκλησία της γενέτειράς του, όπου γέροντας πια υπηρετούσε ο τότε διάκος των παιδικών του χρόνων. "Για έλα εδώ παπά, εσύ που όταν ήμουν μικρός μου έπαιρνες τα λεφτά από το κυπελλάκι", είπε ο Προκόπιος γελώντας στον έκπληκτο γέροντα που δεν πίστευε στα μάτια του». Η αγάπη του αυτή για την Εκκλησία τον οδήγησε στα 1885 και σε ηλικία 26 ετών να φοιτήσει στην Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Αποφοίτησε με επιτυχία το 1889. Το θέμα της εναισίμου επί πτυχίω διατριβής του ήταν: «Ότι η Θεία Ευχαριστία ουκ εις ανάμνησιν τελείται μόνη, αλλ' είναι θυσία υπέρ των Πιστών» (το πτυχίο του μάλιστα έχει διασωθεί και βρίσκεται σήμερα στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών μαζί με φωτογραφίες και πολλά άλλα προσωπικά αντικείμενά του).

### **Η δράση του Προκοπίου στο Μελένικο**

Κατά τη διάρκεια των σπουδών του γνωρίστηκε με τον Μητροπολίτη Μελενίκου Προκόπιο, ο οποίος διετέλεσε Εφοροταμίας της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης για ενάμιση χρόνο, από 20-2-1885 έως 16-8-1886<sup>3</sup>. Η γνωριμία τους αυτή φαίνεται πως στάθηκε η αφορμή για να τον καλέσει, αμέσως μετά την αποφοίτησή του, και να τον προσλάβει ως αρχιδιάκονό του στη Μητρόπολη Μελενίκου. Για τη δράση του Προκοπίου Ικονίου στο Μελένικο χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρει ο Ιωάννης Μπάκας στη διδακτορική διατριβή του «Ο Ελληνισμός και η Μητροπολιτική Περιφέρεια Μελενίκου 1850-1912» και τα οποία παρατίθενται παρακάτω: «Κατά την απουσία του από το Μελένικο ο Προκόπιος άφηνε αντιπρόσωπό του στην πόλη τον αρχιδιάκονό του Προκόπιο Λαζαρίδη, απόφοιτο της Χάλκης, ικανό και ευπαίδευτο

---

3. Μπάκας Ιωάννης, «Ο Ελληνισμός και η Μητροπολιτική Περιφέρεια Μελενοίκου 1850-1912», Θεσσαλονίκη 2003, Διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του ΑΠΘ, σ. 86.





Ο Άγιος εθνοϊερομάρτυρας Μητροπολίτης  
Προκόπιος Ικονίου (1859-1923).

κληρικό, που γρήγορα κέρδισε την συμπάθεια των Μελενικίων, κυρίως στις συνελεύσεις των εφοροεπιτροπών του κοινού και των εκπαιδευτηρίων. Η ενεργοποίηση του Προκοπίου Λαζαρίδη ως ιεροκήρυκα της μητρόπολης Μελενίκου, ικανοποίησε το χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής, που όπως φαίνεται από ευχαριστήριες επιστολές του προς το μητροπολίτη Μελενίκου, είχε στερηθεί για πολλά χρόνια το κήρυγμα του Θείου Λόγου. Σε ευχαριστήριο της κοινότητας Πετρισιού αποκαλύπτεται η κηρυκτική ικανότητα του Λαζαρίδη και ο άριστος χειρισμός από μέρους του της τουρκικής γλώσσας, την οποία πολλές φορές χρησιμοποιούσε για να γίνεται αντιληπτός από το σύνολο του πληθυσμού. Την ίδια ικανοποίηση εξέφρασε με επιστολή της και η κοινότητα της Κάτω Τζουμαγιάς προς το μητροπολίτη Μελενίκου

Προκόπιο που απέστειλε στις 8 Μαρτίου 1890:

“Ο προ ημερών εις την ημετέραν κωμόπολιν σταλείς υφ’ ημών αρχιδιάκονος κ. Προκόπιος Λαξαρίδης λίαν ηυχαρίστησε την πνευματικήν ποιόμνην υμών, διά της ηθικής διδασκαλίας, ην μετ’ άκρας ευπροσηγορίας και θρησκευτικού ζήλου ανέπτυξεν εις αμφοτέρας τας εκκλησίας. Μη δυνάμενοι δε ν’ αποσιωπήσωμεν την ζωηράν εντύπωσιν, ην ελάβομεν εκ της ευσυνειδήτου επιτελέσεως των θρησκευτικών καθηκόντων του ιεροκήρυκος, ως και την ημετέραν κεντρικήν υπέρ των εις την πνευματικήν ποιμαντορίαν υμών εμπιστευθέντων πνευματικών τέκνων μέριμναν, γράφομεν την παρούσαν, δίης εκφράζομεν υμίν τας αείρους ημών ευχαριστίας, παρακαλούντες άμα τε υμάς, όπως και αύθις αποστείλητε τον ιεροκήρυκα, οπότεν κρίνητε εύλογον, ίνα ποτίση ημάς διά του γάλακτος της αρετής και ευσεβείας...”. Ο Προκόπιος Λαξαρίδης έφυγε από το Μελένικο στα τέλη Μαΐου του 1891, λίγους μήνες πριν το θάνατο του γέροντός του, μητροπολίτη Προκοπίου (Αύγουστος 1891), όταν προσελήφθη ως ιεροκήρυκας στην περιφέρεια Αδά Παζαρίου Νικομηδείας, όπου χειροτονήθηκε πρεσβύτερος». Από τη σχέση του αυτή με τον γέροντά του Μητροπολίτη Προκόπιο Μελενίκου πιθανολογούμε πως πήρε και το όνομα Προκόπιος. Αφού υπηρέτησε ευδοκίμως στις Μητροπόλεις Νικομηδείας και Νίκαιας, μετέπειτα χειροτονήθηκε Αρχιμανδρίτης στην ενορία της Βλάγκας Κωνσταντινουπόλεως. Στις 3 Μαρτίου 1894 εκλέχθηκε Επίσκοπος της «πάλαι ποτέ διαλαμψάσης οσιοτάτης επισκοπής» Αμφιπόλεως<sup>4</sup>. Συνυποψήφιος του για την εκλογή επισκόπου Αμφίπολης υπήρξε ο Γρηγόριος Ωρολογάς<sup>5</sup> μετέπειτα Μητροπολίτης Κυδωνίων που συγκαταλέγεται όπως και ο Προκόπιος Ικονίου στους

---

4. Η πρώτη ρητή και χρονολογημένη μαρτυρία της Επισκοπής Αμφίπολης συμπεριλαμβάνεται στα πρακτικά της 5<sup>ης</sup> Οικουμενικής Συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως το 553 μ.Χ., στην οποία ο εκπρόσωπός της επίσκοπος Αλέξανδρος καταλάμβανε την 69<sup>η</sup> θέση. Η ίδρυση όμως της επισκοπής, που υπαγόταν στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης, θα πρέπει να αναζητηθεί πολύ νωρίτερα (τέλη 4<sup>ου</sup> ή αρχές 5<sup>ου</sup> αι.), όπως δηλώνει το πλήθος μεγαλοπρεπών βασιλικών. Βλ. Σαμσάρης Πέτρος (2004, Διδακτορική Διατριβή - Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), *Βυζαντινοί τόποι και μνημεία της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα. Ο σημερινός νομός Σερρών: συμβολή στη μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας και μνημειακής τοπογραφίας της περιοχής*, σ. 90.

5. Ο Γρηγόριος Ωρολογάς γεννήθηκε το 1864 στη Μαγνησία της Μ. Ασίας και ήταν απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης. Από το 1894 έως το 1901 διετέλεσε καθηγητής του Γυμνασίου Σερρών, ιεροκήρυκας και επίσημος εκπρόσωπος της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών. Ως Ιεροκήρυκας ανήκει στους πρώτους που στο κήρυγμα χρησιμοποίησαν τη δημοτική γλώσσα. Το 1902 έγινε Μητροπολίτης Στρωμνίτισης και από το 1908 έως το 1922 Μητροπολίτης Κυδωνίων με έδρα το Αϊβαλί. Ο Γρηγόριος αρνήθηκε να εγκαταλείψει τους κατοίκους των Κυδωνιών και στις 30 Σεπτεμβρίου οι Τούρκοι τον συνέλαβαν και τον φυλάκισαν. Στη φυλακή βασανίστηκε φρικτά και στις 3 Οκτωβρίου, μαζί με άλλους ιερείς και προκρίτους των Κυδωνιών που είχαν επίσης συλληφθεί θανατώθηκε.

εθνοϊερομάρτυρες εκείνων των χρόνων.

### Πατριαρχικός Έξαρχος στην Ι. Μονή Εικοσιφοίνισσας

Τον Οκτώβριο του 1898 ο Προκόπιος Λαζαριδής στέλνεται ως Πατριαρχικός Έξαρχος<sup>6</sup> στην Ιερά Μονή Εικοσιφοίνισσας προκειμένου να φέρει την ειρήνευση στην εκεί μοναστική αδελφότητα. Ήδη από τις αρχές του 1896 φαίνεται πως είχαν ξεσπάσει σοβαρές αντιδικίες και έριδες στην Ιερά Μονή Εικοσιφοίνισσης και οι σχέσεις μεταξύ των μοναχών είχαν διαρραγεί. Στη μελέτη του αρχιμανδριτή και βιβλιοθηκάρου της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσης Δαμασκηνού Μοσχόπουλου<sup>7</sup> με τίτλο «*Η Ιερά Μονή της Εικοσιφοίνισσης. Μετά των σχετικών προς τα περί αυτής Πόλεων και χωρών*» που τυπώθηκε στην Κωνσταντινούπολη (Τύποις Κ. ΖΙΒΙΔΟΥ και Β. ΒΟΥΛΓΑΡΟΠΟΥΛΟΥ) το 1896, με ημερομηνία συγγραφής κατά δήλωση του συγγραφέα την 23 Ιανουαρίου 1896 και στη σελίδα 57, αναφέρονται μεταξύ άλλων τα εξής: «...Ο εκ Νούσκας<sup>8</sup> Απρόκοπος Προκόπιος, ο θραύσας, ως γνωστόν, το Ταμείον της Μητροπόλεως Καστοριάς και υπεξαιρέσας τας εις πτωχούς διδασκάλους οφειλομένας διακοσίας πενήκοντα Οθωμανικάς λίρας (βλπ. εφημερίδας ΚΠ. "Κων/πολιν" 1891 Μαΐου 3 και "Νεολόγον" και "Ν. Επιθεώρησιν" ωσαύτως) τον οποίον, άλλως τε και υπό αναριθμητών άλλων ηθικών παραπτωμάτων περικοσμούμενον, ατυχώς ακόμη ανεχόμεθα εν τη διαχειρίσει περιουσίας ιεράς, της περιουσίας της Μονής, προς θεατρικότεραν ίσως διαπόμπευσιν της προς τα καλά αδιαφορίας μας...».

Η παραπάνω σκληρή αναφορά-καταγγελία του αρχιμανδριτή Δαμασκηνού εναντίον του ιερομονάχου Προκοπίου ενδεχομένως να προκάλεσε και την κλήση του τελευταίου στην Κωνσταντινούπολη για να διευρευνηθεί το βάσιμο των καταγγελιών. Η σχετική κλήση του ιερομο-

---

6. Πατριαρχικός Έξαρχος: Επιθεωρητής μοναστηριών, αντιπρόσωπος του Πατριαρχείου σε μία εκκλησιαστική περιφέρεια με ειδική αποστολή, έχοντας εκτός από εκκλησιαστικά και διοικητικά καθήκοντα.

7. Ο εκ Σερρών καταγόμενος Δαμασκηνός Μοσχόπουλος ήταν μοναχός και βιβλιοθηκάρης της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσης και είχε σταλεί στην Κωνσταντινούπολη για να φοιτήσει στην Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Αμέσως μετά την αποφοίτησή του έμεινε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στην Βασιλεύουσα προσφέροντας υπηρεσίες ως γραμματέας στο Πατριαρχείο κάτω από την προστασία του Πατριάρχη Νεοφύτου Η'. Εκεί ολοκλήρωσε την εμβριθέστατη πραγματεία του για την Ιερά Μονή Εικοσιφοίνισσης σε στενή συνεργασία με το σπουδαίο λόγιο της εποχής Αθανάσιο Παπαδόπουλο-Κεραμέα. Στη συνέχεια επέστρεψε στην Ιερά Μονή Εικοσιφοίνισσης και λίγο αργότερα έγινε Μητροπολίτης Νευροκοπίου σε μία ιδιαίτερα ταραγμένη περίοδο λόγω του Έξαρχικού σχίσματος. Η πραγματεία του Δαμασκηνού Μοσχόπουλου αποτελεί μέχρι σήμερα μία από τις πλέον βασικές μελέτες όχι μόνο για τη μονή, αλλά και για την τοπογραφία και την εκκλησιαστική ιστορία της Ανατολικής Μακεδονίας.

8. Νούσκα, η παλαιά ονομασία του χωριού Δαφνουδίου Σερρών.

νάχου Προκοπίου έγινε στις 12 Απριλίου 1896 με το υπ' αριθμ. Πρωτ. 2172 έγγραφο της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 67, σ. 127) όπου αναφέρονται τα εξής: *«Τω Ηγουμένω της Μονής Εικοσιφοινίσσης. Επειδή κρίθη αναγκαίον ίνα ζητηθώσι πληροφορίες τινές περί της ιεράς υμών Μονής παρά του εκ των πατέρων αυτής οσιωτάτου ιερομονάχου κυρ Προκοπίου, εντελλόμεθα συνοδικώς τη αυτή οσιοτάτη ίνα αποστείλη εν τάχυ ενταύθα τον ειρημένον ιερομόναχον διά τα περαιτέρω».*

Οι συνεχιζόμενες έριδες φαίνεται πως οδήγησαν στην αποστολή Πατριαρχικού έξαρχου στη Μονή του οσιολογ. κ. Λαυρεντίου, ο οποίος στις 1 Δεκεμβρίου 1896 προχώρησε στην εκλογή νέου Ηγουμενοσυμβουλίου. Τη σχετική πληροφορία επιβεβαιώνει το υπ' αριθμ. Πρωτ. 928 έγγραφο της 19<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 1897 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 69, σ. 32) όπου αναφέρονται τα εξής: *«Τω Ηγουμένω & τοις πατράσι της Μονής Εικοσιφοινίσσης. Ανεγνώσθη συνοδικώς το από α' Δεκεμβρίου γράμμα της υμών οσιότητος, δι' ου αγγέλοντες την επί τα κρείττω διαρρυθμίσην των κατά την ιεράν υμών μετάνοιαν και την εκλογήν νέου ηγουμενοσυμβουλίου εξητείσθε την νόμιμον επικύρωσιν αυτού... Εις απάντησιν ουν δηλούντες τη υμών οσιότητι, συνοδική διαγνώμη, ότι η περί επικυρώσεως του Ηγουμενοσυμβουλίου ως και του Κανονισμού της Μονής συνοδική σκέψις και απόφασις ανεβλήθη μέχρι της εκλογής Πατριάρχου, εντελλόμεθα όπως προσωρινώς άχρι τούδε την Μονήν κυβερνά το εκλεγέν νέον Ηγουμενοσυμβούλιον, φροντίζον κατά την τάξιν περί πασών των υποθέσεων της Μονής... Επί τούτοις προσεπιδηλούντες τη υμών οσιότητι ότι η έξαρχική αμοιβή του οσιολογ. πρεσβεύοντος των Πατριαρχείων κ. Λαυρεντίου ωρίσθη συνοδικώς εις λίρας Οθωμ. είκοσιν, ας και εντελλόμεθα ίνα αποστείλητε...».*

Το καλοκαίρι του 1897 αντιπροσωπία πατέρων της Ιεράς Μονής Εικοσιφοινίσσης με επικεφαλής τον αρχιμανδρίτη Χρύσανθο πραγματοποίησε περιοδείες στη Ρωσία, τα έσοδα των οποίων και η διαχείρισή τους, προκάλεσαν νέες τριβές και εντάσεις στην μοναστική κοινότητα. Έντονη διαφαίνεται η ενόχληση του Πατριαρχείου όπως αποτυπώνεται στο υπ' αριθμ. Πρωτ. 4611 έγγραφο της 9<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1897 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 69, σ. 283) όπου αναφέρονται χαρακτηριστικά τα εξής: *«Τω Ηγουμένω της Μονής Εικοσιφοινίσσης. Επειδή οι εκ Ρωσσίας επανελθόντες άρτι αδελφοί της Μονής κατηυθύνθησαν αμέσως εις τη Μονήν ουδόλως εξελθόντες εις Βασιλεύουσαν ουδέ παρουσιάσαντες εις τα Πατριαρχεία, ως ώφειλον, τα κατάστιχα των συλλεγέντων εράνων, διά ταύτα εντελλόμεθα τη αυτής οσιοτάτι συνοδικώς όπως άμα τη παραλαβή της παρούσης Πατριαρχικής ημών επιστολής αποστείλη αυτούς ενταύθα μετά των καταστίχων αυτών, διά τα περαιτέρω».* Μετά από δύο μήνες το Πατριαρχείο επανέρχεται

και ζητά από τον ηγούμενο της Μονής Προκόπιο να υποβάλει τακτική έκθεση για τη διαχείριση των εισπραχθέντων χρημάτων από τους εράνους των περιοδειών στη Ρωσία. Στο υπ' αριθμ. Πρωτ. 5874 έγγραφο της 20<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 1897 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 69, σ. 369) σημειώνονται τα εξής: «*Τω Εικοσιφοινίσσης Προκοπίω. Επειδή από τοις υπό των αδελφών της ιεράς υμών Μονής αρχιμανδρίτου κυρ Χρυσάνθου και ιεροδιακόνου κυρ Βασιανού προσαχθείσι λογαριασμοίς περί των εκ της εν Ρωσσία περιοδείας εισπραχθέντων χρημάτων ου σημειούται ακριβώς πώς και εις τι ταύτα υπό της ιεράς υμών Μετανοίας διετέθησαν, εντελλόμεθα τη αυτής οσιοτάτι Συνοδικώς όπως σπεύσασα υποβάλη ημών τακτικήν έκθεσιν περί της διαχειρίσεως των χρημάτων τούτων, συναποστέλλουσα άμα και το καθωρισμένον εις δέκα επί τοις εκατόν επί του όλου ποσού των καθαρών εισπράξεων δικαίωμα του Εθνικού Ταμείου*».

Οι ατασθαλίες που διαπιστώθηκαν σχετικά με τη διαχείριση των οικονομικών της Μονής φαίνεται πως ανάγκασαν το Πατριαρχείο να αποφασίσει την παύση του ηγούμενου της Μονής Προκοπίου. Όπως διαβάζουμε σχετικά στην «*Εκκλησιαστική Αλήθεια*» της 11<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1898: «*Συνοδική αποφάσει επαύθη ο τέως ηγούμενος της εν τη επαρχία Ελευθερουπόλεως ιεράς μονής της Εικοσιφοινίσσης Προκόπιος ένεκα καταχρήσεων περί την διαχείρισιν αυτής. Ενετάλη δε η Α. Πανιερότης ο μητροπολίτης Ελευθερουπόλεως, όπως απελθών εκείσε καταγράψει μεν και εξασφαλίση την περιουσίαν της Μονής, αποστείλη δε ενταύθα τον παυθέντα ηγούμενον προς εξέλεγξιν των λογαριασμών υπό του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου*».

Ο τέως ηγούμενος της Μονής Προκόπιος αντιδρώντας στην παύση του και αφού υπέβαλε την απολογία του στην Ιερά Σύνοδο, ζήτησε την αποστολή Πατριαρχικού Εξάρχου στη Μονή για επιτόπιο έλεγχο των καταγγελλομένων εις βάρος του. Τα παραπάνω επιβεβαιώνει σχετικό δημοσίευμα της «*Εκκλησιαστικής Αλήθειας*» της 9<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1898 που ανακοινώνει την αποστολή του Επισκόπου Αμφιπόλεως Προκοπίου ως Πατριαρχικού Εξάρχου στην Ιερά Μονή Εικοσιφοινίσσης: «*Του παυθέντος ηγουμένου της ιεράς μονής της Εικοσιφοινίσσης Προκοπίου υποβάλοντος τη ιερά Σύνοδω απολογίαν και εξαιτησαμένου την αποστολήν εξάρχου προς επιτόπιον εξέτασιν και έλεγχον των καταγγελλομένων, η ιερά Σύνοδος εγκρίνασα την αίτησιν αυτού, διώρισεν ως έξαρχον τον θεοφιλ. επίσκοπον Αμφιπόλεως Προκόπιον*».

Την παύση του τέως ηγούμενου της Μονής Προκοπίου έσπευσαν να επικυρώσουν οι πατέρες της Ιεράς Μονής Εικοσιφοινίσσης διαγράφοντας τον από τους καταλόγους των αδελφών της μοναστικής κοινότητας. Η διαγραφή του τέως ηγούμενου της Μονής Προκοπίου επιβεβαιώ-



νεται από το υπ' αριθμ. Πρωτ. 6366 έγγραφο της 31<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1898 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 70, σσ. 429-430) όπου αναφέρονται χαρακτηριστικά τα εξής: «*Τω θεοφιλ. Επισκόπω Αμφιπόλεως Προκοπίω. Ο εν Χριστώ αδελφός Ιερώτατος Μητροπολίτης Ελευθερουπόλεως κ. Διονύσιος απέστειλε ημίν αντίγραφον πρακτικού των οσιωτάτων πατέρων της Ιεράς Μονής Εικοσιφοινίσεως, δι' ου ούτοι απεκήρυξαν και διέγραψαν εκ του καταλόγου των αδελφών τον Οσιώτατον προηγούμενον κ. Προκόπιον. Η πράξις αυτή των πατέρων ουκ ενεκρίθη υπό της Ιεράς Συνόδου και κατ' ακολουθίαν, εντέλλεται η αυτής θεοφιλία δηλώσαι τοις οσιωτάτοις Πατράσιν ότι οφείλουσιν αποδέξασθαι αδελφικώς τον διαληφθέντα προηγούμενον και θεωρείν αυτόν αδελφόν ως και πρότερον. Έσω δε γνωστόν τη αυτή θεοφιλία ότι ελήφθησαν εσχάτως υπό της Ιεράς Συνόδου αποφάσεις κανονίζουσαι τα κατά την παύσιν και διαγραφήν πατέρων εν ταις ημετέραις Πατριαρχικαίς και Σταυροπηγιακαίς Μοναίς, αίτινες προσεχώς ανακοινωθήσονται δι' εγκυκλίου».*

Στο μεσοδιάστημα μέχρι η Ιερά Σύνοδος ν' ακυρώσει την διαγραφή του τέως ηγουμένου Προκοπίου από τους καταλόγους της Μονής, ο αρχιμανδρίτης Δαμασκηνός Μοσχόπουλος και διαπρύσιος κατήγορός του, εκμεταλλεύτηκε τη δυσμενή θέση τού αντιπάλου του και πέτυχε την δική του εκλογή ως νέου ηγουμένου της Ιεράς Μονής Εικοσιφοινίσεως. Ο Επίσκοπος Αμφιπόλεως Προκόπιος και Πατριαρχικός Έξαρχος θέλοντας προφανώς να κατευνάσει το διχαστικό κλίμα που δημιουργήθηκε στη Μονή, εισηγήθηκε στην Ιερά Σύνοδο την ακύρωση της εκλογής του αρχιμανδρίτη Δαμασκηνού ως νέου ηγουμένου, που πράγματι έγινε αποδεκτή. Η σχετική απόφαση της Ιεράς Συνόδου καταγράφεται στο υπ' αριθμ. Πρωτ. 7051 έγγραφο της 28<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 1898 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 70, σ. 457) όπου αναφέρονται χαρακτηριστικά τα εξής: «*Τω Επισκόπω Αμφιπόλεως Προκοπίω, εξάρχω εν τη Μ. Εικοσιφοινίσεως. Διεξεληθουσάσης μελετήσασα η περί ημάς Ιερά Σύνοδος τας υπό της αυτής θεοφιλίας διαβιβασθήσας υμίν υπό διαφόρους ημερομηνίας εκθέσεις και γράμματα, λαβούσα δ' υπ' όψιν τα μέχρι τούδε πορίσματα της λεπτομερούς εξετάσεως των πραγμάτων της ιεράς Μονής Εικοσιφοινίσεως, ην η αυτής θεοφιλία εξαρχικώς, τη συμπράξει και του επόπτου αυτής ιερωτάτου Μητροπολίτου Ελευθερουπόλεως κ. Διονυσίου, διενήργησεν, έλαβον άρτι τας επομένας αποφάσεις, ας προαγόμεθα ανακοινώσασθαι αυτή. Και πρώτον ενέκρινε την υπό της αυτής θεοφιλίας προτεινομένην ακύρωσιν της εκλογής του αρχιμ. Δαμασκηνού, ως ηγουμένου, και εις την βασιλεύουσαν προσέλευσιν αυτού τε και του προηγούμενου Προκοπίου μετά την αποπεράτωσιν της εξελέγξεως των λογαριασμών του τελευταίου. Όθεν εντελλό-*



μεθα τη αυτής θεοφιλία ίνα, αμά τη λήξει της εξελέγξεως, αποστείλη ενταύθα αμφοτέρους τους διαληφθέντας αδελφούς της Μονής. Είτα η Ιερά Σύνοδος ενέκρινεν επίσης τον εξ οφφικίου διορισμόν ολοκλήρου του Ηγουμενοσυμβουλίου εκ των υπό της αυτής θεοφιλίας και του επόπτου υποδεικνυομένων προσώπων, επιφυλαξαμένη μόνον όπως προβή εις την πράξιν του διορισμού αυτών μετά την ενταύθα, ως είρηται, άφιξιν των αρχιμανδριτών Προκοπίου και Δαμασκηνού».

Η κλήση σε απολογία των δύο αρχιμανδριτών στην Κωνσταντινούπολη επιβεβαιώνεται και από σχετικό δημοσίευμα της «Εκκλησιαστικής Αλήθειας» της 4<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1898, όπου αναφέρονται τα εξής: «Συνοδική απόφάσει προσεκλήθησαν ενταύθα ίνα δώσωσι λόγον των πράξεων αυτών οι εκ των πατέρων της ιεράς Μονής Εικοσιφοινίσσης ότε τέως ηγούμενος Προκόπιος και ο εις διαδοχήν αυτού εκλεχθείς και μη υπό της Εκκλησίας αναγνωρισθείς Δαμασκηνός».

Παράλληλα συνεχίζεται από τον Πατριαρχικό Έξαρχο Προκόπιο Λαζαριδη και Ειδική Επιτροπή του Πατριαρχείου ο έλεγχος των λογαριασμών της περιοδείας του αρχιμανδριτή Χρυσάνθου και της συνοδείας του στη Ρωσία, φέρνοντας στο φως σωρεία ελλείψεων και οικονομικών ατασθαλιών. Στο υπ' αριθμ. Πρωτ. 7211 έγγραφο της 19<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1898 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 70, σσ. 481-482) καταγράφονται τα εξής: «Τω Αμφιπόλεως Προκοπίω. Έχοντες υπ' όψη το από θ' ενεστώτος γράμμα της αυτής θεοφιλίας περιέχον και πρακτικόν εκ των οσιωτάτων πατέρων της ιεράς Μονής Εικοσιφοινίσσης περί των λογαριασμών του οσιωτάτου αρχιμ. Χρυσάνθου και της συνοδείας αυτού, περί ων λέγουσιν ούτοι ότι θεωρηθέντες εν τη Μονή μετηνέχθησαν ακολούθως ενταύθα προς εξέλεγξιν, προαγόμεθα καταστήσαι αυτή γνωστόν ότι πράγματι οι εν λόγω λογαριασμοί υπεβλήθησαν προς εξέλεγξιν εις ειδικήν επιτροπήν εν τοις Πατριαρχείοις, αλλ' η υπό τούτης υποβληθείσα υμίν έκθεσις κατά Νοέμβριον του παρελθόντος έτους αωηζ' αναφέρει τα επόμενα: ότι η επιτροπή λαβούσα υπ' όψιν το προσαχθέν αυτή βιβλίον της διαχειρίσεως ταύτης, ουδόλως ηδυνήθη ίνα κατ' ουσίαν εξελέγξη τούτο, καθ' όσον ουχ υπήρχον τα εν ταις περιστάσεως ταύταις απαιτούμενα σχετικά διπλότυπα των εισπραχθέντων χρημάτων ή καταστίχων κ' δεικνύον την εγγραφήν της συνδρομής εκάστου δωρητού είτε ιδιοχείρως είτε και χειρός των ταξιδιωτών σεσημειωμένην, αλλ' ουδ' επίσημος τις επικύρωσις των εν Ρωσία αρχών. Πλην δε τούτων, το διαληφθέν βιβλίον φαίνεται καταχρεωθέν προληπτικώς τε και ενί χρόνω κ' τόπω κ' διά της αυτής χειρός. Διά τους ανωτέρω λόγους η επιτροπή αδυνατούσα ίνα εξελέγξη τους λογαριασμούς τούτους, περιορίσθη ίνα γνωρίση ημίν ότι κατά το χρονικόν διάστημα των λογαριασμών (από του μηνός Νοεμβρίου του έτους αωηδ'

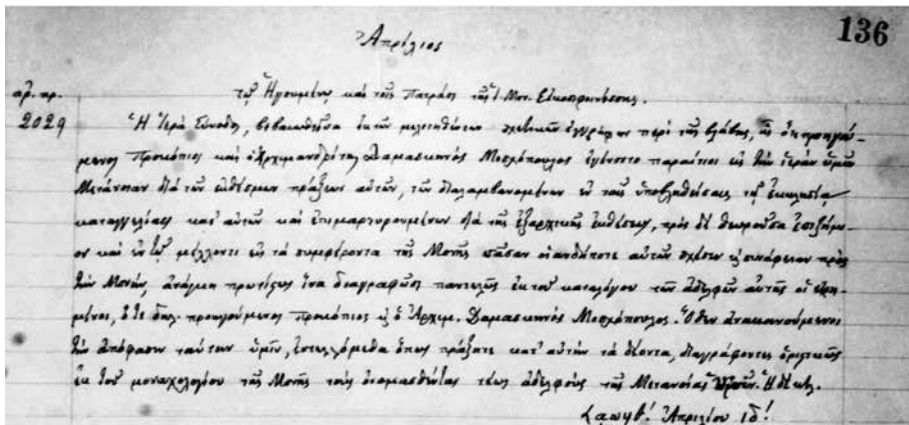
μέχρι της λα΄ Αυγούστου του έτους αωηζ΄) εισπράχθησαν εν όλω ρούβλια 32.784, εξ ων μέρος μεν εδαπανήθη εις διάφορα έξοδα, μέρος δε περιήλθεν εις το ταμείον της Μονής. Αλλά και περί τούτων πάντων ουδέν θετικόν και βέβαιον είχαν ειπειν η επιτροπή, ευρισκομένη, ως εκτίθησιν, ενώπιον απροχωρήτου. Επειδή δ΄ αφετέρου ο οσιώτατος ηγουμένος κ. Προκόπιος δι΄ εκθέσεως αυτού από ημερομ. θ΄ Δεκεμβρίου βεβαιοί ότι ελάχιστον ποσόν εκ των εν Ρωσσία εισπραχθέντων παρεδόθη εις την Μονήν ότι ψευδώς και πλαστώσ παρετάθη η γενομένη εισπραξις, ότι σπουδαιόν ποσόν κατακρατείται υπό των ταξειδιωτών και ότι πίεσις τις επιτηδεία δύναται αγαγείν εις φως τα κρυπτόμενα, εντελλόμεθα Συνοδική αποφάσει τη αυτής θεοφιλία ίνα παραμένουσα εισέτι αυτόθι προβή εις επισταμένην εξέτασιν και εξέλεξι των λογαριασμών της περιουσίας του οσιωτ. προηγουμένου κ. Χρυσάνθου και της συνοδείας αυτού, μετέλθη πάντα πρόσφορον τρόπον προς αποκάλυψιν της αληθείας και γράψη ημίν το αποτέλεσμα της εξελέξεως και των ενεργειών αυτής». Οι έλεγχοι του Πατριαρχικού Έξαρχου Προκόπιου Λαζαρίδη συνεχίζονται σε όλο το φάσμα της διοικητικής και οικονομικής λειτουργίας της μοναστικής κοινότητας αποκαλύπτοντας και νέες ατασθαλίες με ανυπόγραφα έγγραφα και εικονικά συμβόλαια. Ενδεικτικά στο υπ΄ αριθμ. Πρωτ. 237 έγγραφο της 14<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 1899 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α΄ 71, σ. 10) σημειώνονται τα εξής: «Τω Αμφιπόλεως Προκοπίω. Τη κγ΄ του μηνός Δεκεμβρίου η αυτής θεοφιλία έγγραφεν ημίν αποστείλασα κ΄ έγγραφον απόδειξιν τω οσιωτάτων Πατέρων Προκοπίου και Θεοδοσίου περί της εικονικότητος των επ΄ ονόματι αυτών εγγεγραμμένων μοναστηριακών κτημάτων. Επιδοκιμάζοντες πληρέστατα το μέτρον και επαινούντες την ληφθείσαν πρόνοιαν παρατηρούμεν ότι το έγγραφον, καίπερ αναφέρον ότι υπεγράφη και υπό των συνυποφαινομένων αξιοπίστων μαρτύρων, εν τούτοις ουδεμίαν φέρει υπογραφήν μάρτυρος. Όθεν επιστρέψαμεν τούτο, περίκλειστον εν τη παρούση, ίνα υπογράψουσι και οι κατάλληλοι μάρτυρες, προς δε και ίνα επικυρωθώσιν υπό του νέου Ηγουμένου τη υπογραφή αυτού κ΄ τη σφραγίδι της Μονής αι υπογραφαί των δύο πατέρων κ΄ των μαρτύρων, επικυρωθή δε προσέτι η υπογραφή του Ηγουμένου υπό της αυτής θεοφιλίας ή του επόπτου της Μονής Ιερωτ. Μητροπολίτου Ελευθερουπόλεως κ΄ αποσταλή ημίν μετά ταύτα, διά τα περαιτέρω».

Τον Απρίλιο του 1899 και αφού για τρεισίμιση σχεδόν χρόνια η Ιερά Μονή της Εικοσιφοινίσσης δοκιμαζόταν από εμφύλιες έριδες και συγκρούσεις μεταξύ των μοναχών, πρωτοστατούντων του ηγουμένου Προκοπίου και του Αρχιμανδρίτη Δαμασκηνού, η Ιερά Σύνοδος αποφάσισε να δώσει τέλος στο διχαστικό κλίμα και να επαναφέρει την ειρήνευση στην μοναστική κοινότητα αποπέμποντας και διαγράφοντας και

τους δύο από το μοναχολόγιο της Μονής για τη βλάβη που προκάλεσαν. Η σχετική απόφαση και το αιτιολογικό της Ιεράς Συνόδου καταγράφονται στο υπ' αριθμ. Πρωτ. 2029 έγγραφο της 14<sup>ης</sup> Απριλίου 1899 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 71, σ. 136) όπου αναφέρονται τα εξής: «Τω Ηγουμένω και τοις Πατράσι της Ι. Μον. Εικοσιφοινίσσης. Η Ιερά Σύνοδος, βεβαιωθείσα εκ των μελετηθέντων σχετικών εγγράφων περί της βλάβης, ης ο τε προηγούμενος Προκόπιος και ο Αρχιμανδρίτης Δαμασκηνός Μοσχόπουλος εγένοντο παραίτιοι εις την ιεράν υμών Μετάνοιαν διά των εκθέσιων πράξεων αυτών, των διαλαμβανομένων εν ταις υποβληθείσαις τη εκκλησία καταγγελίαις και αυτών και επιμαρτυρουμένων διά της εξασοχικής εκθέσεως, προς δε θεωρούσα επιζήμιον και εν τω μέλλοντι εις τα συμφέροντα της Μονής πάσαν οιανδήποτε αυτών σχέσιν κ' συνάφειαν προς την Μονήν, ανάγκη πρωτίστως ίνα διαγραφώσι παντελώς εκ του καταλόγου των αδελφών αυτής οι ειρημμένοι, ο τε δηλ. προηγούμενος Προκόπιος κ' ο Αρχιμ. Δαμασκηνός Μοσχόπουλος. Όθεν ανακοινούμενοι την απόφασιν ταύτην υμίν, εντελλόμεθα όπως πράξητε κατ' αυτήν τα δέοντα, διαγράφοντες οριστικώς εκ του μοναχολογίου της Μονής τους ονομασθέντας τώς αδελφούς της Μετανοίας υμών».

### Η δράση του Προκοπίου ως Μητροπολίτης Δυρραχίου

Στις 6 Μαΐου 1899 ο Προκόπιος Λαζαρίδης εκλέγεται Μητροπολίτης Δυρραχίου<sup>9</sup>. Ήδη το Οικουμενικό Πατριαρχείο διαβλέποντας τον κίνδυνο του αφελληνισμού πολλών και μεγάλων επαρχιών του είχε προαγάγει σε Μητροπόλεις όλες τις Επισκοπές της Μακεδονίας και



Η απόφαση της Ιεράς Συνόδου για την αποπομπή των δύο ηγουμένων από την Ι. Μονή Εικοσιφοινίσσης (14 Απριλίου 1899). Κώδιξ Α' 71, Αριθμ. Πρωτ. 2029, ημερ. 14 Απριλίου 1899.

9. Βλ. Υπόμνημα Εκλογής στον Κώδικα Α' 71, σ. 32 της 6<sup>ης</sup> Μαΐου 1899 του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

απέστειλε σ' αυτές νέους, οι περισσότεροι σε ηλικία κάτω των 40 ετών, και αποφασισμένους ιεράρχες που ετέθησαν επικεφαλής του πολύμορφου αγώνα για τη διάσωση της Μακεδονίας. Αναμέσα σ' αυτούς συγκαταλέγονται τα ονόματα του Γερμανού Καραβαγγέλη στην Καστοριά, του Ιωακείμ Φορόπουλου στο Μοναστήρι, του Χρυσόστομου Καλαφάτη στη Δράμα, του Φώτιου Καλπίδη στην Κορυτσά κ.ά. Ιδιαίτερα αξιόλογη εθνική δράση ανέπτυξε ο Προκόπιος Δυρραχίου σε σχέση με τους κρυπτοχριστιανούς της Σπαθίας<sup>10</sup>, επαρχίας της Νότιας Αλβανίας. Οι ορθόδοξοι κάτοικοι της Σπαθίας υπάγονταν πνευματικά και θρησκευτικά στη Μητρόπολη Βελιγραδίου. Ωστόσο από τον Ιούλιο του 1899 το ορθόδοξο τμήμα της επαρχίας Σπαθίας προσαρτάται στη Μητρόπολη Δυρραχίου και την πνευματική διακυβέρνηση των 35 χωριών της Σπαθίας αναλαμβάνει ο Μητροπολίτης Δυρραχίου. Η σχετική απόφαση της Ιεράς Συνόδου<sup>11</sup> προβλέπει τα εξής: «*Τω δυρραχίου Προκοπίω. Ληφθείσης υπ' όψει συνοδικώς της από καιρού υπό των ορθοδόξων κατοίκων του τμήματος Σπαθίας της επαρχίας Βελιγράδων εκδηλωθείσης επιθυμίας όπως προσαρτηθή τούτο τη επαρχία Δυρραχίου και εγκριθέντων των υπέρ της προσαρτήσεως ταύτης συνηγορούντων λόγων, ων πρώτιστοι εισίν η άμεσος γειτνίασις του τμήματος τούτου προς την επαρχίαν Δυρραχίου και η διοικητική εξάρτησις αυτού εκ της διοικήσεως Ελβασανίου, απεφασίσθη η αποδοχή της αιτήσεως και εγένετο η προσήκουσα*

---

10. Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας, επαρχίας της Νότιας Αλβανίας, που κατόρθωσαν να διατηρήσουν την αποκρυφία τους, αποδύθηκαν σε έναν χρόνιο αγώνα για την επίσημη αναγνώριση της πίστης τους. Η περιοχή της Σπαθίας παρέμεινε χριστιανική για αρκετά χρόνια μετά την τουρκική κατάκτηση. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου και εξαιτίας των καταπιέσεων των υπόλοιπων εξισλαμισμένων κατοίκων, πολλά χωριά άρχισαν να περιπίπτουν στον κρυπτοχριστιανισμό. Πολύ λίγα χωριά εξισλαμίσθηκαν πραγματικά, ενώ τα περισσότερα παρέμειναν χριστιανικά έστω και με το «ένδυμα» της αποκρυφίας. Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας υπολογίζονταν στους 5.000-6.000 κατοίκους. Όπως στις υπόλοιπες περιοχές που υπήρχαν κρυπτοχριστιανοί, έτσι και στην Σπαθία έπαιρναν ιδιαίτερα μέτρα για να μην αποκαλυφθεί το μυστικό τους. Έτσι ήταν τυπικοί σε όλα όσα προέβλεπε η μουσουλμανική λατρεία και περισσότερο στις σημαντικές τελετές, τη βάπτισμα, το γάμο και το θάνατο. Όταν λοιπόν πέθαιναν φώναζαν φανερά το χότζα και κρυφά τον παπά. Ως χώρους λατρείας χρησιμοποιούσαν δωμάτια, φτωχικά οικήματα ή καλύβες και οι τελετές γίνονταν με απλόϊκό τρόπο. Οι Σπαθιώτες, για να μπορούν να επικοινωνούν με τους ομόθρησκούς τους, έπαιρναν πολλές προφυλάξεις. Χρησιμοποιούσαν συνθηματικά που θυμίζουν τις εκδηλώσεις των τεκτόνων. Ωστόσο απέφευγαν να υποστούν την περιτομή που είναι το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα ενός μουσουλμάνου. Επιδίωξαν να εκμεταλλευθούν την ιδιομορφία του χώρου όπου ζούσαν και την ελαστικότητα της θρησκευτικής συνείδησης των μουσουλμάνων που έμεναν γύρω τους. Η ζωή των κρυπτοχριστιανών της Σπαθίας, σε ό,τι αφορά τη γνησιότητα της αποκρυφίας, θυμίζει την περίπτωση των κρυπτοχριστιανών του Πόντου.

11. Βλ. Κώδικας Α' 71, σσ. 226-227, αριθμ. Πρωτ. 3977 της 9<sup>ης</sup> Ιουλίου 1899 της Πατριαρχικής Αλληλογραφίας.

εκκλησιαστική πράξις διά της εκδόσεως του ειθισμένου Συνοδικού και Πατριαρχικού Τόμου, ου αντίγραφον διαβιβάζομεν τη αυτής Ιερότητι περίκλειστον εν τη παρούση. Εντελλόμεθα τοίνυν τη αυτής Ιερότητι όπως αναλαμβάνουσα από τούδε την πνευματικήν διακυβέρνησιν του εις την επαρχίαν αυτής περιληφθέντος τμήματος της Σπαθίας περιλαμβάνουσας τριάκοντα και πέντε χωριά και επεκτείνουσα και επί τούτων ποιμαντορικήν αυτής προστασίαν κ' πρόνοιαν συντελή πάση δυνάμει εις την στήριξιν αυτών εν τη πατρίω πόλει και εις την πνευματικήν προσαγωγήν».

Παράλληλα ο Μητροπολίτης Δυρραχίου ανέλαβε και την εκπαιδευτική στήριξη των ορθοδόξων Χριστιανών της Σπαθίας, στέλλοντας μάλιστα τέσσερις υπότροφους Σπαθιώτες μαθητές για σπουδές στο Γυμνάσιο Τσοτυλίου. Τη σχετική δαπάνη φοιτήσεως των τεσσάρων υπότροφων μαθητών ενέκρινε το Πατριαρχείο με το υπ' αριθμ. Πρωτ. 4001 έγγραφο της 18<sup>ης</sup> Αυγούστου 1899 της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 71, σσ. 295-296) όπου σημειώνονται τα εξής: «*Τω Δυρραχίου Προκοπίω. Του τμήματος Σπαθίας προσαρτηθέντος τη επαρχία αυτής, η αυτής Ιερότης οφείλει τουντεύθεν φροντίζειν απ' ευθείας περί παντός αναγομένου εις την θρησκευτικήν κ' εκπαιδευτικήν στήριξιν των αυτών ορθοδόξων Χριστιανών διατελούντων, ως γνωστόν, εν θέσει ήκιστα ευαρέστω υπό την διττήν ταύτην άποψιν. Επειδή τοίνυν τα της συντηρήσεως διδασκάλου εν τη κωμοπόλει Βάλτσι ως και κατηχητού του όλου τμήματος Σπαθίας, γενομένης προνοία των Πατριαρχείων, καθώς και τα περί εκπαιδεύσεως τεσσάρων νέων εκ Σπαθίας, ήσαν μέχρι τούδε ανατεθειμένα τω Ιερωτάτω Μητροπολίτη Πελαγονείας κ. Κοσμά, εκπληρώσαντι την εντολήν ταύτην μετά πάσης προθυμίας και τάξεως, ην δε και τα περί τούτων πρέπον εστίν ίνα ανατεθώσι τη αυτής Ιερότητι ως κυριάρχη του τμήματος, καθ' α ητήσατο άλλως τε και ο διαληφθείς αδελφός, προαγόμεθα ανακοινώσασθαι αυτή ότι από τούδε οφείλει αναλαβείν των περί τούτων φροντίδα. Επειδή δε ενεκρίθη ίνα εκ των τεσσάρων υποτρόφων Σπαθιωτών μαθητών, οι τρεις εισαχθώσιν από του νέου σχολικού έτους εις το εν Τσοτυλίω Γυμνάσιον, εντελλόμεθα αυτή ίνα φροντίση εγκαίρως περί της εισαγωγής αυτών συννεοουμένη μετά του ιερωτάτου Μητροπολίτου Πελαγονείας, τηρούσα δε ακριβή λογαριασμόν και αποδείξεις περί της γενησαμένης δαπάνης διά πάντα τα ανωτέρω εκτεθέντα».*

Τον Ιανουάριο του 1904 ο Μητροπολίτης Προκόπιος Δυρραχίου ορίστηκε για δύο έτη Συνοδικός στην Κωνσταντινούπολη. Η σχετική κλήση του Προκοπίου Δυρραχίου έγινε στις 13 Ιανουαρίου 1904 με το υπ' αριθμ. Πρωτ. 281 έγγραφο της Πατριαρχικής αλληλογραφίας (Κωδ. Α' 77, σ. 11) όπου αναφέρονται τα εξής: «*(Τω) Δυρραχίου Προκοπίω.*



Ελευθερουπόλεως Παναρέτω. Κρήνης Θεοκλήτω. Επιστάσης της κατά τους γενικούς Κανονισμούς ωρισμένης εποχής της αντικαταστάσεως του ημίσεος προσωπικού της Ιεράς Συνόδου, εν συνεδρία αυτής καθωρίσθησαν οι εν Χριστώ αδελφοί ων η σειρά επέρχεται κατά το συνταγματίον εις διαδοχήν των την διετή περίοδον αυτών συμπληρωσάντων. Επειδή δε και η αυτής Ιερότης περιλαμβανομένη εν τη σειρά ταύτη ωρίσθη ως μέλος Συνοδικόν διά την νέαν διετή περίοδον, ασμένως τούτο αυτή ανακοινούμενοι κ' δηλώντες ότι κατά προγενεστέραν συνοδικήν απόφασιν οι νέοι συνοδικοί αρχιερείς οφείλουσιν ευρίσκεισθαι εν τη βασιλευούση ευθύς μετά το άγιον Πάσχα, ίνα γένηται ταυτοχρόνως η εν τη ι. Συνόδω είσοδος των νέω μελών, προτρεπόμεθα την αυτής Ιερότητα όπως έχουσα τούτο υπ' όψιν διευθετήση εγκαίρως τα κατ' αυτήν ώστε ευρεθήναι ενταύθα κατά την πρώτην μετά την εορτήν του αγίου Αποστόλου Θωμά συνοδικήν συνεδρίαν κ' αναλάβη τα ανατιθέμενα αυτή σπουδαία καθήκοντα».

### Η διένεξη με τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄

Τέλη Σεπτεμβρίου του 1904 οκτώ Συνοδικοί αρχιερείς με επικεφαλής το Μητροπολίτη Προκόπιο Δυρραχίου ήρθαν σε ρήξη με τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ σχετικά με το χειρισμό του θέματος του τρόπου εκλογής των Μητροπολιτών Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄, κατά την πρώτη του Πατριαρχία, είχε παραχωρήσει στην Αυστρία τη Μητρόπολη Βοσνίας-Ερζεγοβίνης που είχε περιέλθει προσωρινά σε Αυστροουγγρική κατοχή. Η παραπάνω ενέργεια του Πατριάρχη είχε επικριθεί ως «ανεπιτυχώς γενόμενη, διότι ο Ιωακείμ δεν διείδε την τάσιν της αυστρουγγρικής δυναστείας προς σαγήνευσιν εις τον λατινισμόν των Ορθοδόξων»<sup>12</sup>. Ο Δυρραχίου Προκόπιος κατά την διάρκεια συζητήσεως στην Ιερά Σύνοδο για το θέμα των κανονισμών της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης επέκρινε δριμύτατα τον Πατριάρχη, ο οποίος θεωρώντας ότι προσβλήθηκε, δεν κάλεσε το Μητροπολίτη Δυρραχίου στην επόμενη συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου. Το ιστορικό της επεισοδιακής συνεδρίασης της Ιεράς Συνόδου αποτυπώνεται στο σχετικό δημοσίευμα του επίσημου δημοσιογραφικού οργάνου του Πατριαρχείου, της «Εκκλησιαστικής Αλήθειας» της 8<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1904, που χαρακτηρίζει μάλιστα το συμβάν «ΚΡΙΣΙΣ ΣΟΒΑΡΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΦΑΝΗΣ» (με κεφαλαίους τίτλους) και αναφέρει επί λέξει τα εξής: «ΚΡΙΣΙΣ ΣΟΒΑΡΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΦΑΝΗΣ, ως ειπείν, εγεννήθη παρ' ημίν από δεκαήμερου, την κανονικήν διαταράξασα λειτουργίαν της ιεράς Συνόδου εν περιστάσεσι κρισίμοις και δυσχερέσι διά την Εκκλησίαν

---

12. Βλ. Σταυρίδης, Βασίλειος Θ., *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860-σήμερον*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1977.



και το Γένος. Εν συζητήσει του επί του τάπητος της ιεράς Συνόδου θέματος των κανονισμών της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, μετά τινα επί του όλου ζητήματος αγόρευσιν της Α.Θ.Π. του οικουμενικού πατριάρχου, ο πανιερ. μητροπολίτης Δυρραχίου, ποιησάμενος επερώτησιν τινα σχέσιν έχουσαν προς τα λεγόμενα της Α.Θ.Π., έλαβε την προσήκουσαν πατριαρχικήν απάντησιν, θεωρηθείσαν υπό τινων εκ των σεβασμ. συνοδικών μητροπολιτών, κρίμασι Κυρίου, ως ενέχουσαν ίχνη προσβολής δήθεν κατ' αυτών: ανεύρον οίον ειπείν ό,τι ουδ' υπήρχεν, ουδ' ηδύνατο να υπάρξη εν λόγοις ευαγγελικοίς. Εν τη κατόπιν γενομένη συνεδρία της ιεράς Συνόδου, μετά την ανάγνωσιν των πρακτικών, ο αυτός πανιερ. μητροπολίτης, ζητήσας και λαβών τον λόγον, απήγγειλεν απροσδοκίτως προεσχεδιασμένον λόγον εκτός όντα της όλης υποθέσεως της υπό συζήτησιν εν τω απταισίτως απαγγελθέντι λόγω ο πανιερ. μητροπολίτης Δυρραχίου κ. Προκόπιος εφάνη συνυφαίνων κατηγορητήριον κατά της Α.Θ.Π. εξελέγχον την όλην πατριαρχικήν δράσιν ως ακανόνιστον, αφιλάδελφον και εμπαθή. Το προεσχεδιασμένον, επί προσβολή του πατριαρχικού αξιώματος, κατηγορητήριον τούτο μετά χριστιανικής απαθείας και πολλής ανοχής, επιβαλλομένης υπό της ιερότητος του συνεδριάζοντος σώματος, η Α.Θ.Π. ο οικουμενικός πατριάρχης ακούσας ηρκέσθη να δηλώση ότι επιφυλάσσει εαυτώ το δικαίωμα να πράξη τα δέοντα, μεθ' ο συζήτησις επηκολούθησεν ευπρεπής, επισπασαμένη τας πατριαρχικάς ευχαριστίας. Και το μεν λυπηρόν τούτο σκάνδαλον, το κατά την ημέραν της πέμπτης εκ παρασκευής δημιουργηθέν, παρήλθεν άνευ σοβαρωτέρων παραστάσεων, ας ηδύνατο να χαρακτηρίση τις ως προϊόν εξάψεως. Αλλ' η Α.Θ.Π. ο οικουμενικός πατριάρχης, θεωρών εαυτόν αφορήτως προσβληθέντα εν ιερά ομιγύρει, σεβομένη και περιεπούση, κατά καθήκον, την ιερότητα και το γόητρον του πατριαρχικού αξιώματος, συνέστησε τη επιούση, Παρασκευή δήλον ουν, τω ά' τη τάξει σεβ. μητροπολίτη Εφέσου κ. Ιωακείμ διά πατριαρχ. απεσταλμένου να συντελέση ίνα ο προσβαλών το σεπτόν πρόσωπον της Α.Θ.Π. του οικουμ. πατριάρχου μητροπολίτης Δυρραχίου απόσχη της προσεχούς συνεδρίας της ιεράς Συνόδου εξ ιδίας προαιρέσεως, όπως εν τω μεταξύ κατορθωθή να αρθή το σκάνδαλον. Ατυχώς, εις την πατριαρχικήν παράκλησιν αντετάχθη πείσιμων άρνησις εκ μέρους των επτά τότε σεβασμ. συνοδικών μητροπολιτών διατυπωσάντων αξίωμα ή πάντες ή ουδείς. Μάτην η Α.Θ.Π. έπεμψε τρις τον πανοσιολ. μέγα πρωτοσύγγελλον, άπαξ τον πανοσ. αρχιγραμματέα της ιεράς Συνόδου και τετράκις τον ιερολογ. βοηθόν γραμματέα αυτής κ. Απόστολον διάκονον εκλιπαρών ίνα προσέλθωσιν, άνευ του προσβάλλοντος το ιερόν πατριαρχικόν πρόσωπον μητροπολίτου Δυρραχίου, εις σύσκεψιν συνοδικήν και συνεδρίαν. Η φιλάδελφος φωνή της Α.Θ.Π.

εύρεν αντίστασιν πείσμονα παρά τοις επτά σεβασμ. συνοδικούς, οίτινες ηπέλυσαν μάλιστα ότι ανενεχθήσονται και προσώποις υπεροχικοίς. Αφ' ετέρου δε και το έτερον των δύο διοικητικών της Εκκλησίας Σωμάτων το Δ. Εθν. Μ. Συμβούλιον, μαθόν εγκύρωσ και λεπτομερώς τα λεχθέντα επί προσβολή του πατριαρχικού αξιώματος, εξέφρασε παμπηφεί την λύπην αυτού και την αποδοκιμασίαν επί τούτοις, απεκδέχόμενον από της Α.Θ.Π. την λήψιν των δεόντων μέτρων. Μετά ταύτα πάντα και μετά την συστηματικήν άρνησιν των επτά πανιερ. μητροπολιτών, ην αδύνατον και αθέμιτον βεβαίως η ανωμαλία αύτη να παραταθή καθό σπουδαίως μεν ζημιουμένων της εκτάκτου και τακτικής υπηρεσίας της κατακλυζούσης τα πατριαρχικά γραφεία, δημιουργουμένης δε καταστάσεως εκτρόπου. Ταύτην καθήκον είχε η τε Α.Θ.Π. ο οικουμενικός πατριάρχης, οι τε σεβασμ. συνοδικοί μητροπολίται Νικομηδείας, Διδυμοτείχου, Γάνου και Χώρας και Σερβίων και Κοζάνης, και οι ερίτιμοι σύμβουλοι να άρωσιν, επαναφέροντες εις την ομαλήν τροχίαν των επί τινα στιγμής ανακοπέισαν κανονικήν λειτουργίαν των Πατριαρχείων, εν ούτω κρισίμοις και δυσχερέσι περιστάσεσι. Τη τρίτη, συνελθόντων των σεβ. συνοδικών και απαιτησάντων πεισιμόνως να συγκροτήσωσι συνεδρίαν παρόντος και του προσβαλόντος το πατριαρχικόν αξίωμα, η Α.Θ.Π. εδήλωσε κατηγορηματικώς ότι δύναται να συνεδριάσωσιν άνευ της προεδρίας αυτού, αλλά παρόντων και των λοιπών τεσσάρων αδελφών άνευ όμως της παρουσίας του μητροπολίτου Δυρραχίου, ον θεωρεί κατήγορον του πατριαρχικού αυτού προσώπου δοριμέως επιτεθέντα άνευ αιτίας και λόγου κατά της Α.Θ.Π. των δε σεβασμ. επτά συνοδικών αντιταξάντων άρνησιν πείσμονα και εμμοινήν εν τοις λεχθείσι και γενομένοις και απελόντων εκ των Πατριαρχείων και κηρυξάντων απεργίαν, η Α.Θ.Π. ο οικουμενικός πατριάρχης απέλυσε σεπτόν πατριαρχ. πιτάκιον, απαλλάσσωσιν από των εν τη ιερά Συνόδω καθηκόντων τον εν ιερά συνοδική συνεδρία προσβάλοντα το σεπτόν πρόσωπον του οικουμενικού πατριάρχου μητροπολίτην Δυρραχίου κ. Προκόπιον. Προς εσπέραν δε της αυτής ημέρας οι εκ των τότε σεβασμ. συνοδικών μητροπολίται Εφέσου και Μιτυλήνης, προσελθόντες παρά τω παναγιωτάτω οικουμενικώ πατριάρχη, παρεκάλεσαν αυτόν ίνα εν τη περινοία αυτού εξεύρη διεξοδον από της απροσδοκήτου καταστάσεως, "αφού συνεργασία των οκτώ" μετά του μόνου κανονικού προέδρου παναγιωτάτου οικουμενικού πατριάρχου καταδείκνυται αδύνατος. Τη τετάρτη, συγκληθέντα υπό της Α.Θ.Π. του οικουμενικού πατριάρχου εις συνεδρίαν κοινήν τα δύο διοικητικά της Εκκλησίας Σώματα, εις ην τρις διά πατριαρχικών απεσταλμένων κληθέντες οι επτά συνοδικοί αφού τη προηγουμένη εσπέρα εγγράφως προσκληθέντες ηρνήθησαν να προσέλθωσι, προέβησαν εις σύσκεψιν επί της καταστάσε-

ως. Σκεψάμενα δ' επί μακρόν μετά πολλής εμβριθείας, εισηγήσει και πρωτοβουλία πατριαρχική, εν πλήρει επιγνώσει της σοβαρότητος των κυκλουσών την Εκκλησίαν και το γένος περιστάσεων, ενέκριναν παμψηφεί, μετά την έκθεσιν πάντων των γινομένων, ιδίως από της νέας συνοδικής περιόδου, όπως απαλλαγώσι των καθηκόντων αυτών πλην του ήδη απολυθέντος πανιερ. μητροπολίτου Δυρραχίου κ. Προκοπίου, και οι πανιερ. μητροπολίται Ρόδου κ. Ιωακείμ, Σερρών κ. Γρηγόριος και Ελευθερουπόλεως κ. Πανάρετος, κληθώσι δ' εις αντικατάστασιν αυτών οι σεβασμ. μητροπολίται Κυζίκου κ. Αθανάσιος αριστίνδην και Τραπεζούντος κ. Κωνσταντίνος και Δρυϊνουπόλεως κ. Λουκάς, επί τη βάσει των Κανονισμών. Αι αποφάσεις των δύο διοικητικών της Εκκλησίας Σωμάτων ανηγγέλθησαν διά κοινού μαζβατά τη σεβαστή κυβερνήσει».

Τελικά η διένεξη του Προκοπίου με τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' έληξε «μετά δεκάμηνον αγώνα συμφώνως προς τας πατριαρχικάς απόψεις»<sup>13</sup>.

Με την επιστροφή του στο Δυρράχιο, ο Μητροπολίτης Προκόπιος συνεχίζει την έντονη πατριωτική και εκκλησιαστική δράση του δίνοντας κουράγιο στους Σπαθιώτες κρυπτοχριστιανούς να επανακάμψουν στους κόλπους της εκκλησίας. Η Οθωμανική Διοίκηση θορυβημένη από την δράση του και με παρέμβαση των Αυστριακών<sup>14</sup> κατηγορεί τον Προκόπιο για αντιμουσουλμανική πολιτική και πετυχαίνει την αναγκαστική μετάθεσή του από την Αλβανία στη Μητρόπολη Φιλαδελφείας στις 10 Οκτωβρίου 1906<sup>15</sup>. Ο Προκόπιος συνεχίζει και εκεί την έντονη εκκλησιαστική και ποιμαντική του δράση μέχρι τις 16 Ιουνίου 1911 οπότε μετατίθεται και αναλαμβάνει τη Μητρόπολη Ικονίου<sup>16</sup>.

### **Η δράση του Προκοπίου ως Μητροπολίτη Ικονίου**

Στο Ικόνιο ο Προκόπιος, άριστος γνώστης της ελληνικής και της τουρκικής γλώσσας, στηρίζει παντοιοτρόπως το ελληνικό εθνικό και ορθόδοξο θρησκευτικό φρόνημα των συμπατριωτών του Καπαδοκών και απολαμβάνει μεγάλου κύρους. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1920, ο Προκόπιος Ικονίου, μαζί με τον επίσκοπο των Αρμενίων και πάνω από 200 ντόπιους μουσουλμάνους προύχοντες, φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι είχε δήθεν υποστηρίξει το αντικεμαλικό κίνημα του Μεχμέτ Ντελημπάς στο Ικόνιο. Τον Οκτώβριο του 1920 ο Προκόπιος Ικονίου εξορίστηκε στο Ερζερούμ. Κατά την πορεία του μέχρι το Ερζερούμ,

---

13. Ο.π.

14. Προφορική μαρτυρία της ανεψιάς του Προκοπίου, Κατίνας Λαζαρίδου-Νομίδου.

15. Βλ. Υπόμνημα Εκλογής στον Κώδικα Α'β'/ 1, σ. 151 της 10<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1906 του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

16. Βλ. Υπόμνημα Εκλογής στον Κώδικα Α'β'/ 1, σ. 246 της 16<sup>ης</sup> Ιουνίου 1911 του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

σύμφωνα με τη διαταγή της κεμαλικής κυβέρνησης και με τους χωροφύλακες που τον συνόδευαν, υπέφερε τα πάνδεινα. Από τα τουρκικά χωριά που περνούσε τον κτυπούσαν, τον έφτυναν, τον κορόιδευαν, του ξέσκισαν τα ράσα, του πήραν το καλυμμαύκι και μ' όλο το βάρος του εξηκοστού έτους της ηλικίας του και εν μέσω βαρυντάτου χειμώνα, έφθασε πεζός και ρακένδυτος στο Ερζερούμ. Εκεί παρέμεινε εξόριστος μέχρι το Μάιο του 1922.

Το Μάιο του 1922 ένα συμβούλιο Καππαδοκών που συνήλθε στην Καισάρεια, απαιτεί από τις κεμαλικές αρχές να επιτραπεί η επιστροφή του Προκοπίου από την εξορία, προκειμένου να συζητηθούν οι όροι και να ληφθούν οι αναγκαίες νομότυπες αποφάσεις για το φλέγον θέμα της δημιουργίας αυτόνομης τουρκορθόδοξης εκκλησίας της Ανατολής που επιδίωκε η κεμαλική ηγεσία, προκειμένου να αποκόψει τους ορθόδοξους χριστιανούς της Καππαδοκίας από την επιρροή του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Ελλάδας. Τη δύσκολη θέση στην οποία είχαν περιέλθει οι Ελληνοκαππαδόκες περιγράφει εύστοχα ο Νικόλαος Ιντζεσίλογλου σε άρθρο του στη «Μικρασιατική Σπίθα», όπου σημειώνει τα παρακάτω<sup>17</sup>: «Την εποχή εκείνη ο ελληνικός και χριστιανικός πληθυσμός της Καππαδοκίας, αποκομμένος λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων του μικρασιατικού πολέμου από τον υπόλοιπο ελληνισμό, βρέθηκε μπροστά στο πιο τραγικό δίλημμα της μακραίωνης ιστορίας του. Ή θα αντιμετωπιζόταν από τις κεμαλικές αρχές ως προδοτικός πληθυσμός με όλες τις συνέπειες που ο χαρακτηρισμός αυτός μπορεί να έχει και μάλιστα σε καιρό πολέμου ή θα δεχόταν να ιδρύσει μία αυτόνομη τουρκορθόδοξη εκκλησία, που θα λειτουργούσε μέσα στο νομικό πλαίσιο του λαϊκού κεμαλικού κράτους, δίχως δηλαδή τα προνόμια που απολάμβανε η Ορθόδοξη Εκκλησία επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο της δεύτερης επιλογής, την οποία υποστήριξε και προωθούσε με κεμαλική καθοδήγηση κυρίως ο ιερέας Ευθύμιος Καραχισαρίδης (παπα-Ευθύμι)<sup>18</sup>, ο οποίος φιλοδοξούσε να γίνει ο Πατρι-

---

17. Βλ. «Μικρασιατική Σπίθα», Ετήσια έκδοση της Αδελφότητας Μικρασιατών Νομού Σερρών «Ο Άγιος Πολύκαρπος», τεύχος 12, Σέρρες 2007, σ.16.

18. Γεννημένος το 1882 στο Ακντάγ Μαντέν της Καππαδοκίας και με μάλλον ποντιακή καταγωγή, ο Ευθύμιος Καραχισαρίδης (παπα-Ευθύμι) υπηρέτησε για κάποιο χρονικό διάστημα ως αναπληρωτής αρχιερατικός επίτροπος της ελληνορθόδοξης κοινότητας του Κεσκίν Μαντέν (Keskin, οικισμός πλησίον της Άγκυρας). Ταυτίστηκε με το κεμαλικό κίνημα κατά την διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου (1920-1922) και με την καθοδήγηση των Τούρκων εθνικιστών επιχείρησε να ιδρύσει ανεξάρτητη Ορθόδοξη Εκκλησία στις περιοχές εκτός της ελληνικής ζώνης κατοχής. Πάνω από όλα, η απόπειρα αυτή, που εξελίχθηκε μέσα από τις συμπληγάδες της ελληνοτουρκικής σύρραξης, είχε σκοπό την διάσπαση της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Καππαδοκίας και την απόσπασή της από κάθε ελληνική επιρροή.

άρχης της νέας εκκλησίας, ουδείς ορθόδοξος Καππαδόκης θα πάθαινε ο,τιδήποτε κακό, όλοι θα παρέμεναν στις προγονικές τους εστίες, και επί πλέον θα επέστρεφαν στα σπίτια τους όλοι οι εξόριστοι και φυλακισμένοι Καππαδόκες... Αντιλαμβανόμενος ο Προκόπιος ότι "μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα", αφού απ' τη μια μεριά υπάρχει ο κίνδυνος διωγμών των ομογενών της Καππαδοκίας και από την άλλη μεριά χάσκει η απειλή του σχίσματος και της αποδυνάμωσης της ελληνορθοδοξίας της Ανατολής, επιλέγει να εφαρμόσει μία επικίνδυνη διπλωματική παρελκυστική τακτική που του προκαλεί συνεχή ψυχική και σωματική φθορά, αφού βρίσκεται διαρκώς υπό πίεση στην κόψη του ξυραφιού και ζει με τον κίνδυνο να παρεξηγηθούν οι ενέργειές του είτε από την κεμαλική ηγεσία είτε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο είτε ακόμη από αυτό το ίδιο το ποίμνιό του, το οποίο, ευρισκόμενο σε κατάσταση βαθείας ανησυχίας και φόβου, περιμένει από τον πνευματικό του ηγέτη τη σωματική και ψυχική σωτηρία του».

Στο πλαίσιο αυτής της αναβλητικής και παρελκυστικής πολιτικής του ο Προκόπιος αρχίζει να κωλυσιεργεί, καθυστερώντας τη μετάβασή του από το Ερζερούμ στην Καισάρεια, όπου τον ανέμενε το Συμβούλιο των Καππαδοκών, και διέμεινε ένα μήνα στη Σεβάστεια. Παράλληλα, ζήτησε με επίσημο έγγραφο από την κεμαλική κυβέρνηση να του δοθεί άδεια να επισκεφθεί την Άγκυρα για να έρθει σε άμεση επαφή με τους αρμόδιους και να εκθέσει τις απόψεις του σχετικά με το εκκλησιαστικό ζήτημα. Στην κεμαλική πρωτεύουσα ο Προκόπιος, μετά από καθημερινή και επίμονη προσπάθεια, κατάφερε να συναντηθεί με τον Τούρκο ηγέτη Μουσταφά Κεμάλ<sup>19</sup>. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης, ο Προκόπιος ανέφερε τα παράπονά του για τις ταπεινώσεις και κακονχίες που υπέστη στην εξορία. Σχετικά με την εφαρμογή του τουρκικού σχεδίου αυτοκέφαλης εκκλησίας, ο Προκόπιος ζήτησε να απαλλαγεί από κάθε ανάμειξη εξαιτίας της υγείας του. Ο αρχηγός της τουρκικής επανάστασης, γνωρίζοντας το κύρος που διαθέτει ο Προκόπιος, αρνείται να ικανοποιήσει το αίτημα του Προκοπίου και του εξηγεί τις ευθύνες που έχει για τη σωτηρία του ποιμνίου του. Μαζί με τον Σεβαστείας Γερβάσιο, που βρισκόταν εξορία στην Άγκυρα, ο Προκόπιος Ικονίου συναντήθηκε και με τον Παπά Ευθύμ και του υπέδειξε να παύσει να επικρίνει το Πατριαρχείο. Επίσης, επικαλούμενος την ιδιότητα του ιερατικού προϊσταμένου, του συνέστησε να μην αναμειγνύεται στην επισκοπική δικαιοδοσία. Τελικώς οι τουρκικές αρχές εξαναγκάζουν τον Προκόπιο Ικονίου και

---

19. Η συνάντηση του Προκοπίου Ικονίου με τον Μουσταφά Κεμάλ έλαβε χώρα σ' ένα βαγόνι τρένου το οποίο ο Τούρκος ηγέτης χρησιμοποιούσε ως γραφείο του καθώς διέμενε στον παλιό Σιδηροδρομικό σταθμό της Άγκυρας (προφορική μαρτυρία της ανιψιάς του Προκοπίου, Κατίνας Λαζαρίδου-Νομίδου).

τον Σεβαστείας Γερβάσιο να εγκαταλείψουν την Άγκυρα. Και οι δύο μαζί φθάνουν στις 22 Ιουνίου 1922 στο προάστιο της Καισάρειας Ζιντζίντερε (Φλαβιανά) το οποίο αποτελούσε την θερινή έδρα του Επισκόπου Καισαρείας και όπου υπήρχε η ιστορική μονή του Τιμίου Προδρόμου και είχε λειτουργήσει η Ροδοκανάκειος Σχολή, εκπαιδευτικό και πνευματικό κέντρο με ακτινοβολία σε όλη την Καππαδοκία.

Ο Προκόπιος Ικονίου κάνοντας τακτική υποχώρηση δέχεται στις αρχές Αυγούστου 1922 να αναλάβει την προεδρία του Συμβουλίου των Καππαδοκών της Καισάρειας, αλλά ταυτόχρονα δεν αναγνωρίζει κανένα εκκλησιαστικό τίτλο στον παπά-Ευθύμ Καραχισαρίδη, τον οποίο μάλιστα καταγγέλλει και καλεί προς λογοδοσία. Ταυτόχρονα αρνείται να υποκύψει στις πιέσεις της Άγκυρας να αποκηρύξει το Πατριαρχείο και ελπισόμενος, απλά δεν αναγνωρίζει την εκλογή του Μελέτιου Μεταξάκη στον πατριαρχικό θρόνο, με το επιχείρημα ότι στην εκλογή του δεν συμμετείχαν επίσκοποι από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές της Μ. Ασίας. Παράλληλα, ο Προκόπιος ζητά διαρκώς χρόνο για να μελετήσει δήθεν τα διάφορα κείμενα και το σχέδιο που του ζητά να υπογράψει η τουρκική διοίκηση, προκειμένου να ιδρυθεί και να λειτουργήσει η αυτόνομη τουρκορθόδοξη εκκλησία. Οι τουρκικές αρχές χάνοντας την υπομονή τους, απομονώνουν κάτω από αυστηρή επιτήρηση τους δύο Μητροπολίτες Προκόπιο και Γερβάσιο στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου στο Ζιντζίντερε και ασκούν πάνω τους καθημερινές και αφόρητες πιέσεις. Οι καθυστερήσεις, όμως, που προκάλεσε ο Προκόπιος έδωσαν καρπούς, αφού η τουρκική κυβέρνηση δεν κατάφερε να παρουσιάσει εγκαίρως και νομότυπα εγκεκριμένο σχέδιο ίδρυσης αυτόνομης τουρκορθόδοξης εκκλησίας της Ανατολής, με συνέπεια οι αρμοστές των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη να μην αποδεχθούν τη σχετική πρόταση της Άγκυρας, η οποία υπέβαλε προς έγκριση τα πρακτικά του Συνεδρίου της Καισάρειας. Έτσι, όταν μετά την κάρρευση του μικρασιατικού μετώπου, ο Προκόπιος, μη έχοντας πια καμία ελπίδα και προσπαθώντας να διασώσει τους Καππαδόκες, δέχθηκε να εγκρίνει στις 18 Ιανουαρίου 1923 το τουρκικό έγγραφο για την ανακήρυξη αυτοκέφαλου Πατριαρχείου, η πράξη αυτή έμεινε δίχως καμία ουσιαστική συνέπεια στο διεθνή χώρο. Άλλωστε ο Προκόπιος αρνήθηκε να αναγνωρίσει οποιοδήποτε ιερατικό αξίωμα στον παπά-Ευθύμ Καραχισαρίδη. Το Φανάρι, μάλιστα, αναγνωρίζοντας ότι η έγκριση αυτή εκ μέρους του Προκοπίου ήταν συνέπεια καταναγκασμού και ότι δόθηκε κάτω από συνθήκες ανωτέρας βίας, δεν έλαβε πειθαρχικά μέτρα κατά του Προκοπίου. Ωστόσο ο Προκόπιος ήταν φανερά απογοητευμένος από τη γενική συμπεριφορά του Πατριάρχη Μελέτιου Μεταξάκη σχετικά με το καππαδοκικό ζήτημα. Ο Προκόπιος θεώρησε τον εαυ-



τό του παραγκωνισμένο από το Φανάρι και διαμαρτυρόταν ότι αφέθηκε ολομόναχος, με μόνους συμβούλους τους αρχιερείς Γερβάσιο και Μελέτιο, σε αυτή την κρίσιμη καμπή του ελληνισμού της Καππαδοκίας. Απογοητευμένος και αποκαρδιωμένος, ο Προκόπιος Ικονίου πέθανε στις 21 Απριλίου 1923. Η κηδεία του Προκοπίου τελέσθηκε με τιμές στο Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου Καισάρειας και με την άδεια των τουρκικών αρχών θάφτηκε στον τάφο του γνωστού μητροπολίτη Καισάρειας Ευστάθιου Κλεόβουλου.

### **Οι συνθήκες θανάτου του Προκοπίου Ικονίου**

Πλήθος ανακριβιών καλύπτουν τις συνθήκες θανάτου του Προκοπίου Ικονίου. Με μία απλή αναζήτηση στο Διαδίκτυο θα διαπιστώσει κανείς μία σειρά από ευφάνταστα σενάρια, όπως π.χ. σύμφωνα



Ο Προκόπιος Ικονίου πέθανε στις 21 Απριλίου 1923. Η κηδεία του τελέσθηκε με τιμές στο Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου Καισάρειας και με την άδεια των τουρκικών αρχών θάφτηκε στον τάφο του γνωστού μητροπολίτη Καισάρειας Ευστάθιου Κλεόβουλου.

με τον Μ. Θαβωρίτη ότι δηλητηριάστηκε με καφέ από τους Τούρκους<sup>20</sup>. Κατά τον Σ. Καργάκο «τον έσφαξαν»<sup>21</sup>, κατά τον Ρεθύμνης Ανθιμο, «πέθανε από τα βασανιστήρια στις φυλακές»<sup>22</sup> κ.ά. Η αλήθεια είναι ότι ο Προκόπιος Ικονίου υπέκυψε από καρδιακό νόσημα στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου στο Ζιντζίντερε. Το πιστοποιητικό του θανάτου του σώζεται στο Αρχείο Ταμείου Ανταλλαξίμων, Κωδ. 215, σ. 224, του οποίου παραθέτω φωτοτυπία του τουρκικού πρωτοτύπου σε αραβική γραφή καθώς και την επίσημη μετάφραση του ιατρικού πιστοποιητικού

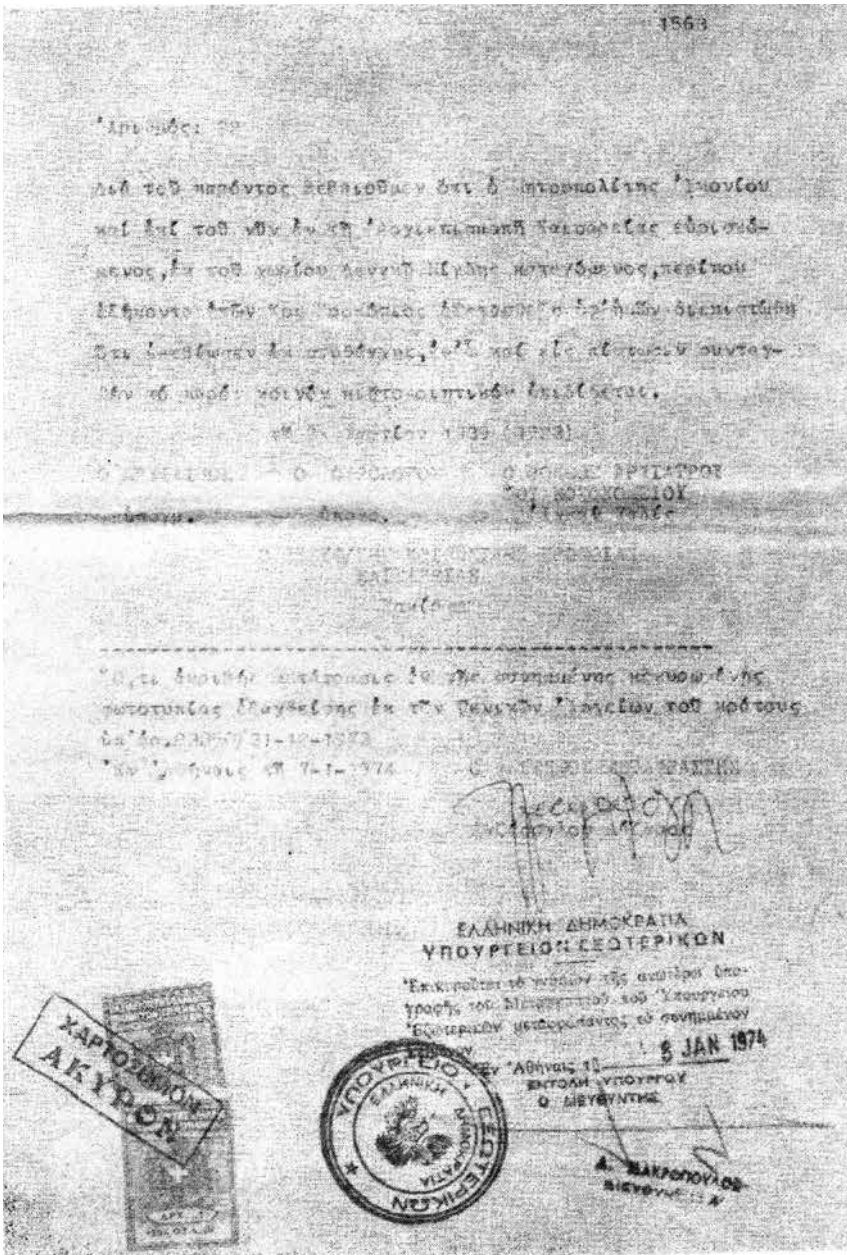


Φωτοτυπία από το πρωτότυπο τουρκικό πιστοποιητικό του θανάτου του Προκοπίου Ικονίου, που είναι γραμμένο στην αραβική.

20. Βλ. Θαβωρίτης Μ., *Μνήμες Μικράς Ασίας*, Αθήνα 1972, σ. 215

21. Βλ. «Εθν.Χρυσόστομος», Εκδ. Ευαγγελίστριας Ν. Ιωνίας Μαγν.-'92.

22. Βλ. Ομιλία στο Συνοδικό Μνημόσυνο για την «80<sup>η</sup> επέτειο της ΜΑσιατικής...», 24.11. 2002, αγ. Μηνά Ηρακλείου.



Επίσημη μετάφραση του πιστοποιητικού θανάτου από το αρμόδιο Γραφείο του Υπουργείου Εξωτερικών.

από το αρμόδιο Γραφείο του Υπουργείου Εξωτερικών. Τις τελευταίες στιγμές του Ιεράρχη περιγράφει λεπτομερώς ο αρχιτέκτονας Βάσος



Ραφτόπουλος (ήταν γιος του Μποδός Εφέντη Τερζόγλου, επίσημος διερμηνέα της Ρωσικής Πρεσβείας στο Ικόνιο και συχνά και αντικαταστάτης του Πρέσβευς), ο οποίος είχε γράψει σε δακτυλογραφημένο κείμενο που σώζεται στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, την βιογραφία του Προκοπίου Ικονίου αλλά δεν πρόλαβε να την εκδώσει πριν πεθάνει<sup>23</sup>. Από το ανέκδοτο κείμενο της βιογραφίας του Προκοπίου και την σ. 76 αντιγράφω τα εξής: «Απροόπτως όμως, τον αγώνα της ζωής του Ιεράρχου επέτεινε μία καρδιακή κρίσις. Την 3<sup>ην</sup> πρωϊνήν της 20<sup>ης</sup> Απριλίου 1923, ηναγκάσθη ο ασθενής να καλέση παρ' αυτώ τον πατέρα μου και εμέ, διά να φροντίσωμεν διά την εξέτασιν του επειγόντως παρ' ιατρού. Ελλείψει ομογενούς ιατρού, εφ' όσον εν τη πόλει κατά την ώραν εκείνην δεν υπήρχεν, ηναγκάσθη να μεταβώ καίτοι διατρέχων τους εκ νυκτός κινδύνους, εις οικίαν Τούρκου ιατρού και να παρακαλέσω, όπως επισκεφθή πάραυτα τον ασθενή μας. Ο ιατρός προσέτρεξεν προθύμως και έφθασεν εγκαίρως εις την Ιεράν Μητρόπολιν. Εξήτασε τον Ιεράρχην με εξαιρετικήν επιμέλειαν και επιστοποίησεν την σοβαρότητα της καταστάσεως. Με μεγάλην ευσυνειδησίαν προέβη εις την επιβαλλομένην ιατρικήν περίθαλψιν και εβεβαίωσεν ότι η κρίσις προήλθεν συνεπεία εκνευρισμού του και ότι πρόκειται περί πρώτης καρδιακής προσβολής την οποίαν πιθανόν "να γλυτώση", αλλ' ότι η δευτέρα, κατόπιν της τονώσεως της καρδιάς δυνατόν να μη είναι αισθητή, πλην όμως, η τρίτη, εάν επακολουθήση, ασφαλώς θα έχη δυσάρεστα αποτελέσματα. Ως εκ τούτου, επιβάλλεται μεγάλη ανάπαυσις και ησυχία. Την εντολήν του ιατρού, εξετελέσαμεν πιστώως και ημποδίσασαμεν πάσαν επίσκεψιν παρά τω Σεβασμιωτάτω. Δυστυχώς, μετά τρίωρον ηρεμίαν, επηλήθευσεν η διάγνωσις του ιατρού, ην επεβεβαίωσεν ο την πρωϊαν αφιχθείς εκ του προαστείου Ταβλουσού όπου διενυκτέρευσεν Σοφοκλής Πυρλίδης, ομογενής ιατρός, και την 10<sup>ην</sup> π.μ. ώραν, ο Μητροπολίτης Προκόπιος άφισεν την τελευταίαν του πνοήν αποθνήσκων εκ συγκοπής της καρδιάς».

Ο Αλέξης Αλεξανδρής<sup>24</sup> που έγραψε ό,τι πιο εμπειριστατωμένο για τους αγώνες του Προκοπίου Ικονίου για χάρη της Εκκλησίας και του μικρασιατικού Ελληνισμού, κάνοντας έναν απολογισμό της αξιόλογης εθνικής δράσης του Ιεράρχη αναφέρει τα εξής: «Παρ' όλες τις αντιξοότητες, ο Προκόπιος Λαζαρίδης διαδραμάτισε έναν αξιόλογο εθνικό ρόλο κατά τη δύσκολη περίοδο του 1920-1923. Με σπάνια διπλωμα-

23. Βλ. Ραφτόπουλος Β., «Προκόπιος Λαζαρίδης (1859-1923), Μητροπολίτης Ικονίου», ΚΜΣ/χειρ. 394.

24. Βλ. Αλέξης Αλεξανδρής, «Η απόπειρα δημιουργίας του κορθόδοξου εκκλησιαστικού στην Καππαδοκία, 1921-1923», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 4 (1983) σ. 193.

τική ευστροφία, ο Ικονίου πέτυχε αφενός να επιβραδύνει την εφαρμογή του τουρκορθόδοξου σχεδίου και αφετέρου να διασώσει τους Ελληνοκαππαδόκες από άπειρες ταλαιπωρίες. Επιπλέον, ο Προκόπιος πέτυχε να περιορίσει τις εθνικά επιζήμιες ενέργειες του Παπά Ευθύμ, ο οποίος προσπάθησε να εφαρμόσει τις λαϊκιστικές εθνικιστικές αρχές του κεμαλισμού πάνω στην ελληνοκαππαδοκική κοινότητα, εγκαθιδρύοντας μία τουρκική «εθνική εκκλησία» (milli kilise) στην Καισάρεια. Εξάλλου, ο παντοιοτρόπως ταλαιπωρηθείς Προκόπιος δεν ενέδωσε στις τουρκικές πιέσεις και αρνήθηκε να διορίσει τον Παπά Ευθύμ σε επισκοπικό αξίωμα, με αποτέλεσμα να περιορίσει σημαντικά την επιρροή του κεμαλικού ιερέα πάνω στους ορθοδόξους της Καππαδοκίας. Υιοθετώντας, ανάλογα με τις περιστάσεις, άλλοτε υποχωρητική και άλλοτε ανένδοτη στάση, ο Προκόπιος αναδείχθηκε αντάξιος συνεχιστής της πατροπαράδοτης φαναριώτικης διπλωματίας».

HARALABOS-PERIKLIS IORD. NOMIDIS

THE ETHNO-HIEROMARTYR SAINT PROCOPIUS,  
METROPOLITAN OF IKONIUM (1859-1923) AND  
HIS ACTION IN MELENIKO AND  
THE HOLY MONASTERY OF IKOSIFINISSA

Abstract

One of the most important and simultaneously tragic personalities of modern history was the Ethno-hieromartyr Saint Procopius Lazarides, Metropolitan of Iconium (Tyana 1859 - Zincidere 1923) who suffered badly and exiled by Kemalist Turks in the depths of Anatolia (Erzurum), but finally managed to rescue the Greek Kappadocians infinite hardships. For his significant national role Procopius of Iconium was unanimously declared an Ethnomartyr and a Saint of the Orthodox Church by the Holy Synod of the Church of Greece, in an Encyclical of July 5 1993 (Encyclical 2556, of 5 July 1993, of the Holy Synod of the Church of Greece). He is commemorated on the Sunday before the Feast of the Elevation of the Holy Cross, together with the other Holy Hierarchs of Asia Minor: Chrysostomos of Smyrna, Ambrosios of Moschonision, Euthymios of Zela, and Gregorios of Kidonion. The following study focuses on his work and action in the ecclesiastical region of Meleniko and in the Holy Monastery of Ikosifinissa Paggaiou.



ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΗΣ

## ΑΓΝΩΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΕΝΤΥΠΙΑ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ

ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΙΔΡΥΤΗ ΤΟΥ  
ΩΔΕΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ «ΟΡΦΕΥΣ» (1934-1940)

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΦΩΤΙΑΔΗ

*Περίοδος 1932-1950*

Στον τέταρτο τόμο των *Σερραϊκών Αναλέκτων* το 2006 παρουσιάσαμε τον πρώτο κατάλογο εισερχομένων και εξερχομένων εγγράφων από την *Αλληλογραφία* του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς» (1934-1940) περιλαμβάνοντας τη σύνοψη των ιστορικών κειμένων 731 πολλαπλά σημαντικών επιστολών που αφορούν την πολυσχιδή δράση του περιώνυμου αυτού σερραϊκού μουσικομορφωτικού ιδρύματος<sup>1</sup>. Τονίσαμε τότε τη χρησιμότητα των κειμένων αυτών σε πολλούς τομείς της τοπικής έρευνας και ιστοριογραφίας. Το παραπάνω έντυπο υλικό από το αρχείο του δικηγόρου Αθανασίου Φωτιάδη<sup>2</sup>, ιδρυτή του ωδείου, μας παρέδωσε το Μάρτιο του 1988 ο επίσης Σερραίος δικηγόρος Δημήτριος Ζαπρούδης. Την επόμενη χρονιά πραγματοποιήθηκε από τον γράφοντα η ομώνυμη έκδοση για την ιστορία του ωδείου με τη συνδρομή της Δημόσιας

---

1. Γ. Αγγειοπλάστη, Κατάλογος εισερχομένων και εξερχομένων εγγράφων από την Αλληλογραφία του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς» (1934-1940), *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, έκδ. της Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτιστικής & Κοινωνικής Ανάπτυξης Σερρών, επιμέλεια Πέτρου Σαμιάρη, τόμ. τέταρτος, Σέρρες 2006, σσ. 171-206, κυκλοφορία και σε ανάτυπο.

2. Ο Αθανάσιος (Σάκης) Φωτιάδης, Σερραίος δικηγόρος και ερασιτέχνης κιθαριστής, γεννήθηκε το 1898 (Επιτύμβια στήλη στο Α΄ Νεκροταφείο Σερρών). Μετά την επάνοδό του από την ομηρία (1917-18) στη Βουλγαρία πρωτοστάτησε στην επανασύσταση του «Ορφέα» Σερρών, που από το 1910 διήλθε περίοδο απραξίας εξαιτίας των πολέμων και των καταστροφών. Αυστηρός και λιτός από χαρακτήρος στις επαγγελματικές και κοινωνικές του σχέσεις αλλά αποτελεσματικός, πραγματοποίησε πολλές διαλέξεις και επιδείξεις. Το 1947 ίδρυσε στις Σέρρες την «Εταιρεία Επιστημόνων». Από τη συνεχή συμμετοχή και δραστηριότητα που ανέπτυξε σε πολλά σερραϊκά σωματεία, όπως η Σερραϊκή Πολιτιστική Εταιρεία (Σ.Π.Ε.) το 1963 κ.λπ., σημειώνουμε αυτήν της προεδρίας του στον «Ορφέα» στα 1932-34. Την περίοδο αυτή εργάστηκε ακατάπαυστα για την επέκταση των δραστηριοτήτων του συλλόγου και τη δημιουργία στη συνέχεια ξεχωριστού απ' αυτόν ωδείου το 1934. Πέθανε το 1969.

Κεντρικής Βιβλιοθήκης των Σερρών<sup>3</sup>.

Το ίδρυμα λειτούργησε κατά τρόπο θαυμαστό μέχρι την Κατοχή. Παρουσίασε μία ζηλευτή δραστηριότητα προς τον τελειωμό μιας περιόδου με ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά, αυτής του Μεσοπολέμου του 20ού αιώνα, και συγκεκριμένα κατά τα έτη 1934-1940. Η κατά καιρούς αξιολόγησή του από εμάς ως περισσότερο σημαντικό σεραϊκού μουσικού ιδρύματος του αιώνα που έφυγε δεν είναι τυχαία. Παρ' όλες τις οργανωτικές και οικονομικές αντιξοότητες που είχε να αντιμετωπίσει κατά τη διάρκεια της εξάχρονης διαδρομής του, κατάφερε να καταστεί πραγματικός τροφοδότης μιας σειράς μουσικο-διδασκάλων, που ουσιαστικά στήριξαν τη δραστηριότητα της πόλης κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Φοίτησαν σ' αυτό περί τους 300 σπουδαστές, δημιουργώντας ακόμα και μαθητική συμφωνική ορχήστρα με τη συμμετοχή του διδακτικού προσωπικού στα πρώτα αναλόγια, από τους περισσότερο διακεκριμένους καθηγητές μουσικής της εποχής, αριστούχους του μοναδικού κρατικού ωδείου στην Ελλάδα, αυτού της Θεσσαλονίκης.

Στην ευγενική προσφορά των Δημ. Ζαπρούδη και Κώστα Τσινεκίδη οφείλεται και η παράδοση τον Οκτώβριο του 2001 42 εξίσου πολύτιμων όσο και μοναδικών ντοκουμέντων του ωδείου αλλά και του «Ορφέα» Σερρών από το αρχείο πάλι του Αθ. Φωτιάδη. Τα έγγραφα και τα έντυπα ντοκουμέντα, περιήληψη του περιεχομένου των οποίων παρουσιάζουμε στον κατάλογο που ακολουθεί, ανασύρουν νέες πληροφορίες για τη δραστηριότητα και την πολύπλευρη, πρωτοπόρα και πατριωτική θα ισχυριζόμασταν, συμμετοχή των Σεραϊών στα μουσικά πράγματα της πόλης, και ειδικότερα του ωδείου τους. Ακολουθεί η επιλεκτική παράθεση στο παράρτημα περιορισμένου αριθμού -όσο μας επιτρέπεται εδώ και με την ορθογραφία της εποχής- επιστολών εξαιρετικού ενδιαφέροντος για την τοπική, αλλά όχι μόνο, μουσική ιστοριογραφία της περιόδου που γίνεται λόγος.

Η χρησιμότητά τους, βεβαίως, ως πρωτότυπου σεραϊκού αρχειακού υλικού, πρόσφορου για ερευνητικές εργασίες γενικής θεματολογίας, είναι αυτονόητη. Κι αυτό γιατί, μεταξύ των άλλων, διασώζονται, για παράδειγμα, επιστολές - ψηφίσματα και αποφάσεις σωματείων, συλλόγων, κομμάτων κ.λπ. υπέρ του ωδείου με τις σφραγίδες, τις υπογραφές

---

3. Γ. Αγγειοπλάστη, *Ωδείον Σερρών «Ορφεύς» 1934-1940*, έκδ. της Δ.Κ. Βιβλιοθήκης Σερρών, Σειρά εκδόσεων για την πόλη και το νομό Σερρών (2), Σέρρας 1989. Περιλάβαμε τα επί μέρους κεφάλαια, στα οποία ίσως ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης, ερευνητής κ.λπ. χρειαστεί να προστρέξει: Ο Όμιλος «Ορφέας» Σερρών, σύντομο ιστορικό μέχρι την ίδρυση του ωδείου, η ίδρυση του ωδείου, οι καθηγητές και οι σχολές, πόροι, στέγη και εξοπλισμός, δραστηριότητες, ο πόλεμος, το τέλος, ο τοπικός τύπος και το ωδείο.

και τα ονόματα των προέδρων τους, δακτυλόγραφες επιστολές προς και από τους τοπικούς παράγοντες, υπουργούς ή προσωπικότητες της εποχής, χειρόγραφες επιστολές πολιτικών και διακεκριμένων μουσικών της γείτονος Θεσσαλονίκης, η αλληλογραφία και οι ενέργειες μέχρι την ίδρυση του 1934, το Καταστατικό, το Πρακτικό και η Απόφαση ίδρύσεως του ωδείου, τηλεγραφήματα, φέιγ - βολάν, οικονομικοί προϋπολογισμοί διδάκτρων, μισθοδοσίας κ.ά.

### Κατάλογος

(Ο αύξ. αριθμός των εγγράφων κ.λπ. στο αρχείο σημειώνεται στην πάνω δεξιά πλευρά τους με κοινό μολύβι)

- 1 29.1.32 Πρόσκληση της Μουσικής Επιτροπής του «Ορφέα» προς τα μέλη της μπάντας, της μαντολινάτας και της χορωδίας για την επανεξέταση της μελλοντικής δραστηριότητάς τους.
- 2 1.3.32 Χειρόγραφο επιστολή του Βασιλείου Κοριτσάνη, Θεσ/νίκη, προς τον Αθ. Φωτιάδη, πρόεδρο του «Ορφέα». Προϋπολογισμός ετησίων εσόδων και εξόδων για την ίδρυση και συντήρηση ωδείου.
- 3 8.3.32 Ο «Ορφέας» προς τους νομάρχη, δήμαρχο και δημοτικούς συμβούλους για την «επιβεβλημένην ανάγκην της συστηματοποίησης των προσπαθειών απάντων των δυνάμεων, ώστε να καταστή δυνατή η ίδρυσις και εν Σέρραις ωδείου» (η επιστολή παρατίθεται)<sup>4</sup>.
- 4 9.5.33 Ο «Ορφέας» προς τον επίτιμο πρόεδρό του Αθανάσιο Αργυρό για την ανάγκη ιδρύσεως ωδείου<sup>5</sup>. Αναφορές στην ιστορία και τα

---

4. Την 28.2.1932 ο «Ορφέας» οργάνωσε συναυλία, κατά την οποία ο πρόεδρος του ομίλου Αθ. Φωτιάδης κάνει, δημόσια πλέον, την πρόθεσή του για την ίδρυση ωδείου στις Σέρρες. Μεταφέρουμε, για την Ιστορία, την χαρακτηριστική προσφώνησή του κατά την εν λόγω συναυλία, που περιλήφθηκε σ' επιστολή του Σεργαίου γιατρού Χρήστου Καρατζά, πατέρα του ερασιτέχνη βιολονίστα του «Ορφέα» Νικολάου Καρατζά, προς την τοπική *Πρόοδο*, φ. 6.3.1932: «Η σημερινή συναυλία αποτελεί την απαρχήν μιας σειράς συναυλιών τας οποίας προτίθεται να διοργανώση ο 'Ορφεύς' κατά το τρέχον έτος. Διά του τρόπου τούτου ελπίζει ότι θα κατορθώση με την συνδρομήν των αρχών, όσον και του φιλόμουσου κοινού της πόλεώς μας, το οποίον πάντοτε περιέβαλλε αυτόν με αγάπην και αφοσίωσιν, να επιτύχη την εντός κατά το δυνατόν συντομωτέρου χρόνου ίδρυσιν και εν Σέρραις Ωδείου. Είναι λίαν ενθαρρυντικόν δι' ημάς το γεγονός ότι μαζί με το φιλόμουσον κοινόν της πόλεως, προσέρχεται σήμερον συναγωγόν και το Κυβερνητικόν [Κρατικόν] Ωδείον Θεσσαλονίκης δι' εκλεκτών καλλιτεχνών του, οι οποίοι μη φεισθέντες εν δρυμεί χειμώνι, ούτε κόπων, ούτε θυσιών, προσεφέρθησαν να συντρέξουν τον 'Ορφέα' εις την μεγάλην του αυτήν προσπάθειαν. Προς τους διακεκριμένους αυτούς καλλιτέχνας αισθάνομαι την υποχρέωσιν να εκφράσω δημόσια τας θερμότητας ευχαριστίας, τόσοσιν του Ορφέως, όσον και του φιλομούσου κοινού της πόλεως, το οποίον είμαι βέβαιος ότι μοι επιτρέψη να γίνω ο διεξηγηγυτής των αισθημάτων του». Το φωτογραφημένο από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος αντίγραφο της *Προόδου* μάς παραάδωσε ο φίλος ερευνητής Νίκος Πασχαλούδης, τον οποίο ευχαριστούμε από τη θέση αυτή.

5. Ο Αθανάσιος Αργυρός ήταν δικηγόρος και δημοσιογράφος από τη Νιγρίτα.

προβλήματα που αντιμετωπίζει ο σύλλογος εξαιτίας του οικονομικού αδιεξόδου. Η επίταξη του κτηρίου κατά την περίοδο 1920-26, οι ζημιές από τη στέρηση χρήσεως προς όφελος του Δημοσίου, τα τμήματα μουσικής και η απόλυση του μουσικοδιδασκάλου.

- 5 9.5.33 Όπως παραπάνω, προς τον Υπουργό των Στρατιωτικών.
- 6 23.8.33 Ψήφισμα (εις διπλούν) 12 επιστημονικών, επαγγελματικών, φιλανθρωπικών σωματείων και κομμάτων του ν. Σερρών και απόφαση για την πλήρη συμπαράσταση στην προσπάθεια του «Ορφέα» για την ίδρυση ωδείου. Πρόταση περί επιβολής δεκαλέπτου μέχρι εικοσαλέπτου επιβαρύνσεως σε κάθε κηρίο ηλεκτρικού ρεύματος και 50/λέπτου στα εισιτήρια δημοσίων θεαμάτων στο νομό. Οι υπογραφές των προέδρων, οι σφραγίδες των σωματείων και των κομμάτων (η επιστολή παρατίθεται).
- 7 1.9.33 Όπως παραπάνω. Ονομαστική κατάσταση των προέδρων.
- 8 1.9.33 Η Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Σερρών κατά τη Συνεδρία της 31.8.1933 για την ανάγκη ιδρύσεως ωδείου από τον «Ορφέα». Πρόταση επιβολής 50/λέπτου φορολογίας σε κάθε ωριαίο χιλιοβάτ ηλ. ρεύματος στον ιδιωτικό φωτισμό, 20/λέπτου στο φωτισμό της πόλεως από το δήμο, 50/λέπτου στα δημόσια θεάματα (η επιστολή παρατίθεται).
- 9 18.9.33 Ο Υπουργός και Γενικός Διοικητής της Μακεδονίας Δραγούμης αλληλογραφεί με τον Υπουργό Οικονομικών Σ. Λοβέρδο και συνιστά κάθε βοήθεια προς τον ιδρυτή του ωδείου Αθ. Φωτιάδη.
- 10 21.9.33 Υπόμνημα του «Ορφέα» προς το Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων για την ίδρυση του ωδείου και τις μέχρι τώρα ενέργειες εξεύρεσης πόρων όπως περιγράφονται παραπάνω.
- 11 23.9.33 Χειρόγραφο επιστολή του Αθανασίου Φιδετζή για την είσπραξη υπολοίπου εισπράξεων συναυλίας, η στάση μελών του «Ορφέα» στην οργάνωση της συναυλίας και την ίδρυση του ωδείου<sup>6</sup>.
- 12 χ.χ. Χειρόγραφο κατάσταση κατανάλωσης δημοτικού ρεύματος της περιόδου 1931-33.

---

Εκλέχθηκε 5 φορές βουλευτής, ενώ διετέλεσε και υπουργός.

6. Ο Σερραϊός φλαουτίστας Αθ. Φιδετζής (Σέρρες 1906-Αθήνα 15.3.1999), πατέρας του διακεκριμένου μαέστρου Βύρωνα Φιδετζή (Θεσ/νίκη 1945), ήταν μέλος της ορχήστρας εγχόρδων του «Ορφέα» από το 1920 μέχρι και το 1936. Το 1927 εντάχθηκε στο Σύλλογο Μουσικών Θεσ/νίκης, στο Δ.Σ. του οποίου από το 1935 διετέλεσε μέλος, γραμματέας και πολλά χρόνια πρόεδρος. Περισσότερα για τη ζωή και τη δράση του στην εργασία μας «Αναμνήσεις από τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες των πολιτιστικών συλλόγων της πόλεως Σερρών κατά την περίοδο 1920 έως 1936. Μία επιστολή του Αθανασίου Φιδετζή στα 1986», *Σερραϊκά Σύμμεικτα*, έκδ. της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ), τόμ. πρώτος, Σέρρες 2010, σσ. 179-196, κυκλοφορία και σε ανάτυπο.

- 13 1.2.34 Το Πρακτικό της ίδρυσης του συλλόγου με την επωνυμία «Ωδείο Σερρών Ορφεύς» και η εκλογή των μελών της προσωρινής Διοικούσης Επιτροπής με πρόεδρο τον Αθ. Φωτιάδη. Τα ονόματα, οι υπογραφές (η επιστολή παρατίθεται).
- 14 1.2.34 Το καταστατικό του Συλλόγου «Ωδείο Ορφεύς». Σκοπός του αναγνωρισμένου σωματείου η ίδρυση στις Σέρρες Σχολής οργανικής και φωνητικής μουσικής με την επωνυμία «Ωδείο Σερρών Ορφεύς». Οι υπογραφές των ιδρυτών.
- 15 2.2.34 Χειρόγραφο επιστολή του δ/ντή του [Κρατικού] Ωδείου Θεσ/νίκης Αλ. Καζαντζή προς τον Αθ. Φωτιάδη για την αποστολή του Κανονισμού του ωδείου μέσω του Σεραίου Αθ. Φιδετζή. Τα συγκαταρκητήρια για την ίδρυση του ωδείου, η πρόταση για πραγματοποίηση συναυλίας την ημέρα των εγκαινίων (η επιστολή παρατίθεται)<sup>7</sup>.
- 16 12.2.34 Ο ευεργετικός νόμος 6064/12/20.2.34 υπέρ της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας «Μάντζαρος».
- 17 21.2.34 Χειρόγραφο επιστολή του δ/ντή του [Κρατικού] Ωδείου Θεσ/νίκης Αλ. Καζαντζή για την αποστολή του οργανισμού (Κανονισμού), την επιλογή καθηγητών (πρόταση για το ζεύγος Κοριτσάνη, το βιολοντσέλιστα Βεκιάρη, το Σεραίο Χρήστο Σταματίου, «ίσως ανώτερον όλων των διπλωματούχων εις την αρμονίαν και εκ των κρατίστων εις την αντίστιξιν»), τη στέγη κ.λπ. (παρατίθεται απόσπασμα της επιστολής).
- 18 25.4.34 Αίτημα του ωδείου προς το Υπουργείο Οικονομικών για εισήγηση επιβολής πρόσθετων τελών όπως περιγράφηκαν παραπάνω, κρατική επιχορήγηση ύψους 10.000 δρχ. ετησίως και ατέλεια στην αγορά μουσικών οργάνων.

---

7. Καζαντζής Αλέξανδρος (Αθήνα 1880-1976). Διακεκριμένος βιολονίστας και μουσικοπαιδαγωγός. Διετέλεσε επί μία σχεδόν 40ετία διευθυντής του Κ.Ω.Θ. Σπούδασε στο Ωδείο Βρυξελλών με τον Καίσαρα Τόμσον. Επέστρεψε στην Ελλάδα με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και λίγο αργότερα (1914) διοριζόταν προσωπικά από τον Ελευθέριο Βενιζέλο καθηγητής, διευθυντής και οργανωτής του νεοϊδρυμένου Κρατικού Ωδείου Θεσ/νίκης, στο οποίο, παρά τα ελάχιστα μέσα, προσέδωσε σε σύντομο διάστημα μεγάλη φήμη, δημιουργώντας Συμφωνική Ορχήστρα και Κουαρτέτο εγχόρδων. Το 1951 εγκαταστάθηκε, ήδη συνταξιούχος, στην Αθήνα. Εργάστηκε ως μουσικοκριτικός στο *Βήμα* και τα *Νέα* αλλά και ως ο κυριότερος συνεργάτης στο περιοδικό *Μουσική Κίνησης*, που εξέδιδε το Ελληνικό Ωδείο, στο οποίο και ανέλαβε καθηγητής βιολιού. Το 1966 ο Δήμος Θεσ/νίκης, τιμώντας σε ειδική τελετή τη μεγάλη του προσφορά, του επέδωσε το χρυσό Μετάλλιο της πόλης (Τάκης Καλογερόπουλος, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής* 2, εκδ. Γιαλλελή, Αθήνα 1998, σσ. 493-94). Προσωπογραφία του από ζωγραφικό πίνακα του Πολύκλειτου Ρέγκου και ιδιόγραφες επιστολές του, βλ. στο ιστορικό λεύκωμα *Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης 1914-2007*, έκδ. του Υπουργείου Πολιτισμού, Θεσ/νίκη Απρίλιος 2007, σ. 7. Στην ίδια πηγή σημειώνεται ως έτος γεννήσεως 1881, που υιοθετούμε και εμείς.

- 19 Ιούλ.34 Αιτιολογική Έκθεσις [προς τη Βουλή] επί του Σχεδίου Νόμου περί επιβολής ειδικών πόρων υπέρ του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς» από τον Υπουργό Οικονομικών.
- 20 Ιούλ.34 Σχέδιον Νόμου περί επιβολής ειδικών πόρων υπέρ του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς». Υπογραφή: Ο επί των Οικονομικών Υπουργός.
- 21 χ.χ. [Σχέδιο, εις διπλούν]. Περί επιβολής πρόσθετου τέλους επί της καταναλώσεως του ηλεκτρικού ρεύματος εν τη πόλει των Σερρών και των εν αυτή λειτουργούντων δημοσίων θεαμάτων, πλην των μελοδραματικών παραστάσεων, υπέρ του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς». 6 άρθρα. Στο άρθρο με αρ. 4 η παροχή χορηγίας στο ωδείο 10.000 δρχ. ετησίως και η ατέλεια από κάθε δασμό και φόρο δημοσίου ή δημοτικού για την προμήθεια των μουσικών οργάνων.
- 22 9.7.34 Δακτυλόγραφη επιστολή του Αθ. Φωτιάδη προς το δ/ντή του Υπ. Παιδείας Καλογερόπουλο για τη χορήγηση προς το ωδείο του ποσού των 1.000 δρχ. ετησίως.
- 23 23.7.34 Το Δικαστήριο Πρωτοδικών Σερρών αναγνωρίζει ως σωματείο το «Ωδείο Σερρών Ορφεύς».
- 24 21.8.34 Χειρόγραφη επιστολή του δικηγόρου Αστερίου Χατζηδίνου, Αθήνα, προς τον Αθ. Φωτιάδη για τις ενέργειές του στο Υπ. Οικονομικών.
- 25 23.8.34 Ο δικηγόρος Αστέριος Χατζηδίνου, Αθήνα, ταχυδρομεί προσχέδιο ευεργετικού νόμου υπέρ της Φιλαρμονικής Τριπόλεως. Συνημμένα 1: Εισηγητική έκθεση και Σχέδιο νόμου. Υπογραφή: Ο Υφ. των Οικονομικών Δ. Χέλμης, 30.7.1934.
- 26 23.8.34 Ο Υπ. Κρατικής Υγιεινής & Αντιλήψεως ενημερώνει τον Αθ. Φωτιάδη για την τύχη του υπομνήματος του ωδείου προς το Υπουργείο Πρόνοιας (οικονομική ενίσχυση). Συνημμένα: 1 σχέδιο δακτυλόγραφης επιστολής του ωδείου προς το υπουργείο, χ.χ.
- 27 28.8.34 Ο βουλευτής Σερρών Α. Α. Πάλλης, Αθήνα, ενημερώνει [χειρόγραφη επιστολή] τον Αθ. Φωτιάδη για τις ενέργειές του στο Υπ. Οικονομικών σχετικά με την προώθηση του νομοσχεδίου του ευεργετικού νόμου υπέρ του ωδείου.
- 28 29.9.- Τηλεγράφημα του παραπάνω βουλευτή για την ψήφιση του νομοσχεδίου του ευεργετικού νόμου και των σχετικών τροποποιήσεων υπέρ του ωδείου.
- 29 1.10.34 Χειρόγραφη επιστολή προς τον Αθ. Φωτιάδη [υπογραφή δυσανάγνωστη]. Οι ενέργειες του υπογράφοντος για την προώθηση του νομοσχεδίου του ευεργετικού νόμου υπέρ του ωδείου. Έντυπο του ξενοδοχείου Αθηνών «Banghion». Συνημμένα 2 σχέδια νόμου του Υπ. Οικονομικών, υπογραφή Δ. Χέλμης, στο πρώτο χειρόγραφο προσθήκη του ιδίου.



- 30 18.10.34 Χειρόγραφη επιστολή του βουλευτή Σερρών Α. Α. Πάλλη, Αθήνα, προς τον Αθ. Φωτιάδη για την ψήφιση από τη Βουλή του νομοσχεδίου, όπως παραπάνω.
- 31 22.10.34 Χειρόγραφη επιστολή του παραπάνω για την προώθηση του ιδίου θέματος στη Γερουσία.
- 32 5.11.34 Χειρόγραφη επιστολή του παραπάνω. Το νομοσχέδιο του ευεργετικού νόμου υπέρ του ωδείου ψηφίζεται και προωθείται για τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως<sup>8</sup>.
- 33 13.11.34 Η Υπηρεσία Επιμελητείας της VI Μεραρχίας δίνει εντολή στο 2ο Σύνταγμα Ιππικού να εκκενώσει τις αποθήκες κριθής, δίπλα στο δημοτικό μέγαρο, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν από το νεοσύστατο ωδείο<sup>9</sup>.
- 34 22.2.35 Ο Σερραίος υφασματέμπορος Παναγιώτης Κανάκης τυπώνει φέιγ - βολάν υπό τύπον ανακοινώσεως με τον τίτλο «Κατηγορώ και συλλυπούμαι» εκφράζοντας την αντίθεσή του, κυρίως, στην πρόσληψη του Αλέξανδρου Μπλενόβ ως διευθυντού του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς»<sup>10</sup>.

---

8. Πρόκειται για τον ειδικό νόμο 6433/1934, που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως την 28.12.1934 και ο οποίος προκάλεσε την πρόσκαιρη δυσανεξία μερίδας του σερραϊκού κόσμου, κυρίως, αλλά όχι μόνο, των εμπορικοεπαγγελματιών, όπως σημειώσαμε στην εργασία μας για το *Ωδείον Σερρών* [...], ό.π., 45. Με την κατάργησή του το 1937 διά του Αναγκαστικού Νόμου 505 το ωδείο βρέθηκε σε δυσχερέστατη οικονομική κατάσταση. Ο τοπικός τύπος θα επαναφέρει περιοδικά (1938) το θέμα στην επικαιρότητα επιμένοντας πως «και αν ακόμη η οικονομική δυναμικότης των κατοίκων επιτρέπη μικράν τινά έκτακτον επιπλέον των άλλων παγίων και νενομισμένων, φορολογιάν, πάντως αύτη δεν δικαιολογείται, δεν στηρίζεται ούτε εις το δίκαιον ούτε εις την κοινήν λογικήν, ν' απορροφάται διά τας ανάγκας του Ωδείου Σερρών, του εξυπηρετούντος πενηντοντάδα μόλις οικογενειών διά τας υπερπολυτελείς μορφωτικὰς ανάγκας των τέκνων των» (Πηγή: εφημ. *Νέος Αγών*, φ. αρ. 155/2.10.1938, Γενικά Αρχεία του Κράτους, Γ.Α.Κ. Ν. Σερρών). Ο πόλεμος βεβαίως που κηρύχτηκε το 1940 έφερε την οριστική διάλυση του περισσότερου σημαντικού, κατά την εκτίμησή μας, μουσικομορφωτικού ιδρύματος της πόλης.

9. Πρόκειται για την πρώτη στέγη του ιδρύματος στο κτήριο της παλιάς Οθωμανικής Τράπεζας, που το 1935 καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά.

10. Η εφορεία του ωδείου είχε να αντιμετωπίσει, το πρώτο τουλάχιστο διάστημα, τη δυσπιστία μερίδας του σερραϊκού λαού για τη διαδικασία επιλογής των καθηγητών, και περισσότερο του Γερμανού βιολονίστα Αλ. Μπλενόβ (Λειψία 1884-Αθήνα 1981) στη θέση του διευθυντή. Το Φεβρουάριο του 1935, για παράδειγμα, ο Σερραίος υφασματέμπορος Παναγιώτης Κανάκης τυπώνει, υπό τύπον ανακοινώσεως («απαντήση στο ανακοινωθέν [21.2] της Εφορείας του Ωδείου για την εύρυθμη λειτουργία του ιδρύματος ενάντια σε κακόβουλες φήμες»), φέιγ - βολάν με τον τίτλο «Κατηγορώ και συλλυπούμαι». Απευθυνόμενος στους Σερραίους τους καλεί να αντισταθούν, κυρίως, στην απόφαση της εφορείας να προσλάβει «ξένο» διευθυντή. Δε θα διστάσει μάλιστα να ισχυριστεί πως τα μέλη της «εγένοντο συνεργοί και κοινωνοί της αντεθνικής ταύτης πράξεως» καθοδηγούμενοι από «αοράτους και μυστηριώδεις δυνάμεις αίτινες τους ώθησαν εις τον διορισμόν

- 35 26.2.35 Πρακτικό αρ. 5. Απόσπασμα Συνεδριάσεως της Εφορείας του ωδείου την 9.2.1935 παρουσία του δ/ντή του Κρατικού Ωδείου Θεσ/νίκης Αλ. Καζαντζή. Η προτίμηση του τελευταίου στην επιλογή του βιολονίστα Αλ. Μπλενόβ, πρώην δ/ντή του Ωδείου Δράμας, ως διευθυντού του ιδρύματος και οι προτάσεις του για την πρόσληψη των Λόλα Μπερεζόφσκυ, Γεωργίου Γεωργιάδη, πιάνο, και Βασ. Κοριτσάνη, βιολί (η επιστολή παρατίθεται).
- 36 20.5.45 Δήλωση ζημιών προξηνηθεισών εκ μέρους των Βουλγάρων του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς». Η λεπτομερής περιγραφή των ζημιών, η δηλωθείσα αξία, οι υπογραφές των εκπροσώπων Αθ. Φωτιάδη, Βασ. Παπαλεξίου και των μαρτύρων.
- 37 13.12.50 Χειρόγραφο επιστολή του πρ. Γεν. Γραμματέα του ωδείου Σταύρου Παυλίδη, κατοίκου πλέον Θεσσαλονίκης, προς τον Αθ. Φωτιάδη για τις τιμές των οργάνων, των πιάνων, δείγματος ρεπερτορίου, τα πρακτικά και το καταστατικό του ωδείου, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν στην παραπάνω δήλωση ζημιών. Συνημμένα 2 χειρόγραφα καταστάσεις των οργάνων ορχήστρας και μπάντας, που συντάχθηκαν με τη βοήθεια του Ιωάννη Βαίου, και ο ταχυδρομικός φάκελος.
- 38 15.12.50 Η απάντηση του Αθ. Φωτιάδη στην παραπάνω επιστολή και η πρόσκληση των μελών της Εφορείας ή όλων των μελών του ωδείου σε γενική συνέλευση για μελλοντικές ενέργειες (η επιστολή παρατίθεται).
- 39 χ.χ. Καταστάσεις των μουσικών οργάνων μπάντας, διαφόρων μουσικών οργάνων και διαφόρων επίπλων και σκευών του ωδείου, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν στη δήλωση ζημιών, όπως περιγράφεται παραπάνω (36/20.5.45).
- 40 χ.χ. Χειρόγραφο σημείωμα ετήσιου προϋπολογισμού εσόδων - εξόδων του ωδείου.
- 41 χ.χ. Πρόχειρος χειρόγραφος [σε έντυπο αλληλογραφίας της Τοπικής Εφορείας Προσκόπων Σερρών] μηνιαίος υπολογισμός εξόδων του

---

του». Ανάλογη επίθεση θα εξαπολύσει πολύ αργότερα, το φθινόπωρο του 1952, ο τότε μητροπολίτης Κωνσταντίνος Μεγγρέλης από τις γραμμές του περιλάλητου Κατοχικού Ημερολογίου του, που αναδημοσίευσε ο Βασίλης Τζανακάρης στο περ. *Γιατί* 306 (2000) 9-26. Σημειώνουμε παρενθετικά, για την Ιστορία και μόνο, πως ο Αλ. Μπλενόβ προσλήφθηκε στο σερραϊκό ωδείο μετά τη σύμφωνη γνώμη και του Διευθυντή του Κρατικού Ωδείου Θεσ/νίκης Αλέξανδρου Καζαντζή (στον κατάλογο αρ. 35) αφού προηγουμένως είχε εργαστεί στην Αλιστράτη, την Καβάλα και διηύθυνε επί επτά χρόνια το ωδείο της Δράμας. Έφυγε από τις Σέρρες το 1940, επέστρεψε στην Ελλάδα το 1953 για να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αθήνα, όπου εργάστηκε στην Κρατική Ορχήστρα Αθηνών μέχρι το θάνατό του το 1981. Στην πόλη των Σερρών έδωσε συναυλία προς τιμήν του «Ορφέα» με μικρό σύνολο εγχόρδων από Γερμανούς φοιτητές την 2.4.1958.

ωδείου (ενοίκια, φωτισμός, θέρμανση, μισθοί τακτικού προσωπικού, καταρτισμός ρεπερτορίου κ.λπ.).

42 χ.χ. Πρόχειρος χειρόγραφος ετήσιος υπολογισμός εσόδων - εξόδων του ωδείου.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

### Επιλογή επιστολών

ΜΟΥΣΙΚΟΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΟΡΦΕΥΣ»

Εν Σέρραις τη 8 Μαρτίου 1932

Αξιότιμους Κυρίους: Νομάρχην Σερρών, Δήμαρχον Σερρών, Δημοτικούς Συμβούλους

Αξιότιμοι Κύριοι.

Είναι γνωστή η επίδρασις της Μουσικής εις την διαμόρφωσιν μιας υγιούς και αρμονικής κοινωνίας. Την σημασίαν της επιδράσεως ταύτης εξετίμησαν αναλόγως το τε Κράτος και η Κοινωνία και η συμβολή αμφοτέρων προς διάδοσιν της Μουσικής υπήρξεν ανέκαθεν μεγίστη.

Αι Σέρραι ουδέποτε υστερήσασαι εις παρομοίας κινήσεις, αγαπήσασαι όσον ολίγαι άλλαι πόλεις την Μουσικήν Τέχνην, έπραξαν παν το δυνατόν διά την διάδοσίν της. Ατυχώς άπασαι αι μέχρι τούδε προσπάθειαι οφειλόμεναι εις την ιδιωτικήν ιδία πρωτοβουλίαν, υπήρξαν εντελώς μεμονωμένα, εις τρόπον ώστε μη ούσαι συντονισμένα δεν κατώρθωσαν να αποφέρουν τα οία θα έδει αποτελέσματα. Ένεκα του λόγου τούτου αι κατά καιρούς παρασχεθείσαι εκ μέρους του Δήμου συνδρομαί, κατηναλώθησαν χωρίς να επιφέρουν θετικόν τι αποτέλεσμα.

Σήμερον, είναι επιβεβλημένη η ανάγκη της συστηματοποίησης των προσπαθειών απάντων των δυναμένων, ώστε να καταστή δυνατή η ίδρυσις και εν Σέρραις Ωδείου. Ατυχώς διατρέχομεν περίοδον καθ' ην αι υλιστικάι αντιλήψεις κατακτούν οσημέραι έδαφος εις βάρος των ευγενών ιδεωδών. Δυνάμεθα όμως μετά θάρρους να αποβλέψωμεν προς την Σερραϊκήν Κοινωνίαν, η οποία παρά την οδυνηράν εποχήν ην διατρέχει, θα προσέβλεπε μετά χαράς την πραγματοποίησιν μιας παλαιάς της επιθυμίας και θα συνέτρεχε παντί σθένει μίαν σθεναράν προσπάθειαν υποσχομένην την ίδρυσιν του Ωδείου.

Την προσπάθειαν ταύτην αναλαβών ο υφ' ημάς Σύλλογος, μόνος προς τούτο αρμόδιος, έχει την πεποίθησιν ότι θα δυνηθή να φέρη εις αίσιον πέρας, εις τρόπον ώστε εντός ελαχίστου χρόνου διά της ιδρύσεως του Ωδείου να παρασχεθή εις πάντας η ευκαιρία να εκτιμήσωσιν ταύτην δεόντως. Προς τον σκοπόν όμως τούτον έχει απόλυτον ανάγκην της συνδρομής ολοκλήρου της πόλεως και ιδία Υμών. Βάσις των

προσπαθειών του θέλει είσθε μόνον η παροχή κατ' έτος εκ μέρους του Δήμου ενός ωρισμένου χρηματικού ποσού, ουχί κατωτέρου των 50.000 δραχμών. Με το ποσόν τούτο πιστεύει ότι θα δυνηθή να φέρη εις πέρας το έργον του και να καλύψη δαπάνας ανερχομένας εις 150 χιλιάδας τουλάχιστον δραχμών ετησίως.

Είναι αληθές ότι αι σημεριναί περιστάσεις επιβάλλουν εις άπαντας αλλά και εις τον Δήμον ίδια σοβαράς οικονομίας, αλλά είναι εξ ίσου αληθές ότι η ίδρυσις Ωδείου αποτελεί ανάγκην αναπόφευκτον. Ελπίζομεν δε ότι αι Αρχαί της πόλεως θέλουσιν συνδράμη τον Ορφέα εις την όντως τολμηράν του ταύτην απόφασιν, η οποία επιτυγχανομένη θέλει αποβή προς όφελος ου μόνον της πόλεως αλλά και της καθ' όλου Κοινωνίας.

Προς τον σκοπόν δε τούτον απευθυνόμενοι προς υμάς, θέλομεν να πιστεύσωμεν ότι θέλει καταβληθή πάσα δυνατή προσπάθεια, ώστε να καταστή δυνατή η πραγματοποίησις της κοινής απάντων ημών επιθυμίας, επ' αγαθώ της Κοινωνίας ολοκλήρου.-

#### ΨΗΦΙΣΜΑ

Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι Πρόεδροι των Επιστημονικών, Επαγγελματικών και Φιλανθρωπικών Σωματείων του νομού Σερρών έχοντες υπ' όψιν:

α) ότι η πόλις Σερρών, διαπρέψασα ανέκαθεν εις τα γράμματα και την Μουσικήν, υστερεί ήδη από τινων ετών κατά πολύ της καλλιτεχνικής κινήσεως άλλων εν Μακεδονία πόλεων.

β) ότι ο Λαός του Νομού Σερρών διαπνεόμενος από εξαιρετικά καλλιτεχνικά αισθήματα, έχει άμεσον και επιτακτικήν ανάγκην συνδρομής διά την ανάπτυξιν των αισθημάτων αυτών.

γ) ότι η προς τον σκοπόν τούτον συμβολή του μοναδικού Συλλόγου «Ορφεύς», μειωθείσα τελευταίως επαισθητώς, ένεκα διαφόρων λόγων δεν είναι σήμερον επαρκής διά την συστηματικήν καλλιέργειαν και διάδοσιν της Μουσικής εν τω Νομώ.

#### ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΥΣΙΝ

1) Αναγνωρίζουσιν επιτακτικήν την ανάγκην της άμέσου ιδρύσεως Ωδείου εν Σέρραις.

2) Θεωρούσιν μόνον κατάλληλον διά την ανάληψιν του έργου τούτου, τον ενταύθα Μουσικογυμναστικόν Σύλλογον «Ορφεύς».

3) Αναγνωρίζουσιν μόνα πρόσφορα προς τούτο, τα υπό του εν λόγω Συλλόγου υποδεικνυόμενα μέσα, της επιβολής δηλονότι πεντηκονταλέπτου επιβαρύνσεως προς τον σκοπόν τούτον επί εκάστου καταναλισκομένου υπό του ιδιωτικού φωτισμού ωριαίου χιλιοβάτ ηλεκτρικού ρεύματος εν τη πόλει των Σερρών υπέρ ης συνηγορούσιν.

4) Προτείνουν οσαύτως την επιβολήν δεκαλέπτου μέχρι εικοσαλέπτου επιβαρύνσεως επί εκάστου καταναλισκομένου κηρίου ηλεκτρικού ρεύματος υπό των κατοίκων των χωρίων ένθα υπάρχει ηλεκτροφωτισμός, ως και την επιβολήν 50/λέπτου επιβαρύνσεως επί εκάστου εισιτηρίου των εν τω Νομώ Σερρών δημοσίων θεαμάτων.

5) Παρακαλούν την Κυβέρνησιν όπως περιβάλη διά νομοθετικού κύρους τας προτάσεις ταύτας το ταχύτερον, ώστε να είναι δυνατή η εντός του έτους έναρξις της λειτουργίας του Ωδείου.-

Εγένετο εν Σέρραις τη 25 Αυγούστου 1933

Οι Πρόεδροι: Δικηγορικού Συλλόγου Ιωάν. Πατσόπουλος, Ιατρικού Συλλόγου Χρ. Χρηστίδης, Φαρμακευτικού Συλλόγου Καφταντζής, Οδοντιατρικού Συλλόγου Γεώργ. Κούζας, Ομοσπονδίας Επαγγελματιών Απόστ. Τσιρώνης, Εμποροβιομηχανικού Συλλόγου Γ. Σπυροπούλου, Κέντρου Λαϊκού Κόμματος Α. Βασιλείου, Συλλόγου Φιλελευθέρων Ιωάν. Πατσόπουλος, του εν Σέρραις Κέντρου Προοδευτικού Κόμματος Θ. Θαλασσινός, Εργοταγροτικού Κόμματος Σ. Τσολάκης (Γραμματεύς), Εμπορικού Συλλόγου Β. Χατζηακάβου (Αντιπρόεδρος), Εθνικοριζοσπαστικού Κόμματος Απ. Τσιρώνης.

Απόφασις του Δημοτικού Συμβουλίου Σερρών  
Συνεδρία 31 Αυγούστου 1933

Ο κ. Πρόεδρος εισηγείται το υπ' αριθμ. 11488/12.7.33 έγγραφον της Νομαρχίας Σερρών, διά του οποίου διαβιβάζει την από 10 Μαΐου ε.έ. αίτησιν του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου «Ορφεύς» προς το Υπουργείον των Εσωτερικών, διά της οποίας ούτος αιτείται όπως υποβληθή εν τη Βουλή σχέδιον νόμου διά του οποίου να επιβάλληται εν τη πόλει των Σερρών σμικροτάτη φορολογία 30-50 το πολύ λεπτών της δραχμής επί εκάστου καταναλισκομένου υπό των κατοίκων της πόλεως και υπό του Δήμου Σερρών χιλιοβάτ ηλεκτρικού ρεύματος είτε προς φωτισμόν είτε προς κίνησιν, ήτις να διατεθή αποκλειστικώς και μόνον διά την ίδρυσιν και συντήρησιν Ωδείου εν Σέρραις και διά του οποίου εγγράφου ζητεί τας επί του προκειμένου αντιλήψεις του Δήμου. Προσέρχεται ο κ. Αθανάσιος Φωτιάδης, πρόεδρος του ως άνω Συλλόγου και αναπτύσσει και προφορικώς το ζήτημα και υποδεικνύει τας προόδους και τα καλά, τα οποία θέλουσι προκύψη εις την πόλιν εκ της ιδρύσεως του Ωδείου, η λειτουργία του οποίου πραγματικώς εξασφαλίζεται διά της προτεινομένης ελαφράς φορολογίας. Ο κ. Πρόεδρος καλεί το Συμβούλιον όπως αποφανθή επί της αιτήσεως ταύτης του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου «Ορφεύς». Το Δημοτικόν Συμβούλιον ακούσαν ταύτα, γενομένης ονομαστικής ψηφοφορίας, αποφαίνεται: Εγκρίνει παμψηφεί και αποδέχεται [...].

Πρακτικόν ιδρύσεως

Εν Σέρραις σήμερον την 1ην Φεβρουαρίου 1934 οι κάτωθι υπογεγραμμένοι συνελθόντες απεφασίσαμεν την ίδρυσιν εν Σέρραις Συλλόγου υπό την επωνυμίαν «Ωδείου Σερρών Ορφεύς», σκοπόν έχοντος την ίδρυσιν Ωδείου εν Σέρραις, και προς τούτο μετά την έγκρισιν του εκπονηθέντος καταστατικού εξ άρθρων 44, προέβημεν εις την εκλογήν διά μυστικής διά ψηφοδελτίων ψηφοφορίας της προσωρινής Διοικούσης Επιτροπής απαρτισθείσης εκ των 1) Αθανασίου Φωτιάδου, προέδρου, 2) Γεωργ. Μόσχου, αντ/δρου, 3) Σταύρ. Παυλίδου, Γεν. Γραμματέως, 4) Κων/τίνου Φωκά, ταμίου, 5) Βασιλ. Παπαλεξίου, 6) Κων. Σχοινά και 7) Γεωργ. Καραλέμπα, μελών, εις ην και αναθέσαμεν την εκπροσώπησιν του Συλλόγου μέχρι της υπό του Πρωτοδικείου εγκρίσεως του καταστατικού αυτού.

Εφ' ω συνετάγη το παρόν υπογραφέν ως έπεται: Οι ιδρυταί 1) Αθαν. Φωτιάδης, 2) Γεώργιος Μόσχου, 3) Σταύρος Παυλίδης, 4) Βασίλ. Παπαλεξίου, 5) Κων/τίνος Σχοινάς, 6) Κων/τίνος Φωκάς, 7) Στέργιος Χατζηαγγέλου, 8) Γεώργιος Καραλέμπα, 9) Κων/τίνος Περδικάρης, 10) Ιωάννης [Ου]Ζούνης, 11) Βασίλειος Σταυρίδης, 12) Δημήτριος Μικρούλης.

ΩΔΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ

[Θεσ/νίκη] 2 Φεβρ. '34

Φίλε Κε Φωτιάδη,

Είμαι πολύ εντυχής μανθάνων ότι χάρις εις τους άτρυτους κόπους σας και το αδιάπτωτον ενδιαφέρον σας διά την ίδρυσιν ωδείου εν Σέρραις, κατωρθώθη ό,τι δικαίως θα εθεωρείτο ακατώρθωτον εις εποχήν τόσον υλιστικήν όσον η σημερινή.

Ο Κος Φιδετζής θα με εδικοιολόγησε προς υμάς διά την καθυστέρησιν της αποστολής του κανονισμού μας. Εγώ ήμουν έτοιμος εντός της υποσχεθείσης προθεσμίας, αλλ' έπρεπε να αναμένω αρκετάς ημέρας διά την γραφομηχάνησιν του εν λόγω κανονισμού, η οποία εγένετο από άλλην υπηρεσίαν ευγενώς προσφερθείσαν προς τούτο, και την οποίαν δεν ήδυνάμεθα να πιέσωμεν εις επιτάχυνσιν της εργασίας.

Ήδη είμαι βέβαιος ότι χάρις εις τον ενθουσιασμόν σας και το ενδιαφέρον των λοιπών κυριών του συμβουλίου το έργον θα αρχίση και θα προκόψη ταχέως. Εγώ θα είμαι πάντοτε εις την διάθεσίν σας δι' ό,τι με χρειασθήτε διότι θεωρώ ως συμπλήρωσιν του εδώ έργου μου το να συνεχισθή τούτο εις εν τόσον σπουδαίον Μακεδονικόν κέντρον ως αι Σέρραι.

Διά τα εγκαίνια πολύ ευχαρίστως θα έλθω και θα προσπαθήσω να συντελέσω και εγώ να τονωθή το ενδιαφέρον όλης της κοινωνίας της



υμετέρας πόλεως υπέρ του έργου.

Ίσως θα ήτο καλόν διά τα εγκαίνια να γίνη μία κάπως εξαιρετική συναυλία είδους από εκείνα εις τα οποία δεν είναι συνηθισμένον το κοινόν λ.χ. συναυλία με πλήρη ορχήστραν ή τι παρόμοιον. Βεβαίως υμείς είσθε ο αρμόδιος να κρίνετε καλλίτερον. Εγώ ό,τι προτιμάτε θα το προετοιμάσω εντεύθεν με φροντίδα ανάλογον της σπουδαιότητος μιας πρώτης εμφανίσεως, η οποία βεβαίως θα έχη μεγάλην σημασίαν διά να προσεγκυστούν ευθύς εξ αρχής πολλοί μαθηταί και μαθήτριάι.

Παρακαλώ να δεχθήτε τους φιλικούς μου χαιρετισμούς.

Αλέξανδρος Καζαντζής

Ο Αλ. Καζαντζής επανέρχεται με πολυσέλιδη επιστολή του της 21.2.1934 σχετική με οργανωτικά κ.λπ. θέματα. Αναφερόμενος στην πρόσληψη των πρώτων καθηγητών καταλήγει:

[...] Έχετε τον Κον Κοριτσάνην και την σύζυγόν του διά την αρχήν, αναλόγως των μέσων και του αριθμού των μαθητών κατά σχολάς γίνεται η πρόσληψις και άλλων, διότι θα είναι περιττόν να μετακαλή κανείς καθηγητάς άνευ μαθητών.

Διά το τραγούδι θα σκεφθώμεν έως τότε [και] θα φροντίσω να σας εύρω τον κατάλληλον.

Διά το βιολοντσέλλο θα ηδύνασθε να έχετε τον Κον Βεκιάρην απ' εδώ, αλλά επειδή εις το όργανον αυτό θα είναι ελάχιστοι μαθηταί προτιμότερον να έρχεται άπαξ ή δις της εβδομάδος από την αρχήν, όπου θα χρειασθή και αυτός μάλλον διά την δημιουργίαν κινήσεως εις μουσικήν δωματίου και ολιγώτερον διά διδασκαλίαν, εάν δε μένη μονίμως αυτού πρέπει να του δίδετε 3.000 [δραχμές] τον μήνα χωρίς ανάλογον αντιστάθμισμα εργασίας.

Έχετε επίσης διά το μέλλον εν πρώτης τάξεως στοιχείον τον Κον Χρ. Σταματίου, νέον ευρυτάτης θεωρητικής μορφώσεως (είναι ίσως ο ανώτερος όλων των διπλωματούχων μας εις την αρμονίαν και εκ των κρατίστων εις την αντίστιξιν) και Σερραίον, σεμνότατον δε και εργατικώτατον νέον. Θα ίδωμεν πότε θα χρειασθή να προσληφθή και αυτός, προς το παρόν χρειάζονται πρώτον οι καθηγηταί οργάνων και άσματος.

Η επίσκεψη του Αλ. Καζαντζή στις Σέρρες

Η συνεδρίαση της Εφορείας του ωδείου την 9.2.1935

Ο κ. Πρόεδρος εν ολίγοις κατετόπισεν τον κ. Καζαντζήν εις τα αφορούντα το Ωδείο ζητήματα και παρεκάλεσε τούτον όπως εκφέρη την γνώμην του επί του τρόπου οργανώσεως και Διοικήσεως του Ωδείου δίδων συνάμα την γνώμην του επί των υποβληθεισών υποψηφιοτήτων διά

τας θέσεις του διδακτικού προσωπικού του Ωδείου.

Ο κ. Καζαντζής όσον αφορά μεν την εσωτερική οργάνωσιν του [Κρατικού] Ωδείου Θεσ/νίκης με τινας τροποποιήσεις ως προς σημεία τινά αναλόγως των επικρατουσών εν Σέρραις τοπικών συνθηκών. Όσον αφορά το διδακτικόν προσωπικόν, μεταξύ των υποβληθεισών εγγράφων προτάσεων εκ μέρους των κ.κ. Αλ. Μπλενώφ, Λ. Μπερεζόφσκυ και Γ. Γεωργιάδη και της προφορικής τοιαύτης του κ. Κοριτσάνη, προτρέπει ως καταλληλότερον διά την θέσιν του Διευθυντού του Ωδείου τον κ. Αλ. Μπλενώφ δυνάμενον να διδάξη πλείονα του ενός όργανα αλλά και προικισμένον διά σχετικής πείρας εφ' όσον αυτός οργάνωσε και επί πταετίαν διηύθυνε το Ωδείον Δράμας.

Όσον αφορά την θέσιν του καθηγητού πιάνου, αμφοτέρους τους υποβαλλόντας σχετικήν πρότασιν κ. Μπερεζόφσκυ και Γεωργιάδη, κρίνει επιστημονικώς άριστα κατηρητισμένους με μόνην την διαφοράν ότι ο εξ αυτών Μπερεζόφσκυ ως εκ της ηλικίας του θα έχη μεγαλύτεραν πείραν του κ. Γεωργιάδη.

Προκειμένου περί του κ. Κοριτσάνη φρονεί ότι δεν δύναται ούτος να προσληφθή απ' ευθείας επί μισθώ ως καθηγητής του Ωδείου αλλ' ότι θα ηδύνατο εάν ήθελε να παραδίδη μαθήματα βιολίου εις το Ωδείον ως καθηγητής αυτού αλλά λαμβάνων ως αντιμισθίαν το μέγιστον αν μη το όλον των διδάκτρων των μαθητών και μαθητριών οίτινες εγγραφόμενοι τη φροντίδι αυτού εις το Ωδείον θα ελάμβανον παρ' αυτού μαθήματα.

Είτα έπλεξε το εγκώμιον του κ. Σταματίου παρακαλέσας μόνον όπως ει δυνατόν αναβληθή μέχρι Σεπτεμβρίου η πρόσληψίς του ως καθηγητού του Ωδείου ίνα εν τω μεταξύ αποπερατώση τα μαθήματα της Φούγκας<sup>11</sup>.-

---

11. Η πρόσληψη, τελικά, του Χρ. Στ. θα πραγματοποιηθεί στις 15 Απριλίου του 1935. Ακολουθεί, τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς, χαρακτηριστικό δημοσίευμα για τις επιδόσεις του νεαρού αριστούχου του Κ.Ω.Θ. με τον τίτλο «Μουσικοί θρίαμβοι ενός συμπολίτου μας» του Σερραίου «Τ» (Τέγος;) στην τοπική Πρόδο (φ. 20.8.1935): «Χάρις εις τον τέως Δήμαρχο κ. Τικόπουλον εισήχθη εις το κρατικόν Ωδείον Θεσσαλονίκης και από τάξεως εις τάξιν διερχόμενος, θαμβώνων τους καθηγητάς του με το μουσικό του ταλέντο, αριστεύων εις όλα τα ανώτερα θεωρητικά της δαιδαλώδους Μουσικής τέχνης, φοιτητής ων ακόμη επιμήθη με την εμπιστοσύνην των καθηγητών του και του ανετέθη η διοργάνωσις χορωδιών εν Θεσ/νίκη. Έλαβε πτυχίον αρμονίας με βαθμόν άριστα, το δε υπ' αυτού συντεθέν θέμα εκρίθη από τον Δ/ντήν του Ωδείου κ. Καζαντζήν ως η καλύτερα σύνθεσις αρμονίας εις τα χρονικά του Ωδείου Θεσ/νίκης. Έλαβεν άριστα εις τας πτυχιακάς εξετάσεις ενοργανώσεως Πνευστών οργάνων εν έτει 1932. Εις τας διπλωματικές εξετάσεις του Ωδείου κατ' Ιανουάριον 1935 έλαβεν εις τον δύσκολον μουσικόν κλάδον της 'αντιστιξέως' κατά παμψηφίαν 'άριστα', γεγονός δημοσιευθέν εις τα επίσημα αποτελέσματα του Ωδείου (εφημερίδες Θεσ/νίκης της 7 Ιουλίου 1935). Δέον να σημειωθή προς τιμήν του μεγάλου αυτού μουσικού ταλέντου της Πόλεώς μας, ότι τα υπό τούτου συντεθέντα θέματα της 'αντιστιξέως' (κόντρα πούντο) απέσπασαν τον θαυμασμόν



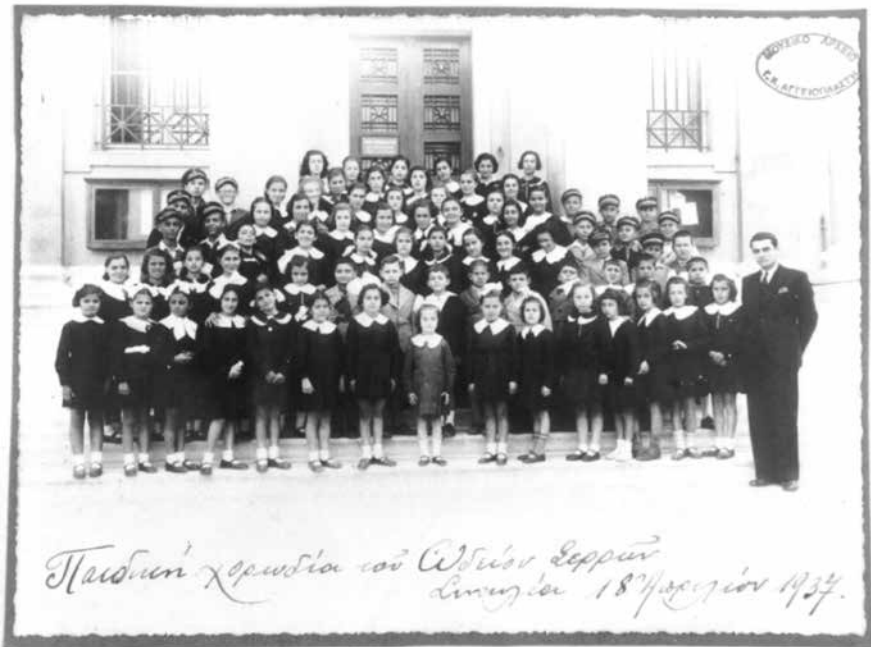
*Η πρώτη Εφορεία του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς» με το διευθυντή και τους καθηγητές το 1935. Όρθιοι από αριστερά: Κων/νος Σχοινιάς, Βασίλειος Παπαλεξίου, Χρήστος Σταματίου, Κων/νος Φωκάς, Γεώργιος Γεωργιάδης, Πέπος Καμπελής και Σταύρος Πανλίδης. Καθισμένοι: Αθανάσιος Παρίσης, Νικόλαος Στρατάκης, Αθανάσιος Φωτιάδης, Αλέξανδρος Μπλενόβ και Θεόδωρος Θαλασσινός. Φωτογράφιση Πέννα Δαϊρατζόπουλου.*

αυτού τούτου του μεγάλου καθηγητού του Ωδείου κ. Κώφμαν, δηλώσαντος με ενθουσιασμό, ότι θα αποτελέσουν το καύχημα του Ωδείου και το υπόδειγμα εις τους μεταγενεστέρους. Τοιούτον θρίαμβον ουδείς απόφοιτος του Ωδείου Θεσ/νίκης εγνώρισεν». Την πληροφορία μάς μετέφερε το Νοέμβριο του 2007 ο φίλος Δημήτριος Μάνθος από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Εμείς προσθέτουμε πως ο πιανίστας και ιδεολόγος μουσικός Τέο Κώφμαν (Teo Kaufmann) προσλήφθηκε στο Κ.Ω.Θ. το 1915. Εργάστηκε σ' αυτό επί 27 χρόνια ως καθηγητής πιάνου, μέχρι το θάνατό του το 1942. Γεννήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1880 στο Βέλγιο και σπούδασε στο Ωδείο των Βρυξελλών διακρινόμενος και ως θεωρητικός (πτυχιούχος φούγκας). Δέχθηκε την πρόσκληση του φίλου του Αλ. Καζαντζή να εγκατασταθεί και να διδάξει στη Θεσ/νίκη όταν, στις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, βρισκόταν στην Ιταλία. Πηγή: Τάκης Καλογερόπουλος *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής* 3 (1998) 402. Επισκέφθηκε τις Σέρρες την 27.6.1937 ως μέλος της εξεταστικής επιτροπής κατά την πρώτη επί πτυχίω πιάνου εξέταση της Σερραίας σπουδάστριας Ελπινίκης Κορέντη, δοκιμασία που πραγματοποιήθηκε δημόσια και με ονομαστικές προσκλήσεις στην αίθουσα του κινηματογράφου «Πάνθεον».

Η προσπάθεια για την επανίδρυση μετά τον πόλεμο του 1940 και τη διάλυση

Αγαπητέ Σταύρο! Σέρροι 15 Δ/βρίου 1950

Έλαβα το γράμμα σου [13.12.50] με τα σχετικά και σε ευχαριστώ, ως επίσης και τον κ. Βαΐου διά τον κόπον εις τον οποίον υπεβλήθητε. Χθες το βράδυ εκάλεσα τον κ. Ουζούνη και μου έφερε το καταστατικό και την απόφασιν, ψάχνοντας σε παλαιά διασωθέντα δικά μου χαρτιά εβρήκα πολλά σχετικά αναγόμενα εις τας προσπαθείας μας προς ίδρυσιν του Ωδείου. Μέσα εις αυτά ευρήκα και καταστάσεις των μουσικών μας οργάνων μπάντας, των επίπλων και άλλων οργάνων. Έκαμα σύγκρισιν των δύο καταστάσεων, παλαιάς και αυτής που μας στείλατε και είδα ότι μεταξύ των παλαιών οργάνων της μπάντας υπήρχον και 4 τζέννις, 1 πιστονίνο, 1 τριάγωνο και μία σολδίνα. Όμοια δεν βλέπω να συμπεριλαμβάνετε στην δική σας την κατάστασιν, εκτός εάν είναι γραμμένα με άλλο όνομα. Αν όμως δεν συμβαίνει αυτό, τότε θα κάμη τον κόπον ο κ. Βαΐου να μας δώση και αυτών την σημερινήν τιμήν διά να



18.4.1937. Η παιδική χορωδία του Ωδείου Σερρών «Ορφεύς» φωτογραφίζεται στα σκαλιά της Εθνικής Τράπεζας. Καταγράφεται ως η πρώτη οδειακή οργανωμένη πολυφωνική παιδική χορωδία στις Σέρρες.  
Διευθυντής ο Χρ. Σταματίου.

συμπεριλάβουμε εις την κατάστασιν που θα υποβάλλουμε.

Επίσης μεταξύ των άλλων οργάνων που είχαμε, είδα ότι συμπεριλαμβάνοντο και 3 κιθάρες, 1 μπάτζιο κιθάρας, 1 μπάτζιο μανδολίνου, 1 μανδολοντσέλο, 3 μανδολίνα και δύο μαντόλες. Κατ' ανάγκην λοιπόν θα υποβληθήτε εις τον κόπον να μου στείλετε και αυτών τας τιμάς. Διά τα ανάλογα σιδηρά και ξύλινα μικρά και μεγάλα, μήπως τυχόν υπάρχουν ειδικά με ορισμένας τιμάς; Αν ναι μας γράφετε και αυτές.

Περιμένω από τον ανεψιόν σου τα πρακτικά κλπ. διά να καλέσω το Δ. Συμβούλιον ή και συνέλευσιν προς εκλογήν νέου το οποίον να ῥχίση τας ενεργείας κατ' αρχήν διά την ενίσχυσιν από το σχέδιον Μαρσιάλ και έπειτα βλέπουμε<sup>12</sup>.



Αλέξανδρος Καζαντζής (1881-1976). Βιολονίστας, ιδρυτής και πρώτος διευθυντής του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης. Πηγή: Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης 1914-2007, έκδ. του Υπουργείου Πολιτισμού, Θεσ/νίκη Απρίλιος 2007. Ζωγράφος: Πολύκλειτος Ρέγκος. Φωτογράφιση: Ανδρέας Σφυριδής (Φωτοδιάθλαση).

---

12. Οι προσπάθειες για την επανίδρυση επαναλήφθηκαν το 1956 χωρίς αποτέλεσμα. Σχετικό είναι το σχόλιο με τον τίτλο «Ορφεύς, το Ωδείο» στο περ. *Σερραϊκά Γράμματα*, κεφ. «Ο μήνας», τόμ. Α', τχ. 12, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1956, σσ. 425-27.

UNKNOWN DOCUMENTS AND PRINTED RECORDS  
FROM THE ARCHIVE OF ATHANASIOS FOTIADIS,  
FOUNDER OF THE SCHOOL OF MUSIC «ORFEAS»  
IN SERRES (1934-1940)

Abstract

This article presents important unknown documents from the archive of Athanasios Fotiadis, founder of the School of Music «Orfeas» (1934-1940) in Serres. These papers, that are presented briefly, give us new information about the musical activity of the citizens of the town. It follows a small number of letters which are of great importance for the local and musical history of the area. This list of documents supplements the first catalogue of letters that had been edited in the 4<sup>th</sup> volume of *Serraikon Analekton* in 2006. These letters reveal the pluralistic activity of «Orfeas» which was very successful during the period from 1934 until 1940. The whole material is original and therefore very useful for the research of this era. We also add that in the year of 2014 we celebrate the 100<sup>th</sup> anniversary of the foundation of the Musical School of the Thessaloniki.



ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΜΕΧΤΙΔΗΣ

‘ΕΙΜΕΘΑ ΕΘΙΣΜΕΝΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΚΛΗΡΑΓΩΓΙΑΝ’  
Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ  
ΤΩΝ ΚΑΥΚΑΣΙΩΝ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ  
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ ΑΓΓΙΣΤΑΣ

*Στη μνήμη της γιαγιάς μου  
Ευφροσύνης Γαλανίδου (4-6/12/1941)*

Οι πρόσφυγες του Σταθμού Αγγίστας ανήκαν στις πολλές χιλιάδες που έξιξαν ‘την οδυνηρή συρματοφόρατη καραντίνα στους θαλάμους της Καλαμαριάς, την ταπεινωτική επανεκκίνηση σε ρευστές και αχατογράφητες περιοχές, την απώλεια μιας υπόστασης και τη δύσκολη κατάκτηση μιας καινούργιας’<sup>1</sup>. Ο Σταθμός Αγγίστας είναι ένα από τα 186 χωριά του Νομού Σερρών<sup>2</sup>, όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες μετά το 1922 και ειδικά Καυκάσιοι<sup>3</sup>, που είναι και το θέμα του άρθρου αυτού. Γνωρίζουμε από έμμεσες πηγές και τα άρθρα του Λαυρεντίδη<sup>4</sup> ότι στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν Καυκάσιοι από τέσσερα χωριά του Καρς και Θράκης. Όμως χρησιμοποιώντας μία σπάνια<sup>5</sup> και άμεση πηγή-το Ονομαστικόν Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων (1928) - αλλά και

1. Ουρ. Λαμψίδου, σ. 8.

2. Α. Πρωτονοτάριος, 1929, σ. 91.

3. Άλλες ονομασίες: Πόντιοι του Καυκάσου, Καρσιώτες, Καρσλήδες, Ποντιο-καυκάσιοι. Προτίμησα τον όρο ‘Καυκάσιοι’ επειδή έτσι ακριβώς αναφέρονται στον τύπο της εποχής, στις απογραφές αλλά και στους συλλόγους που ίδρυσαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες. Μία άλλη άποψη στο ‘Καυκάσιοι, Πόντιοι ή Ρωμιοί’ (<http://www.santatsormik.gr/enimerosi/articles/105-kavkasian>).

4. Ισ. Λαυρεντίδης, «Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α’ Νομός Σερρών», *Αρχείον Πόντου*, 29, 1968, σ. 341, και «Η κατά το 1895- 1907 μετοικεσία Ελλήνων Ποντίων του Καυκάσου εις Ελλάδα», *Αρχείον Πόντου*, 33, 1971-2, σ. 394. Κάτοικοι από το Χάντερε είχαν απευθύνει έκκληση στο Βασιλιά της Ελλάδας το Μάιο του 1914 για να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα (Ξανθοπούλου- Κυριακού, 1996, σ. 285), αλλά δεν είναι γνωστό αν αυτό έγινε τελικά. Αναφέρονται ως αντιπρόσωποι οι Χαράλαμπος Ανδρεάδης, Θεόδωρος Σαββίδης, Παύλος Αποστολίδης.

5. Για παράδειγμα δεν έχει χρησιμοποιηθεί στο ‘Η Μακεδονία των προσφύγων’, 2009.

άλλες πηγές της εποχής (εφημερίδες, αρχεία) θα συμπληρωθούν τα κενά στην ιστορία της προσφυγικής αποκατάστασης στο Σταθμό Αγγίστας και θα διαιωνιστούν έτσι οι πατρογονικές εστίες των οικιστών και θεμελιωτών του χωριού<sup>6</sup>.

### Η 'Εξοδος' των Καυκασίων<sup>7</sup>

Οι κάτοικοι του Χάνδρε (τόπος καταγωγής προσφύγων του Σταθμού Αγγίστας) αναφέρονται σε έγγραφο του 1919 (Α. Ξανθοπούλου - Κυριακού, 1993, σ. 419) ότι υπέστησαν καταστροφές κατά την τουρκική επίθεση (1914/15)<sup>8</sup>, διέσωσαν ελάχιστα από τα υπάρχοντά τους και κατέφυγαν στην Αλεξανδρούπολη (Λενινακάν)<sup>9</sup>, στο Ροστώφ<sup>10</sup>, στη Σταυρόπολη<sup>11</sup>. 'Κατά τον Ιανουάριο του 1915, οπότε εγένετο η εισβολή των Τούρκων εις το ρωσικόν έδαφος, μετά την ήττα των οι Τούρκοι υποχωρούντες κατέστρεψαν περί τα πενήντα ελληνικά χωριά του Καυκάσου, ως επίσημοι πληροφοροί βεβαιούν. Άνω των 20 χιλιάδων ομογενών άνευ στέγης διεσπάρησαν τότε τήδε κακείσε καταφυγόντες άλλοι εις Ελισαβετούπολιν και τα πέριξ, άλλοι εις Αλεξανδρούπολιν και άλλοι αλλαχού', γράφει η εφημερίδα *Σκλάβια Ελλάς* (18/3/1918, 2/6/1919). Πιθανώς οι πρόσφυγες από το Χάνδρε έφυγαν για την Ελλάδα από το κοντινό στη Σταυρόπολη λιμάνι του Νοβοροσίσκ, χωρίς όμως να γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία, αφού αναφέρονται στις εφημερίδες της εποχής πολλά καράβια με πρόσφυγες που έφευγαν από το Νοβοροσίσκ για την Ελλάδα (σχετικά παρακάτω).

---

6. Ανάλογες καταγραφές δεν υπάρχουν πολλές. Σημειώνω το άρθρο του Ευστ. Πελαγίδη για την Οινόη της Καστορίας, 2009, ό. π., σ. 340.

7. Ενδεικτική βιβλιογραφία: Ι. Φ. Καζταρίδης, «Η Έξοδος των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας» (1996), Ι.Κ. Χασιώτης, *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, 1997*, σ. 259 (Ο αγώνας για την κυριαρχία στην Υπερκαννασία και η 'έξοδος' των Ελλήνων (1917- 1921) και το πιο πρόσφατο 'Ο Λάμπον α σο Καρς' (Χ. Βασιλειάδης, 2013).

8. Πρόκειται για την καταστροφική για τους Τούρκους μάχη του Σαρήκαμς (22/12/1914- 17/1/1915), η οποία διεξήχθη σε συνθήκες πολιικού ψύχους με χιλιάδες νεκρούς. Σε αυτές τις συνθήκες εγκατέλειψαν το χωριό τους οι κάτοικοι του Χάντρε. Ενδεικτική βιβλιογραφία για τις συγκρούσεις Οθωμανών- Ρώσων στο μέτωπο του Καυκάσου: W.E.D. Allen, P. Muratoff, «Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921», 1953 και το πιο πρόσφατο συνέδριο στο Παρίσι: «Le front caucasien de la Grande Guerre», 5/6/2014.

9. Σήμερα Gyumri, πόλη της Αρμενίας βόρεια του Εριβάν. Απόσταση από το Καρς 233 χλμ. Αλεξανδρούπολ στη συλλογική μνήμη των κατοίκων.

10. Στον ποταμό Ντον, κοντά στη θάλασσα της Αζοφικής. 1093 χλμ από το Gyumri. Κάνω την υπόθεση ότι ταξίδεψαν διά ξηράς και ότι δεν διέσχισαν τη Μαύρη Θάλασσα.

11. Πόλη του βόρειου Καυκάσου. Στην απογραφή του 2010 καταγράφηκαν 33.573 Έλληνες στην επαρχία Σταυρούπολης (Stavropol). 341 χλμ. από το Ροστώφ. 443 χλμ. ως το λιμάνι του Νοβοροσίσκ- πιθανό λιμάνι απόπλου για τους κατοίκους του Χάντρε.



Λεπτομέρεια από ρωσικό χάρτη του Καυκάσου, 1903:  
1. Χάντερε, 2. Σαρήκαμυς, 3. Καρς.

Τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι ελληνικές κοινότητες του Καυκάσου από το 1917 περιγράφονται πολύ γλαφυρά σε επιστολή των κατοίκων της Κοινότητας Χάνδρε: «νυν δε αφού από τετραετίας ήδη Ρωσικά στρατεύματα μένουσι παρ' ημίν και εντός των κατοικιών ημών και μάλιστα κατήνησαν ανυπόφοροι διά των παντοειδών ύβρεων, απειλών αυτών προς ημάς τε και τα γυναικόπαιδα δεν δυνάμεθα ούτε εν λεπτόν να μείνομεν εις τον επί γης Άδην. Αι πλείσται των οικογενειών προ τινών ετών μετηνάστευσαν προς την μητέρα Ελλάδα προς εγκατάστασιν εκεί, ηναγκάσθησαν όμως δυστυχώς να επανακάμψουν. Ένεκα λοιπόν της τοιαύτης καταστάσεως της Κοινότητος ημών δεν δυνάμεθα πλέον να ζήσωμεν εν τόπω τούτω και εξαιτούμεθα την αποκατάστασιν ημών εις άλλο μέρος. Ημείς δεν επιζητούμεν υποστήριξιν εις επιχειρήσεις εμπορικής διά να θησαυρίσωμεν εαυτοίς και τοις τέκνοις ημών. Δεν επιζητούμεν μέγαρα και παραδείσους. Είμεθα εθισμένοι εις την σκληραγωγίαν και εις το να κερδιζώμεν εν ιδρώτι του προσώπου ημών εργαζόμενοι τον άρτον [...] να ενεργήση το Κεντρ. Συμβούλιον και να υποδείξη αυτή άλλο μέρος προς μετοικησίαν» (4/12/1917), (Θ.

Παναγιωτίδης, σσ. 19, 30)<sup>12</sup>. Σχεδόν ταυτόσημη είναι η απάντηση πρόσφυγα του χωριού Ποταμοί (Μπόροβο) στο διευθυντή Εποικισμού Μακεδονίας το 1928: ‘Ηλθωμεν εδώ μη ελπίζοντες εις επιδόματα, ενισχύσεις και συγκοινωνιακά έργα, αλλά διά να εξυπηρετήσωμεν την πατρίδα μας’<sup>13</sup>.

Οι πρώτες συζητήσεις<sup>14</sup> για την εγκατάσταση των Καυκασίων στην Ελλάδα ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1919, όταν δημιουργήθηκε το Διαρκές Γενικό Συμβούλιο Ποντίων Ελλήνων, το οποίο συμφώνησε τελικά με την αναγκαιότητα της μετανάστευσης των Ελλήνων του Καρς, παρά τις αρχικές διαφωνίες μεταξύ των μελών για την παραμονή τους στις εστίες τους και την ένταξη στο σχεδιαζόμενο κράτος του Πόντου. Είχαν ήδη προηγηθεί 3.260 Καυκάσιοι που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία το 1915<sup>15</sup>.

Με αυτά τα γεγονότα συνδέεται η υπογραφή από τον βασιλιά Αλέξανδρο Νομοθετικού Διατάγματος (26/4/1919) ‘περί επεκτάσεως της παρεχομένης εις τους πρόσφυγας περιθάλψεως και εις άλλας κατηγορίας προσφύγων και αναξιοπαθούντων’, όπου αναφέρεται ότι ‘η παρεχόμενη περίθαλψις πάσης φύσεως επεκτείνεται και επί των εκ Ρωσσίας λόγω των πολεμικών γεγονότων καταφευγόντων εις Ελλάδα απόρων ομογενών...’.

Πάντως ήδη από το Μάρτιο/ Απρίλιο του 1919 αναφέρεται άφιξη 29.000 προσφύγων στην Ελλάδα από τη Νότια Ρωσία (Υπουργείον Περιθάλψεως, Η περίθαλψις των προσφύγων, 1917- 1920, 1920, σ. 47), άλλων 442 συγκεκριμένα στην Ύδρα (ό.π., σ. 114), 400 Καυκασίων στις Σπέτσες (ό.π., σ. 116), 1246 από τη Ρωσία στο Βόλο (ό.π., σ. 131), 269 (από Ρωσία και Ρουμανία/ 185 οικογένειες) στις Κυκλάδες (ό.π., σ. 139), 319 (από Ρωσία και Ρουμανία) στη Λέσβο (ό.π., σ. 198). Από τους Καυκάσιους της Ύδρας και των Σπετσών υπήρχε ρητή δήλωση για την επιθυμία τους οριστικής εγκατάστασης στην Ελλάδα και στη Μακεδονία. Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι πολύ χρήσιμο γιατί αναφέρει την επίσημη εκδοχή της περίθαλψης των προσφύγων- την άλλη άποψη από τα παράπονα και τα προβλήματα που περιγράφουν οι πρόσφυγες.

---

12. Ανάλογα ήταν και τα προβλήματα των Αρμενίων του Χάντρε. Αναφέρεται σχετικό ποίημα από τον Abbas Gül, (The Armenian Exodus, Gursel Goncu, <http://old.kesfetmekicinbak.com/kultur/tarih/00691/>).

13. Γ. Μπακάλη, 2009, ό.π., σ. 269 (Θάρρος, 18/1/1928).

14. Είχε προηγηθεί βέβαια μια πρώτη προσπάθεια στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα και πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο. Βλ. Ισ. Λαυρεντίδης, *Αρχείον Πόντου*, 33, ό. π. και Α. Ξανθοπούλου- Κυριακού, 1996. Στο Αρχείο Βενιζέλου υπάρχει επίσης επιστολή κατοίκων του χωριού Ριλιαπέρι περιφέρειας Αρταχάν, οι οποίοι ζητάνε να μετοικήσουν στην Ελλάδα 100 οικογένειες (Φάκελος 220.04).

15. Κ. Φωτιάδης, 2009, σ. 50.

Η πρώτη επαφή των Ελλήνων της περιοχής του Καρς με την επίσημη Ελληνική κυβέρνηση έγινε τον Αύγουστο του 1919. Επικεφαλής της Ελληνικής Αποστολής που αποβιβάστηκε στο Βατούμ ήταν ο Ιωάννης Σπυριδάκης και συμμετείχαν σε αυτήν επτά υπάλληλοι του Υπουργείου Πρόνοιας, μεταξύ τους ο Νίκος Καζαντζάκης, τότε γενικός γραμματέας του Υπουργείου<sup>16</sup>. Η Αποστολή επισκέφτηκε το Καρς τον Αύγουστο και, μετά από ενημέρωση από τους κατοίκους για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν αποδέχτηκαν την αναγκαιότητα της μετανάστευσης στην Ελλάδα ολόκληρου του ελληνικού στοιχείου.

Ο Νίκος Καζαντζάκης επισκέφθηκε και περιοχές της Δυτικής Θράκης όπου θα εγκαθίσταντο οι πρόσφυγες από τον Καύκασο (Μακεδονία, 11 και 16/6/1920), ενώ σε άλλο άρθρο διαβάζουμε ότι «40.000 εκ των Ελλήνων γεωργών του Καυκάσου θα εγκατασταθούν εις την Μακεδονίαν, παραχωρουμένων εις αυτούς γαιών. [...] Τονίζεται ότι οι Καυκάσιοι είναι οι καλύτεροι γεωργοί της Νοτίου Ρωσσίας» (Μακεδονία, 7/5/1920).

Η αναχώρηση των Ελλήνων έκρυβε προφανώς μία σειρά από μικρές ή μεγάλες διαφωνίες ανάμεσα στις οικογένειες: 'Δεν ξέρω πόσο το συζήτησαν οι μεγάλοι, πόσο ζύγισαν τις συνέπειες, πόσο αναπόφευκτο έμοιαζε σε εκείνες τις συνθήκες ή πόσο βιαστικό ήταν. [...] κατάφερε να τους πείσει κι εκείνο το βράδυ πάρθηκε η μεγάλη απόφαση: να φύγουμε. [...] Η μόνη που διαφώνησε ήταν [...] 'Που θα αφήσετε τόσο σπίτι, τόση περιουσία; [...] Αργότερα η μητέρα μου έλεγε ότι ήταν όλοι σίγουροι ότι θα επιστρέφαμε και η σκέψη αυτή δεν τους άφηνε να διαλύσουν το σπίτι και να πάρουν μαζί τους πράγματα πολύτιμα, που ίσως θα μας είχαν βοηθήσει στις δυσκολίες που μας περιέμεναν'<sup>17</sup>.

Η πρώτη φάση της Εξόδου ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1919 και συνολικά 30.000 κάτοικοι μεταφέρθηκαν με τρένα στο Βατούμ (μέσω Τιφλίδας) με ευθύνη και εποπτεία της Ελληνικής Αποστολής και του Εθνικού Συμβουλίου των Ελλήνων της Αρμενίας: 'Στον σιδηροδρομικό σταθμό του Καρς βρήκαμε χιλιάδες πανικόβλητους Ρώσους, Αρμενίους και Έλληνες, που περίμεναν με αγωνία και τρόμο να επιβιβαστούν στα τρένα- φορτηγά για την Τιφλίδα. Τα λίγα υπάρχοντα [...] ήταν τυλιγμένα σε κουβέρτες και κιλίμια, δεμένα σε μπόγους και ζουπιγμένα όπως όπως σε βαλίτσες βιαστικά κλεισμένες και τουρλωμένες'<sup>18</sup>.

Η πρώτη ομάδα αναχώρησε το Νοέμβριο και μέσα σε δεκαπέντε ημέρες είχαν αναχωρήσει 5.000. «Κατά την 25 του μηνός Νοεμβρίου

---

16. Τμηματάρχης του Υπουργείου Περιθάλψεως σύμφωνα με άρθρο της 'Μακεδονίας' (10/6/1920).

17. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 59.

18. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 74.

κατέφθασαν εν Πειραιεί πρόσφυγες ελθόντες εκ Νοβωροσίσκης διά του Ρωσικού ατμοπλοίου ‘Άγιος Νικόλαος’ καταγόμενοι εκ Καυκάσου και Σαμψούντος και εγκατασταθέντες επί τριήμερον εις το Πειραιϊκόν Θέατρον. Συνεποσούντο δε εις 45 οικογενείας άτομα 22, ανεχώρησαν δε την 29<sup>ην</sup> του ιδίου μηνός διά του ατμοπλοίου ‘Κεφαλληνία’ με λιμένας αποβιβάσεως την Θεσσαλονίκην, αναφέρεται σε βιβλίο του Υπουργείου Περιθάλψεως»<sup>19</sup>.

Τα προβλήματα στη διατροφή των χιλιάδων προσφύγων που είχαν συγκεντρωθεί στο Καρς αντιμετωπίστηκαν με την αποστολή τροφίμων από την Ελληνική και την Αμερικανική Αποστολή. Οι πρόσφυγες από το Καρς συγκεντρώθηκαν στο λιμάνι του Βατούμ περιμένοντας τα καράβια που θα τους μετέφεραν στην Ελλάδα: «Εις τα παράλια του Καυκάσου συνεκεντρώθησαν έτεροι 100.000 Ελλήνων, ετοιμών να κατέλθουν εις την Ελλάδα» (*Μακεδονία*, 29/5/1920). Το Βατούμ προστατευόταν από Αγγλικό στρατό έως και τον Ιούλιο του 1920 όταν και αποχώρησε<sup>20</sup>.

Η μεταφορά των προσφύγων στην Ελλάδα συνεχίστηκε έως και το Νοέμβριο του 1920 με μία διακοπή λίγων μηνών που οφειλόταν στην αδυναμία του Υπουργείου Περιθάλψεως να δεχτεί νέους πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη<sup>21</sup>. Σχετικά γράφει η *Μακεδονία* περιγράφοντας τις διαδοχικές αφίξεις των Καυκασίων στην πόλη<sup>22</sup>: «Χθες κατέπλευσε το ελληνικόν υπερωκεάνιον ‘Αργώ’ μεταφέρον τρισχίλιους ομογενείς εκ Σοχούμ του Καυκάσου, οίτινες πρόκειται να εγκατασταθώσιν εν Μακεδονία» (11/6/1920), «Αναμένονται 10.000 εις την πόλιν μας» (11/7/1920), «Αναμένεται το ατμόπλοιον ‘Αλέξανδρος Καλουτάς’ εκ Βατούμ με 1300 Καυκάσιους πρόσφυγας» (18/7/1920).

Η αναχώρηση με το ‘Αλέξανδρος Καλουτάς’ έχει περιγραφεί ως εξής: ‘Τρεις μέρες περιμέναμε σε κείνη την άκρη του λιμανιού, άπλυτοι, σχεδόν πεινασμένοι και χωρίς να ξέρουμε τι μας περιμένει. Την τέταρτη μέρα μας οδήγησαν σε ένα φορτηγό πλοίο, που ακόμη θυμάμαι το όνομά του, ‘Αλέξανδρος Καλουτάς’ διάβαζα και ξαναδιάβαζα. [...] Αρχίσαμε το ταξίδι μας στην τεράστια Μαύρη Θάλασσα [...] ζαρωμένοι και ταλαιπωρημένοι ήδη, μαζευτήκαμε όλοι οι συγγενείς και γνωστοί μαζί, φτιάξαμε μικρές κοινότητες πάνω στο πλοίο, μοιραζόμεσταν τα λίγα τρόφιμα που είχαμε φυλάξει και τα ελάχιστα που μας μοίραζαν και με

19. Σελ. 103, 104, Υπουργείον Περιθάλψεως, ό. π.

20. Μεταξύ αυτών και ο προπάππος μου Άγγλος στρατιωτικός John Henry Mason.

21. «Αναστέλλεται προσωρινώς η άφιξις νέων εκ Καυκάσου προσφύγων, καθ’ όσον άπαντα τα μέσα τα οποία θα διειθθεντο διά την μεταφοράν αυτών, θα διατεθούν δι’ άλλας επείγουσας μεταφοράς» (*Μακεδονία*, 14/6/1920).

22. Τα ονόματα 24 καραβιών που μετέφεραν τους πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη αναφέρονται από τον Αιλιανό (σ. 59).



αυτήν την προσωρινή αλληλεγγύη παρηγορούμαστε και περιμέναμε το τέλος του ταξιδιού»<sup>23</sup>.

Οι ειδήσεις στη Μακεδονία συνεχίζονται: «αναμένονται έτεροι 2.500» (22/7/1920), «αφίχθησαν ενταύθα και έτεροι 5.000 Καυκάσιοι πρόσφυγες, οίτινες εγκαταστάθησαν εις τον συνοικισμόν του Λέμπετ» (4/8/1920), «Κατέπλευσεν εις τον λιμένα μας το ατμόπλοιοιον 'Μπερκασιϋρ' με 3880 Καυκασίους πρόσφυγας, οι οποίοι κατά πάσαν πιθανότητα θα στεγασθούν προσωρινώς εις το τελευταίως αγορασθέν υπ' αριθ. 43 Αγγλικόν Νοσοκομείον»<sup>24</sup> (22/8/1920), «αναμένονται έτεροι 1590 Καυκάσιοι πρόσφυγες διά της 'Εσπερίας'» (27/8/1920), «9.000 Καυκασίων είναι συγκεντρωμένοι εις Βατούμ, 6.000 εις Νοβοροσίσκη και 12.000 εις τα σύνορα του Καυκάσου» (28/8/1920), «Αναμένεται να καταπλεύση η 'Ελευθερία' με 100 πρόσφυγας Καυκασίους και 800 κτήνη» (7/12/1920), «Κατέπλευσεν εις την πόλιν μας ατμοπλοίοιον εκ Ρωσσίας φέρον 800 πρόσφυγας και 1150 μεγάλα ζώα» (21/12/1920). Οι τραγικές συνθήκες που επικρατούσαν στο Βατούμ το καλοκαίρι του 1920 περιγράφονται από τον Κ. Κωνστανταράκη, της υπηρεσίας περιθάλψεως: «... θα καταντήσωμεν ούτω να ίδωμεν αποθνήσκοντας εντός τριμήνου όλους σχεδόν τους εν Βατούμ πρόσφυγας»<sup>25</sup>.

Η άφιξη των Καυκασίων συνεχίστηκε ως το 1922: «Διά του ατμοπλοίου 'Κίος' αφίχθησαν εκ Βατούμ 4500 Καυκάσιοι πρόσφυγες, φέροντες και 800 ζώα» (9/3/1921), «Διά του ατμοπλοίου 'Παναγιώτης' αφίχθησαν χθες εκ Βατούμ 250 Καυκάσιοι πρόσφυγες» (12/3/1921), «Διά του ατμοπλοίου 'Ευστρατίος Καβουνίδης»<sup>26</sup> εφίκοντο εκ Νοβοροσίσκης μέσω Κων/πολεως 2210 περίπου Καυκάσιοι πρόσφυγες. Κατά τον διάπλουν ησθένησαν εκ πείνης 20, εκ των οποίων 12 απέθανον ριφθέντες εις θάλασσαν» (22/5/1922). Γνωρίζουμε επίσης από το αρχείο της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών επιστολή της Επιτροπής Ελλήνων Προσφύγων (23/6/1922), η οποία αναφέρει 'πεινώντες Έλληνες' στο Νοβοροσίσκ και την αποστολή σακιών με αλεύρι.

Παλαιότερη πηγή (3/4/1919), ο Έλληνας πρόξενος της περιφέρειας Νοβοροσίσκ, σημειώνει: 'πάσαι αι οικίαι των Ελλήνων χωρικών [...] διηρπάγησαν και ελεηλατήθησαν. [...] Εν γένει ακατανόμαστα όργια λαμβάνουσι καθ' εκάστην χώραν...»<sup>27</sup>, ενώ και η εφημερίδα *Ελεύθερος*

---

23. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 87-88.

24. Νοσοκομείο στην Καλαμαριά με 105 παραπήγματα που μπορούσαν να φιλοξενήσουν 4.000 άτομα (*Μακεδονία*, 6/8/1920).

25. 23/8/1920, Κ. Φωτιάδης, ό. π., σ. 57.

26. Ναυπηγήθηκε το 1883 στην Τεργέστη. Αρχικά πλοίο της Lloyd Austriaco. Αργότερα ιδιοκτησίας Φίλιππου Καβουνίδη.

27. Κ. Φωτιάδης, ό. π., σ. 55.

Πόντος του Βατούμ (τεύχος 24, 1919) αναφέρει ότι οι πρόσφυγες μένουν σε στρατιωτικές σκηνές και την Ελληνική σχολή του Νοβοροσίσκ, ότι δεν σημειώνονται 'πλέον' κρούσματα χολέρας και ότι υπάρχει 'μεγάλη τάσις και επιθυμία ολοκλήρων συνοικισμών προς μετανάστευσιν εις τα την Παλαιάν και Νέαν Ελλάδαν'<sup>28</sup>.

Στη μεταφορά των προσφύγων υπήρχαν συχνές καθυστερήσεις λόγω γραφειοκρατικών διαδικασιών<sup>29</sup> των τελωνειακών αρχών που είχαν ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, το χειμώνα του 1920 να πεθάνουν τριάντα νήπια από το κρύο, ενώ πολλές ακόμα είναι οι ειδήσεις στις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης για τα προβλήματα των προσφύγων που έφταναν στην πόλη. Σχετικό είναι το μοιρολόι: «Τσολ κ' έρημον Καράπουρον, τριγύλ, τριγύλ ταφία, ανοίξτε και τερέστε τα, ούλε Καρσί παιδία» (Ακατοίκητο και έρημο Καραμπουρνάκι, γύρω γύρω μνήματα ανοίξτε και κοιτάξτε τα, όλα εκεί παιδία του Καρς)<sup>30</sup>. Μάλλον δεν εννοούσε αυτό ο Αιλιανός (σελ. 97) όταν έγραφε «επιμελεστάτη περιθάλψις [...] εστεγάσθησαν δε καταλλήλως».

Για την άφιξη και εγκατάσταση των Κανκασίων στην Καλαμαριά χρήσιμο είναι το άρθρο της Ελ. Ιωαννίδου<sup>31</sup>: Στα στρατιωτικά παραπήγματα της Καλαμαριάς συγκροτήθηκε προσφυγικός καταυλισμός. Ήδη το καλοκαίρι του 1920 κατοικούνταν τουλάχιστον 72 από τους υπάρχοντες θαλάμους, ενώ έναν χρόνο αργότερα έφτασε να φιλοξενεί μέχρι και 6.000 πρόσφυγες.

Η δεύτερη φάση της Εξόδου ξεκίνησε στα τέλη του 1920 και ο-

---

28. Αλλά και έως το 1926 συνεχίστηκαν οι αφίξεις προσφύγων από τον Καύκασο: «Αι εκ Σοχούμ του Καυκάσου αφιχθείσαι 300 οικογένειαι προσφύγων θα εγκατασταθώσιν εις συνοικισμούς ένθα υπάρχον συμπατριώται αυτών...» (Αγών, 21/1/1926). Επίσης σημειώνω ειδήσεις στη Μακεδονία του 1928 (8, 10/3), του 1930 (6/2/1930, 20/3/1930, 8/9/1930) και του 1931 για την άφιξη νέων προσφύγων από τη Ρωσία: 3/1/1931, 25/1/1931, 28/3/1931, 5/11/1931.

29. Διεύθυνσις Εποικισμού: Διευθυντής Αμβράσογλου Α., Νομογεωπόνος Μαλούχος Κ., Νομικός γραμμ. Καραβίδας Κ. κ.ά. (Οδηγός 1920, σ. 95).

30. Αναφέρονται οι συνοικισμοί Καλαμαράς, Χαριμάνκιοι Λέμιπετ, Καρά Ίσιν και Τριανδριάς (25/02/1921) και οι στάβλοι σε Μ. Καραμπουρνού και Αγία Παρασκευή (24/02/1921). Σε άρθρο επίσης του 1921 περιγράφεται η επίσκεψη του υπουργού στρατιωτικών Δ. Γούναρη σε καταυλισμούς Κανκασίων, ο οποίος δήλωσε «Είνε δυνατόν έτσι να ζήσουν άνθρωποι;» (Μακεδονία, 14/3/1921). Η τραγική κατάσταση φαίνεται από το γεγονός ότι την επομένη ημέρα (15/3/1921) δημοσιεύεται ως είδηση ότι δεν πέθανε κανείς την προηγούμενη ημέρα στους καταυλισμούς των Κανκασίων της Καλαμαριάς. Ένα μήνα μετά, ο νομάρχης Παρασκευόπουλος δηλώνει πάντως μετά από δική του επίσκεψη: «Επέστρεψα με τας αρίστας των εντυπώσεων» (Μακεδονία, 17/4/1921). Άρθρα της ίδιας χρονιάς μιλάνε για βελτίωση των συνθηκών.

31. Η προσφυγική Καλαμαριά, 2009, ό. π., σ. 295-6 και σ. 304 οι τόποι καταγωγής των Κανκασίων της Καλαμαριάς: Σοχούμ, Νοβοροσίσκ, Ερζερούμ, Αρδαχάν.



Σκηνές αγροτικής εγκατάστασης προσφύγων.

λοκληρώθηκε έως τις αρχές του 1921. «Πολυάριθμοι Έλληνες αφίκοντο εκ Καρς εις Βατούμ. Και εκ της περιοχής Αρδαχάν ανεχώρησαν 10.000 Έλληνες κατευθυνόμενοι εις Βατούμ» (Μακεδονία, 8/12/1920). Ο συνολικός αριθμός των «εν Αντικαυκάσω Ελληνικών πληθυσμών» που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη από το Μάιο του 1920 ως το τέλος Φεβρουαρίου 1921 ήταν 52.878, κατά τον Αιλιανό (σ. 59). Ο Αιλιανός περιγράφει επίσης<sup>32</sup> τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Καυκάσιοι και τις προσπάθειες της Ελλάδας για την προστασία, μεταφορά και τελική εγκατάστασή τους. Η κατάσταση που επικρατούσε στα καράβια των προσφύγων και η ψυχολογική κατάσταση περιγράφεται υπηρεσιακώς: «Η πολυήμερος διαμονή των προσφύγων επί των ατμοπλοίων, ο συνωστισμός και η ναυτίασις, προσθέτως δε και η ψυχολογική διάθεσις και τα ηθικά βάσανα του αιφνιδίου αποχωρισμού από των οικείων και της εγκαταλείψεως περιουσιών [...] επέδρασαν επί της υγείας των προσφύγων»<sup>33</sup>, αλλά και σε πολλές περιγραφές προσφύγων.

32. Σελ. 83-99 και 243 (Μόνιμος εγκατάστασις Καυκασίων και Ποντίων: «Οι εν τη υπαίθρῳ χώρα πρόσφυγες εγκατεστάθησαν εις 356 συνοικισμούς, ἐξ ὧν οἱ 28 ἦσαν κτήματα του Οθωμανικοῦ Δημοσίου, 267 ἦσαν κεφαλοχώρια και 61 τσιφλίγια. [...] Εἰς δε την Ανατολικήν Μακεδονίαν εγκατεστάθησαν μέχρι σήμερον (1921) 1878 οικογένειαι Καυκασίων, αριθμούσαι άτομα 7.490».

33. Σελ. 107- 108, Υπουργεῖον Περιθάλψεως, ὁ. π.

Στα τέλη του 1920 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη σύλλογος των Καυκασίων: «Οι εκ Καυκάσου πρόσφυγες Μακεδονίας ίδρυσαν Σύλλογον, όπως μερμνήση περί της περιθάλψεως και εγκαταστάσεως αυτού και επικοινωνίας μετά των αρχών και με την Κυβέρνησιν διά παν ό,τι αφορά τα συμφέροντα και τας ανάγκας αυτών» με Δ.Σ. τους Δημ. Ευθυμιάδη (πρόεδρο), Μιλτ. Αναστασιάδη (αντιπρόεδρο)<sup>34</sup>, ενώ αναφέρεται την ίδια χρονιά και η Κεντρική Επιτροπή Καυκασίων Προσφύγων. Τρία χρόνια αργότερα ο Δημ. Ευθυμιάδης θα ήταν υποψήφιος των Καυκασίων στις εκλογές της 16/12/ 1923<sup>35</sup>.

Θυμίζω ότι την περίοδο αυτή στην Ελλάδα έχουν συρρεύσει χιλιάδες πρόσφυγες από τη Μ. Ασία αλλά και άλλα μέρη μετά τους εκεί διωγμούς. «Το προσφυγικόν ζήτημα κατά τα τελευταία έτη εγεννήθη εν Ελλάδι, εκ της αθρόας εισροής εις τας Ελληνικάς περιοχάς των χιλιάδων εκείνων ατύχων, οι οποίοι, φεύγοντες τας σφαγάς [...] των Τούρκων, των Βουλγάρων, των Αλβανών και τελευταίως των Μπολσεβίκων, εξήτησαν άσυλον εις την Ελλάδαν, [...] μέχρι τέλους 1921 806.170 ψυχών» (Αιλιανός, σσ. 11, 13). Αλλά επισημαίνω επίσης ότι ο μεγάλος όγκος των προσφύγων από τον Καύκασο είχαν έρθει στην Ελλάδα και τη Μακεδονία πολύ πριν τους Μικρασιάτες και Ποντίους πρόσφυγες της Ανταλλαγής και αντιμετώπισαν τα ίδια προβλήματα σίτισης και εγκατάστασης πολύ πριν από αυτούς: «Ο Πασαλίδης<sup>36</sup> λέγει ότι προσφυγικόν ζήτημα υπάρχει από τότε που ήλθον εις την Ελλάδα οι Καυκάσιοι εις τους οποίους εδόθησαν υποσχέσεις πολλαί αι οποίαι ήσαν όμως σαπουνόφουσκες και έγινεν η Μακεδονία η κοιλάς των δακρύων»<sup>37</sup>.

Οι σκέψεις των προσφύγων έχουν αποτυπωθεί σε πλήθος μαρτυριών: ‘... θα ζούσαμε κυνηγημένοι από πολέμους και επαναστάσεις, θα διανύαμε χιλιάδες χιλιόμετρα για να καταλήξουμε, χωρίς να το θέλουμε,

---

34. *Μακεδονία*, 11/12/1920. Δεν είναι επομένως σωστή η αναφορά σε διάφορα sites ότι ήταν ιδρυτής του Συλλόγου και ο Ι. Πασαλίδης. Άλλοι σύλλογοι Καυκασίων: Σύλλογος Νεολαίας Καυκασίων Καλαμαριάς (1924), Ένωση Καυκασίων φοιτητών, Εκπαιδευτικός Σύλλογος Καυκασίων, Κεντρικός Σύλλογος Καυκασίων, Οικοδομικός Συνεταιρισμός Ποντίων- Καυκασίων (στην Καλαμαριά). Για την περιοχή των Σερρών σημειώνω το Σύλλογο Ποντίων και Καυκάσιων Ν. Σερρών «Οι Κοιμηνοί» (1948) με πρωτεργάτες τους Αβραάμ Πολυχρονιάδη δικηγόρο και πρώην βουλευτή, Σάββα Ιωακείμειδη καθηγητή και άλλους (<http://www.serrelib.gr/elns.htm>). Ευχαριστώ τον Ανδρέα Αθανασιάδη για τη διάθεση ανέκδοτων εργασιών του για τα σωματεία των Καυκασίων.

35. *Μακεδονία*, 14/12/1923, όπου αναφέρεται ως υποψήφιος των Καυκασίων και ο Ι. Πασαλίδης.

36. Σάντα, 1885- Θεσσαλονίκη 1968. Βουλευτής και πρόεδρος της ΕΔΑ. Συμμετείχε στο Σύλλογο Καυκασίων και στο περιοδικό ‘Μακρινές Φωτιές’.

37. *Σκριπ*, 29/6/1924. Άρθρο με την συνεδρίαση της Εθνοσυνελεύσεως της προηγούμενης ημέρας.

σε μια νεαρή χώρα που προσπαθούσε να βρει τον εαυτό της και μαζί της και εμείς έναν άλλον, καινούργιο δικό μας. Θα αρχίζαμε πολλές φορές από την αρχή, θα ξεχνούσαμε και θα θυμόμασταν. Γεννήθηκα σε μια περίοδο αναχωρήσεων, μετακινήσεων, εκκαθαρίσεων, εξόδων και εξαφανίσεων<sup>38</sup>.

Το κεφάλαιο αυτό με τις μετακινήσεις των Καυκασίων και την εγκατάσταση τους στην Ελλάδα πρέπει να κλείσει με λίγες σειρές του Ν. Καζαντζάκη από το 'Αναφορά στον Γκρέκο': «Το βαπόρι ήταν γεμάτο ψυχές που ξεριζώθηκαν από τα χώματά τους και πήγαινα να τις μεταφυτέψω στην Ελλάδα. Ανθρώποι, αλόγατα, βόδια, σκάφες, κούνιες, στρώματα, άγια κονίσματα, Βαγγέλια, τσάπες κι αξίνες, έφευγαν τους μπολσεβίκους και τους Κούρδους και δρόμωναν κατά τη λεύτερη Ελλάδα. Δεν είναι ντροπή να πω πως ήμουν βαθια συγκινημένος. Σα ναΐμουν Κένταυρος κι όλο ετούτο συβάπορο το τσούρμιο σα ναΐταν, από το λαιμό και κάτω, το κορμί μου. [...] Κι όταν αντικρίσαμε τα ελληνικά ακρογιάλια, ο παπάς του Σοχούμ που ταξίδευε κι αυτός μαζί μας, σηκώθηκε, πέρασε το πετραχήλι του και σήκωσε τα γέρικα χέρια στον ουρανό: 'Κύριε, Κύριε' φώναξε δυνατά, για να τον ακούσει ο θεός 'ώσον το λαό Σου', βόηθα τον να ριζώσει στα καινούρια χώματα, να κάμει τις πέτρες και τα ξύλα εκκλησιές και σχολειά και να δοξάζει, στη γλώσσα που αγαπάς, τ' όνομά Σου» (σσ. 517-521).

### Ο αριθμός των Καυκασίων/ Καρσλήδων προσφύγων

Προς διερεύνηση είναι ο συνολικός αριθμός των Καυκασίων που έφτασαν στην Ελλάδα και κινείται από 33.690 έως 75.000 άτομα. Σε έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών (12/6/1923) καταγράφονται Πόντιοι και Καυκάσιοι 50.000 άτομα, 12.500 οικογένειες<sup>39</sup>. Αναφέρεται αλλού ότι μέχρι τις 30 Ιουνίου 1926 οι προσφυγικές αγροτικές οικογένειες των Καυκασίων ήταν 10.586 (το 7,1% του συνολικού αριθμού των προσφύγων) και ο αριθμός των 47.091<sup>40</sup> Καυκασίων κατά τον Α. Πάλλη<sup>41</sup>. Ο αριθμός των Καυκασίων είναι 52.878, κατά τον Αιλιανό (σελ. 59). Καταγραφή της Κοινωνίας των Εθνών (1926) αναφέρει 70.000 Καυκάσιους (C. A. Maccartney, *Refugees, the work of the League*, 1931,

---

38. Ουρ. Λαμπιδου, ό. π., σ. 15.

39. Κ. Φωτιάδης, Σ. Ηλιάδου- Τάχου, 2009, *Η αποκατάσταση και εξέλιξη των προσφύγων στην περιοχή της Φλώρινας*, 2009, σ. 227.

40. Α. Πάλλης, «Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του Ελληνισμού» *Δελτίο Κ.Μ.Σ.* 1977.

41. Π. Μεχτίδης, *Ιστορικά Θέματα*, 95 ( Μάιος 2010): «Καρς- Μια 'ρωσική' πόλη στην ανατολική Τουρκία». Ο ίδιος αριθμός και στη *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος*, 1930, σ. 41.



σ. 83), αλλά κατά τον Κ. Φωτιάδη ήταν 75.000<sup>42</sup>.

Προτίμησα να χρησιμοποιήσω όμως μία πιο λεπτομερή πηγή για τη διασπορά και εγκατάσταση των Καυκασίων, την απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδας που έγινε στις 15-16/5/1928. Η απογραφή αυτή έχει σωστά χαρακτηριστεί 'η μόνη ακριβής βάση δεδομένων'<sup>43</sup>. Συγκεκριμένα σε αυτήν αναφέρονται 33.690 Καυκάσιοι (17.197 άρρενες, 16.493 θήλεις), από τους οποίους 29.313 στη Μακεδονία (87%), 2.185 στη Δυτική Θράκη (6,48%), 1270 στη Στερεά Ελλάδα (3,76%) και λιγότεροι στη Θεσσαλία (425), στην Ήπειρο (199), στην Πελοπόννησο (185), στα νησιά του Αιγαίου (49), στις Κυκλάδες (33), στην Κρήτη (31) και στα Ιόνια νησιά μόλις 8. Πιο συγκεκριμένα για τη Μακεδονία αναφέρονται 16.009<sup>44</sup> στον Νομό Θεσσαλονίκης<sup>45</sup> (54,61% του συνολικού αριθμού των εγκατασταθέντων στη Μακεδονία Καυκασίων- περιλαμβάνει και το σημερινό νομό Κιλκίς), 2.667 στον νομό Δράμας (9,09%)<sup>46</sup>, 2560 στον νομό Φλώρινας (8,73%)<sup>47</sup>, στον νομό Κοζάνης 2.449 (8,35%), 2.124 στον νομό Πέλλης (7,24%) και λιγότεροι στον νομό Καβάλας (324), στον νομό Χαλκιδικής (24). Σε άρθρο του 1926 (*Αγών*, 17/10) αναφέρεται αριθμός 572 οικογενειών Καυκασίων 'εις την περιφέρειαν δικαιοδοσίας γραφείου εποικισμού Δράμας'.

Στον νομό Σερρών καταγράφηκαν 3.149 Καυκάσιοι, 15.506 από τον Πόντο, 24.859 από τη Θράκη (Ανατολική), 20.928 από τη Μικρά Ασία, 762 από την Κωνσταντινούπολη και 263 από τη Ρωσία<sup>48</sup>. Ο μεγαλύτερος

42. Σελ. 53, ό. π., βασισμένος σε εφημερίδες της Τραπεζούντας και του Βατούμ.

43. Ελένη Γαβρά, 2009, ό. π., σ. 207.

44. Οι Μ. Μαραβελάκης και Α. Βακαλόπουλος αντίθετα αναφέρουν μόλις 661 οικογένειες και 2.062 άτομα (*Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, 1993) - βασισμένοι όμως σε έγγραφο του Γεωργικού γραφείου εποικισμού της 31/7/1926.

45. Για τους Καυκασίους που εγκαταστάθηκαν στους νομούς Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής βλ. 'Πίναξ εγκαταστάσεως Ποντίων εκ Πόντου και Καυκάσου...' (*Αρχείον Πόντου*, 3, 1931, σ. 236-237. Καυκάσιοι της Θεσσαλονίκης (από το Καρς) αναφέρονται σε φύλλα της εφημερίδας *Μακεδονία*: 11,12/9/1928, 29/10/1931, 31/10/1931, 2/11/1931, 3/11/1931.

46. Η καταγωγή των προσφύγων του νομού Δράμας αναφέρεται και σε φύλλα των τοπικών εφημερίδων, π.χ. *Αγών*, 3, 11, 23/11/1926, 23/12/1926 (αστοί δικαιούχοι), 8/12/1926 (Αρμουτλή, Αργυρούπολη Πόντου), 15/12/1926 (Αδραμύττιο, Δορυλαίο, Δαφνούς Τραπεζούντας, κ.ά.), 17/12/1926 (Ηράκλεια Ραιδεστού, Ινέπολη Νεοκαιοσύνης, κ.ά.).

47. Αναφέρεται εγκατάσταση Καυκασίων στο χωριό Εξησού του νομού Φλώρινας ήδη από τον Ιανουάριο του 1922 (*Εμπρός*, 19/1/1922), Κ. Φωτιάδης, Σ. Ηλιάδου- Τάχου, 2009, σ. 234. Στο ίδιο άρθρο αναφέρονται 778 οικογένειες Καυκασίων να έχουν εγκατασταθεί στο νομό Φλώρινας (σ. 237) και αναλυτικό ποσοστό των Καυκασίων στη σ. 243-246 (Βαλτόνερα, Αγραπιδιές, Άγιος Βαρθολομαίος, Πελαργός, Ροδόνας, Σωτήρας, Φανός, Φαράγγι, στο Σ. Σ. Βεύης, στην Κολχική και τον Νέο Καύκασο το 100%.

48. Σύνολο 65.467 πρόσφυγες. Προσθέτοντας 4.923 πρόσφυγες από τη Βουλγαρία και 545 από τη Γιουγκοσλαβία φτάνουμε στους 70.935. Ο Ισ. Λαυρεντίδης αναφέρει



αριθμός των Καυκασίων εγκαταστάθηκε στην επαρχία Σερρών (1975 πρόσφυγες, 62,7%) και ακολουθούν η επαρχία Ζίχνης (529, 16,79%), Σιντικής (435, 13,81%) και Νιγρίτης (210, 6,66%). Αναφέρονται επίσης 299 Καυκάσιοι στο Δήμο Σερρών (9,49%). Ήδη στα χρόνια 1912- 1915 είχαν έρθει στην επαρχία Σερρών 611 οικογένειες προσφύγων, 1281 στην περιφέρεια Ζίχνης και 1331 στην περιφέρεια Σιδηροκάστρου<sup>49</sup>.

Σημειώνω επίσης ότι άρθρα της ίδιας περιόδου στη 'Μακεδονία' (21/3/1927) αναφέρουν 1.344 Καυκάσιους πρόσφυγες στην περιφέρεια του Γεωργικού Γραφείου Σιδηροκάστρου και Καυκάσιους που υπέβαλλαν δηλώσεις στις Σέρρες (22/6)<sup>50</sup>.

Λεπτομέρειες για την εγκατάσταση των προσφύγων στο νομό Σερρών δίνουν άρθρα του 1927, όπου αναφέρονται 1.936 στεγασθέντες οικογένειες αστών προσφύγων και 2104 σε ενοίκιο (7/12/1927, απογραφή αστών προσφύγων) και του 1928 στη *Μακεδονία* (15, 16/3/1928): 'Εις την πόλιν και την περιφέρειαν του Γεωργικού Γραφείου Σερρών έχουσιν εγκατασταθή 7.391 οικογένειαι ήτοι 28.913 άτομα [...] κατενεμήθησαν εις 91 Συνοικισμούς [...]' και 'Εις την πόλιν και την περιφέρειαν τούτου εγκατεστάθησαν 7288 οικογένειαι, ήτοι άτομα 26.917 [...] κατενεμήθησαν εις 106 συνοικισμούς, εις τους οποίους ανηγέρθησαν νέα οικήματα 2.313, επεσκευάσθησαν παλαιά 2, ευρίσκονται υπό επισκευήν 271 και υπό ανέγερσιν 66...».

### **Η εγκατάσταση των 'εκ Ρωσσίας προσφύγων ομογενών' στην Ελλάδα**

Οι Έλληνες της Ρωσίας (περιοχές Καρς, Αρδαχάν, κ.λπ.) δεν συμπεριελήφθησαν στις διατάξεις της συμβάσεως περί ανταλλαγής πληθυσμών (30/1/23), αλλά σταδιακά εξομοιώθηκαν: α. με το Ψήφισμα της δ' εν Αθήναις Συνελεύσεως, 14/1/25: «Λαμβάνουσα υπ' όψιν ότι οι Έλληνες της Ρωσσίας υπέστησαν μεγάλας καταστροφάς [...] προς ένδειξιν της πανελληνίου εθνικής αλληλεγγύης ΨΗΦΙΖΕΙ όπως οι εκ Ρωσσίας ομογενείς πρόσφυγες τεθώσιν εν ίση μοίρα μετά των λοιπών προσφύγων Μ. Ασίας και Θράκης...» και β. με το Φ.Ε.Κ. 203, 18/6/1926, «Περί εξομοιώσεως των εκ των περιφερειών Καρς και Αρδαχάν ομογενών προσφύγων προς τους ανταλλαξιμους τοιούτους»: Οι ομογενείς Έλληνες προερχόμενοι εκ των νυν Τουρκοκρατουμένων περιφερειών των νομών Καρς και Αρδαχάν, οι αφιχθέντες εν Ελλάδι από 17 Οκτωβρίου 1912

---

μετά την ανταλλαγή πρόσφυγες 63.844 και το 1928 81.724 («Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων», *Αρχεῖον Πόντου* 29, 1968, σ. 352). Κατά τον Πάλλη (1929): 7.398 οικογένειες, 29.697 άτομα (σε 82 συνοικισμούς). 69.518 πρόσφυγες (κατά τον Γ. Αψηλίδη, *Μ. Σπίθα*, 2010) στην απογραφή του 1928.

49. Ευστρ. Πελαγίδης, ό. π., σ. 77.

50. Καυκάσιοι της Θεσσαλονίκης στη *Μακεδονία* της 26/6/1927.

και εντεύθεν εξομοιούνται...». Προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι αν και η μεγάλη πλειοψηφία των Καυκασίων είχαν φτάσει στην Ελλάδα πριν το 1922, ωστόσο έπρεπε να περάσουν τρία και τέσσερα χρόνια για να εξομοιωθούν με τους ανταλλαχθέντες πρόσφυγες, αν και ήδη από το 1919 υπήρχε σχετικό διάταγμα για την περίθαλψή τους. Δεν έλειψαν όμως δυστυχώς αργότερα οι τεχνητοί διαχωρισμοί ακόμα και μεταξύ των προσφύγων για τους Καυκασίους 'εκ Ρωσίας' και 'εκ Τουρκίας'. Υπάρχει σειρά ειδήσεων στη *Μακεδονία* το Σεπτέμβριο του 1927 με την προσπάθεια του Κεντρικού Συλλόγου Καυκασίων να ελεγχθούν οι Καυκάσιοι εκ Ρωσίας που παρεισέφεραν στους σχετικούς καταλόγους, επειδή δεν περιλαμβάνονταν στις σχετικές ρυθμίσεις<sup>51</sup>.

Για την περίοδο των πρώτων ετών της εγκατάστασης των Καυκασίων στην Ελλάδα (1917- 1919) πολύ χρήσιμη είναι η ειδησεογραφία (άρθρα, προσφυγικές ανακοινώσεις, νόμοι) της εφημερίδας *Σκλάβια Ελλάς* της Αθήνας (Κ. Ι. Φίλανδρος). Ενδεικτικά σημειώνω το φύλλο της 8/10/1917 με υπόμνημα του Παμπροσφυγικού συνεδρίου.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, από το 1920 υπήρχαν σχέδια για την εγκατάσταση των Καυκασίων στη Βόρεια Ελλάδα, αλλά και την Ανατολική Θράκη (Μακεδονία, 30/10/1920, 3/5/1921) σε μία εποχή που κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί ότι δύο χρόνια αργότερα η Ανατολική Θράκη θα 'άδειαζε' από τους Έλληνες κατοίκους και πολλοί χιλιάδες ακόμα πρόσφυγες θα κατέφευγαν στη Μακεδονία: «διά της εγκαταστάσεως των Καυκασίων θα ανοικοδομηθή εν πλήρει ελληνικότητι ολόκληρος η Μακεδονία» (*Μακεδονία*, 29/11/1920), «Η πύκνωσις του Ελληνικού πληθυσμού των νέων χωρών είνε τι το επιτακτικόν και επείγον» (Χαρ. Δάλλας, *Μακεδονία*, 12/12/1920), «Σπανίως παρατηρήθη και εξεδηλώθη τοσαύτη ομοφωνία του Τύπου και της δημοσίας γνώμης, όση τας ημέρας ταύτας διά το ζήτημα της εγκαταστάσεως εν Μακεδονία και Θράκη των εκ Καυκάσου ομογενών» (*Μακεδονία*, 10/12/1920), «Οι Καυκάσιοι είνε Μάννα εξ Ουρανού διά την Μακεδονίαν» (*Μακεδονία*, 12/2/1921), «όχι μόνο δεν τρώγουν από τον προϋπολογισμόν τους κράτους, αλλά και συνεισφέρουν πολύτιμον συνδρομήν εις την εθνικήν οικονομίαν»<sup>52</sup>.

Τραγική ήταν όμως η μοίρα των Καυκασίων που ξεσπιτώθηκαν από τον τόπο τους το 1920- 21, αποβιβάστηκαν σε λιμάνια της Ελλάδας, για να εγκατασταθούν στην Ανατολική Θράκη και να ξεσπιτωθούν και πάλι λίγους μήνες αργότερα, το φθινόπωρο του 1922...

Δεν λείπουν όμως και οι αντίθετες φωνές, όπως του Κ. Αδοσίδη,

---

51. Τελικά δόθηκαν αποζημιώσεις και στους εν Ρωσία ευρισκομένους δικαιούχους ή τους αντιπροσώπους τους στην Ελλάδα (*Μακεδονία*, 8/10/1927).

52. *Φως*, 11/6/1922, Σωτ. Βασιλείου, 2009, σ. 176.

γεν. Διοικητή Μακεδονίας, ο οποίος το 1920 λέει ότι οι Καυκάσιοι είναι «ατίθασοι, απειθαρχητοί, μεμψίμοιροι, άρπαγες και στερούμενοι εθνικού φρονήματος». Σαφώς λοιπόν «δεν είναι το ενδεδειγμένο Ελληνικό στοιχείον δι ου δύναται να τελεσφορήσει ο εποικισμός και εξελληνισμός της Μακεδονίας». Αντιθέτως «υπάρχει φόβος να παράσχωσι συν τω χρόνω πράγματα εις την Ελληνική Διοίκησιν».

Σημειώνω για την περιοχή των Σερρών, την εγκατάσταση το 1920 στο Καβακλή<sup>53</sup> 100 οικογενειών Καυκασίων, όπως αναφέρεται σε ευχαριστήρια επιστολή του Παναγ. Μιχαηλίδη, προέδρου Προσφύγων Καυκασίων Καβακλή Σερρών (Μακεδονία, 3/4/1920) και το διορισμό του γιατρού Β. Χιούλου για τους Καυκασίους πρόσφυγες της Αλιστράτης (Σκριπ, 6/1/1921). Σε άρθρα του 1921 αναφέρεται η άφιξη 15.000 συνολικά οικογενειών, από τις οποίες ήδη 6.814 έχουν εγκατασταθεί σε αγροτικούς οικισμούς, η κατασκευή 1000 κατοικιών στην ανατολική Μακεδονία (Μακεδονία, 24/3/1921), αλλά σημειώνεται σε επιστολή Συλλόγων Καυκασίων ότι καλλιεργούν τη γη με τα χέρια (!) και ότι ζούνε σε σκηνές (Μακεδονία, 21/3/1921). Αναφέρεται πάντως η καταβολή ειδικού επιδόματος στους Καυκασίους το 1920, 160.000 δρχ. στις Σέρρες, 64.500 δρχ. στη Ζίχνη, 46.400 δρχ. στη Νιγρίτα<sup>54</sup>. Καταγγέλλεται η 'αξιοθρήνητος κατάστασις των Καυκασίων' (Μάρτιος 1922, Φως)<sup>55</sup>, αλλά συγχρόνως εξαιρείται η προσφορά των Καυκασίων προς άλλους πρόσφυγες: «Οι εις αθλίαν και ελεεινήν κατάστασιν ευρισκομένοι πρόσφυγες εκ Καυκάσου μάς δίδουν το λαμπρόν παράδειγμα αδελφικής αλληλεγγύης και αυτοθυσίας... Έστρεψαν τα βλέμματά των προς τους περισσότερον σήμερον δυστυχούντες»<sup>56</sup>.

Οι Καυκάσιοι πρόσφυγες πέρα από τον δικό τους σύλλογο συμμετείχαν και στην ίδρυση της Πανπροσφυγικής Ομοσπονδίας σε μία προσπάθεια να συντονίσουν και να πείσουν τις αρχές για την καλύτερη αποκατάστασή τους: «Ετέθησαν χθες οι βάσεις της Πανπροσφυγικής Ομοσπονδίας. Τα δ.σ. των εν Θεσσαλονίκη προσφυγικών σωματείων Μικρασιατικός Σύλλογος, Θρακικός Σύλλογος, Σύλλογος Ποντίων και Σύλλογος Καυκασίων συνελθόντα σήμερον...» (Εφημερίδα των Βαλκανίων, 1/7/1923)<sup>57</sup>. Την ίδια περίοδο αναφέρεται η κρατική εποικι-

---

53. '...ηξίωσαν ημάς να εγκατασταθώμεν εις τας ωραίας Σέρρας Καβακλή...'. Σήμερα Λευκώνας, πατρίδα του Ισαάκ Λαυρεντίδη (1911- 1997). Αναφέρεται η εγκατάσταση Καυκασίων από το Φαχρελ (<http://vaskos46.blogspot.gr/2013/02/blog-post.html>) και το Καρα- Κιλισέ (30 οικογένειες, Μ. Μαραβελάκης, Α. Βακαλόπουλος, σ. 34).

54. Αιλιανός, σ. 149.

55. Σωτ. Βασιλείου, 2009, σ. 163.

56. Φως, 8/9/1922 (Σωτ. Βασιλείου, 2009, σ. 165).

57. Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος, 1994, «Η Θεσσαλονίκη των προσφύγων»,

**ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΗΛΩΣΙΣ** 102484  
*από την* **ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ**

Αριθ. βιβλιαρίου 66322 Γραφείον Έτοιμοσού Έβρου  
 Έκδοσιν Γραφείον Γ.Δ.Ε.Π. Συνοικισμός Α.Α.Α.Π.  
 Αριθ. Μελών Οικογ. 2 Διεύθυνσις δικαιούχου  
 Όνοματεπώνυμον δικαιούχου Ανανία Μανουσαρίδη  
 Τόπος Καταγωγής-Κοινότης Χάνδρες Έκκλ. Έπαρχ. Καυκασίων  
 Τόποι εγκαταλειφθείσας περιουσίας } Κοινότης Χάνδρες Έκκλ. Έπαρχ. Καυκασίων

Δηλώσεως περιουσίας		Έπιμητική Έπιτροπή	Έδρα αυτής	Αριθ. Έπιδικασθέν πρᾶξεως	Έπιδικασθέν Ποσόν
Αριθ. φροισκόλ	Χρονολογία				

Υπεύθυνη δήλωση Ανανία Μανουσαρίδη, εκ Χάνδρες.

στική διαδικασία ως χρονοβόρα και ανεπαρκής για τους Καυκασίους, οι οποίοι χρόνια τώρα ταλαιπωρούνται και, όσοι επέζησαν, δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν ακόμη κάποιο βιώσιμο αγροτικό κλήρο<sup>58</sup> και επεισόδια μεταξύ Καυκασίων και άλλων προσφύγων στην Αλεξανδρούπολη: «μετέβησαν προχθές ίνα λάβωσιν άρτον, υπέστησαν όμως επίθεσιν παρὰ των Καυκασίων, οι οποίοι ήθελον να λάβωσι πρώτοι»<sup>59</sup>.

Γνωστά είναι τα επεισόδια στο Κιούπκοι (σημ. Πρώτη) το Νοέμβριο του 1924<sup>60</sup> με επίθεση γηγενών κατά προσφύγων. Σταχυολογώ από τη συνεδρίαση της Βουλής (Δ' Εν Αθήναις Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευση) της 10/11/1924: Φ. Μανουηλίδης, Έβρου: «καθίσταται δικαιο-

Γ. Αναστασιάδης, σ. 144.

58. *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος*, 1994, «Από την προσωρινή εγκατάσταση στη μόνιμη αποκατάσταση», Στ. Πελαγίδης, σ. 116, 126.

59. Σκριπ, 1/2/1924.

60. Προβλήματα στη διανομή της γης μεταξύ Νέας Μπάφρας και Κιούπκοι αναφέρονται στον τοπικό τύπο ως το 1928: 'εάν δεν ληφθώσι μέτρα ασφαλώς θα ευρεθώμεων προ επαναλήψεως των αιματηρών σκηνών του 1924' (Αγών, 1/10/1926). Σχετικά και στη Μακεδονία του 1925 (22/2), του 1927, (14, 24/5) και του 1928 (8/9). Πολύ αργότερα (8/4/1934) ο Ριζοσπάστης σε εκτενές άρθρο αναφέρει: 'Χωρίς χωράφια, χωρίς ψωμί οι φτωχοί αγρότες Ροδολίβους και Κιούπκοι'.

οτάτη η δυσφορία και πλέον η εύλογος η αγανάκτησις και η ψυχική αναστάτωση σύμπαντος του προσφυγικού κόσμου διά τας ατυχείς και θλιβερωτάτας σηνάς [...] εις διαφόρους προσφυγικούς συνοικισμούς και ιδιαιτέρως εις Κιούπκοι της Ανατολικής Μακεδονίας. [...] δι' ημιμέτρων και διά προχειρολόγων εμπλάστρων δεν είνε δυνατόν να λυθή ζήτημα τόσον μεγάλης σπουδαιότητος...» και Δ. Ελευθεριάδης: Ο Μακεδών χωρικός ο οποίος ύψωσε την χείρα αυτού κατά του πρόσφυγος δεν είνε περισσότερο εγκληματίας από εκείνους οίτινες είτε ως δημόσιοι υπάλληλοι, είτε ως μηχανικοί, είτε άλλως συνετέλεσαν εις την δυστυχίαν του πρόσφυγος. [...] δεν επιτρέπεται να διαβιούν άνθρωποι υπό σηνάς εφόσον υπάρχουν εις την Ελλάδα σπίτια. [...]» και της 11/11/1924 Δ. Μέλφος: «... εάν υπήρχον δύο βενζινάροτρα προς καλλιέργειαν των εκεί χέρσων γαιών, ουδέν το έκτροπον θα ελάμβανε χώρα εν τω νομώ Σερρών...».

Δύο χρόνια αργότερα (Αγών, 16/12/1926) μελετάται ο καταρτισμός 30μελούς κοινοβουλευτικής επιτροπής διά την εξέτασιν των προσφυγικών ζητημάτων [...] εις την λύσιν των μεταξύ γηγενών και προσφύγων αναφυομένων διαφορών'. Δεν γνωρίζω εάν τελικά συστάθηκε η επιτροπή αυτή, ούτε ποια ήταν η δράση της. Πάντως δεν ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση η σύσταση Συλλόγου γηγενών στις Σέρρες δύο χρόνια αργότερα (Μακεδονία, 11/3/1928).

Το Νοέμβριο του 1924 σημειώνονται επεισόδια και στην Πιερία: «Ο Σύλλογος Καυκασίων Θεσσαλονίκης αναφέρων τα εν Κούγκω Αικατερίνης λαβόντα χώραν κατά των προσφύγων τού εκεί συνοικισμού παρά του τσιφλικιούχου Καραβίδα αιτείται την αυστηρά αυτού τιμωρίαν» (συνεδρίαση 17/11/24) και διαβάζουμε άλλη μία καταγγελία: «Ο γηγενής πληθυσμός και οι εγκατεστημένοι πρόσφυγες Παγγαίου διαμαρτύρονται διά την μειονεκτικήν αυτών θέσιν απέναντι των άλλων προσφύγων» (19/11/1924)<sup>61</sup>.

Τον Απρίλιο του 1925 βρίσκουμε μία καταγγελία από τη Νιγρίτα: «Οι πρόσφυγες του συνοικισμού Λίτζα Νιγρίτης διαμαρτύρονται κατά της αποφάσεως της Μοναστηριακής Επιτροπής περί μετακινήσεως του συνοικισμού Νέας Πάφρας» (3/4/1925) και τις Σέρρες: Τα μικροαστικά και προσφυγικά Σωματεία Σερρών παρακαλούν όπως μη ψηφισθή ο νόμος περί εξαγωγής ανεπεξέργαστων καπνών. (6/4/1925) και τον ίδιο μήνα διαβάζουμε στο *Ριζοσπάστη* (15/4/1925) για τα προβλήματα των Καυκασίων της περιοχής των Σερρών, και ο αντιπρόσωπός τους Πασαλίδης<sup>62</sup> μιλάει ακόμα και για χρήση όπλων, εάν δεν ικανοποιηθούν

---

61. Δεν λείπουν όμως και οι συγκρούσεις μεταξύ προσφύγων γειτονικών χωριών, όπως στα Γιαννιτσά (Αγών, 9/10/1926) 'ερίζοντες διά την κατοχήν αδιανειμμένων γαιών' ή στην Καβάλα (Αγών, 1/2/1926).

62. Το 1924 ο Ι. Πασαλίδης δήλωσε στη βουλή ότι η προσφυγοποίηση 1.500.000 ατό-



τα αιτήματά τους (Παμπροσφυγικό συνέδριο).

Το 1927 ολοκληρώθηκε το έργο των εκτιμητικών επιτροπών των Καυκασίων Θεσσαλονίκης: 'Αι εκτιμητικάί επιτροπαί [...] προυχώρησαν αρκετά εις τον έλεγχον των υποβαλλομένων δηλώσεων των δικαιούχων...' και 'Το έργον των εκτιμητικών επιτροπών των Καυκασίων εξακολουθεί αλματωδώς'<sup>63</sup>, για το Κιλκίς: '...εντός μηνός περαιώνουν το ανατεθέν αυταίς έργον' (Μακεδονία, 26/1/1927) και ότι η καταβολή των αποζημιώσεων επίκειται (Μακεδονία, 3/6/1927).

### Η προσφυγική αποκατάσταση στον Σταθμό Αγγίστας

Ο οικισμός του Σ. Σταθμού Αγγίστας<sup>64</sup>, στην νότια όχθη του ποταμού Αγγίτη, συνδέθηκε με την ύπαρξη του σταθμού της σιδηροδρομικής γραμμής που ένωνε τη Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη. Στην απογραφή του 1920 καταγράφονται οι πρώτοι 42 κάτοικοι στον οικισμό Σιδηροδρομικό Σταθμό Αγγίστας<sup>65</sup>. Σημειώνω και πάλι τη σύγχυση μεταξύ Σταθμού Αγγίστας και Αγγίστας, η οποία σε λίγες δυστυχώς πηγές ξεκαθαρίζει με το 'χωριόν' ή 'σταθμός' Αγγίστης. Έτσι δεν είναι βέβαιο ότι όλες οι αναφορές στην Αγγίστα εννοούν το χωριό και όχι τον οικισμό 'Σταθμό Αγγίστας'. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι μία είδηση του 1934 στην εφημερίδα των Σερρών *Εμπρός*, όπου την μία ημέρα αναφέρεται σύσκεψη των κοινοταρχών στο Σταθμό Αγγίστας και την άλλη για την ίδια σύσκεψη ότι έγινε στην Αγγίστα!

Σύμφωνα με τον Ισ. Λαυρεντίδη («Η εν Ελλάδα έγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' Νομός Σερρών», *Αρχείον Πόντου*, τόμ. 29ος (1968) σσ. 341-382) «η κοινότης Σιδ. Σταθμού Αγγίστης είναι νέος οικισμός ανεγερθείς εις προνομιουχόν θέσιν. Περιορρέεται υπό του ποταμού Αγγίτου και πλην του Σιδ. Σταθμού, όστις ευρίσκεται εγγύς του χωριού (300 μ.), προσθέτως είναι κόμβος οδικών συγκοινωνιών προς Σέρρας (42 χλμ), Δράμαν, Καβάλαν, Θεσσαλονίκην και περιοχίν Παγγαίου, ατυχώς αι παρεχόμεναι δυνατότητες των συγκοινωνιακών ευκολιών και του ανεκτιμήτου αξίας ποταμού δεν έτυχον εισέτι αξιοποιήσεως» και συνεχίζει στα των προσφύγων που είναι και το θέμα του άρθρου: «Κατοικείται κατά 3/4 υπό προσφύγων εκ Καυκάσου (ομιλούντων την Ποντιακήν) και κατά το 1/4 υπό μετοίκων γηγενών εξ άλλων χωριών, ολίγων Θρακών και Σαρακατσαναίων. Αντιπροσωπευτικοί των τύποι: Ιωαν. Παπαδόπουλος, Γεωργιαδαίοι, Μεχτιδαίοι, Πολατιδαίοι,

---

μων αποτελεί μόνιμο θέμα στήριξης των αστικών κυβερνήσεων.

63. Μακεδονία, 6/1/ και 20/1/1927.

64. Η ιστορία της ίδρυσης του οικισμού στο Α. και Π. Μεχτιδής, «Επιθέσεις της Αντάντ στο Σταθμό Αγγίστας (1916-18)», *Σερραϊκά Σύμμεικτα*, 2, 2013, σσ. 305- 316.

65. Κ.Ε.Δ.Κ.Ε., 1962, σ. 281.





*Σταθμός Αγγίστας Σερρών.*

Υφαντιδαίοι και άλλοι». Όπως θα φανεί παρακάτω, η αναλογία που δίνει ο Λαυρεντίδης (3/4 Καυκάσιοι) είναι σωστή.

Οι κάτοικοι του Σταθμού Αγγίστας δραστηριοποιήθηκαν στην καπνοκαλλιέργεια<sup>66</sup>. 'Αι κατά μήκος του Στρυμώνος λοφοσειραί ως και αι υπώρειαι του Παγγαίου παράγουσι τον φημισμένον καπνόν Σερρών και Ζίχνης, του οποίου η καλλιέργεια εκτείνεται [...] εις την Ζίχνην 15.000 στρέμματα. [...] Η εγκατάστασις των προσφύγων εις τον Νομόν Σερρών διά της πυκνώσεως του πληθυσμού και της στενότητος της γης την οποίαν δημιουργεί, θέλει συμβάλει εις την εντατικωτέραν καλλιέργειαν της γης, της οποίας τα αποτελέσματα ήρχισαν να γίνονται αισθητά' (Αγών, 22/7/1926).

Μία πολύ ποιητική περιγραφή για τη ζωή- 'κόλαση' των καπνοκαλλιεργητών παραθέτει ο Π. Κοντάς, από την Πρώτη: «[...] Είναι ωραία τα ονειράτα, μα η πραγματικότης σκληρή. Ονειρευόμαστε τώρα ίσως από την πολλή δουλειά που μας σακατεύει το σώμα ίσως και από τη πολλή ζέστη που μας ζαλίζει το μυαλό. [...] Δε βλέπουμε τίποτε εκτός από τη δουλιά μας. Τίποτα δεν μας ενδιαφέρει εκτός από το χωράφι μας, από το καπνό μας. Εφημερίδες, αλληλογραφίες, αγάπες, φιλίες, συναναστροφές, περίπατοι, ταξείδια, γλέντια τ' αφήνουμε όλα για πολλούς μήνες κι αφοσιωνόμαστε στο καπνό να το σπείρουμε, να το σκαλίσουμε, να το

---

66. Γενικά για την καπνοκαλλιέργεια: Ευστ. Πελαγίδης, 2009, σσ. 118- 119.

μάσουμε, να το επεξεργαστούμε, να το πωλήσουμε... [...] Κανένας συμπονετικός λόγος... Κεφάλια σκυμένα, μάτια δακρυσμένα. Αρρώστιες χίλιες δύο στο καπνό. Σκουλίκια, γρύλλοι, τρώνουν αδιάκοπα τα φύλλα του και το ξηραίνουν. [...] Ένας λογαριασμός, που τον κάμη και ο πιο αγράμματος χωρικός βγάξη πως ο καπνοπαραγωγός έχει μεροκάματο το πολύ 25 δραχμές με δουλειά 20 ώρες το εικοσιτετράωρο. Η κόλαση του καπνοπαραγωγού είναι απέραντη. Πότε θα τη κάνουμε παράδεισο έστω και στενόχωρο;» (*Μακεδονία*, 5/7/1928). Ειδήσεις σχετικές με προβλήματα των καπνοκαλλιεργητών προσφύγων διαβάξουμε στη *Μακεδονία* (1/11/1929, 13/11/1930)<sup>67</sup>.

Η επιλογή των Καυκασίων να εγκατασταθούν σε αυτή την περιοχή του νομού Σερρών πιθανώς συνδέεται με την προγενέστερη εγκατάσταση, το 1914, άλλων Καυκασίων στην Αγγίστα (37 οικογένειες/ 188 άτομα), στο Δόμιρο, την Αλιστράτη, τη Βιτάστα<sup>68</sup> και τη Ζίχνη<sup>69</sup>. Αναφέρονται επίσης 54 οικογένειες προσφύγων/ 188 άτομα στην Αγγίστα το 1916<sup>70</sup>, χωρίς όμως να αναφέρεται τόπος καταγωγής. Η κοινή δυστυχία ανάγκαζε τους πρόσφυγες να συνεχίζουν να είναι συσπειρωμένοι γύρω από τα κοινοτικά μέλη της γενέτειράς τους. Υπακούοντας με σεβασμό στους αρχηγούς της αποστολής, επέλεγαν τα χωριά εκείνα που εκπληρούσαν τις αγροτικές δυνατότητες προσφοράς εργασίας. Η ελευθερία εκλογής του τόπου διανομής ανήκε στους πρόσφυγες. Οι περισσότεροι όμως δέχονταν τις προτάσεις των αρμοδίων κρατικών φορέων<sup>71</sup>. Η από κοινού εγκατάσταση οικογενειών ή συγγενικών ομάδων προσφύγων, προερχομένων από τον ίδιο οικισμό, θα διασφάλιζε τη μονιμότητα της νέας εγκατάστασης, με τη διατήρηση των ηθικών και κοινωνικών δεσμών της κοινότητας, αναφέρεται έγγραφο του Υπουργείου Γεωργίας του 1923. Επιδιώχθηκε η κατά το δυνατόν ανασύσταση των οικισμών που είχαν εγκαταλειφθεί στην Τουρκία και τα φυσικά- περιβαλλοντικά- χαρακτηριστικά του χώρου<sup>72</sup>. Η ομοιότητα ενός οικισμού με το φυσικό περιβάλλον της πατρίδας από όπου προέρχονταν οι πρόσφυγες, αποτελούσε πράγματι κριτήριο επιλογής του οικισμού<sup>73</sup>. Οι εκπρόσωποι των προσφύγων, με έξοδα της Ε.Α.Π., περιόδευαν για την επιλογή της πλέ-

67. Ανάλογη κατάσταση και στη Νικήσιανη: 'Τα καπνά μας είναι απούλητα. Δεν θα φροντίση κανείς για μας; Ποιος θα μας απαλλάξει από τους εκμεταλλευτάς;' (*Μακεδονία*, 10/4/1928).

68. Από το χωριό Πεπερέκ, οι οποίοι τελικά επέστρεψαν στον Καύκασο και το χωριό τους το Πάσχα του 1915 για να ξανααφήσουν τον τόπο τους λίγο αργότερα!

69. Α. Ξανθοπούλου- Κυριακού, 1996, σ. 287.

70. Υπουργείο Οικονομικών, *Έκθεσις περί των εν Μακεδονία προσφύγων*, 1916.

71. Κ. Φωτιάδης, 2009, ό. π., σ. 58.

72. Ελένη Γαβρά, ό. π., σ. 214.

73. Γ. Μπακάλη, ό. π., σ. 273.

ον πρόσφορης περιοχής για την ομάδα τους. Ακολουθούσε αίτηση στο Υπουργείο Γεωργίας και προσδιοριζόταν η αναγκαία έκταση, το είδος της αγροτικής εκμετάλλευσης και οι ανάγκες του νέου οικισμού.

‘Πού θα πηγαίναμε; Ο Εποικισμός περιόρισε την απομόνωσή μας και επέτρεπε σε επιτροπές προσφύγων να επισκεφθούν τα μέρη που προορίζονταν για την εγκατάστασή μας’<sup>74</sup>.

Προκλητική αλλά ανεπιβεβαίωτη είναι η σκέψη μου ότι οι κάτοικοι από το Χάντερε επέλεξαν τη θέση αυτή- δίπλα στον Αγγίτη- γιατί ήταν δίπλα σε ποτάμι, όπως και το Χάντερε (ποτάμι Zivin) και δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή, γιατί και το Χάντερε βρισκόταν κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή του Σαρίκαμης. Η σωστή επιλογή πάντως να εγκατασταθούν δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή φαίνεται και από την γκρίνια άλλων προσφύγων που ήταν μακριά από αυτήν: ‘Πατέρα, αυτό το χωριό δεν είναι για μας. [...] Είναι μακριά [...] δύο ώρες από τον σιδηροδρομικό σταθμό, μια ερημιά. Δεν πρέπει να πάμε εκεί’<sup>75</sup>.

Είναι γνωστό ότι στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν 54 οικογένειες Καρσλήδων προσφύγων (203 άτομα) από τα χωριά Σουρπασάν, Χαντίαρε, Παρτούζ, Σαρήκαμης. Όμως η αναζήτηση των αγροτικών αποκατασταθέντων στο ‘Ονομαστικόν Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων’ (1928, έκδοση Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Διεύθυνσις Εισπράξεων Χρεών) δείχνει ότι το 1928 στο χωριό είχαν πάρει αγροτικό κλήρο 95 άτομα όχι μόνο από τους τέσσερις προαναφερθέντες οικισμούς του Καυκάσου, αλλά από 27 συνολικά οικισμούς του Καυκάσου/Καρς, του Πόντου και της Μ. Ασίας γενικότερα. Όσο για το μέγεθος του ‘εκχωρητέου εις εκάστην οικογένειαν κλήρου’, εγκύκλιος της Γενικής Διοίκησης Εποικισμού Μακεδονίας του 1927 αναφέρει: Οικογένεια με 2 μέλη δικαιούνταν 1 κλήρο, με 3-4 μέλη 1 ¼ κλήρο, με 5-6 μέλη 1 ½ κλήρο, μέχρι 8 μέλη 2 κλήρους, δύο ανδρόγυνα έστω και με ένα προσφυγικό βιβλιάριο 2 κλήρους και ξένα άτομα σε μία οικογένεια ¼ κλήρου<sup>76</sup>. Νεότερη εγκύκλιος της ίδιας χρονιάς<sup>77</sup> αναφέρει λεπτομέρειες και για τους αστούς που αποκαθίστανται σε αγροτικούς οικισμούς, όπως συνέβη και στο Σταθμό Αγγίστας.

Η εγκατάσταση στο Σταθμό Αγγίστας προσφύγων που προέρχονταν σε μεγάλο βαθμό από τον Καύκασο και τον Πόντο ανταποκρίνεται στο κριτήριο της κοινής καταγωγής από στενότερη ή ευρύτερη περιφέρεια των πατρογονικών εστιών<sup>78</sup>, που είχε τεθεί από την Επιτροπή

---

74. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 100.

75. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 101.

76. *Μακεδονία*, 18/1/1927.

77. *Μακεδονία*, 18/3/1927.

78. Στ. Πελαγίδης, 1994, ό.π., σ. 117.

Αποκατάστασης Προσφύγων.

### Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης, 1924 - 1936

Η καθημερινότητα και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι οικιστές πρόσφυγες του Σταθμού Αγγίστας και γενικότερα οι πρόσφυγες του νομού Σερρών μπορούν να φανούν από δημοσιεύματα εφημερίδων<sup>79</sup>. Ο Τύπος της εποχής, ημερήσιος και περιοδικός, αποτελεί αναμφίβολα μία από τις πιο χρήσιμες πηγές για τη μελέτη του προσφυγικού ζητήματος. Ειδικά για έναν οικισμό όπου λείπουν οι καταγεγραμμένες μαρτυρίες της πρώτης γενιάς των προσφύγων, αλλά και επειδή το αρχείο της Κοινότητας κάηκε το 1944 κατά την αποχώρηση των Βουλγάρων, οι επιλογές μας δεν είναι πολλές.

Κείμενα, που εξετάζουν την αντιμετώπιση των προσφύγων από τις εφημερίδες της εποχής, εξακολουθούν να σπανίζουν. Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία καθιέρωσε ένα ξεχωριστό είδος δημοσιογραφίας, αρθρογραφίας και ρεπορτάζ, τα 'Προσφυγικά'<sup>80</sup>. Ο ημερήσιος τύπος είχε καταλυτικό κοινωνικοπολιτικό ρόλο ως αποκλειστικό μέσο ενημέρωσης και διαμόρφωσης απόψεων. [...] Η μελέτη μιας εφημερίδας δε στοχεύει στην παρουσίαση αυτούσιας της ιστορικής πραγματικότητας επειδή οι επιλογές του Τύπου υπαγορεύονταν από ένα πλέγμα ιδεολογιών και συμφερόντων. Οπωσδήποτε, όμως, η μελέτη αυτή μεταφέρει στον σημερινό αναγνώστη τον παλμό ενός κόσμου ρευστού, ενός κόσμου εν κινήσει, όπως ήταν η Ελλάδα της τρίτης δεκαετίας του 20<sup>ού</sup> αιώνα<sup>81</sup>. Συμφωνώ με αυτό που είπε η ιστορικός Ελένη Ιωαννίδου: «Πρέπει η έρευνα να στραφεί στα δημόσια και ιδιωτικά αρχεία που μένουν ανεξερευνήτα ή καταστρέφονται, στους θησαυρούς του τοπικού Τύπου»<sup>82</sup>. Σε αυτό το άρθρο χρησιμοποίησα από τον τοπικό τύπο τις εφημερίδες *Αγών* της Δράμας και *Εμπρός* των Σερρών. Ενδιαφέρον θα είχε φυσικά η πλήρης αποδελτίωση του τοπικού τύπου, η οποία, είναι βέβαιο ότι, θα έδινε μία πιο ολοκληρωμένη καταγραφή της εγκατάστασης των προσφύγων.

Στο πρώτο έκτακτο Παμπροσφυγικό συνέδριο Σερρών<sup>83</sup> (Σέρρες,

---

79. Ανάλογο είναι το άρθρο του Βλάση Βλασίδη, Η προσφυγική αποκατάσταση στη Μακεδονία: Οι απόψεις του ελληνικού τύπου, στο 'Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία', 2009, σσ. 138-155, και της Σωτ. Βασιλείου, 2009, ό. π., σ. 156 για την εφημερίδα *Φως*.

80. Βλ. Βλασίδη, ό. π., σ. 138, 141.

81. Σωτ. Βασιλείου, 2009, ό. π., σ. 156.

82. *Αγγελιοφόρος*, 21/6/2010.

83. Για τα Παμπροσφυγικά συνέδρια των Σερρών βλ. Γ. Αψηλίδης, *Μικρασιατική Σπίθα*, 15, 2010, σ. 95: «Η υποδοχή, η περίθαλψη και η αποκατάσταση (των προσφύγων), στεγαστική και επαγγελματική [...] ήταν ένα τεράστιο και δύσκολο έργο. [...] Το έργο αυτό βοήθησαν με τη συλλογική τους οργάνωση οι ίδιοι οι πρόσφυγες».

Σεπτέμβριος 1924), ζητήθηκε η καταμέτρηση των γαιών, ο εφοδιασμός με αγροτικά εφόδια, η στέγαση των προσφύγων που είχαν φτάσει ήδη από το 1922, και καταγγέλθηκε ο προϊστάμενος του γεωργικού γραφείου Χριστόπουλος<sup>84</sup>, ενώ σε ανάλογη καταγγελία προέβησαν και πρόσφυγες κατά του Γραφείου Εποικισμού Δράμας<sup>85</sup>. Από την άλλη μεριά όμως αναφέρεται και κατάληψη αγρών από τους πρόσφυγες (Συνάντηση κατοίκων από Ν. Ζίχνη και Παγγαίο με τον πληρεξούσιο Δημοσθένη Μέλφο το Σεπτέμβριο του 1924).

Το 1925 (Μακεδονία, 15/4) στο Γ΄ Παμπροσφυγικό συνέδριο συζητείται 'η απόδοσις των γαιών εις τους γεωργούς των τσιφλικιών απαλλοτριουμένων και των Μετοχίων [...] Παγγαίου άνευ αποζημιώσεως'. Παραβρέθηκαν οι Στ. Γεωργιάδης (εκπρόσωπος Καυκασίων) και ο Δημητριάδης (Σερρών), ενώ σε 'ογκωδέστατον προσφυγικόν συλλαλητήριον' στις Σέρρες ζητήθηκε 'τάχιση στέγασις των προσφύγων και συστηματικώτατη οργάνωση εποικισμού και ανέγερση των αστικών συνοικισμών [...] Αγκισταίης [Αγγίστας], Ζίχνης, Ροδολείβους' (Μακεδονία, 6/4). Η Μακεδονία συνεχίζει με καταγγελίες (15/10) του Σ. Ανθρακόπουλου<sup>86</sup>, ο οποίος μετά από περιοδεία διαπίστωσε ότι 220 σπίτια στην Αγγίστα, το Σδραβίκι και το Ροδολείβος που χτίστηκαν το 1923- με δάνειο 1000- 1500 δραχμών και 1 ½ κυβικό μέτρο ξυλεία- είναι ετοιμόρροπα και ότι δεν έχουν κατασκευαστεί ακόμα σταύλοι. 'Η Γεν. Διεύθυνσις Εποικισμού όλως παραδόξως κωφεύει'.

Άλλη καταγγελία διαβάζουμε στο *Φως* (22/3/1925): 'Η λέξις αποκατάστασις διά τον ατυχή πρόσφυγα σημαίνει πλέον πλάνην, σημαίνει απάτην, σημαίνει ψεύδος...'<sup>87</sup>.

## ● 1926

Το 1926 διαβάζουμε: «Εκ Σερρών αγγέλεται ότι τα ζώα των προσφύγων αποθνήσκουσιν εκ πείνης» (Αγών 14/1/1926), «Υπό του Εποικισμού ανακοινώθη ότι οι πρόσφυγες του νομού Σερρών απεφασίσθη όπως ενισχυθούν διά δανείων και ζωαρκειάς» (Αγών, 15/1/1926), «Γέφυραι απαραίτητοι διά την μετά της αγοράς μας επικοινωνίαν της υπαίθρου εις ε-

---

84. Μακεδονία, 21/9/1924.

85. Μακεδονία 8/7/1925: «Κλασική ανικανότης και ανεπάρκεια προϊσταμένου [...] πρόεδροι και αντιπρόσωποι προσφύγων εκδιώκονται σατραπικώς [...] Πρόσφυγες περιφερείας Δράμας μένουσι εν τω υπαίθρω άνευ εγκαταστάσεως επί μήνας ολοκλήρους έρμαια της τύχης των...».

86. Σωκράτης Ανθρακόπουλος, δημοσιογράφος και στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος. Εξέδωσε την εφημερίδα *Συνεννόσις*, δημοσιογραφικό όργανο της Παμπροσφυγικής Ένωσης Ν. Σερρών, η οποία πουλούσε το 1927 1.900 φύλλα και συνέχισε να εκδίδεται ως το 1930. (Β. Βλασίδης, ό. π., σ. 152).

87. Σωτ. Βασιλείου, ό. π., σ. 170.

λειεινήν κατάστασιν ή εντελώς κατεστραμμένα. [...] Αι γέφυραι Δράμας-Αλιστράτης εγκαταλελειμμένα» (Αγών, 24/1/1926), «Ηρξάτο καταρτιζόμενον το σχεδιάγραμμα σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης-Αγγίστης», «Απεφασίσθη χθες οριστικώς η απαλλοτριώσις των αγροκτημάτων Σερρών, Ζίχνης, Νιγρίτης και Σιδηροκάστρου» και υποψιαζόμαστε τα προβλήματα που ταλανίζουν τους Καυκάσιους, αλλά και τους άλλους πρόσφυγες: «Το Συνέδριον των Καυκασίων [στη Θεσσαλονίκη] απεφάσισε χθες όπως απαλλοτριωθούν όλα τα τσιφλίκια, όπως επισπευθή η καταμέτρησις και διανομή των γαιών ίνα εξακριβωθή το χρέος των προσφύγων, όπως επιδιωχθή η άμεσος εκδίκασις των δηλώσεων και περιέλθη εις την κυριότητα των προσφύγων το εισόδημα των ενοικιαζομένων βοσκών» (Αγών, 2/2/1926), ενώ επιτροπή Καυκασίων συναντήθηκε με τον Γενικό Διοικητή Καραμάνο με σκοπό την οριστική εγκατάσταση και τη μετακίνηση οικογενειών από τη Θράκη στη Μακεδονία (Αγών, 10/2/1926). Η 'επίσπευση της καταμέτρησις και διανομής' φαίνεται ότι έφτασε μέχρι το 1930, όταν αναφέρεται ότι υπολείπεται ακόμη η διανομή των γαιών Ροδολείβους, Βουλτσίστης, Σδραβικίου και Αγγίστης (Μακεδονία, 9/1).

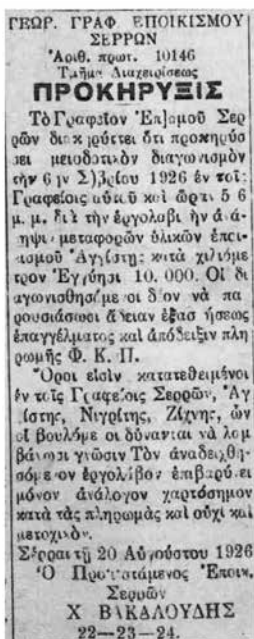
Δεν λείπουν και τα άρθρα που αναφέρονται στη φυματίωση: «Η φυματίωσις η φοβερά αύτη νόσος απαντά [...] εις αναλογίαν μεγαλυτέραν εν Ελλάδι ίσως και των λοιπών Βαλκανίων, τελευταίως μάλιστα αυξηθείσα λόγω των εξαιρετικώς δυσχερών βιωματικών συνθηκών προ παντός των προσφύγων...» (Αγών, 15/4/1926) και «(πάσχοντες της νόσου) κατά πλειονότητα εν Αν. Μακεδονία και Δυτική Θράκη λόγω του προσφυγικού στοιχείου και της εντάσεως της ελονοσίας» (Αγών, 16/4/1926) αλλά και σε συγκρούσεις των προσφύγων του Σιβιντρίκ<sup>88</sup> και των κατοίκων της Αλιστράτης (Αγών, 11/6/1926). Γνωρίζουμε επίσης την παρουσία τοπογραφικού συνεργείου του Υπουργείου Γεωργίας για την καταμέτρηση των αγροκτημάτων Βιτάστας, Αγγίστας και Σταθμού Αγγίστας (Αγών, 15/8/1926), αγγελία για πώληση αυτοκινήτου Ford από τον μπακάλη Αθανάσιο Βοζίκη (Αγών, 10/10/1926), τον 'τελειοφοιτο μονοταξίου λογιστικού τμήματος Γ. Μεταξά Χρ. Νίτσιο' με διεύθυνση χωρίον Καλλιθέα, σταθμός Αγγίστης (Αγών, 4/11/1926), αλλά και διαγωνισμό για την προμήθεια 'υλικών εποικισμού Αγγίστης', προφανώς για την κατασκευή των νέων οικιών του χωριού (Αγών, 23/7/1926).

Οι καταγγελίες των προσφύγων κατά των υπαλλήλων του Εποικισμού είναι συχνές (Μακεδονία, 4/10 και 17/10/1926). Καταγγέλλεται η Ε.Α.Π. ότι 'δεν έχει αγροτική συνείδησιν'. Στο 5<sup>ο</sup> Παμπροσφυγικό Συνέδριο (Σέρρες, 1928) αναφέρθηκε το πρόβλημα ότι λόγω της μη δια-

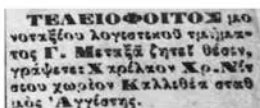
88. Σδραβίκι- Δραβίσκος.



νομής γης οι πρόσφυγες δεν μπορούσαν να σπείρουν, ενώ κατήγγειλαν «την πρόθεσιν του Εποικισμού όπως κατεδαφίση οικίας ανεγερθείσας επί ανταλλαξίμων γαιών ίνα εξυπηρετήση πάθη και αξιώσεις τρίτων» (Μακεδονία, 5, 7/3/1928), ενώ αναφέρονται και ειδήσεις για ύβρεις αστυνομικών στην Προσοτσάνη κατά του Πόντου και των Ποντίων (Αγών, 11/6/1926). Άλλη μία διαμαρτυρία έγινε στο Ροδολείβος (Μακεδονία, 28/5) με αίτημα να ανασταλούν οι πληρωμές των οφειλών των προσφύγων λόγω αδυναμίας πληρωμής.



Βέβαια δεν λείπουν και οι ενθαρρυντικές ειδήσεις με τον οικονομικό επιθεωρητή Εποικισμού Γερακάρη να δηλώνει μετά από περιοδεία «ότι οι εις τας καπνοπαραγωγικάς περιφέρειάς πρόσφυγες ευρίσκονται εις ανθηράν σχεδόν οικονομικήν κατάστασιν» (Αγών, 20/2/1926), ότι προγραμματίστηκε η κατασκευή τμήματος Δράμας - Σ. Σ. Αγγίστης της οδού Δράμας- Σερρών (28/12/1925, Μακεδονία), ότι «έληξεν η μελέτη και χάραξις της οδού Δράμας- Σερρών δι' Αγγίστης» (Αγών, 24/4/1926), «Η γραμμή Θεσσαλονίκης- Αγγίστης μετά εξάμηνον περατούται» (Αγών, 25/4/1926), ότι «Η Γενική Διοίκησης Εποικισμού Μακεδονίας [...] απεφάσισε όπως παραχωρήση εις τους προσφυγικούς Συνεταιρισμούς αλωνιστικά μηχανάς συστήματος Flother υπό όρους εξαιρετικά ευνοϊκούς και [...] να χορηγήση βενζινάροτρα επ' ενοικίω ως και καύσιμον ύλην (βενζίνη) αντί 115 δραχμάς το δοχείον» (Αγών, 8/6/1926) ή ευχαριστήριο για τον επιστάτη του εποικισμού Φωτολείβους Δράμας, Ιωάννη Παπαϊωάννου, από τον πρόεδρο της Επιτροπής προσφυγικής ομάδας Καρακαβάκ (Μαυρολεύκη) Δράμας<sup>89</sup>.



Ειδήσεις για το Σταθμό Αγγίστας στην εφημερίδα 'Αγών' (1926).

Από το 1926 το πιο ενδιαφέρον άρθρο είναι βέβαια η ανταπόκριση 'μόνιμου ανταποκριτού' [Π. Λοπ.] της Μακεδονίας στο νομό Σερρών, ο οποίος μίλησε με τον πρόεδρο της Παμπροσφυγικής Ενώσεως (20/3/1926). Η κατάσταση απέχει από την 'ανθηρά οικονομική κατάσταση' που περιγράφει τις ίδιες ημέρες ο οικονομικός επιθεωρητής Εποικισμού Γερακάρης (σχε-

89. Αγών, 28/10/1926, 'όστις μετά πατρικής στοργής φέρεται προς τους πρόσφυγας'.

τικά παραπάνω). Συγκεκριμένα αναφέρεται: «Το άλυτον εισέτι προσφυγικόν πρόβλημα εν τω Νομώ Σερρών δεν είναι, ως μερικοί ίσως να φαντάζονται, απλούν και μικρόν. [...] Η θέα των εν τοις τεμένοις της πόλεως και των εν ταις σκηναίς ενδιαιτωμένων αθλίων επί σειράν ετών προσφύγων μου εκίνησε το ενδιαφέρον και προς τούτο μετέβην εις τα γραφεία της Παμπροσφυγικής Ενώσεως, ίνα λάβω σχετικώς πληροφορίας. [...] Ο Πρόεδρος της Παμπροσφυγικής [...] μοι παρέσχε [...] τας κάτωθι πληροφορίας. [...] τις θα έχη την δύναμιν να εισπράξῃ οιονδήποτε ποσόν όταν οι οφειλέται στερούνται επαρκούς ιδιοκτησίας παραγωγικής, εξ ης θα ήντλει τα μέσα ο πρόσφυξ προς αποπληρωμήν των χρεών του; Ίδού το σοβαρόν πρόβλημα που πρέπει να απασχολήση τους σοφιστάς των εγκυκλίων. Εγκατεστάθησαν οι πρόσφυγες εις πλείστα μέρη του Παγγαίου και έλαβον ένα κλήρο γεωργικόν γελοίον, και αυτόν ακόμη τον διεκδικούν με ψευδομαρτυρικής καταθέσεις οι επιτήδαιοι. [...] Πώς να μην απελπίζεται ο πρόσφυξ, εξακολουθεί ο κ. Ανθρακόπουλος, όταν εις την Αλιστράτην επί εκτάσεως εκατόν χιλιάδων δεκαδικών στρεμμάτων 270 οικογένειαι προσφύγων δεν κατέχουν πλέον των δύο χιλιάδων πεντακοσίων δεκαδικών στρεμμάτων ενώ η εγκαταλελειμένη Μουσουλμανική και των φυγάδων Βουλγάρων περιουσία ανέρχεται εις 4.000 δεκαδικά στρέμματα και την νέμονται οι γνωστοί διάφοροι τύποι. [...] **Πώς να μην οδύρεται ο πρόσφυξ των συνοικισμών του χωριού και του Σιδ. Σταθμού Αγγίστης, όταν γύρω του βλέπει χέρσους εκτάσεις 10 ή 15 ετών και αδυνατεί να τας καλλιεργήση διότι διεκδικούνται ως ιδιοκτησία των Ροδολειβινών και άλλων πολλών διά δύο μαρτύρων ενώ γνωρίζει, ότι περιουσία χιλιάδων στρεμμάτων ανήκουσα κατά πρώτιστον λόγον εις αυτόν, δυνάμει του δικαίου της δυστυχίας του και της σημερινής τραγικής ψυχικής θέσεως**<sup>90</sup> [...]». Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, στο 3<sup>ο</sup> Έκτακτο παμπροσφυγικό συνέδριο των Σερρών έγινε 'Επίθεσις κατά του Εποικισμού', όπως αναφέρει η *Μακεδονία* (4/10) και συζητήθηκαν τα προβλήματα των προσφύγων<sup>91</sup>. Την επόμενη χρονιά (*Μακεδονία*, 29/6/1927) αναφέρεται πάντως η τακτοποίηση της διαφοράς μεταξύ Ροδολείβους και Αγγίστας.

Η *Μακεδονία* (22/3/1926) συνεχίζει με προτάσεις/αιτήματα του Σ. Ανθρακόπουλου: «[...] Παρίσταται απόλυτος ανάγκη ανεγέρσεως 1.000 αγροτικών οικιών νέων. Να χορηγηθούν συμπληρωματικώς κέραμοι διά 1.200 τουλάχιστον αγροτικής οικίας κατασκευής 1923- 1924. [...] Να εφοδιασθούν συμπληρωματικώς οι συνοικισμοί τουλάχιστον διά 1.300 κάρρων νέων και 1.250 αροτριώντων επί πλέον. [...]». Να ήταν ένα εκ

90. Υπογράμμιση δική μου.

91. Αναλυτικό άρθρο του Ανθρακόπουλου στη *Μακεδονία* της 3/10/1926.

των '1.300 κάρρων νέων' το κάρρο που είχε ο παππούς μου Λάζαρος; Εκτός αν πρόκειται για μία από τις 300 'τετράτροχους βωδάμαξες' που στάλθηκαν 'προς κάλυψιν των αναγκών της περιφέρειάς Σερρών' δύο χρόνια αργότερα (*Μακεδονία*, 10/9/1928). Με κίνδυνο να γίνω λεπτολόγος σημειώνω ότι αυτά τα κάρρα είναι άλλα από τα 3.697 που ως τα τέλη του 1924 η Ε.Α.Π. είχε διανεμίει σε αγρότες. Ήταν ο παππούς Λάζαρος τόσο τυχερός και είχε δικό του κάρρο από το 1924;

Μετά από την περιγραφή τόσων προβλημάτων μοιάζει με ουτοπική η πρόταση στο β' Καπνοπαραγωγικό συνέδριο των Σερρών του αντιπροσώπου του Συνεταιρισμού Παγγαίου για την τηλεφωνική σύνδεση όλων των χωριών της περιοχής (*Μακεδονία*, 22/1/1926).

### ● 1927

Το 1927 επιτροπή προσφύγων Προβίστης και Ροδολείβους υπέβαλλε στον Αλ. Παπαναστασίου υπόμνημα ζητώντας 'να μεταβή επί τόπου συντόμως αμερόληπτος επιτροπή ίνα λύση τας διαφοράς' (*Μακεδονία*, 11/3), ενώ σε συλλαλητήριο των αγροτών του νομού διατυπώθηκαν επίσης παράπονα για υπερφορολόγηση, ζητήθηκε η απαλλοτριώση και άλλων αγροκτημάτων, κ.λπ.<sup>92</sup>, ενώ και το 7<sup>ο</sup> Πανκαυκασιανό συνέδριο (Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος 1927) αναφέρει σε ψήφισμα τα προβλήματα των Καυκασίων. Αργότερα, τον Ιούλιο, σε συλλαλητήριο του Παμπροσφυγικού Συλλόγου Παγγαίου στο Ροδολείβος, όπου συμμετείχαν οι κάτοικοι Ροδολείβους, Προβίστης, Σδραβικίου, Αγγίστας, Πρώτης και Σ.Σ. Αγγίστας εγκρίθηκε ψήφισμα με δέκα αιτήματα. Οι ομιλητές αναφέρθηκαν στην 'επικίνδυνη και απελπιστική κατάσταση του αγροτικού κόσμου, στην αντιαγροτική πολιτική της κυβέρνησης και στις προσφυγικές εκκρεμότητες' (*Μακεδονία*, 2/7/1927). [Η σχετική είδηση παρατίθεται σε εικόνα.] Τον Αύγουστο ορίστηκε επιτροπή για τη διευθέτηση των διαφορών μεταξύ των γηγενών και των προσφύγων του Ροδολείβους (*Μακεδονία*, 15/8).

### ● 1928

Τα προβλήματα των προσφύγων των Σερρών αναφέρθηκαν και στο πέμπτο Παμπροσφυγικό συνέδριο Σερρών (Μάρτιος 1928, σχετικά σε ανταποκρίσεις στη *Μακεδονία*, 5/3), αλλά και σε συλλαλητήριο του επόμενου μήνα επίσης στις Σέρρες 'δια την εκτέλεσιν των έργων του Στρυμόνος και την σύστασιν καπνικού οργανισμού'. Σε αυτό μίλησε και ο αντιπρόσωπος Αγγίστης κ. Γεωργιάδης (*Μακεδονία*, 9/4/1928). 'Λέγει την παρελκυστική τακτική των διαχειριζομένων το ζήτημα της εκτέλεσεως των έργων (του Στρυμόνα). [...] οι πληθυσμοί από ετών κρούουν

---

92. *Μακεδονία*, 20/6/1927.

τον κώδωνα του κινδύνου. [...] Τα νερά του Στρυμώνος κατέπιον και πάλιν όλους τους κόπους μας, τον ιδρώτα μας, το ψωμί μας. Ανάγκη να αφήσωμεν την παθητικήν αναμονήν'.

Στις εκλογές του 1928 τα πάθη ήταν έντονα. Διαβάζουμε στη Μακεδονία (5/8) καταγγελία από την Αγγίστα κατά του επιμελητή του Εποικισμού Σερρών, ο οποίος 'μετέχει ενεργώς της πολιτικής, προπαγανδίζων αναφανδόν υπέρ των ολετήρων' (Λαϊκοί). Στις 12/8 (Μακεδονία) αναφέρεται η άφιξη ανωτέρου υπαλλήλου του Εποικισμού για διενέργεια ανακρίσεων κατά του υπαλλήλου, στον οποίο επιδόθηκε ψήφισμα από επιτροπή προσφύγων<sup>93</sup>. Το κλίμα δεν ήταν πολύ ευνοϊκό για

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΓΙΣΤΑΝ**

**ΤΑΚΤΙΚΗ**

**ΠΟΥ ΠΡΟΚΑΛΕΙ ΕΞΕΓΕΡΣΙΝ**

**Ο ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ Τ.Α.Κ**

ΑΓΓΙΣΤΑ 26. — 'Η αγανάκτησις τῶν συνεταιριστῶν Σ. Σ. Ἀγγίστης κατὰ τῶν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κωνσταντινοπούλου προφασισμένου τοῦ ταμίου ἀπορρίπτεται· καὶ εργατῶν Ροδολεϊφῶν εἶναι δικαία. Ὁ κ. αὐτὸς τὸν ὅποιον διακρίνει ἀπαρτος Μοσεολιτισμὸς, ἀπὲι τὰ φρονητῆ ὅπως οἱ σχήσεις μεταξὺ τῶν κληρονομασιῶν καὶ κληρονομιῶν εἶναι πάντοτε κανονικαὶ ὅπως ἐπεδίδωμεν τόσα κληρονομιακὰ συνέδρια, γίνεται αἰτίας ἀνακαταστάσεως οἰκονομίας μεταξὺ τῶν κληρονομασιῶν καὶ κληρονομιῶν τῆς περιοχῆς. Ἀγγίστης. Πάντως ὅμως τὰ κληρ ἐπιμελοῦσθαι καὶ ἀπαντα ἐγχεροῦσθαι λῶγα τῆς ἐξοφρητικῆς στάσεως τοῦ κ. Κωνσταντινοπούλου ἐπιζητοῦμεν νὰ ἀποσοβῆθωσιν κατόπιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ συνεταιριστοῦ Σ. Σ. Ἀγγίστης. Διότι ἡ ἀπαίτησις του ὅπως ὁ συνεταιρισμὸς Σ. Σ. Ἀγγίστης πληρώσῃ 25,000 δραχμὰς δι' ἑτησίαν ἐπὶ 70.000 δραχμὰς, ἐπὶ νομίμως 5,000 κρῆματα νὰ πληρώσῃ, ἀποδεικνύει ἡ τὸ προσωπικὸν μέρος του ἐναντίον τοῦ προέδρου τοῦ συνεταιρισμοῦ ἢ τῆν ἀγνοίαν τῶν κανονισμῶν. Καὶ ἐάν μὲν συμβαίνει τὸ πρῶτον ἔλθωσιν τοῦτο νὰ ἰκανοποιήσῃ ἐξερχόμενος τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ ἰδιότητος, διότι ὁ κέρσιος αὐτὸς πρέπει νὰ γνωρίζῃ πὸς ὁ καθέας δέν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μεταγγιζέται ὡς ὄπλον ἐκδικήσεως τῆν θέσιν τοῦ τοῦ ἐμπιστευθέντος κ.τ.κ. ὅποιον πρέπει νὰ ἐπιθῆ ὑψηλά.

Σχετικῶς μὲ τὰ ἀνωτέρω ὁ Συνεταιρισμὸς Ἀγγίστης ἀπέστειλε τὸ καὶ καθὶ τηλεγράφημα πρὸς τοῦ: Ὑπουργοῦ Ἐργασίας, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Βουλετούς Μικρασιατικῆν, Ἀνδραγαπούλου, Λι-

ρεῖται ἐμπροσθεῖν ν' ἀπολαύσωσιν τῆν τέχνην καὶ τῆς εὐθυμίας κινήσει τῶν χορῶν καὶ δὲ αὐτὰ εἰς τὴ συνίστανται ἀκλόουτατα ἢ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ νῆματα ἢ νὰ χωρισθῶσιν αὐταί εἰς δύο τμήματα καὶ νὰ γέρωσιν διακριτικὰ δύο ὁμοιομοιοποιε ζο-ματα.

Εἶμαι βέβαιος· δεῖ οἱ κέρσιος διεργασοὶ τῶν μελλοντικῶν χορῶν, οἱ ὅποιοι θὰ εἶναι ὀρεκτοὶ ὡς προμηγνέται κατὰ τῆν ἐρεστικὴν χειμερικὴν αἰθῶν θὰ τηρήσωσιν τὸν τύπον αὐτῶν καὶ θὰ μείνωσιν ὅμοιο ἰκανοποιημένοι· ἀπὸ τῆν τιμῆν αὐτῆς.

\*Αρ. Λεοντίδης\*

---

Τρυπίδην, Μέλιον καὶ Φλοραμίν.

Διανομοῦσθαι ἐπιτοκίματα κατὰ τοῦ οἰκονομικοῦ τοῦ προεστειμένου τοῦ Τ.Α.Κ. Ροδολεϊφῶν· Κωνσταντινοπούλου, ἐκδόσαντος τελείως ἀνεξαρτήτως ἐπιτοκίματα ἐπὶ τοῦ προέδρου τοῦ συνεταιρισμοῦ ἡμῶν Σακρίτους Γεωργιάδου, ἐπιτεργασθέντος διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ τὰ κληρ τῶν μελῶν δι' ἰδίαν ἔργατῶν χίρην οἰκονομία· Τελοῦσθαι ἐνέργειαι πῆρα κληρῶν τελείως κατὰ κήνην καὶ κληρῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ, διότι ὅσοι εὐθετοὶ πρὸ τοῦ ἔστυλισμοῦ τῆς τιμῆς τῶν κληρῶν προέβη εἰς τῆν ἐπιτεργασίαν, πόλις κληρῶν τὰ δάνεια τῆς Τραπεζῆς. — Παροκλοῦσθαι ὅσον μέχρι τῆς ἐνεργείας τακτικῶν ἀνακρίσεων ὅπως διατάξῃται τῆν ἀναστολήν τοῦ ἐντάκματος εἰς τὸ Τυρῆνον Ζιχην.

Ὁ Γεωργικὸς Πιστωτ. Συνεταιρ. Σ. Ἀγγίστης.

**I. Δαξκρίνος**

---

Συνταξιόμενος τὸ ἄριστον

**ΟΔΟΝΤΟΓΑΤΡΕΙΟΝ**

Θ. ΠΑΡΚΑΚΟΥΠΟΥΛΟΥ

ὁδὸς Ἀ τῆς Σοφίας 67

Ἐξαγωγή ὀδόντων χωρὶς πόνου Θεωρεῖται ὅμοιον ἀιμορροσάντων, Χρυσῶν καὶ Ἀσηκῶν δάντια ἀεὶστα.

Ἀρχαίαι καθ' ἑκάστην ὥρην 8—12 π.μ. 2—7 μ. μ. Ἐργασία ταχέως καὶ ἡγηγυμῆν

Καταγγελία των κατοίκων του Σταθμού Αγγίστας (Μακεδονία, 29/11/1928).

93. Παρόμοια περίπτωση στην περιοχή της Θεσσαλονίκης τιμωρήθηκε με πρόστιμο 300 δραχμών (Μακεδονία, 18/8/1928).

τους αντιβενιζελικούς υποψηφίους, αφού 'ο Αρχηγός του συνδυασμού Ελευθεροφρόνων κ. Δούκας μη τολμήσας να εμφανισθή ενώπιον του πλήθους διά τον φόβον της Πρόγκας' (Μακεδονία, 12/8/1928). Σχετικές είναι και οι ειδήσεις για εκλογές του 1932, παρακάτω.

Το 1928 βρίσκουμε (Μακεδονία, 29/11/1928) άρθρο όπου αναφέρεται: «Η αγανάκτησις του συνεταιρισμού Σ.Σ. Αγγίστης κατά των ετσιθελικών ενεργιών του κ. Κωνσταντινοπούλου, προϊσταμένου του ταμείου ασφαλίσεως εργατών Ροδολείβους είναι δικαία. Ο κ. ούτος τον οποίον διακρίνει άκρατος Μουσολινισμός [...] γίνεται αίτιος αναποφεύκτου ρήξεως μεταξύ των καπνοπαραγωγών και καπνεργατών της περιοχής Αγγίστης. [...] Διότι η απαίτησις του όπως ο συνεταιρισμός Σ.Σ. Αγγίστης πληρώση 28.000 δραχμάς δι' ένσημον επί 70.000 δραχμάς, ενώ νομίμως 5.000 πρέπει να πληρώσει...» αλλά και επιδρομή ακριδών: «Ο Πρόεδρος της Κοινότητος Αλιστράτης αναφέρει προς την ενταύθα Νομαρχίαν ότι ενεφανίσθη ακρίς εις την περιφέρειάν του» (Μακεδονία, 5/6/1929), υπόμνημα στη Βουλή των προσφύγων Περαχώρας Αλιστράτης<sup>94</sup> και διαμαρτυρία για τη μη διανομή χωραφιών στους πρόσφυγες του Ροδολείβους<sup>95</sup>. Παρόμοια είναι και τα προβλήματα των Καυκασίων του Κιλκίς, οι οποίοι ζητούν ανταλλάξιμες εκτάσεις για μια στοιχειώδη κτηνοτροφία<sup>96</sup>.

Γενικά για την ανατολική Μακεδονία διαβάζουμε ότι 'Ηκούσθη φωνή απογνώσεως εις Ανατολικήν Μακεδονίαν, εκδηλούσα ταυτοχρόνως τον θρήνον του παραπόνου και την οργήν της διαμαρτυρίας...' και για τις Σέρρες το τραγικό: 'Πεινώ, μαμά', ενώ η μαμά εκπνέει!<sup>97</sup>.

Πέρα όμως από τα προσφυγικά θέματα η Αγγίστα έκρυβε και αρχαιολογικά ευρήματα<sup>98</sup>. Σημειώνεται (Μακεδονία, 27/10) η εύρεση τάφου με νομίσματα της εποχής του Αλεξάνδρου, αγγεία και κτερίσματα. Έκ της σπουδαίας ταύτης ανακαλύψεως [...] θα έλθη εις φως η Ιστορία

---

94. Στ. Πελαγίδης, 1988, σ. 69.

95. Στ. Πελαγίδης, 1988, σ. 75.

96. Στ. Πελαγίδης, 1988, σ. 77. Επίσης 'Το Κιλκίς των προσφύγων: Εγκατάσταση και συλλογική οργάνωση', Στ. Ν. Δορδανάς, 2009, ό. π., σσ. 280, 288: «Το αγροτικό περιβάλλον του Κιλκίς προσφερόταν για την ενασχόληση με τα επαγγέλματα αυτά (γεωργοκτηνοτροφία) και οι Καρσλήδες κατάφεραν να προσαρμοσθούν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα στον νέο τόπο υποδοχής τους».

97. Φως, 1, 15/11/1928, Σωτ. Βασιλείου, ό. π., σσ. 171-2.

98. Σταθμός Αγγίστας: Κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι: Λόφος 500 μ. νότια του χωριού, όπου Μακεδονικός τάφος και προϊστορικός οικισμός (Γ.Υ.Σ. φύλλο Προσοτσάνης, 1: 50.000, 23Ο 57' 41ο 01', Ιούλιος 1969), Λόφος 'Παλιοκάστρα' 1 χιλ. ανατολικά του χωριού, όπου προϊστορικός οικισμός και εκτεταμένη αρχαία πόλη (Γ.Υ.Σ. φύλλο Προσοτσάνης, 1: 50.000, 23Ο 57' 50" Α/ 41ο 01' 40" Β, Ιούλιος 1969), Θέση 'Ελάφι' 2,5 χιλ. ΝΔ του Σ.Σ. Αγγίστας, όπου προϊστορικός οικισμός (Γ.Υ.Σ. φύλλο Ροδολείβους 1970, 23Ο 54' 33" Α/ 40ο 56' 46" Β). Επίσης δεύτερος μακεδονικός τάφος εντός του χωριού, επί του δρόμου που οδηγεί προς Αγγίστα.



των μερών αυτών. Θεωρούμενη μέχρι σήμερα ως μη άξια λόγου από αρχαιολογικής απόψεως. Στο ίδιο φύλλο σημειώνεται η διεξαγωγή στην Αγγίστα Έθνικής Ποντιακής διαλέξεως-συναυλίας από τον Δημ. Κουτσογιαννόπουλο. Πρόκειται για μία από τις πρώτες ποντιακές εκδηλώσεις στην περιοχή.

Βέβαια η πιο κρίσιμη είδηση για την Αγγίστα αποτελεί αυτή της 27/12 (Μακεδονία), όπου αναφέρεται ότι ‘Οι πρόσφυγες του συνοικισμού Αγγίστης παραπονούνται ότι καίτοι εγκατεστάθησαν αγροτικώς προ πενταετίας, εντούτοις ούτε οικονομικώς ενίσχυσιν έλαβον, ούτε αγρούς, αναγκαζόμενοι να ενοικιάζωσι τοιούτους προς καλλιέργειαν δημητριακών και καπνού. Οι παραπονούμενοι ζητούν αγρούς και ζώα’. Φαίνεται ότι οι πρόσφυγες ήρθαν στην Αγγίστα το 1923. Πρόκειται όμως για το ‘χωρίον’ ή τον ‘Σταθμό’;

#### ● 1929

Η χρονιά ξεκινάει με συλλαλητήριο του ‘αγροτικού προσφυγικού κόσμου της περιφέρειας Παγγαίου’ στο Ροδολείβος (Μακεδονία, 10/2), όπου εγκρίνεται ψήφισμα ‘διαμαρτυρίας διά την εν γένει έκρυθμον και απελπιστικήν κατάστασιν των αγροτών προσφύγων Παγγαίου’.

Στις 17/2/1929 η Μακεδονία δημοσιεύει ανταπόκριση από τις Σέρρες με τίτλο ‘Επλημμύρισε ο ποταμός Αγγίστης (sic). Ποίαι είναι αι πληροφορίαί των αρχών’ και πληροφορίες για προβλήματα στα χωριά Γλυκοπηγή, Νέα Πέτρα (καταστροφή 2.000 στρεμμάτων), Κορμίτσα, Λευκοθέα, Μανδύλιο και ‘αι εσπαρμέναι εκτάσεις της κομποπόλεως Αγγίστης’. Την περιοχή ‘Νέα Πέτρα’ οι κάτοικοι γνώριζαν και με το όνομα ‘Τσάνος’. Εκεί είχαν δοθεί στην οικογένεια Μεχτίδη 9 στρέμματα. Γίνεται επίσης ειδική αναφορά στη γέφυρα Αλιστράτης ‘κατασκευασθείσαν επί Ενετοκρατείας’ και στη διακοπή των συγκοινωνιών των περιφερειών Νέας Ζίχνης και Παγγαίου. Η γέφυρα της Αλιστράτης είναι προφανώς η γέφυρα δίπλα στο Σταθμό Αγγίστας.

Επίσης στις 21/6 διαβάζουμε καταγγελία για το σταθμάρχη του Σταθμού Αγγίστας (Οι βασιβουζουκισμοί του σταθμάρχου Αγγίστης), αλλά και αναλυτικό άρθρο/ παρουσίαση για το Γεωργικό Πιστωτικό Συνεταιρισμό της Νέας Ζίχνης (24/6/1929)<sup>99</sup>. Οι κοινότητες της περιοχής επιδίωξαν την κατασκευή από κοινού υδρευτικών έργων για να χρησιμοποιηθεί καλύτερα το νερό του Αγγίτη. Αναφέρονται (Μακεδονία, 31/8/1929) οι κοινότητες Αγγίστας, Μεσουάνης (;), Δήμητρας, Ροδολείβους, Δομήρου, Δραβίσκου, Μυρίνης, Ν. Σουλίου, Ν. Ζίχνης, Θόλου και Γάζωρου. Τέλος γνωρίζουμε την ύπαρξη τουλάχιστον από το 1929 ια-

---

<sup>99</sup>. Άρθρα στη Μακεδονία αναφέρονται στην εκπαίδευση στη Νέα Ζίχνη (27/8/1929), αλλά και στην πολιτιστική κίνηση (25/8/1930).



τρείου στο Σταθμό Αγγίστας (Μακεδονία, 10/12/1929)<sup>100</sup> και τη μετάθεση της δασκάλας Αμαλίας Τριανταφυλλίδου στην Αγγίστα (Μακεδονία, 15/9/1929).

### ● Δεκαετία 1930

Το 1930 βρίσκουμε είδηση (Μακεδονία, 9/11) για την κατασκευή του εξωτερικού και εσωτερικού υδραγωγείου, μηχανοστασίου και υδαταποθήκης του σταθμού Αγγίστας με προϋπολογισμό 430.000 δραχμές και για κτηματικές διαφορές μεταξύ των κατοίκων Σταθμού Αγγίστας και Ροδολείβους (Μακεδονία, 16/11).

Αναφέρονται για το 1931: «ζημιές εκ χαλάξης στις περιφέρειες Αγγίστης, Σφελλινού, Βιλλιαχόβης, Γαζέρου... [Ζηλιαχώβης]» (Μακεδονία, 6/6/1931), η ύπαρξη γραφείου 'ομήρων και πολεμοπαθών' με υπεύθυνο τον Δημοσθένη Σταματιάδη (Μακεδονία, 7/2/1931), η απαγόρευση καλλιέργειας καπνού στο διαμέρισμα Σ. Σ. Αγγίστης (Μακεδονία, 12/3/31), χωρίς να αναφέρεται δυστυχώς ο λόγος, το ότι χρησιμοποιείται ο Σταθμός ως αφετηρία για εκδρομές προς το Παγγαίο και τους Φιλίππους (Μακεδονία, 18/7/1931), ληστεία στον υδρόμυλο του Αλβανού Μπαϊράμ-Απτουλλάχ Τσέλη 'έξωθι της Αγγίστης' (Μακεδονία, 17/10/1931), οι πρόσφυγες κάτοικοι της Αγγίστας Τσακόγλου Βασ., Χατζήανδρόλογλου Δημ. και Κυριαζής Χρήστος (Μακεδονία, 24/10/1931) και για το 1932 τη διοργάνωση εκδρομών για τη Διεθνή Έκθεση της Θεσσαλονίκης με αφετηρία το Σταθμό Αγγίστας από το πρακτορείο Α. Μπέρου με κόστος 230 δραχμές (Μακεδονία, 7/9/1932), η συντήρηση του δρόμου Ελευθερουπόλεως-Αγγίστας (Μακεδονία, 9/3/1932), η αποδοκιμασία 'αγροτικών' υποψηφίων<sup>101</sup> και η περιφορά εικόνων του Βενιζέλου στην Αγγίστα (Μακεδονία, 20/9/1932).

Το 1932 διαβάζουμε επίσης επιστολή πέντε αγροτών της Αγγίστας (Ριζοσπάστης, 10/5/1932): «Όλοι οι φτωχοί αγρότες του χωριού μας δεν έχουμε ούτε 100 δράμια καλαμποκίσιο ψωμί να φάμε. Στην κατάσταση δε που βρισκόμαστε ούτε καπνά ούτε καλαμπόκι να σπείρουμε εξαντλημένοι όπως είμαστε απ' την πείνα.», ενώ σε ανάλογη επιστολή (27/10/33, Ριζοσπάστης) διαβάζουμε για εκπαιδευτικά προβλήματα της Αγγίστας. Το 1934 (12/4/1934, Ριζοσπάστης, άρθρο σ. Φίτσου) η Αγγίστα και η Τσερέπλιανη αναφέρονται ως 'κόκκινα φρούρια'. Στο ίδιο άρθρο συγκακρωμένα για το Σταθμό Αγγίστας καταγγέλλεται ο πρόεδρος της κοινότητας Γεωργιάδης: «...δικαιολόγησε ποσό 24.000 δήθεν για έξοδα μιας

---

100. Άλλα ιατρεία στην περιφέρεια Σερρών: Κ. Καμήλα, Εξιόβη, Ν. Σκοπός, Γάζωρος, Δραβίσκος, Χόμονδος και στην περιφέρεια Σιδηροκάστρου: Ν. Ηράκλεια, Ορλιακός, Κερκίνη, Βυρώνεια.

101. 'προσδέσαντες όπισθεν του αυτοκινήτου των τενεκέδες'!!!

γέφυρας (καθώς ανεβαίνουμε απ' το σιδηροδρομικό σταθμό στο χωριό), ενώ με τα μάτια μου το είδα και μπόρεσα και κατάλαβα και μου τό'παν κι όλοι οι άλλοι αγρότες δε θα ξόδεψε πλέον από 2 χιλ., το πολύ 3 χιλ. δρχ. Ο ίδιος επίσης χάλασε τα χωράφια κάμποσων φτωχών για να τραβήξει, λέει, το ποτάμι προς το σιδηροδρομικό σταθμό. [...] Έτσι θα μπορούσε το ποτάμι να δίνει ευκολότερα νερό στο δικό του μύλο». και τέλος διαβάζουμε για τον κίνδυνο έξωσης των Θρακιωτών προσφύγων από την Τράπεζα (Αγροτική), τη διανομή κτημάτων σε 'ημετέρους', την πώληση των καπνών στους εμπόρους σε χαμηλές τιμές 'επειδή είναι σκάρα'<sup>102</sup>.

Σημαντικό ρόλο στη γρήγορη ανάπτυξη του οικισμού έπαιξε η σιδηροδρομική γραμμή που περνούσε από το χωριό έως τη δεκαετία του 1930 μετατρέποντας ουσιαστικά το μικρό χωριό σε κόμβο. Αυτό δείχνει και η αύξηση του πληθυσμού: Ο πληθυσμός του χωριού στην απογραφή του 1928 ήταν 627 κάτοικοι. Αυξήθηκε σε 725 το 1940 για να ξεκινήσει η μείωση τις επόμενες δεκαετίες λόγω της μετανάστευσης<sup>103</sup>. Ο σταθμός χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά προσφύγων και στο Μαυρόλοφο: «Στη Θεσσαλονίκη μείναμε τέσσερες μήνες και ο ξεριζωμός συνεχίζεται και ξεκινάμε τώρα για τον Μαυρόλοφο. Κατεβήκαμε στον παλιό σταθμό και ανεβήκαμε στα τρένα μετά από λίγες ώρες φτάσαμε στην Αγγίστα στο σταθμό της Αγγίστας υπήρχαν έτομα αντίσκηνα σ' αυτά μείναμε τρεις μέρες. Εδώ ήρθαν μερικά βοϊδόκαρα και ξεκινήσαμε για το Μαυρόλοφο»<sup>104</sup>.

Δεν είναι τυχαίο ότι τα χρόνια ως το 1940 υπήρχε η σκέψη ή η επιθυμία των κατοίκων για μεταφορά της έδρας από τη Νέα Ζίχνη στο Σταθμό Αγγίστας. Σχετική είναι η αρθρογραφία στη *Μακεδονία*: «Μεγάλοι καταβάλλονται προσπάθειαι εκ μέρους των κοινοτήτων του Παγγαίου και Αλιστράτης προς μεταφοράν της υποδιοικήσεως Ζίχνης εις τον σταθμόν Αγγίστης» (*Μακεδονία*, 6/9/1928) με τις αντιδράσεις των κατοίκων της Ζίχνης να κυριαρχούν σε άρθρο του επάρχου (30/7/1930) και σε άρθρο της επόμενης χρονιάς: «Τέλος ωμίλησεν ο πρόεδρος κοινότητος Σ.Σ. Αγγίστης κ. Παπάζογλου<sup>105</sup>, όστις διεσχυρίσθη ότι πρέπει να μεταφερθή η Έδρα της επαρχίας εις την Αγγίσταν (σ.σ. Σταθμός). Αλλ' ο κ. Γοργιάς (σ.σ. ιατρός της Ν. Ζίχνης και πρώην φιλελεύθερος βουλευτής) [...] απέρριψε [...] την επί του προκειμένου εσφαλμένη άποψιν

102. Σχετικό άρθρο για προβλήματα των αγροτών και των καπνοπαραγωγών της Πρώτης στο *Ριζοσπάστη* της 8/6/1934.

103. Μείωση σε 582 κατοίκους (1951), 581 (1961), 348 (1971), 319 (1981), 240 (1991), 324 (2001). Μ. Σταματελάτος, *Επίτομο γεωγραφικό λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα, 2001.

104. <http://www.mavrolofos.eu/barla5.html>

105. Αυτόχθων (προφορική μαρτυρία Στ. Μεχτίδη).

του Προέδρου Σ.Σ. Αγγίστης. [...] Ο ιατρός κ. Ν. Ταρακτζόγλου είπεν ‘η Αγγίστα είναι κέντρον ελονοσίας» διαβάζουμε σε ανταπόκριση από την περιοχή σχετικά με την επίσκεψη του Γενικού Διοικητή Μακεδονία Σ. Γονατά (Μακεδονία, 24/7/1931).

Ο Σταθμός Αγγίστας χρησιμοποιούνταν για τη συνάντηση των αρχών με τους τοπικούς φορείς, ήδη από το 1921 (Μακεδονία, 22/10), το 1927 εκεί υποδέχθηκαν οι κάτοικοι τον υπουργό Αν. Μπακαλμπάση<sup>106</sup> (Μακεδονία, 12/12), εκεί γινόταν «φορτοεκφόρτωση υλικών εποικισμού», όπως αναφέρεται σε προκήρυξη διαγωνισμού του Γεωργικού Γραφείου Εποικισμού (Αγών, 5/6/1926), εκεί έγινε η υποδοχή εκδρομέων από τις Σέρρες<sup>107</sup> αλλά και η συγκέντρωση των μαθητών των σχολείων, όταν περνούσαν επίσημοι με το τρένο<sup>108</sup>! Βέβαια δεν λείπει και η αντίστροφη είδηση, ότι δηλαδή η θέση του Σταθμού Αγγίστας δεν ήταν βολική. Το 1934 αποφασίστηκε το σιτάρι από τη Νέα Ζίχνη, το Γάζωρο, τη Γλυκοπηγή, το Σφελινό, το Θολό, το Χριστόφορο, τη Γλυκοπηγή, το Δαφνούδι, την Αγία Τριάδα και το Πεθελινό να συγκεντρώνεται στο σταθμό του Γάζωρου ‘ίνα μη υποχρεούνται οι κάτοικοι να μεταφέρωσιν τούτον εις Σέρρας και Αγγίσταν’ (Εμπρός, 8/7).

Η σιδηροδρομική γραμμή ‘πέρασε’ στη βόρεια όχθη του Αγγίτη μετά τις καταστροφικές πλημμύρες του Φεβρουαρίου 1933 για να μην περνάει δύο φορές το ποτάμι. Όμως, υπάρχει για τη μεταφορά αυτή μία πολύ συγκεκριμένη καταγγελία κατοίκων του Σταθμού Αγγίστας. Με τίτλο ‘Γιουλεν’<sup>109</sup>. Η ξένη ληστρική φαγάνα καταστρέφει τους εργαζομένους Αγγίστας’ ο ‘Ριζοσπάστης’ δημοσιεύει καταγγελία (2/2/1936) ότι είναι πρόφαση η καταστροφή της γέφυρας του σιδηροδρόμου’ και ότι ‘δεν φτιάνουν τη γέφυρα, γιατί η Γιουλέν παίρνει προμήθεια από τις εργολαβίες’. Οι υπογράφοντες ‘πολλοί αγρότες, υπάλληλοι και επαγγελματίες’ αναφέρουν ότι ‘η μεταφορά αυτή θα προκαλέσει την εξόντωση των επαγγελματιών καθώς και των υπαλλήλων και αγροτών. [...] Θα έχει αντίκτυπο και σ’ όλη την περιφέρεια Παγγαίου’.

Γνωρίζουμε από τη δεκαετία του ’30 τους κάτοικους του χωριού Εμμανουήλ Οερζούδη [Τερζούδη:] (Μακεδονία, 14/8/1930), Μιχ. Αδάμ (Μακεδονία, 19/3/1931), Αθανάσιο Γ. Γουδά, Αντώνιο Τερζόγλου<sup>110</sup>

---

106. 1888- 1957, από 17/8/27 εως 8/2/28, Υφυπουργός Γεωργίας επί Πρωθυπουργίας Αλ. Ζαΐμη.

107. Μακεδονία, 9/7/1927.

108. Μακεδονία, 18/12/1928, όπου αναφέρεται περιοδεία του Μιχαλακόπουλου στη Θράκη.

109. Monks- Ulen, η εταιρεία που εκτέλεσε τα έργα στο Στρυμόνα (Λίμνη Αχινού) και τον Αγγίτη από το 1928 ως το 1936.

110. Ταχυδρόμος. Είχε αμπέλι στο λόφο του χωριού. ‘Εφερε’ τη βενζίνη στο χωριό.

(Μακεδονία, 24/12/1930), τον εργάτη Θωμά Καλούστα (Μακεδονία, 7/10/1930), την ύπαρξη του καταστήματος Δ. Γ. Γούσιου και σια (Μακεδονία, 11/7/1927 και 21/11/1928), ενώ ο οικισμός σε άρθρο (30/7/1930) περιγράφεται: «εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Αγγίστης υπάρχουν μόνον καταστήματα πλην ενός προσφυγικού συνοικισμού».

Φυσικά η πιο ενδιαφέρουσα είδηση του 1932 είναι η διοργάνωση συλλαλητηρίου στο Ροδολείβος από χίλιους περίπου κατοίκους των χωριών Πρώτη, Αγγίστα, Βιτάστα, Τσερέπιανη, Κορμίστα με μαύρες σημαίες και επιγραφές «Πεινάμε, θέλουμε ψωμί» και ομιλίες κομμουνιστών ‘υπέρ της Σοβιετικής Ρωσίας’ που αποδοκιμάστηκαν από τους χωρικούς. Η συγκέντρωση διαλύθηκε από την αστυνομία και συνέλαβε τέσσερις πρωταιτίους (Μακεδονία, 13/1/1932)<sup>111</sup>. Τον ίδιο μήνα ο Ριζοσπάστης (27/1/1932) αναδημοσιεύει από ‘αστική εφημερίδα’: «Καθημερινώς έρχονται (στις Σέρρες) πεζοί εκ διαφόρων χωριών πεινώντας χωρικοί οι οποίοι παρουσιαζόμενοι εις τας αρχάς ζητούν βοήθειαν και ψωμί. Η κατάσταση των αφικνουμένων χωρικών είναι αθλιωτάτη και απελπιστική. Αι αφηγήσεις των δε περί πείνης, η οποία επικρατεί εις τα χωριά είναι αυτοχρήμα δραματική». Επιβεβαιώνεται λοιπόν ότι οι διαδηλώσεις δεν ήταν ‘τεχνηέντως οργανωθείσα πορεία πείνης’, όπως αναφερόταν σε άρθρα της εποχής, αλλά οι αγρότες αντιμετώπιζαν πράγματι σοβαρά προβλήματα επιβίωσης<sup>112</sup>. Άλλωστε είχαν προηγηθεί ήδη από το 1927 και άλλες συγκεντρώσεις. Παρόμοια συγκέντρωση έγινε και το 1936 (Ριζοσπάστης, 9/6): ‘Οριστική διανομή ή θάνατος, μαύρες σημαίες και πλακάτ...’.

### ● 1934- 1936

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι κάτοικοι του Σταθμού Αγγίστας ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια. Ας δούμε, ενδεικτικά, τις τιμές του 1934 (Εμπρός, 2/12): ‘Αι προβλέψεις των ειδικών περί της καλής τοποθετήσεως της εφετείνης καπνικής εσοδείας υπερέβησαν πάσαν προσδοκίαν. [...] αι τιμαί των καπνών ανήλθον εις επίπεδα μη αναμενόμενα.

---

111. Τις επόμενες ημέρες θα υπάρξει ‘συλλαλητήριον αντικομμουνιστικόν’ επίσης στο Ροδολείβος και συστάσεις στην Αστυνομία της περιοχής που δεν απέτρεψε την ‘τεχνηέντως οργανωθείσαν πορείαν πείνης’ (Μακεδονία, 15/1/1932). Μεταγενέστερο άρθρο του Ριζοσπάστη (25/7/1932) αναφέρεται στην καταδίκη του Ρουσόπουλου σε ένα μήνα φυλάκιση για τα γεγονότα του Ροδολείβους. Στις 14/7 της ίδιας χρονιάς ο Ριζοσπάστης καταγγέλλει τους καπνέμπορους του Ροδολείβους και στις 17/7 καταγγέλλει την εκκλησιαστική επιτροπή του Ροδολείβους (‘θεοσεβείς’) για κατάληψη χωραφιών που προορίζονταν για τους αγρότες.

112. Ανάλογη απειλή για συγκέντρωση αγροτών με μαύρες σημαίες κατά του Βενιζέλου αναφέρεται και σε άρθρο του 1930 (Μακεδονία, 27/5/1930), επιβεβαιώνοντας και πάλι την άσχημη κατάσταση των αγροτών.

[...] Εις την Αλιστράτην ηγοράσθησαν παρά της Αμερικανικής εταιρείας Γκλεν 50 χιλιάδες οκάδες μπασμάδες με τιμάς 90 έως 100 δραχμάς κατ' οκάν, υπό της Αυστροελληνικής 20 χιλιάδες οκάδες με τιμάς 90 μέχρι 103 δραχμάς κατ' οκάν. [...] Εις την Ν. Ζίχνην εγένοντο αγοραί σημαντικών ποσοτήτων καπνών υπό πολλών καπνεμπόρων.'. Μία άλλη διάσταση δίνει και πάλι ο *Ριζοσπάστης* (27/5/1934): «... (τα καπνά) στα πιο πολλά χωριά μένουν απούλητα. Οι τιμές που δίνονται είνε 20-40 δρ. και πολύ λίγα πουλιούνται 50-60 δρχ.». Ο τίτλος του άρθρου 'Καπνέμποροι, τράπεζες και τοκογλύφοι γδέρνουν την αγροτική φτωχολογιά' μεπρδεύει όποιον μόλις έχει διαβάσει για την ίδια χρονιά και την ίδια περιοχή το παραπάνω άρθρο στη *Μακεδονία* περί 'της καλής τοποθετήσεως της εφειτεινής καπνικής εσοδείας'.

Στατιστικό δείγμα για τον πληθυσμό του Σταθμού Αγγίστας, αλλά και τις πολιτικές προτιμήσεις, μάς δίνουν τα αποτελέσματα των εκλογών της 9<sup>ης</sup> Ιουνίου 1935<sup>113</sup> (Εμπρός, 16/6), όπου επί συνόλου 250 ψήφων στο Σταθμό Αγγίστας, έλαβαν 107 ο Συνδυασμός Συμπράτοντων Κυβερνητικών κομμάτων (42,8%), 7 Ανεξάρτητοι, 88 το Ενιαίον Μέτωπον Εργατών- Αγροτών (35,2%) και 48 άκυρα.

Τον Ιούλιο του 1935 σε συνεδρίαση (*Εμπρός*, 28/7) των κοινοταρχών της περιοχής<sup>114</sup> στο Σταθμό Αγγίστας ελήφθησαν αποφάσεις 'περί του τρόπου της οριστικής διανομής της βάλτας Δραβίσκου και των συνεχομένων αποκαλυπτομένων γαιών της τέως λίμνης Αχινού, ούτως ώστε να καταστή εφικτή η ικανοποίησις όλων των πέριξ των εκτάσεων τούτων συνοικισμών. [...] οι γεωργοί των ευρισκομένων πλησιέστερον της λίμνης συνοικισμών θα λάβουν γαίας από τας αποκαλυφθησομένας, οι δε λοιποί από την βάλταν.'. Η βάλτα Δραβίσκου ταυτίζεται με την Νέα Πέτρα- Τσάνο (σχετικά και παραπάνω)- στην ανατολική όχθη του Στρυμόνα. Σε άρθρο της προηγούμενης χρονιάς (*Εμπρός*, 11/3/1934) αναφέρονταν οι όροι για τη διάθεση των νέων κλήρων.

Αναφέρεται επίσης η ίδρυση ποδοσφαιρικής ομάδας το Πάσχα του 1935: «Στο χωρίο Σταθμός Αγγίστας ιδρύθηκε το Πάσχα ποδοσφαιρικός Σύλλογος. Έγινε έρανος κι αγοράστηκαν όλα τα αναγκαία. Η ομάδα συναντήθηκε δύο φορές με την αθλητική ομάδα του χωριού μας (Βιτάστα). Τη μία νίκησε, τη μία νικήθηκε» (*Ριζοσπάστης*, 4/8/1935), η αποστολή 65 υπογραφών στο βασιλιά για τη χορήγηση αμνηστίας (7/1/1936, *Ριζοσπάστης*), η καταστροφή της σιδηροδρομικής γέφυρας από πλημμύρες (5, 6/2/1936, *Ριζοσπάστης*). Το 1936 (*Ριζοσπάστης*, 1/3) α-

---

113. Οι εκλογές στις οποίες εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής ο Κωνσταντίνος Καραμανλής με το Λαϊκό Κόμμα με 3104 σταυρούς.

114. Δραβίσκου, Μυρίνης, Δομήρου, Ροδολεΐβους, Αγγίστης, Δήμητρας, Μεσσοράχης, Ζίχνης, Θόλου, Γλυκοπηγής, Γάζωρου, Πρώτης.

ναφέρονται τα προβλήματα των συνεταιρισμών καπνοπαραγωγών του Παγγαίου.

### Το Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων ως πηγή<sup>115</sup>

Το 1928 η Διεύθυνσις εισπράξεως χρεών της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων «διά πολλούς λόγους και διά την ευχερεστέραν τακτοποίησιν των αγροτικών αποζημιώσεων» εξέδωσε Ευρετήριο Αγροτών Προσφύγων<sup>116</sup>. «Ο καταρτισμός [...] εγένετο επί τη βάσει των υποβληθεισών δηλώσεων», επομένως αποτελεί μία εξαιρετικά χρήσιμη πηγή για τους αγροτικώς αποκατασταθέντες πρόσφυγες, αφού αναφέρονται όλοι οι νέοι οικισμοί που δημιουργήθηκαν αλλά και οι συνοικισμοί «εις ους διαμένουν οι αγροτικώς εγκατεστημένοι πρόσφυγες». Επίσης είναι χρήσιμη η στήλη «Καταγωγή», όπου «ανεγράφη η Κοινότης και η Εκκλ. Επαρχία της καταγωγής». Βέβαια δεν λείπουν οι διπλοεγγραφές και τα λάθη.

Το μόνο πρόβλημα σε ένα τέτοιου μεγέθους αρχείο είναι το μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτείται για την ανάγνωση των 7.069 σελίδων του, αν κάποιος επιθυμεί να εντοπίσει όλους (;) τους πρόσφυγες που ήρθαν από κάποιο μέρος της Μ. Ασίας και αποκαταστάθηκαν αγροτικώς. Είναι προφανές ότι λείπουν οι Αστοί Πρόσφυγες, οι οποίοι όμως είναι καταχωρημένοι στους 18 τόμους του αντίστοιχου Ευρετηρίου Αστών Προσφύγων (Γ.Α.Κ. Αθηνών)<sup>117</sup>, όσοι δεν έλαβαν αγροτικό κλήρο, όσοι ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1928 (ισχύει κυρίως για αυτούς που εκδιώχθηκαν τη δεκαετία του 1930 από τη Σοβ. Ένωση) και όσοι είχαν πεθά-

282

Όνοματεπώνυμον	Καταγωγή	Αριθμός δηλώσεως
Μεχτίδης Γεώργιος τού Γεωργ. (Κληρονόμοι)	Χάνδρε Κίος	102499
Μεχτίδης Λάζαρος τού 'Ηλία	» »	102498
Μεχτίδου Παρέσα τού Γεωργ.	» »	102499 Μ.

Μεχτίδης, Μεχτίδου, εκ Χάνδρε (Ονομαστικόν Ευρετήριο, 1928).

115. Ευχαριστώ τον κύριο Αντρέα Μπαλτά (εκδόσεις Μπαλτά) για τη διάθεση του καταλόγου από το αρχείο του.

116. Δεν γνωρίζω εάν αναφέρεται σε αυτό το Ευρετήριο η είδηση της 9/6/1926 (Αγών) ότι «Κατά το χθεσινόν υπουργικόν Συμβούλιον αποφασίσθη να καταρτισθή στατιστικός πίναξ αστών και αγροτών προσφύγων».

117. Ενδιαφέρουσα πηγή είναι και το Γενικόν Μητρώον δικαιούχων ανταλλάξιμων της Διευθύνσεως Ανταλλαγής (Ν.Δ. 27/2/1929, άρθρο 4): «Μετά την αποπεράτωσιν δε της μερίδος μίας εκάστης Κοινότητος, [...] κάτωθι δε του τελευταίου ονόματος σημειούται [...] ο αριθμός των αναγραφέντων ονομάτων όλης της Κοινότητος και το ολικόν ποσόν...» (Α. Πρωτονοτάριος, 1929, σ. 127). Το Μητρώον των Καυκασίων (Καρς και Αρδαχάν) ολοκληρώθηκε το Σεπτέμβριο του 1927 (Μακεδονία, 9/9/1927). Μέρος του αρχείου του Μητρώου βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.



νει πριν τη σύνταξη του καταλόγου. Για αυτούς όμως έχουμε στοιχεία, αφού αναφέρεται το όνομα με την ένδειξη «Κληρονόμοι»<sup>118</sup>. Φυσικά και δεν αναφέρονται οι μετακινήσεις των προσφύγων που έγιναν μετά τη σύνταξη του Ευρετηρίου. Παρά τις ελλείψεις αυτές θεωρώ ότι είναι μία εξαιρετικά χρήσιμη πηγή.

Οι τόμοι χωρίζονται ως εξής: Τόμος 1: Γράμματα Α: 536 και Β: 213 (σύνολο σελίδων 749), Τόμος 2: Γράμματα Γ: 369 και Δ: 282 (σύνολο σελίδων 651), Τόμος 3: Γράμματα Ε-Ι (σύνολο σελίδων 490), Τόμος 4: Γράμμα Κ (σύνολο σελίδων 1368), Τόμος 5: Γράμματα Λ- Ν (σύνολο σελίδων 1027), Τόμος 6: Γράμματα Ξ-Π (σύνολο σελίδων 968), Τόμος 7: Γράμματα Ρ-Σ (σύνολο σελίδων 560), Τόμος 8: Γράμμα Τ (σύνολο σελίδων 697) και Τόμος 8: Γράμματα Υ-Ω (σύνολο σελίδων 559).

Σκοπός της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων ήταν η εγκατάσταση να γίνει -όσο το δυνατόν- πιο οργανωμένα. Για τον καταμερισμό των εργασιών της διαίρεσε τις υπηρεσίες της σε 3 διευθύνσεις: α) Διεύθυνση Οικονομικών β) Διεύθυνση Αγροτικής Εγκατάστασης Προσφύγων και γ) Διεύθυνση Αστικής Εγκατάστασης Προσφύγων.

Η Διεύθυνση Αγροτικής Εγκατάστασης, στελεχωμένη από υπαλλήλους του Υπουργείου Γεωργίας, είχε τη φροντίδα της οργάνωσης των ζητημάτων εγκατάστασης των αγροτών προσφύγων σ' όλη την Ελλάδα. Για την αριότερη οργάνωσή της συστάθηκαν τρεις Γενικές Διευθύνσεις Εποικισμού και στη Μακεδονία η Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας με έδρα τη Θεσσαλονίκη και 17 Γεωργικά Γραφεία Εποικισμού. Όλων των Εποικιστικών Γραφείων προϊστάμενος ήταν γεωπόνος. Η Ε.Α.Π. άρχισε τις εργασίες της το 1923. Μέχρι την 1/1/1929 είχαν αποκατασταθεί 551.468 άτομα σε 1954 συνοικισμούς<sup>119</sup>.

Συνήθως λοιπόν η εγκατάσταση γινόταν κατά ομάδες από δέκα τουλάχιστον οικογένειες. Καθοριζόταν ο τόπος εγκατάστασης να γίνεται κατά χωριό προέλευσης, αλλά αυτός ο αρχικός σκοπός παρεξέκλινε σε πολλές περιπτώσεις και φαίνεται ότι έγιναν και ατομικές εγκαταστάσεις. Στους αγρότες πρόσφυγες χορηγήθηκε ετήσιο ποσό 2.000 δρχ. σε κάθε αρχηγό οικογένειας και επιπλέον 400 δρχ. κατ' άτομο, χωρίς όμως το συνολικό ποσό να υπερβαίνει τις 4.000 δρχ., για αγορά ζώων 2.000

---

118. Σε περίπτωση θανάτου του αρχηγού της οικογενείας η διανομή μεταβιβάζεται αυτομάτως στον μεγαλύτερο γιο, στη χήρα ή σε περίπτωση που αυτοί δεν υπάρχουν, στον πλησιέστερο συγγενή. [...] Σε περίπτωση που η χήρα είναι ηλικιωμένη, τα παιδιά πολύ μικρά ή δεν υπάρχουν άλλοι συγγενείς, η διανομή αφαιρείται από τη συγκεκριμένη οικογένεια και δίδεται σε άλλη που δεν έχει ακόμη τακτοποιηθεί (Κοινωνία των Εθνών, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, 1926, 1997, Φ.Μ. Βεϊνόγλου, σσ. 51-52). Επίσης και *Αγών*, 13/11/1926.

119. Α. Πρωτονοτάριος, 1929, σ. 90.

δρχ., για συντήρηση ζώων 2.000 δρχ., για κατασκευή οικίσκου 3.000 δρχ., για αγορά εργαλείων 600 δρχ. και για αγορά σπόρου 1.000 δρχ. Κατά τον Α. Πάλλη (Συλλογή των κυριότερων στατιστικών, 1929) «ο αριθμός των αγροτών προσφύγων ανέρχεται εις 145.000 περίπου οικογένειας κατανεμημένες ως εξής: Εγκατασταθείσαι παρά της Ε.Α.Π. 142.960, παρά τους Κράτους 2.167, μη εγκατασταθείσαι 257, σύνολο 145.384 οικογένειαι- άτομα 561.190. Εκτός των άνω, η ειδική απογραφή του 1927 των εντός των πόλεως εγκατεστημένων προσφύγων απέδειξεν ότι υπήρχον 3038 οικογένειαι (άτομα 13.260) αι οποίαι άλλοτε μεν ήσαν αγροτικάί, σήμερον όμως μετέρχονται αστικά επαγγέλματα». Άλλη πηγή (Α. Πρωτονοτάριος, Το προσφυγικόν πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως, 1929, σ. 131) αναφέρει: «συνολικόν αριθμόν των αγροτών δικαιούχων ανερχόμενον εις 167.424».

Ο τεράστιος όγκος του καταλόγου φαίνεται και από το συνολικό αριθμό των αγροτών προσφύγων: «ανέρχεται εις 145.000 περίπου οικογενείας κατανεμόμενας ως εξής: Εγκατασταθείσαι παρά της Ε.Α.Π. 142.960, παρά του Κράτους 2.167», ενώ οι «αγροτικώς εγκατασταθέντες πρόσφυγες μέχρι 31<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1928» στο νομό Σερρών ήταν 7.398 οικογένειες, 29.697 άτομα (σε 82 συνοικισμούς) και στην περιοχή του Σιδηροκάστρου 27.187 άτομα (σε 104 συνοικισμούς) [Πίναξ 8, Πάλλης, 1929]<sup>120</sup>. Στο σχετικό πίνακα του Ευρετηρίου αναφέρονται οι δηλώσεις με αύξοντα αριθμό 94921 έως 105140, 86161 έως 86300, 57741 έως 57820, 26021 έως 26120 (Γραφείο Σερρών, τουλάχιστον 10536 δηλώσεις) και 105141 έως 115500 (Γραφείο Σιδηροκάστρου, τουλάχιστον 10360 δηλώσεις).

Ο αριθμός των πάνω από 20.000 δηλώσεων είναι μεγαλύτερος από τις 7.398 οικογένειες αγροτών, που παραθέτει ο Πάλλης, αλλά δικαιολογείται εν μέρει, αφού οι δηλώσεις ήταν ατομικές. Ο πληθυσμός του νομού Σερρών με την αύξηση των προσφύγων αυξήθηκε κατά 64, 54% (Τ. Θεοδωράκη- Πάτση, «Η οικιστική δομή των αγροτικών οικισμών του νομού Σερρών», 2013, Β' Συνέδριο 'Οι Σέρρες και η περιοχή τους', σ. 630). Οι τελικές διανομές κλήρων αφορούσαν 12.898 οικογένειες προσφύγων (Ελ. Κοντογεώργη, «Προσδοκίες και όρια στην εφαρμογή της αγροτικής πολιτικής», 2013, Β' Συνέδριο 'Οι Σέρρες και η περιοχή τους', σσ. 274-5).

Η έκδοση του Ευρετηρίου Αγροτών Προσφύγων συμπίπτει με τη χρονιά όπου «οι προσφυγικοί οικισμοί σχεδόν οριστικοποιούνται. Οι

---

120. Προσθέτω επίσης 27 οικίες στη Ζηλιάχοβα και 409 στις Σέρρες της αστικής στέγασης/αποκατάστασης (Α. Πρωτονοτάριος, σ. 94) που κατασκευάστηκαν ως την 1/1/1929.

πρόσφυγες εγκαθίστανται σταθερά πια σ' ένα μέρος, ύστερα από προηγούμενες μετακινήσεις που επιβάλλονταν: είτε από τον Εποικισμό, είτε από δυσμενείς τοπικές και κλιματολογικές συνθήκες»<sup>121</sup>.

### **Μεθοδολογία**

Άρχισα την έρευνα με τα επώνυμα των κατοίκων του χωριού που θυμόταν ο πατέρας μου Στέργιος (γεν. 1934). Στη συνέχεια αναζήτησα ονόματα ατόμων της κοινότητας στην υφιστάμενη βιβλιογραφία και πηγές (π.χ. υπόμνημα 1914, άρθρα Λαυρεντίδη). Με αυτούς τους 2 τρόπους ανακάλυψα 45 δηλώσεις. Βέβαια, απαραίτητη ήταν η ανάγνωση όλων των σελίδων ψάχνοντας τους αριθμούς των δηλώσεων (102461-102540) παράλληλα με τους γνωστούς από τη βιβλιογραφία οικισμούς/τόπους προέλευσης των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας σε όλες τις σελίδες/τόμους του καταλόγου. Σημειώνω ότι οι δηλώσεις φάνηκε ότι δεν είναι 79, αφού περιλαμβάνονται οι 'κληρονόμοι' και οι μεταγενέστερες προσθήκες. Είχα παρατηρήσει ήδη<sup>122</sup> ότι οι γνωστοί τόποι καταγωγής δεν είναι οι μοναδικοί για αυτό αναζήτησα τους αριθμούς των δηλώσεων. Αρχικά ήθελα να καταγράψω όλους τους πρόσφυγες από τα γνωστά ήδη χωριά/τόπους καταγωγής των κατοίκων του Σταθμού Αγγίστας, αλλά η έρευνα αυτή -αν και απαραίτητη για να βρω τυχόν συγγένειες- αποδείχτηκε ότι θα ήταν πέρα από το μέτρο των δυνατοτήτων μου. Έτσι περιορίστηκα σε αυτή τη φάση μόνο στους καταγόμενους από το Χάνδρε-τόπο καταγωγής του παππού μου Λάζαρου (1897-1968), δηλαδή τους συγχωριανούς του, οι οποίοι δεν εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας. Σημειώνω ότι πιθανώς οι πρόσφυγες στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν μετά το 1923, αφού στην απογραφή των προσφύγων του 1923 αναφέρονται μόνο 67 πρόσφυγες στην Αγγίστα (και συνολικά στον νομό Σερρών 24.848 άτομα, Απογραφή προσφύγων κατ' Απρίλιον 1923, Β.Δ. 18/10/1923). Ο πίνακας συμπληρώνεται από τους απόντες κατά την καταγραφή: «ο πρόσφυξ δεν ευρέθη εν τω Συνοικισμώ κατά την σύνταξιν των υπευθύνων δηλώσεων» (Α), από τους «αυθαιρέτως εγκαταλείψαντας τον Συνοικισμόν» (Β), από αυτούς που εγκαταστάθηκαν αγροτικώς μετά την 1<sup>η</sup> Ιουλίου 1928 (Γ), από τα μέλη της οικογένειας (Μ).

---

121. Στ. Πελαγίδης, *Μακεδονικά*, 26, 1988, σ. 64, Πρόσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού χώρου.

122. Γαλανίδου Φωτεινή από την Κεπέκλιστα Χαλδεΐας, από το σόι της γιαγιάς μου Ευφροσύνης Γαλανίδου (+1941;).

**Πίνακας 1:**

**Κατάλογος αγροτών προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό  
Αγγίστας πριν το 1928**

1. 102480 Αλεξανδρίδης Αλέξανδρος του Ευσταθίου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (θείος Στέργιου Μεχτίδη, γεννημένος περίπου το 1900)
2. 102461 Αλεξανδρίδης Ευστάθιος του Αλεξάνδρου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
3. 102462 Μ Αλεξανδρίδου Ελένη του Ευσταθίου, το γένος Προκοπίου Μανουσαρίδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
4. 102520 Αλεξανδρίδου Μαρία του Θεμιστοκλέους, το γένος Αβραάμ Φωτιάδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
5. 102476 Αλτής Κων/νος του Εμμανουήλ, Σεντούκι- Καστάμπολη- Γάνου- Χώρας
6. 102488 Ανδρεάδης Κοσμάς του Ανδρέου, Χάνδερε Καρς (μαραγκός, δίπλα στην οικία Μεχτίδη)
7. 102472 Βασιλειάδης Κων/νος του Χαραλάμπους, Χάνδερε Καρς
8. 102490 Βασιλειάδης Πέτρος του Παναγ. Χάνδερε Καρς
9. 102501 Βασιλειάδης Συμεών του Ελισσαίου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
10. 102531 Γαλανίδης Αλέξανδρος του Παντελή, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (αδελφός Ευφροσύνης, θείος Στέργιου)
11. 102496 Γαλανίδης Ελευθέριος του Παντελή, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (αδελφός Ευφροσύνης, θείος Στέργιου)
12. 102489 Γαλανίδης Θεόδωρος του Παντελή, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (αδελφός Ευφροσύνης, θείος Στέργιου)
13. 102479 Μ. Γαλανίδου Φωτεινή του Ελεύθ. Το γένος Φωκ. Κανακίδου, Κεπέκλιστα Χαλδείας (γυναίκα Ελευθερίου ; 102489)
14. 102493 Γεωργιάδης ή Τουτσόγλου Ευθύμιος του Κωνσταντίνου, Σεΐτ-Μπελή Κολωνίας
15. 102540-33 Γεωργιάδης Ευστάθιος του Κωνσταντίνου, Κάρς, Σαρή Καμής Καρς Καυκάσου (γιος Μιχαήλ, εγγονός Ευστάθιος. Πρόκειται για τον 'γενάρχη' του χωριού)
16. 102540-17 Γεωργιάδης Ιορδάνης του Θεοδώρου, Γενήκιοϊ Κάρς Καυκάσου
17. 102474 Γεωργιάδης Νικόλαος του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς Καυκάσου (κόρη Κλάρα)
18. 102508 Δουσουμιτζής Κωνσταντίνος του Αθανασίου, Κυδωνίαι
19. 102500 Ευσταθίου ή Χαραλαμπίδου Σοφία του Ηλία, το γένος Ηλία Μεχτίδου, Χάνδερε Καρς- Καυκάσου (Ε 119)- κόρη Ηλία Μεχτίδη- αδελφή Λάζαρου Μεχτίδη- θεία Στέργιου Μεχτίδη
20. 102540-28 Ευστρατιάδης Ευστράτιος του Κων/νου, Πέλος Νίκαιας (μπαξές κάτω από το λόφο)

21. 102540-22 Ευστρατιάδης ή Μιχάλογλου Κων/νος του Ευστρατίου, Πέλος Νίκαιας
22. 102540-27 Μ. Ευστρατιάδης Σταύρος του Κων/νου, Πέλος Νίκαιας
23. 102540-23 Μ Ευστρατιάδου Κυριακή του Ευστρατίου, το γένος Παντελή Νικολαΐδου, Εσελή- Μαδέν Χαλδείας Κερασούντος
24. 102469 Ευτυχίδου Ελένη του Νικολάου, το γένος Γ. Γεωργιάδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (στη γειτονιά της οικίας Μεχτίδη)
25. 102468 Ευτυχίδου Ευγενία του Γεωργίου, το γένος Γεωργ. Συμεωνίδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
26. 102540-18 Ιωαννίδης Βασίλειος του Γεωργίου, Κέρογλη Καρς Καυκάσου (Κόρογλου) [Αναφέρεται το παρατσούκλι 'ο Κέρογλης' σε κάτοικο]
27. 102530 Ιωαννίδης Ιωάννης του Αναστασίου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
28. 102540-12 Ιωαννίδης Παύλος του Τριαντάφυλλου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
29. 102528 Καρυπίδης Θεόφιλος του Γρηγορίου, Ισλαμισόρ Καρς Καυκ.
30. 102479 Καρυπίδης Νικόλαος του Ιωάννου, Ισλαμισόρ Καρς
31. 102494 Καρυπίδου Σουσάνα του Ιωάν., το γένος Ιωάννου Ιωαννίδου, Ισλαμισόρ Καρς Καυκ.
32. 102495 Μ Καρυπίδης Κων/νος του Ιωάννου, Ισλαμισόρ Καρς
33. 102486 Καρυπίδης Αναστάσιος του Ιωάννου, Ισλαμισόρ Καρς Καυκ.
34. 102524 Μ Κατσίκη Ευδοξία του Αλεξάνδρου, το γένος Αποστόλου Μαλαματένιου, Γέννα Σαράντα Εκκλησιών
35. 102523 Κατσίκης Πολυχρόνης του Αλεξάνδρου, Γέννα Σαράντα Εκκλησιών
36. 102513 Μ Κοντοπούλου Δέσποινα του Δημητρίου, το γένος Παναγιώτου Τερζόγλου, Απολλωνιάς Νικομήδειας (μαγαζί με υφάσματα)
37. 102540-02 Κουτσογιάννης ή Τζάνος Νικόλαος του Γεωργίου, Κυδωνία Κυδωνιών και Μοσχονησιών
38. 102487 (πάλι) Κωνσταντινίδης Ευστάθιος του Ιωάννου, Χάνδαρε Καρς
39. 102505 Μανιάκης Δημήτριος του Αθανασίου, Νεοχώριον Γάνου Χώρας
40. 102484 Μανουσαρίδης Ανανίας του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (στη γειτονιά της οικίας Μεχτίδη)
41. 102483 Μανουσαρίδης Δημήτριος του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
42. 102485 Μανουσαρίδης Θεόδωρος του Ισαάκ (Κληρ.), Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
43. 102487 (και 102507) Μανουσαρίδης Ιωάννης του Θεοδώρου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
44. 102482 Μανουσαρίδης Ιωάννης του Παύλου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
45. 102502 Μανουσαρίδης ή Μουρατίδης Φίλιππος του Θεοδώρου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
46. 102503 Μ. Μανουσαρίδου ή Μουρατίδου Θεοδώρα του Μουράτ



Μεχτίδης Λάζαρος (1897- 1968) και Ευφροσύνη Γαλανίδου (+1941).

- (Κληρονόμοι) Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
47. 102540-16 Μανουσαρίδου Στάλα του Ιωάννου το γένος Ευγενιάδου Στεφάνου, Τιβίικ Καρς, Καρς Καυκάσου (στο Δ.Σ. της 'Λαιοκρατίας' που υπήρχε στο χωριό από τον Σεπτέμβριο έως το Νοέμβριο 1944)
  48. 102463 Μερετίδης Αθανάσιος του Γρηγορίου, Χάνδερε Καρς
  49. 102464 Μερετίδης Πέτρος του Παύλου, Χάνδερε Καρς
  50. 102499 Μεχτίδης Γεώργιος του Γεωργ. (Κληρονόμοι), Χάνδερε Καρς (γιος του αδελφού του Λάζαρου, θείος Στέργιου)
  51. 102498 Μεχτίδης Λάζαρος του Ηλία, Χάνδερε Καρς (πατέρας Στέργιου, παππούς του γραφοντος)
  52. 102499M. Μεχτίδου Παρέσα του Γεωργ., Χάνδερε Καρς (κόρη του αδελφού του Λάζαρου, θεία Στέργιου. Επίσης (προφορική μαρτυρία Στ. Μεχτίδη) γνωρίζουμε τους Κώστα Μεχτίδη - ξάδελφο του Λαζάρου με παιδιά την Παρέσα, τον Ηλία, τον Θεόδωρο.
- Σε αυτό το σημείο παρενθετικά -εις μνήμην- αναφέρω τον Ευθύμιο Ισ. Μεχτίδη, διευθυντή του σχολείου στο μουσουλμανικό χωριό Ίμπις της περιοχής του Καρς (Μαυρογένους, σ. 146). Πρόκειται για ξάδελφο του παππού μου Λαζάρου, ο οποίος είχε πατέρα τον Ηλία; Ο Ηλίας και ο πατέρας του Ευθυμίου (Ισ.- Ισιδωρος, Ισαάκ;) ήταν αδελφια; Να υποθέσω ότι υπήρχε κάποιος παππούς- Λάζαρος ή Ευθύμιος (Μεχτίδης), από τους οποίους πήραν κατά την παράδοση τα ονόματά τους, γεννημένους στα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα;
53. 102477 Μυλοθρόπουλος Στέφανος του Σωτηρίου, Σεντούκι-Καστάμπολη- Γάνου-Χώρας



54. 102540-11 Οικονομίδης Θεόδωρος του Στεφάνου, Ιζλαμισόρ Καρς Καυκάσου
55. 102540-19 Μ Οικονομίδης Στέφανος του Σάββα, Ισλαμισόρ Κάρς Καυκάσου
56. 102475 Παναγιωτάκης Ηλίας του Βασιλείου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου (πίσω από την οικία Μεχτίδη)
57. 102514 Παπαδόπουλος ή Παπάζογλου Δημήτριος του Πολυχρόνη, Απολλωνιάς Νικομήδειας
58. 102515 Μ. Παπαδοπούλου Κυριακούλα του Δημητρίου, το γένος Παναγ. Τερζόγλου, Απολλωνιάς Νικομήδειας
59. 102540-20 Παπάζογλου Αριστείδης του Κωνσταντίνου, Μυριοφύτον Μυριοφύτου
60. 102540-13 Πλακίδης Αριστοτέλης του Ευσταθίου, Βαρενός Κερασούντος (κατάστημα της οικογένειας στη Δράμα. Γνωστοί και ως Πλακίδας)
61. 102540 31 Πλακίδης Ιωάννης του Ευσταθίου, Βαρενός Κερασούντος (και Κυριάκος του Ευσταθίου, Βαρενός Τραπεζούντος, 174522 & Βαρενός Χαλδείας)
62. 102510 Πολατίδης Ιγνάτιος του Πέτρου, Παρτούζ Καρς (αγροφύλακας, χόρευε 'κόνιαλη')
63. 102511 Πολατίδου Άννα του Πέτρου, το γένος Χαράλαμπου Ευτυχίδου, Παρτζίζ Καρς [Παρτούζ]
64. 102527 Πολυμενίδης Συμέων του Στυλιανού, Πλάτανος Μυριοφύτου
65. 102504 Ποτοσόγλου ή Κυριακίδης Γεώργιος του Ευθ. Καρατζαβιράν Καυκάσου [95353, 92380] (έφυγαν από το χωριό)
66. 102470 Σαββίδης Δημήτριος του Θεοδώρου, Χάνδερε Καρς, Καυκάσου
67. 102461B Σαββίδης Νικόλαος του Αλεξάνδρου, Καρς
68. 102522 Σαββίδης Σάββας του Ισαάκ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
69. 102471M Σαββίδου Αναστασία του Δημητρίου, το γένος Παύλου Χετελεκίδου<sup>123</sup>, Κόρογλου Καρς Καυκάσου
70. 102540-07M Σκαρλάτος Χρήστος του Αντωνίου, Ομουρλού Ηλιουπόλεως
71. 102540-08 Μ Σκαρλάτου Βασιλική του Χρήστου, το γένος Κων. Παπακώστα, Κιότκι Ηλιουπόλεως (Κιόσκι;)
72. 10254-32 Σπανουδάκης Αλκιβιάδης του Κωνστ., Αϊδίνιον Ηλιουπόλεως (είχαν κατάστημα)
73. 102540-09 Σταμετλή Μαρία του Νικολάου, το γένος Κυριάκου, Σμύρνη
74. 102536 Στράη Ελένη του Παρασκευά, το γένος Χρήστου Μουρλού, Κυδωνία Κυδωνιών Μοσχονησίου (Στράη;)
75. 102537 Μ Στράνη Δέσποινα του Παρασκευά, Κυδωνία Κυδωνιών Μοσχονησίου
76. 102539 Μ Στράνη Ειρήνη του Παρασκευά, Κυδωνία Κυδωνιών Μοσχονησίου

---

123. Χετελεκίδης Μιχαήλ του Αθανασίου, Λαραχανή Ροδοπόλεως, 209441.

77. 102538 Μ Σπράνης Χρήστος του Παρασκευά, Κυδωνίαι Κυδωνιών Μοσχονησίου
78. 102526 Συμεωνίδης Βασίλειος του Τριαντάφυλλου, Χάνδερε Καρς,
79. 102473 Συμεωνίδης Ηλίας του Γεωργίου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
80. 102540-05 Τερζόγλου Αντώνιος του Παναγιώτου, Απολλωνιάς Νικομήδειας
81. 102479 Μ Τουτουκτζόγλου Στεφ. του Ηλ. Ασάκιοι Νίκαιας
82. 102481 Τριανταφυλλίδης Θεόδωρος του Αλεξάνδρου, Χάνδαρε (sic) Καρς, Καρς Καυκάσου
83. 102532 Τριανταφυλλίδης Κωνσταντίνος του Αβραάμ, Χάνδαρε (sic) Καρς Καυκάσου
84. 102466 Τριανταφυλλίδης Νικόλαος του Κων/νου, Χάνδερε Καρς Καυκάσου
85. 102533 Τριανταφυλλίδου Δέσποινα του Αβραάμ, το γένος Ισαάκ Μεχτίδου, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου (κόρη Ισαάκ Μεχτίδη, πατέρας ξαδέλφου Λαζάρου)
86. 102461 Β Τριανταφυλλίδου Ειρήνη του Κυριάκου, Καρς Καυκάσου
87. 102540-30 Τσαλίκη Ξανθή του Ιορδάνου (κληρονόμοι) Σαράντα Εκκλησιαί
88. 102540-30 Μ Τσαλίκης Γεώργιος του Ιορδάνου Σαράντα Εκκλησιαί (σιδεράδες)
89. 102540-30 Μ Τσαλίκης Ιωάννης του Ιορδάνου Σαράντα Εκκλησιαί
90. 102481Β Φωτιάδης Δημήτριος του Αβραάμ, Κάρς Καυκάσου
91. 102467 Φωτιάδης Μιχαήλ του Αβραάμ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
92. 102529 Μ Φωτιάδου Άννα του Αβραάμ, Χάνδερε Καρς, Καρς Καυκάσου
93. 102540-14 Χατζέσας Κωνσταντίνος του Ιωάννου, Μυριοφύτον Μυριοφύτου Περιστάσεως
94. 102540-15 Χατζέσα Ματένια του Κωνσταντίνου, το γένος Βαλάση Κεχαγιά, Σεντούκι Γάνου Χώρας
95. 102540-21 Μ Χατζή Λυμπέρη Πανδώρα του Κωνσταντίνου, Μυριοφύτον Μυριοφύτου Περιστάσεως

Σε δημοσίευμα αναζητήσεων της εφημερ. *Μακεδονία* (20/7/1925) βρίσκουμε κάτοικο του Σταθμού Αγγίστας και τον Κωνσταντίνο Σταύρο (εκ χωριού Φαναρίου Σηλυβρίας), ο οποίος όμως δεν εμφανίζεται στο μεταγενέστερο Ευρετήριο, να αναζητάει τη μητέρα του και τα αδέρφια του. Να υποθέσουμε ότι η αναζήτηση ήταν ευτυχής και έφυγε από το χωριό; Δύο χρόνια νωρίτερα (*Μακεδονία*, 15/6/1923) βρίσκουμε δύο αναζητήσεις της γειτονικής στο Σταθμό Αγγίστας Δράτσοβας (σήμερα Λευκοθέα): «Η Κατίνα Ηλιού Σαπουτζή ζητεί τον αδελφόν της Γεώργιον Σαπουντζήν, ο γνωρίζων παρακαλείται να ειδοποιήση τον Βασίλειον Καφαντώνη, Σταθμόν Αγγίστης, χωριόν Δράτοδα (sic)» και «Ο Βασίλειος Κουφαντώνης εκ Παπαζλή Μαγνησίας διαμένων

εις τον σταθμόν Αγγίστης, χωρίον Δράτσοβα, ζητεί την αδελφήν του Αναστασίαν Καζούρη και κατά την αιχμαλωσίαν αδελφόν του Σπύρον Μπαξεβάνη...». Το 1928 (*Μακεδονία*, 20/3, 5/5, 25/6/) βρίσκουμε τον πρόσφυγα Γρηγόριο Ι. Καρυπτή με 'καταβλητέο ποσό εκ λιρών 75', την Μαρία Κοσμανίδου με 'καταβλητέαν 1<sup>ην</sup> δόσιν εκ λιρών 155,40' και την Χαριτοπούλου Φιλοξενία. Δεν αναφέρονται στο παραπάνω Ευρετήριο. Αναφέρεται μόνο η Κοσμίδου Ελένη του Νικολάου στο γειτονικό Ροδολείβος. Πρόκειται για αναγραμματισμό;

## Πίνακας 2:

### Κατάλογος τόπων προέλευσης των αγροτών προσφύγων

- Χάνδρε Καρς, Καρς Κανκάσου 41
- Μυριοφύτον Μυριοφύτου<sup>124</sup> 3
- Κάρς Κανκάσου 3
- Βαρενός Κερασούντος 2
- Απολλωνιάς Νικομήδειας 4
- Παρτουξ Καρς 2
- Σαράντα Εκκλησιές 3
- Ισλαμορ Καρς 7 (Исламзоръ *Islamzor*). Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχαίον Πόντου*, 33, σ. 421) αναφέρει ότι εγκαταστάθηκαν μόνο στα Κουφάλια Θεσσαλονίκης και ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 402) μόνο στο Κιλκίς, τους Ανάργυρους Φλώρινας και τα Κουφάλια.
- Πέλτος Νικαιας<sup>125</sup> 3
- Κόρογλου Καρς 2 (Керъ-оглы *Ker-ogly*). Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχαίον Πόντου*, 33, σ. 429, Κιόρογλη) αναφέρει ότι εγκαταστάθηκαν μόνο στο Ροδολείβος και τη Θεσσαλονίκη και ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 413) ότι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μόνο στη Νότια Αριδαίαις και στο Ροδολείβος.
- Γέννα Σαράντα Εκκλησιών 2
- Αϊβαλί 6

---

124. «Μυριοφύτον 31.10.1922. Όψέ ήλθε τηλεγράφημα, διαβιβάζον σύστασιν τής έν Καλλιπόλει διοικήσεως τής Έλληνικής Χωροφυλακής νά μεταβώμεν άπαντες εις Περίστασιν διά νά έπιβιασθώμεν εκειθεν. Ήτο λυπηρόν νά έβλεπε τίς τήν δειλίαν τών ιδικων μας μη έμπέσωμεν εις τάς χείρας του έχθρου. Εύτυχως η έπιμονή του Άγγλου, τονισαντος ότι ουδεις Τουρκος θα πατήση πριν η αποχωρήσωμεν ημεις, εστο και αν επί ημερας παραταθη η θαλασσοταραχη, και τηλεγραφήσαντος αναλόγως, απήλλαξεν ημάς κόπων και κινδύνων και εκθέσεων. Ίδου λοιπόν και νέα ημερα με τήν γαλανόλευκον έν Μυριοφύτω. Ήτο όμως η τελευταία», Μαρτυρία Σωφρονίου, Μητροπολίτη Μυριοφύτου και Περιστάσεως από τό βιβλίο τής Έλπινίκης Σταμούλη-Σαραντή: *Άπό τήν Άνατολική Θράκη -Η Σηλύβρια και τά γύρω της χωριά*, Άθηναί 1958, <http://easternthrace1922.blogspot.gr/2011/10/9.html>

125. Αρναβουτοπούλου Ιορδάνης, Φωτεινή και Καραμανίδης Κλεάνθης Ανατολή (Δικαιούχοι προσφυγικών αποζημιώσεων από Πέλτος Νίκαιας, *Μακεδονία*, 14/12/1928).

• Σεντούκι- Καστάμπολη- Γάνου- Χώρας 3

Μεμονωμένοι από Κεπέκλιστα Χαλδείας<sup>126</sup>, Σεΐτ-Μπελή Κολωνίας, Σαρή Καμής Καρς Κανκάσου<sup>127</sup>, Γενήκιοϊ Καρς Κανκάσου, Εσελή-Μαδέν Χαλδείας Κερασούντος<sup>128</sup>, Νεοχώριον Γάνου Χώρας, Τιβίκ Καρς, Πλάτανος Μυριοφύτου, Καρατζαβιράν Κανκάσου, Ομουρλού Ηλιουπόλεως, Κίοτσι Ηλιουπόλεως (Κιόσκι;), Αϊδίνιον Ηλιουπόλεως, Σμύρνη, Ασάκιοϊ Νίκαιας. Συνολικά εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας 62 αγροτικώς αποκατασταθέντες από το Καρς και τον Πόντο και οι υπόλοιποι από την Ανατολική Θράκη (13), τη Βιθυνία (7), το Αϊβαλί 6. Περίπου οι μισοί (41/95<sup>129</sup>) που εγκαταστάθηκαν στο Σταθμό Αγγίστας προέρχονταν από το Χάνδερε του Καρς. Άλλοι 19 πρόσφυγες από το Χάνδερε διασκορπίστηκαν σε χωριά του Κιλκίς<sup>130</sup>, της Λάρισας, της Εδέσσης. Ενδιαφέρον έχει η περίπτωση του Γεωργιάδη Μιχαήλ που εγκαταστάθηκε στον Νικηφόρο Δράμας ή της Κοσμίδου Ελένης που εγκαταστάθηκε στο Ροδολείβος Σερρών, λίγα χιλιόμετρα από τον κύριο όγκο των προσφύγων από το Χάνδερε.

Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχείον Πόντου*, 33, ό.π.) δεν αναφέρει Κανκάσιους πρόσφυγες από το Γενήκιοϊ και το Τιβίκ να έχουν εγκατασταθεί στο Σταθμό Αγγίστας, ενώ ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 412) ότι από το Γενήκιοϊ στη Μεγάλη Βρύση Κιλκίς, στη Νότια Αριδαίας και στον Αετόλοφο Κομοτηνής και από το Τιβίκ (Ντιβίκ, σ. 411) στην Τέρφυλλο, Κρηστώνη, Πηγή, Κιλκίς και άλλα μέρη, χωρίς να αναφέρει το Σταθμό Αγγίστας.

---

126. Μουτεσίδου Ι. Αλεξάνδρα (Δικαιούχος προσφυγικής αποζημίωσης από Κεπέκλιστα Χαλδείας, *Μακεδονία*, 26/1/1927) και Κωνστατίνογλου Γ. Σόνα (*Μακεδονία*, 21/9/1928, ό. π.).

127. «Η (εκτιμητική) επιτροπή των κοινοτήτων [...] Γιαρή- Καμής (Σαρή- Καμής) [...] με έδραν την Θεσσαλονίκην κατηρτίσθη εκ των κ.κ. Ανδρέου Σαραφίδη, Πέτρου Λαμπριανίδη και Πλάτωνος Ουνουφριάδου.» (*Μακεδονία*, 22/12/1926.).

128. Γολικίδης Αριστείδης, Ποζατζίδου Χαρίκλεια, Συμωνίδου [Συμεωνίδου:] Ανατολή (Δικαιούχοι προσφυγικών αποζημιώσεων από Εσέλι - Μαδέν Χαλδείας, *Μακεδονία*, 24/5/1927).

129. Για την ακρίβεια το 43,15%.

130. Για τους Κανκάσιους που εγκαταστάθηκαν στον νομό Κιλκίς η βιβλιογραφία είναι πλούσια βλ. Π. Βαλσαμίδης, *Μακεδονικά*, 32, 1999/2000 «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς», Α. Διαμαντόπουλος, *Η ιστορία των Ελλήνων του Κανκάσου στο Καρς και στο Κιλκίς*, 2001, και Α' Επιστημονικό Συνέδριο (5-6/4/2014, Κιλκίς) «*Η προσφυγική εγκατάσταση στο νομό Κιλκίς*»: Ανδρέας Απ. Αθανασιάδης, Κανκάσιοι στο Κιλκίς και τη Μακεδονία. Πώς μια εθνοτική ταυτότητα ορίζεται ως πολιτική ταυτότητα ([http://kafkasios-pontokomitis.blogspot.gr/2014/04/blog-post\\_16.html](http://kafkasios-pontokomitis.blogspot.gr/2014/04/blog-post_16.html)), Ανδρέας Β. Αγτζίδης, «Πόντιοι, Ποντιοκανκάσιοι και Ανατολικοθρακιώτες στο Σταυροχώρι: Η δύσκολη συμβίωση των προσφυγικών ομάδων την περίοδο του Μεσοπολέμου», Παναγιώτης Τσαμαντουριδής, «Η προσφυγική εγκατάσταση 1914-1922: Από το Πέπερεκ του Κανκάσου στο Π. Γυναικόκαστρο-Κιλκίς» και Νίκος Κωνσταντινίδης, «Από το Ντορτ-Κιλισέ της Κιόλας του Κανκάσου στο Χωρούγι Κιλκίς».

Από την αποδελτίωση που έκανα στην εφημερίδα *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης προέκυψε ότι στο Σταθμό Αγγίστας εγκαταστάθηκαν και αστοί πρόσφυγες. Συγκεκριμένα αναφέρεται (2/8/1927) 'ότι το ήμισυ του εν σιδηροδρομικώ σταθμώ Αγγίστης επιταχθέντος αγρού εχρησιμοποιήθη δι' ανέγερσιν καταστημάτων παρά των αστών προσφύγων του ιδίου συνοικισμού'. Προφανώς πρόκειται για τα καταστήματα που δημιουργήθηκαν κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής, βόρεια από το σημείο όπου χτίστηκε ο προσφυγικός οικισμός. Τα ονόματα των αποκατασταθέντων αστών προσφύγων πρέπει να αναζητηθούν στο αντίστοιχο Ευρετήριο Αστών Προσφύγων.

### **Πίνακας 3.**

#### **Αγροτικώς αποκατασταθέντες από το Χάνδερε- πλην Στ. Αγγίστας**

1. Γεωργιάδης Αβραάμ του Ιωάννου ή Γεωργ., 136006 (Κιλκίς, Στενημαχιωτών)
2. Γεωργιάδου Δέσποινα του Αβραάμ, το γένος Νικ. Χαραλαμπίδου, 136007 Μ. (Κιλκίς, Στενημαχιωτών)
3. Γεωργιάδης Μιχαήλ του Χαρ. 87328 (Νικηφόρος/ πρ. Νουσρετλή Δράμας, επαφές των κατοίκων του Στ. Αγγίστας)
4. Δαρναζίδης ή Σερνατζίδης Συμέων του Σπυριδωνος, 13909 (Ολυμπιάς Λαρίσης)
5. Δαρναζίδου ή Σερνατζίδου Σάρρα ή Αλεξάνδρα του Σπυριδωνος, 13910 Μ. (Ολυμπιάς Λαρίσης)
6. Ιωαννίδης Ιάκωβος του Γεωργίου, 184667 (Πετριά/ πρ. Καμενίκ Εδέσσης)
7. Κοσμίδου Ελένη του Νικολάου, το γένος Παύλου Ιωαννίδου, 101549 Μ (Ροδολείβος Σερών, επίσης και Κουτουνίδης)
8. Μανουσαρίδης Αλέξανδρος του Παύλου, 181617 (Ενώτια, πρ. Νώτια Εδέσσης)
9. Μανουσαρίδου Ειρήνη Αλεξάνδρου ή Σταύρου, 181618 (Ενώτια, πρ. Νώτια Εδέσσης)
10. Μιχαήλ Γεώργιος του Σπυρ., 136661 (Κιλκίς, Στενημαχιωτών)
11. Παπαδόπουλος Αβραάμ του Σάββα (κληρονόμοι) 205582 (Σπηλιά, πρ. Βοϊβοδία Πτολεμαΐδας)
12. Παπαδόπουλος Αβρ. του Κ. (κληρονόμοι) 205581 (Σπηλιά, πρ. Βοϊβοδία Πτολεμαΐδας)
13. Παπαδόπουλος Ιάκ. Του Α. 205581 (Σπηλιά, πρ. Βοϊβοδία Πτολεμαΐδας)
14. Παπαδόπουλος Σάββας του Αβραάμ, 205582 (Πτολεμαΐδα Κοζάνης)
15. Πετρίδης Χριστόφορος του Πέτρου, 132101 (Απιδιά, πρ. Τοπουζλού Κιλκίς<sup>131</sup>)

---

131. Εγκαταστάθηκαν συνολικά 4 οικογένειες προσφύγων, 17 άτομα.

16. Τσανακτσίδης Δημήτριος του Χαραλ. 75119 (Γενή Τσιφλίκ Δράμας)
17. Τσανακτσίδου Λεμονιά του Δημητρίου 13934 (Ολυμπιάς Λαρίσης)
18. Χαραλαμπίδου Σοφία του Ευσταθίου, 33901 Β. (Πυλαία Αλεξανδρουπόλεως)
19. Κερασσόπουλος Νικόλαος του Γρηγ., Χαντερέ Νεοκαισάρειας, 139161 Α (Λευκόχωμα. πρ. Σαπάντζαλη Κιλκίς<sup>132</sup>). Δεν βρήκα οικισμό Χάντερε στη μητρόπολη Νεοκαισάρειας. Προφανώς πρόκειται για το Χάντερε του Καρς.

Σημειώνω ότι ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχείον Πόντου*, 33, σ. 449) αναφέρει ότι Χάντιαρεληδες ήταν εγκατεστημένοι μόνο στη Θεσσαλονίκη, την Αθήνα, την Κομοτηνή, το Σταθμό Αγγίστας και το Ροδολείβος και ο Σ. Καλεντερίδης (σ. 413) στη Λευκοθέα Σερρών, τις Κάτω Κλεινές Φλώρινας και το Σταυροχώρι Κιλκίς. Μία ακόμα πηγή για την εγκατάσταση των προσφύγων αποτελούν οι προσφυγικές στήλες των εφημερίδων (ό.π.). Στη *Μακεδονία* (25/4/1930) βρίσκουμε τον Νικόλαο Μιχ. Ζαχαριάδη, με καταγωγή από το Χάντερε, στη Θεσσαλονίκη, τον Γεώργιο Στ. Ηλιάδη (από το Ισλαμσόρ) και άλλους πρόσφυγες από το Καρς (14/7/1930).

#### Οι τόποι καταγωγής των προσφύγων του Σταθμού Αγγίστας

- Το Χαντίαρε (αλλιώς Χάνδαρα, Χάντερε, Хандара, *Khandara*) αναφέρεται ότι το 1902 (Μαυρογένους, σ. 42) είχε πληθυσμό 452 άτομα (37 οικογένειες) ή 59 οικογένειες/ 555 άτομα (Μαυρογένους, σ. 76) ή το 1907 38 οικογένειες/ 645 άτομα. Άλλη πηγή αναφέρει 55 σπίτια και 600 κατοίκους, δημοδιδάσκαλο τον Θεοδ. Ξενοδοχίδη. Η καταγωγή των κατοίκων ήταν από τη Σεβάστεια. Ο Ισ. Λαυρεντίδης (*Αρχείον Πόντου*, 33, ό.π.) αναφέρει στοιχεία του 1907 για πληθυσμό 734 κατοίκων και δάσκαλο τον Ιωάννη Κοιμίση. Τα πληθυσμιακά δεδομένα περιπλέκονται από το γεγονός ότι σε επιστολή κατοίκων του 1914 αναφέρεται: «Η Κοινότης ημών Χάνδερες αποτελούμενη εξ 150 και πλέον οικογενειών...»<sup>133</sup>. Διοικητικά ανήκε στην υποδιοίκηση Χορασάν της διοίκησης Καγισμάν. Η ενορία του χωριού υπαγόταν στο γειτονικό Μετζικέρτ. Δεν ασχολούνταν οι κάτοικοι με τη γεωργία, πωλούσαν ξυλεία δασών και παρήγαν άρβουνα και πίσσα.
- Το Παρτουζ (Μπαρντουζή ή Μπαρδούς, Бардусь, *Bardus*) ανήκε διοικητικά στην περιοχή της Όλυτς. Το 1902 (Μαυρογένους, ό.π.) είχε 66 οικογένειες και 552 κατοίκους η 103 οικογένειες/ 694 άτομα (Μαυρογένους, σ. 71). Το 1907 είχε πληθυσμό 614 κατοίκους ή 730 σύμφωνα με έγγρα-

---

132. Εγκαταστάθηκαν συνολικά 12 οικογένειες προσφύγων, 38 άτομα.

133. Αρ. Ξανθοπούλου- Κυριακού, σ. 285.



φο του Υπουργείου Εξωτερικών. Οι κάτοικοι του είχαν καταγωγή το Ερζερούμ.

- Απολλωνία Βιθυνίας: Πενήντα χιλιόμετρα δυτικά της Προύσας, σε νησί-δα της ομώνυμης λίμνης, 2.500 Έλληνες.
- Οι Σαράντα Εκκλησιές ήταν πρωτεύουσα του ομώνυμου σαντζακίου του βιλαετίου της Αδριανούπολης Η ακμάζουσα ελληνική πόλη των Σαράντα Εκκλησιών έφτασε να έχει το 1914 9.000 Έλληνες κατοίκους.
- Γέννα Σαράντα Εκκλησιών: Σήμερα Kaynarca. 500 ελληνικές οικογένειες, 100 τούρκικες, 50 βουλγάρικες (πριν το 1923).
- Ισλαμσόρ: 660 κάτοικοι (Κάλφογλου, σ. 113) και «μετανάσται εκ Χεριανής, έχουνσι σχολείον κυβερνητικόν και διδάσκαλον ένα διά τα Ρώσικα, κάτοικοι 406» (Εφημερίδα Κόσμος, Κάλφογλου, σ. 115)
- Στην περιοχή της Νίκαιας το Πέλτος αναφέρεται ότι είχε 1100 κατοίκους (860 Έλληνες), ναό του Αγίου Γεώργιου, εξατάξια αστική σχολή με 2 δασκάλους, 85 μαθητές και παρθεναγωγείο με 2 δασκάλες και 95 μαθήτριες και το Ασάκιοι 1700 Έλληνες κατοίκους.
- Το Ομουρλού Ηλιουπόλεως αναφέρεται ότι είχε 340 Έλληνες κατοίκους, ένα αρρεναγωγείο με 40 μαθητές και παρθεναγωγείο με 16 μαθήτριες και το Κιόσκι 400 Έλληνες με αρρεναγωγείο με 25 μαθητές.

### Αντί επιλόγου

Όπως φάνηκε, στο άρθρο αυτό δεν αναφέρθηκα καθόλου στο 'θαύμα της αναδημιουργίας και της προόδου'<sup>134</sup>, στην 'εποποιία', στους ύμνους για την 'ελληνική ζωτικότητα'<sup>135</sup> ή στο 'λαμπρό Ειρηνικό Έπος'<sup>136</sup> των προσφύγων. Διαβάζοντας τις πηγές και τις μαρτυρίες για πορείες, απούλητα καπνά και χρέη θεωρώ την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και το νομό Σερρών έναν συνεχή καθημερινό αγώνα για την επιβίωση. Ή αλλιώς: 'Άγνωστο Έπος, χαμένο σε μικρές λυπητερές ιστορίες... η μοναδική δημιουργία επιτυγχάνεται μέσα στην εσχάτη πενία'<sup>137</sup>.

Έτσι στάθηκα κυρίως στην ανθρωπογεωγραφία<sup>138</sup> και στον μικρόκοσμο ενός από τα πολλά προσφυγικά χωριά της μακεδονικής ενδοχώρας παρά στο ότι 'η μαζική άφιξη των προσφύγων [...] αποτέλεσε επίσης ένα σπουδαίο κίνητρο και μια αποφασιστική προϋπόθεση για την ανά-

---

134. Από τον πρόλογο του Ν. Χαϊτογλου στο 'Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία', 2009.

135. Από έκθεση του προέδρου της Ε.Α.Π. Χάουλανδ (Αγών, 25/9/1926).

136. 'Από την τραγωδία στην εποποιία' - ο υπότιτλος στην έκδοση 'Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία', 2009 και από την εισαγωγή του Ν. Μέρτζου.

137. 'Από την τραγωδία στην εποποιία', ό. π., σσ. 9, 12.

138. Βλ. Ευστ. Πελαγίδης, «Η ανθρωπογεωγραφία του προσφυγικού ζητήματος (1913- 1940)», ό. π., 2009.

πτυξη της οικονομίας»<sup>139</sup> ή ότι 'έγιναν (οι πρόσφυγες) οι συντελεστές της αναγέννησης, της προόδου και της ευημερίας της Ελλάδας'<sup>140</sup>. Πιο πολύ με ενδιαφέρει το ότι πολλοί πρόσφυγες ένωσαν 'για χρόνια μετέωροι σε μία σύγχυση προσπαθώντας να συνηθίσουν έναν τόπο που άργησε να κάνει χώρο γι' αυτούς'<sup>141</sup>, ότι γνώρισαν κακουχίες και εφιάλτες από πρώτο χέρι, αλλά δεν βρήκαν σε αυτές τις εμπειρίες κανέναν σοβαρό λόγο για να αρνηθούν τις χαρές και τις απολαύσεις της ζωής<sup>142</sup>. Δεν έχουν αυτά και μεγάλη σχέση ή μάλλον βρίσκονται στην απέναντι όχθη από την περίφημη φράση του Σπ. Μαρκεζίνη: 'Το 1922 και όχι το 1832 εδημιουργήθη η Ελλάς'. Εδημιουργήθη, αλλά με πόσο αγώνα, με πόσο κόπο και πόσο ιδρώτα;

Άλλωστε δεν νομίζω ότι και οι πρόσφυγες από το Χάντερε και τα άλλα μέρη που εγκαταστάθηκαν σε σκηνές στην νότια όχθη του Αγγίτη πριν από ενενήντα χρόνια έβρισκαν ότι η ζωή τους είχε κάτι το επικό ή νοιάζονταν για το πόσο καλό έκανε στην οικονομία η μαζική άφιξή τους... Περισσότερο θα τους θύμιζε έπος η διαδρομή των 2.110 χιλιομέτρων από το Χάντερε μέχρι το λιμάνι του Νοβοροσίσκ και από εκεί το ταξίδι των 1024 ναυτικών μιλίων... ως τη Θεσσαλονίκη!

«Γιατί, πιστεύοντας με πάθος κάτι που δεν υπάρχει ακόμα, το δημιουργούμε. Ανύπαρχτο είναι ότι δεν πεθυμήσαμε αρκετά, ότι δεν ποτίσαμε αρκετά με το αίμα μας, για να μπορέσει να πάρει ανάκαμα να δρασκελίσει το σκοτεινό κατώφλι της ανυπαρξίας» (Αναφορά στον Γκρέκο, σ. 522). Οι παππούδες μας πίστεψαν με πάθος στην νέα τους ζωή, πότισαν με αίμα την νέα γη...

Πιστεύω, τέλος, ότι ανάλογα άρθρα για μεμονωμένες προσφυγικές ή μικτές κοινότητες είναι απαραίτητα γιατί μετατοπίζουν επιτέλους το επιστημονικό ενδιαφέρον γύρω από το προσφυγικό ζήτημα από τις πολιτικές, οικονομικές και στρατιωτικές εξελίξεις σε ζητήματα της προσφυγικής καθημερινότητας, της συγκρότησης και της λειτουργίας των διαφόρων προσφυγικών κοινοτήτων<sup>143</sup>.

---

139. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1977, τόμ. 14, σ. 368.

140. Κ. Φωτιάδης, ό. π., σ. 61.

141. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 123.

142. Ουρ. Λαμψίδου, ό. π., σ. 182.

143. Ι.Σ. Κολιόπουλος - Ι. Δ. Μιχαηλίδης, 2009, σ. 20.



Πρωτομαγιά στην Αγγίστα, 1930.

#### ΠΗΓΕΣ

Όνομαστικόν Ευρετήριον Αγροτών Προσφύγων, 1928, έκδοση Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Διεύθυνσις Εισπράξεων Χρεών  
Εφημερίδες *Μακεδονία* Θεσσαλονίκης, *Σκριπ* Αθήνας, *Ριζοσπάστης* Αθήνας, *Αγών* Δράμας, *Εμπρός* Σερρών  
Φωτογραφικό αρχείο ομάδας 'Αγγίστα παλιές φωτό Σταθμός'

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κάλφογλου, *Οι εν Καυκάσω Έλληνες*, 1908  
Θ. Παναγιωτίδης, *Ο εν Ρωσσία Ελληνισμός*, 1919  
Μ.Χ. Αιλιανός, *Το έργον της Ελληνικής Περιθάλψεως*, 1921  
Ν. Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, 1961  
Στ. Μαυρογένους, *Το Κυβερνείον Καρς του Αντικαυκάσου*, 1963  
Ισ. Λαυρεντίδης, «Η εν Ελλάδι έγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' Νομός Σερρών», *Αρχείον Πόντου*, 29, 1968  
Ισ. Λαυρεντίδης, «Η κατά το 1895- 1907 μετοικεσία Ελλήνων Ποντίων του Καυκάσου εις Ελλάδα», *Αρχείον Πόντου*, 33, 1971-2  
Α. Πάλλης, «Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του Ελληνισμού», *Δελτίο Κ.Μ.Σ.* 1977  
Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού «Μεταναστεύσεις Ελλήνων στον Κάυκασο (19<sup>ος</sup> αι-ώνας)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος δέκατος, 1993-4  
Α. Xanthopoulou-Kyriakou, *The migration of Pontic Greeks to Macedonia (1912-1914)*, 1996  
Σ. Καλεντερίδης, *Ανατολικός Πόντος*, 2006  
Ε.Μ.Σ., *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία*, 2009  
Ουρ. Λαμπίδου, *Η αυτοβιογραφία του πατέρα μου*, 2014

*Πέτρος Στ. Μεχτίδης*

---

PETER ST. MECHTIDIS

RURAL REHABILITATION OF CAUCASIANS IN SERRES.  
THE EXAMPLE OF AGGISTA'S RAILWAY STATION

Abstract

The village of Aggista Railway Station, on the southern banks of river Aggitis, is one of the dozens of refugee villages in the prefecture of Serres. This article presents the history of the refugees from the village of Handere in the Caucasus region arriving in Greece, their settlement in the Aggista Railway Station and the problems the refugees in the prefecture of Serres faced during their first decade there. The article ends with a table of the Aggista Railway Station settlers' places of origin.

ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ, *Η Τερπνή. Αναφορές στο χθες και στο σήμερα*, έκδοση Συλλόγου Τερπνιωτών Θεσσαλονίκης «Η Τερπνή», Θεσ/νίκη 2012, σ. 320, ISBN: 978-960-86217-5-6.

*«Για να κατανοήσουμε τόσο την ιδιωτική ζωή ενός ατόμου όσο και την ιστορία μιας κοινωνίας πρέπει να κατανοήσουμε και τις δύο μαζί»*

C. WRIGHT MILLS<sup>1</sup>

Το έργο του Νίκου Λ. Πασχαλούδη «Η ΤΕΡΠΙΝΗ. Αναφορές στο χθες και στο σήμερα» είναι ένα έργο πρωτίστως βιοματικό, αλλά ταυτόχρονα ένα έργο αυστηρής καταγραφής γεγονότων, καταστάσεων κοινωνικών, πολιτιστικών δεδομένων ως και στοιχείων για τα κατά καιρούς δρώντα πρόσωπα στην κοινότητα της Τερπνής. Είμαι προσωπικά ιδιαίτερα ευτυχής που θα προσπαθήσω να καταγράψω μερικά από αυτά που είδα και διάβασα στο περισπούδαστο αυτό έργο.

Το πρώτο που έχει να παρατηρήσει κανείς σε αυτό το έργο είναι μια εξαιρετικά μεθοδική οργάνωση του υλικού. Ο ίδιος ο τίτλος συμπυκνώνει -με τα κεφαλαία, αλλά και με τα μικρά γράμματά του- το θέμα του και τις συνιστώσες του και σε προδιαθέτει από την αρχή για το συγκεκριμένο του στόχο και για τους κύριους άξονες της πραγματείας του. Έτσι διακρίνει κανείς καθαρά στο έργο τα τέσσερα μεγάλα κεφάλαια της πραγματείας: «Η Τερπνή - Η θρησκευτική ζωή της Τερπνής - Η Κοινότητα της Τερπνής ως πολιτικός και κοινωνικός οργανισμός - Ο πολιτισμός της κοινότητας της Τερπνής». Αυτή και μόνη η μεθοδικότητα σε προδιαθέτει άμεσα, για να διαβάσεις ένα έργο που έχει αρχή, μέση και τέλος, ένα έργο, όπου το νεύρο της έκφρασης είναι παρόν στις λέξεις, στις παραγράφους, στα κεφάλαια της πραγματείας.

Το δεύτερο εξαιρετικά ισχυρό στοιχείο που διαβλέπει κανείς στο έργο του συγγραφέα είναι μια σπουδή του συγκεκριμένου. Ο συγγραφέας έχει συγκεκριμένα πράγματα να δει στη ζωή της Τερπνής: τα πιο σπουδαία, τα πιο σημαντικά, αυτά που σημάδεψαν την Τερπνή ως μία εν πορεία και εν δράσει κοινότητα ανθρώπων. Και δεν αναλύσεται ο συγγραφέας σε αυτό του το έργο σε ατέρμονες περιγραφές και σε λεκτικούς λαβυρίθους. Καταγράφει τα γεγονότα, τα δεδομένα της ζωής της

---

1. C. Wright Mills, *Η Κοινωνιολογική Φαντασία*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 10.

κοινότητας με την αυστηρότητα ενός ικανότατου συγγραφέα, που σε καμία στιγμή δεν χάνει τον έλεγχο του υλικού αλλά και τον έλεγχο στην οικονομία του λόγου.

Ένα τρίτο στοιχείο, που σημαδεύει καιρία το έργο του συγγραφέα, είναι το ύφος του κειμένου. Πρόκειται πραγματικά για μια άσκηση υποδειγματικού ύφους· ενός ύφους που μόνο σε λαμπρά δοκίμια μπορεί κανείς να διακρίνει. Δεν υπάρχουν στο κείμενο ούτε λέξεις ούτε παράγραφοι για ωραίες ανατολές και μαγευτικές δύσεις. Μέσα στο κείμενο - όπως άλλωστε και σε όλα τα κείμενα του συγγραφέα - διακρίνει κανείς έναν πηγαίο και γνήσιο λυρισμό, που λειτουργεί στο βάθος των λέξεων, στο υπόβαθρο των εννοιών του κειμένου· είναι σαν να διαβάξει κανείς ποίηση, όπου μέσα στην εκφραστική λιτότητα των στίχων νιώθει ως αύρα λεπτή τον λανθάνοντα λυρισμό του έργου. Διάβαξα κατά καιρούς στο περιοδικό των Τερπνιωτών αδημοσίευτα κείμενα του συγγραφέα και έλεγα μέσα μου αλλά και σε φίλους μου: «κοίταξε, ένας Φυσικός, μας δείχνει εμάς τους "φιλολογούντες" πώς συνταιριάζεται ο λυρισμός με την αυστηρή σκέψη, το ανεπιτήδευτο ύφος με τον περιεκτικό λόγο!».

Ένα τέταρτο στοιχείο που διακρίνει κανείς στο έργο αυτό είναι πως ο συγγραφέας στην πραγματεία του έχει μια εκ των ένδον προσέγγιση των πραγμάτων και ταυτόχρονα μια αποστασιοποίηση από τα δεδομένα και τα στοιχεία που πραγματεύεται· σαν τον ηθοποιό που δρών βιώνει ένα ρόλο, αλλά ταυτόχρονα σε κάθε στιγμή της θεατρικής του πράξης πρέπει να βγαίνει από τον εαυτό του, ως να θεάται εκ του μακρόθεν τη θεατρική του δράση. Ξεκάθαρα βλέπει κανείς στα κείμενα του συγγραφέα τη βαθιά ερωτική του σχέση με τον τόπο του· τον τρώει π.χ. η συγκίνηση για το «τρυπούδ(ι)» στο Τζιαμί (πλατεία του χωριού), όμως ταυτόχρονα βγαίνει από το βίωμα, γιατί πρέπει να περιγράψει με την αυστηρότητα ενός αφηγητή τα βιώματα ή τα έθιμα του τόπου του. Το 'χει αυτό το μεγάλο ταλέντο ο συγγραφέας! Ίσως γι' αυτό το λόγο η σπουδαία και - ιστορική θα έλεγα - φιλόλογος της Νιγηρίας κ. Ντόνα Μαριάνθη, που μόρφωσε και διέπλασε τη συνείδηση εκατοντάδων παιδιών στη Βισαλία, μιλούσε πολλές φορές για την ομορφιά και τη μεγάλη αξία των κειμένων του συγγραφέα!

Πέρα όμως από τις παραπάνω επισημάνσεις θέλω να αναφερθώ και στην καρδιά της πραγματείας: το μεγάλο πλούτο των στοιχείων της ζωής της κοινότητας της Τερπνής, από τα παλιά τα χρόνια ως και τις μέρες μας. Έτσι βλέπει κανείς στοιχεία για το τοπίο του χωριού, για τις οικογένειες του χωριού οι οποίες και ονομάτιζαν τις γειτονιές, για το περιβάλλον και το ζωτικό χώρο της Κοινότητας· επίσης στοιχεία για την ιστορία του χωριού, για τις ιστορικές ρίζες των κατοίκων, για τα σπουδαία αρχαιολογικά ευρήματα στο χωριό, για την ένδοξη μάχη των Τερπνιωτών



κατά των Βουλγάρων στα «Πλατανούδια» τη 17<sup>η</sup> Φεβρουαρίου 1913.

Για τη θρησκευτική ζωή των κατοίκων γίνεται εκτενής αναφορά στο έργο: περιγράφονται οι εκκλησίες, τα παρεκκλήσια του χωριού, τα δρώντα θρησκευτικά πρόσωπα και τονίζεται από το συγγραφέα ότι το θρησκευτικό στοιχείο ήταν αρμονικά δεμένο με την κοινωνική ζωή των κατοίκων.

Σπουδαία είναι η περιγραφή του χαρακτήρα των κατοίκων: «Οι Τερπνιώτες ήταν πάντα σαν τον τόπο τους. Στους καλούς καιρούς σαν τον κάμπο τους, στους άσχημους σαν το βουνό τους».

Η πολιτική ζωή της κοινότητας περιγράφεται με αρκετές λεπτομέρειες στο έργο: καταγράφονται οι Πρόεδροι και τα Κοινοτικά Συμβούλια του χωριού, οι οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων, και περιγράφεται ο φυσικός πλούτος της Κοινότητας σε συνάρτηση με την οικονομία και τις παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων.

Γίνεται επίσης εκτενής αναφορά στην εκπαίδευση και τα σχολεία του χωριού, και δίνονται αρκετά στοιχεία για το Γεωργικό Συνεταιρισμό της Κοινότητας καθώς και για τη βιομηχανία του μεγάλου ευεργέτη του χωριού κ. Δημητρίου Αναστασιάδη «ΦΙΜΠΡΑΝ Δ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ Α.Ε.».

Τι θα ήθελα να 'πώ ως κατακλείδα.

Σπουδαίο το έργο του Νίκου Α. Πασχαλούδη «Η ΤΕΡΠΝΗ. Αναφορές στο χθες και στο σήμερα». Συγκέντρωσε ο συγγραφέας με μια προσωπική, απαράμιλλη και εργώδη προσπάθεια ένα πλήθος στοιχείων της ζωής του χωριού. Τα κατέγραψε με μεράκι και μέθοδο, χωρίς ασφαλώς καμιά διάθεση να μας προτείνει με το έργο του μια ανώδυνη νοσταλγία για άλλον έναν Απολεσθέντα Παράδεισο!

Χωρίς αυτήν την καταγραφή, σήμερα πολλά από αυτά τα στοιχεία θα τα είχε ήδη σκεπάσει η σκόνη μιας αδυσώπητης λήθης, και λογικά οι νεότεροι θα αναρωτιόνταν πώς στ' αλήθεια δεν βρέθηκε μία γραφίδα για να διασώσει αυτή την παράδοση, που θα ήταν γι' αυτούς έρμα πνευματικό και συνείδηση ιστορικής συνέχειας της Κοινότητας.

Θεσσαλονίκη 26/03/15

Στέφανος Ευαγγ. Πασχαλούδης  
πρώην Λυκειάρχης

ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ, *Η Βισαλτία του χθες. Η ζωή στο αγροτικό περιβάλλον της Νιγηρίας και των χωριών της Βισαλτίας*. Έκδοση του Ορειβατικού Συλλόγου Νιγηρίας, Συλλόγου Νιγηριτών Θεσσαλονίκης «Ο Βισάλτης», Συλλόγου Νιγηριτών και Βισαλτινών Αττικής «Ο Βισάλτης», Συλλόγου Τερπινιωτών Θεσσαλονίκης «Η Τερπνή», Εκκλησιαστικού Συμβουλίου Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Νιγηρίας, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 526, ISBN 978-618-80491-0-9

Η ιστορία εκφράζει τη βαθύτερη ανάγκη τον ανθρώπου να βρiscεται σε «ανοικτή επαφή» με το παρελθόν και να το συμβουλευεται. Μπορούμε με ασφάλεια να πούμε ότι η ιστορία λειτουργεί σαν σημείο αναφοράς του κάθε λαού και ειδικότερα του κάθε ανθρώπου και σαν ρυθμιστής συνείδησης και πατριδογνωσίας. Δηλαδή η ιστορία είναι μια βαθύτερη ανάγκη του ανθρώπου για να τοποθετεί τον εαυτό του, στο χώρο και στο χρόνο.

Η τοπική ιστορία στη Ελλάδα αντιμετωπίστηκε ως υποσύνολο της «μεγάλης ιστορίας του γένους». Ο κλάδος αυτός παρέμεινε αποκλεισμένος από την επίσημη ιστορία εφόσον το διακύβευμα ήταν η εθνική οντότητα και όχι οι τοπικές ιδιομορφίες.

Η τοπική ιστορία αφημένη στο μεράκι των τοπικών λόγιων επιχειρούσε να εντοπίσει, ενοποιητικά στοιχεία του τόπου με το εθνικό σύνολο, ήταν δηλαδή υποταγμένη στους σκοπούς της εθνικής ιστορίας.

Τα τελευταία χρόνια, όμως, έγινε αντιληπτό ότι και το συνολικό, δηλαδή το εθνικό, δεν μπορεί να κατανοηθεί με την απάλειψη του ιδιαίτερου, του τοπικά και κοινωνικά διαφορετικού, αλλά μάλλον με την ανακάλυψη της ποικιλομορφίας που επικρατεί σε έναν κοινωνικό σχηματισμό.

Η τοπική ιστορία, πέρα από την ιδιαίτερη αξία που έχει για τους κατοίκους του τόπου, πέρα από την αξία, όσον αφορά τον εκπαιδευτικό τομέα, πέρα από την ορθή γνώση των δραστηριοτήτων των άμεσων προγόνων μας μπορεί να μας αναδείξει αυτήν ακριβώς την ποικιλομορφία. Μπορεί να μας δείξει πώς οι ιδιαίτερες συνθήκες ζωής κάθε τόπου επηρεάζουν χαρακτήρες, συμπεριφορές, αντιμετώπιση αναγκών και ακόμα και εθνικών καταστάσεων, σμιλεύουν ανθρώπινες αξίες αναδεικνύουν τοπικά πολιτιστικά δρώμενα, διατρανώνουν την εθνική μας ταυτότητα.

Το βιβλίο «Η Βισαλτία του χθες» του Νίκου Πασχαλούδη όπως και όλα τα προηγούμενα συμβάλλει στην καταγραφή και δεν υπάρχει κενό μεταξύ γενεών.

Έρχεται στην κατάλληλη στιγμή. Τώρα που πολλοί που έζησαν σε

εκείνη την περίοδο είναι ακόμη στη ζωή.

Οι πρόγονοί μας δημιούργησαν ένα λαϊκό πολιτισμό που ταίριαζε στην ιδιοσυγκρασία του Έλληνα.

Τα παιδιά και οι νέοι γνωρίζουν την ιστορία της γενέθλιας γης βιωματικά, αφού ζώντας εδώ ακούνε τους γεροντότερους, τους πρωταγωνιστές των γεγονότων. Έτσι, ανακαλύπτουν σημεία αναφοράς που σφυρηλατούν την προσωπικότητά τους, αποκτούν ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά και οδηγούνται στην αυτογνωσία γιατί κατανοούν βαθύτερα ότι έχει σχέση με τον τόπο τους.

Η προσωπική όμως ανάγνωση του συγκεκριμένου βιβλίου, η διασταύρωση πηγών, η αναζήτηση της αιτίας των γεγονότων, οι επιδράσεις στη σκέψη και τη συμπεριφορά των ανθρώπων του παρελθόντος και του παρόντος, η συνειδητοποίηση της έννοιας της χρονικής και ιστορικής συνέχειας, όπως και η θέση και ο ρόλος του τόπου του στο «ιστορικό γίνεσθαι» τους βοηθά να ερμηνεύσουν και να εκτιμήσουν ό,τι συμβαίνει σήμερα.

Έτσι «παράγεται» πολιτισμός γιατί νοηματοδοτούνται έμψυχα και άψυχα, υλικά και άυλα, συνδυάζοντας τη γνώση με τον απαιτούμενο σεβασμό αποκτούν ατομική και συλλογική μνήμη, εθνική ταυτότητα γίνονται γνώστες της ιστορικής κληρονομιάς που συνδέεται με την εθνική Ιστορία

Πολλές φορές ενδεχομένως τα γεγονότα που διαδραματίζονται στο γενέθλιο τόπο, να μην συνάδουν ή και να συγκρούονται μ' αυτά του ευρύτερου ελλαδικού χώρου. Έτσι όμως αποκτά αξία η μελέτη της τοπικής ιστορίας, γνωρίζοντας τις ιδιαιτερότητές της, συγκρίνοντάς την και αξιολογώντας την.

Ο τόπος λοιπόν, που αναδείχθηκε ξανά από τον Ν. Πασχαλούδη έχει μεγάλη σημασία. Μας πλάθει και τον πλάθουμε. Τον αγαπάμε όχι γιατί απλά γεννηθήκαμε εδώ αλλά γιατί ακροαζόμαστε το σφυγμό και την ψυχή του. Αναζητούμε τις γενεσιουργές σχέσεις και τη δημιουργική πνοή της ιστορίας του, έχοντας σαφή συνείδηση ότι το σήμερα κυοφορήθηκε στο χθες και το αύριο κυοφορείται στο σήμερα χωρίς βέβαια αυτά να είναι κακέκτυπα αντίγραφα το ένα του άλλου.

*Σεπτέμβριος 2015*

*Δημήτρης Δάπης*

ΝΙΚΟΣ Λ. ΠΑΣΧΑΛΟΥΔΗΣ, *Παραδοσιακά επαγγέλματα στη Νιγηρία και την Τερπνή. Περιγράφονται 200 επαγγέλματα και καταγράφονται πάνω από 2.300 επαγγελματίες*, έκδοση Ελληνικού Ορειβατικού Συλλόγου Νιγηρίας, Θεσ/νίκη 2014, σ. 388, ISBN 978-618-81590-0-6.

Η τοπική ιστορία όπως αναφέρει ο ακαδημαϊκός Κωνσταντίνος Αμαντος «αποτελεί υπέρτατο καθήκον να περισώσουμε ό,τι είναι δυνατόν και για να φανούμε χρήσιμοι να μεταδώσουμε στους ομοχωρούς και ιδιαίτερα στους νέους και τους ξενιτεμένους τα ιστορικά, λαογραφικά και γλωσσικά στοιχεία της γενέθλιας γης».

Η τοπική ιστορία είναι συνήθως πιο κοντά στα ενδιαφέροντα του κοινού και υπηρετείται από ανθρώπους που ξεκινούν από τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα ή έχουν στενό συναισθηματικό δεσμό με τη γενέθλια γη, κάτι που φαίνεται έντονα στο μέχρι τώρα έργο του Νίκου Πασχαλούδη.

Ως τοπική ιστορία νοείται το ιστορικό εκείνο υλικό που βρίσκεται στη γειτονική μας περιοχή και μας είναι ήδη γνωστό και οικείο ή μπορεί να γνωσθεί κυρίως ως αποτέλεσμα επιτόπιας έρευνας. Το υλικό του πονήματος με τίτλο: *Παραδοσιακά επαγγέλματα στη Νιγηρία και την Τερπνή*, του ρέκτη Νίκου Πασχαλούδη, θεωρώ ότι έρχεται να συμπληρώσει πρώτα το ζητούμενο που λέγεται «τοπική ιστορία» της «πάλαι ποτέ περιλαλήτου» Νιγηρίας, του μόνο αστικού κέντρου της ευρύτερης περιοχής της Βισαλτίας και της γειτονικής και στενά συνδεδεμένης με την αυτήν Τερπνής. Τα επαγγέλματα αυτά, όπως αναφέρεται στον πρόλογο του έργου, συνέβαλαν στη διαμόρφωση του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος του χώρου όπου αυτά λειτούργησαν.

Διαβάζοντας κάποτε κάποιο αρχαιακό υλικό βρέθηκα μπροστά σε μια σημείωση, που βρισκόταν τυχαία ανάμεσα στο αρχαιακό υλικό: *από την πόλη που χάνεται ως περισώσει ο καθένας ό,τι μπορεί. Άλλος με τη γραφίδα, άλλος με τη σμίλη και άλλος με το χρωστήρα*. Αισθάνθηκα αμέσως ότι το σημείωμα αυτό μιλούσε για τη Νιγηρία τού σήμερα. Αυτή ήταν η πόλη που χανόταν και αυτό νόμιζα ότι είχε σίγουρα υπόψη του και ο συγγραφέας. Έτσι, όταν έλαβα στα χέρια μου το νέο αυτό βιβλίο του Νίκου Πασχαλούδη, το ένατο στη σειρά των έργων του, το αισθάνθηκα αρχικά ως ένα ρέκβιεμ, ένα μνημόσυνο για την πόλη που χάνεται. Έκανα όμως λάθος. Διαβάζοντάς το διαπίστωσα ότι το πόνημα αυτό, παρότι αφηγείται κάτι που πέρασε και χάθηκε έχει εντούτοις μια δυναμική και μια ζωντάνια που ξεπηδά μέσα από την αφήγηση, την τόσο όμορφη και δημιουργεί χαρά μαζί και λύπη, μια χαρομολύπη σταυροα-

ναστάσιμη.

Στο άκουσμα και μόνο του τίτλου «Παραδοσιακά επαγγέλματα» πολλοί αναπολούν με νοσταλγία τα παιδικά τους χρόνια. Τότε, που ακόμη μπορούσε κανείς να δει, για παράδειγμα, κάποιον τσιανακά να δημιουργεί περίτεχνα αντικείμενα από πηλό, τσαγγάρηδες να φτιάχνουν παπούτσια, υφάντρες να συνθέτουν πολύχρωμα τόπια, «αιχμαλωτίζοντας» σε αυτά τα χρώματα της φύσης. Να δει, επίσης, μεταξουργούς, τσομπάνηδες, αβδελλάδες, μυλωνάδες, πανδοχείς, βαφείς και πόσα άλλα. Διακόσια καταμέτρησε ο Νίκος Πασχαλούδης στη Νιγηρίτα και την Τερπνή και τα κατέγραψε όσο πιο λεπτομερώς μπορούσε.

Τα παραδοσιακά επαγγέλματα χαρακτηρίζουν και διαμορφώνουν τη ζωή των τοπικών κοινωνιών, όπως της Νιγηρίτας και της Τερπνής, αφού η εξέλιξή τους στο χρόνο δεν άφησε ανεπηρέαστο τον τρόπο ζωής των κατοίκων. Η ταχύτατη πρόοδος και η τεχνολογική εξέλιξη δεν επέτρεψαν δυστυχώς τη διατήρηση τέτοιων επαγγελμάτων.

Η μεγαλύτερη ωστόσο, απώλεια που υφιστάμεθα όλοι με την εξαφάνιση κάποιων παραδοσιακών επαγγελμάτων είναι σίγουρα πολιτισμική. Τα εργαλεία και ο τρόπος εργασίας των ανθρώπων που ασκούσαν αυτά τα επαγγέλματα, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτισμικής μας κληρονομιάς. Υπάρχει φόβος ότι μαζί με τον αφανισμό αυτών των επαγγελμάτων θα αφανιστεί μέρος της ιστορίας και του πολιτισμού αιώνων του τόπου μας. Προβάλλει έτσι άμεσα η ανάγκη για τη διατήρηση τουλάχιστο των μέσων, των εργαλείων εκείνων που χρησιμοποιούνταν, της μνήμης του παρελθόντος.

Όλα τα περιγραφόμενα στις σελίδες του βιβλίου επαγγέλματα, τα οποία αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου, έχουν την ιστορική τους αξία, αλλά και τη δική τους προσωπική ιστορία την οποία προσπαθεί, με μεγάλη ομολογουμένης επιτυχία, ο συγγραφέας να αναδείξει. Μέσω αυτών είναι δυνατή η αποκρυπτογράφηση του παρελθόντος της Νιγηρίτας, ενός παρελθόντος που έχει ιδιαίτερη σημασία για τους καταγόμενους από αυτήν, δηλαδή τους φυσικούς συνεχιστές της μακραίωνης παράδοσής της. Είτε είναι πολύτιμα είτε όχι, είναι για αυτούς σημαντικά, μιας και τα υπηρέτησαν και τα εξάσκησαν, οι πρόγονοί τους. Εξίσου ενδιαφέρον και πολύτιμο όμως είναι και η κατάρτιση του πίνακα των επαγγελματιών στο τέλος του έργου. Ονόματα, γνωστά και άγνωστα, από τον 19<sup>ο</sup> αιώνα έως σχεδόν τα τέλη του 20<sup>ο</sup><sup>υ</sup>, σου δίνουν, στο κλείσιμο του βιβλίου, την ευκαιρία να θυμηθείς, να ονειρευτείς, να κλάψεις. Ανθρώπους για τους οποίους άκουσες, ανθρώπους τους οποίους γνώρισες, συγγενείς, γείτονες, φίλους, πατριώτες.

Η συλλογή στοιχείων της τοπικής ιστορίας, όπως τα παραδοσιακά επαγγέλματα, αποτελεί, ως αντικείμενο ενασχόλησης, από το ένα μέρος

αίτημα και από το άλλο αίσθημα, ως υποχρέωση και καθήκον για το σύγχρονο μελετητή. Εγχειρίσματα αυτού του είδους συνιστούν τόλμημα και γι' αυτό δεν επιχειρούνται εύκολα. Απαιτούν βαθύτητα γνώσεις, επαγγελματικές ικανότητες στη συλλογή, επεξεργασία και συνθετική παρουσίαση, αρετές που ο συγγραφέας Νίκος Πασχαλούδης διαθέτει σε υψηλό βαθμό και το αποδεικνύει, καθώς το έργο αυτό καταδεικνύει ταυτόχρονα και τη συγγραφική του ωριμότητα.

Το βιβλίο αποτελεί μια αξιόλογη προσπάθεια για την καταγραφή της οικονομικής και της κοινωνικής ιστορίας της Νιγηρίας μέσα στο χρόνο, καθώς είναι πρωταρχικό χρέος η γνώση της ιστορικής διαδρομής, από το παρελθόν στο παρόν, από τις γνωστές στις άγνωστες πτυχές της Ιστορίας, από τους μεγάλους και γνωστούς στους αφανείς άγνωστους που νοσηματοδότησαν με τη δράση και τις πράξεις τους σημαντικά γεγονότα. Το ζωντάνεμα της μνήμης μέσα από τα ιστορικά στοιχεία που παραθέτει ο συγγραφέας στο βιβλίο αποτελεί συνειδησιακή καταγραφή τιμής σ' όλους όσους διαδραμάτισαν το δικό τους ρόλο σ' αυτή την, ιδιαίτερη για όλους, πορεία του αέριου χρόνου και συνέβαλαν στη συνέχεια ενός αξιολογότερου τοπικού πολιτισμού.

Η πραγματική ωστόσο, αξία του βιβλίου αυτού αφορά τις πολλαπλές σημασίες που αποκτούν τα διάφορα αυτά επαγγέλματα, στο πλαίσιο διαδικασιών που σχετίζονται με τη διαμόρφωση, αναδιάρθρωση και αναπαραγωγή της νιγηριτικής ταυτότητας αλλά και η ανάγκη επανακαθορισμού μιας συλλογικής ταυτότητας καθώς η αβεβαιότητα ενός απειλητικού και σκοτεινού μέλλοντος αποτελούν στοιχεία κυρίαρχα στις μέρες μας.

Από τα μέσα περίπου του 18<sup>ου</sup> αιώνα σημειώνονται σημαντικές μεταβολές στη δομή και την οργάνωση του μεταποιητικού τομέα στην ελληνική επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα τη διασπορά του σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Έτσι, αστικοποιημένοι οικισμοί, όπως η Νιγηρία, εξειδικεύτηκαν σε συγκεκριμένες βιοτεχνικές δραστηριότητες, τα προϊόντα των οποίων δεν ικανοποιούσαν μόνο τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, αλλά προορίζονταν και για εξαγωγή.

Στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα και συγκεκριμένα στις αρχές της δεκαετίας του 1830, τη Νιγηρία επισκέπτεται ο Γάλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Cousinery ο οποίος αναφέρει: *Μίαν ώραν μετά την διάβαση της γέφυρας εισήλθομεν εις την εύφορον αγροτικήν περιφέρειαν της Νιγηρίας, της οποίας την όψιν καθιστούν χαρίεσσαν η εν αυτή καλλιέργεια του βάμβακος και της αμπέλου... Την επαύριον της αφίξεώς μας, περιεργάσθη την πόλιν και αντελήφθη, ότι δεν κατοικείται ποσώς υπό Τούρκων. Η εν αυτή κίνησις κατεδείκνυεν πληθυσμόν ασχολού-*



μενον εις γεωργικάς εργασίας και επιδιδόμενον δραστηρίως εις έργα βιοτεχνικά. Βαφείς, αργυροχρυσοχόοι, χαλυβδοσιδηρουργοί και άλλοι βιοτέχνοι ζωογονούν όλα τα τμήματα της πόλεως. Τέλος η αγορά απεδείκνυεν, ότι η πόλις της Νιγηρίτης, ως εκ της θέσεώς της, είχε αποβή το κέντρον σημαντικωτάτου εμπορίου...

Ο Cousinery περιγράφει μια πραγματικότητα, η Νιγηρία αποτελούσε σταθμό στο διαμετακομιστικό εμπόριο από τη Θεσσαλονίκη και φυσικά από την Κεντρική και Νότιο Ελλάδα προς τη βόρεια βαλκανική, τις παραδουνάβιες ηγεμονίες και τη Ρωσία, καθώς βρισκόταν πάνω στη μεγάλη εμπορική οδό, όπως τη χαρακτηρίζει ο Έλληνας πρόξενος στα Σέρρας, που από τη Θεσσαλονίκη μέσω Σοχού έφτανε στη Νιγηρία και συνέχιζε ανατολικά, βόρεια και νότια. Μιλάμε φυσικά για τη συχνόστρατα, το δρόμο που διέσχιζαν τα εμπορικά καραβάνια και στον οποίο φώλιαζαν, όπως ήταν φυσικό, αρκετοί ληστές, σε σημείο που η «Σοχνιά» γέφυρα να αναφέρεται και ως γεφύρι του διαβόλου (Şeytan Köprüsü).

Με τον ερχομό εξειδικευμένων τεχνιτών, κατά το 19<sup>ο</sup> κυρίως αιώνα, η Νιγηρία γνώρισε μια τεράστια ανάπτυξη στην υφαντουργία που την κατέστησε ως ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα της τέχνης αυτής ως τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Ο τίτλος που της προσέδωσε εφημερίδα των Αθηνών το 1913, ως η «Περιλάλητος Νιγηρία» για τους περίφημους αλατζάδες της και τα μεταξωτά της, δικαιολογούν την ακμή που γνώρισε η πόλη σε ολόκληρο τον 19<sup>ο</sup> αιώνα και στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα.

Ο Δημήτριος Δαμάνης, στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, μιλώντας για την τέχνη της υφαντικής, αναφέρει ότι πάνω από διακόσιοι εργάτες και πολλές επίσης εργάτριες ασχολούνταν με αυτή στη Νιγηρία. Τα υφαντουργία μάλιστα λειτουργούσαν ως πρακτικά σχολεία τα οποία παρείχον πολλήν ζωήν και φαιδρότητα εις άπαντας τους κατοίκους διότι οι εργάται, άδοντες εμμελέστατα τα ωραία εκείνα δημώδη άσματα και προκαλούντες καθ' εκάστην εσπέραν συρροήν παιδων, έδιδον το ζων παράδειγμα της φιλοπονίας, εφρονιμάτιζον αυτούς και εχάλκευον ανδρικόν εν αυτοίς χαρακτήρα...

Η άλλοτε ακμάζουσα υφαντική υπέστη πλήγμα από τη διεθνή εκβιομηχάνιση αλλά και την αδυναμία των Νιγηριτινών να εκσυγχρονίσουν την παραγωγή. Το 1900, ο Abbot έγραφε ότι η βιομηχανία του μεταξιού είχε φτάσει, σε άλλα μέρη, σε τέτοιο πεδίο ανάπτυξης που δεν μπορούσαν να φθάσουν οι χειροκίνητοι αργαλειοί και οι πρωτόγονες μέθοδοι βαφής που εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν στη Νιγηρία και ότι σκόπευαν οι Νιγηριτινοί να μεταρρυθμίσουν το εκπαιδευτικό σύστημα στην πόλη τους ώστε αυτό να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες της βιομηχανίας και βιοτεχνίας. Συζητούσαν μάλιστα να στείλουν στη Δυτική

Ευρώπη μερικούς νέους ώστε να μελετήσουν τις τελευταίες εξελίξεις στη βιομηχανία του μεταξιού. Ωστόσο, το 1911 ο Δημήτριος Δαμάνης σημείωνε ότι *ουδαμώς εφρόντισαν οι υφάνται της Νιγρίτης να βελτιώσουν εαυτούς εν τη τέχνη και επομένως και τα προϊόντα αυτών, εν ω ηδύναντο, ευπορούντες άλλοτε, να πέμψωσι δύο-τρεις νέους εις Ευρώπην και αλλαχού, ίνα τελειοποιηθώσιν εν πολλοίς και ούτω μη υποστώμεν τοιαύτην υποσκέλισιν.*

Ανάλογες αναφορές βρίσκουμε και για τη μεταγενέστερη καπνική περίοδο της πόλης ... *τόσοι ήταν οι εργάτες που όταν σχολούσαν τα καπνομάγαζα ήταν δύσκολο να διασχίσεις την αγορά από κόσμο...* Την παρουσία πολυπληθούς εργατικού δυναμικού δήλωνε, τόσο η ακμή της αγοράς και η ύπαρξη ξενοδοχείων, εστιατορίων, όσο και η σημαντική συμβολή της Νιγρίτας όχι μόνο στους εθνικούς, αλλά και στους κοινωνικούς και δημοκρατικούς αγώνες της χώρας.

Μέσα από τη καταγραφή των επαγγελματιών εικονογραφείται η μικρή επαρχιακή πόλη και οι διαδικασίες μετασχηματισμού της μέσα από κοινωνικές, ιστορικές και οικονομικές αλλαγές. Στην πραγματικότητα δίνεται ο παλιός χαρακτήρας της πόλης, η ταυτότητά της έτσι όπως διαμορφώθηκε γύρω από τρεις άξονες της οικονομικής, πνευματικής-πολιτιστικής και κοινωνικής ζωής: την αγορά, το καθεδρικό ναό και την πλατεία.

Η προσπάθεια καταγραφής πολύτιμων ιστορικών και πολιτιστικών στοιχείων, αποτελεί έτσι μια σημαντική πηγή αναφοράς και παράλληλα αποτελεί μια αφορμή, δίνει μια ευκαιρία στον ερευνητή να συνεχίσει στην προσπάθεια, να ερευνήσει τις κεμενικές, φωτογραφικές, αρχειακές και άλλες πηγές. Για τους κατοίκους και τους απανταχού Νιγριτινούς και Τερπνιώτες προσφέρει άρωμα αυτογνωσίας του τόπου τους.

Βασικοί αποδέκτες ενός βιβλίου τοπικής ιστορίας είναι η κοινότητα από την οποία παράγεται το βιβλίο, οι συντοπίτες. Και αυτό συμβαίνει όχι μόνο επειδή -κατά κανόνα- ο συγγραφέας προέρχεται από τον κοινωνικό σχηματισμό του οποίου το παρελθόν εξετάζει αλλά, κυρίως, επειδή η εντοπιότητα επιζητεί συνοχή σε θέματα συλλογικής συνείδησης και μνήμης. Άλλωστε, οι συντοπίτες, ιδιαίτερα στις μικρές κοινωνίες, έχουν λάβει ενεργό μέρος στη συλλογή της ιστορικής ύλης: έχουν προσφέρει τον προσωπικό τους χρόνο, έχουν παραχωρήσει ιδιωτικές συλλογές και οικογενειακά αρχεία, έχουν υποδείξει γεωγραφικά σημεία, έχουν καταθέσει μαρτυρίες και, συχνά, έχουν συμβάλει οικονομικά στην έκδοση είτε με τη μορφή των απευθείας χορηγιών, είτε μέσω των πολιτιστικών και των «απανταχού» Συλλόγων. Το αποτέλεσμα αυτής, της εν μέρει συλλογικής προσπάθειας, προσλαμβάνεται ως κοινό κτήμα, ως τέτοιο αντιμετωπίζεται και ως τέτοιο θα κριθεί.

Ο σκοπός της έκδοσης δεν είναι απλά η καταγραφή, αλλά και η διδακτική, αφού έτσι αξιολογείται η τοπική παράδοση και τέχνη, διασώζονται μορφές της και προβάλλεται η τοπική ιστορία και η τοπική πολιτιστική κληρονομιά. Η έκδοση αποτελεί μια πολύτιμη και ανεπανάληπτη μαρτυρία για τους επαγγελματικούς προσανατολισμούς των κατοίκων της Νιγρίτας και της Τερπνής, ενός ενιαίου αστικού χώρου. Τα στοιχεία που μας προσφέρει η έκδοση αποτελούν δείγμα ενός λαμπρού παρελθόντος.

Ιωάννης Θ. Μπάκας  
Επίκ. Καθηγητής ΑΠΘ

YVONNE HUNT, *A nest of gold. Μια φωλιά από χρυσάφι*, μτφ. Ιωάν. Αμαραντίδη, έκδοση Κέντρου Μελέτης Παραδοσιακών χορών, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 493 + 1 cd + 1 dvd, ISBN 978-618-81702-0-9.

Η ανάγκη για την καταγραφή της λαϊκής μας παράδοσης και κληρονομιάς έχει από πολλά χρόνια επισημανθεί.

Η σημασία της λαϊκής παράδοσης και κληρονομιάς και η επίδραση στο σύγχρονο άνθρωπο αποτυπώνεται απόλυτα στον προσωπικό βιοματικό, υπέροχο λόγο του ποιητή Γ. Σεφέρη στις «δοκιμές του».

Γράφει λοιπόν ο ποιητής:

«και η προσωπική μου εμπειρία μου δείχνει πως το πράγμα που με βοήθησε, περισσότερο από κάθε άλλο, δεν ήταν οι αφηρημένοι στοχασμοί ενός διανοούμενου, αλλά η πίστη και η προσήλωσή μου σ' έναν κόσμο ζωντανών και περασμένων ανθρώπων, στα έργα τους, στις φωνές τους, στο ρυθμό τους, στη δροσιά τους...

Αυτός ο κόσμος, μ' έκανε να νιώσω πως ο άνθρωπος έχει ρίζες, κι όταν τις κόψουν πονεί, βιολογικά, όπως όταν τον ακρωτηριάζουν».

Ο ακαδημαϊκός Κ. Αμαντος επισημαίνει: «αποτελεί υπέρτατο καθήκον να περισώσουμε ότι είναι δυνατόν και για να φανούμε χρήσιμοι μεταδίδουμε στους ομοχωρούς μας και ιδιαίτερα στους νέους και τους ξενιτεμένους τα ιστορικά λαογραφικά και γλωσσικά στοιχεία της γενέθλιας γης».

Το βιβλίο της Yvonne Hunt «Μια Φωλιά από χρυσάφι» είναι ένας πολιτιστικός θησαυρός. Είναι αποτέλεσμα μιας πολύχρονης προσπάθειας της συγγραφέως πρωτοφανούς σε πείσμα, υπομονή και επιμονή. Είναι μια πρωτοποριακή εργασία με πληρότητα.

Είναι διαπιστωμένο ότι η συγγραφέας είναι εργασιομανής και τε-

λειομανής, στοιχεία που βγαίνουν και σ' αυτό το πόνημα.

Έχει ιδιαίτερη αξία το βιβλίο αυτό διότι είναι γραμμένο από μια Αμερικανίδα.

Παντού σ' όλα τα κράτη υπήρξαν και υπάρχουν θερμοί φιλέλληνες των οποίων η προσφορά στην μακραίωνη ιστορία της Ελλάδος είναι ανεκτίμητη.

Εμείς αισθανόμαστε ικανοποίηση, υπερηφάνεια και τους χρωστάμε την ευγνωμοσύνη μας.

Όλα τα περιγραφόμενα στο βιβλίο της, έχουν την ιστορική τους αξία, αλλά και τη δική τους προσωπική ιστορία. Μέσω αυτών είναι δυνατή η αποκρυπτογράφηση του παρελθόντος των Σερραίων, ενός παρελθόντος που έχει ιδιαίτερη σημασία για τους καταγόμενους από το νομό Σερρών, δηλαδή τους φυσικούς συνεχιστές της μακραίωνης παράδοσής της. Είτε είναι πολύτιμα είτε όχι, είναι για μας πολύ σημαντικά, καθώς τα υπηρέτησαν και τα εξάσκησαν, οι πρόγονοί μας.

Το δημοτικό τραγούδι και ο χορός είναι το μέσο με το οποίο ο λαός έδωσε την εγκυρότερη έκφραση στον κόσμο του και στο πρόσωπό του. Ότι συνηθίζουμε να ονομάζουμε ψυχή ενός λαού, την ψυχοσύνθεσή του, τους καημούς και τους πόθους του ακόμα και τις ιστορικές του περιπέτειες θα τα βρούμε στην αποκρυσταλλωμένη ανώτερη έκφραση του τραγουδιού και του χορού. Στο βιβλίο της Υνονπε ο αναγνώστης θα βρει το πλούτο των χορών που συντρόφευαν τις περασμένες γενιές των Σερραίων στις χαρές και στα γλέντια τους, στις γιορτές τους και στα πανηγύρια τους.

Δεν έκανε μια απλή καταγραφή των χορών. Κατέγραψε τις παραλλαγές που συνάντησε στα χωριά του νομού και έκανε συγκρίσεις μεταξύ τους προσπαθώντας να βρει τον τόπο προέλευσης του κάθε χορού.

Αναφέρεται ακόμη σε ιστορικά στοιχεία των Σερρών, στις ιδιαιτερότητες της ντοπιολαλιάς στα λαϊκά δρώμενα και στα πανηγύρια.

Αυτή ήταν η καλλίτερη διαφήμιση για το νομό μας και για την Ελλάδα γενικότερα.

Τα κυριότερα στοιχεία της σερραϊκής παράδοσης προήλθαν από τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, το Βυζάντιο και την Ορθοδοξία, τις συνθήκες ζωής κατά την Τουρκοκρατία, τους αγώνες της Μακεδονίας κατά των Βουλγάρων και τις ξένες επιρροές. Τα στοιχεία αυτά που είναι τα θεμέλια της σερραϊκής ζωής διαμόρφωσαν τα χαρακτηριστικά του Σερραίου του νεοέλληνα. Επιβιώνοντας και αναβιώνοντας, ανάλογα με την ιστορική συγκυρία διαπότισαν τη σκέψη μας και κατά συνέπεια επηρέασαν την νεότερη σύγχρονη πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία, ενέπνευσαν αξίες και αρχές ζωής διαμόρφωσαν ήθος και κατηύθυναν τις δραστηριότητές μας. Γι' αυτό η δημοτική μας παράδοση, δεν

μπορεί να θεωρείται κάτι το ανούσιο και νεκρό. Αντίθετα είναι γόνιμη δύναμη, καθώς γεννά, τροφοδοτεί και διαμορφώνει τις νέες μορφές ζωής, είτε το αντιλαμβανόμαστε είτε όχι.

Το βιβλίο αυτό που αναφέρεται σε όλο τον νομό μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μια βάση δεδομένων.

Μπορούν να στηριχθούν σ αυτή τη μελέτη μελλοντικοί ερευνητές και ο καθένας μπορεί να ερευνήσει και να καταγράψει πιο αναλυτικά για τον τόπο του τα σημαντικά στοιχεία της λαϊκής παράδοσης.

Υπάρχει αρχειακό υλικό στους δήμους, στις εφημερίδες, στα αρχεία του κράτους και σε πολλές άλλες πηγές αλλά το σπουδαιότερο ζωντανές μαρτυρίες.

Έχουμε κρυμμένο έναν πολιτιστικό θησαυρό που δεν τον έχουμε αναδείξει όπως θα έπρεπε.

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και το Υπουργείο Πολιτισμού έχουν χρέος να παρακινούν, να υποστηρίζουν και να χρηματοδοτούν τέτοιες προσπάθειες.

Σεπτέμβριος 2015

Δάπης Δημήτρης

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ Γ. ΜΑΛΑΜΜΑ, *Έλληνες όμηροι σε βουλγαρικά τάγματα εργασίας (1917-1918 και 1941-1944)*. Το ημερολόγιο του Θωμά Κηροποίου και άλλες μαρτυρίες, έκδοση της Εφημερίδας «Τα νέα του Δήμου Πρώτης» & του Ελληνικού Ορειβατικού Χιονοδρομικού Συλλόγου Πρώτης, Σέρρες 2014, σ. 160.

Είναι τοις πάσι γνωστό πως οι εκπαιδευτικοί μας μοχθούν καθημερινά κάτω από αντίξοες συνθήκες για να μορφώσουν τα παιδιά μας και να προάγουν την εκπαιδευτική διαδικασία. Αυτό που, όμως, συχνά παραγνωρίζεται είναι η πολύπλευρη παράλληλη δράση που αναπτύσσουν σε επιστημονικό-ερευνητικό επίπεδο.

Αυτή είναι και η περίπτωση της κας Αλεξάνδρας Μάλαμμα, καλής συναδέλφου φιλόλογου που υπηρετεί στο Γυμνάσιο και το ΓΕΛ της γενέτειράς της, της Αλιστράτης. Δεν περιορίζεται στο εκπαιδευτικό της έργο, αλλά διαθέτει μέρος από τον πολύτιμο χρόνο της στην ιστορική έρευνα, καρπός της οποίας είναι το παρόν βιβλίο που εκδόθηκε το 2014 στις Σέρρες.

Η συγγραφέας αφιερώνει το βιβλίο στη μνήμη του πεθερού της Αθανασίου Χρ. Φάκα, ενώ, όπως σημειώνει στο οπισθόφυλλο, αποτελεί αυτό «απότιση φόρου τιμής στους Έλληνες κατοίκους της ευρύτερης

περιοχής του Παγγαίου και του Μενοίκιου όρους που εργάστηκαν σε καταναγκαστικά έργα ως “όμηροι” στη Βουλγαρία κατά τα ταραγμένα χρόνια του 1916-1918, καθώς και του 1941-1944». Και πάνω απ’ όλα αφιερώνεται στον Πρωταίο Θωμά Κηροποιοί που είχε την ικανότητα και την ψυχική δύναμη να καταγράψει την προσωπική του ομηρεία από το καλοκαίρι του 1917 έως το φθινόπωρο του 1918.

Πρόκειται, λοιπόν, για πρωτογενή εργασία επί των πηγών και υπό αυτήν την έννοια το βιβλίο της κας Μάλαμμα που περιλαμβάνει μαρτυρίες και άλλων εμπλεκομένων στα παραπάνω θέματα, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι αφ’ ενός διασώζει από τη λήθη του χρόνου πολύτιμο και αυθεντικό υλικό και αφ’ ετέρου συμβάλλει στην ενίσχυση της συλλογικής μνήμης με ευθυκρισία και μετριοπάθεια.

Στο καλαίσθητο εξώφυλλο απεικονίζεται τμήμα του χειρόγραφου ημερολογίου. Ακολουθεί χαιρετισμός του Νίκου Μπακάλη, εκδότη της εφημερίδας «Νέα του Δήμου Πρώτης» που ανέλαβε την έκδοση του βιβλίου της κας Μάλαμμα. Ο κ. Μπακάλης επισημαίνει, μεταξύ των άλλων, τη σημασία της παρούσας έκδοσης που αποτελεί την πρώτη συστηματική έρευνα σε τοπικό επίπεδο για το θέμα και συμβάλλει στη διατήρηση της συλλογικής ιστορικής μνήμης. Στη συνέχεια, παρατίθενται δύο πρόλογοι. Στον πρώτο από αυτούς, ο κ. Γιάννης Σαμαράς, Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, σημειώνει πως το βιβλίο αποτελεί «σημαντικό αγαθό, καρπό μιας κοπιαστικής, αλλά αποτελεσματικής εργασίας» που «προβάλλει την φιλανθρωπινή προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων, αλλά και των προσωπικών εμπειριών». Στο δεύτερο πρόλογο γίνεται αναφορά από τον κ. Λάκη Δόλγερα στο Ημερολόγιο του Θωμά Κηροποιοί, που αποτελεί τον πυρήνα του βιβλίου. Ο κ. Δόλγερας, οδοντίατρος-συγγραφέας, σημειώνει, μεταξύ των άλλων, πως το Ημερολόγιο του Θ. Κηροποιοί αποτελεί μία έντιμη ματιά στα γεγονότα της εποχής που μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε μία ευκρινή εικόνα γι’ αυτά. Συγχαίρει, δε, για την πρωτοβουλία δημοσιοποίησής του τόσο τον εκδότη, όσο και τη συγγραφέα, ενώ ιδιαίτερες ευχαριστίες επιφυλάσσει για τους απογόνους του Θωμά Κηροποιοί που συναίνεσαν στην παρούσα εκδοτική προσπάθεια.

Ακολουθεί το κυρίως τμήμα του βιβλίου. Η ύλη του κατανέμεται σε δύο μέρη, καθένα από τα οποία διακρίνεται σε επιμέρους κεφάλαια.

*Μέρος πρώτο: Γραπτή μαρτυρία του Θωμά Κηροποιοί από την Πρώτη Σερρών (σελ. 15-98). Διακρίνεται σε εννέα κεφάλαια:*

- Εισαγωγή
- Ιστορική αναδρομή
- Τα βουλγαρικά τάγματα εργασίας



- Ο Πρωταίος Θωμάς Κηροποιός
- Η αφήγηση στο κείμενο του Κηροποιού
- «Ημερολόγιο» Θωμά Κηροποιού-Μουμτζή 1917-18
- Κατάλογος αποβιωσάντων και επιζησάντων από το Κάρνομπατ της Βουλγαρίας, από το «Ημερολόγιο» του Θ. Κ.
- Αφηγήσεις Αλιστρατινών
- Γενικές παρατηρήσεις για τους Έλληνες ομήρους του 1917-18

Εντός του πρώτου μέρους παρατίθενται δύο φωτογραφίες: η πρώτη αφορά στο μνημείο που έχει ανεγερθεί στην Πρώτη Σερρών και περιλαμβάνει τα ονόματα των θυμάτων της βουλγαρικής ομηρίας. Η δεύτερη απεικονίζει την οικογένεια του Θωμά Κηροποιού το 1929.

Σημαντική, φυσικά, θέση στο πρώτο μέρος κατέχει η αφήγηση του Θωμά Κηροποιού που διακρίνεται στα παρακάτω κεφάλαια:

- Η ομηρία και η πορεία προς Κάρνομπατ
- Πώς έγινα λοχίας
- Αποστολή στην πατρίδα και επιστροφή στην κόλαση (το τέχνασμα των ρούχων)
- Η πείνα, οι κακουχίες και η βαρβαρότητα του Κάλφωφ
- Εργασία στη σιδηροδρομική γραμμή Σούμλα-Κάρνομπατ
- Η ζωή στο βουνό και η οπισθοχώρηση των Βουλγάρων
- Κρυμμένοι στο Ιστίπ
- Η αντίστροφη μέτρηση
- Επιστροφή στο χωριό

*Μέρος δεύτερο: Συνεντεύξεις-αφηγήσεις τρουντοβάκων 1941-1944 (σελ. 99-130). Διακρίνεται σε τρία κεφάλαια:*

- Ιστορική αναδρομή
- Συνεντεύξεις-Αφηγήσεις
- Γενικές παρατηρήσεις για τους ομήρους του 1917-18 και για τους τρουντοβάκους του 1941-44

Στο ιστορικό υλικό παρεμβάλλονται ενδιαφέρουσες φωτογραφίες ομήρων της εποχής, αλλά και ενός εκ των επιζώντων μπροστά στο μνημείο που έχει στηθεί στην Πρώτη.

Η ιστορική ύλη κλείνει με *επίμετρο* (σελ. 131-142) στο οποίο η συγγραφέας παραθέτει κάποιες παραπληρωματικές πληροφορίες σχετικά με τις βουλγαρικές καταπιέσεις απέναντι στους Έλληνες της περιοχής οι οποίες είχαν περιγραφεί με συντομία σε προηγούμενο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα και υπό μορφή μαρτυριών γίνεται αναφορά στη διάθεση Ελλήνων σε Βούλγαρους ιδιώτες, στον εκτοπισμό και την εργασία για τις ανάγκες του Γερμανικού στρατού, στις αναμνήσεις από την Κατοχή

(1941-1944) και τέλος στην απαγόρευση να δίδονται ελληνικά ονόματα στα βαπτιζόμενα τέκνα κατά τη διάρκεια της παραπάνω περιόδου.

Ακολουθεί ενδιαφέρον φωτογραφικό και χαρτογραφικό παράρτημα (σελ. 143-151) που περιλαμβάνει φωτογραφίες ομήρων, χάρτη με τις μετακινήσεις τους, εθνολογικό χάρτη των Ευρωπαϊκών εδαφών της Τουρκίας και της Ελλάδας το 1877, εθνογραφικό χάρτη Βουλγαρικών συμφερόντων του 1915, εθνογραφικό χάρτη της Ελληνικής Μακεδονίας και τέλος έγγραφα που αποδεικνύουν τη βουλγαροποίηση των επιθέτων κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944), γεγονός στο οποίο οι Έλληνες αντιτίθεντο, όπως στην παρούσα περίπτωση ο Μιλτιάδης Κ. Μάλαμμος.

Στη συνέχεια παρατίθεται σημαντική βιβλιογραφία (σελ. 153-155), η οποία διακρίνεται σε Γενική, Μελέτες-Αρχεία, Χάρτες και τέλος Λογοτεχνικά έργα.

Ο συγγραφέας Στρατής Δούκας σημειώνει στην *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* το 1929, απόσπασμα που παρατίθεται στις αρχικές σελίδες του βιβλίου της κας Μάλαμμος: «Μόνο οι ηλίθιοι και οι νεκροί έχουν το δικαίωμα να λησμονούν. Μα όσοι έχουν την πνοή της ζωής μέσα τους, οφείλουν να θυμούνται, για να στοχάζονται και να συγχωρούν».

Ιωάννης Ν. Κιορίδης  
Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Σερρών

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΕΡΡΩΝ, *Ιστορικά Αποτυπώματα. Αποτύπωση της ιστορικής διαδρομής των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής, μέσα από εθνογραφικούς, πολεοδομικούς και άλλους χάρτες από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20<sup>ο</sup> αι. (κατάλογος έκθεσης)*, Σέρρες 2013, χ.σ., ISBN 978-960-9844-43-7.

Ο τόμος συνόδευσε την ομότιτλη έκθεση, που πραγματοποιήθηκε το 2013 στο εορταστικό πλαίσιο της επετείου των εκατό ετών από τους βαλκανικούς πολέμους και την Απελευθέρωση της περιοχής των Σερρών. Την πρωτοβουλία και οργανωτική ευθύνη ανέλαβε η Περιφερειακή Ενότητα Σερρών. Ο τόμος έχει διαστάσεις 25x29 εκ., η εικαστική επιμέλεια έγινε από τον Βασίλη Βαφειάδη, η επιμέλεια κειμένων από τον Γιάννη Τσαρούχα και η εκτύπωση στο τυπογραφείο των αδελφών Χαραλαμπίδη στις Σέρρες.

Πρόκειται για μια από τις σπάνιες στιγμές, που ένας δημόσιος φορέ-

ας, στηρίζει και αναδεικνύει την ιστορική έρευνα, με σοβαρότητα, πληρότητα και εγκυρότητα. Με γνώση του αντικειμένου, μεθοδικότητα και πληρότητα οι συντελεστές της έκδοσης μας ξεναγούν στον χώρο και το χρόνο, δίνοντας έμφαση στην σπανιότητα των τεκμηρίων και τη σημασία τους για την παραγωγή νέας ιστορικής γνώσης.

Στο πρώτο μέρος περιέχονται τρία αυτοτελή ενυπόγραφα κείμενα. Στο δεύτερο μέρος παρατίθενται, εύστοχα υπομνηματισμένοι 84 έγγραφοι (ως επί το πλείστον) χάρτες, που παραχωρήθηκαν για δημοσίευση από τους συντελεστές της έκδοσης. Η παραχώρηση των χαρτών έγινε από τους Β. Καφταντζή (53), Σάββα Δεμερτζή (26) Αλέκα Γερόλυμπου (4) Αριστοτέλη Νανιόπουλο (1) και Αλέξανδρο Γαρυφάλλου (1). Η παράθεση των χαρτών ακολούθησε την λογική της χρονολογικής σειράς ως προς το περιεχόμενο (αρχαιότητα, μεσαίωνα, σύγχρονη εποχή) και όχι την γραμμική μέθοδο παράθεσης ως προς την χρονολογία εκτύπωσής τους. Σε ό,τι αφορά την απεικονιζόμενη περιοχή οι χάρτες ποικίλουν κλιμακούμενοι από την χερσόνησο του Αίμου, την Ελλάδας ή τη Μακεδονίας, και ακολουθούν αυτοί του καζά των Σερρών, του νομού ή της πόλης.

Το κείμενο των συλλεκτών και βασικών συντελεστών της έκθεσης Βασίλη Καφταντζή και Σάββα Δεμερτζή, με τίτλο «Παλαιογραφική προσέγγιση των Σερρών και της περιοχής τους από την οπτική των συλλεκτών», εστιάζει, όπως και ο τίτλος αναφέρει, στην άποψη των ιδίων των συλλεκτών για το υλικό τους, περιγράφει εξαντλητικά και σε βάθος τους χάρτες της συγκεκριμένης έκθεσης, αλλά αποτελεί και ένα γενικότερο εγκώμιο στην χαρτογραφία ως επιστήμη και ως τέχνη. Οι συγγραφείς επεξηγούν τη λογική με την οποία «στήθηκε» η έκθεση και περιγράφουν τους στόχους τους: να εκθέσουν το υλικό τους, με μια μουσειακή και ταυτόχρονα διδακτική προσέγγιση. Να τέρψουν, να συγκινήσουν, αλλά και να εκπαιδεύσουν. Να εκθέσουν χάρτες που αφορούν την αρχαιότητα, την βυζαντινή, την οθωμανική περίοδο, τον μεσοπόλεμο, αλλά και την σύγχρονη εποχή. Χάρτες, εθνολογικούς, τοπογραφικούς, γεωλογικούς, οδικούς, ναυτικούς, δασικούς, ενημερωτικούς των βαλκανικών πολέμων, τους οποίους θα πρέπει να δούμε με «μυημένο» μάτι έχοντας υπόψη το συντάκτη, το χαράκτη, τον τυπογράφο, τον εντολέα, την εποχή και τη χρήση του. Ονοματολογική ποικιλία Siris, Sirra, Seres, Sirroz, Sirrouz, διαφορετικές σχεδιαστικές τεχνοτροπίες και γλώσσες, σπάνιες κλίμακες (1: 12.300, 1: 210.000), στοιχεία που προσήλκυσαν τους ίδιους τους συλλέκτες, μας διαθέτουν απλόχερα σ' αυτήν την έκθεση, κάνοντας και εμάς κοινωνούς μιας πρωτότυπης ιστορικής περιήγησης.

Μια εμπειριστατωμένη προσέγγιση αποτελεί το κείμενο του αναπληρωτή καθηγητή Α.Π.Θ. Σπυρίδωνα Σφέτα με τίτλο «Από τον πρώ-

το στον δεύτερο Βαλκανικό πόλεμο (1912/1913). Η αποκατάσταση των ενδοβαλκανικών ισορροπιών και η απελευθέρωση της Ανατολικής Μακεδονίας». Δίνει πληροφορίες για το διπλωματικό παρασκήνιο, τις συμμαχίες, τις συγκυρίες και τα γεγονότα της εισόδου του ελληνικού στρατού στην πόλη των Σερρών το 1913. Αν και δε σχολιάζει συγκεκριμένους χάρτες της έκθεσης, το κείμενο αυτό τους εμπεριέχει όλους και τον καθένα χωριστά. Περιγράφει λεκτικά την ρευστότητα, τις εθνοτικές διαμάχες, τις ανατροπές στα Βαλκάνια, τις γεωπολιτικές στρατηγικές, συνοδεύοντας το εκτιθέμενο χαρτογραφικό υλικό.

Το εξαιρετικό κείμενο της ομοτίμου καθηγήτριας Α.Π.Θ. Αλέκας Γερόλυμπου με τίτλο «Σέρρες, Ιστορία και Αστικός Χώρος. Οι χάρτες στους ρυθμούς του χρόνου», αναφέρεται αποκλειστικά στην πόλη και σχολιάζει τους χάρτες 18, 18α-27 και 29-32 (συνολικά 15). Από αυτούς οι οκτώ (8) ανήκουν στη συλλογή Καφταντζή, οι τέσσερις (4) στη συλλογή της συγγραφέως, ένας (21) στη συλλογή Νανιόπουλου, ένας (22) στη συλλογή Δεμερτζή και ένας (24) στα ΓΑΚ Σερρών. Η συγγραφέας συνοψίζει εύστοχα τρεις περιόδους στη χωρική ιστορία της πόλης των Σερρών: την προνεωτερική φάση (της παραδοσιακής δομής), για την οποία, όπως μας πληροφορεί, υπάρχει, ένα άγνωστο μέχρι σήμερα, σχέδιο του 1832, την φάση του οθωμανικού εκσυγχρονισμού (β' μισό του 19<sup>ου</sup> αι.), δηλαδή μετά την πυρκαγιά του 1849, κατά την οποία ο αστικός χώρος αρχίζει να μετασχηματίζεται (διανοίξεις νέων δρόμων, χρήση μη εύφλεκτων υλικών, σύσταση δημαρχίας) και τη νεοελληνική φάση που συμπυκνώνεται στις προσπάθειες επανασχεδιασμού μετά τον καταστροφικό εμπρησμό του 1913 και τη μεσοπολεμική ανοικοδόμηση. Η τελευταία φάση εμπεριέχει και τις αλλαγές από την έλευση των προσφύγων, αλλά και την μεταπολεμική πύκνωση και εκ νέου ανοικοδόμηση. Η συγγραφέας συνδέει τις τρεις αυτές φάσεις σε ένα ενιαίο αφήγημα μετεξέλιξης και μετασχηματισμού του αστικού χώρου, το οποίο οι προαναφερόμενοι χάρτες οπτικοποιούν με μεγάλη επιτυχία. Κόσμημα της έκθεσης είναι ο πρωτοδημοσίευτος χάρτης του Wilhelm von Chambert (1832). Η ψηφιακή επεξεργασία του (χάρτης 18α/συντάκτης Γιάννης Μούρτος 2013) μας βοηθά να αντιληφθούμε τον χώρο της προνεωτερικής πόλης συνδέοντας τον με την σημερινή κατάσταση. Εκτιμώ επίσης ότι η δημοσίευση της αεροφωτογραφίας του 1916 (χάρτης 21) και του τοπογραφικού χάρτη του 1918 (χάρτης 22), όπου μπορούμε να δούμε καθαρά το ανατολικό ίχνος του τείχους του 1794, τα στρατόπεδα, το κτίριο του διοικητηρίου και των φυλακών, το Εσκή και Μεχμέτ Βέη τζαμί κ.λπ, θα βοηθήσει πολλούς μελλοντικούς ερευνητές.

Τέλος, θα σταθώ, με μια ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση, στον χειροποίητο χάρτη/χαρτοσύνθεση 28 (αρχείο Β. Γ. Καφταντζή), έργο

του συμπολίτη μας Ιωάννη Κοκκινίδη. Σχεδιάστηκε το 1961 και εκτέθηκε αρχικά στην δεκαήμερη έκθεση ντοκουμέντων Μικρασιατών (14-24/9/1983) που πραγματοποιήθηκε από τον ΕΟΜΜΕΧ. Απεικονίζει τα όρια των ενοριών της πόλης των Σερρών, όπως διαμορφώθηκαν μετά την εγκατάσταση των προσφύγων της μικρασιατικής καταστροφής. Ο σχεδιαστής, που θα μπορούσε να συναθροιστεί σε μια γενιά αυτοδίδακτων χαρτογράφων (όπως ο Σωτήρης Ζήσης), επεμβαίνει σε υπάρχον χαρτογραφικό υπόβαθρο της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας διαχωρίζοντας με χρώματα τις ενορίες και υπενθυμίζει νοσταλγικά, με ξεχωριστά σκίτσα στο περιθώριο, τόσο τα όρια της παλιάς βυζαντινής πόλης, όσο και τους τόπους προέλευσης των προσφύγων: «τις χαμένες πατρίδες». Με την ίδια τεχνική εκπονήθηκε από τον Κοκκινίδη και ο χάρτης 70. Ο Ιωάννης Αλεξ. Κοκκινίδης (1916-1995) γεννήθηκε στη Σμύρνη, ορφάνεψε μικρός και ήλθε στις Σέρρες με την μικρασιατική καταστροφή. Εργάστηκε στην εταιρεία Monks & Ulen και η εμπειρία που απέκτησε τον βοήθησε να εργαστεί στη συνέχεια ως εμπειροτέχνης τοπογράφος στις δημόσιες υπηρεσίες που την διαδέχτηκαν. Στη συλλογή της βιβλιοθήκης του ιδρύματος Σπύρου Βρυώνη στην Αμερική βρίσκονται αρκετοί χάρτες του. Πλαισιωμένοι με πίνακες, διαγράμματα, φωτογραφίες κ.λπ. οι «διδασκτικοί» χάρτες του Κοκκινίδη οπτικοποιούν το προσφυγικό τραύμα και το απαλύνουν συνδέοντας διαχρονικά τόπους και ανθρώπους. Αποτελούν, από το σύνολο των χαρτών του τόμου, το πιο χειροπιαστό δείγμα της έλξης που ασκεί η χαρτογραφία σε ειδικούς και μη, άλλοτε και τώρα.

Τελικά, τόσο τα κείμενα του τόμου, όσο και οι χάρτες, πολλοί από τους οποίους έγιναν για πρώτη φορά γνωστοί στο ευρύ κοινό, συνθέτουν ένα υλικό υψηλής ποιότητας, απαιτητικό για τους αναγνώστες, αγαπητό για τους φιλόστορες, πολύ σημαντικό για τους Σερραίους.

*Λίλα Θεοδορίδου-Σωτηρίου  
Αρχιτέκτων, Καθηγήτρια ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας*

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΘ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Νεόφυτος Η΄, ο Παπακωνσταντίνου από το Ροδολίβος (1833 - + 4/5 Ιουλίου 1909). Έκδοση Δήμου Αμφίπολης 2014, σ. 358.

*«Πατρίς μου μὲν εἶναι χωρίον τι ῥαδολύβος καλούμενον, πρὸς Βοῤῥᾶν τῆς ἀμφιπόλεως, τῆς μεταξὺ τῶν δύο τοῦ Στρυμόνος βραχιώνων κείμενον, καὶ τέσσαρας περίπου ὥρας τῆς Δράμας ἀπέχον γεννήτορες δέ, Κωνσταντίνος καὶ Μαργαρίτα, οἵτινες ἑννέα υἱοὺς ἐγέννησαν μεθ' ὧν καὶ ἐμὲ τρίτον· τῷ 1833· βαπτισθεῖς δὲ καὶ κατὰ τὴν τάξιν τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀμόμου πίστεως ὑπὸ τινος Δωροθέου Ἱερομονάχου ὠνομάσθην Ἰωακείμ».*

*Ἀπομνημονεύματα τῆς ἐμῆς βιοτῆς*

Ο Ἄρχων Χαρτουλάριος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Εκκλησίας, Γλαβίνας Ἀπόστολος, μελετώντας τὴν ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Εἰκοσιφοίνισσας “γνώρισε” τὸ βίο καὶ τὸ ἔργο τοῦ καταγόμενου ἀπὸ τοῦ Ροδολίβου τῶν Σερρών, ὅπως αναφέρει, Οικουμενικοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου Η΄ τοῦ Παπακωνσταντίνου. Ἡ μελέτη τοῦ τον οδήγησε στὴ σύνθεση τῆς βιογραφίας τοῦ Νεοφύτου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ φόρο τιμῆς, μνήμης καὶ ἀναγνώρισης στὸν ἄνθρωπο, τὸν κληρικό καὶ Οικουμενικό Πατριάρχη.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου διαιρεῖται σὲ ἑντεκα κεφάλαια. Προλογίζου κατὰ σειρά ο ἤμαρχος Αμφίπολης, Γεώργιος Ν. Βογιατζῆς, καὶ ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος καὶ “κλείνει” τὴν ἀνάγνωσή του με ἓνα ἐπιλογικό σημείωμα καὶ τὴ βιβλιογραφία.

Στα δύο πρῶτα κεφάλαια παρουσιάζονται οἱ σπουδές τοῦ Νεοφύτου. Ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Μονὴ τῆς Εἰκοσιφοίνισσας τὸ ἔτος 1840, συνέχισε στὴν Κεντρικὴ Ἑλληνικὴ Σχολὴ Ἀλιστράτης τὸ 1847 καὶ μετὰ ἀπὸ μιὰ περιπέτεια στὴν περιφέρεια τῆς Θεσσαλονίκης ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ ολοκληρώσει τὴν ἐκπαίδευσή του. Τὸ 1851 μαθητεύει στὴν προκαταρκτικὴ τοῦ Γένους Σχολὴ στο Φανάρι καὶ τὸ 1852 στὴν Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Ὁ Καθηγητὴς Γλαβίνας καταθέτει ὡς τεκμήριο ἐγγραφῆς καὶ φοίτησης τοῦ Νεοφύτου τὸ “Εἰσιτήριο” τοῦ Ἀρχείου τῆς Σχολαρχίας. Προστάτες κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μαθητικῶν τοῦ χρόνων στάθηκαν ὁ Νεόφυτος Βεγλερῆς, Μητροπολίτης Δράμας - ἀπὸ αὐτὸν ἔλαβε τὸ ὄνομα Νεόφυτος ὁ Ἰωακείμ Παπακωνσταντίνου ὡς ἔνδειξη ευγνωμοσύνης - καὶ ὁ Σερραῖος Μελέτιος Σπανδωνίδης, Μητροπολίτης Ρασκοπρεσρένης. Χειροτονήθηκε Ἱεροδιάκονος τὸ 1857. Ἐλαβε πτυχίον τὸ 1858.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο ὁ Διάκονος καὶ Ἱεροκέρυκας Νεόφυτος παρου-



σιάζεται ως Διδάσκαλος στην Κεντρική Ελληνική Σχολή της Αλιστράτης ύστερα από εκκλησιαστική έγκριση. Τεκμήριο αυτής είναι η επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ζ΄ προς το Μητροπολίτη Δράμας και τους Προκρίτους της Αλιστράτης.

Στα επόμενα πέντε κεφάλαια αποκαλύπτονται οι αρετές, το ήθος και τα πνευματικά χαρίσματα του Νεοφύτου. Τα τέσσερα χρόνια της Επισκοπής του στην Ελευθερούπολη (από το 1867) μαρτυρούν το ενδιαφέρον του για την εκπαίδευση και τη Σχολή της Ελευθερούπολης, αλλά κυρίως μαρτυρούν την πνευματική του αποστολή στην Ξάνθη και στο Νευροκόπι. Για το εκεί έργο του έλαβε μάλιστα και τιμητικές διακρίσεις. Ως Μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως έδειξε την ίδια ανιδιοτέλεια και αγάπη προς το ποίμνιο. Διοίκησε με υπομονή, σύνεση και έδειξε ιδιαίτερο ζήλο για την προστασία των θεσμών της Εκκλησίας ως Επίτροπος της Εκκλησίας στην Αδριανούπολη, όπου εστάλη μετά από πατριαρχική εντολή. Μάλιστα, η επιτυχής πνευματική του αποστολή στην Αδριανούπολη οδήγησε και στην εκλογή του ως Μητροπολίτη της το 1880.

Συνέχισε τις φιλεκπαιδευτικές του δραστηριότητες, αλλά κυρίως ενδιαφέρθηκε για τις «προβληματικές» σχέσεις των εκκλησιών της μητροπόλης του μέχρι το 1886 (έτος παραίτησης Νεοφύτου και επανεκλογής Διονυσίου).

Στη σύντομη παραμονή του στη Μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους έβαλε τέλος ένα νέο κάλεσμα της Εκκλησίας. Το Μάρτη του 1887 εξέλεγή Μητροπολίτης Πελαγονείας. Ακολούθησαν περίπου πέντε χρόνια δύσκολης δράσης. Ο Νεόφυτος συνέχισε το πνευματικό και εκπαιδευτικό του έργο προς ενίσχυση του εθνικού στοιχείου. Εντούτοις, οι δραστηριότητές του έβρισκαν εμπόδια. Ο Γενικός Διοικητής του Μοναστηρίου, ο Έλληνας τότε Πρόξενος και η ρουμανική πλευρά άσκησαν δριμεία προπαγάνδα. Αρχές του 1891 μετατίθεται στη Μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης. Να σημειωθεί όμως ότι ποτέ δεν ανέλαβε τα καθήκοντά του. Η τυπική - κατόπιν μιας εκλογής - επίσκεψη στο Πατριαρχείο για Ευχαριστία και Μήνυμα διήρκησε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από το σύνθηες, προς έκπληξη και του ίδιου του Νεοφύτου.

Στο ένατο κεφάλαιο παρατίθεται το Υπόμνημα της πατριαρχικής εκλογής του με ημερομηνία 27 Οκτωβρίου του 1891. Η ενδελεχής μελέτη του Καθηγητή Γλαβίνα αποκαλύπτεται σε κάθε σελίδα του. Παραθέτει κάθε λεπτομέρεια της εκλογικής περιόδου και διαδικασίας. Μέλη συνελεύσεων, αποτελέσματα ψηφοφοριών, φωτογραφία του ίδιου του Υπομνήματος της πατριαρχικής εκλογής του Νεοφύτου είναι μόνο μερικά τεκμήρια της επιτυχούς προσπάθειάς του.

Ακολουθεί παρουσίαση των αγαστών σχέσεων που ανέπτυξε ως

Οικουμενικός Πατριάρχης με το Σουλτάνο, την Εκκλησία της Ρωσίας, τον Τσάρο Αλέξανδρο Α΄, τη βασίλισσα της Σερβίας και το βασιλιά Αλέξανδρο Α΄. Ξετυλίγεται όμως και η θρησκευτική κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη. Η πρόταση του Πατριάρχη για την κατάρτιση Ειδικού Ταμείου Αποθεματικού Κεφαλαίου των Πατριαρχειών δε βρίσκει ανταπόκριση, αν και οι κληρικές ενορίες και τα εκπαιδευτήρια βρίσκονταν σε ένδεια. Ο σεισμός της 28ης Ιουνίου του 1894 στην Κωνσταντινούπολη οδήγησε το Νεόφυτο στην αναζήτηση οικονομικής βοήθειας έξω από την Εκκλησία.

Η «πατριαρχική απειρία» του Νεοφύτου όμως γίνεται αλγεινότερη το 1894 (κεφάλαιο δέκα). Ο Νεόφυτος παρέμεινε αδρανής, όταν εκδόθηκαν βεράτια υπέρ βουλγαρικών μητροπόλεων στη Μακεδονία. Η παραίτησή του ήταν αναμενόμενη. Στο κείμενο παραίτησής του σημειώνονται τα λόγια «Ἡ Μετριότης ἡμῶν εὐδοκία...» και «...ἀνεπαρκεῖς νῦν θεωροῦντες τὰς ἡμετέρας πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις...».

Την επομένη κιόλας ημέρα της παραίτησής του, 27η Οκτωβρίου του 1894, απεχώρησε από το Πατριαρχείο. Προηγούμενως, τέλεσε ο ίδιος την τελευταία, ως εἴθισται, Παράκληση στον Πατριαρχικό Ναό. Μετέβη στη νήσο Αντιγόνη (κεφάλαιο έντεκα), όπου και «εκοιμήθη» τον Ιούλιο του 1909. Ετάφη στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδας στην ομώνυμη Ιερά Μονή στη Χάλκη. Ο τάφος του Πατριάρχη Νεοφύτου ἔ βρίσκεται μέχρι σήμερα εκεί, αν και την 28<sup>η</sup> Δεκεμβρίου 1920 η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποδέχθηκε το αίτημα μεταφοράς των οστών του στην Ιερά Μονή Εικοσιφοίνισσας και το έτος 1928 ο Ευστράτιος Δράκος επισημαίνει στο βιβλίο του «Ιστορία της Εικοσιφοίνισσης» ότι «ἐντός ὀλίγου μετακομίζονται ἐξ Ἀντιγόνης ... εἰς τὴν μονὴν ταύτην».

Το βιβλίο του «κλείνει» ο συγγραφέας με ένα προσωπικό σχόλιο για την προσπάθειά του. Και στην τελευταία σελίδα αποδεικνύει το ἦθος, το σεβασμό και την επιστημοσύνη που ἔδειξε κατά τη διάρκεια της έρευνας και της μελέτης του βίου και της σύνθεσης της βιογραφίας του Νεοφύτου. Ο λόγος του πάντοτε τεκμηριωμένος με αδιάσειστα στοιχεία (π.χ. επιστολές, έγγραφα, δημοσιεύματα) που παραθέτει στο ίδιο το βιβλίο.

*Ειρήνη Απ. Μπάριπα  
Φιλολόγος Ελληνικής Γλώσσας*

ΔΗΜΟΣ ΣΙΝΤΙΚΗΣ, Δήμος Σιντικής. Ο χώρος και η ιστορία του, Σιδηρόκαστρο 2014, Ειδική Έκδοση για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Σιντικής, σ. 480, ISBN: 978-618-81235-0-2.

Ο συλλογικός τόμος «*Δήμος Σιντικής. Ο Χώρος και η Ιστορία του. Σιδηρόκαστρο 2014. Ειδική Έκδοση για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Σιντικής*» είναι μια επετειακή έκδοση με αφορμή τη συμπλήρωση 100 χρόνων από την απελευθέρωση του Σιδηροκάστρου και της περιοχής του σημερινού Δήμου Σιντικής (1913-2013). Πρόκειται για έναν πολυτελή τόμο 480 σελίδων με πληθώρα έγχρωμων και ασπρόμαυρων φωτογραφιών. Περιλαμβάνει 32 συνολικά εργασίες με πλούσια βιβλιογραφία και αγγλική περίληψη στο τέλος τους.

Ήταν μια πρωτοβουλία του Δημάρχου Σιντικής κ. Απ. Καρύδα και του Δημοτικού Συμβουλίου Σιντικής. Το σχεδιασμό και τον συντονισμό της έκδοσης είχαν οι Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ε. Τσουκαλά, Γ. Ν. Αψηλίδης και Γ. Τσαρούχας. Το Σχεδιασμό/Γραφιστική επιμέλεια είχαν οι Ε. Βλάχος και Α. Δημητριάδου. Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την ευγενική χορηγία της εταιρείας «Αιολική Σιδηροκάστρου Α.Ε.», θυγατρική της εταιρείας Protergia, του Ομίλου Μυτιληναίος.

Στην αρχή του τόμου παρατίθενται τα περιεχόμενα του και ο πρόλογος του Δημάρχου Σιντικής Α. Καρύδα.

Ο τόμος χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος «*Μέρος Ι. Φυσικό Περιβάλλον*» περιλαμβάνει 10 εργασίες. Η πρώτη εργασία του Α. Κίλια «*Γεωλογία της ευρύτερης περιοχής του Δήμου Σιντικής*» εξετάζει τα γεωλογικά χαρακτηριστικά του εδάφους και τη γεωλογία της Σερβομακεδονικής μάζας και της μάζας της Ροδόπης. Η δεύτερη, των Ι. Βλασταρίδη και Γ. Λαζαρίδη, με συμμετοχή του Ε. Ελευθεριάδη, «*Τα σπήλαια του Δήμου Σιντικής*» επικεντρώνεται στα σπήλαια της περιοχής που ο αριθμός του ξεπερνάει τα 30 και στη γεωλογία-γεωμορφολογία και ιζηματολογία τους. Τα σπήλαια ταξινομούνται ως προς τη σπηλαιογένεση και αναφέρονται αναλυτικότερα τα σημαντικότερα από αυτά (Ζεστών Νερών, Καταρράκτες, Λατομείο Μαύρου Βράχου, Ιερό Απόλλωνα και Πάνα). Η τρίτη εργασία των Ι. Χατζόπουλου και Δ. Τριανταφυλλίδου, «*Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας στο Δήμο Σιντικής. Σχέδιο δράσης αιεφόρου ενέργειας Δ. Σιντικής, "Σύμφωνο Δημάρχων"*» παρουσιάζει τον Αιολικό Σταθμό παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στη θέση «Κορυφή» που ανήκει στην εταιρία Protergia, του Ομίλου Μυτιληναίος και διαθέτει 20 ανεμογεννήτριες. Η ίδια εταιρεία αναπτύσσει δύο ακόμα αιολικά πάρκα στα όρια του Δήμου Σιντικής και γίνεται αναφορά στα πολλαπλά οφέλη προς την τοπική κοινωνία. Η τέταρτη, των Γ. Καρυδάκη, Θ. Καβουρίδη, Α. Αρβανίτη, Μ. Φύτικα,

«*Τα γεωθερμικά πεδία Θερμοπηγής Σιδηροκάστρου και Αγκίστρου του Δήμου Σιντικής-Χαρακτηριστικά και προοπτικές*» αναφέρεται στον ύστερα από έρευνες εντοπισμό γεωθερμικών πεδίων χαμηλής ενθαλπίας στις προαναφερθείσες περιοχές και την περιγραφή των χαρακτηριστικών τους, στις υπάρχουσες δραστηριότητες και εφαρμογές και στις προοπτικές για περαιτέρω ανάπτυξή τους. Η πέμπτη εργασία των Μ. Κωνσταντινίδου, Α. Κίλια, Κ. Βουδούρη, Ζ. Αγγελίδη «*Οι θερμές πηγές Αγκίστρου του Δήμου Σιντικής και η σχέση τους με τη γεωλογία και την τεκτονική της ευρύτερης περιοχής*» εξετάζει τα υδρομετεωρολογικά στοιχεία, τη γεωλογία, τη τεκτονική, την υδρογεωλογία με τους υπόγειους υδροφορείς και τη σχέση των πηγών με τη τεκτονική της περιοχής. Η έκτη, της Α. Τσεκούρα «*Δυνατότητα εφαρμογής Γεωθερμικών Αντλιών Θερμότητας στην περιοχή του Δήμου Σιντικής*» ερευνά και προτείνει τη θέρμανση-ψύξη κτηρίων με τη χρήση αβαθούς γεωθερμικής ενέργειας μέσω αντλιών θερμότητας, η οποία έχει πληθώρα πλεονεκτημάτων. Η έβδομη εργασία των Μ. Βαβελίδη και Β. Μέλφου «*Τα ορυκτά, πετρώματα και μεταλλεύματα της περιοχής Σιντικής*» αποκαλύπτει τα πετρώματα, τα ορυκτά, τα κοιτάσματα και τα μεταλλεύματα της περιοχής. Υπάρχουν κοιτάσματα χαλκού, χρυσού, αργύρου, σιδήρου κ.ά. και πετρώματα με ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον που συχνά περιέχουν σπάνια ορυκτά. Η όγδοη, των Ε. Τσουνκαλά, Γ. Λαζαρίδη, Ε. Βλάχου, Α. Ξάφη «*Τα παλαιοντολογικά ευρήματα της Σιντικής: τα προϊστορικά ζώα και το Παλαιοντολογικό Μουσείο της Θερμοπηγής*» ξεναγεί τον αναγνώστη μέσω των απολιθωμάτων στην προϊστορική Σιντική (7,5 εκατομμύρια χρόνια πριν). Στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στη Θερμοπηγή, φυλάσσεται πλήθος σημαντικών απολιθωμάτων που μπορεί να αποτελέσει πόλο έλξης επιστημόνων και επισκεπτών, συμβάλλοντας στην πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. Η ένατη, του Ζ. Αγγελίδη «*Ιαματικά Λουτρά-Θερμαλισμός στο Δήμο Σιντικής*» παρουσιάζει δύο από τους σημαντικότερους πόλους έλξης επισκεπτών στο Δήμο Σιντικής, τα θερμαλιστικά κέντρα (Ιαματικά Λουτρά) Σιδηροκάστρου και Αγκίστρου που λειτουργούν ως μονάδες υγείας και ευεξίας όλον τον χρόνο. Τα ιαματικά νερά ταξινομούνται με βάση την χημική ανάλυσή τους (χημικά στοιχεία, ιχνοστοιχεία, αέρια κ.ά.) και αναφέρονται οι θεραπευτικές ενδείξεις τους. Η δέκατη εργασία των Δ. Μπόμπορη, Ι. Τσιριπίδη, Ν. Κρίγκα, Θ. Ναζηρίδη «*Τύποι οικοτόπων και βιοποικιλότητα στο Εθνικό Πάρκο Λίμνης Κερκίνης*» αναφέρεται στο Εθνικό Πάρκο Λίμνης Κερκίνης, τον άλλο σημαντικότερο τουριστικό προσορισμό του Δήμου Σιντικής. Ο υγρότοπος της Κερκίνης έχει πολλαπλούς ρόλους (αρδευτικό, αντιπλημμυρικό, αλιευτικό, εκπαιδευτικό, τουριστικό κ.ά.) και προστατεύεται από διεθνείς συμβάσεις και οδηγίες

της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το δεύτερο μέρος του τόμου «*Μέρος II. Ιστορία και Κοινωνία*» περιλαμβάνει 22 εργασίες που χωρίζονται σε 5 ενότητες. Προτάσσεται η εργασία των Σ. Δαδάκη, Χ. Κουκούλη-Χρυσανθακάκη, Μ. Σταμπούλογλου «*Αρχαιολογικός Χάρτης του Δήμου Σιντικής*». Με συστηματικό τρόπο και πλούσια βιβλιογραφία απαριθμούνται 24 θέσεις προϊστορικών, κλασικών, ρωμαϊκών, βυζαντινών και μεταβυζαντινών οικισμών, φρουριών, ιερών, ναών νεκροταφείων και άλλων μνημείων με τα ευρήματά τους.

Η πρώτη ενότητα «*Προϊστορικοί Χρόνοι (από την 6<sup>η</sup> π.Χ. χιλιετία στον 7<sup>ο</sup> π.Χ. αιώνα)*» περιλαμβάνει 4 εργασίες. Η δωδέκατη και πρώτη στην ενότητα αυτή εργασία της Χ. Κουκούλη-Χρυσανθακάκη «*Οι Προϊστορικοί Χρόνοι: Από τη Νεολιθική Εποχή ως την Πρώμη Εποχή του Σιδήρου (τέλη 6<sup>ης</sup> π.Χ. χιλιετίας-τέλη 8<sup>ου</sup> π.Χ. αι.)*» επισημαίνει αρχαιολογικές θέσεις και ευρήματα που χρονολογούνται στην Νεώτερη Νεολιθική (I και II) και Τελική Νεολιθική Περίοδο, στη Πρώμη και Ύστερη Εποχή του Χαλκού και στην Πρώμη εποχή του Σιδήρου.

Η δεκάτη τρίτη εργασία των Χ. Κουκούλη-Χρυσανθακάκη, Η. Todorova, Ι. Ασλάνη, Ι. Vaisov, Μ. Βάλλα «*Ο νεολιθικός οικισμός “Προμαχών-Topolnica”*» παρουσιάζει το σημαντικότερο νεολιθικό οικισμό «Προμαχών-Topolnica» στα σύνορα Ελλάδας Βουλγαρίας. Ο οικισμός ανασκάπτεται από Έλληνες και Βούλγαρους αρχαιολόγους και κατοικήθηκε σε τρεις οικιστικές περιόδους από τα τέλη της 6<sup>ης</sup> ως και το τρίτο τέταρτο της 5<sup>ης</sup> π. Χ. χιλιετίας με σημαντικότερη τη δεύτερη περίοδο. Η δέκατη τέταρτη εργασία των Α. Σύρου και Μ. Μυτελέτση «*Το Σπήλαιο “Καταρράκτες” Σιδηροκάστρου*» επικεντρώνεται στο προαναφερθέν σπήλαιο. Ύστερα από ανασκαφές βρέθηκαν ευρήματα που δείχνουν την συνεχή κατοίκηση του χώρου. Τα πιο σημαντικά χρονολογούνται στα τέλη της νεότερης νεολιθικής II εποχής, στην πρώμη εποχή του χαλκού και στο 2<sup>ο</sup> π.Χ. αι. (υπολείμματα κτηρίων, κεραμικών, απανθρακωμένων καρπών κ.ά.). Η δέκατη πέμπτη εργασία της Μ. Βάλλα «*Το Νεκροταφείο της Ύστερης Εποχής Χαλκού στη Φαιά Πέτρα Σιδηροκάστρου: ένα “σπάνιο” και “πολύτιμο” εύρημα*» περιγράφει ένα νεκροταφείο σε κοντινή απόσταση από τη Φαιά Πέτρα (μέσα 14<sup>ου</sup> έως τέλος 13<sup>ου</sup> π.Χ. αι.). Τα ευρήματα φωτίζουν πτυχές της πολιτισμικής φυσιογνωμίας και της οικονομικοκοινωνικής οργάνωσης της τοπικής κοινότητας στην ύστερη εποχή του χαλκού.

Η δεύτερη ενότητα «*Αρχαίοι Χρόνοι (από τον 7<sup>ο</sup> π.Χ. αιώνα στον 4<sup>ο</sup> μ.Χ. αιώνα)*» περιλαμβάνει δύο εργασίες. Η δέκατη έκτη και πρώτη στην ενότητα αυτή εργασία της Χ. Κουκούλη -Χρυσανθάκη «*Από τους Αρχαϊκούς Χρόνους ως το τέλος της Αρχαιότητας (7<sup>ος</sup> π.Χ. αι.*

-αρχές 4<sup>ου</sup> μ.Χ. αι.)» κάνει μια ιστορική αναδρομή της περιοχής με βάση τις ιστορικές πηγές και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Στη θέση του Σιδηροκάστρου εντοπίστηκε ο πρωιμότερος στο Δήμο Σιντικής οικισμός Ιστορικών Χρόνων (7<sup>ος</sup> αι. π.Χ.) συνέχεια της κατοίκησης της θέσης από τους Προϊστορικούς Χρόνους. Έχουν εντοπιστεί ακόμη οικισμοί Υστεροκλασικών και Ελληνιστικών Χρόνων (Σιδηρόκαστρο, Αγκιστρο, Βαμβακόφυτο κ.ά.) με σημαντικότερο αυτό του Σιδηροκάστρου.

Η δέκατη έβδομη εργασία της Κ. Περιστέρη «*Ιερό Απόλλωνα, Νυμφών και Πάνα στη θέση “Μαύρος Βράχος” Σιδηροκάστρου*» περιγράφει ένα σημαντικό ιερό βράχων και τα ευρήματα που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές. Το ιερό ιδρύθηκε το 2<sup>ο</sup> μ.Χ. αι. σε ένα όμορφο φυσικό περιβάλλον. Ήταν αφιερωμένο στον Απόλλωνα, στον Πάνα και στις νύμφες και καταστράφηκε τον 4<sup>ο</sup> μ.Χ. αι. Από τα ευρήματα ξεχωρίζουν τμήματα αγαλμάτων (Απόλλωνα, Πάνα κ.ά.), αγγεία, νομίσματα και τμήμα ενεπίγραφης μαρμάρινης βάσης αφιερωμένης στον Απόλλωνα.

Η τρίτη ενότητα «*Παλαιοχριστιανικοί-Βυζαντινοί Χρόνοι (από τον 4<sup>ο</sup> μ.Χ. αιώνα ως τον 14<sup>ο</sup> μ.Χ. αιώνα)*» περιλαμβάνει 3 εργασίες της Σ. Δαδάκη. Η δέκατη όγδοη και πρώτη στην ενότητα αυτή εργασία «*Ιστορικό πλαίσιο και οικιστική οργάνωση*» παρουσιάζει τα αρχαιολογικά δεδομένα της περιοχής. Βρέθηκαν ερείπια παλαιοχριστιανικών βασιλικών ή αρχιτεκτονικών μελών τους (Σιδηρόκαστρο, Αγκιστρο, Νεοχώρι) πρωτοβυζαντινών χρόνων (4<sup>ος</sup>-6<sup>ος</sup> αι.). Σημαντική είναι η σλαβική επιγραφή του μέγα Δούκα Βρανά του 1204 στο Καρυδοχώρι. Στην εποχή αυτή χρονολογείται ο ναΐσκος στα Κάτω Πορρόια και η δεύτερη χρήση του νεκροταφείου του Κλειδίου. Το 1328 οι Σέρρες περιήλθαν στην εξουσία του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου και τότε τοποθετείται η ίδρυση του κάστρου Σιδηροκάστρου.

Η δέκατη ένατη, «*Το βυζαντινό κάστρο του Σιδηροκάστρου*» περιγράφει το κάστρο Σιδηροκάστρου, τα δύο τμήματα του, τις πύλες, τη δεξαμενή του και τα ερείπια της τρίκλιτης βασιλικής και του νεκροταφείου. Αναλύεται η τοιχοποιία και η τοιχοδομία που σε σύγκριση με άλλα κάστρα του 14<sup>ου</sup> αι. στη περιοχή των Σερρών, επιβεβαιώνει την πληροφορία ότι χτίστηκε από τον Ανδρόνικο Γ'.

Η εικοστή εργασία «*Ο σπηλαιώδης ναός της Αναλήψεως του Σωτήρος στο Αχλαδοχώρι*» περιγράφει ένα σπάνιο μνημείο του Νομού Σερρών. Διασώζει πέντε ζωγραφικές φάσεις. Η πρώτη φέρει ανεικονικό διάκοσμο και χρονολογείται από τον 7<sup>ο</sup> έως τον 11<sup>ο</sup> αι. και οι άλλες 4 εικονίζουν αγίους και σκηνές από τον Χριστολογικό κύκλο. Η δεύτερη και η τέταρτη φάση χρονολογείται το 13<sup>ο</sup> αι. και η πέμπτη το 19<sup>ο</sup> αι.

Η τέταρτη ενότητα «*Μεταβυζαντινοί-Οθωμανικοί Χρόνοι (από το 1453 ως το 1913)*» περιλαμβάνει 4 εργασίες. Η εικοστή πρώτη και



πρώτη στην ενότητα αυτή εργασία του Α. Καραθανάση «Γενικό Ιστορικό Σημείωμα» κάνει μια αναδρομή στην ιστορία κυρίως του Σιδηροκάστρου από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι την απελευθέρωση του. Μετά την κατάληψη της πόλης από τους Οθωμανούς στην περιοχή εγκαθίστανται Γιουρούκοι. Στα μέσα του 19<sup>ου</sup> αι. παρατηρείται αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού και ιδρύονται σχολεία. Στο Σιδηρόκαστρο κατοικούν Τούρκοι, Έλληνες, Κιρκάσιοι, χριστιανοί και μουσουλμάνοι Αθίγγανοι. Στο τέλος περιγράφονται οι Βαλκανικοί Πόλεμοι με αποκορύφωμα το μαρτυρικό τριήμερο 24-26 Ιουνίου 1913 και την απελευθέρωση του Σιδηροκάστρου, την 27η Ιουνίου του 1913. Στην εικοστή δεύτερη εργασία του Ι. Μπάκα «Η εκκλησιαστική επαρχία Μελενίκου. Συμβολή στην εκκλησιαστική ιστορία της Σιντικής» γίνεται ανασκόπηση της εκκλησιαστικής ιστορίας του Μελενίκου και της σχέσης της με το σημερινό Δήμο Σιντικής. Το Μελένικο ιδρύθηκε πιθανώς τον 9<sup>ο</sup> αι. Το 14<sup>ο</sup> αι. η αρχιεπισκοπή Μελενίκου αναβαθμίστηκε σε Μητρόπολη. Το 19<sup>ο</sup> αι. το Μελένικο είχε 50 εκκλησίες και παρεκκλήσια και δύο σημαντικά μοναστήρια τη μονή Ροζινού και τη μονή Σπηλαίου από όπου προέρχεται και η θαυματουργή εικόνα της Αγίας Ζώνης. Μετά το 1913, ο Μητροπολίτης Παρθένιος εγκαταστάθηκε στο Σιδηρόκαστρο μαζί με τους κατοίκους του Μελενίκου. Το 1922 η μητρόπολη Μελενίκου μετονομάστηκε σε Μητρόπολη Σιδηροκάστρου. Στην εικοστή τρίτη εργασία του Κ. Μουστάκα «Το “σιδηρούν κάστρο” ή “το κάστρο του σιδήρου”; Ιστορικά του Σιδηροκάστρου και της μεταλλευτικής δραστηριότητας στην ευρύτερη περιοχή κατά την ύστερη μεσαιωνική εποχή (14<sup>ος</sup>-15<sup>ος</sup> αι.)» δίνονται με βάση τα Οθωμανικά κατάστιχα των ετών 1454/55, 1478, 1519 και 1530 που φυλάσσονται στην Κωνσταντινούπολη, πολύτιμες πληροφορίες για τον ελληνικό, σλαβικό και μουσουλμανικό πληθυσμό του Σιδηροκάστρου. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι το μεσαιωνικό όνομα του Σιδηροκάστρου ήταν Βαλαβίσδα ή Βαλαβίστα και ότι παραδόθηκε ειρηνικά στους Τούρκους το 1382-1383. Ενώ παρατηρήθηκε εξισλαμισμός των χριστιανών και αύξηση του μουσουλμανικού πληθυσμού, το χριστιανικό στοιχείο παρέμεινε ισχυρό (πέντε ενορίες το 1478). Στην εικοστή τέταρτη εργασία του Γ. Κουτζακιώτη «Το Σιδηρόκαστρο και η περιοχή του στα γεωγραφικά και ταξιδιωτικά κείμενα (18<sup>ος</sup> -19<sup>ος</sup> αι.)» διάφοροι περιηγητές (Γ. Μάνος, C.-E. Guys, E.-M. Cousinery, Κωνσταντίνος Διοικητής, J.-J. Tromelin) αναφέρονται στο Σιδηρόκαστρο και στη περιοχή του, δίνοντας σημαντικές πληθυσμιακές και γεωγραφικές πληροφορίες. Ιδιαίτερα εντυπωσιάζει η αναφορά για το τείχος (διαφορετικό του κάστρου) που προστάτευε την πόλη από τα ληστρικά σώματα των τοπικών Οθωμανών προκρίτων που ήταν σε διαμάχη μεταξύ τους. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι με βάση τις πηγές, στις

αρχές του 19<sup>ου</sup> αι ο χριστιανικός πληθυσμός του Σιδηροκάστρου δεν ήταν αμελητέος.

Η πέμπτη και τελευταία ενότητα «*Νεώτεροι Χρόνοι (από το 1913 έως το 2013)*» περιλαμβάνει 8 εργασίες. Στην εικοστή πέμπτη και πρώτη στην ενότητα αυτή εργασία του Β. Νικόλτσιου «*Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η Απελευθέρωση του Σιδηροκάστρου*» περιγράφονται με συντομία ο Α΄ και Β΄ Βαλκανικός πόλεμος. Μετά τη μάχη της Βέτρινας, στις 27 Ιουνίου του 1913, η 6<sup>η</sup> Μεραρχία έφτασε στο Σιδηρόκαστρο. Είχε ήδη προηγηθεί όμως η σφαγή του Μητροπολίτη Μελενίκου Κωνσταντίνου και 100 Σιδηροκαστρινών. Στην εικοστή έκτη εργασία του Η. Κοτρίδη «*Η άμυνα στα οχυρά Σιντικής εναντίον των γερμανικών επιθέσεων το 1916 και 1941*» τονίζεται ο σημαντικός ρόλος που διαδραμάτισαν τα οχυρά κατά τη διάρκεια του Α΄ και Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Η οχύρωση τους (Ρούπελ, Φαιά Πέτρα) άρχισε από το 1914. Το 1916, τα οχυρά παραδόθηκαν, ύστερα από διαταγή της Ελληνική Κυβέρνησης, στους Γερμανούς. Το χρονικό διάστημα (1936-1940) χτίστηκαν και ενισχύθηκαν σημαντικά οχυρά, ανατολικά και δυτικά του Στρυμόνα. Ιδιαίτερα σημαντικός ήταν ο ρόλος τους τον Απρίλιο του 1941 κατά την εισβολή των Γερμανοβουλγάρων.

Η εικοστή έβδομη εργασία του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Σιδηροκάστρου κ.κ. Μακαρίου «*Ένας αιώνας μαρτυρικής πορείας και ζωντανής παρουσίας: Ιερά Μητρόπολις (Μελενίκου Σιδηροκάστρου)*» χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο αναφέρεται με συντομία πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία του Μελενίκου και στο δεύτερο δίνονται ιστορικά στοιχεία και για την ιερά Μητρόπολη Σιδηροκάστρου και Μελενίκου και την εκκλησιαστική διάρθρωση της Μητρόπολης. Στο τρίτο μέρος αναφέρονται 10 αρχιερείς του Μελενίκου/Σιδηροκάστρου από το 1900 (Ιωακείμ Φορόπουλος) έως σήμερα (Μακάριος Φιλοθέου) με σύντομο βιογραφικό για τον καθένα.

Η εικοστή όγδοη εργασία του Ε. Πελαγίδη «*Η συμβολή των προσφύγων του 1923 στην ανάπτυξη της επαρχίας Σιντικής του Νομού Σερρών*» τονίζει την μεγάλη συμβολή των προσφύγων στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου. Στο Δήμο Σιντικής εγκαταστάθηκε μεγάλος αριθμός προσφύγων κυρίως από τον Πόντο και την Θράκη. Η αγροτική οικονομία από οικιακή μεταμορφώθηκε σε επιχειρησιακή. Η εισαγωγή νέων καλλιεργειών, συγχρόνων μεθόδων καλλιέργειας και η αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής και την οικονομική ανάπτυξη. Στην εικοστή ένατη εργασία του Γ.Ν. Αψηλίδη «*Η επαρχία Σιντικής την περίοδο του Μεσοπολέμου. Εκθέσεις κρατικών λειτουργών για την εκπαίδευση και τα έργα κοινής ωφελείας*» μέσα από τις εκθέσεις κρατικών λειτουργών φαίνεται η προ-

σπάθεια του ελληνικού κράτους για τη βελτίωση της παιδείας, την απάλειψη της ξενοφωνίας και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των πολεμοπαθών και των προσφύγων. Ιδρύθηκαν νέα σχολεία και επισκευάστηκαν τα παλαιότερα και ο αριθμός των μαθητών και διδασκόντων αυξήθηκε. Συγχρόνως έγιναν μεγάλα αντιπλημμυρικά και εξυγιαντικά έργα και πραγματοποιήθηκαν δημόσια και κοινοτικά έργα που βελτίωσαν τη ζωή των κατοίκων (γέφυρες, οδοποιία, κοινοτικά καταστήματα, εκκλησίες, αρδευτικά έργα κ.ά.). Στην τριακοστή, της Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου «Οι μεταμορφώσεις του αστικού χώρου στο Σιδηρόκαστρο» εξετάζονται οι αλλαγές στον πολεοδομικό ιστό του Σιδηροκάστρου. Το παλαιότερο γνωστό σχεδιάγραμμα του Σιδηροκάστρου του Wilhelm Chabert Ritter von Ostland (1832), οι περιγραφές των ελλήνων και ξένων περιηγητών των αρχών του 20<sup>ού</sup> αι., οι ασπρόμαυρες φωτογραφίες και οι πρώτες έγχρωμες (αυτοχρωμικές) φωτογραφίες της πόλης που τραβήχτηκαν από τον Α. Leon (1913), δίνουν ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες για τον τότε οικισμό. Το Σιδηρόκαστρο είχε την εικόνα μιας τυπικής οθωμανικής πόλης με δύο συνοικίες, μία χριστιανική και μίας οθωμανική. Το 1928 εκπονήθηκε το νέο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης από τον Ι. Παπαϊωάννου που εγκρίθηκε το 1934.

Στην τριακοστή πρώτη, του Γ. Ζαρωτιάδη «Προοπτικές Οικονομικής Ανάπτυξης στη Σιντική» υπάρχει μια σύντομη παράθεση της ιστορίας της οικονομικής συγκρότησης της Σιντικής και γίνεται μια ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης. Στη συνέχεια, με βάση τα παραπάνω και λαμβάνοντας υπόψη τις τρέχουσες οικονομικές συνθήκες δίνεται η διάρθωση ενός οραματικού αναπτυξιακού πεδίου με πολλές ενδιαφέρουσες προτάσεις. Στην τριακοστή δεύτερη και τελευταία του τόμου εργασία του Θ. Μαλικίδη «Η Μεταπολεμική μετανάστευση από την επαρχία Σιντικής» δίνεται το χρονικό της μεταπολεμικής μετανάστευσης. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 μεγάλο μέρος του πληθυσμού μεταναστεύει στο εσωτερικό (Σέρρες, Θεσσαλονίκη, Αθήνα και αλλού) και στο εξωτερικό (κυρίως στη Γερμανία). Από το 1961 μέχρι το 1971 η ετήσια μετανάστευση υπερβαίνει την ετήσια αύξηση του πληθυσμού και συνολικά από το 1951 έως το 2011 η επαρχία Σιντικής έχει απολέσει το 1/3 των κατοίκων της. Η υστέρηση στο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, το πολύ χαμηλό κατά κεφαλή Α.Ε.Π. και το μεγάλο ποσοστό ανεργίας οδηγεί στις μέρες μας το νεανικό πληθυσμό ξανά σε μετανάστευση, κυρίως στη Γερμανία.

Η επιλογή του τίτλου του τόμου είναι ιδιαίτερα εύστοχη καθώς οι συνολικά 32 εργασίες εξετάζουν διαφορετικές πτυχές του φυσικού περιβάλλοντος και της ιστορίας του Δήμου Σιντικής. Μέσα από αυτές δίνονται συγκεντρωμένες πολλές πληροφορίες και πολλά άγνωστα στοιχεία

με άρτιο επιστημονικό τρόπο. Ο τόμος αποτελεί βιβλίο αναφοράς για τον επιστήμονα, τον ερευνητή και τον φιλόστορα αναγνώστη και αποτελεί μία σημαντική προσθήκη στη βιβλιογραφία του Νομού Σερρών και της Μακεδονίας γενικότερα. Αποτελεί όμως και μια ευκαιρία γνωριμίας του Δημότη Σιντικής και ιδιαίτερα του μαθητή/φοιτητή με τον τόπο του. Οι πληροφορίες που περιέχει μπορεί να αποτελέσουν αφετηρία για δράσεις που θα βελτιώσουν την οικονομική και τουριστική ανάπτυξη της περιοχής.

Πεταλωτής Νικόλαος  
Οδοντίατρος Επιμελητής Α΄  
Κέντρο Υγείας Σιδηροκάστρου

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ (1940-2012)\*

Στις 17 Ιουνίου 2012 έχασε τη μάχη του για τη ζωή ο Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, αυτός ο ολοζώντανος άνθρωπος που υπηρέτησε τις αξίες της ζωής με σωφροσύνη και συνέπεια. Ο πνευματικός κόσμος της Θεσσαλονίκης που λάτρευε αλλά και οι φίλοι του στην Ελλάδα και το εξωτερικό ήταν αδύνατο να πιστέψουν την είδηση του θανάτου του. Γιατί ο Μπάμπης Παπαστάθης ήταν η προσωποποίηση της ζωντανίας και της αισιοδοξίας στη σύγχρονή μας κοινωνία που φαίνεται να κλονίζεται και να χάνει τον προσανατολισμό της από τη χαλάρωση των αξιών, στις οποίες εκείνος πίστεψε. Γιατί ο Μπάμπης πίστευε στους συνεκτικούς κρίκους μιας κοινωνικής αρμονίας με αξιοπρέπεια, ευθύνη και εθελοντική προσφορά στο χρέος του επιστήμονα, ιδιαίτερα μάλιστα στο χώρο των Ανθρωπιστικών Σπουδών, στις οποίες ο ίδιος αφιερώθηκε.

Ο Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1940 με καταγωγή από την Κρασιά Ασπροποτάμου. Στη Θεσσαλονίκη ολοκλήρωσε τον κύκλο των εγκύκλιων γραμμάτων και κατά τα έτη 1959-1964 σπούδασε Νομικά στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, από όπου πήρε το πτυχίο του. Συνέχισε τις μεταπτυχιακές σπουδές του στην ίδια σχολή αλλά και ως υπότροφος στο Ανατολικό Ινστιτούτο της Ρώμης, στην Ακαδημία Επιστημών της Πράγας και την ομώνυμη της Σόφιας καθώς και στο γνωστό Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Dumbarton Oaks της Ουάσινγκτον με υποτροφία του Ιδρύματος Fulbright.

Το 1978 πήρε το διδακτορικό δίπλωμα από τη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αφού από το 1974 και εξής υπηρετούσε ως βοηθός-ερευνητής στο Τμήμα Δικαίου του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών κατά την εποχή της ακμής αυτού του μοναδικού Επιστημονικού Ιδρύματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και της παρουσίας σε αυτό κορυφαίων επιστημόνων. Το 1982 εξελέγη υφηγητής του Εκκλησιαστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή και το 1988 καθηγητής, θέση από την οποία υπηρέτησε ως την αφυπηρέτησή του με τον τίτλο του Ομότιμου Καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, αφού υπό την επίβλεψή του εκπονήθηκαν εννέα διδακτορικές διατριβές και μία

---

\* Αναδημοσιεύεται από το περιοδικό BYZANTIAKA, τόμος 30<sup>65</sup> (2013), της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας.

διατριβή επί υφηγεσία καθώς και ένα πλήθος μεταπτυχιακών εργασιών.

Ο Χαράλαμπος Παπαστάθης, ως γνήσιος ευπατριδής, προσέφερε με ενθουσιασμό και πάθος τις υπηρεσίες του στα επιστημονικά και πνευματικά ιδρύματα της πόλης, στην οποία αναδείχθηκε ως προσωπικότητα με αδιαμφισβήτητη αναγνώριση, αλλά δεν αρνήθηκε και να διευρύνει τον κύκλο της προσφοράς του στο ελληνικό κράτος και τη δοκιμαζόμενη ορθοδοξία εκτός των ελλαδικών ορίων. Στη Θεσσαλονίκη ήταν ενεργό μέλος της Εταιρείας Μακεδόνικων Σπουδών, όπου υπήρξε αντιπρόεδρος και γενικός γραμματέας, συνεργάτης του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, όπου διετέλεσε πρόεδρος του Δ.Σ., και πολύτιμο στέλεχος της Ελληνικής Εταιρείας Σλαβικών Μελετών, στην οποία η παρουσία του ήταν καθοριστική από την ίδρυσή της ως την πρόσφατη ιστορία της, αφού ως μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου και ως Αντιπρόεδρος της αφιέρωσε ενέργεια, μόχθο και πάθος για τη στήριξη των επιστημονικών δραστηριοτήτων της. Ο Χαράλαμπος Παπαστάθης συγκαταλέγεται ανάμεσα στους λίγους Έλληνες που το βιογραφικό του περιέχεται στην Κυριλλομεθοδιανή Εγκυκλοπαίδεια (τόμ. 3, σσ. 92-95). Η σχέση του με τις Βαλκανικές Σπουδές και το πολιτιστικό έργο που αναπτύχθηκε στις σλαβικές χώρες τον οδήγησαν στην απόφαση να δεχτεί την Προεδρεία του Επιστημονικού Συμβουλίου του Κέντρου «Κύριλλος και Μεθόδιος» της Πολιτιστικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, όπου οι προτάσεις του συνέβαλαν στη στροφή της Εταιρείας προς την ευρύτερη ανάπτυξη των δραστηριοτήτων της και τη δυναμική εξωστρέφειά της. Από το εύρος των ενδιαφερόντων του δεν έλειψε και το μεράκι του προς την Παλαιογραφία. Γι' αυτό και ανταποκρίθηκε πρόθυμα να συνεισφέρει στο έργο της Ελληνικής Παλαιογραφικής Εταιρείας που εδρεύει στη Θεσσαλονίκη, την πόλη που ανταποκρίθηκε σε κάθε κάλεσμά της. Ήταν πρωτοπόρος στη δημιουργία του Κέντρου Ιστορίας της Θεσσαλονίκης και εργάστηκε με αυταπάρηση στο Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών και στο Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα.

Στην Αθήνα κλήθηκε να προσφέρει την εμπειρία του στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπου τοποθετήθηκε Γενικός Γραμματέας Θρησκευμάτων, πλάι στον φωτισμένο υπουργό και διανοούμενο Αντώνη Τρίτση. Διετέλεσε, επίσης, Πρόεδρος της Εφορείας των Γενικών Αρχείων του Κράτους και μαζί με τους συναδέλφους Νίκο Καραπιδάκη και Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη προώθησε το σχέδιο για την οργάνωση των Αρχείων σε νέα βάση. Ήταν ακόμη μέλος του Εφορευτικού Συμβουλίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, υπηρετώντας τον κόσμο του βιβλίου. Ο Χαράλαμπος Παπαστάθης, άλλωστε, ήταν πασίγνωστος για την αγιάτρευτη βιβλιοφιλία του.

Η προσφορά του ξεπέρασε τα όρια της χώρας μας. Στο ακαδημα-



ϊκό επίπεδο δίδαξε ως επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας και στο Paris XI, καθώς επίσης και στο Καθολικό Ινστιτούτο του Παρισιού και το Ανατολικό Ινστιτούτο της Ρώμης. Η διεθνής αναγνώριση του έργου του, η οποία αποτυπώθηκε στη χορήγηση του τίτλου του επίτιμου διδάκτορα του Πανεπιστημίου της Σόφιας αλλά και στην παρουσία του σε διεθνή fora, όπως η Προεδρεία του στο European Consortium for Church and State Research που εδρεύει στο Μόναχο, και η επιλογή του ως εμπειρογνώμονος του Office for Democratic Institutions and Human Rights του OSCE, μαρτυρούν την εμβέλεια του ακαδημαϊκού ήθους του. Άλλωστε, και η ευαισθησία του σε θέματα θρησκευτικής ελευθερίας και η πλούσια πείρα του σε θέματα του Εκκλησιαστικού Δικαίου και της Ιστορίας αναγνωρίστηκαν, τόσο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο που του απένευσε τον τίτλο του Άρχοντος Νομοφύλακος, όσο και από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων που τον τίμησε με τον τίτλο του Μεγάλου Λογοθέτη. Σε όλα τούτα θα πρέπει να τονιστεί η ακατάλυτη πίστη του Χαράλαμπου Παπαστάθη στους δημοκρατικούς θεσμούς και την ελευθερία διακίνησης των ιδεών, που τον ώθησε στην ενεργό συμμετοχή του στο κίνημα της γενιάς του 1-1-4 και στις αμετακίνητες θέσεις του ως προς την ακαδημαϊκή και διδακτική λειτουργία.

Το έργο που μας άφησε ο αείμνηστος Χαράλαμπος Παπαστάθης είναι ευρύτατο σε έκταση και ποικίλο στο περιεχόμενό του. Αντανakλά το εύρος της πολυδιάστατης προσωπικότητάς του και το πλήθος των ενδιαφερόντων του σε τομείς που εφάπτονται πάντα με την ανθρωπιστική έρευνα και ακτινοβολούν παράλληλα την ευρύτητα της παιδείας του δημιουργού τους. Η αναλυτική παρουσίαση του μεγάλου έργου του εκφεύγει των ορίων αυτού του χώρου. Ωστόσο, δεν μπορεί να μην αναφερθεί κανείς στις αυτοτελείς μελέτες του, όπως η διδακτορική του διατριβή με τίτλο «Το νομοθετικόν έργον της Κυριλλομεθοδιανής Ιεραποστολής εν Μεγάλη Μοραβία» (Θεσσαλονίκη 1978), έργο αναφοράς στη σχετική έρευνα, η διατριβή επί υφηγεσία που πραγματεύεται τα «Περί την διοικητικήν οργάνωσιν της Εκκλησίας της Κύπρου» (Θεσσαλονίκη 1982) ή τα συνθετικά του χρησιμότητα έργα, όπως «Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς» (Θεσσαλονίκη 1984) και οι «Εσωτερικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους» (Αθήνα 2004).

Στα νομοκανονικά του ενδιαφέροντα emπίπτουν «Ο Νομοκάνων του Γεωργίου Τραπεζουντίου» (έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών), το βιβλίο «Η ειδική νομική μεταχείριση των Αγιορειτών» (Θεσσαλονίκη 1988) και η «Νομοκανονική Βιβλιογραφία του Αγίου Όρους Άθω» (Άγιον Όρος 2007), που εκπόνησε παλαιότερα σε συνεργασία με τον Dom. Irene Doens, O.S.B. και κυκλοφορεί τώρα σε β' έκδοση, ανανεωμένη και

εμπλουτισμένη με τη συνεργασία των μαθητών του, Κ. Παπαγεωργίου και Δ. Ηλ. Νικολακάκη. Δείγμα της αδιάσπαστης σχέσης του με την ιστορία αποτελεί «Το Χρονικό της Ορμύλιας» (Θεσσαλονίκη 2004), ενώ η συμμετοχή του στην εκπόνηση του βιβλίου «Κατάλογος των Ελληνικών Νομικών Χειρογράφων των αποκεμμένων στο Κέντρο Σλαβοβυζαντινών Σπουδών “Ivan Dujčev” του Πανεπιστημίου “S. Kliment Ohridski” της Σόφιας» (Θεσσαλονίκη 1994) ήταν πολύτιμη σε μια αλησμόνητη διεπιστημονική μας συνεργασία.

Από τις εκατόν πενήντα και πλέον μελέτες και γνωμοδοτήσεις του Χαράλαμπου Παπαστάθη, ένα μέρος περιλαμβάνεται στους συλλογικούς τόμους του ίδιου που τιτλοφορούνται: α) «Θεσσαλονίκη και Μακεδόνικα Ανάλεκτα» (Θεσσαλονίκη 1999), όπου περιέχονται 22 μελέτες σχετικές με θέματα που σχετίζονται με την πόλη της Θεσσαλονίκης και την ευρύτερη περιφέρεια και πνευματική ακτινοβολία της Μακεδονίας και β) «Νομοκανονικές Μελέτες» (Τρίκαλα-Αθήνα 2009), όπου περιλαμβάνονται μελέτες και γνωματεύσεις του σχετικές με το εκκλησιαστικό και νομοκανονικό δίκαιο, το οποίο ο Χ. Παπαστάθης δίδαξε και στα πανεπιστημιακά του μαθήματα (βλ. Εκκλησιαστικό Δίκαιο, Θεσσαλονίκη 2007). Διακρίνουμε στις επιμέρους εργασίες του Χ. Παπαστάθη διάφορα πλαίσια, στα οποία εντάσσονται οι μελέτες του ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τους στόχους του συντάκτη τους: α) Μελέτες για τη Θεσσαλονίκη (τυπογραφία, εκδόσεις, πρόσωπα και ιστορικά γεγονότα), β) Μελέτες για το Άγιο Όρος και τη Μακεδονία, γ) Μελέτες για τις ελληνικές κοινότητες και την πνευματική ακτινοβολία του Ελληνισμού, δ) Μελέτες εκκλησιαστικού, νομοκανονικού και εθνικού δικαίου στη διαδρομή της ελληνικής ιστορίας και ιδίως στην Τουρκοκρατία, ε) Το επικρατήσαν δίκαιο σε διάφορες περιοχές του ελληνικού χώρου και στ) Μελέτες σχετικές με την αρχαιακή έρευνα.

Το πλούσιο και πολύτιμο έργο του Χ. Παπαστάθη δεν εξαντλείται με την απαρίθμηση και τη γενική καταγραφή των δημοσιευμάτων του. Ούτε μπορεί κανείς να περικλείσει με μεμονωμένες κρίσεις τη γενικότερη δίψα του για την ιστορική έρευνα, τους προβληματισμούς του, την ανοιχτοσύνη του μυαλού του και τη γενναιοδωρία του. Η δυναμικότητά του τον οδήγησε στη δημιουργική φροντίδα να τυπωθούν ή να ανατυπωθούν έργα που συμβάλλουν στην επιστημονική έρευνα, είτε ως διδακτορικές διατριβές που εντάχθηκαν στη σειρά που διηύθυνε (Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών, University Studio Press - Θεσσαλονίκη, τόμ. 1-3) είτε ως ουσιαστικές συμβολές, όπως π.χ. η Σειρά των Δημοσιευμάτων του Προγράμματος Επιστημονικής Συνεργασίας μεταξύ του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Πανεπιστημίου Σόφιας ή τα Πρακτικά Επιστημονικών Συνεδρίων, στο πλαίσιο της Κοινοτικής

Πρωτοβουλίας INTERREG II (βλ. Θεσσαλονίκη και Φιλιπούπολη σε παράλληλους δρόμους - 18<sup>ος</sup>-20<sup>ός</sup> αιώνας, Θεσσαλονίκη 2000).

Η συμβολή του στο κριτικό έργο των Επιτροπών των ξενόγλωσσων επιστημονικών περιοδικών, *Balkan Studies*, *Cyrrillomethodianum*, *Daimon*, *Derecho y Religion* και *Hilandarski Zbornik*, καθώς και των δικών μας, Ελληνικά, Μακεδόνικα, Νομοκανονικά, Θεσσαλονίκη και Θεσσαλονικέων Πόλις, ήταν πάντα διακριτικώς καθοριστική στο πλαίσιο των δικών του εμπειριών και γνώσεων.

Ο Χαράλαμπος Παπαστάθης δεν ήταν μόνο ένας «αναγεννησιακού τύπου» λόγιος και διανοούμενος ήταν ο ξεχωριστός πολίτης της Θεσσαλονίκης αλλά και πολίτης του κόσμου. Ευρύτατος και ευρύχωρος νους, με σπάνια ψυχικά χαρίσματα, ανεξάντλητο χιούμορ αλλά και διακριτική ευγένεια. Δημιούργησε και χάρηκε το έργο της δημιουργίας του. Ζώντας μέσα σε μια οικογένεια με πνευματική παράδοση, δημιούργησε ο ίδιος μια οικογένεια με συνέχεια στα γράμματα και την επιστήμη: από τη σύζυγο του Δέσποινα Τσούρκα-Παπαστάθη ως τα παιδιά του Ίλια και Κωνσταντίνο, το νήμα αυτής της παράδοσης παραμένει συνεχές. Η εκπλήρωση «του κοινού χρέους» με την αναχώρησή του ήταν ένα πλήγμα για την οικογένειά του, τους συγγενείς και τους φίλους του. Η απώλεια δεν είναι μόνο συναισθηματική· είναι απώλεια για τη Θεσσαλονίκη, απώλεια για τη χώρα και την επιστήμη μας.

*B. Κ. Κατσαρός*

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ

- 1) *Les etudes Slaves en Grece*, Cyjillon, 1971.
- 2) Το νομοθετικόν έργον της Κυριλλομεθοδικής Ιεραποστολής εν Μεγάλη Μοραβία.
- 3) *Περί την Διοικητικήν Οργάνωσιν της Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθ. Αλιντζή, 1981.
- 4) *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς*, Αφοι Κυριακίδη, 1984.
- 5) *Νομοκάνων Γεωργίου Τραπεζουντίου*, Ι. Κορνέζος - Β. Μάνη Ο.Ε., 1985.
- 6) *Τουρκοκρατία*, Δήμιον Θεσσαλονίκης, 1986.
- 7) *Διαχωρισμός Εκκλησίας - Κράτους*, Μόσχα - Επιστήμη, 1984.
- 8) *Κατάλογος των Ελληνικών Νομικών Χειρογράφων*, Γεώργ. Δεδούσης, 1984.
- 9) *Η ειδική νομική μεταχείριση των Αγιορειτών*, Αφοι Κυριακίδη, 1988.
- 10) *Στοιχεία Εκκλησιαστικού Δικαίου*, εκδόσεις Σάκκουλα, 1994.
- 11) *Από την αλληλογραφία Μοσχοπολιτών εμπόρων*, Μακεδονική Βιβλιοθήκη Αρ. 91, 1996.
- 12) *Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά Ανάλεκτα*, University Studio Press, 1999.
- 13) *Ο Βίος σε μια Κοινότητα της Μακεδονίας κατά τους χρόνους της Παλιγγενεσίας*, Art Of Text, 2004.

- 14) *Το χρονικό της Ορμούλιας*, University Studio, 2004.
- 15) *Εσωτερικοί Κανονισμοί Αγίου Όρους*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2004.
- 16) *Le statut du Mont Athos*, L'annee Canonique, 2004.
- 17) *Diritto e politica ecclesiastica*, Il Mulino, 2006.
- 18) *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2007.
- 19) Νομοκανονική βιβλιογραφία Αγίου Όρους Άθω (1912-2000), *Tempus Fugit*, 2007.
- 20) *Νομοκανονικές μελέτες*, Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, 2009.
- 21) *The great fire of Thessaloniki*, E. N. Manos, 2010.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ του ΡΑΟΛΟ ΟΔΟΡΙΚΟ  
Για την εκδήλωση μνήμης του Χαράλαμπου Παπαστάθη,  
της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. στις 19/12/2012

Δεν ξέρω τι συμβαίνει στον Παράδεισο. Μήπως και εκεί οι πολιτικοί μαλλώνουν όπως και εδώ στη γη;

Τέτοια φασαρία πρέπει να υπάρχει, που ο Θεός χρειάστηκε να βάλει τάξη, και γι' αυτό είχε ανάγκη από τους καλύτερους νομικούς. Αυτή την εξήγηση μόνο βρίσκω για να καταλάβω, γιατί κάλεσε στον Παράδεισο τον Μπάμπη Παπαστάθη και τον Κώστα Πιτσάκη, τους δύο στύλους της ιστορίας του δικαίου στην Ελλάδα. Αλλά έτσι αποδεκατίστηκε η επιστήμη στην Ελλάδα και στον κόσμο. Γιατί ήταν και οι δύο κορυφαίοι.

Ο Θεός ξέρει να διαλέγει! Έχουμε μείνει μόνοι. Μου λείπουν πολύ.

Μου λείπει ο Μπάμπης, μου λείπει η ανθρωπιά του, μου λείπει η παρουσία του, το χαμόγελό του.

Μου λείπει η γνώση του, που ήταν σημείο αναφοράς.

Μου λείπει η ιδιότητά του να αγανακτεί και να εξοργίζεται μπροστά στις αδικίες.

Μου λείπει η ειρωνεία του, πάντα δημιουργική.

Μου λείπει ο φίλος.

Μου λείπει ο Μπάμπης.

Δεν μπόρεσα να είμαι κοντά σας, κοντά στη Δέσποινα και στους Σεργαίους φίλους. Είμαι όμως κοντά σε όλους σας. Η διδασκαλία του μεγάλου καθηγητή, του Μπάμπη, παραμένει. Το παράδειγμα επίσης.

Μ' αυτά θα προχωρήσουμε.

Σ' ευχαριστούμε Μπάμπη.

Αιωνία σου η μνήμη.

13/12/2012

ΡΑΟΛΟ ΟΔΟΡΙΚΟ

Καθηγητής Κέντρου Βυζαντινών Σπουδών  
Ανωτάτης Σχολής Κοινωνικών Επιστημών Παρισίων

Η πολύτιμη συνεισφορά της ΚΙΚΗΣ ΚΑΥΚΟΥΛΑ (1945-2015)

Ανήσυχη, καλλιεργημένη, συγκροτημένη και ανοικτή σε όλες τις νέες ιδέες η Κική Καυκούλα, καθηγήτρια της αρχιτεκτονικής σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, προσέφερε πολλά στην εκπαίδευση και την πολεοδομική έρευνα στη χώρα μας. Αποτελεί μεγάλη απώλεια ο πρόωρος χαμός της. Ένας αξιαγάπητος άνθρωπος με πολύπλευρη και βαθιά μόρφωση, κριτική ματιά και αξιοσημείωτη σεμνότητα, που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την περιοχή μας.

Η Κική Καυκούλα σπούδασε αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη και πολεοδομία στο Μπέρμιγχαμ. Δίδαξε για πολλά χρόνια Αστικό Σχεδιασμό και Ιστορία της Πολεοδομίας στο Α.Π.Θ. κερδίζοντας την αγάπη και το σεβασμό των φοιτητών της.

Ερεύνησε τον σχεδιασμό των κατεστραμμένων χωριών της Ανατολικής Μακεδονίας μετά το Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ειδικότερα την Ανοικοδόμηση της Τζουμαγιάς (Ηράκλεια), ως υλοποιημένο προϊόντων εργασιών μιας βραχύβιας «Υπηρεσίας Ανοικοδόμησης» που συγκρότησε ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου το 1918. Ανέδειξε δηλαδή ένα κομμάτι της τοπικής μας ιστορίας εντάσσοντάς το στο γενικότερο πλαίσιο της επανασυγκρότησης του βορειοελλαδικού αστικού χώρου, μετά την ενσωμάτωσή του στο νεοελληνικό κράτος.

Η ταύτιση της προέλευσης του πολεοδομικού σχεδίου της Ηράκλειας Σερρών με το εκπονηθέν από την Υπηρεσία Ανοικοδόμησης Ανατολικής Μακεδονίας σχέδιο του αρχιτέκτονα Piet de Jong (υπό την διεύθυνση του E. Hebrard ) το διάστημα 1919-1920 δεν θα ήταν εύκολη, εάν δεν εξέδιδε το 1930 ο Ανάργυρος Δημητρακόπουλος το δυσεύρετο σήμερα τόμο «Απόσπασμα Σχεδίων Πόλεων...», τον απολογισμό ουσιαστικά του έργου της Υπηρεσίας Ανοικοδόμησης Ανατολικής Μακεδονίας, στον οποίο περιλαμβάνονταν και το συγκεκριμένο σχέδιο. Χρειάστηκε η παρατηρητικότητα της Κικής Καυκούλα, που μετά από επίμονη και διεξοδική έρευνα και αντίστοιχες δημοσιεύσεις, ταύτισε το προαναφερθέν σχέδιο με το υλοποιηθέν (κατά το μεγαλύτερο μέρος του) του σχεδίου της σημερινής Ηράκλειας. Αυτό το σχέδιο, όπως και τα υπόλοιπα της Υπηρεσίας Ανοικοδόμησης Ανατολικής Μακεδονίας, όπως εύστοχα καταλήγει στα δημοσιεύματά της η Κική Καυκούλα, υπήρξαν «μεγάλες χειρονομίες για μικρούς οικισμούς». Η σημασία της υλοποίησής του, ως αποκρυσταλλωμένο δείγμα μια εποχής οραμάτων και συλλογικών κινήσεων, είναι μεγάλη. Μια εγκατάσταση εμποροβιοτεχνικού τύπου μετατράπηκε, μέσα από μια μοναδική συγκυρία, σε μια ευρωπαϊκή κηπούπολη. Μια «καταστροφή» αποτέλεσε την ευκαιρία για μια «επανεκκίνηση». Μέσα σε έξι μήνες μια πόλη ερειπωμένη και λασπωμένη, αναγεννήθηκε μεταμορφω-

μένη, εκσυγχρονισμένη και απαστράπτουσα.

Αναπολώντας τη διάλεξη που μας έδωσε στο ΤΕΙ Σερρών τον Δεκέμβριο του 2002 (μαζί με την πιστή της φίλη Αλέκα Γερόλυμπου) με τίτλο «Η πολεοδομία στην υπηρεσία της μεταρρύθμισης», ξανασυναντώ την πάντα μάχιμη και διεισδυτική ερευνήτρια που άνοιξε σε μένα, όπως και σε πολλούς άλλους, νέους ορίζοντες στη σκέψη μας.

Ξαναδιαβάζοντας το εξαίρετο άρθρο της με τίτλο «Μια ευρωπαϊκή πόλη από ευρωπαίους αρχιτέκτονες. Οραματισμός και τεχνογνωσία στην ανοικοδόμηση της Τζουμαγιάς μετά το 1918» (δημοσιεύτηκε το 2013), ουσιαστικά η συμμετοχή της στο Β΄ Επιστημονικό Συνέδριο, που διοργανώθηκε στην πόλη μας το 2006, ξαφνιάζομαι με την πρωτοτυπία που διαπραγματεύτηκε το θέμα της, τη στρωτή και πυκνή γραφή, τη σύνδεση με αντίστοιχες ευρωπαϊκές πρακτικές, την ερευνητική τεκμηρίωση με τα βιογραφικά των αρχιτεκτόνων που συμμετείχαν στο εγχείρημα. Αυτή ήταν η ματιά της Κικίης Καυκούλα για την Τζουμαγιά.

Τώρα πια και η δική μας.

Τέλος, ανατρέχοντας στο βιβλίο της «Η περιπέτεια των κηπουπόλεων» (2007) συνειδητοποιώ την επιστημονική προσφορά της ως μια σημαντική παρακαταθήκη, ένα βιβλίο-αναφορά για τις σημερινές αλλά και επόμενες γενιές Ελλήνων αρχιτεκτόνων/πολεοδόμων. Μεστό, καλογραμμένο, πλήρες.

Η Κική Καυκούλα τίμησε τον τόπο μας, τον αγάπησε και τον ανέδειξε στην επιστημονική βιβλιογραφία. Και εμείς τιμούμε σήμερα την αυθεντική ερευνήτρια, τον ακέραιο άνθρωπο και την αγαπητή φίλη.

Λέμε ένα ευχαριστώ που δεν προλάβαμε να της το πούμε όσο ζούσε.

Λέμε ένα ευχαριστώ για το φως που έριξε και για τον «επιστημονικό χώρο» που μας χάρισε.

*Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου*



## ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ



*Η δραστηριότητα της Εταιρείας  
Καταστατική λειτουργία*



## Η ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. από τον Ιανουάριο του 2013 έως τον Δεκέμβριο του 2015 προγραμματίισε και υλοποίησε τις παρακάτω ποικίλες εκδηλώσεις:

### 16 Οκτωβρίου 2013

Στην αίθουσα «Γεώργιος Καφανττζής» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, έγινε η παρουσίαση του βιβλίου του κα-



θηγητή και Αντιπρόεδρου της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. Βασίλη Γιαννογλούδη «ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΚΡΑΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ Περίοδος Κυριαρχίας του



ΕΑΜ 14-9-1944 έως 20-3-1945». Στην εκδήλωση, που συνδιοργανώθηκε με τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Σερρών, κύριος ομιλητής ήταν ο Ιάκωβος Μιχαηλίδης, επίκουρος καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

## **15 Νοεμβρίου 2013**

Πραγματοποιήθηκε η παρουσίαση του 2<sup>ου</sup> τόμου του επιστημονικού περιοδικού συγγράμματος «ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ» της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., στην αίθουσα «Γ. Καφταντζής» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών. Ομιλητές ήταν ο Σπυρίδων Σφέτας, Βαλ-

### **ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)**



### **Πρόσκληση**

**Παρουσίασης 2<sup>ου</sup> τόμου  
του επιστημονικού περιοδικού συγγράμματος  
ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ**

Παρασκευή, 15 Νοεμβρίου 2013, ώρα 7.30 μ.μ.  
Αμφιθέατρο «Γ. Καφταντζής»  
Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών



ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ  
ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ  
ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)



ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ  
ΤΡΑΠΕΖΑ ΣΕΡΡΩΝ



κανιολόγος, καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. και ο Ιωάννης Κιοριδής, καθηγητής, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Ν. Σερρών.

## 9 Δεκεμβρίου 2013

Η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών σε συνεργασία με την Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας Ιστορίας Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.), το



Χρόνια από την γέννησή του



**Πρόσκληση**

Η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών σας προσκαλεί στην εκδήλωση - αφιέρωμα στον **Κ. Π. Καβάφη**.  
**Δευτέρα 9 Δεκεμβρίου 2013 στις 19:00 στο Αμφιθέατρο «Γεώργιος Καφταντζής» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών.**  
Ομιλήτρια: κ. **Δήμητρα Τσομετζή - Μαραγάκη**, φιλόλογος.

Απαγγελία ποιημάτων από τη φιλόλογο κ. **Ελένη Ιωαννίδου**  
Πλαισιώνουν μουσικά την εκδήλωση η φιλόλογος κ. **Ζωή Ψαρρά** στο τραγούδι και ο κ. **Σταύρος Παπαϊωάννου** στην κιθάρα.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ  
**ΜΠΑΣΔΑΝΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ**

Χορηγός



**Συνδιοργανωτές:**  
- ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ Ν. ΣΕΡΡΩΝ  
- ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΦΙΛΩΝ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΣΕΡΡΩΝ  
- ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)  
- ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΦΙΛΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ & ΤΕΧΝΩΝ  
- ΕΝΩΣΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΕΡΡΩΝ)

Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Σερρών, το Σύνδεσμο Φίλων Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, το Σύλλογο Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών και την Ένωση Γυναικών Ελλάδος (Παράρτημα Σερρών) διοργάνωσαν εκδήλωση-αφιέρωμα στον ποιητή Κ. Π. Καβάφη με αφορμή την επέτειο των 150 χρόνων από την γέννησή του.

**9 Μαΐου 2014**

Πραγματοποιήθηκε εκδήλωση-ομιλία με θέμα: «ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΕΙΟΥ ΠΡΕΣΠΩΝ - ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΚΛΕΙΔΙΟΥ, 100



ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

*Βασίλειος Β' η Μανιάδα (958-1025)*

**ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΕΙΟΥ ΠΡΕΣΠΩΝ.**

**ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΚΛΕΙΔΙΟΥ**  
**ΧΙΛΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ**

Παρασκευή, 9 Μαΐου 2014, ώρα 7.30 μ.μ.  
Αμφιθέατρο «Γ. Καφταντζής»  
Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών  
(Ν. Νικολάου 20)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ  
Οδ. Φιλίππου 2, Σέρρες, τηλ. 2210.22717, fax 2210.66197  
κωδ. 017000441, 04407006, e-mail: etimel@serresnet.gr

Χορηγός: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΟΥΑΝΗΣ - Πολιτικός Μηχανικός

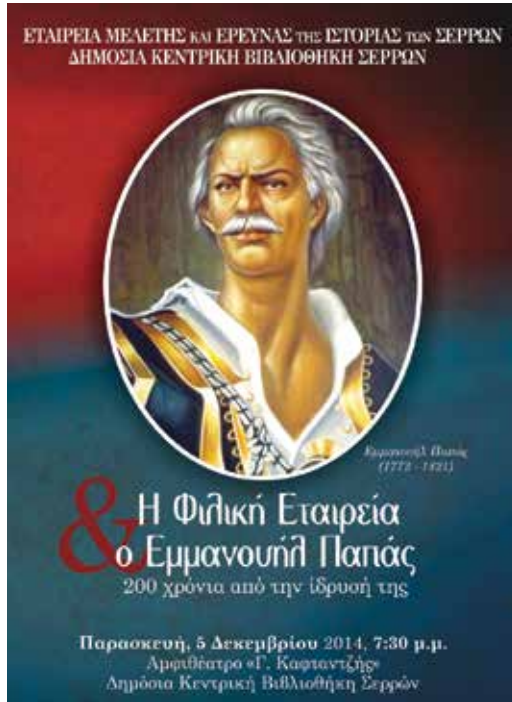
ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ». Ομιλητές ήταν ο Νικόλαος Μουτσόπουλος, ομότιμος καθηγητής της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ. και ο Βασίλειος Κατσαρός, Βυζαντινολόγος, καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.





## 5 Δεκεμβρίου 2014

Πραγματοποιήθηκε εκδήλωση-ομιλία με θέμα: «Η ΦΙΛΙΚΗ



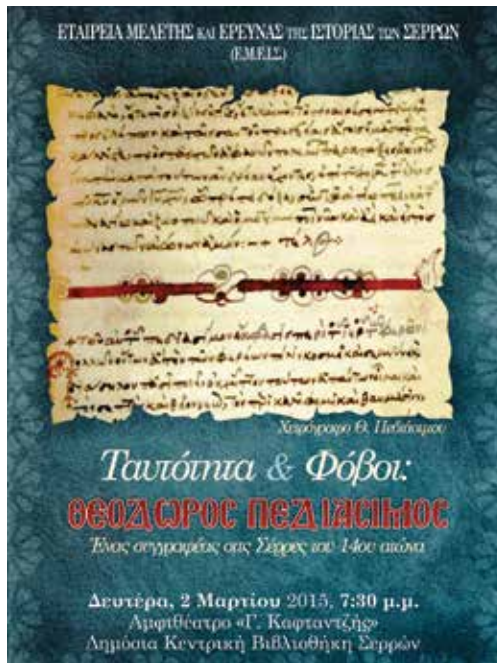
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΠΙΑΣ - 200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ» στην αίθουσα «Γ. Καφταντζής» της Δημόσιας



Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών. Ομιλητής ήταν ο Δημήτριος Παπασταματίου, Λέκτορας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.

## **2 Μαρτίου 2015**

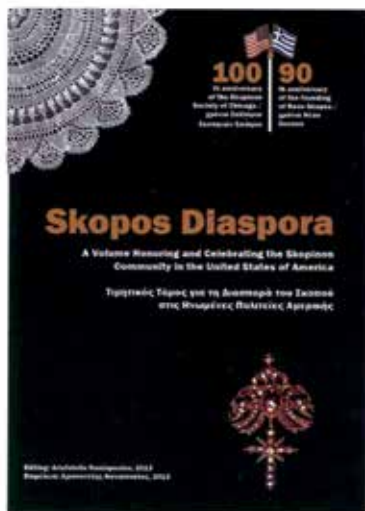
Πραγματοποιήθηκε ομιλία με θέμα «Ταυτότητα και Φόβοι: ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΕΔΙΑΣΙΜΟΣ, ένας συγγραφέας στις Σέρρες



του 14<sup>ου</sup> αιώνα», στην αίθουσα «Γ. Καφταντζής» της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, με ομιλητή τον Βυζαντινολόγο καθηγητή και Διευθυντή Σπουδών της «Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales» Παρισιού Πάολο Οντορίκο.

## 18 Μαρτίου 2015

Ο «Δεσμός» Σκοπού, η Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., η Θρακική Εστία Ν. Σερρών και ο Σύλλογος «Ορφείας» Ν. Σκοπού παρουσίασαν το βιβλίο *Σκοπού Διασπορά*, ένα τιμητικό τόμο για τη Διασπορά του Σκοπού στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα «Γ. Χρηστίδης», στον 3<sup>ο</sup> όροφο του



**ΔΕΣΜΟΣ ΣΚΟΠΟΥ/DESMOS of SKOPOS  
ΕΤΑΙΡΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ  
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)  
ΘΡΑΚΙΚΗ ΕΣΤΙΑ Ν. ΣΕΡΡΩΝ  
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΟΡΦΕΑΣ Ν. ΣΚΟΠΟΥ**

**Σας προσκαλούμε στην παρουσίαση του βιβλίου  
που εκδόθηκε πρόσφατα:**

**Σκοπού Διασπορά**  
Τιμητικός Τόμος για τη Διασπορά του Σκοπού  
στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

**Η παρουσίαση θα πραγματοποιηθεί  
την Τετάρτη, 18 Μαρτίου 2015, στις 8.00 μ.μ.,  
στο ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΣΕΡΡΩΝ, στην αίθουσα  
"Γεώργιος Χρηστίδης", 3ος όροφος**

**Παρουσιάζουν  
καθηγητής κ. Αριστοτέλης Νανιόπουλος,  
Επιμελητής του Τόμου**

**Τασούλα Φόρογλου - Πέτκογλου  
Γιάννης Γεωργόπουλος  
Μέλη της ομάδος ΔΕΣΜΟΣ ΣΚΟΠΟΥ**

Εμποροβιομηχανικού Επιμελητηρίου Σερρών. Το βιβλίο παρουσίασαν ο Αριστοτέλης Νανιόπουλος, καθηγητής της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ., που επιμελήθηκε και τον τόμο, η Τασούλα Φόρογλου-Πέτκογλου και ο Γιάννης Γεωργόπουλος, μέλη της Ομάδος «Δεσμός» Σκοπού.

## **14 Νοεμβρίου 2015**

Το Δ.Σ. της ΕΜΕΙΣ απέστειλε στις 14/11/2015 συγχαρητήρια επιστολή στον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κ.κ. Βαρθολομαίο σχετικά με την επαναφορά του θέματος των κλεμμένων κειμηλίων και χειρογράφων των Μονών Τιμίου Προδρόμου Σερρών και Εικοσιφοίνισσας Παγγαίου από τον βουλγαρικό στρατό το 1917, κατά την πρόσφατη επίσκεψή του 7-11 Νοεμβρίου 2015 και βράβευσή του από τον Πρόεδρο της Βουλγαρίας κ. Ρόσεν Πλεβνέλιεφ. Αναλυτικά το κείμενο της επιστολής έχει ως εξής:

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ  
ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ  
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΔΗΜ.ΦΛΩΡΙΑ 6, 62123 ΣΕΡΡΕΣ  
ΤΗΛ. 23210 22717, 23210 66181  
FAX 23210 66181  
KIN. 6974053441  
e-mail: ddimoudis@hotmail.com



SOCIETY FOR THE STUDY  
AND RESEARCH  
OF THE SERRES REGION HISTORY

6 DIM. FLORIA, 62123 SERRES (GR)  
TEL: +30 23210 22717 +30 23210 66181  
FAX: +30 23210 66181  
MOBILE: +30 6974053441  
e-mail: ellmoiss@gmail.com

Σέρρες 20 Νοεμβρίου 2015  
Αριθμ. Πρωτ.: 14

Προς

**κ.κ.** Βαρθολομαίο, Αρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως,  
Νέας Ρώμης και Οικουμενικό Πατριάρχη

### **ΣΥΓΧΑΡΗΤΗΡΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ**

Παναγιότατε

Με έκδηλη χαρά πληροφορηθήκαμε για την υποδοχή που Σας επιφύλαξε ο πρόεδρος της Βουλγαρίας, Ρόσεν Πλεβνέλιεφ κατά την επίσκεψη Σας στις 10/11/2015 και την απόδοση τιμής προς το πρόσωπό Σας με την υψηλότερη κρατική διάκριση της Βουλγαρίας, για τις προσπάθειες ενθάρρυνσης του διαθρησκευτικού διαλόγου που καταβάλλετε, καθώς και για την ασχολία Σας με τα σύγχρονα προβλήματα της ανθρωπότητας.

Με την ίδια επίσης χαρά πληροφορηθήκαμε για την, με στε-

ντόρεια φωνή, προβολή στον Πρόεδρο ως εκπρόσωπο του βουλγαρικού κράτους, του θέματος της επιστροφής από τη Βουλγαρία των ιερών κειμηλίων που εκλάπησαν από Μονές της Βόρειας Ελλάδας (Ιερά Μονή της Παναγίας της Εικοσιφοίνισσας στο όρος Παγγαίο και Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες καθώς και άλλων ιερών χώρων).

Η Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.) εκφράζοντας την σταθερή θέληση και τον αγώνα του σεραϊκού λαού για την επιστροφή των συλληθέντων κειμηλίων και χειρογράφων του,

Σας Συγχαίρουμε και Σας ευχαριστούμε θερμά

για την πρωτοβουλία Σας αυτή, η οποία υπηρετεί πρωτίστως την ιστορική αλήθεια και συμβάλει καθοριστικά στις συνεχείς προσπάθειες που καταβάλει η Ελληνική Πολιτεία και η τοπική κοινωνία μας, για την επιστροφή των κειμηλίων και χειρογράφων στους φυσικούς χώρους των...

Ο Πρόεδρος  
Δημήτριος Δημούδης

Η Γραμματέας  
Ελισάβετ Μουσιάδου

## **5 Δεκεμβρίου 2015**

Το Δ.Σ. της ΕΜΕΙΣ απέστειλε επιστολή στους αρμόδιους Υπουργούς Εξωτερικών κ. Ν. Κοτζιά και Πολιτισμού κ. Αρ. Μπαλτά, στους βουλευτές του Ν. Σερρών και στους επικεφαλής της Αυτοδιοίκησης Πρώτου και Δεύτερου βαθμού της περιοχής μας σχετικά με την ανάληψη πολιτικών και νομικών πρωτοβουλιών για την επιστροφή των κειμηλίων και χειρογράφων των Μονών Τιμίου Προδρόμου Σερρών και Εικοσιφοίνισσας Παγγαίου. Αναλυτικά το κείμενο της επιστολής έχει ως εξής:



ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ  
ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ  
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

ΔΗΜ.ΦΛΩΡΙΑ 6, 62123 ΣΕΡΡΕΣ  
ΤΗΛ. 23210 22717, 23210 66181  
FAX 23210 66181  
ΚΙΝ. 6974053441  
e-mail: ddimoudis@hotmail.com



SOCIETY FOR THE STUDY  
AND RESEARCH  
OF THE SERRES REGION HISTORY

6 DIM. FLORIA, 62123 SERRES (GR)  
TEL: +30 23210 22717 +30 23210 66181  
FAX: +30 23210 66181  
MOBILE: +30 6974053441  
e-mail: ellmoiss@gmail.com

Σέρρες 5 Δεκεμβρίου 2015  
Αριθμ. Πρωτ.: 15

Προς  
ΥΠΟΥΡΓΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ  
κ. ΝΙΚΟ ΚΟΤΖΙΑ

Αξιότιμε κ. Υπουργέ

Η Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών, (ΦΕΚ 901/Β/6-12-94), δραστηριοποιείται στην πόλη μας από το 1994 με σκοπό την επιστημονική έρευνα κάθε θέματος που αφορά τις Σέρρες και την περιοχή τους και ειδικότερα την περισυλλογή, διατήρηση, καταγραφή, μελέτη και δημοσίευση του ιστορικού, θεολογικού, φιλολογικού, δικαιοτικού, γλωσσικού, αρχαιολογικού, λαογραφικού και καλλιτεχνικού υλικού. Η Εταιρεία μας έχει διοργανώσει πολλές διαλέξεις, ημερίδες, έχει χορηγήσει υποτροφίες και εκδίδει το ειδικό περιοδικό σύγγραμμα επιστημονικού περιεχομένου ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ με μελέτες που αφορούν την πόλη και το Νομό Σερρών.

Με αφορμή την πρόσφατη επίσκεψη του Οικουμενικού Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίου στη Σόφια και την επαναφορά από Αυτόν του θέματος της επιστροφής των κειμηλίων που αφαιρέθηκαν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τις μονές Τιμίου Προδρόμου Σερρών και Παναγίας Εικοσιφοίνισσας Παγγαίου, θέτουμε υπόψη σας τα παρακάτω:

Οι ως άνω Μονές, όπως πολλά βυζαντινά μοναστήρια, διατηρούσαν βιβλιογραφικά εργαστήρια στα οποία εργάστηκαν μερικοί από τους πιο σημαντικούς βιβλιογράφους από την



Παλαιολόγεια εποχή έως το 15ο αιώνα. Ιδιαίτερα, όσον αφορά την Μονή του Τιμίου Προδρομού, όλα τα βιβλία, χειρόγραφα και έντυπα που συγκέντρωσαν ή δημιούργησαν οι μοναχοί κατά τη διάρκεια επτά αιώνων, φυλάσσονταν στην βιβλιοθήκη της Μονής ως το 1917 που έγινε η λεηλασία τους από τον βουλγαρικό στρατό. Σύμφωνα με την μαρτυρία του προδρομίτη μοναχού Γαβριήλ Κουντιάδη, αφού πρώτα είχαν απαγάγει τους μοναχούς που τους οδήγησαν σιδηροδέσιμους στη Βουλγαρία ως όμηρους, απογύμνωσαν τις Μονές από σκεύη και κειμήλια ανεκτίμητης αξίας, εικόνες, σταυρούς, δισκοπότηρα, αρτοφόρια, καντήλια, βημόθυρα, δεσποτικό θρόνο, κ.ά. και ολοκλήρωσαν το έργο της λεηλασίας με την αρπαγή όλου του περιεχομένου της βιβλιοθήκης. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, αυτά που αφαιρέθηκαν από τη μονή του Τιμίου Προδρομού Σερρών ήταν: τα επί μεμβράνης χειρόγραφα, τουλάχιστον 100, τα χαρτώα, πάνω από 200 και 1.500 περίπου έντυπα βιβλία. Ανάμεσά τους και ο Κώδικας Α΄ της Μονής, «το κτιτορικό τυπικό», ο Κώδικας Β΄ (14<sup>ος</sup> αι.), άλλοι τρεις κώδικες της Μονής (19<sup>ος</sup> αι.) καθώς και δέκα Νομοκανόνες.

Όλη η παραπάνω επιχείρηση διαρπαγής σχεδιάστηκε, οργανώθηκε και εκτελέστηκε από έναν Βούλγαρο-τσέχικης καταγωγής, τον Vladimir Sis. Ο Sis, καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Σόφιας, γνώστης της ελληνικής και λατινικής γλώσσας, γνώριζε καλά την ανυπολόγιστη αξία των χειρογράφων. Τα κειμήλια των δύο μοναστηριών μεταφέρθηκαν αργότερα στη βιβλιοθήκη του Κέντρου Σλαβοβυζαντινών Σπουδών «Ivan Dujčev» στη Σόφια. Μετά τον Πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, σύμφωνα με το άρθρο 126 της συνθήκης του Neuilly (1919), η Βουλγαρία υποχρεώθηκε να επιστρέψει στην Ελλάδα όλους τους θησαυρούς που είχε υφαρπάξει και φυσικά και τα πολύτιμα χειρόγραφα των μονών. Όμως επεστράφησαν μόνο 259 χειρόγραφα. Από αυτά τα πέντε (4 περιγαμηνά και ένα χαρτώο) παραμένουν μέχρι σήμερα στο Βυζαντινό Μουσείο, στην Αθήνα. Τα υπόλοιπα βρίσκονται

στην Εθνική Βιβλιοθήκη με αριθμούς ΕΒΕ 2396-2643.

Για τα υπόλοιπα οι Βούλγαροι δήλωσαν άγνοια και για περισσότερα από εβδομήντα χρόνια τα έκρυβαν με άκρα μυστικότητα, παρά τις επανειλημμένες επίσημες και ανεπίσημες οχλήσεις του ελληνικού κράτους και ειδικών επιστημόνων. Το μυστήριο λύθηκε το 1990, όταν, σε διεθνές επιστημονικό συνέδριο που διοργανώθηκε στη Σόφια, παρουσία Βουλγάρων και Ελλήνων επιστημόνων, αποκαλύφθηκε από τους Έλληνες καθηγητές (Β. Ατσαλο, Β. Κατσαρό, Χ. Παπαστάθη, του Α.Π.Θ.) το επτασφράγιστο μυστικό και έγινε η ταυτοποίηση των ελληνικών χειρογράφων.

Έκτοτε πύκνωσαν οι διαμαρτυρίες και τα ψηφίσματα από την Ελλάδα για την επιστροφή όλων των πολιτιστικών αγαθών στη χώρα που τα δημιούργησε. Όμως η βουλγαρική πλευρά διαρκώς κωλυσιεργεί, προβάλλοντας ανιστόρητες δικαιολογίες ή θέτοντας παράλογους όρους παρά την υπόσχεση του τ. Προέδρου της Βουλγαρίας Γκ. Παρβάνωφ στον οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο, το Νοέμβριο του 2004 και τις συζητήσεις του τ. Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Παπούλια με τον Βούλγαρο ομόλογό του. Για το θέμα αυτό έχουν κατατεθεί κατ'επανάληψη ερωτήσεις στη Βουλή των Ελλήνων από Σερραίους βουλευτές.

Σήμερα, 98 ακριβώς χρόνια από τη μεγαλύτερη κλοπή χειρόγραφων της ελληνικής ιστορίας, έφθασε η ώρα, οι σύμμαχοί μας και ήδη εταίροι στην μεγάλη οικογένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Βούλγαροι, να εφαρμόσουν τις διατάξεις της συνθήκης του Neuilly (1919).

Η Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. εκφράζοντας το διακαή πόθο όλων των Σερραίων, σας παρακαλεί να αναλάβετε τις απαραίτητες πολιτικές και νομικές πρωτοβουλίες, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, ώστε τα υπόλοιπα χειρόγραφα της μονής Προδρόμου και της Εικοσιφοίνισσας καθώς και όλα τα ιερά κειμήλια να επιστρέψουν στον τόπο που τα γέννησε για την αποκατάσταση του δι-

καίου και την διατήρηση και ενίσχυση της ελληνοβουλγαρικής φιλίας και συνεργασίας.

	Με ιδιαίτερη τιμή	
Ο Πρόεδρος	Ο Αντιπρόεδρος	Η Γραμματέας
Δ. Δημούδης	Β. Γιαννογλούδης	Ελ. Μουσιάδου
Ταμίας	Υπ. Δημοσίων Σχέσεων	
Θεολ. Ανδρονίδης	Αντ. Φραγγεδάκης	

ΚΟΙΝ.: Υπουργό Πολιτισμού κ. Αριστείδη Μπαλτά  
Αναπλ. Υπουργό Αγρ. Ανάπτυξης & Τροφ. κ. Μάρκο Μπόλαρη  
Υφυπουργό Μακεδονίας- Θράκης κ. Μαρία Κόλλια-Τσαρουχά  
Μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης κ.κ. Θεολόγο  
Βουλευτή Σερρών κ. Αφροδίτη Σταμπουλή  
Βουλευτή Σερρών κ. Κωνσταντίνο Καραμανλή  
Βουλευτή Σερρών κ. Φωτεινή Αραμπατζή  
Βουλευτή Σερρών κ. Μιχάλη Τζελέπη  
Βουλευτή Σερρών κ. Αναστάσιο Μεγαλομύστακα  
Περιφερειάρχη Κεντρ. Μακεδονίας κ. Απόστολο Τζιτζικώστα  
Αντιπεριφερειάρχη Σερρών κ. Ιωάννη Μουσιάδη  
Δήμαρχο Σερρών κ. Πέτρο Αγγελίδη

## ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Πραγματοποιήθηκαν οι ετήσιες τακτικές Γενικές Συνελεύσεις των μελών της Εταιρείας στις:

- **24 Ιανουαρίου 2014**, όπου εκτός από τα συνήθη θέματα, πάρθηκε απόφαση για τροποποίηση των άρθρων **5** και **9** που αφορούσαν το ύψος της ετήσιας συνδρομής και την αύξηση των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου από **πέντε** σε **επτά**. Η τροποποίηση του καταστατικού έγινε με την **4/04-02-2015** απόφαση του Ειρηνοδικείου Σερρών.
- **13 Φεβρουαρίου 2015**, με τη συνήθη θεματολογία.
- **24 Φεβρουαρίου 2016**, όπου μετά τη λογοδοσία του απερχομένου Διοικητικού Συμβουλίου πραγματοποιήθηκαν αρχαιρεσίες για την εκλογή των μελών του νέου Δ.Σ. καθώς και της Εξελεγκτικής Επιτροπής της Εταιρείας σύμφωνα με το νέο καταστατικό της.
- Στις **4 Μαρτίου 2016** συγκροτήθηκε σε σώμα το νέο **Δ.Σ.** της **Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.** το οποίο έχει ως εξής:

Πρόεδρος : Δημήτριος Δημούδης

Αντιπρόεδρος : Βασίλειος Γιανoglouδης

Γενική Γραμματέας : Ελισάβετ Μουσιάδου

Ταμίας- Υπ. Βιβλιοθ. : Ειρήνη Μπάριμπα

Εκπρόσωπος Τύπου : Αντώνιος Φραγγεδάκης

Συντονιστής Προγράμ. : Ιωάννης Κιορίδης

Μέλος : Θεολόγος Ανδρονίδης

Αν. Μέλος : Νικόλαος Φαλαγγάρας

### **Εξελεγκτική Επιτροπή**

Πρόεδρος : Ροβίθης Κων/νος

Μέλη : Βαβαλέκας Κων/νος

Νομίδης Χαράλαμπος



In memoriam  
† Άννας Βαλιούλη-Μηλιούδη  
31-03-2014